

2016

XXII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

30 – 31 січня 2016 р.

Проблеми та перспективи розвитку
науки на початку третього тисячоліття
у країнах Європи та Азії

Секції:

Біологічні науки

Географія та геологія

Державне управління

Екологія

Економіка

Історія

Математика

Мистецтво

Педагогіка

Політологія

Право

Психологія

Соціологія

Технічні науки

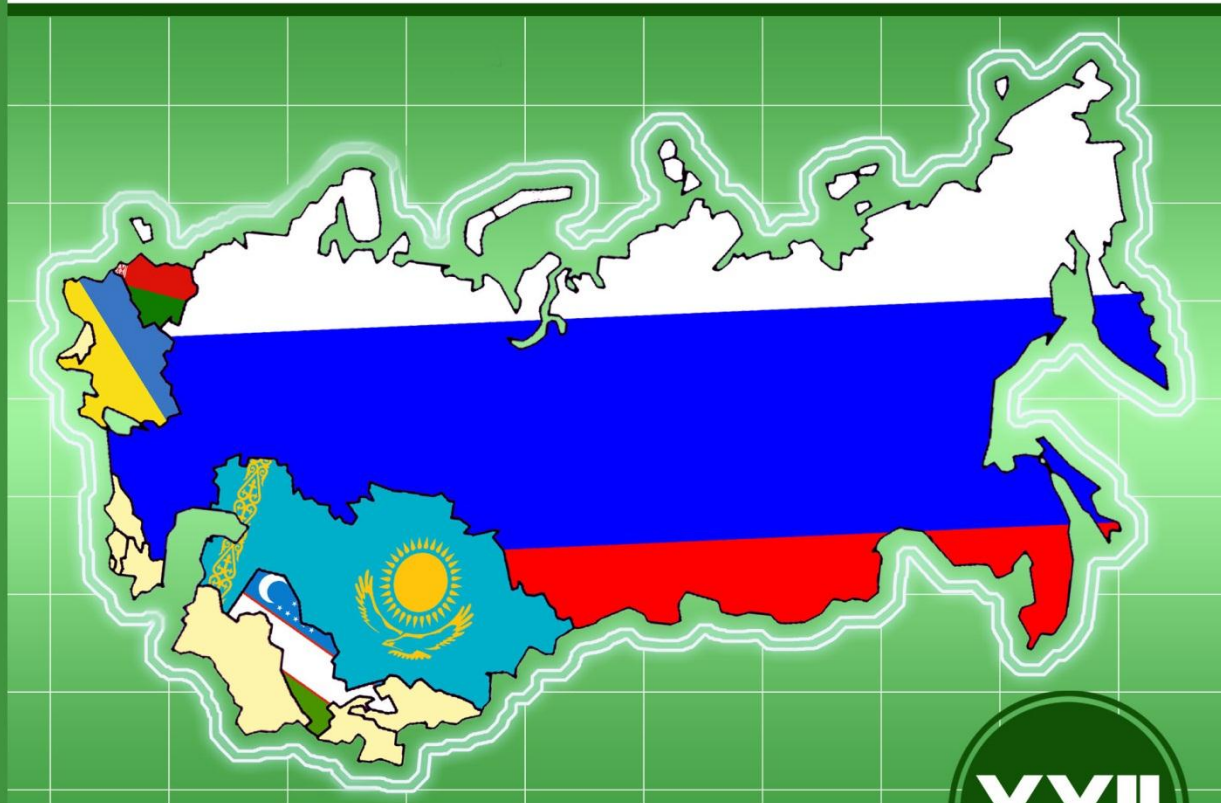
Сучасні інформаційні технології

Соціальні комунікації. Медіа.

Фізична культура та спорт

Філологічні науки

Філософія

Переяслав-Хмельницький
2016

XXII

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

XXII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у
країнах Європи та Азії»**

30 – 31 січня 2016 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

XXII Международной научно-практической интернет-конференции
**«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в
странах Европы и Азии»**

30 – 31 января 2016 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016 р. – 379 с.

Матеріали XXII Международной научно-практической интернет-конференции «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии» // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницький, 2016 г. – 379 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ
«Переяслав-Хмельницький государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Т.М. Боголіб – д.е.н., професор;

Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;

Н.В. Ігнатенко – к.п.н., професор;

В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;

В.А. Вінс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Т.М. Боголіб – д.э.н., профессор;

Г.Л. Токмань – д.п.н., профессор;

Н.В. Игнатенко – к.п.н., профессор;

В.В. Куйбида – к.биол.н., доцент;

В.А. Винс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровник – к.и.н.;

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

Ю.В. Бобровнік,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:

Ю.В. Бобровник,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

Ю.В. Бобровнік,

А.М. Вовкодав.

Составители сборника:

Ю.В. Бобровник,

А.М. Вовкодав.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

**Begali Alikulov, Latifjon Sattorov, Javlon Narziyev
(Samarqand , O`zbekiston)**

**CHO`L O`SIMLIKLARI BIOMASSASINING ENERGETIK MUAMMOLARNI BARTARAF
ETISHDAGI AHAMIYATI**

Biz yashab turgan dunyoda ham qator global muammolar mavjud bo'lib, ulardan biri energiya muammosidir. Dunyoning global muammolari, xuddi shu dunyoda yashab kelayotgan jonivorlardek, bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Keyingi 20-30 yilda insoniyat oldida gavalangan mahsulot (eng avvalo oziq-ovqat) va energiya yetishmasligi, hamda ekologik muammolar, texnologiyalarni ekologik xavfsizligiga bo'lgan talablarni oshib borishi, energiya manbalari va energiya tashuvchilarning yangi va samarali usullarini yaratishni, zamonamizning eng dolzarb muammolari safiga ko'tarib qo'ydi. Bu esa, biotexnologiyani yangi bo'limlari: – bioenergetika va metallarni biogeotexnologiyasi sohaslarini jadal rivojlanishiga olib keldi [1-5].

Keyingi yillarda, texnologik bioenergetikaga, ya'ni biologik tizimda energiyani transformatsiyalanish yo'llari va mexanizmlarini o'rganuvchi fan yo'nalishiga bo'lgan munosabat tubdan o'zgardi. Buning birnecha sabablari mavjud. Energiya bilan qurollanish – bu jamiyatni rivojlanish darajasini belgilovchi omil hisoblanadi. Odatda, u yoki bu jarayonni va texnologiyani samaradorligini qiyosiy taqqoslash unga sarflanadigan energiya kesimida muhokama qilinadi va u, energetik analiz deb ataladi. Energetik analizni asosiy vazifasi – muayyan ishlab chiqarish jarayonida, energiya manbalaridan qazib olinadigan yoki qayta tiklanadigan energoresurslardan hamda atrof-muhitni muhofazasini ta'minlay oladigan uslublardan foydalanish darajasini yoritib berishdan iborat.

Biomassa – qayta tiklanuvchi energetik manba. Energiya ajratib olish mumkin bo'lgan o'simliklarning qismlari, shuningdek, ularning qoldiqlariga nisbatan "biomassa" tushunchasi ishlatiladi [7]. Undan universal muqobil energetik manba sifatida foydalanib, ekologik jihatdan toza bo'lgan gaz, yoqilg'i va elektr energiyasi olish imkoniyati mavjud [8]. Keyingi yillarda o'simliklar biomassasidan asosan bioetanol va biogaz ajratib olishda foydalanilmoqda.

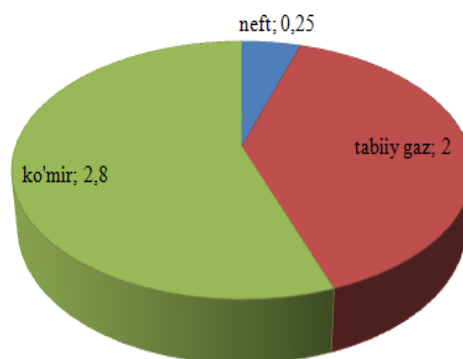
Bioetanol – etanolning bir ko'rinishi bo'lib, hozirgi kunda u yoqilg'i maqsadida o'simliklarni organik qoldiqlarini qayta ishlash jarayonlari natijasida olinmoqda. MAGATE ning ma'lumotlariga ko'ra, butun yer yuzida bir yil davomida ishlab chiqarilayotgan bioetanol miqdori 36,3 mlrd. litrga teng. Hozirda bioetanol ishlab chiqarish bo'yicha Braziliya butun dunyoda yetakchilik qilmoqda. Bu davlatda yoqilg'iga bo'lgan talabning 44-46 % miqdori bioetanol ishlab chiqarish orqali qoplanadi. AQSh, Fransiya, Hindiston, Yaponiya, Filippin, bir qator Lotin Amerikasi, Afrika va Osiyo davlatlarida etanol ishlab chiqarishning Braziliya tajribasi katta qiziqish bilan o'rganilib, keng yo'lga qo'yila boshlandi. Eng so'nggi ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi kunda dunyoning 43 mamlakatida qoldiq biomassasidan etanol olish texnologiyasi yo'lga qo'yilgan va u ushbu davlatlar xalq xo'jaligining ajralmas qismiga aylangan [9]. Ushbu mamlakatlarda bioetanol topinambur, yernok, shaqarqamish kabi xalq xo'jaligida keng miqyosda foydalanish mumkin bo'lgan o'simliklardan olinmoqda va uning bir qator salbiy jihatlari mavjuddir [10].

Biogaz – organik qoldiqlarni biyog'itish orqali olinadigan energetik mahsulot hisoblanadi. Biogaz haqidagi dastlabki ma'lumotlar XVIII asrning boshlarida paydo bo'la boshlagan bo'lsada, texnologiyasi XX asrning boshlarida to'liq o'rganilgan [11].

Ikkinchi jahon urushi davrida Fransiya va Germaniyada elektroenergiyaga bo'lgan talab katastrofa darajasi yetganligi sababli, biogaz olishda qishloq xo'jalik qoldiqlaridan, jumladan go'ngdan foydalanishga e'tibor qaratishdi. 1940-yilning o'rtalariga kelib Fransiyada 2 mingdan ortiq go'ngni qayta ishlovchi biogaz qurilmasi ishga tushirildi. Xuddi shu kabi uskunalar Vengriya fermer xo'jaliklarida ham ko'plab qurildi. AQShda go'ngdan biogaz tayyorlashga alohida e'tibor beriladi, chunki, birinchidan energetika nuqtai-nazaridan, ikkinchidan- barcha chorvachilik fermalarida har yili paydo bo'ladigan chiqindilarni biogazga aylantirishini iqtisodiy ma'qul bo'lgan qismini yarmiga yaqini yirik chorvachilik komplekslarida, (yirik shoxli hayvonlar, cho'chqalar va parranda boquvchi komplekslarda) to'planishidir. Germaniyani chorvachiligida har yili 200 million tonna shu jumladan, 70 million tonna suyuq holatda go'ng to'planadi. Olim va mutaxassislarni hisob-kitobiga qaraganda, yuqorida ko'rsatilgan miqdordagi go'ng biogaz qurilmalarida qayta ishlanganda energiyaga bo'lgan umummilliy talablarni 4 % ga teng bo'lgan miqdorda energiya olish mumkin bo'lar ekan. Buyuk Britaniyada mamlakatni tabiiy gazga bo'lgan talabini 3,2 % biogaz orqali qondirilar ekan. Umumiy yirik shoxli hayvonlar, cho'chqalar va parrandalar go'ngini qayta ishlanganda har yili 2,3 million tonna neftga ekvivalent bo'lgan gaz ishlab chiqarish mumkin ekan. Yaponiyani qishloq xo'jaligida har yili 56,5 million tonna go'ng oqavalari hosil bo'ladi. Bu miqdordagi go'ngni to'lig'icha qayta ishlanganda, 1,7 mlrd.m³ gaz yoki 1 million tonna neft o'rnini bosa oladigan energiya to'planar ekan. Bu mamlakatda chorvachilik mahsulotlari yetishtirishni jadal rivojlantirish dasturi asosida faoliyat olib borilib, bu texnologiyaga alohida e'tibor berilmoqda. Rossiyada ham biogaz ishlab chiqarish bo'yicha katta potensial mavjud. ar yili chorvachilik fermalarida 665 million tonna go'ng hosil bo'ladi, buni har bir tonnasidan anaerob sharoitda biyog'itish orqali issiqlik chiqarishi 5600-6300 kkal/m³ga teng bo'lgan 15-20 m³ biogaz ishlab chiqarish mumkin.

Hindistonni energetika siyosatini asosiy prinsiplaridan biri- qishloq hududlarida biogaz ishlab chiqarishdir. Bu sohaga oid fundamental va amaliy izlanishlar ko'proq Hindiston texnologiya institutining biokimyoviy muhandislik markazida olib boriladi. Bu mamlakat olimlarining fikricha har yili to'planadigan 300 million tonna qoramol go'ngini biogazga aylantirilganda, 33 million tonna neft energiyasiga teng bo'lgan energiya to'plash mumkin (0,11 t neft energiyasi 1 tonna go'ngdan olinadigan energiyaga teng). Bugungi kunda Hindistonda 1

milliondan ko'proq kichik biogaz ishlab chiqaradigan qurilmalar (daydjestrlar) ishlab turibdi. Bu texnologiya Xitoyda juda ham rivojlangan. Bu mamlakatda 200 million dan ko'proq qurilmalar ishlaydi. Shunisi e'tiborga sazovorki, mamlakatda daydjestrlardan foydalanishni nazorat qilish organlari tashkil etilgan. Alohida yashovchi har bir oilada daydjestrlar o'rnatilgan, ayniqsa ular shahar joylardan uzoq joylarda, chorvachilik va parrandachilik fermalarida, kichik ishlab chiqarish korxonalarida va boshqa joylarda ko'p o'rnatilgan. Biogaz tayyorlash texnologiyasi Fillipinda, Gvatemala, Isroilda keng tarqalgan. Bu davlatlarda doimiy (to'xtovsiz) metanizatsiya jarayoni chorva mollari va parrandalari chiqindilaridan tashqari, organik modda saqlovchi xilma-xil chiqindilarda, jumladan o'simlik biomassa qoldiqlarida ham amalga oshirilmoqda [12]. Mutaxassislarning fikricha, yer yuzida har yili hosil bo'ladigan biomassalardan ajraladigan energiya miqdori nazariy jihatdan 2900 Edj/yil ga teng [13].

1-chizma. O'zbekistonda mavjud uglevodorodlar zahirasi miqdori, mlrd tonna neftga ekvivalent hisobida

Hozirgi kunda O'zbekistonda birlamchi energetik manbalar sifatida tabiiy gaz (91,8%), neft (7,0 %), gidroenergetika (1,3 %), ko'mir (0,01%) va boshqalar (0,03%)dan keng foydalanilmoqda [14]. O'zbekistonda mavjud uglevodorodlar zahirasi taxminan 5,1 milliard tonna neftga ekvivalent miqdorda bo'lib, jumladan neft taxminan 245 mln tonna, tabiiy gaz 1979 mln tonna va ko'mir 2850 mln tonna neftga ekvivalent miqdordagi zahiraga ega (1-chizma). Respublikamizda aholi soni dinamikasi bugungi kundagi ko'rsatkichga teng bo'lganda, mavjud neft zahiralari 10-12 yilga, tabiiy gaz zahiralari 28-30 yilga, ko'mir zahiralari esa 50 yildan ortiqroq muddatga yetishi basharot qilinmoqda [15].

1-jadval

O'zbekistonda energiyaning muqobil manbalaridan foydalanish imkoniyatlari

Muqobil energetik manbalar	Maqsadli foydalanish yo'nalishlari				“+” soni
	Elektr energiyasi	Yoqilg'i	Motor yoqilg'isi	Qayta ishlash imkoniyati	
Gidroenergetika	+	-	-	-	1
Quyosh energiyasi	+	+	-	-	2
Biomassalar energiyasi	+	+	+	-	3
Shamol energiyasi	+	-	-	-	1

Yuqoridagi muammolardan kelib chiqqan holda O'zbekistonda energiya ishlab chiqarishning noan'anaviy usul va texnologiyalarini ishlab chiqish, ular uchun muqobil energetik manbalar yaratish hamda ularni amaliyotga tadbir etishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlariga alohida e'tibor qaratilmoqda (jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Muqobil energiya manbalarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi № ПФ – 4512 sonli farmoni, 2013-yil 1-mart). Chunki, iqtisodiy taraqqiy etgan va rivojlanib borayotgan mamlakatlarda uglevodorod xomashyosining jahon miqyosida kamayib borayotgan sharoitda iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini oshirishning eng muhim omili sifatida muqobil energetik manbalardan foydalanish imkoniyatlarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi [6].

O'zbekiston hududining katta qismi cho'l zonasiga to'g'ri keladi. Cho'llar o'ziga xos floristik tarkibga ega bo'lib, ular asosan mayda shoxli qoramollar uchun ozuqa sifatida foydalaniladi. Ammo cho'l o'simliklari orasida ayrim o'simliklar guruhlar xalq xo'jaligida maqsadli foydalanilmaydigan, ammo ko'p biomassa hosil qiladigan turlarga boy. Ular yog' ochligi nisbatan og'ir, tez sinuvchan va yaxshi yoqilg'i bo'ladigan poyaga ega bo'lib, issiqlik koloriyasi ko'mirdan qolishmaydi. Bu o'simliklarning poyalarini an'anaviy usulda yoqib to'liq kuydirgan holda foydalansak, katta hajmda CO₂ ajralib, atrof-muhitning ifloslanishiga sabab bo'ladi [16]. Cho'l o'simliklari biomassalaridan oqilona foydalanish uchun ularni fermentatsiyalash asosida bioetanol, biogaz yoki bioo'g'itlar olish texnologiyalarini amaliy jihatdan o'rganish yuqorida keltirilgan energetik muammolarni bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi deb hisoblaymiz.

Cho'l o'simliklari biomassasidan energiya manbasi sifatida foydalanish biomassani har yili qaytadan paydo bo'lishi; yig'ilgan energiyani saqlanishi va uzoq muddat davomida hohlagan holatda ishlatilishi mumkinligi; bu energiyani boshqa turdagi energiyaga o'tkaza olish mumkinligi; ba'zi mintaqalarda esa issiqlikni bu manbasi, tabiiy issiqlik manbalaridan arzonroq turishi; ekologik toza issiqlik manbai bo'lganligi; undan foydalanganda atrof-

muhitga oltinugurtni zaharli oksidlari paydo bo'lmashligi; atmosferadagi karbonat anhidridi balansini o'zgartirish kabi sabablar bilan bog'liqdir.

Adabiyotlar:

1. Classen P. A. M., De Vrije T. // Jnt. J. Hydrogen Energy. 2006. V. 31. № 11. P. 1416-1423.
2. Bjornsson P., Mattiasson B. // Trends Biotechnol. 2008. V. 26. № 1. P. 7-13
3. Munasinghe P. C., Khanol S. K. // Bioresour. 2010. V. 101. № 13. P. 5013-5022.
4. Perolta-Yahya P. P., Keasling J. D. // Biotech. J. 2010. V. 5. № 2. P. 147-162.
5. Weiland P. // Appl. Microbial. Biotechnol. 2010. V. 85. № 4. P. 849-860.
6. "Muqobil energiya manbalarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni, 2013-yil 1-mart.
7. Богданович С.П., Шевченко Н.В. Перспективы использования альтернативного топлива в сельском хозяйстве. // Техника в сельском хозяйстве. -2012. - № 5. – С.38-40.
8. Harding S., Adams B. Biomass as a rebuming fuel: a specialized cofring applications. // Biomass and Bioenergy. -2000. - № 19. – P. 429-445.
9. Gnansounou E, Dauriat A. Ethanol fuel from biomass. // Journal of Scientific: Industrial Research. -2005. - № 64. – P. 809-821.
10. Almodares A, Hadi M.R. Production of bioethanol from sweet sorghum. // African Journal of Agricultural Research. -2009. - № 9. – P. 772-780.
11. Ковалёв А.А., Марсагишвили Г.П., Гудиев З.А. Анаэробная переработка твёрдых отходов в биогаз и органические удобрения. // Научные труды ВИЭСХ. -1990. - № 1. – С. 77-85.
12. Ковалёв А.А. Научные основы построения расчёта технологических линий производства биогаза. // Научные труды ВИЭСХ. Энергетика и электромеханизация сельского хозяйства. -2000. - № 4. – С.8-15.
13. Шуйский В.П., Алабян С.С., Комиссаров А.В., Морозенкова О.В. Мировые рынки ВИЭ и национальные интересы России. // Проблема прогнозирования. -2010. - № 3. – С. 133.
14. Альтернативные источники энергии: возможности, использование в Узбекистане. // Аналитический доклад (Доклад подготовлен Центром экономических исследований при содействии ПРООН). -2011. - № 3. – С. 7.
15. Перспективы развития возобновляемой энергетики в Узбекистане. // Аналитический доклад (Доклад подготовлен Центром экономических исследований при содействии ПРООН). -2007. - С. 17.
16. Закиров К.З. Флора и растительность бассейна реки Зеравшан. Часть I. – Ташкент. Издательство АН УзССР. -1955. – С. 61-64.

Исмаилова М.А.
(СамГУ, Узбекистан)

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ГИПОТИРЕОЗА И ТИРЕОТОКСИКОЗА НА ПРОЛИФЕРАТИВНУЮ АКТИВНОСТЬ КРАСНОГО КОСТНОГО МОЗГА У ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ ЖИВОТНЫХ С ИМПЛАНТИРОВАННОЙ ОПУХОЛЬЮ АКАТОЛ

В эксперименте *in vivo* на модели опухолевого штамма аденокарциномы толстого кишечника АКАТОЛ было исследовано влияние гипотиреоза и тиреотоксикоза на пролиферативную активность красного костного мозга у мышей линии BALB/c. Экспериментальные животные были разбиты на 4 группы: I группа – животным была проведена тиреоидэктомия (удаление щитовидной железы), что вызвало гипотиреоз, т.е. недостаток T_4 в организме; II группа – животные получали T_4 per os в высокой (5 мг/кг) дозе, что приводило к развитию тиреотоксикоза, т.е. избытку T_4 в организме; III группа – животные-опухоленосители не подвергались никакому воздействию; IV группа – контроль, интактные здоровые животные, которым не проводилась имплантация опухоли [1]. В табл. 1 приведены результаты анализа пролиферативной активности и клеточного состава красного костного мозга у мышей линии BALB/c с имплантированной опухолью АКАТОЛ. Моделирование условий гипотиреоза (группа I) привело к снижению количества больших, средних лимфоцитов и бластов (на 32,3%, 32,4% и 37,88% соответственно, по сравнению с контрольной группой IV), число малых лимфоцитов, напротив, увеличивалось на 63,6%. Митотическая и апоптотическая активность клеток красного костного мозга в группе I статистически достоверно не отличалась от аналогичных показателей контроля (группа IV). Снижение числа больших, средних лимфоцитов и бластов, а также преобладание малых лимфоцитов (клетки Говалло) свидетельствует об активных репарационных процессах, протекающих в костном мозге мышей в условиях гипотиреоза [2, 3].

Таблица-1

Влияние гипотиреоза и тиреотоксикоза на пролиферативную активность и клеточный состав красного костного мозга у мышей линии BALB/c с имплантированной опухолью АКАТОЛ

Группы	Лимфоциты, %			Бласты, %	МИ, ‰	АИ, ‰
	большие	средние	Малые			
Группа I. Гипотиреоз	10,1±1,05*	16,0±1,82*	48,6±2,62*	25,1±2,61*	0,62±0,1	0,40±0,1
Группа II. Тиреотоксикоз	21,7±1,07*	18,6±0,47	20,1±1,29*	39,6±0,93	0,76±0,07	0,32±0,08
Группа III. Интактные животные-опухоленосители	19,5±1,02*	14,6±0,92*	26,8±2,78	39,1±2,42	0,7±0,1	0,43±0,06
Группа IV. Здоровые животные без имплантации опухоли	14,9±1,13	20,6±1,35	29,7±3,03	34,8±2,48	0,46±0,1	0,39±0,09

Примечание: * - $p < 0,05$ (в сравнении с группой IV)

Считается, что малые лимфоциты являются молодыми формами, вышедшими непосредственно из костного мозга и обладающими до определенной степени полипотентными свойствами. В частности, эти лимфоциты участвуют в уничтожении инфицированных вирусом и опухолевых клеток, а также в реакциях клеточного иммунитета. При вирусной инфекции или опухолевой патологии их содержание может существенно возрастать [4]. В тоже время, снижение процентного соотношения больших, средних лимфоцитов и бластов демонстрирует угнетение противоопухолевой иммунной защиты в условиях дефицита тиреоидных гормонов. Условия тиреотоксикоза (группа II) индуцировали увеличение количества больших лимфоцитов и бластов (на 45,6% и 13,79% соответственно, по сравнению с контрольной группой IV). Количество малых лимфоцитов, напротив, уменьшалось на 32,4%. Митотическая и апоптотическая активность клеток красного костного мозга в группе I статистически достоверно не отличалась от аналогичных показателей контроля (группа IV). Основное количество больших лимфоцитов было представлено естественными киллерами, принимающими участие в уничтожении инфицированных вирусом, опухолевых, мутантных и чужеродных клеток при помощи реакции спонтанной цитотоксичности [5, 6]. Повышение содержания больших лимфоцитов в крови является адекватной реакцией иммунитета в ответ на антигенное стимулирование и демонстрирует активацию иммунной защиты организма в ответ на развитие канцерогенеза. Для группы III (животные-опухоленосители без какого-либо воздействия) было характерным увеличение количества больших лимфоцитов (на 30,87%) и значительное снижение процентного содержания средних лимфоцитов (на 29,2%) по сравнению с аналогичными показателями контрольной группы IV. Средние лимфоциты имеют диаметр около 10-12 мкм и составляют основной пул лимфоидных элементов, к которым относятся Т- и В-лимфоциты, принимающие участие в осуществлении реакций приобретенного иммунитета, направленного против разнообразных патогенов. Снижение числа этих элементов клеточного состава красного костного мозга демонстрирует истощение противоопухолевой иммунной защиты организма. Таким образом, избыток тиреоидных гормонов стимулирует специфический противоопухолевый иммунитет в условиях экспериментального канцерогенеза. В то же время, патологии щитовидной железы или же снижение тиреоидного статуса (как было продемонстрировано для группы III) смещают клеточный состав красного костного мозга в сторону репарационных процессов, что угнетает специфическую противоопухолевую иммунную защиту организма.

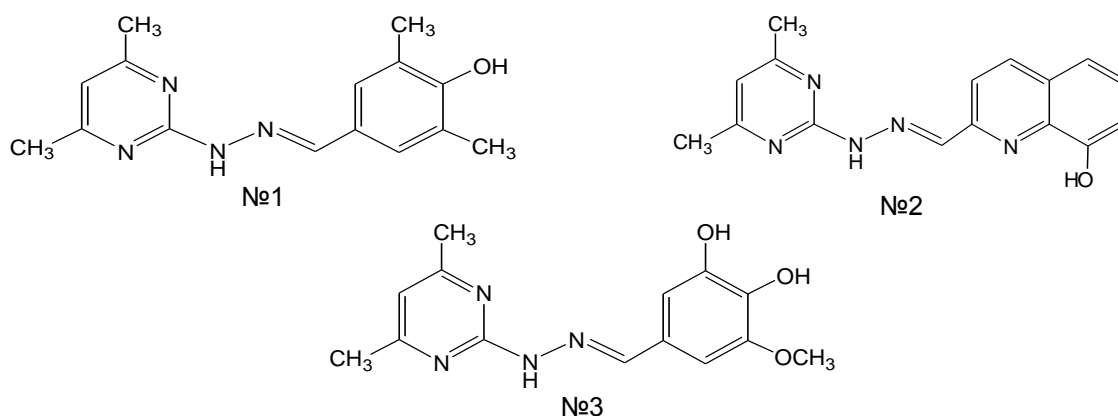
Литература:

1. Абдувалиев А.А., Исмаилова М.А., Гильдиева М.С., Саатов Т.С. Элементный состав костной ткани при сочетанном применении тироксина и диазепама в условиях модельной канцеросистемы у мышей. // Проблемы эндокринологии. – 2010. - №3. – С. 31-33
2. Абдувалиев А.А., Гильдиева М.С., Саатов Т.С. Тироксиновая регуляция пролиферации эстроген- и прогестеронотрицательных клеток рака молочной железы. // Российский онкологический журнал. - 2006. - №2. - С. 15-18
3. Абдувалиев А.А., Гильдиева М.С., Саатов Т.С. Биологические эффекты тироксина в экспериментальном канцерогенезе. // Проблемы эндокринологии. - 2005. - №1. - С. 46-49
4. Агол В.И. Генетически запрограммированная смерть клетки // Соросовский образовательный журнал. – Москва, 1996. – №6. – С. 20-24
5. Азимова Б.Ж. Регуляция тироксином апоптоза и пролиферации опухолевых клеток в экспериментальном канцерогенезе. – Дис. ... канд. биол. наук. – Ташкент, 2008. – 120 с.
6. Лакин Г.Ф. Биометрия. М.: Высшая математика.-1990. - С. 26-125

АНТИРАДИКАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ПІРИМІДИЛГІДРАЗОНІВ

Радикально-ланцюгові процеси окиснення органічних речовин призводять до псування властивостей харчових продуктів, полімерів, осмоленню палива та ін. Для уповільнення таких процесів застосовують антиоксиданти [1]. Біоантиоксиданти можуть запобігти руйнівній дії вільних радикалів на клітини живих організмів. Одними з перспективних антиоксидантів і біоантиоксидантів є піримідилгідрозони. В структурі цих сполук з одного боку міститься фрагмент піримідину, з іншого боку – фрагмент гідрозону з лабільним NH-зв'язком. Піримідинове ядро входить до складу біологічно-активних речовин. Відомо [2, 3], що гідрозони обривають ланцюги по реакції з пероксильними радикалами. Тому поєднання в складі молекули фрагментів з біологічною і антирадикальною активністю є перспективним в пошуку нових ефективних антиоксидантів і біоантиоксидантів. Моделлю для вивчення антирадикальної активності сполук може бути реакція з вільним стабільним радикалом дифенілпікрілгідразилом [1]. Такий радикал здатний відривати атом гідрогену від молекул деяких органічних сполук (феноли, ароматичні аміни, аскорбінова кислота). Дослідження активності піримідилгідрозонів по відношенню до стабільного радикалу дозволить отримати первинну інформацію про рівень антиоксидантної активності цього ряду речовин. Метою цього дослідження стало вивчення реакційної здатності піримідилгідрозонів в реакції зі стабільним радикалом дифенілпікрілгідразилом.

Кінетика реакції піримідилгідрозонів (ПГ) з дифенілпікрілгідразилом (ДФПГ) вивчалася фотоколориметричним методом в різних розчинниках (гексан, бензол). Для вивчення антирадикальної активності піримідилгідрозонів в Інституті фізико-органічної хімії і вуглекімії ім. Л.М. Литвиненка НАН України були синтезовані і ідентифіковані хімічні сполуки:

Нумерація сполук зберігається в подальшому викладі результатів досліджень. Для відносного порівняння їх антирадикальної активності використовувалася активність фенолгідрозону бензальдегіду, дифеніламіну, типового антиоксиданту – іонулу (4-метил-2,6-дитретбутилфенол).

Розчини гідрозонів із ДФПГ змішували безпосередньо в кюветі приладу в еквімолярному відношенні компонентів в інтервалі концентрацій реагуючих речовин 10^{-3} - 10^{-5} моль·л⁻¹ і реєстрували зміну оптичної густини ДФПГ в часі при температурі 296К.

На рис.1 наведені кінетичні криві витрачання ДФПГ при його взаємодії з гідрозонами різної будови в розчині гексану.

Встановлено, що реакція має перший порядок як по ДФПГ, так і по гідрозону. Кінетичне рівняння для швидкості реакції ДФПГ з піримідилгідрозонами (ПГ) можна представити в наступному вигляді:

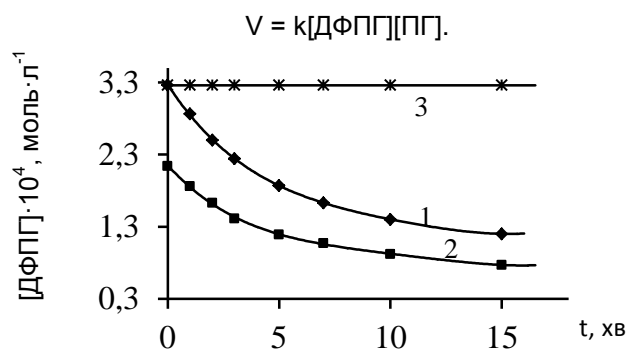
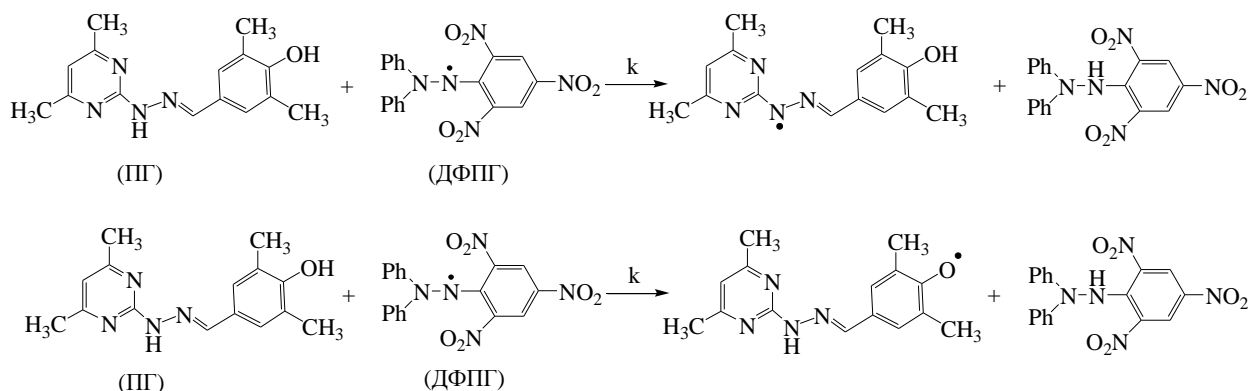

Рис. 1. Кінетичні криві витрачання ДФПГ в реакції з піримідилгідрозонами 1 –сполука №3, 2 – сполука №1, 3- без гідрозону. Розчинник - гексан. Т = 296 К.

Константи швидкості реакції ДФПГ з гідразонами в гексані наведені в табл. 1. З даних таблиці випливає, що значення констант швидкостей досліджуваних реакцій залежать від будови піримідилгідрозонів. Відсутність антирадикальної активності у піримідині свідчить про те, що реакційними центрами в молекулі піримідилгідразону, по якому йде реакція з ДФПГ, є NH-група гідразонового фрагменту або OH-група альдегідної частини молекули. На підставі цього схему реакції для сполуки 1 можна представити таким чином:

Таблиця 1

Константи швидкості реакції піримідилгідрозонів з ДФПГ. T=296K

Сполука	k, л·моль ⁻¹ ·с ⁻¹	
	гексан	бензол
1	12,1±0,8	4,2±0,1
2	0,1±0,01	Слабо реагує
3	37±2	7,6±0,6
Фенілгідрозон бензальдегіду	115±5	11±1
Іонол	1,5±0,2	0,27±0,01

Заміна фенільної частини молекули на гетероциклічну у складі піримідилгідрозонів (№1-3) в порівнянні з фенілгідрозоном бензальдегіду призводить до зниження величини k, що може бути пов'язано з сильним електроноакцепторним впливом гетероциклу на міцність N-H зв'язку. Серед піримідилгідрозонів найбільш активно взаємодіє з ДФПГ сполука 3. Антирадикальна активність його вище такої у стандартного інгібітору - іонолу. Це може пояснюватися наявністю як трьох реакційних центрів в молекулі, так і можливістю участі метоксигрупи сполуки в окиснювально-відновному процесі з ДФПГ через стадію одноелектронного переносу. Здатність таких груп брати участь в окисно-відновних реакціях з ДФПГ обумовлена високою електронною густиною на атомі кисню і можливістю протікання оборотної реакції з ДФПГ з утворенням катіон-радикалу [4]. Тому розраховані константи швидкості реакції для гідрозонів є сумарними величинами, що враховують внесок як NH-, OH-груп, так і метоксигрупи в реакцію з ДФПГ.

Враховуючи можливість впливу складу системи на антирадикальну активність сполук, було вивчено вплив розчинника на реакційну здатність піримідилгідрозонів в реакції з ДФПГ. Встановлено, що заміна гексану на бензол не призводить до зміни порядку реакції. Що ж стосується швидкостей і констант швидкостей реакції, то вони істотно залежать від природи розчинника. Так при переході від гексану до бензолу спостерігається значне зниження реакційної здатності всіх піримідилгідрозонів (табл.1). Зниження швидкості реакції піримідилгідрозонів з ДФПГ в цьому розчиннику обумовлено відомою здатністю дифенілпікрілгідразилу до утворення π -комплексів з молекулами ароматичного розчинника [5], реакційна здатність яких значно нижче, ніж несольватованого радикала. Механізм реакції ДФПГ з гідразонами залишається незмінним при переході від гексана до бензолу. У бензолі, як і в гексані, гідрозони реагують з ДФПГ за механізмом відриву атомів водню від NH - групи гідразонового фрагмента і OH-групи альдегідної частини молекули.

Порівнюючи швидкості реакції дифенілпікрілгідразилу з гідразонами і амінами (табл.2) необхідно зазначити, що реакційна здатність гідрозонів по відношенню до ДФПГ значно вище, ніж у амінів, що обумовлено меншими значеннями міцності NH зв'язку в гідразонах в порівнянні з ароматичними амінами. Висока рухливість атома гідрогена при аміному азоті гідразону на відміну від амінів пов'язана з впливом -N=CH-Ag замісника і викликана глибоким супряженням між неподіленою парою електронів атома азоту з π -електронами ароматичного кільця з одного боку, і з π -електронами азометинових зв'язку з іншого боку. Крім того, реакція первинних і вторинних амінів з ДФПГ має другий порядок по радикалу і перший за аміном і йде через утворення проміжного комплексу [6].

Таблиця 2

Швидкості реакціїДФПГ з фенілгідразоном бензальдегіду і дифеніламіном. T=296K

Сполука	V, моль·л ⁻¹ ·с ⁻¹			
	гексан	бензол	метанол	ацетон
Фенілгідразон бензальдегіду	$5.27 \cdot 10^{-8}$	$1.54 \cdot 10^{-7}$	$3.9 \cdot 10^{-8}$	$5.55 \cdot 10^{-7}$
Дифеніламін	$1.15 \cdot 10^{-11}$	$4.97 \cdot 10^{-16}$	$5.31 \cdot 10^{-11}$	$5.55 \cdot 10^{-9}$

Таким чином, показано, що піримідилгідрозони активно взаємодіють зі стабільним радикалом дифенілпікрілгідрозилом, тобто проявляють антирадикальну активність. Їх реакційна здатність перевищує таку у іонулу. Вивчення впливу розчинників на кінетику реакції показало, що константи швидкості реакції істотно залежать від природи розчинника. Отримані результати дозволяють стверджувати, що піримідилгідрозони можуть бути перспективними антиоксидантами процесів окислення органічних речовин.

Література:

1. Denisov E. Oxidation and Antioxidants in Organic Chemistry and Biology / E. Denisov, I. Afanas'ev. - Boca Raton, FL: Taylor & Francis, 2005. - 992 p.
2. Николаевский А.Н. Антиоксидантная активность гидразонов с фрагментами пространственно-экранированного фенола / А.Н. Николаевский, О. П. Книга, Е. И. Хижан и др. // Журн. физ. хим. - 2012. - Т. 86, №12. - С. 1953-1957.
3. Khizhan E. I. Antiradical Activity of Aryl-and Hetarylhydrazones in Ethylbenzene Oxidation / E. I. Khizhan, V. V. Vinogradov, V. V. Morenko // Russian Journal of General Chemistry. - 2013. - Т.83, №8. - С.1529-1536.
4. Розанцев Э. Г. Органическая химия свободных радикалов / Э. Г. Розанцев, В. Д. Шолле. - М.: Химия, 1979. - 344 с.
5. Бучаченко А. Л. Стабильные радикалы. Электронное строение, реакционная способность и применение / А.Л. Бучаченко, А.М. Вассерман. - М.: Химия, 1973. - 408 с.
6. Матевосян Р.О. Исследование относительной устойчивости гидразильных радикалов / Р.О. Матевосян, Л.И. Сташков // ЖОРХ. - 1965. - Т. 1, № 11. - С. 1918-1922.

отложениях. Такие породы относят к олигоцену. Малый угол наклона субдукции объясняется незаконченным тектоническим этапом, который ассоциируется с горообразованием по циклу Уилсона, т.е. еще не произошло полное поглощение океанической коры в данном регионе. Уникальность нефтяных месторождений Мангышлака связана именно с такой геологической интерпретацией, где теория мобилизма (тектоника плит) полностью объясняет происхождение жидких и твердых полезных ископаемых.

В движение литосферные плиты приводятся за счет спрединга океанической коры, которая в свою очередь субдуцирует под ранее образованные континентальные плиты и происходит образование и наращивание континентальной коры за счет островных дуг, террейнов и микроконтинентов.

Основываясь на мобилистских принципах образования континентальной коры, было проведено следующее тектоническое районирование. В западной части Туранской плиты выделяются два микроконтинента (плиты) Устюртский и Карабогазгольский. Складчатые сооружения в палеозойских отложениях, заключенные между плитами, относятся к аккреционной призме, в которую входят структуры второго порядка: Северо-Бузачинский свод, Кырын-Токубайский вал, Южно-Бузачинский прогиб, Каратауский мегавал, Чакырганский прогиб, Беке-Башкудукский вал, Жетыбай-Узеньская ступень. Все эти структуры объединены в Бузачинско-Устюртско-Мангышлакскую аккреционную призму. Аккреционная призма в свою очередь делится на две половины по времени заложения: палеозойскую и триасовую. Их разъединяет Северо-Каратауский глубинный разлом. К палеозойской аккреционной призме относятся отложения от ранней перми до нижнего девона, а к триасовой - от верхнего триаса до нижнего девона. Палеозойская аккреционная призма образована в герцинский этап тектогенеза. По сейсмологическим данным, поверхность Моховичича (М) в районе Чакырганского прогиба прослеживается, что позволяет говорить о наличии субдукционной литосферы и процесс субдукции, по всей видимости, продолжается и в настоящее время. Толщина палеозойской аккреционной призмы достигает 16 км и более, из-за чего термобарические значения в этом регионе на порядок ниже, чем на Мангышлаке. По палеотемпературным данным отмечается их большое различие по сравнению с современными, которые ниже более чем на 100°С.

Триасовая аккреционная призма образовалась в ранне-киммерийский этап тектогенеза. По данным сейсмологии поверхность Мохо прослеживается неравномерно. Наблюдаются значительные углы наклона отражающих горизонтов, достигающие 35-45°, которые трудно выделить на сейсмограммах. Вполне реально, что океаническая кора поглощалась в зоне субдукции под определенным углом наклона, чем и объясняется разность глубин поверхности Мохо на Бузачии Центрального Мангышлаке. Наличие остатков океанической коры в складчатых зонах не вызывает сомнений и подтверждается многими исследователями. На этом основании можно утверждать и наличие океанической коры не дислоцированной. К участкам с такой корой относятся структуры второго порядка: Жазгурлинская и Сегендыкская депрессии. По сейсмологическим данным в этой зоне наблюдается прерывистая поверхность Мохо, K1, K2. По сейсмическим материалам наблюдается горизонтальное (волнообразное) залегание осадочных толщ и в дислоцированном палеозойском фундаменте отражающие горизонты отсутствуют [4].

На современном этапе некоторые исследователи Южно-Мангышлакский прогиб и Туаркыр относят к рифтам триасового возраста, которые испытывают действие напряжений сжатия, источник которого лежит обычно в смежных орогенах. В результате осадочное выполнение рифтов подвергается складчатым деформациям и образует интракратонную складчатую зону, то есть вместо отрицательной тектонической формы возникает положительная, происходит тектоническая инверсия (аккреция). То же самое происходило в палеозойское время с Бузачинско-Устюртско-Мангышлакской аккреционной призмой.

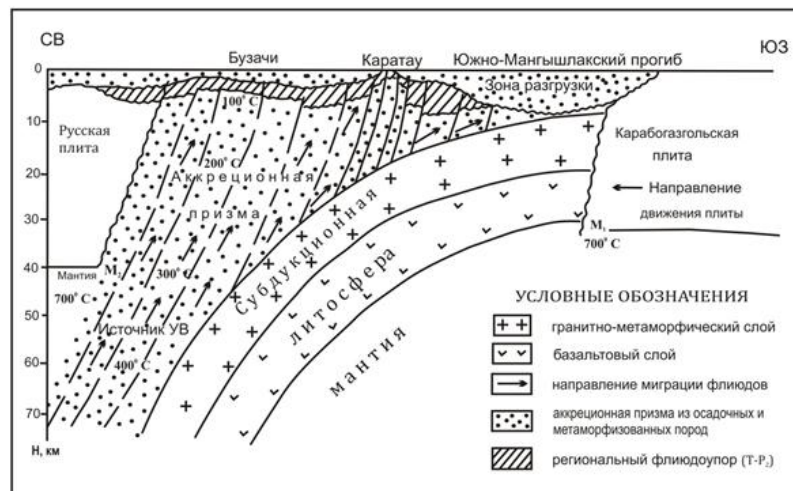

Рисунок 4 – Глубинный разрез субдукционной литосферы и модель нефтегазообразования в западной части Туранской плиты

Выводы. Субдукционная литосфера является основным источником генерации углеводородов Саура-Сегендыкской депрессии и является основным критерием поисков в нефти и газа в складчатых системах изучаемого региона.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Тарасенко Г.В. Тектоническое обоснование нефтегазопоисковых работ в пределах западной части Туранской плиты с позиций мобилизма. Тех. докл. II Республиканской конферен. 27-29 мая 1992 г. Актау, ч.1, с. 41.
2. Тарасенко Г.В. Диссертация кандидата геолого-минералогических наук «Геологическое строение и нефтегазоносность Западной части Туранской плиты с позиций мобилизма (Бузачи, Мангышлак)» Саратов, 1998г.
3. Досмухамбетов Д.М., Медведева А.М., Виноградова К.В. Палинологические признаки миграции нефти на территории Южного Мангышлака и п-ва Бузачи. В кн.: Проблемы поиска и разработки нефтяных месторождений Южного Мангышлака. Труды КазНИПИ нефть, выпуск 10, Грозный, 1983.
4. Вегенер А. Происхождение континентов и океанов. Л., Наука, 1984 г.
5. Гаврилов В.П. Влияние разломов на формирование зон нефтегазоаккумуляции. М., Недра, 1975.
6. Гаврилов В.П. Геодинамическая модель нефтегазообразования в литосфере. Геология нефти и газа, 1988, № 10, с. 1.

Научний керівник:

кандидат геолого-минералогических наук Тарасенко Геннадий Владимирович.

**Оксана Яцко
(Львів, Україна)**

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ МІСТА МУКАЧЕВА ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Мукачеве – районний центр, місто обласного значення, друге за величиною та людністю після обласного центру Ужгорода, єдине середнє місто Закарпатської області. Перша офіційна згадка про місто в угорських хроніках датується 896 р. (тим самим періодом датується і перша згадка про Ужгород). Протягом усього періоду власної історії Мукачеве відігравало роль одного з двох головних адміністративних, економічних та культурних центрів регіону, яким залишається і на теперішній час, водночас, демонструючи високі соціально-економічні показники та їх позитивну динаміку у порівнянні з багатьма містами своєї категорії та займаючи лідерські позиції за низкою показників (зокрема, за демографічними показниками) [1] серед середніх міст Західного регіону України. Серед чинників, які зумовлюють рівень розвитку міста, на нашу думку, особливо сприятливим виступає вигідне географічне положення.

Мукачеве розташоване у південно-західній частині Закарпатської області у межах Закарпатської низовини у безпосередній близькості до відрогів Вулканічного хребта Українських Карпат, на берегах річки Латориці, на відстані 40 км на схід від обласного центру Ужгорода (див. рис. 1) [7, с. 7]. Можна стверджувати, що місто характеризується вигідністю усіх складових географічного положення: фізико-географічного, економіко-географічного, транспортно-географічного та геополітичного.

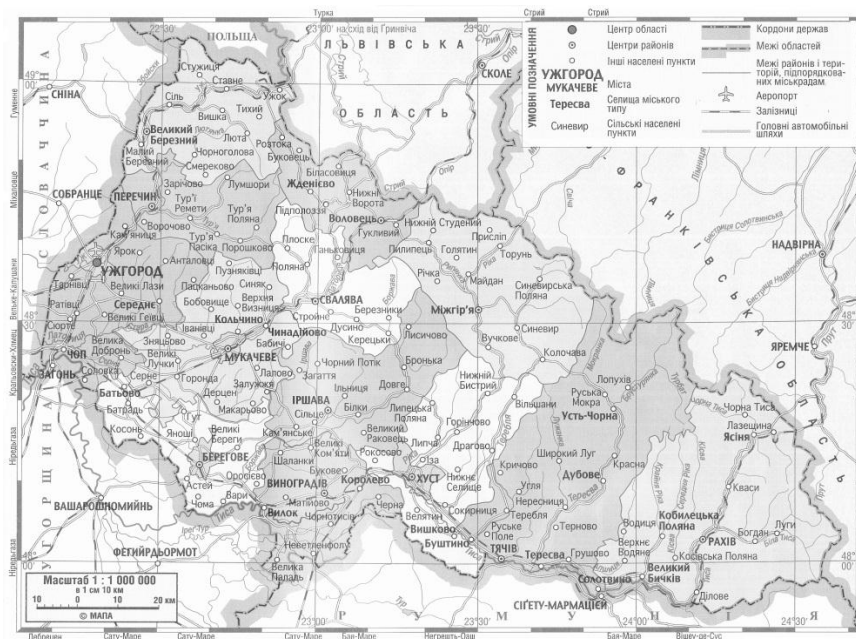

Рис. 1. Адміністративна карта Закарпатської області [5, с. 3]

Розташування на рівнині, на берегах річки довжиною понад 100 км сприяє комунікаційній зв'язаності з оточуючою територією, а природний бар'єр Українських Карпат захищає місто від холодних повітряних мас, пом'якшуючи кліматичні умови. Клімат на території міста помірно-континентальний, з достатньою сумою опадів (до 700 мм) [9] та агрокліматичними показниками, сприятливими для вирощування теплолюбних культур. Як результат, околиці міста та прилеглі території характеризуються активним розвитком садівництва, виноградарства, донедавна тут навіть вирощували чай на найпівнічнішій у світі плантації. Клімат Мукачева та околиць також сприятливий для рекреаційної діяльності, протягом року переважають комфортні та субкомфортні погоди.

Як результат географічного розташування та виконуваних функцій Мукачево виступає центром тяжіння для навколишніх поселень, з якими має тісні історично сформовані зв'язки. Мукачівська міжрайонна система розселення є найпотужнішою в області, займає її центральну частину та включає шість районів: Берегівський, Виноградівський, Воловецький, Іршавський, Мукачівський та Свалявський [3, с. 307]. Дана система розселення займає площу 4,5 тис. км², включає 285 поселень, у тому числі 12 міських та 273 сільських та лідирує в області за чисельністю наявного населення (562,6 тис. осіб) [2, 4]. Окрім того, через розташування Ужгорода на крайньому заході області десять з тринадцяти районних центрів більше тяжіють до Мукачева, ніж до обласного центру. Відповідно, місто відзначається високою міграційною привабливістю і, як результат, стабільним додатним приростом населення (див. табл. 1), що у розрахунку на одну особу вдвічі перевищує середньообласний рівень.

Таблиця 1

Динаміка людності м. Мукачева (складено за даними [2])

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Людність, тис. ос. (станом на 1 січня)	83,0	83,4	83,8	84,2	84,6	85,0	85,5	86,0
Природний приріст, ос.	23	133	115	102	95	156	158	-38*
Міграційний приріст, ос.	373	241	285	365	267	339	314	336*
Приріст населення, ос.	396	374	400	467	362	495	472	298*

*дані за січень-листопад 2015 р.

Мукачево було засноване на перетині важливих торговельних шляхів, що протягом історичних періодів визначало фортифікаційне значення міста та зумовлювало його економічний розвиток і зростання людності. Стратегічне значення міста проявилось і через надані йому привілеї, зокрема, 1376 р. Мукачево отримує грамоту і власну печатку, а 1445 р. – Магдебурзьке право [8]. Сучасне транспортно-географічне положення міста характеризується вигідним розташуванням у межах 42 км шосейними шляхами від обласного центру (відстань залізничними шляхами складає 63 км). Відстань до державного кордону ще коротша і складає 39 км шосейними дорогами, причому, відразу до двох пунктів переходу через державний кордон – Косино і Лужанка. Крім того, переваги у плані міжнародної співпраці посилюються вигідним геополітичним положенням, що полягає у близькому розташуванні до кордону з чотирма іноземними державами. Як результат, безпосередньо через місто проходить Пан-європейський транспортний коридор №5 (Трієст-Львів), а також автомобільні шляхи європейського значення E50 (Брест-Махачкала), E58 (Відень-Ростов-на-Дону), E81 (Мукачево-Констанца), E471 (Мукачево-Львів), міжнародні дороги M06 (Київ-Чоп), M24 (Мукачево-Лужанка), національна дорога H09 (Мукачево-Львів) [6, 10].

Розташування на перетині міжнародних транспортних коридорів та шляхів європейського значення, близькість та транспортна доступність до пунктів переходу через державний кордон є найсприятливішими факторами географічного положення міста (визначаючи, зокрема, і економіко-географічне положення), оскільки в сучасних реаліях саме транскордонне співробітництво та міжнародна співпраця виступають в якості головного стимулу розвитку та модернізації економіки. Відповідно, вагому роль у економічному розвитку міста відіграють зарубіжні інвестиції, зокрема, у 2015 р. на Мукачево припадало більше 12% прямих іноземних інвестицій в області, 81% яких спрямовано у промисловий комплекс [2, 8].

Можна визначити наступні пріоритетні напрями розвитку економіки міста: деревообробна та меблева промисловість, точне машинобудування, енергетика, харчова та легка промисловість, сфера послуг. Особливо варто відзначити інвестиційну підтримку виробничого комплексу та активний розвиток невиробничої сфери (що дозволяє говорити про поліфункціональність економіки), у тому числі туризму, який має значний ресурс у вигляді багатой історико-культурної спадщини, природних рекреаційних ресурсів, що знаходяться неподалік міста, та, знову ж таки, зручного транспортного розташування.

За економічними показниками Мукачево переважно займає друге місце в області після Ужгорода. Місто реалізує близько 13% промислової продукції підприємств області, освоює більше 9% обласних капітальних інвестицій, виконує 18% загальнообласних обсягів будівництва. Середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника міста складає 107% до середнього рівня по області [8]. Також у місті функціонує 11,5% підприємств області, на яких зайнято 18,3% працівників, відповідно, реалізується 16% послуг [2].

Отже, можна стверджувати, що Мукачево – динамічне поліфункціональне місто з привабливим інвестиційним кліматом, що разом з Ужгородом являє два історично сформовані та впливові центри у

Закарпатській області, на прикладі якого яскраво можна простежити визначальну роль вигідного географічного положення у становленні та подальшому соціально-економічному розвитку поселень.

Література:

1. Брацьо О. В. Порівняльний аналіз тенденцій демогеографічного розвитку середніх міст західних областей України / О. В. Брацьо // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Географія. Землеустрій. Природокористування. – 2013. – Вип. 2. – С. 67-73.
2. Головне управління статистики у Закарпатській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/>
3. Доценко А. І. Територіальна організація розселення (теорія та практика) / А. І. Доценко. – К.: «Фенікс», 2010. – 536 с.
4. Електронний довідник «Україна. Адміністративно-територіальний устрій» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7503/A004RS?rdat1=27.01.2016&rf7571=10949>
5. Закарпатська область [Карта]: геогр. атлас: 65-річчю області присвяч. / Закарпат. ін-т післядиплом. пед. освіти; Гол. редкол. Г. Б. Глюдзик; Редкол. Н. М. Давиденко, А. М. Костелей, О. Л. Ревта; Відп. ред. Т. В. Погурельська. – К.: Мапа, 2011. – 20 с. : іл.
6. Міністерство інфраструктури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mtu.gov.ua/uk/show/transport.html>
7. Статистичний щорічник м. Мукачево за 2012 рік. – Ужгород, 2013. – 68 с.
8. Офіційний сайт Мукачівської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mukachevo-city.org.ua/>
9. Climate-data [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.climate-data.org/location/33372/>
10. European agreement on main international traffic arteries. – 14 March 2008. – 57p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/conventn/ECE-TRANS-SC1-384e.pdf>

Науковий керівник:

доктор геогр. наук, професор Дністрянський Мирослав Степанович.

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

**Лидия Анищенко
(Брянск, Россия)**

**ОСОБЕННОСТИ НАКОПЛЕНИЯ МАКРОМИЦЕТАМИ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ
(НА ТЕРРИТОРИИ СОЧЕТАННОГО ЗАГРЯЗНЕНИЯ, БРЯНСКАЯ ОБЛАСТЬ, РОССИЯ)**

Особую опасность в экологическом отношении представляет способность съедобных грибов – макромицетов к аккумуляции элементов группы тяжелых металлов (ТМ) в районах промышленных выбросов, около крупных городов. Эта способность выражена гораздо ярче, чем у высших растений и других организмов [3, с. 278]. Многие исследователи отмечают, что грибы интенсивно накапливают ТМ (например, Cd, Cu, Zn, Hg и ряд других металлов), более того, к некоторым из них имеют специфическое сродство [1, с. 74; 11, с. 277; 12, с. 1040]. Виды рода *Leccinum*, *Macrolepota* хорошо поглощают Cd; *Paxillus involutus*, *Lactarius necator* и *Lycoperdon maximum* – Cu; *Boletus edulis* – Hg. Тяжелые металлы необратимо влияют на биохимический аппарат макромицетов, а их употребление приводит к тяжелым отравлениям [7, с. 104; 8, с. 50]. Цель работы – представить коэффициенты биологического поглощения у макромицетов для выявления биоиндикаторов ТМ на территории сочетанного радиационно-химического загрязнения (на примере Дятьковского района Брянской области).

Пробы макромицетов и почвы отбирались в 2012 и 2014 гг. в лесных экосистемах Дятьковского района Брянской области с сочетанным радиационно-химическим загрязнением, в соответствии с методическими документами и рекомендациями [4, 9]. Собранные образцы подвергались общепринятой камеральной обработке для пробоподготовки к работе на спектрометре «Спектроскан-Макс» фирмы Spectron [6]. Интенсивность накопления ТМ в плодовых телах грибов оценивали с помощью коэффициентов биологического накопления (Кн), который рассчитывали как отношение валовой концентрации ТМ в биомассе макромицетов к валовому содержанию ТМ в почве [5].

Валовое содержание ТМ в фоновых видах макромицетов следующее. Наиболее велико в плодовых телах рядовки майской содержание стронция и меди, минимальная валовая концентрация – кобальта. Содержание свинца, никеля, мышьяка и цинка в почве под макромицетами выше предельно допустимой концентрации (ПДК, ОДК) (32, 20, 2 и 55 мг/кг соответственно) [2, с. 12], концентрация свинца и мышьяка в плодовых телах грибов превышает допустимые санитарно-гигиенические нормативы СанПиН 2.3.2.1078-01 [10] в 63,5 и 22,1 раза соответственно.

Гриб подгруздок чёрный накапливает кобальт, свинец, стронций, цинк и медь. Содержание свинца в грибах выше допустимых уровней по СанПиН 2.3.2.1078-01 (0,5 мг/кг), концентрация мышьяка и меди в почве выше ПДК в 19,6 и 1,03 раза соответственно. Концентрация Zn в 1,9 раза превышает ПДК [2]. Гриб свинушка тонкая достаточно интенсивно накапливает кобальт. Содержание мышьяка, цинка, меди в почве превышает ПДК соответственно в 5,5; 2,1 и 1,04 раза, а концентрация свинца и мышьяка в плодовых телах превышает допустимые уровни по СанПиН 2.3.2.1078-01 (0,5 мг/кг) в 37,9 и 3,9 раза [10]. Белый гриб накапливает стронций и хром, содержание свинца и мышьяка в плодовых телах выше нормативов СанПиН 2.3.2.1078-01 в 73,1 и 20,3 раза соответственно. Содержание в почве свинца, мышьяка, цинка, меди и никеля выше ПДК (32, 2, 55, 33 и 20 мг/кг соответственно) [2]. Гриб моховик зеленый активно аккумулирует такие тяжелые металлы как мышьяк, цинк, кобальт, медь, стронций и марганец. Содержание свинца и мышьяка в плодовых телах выше нормативов СанПиН 2.3.2.1078-01 в 37 и 16,3 раза соответственно. Содержание в почве никеля выше ПДК (20 мг/кг). Содержание в плодовых телах грибов свинца и мышьяка выше нормативов СанПиН 2.3.2.1078-01 (0,5 мг/кг для обоих металлов) в 57,5 и 3,8 раза соответственно. Гриб сыроежка зеленая накапливает цинк, медь, стронций и мышьяк. Содержание никеля в почве превышает ПДК (20 мг/кг) [2]. Концентрация свинца и мышьяка в плодовых телах выше допустимых уровней в 48 и 3,8 раза соответственно. Гриб свинушка тонкая накапливает цинк, медь, стронций, свинец и мышьяк. Содержание свинца и мышьяка в грибах выше нормативов СанПиН 2.3.2.1078-01 в 54 и 3,6 раза. Содержание никеля в почве превышает ПДК (20 мг/кг) [2]. Сыроежка Майра особенно активно накапливает Mn и Fe, а также и Zn, Cu, Sr, Ni, Cr и Pb. Валовая концентрация ТМ в почве не превышает ПДК. Содержание свинца и мышьяка в грибах выше нормативов СанПиН 2.3.2.1078-01 в 44,9 и 3,4 раза. Подберезовик обыкновенный накапливает марганец, железо, стронций, медь и никель. Содержание свинца в почве превышает ПДК (32 мг/кг) [2]. Содержание свинца и мышьяка в грибах выше нормативов СанПиН 2.3.2.1078-01 в 30,2 и 3,4 раза соответственно [10]. Дубовик крапчатый особенно активно накапливает марганца и железа, а также медь, стронций, цинк и мышьяк. Содержание никеля в почве превышает ПДК (20 мг/кг). Содержание свинца и мышьяка в плодовых телах грибов выше предельно допустимых уровней по СанПиН 2.3.2.1078-01 в 20,6 и 3,6 раза соответственно [10]. Таким образом, анализ валовой концентрации ТМ в плодовых телах макромицетов показывает, что наибольшие концентрации этих поллютантов наблюдались в плодовых телах сыроежки Майра, дубовика крапчатого и подберезовика обыкновенного.

Одним из основных показателей накопления элементов в организмах является Кн, который позволяет судить о степени интенсивности вовлечения элементов в биологический круговорот, используется для оценки связи среды и физиологической роли химического элемента, а также для

виявлення організмів-індикаторів і організмів-концентраторів. Коефіцієнти накоплення окремих елементів групи ТМ в плодових телах досліджуваних видів макроміцетів представлені на рисунках 1-3.

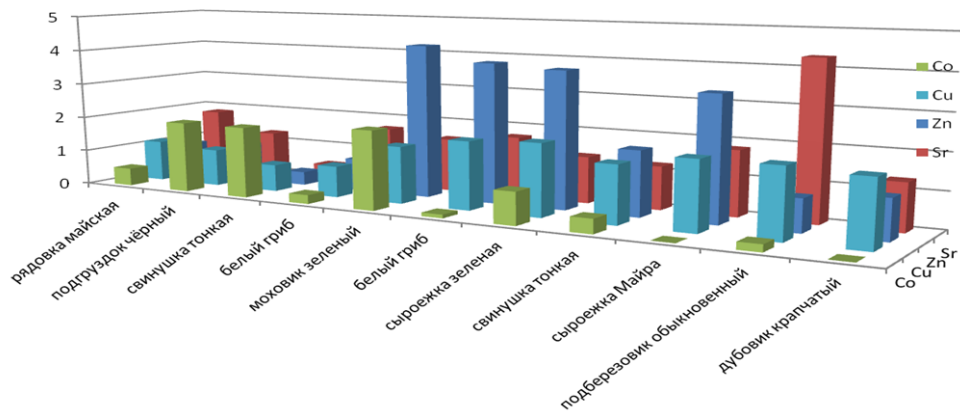

Рисунок 1 – Коефіцієнти накоплення Co, Cu, Zn і Sr в плодових телах досліджуваних видів грибів

К грибам накопителям Co, Cu, Zn і Sr відноситься моховик зелений. Даний вид грибів можна використовувати в якості біоіндикаторів забруднення середовища цими металами. Cu, Zn і Sr накоплюють білий гриб, сыроежка зелена, свинушка тонка, сыроежка Майра, підберезовик звичайний, дубовик крапчастий і подгруздок чорний. Рядовка майська є накопителем Cu (K_n = 1,16).

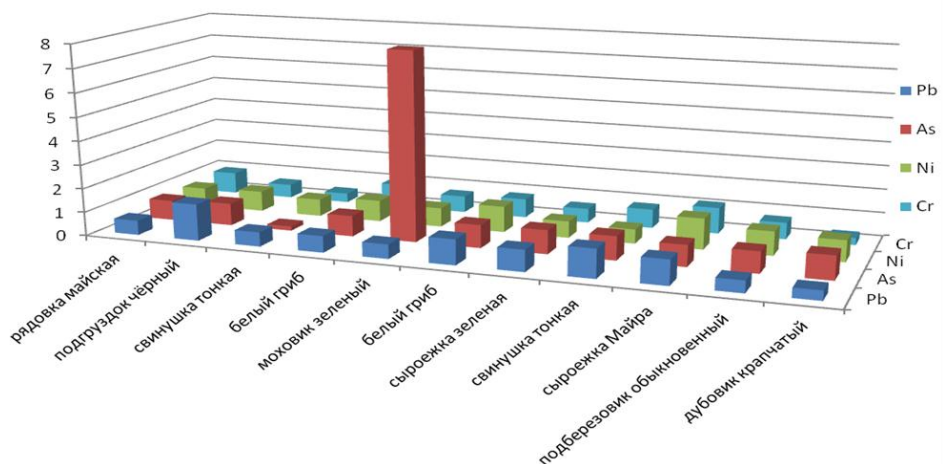

Рисунок 2 – Коефіцієнти накоплення Pb, As, Ni і Cr в плодових телах досліджуваних видів грибів

В цілому Pb, As, Ni і Cr накоплюються в грибах з декількома меншою інтенсивністю, ніж Co, Cu, Zn і Sr, за деяким винятком. Активно залучається в біологічний круговорот мідь моховиком зеленим (K_n = 7,9). Свинець накоплюється в плодових телах подгруздка чорного, свинушки тонкої, білого гриба і сыроежки Майра. Нікель накоплюється в плодових телах сыроежки Майра, білого гриба і підберезовика звичайного, хром – в сыроежке Майра. Дуже інтенсивне накоплення заліза і марганца (рисунок 3) відзначено в плодових телах сыроежки Майра, дубовика крапчастого і підберезовика звичайного, K_n Fe для цих видів грибів становить відповідно 21,5; 20,5 і 7,9, K_n Mn – 70; 46,5 і 19,8.

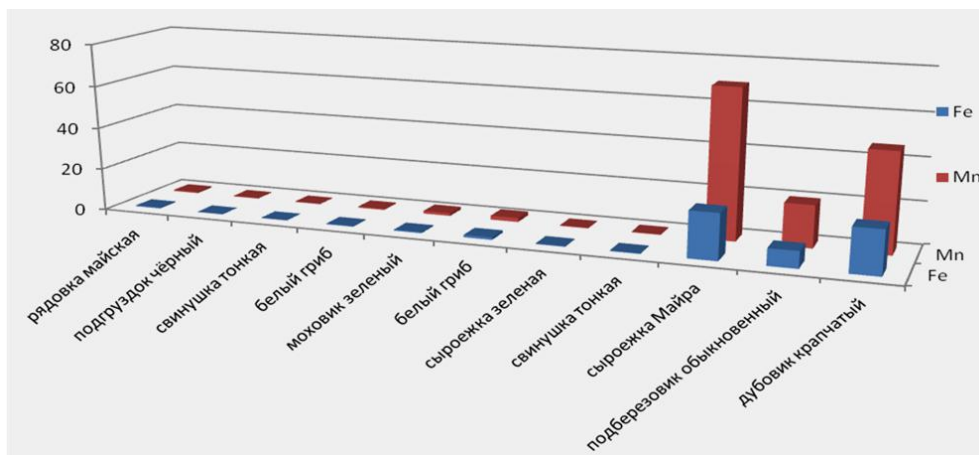

Рисунок 3 – Коэффициенты накопления Fe и Mn в плодовых телах исследуемых видов грибов

На основании проведенных исследований грибы разделили на три группы по интенсивности накопления ТМ (по значениям K_n). Первую группу составляют макромицеты, наиболее интенсивно накапливающие ТМ – сыроежка Майра, подберезовик обыкновенный и дубовик крапчатый; вторую – грибы для которых характерна средняя интенсивность накопления ТМ – моховик зеленый, белый гриб и сыроежка зеленая; в третью группу включены грибы, с невысокой степенью накопления отдельных элементов группы ТМ – свинушка тонкая, подгруздок черный и рядовка майская.

Итак, возрастающее загрязнение почвы ТМ отрицательно влияет на качество макромицетов как продуктов питания для населения. Для снижения негативной нагрузки на здоровье человека при употреблении макромицетов необходимо: избегать заготовки грибов около дорог, промышленных территорий, около мест складирования отходов; на территориях сочетанного радиационно-химического загрязнения снизить потребление видов-концентраторов ТМ – сыроежки Майра, подберезовика обыкновенного, дубовика крапчатого, моховика зеленого, белого гриба и сыроежки зеленой; ввиду хорошей или средней растворимости ТМ в воде, перед употреблением необходимо вымачивать плодовые тела грибов и отваривать с обязательным сливом отвара.

Литература:

- Бакайтис В. И. Содержание макро- и микроэлементов в дикорастущих грибах Новосибирской области / В.И. Бакайтис, С.Н. Басалаева // Техника и технология пищевых производств. 2009. № 2. – С. 73-76.
- ГН 2.1.7.2511-09. Ориентировочно допустимые концентрации (ОДК) химических веществ в почве. Гигиенические нормативы (Зарегистрировано в Минюсте РФ 23.06.2009 № 14121) // [Электронный ресурс] / Справ.-правовая система «КонсультантПлюс». URL: <http://www.consultant.ru>.
- Горбунова И.А. Тяжелые металлы и радионуклиды в плодовых телах макромицетов / И.А. Горбунова // Сибирский экологический журнал. 1999. № 3. – С. 277-280.
- ГОСТ 17.4.3.01-83 Почвы. Общие требования к отбору проб // [Электронный ресурс] / Справ.-правовая система «КонсультантПлюс». URL: <http://www.consultant.ru>.
- Лес. Человек. Чернобыль. Лесные экосистемы после аварии на Чернобыльской АЭС: состояние, прогноз, реакция населения, пути реабилитации / В. А. Ипатьев, В. Ф. Багинский, И. М. Булавик и др. Под ред. В. А. Ипатьева. – Гомель: Ин-т леса НАН Беларуси, 1999. – 396 с.
- Методика выполнения измерений массовой доли металлов и оксидов металлов в порошкообразных пробах почв методом рентгенофлуоресцентного анализа. М 049-П/04. – С-Пб.: ООО НПО «Спектрон», 2004. – 20 с.
- Отнюкова Т.Н. Макромицеты как биоиндикаторы загрязнения окружающей среды территории г. Красноярск и его окрестностей / Т.Н. Отнюкова, А.М. Жижаяев, Н.П. Кутафьева и др. // Вестник КрасГАУ. 2012. № 11. – С. 101-112.
- Поддубный А. В. Макромицеты как индикаторы загрязнения среды тяжелыми металлами / А.В. Поддубный, Н.К. Христофорова, Л.Т. Ковековдова // Микология и фитопатология. 1998. Т. 32. Вып. 6. – С. 47-51.
- Руководство ЕМЕП по отбору проб и химическому анализу / пер. с англ.; под ред. А. Г. Рябошапка. Kjeller, 2001: [site of NILU]. URL: <http://tarantula.nilu.no/projects/ccc/manual/index.html> (дата обращения: 22.06.2013).
- «СанПиН 2.3.2.1078-01. 2.3.2. Продовольственное сырье и пищевые продукты. Гигиенические требования безопасности и пищевой ценности пищевых продуктов. Санитарно-эпидемиологические правила и нормативы», утв. Главным государственным санитарным врачом РФ 06.11.2001) (Зарегистрировано в Минюсте РФ 22.03.2002 № 3326) // [Электронный ресурс] / Справ.-правовая система «КонсультантПлюс». URL: <http://www.consultant.ru>.
- Cocchi L. Heavy metals in edible mushrooms in Italy / L. Cocchi, L. Vescovi, L. Petrini et al. // Food Chemistry. 2006. № 98. – P. 277-284.

12. Münger K., Lerch K., Tschierpe H.J. Metal accumulation in *Agaricus bisporus*: influence of Cd and Cu on growth and tyrosinase activity /K. Münger, K. Lerch, H. Tschierpe // *Experientia*. 1982. Vol. 38. №9. – P. 1039-1041.

Юлиана Гапон, Тетяна Ненастина
(Харьков, Україна)

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГАЛЬВАНОХИМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НАНЕСЕНИЯ ПОКРЫТИЙ ТРОЙНЫМ СПЛАВОМ КОБАЛЬТ-МОЛИБДЕН-ВОЛЬФРАМ

В настоящее время значительное внимание привлекают материалы с высоким уровнем функциональных свойств – прочные, коррозионностойкие, каталитически активные, технологические процессы синтеза которых минимизируют техногенную нагрузку на окружающую среду. Для изделий, подлежащих эксплуатации в жестких условиях, применяются покрытия хромом, для которых характерны высокая микротвердость, износо- и коррозионная стойкость, а так же декоративные свойства. Вместе с тем известно, что традиционное хромирование проводят в растворах электролитов на основе соединений шестивалентного хрома Cr (VI), которые из-за высокой токсичности и канцерогенных свойств отнесены к экологически опасному гальваническому производству 1-го класса [1]. В связи с возросшим в последнее время вниманием к экологическим проблемам актуальным является поиск возможности замены хромовых покрытий. Возможной альтернативой таким покрытиям рассматривают гальванических сплавы на основе тугоплавких металлов, в частности таких как вольфрам и молибден, которые по своим функциональным свойствам не уступают хрому.

Известно [2, 3], что электролитические покрытия тугоплавкими металлами из водных растворов можно получать только в виде сплавов с металлами подгруппы железа (Fe, Co, Ni), причем для их нанесения используют нетоксичные растворы вольфраматов и молибдатов. С другой стороны, применение именно гальванохимических методов позволяет осуществлять рециклинг вторичного вольфрамсодержащего сырья с последующим получением целевого продукта, что предоставляет возможность создания замкнутых циклов производства и минимизации техногенных загрязнений окружающей среды. Поэтому неотложной задачей является разработка ресурсосберегающих экологически безопасных технологий покрытий сплавами вольфрама и молибдена, что и обусловило цель исследований.

Одним из условий совместного осаждения металлов различной природы в сплав является необходимость сближения их равновесных потенциалов, которая чаще всего достигается введением в состав электролита одного либо нескольких лигандов. Известны составы электролитов для осаждения тернарных сплавов Co-Mo-W на основе хлорида аммония, пирофосфат- и цитрат-ионов [4, 5]. Нами был предложен аммиачно-цитратный и цитратно- пирофосфатный электролиты [6, 7], из которых наносили покрытия сплавами варьируемого состава и толщины. постоянным током $j_{2\div 8} \text{ A/дм}^2$ при и температуре 293-333 К. Растворы электролитов готовили из реактивов квалификации «х.ч.» и «ч.д.а.» на дистиллированной воде. Покрытия сплавом кобальт-молибден-вольфрам наносили на подложки из меди М0 и стали Ст.3. Подготовительные операции по обработке поверхности образцов проводили по общепринятой методике в соответствии с исследуемым материалом [8].

Для исследования морфологии образцов использовали сканирующий электронный микроскоп ZEISS EVO 40XVP. Изображения поверхности образцов (рис.1.) получали с помощью регистрации вторичных электронов (BSE) путем сканирования электронным пучком поверхности, что позволило высоким разрешением и хорошей контрастностью исследовать топографию (неровности) поверхности. Для обработки изображений использовали программную среду SmartSEM. Химический состав поверхности исследовали с помощью анализа характеристического рентгеновского спектра, который регистрировали с помощью энерго-дисперсионного спектрометра INCA Energy 350. Возбуждение рентгеновского излучения осуществляли облучением образцов пучком электронов с энергией 15 кэВ.

Микротвердость по Виккерсу (H_v) покрытий сплавами кобальт - вольфрам -молибден, а также материала подложки определяли методом вдавливания алмазной пирамиды на твердомере ПМТ - 3 при нагрузке $P = 0,2 \text{ кг}$ и времени выдержки 10 с. Эксперимент проводили после 24 часового старения покрытий при комнатной температуре. Значение H_v вычисляли по формуле :

$$H_v = 1854P / d^2$$

где d - диагональ вдавливания пирамиды, мкм. Измерения проводили минимум в 3 точках с последующим усреднением данных, доверительный интервал составил ± 10 . Толщина покрытий сплавами для анализа составляла не менее 30 мкм.

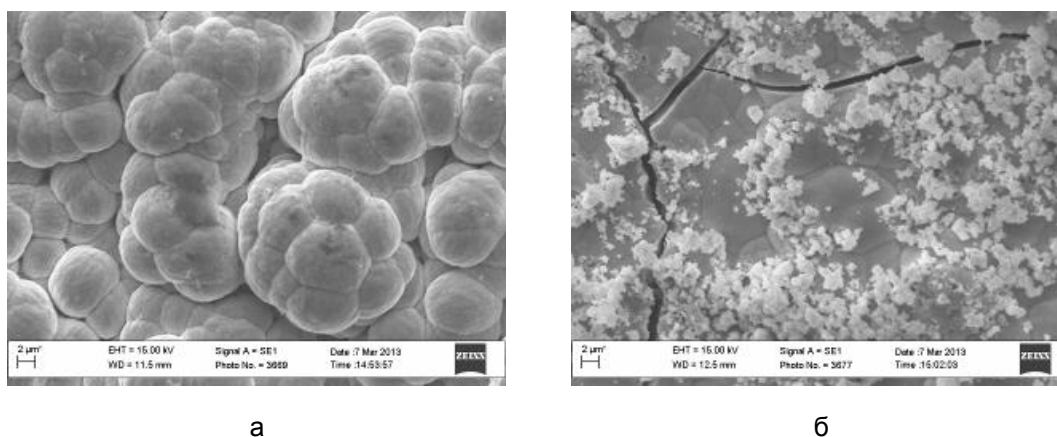

Рис 1. Микрофотографии (x1000) поверхности сплава Co-Mo-W осажденного при плотности тока, А/дм²: 4 (а); 8 (б).

Анализ физико-механических свойств бинарных и тернарных сплавов Co-W, Co-Mo и Co-Mo-W свидетельствует о возрастании их количественных характеристик, что характерно для синергетических сплавов. Так, микротвердость сплавов Co-Mo-W ($H_{\mu}=3000-3680$ МПа) в два раза выше, чем подложки Ст.3 ($H_{\mu}=1500-1600$ МПа), что дает возможность рекомендовать покрытия сплавом Co-Mo-W для упрочнения стальных деталей. Универсальной пропорциональности между макротвердостью H_V (табл.2) и микротвердостью H_{μ} нет, однако известное соотношение между этими величинами $H_V=(0,5-0,9)H_{\mu}$ (в зависимости от приложенной нагрузки) [9], позволяет оценить и сопоставить полученные экспериментальные данные.

Так, микротвердость (МН/м²) покрытий в зависимости от соотношения компонентов в сплаве составляет 450-1100 (табл. 1), тогда как для отдельных сплавообразующих компонентов много ниже: $H_V(\text{Co}) = 130$, $H_V(\text{W}) = 350$, $H_V(\text{Mo}) = 150$.

Таблица 2

Микротвердость по Викерсу гальванических покрытий сплавами

Содержание тугоплавких элементов в покрытии, масс. %		H_V , МН/м ²	Литература
$\omega(\text{Mo})$	$\omega(\text{W})$		
	10	400	[10]
	20	475	
	35	490	
	50	660	
10,6	15,1	450	
16,1	13,8	620	
18,8	12,9	1100	
36		750	[11]

Микротвердость покрытий сплавами Co-Mo-W возрастает с увеличением общего содержания тугоплавких компонентов. Для сравнения отметим, что микротвердость электролитических покрытий хромом, технология которых предусматривает использование растворов на основе соединений Cr (VI), находится в диапазоне значений 700-850 МН/м² в зависимости от условий получения.

Таким образом, использование гальванохимически синтезированных трехкомпонентных сплавов на основе кобальта с тугоплавкими металлами может служить альтернативой покрытиям на основе хрома. Их применение позволяет снизить нагрузку на окружающую среду за счет уменьшения выбросов жидких и твердых отходов гальванического производства.

Литература:

1. Костин Н.А. Импульсный электролиз сплавов / Костин Н. А., Кублановский В.С. - К. : Наукова думка, 1996. -202с.
2. E.J. Podlaha and D. Landolt, Induced codeposition: III. Molybdenum alloys with nickel, cobalt and iron// J. Electrochem. Soc. 1997. V. 144. P. 1672–1677.
3. K. Murase, M. Ogawa, T. Hirato, Y. Awakura. Design of acidic Ni-Mo alloy plating baths using a set of apparent equilibrium constants // J. Electrochem. Soc.- 2004.V. 151, №112.P. 798-805.
4. Krohn A.,Brown T.M.Electrodeposition of Cobalt-Molybdenum Alloys // J.Electrochem. Soc. 1961. V. 108. №1. P. 60–70.

5. Сидельникова С.П., Володина Г.Ф., Грабко Д.З., Дикусар А.И. Электрохимическое получение Co-Mo покрытий из цитратных растворов, содержащих ЭДТА: состав, структура, микромеханические свойства // Электронная обработка материалов. 2007. №6. С. 4-9.
6. Патент 81121 Украины МПК C25D 3/56. Электролит для формирования покрытий сплавом кобальт-молибден-вольфрам / Н.Д. Сахненко, М.В. Ведь, С.И. Зюбанова, Ю.К. Гапон; патентообладатель НТУ «ХПИ». Опубл. 25.06.2013, Бюл. № 12.
7. Сахненко Н. Д., Ведь М. В., Гапон Ю. К., Ненастина Т. А. Функциональные покрытия тройными сплавами кобальта с тугоплавкими металлами // Журнал прикладной химии. 2015. Т. 88. Вып. 12. С. 1694-1698.
8. Ведь М.В., Сахненко М.Д. Каталітичні та захисні покриття сплавами і складними оксидами: електрохімічний синтез, прогнозування властивостей. – Харків : НТУ «ХПІ», 2010. – 272 с.
9. Григорович В. К. Твердость и микротвердость металлов. – М. : Наука, 1976 г. – 230 с.
10. Байрачная Т.Н. Ведь М.В., Сахненко Н.Д. Электролитические сплавы вольфрама: получение и свойства. – Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 2013. – 164 с.
11. Бобанова Ж.И., Петренко В.И., Володина Г.Ф., Грабко Д.З., Дикусар А.И. Свойства покрытий из Co-W сплавов, электроосажденных из цитратных электролитов в присутствии поверхностно- активных веществ // Электронная обработка материалов, 2011. №6. С. 17–28.

Научные руководители:

доктор технических наук, профессор, Сахненко Николай Дмитриевич, доктор технических наук, профессор, Ведь Марина Витальевна.

**Абдусалом Джанибеков, Мавжуда Примкулова
(Гулистан, Узбекистан)**

ОРОЛ МУАММОСИ ВА ЭКОЛОГИЯ МУҶОФАЗАСИДА ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИНИНГ ФАОЛЛИГИ

Экология ва орол муаммоси давримизнинг энг долзарб муаммоларидан бири бўлиб қолди. Унинг хавфи ҳатто ядро хавф-хатаридан ҳам даҳшатлироқ бўлиб, бутун ер шари халқларини ташвишга солмоқда. “Асрлар туташ келган паллада бутун инсоният, мамлакатимиз аҳолиси,- деб ёзади И.А. Каримов,- жуда катта экологик хавфга дуч келиб қолди. Буни сезмаслик, қўл қовуштириб ўтириш - ўз-ўзини ўлимга маҳкум этиш билан баробардир”.

Экологияни муҳофаза этиш турли хил восита ва усуллар ёрдамида амалга оширилади ва бу масалада Ўзбекистонда барча имкониятлардан самарали фойдаланилмоқда. Айниқса Орол муаммоси ечимини топиш масаласида кенг жамоатчилик жалб этилган. Орол денгизи – ноёб табиат неъматини бўлиб, унинг пайда бўлиши Ўрта Осиёдаги иккита дарё-Амударё ва Сирдарё туфайли бундан 2-2,5 млн. йил муқаддам рўй берган. Ўрта Осиёдаги тўрт халқ-ўзбеклар, қорақолпоқлар, қозоқлар ва туркманларнинг тарихи энг қадим замонлардан буён Орол билан боғлиқ бўлиб келган. Оролбўйи ана шу халқлар қадимги босқичнинг шаклланиш бешиги ҳисобланади. Бу ҳудудда энг қадимги замонлардан бошлаб суғорма деҳқончилик ривожланган. Пахта, узум, шафтоли, ўрик ва бошқа деҳқончилик ва мева турлари етиштирилган, улардан юқори ҳосил олинган. Бунга воҳанинг ўзига хос микроклими сабаб бўлган, у ана шу ерда Орол денгизини ҳосил қилган. Юртбошимиз экология масаласида жиддий тўхталиб, “экологик муаммолар чуқурлашиб бораётган, сув ва ер ресурслари чекланган бизнинг шароитимизда ирригация ва мелиорация ишларини давом эттириш, ерларнинг унумдорлиги ва ҳосилдорлигини янада ошириш, экин майдонлари таркибини оптималлаштириш, энг янги агротехнологияларни жорий этиш – айнан шу йўналишлар қишлоқ хўжалигини ислоҳ этишнинг ҳал қилувчи масалалари бўлиб, улар доимо бизнинг эътиборимиз марказида бўлиб келди ва шундай бўлиб қолади”-дея фикрларини билдириб ўтдилар.

Ернинг геологик тузилиши тарихи ва унда ҳаётнинг пайдо бўлиши, физик ва кимёвий муҳит, иқлим ва об-ҳавонинг шаклланишида сув муҳим аҳамиятга эга. Ҳеч қандай тирик организм сувсиз ҳаёт кечира олмайди. Сув қишлоқ хўжалиги ва саноатдаги барча технологик жараёнларнинг зарурий қисмидир. Сув табиатда кенг тарқалган. Ер юзининг қарийиб $\frac{3}{4}$ қисмини ташкил қилади. Гидросфера-океанлар, денгизлар, қўллар, сув ҳавзалари, дарёлар, ер ости сувлари, тупроқлари намини ўз ичига олган. Ердаги ҳамма сув бир-бири билан ва атмосфера, литосфера, биосферадаги сув билан ўзаро таъсирида бўлади. Сув кенг тарқалганлиги ва унинг инсонлар ҳаётидаги аҳамияти катталиги туфайли қадимдан ҳаёт манбаи ҳисобланади. Қадимги дунё файласуфларининг фикрича, сув ҳаёт учун зарур бўлган тўрт унсурнинг биридир. Табиатда сувнинг 1330 турини учратишингиз мумкин. Улар асосан келиб чиқишига (булоқ суви, ёмғир суви, қор суви), унда моддаларнинг эриши ва миқдорига қараб гуруҳланади. Умуман олганда “сув – бу ҳаёт манбаи” эканлигини барчага маълумдир.

Бугунги кунда равшанки, фан, техника тараққиёти яқин истиқболда ҳар хил ижтимоий шароитларда амалга оширилади. Шу билан бирга, Фан-техника инқилобининг оқибатлари кўп жиҳатдан барча мамлакатлар учун умумийдир. Атроф-муҳитни муҳофазалаш, илмий асосланган экология сиёсийтини ишлаб чиқиш муаммоларини ҳал этишга умуминсоний ёндашувни талаб қилади. Ҳозирги вақтда экология сиёсатини ишлаб чиқишда дунёда муайян тажриба тўпланган. Шулардан ЮНЕСКО экология ва

саломатлик халқаро жамғармаси- «Экосан» билан мустахам алоқа қилмоқда. Улар биргаликда табиатни муҳофаза қилишга доир кескин муаммоларни ҳал этиш билан боғлиқ кўплаб лойиҳаларни рўйбга чиқариш устида ишламоқда. ЮНЕСКО билан «Экосан» жамғармаси томонидан бир қанча конференциялар сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш масалаларига бағишланди. Мазкур конференцияларда бу соҳада тўпланиб қолган муаммоларни ҳал этишдаги муҳим восита ноҳукумат жамоат ташкилотлари институти, нодавлат тузулмаларидан иборат бўлиб, улар шаҳар ва қишлоқлардаги кенг аҳоли қатламлари манфаатларини акс эттирадидлар. Ўзбекистон “ЭКО-АКВА” жамоат-экологик экспедицияси ЮНЕСКО махсус комиссиясининг дипломи билан мукофатланиши Ўзбекистондаги жамоатчилик экологик ҳаракатларнинг самарали бўлётганлиги ва уни ЮНЕСКО томонидан эътироф қилинганлигининг далили бўлади. Ҳозирда жамоатчилик ҳаракатлари қатнашчилари Марказий Осиё дарёлари экологик вазиятни ўрганиб келмоқда.

Мамлакатимизда жамоатчилик экология назорати алоҳида ўринни эгаллайди. Шуни алоҳида такидлаш лозимки, кийинги йилларда табиатнинг инсонга кўрсатаётган меҳр-муҳаббати ва ижобий таъсирига нисбатан инсонни табиатга бўлган зуғуми, салбий таъсири табиатнинг мутаносиблигини бузилишига сабаб бўлмоқда. Бундай жараён дунёда ҳамма давлатларнинг ўзаро ҳамкорлиги асосида табиатни муҳофаза қилиш ва экология масаласига алоҳида эътибор қаратилиши энг долзарб вазифа бўлмоғини тақозо этади.

Умуман олганда, экология назорати - давлат экологик сиёсатининг муҳим қисми сифатида табиат-жамият тизимидаги экологик муносабатларнинг барқарорлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эгадир. Экология назорати - атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва экологик хавфсизликни таъминлаш қоида-талабларини барча вазирлик, давлат қўмиталари ва идоралари, корхоналар, ташкилотлар, муассасалар, мансабдор ва жисмоний шахслар томонидан бажарилишини текшириш, табиий муҳит ҳолатини ўрганиш ва кузатиш чора-тадбирларни қўллаш билан боғлиқ сиёсий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва маънавий-маърифий чора-тадбирлар йиғиндисини ўз ичига олади. Экология назоратини олиб боришда жамоат экология назорати ролини кучайтириш фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг ўзига хос белгисидир.

Ўзбекистон Республикаси Пиризденти И.А. Каримов 12 ноябир 2010 йил Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида фуқаролик жамияти институтларини шакллантиришда жамоатчилик назорати ўрни ва аҳамиятини ошириш ҳақида сўз юритар экан экологик назорат соҳасида қуйидаги ишларни амалга ошириш зарурлигини такидлаб ўтди: “Хусусан, атроф-муҳитни ҳимоя қилишни таъминлаш тизимида нодавлат нотижорат ташкилотларининг роли ва ўрнини белгилашга қаратилган «Экологик назорат тўғрисида»ги Қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш ва бошқа қатор қонун ҳужжатларини қабул қилиш фурсати етди, деб ўйлайман”. Экология соҳасидаги жамоат назорати жамоат бирлашмалари, меҳнат жамоалари, сиёсий партиялар, турли уюшма ва жамиятлар, фуқаролар томонидан амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси «Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги Қонуннинг 32-моддасига биноан: Табиатни муҳофаза қилиш соҳасидаги жамоат назоратини жамоат бирлашмалари, меҳнат жамоалари ва фуқаролар амалга оширадидлар.

Жамоат ташкилотлари томонидан олиб борилган текшириш натижалари тавсия аҳамиятига эга бўлиб, давлат ҳокимияти органлари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларига тақдим этилиши мумкин. Экология назоратида жамотчиликнинг иштироки бу аввало фуқароларнинг атроф-табиий муҳитга нисбатан меҳир-муҳаббат туйғуларини янада кучайишига хизмат қилади. Бугунги шароитлар шуни тақозо қиладики, Она заминга, Атроф-табиий муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлинмаса ёхуд асраб авайланмаса инсоният учун жуда оғир оқибатларни олиб келиши ҳеч кимга сир эмас. Шу боис атроф-табиий муҳитни асраб-авайлаш ҳар бир инсоннинг бурчи бўлмоғи даркор. Ўзбекистон Республикаси Конститутцияси 50-моддасида: «Фуқаролар атроф табиий муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлишга мажбурдидлар». деб қатъий белгилаб қўйилган. Жамотчилик экология назорати энг муҳим ҳусусияти шундаки табиатни асраб-авайлаш борасида бевосита фуқаролар жонбозлик кўрсатишади ва ўзларида экологик маданиятни шакллантиради. Демак, табиатни муҳофаза қилишда ҳуқуқ алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, у юридик ва жисмоний шахсларга табиатдан оқилона фойдаланиш ҳамда муҳофаза этиш тартиб қоидаларини белгилаб беради.

Инсоннинг айна шу фаолиятида табиий жараёнларнинг ижтимоий сабабаларга боғлиқлиги биосфера эволюциясининг янги қонунияти сифатида шакилланади. Инсоният ривожининг ҳозирги босқичида жамият ва табиат ўзаро муносабатлари сиёсий партиялар халқаро ташкилотлар, миллий ҳукуматлар, жаҳон жамоатчилиги кенг доиралари эътиборини тобора кўпроқ ўзига тортмоқда. Айна пайтда инсониятни ташвишга солаётган масалалардан бири сифатида Орол муаммоси дунё эътибор доирасидадир. Орол ва орол бўйи экологик вазиятининг кескинлашуви кейинги пайтларда суғориш ва саноатни ривожлантириш учун қайтарилмас сув истеъмолининг ўсиши шунингдек қатор йиллардаги қурғоқчилик Орол денгизига дарё сувлари қуйилишининг аста-секин камайишига, ҳатто бутунлай тўхтаб қолишига олиб келди. Натижада, давлат эътибори кескин тарзда экологик вазият кескинлашиб кетганлиги сабабли орол муаммосининг олдини олиш масалаларига қаратилди.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, экологик жараён бу ягона тизмдаги ўзгарувчан организмлар ва ўзгарувчан атроф табиий муҳит ўртасидаги ўзаро муносабатдир ва жараёнларга инсон эътибор бермоғи лозимдир. Бу замининг ҳар бир қаричини кўз қорачиғидек асрашимиз ва уни келажак авлодларга соф

холда қолдиришимиз – она Ватан олдидага бурчимиздир. Бу бурчни ўтаб инсон ва табиат орасидаги муносибликни сақлаш келажак авлод олқишига ҳам сазавор бўлиш демақдир.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. -Т.: Ўзбекистон, 1997
2. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1998
3. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. Тошкент: Маънавият, 2008.
4. Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т.: Ўқитувчи, 2015
5. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси “Ўзбекистон” Т - 2009
6. Нигматов А.Н., Султанов Р.Н. Экология ва хаёт. - Т.: Ўзбекистон, 2002
7. Шодиметов Ю. Ижтимоий экологияга кириш. - Т.: Ўзбекистон, 1994
8. Ўтанов С. Аҳлоқ ва экологик. - Т.: Ўзбекистон, 1999.

Богдан Диманов, Віта Даценко
(Харков, Украина)

ТЕХНОГЕННОЕ ЗАГРЯЗНЕНИЕ МЕДНО-ЦИНКОВЫМ ГАЛЬВАНОШЛАМОМ

Для промышленных предприятий, использующих гальванические процессы, в настоящее время одной из основных проблем является ликвидации гальванических шламов (ГШ). Отсутствие централизованных коллекторов, утилизация гальванических отходов пока не решается на должном научно-техническом уровне. На многих предприятиях объемы накопившихся шламов давно достигли своего критического уровня и представляют большую угрозу [1]. В результате возникают источники вторичного загрязнения окружающей среды. Миграция ТМ из ГШ, размещенных на поверхности почвы, происходит главным образом с просачивающимися осадками, т.е. в виде водного раствора, при этом часто основная опасность заключается в возможном загрязнении грунтовых вод. Таким образом, значительное количество твердых металлов (ТМ), содержащихся в ГШ, попадает в почвы и представляет экологическую угрозу.

Охрана почв от химического загрязнения является одной из наиболее актуальных проблем современности. Поэтому эта проблема привлекла внимание исследователей в последние десятилетия и изучается с различных методологических позиций. Согласно существующим представлениям в научной литературе [1, 2] миграция ТМ из твердых отходов и характер их распределения в естественных и техногенных почвах существенно различается и определяется следующими факторами: динамическим равновесием между компонентами почвы; физико-химическими свойствами природных и техногенных вод, соотношением водной и биогенной миграции ТМ [3-5].

Однако недостаточно исследованными являются вопросы, связанные с трансформацией и миграцией соединений, входящих в состав твердых отходов, в том числе и ГШ. Поэтому, механизмы поведения ТМ в почвах при внесении ГШ позволяет определить их роль в изменении физико-химических свойств почв, а также послужит научной основой для разработки мер по детоксикации почв, подвергшихся загрязнению ГШ.

Цель исследований – изучение особенностей миграции тяжелых металлов в дерново-оподзоленной, луговой и черноземной почвах при загрязнении их ГШ. В соответствии с поставленной целью решались следующие задачи: в лабораторных условиях экспериментально смоделированы и выявлены особенности миграции меди и цинка из сульфатных медно-цинковых шламов в почву; исследованы некоторые особенности вертикального распределения подвижных форм меди и цинка в разных типах почв.

В рамках лабораторных экспериментов для изучения миграции в почве были выбраны металлы с наибольшими концентрациями в промышленных ГШ – Cu и Zn. Миграции выбранных металлов исследовалась на моделях почв – дерново-оподзоленной связно-песчаной (ДОСП), луговой аллювиальной супесчаной (ЛАС), лугово-черноземной легкосуглинистой (ЛЧС), чернозема типичного среднесмытого тяжелосуглинистого (ЧСТ).

В условиях лабораторного эксперимента в качестве загрязнителей использовали модельный шлам, в котором по данным атомно-адсорбционного анализа содержится $C(\text{Cu}^{2+}) = 46,65 \text{ г/л}$; $C(\text{Zn}^{2+}) = 54,85 \text{ г/л}$. Рентгенофазовый анализ образца модельного шлама показал, что его основными фазами являются гипс, гуннингит, бассанит, ктеназит, антлерит, госларит и намувит.

Пробы почв на анализ отбирали до и после закладки модельного ГШ. Исходные физико-химические параметры, в том числе и содержание тяжелых металлов в исследуемых почвах, приняты за фоновые. Отбор почв, транспортировка и хранение осуществлялись в соответствии с ДСТУ 4287. 2004 «Якість ґрунту. Відбирання проб». В дальнейшем почвы высушивали и исследовали в лабораториях Национального научного центра «Институт почвоведения и агрохимии имени А.Н. Соколовского» НААН.

Для создания в лабораторных условиях модели почвенных слоев использовались пластиковые трубы диаметром 35 см и высотой 100 см. Образцы почв засыпали в трубы, имитируя горизонты почв в естественных условиях. На верхней поверхности каждой почвенной колонки помещали измельченный модельный сульфатный медно-цинковый шлам, который в течение 6 месяцев промывался дистиллированной водой. Для установления особенностей миграции Cu и Zn отбирали образцы почв в разных слоях.

Для изучения особенностей миграции меди и цинка и их распределения в почвенных слоях были рассмотрены коэффициенты накопления (K_c) элементов, показывающие во сколько раз увеличено содержание данного элемента в загрязненной почве по сравнению с незагрязненной. Коэффициент K_c рассчитывался по формуле [6]

$$K_c = C/C_{\text{фон}}, \quad (1),$$

где C и $C_{\text{фон}}$ – содержание элемента в почве и в контрольном образце (фон) почвы.

Исходные результаты исследования почв, опубликованные в работе [7], были взяты за фон. Анализ результатов, изложенных в этой работе позволяет отметить, что физические, и химические свойства представленных почв существенно отличаются от характерных для определенных типов почв. Почвы ЛЧС и ЧСТ по своим характеристикам относятся к высокобуферным гумусированным почвам, поэтому обладают более высокими адсорбционными свойствами. Поглощательная способность почв зависит от содержания гумуса и pH. По увеличению поглощательной способности исследуемые почвы можно расположить в ряд: ДОСП < ЛАС < ЛЧС < ЧСТ. Химический состав почв неоднороден и существенно изменяется в зависимости от территории. Почвы легкого гранулометрического состава мало насыщены катионами. Распределение подвижных форм ТМ (Cu и Zn) в почвах определяется типом почв. Ионы Zn^{2+} имеют более высокое относительное сродство к исследуемым почвам, чем ионы Cu^{2+} . По увеличению содержания Cu^{2+} и Zn^{2+} (мг/кг, указана в скобках возле почвы) почвы можно расположить в ряды: для Cu^{2+} – ЛАС (1,71) < ДОСП (2,24) < ЛЧС (2,68) < ЧСТ (21,30); для Zn^{2+} – ЛАС (1,82) < ЛЧС (4,01) < ДОСП (6,40) < ЧСТ (71,77) [6].

Влияние модельного сульфатного медно-цинкового шлама на исследуемые почвы.

Специфика техногенной трансформации тяжелых металлов в системе «ГШ – почва» объясняется химическим составом ГШ и свойствами элементов, которые определяют характер взаимодействия и прочность связи элементов с минеральными и органическими компонентами почв. Полученные экспериментальные данные (табл. 1) показывают, что при внесении медно-цинкового шлама наблюдается значительное увеличение содержания меди и цинка во всех слоях исследуемых почв.

Таблица 1. Коэффициенты накопления (K_c) меди и цинка и показатели превышения их ПДК (почва) в исследуемых почвах после загрязнения

Показатель	Глубина слоя почвы, см					
	0-5	10-15	20-25	50-75	100	
ДОСП						
$K_c(Cu)$	9,6	1,9	2,3	2,2	2,6	
$K_c(Zn)$	77,8	43,5	38,8	14,1	2,3	
превышение вредности	Cu	7,18 ПДК	1,36 ПДК	1,68 ПДК	1,68 ПДК	1,97 ПДК
	Zn	21,65 ПДК	12,1 ПДК	10,8 ПДК	3,93 ПДК	0,65 ПДК
ЛАС						
$K_c(Cu)$	13,5	1,9	0,9	1,0	1,0	
$K_c(Zn)$	423,3	259,1	99,8	9,3	1,9	
превышение вредности	Cu	7,7 ПДК	1,1 ПДК	0,5 ПДК	0,6 ПДК	0,6 ПДК
	Zn	33,5 ПДК	23,35 ПДК	7,9 ПДК	0,74 ПДК	0,15 ПДК
ЛЧС						
$K_c(Cu)$	33,9	2,1	1,9	1,2	2,0	
$K_c(Zn)$	657,1	187,3	14,5	1,7	1,5	
превышение вредности	Cu	3,29 ПДК	1,84 ПДК	1,69 ПДК	1,09 ПДК	1,81 ПДК
	Zn	114,6 ПДК	32,65 ПДК	2,53 ПДК	0,3 ПДК	0,26 ПДК
ЧСТ						
$K_c(Cu)$	33,9	2,1	1,9	1,2	2,0	
$K_c(Zn)$	657,1	187,3	14,5	1,7	1,5	
превышение вредности	Cu	3,29 ПДК	1,84 ПДК	1,69 ПДК	1,09 ПДК	1,81 ПДК
	Zn	114,6 ПДК	32,65 ПДК	2,53 ПДК	0,3 ПДК	0,26 ПДК

Следует отметить, что накопление цинка происходит более интенсивно, чем меди: $K_c(Zn)$ в 8-31 раз больше $K_c(Cu)$. Значения концентраций исследуемых катионов металлов для некоторых типов почв различаются весьма значительно, что свидетельствует о важной роли индивидуальных свойств элементов во взаимодействии с почвами. Более мобильным металлом является цинк, концентрация которого в верхнем слое (0-5 см) всех исследуемых почв в среднем в 33,4-434,1 раза больше, чем в нижнем (100 см), тогда как для меди это увеличение составляет 3,6-16,7 раза. Очевидно, что из двух

конкуруючих двухзарядных катионов, ионы Zn^{2+} имеют более высокое относительное сродство к исследуемым почвам, чем ионы Cu^{2+} . Это связано с тем, что Zn имеет достаточно большое сродство к реакционным центрам минеральных почвенных компонентов и его количество в почве представлено специфически сорбированными формами.

Для экологической и санитарно-гигиенической оценки загрязнения исследуемых почв Cu и Zn было проведено сравнение полученных концентраций с их предельно допустимыми концентрациями (ПДК (Cu) = 3 мг/кг; ПДК (Zn) = 23 мг/кг) (табл. 1). Установлено, что все исследуемые почвы имеют разную степень загрязнения медью и цинком. Максимальное содержание металлов отмечено в верхнем слое чернозема типичного ЧСТ: меди на уровне 36,57 ПДК; цинка – 229,3 ПДК. По Cu все слои исследуемых почв имеют 2-й уровень загрязнения (ПДК до 200). По цинку характер загрязнения определяется типом почвы и в тяжелых гумусированных почвах степень загрязнения с увеличением глубины меняется от очень высокого в верхнем слое, испытывающего техногенную нагрузку, до допустимого уровня в нижних.

В лабораторных условиях при исследовании особенностей транслокации и миграции меди и цинка в рассмотренных типах почв при загрязнении ГШ экспериментально установлено:

– техногенная миграция Cu и Zn в системе «ГШ–почва» характеризуется спецификой и объясняется в первую очередь химическим составом ГШ;

– значительное увеличение содержания меди и цинка наблюдается по глубине во всех слоях исследуемых почв в условиях эксперимента. Максимальные накопления в верхнем слое (0-5 см) ($K_c(Cu)=5,2-33,9$ и $K_c(Zn)=73,5-657,1$) значительно превышают аналогичные показатели в нижних (50-100 см) ($K_c(Cu) = 1,0-2,6$ и $K_c(Zn) = 0,6-2,3$), что связано в первую очередь с техногенным поступлением из шлама. По интенсивности миграции меди и цинка из шлама и трансформации в верхний слой исследуемые почвы можно расположить в ряд: ЧСТ < ДОСП < ЛАС < ЛЧС;

– исследуемые почвы после загрязнения медно-цинковым шламом независимо от глубины слоя характеризуются низким уровнем загрязнения по Cu. По цинку характер загрязнения определяется типом почвы и в тяжелых гумусированных почвах степень загрязнения с увеличением глубины меняется от очень высокого в верхнем слое до допустимого уровня в нижних.

Как видно из представленных результатов, закономерности поглощения тяжелых металлов почвами представляют сложный почвенный процесс, на который влияет множество факторов. И, чтобы понять механизм воздействия каждого из них, необходимо более детальное проведение исследований.

Литература:

1. Касимов А.М. Проблемы образования и накопления промышленных отходов в Украине / А.М. Касимов и др. // Экология и промышленность. – 2011, № 1. – С. 65-69.
2. Амелянич О.А. Кислотные компоненты водных и солевых вытяжек из подзолистых почв / О.А. Амелянич, Л.А. Воробьева // Почвоведение. – 2003, № 3. – С. 289-300.
3. Ладонин Д. В. Изучение механизмов поглощения Cu(II), Zn(II) и Pb(II) дерново-подзолистой почвой / Д.В. Ладонин, О.В. Пляскина // Почвоведение. – 2004. – № 5. – С. 537 – 545.
4. Большаков В.А. Микроэлементы и тяжелые металлы в почвах / В.А. Большаков // Почвоведение. – 2002, № 7. – С. 844 – 849.
5. Никитина М. В. Трансформация подвижных форм металлов в почвах городских ландшафтов / М.В. Никитина, Л.Ф. Попова // Вест. Моск. гос. обл. ун-та. Сер. «Естественные науки». – 2011. – № 3. – С. 122 – 126.
6. Саэт Ю.Е. Геохимия окружающей среды / Ю.Е. Саэт, Б.А. Ревич, Е.П. Янин. – М.: Недра, 1990. – 335 с.
7. Даценко В.В. Урбозкодиагностика верхних горизонтов почв г. Харькова / В.В. Даценко, Ю.В. Свашенко // Міське середовище – XXI сторіччя. Архітектура. Будівництво. Дизайн: Тези доп. I Міжн. наук.-практ. Конгр. (10-14 лютого 2014 р., м. Київ). – К.: НАУ, 2014. – С. 51 – 52.

Научный руководитель:

кандидат химических наук, Даценко Вита Васильевна.

Лілія Єгорова
(Харків, Україна)

ОПТИМІЗАЦІЯ ХІМІЧНОГО ТРАВЛЕННЯ СПЛАВУ БрБ2 В РОЗЧИНАХ РІЗНОГО СКЛАДУ

В даний час мідні сплави (латунь, берилієві бронзи) є технічно важливими в машинобудівній, електронній, авіаційній і інших галузях промисловості. Складнощі, що виникають при анодній обробці поверхні мідних сплавів, вимагають детального вивчення анодної поведінки мідних сплавів, у тому числі і берилієвих бронз в розчинах електролітів різного складу. Крім того, підприємства радіоелектронної і приладобудівної галузях промисловості, де використовується технологія травлення мідних сплавів скидають в промисловий стік великі об'єми концентрованих технологічних розчинів. У зв'язку з цим дуже важливим є дослідження селективності розчинення компонентів сплаву, що необхідно для підбору оптимального складу травильного розчину.

Метою роботи було дослідження селективності розчинення компонентів сплаву БрБ2 в розчинах різного складу, підбір складів травильних розчинів, що забезпечують оптимальні умови розчинення компонентів сплаву БрБ2.

Хімічне травлення БрБ2 вивчали за допомогою експериментальних методів дослідження: гравіметричного, електронно-зондового мікроаналізу, атомно-абсорбційної спектрометрії. Визначення швидкості травлення за допомогою гравіметричного методу ґрунтувалося на використанні дискового електроду, що обертається (ОДЕ), виготовленого з бронзи марки БрБ2. Елементний склад сплаву БрБ2 визначений гравіметричним методом за ДОСТ 15027.13-77. Масова частка берилію в сплаві БрБ2 складає 1,78 %.

Для з'ясування стану матеріалу (сплав БрБ2), а саме загартований або зістарений було проведено визначення твердості сплаву БрБ2 по Бринеллю *НВ* (рис. 1) на твердомірі UIT-НВW-1S за допомогою програми «Визначення твердості матеріалів втискуванням сферичного індентора» [1]:

Рисунок 1. – Визначення твердості сплаву БрБ2 по Бринеллю

Було визначено, що $HB = 284,3$ – що відповідає зістареному стану берилієвої бронзи [2].

Морфологічні особливості протравленої поверхні сплаву БрБ2 вивчали методом електронно-зондового мікроаналізу. Вміст іонів Be^{2+} та Cu^{2+} визначали методом атомно-абсорбційної спектрометрії, використовували спектрометр атомно-абсорбційний МГА-915 МД.

Проведено експериментальні дослідження по хімічному розчиненню сплаву БрБ2 в розчинах різного складу при високій швидкості обертань ОДЕ ($\omega=74 \text{ об} \cdot \text{с}^{-1}$). Швидкості розчинення бронзи БрБ2 в розчинах різного складу наведено в табл. 1.

Представлені результати показують, що розчинення берилієвої бронзи в розчинах $FeCl_3$ значно вище, ніж в інших електролітах, що пов'язано з високою окислювальною здатністю іонів Fe^{3+} . Тому за основний розчин було обрано розчин $FeCl_3$. Швидкість травлення тим вище, чим більше концентрація головного компоненту травильного розчину $FeCl_3$ – іона-окислювача Fe^{3+} (розчини № 3-6, табл.1). Високої швидкості розчинення берилієвої бронзи можна досягти не тільки підвищенням концентрації іона-окислювача Fe^{3+} , а введенням різних добавок, які утворюють стійкі комплекси з компонентами сплаву.

В якості добавок було обрано KNO_3 , $Fe(NO_3)_3$, $Cu(NO_3)_2$, та хлоридні добавки, що вводили в розчин у виді HCl і NH_4Cl . Вибір вище наведених компонентів розчину зумовлено тим, що, як показано авторами роботи [3], іон- NO_3^- утворює стійкі комплекси з іонами Be^{2+} складу $[Be(NO_3)_3]^+$ та $[Be(NO_3)_2]^0$, константа стійкості комплексу $[Be(NO_3)_2]^0$ дорівнює $44,6 \pm 5,4$.

Таблиця 1 – Залежність швидкості розчинення бронзи БрБ2, $кг/м^2 \cdot с$ від концентрації компонентів розчину

№	Склад розчину, моль/л	$V \cdot 10^{-3}, кг/м^2 \cdot с$
1	0,1M H_2SO_4 + 0,14M NH_4F	0,138
2	0,5M H_2SO_4 + 0,14M NH_4F	0,013
3	0,1 M $FeCl_3$	0,28
4	0,5 M $FeCl_3$	1,61
5	0,75 M $FeCl_3$	2,1
6	1,0 M $FeCl_3$	2,6
7	0,5M $FeCl_3$ + 0,25M KNO_3	1,53
8	0,5M $FeCl_3$ + 0,75M KNO_3	1,57
9	0,5M $FeCl_3$ + 1,5M KNO_3	1,67
10	0,5M $FeCl_3$ + 1,5M KNO_3 + 0,5M HCl	1,97
11	0,5M $FeCl_3$ + 1,5M KNO_3 + 0,5M NH_4Cl	1,82
12	0,5M $FeCl_3$ + 0,1M NaF	0,46
13	0,5M $FeCl_3$ + 0,1M $Fe(NO_3)_3$	1,59
14	0,5M $FeCl_3$ + 0,5M $Fe(NO_3)_3$	2,17

15	0,5M FeCl ₃ + 0,1M Cu(NO ₃) ₂	1,39
16	0,5M FeCl ₃ + 0,5M Fe(NO ₃) ₃ + 0,5M HCl	2,4
17	0,5M FeCl ₃ + 0,5M Fe(NO ₃) ₃ + 0,25M H ₂ SO ₄	1,84
18	0,5M FeCl ₃ + 0,5M Fe(NO ₃) ₃ + 0,5M HNO ₃	2,26

Іон хлору, як раніше нами було доведено в роботі [4], входить до складу комплексів [Fe(H₂O)₅Cl]²⁺ і [Fe(H₂O)₄Cl₂]⁺, які активують процес розчинення міді. Щодо іонів берилію, то вони не схильні до утворення хлоридних комплексів взагалі [14]. Добавки NaF (розчин № 12, табл.1) була обрана з урахуванням того, що зі фторид-іоном іони берилію утворюють стійкі фторидні комплекси [5], але значення швидкості розчинення сплаву БрБ2 у цьому електроліті дуже низьке. Також досліджено хімічне розчинення сплаву БрБ2 у електролітах, склад яких містить більшу кількість компонентів (розчини № 10, 11, 16-18, табл.1). В цих розчинах в якості третьої речовини були введені HCl, H₂SO₄, HNO₃, які знижують рН розчину для збільшення розчинення берилію.

Найбільш високі значення швидкості розчинення сплаву БрБ2 спостерігається у розчинах складів : № 4, 5, 6, 10, 11, 14, 16, 17, 18 таблиці 1

На підставі порівняння значення швидкості розчинення сплаву БрБ2 (табл. 2) було обрано ряд складів травильних розчинів з високою швидкістю розчинення, у яких досліджена селективність розчинення компонентів берилієвої бронзи.

Розрахунок коефіцієнтів селективності компонентів сплаву дозволяє виділити ті розчини, в яких протікає рівномірне або близьке до такого розчинення сплаву БрБ2. Такими розчинами є ті, для котрих найбільш близькі значення Z_{Cu} і Z_{Be} . Експериментальні данні по визначенню вмісту іонів Be²⁺ та Cu²⁺ в травильних розчинах та розраховані коефіцієнти селективності розчинення компонентів берилієвої бронзи представлені в таблиці 2:

Таблиця 2 – Результати визначення вмісту іонів міді (II) і берилію в травильних розчинах (час травлення берилієвої бронзи 20 хв.; 25 °C)

	Склад розчину, моль/л	Вміст іонів, г/л		Коефіцієнти селективності компонентів сплаву	
		Be ²⁺	Cu ²⁺	Z _{Be}	Z _{Cu}
1	0,5 M FeCl ₃	0,0964	5,04	0,95	1,06
2	0,75 M FeCl ₃	0,0544	3,71	0,7	1,39
3	1,0 M FeCl ₃	0,0915	5,57	0,8	1,24
4	0,5M FeCl ₃ + 1,5M KNO ₃	0,047	4,7	0,5	2,04
5	0,5M FeCl ₃ + 1,5M KNO ₃ + 0,5M HCl	0,0413	3,53	0,6	1,7
6	0,5M FeCl ₃ + 0,5M Fe(NO ₃) ₃	0,0628	3,86	0,81	1,25
7	0,5M FeCl ₃ + 0,5M Fe(NO ₃) ₃ + 0,25M H ₂ SO ₄	0,0459	2,27	1,0	1,0
8	0,5M FeCl ₃ + 0,5M Fe(NO ₃) ₃ + 0,5M HCl	0,0625	3,45	0,9	1,1
9	0,5M FeCl ₃ + 0,5M Fe(NO ₃) ₃ + 0,5M HNO ₃	0,06948	4,27	0,8	1,25

Розраховані значення коефіцієнтів селективності берилію і міді підтверджують, що найбільш близькі значення коефіцієнтів селективності Be та Cu в розчинах складу № 1,7,8 (табл.2). Але розчин № 1 – 0,5 M FeCl₃ має найбільш простий склад порівняно з іншими, а тому більш дешевий. Найбільшою швидкістю розчинення сплаву БрБ2 серед розчинів, які забезпечують рівномірне травлення володіє розчин складу № 8 табл. 2, що можна пояснити добавкою HCl, яка сприяє більшому розчиненню берилію. Що стосується розчину № 7 табл. 2, то цей склад електроліту забезпечує рівномірне травлення берилієвої бронзи з дещо нижчою швидкістю, ніж у розчині № 8 табл. 2, але є більш дешевим (вартість 1 л HCl дорожча за 1 л H₂SO₄ в 2,3 рази).

Найбільш виражене селективне розчинення мідної компоненти відбувається в розчинах складу: 0,5 M FeCl₃ + 1,5 M KNO₃ + 0,5 M HCl та 0,5 M FeCl₃ + 1,5 M KNO₃.

Збільшення швидкості розчинення сплаву БрБ2 із зростанням концентрації FeCl₃ від 0,1 моль/л до 1,0 моль/л (див. табл. 1) побічно свідчить про практичну відсутність щільних шарів пасивуючих сполук на поверхні сплаву, що можна спостерігати і на мікрофотографіях протравленої поверхні сплаву (рис. 2).

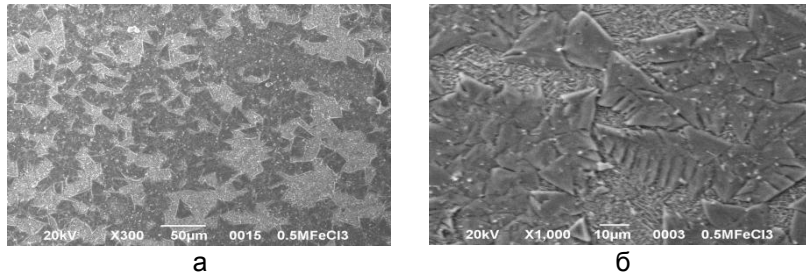

Рисунок 2– Мікрофотографії поверхні бронзи БрБ2 після травлення в 0,5M FeCl₃ при $\omega=74$ об·с⁻¹. Збільшення у: а – 300 разів; б – 1000 разів

У розчинах на основі FeCl₃ швидкість розчинення БрБ2 зростає за наявності добавки кислоти (див табл. 1) порівняно з травленням у розчині FeCl₃ без добавок. Це можна пояснити тим, що розчинення мідної компоненти забезпечується взаємодією з іонами окислювача Fe³⁺ та утворенням хлоридних комплексів Cu(I), а для берилію основним чинником розчинення є кислотність розчинів, яку підтримує саме добавка HCl або H₂SO₄ або HNO₃.

Дослідження морфологічних особливостей протравленої поверхні сплаву БрБ2 за допомогою електронно-зондового мікроаналізу (EPMA) в розчинах, де основними компонентами були 0,5M FeCl₃ + 0,5M Fe(NO₃)₃ а відмінністю була добавка кислоти (HCl, HNO₃, H₂SO₄) також показали відсутність пасивації поверхні берилієвої бронзи (рис.3):

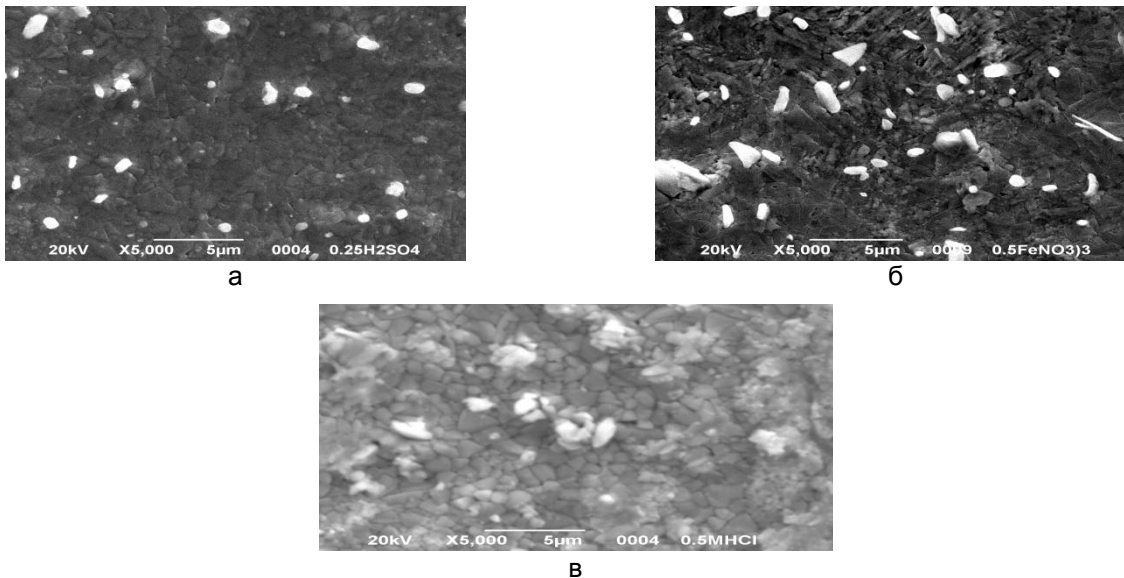

Рисунок 3 – Мікрофотографії поверхні бронзи БрБ2 після травлення при $\omega=74$ об·с⁻¹ у розчинах складу, моль/л: а – 0,5M FeCl₃ + 0,5M Fe(NO₃)₃ + 0,25M H₂SO₄; б – 0,5M FeCl₃ + 0,5M Fe(NO₃)₃ + 0,5M HNO₃; в – 0,5M FeCl₃ + 0,5M Fe(NO₃)₃ + 0,5M HCl

На всіх зразках електродів зі сплаву БрБ2 після травлення у вище приведених електролітах помітні білі мілкі кристали. Можна передбачити сольову та оксидну природу цих кристалів. Це підтверджено результатами електронно-зондового мікроаналізу, оскільки фокусування електронного пучка на кристали показало наявність хлоридів та оксидів

На підставі проведеної роботи можна зробити висновки:

- Оптимізовано процес хімічного розчинення сплаву БрБ2 в розчинах різного складу. Обрано складу розчинів:
 1. для високошвидкісного і рівномірного травлення берилієвої бронзи БрБ2 – 0,5M FeCl₃ + 0,5M Fe(NO₃)₃ + 0,25M H₂SO₄ та 0,5M FeCl₃ + 0,5M Fe(NO₃)₃ + 0,5M HCl;
 2. для рівномірного травлення – 0,5 M FeCl₃ та 0,5M FeCl₃ + 0,5M Fe(NO₃)₃ + 0,25M H₂SO₄;
 3. для високошвидкісного травлення – 0,5M FeCl₃ + 0,5M Fe(NO₃)₃ + 0,5M HCl та 0,5M FeCl₃ + 0,5M Fe(NO₃)₃ + 0,5M HNO₃
- Отримані результати мають велике значення в практичному використанні, оскільки дозволяють підібрати склад травильного розчину, що забезпечує травлення сплаву із заданими характеристиками та поповнюють базу наукових даних про травлення мідних сплавів.

Література:

1. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір 48174 Україна. Визначення твердості матеріалів втискуванням сферичного індентора / Мощенок В.І. – авторські права належать Мощенок В.І., ХНАДУ, дата реєстрації 04.03.2013.
2. Осинцев О.Е. Медь и медные сплавы Отечественные и зарубежные марки.: Справочник / О.Е. Осинцев., В.Н. Федоров – М: Машиностроение, 2004. – 336 с.
3. Федоренко А.М. Применение метода относительной растворимости для описания процессов комплексообразования в гетерогенных системах / А.М. Федоренко, А.В. Сугак, А.А. Федоренко, В.М. Повстаной // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Биология, химия». – 2012. – Т. 25(64) – № 2. – С. 274-278.
4. Химическое растворение меди и ее сплавов в растворах различного состава и оптимизация технологических процессов травления металлов: монография / [Э. Б. Хоботова, Ларин В. И., Егорова Л. М. и др.]. – Х.: ХНАДУ, 2008. – 223 с.
5. Теоретичні основи хімії рідкісних і розсіяних елементів: підручник / М.Д. Сахненко, М.В. Ведь, В.В. Штефан, М.М. Волобуев; за ред. М.Д. Сахненка. – Харків: НТУ «ХПІ», 2011. – 424 с.

**Татьяна Макаренко, Евгения Горская
(Гомель, Республика Беларусь)**

ИЗУЧЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ НЕКОТОРЫХ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ В МЯГКИХ ТКАНЯХ ДВУСТВОРЧАТЫХ МОЛЛЮСКАХ В ВОДОЕМАХ Г. ГОМЕЛЯ И ПРИЛЕГАЮЩИХ ТЕРРИТОРИЯХ

Тяжелые металлы занимают особое место среди техногенных веществ, поступающих в пресноводные водоемы. Обладая значительной биологической активностью, многие из них в больших концентрациях вызывают острые токсические эффекты. В отличие от органических токсикантов тяжелые металлы не подвергаются распаду и, попав в биогеохимический цикл, остаются в нем, включаясь в круговорот веществ. При загрязнении водных экосистем тяжелыми металлами происходит их биоконцентрирование и передача по пищевым цепям, что приводит к их значительному накоплению в тканях не только гидробионтов, но и человека как конечного потребителя пищевых продуктов водного происхождения. При этом особую роль играют бентические организмы, поскольку они находятся в постоянном контакте с донными отложениями, с одной стороны поставляя в их состав органическое вещество, а с другой – потребляя в процессе жизнедеятельности некоторые продукты его деструкции [1, с. 40].

Цель работы: изучить содержания тяжелых металлов в мягких тканях двустворчатых моллюсках водоемов г. Гомеля.

Материал и методы исследования

Исследования проводились в водоемах, расположенных на территории г. Гомеля. По антропогенному воздействию исследуемые водоемы можно разделить на следующие группы: 1) водоемы пригородной зоны отдыха: 2) водоемы городской зоны отдыха: 3) водоемы расположенные выше черты города

В качестве фонового водоема, не испытывающего видимого антропогенного воздействия, был выбран старичный комплекс р. Сож, находящийся в окрестности д. Поляновка (Ветковский район, Гомельской области) расположенный на 15 км.выше г. Гомеля.

Содержание тяжелых металлов контролировалось в следующих видах моллюсков: класс двустворчатые (Bivalvia): Беззубка обыкновенная (Anodontacygnea L.): перловица обыкновенная (Unio pictorum L.).

Пробы мягких тканей высушивали до воздушно-сухого состояния и озоляли до белой золы в муфельной печи при 450 °С [2, с. 46].

Содержание меди в золе определяли атомно-эмиссионным спектральным методом на спектрофотометре PGS-2 на базе Института геохимии и геофизики НАН Беларуси.

Результаты исследования и их обсуждения

Результаты исследования показали, что различные металлы неодинаково накапливаются в тканях моллюсков. Это связано не только с особенностью поглощения металлов разными видами моллюсков, но и с техногенным поступлением металлов в водоемы. Установлено, что концентрация цинка превышает содержание других металлов в 10 раз. Цинк относится к числу активных микроэлементов, влияющих на рост и развитие организмов возможно это обуславливается высоким содержанием металлов в моллюсках, но в то же время многие соединения токсичны прежде всего его сульфат и хлорид [2, с. 130]. Второе место по содержанию занимает медь. Активность меди в организме моллюсков связана с включением ее в состав активных центров окислительно-восстановительных ферментов [3, с. 54]. Минимальная концентрация свинца может свидетельствовать о низкой способности накопления металла в мягких тканях моллюсков. Роль свинца для организма моллюска еще не установлена. Токсическая опасность свинца усугубляется его активным всасыванием в пищеварительном тракте [4, с. 65].

Таблица 1. Содержание тяжелых металлов в мягких тканях двустворчатых моллюсков

	Содержание в мягких тканях, мг/кг		
	Pb	Cu	Zn
Мягкие ткани	± 0,19	±1,84	±20,72

Содержание соединений тяжелых металлов свидетельствуют не только о загрязнении среды этими металлами, но и о биологической доступности их ионов в данных условиях, а также указывают на видоспецифичность аккумуляции микроэлементов моллюсками, которые затем могут включаться во все физиологические и биохимические процессы организма. Учитывая вышесказанное проведена оценка содержания металлов в моллюсках, отловленных в различных местах обитания.

Таблица 2 Содержание тяжелых металлов в мягких тканях двустворчатых моллюсков из различных мест обитания

Водоем	Содержание в мягких тканях, мг/кг		
	Pb	Cu	Zn
Водоемы городской зоны отдыха	±0,11	±1,54	±18,78
Водоемы пригородной зоны отдыха	±0,16	±2,23	±26,36
Водоемы расположенный выше черты города	±0,10	±1,99	±19,62
Фоновый водоем (Ветковский район)	±0,078	±1,84	±17,99
Примечание: над чертой – предельные величины, под чертой – средние			

Согласно данным таблицы 2 содержание изучаемых металлов минимально в фоновом водоеме за исключением меди, концентрация которой превышает фоновую величину только водоем городской зоны отдыха. В остальных водоемах концентрация меди незначительно выше фонового уровня. Максимальное содержание изучаемых металлов было определено в водоеме пригородной зоны отдыха, по берегам которого расположены огороды и подворье частного сектора пригорода. Возможно поверхностный сток несет в водоем соединения металлов в доступной для моллюсков форме. Содержание металлов в компонентах водоема пригородной зоны отдыха требуют дальнейшего более детального исследования. В водоеме перед проведением исследования были проведены дноуглубительные работы и очистка берегов. Возможно, это явилось причиной изменения физико-химических показателей состояния водоемов и металлы в компонентах водоема перешли в доступные для биоты формы. Водоем расположенный выше черты города является расширением коренного русла р. Сож местом впадения в него р. Ипуть. В р. Ипуть поступают поверхностные стоки г. Добруша и Добрушской бумажной фабрики. Возможно, это является основным источником загрязнения водоема расположенного выше черты города и причиной повышенной концентрации всех изучаемых металлов относительно фонового водоема в тканях моллюсков. Водоем городской зоны отдыха имеет большую антропогенную нагрузку в сравнении с водоемом расположенного выше черты города вдоль берегов водоем городской зоны расположены огороды частного сектора, объездная траса города, конечная остановка нескольких городских маршрутов автобуса. Однако концентрация металлов в тканях моллюсков данного водоема ниже в 1,0 – 1,5 раза чем у обитателей водоема выше черты города.

Заключение

Ряд содержания металлов в мягких тканях моллюсков имеет вид: Zn>Cu>Pb. Минимальное содержания тяжелых металлов характерно для фонового водоема, который не испытывает видимого антропогенного воздействия. Проведенные исследования показали, что наиболее загрязнены соединениями свинца, меди и цинка моллюски водоемов пригородной зоны отдыха превышает фоновый уровень в 1,2 – 2,1 раза. Этот факт требует дальнейшего более детального исследования т.к в водоеме перед проведением исследования были проведены дноуглубительные работы и очистка берегов. Возможно, это явилось причиной изменения физико-химических показателей состояния водоемов и металлы в компонентах водоема перешли в доступные для биоты формы.

Известны случаи, когда в незагрязненных водоемах моллюски поглощали все доступные формы металлов, тогда как в загрязненных водоемах моллюски включали механизмы блокировки поступления тяжелых металлов в свой организм. В водоемах городской зоны отдыха концентрация тяжелых металлов в мягких тканях моллюсков минимальна.

Литература:

1. Алексеев Ю.В. Тяжелые металлы в агроландшафте. – СПб.: Изд-во ПИЯФ РАН, 2008. – 216 с.
2. Никаноров А.М., Жулидов А.В., Покаржевский А.Д. Биомониторинг тяжелых металлов в пресноводных экосистемах. - Л.: Гидрометеиздат, 1985. - 143 с.
3. Мур, Дж.В., Рамамурти С. Тяжелые металлы в природных водах. - М.: "Мир", 1987. – 288 с.

4. Юрин, В.М. Основы ксенобиологии: Учеб.пособие / В.М. Юрин. - Мн.: БГУ, 2001. – 234 с.

Научный руководитель:
кандидат химических наук Макаренко Татьяна Викторовна.

Оксана Нагорнюк
(Київ, Україна)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ РАДІАЦІЙНО ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

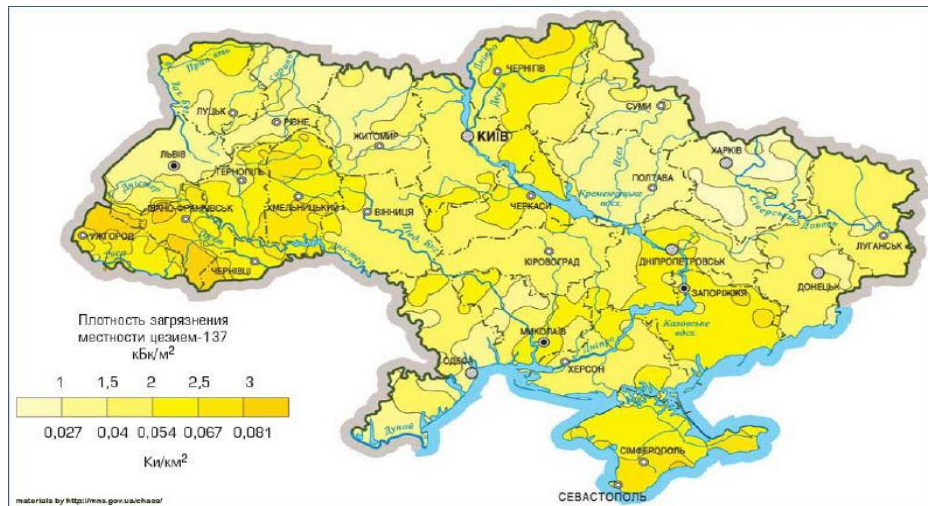
В усі часи відношення людей один до одного та їх відношення до природи були показником ціннісної орієнтації суспільства. Сучасне постіндустріальне суспільство виявилось перед альтернативою «або-або»: або зберегти сформований тип діяльності і загинути в екологічній катастрофі, або кардинально змінити його і зберегти природу для життя наступних поколінь. Оскільки другий варіант єдино прийнятний, людству належить перетворити переважаючий руйнівний тип діяльності на нову систему цінностей усвідомлення нових реалій, яка становитиме основу екологічної культури людства.

В Орхуській Конвенції «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля», посилаючись на принципи 1-ї Стокгольмської декларації про середовище навколо людини, 10-ї Ріо-де-Жанейрської декларації про навколишнє середовище і розвиток, резолюцію Генеральної Асамблеї про Всесвітню хартію природи і про необхідність забезпечення здорового навколишнього середовища в інтересах добробуту людей, Європейську хартію про навколишнє середовище та охорону здоров'я, яка була прийнята Першою Європейською конференцією «Навколишнє середовище і здоров'я» Всесвітньої організації охорони здоров'я, чітко зазначається необхідність захищати та оберігати навколишнє середовище і поліпшувати його стан, а також забезпечувати сталий та екологічно безпечний розвиток, адекватно охороняти навколишнє середовище задля добробуту людини, дотримуватись основних прав людини, включаючи саме право на життя, і що кожна людина має право жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту. Крім того, люди зобов'язані, як індивідуально, так і спільно, захищати і покращувати навколишнє середовище на благо нинішнього та майбутніх поколінь, враховуючи забезпечення можливості відстоювати це право та виконувати цей обов'язок. Громадяни повинні мати доступ до інформації, право брати участь у процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, які стосуються навколишнього середовища [1, с. 1].

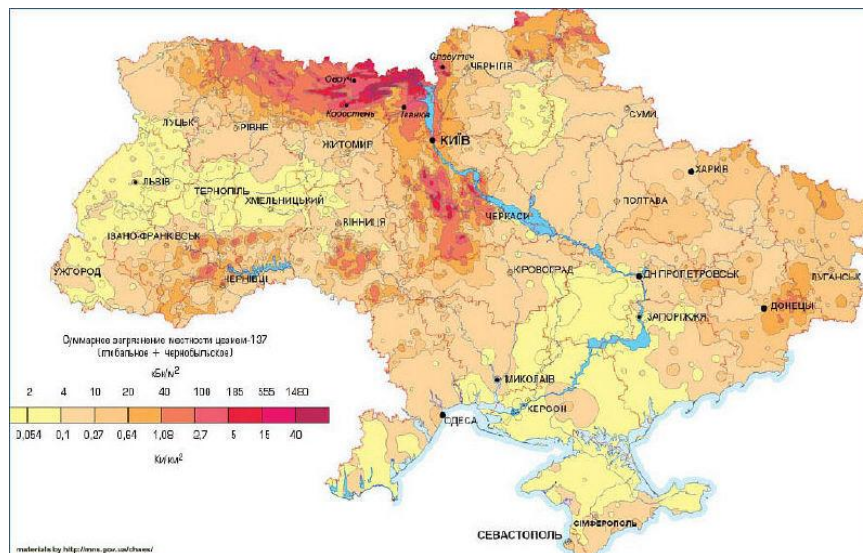
У часи радянської окупації Україна та її населення постійно потерпали від свавілля можновладців з московії, які весь час готувались до «III світової війни» і вигадували якісь нібито «захисні» методики і доктрини. Доказом цього є ті факти, що починаючи з самого дитинства, у школах і за допомогою ЗМІ у свідомості громадян СРСР формували образ ворога, який знаходився відразу за кордоном цієї «супер(квазі)держави». Зважаючи на це, в СРСР, починаючи з 1965 року, реалізовувалася велика програма використання ядерних вибухів «в інтересах народного господарства (?!)». Зі 124 так званих «мирних вибухів» (усі вони відносяться до підземних) 117 технологічних провели поза межами ядерних полігонів (Семіпалатинського і на Новій Землі). При цьому інформація про шкоду ядерних випробувань на здоров'я людей і природу ретельно приховувалась.

В інтересах реалізації цієї програми провели всього 22% ядерних випробувань (йдеться про промислові вибухи і відпрацюванні ядерні заряди для них). Тобто 1/5 програми ядерних випробувань СРСР була спрямована суто на цивільні цілі.

Розсекречена на початку 90-х років «атомна» статистика стверджує, що ядерні вибухи проводилися також на території України. Так, 28-й за рахунком вибух у «мирних цілях» (363-тє ядерне випробування в СРСР) проgrimів 10 липня 1972 у Харківській області під назвою «Факел» потужністю 3,8 кілотонни. Другий «мирний» ядерний вибух на території Української Республіки був у 1979 році на шахті «Юний комунар» на Донбасі [3]. Тому не безпідставними можна вважати думки про навмисні злочинні дії щодо аварії на ЧАЕС у 1986 р., бо як пояснити факт намагання знову ж приховування страшної події.

Карта радіоактивного забруднення території України до аварії на Чорнобильській АЕС, 137 Cs, кБк/м (Джерело: Державна служба з надзвичайних ситуацій) [5].

Карта радіоактивного забруднення території України цезієм-137 (137Cs) після аварії на ЧАЕС у 1986 та в 2006 роках, кБк/м² (Джерело: Державна служба з надзвичайних ситуацій) [5].

Коли у 1987 році Полтавщину, віддалену від Чорнобиля сотнями кілометрів, обрали як зону вирощування сільськогосподарської продукції для дитячого харчування, усім на подив у цьому «чистому», здавалося б, регіоні вироста далеко не чиста продукція. Виявляється, що ще за 14 років до Чорнобильської катастрофи поблизу слобожанського села Хрестищі провели жахливий атомний експеримент? Після вибуху майже всі жителі села померли від онкологічних захворювань.

Орхуська конвенція – унікальна міжнародна екологічна угода. Вона пов'язує екологічні права з правами людини, охорону довкілля з підзвітністю уряду, зосереджує свою увагу на взаємовідносинах між громадськістю та владою в демократичному контексті. Задіяна до участі та добре поінформована громадськість є важливим елементом здорової демократії, а також ефективною охороною навколишнього середовища. Конвенція надає громадянам можливість контролювати свій уряд та систематично робити свій внесок в охорону довкілля. Окрім цього, Орхуська конвенція є не лише екологічною угодою, а й також стосується підзвітності, прозорості та відповідальності уряду [2, с. 6].

Нині, користуючись потужною міжнародною підтримкою, українці зобов'язані, спираючись на цей важливий документ помножений на екологічні знання і культуру, свідомо реалізовувати можливості щодо відновлення чистоти довкілля, знезараження і відтворення живої природи, збереження її для наступних поколінь. Найважливішими регулятивними чинниками тут виступають мораль, совість, етичні принципи, цінності екологічної культури, свідомості і культури сталого розвитку як окремої особистості, так і суспільства в цілому.

Наявність оперативної інформації про стан природного та соціального середовища, тенденції їх змін має визначальне значення. Тому постійний загальнодержавний екологічний і місцевий соціально-екологічний моніторинг набуває необхідності, так як дані системних спостережень дають змогу не тільки

з'ясувати та контролювати теперішній стан природного середовища і впливу людського фактору на нього, а й робити фундаментальні прогнози майбутніх процесів і явищ.

На основі функції дослідницького методу екологічного моніторингу можна визначити комплекс науково обґрунтованих спостережень, оцінок, прогнозів і розробок рекомендацій для прийняття важливих природоохоронних рішень, необхідних і достатніх для забезпечення екологічної безпеки держави.

Соціально-екологічний моніторинг – це система постійних спостережень, аналізу і прогнозування змін стану НПС під впливом соціально-екологічних чинників, а саме: екологічної освіти, культури, грамотності; демографічних проблем, здоров'я населення і стану медичного обслуговування, громадської активності з питань захисту довкілля, загального соціального становища населення, юридичної захищеності, рівня відповідальності керівників тощо. Це ставленням населення (громадської думки) до екологічних проблем і усвідомленням необхідності їх вирішення.

Інформаційний аспект у даному випадку включає певне коло питань:

- Вивчення інформаційних наслідків перетворення природного середовища, порушень інформаційних зв'язків у біосфері;
- Отримання інформації про стан природного середовища, антропогенних впливів на нього, забруднення середовища, виснаження ресурсів тощо;
- Пошуки нової наукової та технологічної інформації для забезпечення сталого розвитку суспільства.

Програми моніторингу для знезараження радіаційно забруднених територій, розроблені відповідно до єдиних вимог, дозволяють уніфікувати інформацію про проведення спостережень за навколишнім природним середовищем на забруднених територіях, систематизувати й аналізувати її з метою подальшого використання.

Методологія проведення соціально-екологічного моніторингу для формування екологічної культури населення включає методологічні підходи, керівні принципи, стратегічні напрями. Це зокрема: 1) соціоприродна, екосистемна цілісність територій України; 2) системосинергетична взаємодія; 3) системна інтеграція; 4) компетентність державних службовців та фахівців; 5) державне регулювання; 6) природне (біотичне) саморегулювання; 7) ринкове саморегулювання; 8) громадське самоврядування, самоорганізація; 9) механізми спільної дії, кооперації, партнерства; 10) інноваційні механізми екологізації освіти, свідомості, виробництва; 11) природозбереження, природовідтворення; 12) механізми євроінтеграції і міжнародної співпраці; 13) розвиток духовності, етичних принципів, подолання споживацької філософії життя, впровадження нової екологічної парадигми; 14) соціально-екологічна справедливість; 15) посилення ефективності використання наукового потенціалу, наукових екобезпечних обґрунтувань і оцінок; 16) запобігання негативному впливу на НПС, якість життя і здоров'я людини; 17) перехід на екологічно безпечні і енергоефективні технології тощо.

Як уже зазначалось у соціально-екологічних дослідженнях використовуються методи спостереження за особливостями соціально-екологічних чинників і збору відповідної інформації. Соціально-екологічні дослідження є складовою частиною багатоаспектної екологічної діяльності, яка забезпечує створення і ефективне функціонування системи екологічного моніторингу довкілля. Вони спрямовуються на вивчення і встановлення закономірностей формування і перетворення природного середовища під впливом діяльності людини [6, с. 27].

Для оцінювання рівня екологічної культури, розуміння людьми ступеню руйнації чи забруднення природних об'єктів середовища їх проживання, використовується соціально-екологічна анкета, за допомогою якої складається шкала екологічної грамотності населення. Дані національного атласу України (2008), екологічного атласу України (2009), серії екологічних карт, виданих ВЕЛ, екологічні паспорти районів та власні дослідження допомагають складати детальні картосхеми досліджуваних регіонів, населених пунктів, виробництв, в яких відображено: 1) величину техногенних навантажень на природне середовище; 2) потенціал стійкості території до техногенного навантаження; 3) екологічний потенціал території.

Соціально-екологічний моніторинг створює базу даних для розробки програми захисту життєво важливих інтересів населення, збереження природних і агроекосистем, відвернення кризових змін і запобігання надзвичайним екоситуаціям. В подальшому ця інформація використовується для побудови комплексу соціально-екологічних карт, таблиць, діаграм, проведення діагностики і прогнозування, розрахунку індексу екологічного благополуччя та якості життя населення регіону.

Результати соціоекологічних досліджень показують, що багато чинників впливає на ефективність формування екологічної культури і свідомості населення. В першу чергу, це загальнолюдські чинники – сімейний стан, бажання мати нащадків, соціально-побутові і матеріальні умови сім'ї, стан здоров'я і медичного обслуговування, моральна і матеріальна можливість сім'ї повноцінно відпочивати, рівень освіченості.

Якість життя людей безпосередньо пов'язана з якістю природного середовища їх проживання. Саме усвідомлення того, що виживання людства і забезпечення майбутнього своїх дітей у тих катаклізмах, які розгортаються на наших очах, залежатиме від трьох основних параметрів: **висока екологічна свідомість, воля (сила духу), здоров'я людей**. Це є основою соціально-екологічної культури і стосується населення як України, так і всієї людської цивілізації. Це тих «три кити», на які мають спиратися всі рішення пов'язані з виконанням програм еколого-збалансованого розвитку.

Література:

2. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля // http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_015.
3. Оргуська Конвенція: ваш путівник на шляху до екологічної демократії. – Європейський ЕКО Форум, 2011. // Aarhus-update_FIN_ua.pdf
4. Ядерный взрыв в Харьковской области: как это было. / Вечерний Харьков // <http://vecherniy.kharkov.ua/news/22673/>
5. Чорнобильська катастрофа: довідка // <http://www.oridu.odessa.ua/ogo/Chornobyl.pdf>
6. Чорнобильська катастрофа. Що ми дійсно знаємо? // <http://eco.com.ua/content/chornobilska-katastrofa-shcho-mi-diisno-znaemo>
7. Нагорнюк О.М. та ін. Методика соціально-екологічного моніторингу та формування екологічної культури сільського населення (на прикладі Східного Поділля) [Монографія] / О.М. Нагорнюк, В.Т. Собчик, Н.О. Верестун, С.Г. Білявський. – Херсон: Гринь Д.С., 2014. – 134 с.

Раїса Піскун, Наталія Гринчак
(Вінниця, Україна)

СУЧАСНІ ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА

Людство протягом свого існування постійно контактувало з природою. Цілеспрямовані антропогенні дії на неї мають як позитивний, так і негативний вплив. Серед негативних наслідків останніх десятиліть, особливо це стосується науково-технічного прогресу, дедалі більшого розмаху набуває забруднення атмосфери, водоймищ, деградація ґрунтового покриву, знищення запасів біологічних ресурсів, порушення стабільності екологічних систем та багато інших, в тому числі і внаслідок військової діяльності, яка негативно впливає на всі компоненти екологічних систем, порушуючи їх природну рівновагу.

Аналіз сучасних досліджень показує, що проблеми екології постійно загострюються. В цілому ситуацію можна характеризувати: надмірним забрудненням і деградацією середовища мешкання людини; обмеженістю життєво-важливих природних ресурсів (води, повітря, ґрунту); зростанням екологічної свідомості та тривоги мирної спільноти за своє майбутнє. Тому і не випадково перед людством гостро постають глобальні проблеми екологічного характеру. Комплексне і своєчасне рішення цих проблем повинне стати складовою частиною національної стратегії стійкого розвитку. Навколишнє природне середовище і внутрішнє середовище людини тісно взаємозалежні. У сучасних умовах людство вже не може розвиватися без екологічної орієнтації у всіх сферах життя. Стає очевидним, що здоров'я людини, як і біосфери, треба розглядати в комплексі як здоров'я єдиного організму, що залежить від здоров'я всіх його частин.

Людина, як живий організм, створений природою, є невід'ємною її часткою, і її життя залежить від стану навколишнього середовища [8, с. 27]. Розвиток суспільства неможливий без взаємодії людини з природою. Людина отримує від природи все необхідне для життя: енергію, харчові продукти, сировину для промисловості, а також бере від неї емоційну та естетичну наснагу. Тому, щоб задовольнити свої потреби та поліпшити умови життя, людство, за допомогою свого інтелекту, дедалі активніше втручається в природне середовище, змінюючи його структуру та порушуючи стабільність його екологічної системи. Розвиток цивілізації та досягнення науково-технічного прогресу невинно загострюють взаємовідносини між природою і суспільством. Збільшення останнім часом обсягів промислового та сільськогосподарського виробництва, розвиток транспорту, енергетики, хімізація та урбанізація негативно впливають на стан природного середовища, що, у свою чергу, становить суттєву загрозу для існування самого людства [5, с. 29].

Так, до негативних наслідків науково-технічного прогресу можна віднести дедалі більше забруднення атмосферного повітря і водоймищ, деградацію ґрунтів і зменшення запасів природних копалин, порушення стабільності екологічної системи та ін., що посилюється надмірним збільшенням кількості потенційно-небезпечних об'єктів. Надзвичайно важливою проблемою сьогодення є екологічна криза, яка в недалекому майбутньому може перерости в екологічну катастрофу. Тому уже наприкінці ХХ ст. людство усвідомило, що безгосподарна діяльність суспільства в навколишньому середовищі може призвести до повного зникнення всього живого на Землі. В таких умовах необхідна активна протидія негативним явищам та процесам, що загрожують життю всього людства, так як екологічні проблеми по-різному проявляються на локальному і планетарному рівнях.

Екологи виділяють три основні групи причин, які ведуть до деградації життєвого середовища людини й зумовлюють глобальну екологічну кризу на планеті: прискорення економічного росту будь-якою ціною; зростання народонаселення й урбанізація використання технологій, які передбачають максимальне використання природних ресурсів [1, с. 124]. З розвитком цивілізації і ростом народонаселення все гостріше постає питання про гранично допустиме навантаження на Землю, що унеможливило б її функціонувати як складній біологічній системі. Швидке зростання кількості населення призвело до надмірного використання природних ресурсів планети. Виникла реальна загроза світової енергетичної кризи. Небачених розмірів досягло забруднення природного середовища продуктами техногенної

діяльності людини. Швидкість розвитку техногенних змін у біосфері випереджає адаптаційні можливості організму людини. Отже, проблема збереження життя на Землі пов'язана не тільки з обсягом виробництва продуктів харчування, але й з якістю довкілля [3, с. 4].

Здоров'я людини, цілих груп населення залежить від впливу різних підсистем природного і соціального середовища. Зростаючі темпи зміни середовища проживання призводять до порушення взаємозв'язку між ним і людиною, зниження адаптаційних можливостей організму. Середовище проживання може містити такі речовини, з якими організм у ході еволюції не зустрічався і тому не має відповідних аналізаторних систем, що сигналізують про їхню наявність. Глибокі зміни біосфери відбуваються стрімкіше, ніж темпи еволюції живих організмів. Атмосферний шлях надходження токсичних речовин в організм людини є провідним, тому що протягом доби він споживає близько 15 кг повітря, 2,5 кг води і приблизно 1,5 кг їжі, крім того, при інгаляції хімічні елементи поглинаються організмом найінтенсивніше. Так, свинець, що надходить з повітрям, абсорбується кров'ю приблизно на 60 %, тоді як надходить з водою – на 10 %, а з їжею – лише на 5 %. Забрудненням атмосфери зумовлені близько 30% загальних захворювань населення промислових центрів [4, с. 21]. Тому в налагодженому тисячоліттями механізмі взаємодії середовища й організму, пов'язаному з характером і рівнем захисних функцій останнього, може виникнути дисбаланс. Агресивні екологічні чинники ушкоджують хромосоми і викликають мутації в генах, спотворюють спадкову інформацію, у результаті чого "хворі" клітини починають нестримно ділитися. При цьому ракові клітини не знищуються імунною системою, попередньо ослабленою тими самими негативними екологічними чинниками [6, с. 25].

Охорона природи – завдання нашого століття, проблема, що стала соціальною. Вважається, що екологічна проблема – одне з найважливіших завдань людства. Від вирішення цієї проблеми залежить майбутнє усієї планети. І вже зараз люди повинні це розуміти і брати активну участь у боротьбі за збереження світу. Нехай внесок кожного не такий вже значний, але, як говориться: "З кожного по нитці – голому сорочка".

Отже, аналізуючи цю велику сукупність проблем, можна зробити дуже важливі висновки щодо екологічної дійсності нашої держави, виявити чинники та особливості життєдіяльності та природокористування. З огляду на це 13 січня 2003 р. в Сесійній залі Верховної Ради України відбулися парламентські слухання з питань екологічної безпеки України, на яких зазначено, що сучасний стан екологічної безпеки в Україні залишається вкрай напруженим і має тенденцію до погіршення.

Отже, на межі третього тисячоліття екологічну ситуацію в Україні можна розглядати як кризову. Для її вирішення потрібні дуже великі фінансові, кваліфікаційні ресурси, значний відрізок часу. Усе це повинно прискорюватись ефективними державними механізмами. Але усі ці властивості притаманні економічно розвиненим країнам, якою Україна не є. Розроблені механізми державного природокористування, деякі правові та господарські переваги ринкової економіки, прогресивні напрями охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки значною мірою залишаться лише як вдалі проекти через відсутність фінансування, бажання, а також тому, що екологічне питання не є достатньо важливим для нашого сучасного суспільства, особливо на стадії первинного накопичення капіталу [7, с. 14].

В таких умовах бездумної експлуатації багатств природи, активної неконтрольованої діяльності людини, виникає питання про існування самого людства, оскільки існує реальна загроза його знищення. Люди поставили себе над природою, забувши, що вони є її частиною і підкоряються її законам. Тож для успішного розв'язання складних екологічних проблем насамперед потрібен перехід до утвердження екологічної свідомості як на індивідуальному, так і на суспільному рівні. Природні ресурси і довкілля як загальнолюдську спадщину треба використовувати з дотриманням принципу рівних прав нинішнього і майбутніх поколінь на доброякісне природне життєве довкілля і достатню кількість і якість природних ресурсів. [2, с. 24]

Література:

1. Алфьоров М. А. Урбанізаційні процеси в Україні в 1945–1991 рр: Монографія/ М. А. Алфьоров — Донецьк: Донецьке відділення НТШ ім. Шевченка, ТОВ «Східний видавничий дім» 2012. — 552 с.
2. Виговська Т. В. Науково-популярний екологічний журнал «Екологічний вісник» №2(54). – К. Всеукраїнська екологічна ліга, 2009
3. Єрмаков В. Основні напрями подолання екологічних загроз і проблем в Україні // Рідна природа.– 2004.– № 3–4.– С. 3–6.
4. Єсипенко А. С., Пашков А. П. Посилити увагу до екологічно небезпечних процесів в Україні // Безпека життєдіяльності.– 2004.– № 10.– С. 20–23.
5. Півняк С. С. Екологічна безпека України // Безпека життєдіяльності.– 2004.– № 6.–ю. С. 29–30.
6. Туниця Т. Ю. Збалансоване природокористування. – К. Знання, 2006
7. Юрченко Л.І. Екологія. – К. : Професіонал, 2009
8. Х Великий Збір ОУН. Екологічні проблеми України // Визвольний шлях.– 2000.– № 12.– С. 25–30.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

**Амирова А.У., Құралбаева Р.Е., Абдиманап Н.
(Алматы, Қазақстан)**

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

2014 жылы Қазақстан экономикасын дамыту үшін сыртқы факторлардың нашарлауы байқалды. Әлемде экономикалық өсімнің және Украина маңындағы жағдайларға байланысты геосаяси тұрақсыздық өсімінің баяулауы орын алды. Ресей және Еуропалық одақ (бұдан әрі ЕО) елдері арасында өзара санкция енгізу АҚШ-пен Ресейге өсім қарқынының төмендеуіне және макроэкономикалық жағдайдың тұрақтануына әкеп соқты. АҚШ жалпы ішкі өнімінің (бұдан әрі – ЖІӨ) өсу қарқыны нығаюы көрінісінде, сандық жеңілдету бойынша федералды резервтік жүйенің үшінші бағдарламасын жылжыту АҚШ долларының нығаюына және пайыздық мөлшерлеменің артуына әкеледі.

Аталған факторлардың нәтижесінде, сонымен қатар қатпарлы мұнай өндіру өсімінің көлеңкесінде АҚШ-та Brent маркалы мұнайға 2014 жылғы маусым айының соңындағы 115 долл./баррельден 2014 жылғы 22 желтоқсандағы 63 долл./баррельге дейін әлемдік баға төмендеді (45,2%).

Осының салдарынан Қазақстан экономикасы 2014 жылдың 11 айына 4,2% артты. 2014 жылдың қаңтар-қазан айларына Қазақстан Республикасының сыртқы сауда айналымы 2013 жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда 8,3% қысқартылды. Тауарлар экспорты мұнайға және негізгі металдарға әлемдік бағаның құлдырауына, мұнай, көмір, ферроқорытпалар, мыс және алюминий экспорты көлемінің қысқаруына байланысты 4,9% қысқарды. Тауарлар импорты машиналарды және жабдықтарды, химиялық өнімдерді және азық-түлік өнімдерін импорттау қысқару есебінен 14,5% қысқарды. Осы сыртқы экономикалық үрдіс 2015 жылы Қазақстан экономикасы үшін қауіпті.

Мұндай талаптарда экономикалық саясат 2015 жылы елде әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін сыртқы факторлар салдарын жоюға бағытталатын болады.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің және Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің саясатының басты мақсаттары макроэкономикалық және қаржылық тұрақтылықты сақтау, сонымен қатар экономикалық өсімді және қазақстан экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыруды қамтамасыз ету болады.

2015 жылы экономикалық саясаттың негізгі бағыттары:

1. 2015-2019 жылдарға арналған «Нұрлы Жол» инфрақұрылымын дамыту мемлекеттік бағдарламасын іске асыру арқылы контрциклдық экономикалық саясат жүргізу, қазақстан экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыру және шағын және орта бизнесті қолдау;

2. макроэкономикалық тұрақтылықты сақтау;

3. қаржы жүйесін нығайту және банк секторын сауықтыру арқылы қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету.

2014-2015 жылдары экономикалық өсімді және жұмыспен қамтуды қолдау үшін 2014 жылдың ақпан айында Елбасының бастамасымен Қазақстан Республикасы Ұлттық қорынан 1 трлн. теңге бөлінді.

Осы қаражат шеңберінде, 500 млрд. теңге мөлшеріндегі екінші транш шағын, орта және ірі кәсіпкерлік субъектілерін қосымша жеңілдікпен несиелендіруге және банк секторын сауықтыруға бағытталатын болады. Сонымен қатар, еркін экономикалық аймақ инфрақұрылымы нысандары және «ЭКСПО-2017» қайта қаржыландырылатын болады.

Тұрақты экономикалық өсімді қамтамасыз ету және жұмыспен қамтуды қолдау үшін «Нұрлы Жол» жаңа экономикалық саясат іске асырылатын болады, оның іске асырылуына Қазақстан Республикасы Ұлттық қорынан 2015-2017 жылдар кезеңіне жыл сайын 3 миллиард доллардан бөлінді.

2015-2019 жылдарға арналған «Нұрлы Жол» инфрақұрылымын дамыту мемлекеттік бағдарламасы 7 негізгі бағыт бойынша инфрақұрылымның дамуын қарастырады. Бұл көлік-логистикалық, энергетикалық және индустриалды инфрақұрылымды дамыту. Сонымен қатар, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты, су және жылу желілерін, мектеп және тұрғын үй құрылысын модернизациялау, сонымен қатар шағын және орта бизнесті қолдау жүзеге асырылатын болады.

Халықаралық қаржы ұйымдарымен бірлесіп шағын және орта бизнес саласында жобалар, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты, жол құрылысын модернизациялау, электрэнергиясын дамыту, сонымен қатар 13,5 млрд. АҚШ долл. сомасына институционалдық реформа іске асырыла бастайды, оның 9 млрд. АҚШ долл. халықаралық қаржылық ұйымдар есебінен қаржыландырылады.

Жаңа экономикалық саясат біздің экономикамызда құрылымдық реформаны жалғастыруға бағытталатын болады. Бұл елдің көліктік-логистикалық инфрақұрылымын дамыту; индустриалдық және туризм инфрақұрылымын дамыту; энергетикалық инфрақұрылымды дамыту; тұрғын-үй коммуналдық шаруашылығын, су және жылумен қамтамасыз ету желілерін жаңғырту; тұрғын-үй инфрақұрылымын нығайту; әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту; шағын, орта бизнесті және іскерлік белсенділікті қолдау.

Осы салаларға инвестиция экономиканың және жұмыспен қамтудың артуы үшін едәуір мультипликативті әсер береді және келешекте тұрақты өсу үшін негіз қалыптастырады.

Оң сыртқы сауда сальдосын қолдау мақсатында қазақстандық экспортты қолдау қамтамасыз етіледі.

ЕО экспортшылары үшін қолданылатын мөлшерлемеден жоғары емес мөлшерлеме бойынша сауда және экспорттық қаржыландыру механизмдері әзірленетін болады (шетел валютасында 2-3%).

Бұдан әрі ел экономикасын индустриализациялау саясаты аймақтық ерекшелік есебінен белгілі басым секторларда өңделетін өнеркәсіпті дамытуға бағытталған индустриалды-инновациялық дамудың екінші бес жылдығы шеңберінде жүргізіледі.

Елде іскерлік белсенділігін бұдан әрі қолдау үшін Қазақстан Республикасы Ұлттық қорынан жыл сайын 100 млрд. теңгеден бөлінетін болады. Аталған қаражат «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ және «Қазақстан Даму Банкі» АҚ банкаралық несиелендіру бағдарламасын пайдалана отырып, шағын, орта және ірі кәсіпкерлікті несиелендіруге бағытталады, оның ішінде 100 млрд. теңге ШОБ қаржыландыруға және 100 млрд. теңге ірі кәсіпкерлікті қаржыландыруға жұмсалады.

Долларлық қарыз және ШОБ іскерлік белсенділігін жылжытып қоюға жол бермеу бойынша іскерлік жүктемені төмендету мақсатында халықаралық қаржы институттарынан қарыз алуды жеделдету жолымен ұлттық валютада ШОБ несиелендіруді жүзеге асыру жалғастырылатын болады.

Бизнес-сектордың инвестициялық шығындарының артуын ынталандыру мақсатында 2020 Бизнесінің жол картасы шеңберінде шағын және орта бизнесті несиелендірудің артуын қолдау, лизингтік операцияларды кеңейту, ИИДМБ-2 жобасын қаржыландыру, «Агробизнес 2020» бағдарламасы шеңберінде агроөнеркәсіптік кешенді қаржылық қолдау жалғастырылатын болады.

Жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету үшін 2020 Жұмыспен қамтудың жол картасы шеңберінде шаралар қолданылады.

Қаржылық тұрақтылық әлемдік экономикада мүмкін болатын жаһандық теңгерімсіздікпен шақырылған кері әсерлерді азайтуға бағытталған реттеулер шарасы кешені, сонымен қатар қаржы жүйесінде тұрақтылықтың қызмет етуін қамтамасыз ету қолдау табады. Қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету бойынша шаралар кешенін іске асыру 2030 жылға дейін Қазақстан Республикасының қаржылық секторын дамыту концепциясына сәйкес жүргізіледі.

Жалпы, 2016 жылы экономикалық саясат сыртқы кері салдарды жеңілдетуге, елде әлеуметтік-экономикалық жағдайдың тұрақтылығын нығайтуға бағытталады.

Қаржы секторын сауықтыру, макроэкономикалық тұрақтылықты сақтау және экономиканы диверсификациялау арқылы қазақстан экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыру бойынша міндеттер шешіледі.

Қол жеткізілген елдің макроэкономикалық дамуының позитивті нәтижесін сақтау үшін және экономиканың бұдан әрі тұрақты өсуін қамтамасыз ету үшін аталған шаралар теңгерілген сипатқа ие.

Сыртқы нарықта жағдай төмендеген жағдайда, Үкімет және Ұлттық Банк елде әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты сақтау бойынша қосымша шаралар қолданады.

Ол «Нұрлы - Жол» - жаңа экономикалық саясат контрциклді болатынын қоса айтты. Қысқаша, оның айтуынша, бұл экономикалық баяулау кезеңдерінде мемлекеттік шығыстарды өсіруді және жоғары экономикалық белсенділік кезеңдерінде мемлекеттік шығыстарды тежеуді білдіреді.

«Екіншіден, жаңа экономикалық саясат біздің экономикамыздағы құрылымдық реформаларды жалғастыруға бағытталатын болады. Бұл бәсекеге қабілеттілікті, өнімділікті арттыру, экономиканың құрылымын, оның жаңа тауарлар шығару мен қызметтер ұсыну қабілетін жақсартуды білдіреді. Сондықтан Ұлттық қордың жаңа инвестициялары экономиканы одан әрі қайта жаңартуға бағытталады.

Әдебиеттер:

1. «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» ҚРПрезиденті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 11 қараша 2014 жыл.
2. Қаржы қызметтерін дамытудың ұлттық қорының материалдары
3. ҚР Ұлттық экономика министрлігінің ресми сайты

**Кулмаганбет Ахметов, Темирлан Жылқыбек, Елшат Токтарбек
(Алматы, Қазақстан)**

ПРОГНОЗИРОВАНИЯ УРОЖАЙНОСТИ ЗЕРНОВЫХ КУЛЬТУР С УЧЕТОМ АСТРОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ

Существенная зависимость сельскохозяйственного производства от природных и климатических условий давно стала общеизвестным фактом и не требует каких-либо аргументов и доказательств. Например, случайно складывающиеся погодные условия каждого сельскохозяйственного года и климатические характеристики на фоне почвенного потенциала определяют колебания урожайности сельскохозяйственных культур в хозяйстве, районе, области, стране. Урожай является сложным продуктом взаимодействия природных и экономических факторов. Урожайность же характеризует продуктивность определенной культуры в конкретных условиях ее возделывания. Оно-то и является объектом исследования настоящей работы как результат взаимодействия хозяйственно-агротехнических или управляемых факторов и факторов метеорологических, обуславливаемых ее случайную колеблемость.

Климатические условия отражаются в многолетней вариации урожайности сельскохозяйственных культур, и эта вариация объективно присуща любой культуре и в любом регионе. Следовательно, с полным основанием можно использовать в прогнозировании любого показателя сельского хозяйства систематическую составляющую естественно-климатического фактора, например, изменчивость урожайности сельскохозяйственных культур по годам гороскопа, т. е. при длительности цикла в 12 лет в определенном регионе под воздействием климатических условий.

На основании вышеизложенной концепции и методики, приведенной в работах [1, 2 и 3], нами проводились прогнозные расчеты урожайности зерновых культур Алматинской области. В ходе изучения и исследования динамического ряда соблюдался принцип учета особенности годов гороскопа (*Мышь, Корова, Барс, Заяц, Дракон, Змея, Лошадь, Овца, Обезьяна, Курица, Собака, Кабан*). Или, иначе, колебания уровней динамических рядов, т.е. их отклонения от тренда, выражающего тенденцию изменения уровней – процесс, протекающий по годам гороскопа и поэтому все изменения климатических факторов аккумулированы в этих годах.

Цель исследования экономических временных рядов заключается в получении его типичных характеристик, которые позволили бы выбрать для прогнозирования наиболее адекватный метод, т.е. предпрогнозный анализ.

С целью составления прогноза урожайности зерновых культур в Алматинской области необходимо установить наличие тенденции динамики в динамических рядах урожайности зерновых культур.

Отметим, что ввиду громоздкости предстоящих расчетов нами разработана рабочая программа в среде MS Excel, где широко использовались встроенные функции статистических показателей и язык VBA. К сожалению, из-за ограниченности выделенного объема на статью не можем привести фрагмент данной программы, где все исследуемые показатели рассчитываются автоматически в электронной таблице MS Excel.

С помощью данной программы изучалась и оценивалась тенденция динамики колеблемости, т.е. отклонения уровней динамического ряда от тренда. Колебания всегда происходят во времени, не может существовать колебания вне времени, в фиксированный момент. В нашем случае колебания выражаются в годах гороскопа. По годам гороскопа определим порядок ранга (номер) урожайности зерновых культур в ранжированному ряду P_{y_i} , который не всегда будет соответствовать порядковому номеру (рангам) P_{t_i} года.

За период 1991-2012 гг. в Алматинской области уравнение *тенденционного тренда* для урожайности зерновых культур имеет вид:

$$y_{p_t} = -0,0053 \cdot t^2 + 0,8685 \cdot t + 8,3292$$

и его коэффициент детерминации составил: $R^2 = 0,72$.

Для учета ежегодной колеблемости урожайности зерновых культур, т.е. астрологического явления, обусловленный годами гороскопа, в уравнении порядковый номер года исправим на разность рангов уровней изучаемого ряда и рангов лет в ряду ($d_i = P_{t_i} - P_{y_i}$), не изменяя его динамику и годы гороскопа. Этим самым оценим величину колеблемости и моделируем особенности i -го года гороскопа. В результате получим *ситуативную модель*, адекватно описывающую ежегодную колеблемость урожайности по годам гороскопа, т.е.:

$$y_{p_t} = 8,3292 + 0,8685 \cdot (t_i - d_i) - 0,0053 \cdot (t_i - d_i)^2.$$

Коэффициент (K_p) рангов лет и уровней динамического ряда может принимать значения в пределах от -1 до ± 1 . Если уровень каждого года выше предыдущего, то ранги уровней ряда и лет совпадают, т.е. непрерывность роста. При $K_p=0$ рост неустойчив. Чем ближе K_p к ± 1 , тем устойчивее снижение или увеличение изучаемого показателя.

Рассчитаем коэффициент корреляции рангов Спирмена для урожайности зерновых культур в Алматинской области по следующей формуле:

$$K_p = 1 - \frac{6 \cdot 282}{22^3 - 22} = 1 - 0,16 = 0,84.$$

Рассчитанный коэффициент устойчивости динамики урожайности зерновых культур в Алматинской области свидетельствует о наличии устойчивого увеличения изучаемого показателя. Поэтому модель для прогноза должна обеспечить установленный темп роста прогнозируемого показателя.

Вывод об адекватности трендовой модели делается, если все критерии (*приведенные в работе* [5], *известные из аналитического метода прогнозирования*) проверки свойств остаточной последовательности дают положительный результат.

Коэффициент детерминации характеризует влияние величины фактор-ной дисперсии на общую дисперсию, чем больше этот показатель, тем больше зависит урожайность от уровня агротехнических мероприятий и других управляемых факторов, и наоборот. Для теоретического ряда, интерполированного по гороскопической модели, он рассчитывается по формуле:

$$R^2 = 1 - \frac{G_{ост}^2}{G_{общ}^2}, \text{ отсюда, here } R^2 = 1 - 0,05 = 0,95 \text{ or } 95\% .$$

Таким образом, за период 1991-2012 гг. в ежегодной колеблемости урожайности зерновых культур в Алматинской области 95% зависит от управляемых факторов.

Отметим, что модифицированная нами модель хорошо описывает динамику колеблемости урожайности зерновых культур, о чем свидетельствует значение коэффициента детерминации, которое увеличилось от 0,72 (полученного в исходном тренде) до 0,95.

Рассчитаем индекс корреляции по известной формуле:

$$\eta = \sqrt{1 - \frac{G_{ocm}^2}{G_{обц}^2}} \quad \text{или} \quad \text{or} \quad \eta = \sqrt{0,95} \approx 0,97.$$

Этот показатель характеризует зависимость урожайности от уровня агротехники, организации и управления производством. Зависимость между урожайностью и управляемыми факторами в Алматинской области сильная. Коэффициент корреляции существенен, так как согласно критерию Фишера при доверительной вероятности 0,95 и $n = 22$ существенными являются коэффициенты корреляции свыше 0,5.

Составим точечный и интервальный прогноз урожайности зерновых культур в Алматинской области на 7 лет.

Счет порядка года продолжается по длине упреждения, и прогноз начинаем с 2013 года, год "Змеи", где реализуется астрологическое моделирование, т.е. энергетический потенциал событий текущего 2013 года. Ожидается рост урожайности на величину среднего значения его многолетней изменчивости. Для чего с текущего значения порядка прогнозируемого года вычитываются усредненные значения по циклам гороскопа: отклонение (колеблемость) предыдущего (соседнего) года, годов "Дракон" (которого обозначим через \bar{k}), и отклонение (колеблемость) годов "Змеи". Далее расчет переходит к очередному году гороскопа и продолжается по всей длине упреждения. При этом на прогнозируемый период $\bar{k} = const$.

После такого уточнения ситуационная модель для прогнозирования урожайности зерновых культур по годам гороскопа в Алматинской области преобразуется к такому виду:

$$y_{(n+i)} = 8,3292 + 0,8685 \cdot (n+i - \bar{k} - \bar{d}_i) - 0,0053 \cdot (n+i - \bar{k} - \bar{d}_i)^2, \quad i = 1, 2, \dots, L, \quad \text{где } \bar{k}$$

– усредненное значение колеблемости предыдущего (соседнего с

началом прогнозируемого) года по циклам гороскопа ($\bar{k} = const$);

\bar{d}_i – усредненное значение колеблемости i -го прогнозируемого года;

L – длина прогноза (период упреждения).

Результаты точечного прогноза, выполненные в среде MS Excel, приведены в таблице 1.

Интервальный прогноз рассчитывают с учетом ежегодной колеблемости урожайности по формуле:

$$U_i = y_{(n+i)} \pm S_{n+i} \cdot K_i,$$

$$\text{где } K_i = t_\alpha \cdot \sqrt{1 + \frac{1}{n} + \frac{(n+L)^2}{\sum_{i=1}^{n+L} t_i^2} + \frac{\sum_{i=1}^{n+L} t_i^4 - 2(n+L)^2 \cdot \sum_{i=1}^{n+L} t_i^2 + n(n+L)^4}{n \cdot \sum_{i=1}^{n+L} t_i^4 - (\sum_{i=1}^{n+L} t_i^2)^2}}, \quad i = L, L-1, \dots, 1,$$

здесь t_α – табличное значение критерий Стьюдента при уровне значимости

$\alpha = 0,05$ (при степеней свободы $f = 22 - 3 = 19$, $t_\alpha = 2,093$);

t_i – порядковый номер i -го точечного прогноза.

S_{n+i} – среднее квадратическое отклонение i -го прогнозного года, которое

при учете колеблемости урожайности рекомендуется вычислять по формуле:

$$S_{n+i} = y_{n+i} \cdot V_{y(t)}$$

Например, зная значение коэффициента колеблемости (0,07), которое определено выше, рассчитаем среднее квадратическое отклонение для 2013 года по этой формуле: $S_{(2013)} = 17,99 \cdot 0,07 = 1,26$ ц/га.

Составим интервальный прогноз среднегодового уровня урожайности зерновых культур по Алматинской области на 2013-2019 гг. Для этого сначала рассчитаем среднюю урожайность для года, стоящего в середине срока упреждения, так как точечный прогноз среднегодового уровня равен точечному прогнозу уровня, рассчитанного по тренду для года, стоящего в середине срока базы прогнозирования. Уравнение тренда по Алматинской области имеет вид:

$$U_i = y_{(n+i)} \pm V_{y(i)} \cdot y_{n+i} \cdot K_i$$

Ошибки прогноза с вероятностью 0,95 (t критерий Стьюдента при числе степеней свободы $n - 3$ ($22 - 3 = 19$) и уровне значимости 0,05 равен 2,093) по прогнозируемым годам приведены в таблице 1. Все остальные расчеты сведены в эту же таблицу.

Таблица 1 – Результаты прогнозирования урожайности зерновых культур по Алматинской области, ц/га

Годы	Значение точечного прогноза	$\pm V_{y(i)} \cdot y_{n+i} \cdot K_i$	Значение интервального прогноза	
			Верхняя граница	Нижняя граница
2013	17,99	$\pm 0,07 \cdot 17,99 \cdot 2,51$	21,31	14,67
2014	21,56	$\pm 0,07 \cdot 21,56 \cdot 2,55$	25,60	17,52
2015	24,87	$\pm 0,07 \cdot 24,87 \cdot 2,60$	29,62	20,12
2016	20,87	$\pm 0,07 \cdot 20,87 \cdot 2,68$	24,98	16,76
2017	19,45	$\pm 0,07 \cdot 19,45 \cdot 2,81$	23,46	15,43
2018	20,16	$\pm 0,07 \cdot 20,16 \cdot 3,04$	24,67	15,66
2019	22,92	$\pm 0,07 \cdot 22,92 \cdot 3,65$	29,06	16,77

График результатов точечного и интервального прогнозирования урожайности зерновых культур в Алматинской области приведен на рисунке 1. Как видно из данного графика как в точечном, так и интервальном прогнозировании динамика ежегодной колеблемости урожайности по годам гороскопа сохраняется с заметной тенденцией увеличения общего темпа роста.

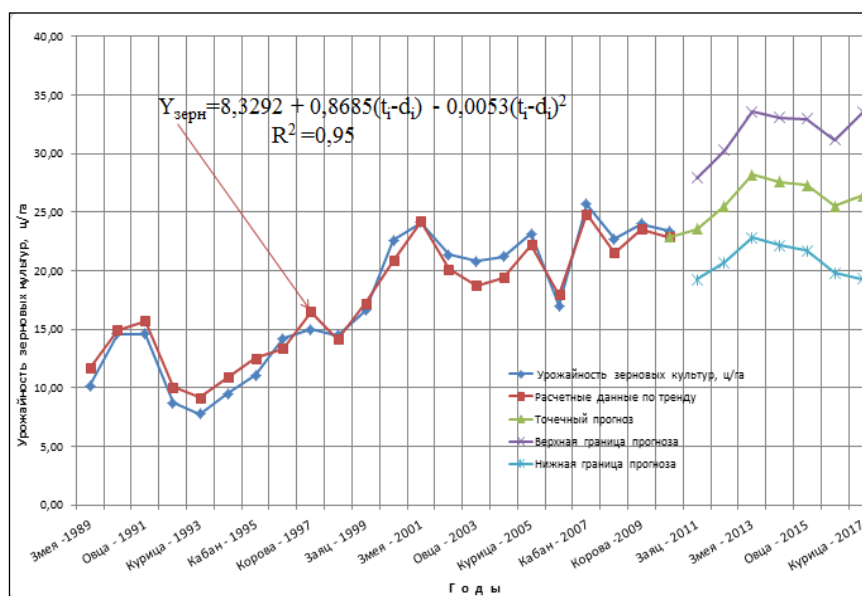

Рисунок 1 – График результатов прогноза урожайности зерновых культур

Таким образом, с вероятностью 0,95 следует ожидать среднегодовой уровень урожайности зерновых культур в Алматинской области за 2013-2019 гг. в пределах, приведенные в таблице 1 и на графике, рис. 1.

Выводы: предложен подход к решению задачи прогнозирования урожая сельскохозяйственных культур, основанный на прогнозировании динамики их колеблемости, связанные с астрологическими явлениями, аккумулирующие в годах гороскопа, которое качественным образом изменило методологическое и информационное обеспечение задач прогнозирования и планирования урожая сельскохозяйственных культур.

Литература:

1. Бутакова М.М. Экономическое прогнозирование: методы и приемы практических расчетов: учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2008. – 168 с.
2. Дуброва Т.А. Статистические методы прогнозирования: учебное пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 206 с.
3. Отчет о НИР по теме «Производственные функции в планировании и прогнозировании сельскохозяйственного производства Республики Казахстан» (этап 2013 г. Промежуточный), № гос. Регистрации 0112РК001149. – Алматы: 2013 г. – 187 с.

Кулмаганбет Ахметов, Ботакоз Битимова, Айгул Заманбекова
(Алматы, Казахстан)

РАЗРАБОТКА ОПТИМАЛЬНЫХ РАЦИОНОВ КОРОВ ДЛЯ НОВОЙ МТФ ТОО «МЕДЕУ КОММЕРЦ» АЛМАТИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Современное сельское хозяйство уже невозможно представить без высокой степени механизации, автоматизации и компьютеризации. И первой «ласточкой» в Карасайском районе Алматинской области стала МТФ ТОО «Медеу Коммерц», введенная в эксплуатацию в 2015 году. Молочное поголовье на МТФ сформировано на основе голштино-фризской породы, привезенной из Канады, средняя молочная продуктивность которых составляет 8-10 тыс кг молока в год на одну голову. На новой МТФ реализован принцип – максимальная отдача, при минимальных затратах.

В данной работе рассмотрена технология расчёта оптимальных рационов кормления, исходя из конкретных, специфических условий новой МТФ, со следующей постановки задачи.

Требуется рассчитать рацион кормления для дойной коровы, голштино-фризской породы, с суточным удоем 14,3 кг при жирности молока 3,8 % с живой массой 500 кг. На период составления рациона ТОО «Медеу Коммерц» располагает следующим набором кормов: ячмень молотый, кукуруза молотая, мука гороховая, комбикорм, кормовые корнеплоды, силос кукурузный, сено луговое, сено люцерны, солома яровых зерновых. Имеется возможность закупить необходимое количество микроэлементов, минеральных и витаминных подкормок.

Как показывает практика, в условиях ТОО «Медеу Коммерц» в зимний период необходимо сбалансировать рационы кормления крупного рогатого скота по общепринятым питательным веществам, витаминам и микроэлементам (меди, кобальту, марганцу, цинку),

Для обеспечения заданной продуктивности животного необходимо, чтобы в кормовом рационе содержалось не менее 14,1 кормовых единиц, 1270 г переваримого протеина, 80 г кальция, 55 г фосфора, 600 мг каротина, 115 мг меди, 14,1 мг кобальта, 141 мг цинка, 559 мг марганца. Сухого вещества в рационе должно быть не менее 22,5 кг.

В соответствии с зоотехническими требованиями и условиями хозяйства рассчитаны допустимые пределы содержания в рационе различных групп кормов (в % к общей питательности рациона): концентрированные – 15 -25 , сочные – 45 – 60 , грубые – 25 – 35.

В связи со специфическим действием на организм животного некоторых кормов и влиянием их на качество молока и молочных продуктов количество гороховой муки не должно превышать 0,7 кг, корнеплоды – 10 кг. В общем объёме грубых кормов не более трети части должно составлять солома.

Себестоимость 1 кг корма (в тенге) в хозяйстве составляет: ячменя молотого – 15, кукурузы молотой – 20, муки гороховой – 20,5, кормовых корнеплодов – 2,5, силоса кукурузного – 3,7, сена луговое – 8, сена люцерны – 7,5, соломы яровых культур – 1,1. На стороне хозяйство приобретает комбикорм (1 кг, 46,5 тенге), кормовой преципитат (1 кг, 22 тенге), костной муки (1 кг, 25 тенге), мел (1 кг, 3,25 тенге) и поваренную соль (1 кг, 0,9 тенге). Цена 1 кг микроэлементов составляет: сернокислотной меди и хлористого кобальта – 0,9 тенге, сернокислотного цинка – 0,95 тенге, сернокислотного марганца – 0,5 тенге, 1 мл препарата витамина А стоит 6,5 тенге.

На основании полученных данных составлена система линейных уравнений и неравенств, представляющих числовую экономико-математическую модель задачи.

Обозначим неизвестное количество в рационе, кг: x_1 - ячменя молотого, x_2 - кукурузы молотой, x_3 - муки гороховой, x_4 - комбикорма, x_5 - кормовых корнеплодов, x_6 - силоса кукурузного, x_7 - сена луговой, x_8 - сена люцерны, x_9 - соломы яровой, x_{10} - кормового преципитата, x_{11} - костной муки, x_{12} - мела, x_{13} - поваренной соли в килограммах, x_{14} - сернокислой меди, x_{15} - хлористого кобальта, x_{16} - сернокислого цинка, x_{17} - сернокислого марганца (в г), x_{18} - препарата витамина А (в мл).

Введём вспомогательную переменную x_{19} - общее количество кормовых единиц в рационе. С помощью этой переменной можно более точно учесть соотношение отдельных групп кормов в структуре рациона.

В ограничениях по соотношению групп кормов в рационе коэффициенты при основных переменных обозначают содержание кормовых единиц в 1 кг корма. При переменной x_{19} коэффициенты показывают удельный вес различных групп кормов в рационе.

1. Общее количество кормовых единиц запишем так:

$$1,2 x_1 + 1,3 x_2 + 1,18 x_3 + x_4 + 0,13 x_5 + 0,2 x_6 + 0,4 x_7 + 0,5 x_8 + 0,28 x_9 = x_{19}$$

2. Потребность животного в кормовых единицах: $x_{19} \geq 14,1$,

3. Потребность в переваримом протеине

$$80 x_1 + 80 x_2 + 195 x_3 + 140 x_4 + 9 x_5 + 14 x_6 + 40 x_7 + 110 x_8 + 13 x_9 \geq 1270$$

4. Потребность животного в кальции:

$$1,4 x_1 + 0,5 x_2 + 1 x_3 + 2 x_4 + 0,4 x_5 + 1,3 x_6 + 2,8 x_7 + 15 x_8 + 13 x_9 \geq 80$$

5. Потребность животного в фосфоре:

$$3,5 x_1 + 3 x_2 + 3 x_3 + 8 x_4 + 0,3 x_5 + 0,6 x_6 + 2,4 x_7 + 2,3 x_8 + 3 x_9 + 260 x_{10} + 310 x_{11} + 380 x_{12} \geq 55$$

6. Потребность животного в каротине:

$$2 x_1 + 1 x_2 + 4 x_3 + 3 x_4 + 5 x_6 + 15 x_7 + 20 x_8 + x_9 + 170 x_{10} + 150 x_{11} + 200 x_{18} \geq 600$$

7. Потребность животного в меди:

$$3, x_1 + 6 x_2 + 2 x_3 + 4 x_4 + 1 x_5 + 1,2 x_6 + 3,8 x_7 + 7,6 x_8 + 2 x_9 + 254 x_{14} \geq 115$$

8. Потребность животного в кобальте:

$$0,22 x_1 + 0,25 x_2 + 0,09 x_3 + 0,1 x_4 + 0,04 x_5 + 0,06 x_6 + 0,17 x_7 + 0,39 x_8 + 3 x_9 + 248 x_{15} \geq 14,1$$

9. Потребность животного в цинке:

$$21 x_1 + 44,6 x_2 + 17,4 x_3 + 22,1 x_4 + 3,3 x_5 + 5,4 x_6 + 20,4 x_7 + 21,2 x_8 + 0,25 x_9 + 227 x_{16} \geq 141$$

10. Потребность животного в марганце:

$$29,4 x_1 + 25,5 x_2 + 15,3 x_3 + 19,3 x_4 + 9,1 x_5 + 14,9 x_6 + 42,2 x_7 + 45,5 x_8 + 13,6 x_9 + 227 x_{17} \geq 559$$

11. Потребность животного в сухом веществе:

$$0,85 x_1 + 0,85 x_2 + 0,85 x_3 + 0,85 x_4 + 0,12 x_5 + 0,25 x_6 + 0,85 x_7 + 0,85 x_8 + 0,81 x_9 \geq 22,5$$

12. Условия, ограничивающие содержание концентрированных кормов в пределах 15-25% общей питательности рациона, запишем двумя неравенствами: $1,2 x_1 + 1,3 x_2 + 1,18 x_3 + x_4 \geq 0,15 \overline{x_{19}}$;

$$1,2 x_1 + 1,3 x_2 + 1,18 x_3 + x_4 \leq 0,25 \overline{x_{19}}$$

- сочных в пределах 45 - 60%:

$$-0,13 x_5 - 0,2 x_6 \leq -0,45 \overline{x_{19}} \quad \text{и} \quad 0,13 x_5 + 0,2 x_6 \leq 0,6 \overline{x_{19}}$$

- грубых в пределах 25 - 35% :

$$-0,4 x_7 - 0,5 x_8 - 0,28 x_9 \leq -0,25 \overline{x_{19}} \quad \text{и} \quad 0,4 x_7 + 0,5 x_8 + 0,28 x_9 \leq 0,35 \overline{x_{19}}$$

Оптимизация рациона возможна, если при векторе $\overline{x_{19}}$ сумма удельных весов всех групп кормов по нижней границе их ввода в рацион меньше 1, а по верхней – больше 1.

Критерий оптимальности – минимум стоимости рациона:

$$f(x) = 15 x_1 + 20 x_2 + 20,5 x_3 + 46,5 x_4 + 2,5 x_5 + 3,7 x_6 + 8 x_7 + 7,5 x_8 + 1,1 x_9 + 22 x_{10} + 25 x_{11} + 3,25 x_{12} + 0,9 x_{13} + 0,9 x_{14} + 0,9 x_{15} + 0,95 x_{16} + 0,5 x_{17} + 6,5 x_{18} \Rightarrow \min$$

Таким образом, построили экономико-математическую модель задачи оптимизации рациона кормления коровы, которая была решена в среде Microsoft Excel, в распоряжении которого имеется мощное средство «Поиска решений» для решения задач такого типа. Данные, полученные по результатам решения, удовлетворяют своей точностью и аналитическими свойствами. Можно также производить необходимую корректировку введенных данных, с автоматическим подсчетом конечного результата.

Для полного удовлетворения животного в питательных веществах, указанных в условии задачи, необходимо, чтобы рацион содержал: ячменя молотого – 1,363 кг; муки гороховой – 0,7 кг; силоса кукурузного – 34,507 кг; кормовых корнеплодов – 10,0 кг; сена луговой – 3,751 кг; сена люцерны – 4,95 кг; соломы яровой – 4,35 кг; поваренной соли – 0,081 кг; сернокислого цинка – 0,081 кг и сернокислого марганца – 1,979 кг.

В качестве статистических данных для определения показателей экономической эффективности нами были использованы данные годовой бухгалтерской отчетности МТФ ТОО «Медеу Коммерц» Карасайского района Алматинской области за 2015 год (табл. 1).

При определении экономической эффективности оптимального рациона необходимо учесть, что товарность молока останется на прежнем уровне 83,7%, также не изменится цена реализации – 8650 тенге за 1 ц.

Из данных таблицы видно, что себестоимость оптимального рациона составляет 257 тенге, себестоимость 1 кг кормовой единицы составляет 17,37 тенге, а себестоимость 1ц молока снизилась на 8,63 %. Прибыль от реализации 1 ц молока после оптимизации рациона кормления составляет 1091,75 тенге, что больше чем по фактическим данным на 683,75 тенге.

Таблица 1 - Экономическая эффективность оптимизации суточного рациона молочных коров, рассчитанная традиционным способом

Показатели	2015 г.	Проект	Отклонение, %
Себестоимость рациона, тенге	337,5	257,0	-80,5
Себестоимость 1 кг корм. ед., тенге	22,5	17,36	-5,14
Себестоимость 1 ц молока, тенге	7922,25	7238,5	-683,75
Коммерческая себестоимость 1 ц молока, тенге	8242,0	7558,25	-683,75
Реализационная цена 1 ц молока, тенге	8650,0	8650,0	-
Прибыль (убыток) от реализации 1 ц молока, тенге	408	1091,75	683,75
Рентабельность (убыточность), %	4,95	14,44	-
Товарность молока, %	83,7	83,7	-

Теперь рассмотрим показатели эффективности рациона, предложенные в работе [1] и реализованные в программе «КОРАЛЛ-кормление»:

- прибыль, обеспечиваемая рационом

$$PP = C_{\text{прод}}^B - P_{\text{дисб}} - C_{\text{рац}}, \quad \text{тенге} \quad (1)$$

- уровень рентабельности рациона

$$P = ((C_{\text{прод}}^B - P_{\text{дисб}} - C_{\text{рац}}) / C_{\text{рац}}) \times 100, \quad \% \quad (2)$$

- сбалансированность рациона

$$CB = (1 - P_{\text{дисб}} / C_{\text{прод}}^B) \times 100, \quad \% \quad (3)$$

где PP – прибыль, обеспечиваемая рационом; $C_{\text{прод}}^B$ – стоимость продукции, которая может быть получена от животного при полностью сбалансированном рационе, приведенная к одним суткам; $P_{\text{дисб}}$ – потери, вызываемые дисбалансом рациона; $C_{\text{рац}}$ – себестоимость рациона.

Стоимость молока, полученной от одной коровы с суточным удоем 14,3 кг при полностью сбалансированном рационе и реализационной цене 86,5 тенге (см. табл. 1) за 1 кг составляет:

$$C_{\text{прод}}^B = 86,5 \cdot 14,3 = 1236,95 \quad \text{тенге}.$$

Значение потери, вызываемые дисбалансом рациона и его себестоимость приведенные (1 ц молока получаем за 100/14,3=7 суток) к одним суткам, определим с помощью данных табл. 1, т.е.:

$$P_{\text{дисб}} = 683,75 / 7 = 97,68 \quad \text{тенге} \quad \text{и} \quad C_{\text{рац}} = 7558,25 / 7 = 1079,75 \quad \text{тенге}$$

По формуле (1) прибыль, обеспечиваемая рационом составляет:

$$PP = C_{\text{прод}}^B - P_{\text{дисб}} - C_{\text{рац}} = 1236,95 - 97,68 - 1079,75 = 59,52 \quad \text{тенге за 1 сутку}.$$

По формуле (2) уровень рентабельности рациона:

$$P = (59,52 / 1079,75) \times 100 = 5,52 \quad \%.$$

По формуле (3) сбалансированность рациона:

$$CB = (1 - 97,68 / 1236,95) \times 100 = 92,1 \quad \%.$$

Наш рацион хорошо сбалансированный и его значение близко к 100%.

Далее рассмотрим двойственные оценки оптимизации рациона (табл. 2).

Рассматривая данные таблицы, делаем вывод, что самая ценная в рационе содержание сухого вещества и гороховой муки. Теневая цена их соответственно равна 7,5 и 5,1. Если увеличить количество сухого вещества и гороховой муки в рационе на 1 кг, то себестоимость рациона измениться на такую же сумму.

Если произвести увеличение максимально допустимого содержания грубых кормов на 1 %, то себестоимость рациона снижается не значительно всего на 1,5 тенге. Значение остальных теневых оценок практически равны к нулю и это обстоятельство еще раз показывают, что рацион точно сбалансирован со всеми элементами питания.

Таблица 2 – Характеристика ограничений

Ячейка	Имя	Результ. значение	Теневая Цена	Ограничение Правая часть
\$U\$27	21 Поваренная соль, кг Левая сторона	0,1	0,9	0,08
\$U\$8	2 Корм. единицы, кг Левая сторона	14,8	0,0	14,1
\$U\$9	3 Обменная энергия, МДж Левая сторона	188,9	0,0	148
\$U\$10	4 Переварим.протеин, г Левая сторона	1270,0	0,1	1270
\$U\$11	5 Кальций, г Левая сторона	80,0	0,1	80
\$U\$12	6 Фосфор, г Левая сторона	64,0	0,0	60
\$U\$13	7 Каротин, мг Левая сторона	682,7	0,0	600
\$U\$14	8 Медь, мг Левая сторона	118,4	0,0	115
\$U\$15	9 Кобальт, мг Левая сторона	18,5	0,0	14,1
\$U\$16	10 Цинк, мг Левая сторона	141,0	0,0	141
\$U\$17	11 Марганец, мг Левая сторона	559,0	0,0	559
\$U\$18	12 Сухое вещество, кг Левая сторона	22,5	7,5	22,5
\$U\$19	13 Концентраты, min к.е. Левая сторона	-0,2	0,0	0
\$U\$20	14 Концентраты, max к.е. Левая сторона	-0,5	0,0	0
\$U\$21	15 Сочные корма, min к.е. Левая сторона	-2,3	0,0	0
\$U\$22	16 Сочные корма, max к.е. Левая сторона	-0,7	0,0	0
\$U\$23	17 Грубые корма, min к.е. Левая сторона	-1,5	0,0	0
\$U\$24	18 Грубые корма, max к.е. Левая сторона	0,0	-10,5	0
\$U\$26	20 Корнеплоды, кг Левая сторона	10,0	0,7	10
\$U\$25	19 Гороховая мука, кг Левая сторона	0,7	5,1	0,7
\$U\$7	1 Всего корм.ед.в рац-е, кг Левая сторона	0,0	3,7	0
\$U\$28	22 Соотнош соломы и сена Левая сторона	0,0	-1,8	0

Таким образом, нет ни одного показателя, который бы при увеличении снижал значение целевой функции оптимального рациона, то есть модель оптимальна для продуктивности молочного стада в 14,3 кг молока в сутки.

Выводы: оптимальные параметры суточного рациона кормления могут являться ориентиром для других сельскохозяйственных организаций Алматинской области и использоваться в их хозяйственной деятельности, а эффективное использование кормов при оптимальных сочетаниях всех элементов питания позволит сельскохозяйственным товаропроизводителям сократить денежно-материальные затраты на корма и увеличить рентабельность отрасли.

Литература:

1. Лукьянов Б.В., Лукьянов П.Б. Новая информационная технология оптимизации рационов для сельскохозяйственных животных (Компьютерные программы «КОРАЛЛ»): Учебно-методическое пособие – М.: Изд-во РГАУ - МСХА имени К.А. Тимирязева, 2009.

Антон Бердин, Роза Лизакова
(Гомель Беларусь)

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНЫХ АСПЕКТОВ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПРОДУКЦИИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ ЧЕРЕЗ СУБЪЕКТЫ ДИЛЕРСКОЙ ТОВАРОПРОВОДЯЩЕЙ СЕТИ

В современных динамичных конкурентных условиях все больше предприятий стремятся дифференцировать свои сбытовые каналы, в том числе и за счет использования дилеров. Но работа через дилерскую товаропроводящую сеть (далее ТПС) сопряжена, как положительными, так и отрицательными аспектами.

Положительные аспекты. 1. Прямая заинтересованность дилера в реализации и получении прибыли. Наличие прямой заинтересованность дилеров в увеличении объемов реализации продукции предприятия, а значит более полного и оперативного освоения нового рынка. Субъекты собственной ТПС, к сожалению, не всегда бывают достаточно эффективны и конкурентоспособны на рынке. Это обуславливается тем фактом, что они всегда могут рассчитывать на финансовую помощь головного предприятия, которая может выражаться в отсрочке погашения долга, снижения отпускных цен до уровня минимальных, предоставление в распоряжение субъекта ТПС различных технических средств (транспорт,

грузоподъемные механизмы, складское оборудование, офисная техника и пр.). Также руководители субъектов собственной ТПС могут пожертвовать чисто экономическими целями предприятия, как то получение прибыли, укрепление конкурентоспособности в долгосрочном периоде, в пользу единовременных показателей, которые якобы отражают степень эффективности их работы: объемы поставок, количество договоров, количество клиентов, участие в выставках и форумах, организованные встречи и пр.

2. Наличие у дилера опыта работы с конкретной продукцией. Опыт работы с продуктом, знание специфики реализации, транспортировки и хранения, возможность детального мониторинга своего целевого рынка и специфики осуществления коммерческой деятельности в данном регионе, анализ структуры реальных и потенциальных потребителей. Это позволяет дилеру выделять приоритетных покупателей, определять структуру и достаточность наличия инфраструктуру и предельности обеспечения сервиса. Собственная ТПС за средства производителя может приобрести или построить избыточную инфраструктуру и для обеспечения ее загрузки может начать брать на себя дополнительные сервисные функции (доставка своим транспортом, хранение излишков и пр.). В итоге клиенты могут отказаться платить за излишнее качество сервиса. Также, не смотря на тот факт, что деятельность дилера будет более сложно контролируема, тем не менее, она всегда будет вступать более объективным показателем уровня конкурентоспособности продукции в целевом регионе сбыта.

3. Устоявшиеся хозяйственные связи и деловая репутация. Наличие устоявшихся хозяйственных и личных связей, а также деловой репутации, что дает возможность более активного продвижения продукции в конкретном рыночном регионе. Ведь изначально потенциальный дилер уже, как правило, имеет опыт работы с данной продукцией. Это обуславливает не только наличие собственной или арендной специализированной инфраструктуры, но и наработанной клиентской базы. Именно данный фактор будет являться залогом первоначального успешного и массового внедрения нашей продукции на рынок. Нарботка клиентской базы собственными силами может занять не один год. Ведь даже если мы нашли, обзвонили и даже лично объехали всех потенциальных покупателей (а это требует существенных временных и финансовых затрат), то наработка собственной репутации, осуществления пробных поставок, наработка взаимного опыта устранения спорных коммерческих вопросов и пр. занимает длительный временной срок и сопряжена с большими финансовыми затратами.

4. Возможность использования местного административного ресурса. Необходимость выхода на новые рынки или достижение максимального охвата ставит перед предприятиями целый комплекс задач, которые носят, как коммерческий, так и исключительно административный характер. Различные административные регионы характеризуются не только местными тонкостями правового поля, но также и национальными особенностями, оказывающих, в – свою очередь, влияние на специфику ведения бизнеса. Иногда приходится в течение длительного периода лоббировать интересы производителя в административных инстанциях, проектных институтах и прочих организациях, что невозможно сделать без местной поддержки. Данные факторы особенно актуальны для регионов с сильным влиянием административного ресурса на хозяйственную деятельность (Страны СНГ, Восточный и Кавказский регионы). Местные связи потенциального дилера могут помочь быстрее и органичнее войти на рынок нового региона.

5. Быстрый контакт с потребителем, оперативное урегулирование споров. Дилер обеспечивает оперативное решение всех возможных спорных вопросов и конфликтных ситуаций. Ведь в процессе осуществления коммерческой деятельности неизбежно возникает целый комплекс вопросов, связанных со следующими коммерческими аспектами: наличием рекламаций; требованием предоставления местных гарантий, залога, поручительства; необходимостью оперативного пересогласования номенклатуры; допоставка продукции взамен разбившейся или не кондиционной, оперативная поставка вне планового графика, необходимостью организации визитов и личных встреч и пр. При отсутствии возможности быстрого нивелирования данных коммерческих аспектов, адаптивность ведения бизнеса резко снижается, что отражается на конкурентоспособности продукции.

6. Наличие у дилера собственной развитой специализированной инфраструктуры. Отсутствие необходимости инвестирования собственных средств в создание субъекта собственной ТПС, развитии его инфраструктуры и наработки клиентской базы. Наличие изначальной возможности выбора в качестве официального дилера проверенную, хорошо зарекомендовавшую себя фирму с развитой инфраструктурой, компетентным персоналом, собственными оборотными средствами. Ведь для успешной торговли строительными материалами в регионе необходимо наличие таких материальных объектов как: специализированные складские помещения с наличием эстакад, пандусов, погрузочно-разгрузочных ям, наличие подъездных ж/д и автомобильных путей, открытые площадки для обеспечения перевалки грузов, специализированные погрузочно – разгрузочные механизмы (краны, кран – балки, погрузчики, штабелеры и пр.), специализированное складское стационарное оборудование (стойки, пирамиды, паллеты, отвалы), возможно собственный специализированный автомобильный парк (грузовик с манипулятором). При этом перечисленное касается пока только исключительно специализированных объектов инфраструктуры, которые всегда были дорогими при приобретении и эксплуатации, а еще необходима офисная инфраструктура. Поэтому наличие дилера, уже располагающего всеми данными объектами специализированной и офисной инфраструктуры, а также располагающего собственной клиентской базой не только позволяет предприятию – производителю минимизировать собственные первоначальные

затрати на освоєння нового регіону, но також практично одночасно перейти на грошову систему розрахунків зі своїм контрагентом. Вже в адрес власних суб'єктів ТПС продукція може впродовж тривалого часу відвантажуватися з граничними строками відстрочки або виконуватися, як вкладення в уставний фонд суб'єкта ТПС.

Отрицательные аспекты. 1. Потеря производителем части потенциальной экономической прибыли. Наявність економічних витрат за допомогою упущення частини потенційної прибутку від реалізації. Дилер залишає в своєму розпорядженні всю прибуткову ціну і якщо б підприємство виконувало реалізацію напряму або через суб'єкт власної ТПС додаткова прибуток залишалася б в розпорядженні підприємства. Особливо чутливим даний тезис є при умові наявності нестабільності на ринку. В деяких регіонах різниця в ціні на будівельні матеріали в період найбільшого і найменшого попиту впродовж року може досягати 300%. При цьому, якщо виробник прагне підтримувати збалансовану цінову політику і не допускати таких екстремумів, то дилери або дистрибутори самі зазвичай можуть створювати штучний дефіцит продукції на ринку, з метою реалізувати її по більшій ціні. Все це може в короткотривалому періоді принести надприбуток дилеру, але в довготривалому спричинити повний відмова споживача в регіоні від використання наших будівельних матеріалів.

2. Сложность осуществления мониторинга рынка, маркетинговая близорукость. Виробник практично позбавлений можливості напряму контактувати зі споживачем. При цьому думка саме кінцевого споживача буде впливати на реальний рівень конкурентоспроможності продукції. На ринок можуть поступово виходити альтернативні матеріали або аналогічна продукція конкурентів, а виробник буде залишатися в невідомості. Так при наявності зростання ринку і обмежених потужностях підприємства – виробника, успішна картина в області реалізації може складуватися впродовж кількох років, при цьому продукція конкурентів може займати всю більшу частину ринку не в шкоду цінам і обсягам продажів нашого підприємства. Так виробник може вважати збільшення обсягу продажів на 10% успіхом роботи свого дилера, в той час, як частота ринку може збільшитися на 50%. Потім при звуженні ринку збуту, як це сталося в 2009 році, обсяги реалізації можуть різко знизитися, а продукція стати практично неконкурентоспроможною.

3. Проблемы осуществления контроля за реализацией продукции в регионе. Підприємство не може забезпечити належний контроль і моніторинг діяльності свого дилера. Навіть при умові наявності у виробника стремління виконувати моніторинг ринкової ситуації і діючого рівня цін в частині реалізації даної задачі буде супроводжена наступними потенційними проблемами: закритість внутрішнього ринку; узость ринку, обмежене кількість контрагентів, знайомих один з одним впродовж тривалого часу; сильне вплив в регіоні місцевих етнічних традицій на ведення господарства; застосування різного рівня знижок і преференціальних цін в залежності від придбаного обсягу, умов оплати і збереження ритмічності виборки продукції; пропозиція не знайомому клієнту вперше по запиті більш високих цін, прийняття конкретного рішення тільки після особистих переговорів. Виробнику ж в якості звітів і моніторингу ринку можуть надіслати заздалегідь неправдиві дані і документи.

4. Аккумуляция и контроль всей клиентской базы дилеров. Робота клієнтської бази безпосередньо дилером, встановлення з споживачами довірливих стосунків не головним підприємством, а його офіційним дилером. Внаслідок цього відсутність на підприємстві власної клієнтської бази і важелів впливу на дилера. При цьому виробник повністю втрачає контроль за реалізацією своєї продукції в конкретному ринковому регіоні. На практиці мали місце випадки, коли дилер суттєво завищував ринкові ціни, прагнучи отримати надприбуток, що найбільш негативною формою відбивалося на конкурентоспроможності продукції і привело в кінцевому підсумку до витіснення виробника з даного ринку конкурентами. Також мали місце неофіційні угоди між дилерами різних виробників про розподіл ринку. Таким чином, всі комерційні зусилля підприємства – виробника практично повністю нівелювалися політикою дилера.

5. Возможная дихотомия хозяйственных целей дилера и производителя. Прямий інтерес дилера виключно в збільшенні обсягів реалізації і рентабельності продажів безпосередньо в своєму регіоні, не бажання бачити проблеми всього підприємства в цілому, йти на компроміси і тимчасові економічні втрати для блага підприємства. Дилер може бути зацікавлений виключно в досягненні своїх короткотривалих цілей. Дане підприємство зацікавлене в кінцевому підсумку тільки в отриманні прибутку і довготривалих інтересах виробника не будуть прийматися в розрахунок. Навіть при умові, що підприємство може поставити своєю стратегічною задачею максимальний охоплення конкретного цільового ринку за рахунок зниження рентабельності реалізації в середньотривалому періоді, дилер може все одно встановлювати паритетну ринкову ціну.

6. Переход дилера на реализацию продукции другого производителя. Одним з основних ризиків при виконанні реалізації продукції через дилера є можливість переходу дилера на торгівлю аналогічним товаром іншого виробника. Підприємство делегує дилеру повноваження представляти свої інтереси в регіоні. Дилер встановлює ділові контакти, набуває клієнтську базу, вистраює стосунки зі споживачами, які безпосередньо зацікавлені в даній товарній групі. Таким чином, при умові наявності у дилера пропозиції від іншого

производителя, характеризующиеся большей экономической привлекательностью, вся наработанная клиентская база может быть переориентирована дилером на новый продукт. Особенно при условии, когда у производителя в данном регионе нет альтернативного представителя, то в краткосрочном периоде у потребителей не будет даже выбора в том, какой товар приобретать. Клиенты будут вынуждены перейти на продукцию конкурентов, чтобы не допустить срыва собственной производственной программы. Пока предприятие – производитель наладит прямые поставки, при условии их целесообразности и эффективности, найдет нового представителя, заключит договор, завезет продукцию – клиентская база будет утеряна. Также потребители могут познакомиться с продукцией конкурентов и положительно оценить ее. В таком случае возврат утерянных рыночных позиций может быть уже в принципе не возможен. Также имеется социальный аспект данной проблемы, люди привыкают работать друг с другом, дилер и его клиенты знакомятся, проводят вместе время (причем часто за средства ассигнованные производителем для продвижения продукции), даже могут начать дружить. Все это обуславливает привязанность потребителя не к товару или предприятию – производителю, а непосредственно к дилеру.

**Сергій Бороденко
(Київ, Україна)**

ТЕХНОЛОГІЧНА СКЛАДОВА В ПЛАНУВАННІ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЕКТУ

Важливим аспектом реалізації інвестиційного проекту виступає планування впровадження проекту в часі.

Адже саме раціональне планування із врахуванням часового аспекту дає можливість раціонально розподілити ресурси необхідні для реалізації проекту, знизити вартість витрат пов'язаних із залучення зовнішнього фінансування шляхом ефективного розподілу витрат в часі, сформувати ефективну систему управління та контролю за проектом.

Для оптимального планування реалізації інвестиційного проекту в часі застосовується сіткове і календарне планування [1, с. 15] з подальшим плануванням ресурсів та витрат, пов'язаних із впровадженням інвестиційних проектів.

В нашому дослідженні ми хотіли б звернути особливу увагу на технологічну складову впровадження та реалізації інвестиційного проекту. Мова йде про особливості окремих технологічних процесів на певних виробництвах, які знаходять своє відображення у технологічних картах виробництв чи виробничих процесів.

Особливо важливим технологічний аспект виступає для підприємств агропромислового комплексу, сезонних виробництв, підприємств хімічної промисловості тощо

Саме до технологічних особливостей виробничих процесів можна віднести, наприклад, терміни інкубації птиці, терміни дорощування молодняка птиці чи худоби, строки набуття певних особливостей будівельними сумішами та матеріалами і т.і.

Неврахування технологічних вимог в процесі планування і впровадження інвестиційних проектів може призвести до істотних втрат прибутку чи вкладених коштів загалом, навіть за умови повного виконання комплексу робіт по проекту.

Врахування технологічної складової дає змогу звести до мінімуму простої виробничого обладнання пов'язані із невідповідністю термінів вводу об'єктів в експлуатацію та технологічних особливостей запуску обладнання, придбання робочого поголів'я, процесів дорощування, дозрівання набуття певних експлуатаційних чи хімічних властивостей.

Включення технологічної складової в процес планування з одного боку позитивно впливає на впровадження проекту через можливість аналізу максимальної кількості факторів, що зумовлюють ефективність реалізації самого проекту. З іншого боку, врахування технологічних особливостей виробничих процесів вимагає більш ретельного планування інвестиційного проекту, створює необхідність залучення профільних фахівців, значно ускладнює процеси складання сітєвих, календарних планів та графіків розподілу ресурсів, що фактично призводить до збільшення термінів та зростання витрат на передінвестиційній фазі інвестиційного процесу.

Окремою складовою технологічних карт виробництв, наприклад у агропромисловій сфері є дотримання фіто-санітарних норм та вимог екологічної безпеки, що також необхідно враховувати в процесі планування витрат по інвестиційному проекту.

Особливо це стосується витрат пов'язаних із первинним формуванням поголів'я, оскільки недотримання технологічних карт із врахуванням фіто-санітарних норм може призвести до повної чи часткової втрати поголів'я, істотно підвищує ризики успішної реалізації проекту тощо.

Окрім впливу на процеси планування інвестиційного проекту, технологічний аспект може істотно вплинути на вартість самого інвестиційного проекту через необхідність формування певної виробничої структури проекту відповідно до технологічних вимог. Наприклад, створення окремих виробництв у агропромисловому секторі чи в хімічній промисловості, вимагає від інвестора створення певних обов'язкових інфраструктурних об'єктів – очисних споруд, дотримання норм географічного розміщення

виробництв відносно населених пунктів чи інших об'єктів та інших вимог згідно відомчих та ветеринарно-санітарних норм.

Врахування технологічної складової в процесі планування впровадження інвестиційного проекту може здійснюватись на підставі розроблених карт технологічних процесів, що вже існують на виробництві (наприклад, в умовах розширення виробництва) або із використанням відомчих норм технологічного проектування, які встановлюють технологічні правила проектування нових, реконструкції та технічного переобладнання [2, с. 4] підприємств для різних галузей промисловості.

Технологічні особливості повинні бути враховані в наступних основних процесах по плануванню впровадження та реалізації інвестиційного проекту:

- сітьове планування інвестиційного проекту – технологічна складова враховується при визначенні структури та кількості об'єктів, структури робіт по проекту, суб'єктів, що приймають участь в реалізації проекту тощо;
- календарне планування інвестиційного проекту – приведення термінів реалізації та фінансування проекту чи окремих робіт у відповідність до технологічних особливостей виробництва;
- розподіл витрат в межах проекту та по окремим роботам – при плануванні розподілу витрат проводити аналіз особливостей технологічних процесів тих чи інших виробництв. Тобто до існуючих методів розподілу витрат: метод рівномірного розподілу, метод «0-100», метод «50-50» та метод розподілу бюджету відповідно до запланованих строків платежів [3, с. 205], можна додати метод розподілу бюджету відповідно до технологічної карти виробництва.

Таким чином, врахування технологічного аспекту в процесі розробки і планування інвестиційного проекту дасть змогу врахувати більшу кількість чинників, що впливають на ефективність реалізації проекту та в цілому сприятиме підвищенню якості планування та контролю у інвестиційній сфері.

Література:

1. Батенко Л.П., Загородніх О.А., Ліщинська В.В. Управління проектами: Навч.посібник. – К.: КНЕУ, 2003. – 231 с.
2. Підприємства птахівництва: ВНТП – АПК – 04.05 – [Чинні від 01.01.2006] // Мінагрополітики України. – К.: Мінагрополітики України, 2005. – 90 с. – (Відомчі норми технологічного проектування).
3. Верба В.А., Батенко Л.П., Гребешкова О. М. ті ін.. Проектний менеджмент: просто про складне: Навч.посібник. – К.: КНЕУ, 2009. – 299 с.

**Салтанат Жунусова
(Астана, Казахстан)**

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ГЕНДЕРНЫХ ВОПРОСОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ

Одним из необходимых признаков способности общества к обновлению, модернизации, переходу от традиционного уклада к современному является возникновение различных форм женской политической активности. Это отразилось на возникновении общественных объединений, суммарным выражением которых стал феминизм - теория и практика отстаивания социально-политических прав женщины, а вслед за этим – формирование массового женского движения [1, с. 9].

Так, история развития феминизма охватывает несколько этапов (рис. 1).

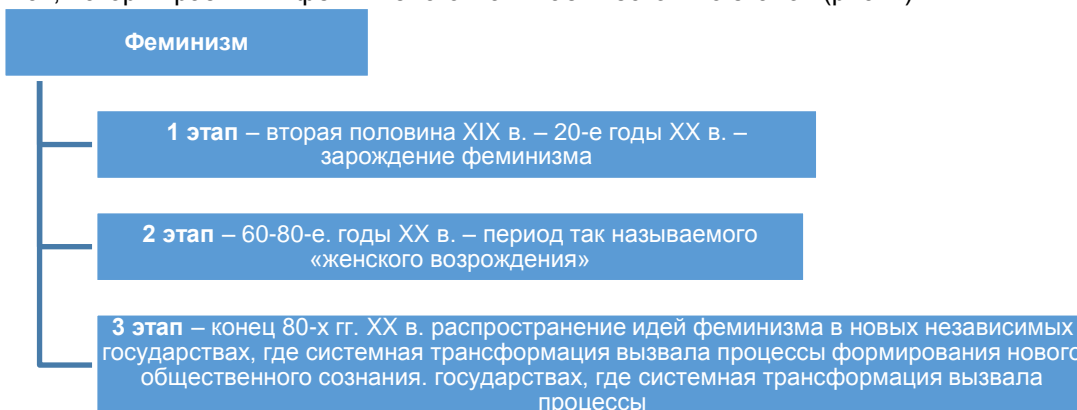

Рисунок 1. – Этапы развития феминизма

1 этап - вторая половина XIX в. -20-е годы XX в. - зарождение феминизма, где первоначально его задачи были связаны с борьбой за предоставление женщинам избирательных прав, а его сторонниц называли суфражистками (от англ. suffrage - право голоса). Суфражизм возник в Англии, а позднее полу-

чил распространение в США, Германии, Франции и др. Впервые в мировой истории право голоса женщинам было дано в Новой Зеландии и Австралии в 1893 году. Первой страной, предоставившей женщинам не только право голосовать, но и быть избранной, стала Финляндия (1906 г.). Позже аналогичные процессы произошли в Норвегии и Дании, а в 1918-1920 гг. - в Бельгии, Германии, Польше, Канаде, США и др [1, с. 8].

Этот этап получил название «раннего феминизма» или феминизма первой волны. В научной литературе феминизм первой волны был определен «феминизмом равенства» и стал борьбой женщин за обладание теми же правами, которыми уже владели мужчины. Женское движение этой волны охватило много стран, однако первоначально оно не было направлено на отмену гендерной системы и не отличалось массовостью [1, с. 8].

2 этап - женского движения, охватившая 20 век, кардинально изменила классические представления о предназначении мужчины и женщины в семье и обществе. Под влиянием войны, промышленной революции произошел массовый выход женщин в сферу общественного оплачиваемого труда. Результатом этого процесса стало устаревание вековых полоролевых моделей и модели патриархальной семьи, в которой главным в семье является старший мужчина и несколько поколений родителей и детей живут вместе. У женщины появилась новая социальная роль — работающая мать, возникла нуклеарная модель семьи, в которой вместе живет только одно поколение супругов, взрослые дети живут отдельно [1, с. 9].

Роль работающей матери и нуклеарная семья вошли в противоречие с бесправным положением женщин в обществе. Традиционные роли мужчин и женщин стали препятствовать развитию личности, общества и экономики. Оказалось, что многие женщины могут успешно работать и обеспечивать семьи, а мужчины — получать удовлетворение от воспитания детей и выполнения домашних обязанностей [2].

Новое крупное промышленное производство в это время все шире использует дешевую женскую рабочую силу. Под воздействием промышленной революции массовый женский труд в общественном производстве превращается в факт социальной жизни. И факт далеко не однозначный. С одной стороны, он создавал возможность изменить традиционную иерархию мужской и женской ролей, выстроить разделение труда между мужчинами и женщинами не на принципе взаимодополняемости, а на принципе взаимозаменяемости. А с другой - оборачивался сверхперегрузками, сверхэксплуатацией женщин. Ведь с них никто не снимал обычных домашних обязанностей, материнских забот и хлопот. При этом по действовавшим законам поначалу женщина не могла даже распоряжаться своим заработком - он принадлежал ее мужу. Женщин не принимали в профсоюзы и иные общественные организации, защищавшие права наемных работников и т.д. Так возникали новые основания для совместных коллективных выступлений женщин, для создания женских организаций, призванных отстаивать интересы и права женщин [2].

Коллективными усилиями женщины добивались равной оплаты за равной с мужчинами труд, требовали доступа к тем профессиям, к которым их стремились не подпустить. Работавшие женщины начинали осознавать, что у них есть свои особые социальные, гражданские, политические интересы и что их необходимо отстаивать. Освоение сфер гражданской и партийно-политической жизни, защита прав женщин на труд, его достойную оплату, на образование, на социальные гарантии по защите материнства и детства, больных, инвалидов, лиц пожилого возраста - все это осознавалось как задачи женского движения. После длительной и тяжелой борьбы идеи женских движений за свои права нашли поддержку у мужчин и государства [3].

Таким образом, работающие женщины стали требовать расширения гражданских, политических и экономических прав. Если ранее женщины боролись за предоставление им определенных прав, таких как право владеть собственностью, избирать и быть избранными, то теперь они настаивали на полном уравнивании их прав с правами мужчин [3].

Появление термина феминизма было связано с необходимостью выделения групп людей, выступающих не только за возрастающую социальную роль женщин, но также и за право женщины определять себя как самостоятельную личность. Однако, в силу того, что в последние столетия роли женщины расширились и претерпели изменения, определение феминизма также расширились, и стало включать политические, культурные, экономические и другие составляющие. В то время уже публично обсуждалась роль женщин в обществе [1, с. 11].

В 1789 г., в начале Великой французской революции, Олимпия де Гуж опубликовала свою «Декларацию прав женщины и гражданки», в которой утверждала: «Все граждане и гражданки должны быть равны перед законом и поэтому должны быть равно допускаемы ко всем родам службы и занятий, смотря по своим способностям, женщина имеет право идти на эшафот и потому должна иметь право идти на трибуну» [1, с. 11].

Необходимо понять, почему так важно женское участие. Во-первых, потому, что не может быть истинной демократии, реального участия людей в управлении и развитии без равного участия людей в управлении и развитии без равного участия женщин и мужчин на всех уровнях принятия решений. Во-вторых, цели развития не могут быть достигнуты без полного женского участия не только в процессах развития, но и в формировании его целей. И, в-третьих, женское участие меняет мир, в котором мы живем, внося в политические процессы и организацию общества новые приоритеты и перспективы. В понятии «участия», выделяются два измерения: количественное и качественное. В прошлом преобладали

количественные тенденции, при которых участие измерялось исключительно количеством людей, независимо от их качественного вклада в процессе принятия решений. Сегодня фокус смещается с количественных на качественные параметры участия, которое стало концептуализироваться в более широком смысле[1, с. 22].

Участие означает, что люди тесно вовлечены в управленческие процессы, влияющие на их жизни (рисунок 2).

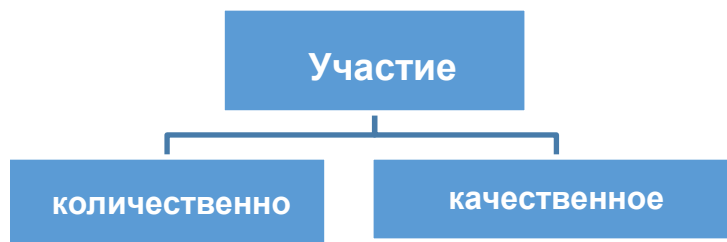

Рисунок 2. Измерение понятие «участие».

В рамках современной концепции гендерного развития женские исследования, целью которых явилось создание истории женщин, столкнулись с теоретической трудностью: как вписать маргинальную женскую историю в общую? Решение этой проблемы и привело к пересмотру в 1980-х гг. концептуального аппарата теории феминизма и появлению ключевого понятия гендер[1, с. 23].

Становление гендерных исследований по большому счету означает «введение женской проблематики» во все отрасли общественных наук. Оно происходило во многом под давлением мощного женского движения, настойчиво добивавшегося общей переоценки роли женщин в развитии человечества, его культуры и истории. Среди активисток женского движения, в числе сочувствовавших или выражавших свою солидарность с ним, были и ученые, причем не только женщины. Они то и бросили вызов традиционным взглядам на назначение женщин, господствовавшим в научном сообществе. Суть этого вызова заключается в требовании учитывать при разработке любой общественной теории тот факт, что составляющие общество люди не бесполо, что они делятся на мужчин и женщин, которые имеют различное воспитание, различный социальный опыт, а потому по-разному реагируют на то, что происходит в социуме[2].

Введение гендерного подхода в науке позволило увидеть то, что раньше оставалось вне поля зрения, а также изменило теоретико-методологическую основу исследований этого направления.

Существует множество определений гендера связанных с ним других определений: гендерная идентичность, гендерное равенство, гендерная идеология, гендерная дифференциация, гендерные роли, гендерная стратификация. Все они используются для гендерного анализа, или гендерных исследований, социокультурных взаимоотношений полов в системе государственных управлений. Гендерные исследования привели к пониманию того, что проблема неравенства намного глубже, чем это представлялось[1, с. 23].

Смысл равенства между мужчинами и женщинами можно определить следующим образом - это «... равное положение, независимость, ответственность и участие обоих полов во всех сферах общественной и частной жизни. Условия жизни женщин и мужчин значительно отличаются друг от друга, в определенной степени в силу репродуктивной функции женщин. Вопрос не в наличии этих отличий, а в том, что они не должны негативно отражаться на условиях жизни женщин и мужчин, вести к дискриминации, а, напротив, соответствующим образом учитываться, что должно выражаться в равном распределении экономических, социальных и политических возможностей». По сути, введение понятия «гендер» в научный оборот не только дополнило, но и, в большей мере, изменило теоретико-методологическую основу исследований этого направления, так как значительно расширило круг анализируемых проблем и комплекс подходов, их исследующих. На основе понятия «гендер» была сформирована принципиально новая концепция взаимоотношения полов [1, с. 24].

Словарь гендерных терминов определяет слово «гендер» как совокупность социальных и культурных норм, которые общество предписывает выполнять людям в зависимости от их биологического пола. Гендерная система как таковая отражает культурные оценки и ожидания, адресуемые людям в зависимости от их пола [2, с. 21].

Гендер - это социальный аспект отношений между мужчинами и женщинами, который проявляется во всех областях общественной жизни, включая политику, экономику, право, идеологию, культуру [3, с. 31].

Гендерное неравенство в сфере государственного управления проявляется в отсутствии возможности принятия важных управленческих решений, в положении на рынке рабочей силы. В процессе появляются новые признаки гендерного неравенства. В настоящее время очень остро стоит вопрос о несоответствии между юридическим равенством и представленными возможностями для его реализации со стороны государства. Эта проблема носит не только социальный характер, но и биологический, а так же является средством не эффективности использования внутренних человеческих ресурсов, которые необходимы для участия в управленческой деятельности.

Хотелось бы отметить, для достижения гендерного равенства и дальнейшей демократизации общества необходимо сбалансированного участия женщин и мужчин во властных структурах; обеспечения равных возможностей для экономической независимости, развития своего бизнеса и продвижения по службе; создания условий для равного осуществления прав и обязанностей в семье; свободы от насилия по признаку пола.

Литература:

1. Хасанова Г.А. Гендер, политика, демократия. - Алматы. Институт развития Казахстана. 2002. - 294 с.
2. Айвазова С.Г. Права человека женщин//Женщина и общество, инф.портал open women line, опубл.06.02.2003
3. Словарь гендерных терминов. Москва. 2002. – с. 21
4. Е.М. Зуйкова, Р.И. Ерусланова Феминология и гендерная политика: Учебник. Москва: изд. торговая корпорация «Дашков и К», 2007. – 300 с.

Научный руководитель:

д.э.н. Есимова Шолпан Алтынбековна.

**Гулшан Ибадуллаева, Ойбек Қодиров
(Гулистан, Узбекистан)**

ИНВЕСТИЦИОН СИЁСАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ИНВЕСТИЦИОН ЛОЙИХА ВА ИНФРАТУЗИЛМАНИНГ АҲАМИЯТИ

“Инвестиция сиёсатини амалга оширишда инфратузилмани ривожлантириш ҳам муҳим аҳамиятга эга”-дейди юртбошимиз И.А. Каримов. Инвестициялар замонавий қараш нуқтаи-назарларининг ўрганилиши шуни кўрсатадики, иқтисодий фанларнинг турли бўлимлари ва амалий фаолиятида улар турлича талқин этилади. Инвестициялашда устуворлик катта капитал талаб қилинадиган ва илмий янгилликлар яратиладиган тармоқларнинг янги лойиҳаларига жалб қилиш зарур. Инвестициялар мақсадлари, соҳалари, сафарбар этиш объектлари ҳаракат йўналишларидан келиб чиқиб инвестициялаш тушунчаси ўзига хос маънода ишлатилади. Молия нуқтаи-назаридан фақат капитални йўқотиш хавфи мавжуд бўлган пул шаклидаги инвестициялар янги активларни вужудга келтиради.

Бир иқтисодий тизимдан бутунлай бошқа иқтисодий тизимга ўтиш даврида мавжуд иқтисодий муносабатларда ва шу билан бирга миллий иқтисодиёт таркибий тузулмасида сезиларли ўзгаришлар юз беради. Миллий иқтисодиёт бир-бири билан ўзаро боғлиқ бўлган турли ишлаб-чиқариш тармоқлари, соҳалар ва бошқа таркибий тузулмалардан иборат. Ушбу таркибий қисимлар ўртасидаги миқдорий нисбат, миллий иқтисодиётнинг мавжуд таркибий шакллари белгилаб беради. Демак таркибий тузулма, иқтисодий категория сифатида ўзининг миқдорий ва сифатий таснифига эга. Инвестицияларнинг таснифи (классификациясига) мувофиқ ва улар молиялаштириш манбаларининг ишончлилигига қараб хавфлар мажмуиси ўзгариб боради. Инвестицияларнинг миллатлараро кўчиб юриши ноаниқ хавфлар ва ноаниқлик даражасини оширади. Ҳар бир муайян ҳолатда капиталнинг ҳозирги қийматини жиддий йўқотиш хавфини камайтиришга инвестицияларнинг мақсадлари яъни уларнинг хавфсизлиги, даромадлилиги, капиталлашуви ва ликвидлигини таъминлаш орқали эришилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов таъкидлаб ўтганидек “Инвестиция базасини ривожлантириш ва чуқурлаштириш ислохотларимиз стратегиясининг жуда муҳим шартидир. Иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуриш, экспорт имкониятини кенгайтириш соҳасида белгиланган йўналишлар кучли инвестиция сиёсатини ўтказиш билангина рўёбга чиқади”. Инвестиция фаолияти ҳар қандай давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида энг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Чунки шу фаолият мамлакат ишлаб чиқариш қувватининг юқори даражада, ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ҳажми ва сифати ортиши, моддий ва маънавий эҳтиёж қондирилиши, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузулма соҳаси ривожланишини таъминлаш мумкин. Ҳозирги замонда инвестиция иқтисодий тузулмани ўзгартиришни амалга оширувчи асосий дастак бўлиб, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришни замонавийлаштириш, табиий ресурс ва ҳудудларни ўзлаштириш, аҳолини иш билан таъминлаш, фан-техникани ривожлантириш, экологик муаммоларни бартараф этиш кабиларини ҳал этишга қаратилиши керак. Инвестициялар ҳақида қарор қабул қилиш инвестор лойиҳалари хавфлилигини, манбаларнинг муваққат қийматини, муқобил имкониятларга кўра эътиборга олади. Бундай қарорга у хавфнинг мақбул даражасида кутилаётган даромадлиликнинг таҳлили асосида келади. Инвестицияларнинг моҳияти бўйича хулоса чиқарилса, улар аниқ ва ноаниқ бўлган хавфлар келажакдаги даромадлари билан боғлиқ.

Инвестициялар ҳақидаги лойиҳа танланар ва бўлажак инвестиция даромадлилигини ҳисобга ола билишга қаратилиши зарур. Инвестициялар қийматини нақадар самара келтириш, йўналишларини аниқлаш асосида улар манбаларни ишончлилигини танлаб олиш инвестициялаш билан боғлиқ аниқ ва ноаниқ хавфларни ўлчаш билан боғлиқдир. Инвестицияларнинг мазмуни, аниқ манбалардан маблағ олишга, капитал қийматини сақлаш хавфи даражаси ва бўлажак самарага эришишни ҳисобга олган ҳолда уларнинг асосий қуйилишини билдиради. Ана шу белгиларга кўра инвестициялар бошқа қуйилмалардан

фарқ қилиши мумкин. Булар барчасининг асосида капиталнинг ҳаракатланиш жараёни ётади. Капиталнинг ҳаракат қилиш жараёнида жалб этилиши инвестициялар моҳиятини акс эттиради. Инвестициялаш жорий қиймати сақлаш, келгуси жамғармаларни таъминлаш мақсадида капиталлашувига қаратилади.

Ҳулоса қилиб айтадиган бўлсак, инвестициялар назарда тутилган ва тутилмаган, аммо эҳтимоли бор хавфлар ҳамда кўзланаётган самараларни баҳолаш асосида ўз ва ўзига маблағлар қийматининг капиталлашуви ва жамғарилишининг таъминлаш мақсадида молиявий ва реал активларга боғланишдан далолат беради. Баён этилган таърифда инвестицияларнинг қуйидаги муҳим сифат тавсифлари акс этади: Молиялаш манбаларининг қўлга киритилиши мумкинлигини ва ишончлилиги келгуситдаги қиймат эвазига жорий истеъмолдан воз кечиш, инвестициялар аниқ, ноаниқ хавфлар билан боғлаш ва молиявий оқибатларни башоратлаш, реал ва молиявий активларга эга бўлиш йўли билан инвестицияларнинг капитал ҳаракатланиш жараёнига боғлаш, инвестициялар ликвидлигини ҳисобга олган ҳолда уланинг муайян муддатларга сафарбар қилиш орқали инвестициялашни уйғунлаштириш инвестицияларнинг капиталлашуви ва жамғарилиши; Инвестициялар даражаси жамият миллий даромади хажмига сезиларли таъсир кўрсатади, миллий иқтисодиётдаги кўплаб мутаносибликларни унинг ўсиш суръатига боғлиқ бўлади; Инвестициялар мамлакат миқёсида камайтирилган такрор ишлаб чиқариш объектларини қуриш, станок, ускуна ва шу каби узоқ муддатли фойдаланиладиган асосан, асосий капиталларни сотиб олиш, ишга тушуриш билан боғлиқ сарфларни билдиради.

Инвестициялар – асосий ва айланма капитални қайта тиклаш ва кўпайтиришга, ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтиришга қилинган сарфларини пул шаклидаги кўринишидир. У пул маблағлари, банк кредитлари ва бошқа қимматли қоғозлар кўринишида амалга оширилади. Инвестиция фаолияти қуйидаги манбалар ҳисобига амалга оширилиши мумкин. Булар:

- инвесторнинг ўз молиявий ресурслари (фойда, амортизация ажратмалари, тўпланган пул жамғармалари ва ҳ.к);
- қарз олинган молиявий маблағлар (облигация заёмлари, банк кредитлари);
- жалб қилинган молиявий маблағлар (акцияларни сотишдан олинган маблағлар жисмоний ва юридик шахсларни пай ва бошқа тўловлар);
- бюджетдан инвестицияларни молиялаштириш;
- чет элликлар маблағлари;

Инвестициялар даражаси жамият миллий даромади хажмига сезиларли таъсир кўрсатади, миллий иқтисодиётдаги кўплаб мутаносибликлар унинг ўсиш суръатига боғлиқ бўлади. Инвестициялар ҳар қандай иқтисодиётни ҳаракатга келтирувчи ва унинг тараққиётини таъминловчи куч экан, барча бошқа имкониятларимизни ишга солиб иқтисодиёт ривожига йўналтирилган инвестициялар ҳажмини оширишимиз лозим. Ўзбекистон иқтисодиётини таркибини тубдан ислоҳ қилиш бозор иқтисодиётига ўтишнинг асло кечиктириб ва секилаштириб бўлмайдиган энг асосий шартидир. Ҳар бир мамлакатдаги инвестиция муҳити аввало унинг сиёсий барқарорлигидадир. Ўзбекистоннинг келажақда буюк давлат бўлиши кўп жиҳатдан иқтисодиётни таркибий жиҳатдан ривожлантиришга ва инвестиция сиёсатига боғлиқдир.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т.: Ўқитувчи, 2015.
2. Алимов Р.Х. ва бошқ. Маҳаллий иқтисодиёт ва менежмент.-Т.: ТДИУ, 2004
3. Йулдошев З.Ю. Миллий иқтисодиёт. Т.: “Фан” 2004.
4. Ғозилбеков Д.Ғ., Қоралиев Т.М. Инвестиция фаолиятини ташкил этиш ва давлат томонидан тарихга солиш. – Т.: Матбаатчи. 1993.

Інна Ільченко
(Вінниця, Україна)

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ОВОЧЕВИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ

Попередні кілька років тотального перевиробництва та низьких цін на овочі витіснили із сегмента зайвих товаровиробників овочевих культур. На плаву залишилися лише професіонали які вирощують овочеві культури на великих площах. Незважаючи на складні кліматичні умови, що призвели до зниження якості та зберігання овочевої продукції, цінові тенденції у 2014 році досягли своїх верхніх позначок, чим шокували потенційних споживачів і принесла прибутки виробникам овочів, які, нарешті, змогли повернути кредити попередніх років, удосконалити й зміцнити матеріально-технічну базу підприємств.

У господарств, які не відмовилися від овочівництва на користь рослинництва, виробничий сезон 2014 року виявився складним – посуха, засилля хвороб і шкідників на овочевих плантаціях, зниження якості та лежкості продукції через аномально дощову першу половину осені. І посередники, і представники торгових мереж у перші місяці осені активно скуповували навіть неякісний урожай, щоб убезпечитися від дефіциту товару впродовж осені-зими. Особливо наочним був цей процес щодо цибулі та картоплі, виробничі площі під якими у 2014 році суттєво скоротилися, а якість урожаю залишала бажати кращого.

Початкові ціни на ці товарні позиції відразу були надвисокими. Вони ж підтягли за собою вартість усього борщового набору, через що продаж різко скоротився. Стабільно низькими залишалися впродовж сезону ціни хіба що на капусту. Проте господарства, що спеціалізувались на вирощуванні капусти від профільної культури не відмовилися, а почали шукати варіанти урізноманітнення асортименту й зниження собівартості продукції.

Експортні можливості українського овочівництва у 2014 році не були реалізованими через постійні обмеження на традиційному нашому ринку збуту – у Росії. Проте це нарешті дало змогу експортоорієнтованим суміжним підприємствам відшукати канал, через який українські овочі почали реалізовуватись на європейський ринок насамперед у чорноморські країни.

Виробничі площі під картоплею у 2014 році скоротилися на 5%. Брак коштів на насінневу картоплю, її сумнівна якість, економія на засобах захисту рослин і добривах, дощі на початку осені – скоротили урожайність українців на 16% і суттєво знизили потенціал збереження [2]. Більшість великих виробників картоплі реалізували 80% свого врожаю на початку сезону, щоб мінімізувати втрати під час зберігання. Відтак, у березні 2014 року ціни на картоплю на оптових сільгоспринках сягнули 6-6,5 грн/кг. Імпортна картопля з'явилася на полицях українських супермаркетів узимку, а не традиційно в березні-квітні. Українські імпортери восени встигли зафрахтувати чималі партії єгипетської картоплі та цибулі завчасно, тож ціна на них була прийнятною для споживачів. Як завжди, непрогнозованою виявилася діяльність присадибних господарств. Зазвичай у квітні вони активізують пропозицію на ринку, збиваючи ціну на стратегічний продукт. Проте 2014 року вони зі своїм товаром вийшли у лютому-березні й урятували споживачів від захмарних цін.

Щодо виробничих площ під цибулею, то вони скоротилися на 17%, а урожайність – на 14% порівняно із сезоном – 2013 року [2]. На внутрішньому ринку на початку продажу бракувало 900 тис. тонн цибулі. У жовтні ціни на неї були найвищими у Європі. В Україні продавали цибулю і з Росії, і з Казахстану, і з Польщі. У лютому на полицях з'явився єгипетський товар. Імпортна цибуля стримала підвищення цін на внутрішньому ринку взимку. Зберегти український цибулю до квітня вдалося поодиноким фаховим господарствам. Ціна на неї в квітні сягнула рекордних 7-7,5 грн/кг і це при тому, що Україна входить у ТОП-5 виробників цибулі у світі, а в Європі посідає друге місце після Нідерландів. Комерційні виробники вже сьогодні займають близько 60% ринку цибулі в Україні й планують нарощувати своє виробництво. Цибуля – перша овочева культура, яка вже сьогодні готова витримати конкуренцію на зовнішніх ринках. Розвиток її експорту – реальний спосіб захистити внутрішній ринок від обвалу цін у роки з найбільшим перевиробництвом. Для цього потрібно розвинути потужність й технології зберігання.

Також спостерігається тенденція скорочення площ під капустою, що склало 13%, а обсяги зібраного на 15% менше, ніж у 2013 році, а урожайність була на рівні попереднього року [2]. Причина низьких цін на капусту – відмова господарств закладати її на зберігання через низьку якість урожаю. Цей овоч упродовж осінньо-зимового періоду залишався найдешевшим овочем борщового набору. Однак у квітні неочікувано подорожчав із 2 до 5,5 грн/кг через дефіцит пропозицій на ринку.

І попри ризики капуста лишається однією із найцікавіших культур для товаровиробників. Капуста це одна із найризикованіших культур для виробництва, ціни на неї у порівнянні рік до року мають найістотніші коливання. Проте невеликі витрати на виробництво і нинішні ціни на ринку знову сфокусували і привернули увагу виробників. Такий періодичний ажіотаж на капусту серед українських виробників є традиційним, головною ж проблемою стає те, що приймаючи рішення про посадку капусти виробники забувають вирішувати одну із головних проблем – питання реалізації. Це явище зустрічається в середньому кожні 3 роки в Україні, коли високі ціни і дефіцит продукції стимулюють інвестиції в капустяний сегмент. Поріг входження тут низький і новоспечені виробники капусти активно починають садити культуру на великих площах в 100-300 га, часто не уявляючи, який тоннаж продукції отримають на виході, де його зберігати і кому продавати.

Аналогічна тенденція щодо скорочення площ під томатами, що зменшилися на 10%, урожайність – на 16%. Суттєво скоротилося також і виробництво – на 23% [2]. Економія на всіх можливих його складових призвела до значних втрат урожаю. Ціни до липня були стабільними. У серпні почалися проблеми: стало зрозумілим, що якісної продукції на ринку практично немає, ціни на томати почали рости й стали рекордними для цього періоду. У середині жовтня й пізніше вони сягнули свого максимуму. Скоротилися експортні операції: у Росії та Білорусі посилилася конкуренція з місцевими й польськими томатами. Пропозиція українського експортного томата була обмеженою через низьку якість товару, який експортери не могли навіть довести до кордону.

Скоротилися також на 10% і площі, і врожайність, і загальне виробництво огірків. Відповідно до цього впали обсяги переробки та експортний потенціал. До червня ціна на огірок була стабільно нижчою, ніж у 2013 році, що стало справжнім розчаруванням для потужних зимових тепличних комплексів, а в серпні ціни знову зросли. Не всі переробники змогли здійснити свої плани. Сталося це здебільшого через те, що низка переробників не виконала своїх фінансових зобов'язань за попередній сезон перед постачальниками сировини. Промислові підприємства планували свої виробничі площі з огляду на реальні контракти з перевіреними роками переробниками: уклали угоду з ними – посадили огірки, не уклали – не садили (огірок – культура вередлива, тому виробники не ризикували).

Буряками Україна забезпечена чи не найкраще з-поміж решти овочів борщового набору, незважаючи на те, що у 2013 році площі під ними скоротилися на 10%, а урожайність залишилася високою, тому обсяг

виробництва був середнім за останні 5 років [1]. Весною цей коренеплід коштував 2,8-3 грн/кг, що дозволило виробникам отримати прогнозовані заробітки.

Площі під морквою у 2014 році скоротилися на 10%, а урожайність через брак фінансів на засоби захисту рослин і добрива знизилася на 5% [2]. За обсягом виробництва, враховуючи внутрішні потреби ринку, через низьку якість товару на початку весни Україна почала імпортувати невеликі партії моркви. У квітні 2014 року її вартість зафіксовано на рівні 3-4 грн/кг.

Проаналізувавши ринок овочевих культур в Україні у 2014 році варто виділити наступні тенденції його розвитку:

1) Виробництво українських овочів здебільшого розміщене в господарствах населення, частка яких у загальному виробництві сягає 86%.

2) За останні 8 років спостерігається поступове зміцнення позицій спеціалізованих овочевих підприємств. Вони активно опановують передові зарубіжні технології вирощування, що позначається на зростанні урожайності овочів: за роки незалежності цей показник у фахових господарствах зріс у 4 рази, а в господарствах населення лише на 35%.

3) На національному овочевому ринку спостерігається слабка асортиментна політика. Структура пропозиції представлена в основному культурами борщового набору. Україні бракує вітамінної продукції – перцю солодкого, баклажана, часнику, багатьох зеленних і салатних культур. Сумарна частка цих культур у валовому виробництві становить 6,2%, тоді як у Європі на їх частку припадає 25-35%.

4) Аналіз балансу попиту та пропозиції за 2000-2014 рр. показав, що ємність національного овочевого ринку за цей період збільшилась на 76%. Водночас темпи зростання продукції на продовольство за цей самий період зросли тільки на 49%. Відтак, є необхідність урізноманітнити асортиментну пропозицію, знизити собівартість овочевих виробництв, самотужки подбати про потужності зі збереження. Зробити це цілком реально, якщо розумно проводити фінансово-інвестиційну політику овочевих господарств.

Через високі ціни на ринку цибулі, капусти та моркви, серед аграріїв поживалась зацікавленість цими культурами, тож на 2016 рік експерти прогнозують збільшення площ під ними [3]. На радість споживачів, всі насінневі компанії фіксують збільшення продажів насіння капусти, цибулі та моркви, тобто у 2016 році площі під цими культурами будуть збільшені.

Література:

1. Статистичний щорічник “Сільське господарство України” за 2013 р. // Держкомстат України: Під заг. кер. Ю.М. Остапчука. – К.: – 2013. – 367 с.
2. Статистичний щорічник “Сільське господарство України” за 2014 р. // Держкомстат України: Під заг. кер. Ю.М. Остапчука. – К.: – 2013. – 367 с.
3. Гетьман Т.О. У 2016 році фермери розширять площі під капустою, морквою і цибулею. [Електронний ресурс] / Т. О. Гетьман. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/u-2016-roci-fermeri-rozsirat-plosi-pid-kapustou-morkvou-i-cibuleu/>

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент Логоша Роман Васильович.

**Кантуреев М.Т., Ағымбай А.О., Абжаков А.Т.
(Талдықорған, Қазақстан)**

КӘСІПОРЫНДЫ ДАҒДАРЫСҚА ҚАРСЫ БАСҚАРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Қазіргі уақыттағы экономикалық әрекет етушіліктер кәсіпорынның басшыларының айқынсыздық не тұрақсыздық жағдайларында үнемі шешім қабылдауын жүктейді. Көптеген кіші, орта және ірі кәсіпорындардың тек қарапайым уақытша қиындықтарды бастан өткізбей, әртүрлі дағдарыс жағдайларына үнемі кездесіп отырады. Осы жағдайлардың нәтижесінде тұрақсыздық немесе банкроттылық орын алуы мүмкін. Сондықтан осындай басқару әдістері мен формаларын іздеу және кеңінен енгізу мәселелері өзекті болып отыр. Оны қолдану арқылы еліміздегі нәтижелер көңіл көншітпейтіндей жағдайларда жалпы жағымсыз нарықтық жағдайларға қарамастан кәсіпорын ісінің дағдарысқа дейінгі жағдайға жеткізбеуге мүмкіндік берер еді.

Әрбір кәсіпорын уақытша қиындықтарды, оның ішінде қарсылық қиындықтардың жоюға бағытталған арнайы бағдарламаларды өңдеп және тәжірибиеде іске асыру керек. Міне сондықтан дағдарысқа қарсы басқаруға, яғни кәсіпорынның нарықтық қызметіндегі мүмкін болатын салмақты қиындықтардың алдын алуға бағытталғын, оның тұрақты және жеңістіктегі шаруашылықтануын қамтамасыз ететін басқарушылыққа қажеттілік туып отыр.

Экономикалық ғылымда дағдарысқа қарсы басқару механизмі келесі принциптерге негізделеді деп белгіленеді:

1. Кәсіпорынның қаржылық қызметіндегі дағдарыс белгілерін ерте анықтау осыны ескере отырып кәсіпорындағы дағдарыстың пайда болуы кәсіпорындағы айтарлықтай зиян келтіреді және оның меншік

иелеріне капиталды біраз жоғалтумен байлынысты болады, дағдарыстың пайда болуы мүмкіндігі қазіргі уақыттағы оның жойылуының мүмкіндіктерін пайдалану мақсатымен өте ерте кезеңдегісін анықтау тиіс.

2. Дағдарыс белгілеріне әрекет ету мерзімділігі. Әрбір пайда болған дағдарыс белгілері әрбір жаңа шаруашылық циклымен кеңейтуге ғана дамуы болмауы тиіс, сондай-ақ оған байланысты жаңа белгілерде пайда болады. Сондықтан дағдарысқа қарсы механизмдерді ертерек қолдана бастағаннан кәсіпорынға келтіру мүмкіндіктері де пайда болады.

3. Кәсіпорынның әрекет етуге адекваттылығы оның қаржылық тепе-теңдігіне нақты қауіп төндіру дәрежесі. Бакроттылық қауіптерінің нейтролизациялау(жою) бойынша механизмдердің жүйесін қолдана отырып қаржылық шығындармен байланысты өзінің қауіпті бөліктерін анықтайды. Сонымен бірге бұл шығындардың деңгейі және жоғалтулары кәсіпорынның банкроттылық қауіп деңгейіне адекватты болуы тиіс. Әйтпесе күтілген нәтижені ала алмайды немесе кәсіпорынды жоғарғы шығындардың өтей алмауы мүмкін.

4. Ішкі мүмкіндіктердің толық іске асырылуы кәсіпорынның дағдарыс жағдайынан шығуы. Кәсіпорынды банкроттық қауіппен күресте тек ішкі қаржылық мүмкіндіктерді ғана есепке алуы тиіс.

Осымен байланысты дағдарысқа қарсы басқару механизмі-бұл дағдарыс құбылыстың алдын алу немесе өз уақытында сауықтыру бойынша шараларды жасап және еңгізуге бағытталған өзара байланысты элементтердің жиынтығы. Дағдарысқа қарсы басқару механизмін экономикалық және құқықтық элементтерге бөлуге болады 1 - сурет.

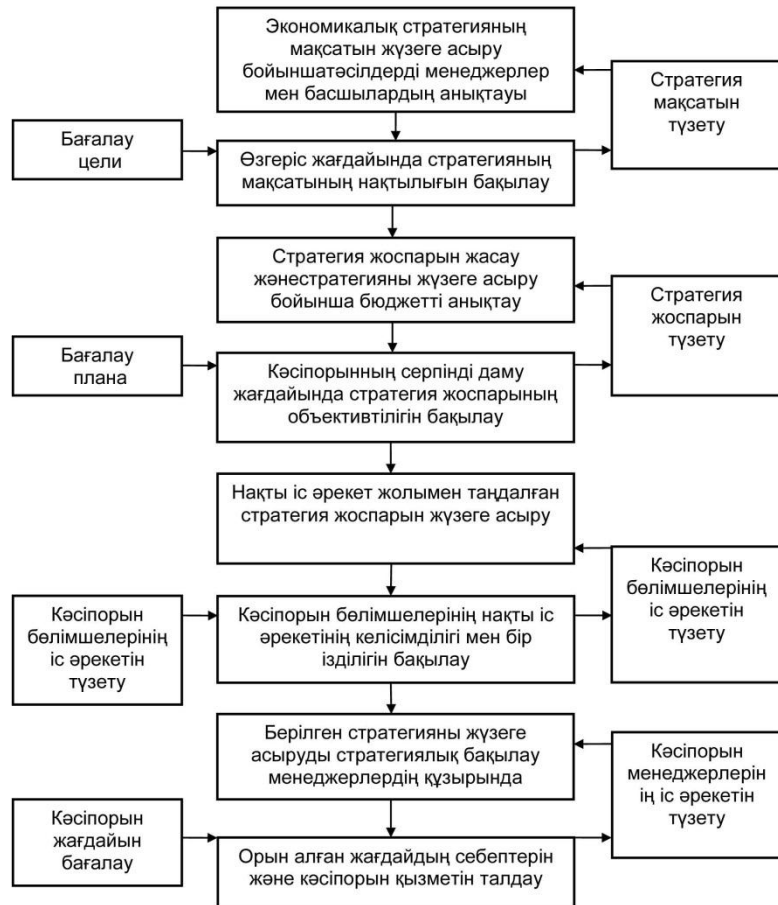
Дағдарысқа қарсы жұмысын бақылай отырып бір түрінің элементтерін екіншісінің орнына қабылдап қою арқылы оңай қателікке ұрындырады. Дағдарысқа қарсы басқарудың экономикалық механизмін құру және теориялық негізін салу кешендік сипатта болуы тиіс және келесі жағдайларға негізделеді: басқару процессіне жүйелік қадамдарды қолдану және дағдарыс жағдайында шешімдер қабылдау, сапалы құрылымның және мақсаты қызмет етуші заңдылықтарды, сондай-ақ экономикалық қарама-қайшылықтарды да есепке алу.

Сурет 1 - Дағдарысқа қарсы басқару механизмінің элементтері

Басқару тиімділігі көптеген факторлаға: мекеменің сыртқы және ішкі қоршаған ортасына; мекеме қызметінің көлемі мен мінезіне; мекеменің мақсаты, тапсырмасы мен стратегиясына; менеджменттің кәсібилігі мен талантына; қайта қарастыру қызметін қоюына және т.б. тәуелді.

Дағдарысқа қарсы басқару, басқалары секілді, өте тиімсіз болмаса тиімдірек болуы мүмкін. Дағдарысқа қарсы басқару тиімділігі жеңілдету, тараптаушылық немесе осыған құртылған қорды салыстыруда дағдарысты оң қолдану мақсатына жетуімен сипатталады. Әрине, мұндай тиімділікті мөлшерлі есептеуіш көрсеткіште бағалау, оң, бірқалыпты дамудағы мекемені басқаруға қарағанда күрделірек. Әйтседе, оны сараптама мен басқару сапасының жалпы бағалауында, оның сәттілігі мен есептемесінде анықтауға болады. Бұл басқару тиімділігінің әлеуметтік экономикалық аспектісіне де тиесілі.

2 сурет – Дағдарысқа қарсы басқару стратегиясы

Дағдарысқа қарсы стратегияны жүргізуде сырттан мамандарды – сыртқы кеңесшілерді, бұрын басқа кәсіпорындарда жұмыс істеген жаңа басқарушыларды тарту айтарлықтай көмек көрсете алады. Сондай-ақ қызметкерлердің біліктілігін арттыру маңызды болып табылады. Мұндай арнайы дайындық тек олар алынған жердегі сол кәсіпорын үшін ғана қызығушылық туғызатын білім және дағдыларды жұмысшыға береді.

Дағдарысқа қарсы стратегияны әзірлеу кезінде ең бастысы сыртқы факторлардың талдауын жүргізу және талдаудың бірінші кезеңін біртұтасқа жеткізу болып табылады: макроорта талдауы (саяси, экономикалық, әлеуметтік және технологиялық қоршаған орта); бәсекелестік ортаны талдау (сатып алушылар, жеткізушілер, сала ішіндегі бәсекелестер жаңа бәсекелестер);

Жоғарыда айтылғандардан шыға отырып, дағдарысқа қарсы басқару стратегиясын жасау үдерісінің өзін 2 - суреттегі түрінде келтіруге болады.

Дағдарысқа қарсы басқаруын орындайтын менеджменттің алдында тұрған өзекті мәселелердің біріне, басқару сапасы мен тиімділігін жоғарлатуы жатады.

Дағдарысқа қарсы басқару әдебиетінде, белсенді әрі тиімді қолданыс осы ортақ мәселені шешуге негіз бола алатын келесі факторлар анықталынып, негізделген.

1. Мекеменің даму барысындағы қалыптасушы дағдарыс жағдай бағасына ғылыми шешім келесіні болжайды: болашақ мекеменің елесі, оның даму үдерісі; мекеме өндірісінің жүйелік сараптамасының жағдайы, біркелкілігі, еңбек шартын ынталандыру, жұмыс орындарына қызмет көрсету, жұмыс әдістері мен амалдарын енгізу; қаржылық жағдайын бағалау, қызметкерлерді басқару және т.б. жатады. Бұл, жақындап келе жатқан немесе өтіп кеткен дағдарысты бақылауда ұстауына мүмкіндік береді.

2. Менеджердің өнері, творчестволық қабілеттілігі, еркін мақсатқа ұмтылысы. Көптеген дағдарыс жағдайларында, табиғи апаттарда, техногенді апаттарда, айтулы даралық сапа, дағдарыстан шығу немесе оны жеңілдетуін анықтаушы факторы болып табылады. Сондықтан, дағдарысқа қарсы басқарушысы орнына үміткерлерін таңдау барысында, осындай сапаға ие мен дағдарысқа қарсы менеджерлер қабілеттілігін анықтауда арнайы тест жүргізеді. Дағдарысқа қарсы басқару жүйесіне үміткерлерді таңдау жасалып отырған осы тектес үдерістерге бейқамдық таныту, оның тиімділігіне кері әсерін тигізуі мүмкін.

3. Дағдарысқа қарсы басқарушылардың кәсібилігі мен әлеуметтік дайындық. Басқару саласындағы аса қажетті кәсібилік туралы ғана айтылып жатырған жоқ, сондай ақ оған қоса – дағдарысқа қарсы басқару ерекшелігін бейнелейтін кәсіби білім мен икемділігі туралы сөз болуда. Кәсібилік, жоғарғы оқу орны мен одан кейінгі арнайы оқуда жүйесімен, түрлі дағдарыстың алдын алу мен жоюда жүргізілген тәжірибесі бірігуімен қалыптасады.

4. Созылмалы дағдарыс шартында, жоғары оқу орындарында бағдарламалар, оқулықтар мен дағдарысқа қарсы басқару саласындағы студенттерді арнайы дайындау тренингтерін құруына бағытталған кешенді шаралар қолға алынған болатын. Одан бөлек, арнайы кәсіби білімдерін жоғарлату мен дағдарысқа қарсы басқару саласы, жоғары білім мен дағдарысқа қарсы басқару жүйесіндегі тәжірибелік қызмет негізі құрылған.

5. Авторлардың пікірлері бойынша, және кең ауқымды менеджерлерді дайындауда, тұтастай назардың аударылуы білімнің дамуы мен күрделі жағдайларда басқару қабілеттеріне ауған.

6. Тәуекел шешімін өндіру әдістемесі. Басқару шешімінің сапасына, басқарудың барлық жүйесінің тиімділігі тәуелді. Мұндай тәуелділік, әсіресе дағдарысқа қарсы басқаруда үлкен. Сондықтан да, тәуекел шешімдерді қабылдау әдістемесін өндіру маңызды.

7. Рационалды тәуекел шешімдердің маңызды себептеріне, уақытылылық, мәселенің толықтай көрінуі, нақтылық, амалдылық, қайшылықсыз пен кешенділік жатады. Осыларды қамтамасыздандыру, дағдарысқа қарсы басқару тиімділігін арттыруда үлкен мәнге ие.

8. Дағдарысқа қарсы басқару тиімділігіне айтарлықтай әсер етуші бірлестік болып табылады. Бірлестік – фирма қызметкерлерінің, мақсаттарының, тапсырмалары мен мекеменің басты құндылықтарын ұғыну мен қабылдауда бірігуі. Бұл фирмалық патриотизм, мекеменің жоғары имиджіне жету мен ортақ қызығушылықтар үшін бас алмай жұмыс жасауға дайындық.

9. Бірлестік сезімі дағдарысқа қарсы тіреушісі болып табылады. Бірлесушілік, сұрапыл туындамайды, менеджменттің қызметкерлерді фирма ісіне және түрлі басқару формаларына бірлестіре отырып қалыптастыруы.

10. Дағдарысқа қарсы басқарудағы жоғары тиімділіктің басты факторы кәсіпкерлік болып табылады. Басшылық – жеке тұлғаның, әлеуметтік, кәсіби топтың, мекеменің, басқарушы жағдайы ие, экономикалық, басқару және ғылыми қызметтің ең тиімді нәтижелеріне шарттасқан; басымдылық пен бағыну қатынасы, тұлға аралық қатынас жүйесіне еру мен ықпал ету.

11. Басшылық сапасына ие менеджер, дағдарыстың алдын алу мен төтеп беру немесе оны жеңілдетуінде шешуші рөл атқаруы мүмкін.

12. Басқару тиімділігіне мен дағдарысқа қарсы басқару әсер етуін мүлдем асыра бағаламау керек және кей жерде араласушылық пен басқару иілгіштік факторын да. Дағдарыс жағдайларында, кейде уақытша фактор маңызды: бәсеңдетілген әсер, қабылданған шешімді «кейінге» немесе «мүмкінге» қалдыру, фирма қызметіне айнықпас коммерциялық шығын келтіреді. Және керісінше, араласушылық, шешімді әрекеттер, уақытылы, оң әрекет дағдарыстың алдын алу мәселесін шешуіне оң әсерін тигізуі мүмкін немесе оның аз шығынмен дағдарыстан шығуы мүмкін.

13. Дағдарыстан шығу немесе алдын алудың оңтайлы стратегиясын өндіру. Коммерциялық мекеменің стратегиялық ортасында, оның мықты және әлсіз жақтары бар клиент отыруы қажет. Стратегия, мақсатты нақтылау керек, осы мақсатқа жетуге маңызды қаражатты реттеп, анықтауы керек, фирма мен бәсекелестерінің жұмыстары туралы мәліметті бақылап отыруы қажет, күрделі мәселені шешуде бірнеше амалдарды ұсынуы міндет. Дағдарысқа қарсы басқарудағы стратегия, қызметтік міндеттердің барлық шешімдерін жойып, оларды мекеменің бағытталған стратегиясын іске асыруға бағындыруға негізделген. Тек осы шарттарда ғана, стратегия дағдарысқа қарсы басқару тиімділігін арттырудағы алдыңғы қатарлы фактор рөлін орындайды.

14. Дағдарысқа қарсы басқару тиімділігінің басты факторы, дағдарыс жағдайында бақылау жүйесін құру болып табылады. Жалпы жағдайда, бақылау астарынада, басқарушы объектінің немесе сыртқы ортаның шынайы уақыт тәртібінде күйі, өз уақытында шешім қабылдауды қамтамасыз ететін және осының арқасында айтарлықтай, шаруашылық, қаржылай және инновациялық қызметінің қаупі төмендейді.

Әдебиеттер:

1. Ильясова А.Б. Әлеуметтік – экономикалық дамудағы дағдарыс түсінігі және оның пайда болу себептері //MATERIÁLYIX MEZINÁRODNÍ VĚDECKO – PRAKTICKÁ KONFERENCE VĚDA A TECHNOLOGIE: KROK DO BUDOUCNOSTI – 27.02.2013 – 05.03.2013, 48-53 бет.
2. Антикризисное управление предприятием : учебное пособие / В.В. Жариков, И.А. Жариков, А.И. Евсейчев. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – 128 с.
3. Антикризисное управление.: учебник / под.рук. Н.Д.Корягина –Москва: Изд-во Юрайт, 2015. – 367 с.

Олексіј Карпіщенко
(Суми, Україна)

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ЗЕМЕЛЬНИХ УГІДЬ

Земля як основний засіб виробництва в сільському господарстві є одночасно засобом і предметом праці. Поряд із іншими чинниками виробництва – працею і капіталом, вона – найважливіший виробничий ресурс, необхідний для життя та діяльності людей.

Основні особливості землі – незмінність та просторова обмеженість. Це потребує бережливого відношення до неї, охорони від негативних антропогенних та техногенних впливів.

Важливою особливістю землі є також здатність постійно покращуватись в процесі виробництва, при правильному використанні. Тому раціональне землевикористання повинне передбачати комплекс заходів по локалізації та підвищенню родючості ґрунтів.

Основні фактори, що приводять до зменшення родючості та деградації ґрунтового покриву такі:

- зменшення потужності кореновомісткого шару;
- забруднення сільгоспугідь агрохімікатами; шкідливими викидами тракторів, комбайнів, автомашин; відходами промислових підприємств і виробництв;
- змитість та дефліюваність ґрунтів;
- ущільнення ґрунтів внаслідок тиску сільськогосподарської техніки;
- погіршення водного режиму шару ґрунтів, що обробляється;
- зниження якості оброблення та технологічних параметрів використання ріллі.

Відомо, що за роки сільськогосподарського використання ґрунти України втратили родючість настільки, що витрати на її відновлення сучасними техніко-технологічними засобами набагато перевищують наявні на ці цілі економічні ресурси. Досить значними є також втрати родючих ґрунтів від ерозії – водної та вітрової. Тому результати виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств та землеробства, як галузі народного господарства в цілому необхідно оцінювати з урахуванням витрат не тільки живої і минулої праці суспільства, а також витрат майбутньої праці, яка повинна бути витрачена на поновлення родючості ґрунтів.

Важлива роль в раціоналізації використання землі, в охороні її від порушення ерозійними процесами та забрудненням належить економічним заходам. Принципове значення при оцінці використання землі мають ґрунтозахисні системи землеробства, які забезпечують не тільки збільшення продовольчого потенціалу країни, але й у максимальному ступені зберігають родючість ґрунтів, гарантують його розширене виробництво. Національний дохід, створений у сільському господарстві, досягне оптимальної величини лише в тому випадку, якщо витрати на виробництво сільськогосподарської продукції в сумі зі збитком від ерозії та забруднення ґрунтів будуть мінімальними.

Витрати на виробництво продукції давно включені в систему економічних відносин сільськогосподарських підприємств як з первинними виробничими підрозділами, так і з державою. Що стосується збитку родючості ґрунтів, що наноситься нераціональною сільськогосподарською діяльністю, то поки що він ні як не впливає на її кінцеві результати. Першим кроком у подоланні цього недоліку може стати розроблення необхідних нормативів величини збитку від забруднення та ерозії ґрунтів, та методів його включення в систему економічного аналізу варіантів використання земель. Треба відмітити також, що витрати на компенсацію збитку часто набагато перевищують суспільно необхідні витрати на профілактичні заходи по охороні ґрунтів. Крім того, витрати на здійснення будь-яких протиерозійних та протизабруднюючих комплексів визначаються за технологічними картами або відповідними робочими проектами, в той час як визначення витрат на компенсацію втрат родючості (збитку) справа досить нова, що вимагає науково-обґрунтованої методології та методів розрахунку.

Велика розораність території України привела до порушення екологічно оптимального співвідношення між площами ріллі, луків та пасовищ, лісів та водних ресурсів, до диспропорцій екологічного стану в агроландшафтах.

Негативне явище в землекористуванні нерозривно пов'язане з труднощами в сільському господарстві країни: слабкий розвиток матеріально-технічної бази; високі ціни на паливно-мастильні та будівельні матеріали, засоби хімізації та інші промислові товари, що надходять до села; «перекоси» у заготівельних цінах; недостатні пільги в частині видачі кредитів та оподаткуванні; низький рівень сфери обслуговування і т. ін. Розвиток сільського господарства також стримується негативними тенденціями в економіці України: зниження купівельної спроможності населення; нееквівалентність обміну між містом і селом; дефіцит фінансових і матеріальних ресурсів.

Перехід до ринкових відносин і відміна регулювання цін державою підсилили нееквівалентність міжгалузевого обміну, обумовили тенденцію зниження виробництва сільськогосподарської продукції, погіршення економічного положення товаровиробників незалежно від форм господарювання та власності, поставивши багатьох із них на межу банкрутства.

Заходи, що здійснюють сільгосптоваровиробники зі стабілізації положення, стикаються з великими труднощами, що пов'язані з випереджаючим зростанням індексу цін на промислову продукцію, вживану сільським господарством, високою монополізацією в переробній промисловості, заготівельних та торговельних організаціях, згортанням інвестицій та процесу відтворення основних фондів, необґрунтовано високими банківськими процентами за надані кредити.

Для нейтралізації негативної дії дефляційних процесів у землеробстві впроваджуються: комплекс протиерозійних заходів, ґрунтозахисні технології протиерозійного оброблення ґрунту, освоюються зональні системи землеробства. Останні направлені на раціональне використання земельних угідь, нарощування ґрунтової родючості, створення бездефіцитного балансу органічних речовин в ґрунті, реалізацію ґрунто-кліматичних та матеріально-технічних ресурсів, стосовно до особливостей регіонів та окремих господарств.

При оцінюванні результативності використовуваних ґрунтозахисних прийомів та технологій використовуються показники агрохімічного характеру: прибавка врожаю; облік втрат ґрунту, накопичення продуктивної вологи, рівня засмічення полів; фізико-хімічна характеристика властивостей ґрунту (наявність

поживних речовин, ступінь насиченості лугами, комкуватість, в'язкість, вологоємність, водопроникнення і т. ін.).

В теперішній час для оцінювання використання земельних угідь цих критеріїв недостатньо. Необхідний єдиний еколого-економічний підхід, що передбачає оцінювання як виробничого ефекту (приріст урожаю в натурі, в кормових, кормопротейнових і зернових одиницях, в грошовому виразі, витрати виробництва, енергозатрати), так і екологічної складової комплексного ефекту (попереджені втрати ґрунту, зміна кількості гумусу, накопичення симбіотичного азоту, рекреаційний ефект і т. ін.).

На рівні регіонів (природна зона, область, адміністративний район) еколого-економічне оцінювання використання земельних угідь проводиться з народногосподарських позицій. Для цього вартість додаткової продукції, отриманої від впровадження ґрунтозахисних прийомів, технологій, системи землеробства в цілому, оцінюється в кадастрових цінах, відбиваючих суспільно необхідні витрати на виробництво продукції рослинництва; співставлення доходів та витрат за приведеними затратами, що формуються за принципом побудови кадастрових цін.

На господарському рівні окремо враховуються та не сумуються виробничий ефект (вартість прибавки врожаю – в закупівельних цінах, витрати виробництва – в прямих витратах, чистий дохід) та екологічний ефект (попереджені втрати ґрунту, накопичення гумусу та симбіотичного азоту – в прямих витратах). Пояснюється це тим, що земляк основний засіб виробництва в державних, колективних сільгоспідприємствах, фермерських господарствах до цього часу у вартісному вираженні не включена до складу основних фондів і в такому вигляді не фігурує в системі економічного аналізу.

З народногосподарських позицій еколого-економічна оцінка використання земельних угідь необхідна для:

- розроблення заходів по реалізації земельної реформи;
- об ґрунтування проектів і планів з охорони земель, незалежно від форми землекористування і землевласності;
- екологічної експертизи проектів із захисту ґрунтів від ерозії, нової техніки та технологій;
- оцінювання фактичної ефективності здійснення протиерозійних заходів і ґрунтозахисних систем землеробства на всіх рівнях управління сільськогосподарським виробництвом.

Еколого-економічна оцінка використання земельних угідь пов'язана з виробничими відносинами в сільському господарстві між учасниками виробничого процесу з приводу привласнення готового продукту та відношення землекористувачів до землі як головного засобу виробництва.

Недосконалість виробничих відносин породило у працівників сільського господарства байдужість до землі, що стало вагомою причиною зниження її ефективної родючості із причин деградації, забруднення та руйнування ерозійними процесами.

Ідеться про те, що господарська діяльність у всіх сферах агропромислового комплексу слабо пов'язана з екологічними вимогами; недостатньо здійснюється екологічна експертиза нової техніки, технологій, меліоративних об'єктів, проектів землекористування та землевпорядкування; негативні екологічні наслідки використання техніки, агрохімікатів та зрошування не відбиваються на оцінюванні кінцевих результатів роботи сільськогосподарських підприємств.

Щоб корінним способом змінити безгосподарне відношення безпосередніх виробників до землі, необхідно надати державним, колективним, орендним, фермерським та ін. господарствам право зацікавленого господаря засобів виробництва та продукції, що виробляється. Діючим законодавством таке право тільки проголошене, але механізм його реалізації відсутній.

З точки зору розумного поєднання загальнонародних та господарських інтересів з приводу ошадливого відношення до землі, раціонального землекористування необхідно:

- перейти на екологічно збалансовану структуру земельних угідь (оптимальне для кожного регіону співвідношення ріллі, луків, та пасовищ, лісів і водних ресурсів); відмовитися від монокультури на еродованих землях; розширити площі багаторічних трав, озимих зернових, які добре захищають ґрунт від водної та вітрової ерозії;
- здійснити консервацію середньо та сильно змитих ґрунтів, інших малопродуктивних земель;
- змінити стратегію максимуму у використанні мінеральних добрив та інших хімічних засобів на стратегію оптимуму;
- за рахунок будівництва штучних водойм, створення агроландшафтів з просторово-часовим єднанням природних та штучних екосистем, освоєння контурно-меліоративного землеробства добитися максимального обводнення території;
- розробити системи біологічного землеробства, заснований на використанні ресурсів самої природи, - для збереження і підвищення ґрунтової родючості;
- здійснити перехід на виробництво екологічно чистих продуктів харчування.

Перелічені напрямки напряму пов'язані із удосконаленням аграрних відносин та наявністю науково об ґрунтованих методів комплексного оцінювання систем землеробства при впровадженні їх в регіонах і конкретних господарствах. Такий підхід передбачає економічну зацікавленість трудівників сільського господарства у справі охорони ґрунтів і принципів еколого-економічного обґрунтування раціонального землекористування.

Таким чином, суть даної проблеми зводиться до розроблення нової концепції комплексного планування заходів з охорони земель на еколого-економічній основі. Це потребує радикальної зміни цілого

ряду організаційно-економічних факторів управління найважливішими сферами агропромислового комплексу: обґрунтування принципів диференціації цін на виробництво екологічно чистої сільгосппродукції; розроблення нових способів обліку, контролю та статистики показників, що характеризують екологічний стан регіону; удосконалення організаційних форм виробничих підрозділів із впровадження протиерозійних комплексів та їх експлуатації в умовах реформування земельних відносин.

Комплексний еколого-економічний підхід до використання земельних ресурсів вимагає розроблення та постійного оновлення таких норм і нормативів, що дозволять науково обґрунтувати всі види меліорації земель та їх класів, систем землеробства, розміщення сільгоспвиробництва та його структур на основі впровадження автоматизованих земельно-інформаційних систем управління при широкому використанні економіко-математичних методів і засобів комп'ютеризації.

Нагальним є завдання розроблення організаційно-економічних заходів зі стимулювання землекористувачів за бережливе ставлення до землі, впровадження ґрунтозахисних технологій, окремих заходів і системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території. Одночасно повинні бути розроблені заходи відповідальності за збиток природі, заходи контролю основних екологічних показників і порядок використання санкцій та заохочень.

Резюмуючи вищевикладене, підкреслимо, що без серйозних науково-методичних розробок організаційно-економічного характеру вирішити проблему еколого-економічного оцінювання використання земельних угідь не уявляється можливим.

Валентина Ковальська
(Петрівка, Україна)

ПРОБЛЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

В умовах ринкової трансформації економіки управлінці намагаються пристосувати свої підходи до управління до світових стандартів, використовуючи міжнародний досвід та враховуючи національну специфіку бізнесового середовища. Тому пізнання та використання принципів стратегічного менеджменту є актуальною не лише теоретичною, а й практичною проблемою.

Визначення суті та принципів стратегічного менеджменту як сучасної філософії управління, обґрунтування необхідності та можливостей його ефективного використання.

Елементи стратегічного управління були описані ще вперших наукових працях з управління підприємством Г. Емерсоном, Ф. Тейлором, А. Файодем, а запровадження стратегічного підходу до управління підприємствами почалося в першій половині ХХ ст. У цей період домінувало довгострокове планування і стратегічний підхід до управління підприємством використовувався не системно. І. Ансофф зазначає, що суттєві зміни у зовнішньому середовищі спонукали підприємства звичайно із запізненням звертати увагу на необхідність зміни стратегії. Після того, як переорієнтація підприємства завершувалася, у центрі уваги керівництва знову виникали оперативні питання використання потенціалу нової стратегічної позиції, і так доти, поки в середовищі знову не відбувалися значні змін. Тому було піддано сумніву доцільність використання методів довгострокового планування і в 1965 р. запропоновано модель стратегічного планування, яке передбачало постійну переоцінку і переробку початково розроблених концепцій розвитку підприємства з урахуванням зовнішніх «сигналів».

Вперше термін «стратегічне управління» був впроваджений в 60-70 роки 20-го століття. В цей період з'явилась необхідність відокремити оперативне управління на рівні виробництва від управління на більш високому рівні. Це було обумовлено змінами в умовах ведення бізнесу, пов'язаних з посиленням конкурентної боротьби на ринку. Вище керівництво повинно було перенести свою увагу на зовнішнє середовище, зосереджуватися на проблемах швидкого та постійного реагування на зміни в оточенні, появу нових конкурентів, нової продукції на ринку.

Наприкінці 90-х рр. ХХ ст. «спадкоємцем» стратегічного управління стає стратегічне підприємство, що обумовлювалось необхідністю розв'язання проблем забезпечення довгострокових конкурентних переваг в умовах глобалізації та посилення загрози поглинання конкурентами.

І. Ансофф визначає стратегічне управління як діяльність, що пов'язану з постановкою мети і завдань організації та підтримання взаємовідносин між організацією і оточенням, які дозволяють їй досягти своїх цілей, відповідають її внутрішнім можливостям і дозволяють залишатися сприймаючою до зовнішніх умов. А відтак, сутність теорії стратегічного управління полягає у частковому відході керівників від управлінського раціоналізму, від початкового твердження, що успіх підприємства визначається перш за все раціональною внутрішньою організацією виробництва продукції, зменшенням витрат за рахунок виявлення внутрішніх резервів, підвищенням продуктивності та скороченням збитків усіх видів ресурсів. Тут повинна враховуватися взаємодія величезної кількості різнонаправлених факторів зовнішнього економічного середовища. І. Ансофф визначає стратегічне планування в комплексі з плануванням можливостей керівництва та управління загальним процесом стратегічних змін, як стратегічний менеджмент. Таким чином, фундатор стратегічного управління, наголошуючи на комплексності та багатогранності стратегічного управління, визначив такі його складові процеси: формулювання стратегій; розвиток ділових здібностей підприємства; управління реалізацією стратегій.

Суть сучасних комплексних систем стратегічного управління полягає в тому, що у великих корпораціях, з одного боку, існує чітко виділене та організоване так зване «формальне» стратегічне планування, а з другого боку, структура управління цими корпораціями, системи та механізми взаємодії основних їх ланок побудовані так, щоб забезпечити розробку довгострокової стратегії саморозвитку для перемоги у конкурентній боротьбі. Що особливо важливо - це те, що створюються інструменти управління для перетворення стратегічних заходів у поточні виробничі плани і програми розвитку. Тобто створюється цілісна інтегрована система цільового управління, яка забезпечує динамізм, адаптованість і конкурентоспроможність розвитку підприємств. Таким чином, стратегічне управління є на сьогодні важливою компонентою сучасного менеджменту. Компанії усього світу активізують процеси реорганізації, децентралізації відповідальності за стратегічне управління і перерозподіл влади шляхом побудови організаційних структур з меншим числом рівнів управління.

Головною проблемою вітчизняних підприємств являється відсутність стратегічного управління. Підприємства планують свою діяльність припускаючи незмінність оточуючого середовища, складається план конкретних дій на сьогодні та на майбутнє не враховуючи мінливість ринку. Складання довгострокових планів в яких чітко прописано що і як робити - це признак нестратегічного управління підприємством. Ще один признак нестратегічного управління - програма дій на майбутнє розробляється тільки на основі аналізу внутрішніх ресурсів та можливостей підприємства. В результаті ми зможемо розрахувати, скільки продукції буде виготовлено та які ресурси нам для цього потрібні. Але як відреагує ринок на продукцію, чи потрібна ця продукція споживачу, можливо на ринку присутні більш конкурентоздатні продукти, яка кількість і за яку ціну буде придбана споживачами? На всі ці питання зможе відповісти тільки ринок. Найчастіше відсутність стратегічного управління призводить компанії до краху на ринку.

При стратегічному управлінні здійснюється погляд з майбутнього в теперішній час, даються рекомендації як поводитися на даний момент, щоб досягти результатів в майбутньому враховуючи зміни в оточуючому середовищі, але не розробляється план конкретних дій на майбутнє.

Але стратегічне управління характеризується не тільки перевагами, але і недоліками:

- стратегічне управління не дає точної картини майбутнього, стратегічний план це побажання, якою організація повинна бути, а не точний опис;
- стратегічне управління неможливо звести до конкретних процедур, це скоріше філософія і ідеологія бізнесу і кожний конкретний менеджер розуміє її по своєму. Все залежить від здатності керівництва компанії генерувати ідеї та втілювати їх на практиці.
- на відміну від звичайних довгострокових планів, стратегічне планування потребує значних витрат часу і ресурсів; для постійного моніторингу змін у зовнішньому середовищі, та розробки гнучкого плану потрібні додаткові служби, які будуть цим займатися (наприклад, служба маркетингу);
- в сучасних умовах, коли ринок та його потреби часто змінюються неправильно обрана стратегія може призвести компанію до негативних наслідків, а іноді навіть й до краху.
- часто основну увагу приділяють стратегічному плануванню, але стратегічне планування без компетентної реалізації стратегічного плану не приносить результатів.

У фундаментальній праці І. Ансоффа «Стратегічне управління» наводиться таке поняття стратегії: «за своєю сутністю стратегія є переліком правил для прийняття рішень, якими організація користується в своїй діяльності» [1].

Розробка та реалізація стратегії фірми базується на п'яти задачах стратегічного менеджменту:

1. Визначення виду діяльності та розробка стратегічних напрямків її розвитку - необхідно визначити цілі та перспективи розвитку.
2. Трансформація загальних цілей в конкретні напрямки роботи.
3. Формування стратегії для досягнення сформованих цілей та результатів роботи.
4. Ефективна реалізація обраного стратегічного плану.
5. Оцінка результатів роботи, аналіз ситуації на ринку та внесення необхідних коректив в стратегічний план або методи його реалізації .

Для визначення цілей підприємства необхідно знайти відповіді на наступні питання: «Хто ми?», «Чого ми прагнемо досягти?», «За рахунок чого ми плануємо досягти запланованих результатів?». Від здатності керівника правильно відповісти на поставлені питання залежить вибір курсу розвитку та визначення місії компанії. Після визначення загальних цілей потрібно обґрунтовано підійти до визначення більш конкретних напрямків та визначення стратегії. Процес визначення стратегії повинен ґрунтуватися на детальному аналізі зовнішнього середовища та внутрішніх факторів підприємства. Недосконало проведений аналіз зовнішніх та внутрішніх факторів призведе до неякісної оцінки ситуації на ринку і внутрішнього стану підприємства та, відповідно, до помилок у розробці стратегії та плану реалізації стратегії. Розроблена стратегія мусить бути достатньо гнучкою. Неможливо на 100% передбачити як зміняться потреби ринку та за якими факторами (новий товар, нова державна політика) відбудуться такі зміни. Реальна стратегія підприємства, крім запланованих дій, повинна включати в себе можливість швидкого реагування на нові умови середовища, в якому функціонує підприємство.

Найбільш складним етапом стратегічного управління являється етап реалізації стратегії. Найкраща стратегія нічого не варта, якщо не існує якісної системи її реалізації. На цьому етапі важливою стає робота кожного рівня системи управління на підприємстві. Від кожного конкретного менеджера залежить

правильність реалізації стратегії, кожний менеджер повинен визначити задачі, які необхідно розв'язувати на ділянці, за яку він відповідає.

Основна задача стратегічного управління промисловим підприємством- використовуючи внутрішній потенціал та пристосовуючи його до мінливостей зовнішнього середовища досягти поставлених цілей, зробивши підприємство конкурентоспроможним та ефективно функціонуючим.

Теперішній стан економіки України характеризується наростанням нестабільності ситуації на ринку, великою кількістю нових директивних рішень та законодавчих актів, підвищенням агресивності зовнішнього середовища. В цих умовах ефективне функціонування підприємства неможливе без прискореного розвитку концепції стратегічного управління та застосування в практиці вітчизняних підприємств технологій стратегічного управління розвитком.

Література:

1. Ансофф. И. Стратегическое управление / Ансофф. И. - М. : Экономика, 1989.
2. Василенко В.А. стратегічне управління : [навчальний посібник] / В.А. Василенко, Т.І. Ткаченко.– К. : КНТЕУ, 2002. – 302 с.
3. Галушка З.І. Стратегічний менеджмент: навчально-методичний посібник / З.І. Галушка, І.Ф. Комарницький. - Чернівці : Рута, 2006. - 248 с.
4. Пастухова В.В. Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність : [монографія] / В.В. Пастухова. - К. : КНТЕУ, 2002. - 302 с.

**Ярослава Коробейникова, Христина Яцишин
(Івано-Франківськ, Україна)**

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ДИНАМІКИ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Сьогодні туризм є найбільш розвинутою та однією з найдинамічніших галузей світової економіки, в якій зайнято близько 10% світових трудових ресурсів і яка виробляє близько 10% світового валового продукту. Про високі темпи зростання дохідності туризму свідчать такі дані: тоді як 1950 р. надходжень від світового туризму становили 2,1 млрд дол. США, то 1998 р. - вже 444,7 млрд дол. США. Річні надходження від світової туристичної галузі становлять 800 мільярдів доларів США і очікується, що цей показник в 2020 році становитиме більше одного трильйону доларів [1]. Україна повинна використати ці можливості для зростання.

Туризм - це саме той сектор економіки, котрий в Україні заслуговує більшої уваги. Ця галузь може забезпечити значний внесок в економіку країни у вигляді нових робочих місць, збільшення надходжень від зовнішньо-економічної діяльності та поповнення державного бюджету через сплату податків.

Дослідження впливу туризму на економіку держави, проведені у багатьох країнах, показали вражаючі результати. Через низький рівень імпорту та інтенсивне використання місцевих сировинних ресурсів вплив туризму на національну економіку перевищує вплив промисловості. Надходження до державного бюджету у вигляді прямих та непрямих податків можуть становити до 55% від загального обсягу надходжень від туризму [2].

Туризм полягає у залученні додаткових платників податків та споживачів, причому, як правило, із значною купівельною здатністю.

Туризм - індустрія експорту, яка, однак, відрізняється від інших експортних галузей одним важливим аспектом. У більшості експортних галузей товари вивозяться з країни до споживача. В туристичній галузі споживач прибуває в країну для того, щоб придбати та спожити вироблені продукти та послуги.

У найближчі десять років туризм залишатиметься найбільшим джерелом створення робочих місць у європейських країнах і у туристських центрах інших регіонів. Прогнозується подальша диференціація пропозиції туристського продукту, яка має на меті ширше охоплення споживачів з різноманітними потребами і можливостями.

Позитивний вплив туризму на економіку держави відбувається лише тому випадку, коли туризм країни розвивається всебічно. Тобто, економічна ефективність туризму передбачає, що туризм у країні має розвиватися паралельно й у взаємозв'язку з іншими галузями соціально-економічного комплексу.

Туристично-рекреаційна галузь проголошена стратегічним напрямом розвитку економіки Івано-Франківщини і є важливим чинником стабільного й динамічного збільшення надходжень до бюджету, істотного позитивного впливу на стан справ у багатьох галузях економіки. Об'єктивно регіон має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму.

Роль туризму в господарстві краю зростає з кожним роком. Прикарпаття є одним із перспективних туристичних регіонів держави й відіграє важливу роль на українському туристичному ринку. У багатьох районах і містах області туристична галузь починає відігравати провідну роль у місцевому економічному житті, сприяючи розвитку місцевих громад та поглиблюючи взаєморозуміння у середині громад. Туризм

сприяє підвищенню зайнятості населення, розвитку ринкових відносин, міжнародному співробітництву, збереженню екологічної рівноваги.

Розвиток туризму поліпшує інвестиційне середовище, стає джерелом поповнення державного та місцевих бюджетів, сприяє розвитку пов'язаних із туризмом галузей економіки. Він так само відіграє значну роль у збільшенні валютних надходжень і споживчого попиту, поліпшенні структури економіки, зміцненні економічного співробітництва між регіонами, підвищенні якості життя.

Вплив туризму на економічний розвиток виявляється в підвищенні ділової активності й розширенні виробництва товарів і послуг у результаті збільшення платоспроможного попиту за рахунок іноземних і місцевих екскурсантів.

Але туризм безпосередньо залежить від стану всієї економіки країни. Політико-економічна ситуація останніх двох - трьох років не дозволяють ефективно оцінити роль туризму у соціально-економічному розвитку регіонів. Тому для виявлення тенденцій взаємозв'язків між розвитком туризму та економічним розвитком регіону вибраний період 2005 – 2010 роки. На регіональному рівні узагальнюючим показником, який характеризує рівень розвитку економіки області є валовий регіональний продукт (ВВП) [3]. В процесі дослідження виявлені тенденції, що при загальному спаді економіки, який тривав впродовж 2008-2009 рр, туризм Івано-Франківської області також зазнав не значних збитків [4]. Проте намітилися позитивні тенденції в розвитку внутрішнього та екскурсійного туризму (Рисунок 1), згідно з якими Івано-Франківська область за підсумками 2009 року вийшла на перше місце в країні за кількістю обслужених екскурсантів та внутрішніх туристів.

В 2008-2009 рр соціально-економічні показники розвитку області зменшувалися внаслідок затяжної економічної кризи на території України. На цьому фоні показовим є показник обсягів обслуговування туристів на території Івано-Франківської області, які за 2009 рік склали 203 835,4 тис. грн., що на 93 229,3 тис.грн. більше, ніж відповідного періоду минулого року. Тобто при загальному спаді економіки величина обсягів обслуговування туристів збільшилася на 84% порівняно із 2008 роком. (Рисунок 2).

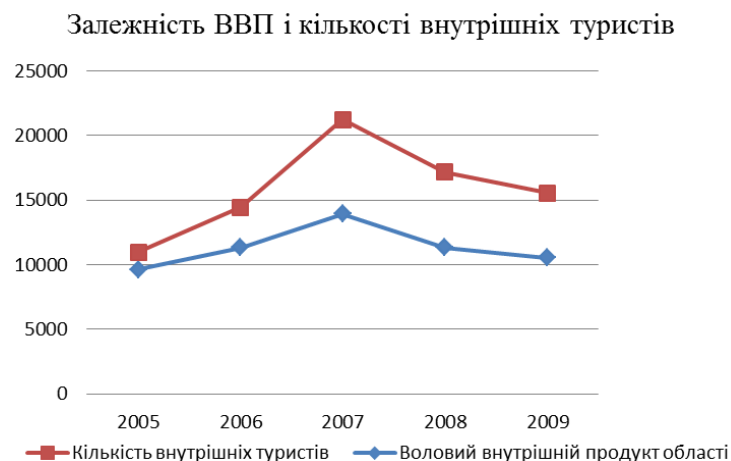

Рисунок 1- Взаємозв'язок між величиною ВВП і кількістю обслужених внутрішніх туристів на території Івано-Франківської області.

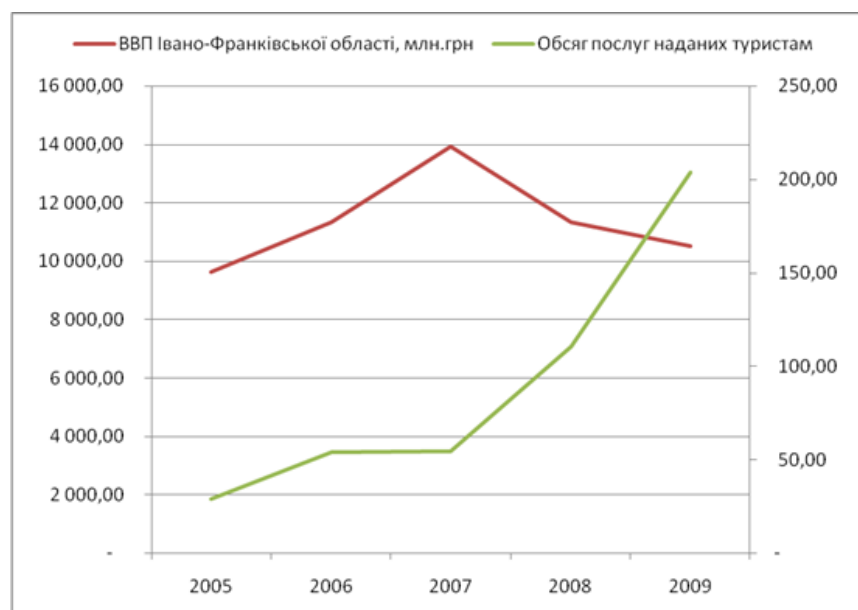

Рисунок 2 - Залежність величини ВВП і обсягу наданих послуг туристам.

Зменшення доходів населення внаслідок кризи спричинило значне скорочення кількості населення області, які мали змогу виїхати на відпочинок за кордон. (Рисунок 3). У 2009 році 8 100 туристів виїжджали за кордон, що на 1700 осіб менше порівняно з 2008 р.

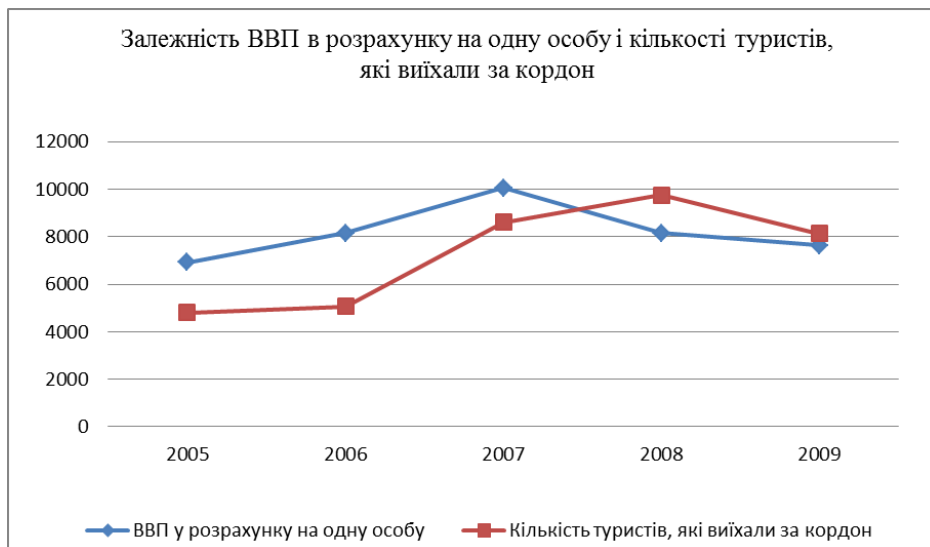

Рисунок 3 - Залежність ВВП області в розрахунку на одну особу і кількості туристів, які виїхали за кордон в період 2005-2009 року.

Загальною закономірністю розвитку індустрії туризму слід вважати залежність від рівня соціально-економічного розвитку країни: високий і стабільний розвиток економіки здатен забезпечити стабільний розвиток індустрії туризму, а розвинена індустрія туризму створює турпродукт, який за своїми змістовними, кількісними та якісними параметрами не тільки відповідає вимогам споживачів, а й певною мірою формує ці вимоги, стандартизуючи складові турпродукту. Саме лідерські позиції, ґрунтовані на пріоритетності розвитку туризму в національній економіці і, відповідно, його частці на світовому туристичному ринку, який займає та чи інша країна, тобто позиції, забезпечені відповідним турпродуктом, приваблюють туристів і забезпечують стабільні надходження від цього виду діяльності до національної економіки. Таким чином, простежується така взаємозалежність:

- рівень соціально-економічного розвитку,
- рівень життя населення і відповідні запити до тур продукту,
- рівень розвитку індустрії туризму,
- частка на світовому туристичному ринку ,
- високий рівень споживання туристичних послуг на національному ринку завдяки туристичній привабливості ,
- стабільні та зростаючі надходження від туризму до національного бюджету, які сприяють підвищенню рівня соціально-економічного розвитку країни [5].

Таким чином, в основі формування індустрії туризму на регіональному рівні лежать об'єктивні умови та чинники, серед яких туристичні умови та ресурси, як «даність» території, становлять абсолютні переваги в стимулюванні попиту і відповідної йому пропозиції, а рівень соціально-економічного розвитку області є умовою наявності відносних переваг на ринках вищих рівнів. Тому економічно розвинені країни мають розвинену індустрію туризму та високоефективний туристичний ринок, функціонування якого забезпечується загальною економічною стабільністю. Країни, що розвиваються та країни з перехідною економікою мають переважно нестабільну економічну ситуацію, їх національний ринок туристичних послуг обмежений в можливостях розвитку індустрії туризму, її інвестиційна привабливість низька, а темпи розвитку недостатні для ефективного функціонування і отримання високих прибутків. Нестабільна економічна ситуація не стимулює зростання попиту і відповідне оновлення і зростання пропозиції, що також призводить до зменшення внеску галузі в національну економіку і відповідне зниження ефективності туристичної діяльності. Дані висновки важливі для розуміння шляхів розвитку туризму в області. Саме внутрішній туризм є тим локомотивом, що дозволить у період економічної кризи давати стабільний, позитивний результат для туристичної галузі зокрема, так і регіональної економіки загалом.

Література:

1. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу: навч. пос. [Текст]/ Л.П. Дядечко. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2006. – 224 с.
2. Світова економіка [Текст]: підручник для студентів вищ. нав. закл./Філіпенко А.С., Рогач О. І., Шнірков О.І., Веклич О.О. та ін.; К.:Либідь, 2001.- 582 с.-ISBN 966-06-0213-8.
3. Купалова Г. І. Теорія економічного аналізу: навчальний посібник [Текст]: / Г. І. Купалова. - К. : Знання, 2008. - 639 с.

4. Головне управління статистики в Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stat.if.ukrtel.net/>.
5. Енциклопедичний словник –довідник з туризму[Текст] / упоряд. В.А Смолій, В.К. Федорченко, В.І. Цибух– К.: Слово, 2006. – 372с.- ISBN 966-8407-55-5.

Александр Косматьков
(Гомель, Беларусь)

КОЭФИЦИЕНТЫ НАКОПЛЕНИЯ ЦИНКА В ВЫСШИХ ВОДНЫХ РАСТЕНИЯХ ВОДОЁМОВ Г. ГОМЕЛЯ И ПРИЛЕГАЮЩИХ ТЕРРИТОРИЙ

Тяжёлые металлы при высокой концентрации в организме человека могут оказывать негативное воздействие, влияя на обмен веществ, нарушая структуру и проницаемость клеточных мембран, вызывая нарушение работы внутренних органов. Также, в больших количествах, тяжёлые металлы могут изменять структуру белков и нуклеиновых кислот, что ведёт к непоправимому вреду здоровью человека. Тяжёлые металлы попадают в организм человека через кожу или желудочно-кишечный тракт.

Большинство водоемов городской зоны используются для проведения культурно-массовых, спортивных и других мероприятий. Отсюда возникает проблема мониторинга экологического состояния данных водоемов с целью прогнозирования.

Широко применяются в качестве индикаторов загрязнения водных экосистем тяжелыми металлами высшие водные растения, преимущество которых заключается в том, что они видны невооруженным глазом, не перемещаются, так как прикреплены к грунту и в процессе жизнедеятельности способны поглощать и накапливать вещества различной химической природы. Также высшие водные растения просты в сборе и пробоподготовке[1, с. 67].

Целью данной работы является изучение содержания и миграции кобальта в высших водных растениях водоемов г. Гомеля и прилегающих территорий.

Для исследования были выбраны водоемы, испытывающие разный уровень антропогенной нагрузки: 1) водоемы, расположенные в промышленной зоне города; 2) пригородной зоне отдыха, принимающие стоки сельскохозяйственных. В качестве фонового водоема был выбран старичный комплекс р. Сож, расположенный на 15 км выше города по течению и не испытывающий видимой антропогенной нагрузки. За последние годы водоем утратил связь с рекой Сож, в водоеме полностью исчезло течение, уровень воды упал на 1 метр и, следовательно, изменились физико-химические условия.

Таблица 1. Содержание цинка в погружённых растениях водоемов г. Гомеля и прилегающих территорий

Водоем	Zn, мг/кг
Р. Сож (выше города по течению)	128,120
Оз. Шапор	194,570
Оз. У-образное	334,780
Оз. Волотовское	160,750
Оз. Малое	89,850
Р. Сож (ниже города по течению)	90,830
Оз. Дедно	171,850
Оз. Володькино	161,080
Фоновый водоем	128,910

Высокое содержание цинка в растениях изучаемых водоемов города по сравнению с фоновым может быть связано как с аэральным поступлением токсикантов в водоемы, так и с загрязнением поверхностного стока соединениями вышеуказанного металла, поступающими в водоемы [2, с. 131]. Однако, в оз. Малое, расположенном в пригородной зоне отдыха, содержание цинка минимальное. Возможно, что соединения цинка в оз. Малое находятся в недоступных для растений формах. Растения речной системы р. Сож также характеризуются малым содержанием цинка. Причем в растениях, отобранных на участке ниже города по течению, содержание изучаемого металла было не так значительно, как на участке до принятия поверхностного стока города. Этот факт указывает на отсутствие загрязнения р. Сож стоком с территории города. Растения оз. Шапор содержат повышенное количество соединений цинка, что не отмечено для соединений меди. Возможно, металл в этом водоеме находятся в разных биологически доступных формах. Кроме того пути поступления металла в организмы растений различны. Оз. Володькино является расширением коренного русла р. Сож и располагается выше города по течению, однако концентрация цинка выше фоновой величины. Вероятно, что в оз. Володькино

растения поглощают все доступные формы цинка, что может быть причиной повышенного содержания изучаемого металла.

Таблица 2. Содержание цинка в донных отложениях водоёмов г. Гомеля и прилегающих территорий

Водоём	Zn, мг/кг
Р. Сож (выше города по течению)	163,120
Оз. Шапор	219,000
Оз. У-образное	271,000
Оз. Волотовское	239,000
Оз. Малое	442,000
Р. Сож (ниже города по течению)	136,000
Оз. Дедно	213,000
Оз. Володькино	164,310
Фоновый водоём	179,000

Для изучаемых водоёмов были рассчитаны коэффициенты накопления цинка по следующей формуле:

где K_n – коэффициент накопления;

C_x – концентрация металла в растениях изучаемого водоема;

C_y – концентрация металла в донных отложениях изучаемого водоема.

Таблица 3. Коэффициенты накопления цинка в погружённых растениях водоёмов г. Гомеля и прилегающих территорий

Водоём	Zn, мг/кг
Р. Сож (выше города по течению)	0,785
Оз. Шапор	0,888
Оз. У-образное	1,230
Оз. Волотовское	0,672
Оз. Малое	0,203
Р. Сож (ниже города по течению)	0,667
Оз. Дедно	0,806
Оз. Володькино	0,980
Фоновый водоём	0,720

Используя значения коэффициентов накопления водные организмы можно подразделить на три группы: макроконцентраторы ($K > 2$), микроконцентраторы ($1 < K < 2$) и деконцентраторы ($K < 1$).

На основании полученных нами данных можно утверждать, что изученные растения являются деконцентраторами соединений цинка, так как коэффициенты накопления имеют значения < 1 .

Литература:

1. Брагинский, Л.П. Интегральная токсичность водной среды и ее оценка с помощью методов биотестирования // Гидробиол. журн., 1993. – Т. 29. – № 6. – с. 67.
2. Макаренко, Т. В. Изучение коэффициентов накопления микроэлементов высшими водными растениями в водоёмах г. Гомеля / Т.В. Макаренко // Міжнародны эканамічны досвед і яго выкарыстанне на Беларусі: сб. науч. тр. / Витебск. Филиал УО «Институт современных знаний», под ред. У.К. Слабина. – Витебск, 2003. – с. 131.

Научный руководитель:

кандидат химических наук Макаренко Татьяна Викторовна.

ФОРМУВАННЯ ТА ЗМІНИ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ БЮДЖЕТНОЇ УСТАНОВИ

Облікова політика є запорукою дієвої та раціональної організації бухгалтерського обліку. Крім того в умовах впровадження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку державного сектору вона повинна стати незамінним інструментом ефективного функціонування кожної бюджетної установи.

Питання побудови облікового процесу та формування облікової політики установ бюджетної сфери досліджувалися в роботах багатьох вчених, зокрема: Атамаса П.Й., Вериги Ю. А., Джоги Р.Г., Свірко С.В. та ін. Проте, зміни, що відбулись в нормативному полі, зростаюча складність умов господарювання, об'єктивно передбачають необхідність пошуку і формування різних варіантів ведення обліку в бюджетних установах, що відповідали б новим соціально-економічним відносинам і процесу реформування бухгалтерського обліку.

Враховуючи це, законодавчі, теоретичні, методичні та організаційні питання облікової політики організацій державного сектору в даний час залишаються актуальними і потребують дослідження.

Цим визначається необхідність вивчення діючого нормативно-правового регулювання облікової політики, обґрунтування і розробки пропозицій щодо вдосконалення нормативних правових актів, що регламентують облікову політику, дослідження практики формування облікової політики, аналізу її елементів з метою урахування факторів і умов роботи економічного суб'єкта.

В цілому система бухгалтерського обліку самостійно моделюється суб'єктом господарювання за допомогою облікової політики, виходячи з єдиних правових, методичних основ та конкретних умов функціонування і специфіки діяльності. Вона дозволяє сформувати систему бухгалтерського обліку економічного суб'єкта, проаналізувати і змодельювати обліковий процес, закріпивши оптимальні способи ведення бухгалтерського обліку, які поєднуються зі стратегією розвитку організації.

До введення в дію НП(С)БОДС питання облікової політики бюджетних установ визначалось державою через встановлення єдиних правових та методичних основ за умов відсутності певного альтернативного вибору способів ведення обліку. Ця ситуація кардинально змінилась з 2015 року у зв'язку з введенням в дію нових нормативних активів щодо ведення обліку в напрямку зростання ролі в даному процесі самих установ.

НП(С)БОДС передбачені спеціальні вимоги до складання облікової політики бюджетних установ. Формуючи облікову політику, бюджетна установа має вибрати такі принципи, методи і процедури обліку, які дозволять достовірно показати події (операції) в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності, відобразити результати діяльності. При формуванні облікової політики бюджетним установам необхідно керуватися діючими НП(С)БОДС, а також додатково розробленими Методичними рекомендаціями.

Зокрема, НП(С)БОДС 101 «Подання фінансової звітності» зазначає, що облікова політика визначається на основі національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі, у розпорядчому документі, в якому мають бути встановлені методи оцінки, обліку, види сегментів та їх пріоритетність і процедури, які має застосовувати суб'єкт державного сектору та щодо яких нормативно-правовими актами з бухгалтерського обліку передбачено більше ніж один варіант [1].

Серед основних елементів облікової політики можна виділити:

- робочий план рахунків бухгалтерського обліку, що містить синтетичні та аналітичні рахунки;
- форми первинних облікових документів, реєстрів бухгалтерського обліку, а також форми внутрішньої бухгалтерської звітності;
- порядок проведення інвентаризації активів і зобов'язань організації;
- правила документообігу і технологію обробки облікової інформації;
- порядок контролю за господарськими операціями.

Перелічені елементи дозволять ефективно відображати в системі бухгалтерського обліку господарські операції установи та приймати необхідні управлінські рішення.

Процес формування облікової політики повинен включати наступні етапи:

– підготовчий – передбачає проведення аналізу умов функціонування установи, її організаційної структури, аналіз фактичного стану системи обліку та внутрішнього контролю, визначення мети та основних завдань облікової політики;

– поточний – визначення аспектів облікової політики та розробка необхідної робочої документації, розробка проекту облікової політики; встановлення та використання найефективніших методів бухгалтерського обліку, що забезпечить якісне планування кошторису установи та складання фінансової звітності;

– контрольний – розв'язання проблем, що виникли під час впровадження облікової політики, коригування за необхідності, контроль за процесом дотримання облікової політики. Оскільки своєчасне виявлення порушень та зловживань дозволить завчасно їх уникнути, а також попередити повторення таких фактів у майбутньому, що підвищить ефективність бухгалтерського обліку та достовірність фінансової звітності.

З метою зниження можливих бухгалтерських ризиків при розробці облікової політики необхідно вибрати оптимальне поєднання факторів її формування, опосередковуючи способи ведення

бухгалтерського обліку, методи оцінки його об'єктів, елементи, які затверджуються обліковою політикою, та інші компоненти, що становлять її зміст. При цьому спочатку слід враховувати всі суттєві фактори, що обумовлюють варіативність облікової політики: сферу та вид діяльності, структуру управління, специфіку об'єктів обліку, рівень автоматизації, кваліфікацію персоналу, фінансову стратегію установи тощо.

Основні підходи до облікової політики визначено НП(С)БОДС 125 «Зміни облікових оцінок та виправлення помилок» з формуванням розпорядчого акту, у якому мають бути встановлені методи оцінки, обліку, процедури, які має застосовувати суб'єкт держсектору та щодо яких нормативно-правовими актами з бухгалтерського обліку передбачено більше ніж один варіант. Одноваріантні методи оцінки, обліку та процедур до такого розпорядчого акта включати недоцільно [1].

Більш конкретні вимоги до облікової політики і складання відповідного розпорядчого документа наведено в Методичних рекомендаціях, а саме конкретизовано, що розпорядчий документ повинен включати інформацію про: одиницю аналітичного обліку запасів; порядок аналітичного обліку запасів; методи оцінки вибуття запасів; періодичність визначення середньозваженої собівартості одиниці запасів; порядок обліку і розподілу транспортно-заготівельних витрат, застосування окремого субрахунку або аналітичного рахунку обліку транспортно-заготівельних витрат; перелік і склад статей калькулювання виробничої собівартості продукції (робіт, послуг); строки корисного використання груп основних засобів та нематеріальних активів; періодичність нарахування амортизації; кореспонденцію субрахунків бухгалтерського обліку [2].

Проте, вважаємо, що додатково в методичній частині необхідно розкриття інформації щодо кількісних критеріїв та якісних ознак суттєвості інформації про господарські операції, подій та статей фінансової звітності (визначаються суб'єктом держсектора самостійно, якщо такі критерії не передбачені іншими нормативно-правовими актами й запроваджуються виходячи з потреб користувачів такої інформації. Суттєвою є інформація, відсутність якої може вплинути на рішення користувачів фінансової звітності). Облікова політика застосовується щодо подій та операцій з моменту їх виникнення.

Також слід визначити порядок обліку основних об'єктів бухгалтерського обліку: зобов'язань, власного капіталу, доходів та видатків в розрізі загального та спеціального фондів (перелік джерел отримання коштів, методи оцінки та обліку, механізм здійснення видатків, статті витрат, розподіл та ін.), результатів діяльності (методика визначення фінансового результату у розрізі фондів).

Кожна установа після відповідного ретельного аналізу впливу факторів на побудову бухгалтерського обліку здійснює вибір найбільш оптимального варіанту. Критерієм вибору при цьому є виконання вимог своєчасності, достовірності, прозорості, високої якості облікової інформації для внутрішніх і зовнішніх користувачів.

Чинним принципом послідовності передбачено постійне застосування обраної облікової політики [3]. Суб'єкт державного сектору має послідовно застосовувати облікову політику таким чином, щоб фінансова звітність відповідала всім вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі [1].

НП(С)БОДС 125 встановлює можливість зміни облікової політики, якщо змінюються вимоги положення (статуту), вимоги органу, який затверджує національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі, або якщо зміни забезпечать достовірне відображення подій або господарських операцій у фінансовій звітності суб'єкта державного сектору.

Передбачено можливість зміни облікової політики у випадках:

- переходу на застосування нового принципу бухгалтерського обліку;
- зміни підходу до визнання або вимірювання господарської операції чи події в межах одного принципу бухгалтерського обліку.

Вплив зміни облікової політики на події та господарські операції минулих періодів відображається у звітності здійснюється через коригування сальдо фінансових результатів попередніх періодів на початок звітного року або шляхом повторного надання порівняльної інформації щодо попередніх звітних періодів.

В міжнародній практиці застосовують такі підходи до коригування облікової політики:

– перспективний – передбачає, що зміна показників в зв'язку з зміною облікової політики організації, здійснюється на початку або протягом року, з якого впроваджуються нові способи обліку. при цьому немає необхідності в перерахунку попередніх фінансових звітів і не потрібно перераховувати сумарний ефект від змін в обліковій політиці у звіті про прибутки і збитки за поточний період. Зміна облікової політики впливає тільки на фінансову звітність поточного або майбутніх звітних періодів

– ретроспективний – передбачає, що зміна показників, викликана зміною облікової політики, здійснюється шляхом коригування вхідних залишків у звітності. При цьому необхідно коригування всіх вхідних сальдо за попередні звітні періоди по кожному компоненту капіталу, а також зведених показників за попередні звітні періоди. В результаті звітні дані повинні бути представлені таким чином, як якщо б нова облікова політика застосовувалася завжди.

Національними стандартами для вітчизняних суб'єктів господарювання передбачені суттєві відмінності при відображенні в обліку наслідків зміни облікової політики та облікової оцінки. При зміні облікової політики операції відображаються в обліку ретроспективно, а при зміні облікової оцінки – перспективно. Зміни в обліковій політиці застосовуються, як правило, з початку наступного звітного року, а зміни в обліковій оцінці діють з будь-якої дати. Застосування нової облікової політики з початку наступного року є більш зручним: ретроспективно відображати операції доречніше за повні звітні періоди, що

дорівнюють календарному року.

Здійснена зміна облікової політики має бути обґрунтована і розкрита у примітках до фінансової звітності. При цьому зміною облікової політики не є: прийняття облікової політики для подій або господарських операцій, які відрізняються за змістом від попередніх подій або господарських операцій, або які не відбувалися раніше чи не були суттєвими.

Тобто, усім подіям (операціям), які будуть новими для установи, для встановлення облікової політики необхідно дати попередньо облікову оцінку, а оскільки вона може змінитися, то необхідно застосувати інші методи і процедури. Якщо облікова політика змінюється, то не варто коригувати прибуток і повторно надавати інформацію про попередні звітні періоди для порівняння. Зміни облікових оцінок впливають тільки на майбутнє і не стосуються минулого. Якщо суму коригування фінансового результату попередніх періодів на початок звітного року неможливо визначити достовірно, то облікова політика поширюється лише на події та операції, які відбуваються після дати зміни облікової політики.

Отже, в умовах реформування бухгалтерського обліку установ державного сектору облікова політика є невід'ємним інструментом ефективного господарювання, який регулює і спрямовує потоки облікової інформації, дозволяючи керівництву приймати більш раціональні рішення, аналізувати роботу бюджетної установи, здійснювати і контролювати цільове використання коштів

Література:

1. Методичні рекомендації щодо облікової політики суб'єкта державного сектору № 11 від 23.01.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://golovbukh.ua/regulations/1521/8199/8200/461524/>
2. Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0090-11>.
3. Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" Затверджений наказом Міністерства України від 16.07.1999. № 996-XIV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

Сауле Куаныш
(Астана, Республіка Казахстан)

ПОНЯТИЕ ИННОВАЦИИ. ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Научно-технический процесс, в особенности его современная стадия - НТР, содействует прогрессу массового производства множества видов продукции при параллельном снижении общественно необходимых затрат на их непосредственное изготовление. Внутренняя логика прогресса науки приводит к созданию совершенно новых и модернизации имеющихся видов технологий и продукции, ускорению обновления и темпов, что влечёт за собой характерные изменения в системе общественных потребностей. Наряду с этим появляются новые различные потребности, определяются разные методы удовлетворять посредством одного продукта различные потребности, выявляются различные возможности реализации одних и тех же потребностей различными видами продукции, меняются соотношения между разными потребностями и т.п. В экономике Казахстана достаточно активное использование приобрел термин «инновация» как самостоятельно, так и в качестве обозначения перечня родственных понятий: «инновационное решение», «инновационный процесс», «инновационная деятельность» и др. В литературе содержится многообразие различных определений. К примеру, по признаку внутренней структуры либо содержания отмечают инновации организационные, технические, экономические, управленческие и другие. Отмечаются следующие признаки, как параметры жизненного цикла (анализ и выделение всех стадий и подстадий), масштаб инноваций (локальные и глобальные); закономерности процесса внедрения и тому подобное.

Считается, что термин «нововведение» это русская версия английского слова innovation. В буквальном переводе с английского имеет значение «введение новаций» либо в нашем понимании данного слова «введение новшеств». Понимается под новшеством новое явление, новый метод, новое изобретение, новый обычай или порядок. Русское словосочетание «нововведение» дословно «введение нового» обозначает процесс использования новшества [1].

Следовательно, со времени принятия к распространению новшества, оно получает новое качество - превращается в инновацию (нововведение). Процессом коммерциализации называется процесс введения на рынок новшества. Промежуток времени между появлением новшества и реализацией его в инновацию (нововведение) называется инновационным лагом. Зачастую, в ежедневной практике, понятие «нововведение», «инновация», «новшество», «новация» отождествляют, что является допустимым. Новшеством может являться новое изобретение, новый метод либо новый порядок. Нововведение означает, что новшество применяется. Со времени принятия к распространению новшество приобретает новое качество и превращается в инновацию.

Различные новые явления, изобретения, методы либо виды услуг получают общественное признание только в том случае, когда они принимаются к распространению (коммерциализации), и уже в новом качестве выступают как инновации (нововведения).

Известно, что при переходе от одного качества к другому требуются затраты ресурсов (финансов, времени, энергии и различных других). Процесс перевода новации (новшества) в инновации (нововведение) тоже требует затрат разных ресурсов, главными из которых являются время и инвестиции. В рыночных условиях, как системы экономических отношений купли - продажи товаров, в пределах которой формируются цена, спрос и предложение, главными составляющими инновационной деятельности являются инвестиции, новшества и нововведения. Инвестиции формируют рынок капитала (инвестиций), новшества рынок новшеств (новаций), нововведения (инновации) рынок чистой конкуренции нововведений. Три данных составляющих и формируют сферу инновационной деятельности.

В широком смысле под инновациями подразумевается прибыльное использование новшеств в качестве новых видов услуг, продукции, технологий, социально-экономических и организационно-технических решений административного, коммерческого, производственного, финансового либо другого характера. Учитывая последовательность выполнения работ, жизненный цикл инновации рассматривается как инновационный процесс [2].

Понятия «инновация» и «инновационный процесс» довольно близки, но не являются тождественными. Инновационный процесс тесным образом связан с созданием, изучением и распространением инноваций. Новаторы (создатели инновации) действуют согласно с такими критериями, как экономическая эффективность и жизненный цикл изделия. Стратегия новаторов сориентирована на то, чтобы опередить конкурентов, создав новшество, которое будет уникальным в определённой сфере. Нововведения и научно-технические разработки являются промежуточным итогом научно-производственного цикла и по ходу использования на практике переходят в научно-технические инновации - завершающий результат.

Изобретения и научно-технические разработки выступают в качестве приложения новейшего знания с целью его дальнейшего практического применения, а научно-техническими инновациями является материализация новых знаний и открытий, идей, изобретений и научно-технических разработок в ходе производства с целью их дальнейшей коммерческой реализации для удовлетворения конкретных запросов потребителей. Безусловные свойства инновации это производственная применимость и научно-техническая новизна.

Из этого следует, что научно-технические инновации должны:

- удовлетворять рыночный спрос;
- приносить производителю прибыль;
- обладать новизной.

Составление и распространение нововведений является составной частью инновационного процесса в развитых экономиках мира.

На инновационной деятельности человечества основывается инновационный процесс. Ряд авторов соединяют данные понятия, объясняя их полностью идентично. На наш взгляд, инновационная деятельность это целенаправленная сознательная деятельность людей, или, точнее, комплекс особого рода работ по созданию и распространению новшества в хозяйственной системе. В инновационном процессе деятельность по распространению новинки в народном хозяйстве имеет не меньшее значение, чем само её создание. При социалистическом способе хозяйствования, который характеризуется плано-директивными способами управления, распространение расценивалось как внедрение, при этом узкоспециализированная система организации производства допускала ограниченное внедрение новшества в пределах одной отрасли или на одной организации. Распространение новшества в условиях рыночного хозяйствования не имеет ограничений. Единственное условие это необходимость непрерывной модернизации его технико-экономических параметров и адаптированные к требованиям потребительского спроса [3].

Модернизация параметров может осуществляться по двум главным направлениям: повышению возможностей многофункционального использования и, снижению цены за единицу полезного эффекта, который предоставляется посредством новшества своим потребителям. Конечно же, снижение цены единицы полезного эффекта, может произойти и без какого-либо изменения параметров самого новшества (например, вследствие экономии на объёме и опыте производства). Зачастую в процессе распространения новшество сильно изменяет свои технико-экономические параметры, адаптируясь к рыночным требованиям, что ведёт его к применению увеличивающимся кругом экономических субъектов, предъявляющих, в свою очередь, всё новые и новые требования, и именно этот факт является толчком к изменению параметров новинки.

Вся деятельность в пределах инновационного процесса относится к инновационной, в том числе поиск новых потребителей и маркетинговые исследования рынков сбыта; поиск новаторских решений и идей, партнёра по внедрению и финансовому обеспечению инновационного проекта; информационное обеспечение вероятной конкурентной среды и потребительских свойств товаров конкурирующих компаний.

Одним из самых перспективных видов предпринимательской деятельности является инновационная деятельность, так как она связана с высокими технологиями, которые способны давать весомый экономический результат.

Наряду с этим, инновационная деятельность является таким видом предпринимательства, который подвержен высокой степени риска, так как она базируется на рискованных начинаниях. Именно этим фактом

и обуславливается роль государственного регулирования в рассматриваемой сфере, приоритетная цель которого должна заключаться в том, чтобы привлечь внимание субъектов предпринимательской деятельности в инновационных начинаниях, а также по возможности уменьшить фактор рисков. Исходя из этого, получается, что главными формами государственного регулирования инновационной деятельности должны быть правовые и экономические меры воздействия, а также государственная защита и поддержка её субъектов.

Не нужно инновационную деятельность связывать главным образом с малым предпринимательством, что зачастую делается сейчас, хотя в немалой степени именно малый бизнес нередко ориентирован на оперативное использование нововведений с целью получения высокого коммерческого итога, тем более что инновационная деятельность - это такое использование нововведения, которое напрямую примыкает к нему и следует за выявлением и приобретением (получением) новшества [4].

В Казахстане инновационную деятельность осуществляют субъекты инновационной деятельности включающие в свою деятельность: опытно-конструкторские, научно-исследовательские работы, организацию производства, подготовку персонала, организацию рынка сбыта и осуществление маркетинговых исследований, посредническую деятельность и различные другие виды работ, которые увязаны в единый процесс и направлены на создание и улучшение продукции, расширение услуг, товаров и ассортимента [5].

Государство проводит ряд мероприятий в целях создания эффективной национальной инновационной системы на пути к экономике знаний. Государственная инновационная политика нацелена на создание условий для увеличения инновационной активности предпринимателей, создания адекватной среды для развития научной и научно-технической деятельности, установления взаимодействия науки и бизнеса, улучшения механизма диффузии и трансфера инноваций, продвижения инноваций и технологических разработок.

В целях реализации поставленных задач, весной 2010 года по поручению Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева Правительством была разработана и принята Государственная программа форсированного индустриально-инновационного развития (ГПФИИР), первые года реализации которой показали – Казахстану вполне по силам войти в число наиболее промышленно развитых стран мира. Между тем, в 2015 году стартовала вторая пятилетка Новой индустриализации. ГПФИИР непрерывно эволюционировала, вносились изменения и корректировки на этапах ее реализации [6].

Еще одним важным событием в инновационной сфере стало принятие в 2012 году качественно нового Закона «О государственной поддержке индустриально-инновационной деятельности». В частности, Закон усовершенствовал терминологию в области инноваций в соответствии с международными тенденциями, в нем более четко распределены компетенции государственных органов, структурирован состав индустриально-инновационной системы, расширен и законодательно закреплён перечень мер государственной поддержки индустриально-инновационной деятельности.

Все эти усилия государства, направленные на поддержку и развитие национальной инновационной системы, нашли свое отражение в результатах исследований международных рейтинговых агентств.

Литература:

1. Мазин С.С., Галайда В.А., Уколов В.Ф. Инновационный менеджмент в государственной сфере и бизнесе.- М.: Экономика, 2009. - 400 с.
2. Сафронов Н.А. Экономика организации (предприятия).- М.:Экономист, 2007. - 618 с.
3. Сурин А.В., Молчанова О.П. Инновационный менеджмент.- М.: Инфра-М, 2009. - 368 с.
4. Уколов В.Ф. Инновационный менеджмент в государственной сфере и бизнесе.- М.: Экономика, 2009. - 395 с.
5. Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент.-П.:Питер, 2010. -448 с.
6. www.nif.kz

Научный руководитель:

доктор экономических наук, Султангазин Ануарбек Жалелович.

Роман Логоша
(Вінниця, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ РИНКУ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Аграрний сектор України є одним із найбільших секторів національної економіки, який здійснює визначальний вплив на соціально-економічний стан суспільства та продовольчу безпеку, має вагомe значення для розвитку внутрішнього і зовнішнього ринків, добробуту суспільства. Нині відбуваються суттєві економічні зміни, які відіграють вирішальну роль у подальшому розвитку взаємопов'язаних галузей АПК і підвищенні життєвого рівня населення.

Серед багатьох нині функціонуючих галузевих ринків, одним з досить давніх явищ людської цивілізації, розвитку економіки багатьох країн світу є аграрний ринок. З давніх часів першими предметами обміну були саме результати праці землеробських і скотарських племен, тобто продукти сільського господарства. З плином часу, з використанням надбань світової науки в економічній діяльності людей сільськогосподарський ринок набув якісно нових форм і зайняв домінуюче місце серед багатьох товарних ринків. Сучасний напрям розвитку науки про ринок, виділяє в окремий галузевий ринок – аграрний ринок, на якому переважно предметом купівлі-продажу є сільськогосподарська продукція і агропродовольчі товари. З часу його виникнення і до наших днів аграрний ринок залишається дуже простим за формою і надійно служить задоволенню потреб кожного жителя як покупця, продавця чи споживача продуктів харчування [1, с. 47].

Теоретичні та практичні аспекти функціонування ринків аграрної продукції знайшли відображення у ряді праць таких вчених: В.Г. Андрійчука, О.С. Бондара, П.І. Гайдучького, Б.В. Губського, Б.П. Дмитрука, Ю.С. Коваленка, П.М. Макаренка, М.Й. Маліка, Н.М. Міщенко, В.Я. Мессель-Веселяка, П.Т. Саблука, О.М. Шпичака та інших. Таким чином, дослідження формування аграрного ринку є актуальним і вимагає подальшого опрацювання.

Ринкові трансформації аграрного сектора України, які супроводжуються розвитком ринкових відносин потребують нових методів в організації ринку аграрної продукції як складної економічної системи, в якій взаємодіють багато елементів, притаманних ринковій економіці.

З економічної точки зору, «аграрний ринок як сфера взаємодії продавців і покупців, пов'язаних системою обмінних товарно-грошових відносин, охоплює безпосередніх виробників і споживачів сільськогосподарських товарів та представників ринкової інфраструктури – посередників» [2, с. 138].

На думку Коваленка Ю.С. «аграрний ринок – це система установ, методів і ресурсів, головним завданням якої є координація та управління агропромисловим виробництвом країни на основі обмінних процесів з метою задоволення споживчих потреб її громадян» [1, с. 50]. Дане трактування аграрного ринку досить вичерпно характеризує його цільове призначення, як цілеспрямовано і структурно упорядкованої системи управління агропромисловим виробництвом. Кінцева мета такої системи – чітка організація обмінних процесів сільськогосподарською продукцією і агропродовольчими товарами для задоволення потреб споживачів. Якщо у попередніх визначеннях вони виступали як аналог ринку чи його атрибут, то в запропонованому – це засіб. Характерно також є і те, що система управління складається з відповідних установ, методів та ресурсів.

Білик Ю.Д. вважає, що «... ринок продовольства в економічному відношенні визначає сферу взаємодії суб'єктів ринку по забезпеченню виробництва і вільного руху сільськогосподарської продукції, продуктів її переробки, тобто продовольчих товарів, технологій, засобів виробництва і послуг для агропромислового комплексу» [3, с. 178].

Предметом купівлі-продажу на аграрному ринку виступають сільськогосподарська продукція і продовольство. Місткість такого ринку визначають обсяг виробництва, його спеціалізацію, рівень купівельної спроможності населення та інші фактори. В нинішніх умовах приватної власності на засоби виробництва й відособленості товаровиробників, аграрний ринок стає єдиною формою економічних зв'язків між ними, регулятором пропорцій розвитку, галузей національної економіки й розподілу трудових засобів, реалізації основної мети ринкової економіки – забезпечення дохідності виробництва, поповнення бюджетних надходжень і забезпечення потреб споживачів.

Ефективність функціонування аграрного ринку залежить від повноти виконання своїх функцій та цілей, що за його допомогою досягаються.

При формуванні та забезпеченні функціонування аграрного ринку прийнято виділяти такі функції: соціальну, встановлення ринкових цін, стимулюючу, селективну, координаційно-управлінську. Найважливішою серед них є результативна соціальна функція аграрного ринку. Адже для гарантування продовольчої безпеки держави, аграрний ринок повинен забезпечувати населення належною кількістю продуктів харчування та продовольчих товарів сільськогосподарського походження.

Друга функція – встановлення ринкових цін – визначення ринкових цін на сільськогосподарську продукцію та продовольство, як таких, що складаються виключно під впливом попиту та пропозиції, врівноважених ринкових цін. Одночасно з визначенням ринкових цін ця функція має виконувати і техніко-економічне завдання щодо сприяння так званому товаропросуванню, тобто переміщенню товарних потоків продукції від виробника до споживача.

Стимулююча функція охоплює заохочення виробництва потрібних споживачеві товарів, яка проявляється у визначенні ступеня суспільної необхідності та значимості вироблених товарів.

Суть селективної функції полягає в тому, що за допомогою конкуренції, тобто за рахунок дії об'єктивних економічних законів, конкурентними важелями ринок здійснює вибір найбільш ефективних виробників з боку пропозиції. В цій ситуації витримує конкуренцію лише той хто пропонує споживачеві більш вдале поєднання ціни та якості. В селективній функції втілюється механізм саморозвитку, самовдосконалення виробництва з використанням фундаментальної ідеї ринкової економіки – ідеї конкуренції.

Координаційно-управлінська функція властива сучасному ринку, в якому поруч з конкуренцією співіснує ще й співробітництво конкурентів. Вона здатна забезпечити дотримання суто ринковими важелями бажаних пропорцій в обсягах виробництва та збуту сільськогосподарської продукції та

продовольчих товарів в межах агропромислового комплексу України з урахуванням зовнішніх економічних зв'язків. Проте, на практиці в повному обсязі аграрний ринок цю функцію не виконує і тому вона як правило доповнюється державним регулюванням.

Державний регульований вплив на процеси, які відбуваються на цьому ринку вкрай необхідний. Особливо вимагають докорінного удосконалення розподільні відносин. Досягти цього можна внаслідок агропромислової інтеграції, тобто, організаційного поєднання сільськогосподарського і технологічно пов'язаного з ним промислового виробництва з метою одержання кінцевої продукції із сільськогосподарської сировини, і досягнення більшої економічної вигоди завдяки взаємній матеріальній заінтересованості і відповідальності всіх учасників агропромислового виробництва за кінцеві результати господарювання.

Система побудови аграрного ринку дає можливість визначити зміст його формування. Оскільки в рамках системного підходу організацією вважається створення системи із необхідних ресурсів, то формування аграрного ринку можна вважати його організацією. Вона передбачає визначення складових системи як функціональних підсистем. Для цього потрібне глибоке знання складу системи, закономірностей її функціонування та чітке формулювання мети створення кожної підсистеми й системи в цілому.

Узагальнюючи погляди економістів-аграрників, структуру системи аграрного ринку можна подати як органічно цілісну сукупність таких взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих підсистем як:

- 1) Ринкова інфраструктура;
- 2) Стабілізації та генерування;
- 3) Координація пропозиції;
- 4) Товаровиробники.

Системоутворюючим елементом системи ринку аграрної продукції виступає платоспроможний попит населення. Перша підсистема, яка взаємодіє безпосередньо з операторами ринку, як з боку попиту, так і з боку пропозиції – ринкова інфраструктура. Її завдання – генерування ринкових сигналів стосовно попиту та ринкових цін на сільськогосподарську продукцію і продовольчі товари. До складу цієї підсистеми входять суб'єкти ринку, які здійснюють генерування цін попит та пропозиції – товарно-сировинні біржі, аукціони, оптові продовольчі ринки, міські ринки, збутова мережа сільськогосподарських та переробних підприємств, а також в окремих випадках районні агроторгові дома та постачальницько-збутові кооперативи в селах.

Друга підсистема системи ринку аграрної продукції враховує ту незаперечну обставину, що окремі моделі ринку потенційно несуть у собі загрозу незбалансованого зростання та немотивованих цінових сплесків і провалів. Тому потрібна дієва підсистема стабілізації й регулювання ринкового середовища. При її створенні слід враховувати багатий світовий досвід у цій справі та особливості аграрної економіки України. Стабілізаційні ланки ринку аграрної продукції можуть мати державну природу і певною мірою спиратись на адміністративні методи.

Вирішення завдань окремих продуктових секторів аграрного ринку, які пов'язані з гарантією продовольчої безпеки покладаються на третю підсистему ринку – координації пропозиції. Традиційно в цьому напрямі також передбачається використання державних інститутів і методів у вигляді державних продуктових програм, забезпечених бюджетним фінансуванням. Проте, практика показує, що поки що не запроваджено дієвого організаційно-економічного механізму втручання держави в обмінні процеси на ринку аграрної продукції, від чого потерпають, в першу чергу, сільськогосподарські товаровиробники. В певний період надії поклалися на Закон України "Про закупівлю товарів, робіт та послуг за державні кошти" який спрямований на сприяння розвитку конкуренції у сфері державних закупівель і забезпечення прозорості обміну через організацію відкритих торгів. Проте і на сьогоднішній день його важливі положення залишаються в основному продекларованими. За цієї причини обмінні процеси на ринку аграрної продукції продовжують залишатися економічно слабкерованими. Це значно погіршує становище сільськогосподарських товаровиробників з огляду на ту обставину, що вони є ринкоутворюючими суб'єктами з незначними можливостями впливу на обмінні і розподільні процеси.

Четверта підсистема ринку аграрної продукції охоплює сільськогосподарське виробництво в якому також необхідно формувати належне розуміння особливостей функціонування кожного укладу та галузі в ринкових умовах, можливостей, шляхів і доцільностей різноманітних форм самоорганізації та самоуправління операторів ринку, неминучості й необхідності їх перетворення з пасивних пристосувань до ринкової кон'юнктури на активних її творців, переходу від пасивного очікування державної фінансової допомоги до аргументованої колективної коректної законної постановки відповідних питань в органах державного управління аграрним сектором України.

З вищевикладеного випливає, що системна основа побудови ринку аграрної продукції вимагає науково обґрунтованих дій, головним в яких виступає стратегічна спрямованість щодо насичення його конкурентоспроможною аграрною продукцією у зв'язку із викликами внутрішнього і зовнішнього ринків.

Слід зауважити, що ринок аграрної продукції має ряд характерних особливостей, які необхідно врахувати для забезпечення злагодженої роботи

всіх його суб'єктів, зокрема:

- 1) аграрний ринок займає особливе місце в структурі галузевих ринків

України, є визначальним результатом функціонування аграрного сектора підприємств з переробки сільськогосподарської продукції. На ефективність його функціонування справляє безпосередній вплив ринок землі, ринок праці, ринок інвестиційних товарів та інші важливі складові елементи.

2) аграрний ринок якісно виділяється серед інших товарних ринків сукупністю товарів, що на ньому реалізуються. Вони об'єднані в групи продуктів харчування. Ці групи товарів складають основу відповідних продуктових ринків, які тісно між собою поєднані через платоспроможний попит населення на продукти харчування та певну взаємозамінність останніх.

3) аграрна продукція порівняно з іншими видами продукції мають високий рівень взаємозамінності і в той же час низьку еластичність за доходами, а також обумовленість обсягів виробництва не лише платоспроможним попитом, але й фізіологічними нормами споживання тощо;

4) на ринку аграрної продукції реалізуються товари першочергової потреби – продовольство, що має досить важливе значення для існування людини. Тому ринок аграрної продукції потрапляє в сферу не лише економічних, соціальних, але й політичних інтересів суспільства;

5) на ринок аграрної продукції впливають сезонність виробництва сільськогосподарської продукції та її споживання.

6) залежність пропозиції на ринку аграрної продукції від природно-кліматичних умов.

Література:

1. Коваленко Ю.С. Наукові засади та основні тенденції формування аграрного ринку в Україні / Ю.С. Коваленко // Формування та розвиток аграрного ринку: зб. наук. праць – К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2004. – С. 47-66.
2. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Т.О. Осташко – К.: Фенікс, 2004. – 280 с.
3. Білик Ю.Д. Становлення і розвиток сучасного продовольчого ринку в Україні. / Ю.Д. Білик // Формування та розвиток аграрного ринку: зб. наук. праць – К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2004. – С. 177-189.

Наталія Овчарова
(Суми, Україна)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ ОБ'ЄКТІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ВАРТІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Важливим показником, що комплексно характеризує стан діяльності суб'єктів господарювання, враховує фінансові параметри, економічну ефективність та очікувані перспективи його розвитку є вартість підприємства. Ключовим фактором, що впливає на формування вартості суб'єктів господарювання, є достовірна оцінка об'єктів бухгалтерського обліку. Оцінка є основним елементом бухгалтерського обліку, який дає змогу отримати інформацію про майно підприємства та його зобов'язання, що в подальшому знаходить свої відображення в фінансовій звітності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми оцінки об'єктів бухгалтерського обліку при формуванні вартості бізнесу розглядаються у працях таких науковців як: Бразілій Н. М. [1], Корягін М. В. [3], Крупка Я. [4], Макаренко І. О. [5], Цаль-Цалко Ю. С. [7] та ін. Разом з тим, незважаючи на значну кількість наукових публікацій з даної проблематики, існує об'єктивна потреба у комплексному обґрунтуванні питань, пов'язаних з оцінкою об'єктів бухгалтерського обліку в системі управління вартістю підприємства, основних проблем та перспектив її розвитку.

Метою статті є дослідження та узагальнення основних підходів до оцінки об'єктів бухгалтерського обліку в системі управління вартістю з метою визначення їхніх перспективних напрямів розвитку.

Основні результати дослідження. Здійснення оцінки об'єктів бухгалтерського обліку є однією із найважливіших передумов формування достовірної та релевантної інформації системою бухгалтерського обліку. Оцінка займає центральне значення в системі бухгалтерського обліку та є основою всіх етапів облікового процесу. Вона виступає: загальним вимірником всіх господарських засобів, джерел, процесів; складовою методу бухгалтерського обліку; базовим принципом бухгалтерського обліку і фінансової звітності; вираженням інтересів основних стейкхолдерів підприємства.

Дослідження оцінки бухгалтерського обліку в системі управління вартістю доцільно розпочати з врахування загальноприйнятих підходів до розуміння категорії “оцінка”, що сформувався в результаті тривалого еволюційного процесу під впливом різних економічних шкіл (рис. 1).

Рис. 1. Основні підходи до оцінки

Відокремлення першої групи підходів обумовлено тим, значна варіативність напрямів оцінки обумовлена не тільки специфікою самих об'єктів, особливими умовами їх функціонування та господарськими процесами, а й існуванням різноманітних користувачів інформації та їх цільовими потребами. Кожен контрагент обирає ті методи, які найбільш достовірно відобразать вартість підприємства в тому розумінні, яке відповідає потребам користувачів такої інформації. Як наслідок, в системі обліку оцінка одного й того ж об'єкта може бути здійснена на основі використання різних методичних підходів, залежно від запитів користувачів та їх цілей.

Здійснюючи оцінку об'єктів бухгалтерського обліку необхідно враховувати те, що одним із ключових принципів обліку згідно Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» є принцип історичної (фактичної) собівартості, а отже пріоритетною є оцінка активів підприємства, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання. Здійснення оцінки за історичною собівартістю пов'язане з перевагами її практичного застосування (достовірність інформації, легкість обрахунків тощо). Разом з цим вона не завжди об'єктивно відображає реальну вартість об'єктів, відповідно виникає потреба здійснювати оцінку за справедливою вартістю. Саме тому, в сучасних умовах, при оцінці більшості об'єктів бухгалтерського обліку, використовується комбінований варіант, за якого для одних об'єктів обліку використовується оцінка за історичною вартістю, а для інших – оцінка за справедливою вартістю.

На сьогодні більшість вітчизняних підприємств оцінюють активи та зобов'язання використовуючи загальні методичні підходи визначенні відповідними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, які регулюють методологічні засади оцінки того чи іншого об'єкта оцінки. Загалом більшість дослідників, з урахуванням вимог вітчизняного законодавства, наголошують на необхідності застосування таких видів оцінки: вартість, яка амортизується; ліквідаційна вартість; первісна (історична, фактична) вартість; переоцінена вартість; сума погашення; теперішня вартість; справедлива вартість; вартість використання; сума очікуваного відшкодування; чиста вартість реалізації активу тощо.

При цьому кожний із зазначених видів оцінки застосовується відповідно до певних господарських операцій у процесі руху об'єктів, умов їх використання (рис.2).

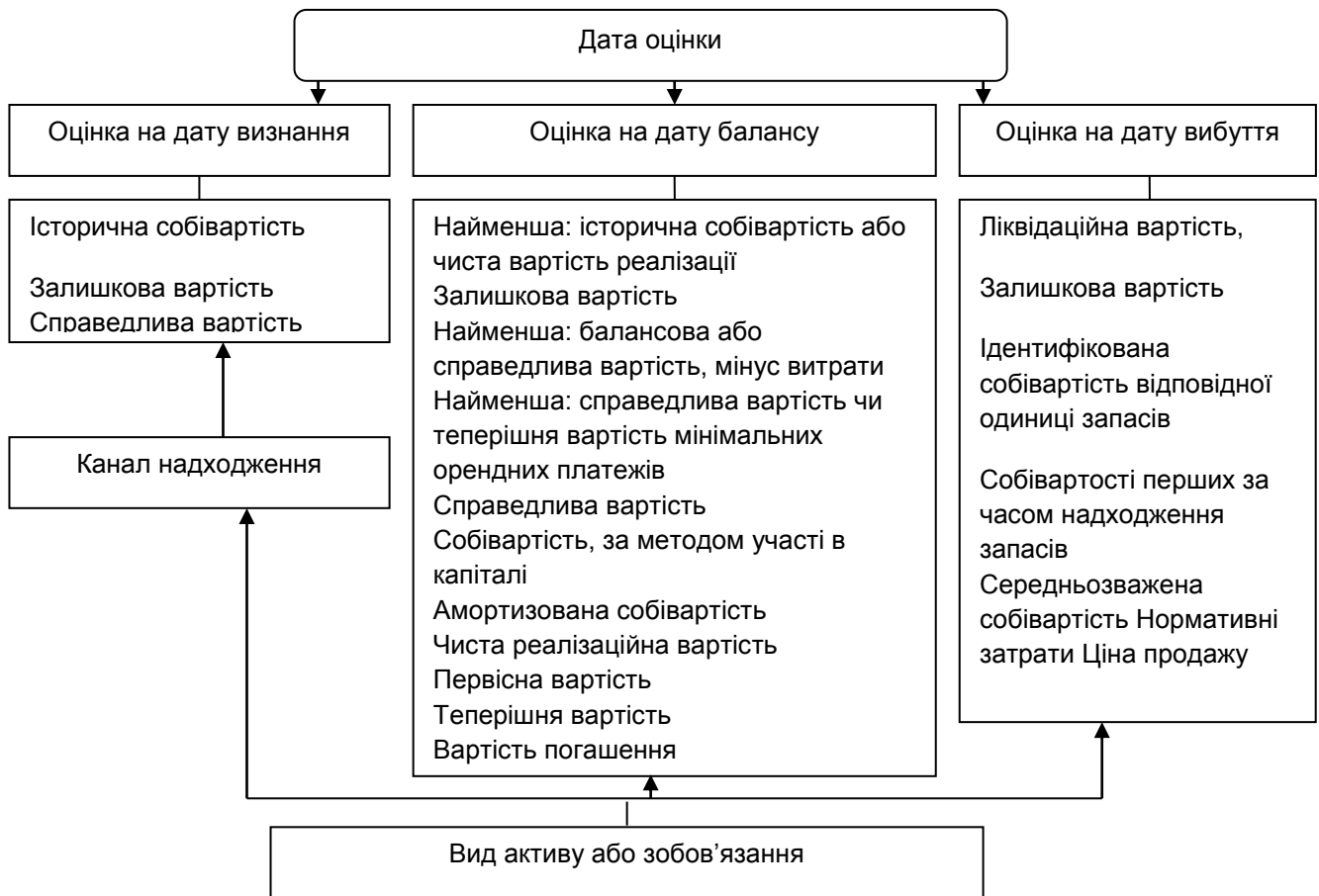

Рис. 2 Класифікація видів оцінок в залежності від дати оцінки (часового фактору)

Крім цього в процесі діяльності підприємства можуть виникнути і інші господарські операції, що обумовлюють необхідність проведення оцінки за допомогою експертних методів. Так, відповідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» обов'язкове оцінювання майна за допомогою експертних методів здійснюється в разі [2]:

- оподаткування майна згідно з законом;
- переоцінки основних фондів (нематеріальних активів);
- створення, реорганізації, банкрутства, ліквідації державних, комунальних підприємств та підприємств (господарських товариств) з державною часткою майна (часткою комунального майна);
- визначення вартості внесків учасників і засновників господарського товариства, а також у разі виходу (виключення) учасника чи засновника зі складу такого товариства;
- визначення збитків або розміру відшкодування у випадках, установлених законом та в інших випадках передбачених законодавством.

Порядок експертної оцінки в таких випадках регламентується Міжнародними стандартами оцінки, Національними стандартами № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», № 2 «Оцінка нерухомого майна», № 3 «Оцінка цілісних майнових комплексів», № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності» тощо. Передбачені випадки оцінки направлені на забезпечення потреб користувачів інформації про вартість підприємства, зокрема, про їх ринкову вартість, та передбачають використання професійної оцінки. При цьому для оцінки майна згідно зі стандартом оцінки № 2 застосовуються такі основні методичні підходи, як витратний, дохідний, порівняльний (ринковий), кожен із яких має свої методи реалізації даної проблеми [2].

Отже, проведення оцінки є достатньо складним процесом, що обумовлюється різними інформаційними потребами окремих груп користувачів, наявністю широкого переліку видів оцінок в залежності від часового проміжку її проведення, значної кількості методів та способів визначення вартості об'єктів обліку.

Разом з цим, незважаючи на досить широкий спектр методів та об'єктів, що підлягають оцінці бухгалтерському обліку, існуюча система обліку в недостатній мірі забезпечує зростаючі потреби користувачів облікової інформації про вартість підприємства. Це зумовлено передусім такими чинниками як: особливості історичного формування системи обліку, орієнтованої на забезпечення збереження майна підприємства, а не його вартості; орієнтація оціночного інструментарію, що повинен забезпечувати надійність результатів вимірювання, а не прогнозу здатність; нездатність регуляторів системи обліку побудувати адекватну потребам користувачів модель бухгалтерського обліку тощо.

Крім цього необхідно враховувати, що господарська діяльність підприємства поступово змінюється, з'являються нові фактори які не є об'єктами оцінки в бухгалтерському обліку, або враховуються в ньому лише частково.

Так, в умовах сьогодення важливу роль в отриманні та збереженні конкурентних переваг, зростання його вартості відіграє інтелектуальний капітал який приймає участь в управлінських процесах, забезпечує підвищення ефективності господарської його діяльності. Зважаючи на неоднорідність інтелектуального капіталу та вимоги діючої облікової методології зазначені фактори не в повному обсязі відображаються у звітності підприємства, разом з тим, вони оцінюються потенційними інвесторами при прийнятті економічних рішень.

До факторів, що впливають на вартість бізнесу, проте лише частково охоплюються системою обліку можна віднести також і соціальні та екологічні показники діяльності підприємства значення яких поступово зростає особливо зважаючи на розвиток так званої «ускладненої» системи обліку.

Таким чином, питання щодо вибору найбільш правильного методу оцінки в сучасних умовах стоїть досить гостро. Не зважаючи на надійність та достовірність бухгалтерської інформації та визначну її роль в управлінні, існування варіативних підходів до розуміння вартості потребує значного розширення предметної області досліджень в сфері облікового забезпечення управління вартістю підприємства, що передбачає доповнення класичних форм фінансової звітності іншими показниками фінансового та нефінансового характеру про фактори, що впливають на створення вартості підприємства проте, на сьогодні, залишаються поза системою бухгалтерського обліку.

Література:

1. Бразілій Н. М. Концептуальні підходи до вартісного вимірювання в системі бухгалтерського обліку / Н. М. Бразілій // Вісник університету банківської справи національного банку України. – 2013. – № 3 (18). – С. 235-238
2. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійної оціночної діяльності в Україні» зі змінами і доповненнями від 09.09.2004 р. № 1992- IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.liga.net>.
3. Корягін М. В. Оцінювання вартості підприємства в системі бухгалтерського обліку : монографія / М. В. Корягін. – Львів : ТОВ «НВП «Інтерсервіс». – 2012. – 262 с.
4. Крупка Я. Методи оцінки майна та інвестицій в обліку й звітності / Я. Крупка // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2015. – С.76-83
5. Макаренко І. О., Воронцова, А. С. Концептуальні основи оцінки об'єктів бухгалтерського обліку в різних системах професійних стандартів / І. О. Макаренко, А. С. Воронцова // Збірник наукових праць. – 2014. – Випуск 38. – С.181-195
6. Національний стандарт 2 «Оцінка нерухомого майна», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2004 р. N 1442 // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1185-2007-%EF>
7. Цаль-Цалко Ю. С. Оцінка ринкової вартості підприємства в системі інформаційних ресурсів бухгалтерських рахунків / Ю. С. Цаль-Цалко // Бухгалтерський облік, контроль і аналіз в сучасній економічній науці і практиці. – К. : КНЕУ, 2014. – 376 с.

**Норбой Узоқов, Латиф Эрдонов, Пахлавон Қурбонов
(Қарши, Ўзбекистон)**

МЕҲНАТ РЕСУРСЛАРИ БАНДЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ВА УНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ АҲАМИЯТИ

Ўзбекистон Республикасининг “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”ги қонунида бандлик тушунчасига муқаммал маъно берилган бўлиб, фуқароларнинг шахсий ва ижтимоий эҳтиёжларини қондириш билан боғлиқ бўлган, меҳнат даромади (иш ҳақи) келтирадиган ижтимоий фойдали фаолиятлари сифатида таърифланган.

Бозор иқтисодиёти шароитида ишсизликка йўл қўймаслик, меҳнатга лаёқатли аҳолини турли шаклдаги мулкчилик доирасида бандлигини таъминлаб бориш кечиктириб бўлмайдиган вазифалардан биридир. Аҳолини бандлигини таъминлаш ва янги иш ўринларини ташкил қилиш вазифасини тезлик билан ҳал этиб бориш яқин истиқболда мамлакатни муваффақиятли ва барқарор ривожлантиришнинг алоҳида олинган устувор йўналиши ва энг муҳим шарт сифатида белгиланганлиги, “аҳолининг бандлик даражасини ошириш, шу асосида унинг даромадлари ва турмуш фаровонлигини юксалтириш муҳим аҳамият касб этиши, бу масала юртимизда нафақат иқтисодий, керак бўлса, сиёсий аҳамиятга эга”¹ эканлиги мавзунинг ўта актуаллигини билдиради.

Ўтган даврда мамлакат аҳолиси 2013 йилда қарийиб 9,7 миллионга кўпайган эди ва унинг умумий аҳоли сони (30 млн 500 мингта) дан 51,2 фоизи шаҳарларда ва 48,8 фоизи қишлоқларда истиқомат

¹ Каримов И.А. Халқ депутатлари Сурхондарё вилояти Кенгашининг навбатдан ташқари сессиясида сўзлаган нутқи. 2008 йил / мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. Т.16-Тошкент. Ўзбекистон, 2008, 306 бет.

қилади. Аҳолининг умумий миқдорининг 30,2 фоизини меҳнатга лаёқат ёшигача бўлганлар, 61,7 фоизини меҳнатга лаёқат ёшдагилар ва 8,1 фоизини меҳнатга лаёқат ёшидаги катталар ташкил этади.

Бандликнинг иқтисодий аҳамияти мамлакат миллий иқтисодиётини ўстиришда намоён бўлади. Маълумки, 1996 йилдан бошлаб мамлакат иқтисодиёти барқарор ўсиши суръатлари таъминланган бўлиб, кейинги ўн бир йил мобайнида ялпи ички маҳсулотни йиллик ўсиши 8 фоиздан зиёд бўлмоқда, бандлик эса 2,5-3 фоиздан кўпайиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов ишсизлик ва иш билан банд қилиш муаммосини ҳал қилиш бўйича қуйидаги фикрни билдирган эдилар. “Янги иш ўринларини ташкил этиш, бандликни таъминлаш ва аҳоли даромадларини ошириш масалалари доимо эътиборимиз марказида бўлиб қолмоқда”².

Ҳақиқатдан ҳам кейинги 5 йил мобайнида мамлакатда 5 миллион янги иш ўринлари яратилди. Ўтган 2015 йилда 980 минг тадан ортиқ иш ўрини ташкил қилинган бўлса, шунинг 60 фоиздан зиёди қишлоқ жойларида яратилди.

Коллежларнинг 480 мингдан ортиқ битирувчиси иш билан таъминланди. Тижорат банклари томонидан уларга ўз бизнесини ташкил қилиш учун 280 миллиард сўмга яқин имтиёзли кредитлар ажратилди ва бу маблағ 2014 йилга нисбатан 1,3 баробар кўпдир. Ҳақиқатан ҳам аҳоли бандлигини таъминлаш масаласи борган сари энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади. Хусусан, бу вазифани бажариш борасида 2016 йилда 990 мингга яқин янги иш ўрни яратиш мўлжалланган бўлиб, жумладан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик хизмат кўрсатиш соҳасини изчил ривожлантириш ҳисобидан 660 мингдан зиёд иш ўрни яратилади ҳамда олий ўқув юртлари, лицей ва коллежларнинг 510 мингдан ортиқ битирувчиларини иш билан таъминлаш имкониятлари яратилади.

Бу борада республиканинг ресурсларга бой ва салоҳияти етарли бўлган Қашқадарё вилоятида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш, аҳолини меҳнат қилишга қодир бўлган қисмини иш билан банд қилиш борасида амалга оширилган ишлар ҳақида фикрлар юритилади. Кишилиқ жамиятининг узлуксиз ривожланиб бориши аҳолининг кун сайин ўсиб бораётган талаб ва эҳтиёжларини қондириш моддий ва номоддий неъматларга бевосита боғлиқдир.

Моддий неъматлар табиат томонидан берилган бўлсада, уларни истеъмол қилишга яроқли қилиш учун ишлаб чиқариш, тайёрлаш, қайта ишлаш лозим. Бунинг учун меҳнатга лаёқатли бўлган инсонларни тайёрлаш (ўқитиш, билим бериш, малакасини ошириш, тажрибага эга бўлиш ва ҳоказо) талаб қилинади.

Хусусан, моддий неъматлар ишлаб чиқариш, хизматлар кўрсатиш ва иш бажариш икки зарурий таркибий қисмини ташкил этади:

1. Моддий ресурслар (хомашё, асбоб-ускуналар, ёқилғи-энергия, машиналар ва ҳоказолар).
2. Инсон ресурслари – касб малакалари ва билимларига эга бўлган ходимлардан ташкил топади.

Инсон ресурслари - меҳнатга лаёқатли бўлган кишилар, улар фақат моддий неъматлар яратиб қолмай, шу билан бирга уларни истеъмол ҳам қиладилар, лекин истеъмол даражаси бир хил бўлмайди, эҳтиёжлари жиҳатидан унчалик бир хил бўлмаслиги мумкин, чунки уларнинг жинси, ёши, соғлиғи, оилавий аҳволи, маълумот даражаси, даромади сабаб бўлади.

Меҳнат ресурслари мамлакат аҳолисининг моддий неъматлар ишлаб чиқариш, хизматлар кўрсатиш ва иш бажаришга қодир бўлган меҳнатга лаёқатли қисмидан ташкил топади.

Меҳнат ресурсларининг сонини ҳисоблаб чиқишда қуйидагилар эътиборга олинади:

- 1) Меҳнат қилишга лаёқатли аҳоли;
- 2) Ишламайдиган имтиёзли пенсионерлар;
- 3) Ишловчи ўсмирлар;
- 4) Меҳнат қилиш ёшидаги ишламайдиган биринчи ва иккинчи гуруҳ ногиронлар сони тўпланади.

Меҳнат ресурслари ва ундан моддий неъматлар ишлаб чиқариш тармоқларида, хизмат кўрсатиш соҳаларида оқилона ва самарали фойдаланиш бозор иқтисодиёти шароитида долзарб ижтимоий-иқтисодий муаммолардан бири ҳисобланади.

Ушбу мақолада табиий бой ресурсларга эга ва меҳнат ресурслари кўп бўлган Қашқадарё вилояти ялпи ҳудудий маҳсулотини яратишда асосий омил сифатида меҳнат ресурслари ҳақида фикр юритилади.

Вилоятда 2015 йилнинг биринчи июль маълумотлари бўйича доимий аҳоли сони 2985,8 минг кишини ташкил этган бўлиб, йиш бошидан ҳозирги қадар 26,9 минг кишига кўпайган, аҳолининг кўчиб келиш ва кўчиб кетиш миграция сальдоси 0,1 минг кишини ташкил қилган.

Меҳнат ресурслари сони 2015 йилнинг ярим йилида 1716,6 кишини ёки вилоят доимий умумий аҳолисининг 57,5 фоизини ташкил этади, ўтган йилнинг шу даври билан таққослаганда 102,5 фоизга кўпайган. Вилоятда 2015 йилнинг январь-июнь ҳолати бўйича иқтисодий фаол аҳоли 1190879 киши бўлиб, шундан 1125030 нафари иш билан банд қилинган. Иқтисодиётнинг расмий секторида 629083 нафар аҳоли иш билан банд қилинган, иқтисодиётнинг норасмий секторида 391548 нафар ишчи ходим иш билан таъминланган, республикадан бошқа мамлакатларга ишлаш учун кетган 104399 нафар, меҳнатга банд қилишга хоҳиши бўлган 65849 нафар фуқаро четда ишлаётган ва ишлаши мумкин бўлган меҳнат ресурсларини ташкил этади.

² Каримов И.А. 2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади

Меҳнатга лаёқатли бўлган аҳолини иш билан банд қилиш иш ўринларини яратишга бевосита боғлиқдир. Бу борада вилоятда аҳолининг бандлигини таъминлаш дастури ишлаб чиқилган. Дастурни ижросини таъминлаш мақсадида 2015 йилнинг январь-август ойларида вилоятнинг шаҳар ва туманларида янги иш ўринлари яратилган.

Хусусан, Қарши шаҳрида 5018 та, Ғузур туманида - 2169 та, Деҳқонобод туманида - 2991 та, Қамаш туманида - 3439 та, Қарши туманида – 3909 та, Касби туманида – 3290 та, Китоб туманида – 3324 та, Косон туманида – 3393 та, Миришкор туманида – 2555 та, Муборак туманида- 3041 та, Нишон туманида – 2856 та, Чироқчи туманида – 5700 та, Шаҳрисабз туманида – 6661 та, Яққабоб туманида – 3521 та янги иш ўринлари ташкил этилган, жами яратилган иш ўринлари вилоят бўйича 51867 тани ташкил этади. Аҳолини иш билан банд қилиш дастури 101,3 фоизга бажарилган. Жумладан, саноатда 672 та, хизмат кўрсатиш соҳаларида 1990 та, қишлоқ хўжалигида 2527 та янги иш ўринлари очилган. Саноатда бандлик дастурининг бажарилиши 122,0 фоизни, хизмат кўрсатишда – 109,3 фоизни, қишлоқ хўжалигида эса 112,0 фоизни ташкил этади. Бундан ташқари ишлаётган корхоналар фаолиятини тиклаш ҳисобидан дастурнинг йиллик режасида 653 та иш ўрни белгиланган бўлиб, январь-август даврида 416 та прогнозлаштирилган, амалда – 423 та иш ўрни яратилган ва аҳоли бандлиги таъминланиб, дастур топшириғи – 101,7 фоизга бажарилган.

Вилоятда аҳоли бандлигини таъминлашга кўмаклашиш марказлари мавжуд, бу марказлар иш сўраб мурожаат қилган фуқароларни рўйхатга олади, ишга жойлаштиришга кўмаклашади, меҳнат биржаларида ўтказиладиган ярмаркаларда иш ўринлари эълон қилинади. Вилоятнинг марказларига 2015 йил январь-август ойлари давомида “Аҳолини иш билан таъминлаш ҳудудий дастури” бўйича 17555 та фуқаро рўйхатга олинган бўлиб, 16768 таси турли тармоқ ва соҳаларда ўзларининг касб-ҳунарлари бўйича ишга жойлаштирилган. Вилоятнинг шаҳар ва туманларида аҳолини иш билан таъминлаш ва бўш иш ўринлари сони таҳлили жадвалда кўрсатилган.

Жорий йилнинг ўтган даврида меҳнат бўлимларига ишга жойлаштиришда ёрдам сўраб 12956 та фуқаро мурожаат қилган ва улардан 12294 таси турлийўналиш ва соҳаларга ишга жойлаштирилган, 2014 йилнинг шу даврига нисбатан 85,4 фоизни ташкил этган ёки иш сўраб мурожаат қилганларнинг 94,9 фоизи яратилган иш ўринларига иш билан таъминланган. Ишга жойлаштириш ҳолатини туманлар бўйича таҳлил қилинганда Қарши шаҳри бўйича 1250 киши, вилоят миқёсида жами рўйхатда турганларнинг 9,6 фоизини, Чироқчи тумани бўйича 1082 киши, жами рўйхатда турганларнинг 8,3 фоизини ташкил қилганини кўриш мумкин. Жорий йилда меҳнат бўлимларига ишга жойлаштиришга ёрдам сўраб мурожаат қилган фуқароларнинг сони ўтган 2014 йилга нисбатан 710 кишига ёки 11,5 фоизга камайган. Жорий йилнинг январь-июнь ойларида Ғузур туманида - 555 та, Деҳқонобод туманида - 429 та, Қамаш туманида - 1447 та, Қарши туманида – 1064 та, Косон туманида – 723 та, Китоб туманида – 1127 та, Миришкор туманида – 511 та, Муборак туманида – 679 та, Нишон туманида – 551 та, Касби туманида – 681 та, Чироқчи туманида – 1014 та, Шаҳрисабз туманида – 1025 та, Яққабоб туманида – 1299 та ва Қарши шаҳрида – 1189 та фуқаро меҳнат бўлимлари орқали касб-ҳунари бўйича турли йўналишларга ишга жойлаштирилган. Вилоят меҳнат ва аҳоли ижтимоий муҳофаза қилиш бош бошқармасининг маълумотларига кўра жорий йилнинг январь-июнь ойлари дастурида 39352 та иш ўрни ташкил этиш мўлжалланган

Қашқадарё вилояти бўйича 2015 йил январь-август ойлари давомида “Аҳолини иш билан таъминлаш ҳудудий дастури”ни бажарилиши кўрсаткичларининг ТАҲЛИЛИ

№	Шаҳар ва туманлар	Бандликка кўмаклашиш марказларига иш сўраб мурожаат қилганлардан рўйхатга олинганлар		Ишга жойлаштирилди		Ишсиз деб эътироф этилди		Жамоат ишларига жалб этилди		Касбга тайёрлашга юборилди		Ишсизлик нафақаси таъинланди		Бўш (вакант) иш ўринлари сони
		Жами	шундан, хотин-қизлар	Жами	шундан, хотин-қизлар	Жами	шундан, хотин-қизлар	Жами	шундан, хотин-қизлар	Жами	шундан, хотин-қизлар	Жами	шундан, хотин-қизлар	
1	Қарши шаҳар	1827	603	1746	556	67	31	26	4	25	22	16	5	313
2	Ғузур	858	377	784	333	87	48	29	3	13	13	45	32	583
3	Деҳқонобод	618	280	557	258	61	23	15	1	6	2	40	20	286
4	Қамаш	1936	877	1922	872	58	17	34	0	12	12	12	5	195
5	Қарши т.	1470	558	1412	511	72	44	27	5	12	10	33	29	225
6	Касби	975	351	946	334	65	29	36	12	12	5	18	12	196
7	Китоб	1682	743	1628	707	85	39	30	11	23	5	32	23	362
8	Косон	992	308	603	279	77	46	45	18	20	20	12	8	127
9	Миришкор	732	251	700	220	32	26	14	10	11	10	7	6	216
10	Муборак	936	238	895	199	51	39	27	18	10	10	15	11	253
11	Нишон	781	349	751	342	51	36	24	17	12	12	17	7	136
12	Чироқчи	1395	646	1296	589	82	48	35	21	28	22	19	5	214
13	Шаҳрисабз	1426	577	1346	531	78	43	39	24	23	11	30	13	250
14	Яққабоб	1927	979	1882	959	80	29	50	19	24	8	6	2	565
	Жами	17555	7137	16758	6690	946	498	431	163	231	162	302	178	3921

Манба: Вилоят меҳнат ва аҳоли ижтимоий муҳофаза қилиш бош бошқармаси маълумотлари (2015 йил январь-август ойлари)

бўлиб, ҳақиқатда шу даврда 40678 та иш ўрни яратилган ёки 103,4 фоизга бажарилган, шу жумладан хизматлар соҳаси ва сервисни ривожлантириш мақсадли комплекс Дастурларини амалга ошириш доирасида вилоят бўйича 1579 та иш жойлари яратилган ва аҳолининг иш билан бандлиги таъминланган.

Вилоятда “Бўш иш ўринлари” ярмаркаларида 3194 та корхона қатнашган ва унда 5170 та махсус касб-ҳунар коллежларини битирувчилари ҳам иштирок этган, улардан 858 тасига ишга жойлашиш учун йўлланма берилган ва 695 таси ишга жойлаштирилган, қолган фуқаролар касб тайёргарлигига юборилган, ҳақ тўланадиган жамоат ишларига йўлланган ва якка тартибда тадбиркорлик билан шуғулланишга маслаҳатлар берилган.

Хуллас, вилоятда умумий аҳоли сони 2 млн 985 минг 800 кишини ташкил этади, унинг 57,5 фоизи иш илишга, хизмат кўрсатишга лаёқатли меҳнат ресурсларидир. Меҳнат ресурсларини иш билан таъминлаш мақсадида ишлаб чиқаришни янада ривожлантириш, янги меҳнат турларини ташкил этишни йўлга қўйиш, хизмат кўрстаиш соҳаларини кўпайтириш ва кенгайтириш, хусусий ва якка тартибдаги тадбиркорликка кенг имкониятлар ва эркинлик беришни янада кучайтириш, бола тарбияси билан банд бўлган уй бекаларига уйда бажариладиган буюртмалар беришни оммалаштириш ва оилавий тадбиркорлик бизнесини турли тармоқ ва соҳаларда ривожланишига шароитлар яратиб бериш йўли билан меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланган ҳолда аҳолини меҳнатга лаёқатлиларини банд қилиш, иш билан таъминлашга ва уларни ижтимоий муҳофаза қилиш бўйича амалга ошириладиган чора тадбирларни кўпайтириб бориш ва такомиллаштириш шулар жумласидандир.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи, 2016 йил 16-январь.
2. Қашқадарё вилояти меҳнат ва аҳолини муҳофаза қилиш бошқармаси маълумотлари. Қарши 2015 йил.
3. Қашқадарё вилояти статистика бошқармаси маълумоти. Қарши-2015 йил.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

**Максим Воляник
(Київ, Україна)**

**ОСНОВНІ ЕТАПИ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ВИДАТНОГО КОРАБЛЕБУДІВНИКА
В. П. КОСТЕНКА (1881-1956)**

Володимир Полієвктович Костенко — відомий український кораблебудівник, активний учасник у конструюванні та зведення суден, публіцист та лауреат Державної премії СРСР.

Володимир Полієвктович більшу частину свого життя присвятив різнобічній діяльності в сфері суднобудування. У 1915-1917 роках розробив проекти лінійного корабля, який мав вантажопідйомність близько 45 тисяч тонн, а також судна нового типу «риб'ячий хвіст». Крім того він займався питаннями броньованого захисту кораблів, гідродинаміки та був автором близько дев'яноста наукових праць [1, с. 56]. У 1930-х роках брав участь у розробці суднобудівних заводів на Амурі та Северодвінську із використанням нових технологій та нової схеми побудови кораблів. Застосовані ним нові методи в суднобудуванні дали поштовх для інтенсивного вітчизняного розвитку суднобудування.

Слід відзначити що Володимир Костенко був також і видатним громадським діячем. Так, впродовж 1946-1956 років він був членом Центрального наукового інженерно-технічного товариства суднобудування, та заслуженим членом НТС суднобудівної промисловості. У 1946 році його призначили членом науково-технічних рад Мінсудпрому та Міністерства військових і військово-морських підприємств, з березня 1948 року — членом науково-технічної ради ЦНДІ імені академіка О.М. Крилова; а в 1950 він став членом радколегії «Суднобудування».

Володимир Полієвктович вмів поєднувати теорію і практику. В ході Цусимського бою, в травні 1905 року, він вперше в бойових умовах застосував на практиці «Таблиці непотоплюваності» О.М. Крилова, завдяки чому броненосець «Орел», який одержав більше сотні пошкоджень, зміг залишитися на плаву.

За роки навчання В.П. Костенко отримав премію за оригінальний проект полегшеного швидкісного броненосного крейсера. Після проведених аналізу даних щодо ваги різних корабельних пристроїв, механізмів та озброєння, він встановив, що, при заміні важких вогнетрубних котлів шотландського типу порівняно легкими водотрубними, а також використавши більш легкі допоміжні механізми, можна вивільнити для посилення захисту та озброєння близько півтори тисячі тонн. А також збільшивши головний калібр з 203 мм до 254 мм, В.П. Костенко вперше в світовому кораблебудуванні застосував лінійно-піднесене розташування гарматних веж.

Після закінчення училища В.П. Костенко отримує призначення в Петербурзький військовий порт на посаду помічника будівельника броненосця «Орел». На цьому судні в 1905 році він, як корабельний інженер, брав участь у тривалому переході Другої Тихоокеанської ескадри на Далекий Схід для ведення військових дій проти японського флоту.

Після Цусимського бою він виявився єдиним корабельним інженером, хто зміг вижити. У поході і в бою В.П. Костенко вів систематичне спостереження за морехідними якостями броненосця і роботою його суднових пристроїв і систем, а також вів щоденник, у якому описував всі факти і події, пов'язані з кораблем і ескадрою і цілому. За час переходу вчений зміг розрахувати і завчасно навчив особовий склад «Орла» правильно заповнювати забортною водою під час боювідсіки, протилежні пошкодженням. Завдяки чому броненосець в момент можливого перекидання залишився на плаву. [5, с. 77].

У 1906 році В.П. Костенко представив свою доповідь «Технические недостатки кораблей русского флота, выявившиеся в походе 2-й тихоокеанской эскадры и в Цусимском бою».

Дана доповідь складала два томи. В зазначеній роботі В.П. Костенком був проведений глибокий аналіз причин перевантаження броненосця і в поході, і бою, а також його вплив на якість роботи судна; досліджено аварії рульових приводів, була дана оцінка трюмної частини броненосця.

У своїй доповіді корабельник зазначив, що броненосці типу «Бородіно» створювалися для рішучого ескадреного бою з сильним супротивником на обмежених морських театрах бойових дій з опорою на тилові бази. На Балтиці це були Лібава, Ревель, Гельсінгфорс, Кронштадт, на Далекому Сході — Владивосток і Порт-Артур. Тому, при потужній артилерії і бронюванні вони мали зменшений запас палива, продовольства, води і всіх витратних матеріалів та постачання.[4, с. 35]

Також Володимир Полієвктович був на стажуванні закордоном. Там він зміг вивчити броньові і снарядні заводи Брауна і Фірта в Шеффілді, суднобудівні заводи Джона-Брауна в Клайдбанку і Харленд ель Вульф (Harland&WolffLtd.) в Белфасті. На стапелях останнього будувалися трансатлантичні лайнери «Титанік» та «Олімпік». Інженер отримав можливість ознайомитись з моделями і проектами цих суден, в результаті чого зробив висновок, що система їх непотоплюваності була вимога, що передбачала закінчення всіх головних поперечних переділок біля суцільної водонепроникної палуби. Вже тоді В.П. Костенко зазначив, що одна невелика пробоїна зможе привести до загибелі судна. Але всі його зауваження були проігноровані англійцями, в результаті чого 14 квітня 1912 року лайнер «Титанік» пішов на дно після зіткнення з айсбергом[2, с. 45].

В листопаді 1928 року він став заступником керуючого і головою технічної ради ленинградського «Судопроєкта». Але в грудні його заарештовують за звинуваченням у перевитраті кошторисної вартості

суден. У червні 1929 року Володимир Полієвкович був засуджений до розстрілу, але вирок було змінено на 10 років тюремного ув'язнення в Соловецькому таборі особливого призначення. Але не дивлячись на це він продовжував працювати і сприяв виробленню нового типу суднобудівного заводу, що відповідав найсучаснішим для того часу технологіям. Вперше в СРСР тоді здійснили будівництво суден на горизонтальних стапелях, розташованих в сухих доках вище горизонту зовнішньої акваторії. Для спуску суден доки мали проміжний наливний басейн із напівшлюзом з шандорним затвором. Спуск кораблів проводився за допомогою примусового наповнення водою доків і подальшого виведення його через напівшлюз на акваторію заводу[3, с. 90].

Таким чином Володимир Полієвкович залишається і сьогодні геніальним корабельним інженером. Він зробив величезний внесок у розвиток суднобудівних заводів і суднобудування в цілому. Відзначимо, що навіть на даному етапі дослідження життєвого і творчого шляху В.П. Костенко не є розкритим повною мірою.

Література:

1. Виноградов С. Е. Последние Исполины Российского императорского флота. Линейные корабли с 16 артиллерией в программах развития флота 1914 — 1917 гг. / С. Е. Виноградов — СПб.: ГалееПринт, 1999. — 408 с.
2. Записки (1906 и 1910 — 1911 годы). Сборник [Электронный ресурс] / В. П. Костенко, П. И. Костенко. — СПб : ОАО ЦТСС, 2011. — Режим доступа к сборнику: /www.sstc.spb.ru/files/st11/
3. Зубов Б. Н. История кораблестроения на юге России / Б. Н. Зубов.—Калининград: Кн. изд-во, 1990. — 383 с.: ил.
4. Костенко В. П. К восстановлению водного транспорта / В.П. Костенко // Сборник Главметалла. — Харьков, 1924. — С. 32 — 58.
5. Костенко В. П. На «Орле» в Цусиме / В.П. Костенко. — Л.: Судостроение, 1968. — 492 с.: ил.

Науковий керівник:

кандидат фізико-математичних наук, Барановська Леся Валеріївна.

**Максим Воляник
(Київ, Україна)**

ВНЕСОК КОНСТРУКТОРА ВАЖКИХ ТАНКІВ Ж. Я. КОТІНА В РОЗРОБКУ ЦИВІЛЬНОЇ ТЕХНІКИ

Жозеф Якович Котін відомий як видатний конструктор радянської бронетехніки. За розроблення своїх машин Котін отримав визнання, славу та пошану. Ряд робіт науково-популярного характеру кінця ХХ—початку ХХІ століття окреслюють його внесок як організатора, який зумів використати особливості тоталітарного режиму для просування техніки розробленої під його керівництвом.

Жозеф Якович створив найпотужніше конструкторське бюро - Особливе конструкторське бюро танкобудування (ОКБТ) яке займалося розробкою важких танків, бронетранспортерів, артилерійських установок, стратегічних ракет та інших машин. Котін один з тих людей, які не відмовляються від будь-яких робіт. Він мав дуже добрі відносини з різними виробниками, був авторитетом серед колег та замовників, вірив у свій колектив, вірив що будь-яка робота колективу по силам. Це не раз змушувало співробітників займатися новою для них справою, працювати понад свої сили виконуючи різноманітні замовлення.

Після Великої Вітчизняної війни спеціалісти Ленінградської лісотехнічної академії звернулися в КБ з проханням розробити спеціальний трактор для трелювання лісу. В 1945-1946 роках різними організаціями проводились роботи з дослідження можливостей виготовлення даної машини для вивезення лісу. Завдання з розробки трактора для трелювання лісу було надане ОКБТ під керівництвом Ж.Я. Котіна. В конструкторському бюро було створено «тракторний відділ». В 1947 році замовлений трактор був прописаний в плані дослідницьких робіт ОКБТ ЛКЗ під індексом КТ-12 (Кіровський трелювальний). 5 березня 1947 року Міністерство транспортного машинобудування видало наказ закінчити дослідні роботи над трактором і випустити його на випробування. В листопаді 1947 року перші 5 тракторів КТ-12 були продемонстровані на параді у Москві. В 1948 році колектив конструкторів в тому числі Ж.Я. Котін отримав Державну премію за розроблений трактор КТ-12 був першим у світі спеціалізованим трактором для трелювання лісу. Перший радянський трелювальний трактор став неоціненним внеском Жозефа Яковича в розвиток тракторної сфери. На основі КТ-12 були розроблені всі наступні моделі трелювальних тракторів з більш потужнішими двигунами.

В 1957 році в ОКБТ звернувся відомий полярний дослідник Михайло Михайлович Сомов з проханням створити потужну машину для дослідження Антарктиди, своєрідну лабораторію. Ж.Я. Котін захопився ідеєю створення такої машини. Складність роботи полягала в тому, що машина мала мати високу прохідність, працювати за низьких температур, в умовах розрідженого повітря. З самого початку проектування всюдихід отримав назву «Пінгвін» Всюдихід став першою радянською машиною для дослідження найбільш недоступних куточків планети. «Пінгвін» міг транспортувати вантаж достатній для довгих досліджень окремої території. Ця машина була унікальна у своєму роді. На подібні «Пінгвіна» були

розроблені й інші машини для інших задач. Всюдихід залишив свій слід в історії як перша спеціалізована машина для дослідження Антарктиди.

В 1961 році Жозеф Якович взявся за розробку нового трактора, який мав бути схожим на трактор марки «Wagner». Конструкція трактора «Wagner» була детально вивчена і конструктори приступили до розробки власної машини. Зовні трактор зовсім не нагадував свій прототип. В червні 1962 року з воріт Кіровського заводу в Ленінграді вийшов трактор К-700. Це був найпотужніший сільськогосподарський трактор СРСР. Гігант вагою 12 т мав характеристики всюдихода завдяки шинам значного діаметру. Після тривалих випробувань в різних кліматичних зонах та відпрацювань конструкції з воріт заводу вийшов перший серійний трактор К-700 «Кіровець». Котіну прийшлося докласти великих зусиль для просування трактора. На основі К-700 було розроблено різноманітні транспортні машини навантажувачі, дорожньо-будівельні машини, тягачі. Завдяки старанням Ж. Я. Котіна як очільника ОКБТ трактор зайняв місце в затвердженому типажі тракторів, виробничих цехах та в сільському господарстві.

Таким чином Ж. Я. Котін займався розробкою тракторів, цивільної техніки проте вніс в неї принципи, притаманні військовій техніці, що сприяло її розробці як потужних надійних систем так і широкому розповсюдженню. Поєднання інженерного та організаторського таланту в собі Жозефа Яковича Котіна його втілення в конкретних машинах, дозволяє відзначити його і як видатного конструктора цивільної техніки. Загалом роботи Жозефа Яковича в напрямку створення трельовального трактора, всюдихода, орного трактора окреслили напрямки розвитку цієї техніки на десятиліття до сьогодні!

Література:

1. Ільченко М.Ю. Жозеф Котін - видатний конструктор бронетанкової та техніки цивільного призначення / М.Ю. Ільченко // Київський - 2013 - 12 грудня 2013. - С. 3
2. Курин Н.В., Ломоносов В.Т., Сычев Л.Е., Якубович Б.М. Котин Ж.Я. (ред) Трактор КТ-12 / Н.В. Курин, В.Т. Ломоносов., Л.Е. Сычев, Б.М. Якубович ред Ж.Я.Котин. – М – Л., 1949. – 208 с.
3. Круглов А. Промышленные тракторы Часть 10.
4. Кессель И.В. Тракторы на лесозаготовках за рубежом / И.В. Кессель. – Минлеспром РСФСР, М. 1958. – 184 с.
5. Трактор «Кировец». Семейству «семисотых» – 50 лет [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.kzgroup.ru/rus/s/191/traktor_kirowetz.html
6. Сфремов А.С. «Пингвин» дошел до Полюса недоступности. Уникальный полярный вездеход созданный на базе БТР-50П [Электронный ресурс] / Военное обозрение. – Режим доступа: topwar.ru/32250_pingvin_doshel_do_polyusa_nedos_tupnosti_unikalnyy_polyarnyy_vesdechod_sozdannyy_na_baze_btr_50p.html

Науковий керівник :

кандидат фізико-математичних наук, Барановська Леся Валеріївна.

**Тарас Іващенко
(Київ, Україна)**

СПІРАЛІ І ЗОЛОТИЙ ПЕРЕТИН

З усіх чудових чисел одне є особливо цікавим: 1,6180339887. Ми будемо називати його золотим перетином. Воно позначається грецькою буквою Φ (фі) і грає в математиці видатну роль, а також з творіннями природи і людини. Ми почнемо з огляду численних застосувань золотого перетину і спіралі, а саме в науці і мистецтві протягом всієї історії людства. Золотий перетин - це таке пропорційне ділення відрізка на нерівні частини, при якому весь відрізок так відноситься до більшої частини, як сама велика частина відноситься до меншої; або іншими словами, менший відрізок так ставиться до більшого, як більший до всього: $a : b = b : c$ або $c : b = b : a$.

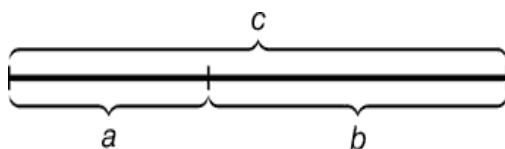

Рис. 1. Геометричне зображення золотої пропорції

$$\frac{1 + \sqrt{5}}{2} \approx 1,6180339887.$$

Рис. 2. Ф-ла для запису золотого перетину

Одним з чудових властивостей золотого перетину є його невичерпна Талантипороджувати вишукані форми: від трикутників до двадцятигранних тіл, званих ікосаедрами. Але незважаючи на почесне ім'я, це число зустрічається навіть у повсякденних геометричних об'єктах, таких як кредитні картки і п'яти-кінцева зірка. Форма кредитних карт являє собою приклад так звані-го «золотого» прямокутника, сторони якого знаходяться в «золотому» відношенні. Так що навіть «золоті» прямокутники повсюдно поширені, не кажучи

вже о спіралях або зірках. Всі вони тісно пов'язані із золотим перетином. Візьмемо «золотий» прямокутник і впишемо в нього квадрат, сторони якого дорівнюють ширині прямокутника і так повторимо декілька разів.

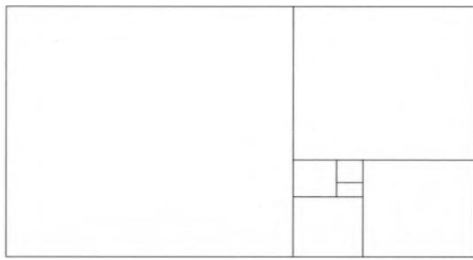

Рис. 3. «Золотий» прямокутник

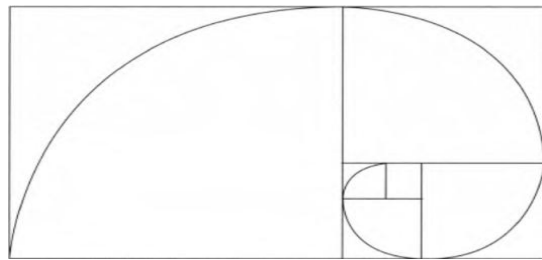
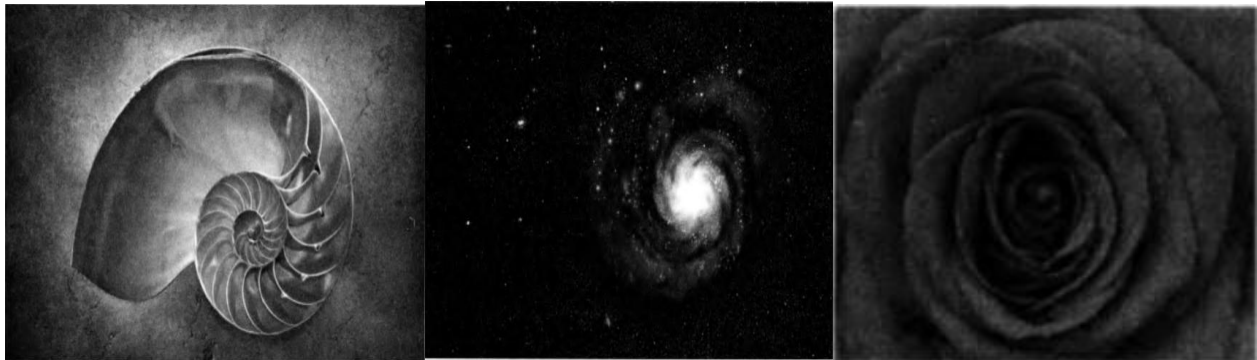
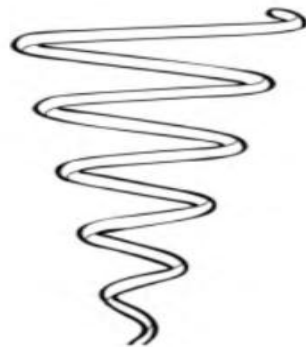

Рис. 4. Дуги в «золотому» прямокутнику

Тепер в кожному із квадратів ми проведемо дугу, як показано на малюнку вище. І радіус кожної дуги дорівнює довжині сторони наявного квадрата. Ця елегантна крива називається логарифмічною спіраллю. Вона зовсім не являється математичним курйозом, а навпаки, ця чудова лінія часто зустрічається у фізичному світі: від раковини наутілуса, ракагов галактик і до розпущених пелюсток роз.

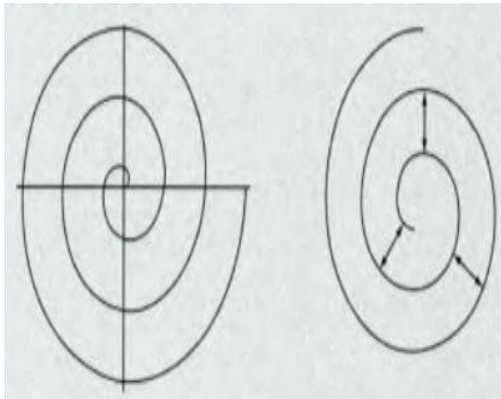
Якоб Бернуллі і СПІРАЛІ

Спіраль і її властивості викликали інтерес у багатьох видатних математиків. Якоб Бернуллі (1654-1705) був особливо зачарований спіралями, яким він присвятив роки досліджень. Це його захоплення привело до того, що він навіть заповідав вигравіювати спіраль на його могилі. Ми ще не вичерпали всі можливості спіралі. По правді кажучи, ми тільки почали знайомство з нею. Пізніше ми знайдемо її в «золотих» трикутниках, а також у багатьох красивих природних об'єктах.

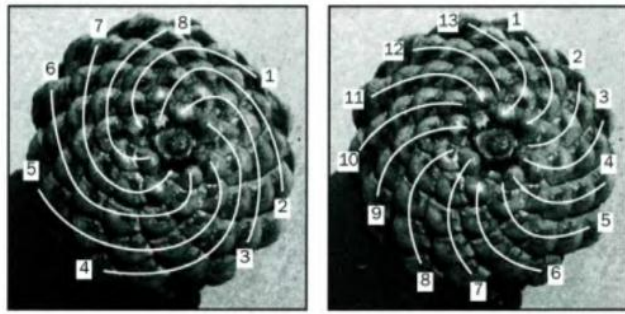
Спіраль - це безперервна крива, яка огинає деяку центральну точку, ніколи не перетинаючи саму себе. Існують різні типи спіралей, одержувані різними способами, кожен із своїми особливими властивостями. Перший тип - так звана спіраль Архімеда, названа на честь її першовідкривача, який побачив її в павутині. Таку спіраль можна зробити, обернувши мотузку навколо будь-якого стержня, потім обережно перенести мотузку на плоску поверхню, зберігаючи віті. Мотузка буде описувати спіраль, в якого відстань від центру до будь-якої точки мотузки пропорційно куту повороту. Одне з основних властивостей такої спіралі - те, що відстань між будь-якими двома витками залишається незмінним. Якщо ми виконаємо те ж саме, але в цей раз обмотаємо мотузку навколо конуса, то отримаємо золоту спіраль або спіраль Дюрера. У такій спіралі відстань між витками збільшується, як це можна бачити на малюнку поперечного перерізу раковини молюска. Спіраль в тривимірному просторі називається гвинтовою спіраллю. Гвинтові спіралі можуть збільшуватися в розмірах, як це видно на прикладі рогів деяких тварин. Вони називаються іонічними гвинтовими спіралями. Гвинтові спіралі можуть також зберігати постійну ширину (як у випадку

пружин, гвинтових сходів або подвійної спіралі ДНК). Тоді вони називаються циліндричними гвинтовими спіралями.

Наutilus

Раковини молюсков часто имеют форму «золотой» спіралі. Самый характерный пример — это раковина наutilusа (*Nautilus pompilius*). Раковина увеличивается с добавлением внутренних камер, каждая из которых больше, чем предыдущая, но форма раковины остается прежней. Новая камера добавляется к предыдущей и имеет точно такую же форму, только большего размера.

Количества спиралей на сосновой шишке в каждом направлении (8, 13) являются числами из последовательности Фибоначчи.

Перше, що ми бачимо на деревах: листя рослин не ростуть рівно один над одним. Якби так відбувалося, то одні листя приховували б інші від необхідних їм сонячних променів. Тому листя повинне рости в певному порядку, і ретельні дослідження дозволили дати математичний опис таких розташувань. Леонардо да Вінчі був першим, хто сформулював основні принципи. Великий геній визначив, що листя розташовані на стеблі по спіралі групами по п'ять, що говорить про те, що кількість листя за кілька витків кратно п'яти.

Світ спіралей глибокий і складний, ми лише ледь торкнулися його. Роль Φ у спіралях зовсім не обмежується тим, що ми бачили. Число Φ не є «старою» іграшкою, воно ще сьогодні продовжує відігравати важливу роль. Ми підійшли до місця, звідки відкриваються широкі горизонти. Безсумнівно, нас чекають нові відкриття.

Література:

1. Гика М. Эстетика пропорцій в природі живопису. Издательство Всесоюзной академии архитектуры. 1936.
2. Фернандо Корбалан. Золотий перетин.
3. Д. Пидоу. Геометрія і мистецтво. - М.: Світ, 1989
4. Стахов А. Коды золотой пропорції.
5. А. Д. Бердукидзе, Золотое сечение 1973
6. Васюткінській М.М. Золота пропорція. - М., 1990
7. Волошинов А.В. Математика і мистецтво. - М., 1992.

Науковий керівник:

кандидат фізико-математичних наук, Барановська Леся Валеріївна.

ВНЕСОК В НАУКУ КЕЛДИША МСТИСЛАВА ВСЕВОЛОДОВИЧА

Келдиш Мстислав Всеволодович відомий як видатний математик та механік, головний теоретик космонавтики. Дослідження М.В. Келдиша були спрямовані не тільки на вирішення поточних прикладних задач. Вони також ввели нові, більш прогресивні, форми проведення загальних математичних методів ваеро- і гідродинаміки, що значно збільшило їх наукову цінність. Явище аеродинамічного флатера було одне з найбільш "актуальних питань" в 1930-х роках. Детонація - інтенсивні коливання літака, часто супроводжується прискорення його швидкості і небезпеку його повного знищення в повітрі. Це було дуже серйозною перешкодою для розвитку авіації. У Келдиша був талант молодого теоретика математика, йому доручили вирішувати проблему флатера. Келдишу дали певну свободу наукових заходів, але за умови надання результатів у діючій практичній формі. Проблеми флатера були вирішені за рахунок ефективних досліджень М.В. Келдиша. Його складні математичні описи обґрунтовані чіткі теоретичні висновки і практичні рекомендації, які, в свою чергу дозволили розвиток методів усунення тіла літак автоколивань у всьому діапазоні швидкостей польоту, доповіді та публікації були використані в якості теоретичної основи для подальших досліджень. Тепер, коли проблема флатера була вирішена, то не було ніяких перешкод для подальшого розвитку високошвидкісної авіації. Іншою важливою проблемою того часу було пов'язане з новою конструкцією літака з колесом, встановленим в його передній частині і з посадкою на трьох колесах. Це було результатом збільшення посадки і зльоту швидкості, коли літак досяг певної швидкості самостійно посилюючи коливання почалися в передньої зубчастої ноги, що викликало пошкодження. Інженери і пілоти назвали цю проблему - "шіммі". Келдиш провів дослідження, які описав у своїй роботі "Шіммі передньої частини і трьох коліс" (1945). Він вирішив проблему і провів повний комплекс дослідів конструкцій, які виявилися дуже ефективним. Його робота, не згадується, математиками, до цих пір.

Завдяки працям видатного вченого та його молодших колег ракети досягають Місяця та інших планет сонячної системи, досліджують їх природу, фотографують, передають по телебаченню інші відомості про досліджувані об'єкти, повертаються на Землю із зібраною інформацією. Першу в світі орбітальну станцію "Луна-16", що доставила на Землю місячний ґрунт, апарат "Луна-17", який 17 листопада 1970 р. висадив на поверхню супутника сконструйовані інженерами "Луноход", теж створено на основі теоретичних обґрунтувань М.В. Келдишем складних проблем дальшого розвитку сучасної техніки.

У 1930-х він зосередив свої наукові дослідження з крайових задач в загальні рівняння і на теорії конформних відображень. Ряд важливих результатів, пов'язаних з розв'язанням і стійкістю рішень задач Діріхле. Динаміка ракет і прикладної небесної механіки стали основами предметами його досліджень. Насправді, його внесок у математику є не менш значущим, ніж його досягнень в літакобудуванні. Келдиш мав глибокі пізнання в чисельній математичній області і ефективно об'єднав їх, часто знаходячи несподівані аналогії і, таким чином, створюючи нові, дуже ефективні, методи.

У 1954 М.В. Келдиш, С.П. Корольов і М.К. Тихонравов представив пропозицію про створення космічного супутника для уряду СРСР. У наступному році Келдиш був призначений головою Комісії СРСР по супутнику. Після успішного запуску першого супутника в 1957 році, програма космічних досліджень була істотно розширена. Кафедра прикладної математики на чолі з М. В. Келдиша, розробила системи для супутників моніторингу та прогнозування їх траєкторії, на розвиток балістики космічних апаратів рейсів для мінімізації споживання енергії і т.д.

Піонерами створення космічної техніки були такі вчені, як академіки С.П. Корольов і М.В. Келдиш. Вони створили супутникові системи передачі ССП.

У 1965 р. вступила в лад перша радянська супутникова система, що використовує ІСЗ «Блискавка-1» і призначена для передачі сигналів багатоканальної телефонії і телебачення. У подальші роки були створені ССП, що використовують ІСЗ «Блискавка-2», «Блискавка-3», «Екран», «Райдуга», «Горизонт» і інш. Супутникові системи передачі дозволяють (спільно з РРСП) забезпечити більше за 90% населення нашої країни однією телепередачею і біля 75% двома і більш.

Внесок М. В. Келдиша, як теоретика науки та адміністративного координатора космічних програм, був величезний. Він також брав активну участь у ядерних дослідженнях. В першу чергу все це потребує велику кількість обчислень, але наявні математичні прилади були недостатні для цієї роботи. Його інститут створив нові методи розрахунку і реалізував їх у вирішенні всіх ядерних проблем, пов'язаних з електронними комп'ютерами. Келдиш розробив ряд нових обчислювальних методів і алгоритмів. Він зробив вирішальний вплив на розвиток радянської обчислювальної математики, в першу чергу чисельних методів розв'язання математичної фізики. Келдиш зробив значний вплив не тільки на реалізування цифрових комп'ютерів у вирішенні наукових і прикладних задач, але також і на розвиток радянської комп'ютерної техніки в цілому.

Мстислав Всеволодович Келдиш помер на 24 червня 1978 року в Москві. Він вніс великий внесок в теорію функцій комплексного змінного, диференціальних рівнянь та додатки до аеродинаміки, а також космонавтики.

Література:

1. Мстислав Всеволодович Келдиш (до шістдесятиліття з дня народження) // Успіхи математичних наук, 1971.
2. Герої атомного проекту. – Саров, 2005
3. Мстислав Всеволодович Келдиш // Успіхи мат. наук. –1971. – т. 26. – вип. 4 (160).
4. Ченцов Н. Всесвітньо відомий, всіляко засекречений // Наука і життя. – 1991. – N 2.
5. Абубакиров Н. Абу Райхан Бируни. "Наука й життя", 1973, № 9.
6. Епифанова А. П., Ильина В. П. Михаил Александрович Лаврентьев. М., "Наука", 1971.
7. Вчені МДУ – справжні члени і члени-корреспонденти РАН. – М., 2004
8. Цейтен Г.Г Історія Математики в XVI-XVII століттях. – К., Радянська школа, 1956.
9. Документальний фільм. – ЦСДФ (РЦСДФ), 1980.
10. Басов Н. Г. Мстислав Всеволодович Келдиш. – Природа, 1971. – № 2.

Науковий керівник:

кандидат фізико-математичних наук, Барановська Леся Валеріївна.

Аліса Колесникова, Іван Колесников
(Миколаїв, Україна)

УСНА ІСТОРІЯ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА СУЧАСНОГО ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ. РОЗВИТОК УСНОЇ ІСТОРІЇ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття містить спробу аналізу основних засад такого наукового напрямку історії як усна історія, її основних здобутків та проблем на сучасному етапі. Особлива увага приділена стану розробки цієї науково-історичної галузі та вирішенню питання її розвитку, а також об'єктивності чи суб'єктивності інформації, що здобувається безпосередньо з «перших вуст», адже ця проблема залишається актуальною для більшості дослідників.

Сучасне визначення усної історії, якщо узагальнити основні її характеристики, включає такі компоненти, як: процес безпосередньої передачі та запису спогадів, оповідей чи автобіографічних нарацій; створення в результаті цього процесу нових історичних джерел; реконструктивний чи наративний аналіз отриманих джерел, а також різноманітні форми оприлюднення результатів досліджень, проведених на основі методу усної історії.[2, с. 172]

Свідчення людей, які безпосередньо стали учасниками історичних подій, являють собою дуже важливий пласт інформації, що є необхідним при складанні загальної історичної картини для дослідника. Дані, що надаються за допомогою усної історії можуть відкрити для науковців прості факти з іншого боку, немов би «втлієнні у життя». Ця зібрана інформація найкраще передає суспільний аспект історичного явища і зображує історію через призму погляду людини чи народу

Як наукова галузь усна історія сформувалася у 60–70 рр. у США [6, с. 112]. В Україну методика усно-історичних досліджень, як і більшість здобутків західної історіографії, прийшла тільки в 1990–х рр. Саме тоді взялися реалізовувати перші наукові проекти. Характерно, що започаткували їх західні науковці – Вільям Нолл та Борис Гудзяк. Тематика цих досліджень пов'язана з трагедіями, що зазнали наші земляки. Зокрема, у 1992–1995–х було записано близько 400 інтерв'ю із селянами Центральної та Східної України, які пережили колективізацію. Водночас розпочалася реалізація масштабного проекту, присвяченого підпільному етапу історії Української греко-католицької церкви [2, с. 186].

Подальший розвиток усної історії в Україні відбувався за тією ж схемою: вивчення подій, які стали для нашої країни своєрідним потрясінням. Останні два десятиліття дослідники концентрувалися здебільшого на Другій світовій війні, насамперед вивчалися історії оstarбайтерів та в'язнів концентраційних таборів, чії розповіді, «м'яко кажучи», які раніше ставали причиною частих роздратувань радянської влади. Доволі часто такі ініціативи та їх фінансування походили від іноземних фондів і організацій.

У 2005–2006 рр. Німецький федеральний фонд «Пам'ять і майбутнє» висунув ініціативу, за якою в Україні було реалізовано масштабний проект – записано понад 550 усних інтерв'ю колишніх оstarбайтерів.

Через рік завдяки тій самій Німеччині, на Україну була поширена дія міжнародної програми «Імена замість номерів. Книга пам'яті в'язнів концтабору Дахау», взяти участь у якій отримала змогу молодь України, зокрема школярі та студенти, завданням яких стало проведення інтерв'ю безпосередньо з колишніми в'язнями концтаборів [5, с. 12].

У тих же 2006–2007 роках загострилась проблема вивчення Голокосту. В школах та університетах України розпочалися програми по збиранню усної інформації серед постраждалих 1940–х рр. Також розпочалися масштабні програми стосовно вивчення проблеми Голодомору, що охоплювали ореол від видатних наукових установ і університетів до маленьких сільських шкіл. Це дало потужний поштовх для нашого народу розпочати переосмислення власної історії, яка була роками спотворена ідеологічним апаратом.

Усна історія звернула увагу громадськості на зазвичай ігноровану історіографією гендерну історію. Львівські дослідники впродовж 2003–2006 рр. реалізували дослідний проект «Україна ХХ століття у пам'яті жінок», де були записані 30 біографічних інтерв'ю із представницями старших поколінь у Львові, Сімферополі та Харкові. В 2003 р. науково–дослідницький центр «Спадщина» упорядкував збірку «Усна жіноча історія. Повернення». В ній уміщено перекази українок віком 70–90 років із різних регіонів [7, с. 8].

Наразі, усна історія має низку проблем. Зокрема, незважаючи на її великий внесок в історичну науку, вона все ще погано приймається і майже не визнається академічною спільнотою. Хоча роль цього історичного напрямку важко недооцінити, він все ж таки має кілька суттєвих вад, основні з яких це суб'єктивність та відсутність фактологічного підтвердження. Також, одним з важливих недоліків є стрімке вгасання носіїв інформації, адже основними представниками історичної минувшини є люди похилого віку, які часто бувають психологічно або фізично не в змозі надати повну і чітку інформацію стосовно певних подій. Багато дослідників, що брали інтерв'ю у старшого покоління, стикалися з моральним пригніченням, спричиненим важкими спогадами.

Фінансовий аспект розвитку такого історичного напрямку як усна історія вимагає більшої уваги спонсорів. Можна сказати, що ця галузь є майже волонтерською та не має належної фінансової підтримки з боку держави. Саме тому цей напрям ще довго не отримуватиме поширення та популярності серед поважних дослідників, а буде в основному зосереджений в шкільній позакласній програмі. На разі держава робить кроки у розвитку науки України, і зокрема історії. Проте, не буде зайвим приділити увагу саме таким напрямкам історичної науки, що тільки знаходяться в стані розробки, адже це може стати запорукою успішного функціонування дослідницького апарату в Україні.

Окрім фінансування важливою проблемою розвитку такого роду досліджень є низька академічна культура багатьох науковців. Від аматорів–краєзнавців, які вважають, що проста розмова з учасником подій уже є застосуванням усно–історичної методики, до державних чиновників, які керують проведенням тих чи тих акцій зі збору свідчень, видаючи їх результати за усну історію [4, с. 19].

Суперечливим та дискусійним є питання об'єктивності інформації, здобутої методом усної історії. Особа, що виконує роль відтворювача подій через розповідь, стає інтерпретатором крізь власне емоційне сприйняття, що може «замилувати» істину. Люди відчувають і запам'ятовують по–різному, що часто стає проблемою для дослідника. І. Бескова пропонує поняття «індивідуальна об'єктивна реальність» – це дійсно об'єктивна реальність, яка існує поза нами, незалежно від нас і дана нам у безпосередніх відчуттях. Але вона індивідуальна, оскільки її параметри обумовлені параметрами сприйняття конкретного індивіда. Відтак можна говорити, що спогади є частиною індивідуальної об'єктивної реальності, параметри якої обумовлені параметрами сприйняття конкретного індивіда (генетичними, культурними, мовними, умовами його формування й розвитку, тілесністю тощо). При цьому дослідниця підкреслює – «передусім тілесністю», оскільки «саме тілесність найсуттєвішим чином обумовлює параметри сприйняття», «здебільшого саме тілесність живої істоти і є тим інструментом, посередництвом якого і через який зовнішній світ увиразнюється у внутрішньому, стає явленим» [1, с. 409].

Сприймати пам'ять просто як вмістилище спогадів не варто, оскільки це динамічна та багатоструктурована система. Формування спогадів як таких необхідно розглядати як процес, що складається з багатьох функціональних конструктів, сукупність яких надає можливість сформувати у свідомості людини образ дійсності. Причому людська пам'ять має власні специфічні особливості, одна з яких – здатність утримувати слід впливу оточуючого середовища та його вербальне позначення – що є для розробки нашого дослідження вкрай актуальним [3, с. 70].

Усно–історичні дослідження мають неймовірну перспективу розвитку в Україні, адже ця територія стала плацдармом для величезної кількості історичних подій, які назавжди закарбувалися в пам'яті людей. Вона штовхає нашу націю на здобуття історичної істини, яка так довго змовчулася та перекручувалася. Цінність усної історії полягає в тому, що вона існує нібито в розрізі з владним апаратом, не підкорюючись установленим ним догмам. Вона відображає справжню історію цілого народу, його часи поневірян та часи розквіту.

Крім того, як показує багатий закордонний досвід, насамперед німецький, цей метод є дієвим дидактичним інструментом. Залучення до усного інтерв'ювання учнів і студентів виховує терпимість і толерантність у молодшого покоління. Це допомагає встановленню зв'язків між генераціями і якщо не передачі, то принаймні пізнання та розумінню досвіду старших людей.

Література:

1. Бескова И. А. Феномен истинности: подводные камни методологии / И. А. Бескова // Истина в науках и философии; под ред. И. Т. Касавина, Е. Н. Князевой, В. А. Лекторского. — М.: Альфа-М, 2010. — 496 с.
2. Грінченко Г. Г. Усна історія в пострадянських дослідницьких практиках (на прикладі сучасних Білорусії, Росії та України) / Г. Г. Грінченко, І. В. Реброва, І. М. Романова // Український історичний журнал. — 2012. — № 4. — С. 172–187.
3. Іріюглу Ю. О. Проблема суб'єктивності усно–історичних джерел / Ю. О. Іріюглу // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — вип. 32. — 3.: 2012. — С. 69–75.
4. Кісь О. Р. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади / О. Р. Кісь // Україна модерна. — 2007. — № 11. — С. 7–24.

5. Пастушенко Т. В. Метод усної історії та усно-історичні дослідження в Україні / Т. В. Пастушенко // Історія України. — № 17—18. — С. 10—15.
6. Томпсон П. Голос прошлого. Устная история / П. Томпсон. — М.: Издательство «Весь Мир», 2003. — 368 с.
7. Усна жіноча історія. Повернення: Історіографія сільських жінок у контексті суспільно-історичних факторів радянського і перехідного періодів. — К.: ЖЦ «Спадщина», 2003. — 292 с.

Науковий керівник:
доктор історичних наук Міронова Ірина Сергіївна.

Наталія Пасічник
(Кіровоград, Україна)

ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ТА НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ ПРОФЕСОРА І.І. ПАТЛАЄВСЬКОГО

Протягом другої половини XIX ст. вітчизняна фінансова наука і фінансове право розвивалися в окремих регіональних центрах теоретичних досліджень, що були представлені переважно університетами. Одним із осередків розвитку фінансово-правової науки був юридичний факультет Імператорського Новоросійського університету (м. Одеса). Діяльність і творча спадщина викладачів університету — І.І. Патлаєвського, Л.В. Федоровича, С.І. Іловайського, Г.І. Тіткіна та ін. не лише збагатили тогочасну економічну і фінансово-правову науки, а й стимулюючи вплинули на їхній подальший розвиток.

Сучасні дослідники (В. Андрущенко, О. Василик, В. Небрат, В. Орлик, В. Хошуляк, С. Юрій, В. Федосов та ін.) аналізують наукову спадщину І.І. Патлаєвського, в основному, у контексті дослідженні історії науки фінансового права або при характеристиці становлення окремих інститутів фінансового права. У межах даної статті ми розглянемо основні факти біографії І.І. Патлаєвського, під впливом яких сформувалися його наукові інтереси та особистісні характеристики.

Інокентій Іустинович Патлаєвський (1839—1883 рр.) народився в м. Золотоноша Полтавської губернії у родині купців. Навчався спочатку у повітовому училищі, а потім у Полтавській гімназії, котру закінчив 1858 року з медаллю та вступив до Київського університету на юридичний факультет. Навчання І.І. Патлаєвського в університеті припало на час поступових ліберальних перетворень в Російській імперії, пов'язаних з початком (з 1855 року) правління імператора Олександра II, котрі зумовили загальне пожвавлення суспільних і наукових процесів. Під час навчання в університеті значний вплив на формування політико-економічних поглядів І. Патлаєвського мав видатний український вчений-економіст, відомий громадський діяч, майбутній міністр фінансів Російської імперії (1881—1886 рр.) М.Х. Бунге, з приходом якого на кафедру політичної економії і статистики Київського університету в 1850 році викладання економічних дисциплін набуло професійного та системного характеру. М.Х. Бунге — це ціла епоха в історії розвитку Київського університету й історії розвитку університетської економічної науки [1]. Саме він привніс у навчальний процес просвітницькі ідеї, інтерес до явищ західноєвропейського життя і науки [2, с. 76]. Серед визначальних рис науково-педагогічної діяльності Бунге сучасники відзначали небайдужість до студентської молоді, уміння розгледіти їхні особистісні здібності й таланти і, як наслідок, наявність значної кількості студентів, які цікавилися політичною економією і статистикою, які викладав Микола Християнович; жоден з тогочасних викладачів Київського університету не мав такої кількості учнів і послідовників [2, с. 77]. Він перший почав проводити практичні заняття зі студентами; додатково займався вдома зі своїми учнями німецькою і французькими мовами, щоб вони самостійно могли опрацьовувати наукові праці іноземних науковців [2, с. 76]. Грунтовність здобутих в університеті економічних знань буде у майбутньому чітко простежуватися в усіх наукових працях І.І. Патлаєвського. Також вплив на Інокентія Іустиновича, як учня М.Х. Бунге, проявлявся у критичному ставленні до економічної теорії К. Маркса та інших соціалістичних концепцій, ідеї яких проникали в університети Наддніпрянської України. 1862 року І.І. Патлаєвський закінчив університет кандидатом законодавства. Свою викладацьку діяльність науковець розпочав з 7 серпня 1863 року виконувачем обов'язків професора кафедри законів казенного управління Ніжинського ліцею князя Безбородько (кафедра залишилася вакантною внаслідок закордонного від'їзду професора Ждановича), де викладав до 1866 року [3, с. 297]. І.І. Патлаєвський працював у славетному ліцеї у не найкращі для даного навчального закладу часи. Непривабливі матеріальні умови (оплата праці викладача ліцею була майже вдвічі меншою, ніж платня вчителя гімназії), незначна престижність даної праці призвела до частої зміни значної кількості викладачів ліцею [3, с. 123-124]; кафедри посідали кандидати на короткий час, бажаючи скористатися необтяжливими обов'язками і наявним вільним часом, який вони використовували для підготовки для здобуття вищих наукових ступенів [3, с. 124]. Ці можливості використав і Інокентій Іустинович, який 1865 року склав іспит у Київському університеті на звання магістра фінансового права та підготовки дисертації.

1866 року юридичний факультет Новоросійського університету за пропозицією професора історії російського права даного навчального закладу Ф.І. Леонтовича (майбутнього ректора цього університету, який був знайомий з Патлаєвським ще з часів навчання у Київському університеті) запросив молодого науковця викладати фінансове право [4], і з 1866 І.І. Патлаєвський починає читати лекції з фінансового

права.

31 грудня 1868 року науковець захищає магістерську дисертацію «Денежный рынок в России с 1700 по 1762 г.» [5]. Після захисту магістерської дисертації (17 січня 1869 р. затверджений магістром) І.І. Патлаєвський поїхав закордон у дворічне відрядження. Працював він переважно в Гейдельбергу [6, с. 444] у найстарішому університеті на території Німеччини. У закордонному відрядженні Інокентій Іустинович ґрунтовно опрацював політекономічну літературу [4, с. 541] – твори англійських економістів А. Смита, Д. Рікардо, Дж. Мілля, Г. Маклеода, Т. Мальтуса, Т. Тука; французьких – Ж.-Б. Сея, К.Ф. Бастіа, Ж.Г. Курсель-Сенеля; німецьких – А. Вагнера, І. Гельферіха, К. Кніса, К. Небеніуса, Л. Штейна, ідеї яких сприяли остаточному оформленню ліберальних фінансово-економічних наукових поглядів Патлаєвського. Ознайомлення з тогочасною передовою науковою економічною і фінансовою думкою дозволило підготувати деталізовану докторську дисертацію «Теория денежного обращения Рикардо и его последователей» [7], яку він успішно захистив 11 квітня 1871 року. Це був перший захист докторської дисертації з фінансового права в університетах Наддніпрянської України.

Після повернення з-за кордону – 1871 року – І.І. Патлаєвський обраний спочатку екстраординарним (13 квітня 1871 р.), а потім – ординарним професором (20 вересня 1871 р.) фінансового права. 1876 року І.І. Патлаєвський представив актову промову з надзвичайно актуальної на той період проблематики «О подоходных налогах» [8]. Актуальність промови була зумовлена тим, що зміни соціально-економічних умов вимагали реформування податкової системи, яка знаходилася у стані переходу на новий рівень економічних відносин, побудованих на прибутково-майнових основах.

Принциповість, вимогливість до себе та до інших слугувала передумовою неодноразового вибору Патлаєвського колегами (1872, 1873, 1875, 1878–1879 рр.) до університетського суду, який розглядав справи порушення університетської дисципліни [4, с. 665 – 666]. Також Патлаєвський обирався деканом юридичного факультету Новоросійського університету, на даній посаді він перебував з 14 травня 1881 р. по 20 серпня 1882 р. (від посади відмовився у зв'язку призначенням його директором Одеського комерційного училища) [4, с. 657]. Твердість переконань зумовила значний вплив професора І.І. Патлаєвського в університеті та в суспільстві. Хоча ця непоступливість у поглядах призводила і до певних проблем. Наприклад, дисертації, що містили соціалістичні ідеї систематично відхилялися Патлаєвським як деканом (наприклад, праця Герценштейна, присвячена аналізу діяльності політ економа Родбертуса фон Ягецова, який був прихильником державного соціалізму). Дії Патлаєвського викликали протидію з боку студентів і до розв'язання проблеми були залучені ректор університету професор Ярошенко, попечитель Одеського навчального округу Лавровський та І.І. Мечников (він користувався довірою студентів) [9, гл. 10]. Ситуація була розв'язана на користь І.І. Патлаєвського, як декана, який був на гарному рахунку як благонадійний і високопрофесійний викладач, і саме ця подія призвела до рішення І.І. Мечникова про його звільнення. За радянських часів ймовірно саме цей епізод зумовив певне «забуття» професора І.І. Патлаєвського, хоча, як було вище зазначено, неприйняття економічних соціалістичних ідей було науковою позицією Патлаєвського як прихильника класичних ліберальних ідей.

В останні роки життя І.І. Патлаєвський виконував обов'язки секретаря Одеського комітету торгівлі та мануфактур [10, с. 234], готував «Отчеты Одесского Комитета Торговли и Мануфактур о состоянии торговли г. Одессы за 1880 и 1881 г.». Інокентій Іустинович помер внаслідок важкої хвороби 10 серпня 1883 р. (після повернення з Кавказу), у віці сорока чотирьох років, з яких більш ніж 15 років він посідав кафедру фінансового права Новоросійського університету.

Після смерті І.І. Патлаєвського було надруковано його «Курс фінансового права» (Одеса, 1885) [11], який систематизував магістр політичної економії Л.В. Федорович (майбутній професор Новоросійського університету). Курс фінансового права було впорядковано за літографованими записами лекцій, які читав І.І. Патлаєвський 1879–1880 академічного року, відповідно, як зазначає укладач (Л.В. Федорович), текст має певні неточності, неможливо перевірити дані через відсутність посилань, законодавча і статистична інформація оновлена самим укладачем-редактором.

У біографічному нарисі до курсу фінансового права, який підготував учень Інокентія Іустиновича В.М. Палаузов, подається автобіографія Патлаєвського та його характеристика як особистості, викладача, науковця. Як викладач Патлаєвський прагнув до точності та ясності викладання, не терпів тріскучих, красивих фраз ні при викладанні, ні на кафедрі [11, с. IX]. Був прихильником наукового системного викладання, вимагав уникати суб'єктивізму викладання, прагнув предметної аргументованої критики. Вимогливо ставився до наукових праць колег, вимагав науковості змісту і методів, вітав оригінальні погляди [11, с. X]. Вимогливо ставився до нових наукових кадрів, вимагав самостійності й аргументованості наукових переконань. Він не шукав штучної популярності й тому інколи про нього складалася хибна думка у колег і слухачів, як про «сурового педанта», норовливу, різку людину, проте по суті він був людиною з «добрим серцем», правдивий, чесний [11, с. XI – XII].

Література:

1. История экономических учений: Учебное пособие // За ред. В.Д. Базилевича – К.: Знание, 2004. – 1300 с.
2. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. под ред.: В.С. Иконникова. – Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – 860 с.
3. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. Изд. 2-е, испр. и доп. – Спб, 1881. – 474 с.

4. Маркевич А.И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета: ист. зап. / А.И. Маркевич. Академические списки. – Одесса: Эконом. тип., 1890.
5. Патлаевский И.И. Денежный рынок в России от 1700 до 1762 года / И.И. Патлаевский // Записки Императорского Новороссийского университета, т. 2, 1868.
6. Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біогр. Словник. Т. 3: К–П. – 2-ге вид., доп. / Відп. ред. В.А. Сминтина. – Одеса: Астропринт, 2005. – 600с.
7. Патлаевский И.И. Теория денежного обращения Рикардо и его последователей / И.И. Патлаевский // Из "Записок Императорского Новороссийского университета". Одесса, том 6, 1871.
8. Патлаевский И. И. О подоходных налогах / И.И. Патлаевский // Сб.государственных знаний / под ред. В. П. Безобразова. – СПб., 1877. – Т. 4.
9. Могилевский Б.Л. Мечников. Биографии и мемуары / Б.Л. Могилевский. – М.: ЖЗЛ, 1958.
10. Історія Одеської національної юридичної академії / Головний редактор С.В. Ківалов. – Одеса: Юридична література, 2002. – 340 с.
11. Патлаевский И. Курс финансового права / И.И. Патлаевский.–Одесса: Тип. «Одес. вестн.», 1885. – 279 с.

Ренат Ріжняк, Оксана Бабенко
(Кіровоград, Україна)

ДІЯЛЬНІСТЬ П.Й. ВОМАЧКА ПРОТЯГОМ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ НА ПОСАДІ ДЕКАНА ФІЗМАТФАКУЛЬТЕТУ КІРОВОГРАДСЬКОГО ПЕДІНСТИТУТУ

Історики виділяють три основні типи досліджень становища інтелігенції в УСРР у 30-ті роки ХХ століття: радянська історіографія, історіографія часів незалежності України та історіографія закордонна (емігрантська як її частина). З точки зору об'єктивності та повноти аналізу політичних та соціальних процесів представляють інтерес останні два типи історичних досліджень. Виділимо найбільш, на нашу думку, загальні пошуки. Запровадження більшовицької моделі соціалістичної реконструкції, що розпочалося з середини 20-х років ХХ століття, передбачало уніфікацію системи освіти – становлення єдиної системи вищої і середньої освіти в УСРР [5]. Але більшовицька влада тією чи іншою мірою вимушена була пристосовуватися до змін у суспільстві. Один із таких «заходів» влади стала політика «коренізації», проголошена XII з'їздом РКП(б) у квітні 1923 р. [1], [8]. Український різновид цієї політики дістав назву «політика українізації». Перед місцевими владними лідерами та їх структурами ставилися вимоги поповнення номенклатурних лав за рахунок українських кадрів, використання української мови в державних установах і закладах, сприяння розвитку української культури (щодо місцевих ініціатив українізації саме освітніх установ – [10]). Як виявилось у подальшому розвитку подій, «українізація» стала певним компромісом між радянською політичною системою та українською патріотичною інтелігенцією, а ідея рівноправності мов стала базою для майбутньої форсованої русифікації України [5]. Вся науково-педагогічна інтелігенція була об'єктом і водночас суб'єктом політичної цензури, брала участь в різних політико-ідеологічних кампаніях з метою виявлення свого лояльного ставлення до режиму задля власного фізичного збереження та творчості. Але значна частина науковців все таки з різною активністю виступала проти монополії партії в сфері ідеології і політики, утвердження командно-адміністративної системи. Саме це стало причиною негативного ставлення партійних лідерів до інтелігенції взагалі і, зокрема, до наукової [3], [6], [7]. Основною метою застосування до інтелігенції політичних репресій було унеможливлення опору більшовицькому режиму, будь-яких ознак інакомислення.

Мета доповіді – з'ясувати основні факти та роль науково-педагогічної та управлінської діяльності протягом 1931–1941 років в умовах політичних репресій проти науково-педагогічної інтелігенції першого декана фізико-математичного факультету тодішньої «вищої педагогічної школи» м. Кіровограда Петра Йосиповича Вомачка. Нижня межа часових рамок дослідження (1931 рік) пов'язана із призначенням П.Й. Вомачка на посаду лектора техніко-математичного відділу Інституту соціального виховання, а верхня межа – 7 вересня 1941 року – з днем смерті П.Й. Вомачка в тюрмі НКВС м. Кіровограда.

У процесі дослідження були використані матеріали карної справи на П.Й. Вомачка [2], матеріали Державного архіву Кіровоградської області (фонд 323 – партійний архів Кіровоградського обкому КПУ) [11], письмові свідчення сучасників П.Й. Вомачка та поточний архів фізико-математичного факультету КДПУ ім. В. Винниченка. У результаті проведеного дослідження з'ясовано наступне.

1. Згідно з матеріалами карної справи [2] П.Й. Вомачко був прийнятий на роботу до Зінов'євського інституту соціального виховання у 1931 році на посаду лектора фізики техніко-математичного відділу, прибувши сюди з м. Коростишева [11]. У цьому ж документі стверджується, що 1918 року П.Й. Вомачко закінчив фізико-математичний факультет Київського університету. Вже у 1931/1932 навчальному році П.Й. Вомачко був призначений на посаду керівника техніко-математичного відділу Зінов'євського (стара назва м. Кіровограда) інституту соціального виховання та завідувача кафедрою цього відділу. У 1933 році інститут соціального виховання було реорганізовано в педагогічний інститут з 4-річним терміном навчання і, як наслідок, техніко-математичний відділ був реорганізований у фізико-математичний факультет. Деканом факультету був призначений П.Й. Вомачко.

2. До війни фізмат під керівництвом П.Й. Вомачка був найбільш чисельним та провідним факультетом тодішнього педагогічного вишу [4]. Загалом за час керівництва П.Й. Вомачком спочатку техніко-математичним відділом (три випуски), а потім фізико-математичним факультетом (загалом 9 випусків: 4 в складі педагогічного інституту та 5 у складі учительського інституту) ці дві структури у складі Кіровоградської «вищої педагогічної школи» підготували 1031 вчителя фізики та математики (при загальній кількості випускників у виші – 2025) [4, с. 15]. Зазначимо лиш, що крім стаціонарного навчання протягом майже всього періоду роботи на посаді декана факультету П.Й. Вомачка функціонував вечірній відділ (фізматівські випуски були: у 1935 році – 18 осіб та у 1940 році – 22 особи) та заочний відділ [4, с. 16].

3. До кола посадових обов'язків П.Й. Вомачка як декана факультету у 1931-1932 навчальному році входило таке: розробка навчальних планів, розробка факультативних дисциплін на старших курсах, розробка документації для педагогічної та індустріальної практик, організація виїздів лекторів до зовнішніх баз педагогічних практик, встановлення індивідуального обліку успішності студентів, встановлення індивідуальної відповідальності за роботу студента та викладача, планування заліково-екзаменаційних сесій, запровадження для студентів-випускників «дипломних праць», введення диференційованої форми оцінки успішності студентів, укладання розкладу занять, контроль за виконанням викладачами 6-годинної тривалості робочого дня [11].

4. За свідченням колег П.Й. Вомачка (П.Г. Холявенко та О.І. Мініна) майже всі теоретичні фахові курси протягом 1931–1941 на кафедрі фізики (курси теоретичної фізики, експериментальної фізики та астрономії) читав саме П.Й. Вомачко (електротехніку читав П.Ф. Романовський, методику викладання фізики – П.Г. Холявенко) [9], [11].

5. П.Й. Вомачко у процесі своєї діяльності як управлінця та лектора з фізики підвищував свій освітній рівень і усвідомлював необхідність узаконення свого статусу викладача – він 1940 року заочно закінчив Мелітопольський державний педагогічний інститут за спеціальністю «фізика» з присвоєнням йому кваліфікації «викладач фізико-математичних дисциплін та звання учителя середньої школи» [2], [11].

6. Той факт, що П.Й. Вомачко був викладачем з університетською освітою, отриманою до встановлення радянської влади в Україні, досить серйозно вплинув на його кар'єру в інституті. У випадку Вомачка П.Й. повністю справдилася теза про те, що науково-педагогічна інтелігенція в 30-ті роки була одночасно об'єктом і суб'єктом політичної цензури. Саме через донос (ймовірно, зроблений колегою) П.Й. Вомачко 23 червня 1941 року був заарештований з пред'явленням звинувачення в антирадянських настроях. Петро Йосипович не визнав звинувачень, які йому висувалися [2]. З матеріалів карної справи слідує, що допиту свідків у справі Вомачка П.Й. не було і ведення його справи завершено 25.07.1945 року. Перебуваючи в тюрмі НКВС м. Кіровограда П.Й. Вомачко 07 вересня 1941 року помер через хворобу серця.

Таким чином, встановлені при дослідженні факти дали можливість зробити такі висновки:

1. П.Й. Вомачко відіграв визначну роль в становленні функціонування фізико-математичного факультету як виважений та грамотний управлінець, який заклав основи основних видів організаційної роботи у деканаті факультету.

2. П.Й. Вомачко як фахівець з університетською освітою заклав основи читання теоретичних фахових курсів з фізики на фізико-математичному факультеті. Саме він читав лекції з найважливіших та найскладніших теоретичних фахових курсів – теоретичної фізики, експериментальної фізики, астрономії. П.Й. Вомачко відіграв визначну роль у становленні лекційних теоретичних курсів при підготовці майбутніх вчителів фізики.

3. У політичних реаліях тодішньої УРСР 30-х років ХХ століття – постійних обвинувачень науково-педагогічної інтелігенції, пошуків «шпигунів» та «диверсантів» – П.Й. Вомачко, як і тисячі інших викладачів вищої школи, став об'єктом жорстких політичних та фізичних переслідувань. Але і в умовах арешту він зберіг спокій та властивий йому педантизм, не визнав більшості пред'явлених йому звинувачень, погодившись лише на ту їх частину, які були правдою.

Література:

1. Бачинський Д. В. Інтелігенція Української СРР в українізаційних процесах 20-х – початку 30-х років ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Д.В. Бачинський; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2004. – 20 с.
2. Дело № 10210 по обвинению Вомачка Петра Иосифовича по ст. 54-10 ч. I УК УССР / ДАКО. – Ф. 8448. – Арх. ном. 077480.
3. Довгань К.Г. Київський університет в умовах посилення сталінського тоталітарного режиму (1933-1941 рр.): автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01 – історія України / К.Г. Довгань; Київський національний університет імені Т. Шевченка. – Київ, 2008. – 15 с.
4. Корольюк С.К. До двадцятиріччя існування Кіровоградського педінституту ім. О.С. Пушкіна / С.К. Корольюк // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного інституту імені О.С. Пушкіна. – 1951. – Том 1. – С. 3–24.
5. Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція УСРР 20–30-х років: соціально-професійний статус та культурно-освітній рівень / М.М. Кузьменко. – Донецьк: НОРД-ПРЕС, 2004. – 455 с.

6. Литвин Н.М. Політичні репресії проти наукової інтелігенції в радянській Україні в 1920 – 1930-х роках (ідеологічні аспекти проблеми): автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01 – історія України / Н.М. Литвин; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2006. – 23 с.
7. Марочко В. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929-1941) [Текст] / Василь Марочко, Гьотц Хілліг; НАН України. Ін-т історії України, Марбурзький ун-т. – К.: Науковий світ, 2003. – 302 с.
8. Осмоловська О.Ю. Державна політика щодо професорсько-викладацьких кадрів радянської України (1920 –1930-ті роки): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.Ю. Осмоловська; Донецький національний університет. – Донецьк, 2004. – 23 с.
9. Поточний архів фізико-математичного факультету Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
10. Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ : Декрет Ради Народних Комісарів УСРР від 27 липня 1923 р. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – Х., 1923. – Відділ перший. – Ч. 29 [16 вересня]. – Арт. 430.
11. Протоколи засіданий партійного комітета и материалы к ним (Первичная организация КП(б)У Педагогического института) / ДАКО. – Ф. 323. – Опис 1. – Справи 6, 14, 15, 23, 24, 28, 38, 40, 41, 48.

Тетяна Яцечко-Блаженко
(Луцьк, Україна)

СПОГАДИ МАНДРІВНИКІВ ПРО ПЕРЕБУВАННЯ ЛИТОВСЬКОГО КНЯЗЯ ВІТОВТА В КРЕМЕНЕЦЬКОМУ ЗАМКУ

Актуальність теми дослідження полягає в тому, при вивченні історії міст не завжди враховуються усі наявні джерела, інколи спогади мандрівників на погляд істориків є досить суб'єктивними. Для повної характеристики діяльності міста спогади мандрівників обов'язково потрібно враховувати, адже вони можуть містити важливу інформацію, яка гідно доповнить характеристику міста того чи іншого періоду.

Спогади, як історичне джерело, передають такі відомості про аспекти життя міста, які не знайшли належного відображення ні в документах, ні в історичних дослідженнях того періоду. Вони містять унікальну інформацію про громадсько-політичне, економічне та культурне життя міста, менталітет, побут і звичаї його мешканців. Вивчення історії окремих регіонів України набуло нового значення після здобуття Україною незалежності. За останні роки історична наука поповнилася новими дослідженнями з місцевої історії. З огляду на це, вивчення спогадів, на сторінках яких відбиті основні віхи історії міста Кременця, становлять інтерес для широкого загалу краєзнавців та усіх, хто цікавиться минулим рідного краю.

Основними працями які були використанні в статті є спогади мандрівників періоду життя литовського князя Вітовта. До слова, варто сказати, що спогадів мандрівників різного часу про місто Кременець існує не багато, а це мемуари бургундського рицаря Гільбера де Ланнуа (1386-1462) [6], швейцарського дипломата Блеза де Віженера (XVI ст.) [1], польського пам'яткознавця Юліана Немцевіча (1758-1841), службовця Міністерства закордонних справ Російської імперії Андрія Глаголева (XIX ст.), польського письменника та історика Фердинанда Хоєсіка (1867-1941).

Слід зазначити, що спогади про Кременець ще не стали об'єктом окремого комплексного дослідження. Історіографічною базою роботи стали праці загального характеру, які стосуються даної теми лише побічно. Їх автори, не розкриваючи ряду проблем, пов'язаних з використанням мемуарної літератури, згадували у своїх працях даних мандрівників та їх роботи. Автор не йде далі короткого переказу праць цих авторів.

Традиційно місто Кременець завжди привертало увагу у туристів та мандрівників із інших країн. Сьогодні віднайдені спогади про місто суттєво доповнюють наше уявлення про Кременець. Незважаючи на значну суб'єктивність цього виду джерел, воно має вагоме значення для дослідників, оскільки в ньому події описуються самими свідками, так би мовити, з перших вуст, що дає нам можливість отримати свіжий погляд на історичну епоху, в яку жив автор. У даній роботі ми зробимо спробу проаналізувати деякі із наявних спогадів мандрівників, які відвідали місто в той період, коли в ньому перебував князь Вітовт.

Основним джерелом дуже важливим для нас є праця бургундського рицаря Гільбера де Ланнуа, який багато подорожував, і в одній із своїх мандрівок по Східній Європі відвідав Кременець. Пізніше написав один із перших описів Русі західним мандрівником [3]. В 1421-1423 роках рицар мандрував через Прусію, Литву і Польщу. Саме під час цієї подорожі, яка датується 1421 р. на його шляху опинилось місто Кременець.

В своїх записках рицар називає його чомусь іншою назвою, а саме - Кам'янець [3, 65]. Ймовірно причиною було побачене гостем міста, адже саме в XV ст. розпочалось і явраз активно тривало будівництво кам'яного замку на горі Боні. Хоча на перший погляд звичайному читачу може здатись, що мова йде про тодішнє місто Кам'янець (сучасне Кам'янець-Подільський). Другим доказом того, що мандрівник пише саме про Кременець є дані про відстань від міста до Львова. Крім того, прибувши до Кременця Гільбера де Ланнуа зустрів сам Великий князь і король Литви Вітовт (1350-1430) разом із своєю

дружиною. Мемуарист вказує на те, що в цей час крім них в Кременецькому замку тоді перебував татарський князь, велика кількість литовських князів, княгинь і рицарства [3, 65].

В подарунок князю із своєї батьківщини рицар привіз вітання і клейноди в подарунок від англійського короля Генріха V (1387-1422) [3, 66]. Далі рицар подає інформацію, про те, як князь Вітовт приймав його в своєму замку. Зокрема, він зазначає, що Великий князь посадив його до свого столу, на якому було безліч рибних і м'ясних страв. Також за тим столом сидів татарський князь [3, 67]. Після перебування в Кременецькому замку Ланнуа був змушений вирушити до Турції. Вітовт надав йому відповідні документи, які забезпечували рицарю спокійне просування по країні. Документи були на трьох мовах: татарській, руській і латині [3, 69]. Ще в допомогу рицарю князь надав людей: 2 татарів і 16 русичів. Дуже щедро гість був обдарований подарунками не лише з боку Вітовта, а і його дружини.

Після дев'ятиденної гостини Гільбер де Ланнуа від'їхав до наступного пункту міста Львова. Він був приємно вражений від свого перебування в Кременецькому замку і його господарів, про що говорять його коментарів під час характеристики свого перебування [3, 70].

Протягом усієї розповіді відчувається захоплення автора Вітовтом та його гостинністю до закордонного гостя. І не дивлячись на те, що мандрівник не подає дуже точної характеристики самого міста і будівель, які в ньому були розташовані, його інформація варта уваги. Адже вона суттєво показує нам атмосферу, яка панувала в Кременецькому замку, з усього видно, що місто, як і замок переживало піднесення, не дивлячись на важку політичну ситуацію в країні. Судячи з опису господарів замку та побуту, який був на той час, можна сказати, що місто Кременець займало високий щабель у політичному і культурному розвитку Великого князівства Литовського. Кременецький замок був центром, в якому відбувались важливі політичні зустрічі, закривались дипломатичні договори.

До порівняння, більше чим через століття, а саме в 1573 р. місто Кременець відвідав інший західний мандрівник. Ним став швейцарець за національністю, королівський придворний Блез де Віженер. Його мандрівка була не його власною забаганкою, а виконанням наказу нового польського короля Генріха Валуа (1551-1589). Новий правитель, який походив із французької королівської сім'ї уявлення не мав про край, в якому мав правити. Тому завданням Блез де Віженера було подорожувати і робити нотатки про нові володіння короля.

В своїх записках де Віженер згадує також про місто Кременець. Воно подається в контексті характеристики регіону. Мемуарист говорить, про нього як одне із найбільших міст Волині. Серед споруд автор згадує лише Кременецький замок [1, 66]. Таким чином, праця Блез де Віженера є відносно інформативною, даним, що в ній наводяться, можна довіряти через те, що складалася вона для користування офіційними особами і не могла містити якісь істотні помилки. Автор мемуарів від самого початку не ставить собі за мету подати всю інформацію про місце своїх зупинок під час подорожі, тому відомості, які ми знаходимо в спогадах, інколи не надто точні. Проте його праця вирізняється спробою автора не лише описати побачене, але й дати йому аналіз.

Протягом наступних століть місто переживало різні періоди, як піднесення, так і занепаду. Саме тому в наступних джерелах про значущість замку вже згадуватись не буде, бо ніхто з наступних правителів міста не ризикнув його відбудувати.

Отже, як бачимо спогади мандрівників є одним із найцікавішим видів джерел, який найкраще передає дух епохи, але, в той же час, несе в собі досить значний суб'єктивізм та емоційне навантаження. Часто Кременець, не будучи об'єктом спеціального дослідження, виступає лише фоном для опису автором свого погляду на політику нового уряду та на особу литовського князя Вітовта.

Головна увага пізніших мемуарів зосереджена на "милуванні" забудовою міста, наданні характеристик вулиць міста, будівель, описі життя та побуту різних прошарків населення, роздуми про культурне життя в Кременці, роль та місце в ньому навчальних закладів.

Література:

1. Блез де Віженер. Описание Польского королевства / Блез де Виженер // Мемуары, относящиеся к истории южной Руси. Выпуск I (XVI ст.). Киев, 1890.-136 с.-С. 59-88.
2. Глаголев А. Записки русского путешественника с 1823 по 1827 год. Россия. Австрия. / Андрей Глаголев // Часть 1. Санкт-Петербург: Типография императорской Российской Академии. 1837. - 290 с.
3. Емельянов В. Путешествия Гилльбера де Ланноа в восточные земли Европы в 1413-14 и 1421 гг./ В. Емельянов // Университетские известия. No. 8. Киев: Киевский университет св. Владимира, 1873. - 1-46.
4. Hoesick F. Wilno i Krzemieniec: wrażenia z dwóch wycieczek literackich pod znakiem Słowackiego / Ferdynand Hoesick // - Warszawa, 1933.-151 s.
5. Krzemieniec. – Wyd. Krzemieniecki Oddział P.T.K.- Ogólnopolski komitet uczczenia Juliusza Słowackiego w Krzemieńcu, Wilno: Drukarnia „Grafika”, 1939.-210 s.
6. Lelewel J. Gilbert de Lannoy i jego podróże / Lelewel Joachim // Poznań: J. K. Żupański. Poznan. 1844. - 91 s.
7. Niemcewicz J. Podróże historyczne po ziemiach polskich, między rokiem 1811 a 1828 odbyte. / Julian U. Niemcewicz // Paryż. – 1858. – 390 s.

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Ашурова З.Р., Жураева У.Ю. (Самарканд, Узбекистан)
Жураева М.Ю. (Ташкент, Узбекистан)

PROBLEM CAUCHY FOR GROWING POLYHARMONIC FUNCTIONS OF SOME CLASS

We shall result in this paper the theorem for some polyharmonic functions determined in a unlimited strip.

In the given work is discussed continuations of polyharmonic function $u(x)$, on its meanings, and meanings of its normal derivative, on a smooth part S of border of infinite area D .

Let R^3 denotes 3-dimensoinal real Euclidean space, $x = (x_1, x_2, x_3)$, $y = (y_1, y_2, y_3)$, $x \in R^3$, $y \in R^3$, $x' = (x_1, x_2, 0)$, $y' = (y_1, y_2, 0)$, $r = |x - y|$, $s = |x' - y'|$, $h = \pi/\rho$, $\rho > 0$, $\alpha^2 = s$, D - the unlimited area lying in a layer $R^2 \times \left[0, \frac{\pi}{\rho}\right]$ with border, which satisfies the growth condition $\int_{\partial D} \exp(-b_0 ch \rho_0 |y'|) < \infty$ $b_0 > 0$, $0 < \rho_0 < \rho$.

Problem Cauchy

$$\text{Let } u \in C^{2n}(D) \text{ and } \Delta^n u(y) = 0, y \in D \quad (1)$$

$$u(y) = F_0(y), \quad \Delta u(y) = F_1(y), \dots, \Delta^{n-1} u(y) = F_{n-1}(y), \quad y \in S$$

$$\frac{du(y)}{d\bar{n}} = G_0(y), \quad \frac{d\Delta u(y)}{d\bar{n}} = G_1(y), \dots, \frac{d\Delta^{n-1} u(y)}{d\bar{n}} = G_{n-1}(y), \quad y \in S, \quad (2)$$

where $F_i(y)$, $G_i(y)$ given on ∂D continuous function, \bar{n} -external normal to ∂D . It is required to restore $u(y)$ in D .

Let's assume, that the solution of a problem (1) - (2) exists and continuously differentiate, $2n - 1$ of time down to endpoints of border and satisfies to the certain condition of growth (class of a correctness), which provides uniqueness of the solution.

Function $\Phi_\sigma(y, x)$ we can define by the following equality:

$$C_3 \varphi_\sigma(y, x) K(x_3) = \text{Im} \int_0^\infty \frac{K(\omega)}{\omega - x_3} \frac{du}{\sqrt{u^2 + s}}, \quad \omega = i\sqrt{s + u^2} + y_3 \quad (3)$$

$$K(\omega) = \exp\left(\sigma\omega^2 - achi\rho_1\left(\omega - \frac{h}{2}\right)\right),$$

$$C_{n,3} = (-1)^{\frac{1}{2}} \left(\Gamma\left(n - \frac{1}{2}\right) 2^{2n-1} \pi^{\frac{3}{2}} \Gamma(n)\right)^{-1}, \quad C_3 = \frac{\pi\omega_3}{2},$$

$$\Phi_\sigma(y, x) = C_{m,3} \varphi_\sigma(y, x) \quad (4)$$

where ω_3 denotes area of a unit sphere in R^3 .

Theorem. Function $\Phi_\sigma(y, x)$ can define by the equality (4) - is polyharmonic function.

The literature:

1. Yarmukhamedov. Sh. Ya. a Task Cauchy for polyharmonic of the equation. The reports of WOUNDS 2003 volumes 388, №2, with 102-165.
2. Mazhya. B. G., About the decision of a task Cauchy for the equation Laplace (uniqueness, approximation). Works MMO, 1974, т.30, with 61-114).
3. Жураева Н.Ю. Об интегральном представлении полигармонических функций. Ташкент. ДАН РУз № 3, 2008г. с.18-20.
4. Жураева Н.Ю. Задача Коши для растущих полигармонических функций. Международная конференция «Обратные и некорректные задачи математической физики» посвященная 75-летию академика М.М.Лаврентьева. Новосибирск. 2007. с. 65-67.
5. Juraeva N.Yu. Об интегральном представлении полигармонических функций. «The second International Conference on Control and Optimization with Industrial Applications» Baku, Azerbaijan, 2-4 June, 2008. с. 44-49.
6. Juraeva N.Yu. Growing polyharmonic functions and task Cauchy of some class. Узбекский математический журнал. №.2, 2009, с. 70-74.

О СТАТИСТИЧЕСКИХ ОЦЕНКАХ СПЕКТРАЛЬНЫХ ПЛОТНОСТЕЙ

В данной заметке исследуются оценки, полученные путем осреднения периодограмм сглаженных временных рядов, вычисленных по сдвинутым временным интервалам, изучаются асимптотики среднеквадратического уклонения в зависимости от характера гладкости исследуемого спектра статистики, введенной Бартлеттом, [1], а также статистики, введенной Колмогоровым, Журбенко [2].

Для стационарного процесса $\xi(t)$ с дискретным временем справедливо спектральное представление

$$\xi(t) = \int_{-\pi}^{\pi} e^{it\lambda} z(d\lambda), \text{ где } Z(\lambda) - \text{случайный } F_n \text{ процесс с ортогональными приращениями.}$$

Спектральные меры

F_n (их еще называют спектральными семиинвариатами), если они существуют на кубах

$\Pi^n = \{\lambda_i : -\pi \leq \lambda_i \leq \pi, i = 1, 2, \dots, n\}$ задаются своими коэффициентами Фурье

$$S_n(t_1, \dots, t_n) = \int_{\Pi^n} \exp\left\{i \sum_{k=1}^n t_k \lambda_k\right\} F_n(d\bar{\lambda}). \quad (1)$$

В случае стационарного процесса $\xi(t)$ семиинварианты $S_n(t_1, \dots, t_n)$ инвариантны по сдвигам:

$$S_n(t_1 + \tau, \dots, t_n + \tau) = S_n(t_1, \dots, t_n), \quad (2)$$

а спектральные меры F_n сосредоточены на многообразиях $\lambda_1 + \dots + \lambda_n = 0 \pmod{2\pi}$ и их естественно записывать в виде

$$F_n(M) = \int_M f_n(\lambda_1, \dots, \lambda_n) \delta^*(\lambda_1 + \dots + \lambda_n) d\bar{\lambda} \quad (3)$$

где $M \subset \Pi^n$, $\delta^*(x) = \sum_t \delta(x - 2\pi t)$, $\delta(x)$ - дельта функция Дирака.

Из (2), (3) для спектральных плотностей $f_n(\lambda_1, \dots, \lambda_n)$

следует формальное разложение

$$f_n(\lambda_1, \dots, \lambda_n) = \frac{1}{(2\pi)^{n-1}} \sum_{\substack{t_1, \dots, t_n \\ \min_i t_i = 0}} S_n(t_1, \dots, t_n) \exp\left\{-i \sum_{k=1}^n t_k \lambda_k\right\} \quad (4)$$

Функцию $f_n(\lambda_1, \dots, \lambda_n)$ будем считать определенной в пространстве R^n переменных $\lambda_1, \dots, \lambda_n$ посредством равенства (4), если правая часть (4) абсолютно сходится. Заметим что $f(\lambda) = f_2(\lambda, -\lambda)$, как функция одного переменного, является обычной спектральной плотностью стационарного процесса.

Можно проверить, что периодограмма $I_n(\lambda)$ не дает состоятельной оценки $f(\lambda)$. Если вместо спектральной плотности рассмотреть спектральную функцию $F(\lambda)$,

то мы придем к

$$\int_{\lambda_1}^{\lambda_2} I_n(\lambda) d\lambda.$$

Легко видеть, что математическое ожидание этой функции сходится к

$$4\pi \int_{\lambda_1}^{\lambda_2} f(\lambda) d\lambda.$$

Таким образом, интеграл периодограммы дает состоятельную оценку интеграла от $f(\lambda)$.

Пусть $\eta_E(t), t = \dots, -1, 0, 1, \dots$ некоторая неотрицательная функция, равная нулю вне отрезка $[0, E]$. По выборке $\{\xi(Q), \dots, \xi(Q+E)\}$ построим функцию

$$W_E^Q(\lambda) = \sum_{t=-\infty}^{+\infty} \eta_E(t-Q) e^{it\lambda} \xi(t) \quad (5)$$

Определим

$$\varphi_E^Q(x) = \sum_{t=-\infty}^{+\infty} \eta_T(t-Q) e^{itx} \quad (6)$$

Очевидно,

$$\varphi_E^Q(x) = \varphi_E^0(x)e^{iQx} \quad (7)$$

Мы будем обозначать далее $\varphi_E^0(x)$ через $\varphi_E(x)$.

В дальнейшем будем считать, что коэффициенты $\eta_E(t)$ выбраны таким образом, что выполняется равенство

$$\int_{-\pi}^{\pi} |\varphi_E(x)|^2 dx = 1. \quad (8)$$

Определим оценку $f_N(x)$ спектральной плотности $f(\lambda)$ стационарного процесса $\xi(t)$ по выборке $\{\xi(0), \dots, \xi(N)\}$ следующим образом

$$f_N(\lambda) = \frac{1}{T} \sum_{k=0}^{T-1} |W_E^{Lk}(\lambda)|^2 \quad (9),$$

где $N = (T-1)L + E + 1$, причем L, E, T есть целочисленные функции от N .

Мы приведем точное выражение для смещения статистики $f_N(\lambda)$:

Теорема. Пусть существуют моменты до второго порядка и спектральная плотность $f(x)$ процесса $X(t)$. В таком случае смещение статистики $\Delta f_N(\lambda)$ определяется формулой

$$\Delta f_N(\lambda) = \int_{-\pi}^{\pi} |\varphi_E(x-\lambda)|^2 (f(x) - f(\lambda)) dx. \quad (10)$$

Доказательство. Согласно формулам (5), (7), (1) имеем

$$\begin{aligned} M |W_E^Q(\lambda)|^2 &= \sum_{t_1, t_2=-\infty}^{\infty} a_E(t_1 - Q) a_E(t_2 - Q) \times \\ &\times e^{-i(t_1 - t_2)\lambda} \text{cov}(X(t_1), X(t_2)) = \\ &= \int_{-\pi}^{\pi} f(x) \sum_{t_1, t_2=-\infty}^{\infty} a_E(t_1) e^{it_1(x-\lambda)} a_E(t_2) e^{-it_2(x-\lambda)} dx = \\ &= \int_{-\pi}^{\pi} |\varphi_E(x-\lambda)|^2 f(x) dx \end{aligned}$$

откуда, учитывая свойство линейности математического ожидания и нормировки (8); получим формулу (9). Теорема доказана.

Литература:

1. Bartlett M.S. An Introduction to stochastic processes with spectral Reference to Methods and Applications Cambridge Univ. Press, Cambridge (1969).
2. И. Г. Журбенко «Спектральный анализ временных рядов» издательство МГУ, 1982.

Станіслав Райлян
(Київ, Україна)

ЗВ'ЯЗОК МАТЕМАТИКИ З ІНФОРМАТИКОЮ

Без сумніву, комп'ютер є важливою ознакою нашого часу і його роль, за прогнозами, зростатиме у майбутньому. Комп'ютер є необхідним атрибутом усіх сучасних видів людської діяльності: бізнесу, науки, культури. У таких умовах потреба суспільства у висококваліфікованих фахівцях із сучасних інформаційних технологій, які можуть здійснювати постановки задач, будувати математичні моделі, аналізувати методи їх розв'язування та кодувати мовою комп'ютерів алгоритми їх реалізації постійно зростають і в Україні, і за кордоном. За останні кілька років Львів заслужено став одним із центрів інформаційних технологій в Україні [1].

Між предметні зв'язки інформатики та математики базуються на теорії побудови математичних та інформаційних моделей. А це сприяє розвитку у студентів активізації пізнавальної діяльності, формуванню мотивації до навчання, застосуванню узагальнених прийомів мислення, розвитку творчих здібностей. У ході пізнавальної діяльності проявляється взаємозв'язок предметів і явищ навколишнього світу, системність знань. Завдання викладача інформатики на заняттях сформулювати у студентів інформаційну (комп'ютерну) компетентність – один з основних пріоритетів у сучасній освіті, який носить загальнонауковий і загальноінтелектуальний характер. Це поняття включає в себе цілісне світорозуміння і науковий світогляд, що заснований на розумінні можливості математичного опису єдності основних

інформаційних законів у природі і суспільстві, перетворення на практиці інформаційних об'єктів за допомогою засобів інформаційних технологій, і етичні, правові норми поведінки людей в інформаційному просторі, що також цілком узгоджується з Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, в якій ставиться проблема інформатизації системи освіти, впровадження у навчально-виховний процес інноваційних та інформаційно-комунікаційних технологій.

Використання комп'ютера при проведенні розрахунків зміщує акценти в математичній підготовці фахівця [2].

На даний момент, одними з найбільш важливих навчальних дисциплін, як із загальноосвітньої, так і з професійної точки зору, є курси математики та інформатики, які вивчаються у всіх технічних і багатьох гуманітарних вишах [3].

Серед численних проблем, виникнення яких пов'язане з бурхливо розвивається науково-технічної революцією, мабуть, найбільш важливою є проблема вдосконалення управління в усіх ланках господарства.

Сучасні промислові підприємства, підприємства побутового обслуговування, транспортні агентства, науково-технічні організації представляють собою складні системи В«людина-машина В». Ефективність роботи таких систем залежить від якості організаційного управління. Щоб домогтися якості сучасному керівникові не завжди буває достатньо особистого досвіду, інтуїції і організаторських здібностей в їх традиційному розумінні. При формуванні стратегічних і тактичних рішень керівник повинен враховувати безліч часом суперечливих міркувань, спиратися на складні критерії ефективності шляхів досягнення кінцевих цілей. У зв'язку з цим виникла необхідність застосовувати для аналізу та синтезу економічних ситуацій і систем математичні методи і сучасну обчислювальну техніку. Такі методи об'єднуються під загальною назвою - математичне програмування.

Математичне програмування - область математики, що розробляє теорію і чисельні методи розв'язання багатовимірних екстремальних задач з обмеженнями, тобто задач на екстремум функцій багатьох змінних з обмеженнями на область зміни цих змінних.

Назва дисципліни «Математичне програмування» асоціюється перш за все з програмуванням як процесом створення програм для ПЕОМ за допомогою спеціальної мови. Проте насправді це лише не дуже вдалий переклад англійського терміну *mathematical programming*, що означає розроблення на основі математичних розрахунків програми дій для досягнення обраної мети. В економічних, виробничих, технологічних процесах різних галузей народного господарства виникають задачі, подібні за постановкою, що мають ряд спільних ознак та розв'язуються подібними методами. Типова постановка задачі математичного програмування така: деякий процес може розвиватися за різними варіантами, кожен з яких має свої переваги та недоліки, причому, як правило, таких варіантів може бути безліч. Необхідно із усіх можливих варіантів вибрати найкращий. З цією метою використовуються математичні методи.

Реальні економічні задачі є достатньо складними, в яких, наприклад, кількість ресурсів та видів продукції може сягати сотень найменувань, і тоді простий перебір всієї множини варіантів абсолютно неможливий. Отже, постає необхідність розроблення спеціальних математичних методів розв'язання таких задач, тобто математичного обґрунтування найефективніших виробничих програм. Саме зі словом «програма» і пов'язана назва предмета — «математичне програмування».

Пошук реального оптимального плану є, як правило, складним завданням і належить до екстремальних задач, в яких необхідно визначити максимум чи мінімум (екстремум) функції за визначених обмежень.

Математичне програмування — один із напрямків прикладної математики, предметом якого є задачі на знаходження екстремуму деякої функції за певних заданих умов.

Об'єктами математичного програмування є різноманітні галузі людської діяльності, де в певних ситуаціях необхідно здійснити вибір найкращого з можливих варіантів дій. Основою такого вибору є знаходження розв'язку екстремальної задачі методами математичного програмування.

Розв'язання екстремальної економічної задачі складається з побудови економіко-математичної моделі, підготовки інформації, відшукування оптимального плану, економічного аналізу отриманих результатів і визначення можливо-стей їх практичного застосування.

Математична модель економічного об'єкта (системи) — це його спрощений образ, поданий у вигляді сукупності математичних співвідношень (рівнянь, нерівностей, логічних співвідношень, графіків тощо) [4].

Як відомо, будь-яка класифікація умовна і має деяку ціль. У світлі всього викладеного ми, маючи на увазі підготовку фахівців у галузі комп'ютерних наук, будемо користуватися останнім, вузьким тлумаченням і визначимо інформатику як наукову дисципліну, предметом якої є комп'ютерні технології. Замість терміна «комп'ютерні» часто використовуються аналогічні за змістом визначення "нові інформаційні" або просто «інформаційні», тому в спеціальній літературі можна зустріти терміни «ІТ-служба», «ІТ-спеціаліст», «факультет ІТ» і т.п.

Для ілюстрації меж розділу між кібернетикою, обчислювальною технікою та інформатикою можна скористатися таким образним порівнянням. Якщо уподібнити кібернетика, розробляє алгоритми, композитору, який тут складає музику, а конструктора ЕОМ — скрипковому майстру, то фахівця з інформатики можна буде порівняти зі скрипалем, які реалізують задум композитора і збагачують його своєю майстерністю і талантом. Тому інформатика - не просто галузь знань, а не подільний сплав ремесла, науки і мистецтва.

Для професійного вживання рекомендується керуватися вузьким підходом, виділяючи в самостійні науки кібернетику, обчислювальну техніку й інформатику [5].

З вище сказано можна зробити висновок, що математика дуже тісно пов'язана з інформатикою. Також ми бачимо, що розвиток і саме існування програмування не можливе без математичних знань.

Література:

1. <http://ami.lnu.edu.ua/admission/your-prospects>.
2. Гельман В. Я. Решение математических задач средствами Excel : Практикум / В. Я. Гельман // СПб. : Питер, 2003. – 237 с.
3. Кузнецова Л.Г. Проблемы теории и практики обучения студентов информатике и математике / Л.Г. Кузнецова // Инновационное образование и экономика. – 2007. – Т.1.– №12 (1). – С. 26–45.
4. Відібрана загальна інформація з інтернет ресурсів.
5. Турецкий В.Я. Математика та інформатика. Екатеринбург: Пропаганда, 2002.

Науковий керівник:

доцент, Барановська Леся Валеріївна.

Олександр Різун
(Кривий Ріг, Україна)

МОДЕЛЬ БОЙОВИХ ДІЙ ЛАНЧЕСТЕРА

Не є таємницею, що теорія диференціальних рівнянь виникла у зв'язку з потребою людства розв'язувати численні задачі природознавства і техніки. З початку її існування, а саме кінець XVII – поч. XVIII ст., і до наших днів, виділені в окремий клас, лінійні диференціальні рівняння допомагають розв'язати широкий спектр проблем, що постійно постають перед вченими. До них відносяться проблеми математичної фізики, механіки, аеродинаміки, екології, військової справи, економіки та ін.

Так під час першої світової війни, а саме у 1916 році англійський математик та інженер Фредерік Ланчестер запропонував математичну модель повітряного бою. Ця модель описується однорідним диференціальним рівнянням з відокремлюваними змінними:

$$\frac{dx(t)}{dt} = -(A + B) + C, \quad 1)$$

де A – величина, що виражає швидкість втрат від факторів, що не пов'язані з бойовими діями;

B – величина, що виражає швидкість втрат під час бойових дій;

C – швидкість підходу підкріплення;

$x(t)$ – кількісний склад однієї з сторін у певний момент часу t .

Оскільки бойове зіткнення найчастіше відбувається між двома противниками, то рівняння (1) має місце для двох сторін $x(t)$ та $y(t)$. Таким чином дану модель узагальнили та розповсюдили на інші види військ. У зв'язку з цим розглядають три математичні моделі, які описуються системами диференціальних рівнянь:

модель А описує зіткнення між регулярними військами:

$$\begin{cases} \frac{dx(t)}{dt} = -ax(t) - by(t) + P(t) \\ \frac{dy(t)}{dt} = -cx(t) - dy(t) + Q(t) \end{cases}, \quad 2)$$

модель В описує бойове зіткнення між партизанськими загонами:

$$\begin{cases} \frac{dx(t)}{dt} = -ax(t) - gx(t)y(t) + P(t) \\ \frac{dy(t)}{dt} = -dy(t) - hx(t)y(t) + Q(t) \end{cases}; \quad 3)$$

модель С описує змішаний тип бойових дій, в яких приймають участь і регулярні війська, і партизанські загони:

$$\begin{cases} \frac{dx(t)}{dt} = -ax(t) - gx(t)y(t) + P(t) \\ \frac{dy(t)}{dt} = -cx(t) - dy(t) + Q(t) \end{cases}; \quad 4)$$

Розглянемо детальніше кожну з трьох моделей окремо, використовуючи при цьому такі позначення: a, b, c, d, h – невідомі коефіцієнти, що характеризують втрати сторін; $P(t)$ і $Q(t)$ – можливість підходу підкріплення; $x(t=0)=x_0$ і $y(t=0)=y_0$ – кількісний склад сторін до початку бойових дій.

Розглянемо систему диференціальних рівнянь (2) моделі А. Припустимо, що втрати, які не пов'язані з бойовими діями, а також підкріплення відсутні. Тоді отримаємо спрощену математичну модель, якій відповідатиме наступна система диференціальних рівнянь:

$$\begin{cases} \frac{dx}{dt} = -by \\ \frac{dy}{dt} = -cx \end{cases} \quad 5)$$

Виконаємо ділення першого рівня на друге, отримаємо:

$$\frac{dy}{dx} = \frac{cx}{by} \quad 6)$$

Остання рівність є лінійним диференціальним рівнянням з відокремлюваними змінними, домножимо її на $bydx$:

$$bydy = cxdx \quad 7)$$

Проінтегруємо останню рівність:

$$\int_0^t bydy = \int_0^t cxdx; \quad 8)$$

$$b(y^2(t) - y_0^2) = c(x^2(t) - x_0^2); \quad 9)$$

$$by^2 - cx^2 = by_0^2 - cx_0^2. \quad 10)$$

Останнє співвідношення показує, що система (2) відповідає моделі з квадратичним законом. Нехай $by_0^2 - cx_0^2 = K$, тоді отримаємо рівність, що задає гіперболу при $K \neq 0$, і пару прямих при $K = 0$:

$$by^2 - cx^2 = K. \quad 11)$$

Припустимо, що $K > 0$, то очевидним стає той факт, що це можливо при виконанні наступних умов:

- 1) $y_0 \neq 0$;
- 2) $by_0^2 > cx_0^2$, тобто $\alpha y_0 > x_0$, де $\alpha = \sqrt{\frac{b}{c}}$.

Легко бачити, що перемога сторони у стає можливою при $\alpha y_0 > x_0$.

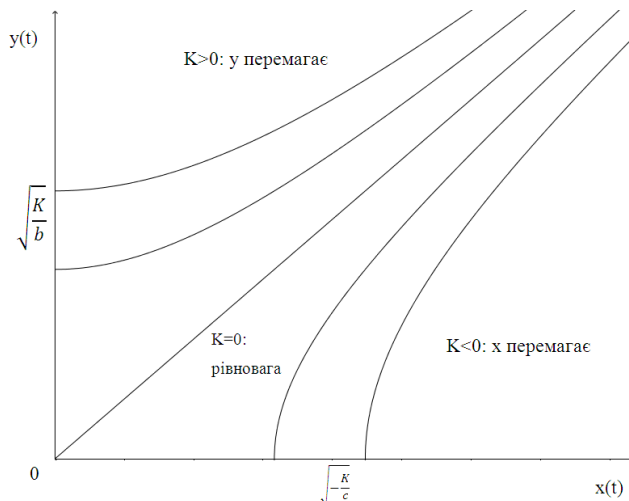

Рис 1. Ілюстрація моделі А.

Розглянемо диференціальну систему рівнянь (3) моделі В. Розв'язання даної системи відбуватиметься аналогічно до моделі А. Виключимо втрати, що не пов'язані з бойовими діями та підкріплення. З такими обмеженнями система рівнянь прийме наступний вигляд:

$$\begin{cases} \frac{dx}{dt} = -gxy \\ \frac{dy}{dt} = -hxy \end{cases} \quad 12)$$

Розділивши друге рівняння на перше, отримаємо:

$$\frac{dy}{dx} = \frac{h}{g} \quad 13)$$

Помножимо останню рівність (13) на gdx і проінтегруємо її:

$$\int_0^t gdy = \int_0^t hdx; \quad 14)$$

$$g(y(t) - y_0) = h(x(t) - x_0).$$

Останнє співвідношення показує, що система (3) відповідає моделі з лінійним законом. Перепишемо рівність (15) у наступному вигляді: $gy - hx = F$, де $F = gy_0 - hx_0$. Легко бачити, що при $F > 0$ переможцем буде сторона y , у випадку коли $F < 0$ у буде переможеною стороною.

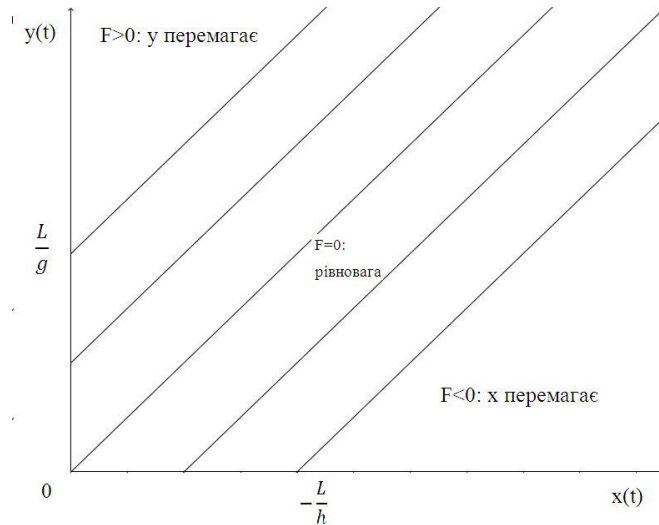

Рис 2. Ілюстрація моделі В.

Розглянемо систему диференціальних рівнянь (3) моделі С. Знову використаємо припущення для спрощення, тобто відкинемо можливе підкріплення та втрати непов'язані з бойовими діями. Таким чином отримаємо таку систему:

$$\begin{cases} \frac{dx}{dt} = -gxy \\ \frac{dy}{dt} = -cx \end{cases}, \quad (16)$$

де $x(t)$ – партизанські сили, $y(t)$ – регулярні війська. Розділимо друге рівняння системи (16) на перше: $\frac{dy}{dx} = \frac{c}{gy}$. Помножимо останню рівність на $gydx$ та про інтегруємо на проміжку $[0; t]$. Отримаємо:

$$\int_0^t gydy = \int_0^t cdx, \quad (17)$$

$$gy^2(t) = 2cx(t) + R, \quad (18)$$

де $R = gy_0^2 - 2cx_0$. Останнє співвідношення (18) показує, що система (4) відповідає моделі з параболічним законом. Очевидно, що при $R < 0$ перемогу отримають партизани, а при додатному R – регулярні війська.

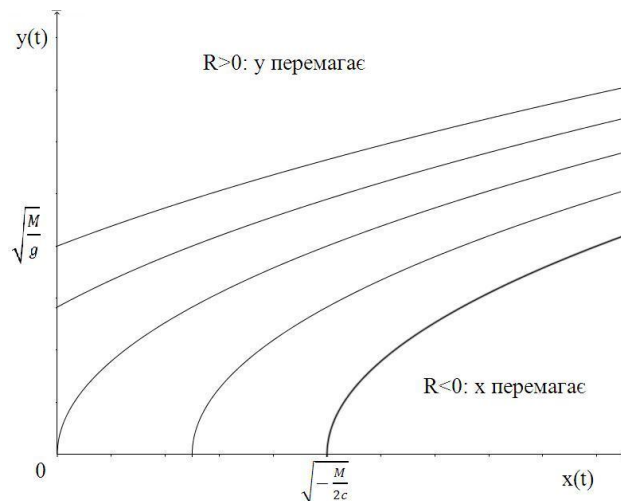

Рис 3. Ілюстрація моделі С.

Підсумовуючи викладений вище розв'язок задачі, можна стверджувати, що розроблена Ланчестером модель детально описує процес боротьби між двома сторонами інтересі, дозволяючи визначити переможця, тривалість протистояння, а також визначити кількість ресурсів кожного з противників у ході боротьби і виявити зв'язок між кількостями ресурсів протистояючих сторін, використовуючи при цьому теорію диференціальних рівнянь. Модель може бути суттєвим доповненням до теорії конфліктних ситуацій у непростих сучасних умовах, а також показує, що диференціальні рівняння мають широкий спектр практичного використання.

Література:

1. Амелин В. В. Дифференциальные уравнения в приложениях/ В. В. Амелин. – М.: Наука. Главная редакция физико-математической литературы, 1987. – 160 с.
2. Вентцель Е. С. Исследование операций/ Е. С. Вентцель. - М.: Советское радио, 1972. – 552 с.
3. Коновалова Л. В. Развитие общей теории линейных обыкновенных дифференциальных уравнений в действительной области в XVIII – XIX веках: дис. На соискание ученой степени кандидата физико-математических наук: 07. 00. 10 / Коновалова Лариса Викторовна. – Москва, 1994.
4. Митюков Н.В. К вопросу о типологии ланчестерских моделей // Круг идей: Междисциплинарные подходы в исторической информатике. Труды X-ой конференции Ассоциации «История и компьютер» / Под ред. Л.И. Бородкина, И.М. Гарсковой. – М.: МГУ, 2008. – С. 375–399.

Науковий керівник:

кандидат пед. наук, доцент Лов'янова Ірина Василівна.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА**Svitlana Kobzar, Linda Hebenstreit
(Zhytomyr, Ukraine)****MOVIE CLUBS AS A MOTIVATING FACTOR FOR LEARNING ENGLISH**

Nowadays, the importance of learning foreign languages, especially English, is unquestionable. People seem to be very motivated to study it. But it is easier to say than to do, as the whole process takes a lot of time and effort. So even very enthusiastic learners become frustrated when they face the difficulties at different stages of learning. Nevertheless, it is impossible to learn anything without making great effort. Fortunately, it is possible to add some fun and enjoyment to it. In this article we consider one of the ways to increase motivation and, subsequently, to improve knowledge of English.

The curriculum at Ukrainian universities does not provide enough classroom hours for studying English. The problem of shortage of lesson time for the use of diverse techniques and methods seems to become more and more critical. Currently, a great number of teaching and learning resources are available, and teachers are often confused trying to choose and use the best one, the most effective and motivating for their students. "For anyone involved with language teaching there can be few more professionally demoralizing experiences than a class totally lacking in motivation; so much valuable time and energy spent on an, often fruitless, search for stimulating teaching materials" [3]. It happens because traditional English classes are based mostly on the textbooks and specially produced educational audio materials, which usually do not give the students the opportunity to learn real English and all its varieties, to use the language in natural situations, to feel satisfaction and even to have some fun, which is actually very important for raising intrinsic motivation.

It is now commonplace to say that audiovisual material with its rich context is a powerful instructional tool known to have a motivational and effective impact on viewers, which in turn facilitates auditory processing [1]. Thus, teachers normally advise their students to watch films in English at home in order to combine entertainment and mastering the language. It is a reasonable piece of advice, as young people now do not watch TV, they use the Internet to watch films to their liking on-line and at any time suitable for them.

Reasons for watching films in the original are described in many researches by many authors. For example, Larry M. Lynch in his article "5 Ways to Use Popular Movies for English Language Teaching." argues that while using films, "varieties of English can be demonstrated" [2]. Movies, for him, allow for the audience to see the "Englishes" of a variety of different speakers to be presented; whether it be British, rural southern, or mainline American. Movies provide a wide base of subjects and thus often rely on these different dialects and English forms to tell an accurate tale. These disparities between different Englishes often are the most confusing for non-native speakers. This multitude of other language forms can be explained by the variety of cultures. And movies with deep cultural messages can allow for greater comprehension and discussion.

However, just watching films in English for entertainment cannot help reach high levels of knowledge or fluency. It can be a very effective learning tool, but it has to be used as an active one. The question is "How to make watching (inherently passive) active?" Our experience shows that it can be done with the help of some particular techniques and methods. Since the lack of time at the lesson does not allow use of precious minutes for entertaining, extra-curricular activities appear to be the most appropriate way out. And one of the most popular among students is a Movie Club.

The Movie Club at Zhytomyr State Technological University (ZSTU) is a classic student-driven extra-curricular activity. It is organized and set in motion by a committed faculty member, but it relies on student facilitators to choose the movies, to prepare the computer downloads, to compile the vocabulary, to present the films and to lead the discussion. This buy-in by a core group of individuals guarantees continuity, but the allure of Hollywood is what captivates and makes English learning irresistible through the medium of video storytelling. The success of a Movie Club as a language learning motivator depends on many individual components: organization, preparation, facilities, equipment, and the audience.

Every university club benefits greatly from a dedicated educator who is willing to foster a project over a number of years. The ZSTU Movie Club has such a faculty member. At the beginning of the semester, this teacher first identifies a good time slot for the club. Since the classes are currently scheduled on a split shift, some students have the bulk of their classes in the early morning, while others start their educational day closer to noon. The eleven o'clock class pair has worked fairly well for most of the interested students. The teacher then reserves the projection room and consults with the students who deliver the program.

The student facilitators take turns deciding which movie they would like to present. The technological emphasis of the university makes it easy to find the student expertise necessary to download almost any movie and to add English subtitles. The student who chooses the film for any given week takes primary responsibility for identifying vocabulary and developing discussion questions. It is worth noting that the student organizers themselves are some of the biggest benefactors of the club by virtue of all academic activities necessary to prepare for the club session. The film is previewed and a vocabulary list is compiled, complete with English definitions and native language translations. The list is printed and circulated among the participants or posted at the front of the room. Breaking the film into specific segments, the presenter focuses the audience on plot development and emerging themes with discussion questions. To make sure that the ideas are fresh for the

discussion, the movie is stopped for a five or ten-minute conversation break at regularly spaced intervals. When necessary, a faculty advisor stimulates discussion with follow up questions. Currently, a Peace Corps volunteer contributes an American perspective on the historical, cultural and lexical aspects of the film.

Choosing the movie is less of a problem than may be expected. Students are open-minded about their preferences and will immerse themselves in a wide range of genres. The bigger issue to be decided is whether a feature film that spans two club meetings is the most effective vehicle for speaking practice. Students must often accommodate shifting schedules. Consequently, they may not be able to attend two weeks in succession. When students have missed the beginning of a film, they may be reluctant to talk about questions dealing with the end. Considering many options, such as short story videos, TED Talks and single episodes of serials can address this problem.

The movie club experience itself has two parts: viewing the film and having quality discussion. Watching the film easily, effectively and pleasurably relies on the facility and equipment available for the club. The quality of the discussion is a function of the question prompts prepared and the audience itself. Both these areas are subject to limitations imposed by conditions sometimes outside the influence of the organizers.

At ZSTU, the facility and equipment choices are fairly extensive. The Movie Club doesn't suffer from availability of projectors, screens or speakers, all of which contribute greatly to the experience. The most preferable location at the university, a small conference room that seats about forty people, provides the ideal ingredients for successful viewing. The screen is large, dominating the front wall. The bank of windows on the sidewall is covered with blinds that can darken the room enough to brighten the screen. Indeed, one of the most important features for a Movie Club projection room is the ability to limit light infiltration. The other is the ability to hear every word. Good stereo speakers delivering undistorted speech with sufficient volume is vital for language learners. The stadium seating in this room is a good addition for viewing and discussion, but it has less impact on the quality of the club than being able to see detail on the screen and hear the dialogue clearly.

The key to using film with educational purpose is including quality and meaningful discussion and activity to accompany the viewing. But even with a thoughtful and provocative set of discussion questions, good post-viewing conversation depends on the ability and willingness of the audience to engage in speaking practice. A common temptation is to use the time watching a film as, at best, a passive restful occupation, or at worst, a time waster. It should, in fact, be an active listening, reading and speaking exercise that complements learning, not replaces it. At the lessons, teachers focus a lot on helping their students develop and use various reading strategies such as predicting, summarizing, visualizing, questioning, connecting, evaluating, etc. Watching films can be used to give students further opportunities to practice these strategies in an engaging way. For example, students can practice predicting what will happen next and then summarize what actually happened in the film.

The audience is always composed of mixed proficiency levels, and unfortunately, this makes a choice about the complexity of discussion questions necessary. If questions require only comprehension responses, then beginners are comfortably accommodated. But the best use of movies, at least at the higher form or university levels, is to stimulate deeper discussion with more complex answers and language. The ZSTU Movie Club is best served by encouraging the higher-level learners to attend and participate, while allowing the beginners to absorb what they can from a more challenging discussion than they are able to produce themselves.

Stimulating discussion is the ultimate goal of a movie club in an educational setting. The engaging cinematography and captivating storylines flip a primal switch in brain. Thinking in images and organizing information in stories is part of the human temperament. Movies provide information that is assembled into personal opinions, reactions and prejudices. These ideas want to come out in conversation. When students have something they really believe, they want to talk about it. When they really want to talk about something, they are highly motivated to learn the vocabulary and structure to accomplish that task. A well-organized movie club creates an atmosphere charged with motivation to exchange ideas through English speaking practice.

REFERENCES:

1. Baltova, I. (1994). The Impact of Video on the Comprehension Skills of Core French Students. *Canadian Modern Language Review*, 50, 507-531.
2. Lynch, Larry M. 5 Ways to Use Popular Movies for English Language Teaching. *EzineArticles.com*, 31 Aug. 2006. Web. 23 Oct. 2010. <<http://ezinearticles.com/?5-Ways-to-Use-Popular-Movies-for-English-Language-Teaching&id=287407>>
3. Ryan, Stephen; Francais, Athenee. Using Films to Develop Learner Motivation. *The Internet TESL Journal*, Vol. IV, No. 11, November 1998. <<http://iteslj.org/Articles/Ryan-Films.html>>

Dilafro'z Muminova
(O'zbekiston)

BOSHLANG`ICH SINIF O`QUVCHILARINI MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBİYALASH

Mustaqillik yillarida xalqimiz barcha sohalarda ulkan yutuqlarga erishdi. O'zbek xalqi o'z tarixiga yangicha tafakkur asosida yondashish ulug' ajdodlar qoldirgan boy ma'naviy merosni o'rganish sharafiga muyassar bo'ldi.

Mustaqil O`zbekistonning kelajagi ko`p jihatdan barkamol, salohiyatli avlodni tarbiyalashga bog`liq. Ana shunday muhim vazifani amalga oshirish uchun Vatanga, xalqiga, milliy ma`naviyatiga sadoqatli, mustaqil fikrlaydigan erkin, ijodkor shaxsni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo`nalishlaridan biri bo`lib turibdi.

Bu o`rinda yurtboshimizning: **“Ma`naviyatni shakllantirishga bevosita ta`sir qiladigan yana bir muhim hayotiy omil – bu ta`lim-tarbiya tizimi bilan chambarchas bog`liqdir”**³, – degan fikrlarini ta`kidlamogchiman. Chunki ota-bobolarimiz qadimdan bebaho boylik bo`lmish ilmu ma`rifat, ta`lim-tarbiyani inson kamoloti va millat ravnaqining eng asosiy sharti hamda garovi deb bilgan.

Albatta, ta`lim-tarbiya – ong mahsuli, lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini ham belgilaydigan, ya`ni xalq ma`naviyatini shakllantiradigan, boyitadigan eng muhim omildir. Binobarin, ta`lim-tarbiya tizimini va shu asosda ongni o`zgartirmasdan turib, ma`naviyatni rivojlantirib bo`lmaydi. Sababi – kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo`lishi bugun qanday ta`lim va tarbiya olishiga bog`liq. Bu esa ta`lim va tarbiya ishini uyg`un holda olib borishni talab etadi. Zero, Prezidentimiz ta`kidlaganlaridek, “Ta`limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta`limdan ajratib bo`lmaydi – bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi”.

Milliy qadriyatlarni tiklash, milliy ma`naviyatni yuksaltirish, ayniqsa, sharqona odob -axloq an`anasiga e`tiborni kuchaytirish bilan bir qatorda yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Xalq maqollarida ona Vatanga muhabbat va vatanparvarlik mavzusi alohida o`rinni egallaydi, chunki xalq hamma vaqt o`z vatanini sevgan, uni ardoqlagan. Shu boisdan “Bulbul chamanni sevar, odam - Vatanni”, “Ona yurtning omon bo`lsa, rangi ro`ying somon bo`lmas”, “Vatan gadosi – kafan gadosi”, “Vatangado bo`lguncha, kafangado bo`l” kabi maqollarda vatan mavzusi ixcham mantiqiy xulosasini topgan. Xalq maqollarida xalqning turmush tarzi, ma`naviy qiyofasi, dunyoqarashi, mehnatga, insonga, hayotga, tabiatga munosabati to`liq o`z ifodasini topgan.

Juda ko`p xalq maqollarida botirlik, mardlik, saxiylik, adolat, insof, sof muhabbat, vafodorlik, muruvvatpeshalik, do`stlik, donolik, oliyanoblik kabi chin insoniy g`oyalar o`zining ixcham, ammo kuchli badiiy ifodasini topgan. Bunday fazilat va xislatlar har bir shaxs uchun ham doim zaruriy hisoblanadi va ma`naviy barkamol avlod tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi. “Yovni ayagan yara yer, kaltagini sara yer”, “Botir qiyinni yengar, nomard bo`yinni egar”, “Baland tog`da qor bo`lar, er yigitda or bo`lar”, “Bir odam ko`prik solar, ming odam undan o`tar”, “Baxilni saxiylik bilan uyaltir”, “Bevafoda hayo yo`q, hayosizda vafo yo`q” va hokazo.

Dunyoda necha millat, necha xalq bo`lsa, hammasining o`ziga xos turmush tarzi, o`tmish hayoti va kelajagi bilan chambarchas bog`liq bo`lgan an`analari mavjud. “An`ana” arabcha so`z bo`lib, u qadim zamonlardan beri avloddan-avlodga, otalardan bolalarga meros bo`lib kelgan urf-odatlar, axloq normalari, qarashlardir.

Xalq og`zaki ijodi eng qadimiy san`at. Har bir xalqning og`zaki ijodi o`sha xalqning urf-odat va an`analari orzu-intilishlari, tabiatini aks ettiruvchi o`ziga xos ko`zgudir. Biz ana shu ko`zgu orqali o`sha xalqning ma`naviyatini ko`ramiz. Xalq og`zaki ijodini kelajak avlod ongiga singdirishda o`zbek adabiyoti asosiy hisoblanadi. Xalqimiz tafakkur va nutq rivojini yaxlit narsa deb hisoblagan. Shu bois, chaqaloq tug`ilgan kundan boshlab ona bola munosabatiga alohida e`tibor qaratilgan.

Ibn Sino shunday yozganlar: «Bolaning mijozini qondirmoq uchun unga ikki narsani qo`llamoq kerak: biri bolani sekin-sekin tebratish, ikkinchisi alladir. Bu ikkisi bolaning tanasi badantarbiya va ruhi bilan musiqaga bo`lgan iste`dodni hosil qiladi.» Bundan ko`rinib turibdiki, xalq og`zaki ijodining ta`siri ilk yoshdan boshlanadi.

Topishmoq – xalq hayotining barcha qirralari: urf-odatlar, turmush tarzi va boshqa jihatlari, inson va uni o`rab turgan olam o`xshatishlar, taqqoslashlar, savollar vositasida ifodalanadi. Topishmoq aqlni charxlaydigan, bolalarni yoshlikdan mantiqiy fikrlashga o`rgatadigan tarbiya vositasidir. U kishining tasavvuri va tafakkurini o`stiradi. Masalan,

Onasi bitta,	Boshi taroq
Bolasi mingta.	Dumi o`roq.

Xalq og`zaki ijodida yana shunday ajoyib janr mavjudki, u ertak deb nomlanadi. Ertak atamasi Mahmud Koshg`ariyning “Devonu lug`otit turk” asarida uchraydi va biror voqeani og`zaki hikoya qilish ma`nosini beradi. Ertaklarda ijobiy qahramon albatta yovuzlik, adolatsizlik, zulm ustidan g`alaba qozonadi, yaxshilik tantana qiladi. Chunki ertak qahramonlari xalqimizning orzu-umidlarini ifodalaydi. Ertaklar azaldan yosh avlodni insonparvarlik, vatanga muhabbat, rostgo`ylik va halollik, mehnatsevarlik va kamtarlik ruhida tarbiyalab kelgan. O`quvchilarning nutqini o`stiradigan, dunyoqarashini kengaytiradigan, ularning hayot haqidagi bilim va ko`nikmalarini rivojlantiradigan vositalar orasida xalq maqollari alohida ahamiyatga ega. Ma`lumki xalq maqollari xalq tajribalari, hayot haqiqatlariga asoslangan xulosalardir. Xalq maqollaridan boshlang`ich sinf onatili darslarida foydalanishning afzalligi shundaki, ular qisqa, lo`nda, sodda` tushunarli, esda qoladigan she`riy shaklda ifodalanadi. Xalq maqollari – xalq ijodining teran namunasi hisoblanadi.

O`quvchilarni xalq og`zaki ijodining tengsiz xazinalaridan bahramand etish har bir dars samaradorligini oshiradi, o`quvchilar bilim, ko`nikma va malakalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, xalq maqollari ta`lim-tarbiya mazmunini xalq g`oyalari bilan chuqurlashtirib borishi tufayli ham katta ahamiyatga egadir. Shu bois boshlang`ich sinf ona tili darslarida so`z to`rkumlarini o`rganishda xalq maqollaridan foydalanishni o`ziga xos xususiyatlarini ko`rib chiqishni lozim topdik.

Ma`lumki xalq og`zaki ijodi insoniyatga tengdosh bo`lgan eng qadimiy san`atdir. Har bir xalqning og`zaki ijodi orqali o`sha xalqning fe`l-atvori, urf- odati, did-farosati, orzu-intilishlari, tabiati va hissiyotlarini aks

³ Karimov I., “Yuksak ma`naviyat – yengilmas kuch”, 2008, b.60

ettiruvchi oyna hisoblanadi. Ana shu oyna orqali biz kelajak avlod olamshumul ezgu niyatlar, insonga hos salbiy va ijobiy xislatlar, yaxshilikni albatta yovuzlik ustidan g'alaba qozonishi, zulm va adolatsizlikka qarshi tuyg'ulari, dunyoni obod etmoq, uni yaxshilik qilib asramoq, ezgulik sari intilmoqlik kabi tuyg'ularni ko'ramiz.

Oilada komil insonni voyaga yetkazishda she'riyat sultoni, buyuk alloma Alisher Navoiyning «Hayrat ul-abror», «Mahbub ul-qulub» kabi shoh asarlaridan qo'llanma sifatida foydalanish mumkin. Masalan, «Hayrat ul-abror» asarining oltinchi maqolasida shoir tarbiyaga oid bir qancha dono fikrlar bildiradi. Masalan, u hamma narsa, shu qatori kulgi ham o'z me'yorida bo'lishi kerak, deydi. Me'yoridan oshib ketgan kulgidan yig'i yaxshiroqdir deb, ayniqsa qizlarni o'z o'rnida odob saqlab kulishga o'rgatish kerakligini uqtiradi.

Oilada ota-onaning vazifasi haqida fikr yuritib, Navoiy har bir ota-ona bolasiga yaxshi ism qo'yishi kerakki, tokir uni ismi bilan chaqirganlarida uyaladigan bo'lmasin, deydi. Shuningdek, shoir bolaga, ayniqsa, o'g'il bolaga ilmu odob o'rgatish, bunda unga ortiqcha shafqat qilib yubormaslik, uni qiyinchiliklarga o'rgatish ham ota-onaning vazifalaridan biri ekanligini aygadi.

Navoiy bu asarida nafaqat ota-onaning, balki bolalarning ota-ona oldidagi burchi haqida ham fikr yuritadi. Ota-onaga hurmat har bir farzand uchun farz deb, shoir bu borada quyidagilarni uqtiradi: «Ota-onaga xizmatni birdek qil, xizmatning qancha ortiq bo'lsa ham kam deb bil. Otang oldida boshingni fido aylab, onang boshi uchun butun jismingni sadaqa qilsang arziydi. Ikki dunyoing obod bo'lishini istasang, shu ikki odamning roziligini ol!»

Yuqorida zikr qilingan badiiy asarlar oiladagi bola tarbiyasida, umuman, mustaqil davlatimiz uchun yetuk insonlarni yetishtirishda ota-onalar, murabbiylar va o'qituvchilarga dasturulamal sifatida xizmat qilishi mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga milliy qadriyatlarni o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Tariximizda axloqiy qadriyatlarning sarchashmalari uzoq-uzoq davrlarga borib taqaladi. Zardushtiylik ta'limoti islomning axloqiy tamoyillari xalq pedagogikasining axloq-odobga doir o'g'itlari ham tarbiya mezonlari bo'lib hisoblanadi.

Qadriyatlar axloqiy qoida va me'yorlar va maqsadlardagi baholash mezoni va usullarini ham o'zida aks ettiradi. Ular halollik, poklik, o'zaro yordam, adolatlilik, haqiqatg'o'ylik, ezgulik, tinchlik, shaxs erkinligi, mehru-muhabbat, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi fazilatlar, burch, vijdon, or-nomus, ma'suliyat kabi axloqiy tushunchalar shaklida namoyon bo'ladi. Qadriyat o'z tabiatiga ko'ra, ijtimoiy-tarixiy xarakterga ega. Ijtimoiy taraqqiyot jarayonida u o'zgaradi va takomillashadi. Shuning uchun qadriyat to'g'risidagi ta'limotlar ham takomillashib, rivojlanib boradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga milliy qadriyatlarni o'rganish vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy madaniyatini, yaxshi xulq-atvorni shakllantirish uslubiyatini ishlab chiqish shu jarayonning samaradorligini ta'minlovchi omillarni aniqlab olishni taqozo etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga milliy qadriyatlarni o'rgatishning muvaffaqiyati o'qituvchi va o'quvchi ijodkorligi omiliga ham bog'liq. Bu omilni harakatlantiruvchi shartlar mavjud bo'lib, ular o'qituvchining umumpedagogik va maxsus ixtisoslik bo'yicha chuqur bilimi, kasb mahorati, o'quvchilar bilan do'stona muloqot madaniyati, ma'naviy madaniyat darajasi, ta'lim-tarbiyaning samarali shakl va usullarini tanlay bilishi, natijani oldindan aniq tasavvur etish va pedagogik faoliyatini shunga asoslanib yo'llay olishi, qiziqish doirasining kengligi, oilaviy muhiti, maktab jamoasi ichidagi mavqei, milliy qadriyatlarni o'rganishga, o'z ustida ishlashga intilish darajasi va boshqalardan iboratdir. O'qituvchi ijodkorligi omiliga e'tibor natijasidan o'quvchi ajdodlar tarixi, adabiyoti, san'ati, an'ana va urf-odatlar haqida g'urur va puxta asosli bilim oladi, milliy qadriyatlarning mohiyati va mazmunini tahlil etish, qiyosiy o'rganish, xulosa chiqarish, umrboqiyiligini ta'minlashda faol nuqtai nazarda bo'lishiga o'rganadi; urf-odatlar va an'analar asosida mantiqiy fikr doirasi kengayadi, ta'lim-tarbiyaga yaxlit munosabat paydo bo'ladi, savodxonlik darajasi o'sadi, milliy qadriyatlarni maktabda, oilada, bo'sh vaqtda chuqur o'rganishga ehtiyoj asosida faol ijodkorlik, tashabbuskorlik namoyon bo'la boradi, turli ijodiy ishlarga qiziqishi ortadi. Bu xususiyatlarning shakllanishi o'quv ijodkorligi omiliga ham bog'liq bo'lib, u qator sifat belgilari, milliy qadriyatlarni o'rganishga qiziqish, ehtiyoj va talabning kuchliligi, fan asoslarini egallashga ijobiy munosabati, ma'naviy madaniyat saviyasi, dunyoqarashi, o'z-o'ziga talabchanligi, atrof-muhitga ong'li va faol munosabati, ijtimoiy va shaxsiy faolligi, nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiiq etish ko'nikmasi, tashabbuskorligi va ijodkorligi bilan xarakterlanadi.

Xulosa qilib aytganda, yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash zamon talabi bo'lib kelmoqda. Zero, Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganidek, «Biz quradigan jamiyat o'zbekiston xalqining munosib turmushini va erkinligini kafolatlashi, milliy qadriyatlarimiz va madaniyatimiz qayta tiklanishini, insonning ma'naviy –axloqiy barkamolligini ta'minlashi kerak».⁴

⁴ Karimov I.A. O'zbekiston kelajagi buyuk davlat. T. «O'zbekiston» 1992 y. 36-bet

24 November, 2015	Comments
Dennis Soltys Associate Professor Department of Public Administration KIMEP University Almaty, Kazakhstan THE LITERATURE REVIEW AND METHODOLOGY: TWO SAMPLE TEACHING AIDS The fictionalized text below offers brief examples from a course on Research Methods for the Social Sciences of a literature review and methodology for students who are writing proposals for research papers or theses. One example is of a quantitative study, another is of exploratory or qualitative research. A good literature review and methodology facilitates the writing of a thesis or manuscript, and greatly increases its chance of acceptance for publication. * A literature review is supposed to describe the main previous research in a topical area and bring it up to date. That is, it presents the “state of the art,” which will serve as the point of departure for your own research. * Relatedly, the literature review allows you to explain how your work fits into the research in the area and what your contribution will be. * Very importantly, a literature review is also supposed to generate an approach, model, or theory for your research. * Further, the literature review informs your methodology and structure. * A methodology connects the model or theory generated by the literature review to the detailed steps of the research method or research design. The methodology “translates” the theory into practice. * A methodology is basically just a <i>plan or road map</i>; in it you set out all the steps of your research before proceeding further. * Your methodology should explain the logic of your thinking and make it “visible” to the reader. * The methodology also helps you to set the limits of your research project and to arrange its structure (what the research will include and not include). PART I Literature Review, Methodology, and Conclusions for a Quantitative ‘Stimulus-Response’ or ‘Independent Variable-Dependent Variable’ Topic Sample topic: “Gender vs. socialization as factors in mathematics performance of male and female primary pupils” Literature review ... [From the literature review it emerges that] there was a long-held consensus across several different Western countries that boys were genetically better pre-disposed for math and sciences than were girls. This was empirically established in the 1920s and 1930s, with the advent of school performance testing in the USA, in extensive studies conducted by Smith (1921), Waggoner (1925), and Carpenter (1932). British studies by (Walker,	The literature review sets up the topic – the “straw man,” an issue, controversy, puzzle, or gap in the literature. While you are reading the literature you need to be alert for possible models or theories. What operationalized research questions will you pose? What data will you seek? How will the data help answer your research questions? Some history and thematic background of the topic.

1934) and Wheeler (1936) likewise found the performance of male primary pupils and secondary students to be better than of females in school tests. The same pattern was found to hold more recently in urban, middle-class schools in Ohio, USA (Weaver, 1985; Miller, 1987), and in Essex, England (Bowman, 1986; Miner, 1988). Likewise in continental Europe, the research of Chevalier (1989) and Lechasseur (1991) supported the genetic explanation of performance respectively in Bordeaux and Toulouse, France, as did the research of Bauer (1992) and Schultheiss (1994), conducted in urban middle-class German schools in Frankfurt and Leipzig.

In contrast, two small studies done in Los Angeles, USA, by Farmer (1996) and Fisher (1997) suggest that social stereotypes are the cause of differential male and female school performance. More specifically, Farmer and Fisher posited that the role and expectations of the teacher were the key factors in pupil performance. The two authors posited that (both male and female) teachers expect higher performance from boys. Teachers spend more time explaining math problems to boys and do so in a more patient and supportive tone of voice, while the converse applies to girls. Farmer and Fisher theorized that boys respond “upward” to the higher expectations of the teachers, while girls respond “downward” to lower expectations. In a joint work Farmer and Fisher (1998) accordingly devised their Social Expectations Theory (SET) of pupil performance. In order to test their theory, these researchers provided gender sensitivity training to teachers, prior to the teachers’ contact with pupils. Once teachers became aware of the unconscious “signaling” of their expectations, and adjusted their in-class behaviour, the differential in male and female math performance decreased substantially.

However, some researchers question Farmer’s and Fisher’s theory. Critics such as Hunter (1999) note that Farmer’s and Fisher’s studies were conducted in working-class districts of ethnically mixed Hispanic, Korean, and African-American populations; therefore extraneous factors might have accidentally accounted for the learning outcomes. In addition, Sawyer (2001) observed that the two Los Angeles studies had only small samples and therefore may have contained statistical error.

Methodology

In view of Hunter’s and Sawyer’s criticisms, the SET of Farmer and Fisher can be considered as only suggestive and provisional. The purpose of the present study is to test the SET more rigorously, with more careful attention to population sampling and statistical significance.

In order to increase comparability [validity] and reduce extraneous factors, the present study will be situated in schools of the same geographical and social regions as the four sets of studies mentioned above in the literature. That is, the schools to be selected for observation are located in middle-class urban districts of Ohio, Essex, Bordeaux, and Frankfurt. In each school, the subjects of the research will be the cohorts entering a grade 4 math class at the beginning of the school term in September; the teachers will be new ones, with whom the pupils have had no previous contact, so as not to contaminate subsequent teacher-pupil interactions. The groups will comprise 10 girls and 10 boys, for ease of statistical analysis. Moreover, the groups will be small, so as to allow teachers ample time to respond, or not, to pupils’ requests for extra help. After one month, the groups will be given identical tests, with the pupils identified only by number; and will be graded by an anonymous grader [or be machine-graded if the tests are True/False or Multiple Choice].

In each school there will be four gender-balanced and sociologically similar cohorts of 20 pupils each. Two cohorts will be taught, respectively, by a male and female teacher who has not received gender sensitivity training; and two will be taught by a male and female teacher who did receive this training. In addition, in each district there will be one more school of two cohorts, taught by teachers without sensitivity training. In these cases the pupils themselves will be alerted to gender stereotyping within the home and within society in general, but the teachers will not be made aware that the pupils received such instruction. That is, the pupils, not the teachers, will

The contrasting view in the literature; your point of entrance.

Enough explanation and depth is provided so that the reader will understand this literature. Note that the literature is described *critically*.

Some critical description of the methodology used in the new theory.

Additional critical description from an opposing point of view – another straw man – which you will address at some point.

What is your particular new contribution?

The description here amounts to a *methodology*. A methodology is basically just a plan or “road map” of the various steps of your research. How and why will the research steps be set up, so that the results will be useful and valid?

That is, *what* questions will you “ask” of the literature or ask of interviewees? *Why* will you ask those questions? *How* will the answers and responses help you conduct your research and formulate your argument?

In other words, what *meanings* and *explanations* do you plan to ascribe to your discovered data and interview responses?

More methodology – how and why will the steps be done?

receive sensitivity training. The methodological intention here is to discover (a) whether it is not teachers but society and the home which are the more powerful agents of stereotyping and influencing pupils' self-expectations, or (b) whether the disproof of societal and home stereotypes will be strong enough to equalize pupil performance despite the fact of unconscious stereotyped expectations by the untrained teachers.

Results:

Ohio Essex Bordeaux Frankfurt
Girls' grades as % of boys' grades

Untrained male teacher 80% [worst atmosphere for girls]
Average = 82.5%

Untrained female teacher 85%

Trained male teacher 90%
Average = 95%

Trained female teacher 100% [best atmosphere for girls]

Cohorts that received sensitivity instruction
Girls' grades as % of boys' grades

Untrained male teacher 85% [sensitivity training within society improved performance by 5%]

Untrained female teacher 90% [sensitivity training within society improved performance by 5%]

Discussion and conclusions

The most striking finding of the research is that there is a strong consistency of the empirical results. Sensitivity training of both male and female teachers significantly raised the performance of female pupils. In the class atmosphere most favourable to female pupils – classes taught by female teachers who had received sensitivity training – the learning gap between boys and girls was eliminated entirely, with girls attaining 100% test scores relative to boys. The gender of the teachers accounted for 5% of the differential in the category of untrained teachers and 10% with trained teachers, seeming to constitute an accompanying “pure gender effect.”

The findings have high comparability, validity, and persuasiveness because the research was conducted precisely in the regions and among the social categories which earlier seemed to favour a genetic explanation of performance. The findings also have considerable, though not decisive, statistical validity, because 120 pupils were tested in each of four countries, thus comprising a substantial population total of 480 pupils.

Closer statistical analysis shows that the provision of sensitivity training of male and female teachers improves girls' performance scores by an average of 12.5%. In the subsidiary part of the study, where pupils received sensitivity training but were taught by untrained male and female teachers, girls' performance improved by 5%. Thus the statistics indicate a 12.5% increase owing to a teacher training effect; a 5% increase owing to a “society awareness effect”; and a 5% or 10% higher or lower pure gender effect. That is, both teacher and societal expectations are significant to pupil performance, with the role of teachers being considerably more important than the role of societal attitudes. Overall, the research supports the SET of Farmer and Fisher; and also hints of a complex pure gender effect. It is likely that the seeming “pure gender effect” is itself a product (an intervening variable) of the societal effect; but this is a separate conceptual issue and is not treated further within the present study.

Describe what you found.

You may mention the strengths and limitations of your research.

Describe your findings and offer your interpretation of them. What do you think the findings mean?

Do not lose your focus by pursuing a side-issue. If very important, you may put the issue into an extended footnote or

Growing out of the present study, some directions for future research seem to suggest themselves. In particular, longitudinal studies of different age cohorts could be done. In addition to the grade 4 cohorts observed in the present study, it might be useful to observe grade 1, 8, and 12 cohorts. Is the performance disadvantage of females taught by untrained teachers cumulative? Or does the disadvantage decrease over time? Can the females' disadvantage be reduced over time through better teacher training? What is the respective significance, over time, of teacher training versus societal and home attitudes? Can a good school environment compensate for a bad home environment? [etc.]

In practical policy terms, a greater emphasis on teacher sensitivity training is recommended.

THINGS TO NOTE:

- Notice how the literature review sets up the context of the topic and generates an analytical perspective or theory, which then informs the methodology.
- Notice that the methodology explains carefully both HOW and WHY the research will be done, step by step. What overall or general question and what smaller and more operational questions and hypotheses does the researcher pose, and how will the researcher answer them?
- Do not be intimidated by the word "methodology." A methodology is simply a careful explanation or road map of what you will do and why. All the steps of the research are laid out logically and the reasoning is made clear and *visible* to the reader.
- Notice that an anomaly in the results – a 5% "pure gender effect" for untrained male teachers vs. 10% for untrained female teachers – is not ignored, but it is also not allowed to upset the focus of the study. It is interesting to record an anomaly, but would also be intellectually dishonest to ignore it. So you move on and say the anomaly will not be treated at present.
- Be aware that to say "I will survey official statistics, consult Internet sources, read professional literature, and conduct interviews and questionnaires" does not constitute a methodology! This is merely a list of activities, with no hint of the intellectual process intended to be used. In other words, both the literature review and, especially, the methodology require active thinking and are *highly analytical*, as in the example above.
- A good research project is "fertile" academically; that is, it points the way for further research. It is also fertile in practical policy terms; from the example above, a policy of improving teacher sensitivity was clearly implied.
- Concomitantly, good research moves the literature and "state of the art" forward. You have answered or solved one question or set of questions posed in the old literature; and future researchers will proceed from where you stopped. They will cite your work in their literature reviews and might also address some of the new research directions that you suggested in your conclusion.

PART II

Sample Literature Review and Methodology for an Exploratory and Qualitative Topic

Topic:

"How will immigration affect German economic and social welfare?"

... The objective of this study is exploratory, and concerns the general topic of immigrants' adaptation to Germany and the effects of immigration on Germany's economic and social welfare. The analytical focus and boundaries

appendix.

The further academic significance of your research. Suggest how your work could be pursued in the future, by you or someone else.

A practical policy recommendation resulting from your work.

A very broad and amorphous area of interest – how can it possibly be managed?

of the study will be the economic and social dimensions of immigrant adaptation, with the emphasis on the last 20 [or other] years. Literature review There is a large body of international literature on the economic and social effects of migration. Among other things, this literature covers both voluntary (economically motivated) and forced (refugee) migration; highly skilled or poorly qualified migrants; the economic characteristics of the destination country (rural or industrial); and the attitudes of the host society (receptive or non-receptive). Some well-known pioneering studies began with a focus on the human capital or economic skill sets of immigrants. Loren (1948), Deniro, (1952), and Pitt (1956) documented that immigrants experienced a substantial loss of status within their countries of destination, having in most cases to accept employment at ranks substantially lower than those they had occupied in their home countries. Other researchers (Stallone, 1960; Poirot, 1962) focused on the sociological characteristics of immigrants, such as their degree of proficiency in the language of the host country; culture and religion (Holmes, 1964; Watson, 1965); and rural versus urban social origins (Lee, 1965; Presley, 1966). The consensus of these writers was that the greater were the sociological contrasts between immigrants and hosts, and accordingly the greater was the “social distance” between them, the more difficult was the adaptation of the immigrants. Johansen and Depardieu (1972) and Baldwin (1974) likewise analyzed the social distance between immigrants and hosts in terms of language, religion, and racial background; and concluded, unsurprisingly, that large social distance impeded the social adaptation of immigrants. The subjective expectations of immigrants, as predictors of their social adaptation in host countries were studied by Streep (1967) and DeCaprio (1968), who found that high expectations impeded immigrants’ social and economic adaptation. The academic research focus then shifted to the economic and sociological characteristics of the destination countries. Sinatra (1968) showed that rural-to-rural migration caused resentment among rural workers in host countries and provoked social conflicts between natives and immigrants. However, Lennon and McCartney (1970) discovered that the migration of rural workers to industrial countries caused relatively little social conflict within the host societies, because the migrants were ghettoized in manual and low-status occupations and did not compete directly for employment with highly qualified industrial workers. In such cases the social costs to the host countries were relatively low while the economic benefits were moderately high. In summary to this point, the research showed that the relations between various categories of immigrants (high or low social distance) on one side, and the different economic characteristics (agricultural or industrial) of host countries on the other side, were contingent and complex. Two massive multi-national studies synthesizing these complex relations were conducted in the 1980s. The first study was conducted by the OECD under the co-editorship of Caine, Hackman, Connery, and Bond (OECD, 1986). The other was sponsored by the International Labour Office of the United Nations and edited by Aguilera, Friske, Martin, and Streisand (ILO, 1989). The theoretical frameworks, methodologies, and findings of the two studies were very similar. The two studies juxtaposed the sociological characteristics of immigrants with the economic characteristics of host countries. The OECD and ILO studies theorized that the main determinant of immigrant adaptation was the degree of economic competition over jobs. Therefore the researchers devised a Competition Theory of Adaptation, as illustrated in Matrix I below.	A history of the main themes in the literature, describing how the issues and earlier research evolved. As you describe the literature you also “educate” the reader about the subject area. More education. Still more background and education. The two major studies are authoritative and represent the last word or “state of the art” in the subject area. Being authoritative, these studies are valid as your point of departure. You have identified and selected a framework or theory from the literature for your own work.

Matrix I, Economic adaptation of immigrants		Along with the selection of the theory and methodology, the researcher is (1) <i>operationalizing</i> the concepts, in this case “adaptation”; (2) <i>limiting</i> the research just to the themes inside the blocks; and (3) developing a <i>structure</i> for the research and later analysis and arguments. Matrixes, Tables, Graphs, and Charts do not speak for themselves; all illustrations need to be explained and interpreted in words, as below. A critical discussion. More critical discussion and education. You are explaining the <i>meaning</i> of the data that earlier researchers found. All of this <i>foreshadows</i> the methodology you will use. Here the OECD and ILO selected an additional theory for a different aspect of their research. They operationalized and explained their concepts. Empirical data here take the form of hypotheses – some indicators of concepts can be
<u>Characteristics of host country economy</u>		
	Agricultural & resource sector Manufacturing & service sector	
<u>Characteristics of immigrants</u>		
Low skills	Block A, Poor adaptation. -competition over low-skilled jobs -low benefit to economy -high social tension Block B, Good adaptation. -high employment in unskilled jobs -moderate benefit to economy -low social tension	
High skills	Block C, Good adaptation. -employment in high-level rural jobs -moderate benefit to economy -low social tension Block D, Ambiguous adaptation. -competition for skilled industrial jobs -high benefit to economy -high social tension	
Synthesizing and extending the earlier research, the OECD and ILO studies found that low-skilled or rural immigrants competed directly with low-skilled agricultural or natural resource workers in destination countries. As illustrated in Block A, incomers found it difficult to obtain employment in a crowded destination labour market. The economic benefit of additional immigrants was low in a technologically unsophisticated economy and social conflict was high. Interestingly, low-skilled and formerly-rural immigrants have a much greater incidence of employment within industrial and service economies. However, the reason for this is that these immigrants do not compete directly with highly skilled native workers, but are ghettoized within a so-called “dual labour market.” The immigrants’ high incidence of employment is “bought” with their low occupational status, as shown in Block B. The economic benefit to the host country is moderately high, as immigration enables natives to avoid downward occupational mobility into low-value-added occupations, but at the cost of considerable social stress to the immigrants. Block C shows that highly skilled workers migrating to a rural or resource economy may bypass native agricultural and low-skilled workers and obtain desirable occupations easily. This is the reverse of the situation depicted in Block B, for in Block C it is native workers who are ghettoized. In this case the economic benefit to the host country is only moderate within an unsophisticated economy, and social conflict is low; but this lack of conflict is bought at the price of the pre-empted upward mobility of natives. Block D is analogous to Block A, in that there is direct competition with natives for jobs. However, in this case competition occurs over high-status occupations; and social conflict is high. The economic benefit to the country is found to be high, because the economy has an increased supply of skilled immigrant workers who create high economic value-added. But social costs both to natives and immigrants are also high; and these costs are externalized to society as a whole, for society needs to mediate social conflicts. The second analytical dimension that the OECD and ILO researchers addressed was the social adaptation of immigrants. Within this dimension, the sociological characteristics both of immigrants and natives were studied and a Theory of Social Distance was devised. This theory holds that the		

greater are the objective and subjective sociological differences between immigrants and natives, the greater also are probabilities of immigrant maladaptation and social conflict. The researchers analyzed the following sociological characteristics of immigrants and natives: -Immigrants' proficiency in the destination country's language (as self-declared in immigration applications); -Immigrants' religion (as self-declared in immigration applications); -Expectations of immigrants upon arrival (taken from surveys, where available); -Friendships with natives as reported in surveys of immigrants; -Friendships with immigrants as reported in surveys of natives; -Surveys of immigrants for attitudes towards the host country [e.g. Do you agree that you should learn the host country's language, on a Likert scale of 1 to 5? How important is it for you to pass on your religious and cultural heritage to your children, 1 to 5? Would you volunteer for community s service work in the host country, 1 to 5?; Would you serve in the host country's army?] -Surveys of natives for subjective social distance [eg. "Would you like to have someone of X nationality: 1. in your country? 2. in your city? 3. at your workplace? 4. as your neighbour? 5. as your friend? 6. marry your relative?, and 6. would you marry one yourself?"]; -Intermarriage rates derived from state census statistics.	measured empirically with appropriate scales, other indicators are simply said to be present or absent. What did the researchers observe and measure? What did these observations and measurements tell the researchers or mean to them? How did the researchers conduct their measurements? In this case they used Likert scales. Such state statistics are objective.
Methodology The first part of the present study of immigration to Germany will apply to the economic dimension of the Competition Theory of Adaptation described above. The study's intention is to follow the OECD's and ILO's reasoning, and measure appropriate indicators of economic adaptation for Blocks A to D as illustrated in Matrix I. These measures can be readily taken from official state census statistics or other authoritative sources such as corporate and industry reports. Within each Block the study will document the following 5 sets of economic statistics: -Incidence of employment and unemployment of immigrants and natives according to sector (agricultural and resource vs. manufacturing and services); -Wages of immigrants in relation to the national average; -Job turnover rates [job insecurity] of immigrants compared to natives; -Job status of immigrant workers, as defined by a Standard Index of Occupational Status (see ILO, 1985); -Incidence of applications for state financial welfare assistance. High incidences of unemployment, job turnover, and applications for state financial assistance will be taken as evidence of poor economic adaptation, as will low wages and low occupational status. The types of statistics identified above are easily obtainable and will provide a valid composite portrayal both of economic adaptation of immigrants and of economic benefit to Germany. The second part of the present study will replicate the research questions concerning immigrants' social adaptation, according to the Theory of Social Distance, as developed by the OECD and ILO and described above. It should be noted that some of the sociological questions are self-reported and subjective – such as concerning language, religion, and expectations – and might not be especially reliable. Some are “mirror-image” questions, that is, the same or similar questions are asked both of immigrants and natives. The answers should provide indicators of social distance versus social acceptance; and also indicate whether in-group responses are consonant or not with out-group ones. One question is not self-reported or other-reported and is objective, namely the incidence of intermarriage, as derived from	Your data-gathering focus. What will you measure and how? Operationalization. Ready availability of sources shows your thesis supervisor or granting agency that the research is feasible to do. This increases your chance of receiving approval. You are being reflective and self-critical of your methodology. You are at the same time explaining and justifying your methodology.

official censuses. This mixture of a fairly long list of sociological questions is likely to have considerable internal validity [the answers will be mutually supporting]; and, as with the economic data in the first part of the study, should provide an accurate composite picture.

It will be assumed that immigrants' proficiency in the native language makes adaptation easier. The similarity of immigrant and native religions, or low religiosity of immigrants, likewise eases adaptation, as do the low expectations of immigrants. Friendship surveys among immigrants and natives are intended to record the subjective degree of adaptation. Further, one question probes the extent to which immigrants try to accommodate to the host country, while another question asks to what extent natives accept the immigrants. State statistics of intermarriage will provide objective evidence of adaptation or non-adaptation.

Overall, the combination of the economic and social dimensions should provide a valid assessment of immigrant adaptation in Germany.

[Your arguments, conclusions, and academic or policy recommendations will follow straightforwardly from what you find empirically.]

[Do not ignore or omit data which do not "fit" or support your argument; this is intellectually dishonest. Record anomalies honestly, for in any case anomalies are interesting in themselves. If your findings do not fit your theory, this does not mean that your research was a failure and of no value. It means merely that subsequent researchers should re-think the theory and method or use different ones. If the results you expected did not occur, you would say the results were "unclear," "mixed," "ambiguous," "contradictory," "anomalous," "showed no consistent pattern," or something else. Nonetheless you have moved science forward, because you have shown that future research should be re-conceptualized and time needs not be lost in trying to replicate your particular approach.]

THINGS TO NOTE:

- Notice again that the literature review generates a useable analytical perspective, example, model, or theory; the literature review sets up the context and framework for the methodology and makes the methodology easy to understand.

- You do not need to restrict yourself to just one theory or framework. You may use different theories and frameworks for different parts of your research, if this is appropriate and the entire research project is clear and makes sense.

- Like a quantitative study, a qualitative or exploratory study should have a definite framework and set of goals in mind. What is the main general question; and what are the operational questions, the combined answers to which will provide the solution to the main question? Also like a quantitative study, a qualitative study needs well defined boundaries – which topics will the study include and which ones will be left for another day, so that sight of the overall objective is not lost and so that the study does not lose its focus? (In the example above, you focus only on the 5 indicators posed for each of the four blocks of the matrix, and do not become distracted by other topics.)

- Notice also that although initially the overall subject area seemed to be very vague, difficult to focus and limit, fuzzily subjective, and fuzzily qualitative, with some thought the topic could be tightly focused and made concrete and persuasive, with hard empirical data and evidence brought to bear.

- Also notice that the researcher does not explore blindly – wasting time, becoming confused and frustrated, and losing focus. The researcher already has in mind a structure and a good idea of what topics the study will include and will not include. The researcher also has in mind well defined operational questions and understands the kinds of data s/he will need in order to answer the operational questions, and, ultimately, attain the overriding research objective.

You are explaining what the answers to your operational and empirical questions will mean.

Anomalies alert you of the need to re-think your methods.

Anomalies are very suggestive of topics for further research.

- As with a quantitative research methodology, the exploratory or qualitative researcher <i>is thinking ahead and is conceptualizing, describing, and justifying the steps of the whole project</i> – what will fit where, which operational questions need to be asked, and what useful information and meanings will the answers provide? - Once the methodology and structure are set up, the study easily writes itself. This is why you should spend two or four times more effort on the introduction and framework of a manuscript than on the body of the text. - Note that a good theory or model both <i>limits</i> and <i>simplifies</i> your task, thus making your research easier to do and write up.	

Орынгул Абилова, Баршагул Стамғалиева
(Атырау, Қазақстан)

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АНТРОПОЛОГИЯНЫҢ ПЕДАГОГИКА ӘДІСНАМАСЫ РЕТІНДЕГІ БАСТАУ ТАРИХЫ

Педагогикалық антропология жаңа ғасырда жаңа тұжырымдармен қалыптасып және дамып келе жатқан ғылымның жаңа саласы, әрі педагогиканың әдіснамасы ретінде қарастырылады. Педагогиканы антропологизациялау идеясы Я.А. Коменский еңбектерінен бастап көрініс тапты. Педагогикада антропологиялық көзқарастарды К.Д. Ушинский, педологиялық бағыттағы педагогтар: А.Ф. Чемберлен, С. Холл, Д.М. Болдуин, В.М. Бехтерев, П.П. Блонский, Л.С. Выготский, М.Я. Басов, А.П. Пинкевич және басқалары белсенді ұсына бастады. Осы идеяны жетілдіруге Р. Штайнер, М. Монтессори, С. И. Гессен т.б. үлес қосты.

Педагогикалық антропология нақты ғылыми сала ретінде философияның ауқымды мұраларының арқасында ХІХ ғасырда қалыптаса бастады, іс жүзінде Антикалық тұрғыда адам және оның тәрбиесі мәселелерін қарастырды. Ежелгі және Ортағасырдағы ойшылдар (Конфуция, Сократ, Платон, Аристотель, Августин, Фома Аквинский) адам табиғатының нақты трактовкасына сүйене отырып, білім туралы түсініктерін негіздеген.

Аристотель философиясы Платонның тәрбиеге және философияның тәрбиелік функциясына деген абстрактілі-жалпылық ықпалының шектелуін едәуір түзетті.

Философияның тәрбиелік функциясы Ортағасырлық кезеңде айтарлықтай деңгейде өзгеріп, діннен алшақтатылды.

Жаңа дәуірдің Батыс еуропа философиясы философияны нағыз ғылым ретінде бекіте отырып, біртіндеп Антикалық гуманизмнің және қайта өрлеу дәуірінің тәрбиелік бағытын қабылдады.

Табиғат не ақылдың негізін құрады (Бэкон), не болмас оны тең құқықта жүзеге асырады (Декарт), не өтімді материалдық күш, Құдай болып табылады (Спиноза), не идеалды субстанцияның арасындағы қарым-қатынастың көрініс табуы (Лейбниц). Философиядағы көзқарастар түрлі болғанымен, олардың барлығы да философиялық білімнің ғылыми сипатын анықтауға ұмтылды.

Осы кезеңдегі философияның тәрбиелік функциясы педагогикаға өз дербестігін ұғынуға мүмкіндік береді. Ф. Бэконның педагогикаға ғылымдар классификациясын енгізуі тегін емес. Сонымен қатар педагогиканың қалыптасуы жаңа типті философияның әдіснамалық негізіне сүйенбеуі мүмкін емес. Мәселен, Ян Коменский (1592-1670), құрсақтағы даму мектебінен бастап «өлімге дайындық мектебіне» дейінгі адамды оқытудың үзіліссіз тізбегін көздей отырып, адам табиғатына назар аударуға, яғни материалистік әдіске сүйенеді.

Коменскийден бастап педагогика педагогикалық құбылыстарды объективті негіздеуге тырысты. Коменский еңбектері педагогикалық антропологияның басты қайнар көзі болды. Ол толыққанды адам болу үшін жекелеген не аздаған, немесе көптеген адамдар емес, баршасының, әр адамның дамуы қажет деп есептеген. Сәбилік шақ мектебі, балалық шақ мектебі, жастық шақ мектебі, кемелдену мектебі және қарттық мектебі адамзат дамуының шыңы ретінде адами даралықты жетілдірудің құралы болып табылады.

XVII-XVIII ғ. батысеуропа философиясындағы әдіснамалық ізденістер өзінің даму шегіне жетті, жаңа схоластиканың пайда болуына әкелді. Тәрбиелік функцияның мазмұнды байлығы жойылды, «метафизика жазық болды» деумен шектелді (К. Маркс).

Француз ағартушыларының философиясы тәрбиелік функцияны ағартушылық гуманизмнің негізгі, басты мотиві дей отырып, адамның метафизикалық картинасын бұзу міндетін орындады.

Ж.Ж. Руссоның (1712-1778) тәрбие туралы ілімінде терең философиялық негіздеме бар, онда ол өзінің әлеуметтік философиясымен табиғи діннің этикалық іргетасын нақты байланыстырды. Ол одан әрі табиғи сәйкестік принципін жүзеге асырды.

Э. Кант (1724-1804), німець класикалық философиясының бастаушысы, ол педагогика мәселелеріне көп көңіл бөлді. Оның педагогикалық идеялары өзінің философиялық көзқарасымен тығыз байланысты болды. Кант адамның тәрбиеленетіндігі туралы идеясын ұстанды.

И.Г. Песталоцциде (1746-1827) әуел бастан педагогикалық және философиялық көзқарастар тұтастығына деген күшті ұмтылыс болды. Оның тәрбие туралы еңбектерінің Кант философиясымен қатар тұруы тегін емес. Песталоцци табиғи сәйкестік принципінен білімнің адам табиғатына, оның мәңгілік өзіндік даму заңдылығына сәйкестігін көре білді. Дегенмен неміс философы, әрі педагогы П. Наторптың пікірінше, Песталоцци өз философиясын ашық және аяғына дейін жеткізуге дайын болмады, оның тәрбие теориясының қатаң ғылыми құрылымы шешілместен қалды.

Г.В. Гегель (1770-1831.), німець класикалық философиясының өкілі, өзінің педагогикалық көзқарасында тұлғаны тұтас қалыптастыру идеалын адамзат мәдениетінің аясында қарастырды. Ол «Рух феноменологиясы» және «Философия ғылымдарының энциклопедиясы» атты еңбектерінде өзінің білім беру антропологиясының мәнін ашып көрсетті.

Педагогикалық антропология идеяларына тереңінен қараған неміс педагогы, философ, әрі психолог И.Ф. Герbart (1776-1841) болатын. Ол педагогикалық ғылымды философия (этика) мен психологияның мықты іргетасында құру қажеттігін атап өтті.

Педагогикада антропологиялық негіздеме жасауға ұмтылғандардың бірі неміс педагогы К. Шмидт (1819-1864). Шмидт барлық қолданыстағы және заманауи психологиялық жүйелермен, адамның физиологиясымен және психологиясымен танысты. 1852 жылы оның педагогикалық еңбектерінде антропологиялық педагогиканы құруға шақырған жаңа бағыттары көрініс тапты.

П. Наторп (1854-1924), неміс философы, тәрбиені тәрбиеленушілердің рухани дербестігін ояту ретінде қарастырды. «О философии как науке, фундаментальной для педагогики» атты еңбегінде педагогиканың ғылыми мәртебесіне және мазмұнына көңіл аударды.

Тағы бір неміс философы, Г. Ноль (1879-1960), » В. Дильтейдің «өмір философиясы» идеясымен бөлісті. Одан әрі педагогикалық антропологияның дамуы неміс философы Х. Плеснердің (1892 - 1985) еңбегінде көрініс тапты. Ол антропологиялық педагогиканың әдіснамалық негізін анықтап қана қоймай, оның негізіне тәрбиелік мазмұн беруге тырысты

XX ғасырда педагогикалық антропологияның теориялық және практикалық мәселелерін италяндық педагог, әрі дәрігер Мария Монтессори (1870-1952) қарастырды. Монтессоридің антропологияға қатысты пікірлері оның көптеген еңбектерінде кездеседі, бірақ тек «Антропология» тұтасымен осы мәселеген арналған.

Монтессоридің пікірі бойынша, бала – өзіндік даму процесін «тасымалдаушы». Монтессори педагогикасына сәйкес, баланың өзіндік дамуына әсер ету үшін ең алдымен оның белсенділігі көрініс табатын қоршаған дидактикалық ортаны дайындау қажет.

Орыс философиясы үшін адам табиғатын түсінуде жеке ойшылдар мен бағыттардың арасындағы айырмашылыққа қарамастан антропологиялық принциптің гносеологиялық және этикалық аспектілерінің тұтас бірлігі тән.

Орыс антропологиялық философиясында адам бірегейлігі адам тұлғасының тұтастығы мен үйлесімділігі ретінде қарастырылды.

XIX ғ. Ресейдің революциялық-демократиялық ағымдағы тәрбие тұжырымдамасын (М.А. Антонович, Н.А. Добролюбов, М.И. Михайлов, И.А. Пиотровский, Д.И. Писарев, А.А. Слепцов; Н.Г. Чернышевский, А.Л. Щапов және басқалары) элеуметтік-антропологиялық деп атады. Тәрбие тұлғаны саяси, тұрмыстық қызметке дайындауы тиіс.

Н.Г.Чернышевский (1828-1889) «Философияның антропологиялық принципі» атты еңбегі революциялық-демократиялық педагогиканың теориялық іргетасын дамытуда зор рол ойнады. Ол тұлғаны қалыптастыру мәселесін Л. Фейербатың антропологиялық материализм трактовкасы негізінде қарастырды.

Мәдени-антропологиялық тұрғыдан құруға ұмтылған тәрбиенің тұтас тұжырымдамасын орыс либеральдық-демократиялық педагогикасынан табуға болады. Оның өкілдері Н.И. Пирогов, П.Г. Редкин, П.Ф. Каптерев, П.Ф. Лесгафт, В.П. Вахтеров және басқалары жалпыадамзаттық тәрбие идеалының идеясын ұсынды.

Н.И. Пирогов (1810-1881), сословиялық арнайы білім беруге түбегейлі қарсы болды, ол пайдалы азамат болуға дайындалушылар алдымен адам болуды үйренуі тиіс деп жазды. Қоғам көпес, дін басыларына т.б. емес, еркін, ойшыл, адал және жауапкершілігі бар азаматтарға зәру. Пироговтың тәрбиелік идеалы түсінігінде либеральдық-демократиялық бағытқа тән тұлғаның азаматтық-құқықтық және адамгершілік-этикалық сапалары айқын байқалды.

Н.И. Пироговтың тәрбиені өмірдің өзіндік мәселесі ретінде қарастырған көзқарастарын оның ізбасары К.Д.Ушинский өте дәл байқай отырып, ол Ресейде бірінші болып тәрбиені философиялық тұрғыдан қарастырды, одан мектеп пәндері, дидактика немесе дене тәрбиесі мәселелерін ғана емес, сондай-ақ адамның рухы – «өмір мәселесін» тереңінен көре білді.

К.Д. Ушинский (1824-1870/71) өзінің «Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии» атты ұлы еңбегінде адамның өсу және даму тәрбиесінің тиімді жолдарын зерттейді, сонымен қоса, физиологиялық, психологиялық және рухани антропологиясын құрды. Ушинскийдің баршаға таныс сөзі: адамды барлық жағынан тәрбиелеу үшін оны барлық жағынан тану қажет – тұтас адам

танымын көрсетеді. Бұл нағыз философиялық теория, өйткені тәрбие туралы тар мағынада сөз қозғалмайды, бірақ адамды, табиғатты және тарих пен мәдениетті қамтитын барлық көлемді тәрбиені қарастырады.

Ушинский өзінің педагогикалық антропологиясының негізгі принципін құрды. Адам Ушинскийдің педагогикалық жүйесінің және педагогикалық антропологияның негізі болып табылады.

Ушинский өзінің еңбегін психология деп те, педагогика деп те атамады. Ушинскийдің «Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии» атты шығармасы – әлемдік педагогикалық әдебиеттерде аналогы жоқ, адам туралы тұтас білімді құрудың алғашқы қадамы еді. Дегенмен, ғылымның жаңа саласы - педагогикалық антропология – Ушинский өмірден өткеннен кейін көрініс таппады. Өрі қарай педагогикалық антропология педагогиканың даму аясында жетіле бастады. Бірақ Ушинский еңбегі тәрбиелеу және оқыту гигиенасы, жас ерекшелік және педагогикалық психология секілді ғылыми пәндердің пайда болуына түрткі болды.

Дәрігер И.И. Мечников (1845-1916) тәрбиенің антропологиялық негіздемесінің қажеттілігі туралы айтқан болатын. Ол өз мақаласында педагогика міндеттерін анықтай отырып, практикалық педагогиканың ролі туралы жазды.

Есімі әлемге танымал П.Ф. Лесгафтты (1837-1909) мамандар дене тәрбиесі саласындағы жетістіктермен байланыстырады. Десек те оның бала тұлғасын дамытуға деген көзқарасы көп астарлы. Лесгафт білімі бойынша дәрігер бола отырып, педагогикамен айналысқан және өзінің «Задачи антропологии и методы ее изучения» атты жұмысына ұзақ уақыт материалдар жинақтаған. Ол адам ағзасының құрылымы мен қызметін түсінгенде ғана адамды танып, оның әрекетін бағыттап, әрі бағалай аламыз деген болатын. Лесгафттың пікірі бойынша, антропология адамның жеке және әлеуметтік қасиеттері туралы ғылым ретінде педагогиканың бірден-бір және басты тірегі бола алады.

Педагогикалық антропология педагогика әдіснамасы ретінде әлі де зерттеу нысаны болып қарастырылары сөзсіз. «Егер педагогика адамды барлық жағынан тәрбиелегісі келсе, онда ең алдымен оны да барлық жағынан тани білуі тиіс» — К.Д. Ушинскийдің осы тұжырымы педагогикалық антропология үшін негіз болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Коджаспирова Г.М. Педагогическая антропология . Учебное пособие. — М.: Гардарики, 2005. — 287 с.
2. Ушинский К. Д. «Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии» -М.: Фаир-пресс, 2004
3. Максакова В.И. Педагогическая антропология Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. — 2-е изд., стереотип. — М.: Издательский центр «Академия», 2004. — 208 с.

Бахриниса Атаева, Шахноза Атаева
(Фергана, Узбекистан)

BOSHLANG`ICH SINFLARDA TILLARNI O`RGANISH INTEGRATSIYASI

Boshlang`ich ta`lim «Ta`lim to`g`risida»gi Qonunni hayotga tadbiiq etishda muhim bosqich hisoblanadi va unda ona tili o`qitish asosiy o`rin egallaydi.

Ona tili ta`limi bolalarning tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirishga, erkin fikrlay olishi, o`z galar fikrini aniqlashi, o`z fikrlarini og`zaki va yozma ravishda ravon bayon qila olishi, jamiyat a`zolari bilan erkin muloqatda bo`la olish ko`nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu o`rinda ona tili ta`limiga o`quv fani emas, balki, butun ta`lim tizimini uyushtiruvchi ta`lim jarayoni sifatida qaraladi.

Ona tili ta`limi standarti ko`rsatkichlari bolani fikrlay olish, ifodalangan fikrni aniqlash va o`z fikrini savodli, mantiqiy izchillikka rioya qilgan holda bayon eta olishga o`rgatish nuqtai nazaridan belgilanadi.

Boshlang`ich sinflarda o`z ona tilini grammatik xususiyatlarini o`rganish orqali o`quvchida o`z ona tilini so`z qurilishi, fonetika, morfologiya, sintajsis va boshqa bilimlari rivojlanib boradi. O`z tilini o`rganish asosida boshqa tillarni o`rganish ham muhim omillardan biridir. Tillarni o`rganishda integratsiyalashgan darslar tashkil etish eng muhim omillardan biri hisoblanadi.

“Integratsiya” atamasi – lotinchadan *integration* – *tiklash, to`ldirish, integer– yaxlit* so`zidan olingan bo`lib – quyidagi ma`nolarni anglatadi:

Ikkita tushunchaga egamiz:

1. Tizim, organizmning alohida tabaqalashtirilgan qism va vazifalarning bog`liqlik holatini bildiruvchi tushuncha va shu holatga olib boruvchi jarayon.

2. Tabaqalashtirish jarayonlari bilan birga amalga oshirilayotgan fanlarni yaqinlashtirish jarayoni.

Tillarni o`rganishdagi integratsiyani ikkinchi tushuncha asosida izohlab o`tamiz.

Boshlang`ich sinflarda tillarni o`rgatish jarayonida quyidagi asosiy yo`nalishlar bo`yicha integratsiya jarayonini yuzaga keltirishimiz mumkin:

- Mavzular jarayonida;
- Enerjayzer va bardamlashtiruvchi mashqlar;
- Ta`limiy o`yinlar;

- Lug`at ishi.

Mavzular asosida integratsiya jarayonini quyidagicha yuzaga keltirishimiz mumkin: 4-sinf ona tili darsida "Son haqida ma'lumot" mavzusini o'tishda o'z ona tilida sanash imkoniyatlarini yuzaga keltirib, so'ng rus tilida sanashga yo'naltirish: раз, два, три, четыре..., ingliz tilida ham sanashni bilamiz: one, two, three, four kabi o'rganilgan sonlarni o'zaro integratsiya asosida qiyoslab o'rgatishimiz mumkin.

"Enerjayer" inglizcha so'zdan olingan bo'lib, "kuch va energiyamni qayta tiklayman" ma'nosini bildiradi. Dars jarayonida: energiyerlardan foydalanish asosida bolalarning yosh va individual xususiyatlarini inobarga olish bilan bir qatorda jismoniy va fiziologik rivojlanishlariga ham ahamiyat berib boriladi.

Bardamlashtiruvchi mashqlarning dars va uning mavzusiga bog'liqligi ham bolalarni charchog'ini chiqarish bilan bir qatorda dars mazmunini to'ldirib boradi.

Dam olish daqiqalari asosida ham tillarni o'rganishdagi integratsiyani yuzaga keltirishimiz mumkin:

O'zbek tilida: "Bosh, yelka, tizza va barmoq".

Rus tilida: "Голова, плечи, колени и пальцы".

Ingliz tilida: energizer "Head, shoulders, knees & toes"

Bunda she'rga mos harakatlar qilinadi, avval astaroq aytilib, so'ngra tezlashiladi.

O'yin - bola hayotining uzviy qismidir. O'yin orqali bola atrof-muhit, tabiat hodisalari, manzaralari, buyumlar, o'simliklar, hayvonlar, dunyosi bilan tanishadi.

Boshlang'ich ta'lim davrida o'quvchilarning aqliy va jismoniy faoliyatini tashkil qilishda didaktik o'yinlar alohida ahamiyatga ega. Didaktik o'yinlar o'quvchilar aqlini charxlaydi, so'z boyligining oshishi, og'zaki nutqining rivojlanishiga, mukammal inson bo'lib kamol topishida g'oyat katta tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega.

Shuning uchun ham didaktik o'yinlar asosida tillarni o'rganish imkoniyati katta.

"Bu" o'yini

Stol ustiga 6 ta o'quv quroli qo'yiladi:

O'zbek tilida: ruchka, qalam, kitob, chizg'ich, qalamdon, o'chirg'ich.

Rus tilida: ручка, карандаш, книга, линейка, пенал, резинка.

Ingliz tilida: a pen, a pencil, a book, a ruler, a pencase, eraser.

Bir o'quvchi chiqib xohlagan bir narsani ko'z ostiga olib qo'yadi. O'quvchilar avval o'zbek tilida "Bu.....?", rus tilida "Это"? ingliz tilida "is it"? so'raydilar, bola o'ylagan narsa aytilsagina, o'quvchi "ha" deb javob beradi.

Tadbirlar jarayonida ham turli tillarga oid she'rlar chiqishlar asosida ham til o'rganish integratsiyasi yuzaga keladi:

Masalan, Alisher Navoiy tavalludiga bag'ishlangan tadbirda bir o'quvchi o'zbek tilida, ikkinchisi rus, uchunchisi ingliz tilida Alisher Navoiy haqida ma'lumot berishi orqali ham tillarni o'rganish integratsiyasi va qiyoslab o'rganishni yuzaga keltirgan bo'lamiz:

O'zbek tilida: Alisher Navoiy buyuk shoir. U 5 dostonidan iborat "Xamza" dostoning muallifi.

Rus tilida: Алишер Навои величайший поэт. Он автор "Хамсы" сборник пяти дастанов.

Ingliz tilida: Alisher Navoi is the grest poet. He is the author of "Khamza"

Xulosa qilib aytganda boshlang'ich sinflarda tillarni o'rganishda bolaning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda bola o'zlashtirishi oson bolagan she'r, oyin, maqol, tez zytish, topishmoq, ertaklardan ham unumli foydalanish ularning tillarni o'rganishdagi integratsiyani to'la amalga oshirish imkonini beradi deb hisoblaymiz.

Adabiyotlar:

1. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. Toshkent-1997 yil.
2. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha uzviylashtirilgan Davlat ta'lim standartlari. Toshkent- 2010 yil. 2-50 betlar.
3. K.Qosimova va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. Darslik. Toshkent – 2009 yil
4. R.Ikromova va boshqalar. "Ona tili" darsligi, 4-sinf. Toshkent-2015 yil

Людмила Москальова, Тетяна Атрошенко (Мелітополь, Україна)
Юрій Шевченко (Василівка, Україна)

ДОПРОФІЛЬНА ПІДГОТОВКА УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Підлітковий вік означений активізацією уваги дитини до власного внутрішнього світу, до зовнішніх зв'язків, самовизнання та самоствердження. Ось тут і повинен починатися пошук дитиною своїх професійних вподобань, які згодом визначать її місце у житті суспільства. Проте в цьому віці для учнів ще є досить складним розуміння того, які предмети їм більше подобаються. Адже в них ще не достатньо знань про світ професій. У них ще не сформоване вміння співвідносити свої схильності й можливості з вимогами професії. Ефективне розв'язання цих проблем здійснюється за допомогою введення у навчальний процес системи допрофільної підготовки.

Допрофільна підготовка, за визначенням Н. Новожилової та М. Фірсової, – це система психологічної, педагогічної, інформаційної й організаційної діяльності, яка сприяє самовизначенню учнів відносно профілів подальшого навчання і сфери майбутньої професійної діяльності [5, с. 120].

С. Кравцов доповнює це визначення, зазначаючи, що допрофільна підготовка допомагає визначенню учнів старших класів основної школи у виборі ними профільних напрямів майбутнього навчання та широкій сфері наступної професійної діяльності (у тому числі у відношенні вибору профілю та конкретного місця навчання на старшому ступені школи або інших шляхів продовження освіти) [4, с. 29–30].

Питання допрофільної підготовки у своїх працях розглядали І. Артюхова, Л. Гуцан, А. Жафяров, Н. Ладнушкіна, Л. Лазаренко, Н. Лук'яненко, О. Морін, А. Цина. Проблему вибору майбутньої професії висвітлювали багато вітчизняних та зарубіжних вчених (В. Адольф, І. Баріхашвілі, Л. Гуцан, І. Ковалевич, Н. Кривопалова, Г. Мкртчян, З. Носиров, Т. Пискун, О. Руденя, О. Середа, Л. Талдонова, Є. Тарасенко, А. Чирикова та ін.).

Професійну соціалізацію підлітків в умовах допрофільної підготовки досліджували такі зарубіжні науковці, як В. Блашук, Р. Гера, О. Ірба, Л. Пробст. Профільному та професійному самовизначенню учнів на етапі допрофільної підготовки деякі свої праці присвятили О. Єфімова, М. Листопад Л. Романенко.

М. Губанова приділяє увагу педагогічному супроводу соціального самовизначення учнів. Зокрема, дослідниця вказує на необхідність звернення освіти до особистісної орієнтації. Кожна людина володіє потрібним виховним потенціалом, головне в тому, щоб допомогти їй у реалізації цього потенціалу [1]. До питань психологічного супроводу професійного самовизначення учнів звертали свою увагу Н. Лук'яненко, В. Моргун, Л. Чикун. Зокрема, Н. Лук'яненко зазначає, що вивчити здібності й інтереси дитини, можливо лише за тісної взаємодії, співпраці практичних психологів, класних керівників, вчителів-предметників, адміністрації школи та батьків [6, с. 23].

Можемо констатувати, що вітчизняна й зарубіжна наука зберігають і накопичують досвід щодо проблеми допрофільної підготовки, однак багато аспектів цієї проблеми ще залишаються малодослідженими. Водночас варто зауважити, що відкритими залишаються питання формування теоретичних засад і технології її практичної реалізації у вітчизняній школі.

Зокрема, ресурсне забезпечення допрофільної підготовки перебуває на досить низькому рівні, також не розроблена нормативно-правова база її функціонування. Нові завдання школи вимагають розроблення документації, у якій зосереджуватиметься методична, інформаційна, навчальна база, якою зможуть користуватися всі суб'єкти освітнього середовища. Нормативно-правова база повинна бути спрямована на вирішення таких питань, як розробка механізму функціонування освітнього округу, механізмів фінансування системи допрофільної підготовки, правил зміни учнями форми підготовки за їх бажанням тощо. Слід також відмітити, що допрофільна підготовка проходить більш активно та ефективно в тих містах і районах, де вдається знайти для її організації додаткові резервні кошти, причому ці кошти, як правило, невеликі.

Важливим напрямом розвитку допрофільної підготовки є налагодження взаємодії навчального закладу з потенційно важливими партнерами:

- взаємодія зі службою зайнятості. Полягає у зборі даних про робочі місця, затребувані професії тощо. Співпраця зі службою зайнятості допомагає у вчасному поінформованні школярів та збереженні їх від помилок при виборі майбутнього спектру професій.

Прикладом такої взаємодії є стартування в м. Мелітополі соціального студентського проекту “Regional Prof Party”, заснованого Запорізьким обласним центром зайнятості та Класичним приватним університетом [3, с. 14]. Головна мета проекту – допомогти учням зробити свідомий вибір майбутньої професії. Їм розповідають про можливі професії через захоплені мастер-класи, тренінги, зустрічі з професіоналами, школи професійної освіти тощо. Соціальний педагог допомагає в організації взаємодії школи з представниками, що реалізують даний проект;

- аналіз можливих варіантів взаємодії навчальних закладів. Для успішного здійснення підготовки учнів до вибору профілю навчання необхідним є вивчення способів взаємодії з навчальними закладами, чії освітні можливості у сфері профільного навчання відрізняються більшою широтою. До варіантів такої взаємодії відносимо: школа – школа, школа – гімназія, школа – ліцей, школа – коледж, школа – міжшкільний навчально-виробничий комбінат, школа – вищий навчальний заклад тощо;

- використання міжпредметних зв'язків. Важливою умовою є використання міжпредметних зв'язків, адже для розв'язання певної комплексної проблеми учень використовує цілісні знання, набуті з різних споріднених предметів і набутого досвіду. Тому з метою забезпечення функціональності знань і вмінь, швидкої мобілізації свого особистісного потенціалу для вирішення певних завдань та розумного і доцільного перетворення дійсності необхідним є міжпредметний компонент, який на допрофільному етапі основної школи відіграє свою позитивну роль;

- налагодження взаємодії з батьками. Зрозуміло, що батьки, турбуючись про майбутню забезпеченість своєї дитини, розцінюють професії під кутом зору їх престижності. І не завжди вдається переконати учнів і батьків, що людині не варто зв'язувати подальшу долю з, можливо, й престижною професією, але не такою, яка відповідає інтересам, здібностям, успішності, темпераменту. У результаті відбувається так, що значна частина випускників ВНЗ, як правило, не задоволені своєю професією і не збираються в майбутньому працювати за фахом. Тому перед школою постало завдання дати можливість дитині вивчити свої власні профорієнтаційні потреби, а батькам замислитись про реальні можливості та здібності їхніх дітей. І саме діяльність соціального педагога покликана об'єднати можливості навчального закладу та батьків щодо кращого пізнання дітьми своїх уподобань у виборі майбутньої професії. Проте

лише незначна група батьків самостійно виступає з пропозиціями щодо проведення з ними профорієнтаційних заходів. Ця ініціатива належить переважно педагогам і керівництву школи.

Сучасна загальноосвітня школа повинна готувати не тільки активних, висококультурних та освічених людей, але й членів суспільства, які професійно визначилися та можуть конкурувати на ринку праці, вдосконалюватися у професії, психологічно бути готовими до зміни професійної діяльності, проявляючи мобільність і підприємницьку активність [2, с. 290]. Можливим це буде за умови звернення допрофільної підготовки до соціальних аспектів розвитку особистості, оскільки хоча вибір профілю навчання може визначити напрямок подальшого життєвого шляху дитини, проте гідним членом суспільства неможливо стати, лише зробивши вірний вибір стосовно своєї спрямованості у професійній сфері – необхідно стати також активним суб'єктом суспільної діяльності.

Така можливість надається через соціальне виховання, яке, на нашу думку, є одним з найбільш перспективних напрямів у реформуванні системи допрофільної підготовки.

Питання виховання людини і є питанням формування у неї психологічного “хребта”. У разі його відсутності, перед нами постає безвольна особистість, яка позбавлена свого “Я” і легко піддається стороннім, часто шкідливим впливам. На основі засвоєння системи правил і норм поведінки, своєї конституції життєдіяльності, почуттів і переконань мають формуватися вміння, звички в поведінці.

Вчителям і соціально-психологічній службі школи слід наполегливо і цілеспрямовано працювати над гармонійним формуванням дітей та молоді, розвитком їх природних обдарувань, здібностей, вихованням високих моральних якостей, що сприяє свідомій та активній участі в суспільно-економічній, політичній, культурній та інших сферах суспільного життя.

Розвиток особистості визначається мірою активності індивідуальної участі дитини в побудові свого власного життя. Чим більший сенс та значення мають для неї засвоєння соціальних ролей, норм та культури, тим інтенсивніший процес становлення особистості, що в свою чергу сприяє кращому розумінню нею свого майбутнього життєвого шляху та професійної діяльності зокрема.

Тому бачимо, що допрофільна підготовка є не тільки джерелом допомоги учневі в усвідомленні власних потреб та можливостей, що відповідають певному виду професійної діяльності, але й розкритті себе як особистості, здатної до самоусвідомлення, саморозвитку та самоствердження, необхідних для ефективного функціонування в соціумі.

Отже, допрофільна підготовка учнів основної школи потребує ще значних допрацювань у сфері її практичної реалізації, оскільки недостатньо сформованими залишаються питання її організації, що, здебільшого, проявляється через відсутність ресурсного забезпечення. Однак, не зважаючи на це, вона постає як одна з важливих перспектив реформування сучасної системи освіти.

Література:

1. Губанова М.И. Педагогическое сопровождение социального самоопределения старшеклассника / М.И. Губанова // Педагогика. – 2002. – № 9. – С. 32–40.
2. Гуцан Л.А. Профільна освіта та професійна орієнтація в школі як складові соціалізації учнівської молоді в сучасному суспільстві / Л.А. Гуцан // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2009. – Вип. 13, кн. 2. – С. 289–298.
3. “К будущей профессии – осознанно” // Мелитопольские ведомости. – № 13. – 26 марта – 1 апреля. – 2014. – С. 14.
4. Кравцов С.С. Теория и практика организации профильного обучения в школах Российской Федерации: автореф. дис. ... докт. пед. наук: [спец.13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования] / Кравцов Сергей Сергеевич. – М.: Институт содержания и методов обучения РАО, 2007. – 57 с.
5. Новожилова Н. Курсы по выбору: отбор содержания и технология проведения / Н. Новожилова, М. Фирсова // Народное образование. – 2004. – № 2. – С. 120–129.
6. Психолого-педагогичний супровід профілізації освіти: теорія і практика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 10–11 грудня 2008 р. / за ред. В.Ф. Моргуна. – Полтава: Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського, 2008. – 68 с.

Жанар Бекова, Елена Наумова
(Казахстан, Караганда)

ФОРМИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ У ОБУЧАЮЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Формирование мыслительной деятельности учащихся на уроках русского языка и литературы - одна из актуальных проблем методики русского языка.

Научить школьников учиться, подготовить их к самообразованию, самостоятельному овладению знаниями, сформировать потребность в чтении, осмысленном освоении нового материала - основная задача сегодняшнего дня.

Учитывая тот факт, что интерес к чтению резко падает (в связи с ростом интереса к новым информационным ресурсам), привить любовь к чтению, развить грамотность можно лишь через осмысленное чтение, формирование мыслительной деятельности учащихся. Исследованием познавательной деятельности учащихся в процессе обучения занимается, кроме психологии, и дидактика, рассматривающая общие закономерности процесса обучения учащегося, и методика русского языка, изучающая особенности процесса обучения.

Метод обучения есть способ организации преподавателем деятельности учащихся в процессе изучения ими определенного предмета. Любой из методов обучения предполагает взаимодействие учителя и учащихся: это способ их совместной взаимосвязанной деятельности.

Дидактическая система методов обучения отражает общие закономерности способов обучения, характерные для различных учебных предметов школьного курса. Однако, наряду с этой системой, существуют методы обучения, специфические для каждого учебного предмета, в частности, для русского языка.

В любой сфере человеческой деятельности работа может выполняться или по готовому образцу, или с внесением каких-то элементов нового. Возможен и такой путь, когда открываются принципиально новые знания или пути их добывания, рождается научное открытие, изобретение. Иначе говоря, существуют различные уровни проявления самостоятельности мышления. Деятельность учащихся, овладевающих русским языком, не может содержать научных открытий. Однако самостоятельный анализ языковых средств очень важен для овладения культурной речью. Именно поэтому и необходимо вводить не только работу по образцу, но и создавать ситуации, требующие поисковой деятельности школьников.

Работа частично - поискового характера - второй, более высокий уровень самостоятельности мышления, который проявляется, например, при написании свободного диктанта, когда предстоит пересказать текст и поэтому проявить некоторую самостоятельность в отборе содержания и средств выражения. Таким образом поиск учащихся оказывается частичным, поскольку основой для пересказа является предлагаемый учителем текст. Высший уровень самостоятельности мышления - поисковая деятельность учащихся, которая осуществляется, например, при написании сочинений.

На уровнях проявления самостоятельности мышления основана классификация методов обучения И.Я. Лернера и М.Н. Скаткина.

И.Я. Лернер предлагает следующую классификацию методов обучения:

1. Объяснительно - иллюстративный метод. Знания даются преподавателем в готовом виде: формируются правила, иллюстрируются примерами, преподаватель не ставит перед собой цели вывести эти знания, ставить учащихся в условия проблемных ситуаций. Учащиеся воспринимают, осознают, запоминают то, что сообщил преподаватель.

2. Репродуктивный метод учащиеся выполняют работу по образцу, данному преподавателем.

3. Проблемное изложение. Преподаватель формулирует проблему и раскрывает перед учащимися пути ее доказательного решения, учит самостоятельно анализировать явления, ориентироваться в новой ситуации.

4. Частично - поисковой метод. Преподаватель формулирует проблему и вовлекает учащихся путем постановки вопросов в процесс ее доказательного решения, помогая находить ответы на вопросы, помощь преподавателя делает поиск учащихся частичным и в то же время создает условия для осуществления ими поисковой деятельности.

5. исследовательский метод. Учащиеся без непосредственного участия преподавателя овладевают новыми знаниями или способами их добывания, разрешают проблему, обосновывают вывод в результате анализа материала.

Ценность этой классификации в том, что она учитывает структуру познавательной деятельности учащихся, поэтому применение ее позволяет совершенствовать мыслительную деятельность школьников, обучать их в предметной системе самостоятельному анализу языковых явлений, готовить к самообразованию.

Проблема формирования мыслительной деятельности возникла с самого рождения методики русского языка как науки. Уже в XIX веке в методике русского языка были намечены два основных метода обучения, один из которых предусматривал сообщение знаний в готовом виде, а другой - поисковую деятельность учащихся.

В настоящее время в методике русского языка нет единой классификации методов обучения, в то время как большинство классификацией называет догматический и аналитико - синтетический методы.

Применение общедидактических методов обучения предполагает рассмотрение ряда других вопросов и прежде всего о проблемной ситуации, возникающей при постановке задачи, которую предстоит решить учащимся. Проблемная ситуация характеризует определенное психологическое состояние учащихся, которое возникает в процессе выполнения задания, требующего открытия новых знаний о предмете, способах или условиях выполнения задания.

В основе проблемной ситуации имеется затруднение определенного типа, которое предстоит преодолеть. Для ребят не является проблемой вопрос, ответ на который им уже известен заранее, а также вопрос, ответить на который они не в состоянии.

Проблемная ситуация - это ситуация, вызывающая у учащихся осознанное затруднение, путь преодоления которой следует искать.

Преодолевая затруднения, возникающие в связи с проблемными ситуациями: учащиеся овладевают навыками поисковой деятельности, разрешая эти ситуации, они получают новые знания разными способами. необходимы специально сконструированные задания, создающие условия для поисковой деятельности учащихся. Анализ языкового материала надо специально обучать. Это обучение, естественно, осуществляется на всех этапах урока, при выполнении различных видов работ, но задания поискового характера способствуют формированию умения применять знания и навыки в новой ситуации, близкой к естественной ситуации речевого общения.

Чтобы обучать выполнению задания поискового характера, преподаватель должен знать, какими логико - лингвистическими операциями предстоит овладеть учащимися для разрешения определенной проблемы, являющейся основой задания. В мыслительной деятельности человека логические операции всегда осуществляется на какой- то предметной основе, связаны со сферой этой деятельности. Именно поэтому обучение русскому языку основывается на логико - лингвистических операциях. Система этих операций, постоянно осуществляемых на занятиях русского языка при выполнении упражнений и заданий поискового характера, есть основа овладения русским языком, но поисковая деятельность предполагает ориентировку в новой ситуации. Система операций и составляет способ выполнения задания поискового характера.

Исходя из общих положений, рассмотрим классификацию методов формирования мыслительной деятельности, применяемых в обучении русскому языку.

В процессе обучения деятельность преподавателя и деятельность учащихся тесно взаимосвязаны и взаимообусловлены.

Классификация методов обучения русскому языку, основанная на уровнях сложности работы с языковым материалом, представляет собой систему в формировании мыслительной деятельности учащихся (от работы по образцу к частично - поисковой и поисковой). Это :

I. Методы сообщения учителем знаний.

1. Метод сообщения учителем знаний в готовом виде.

2. Метод проблемного изложения учителем знаний.

II. Методы самостоятельного овладения учащимися знаниями и формирования умений .

1. Метод обучения воспроизведению и анализу готовых текстов, предложений, словосочетаний, слов.

2. Метод обучения выбору языковых средств по известному образцу в связи с изменением данных текстов, предложений, словосочетаний, слов.

3. Метод обучения творческому использованию языковых средств в связи с созданием текстов, предложений, словосочетаний, образованием слов.

Применение метода обучения творческому использованию языковых средств в связи с созданием текстов, предложений, словосочетаний, образованием слов предполагает частично – поисковую и поисковую деятельность учащихся.

Приемами этого метода являются, например, свободный диктант, сочинение, изложение, конструирование предложений, составление словосочетаний по определенной модели, с определенными словами, образование слов определенного значения и структуры (по модели), подготовка отзыва о литературном произведении, спектакле и т.п., составление заметки в стенгазету, реферата, тезисов, конспекта, постановка заданий поискового характера.

Среди приемов рассматриваемого метода имеются специально сконструированные задания с целью организации поисковой деятельности учащихся. Это так называемые задания поискового характера, включающие проблемные задачи, и задания частично – поискового характера. При их выполнении учащиеся открывают новые знания или способы их добывания без непосредственного участия учителя (проблемные задачи) или при некоторой его подсказке (задания частично – поискового характера).

Вся система рассуждений в процессе выполнения задания поискового характера – процесс творческий, путь поиска и находок. Текст в данном случае создается самими учащимися в процессе устных, письменных рассуждений, когда они отвечают на вопросы задания, разрешают проблему, содержащуюся в нем. Отвечая на вопросы, учащиеся, естественно, пользуются соответствующими языковыми средствами.

Таким образом, выполнение заданий поискового характера способствует достижению двух целей: овладение анализом, исследованием различных сторон языковых явлений; развитию связной речи учащихся.

С чего начинать и как постепенно усложнять мыслительную деятельность школьников, учитывая специфику русского языка как учебного предмета, требования программы, возможности учащихся? Как воспитать познавательную самостоятельность учащихся, их стремление и умение самостоятельно овладевать новыми знаниями, ориентироваться в новой ситуации речевого общения? Этапы обучения в системе применения методов формирования мыслительной деятельности учащихся могут быть определены в зависимости от того, с каким языковым материалом имеют дело учащиеся – с готовым или с таким, который надо изменить или создать.

На I этапе учащиеся воспринимают, осмысливают, анализируют готовый языковой материал, который преподносится им или в процессе сообщения учителем знаний, или при выполнении упражнений.

На II етапі здійснюється вибір мовних засобів за відомим зразком зв'язки з зміною даного мовного матеріалу. Таким чином, II етап, закріплюючи досягнуте на I, сприяє вдосконаленню логіки мислення учнів, формує вміння застосовувати знання та навички в різних ситуаціях.

Особливим є III етап – етап навчання творчому використанню мовних засобів у зв'язки з створенням текстів, пропозицій, словосполучень, формуванням слів, коли здійснюється частково – пошукова та пошукова діяльність.

Оволодіння культурою мови на III етапі здійснюється в найскладніших умовах, але особливо ефективно.

Таким чином, три етапи відповідають розглянутим вище методам формування мислительної діяльності учнів.

Критерієм ефективності застосованих методів навчання на заключному етапі повинні стати проблемні завдання, в процесі розв'язання яких виявиться, засвоєні чи знання, сформовані чи вміння, навички, досягнуто чи визначений рівень мовного розвитку.

Проблемні завдання повинні відповідати типам завдань пошукового характеру та способам їх виконання, можливим при вивченні кожного розділу програми.

Важливо, щоб в результаті навчання учні оволоділи необхідними знаннями, вміннями, навичками, досягли визначеного рівня мовного розвитку, оволоділи літературною мовою, стали грамотними в широкому сенсі слова.

Література:

1. Текучев А.В. Методика російської мови в середній школі.-М.: 1974. - с. 71-73
2. Барінова Е.А., Боженкова Л.Т., Лебедев В.И. Методика російської мови/ Під ред Е.А.Барінової.- М.: 1974.
3. Федоренко Л.П. Принципи навчання російській мові.
4. Палей І.Р. Очерки по методикі російської мови.
5. Лернер І.Я. Проблема пізнавальних завдань в навчанні основам гуманітарних наук і шляхи її дослідження. - М. 1972.

**Світлана Бойко, Ольга Пырх
(Гомель, Республіка Білорусь)**

НЕСТАНДАРТНІ УРОКИ ЯК ФАКТОР ПОВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ УЧАЩИХСЯ К ІЗУЧЕННЮ ХІМІЇ

Нестандартний урок — це імпровізоване навчальне заняття, яке має нетрадиційну (неустановлену) структуру. Такі заняття наближають шкільне навчання до життя, реальної дійсності. Навчальні охоче беруть участь в таких заняттях, оскільки потрібно проявити не тільки свої знання, але й винахідливість, творчість.

З допомогою нетрадиційних уроків можна розв'язати проблему диференціації навчання, організації самостійної пізнавальної діяльності учнів.

Нестандартні уроки вводяться в педагогічний процес як альтернатива традиційним, відповідно, вони дозволяють поглянути на навчального з позицій особисто орієнтованого підходу в навчанні та вихованні [1, с. 530].

В теперішній час існують наступні нетрадиційні технології уроку:

- інтегровані уроки, засновані на міжпредметних зв'язках;
- уроки в формі змагань та ігор: конкурс, турнір, естафета (лінгвістичний бій), дуель, делова або ролева гра, кроссворд, вікторина;
- уроки, засновані на формах, жанрах та методах роботи, відомих в суспільній практиці: дослідження, винахідливість, аналіз первинних джерел, коментарії, мозговий атак, інтерв'ю, репортаж, рецензія;
- уроки на основі нетрадиційної організації навчального матеріалу: урок мудрості, урок любові, відкриття (ісповідь), урок-презентація «дублер починає діяти»;
- уроки з імітацією публічних форм спілкування: прес-конференція, аукціон, бенефіс, мітинг, регламентована дискусія, панорама, телепередача, телемост, рапорт, «жива газета», усний журнал;
- уроки з використанням фантазії: урок-казка, урок-сюрприз, урок-подарок від чарівника, урок на тему «інопланетяни»;
- уроки, засновані на імітації діяльності установ та організацій: суд, слідство, дебати в парламенті, цирк, патентне бюро, вчений рада;
- уроки, імітуючі суспільно-культурні заходи: заочна екскурсія в минуле, подорож, літературна прогулянка, гостина, інтерв'ю, репортаж;

– перенесение в рамки урока традиционных форм внеклассной работы: КВН, «Следствие ведут знатоки», «Что? Где? Когда?», «Эрудитион», утренники, спектакль, концерт, инсценировка, диспут, «посиделки», «клуб знатоков» и т. д. [2, с. 285].

Конечно, нестандартные уроки, необычные по замыслу, организации, методике проведения, больше нравятся учащимся, чем будничные учебные занятия со строгой структурой и установленным режимом работы. Поэтому практиковать такие уроки следует всем учителям. Но превращать нестандартные уроки в главную форму работы, вводить их в систему нецелесообразно из-за большой потери времени, отсутствия серьезного познавательного труда, невысокой результативности [1, с. 531].

Предметом наших исследований явилось влияние нестандартных форм обучения на качество знаний и степень усвоения учебного материала у учащихся образовательных учреждений на уроках химии. Практическая значимость исследований заключается в необходимости использования нетрадиционных форм обучения для успешного развития интереса и повышения познавательной деятельности на уроках. Объектом исследований явились знания учащихся среднего звена ГУО «СШ №29 г. Гомеля».

В ходе исследований нами были поставлены следующие задачи: изучить особенности и рекомендации по использованию и организации нетрадиционных форм обучения для учащихся школьного возраста; применить нетрадиционную форму проведения уроков в классах; провести анализ полученных результатов.

В качестве экспериментальной группы были выбраны ученики 7 «А» класса, т.к. средний балл учеников данного класса по химии ниже, а в качестве контрольной – 7 «Б» класс. Нестандартные уроки проводились в экспериментальном классе, а классические – в контрольном. В результате проведенных уроков ученикам были предложены проверочные работы, по итогам которых посчитаны степень обученности учеников (СОУ) и качество знаний (КЗ).

Степень обученности учащихся, выраженная в процентах, позволяет установить уровень обученности. Для оценки степени обученности учащихся (СОУ) и качества знаний (КЗ), целесообразно использовать следующие формулы:

$$COY = \frac{K \cdot N(10) + K \cdot N(9) + K \cdot N(8) + \dots + K \cdot N(1)}{n} \cdot 100\%;$$

где СОУ – степень обученности учащихся;

К – коэффициент: 10 баллов – 1; 9 баллов – 0,96; 8 баллов – 0,90; 7 баллов – 0,74; 6 баллов – 0,55; 5 баллов – 0,45; 4 балла – 0,40; 3 балла – 0,23; 2 балла – 0,20; 1 балл – 0,12;

N – количество оценок; n – количество учащихся в классе.

Показатели качества знаний – ориентиры, позволяющие установить уровни знаний: их полноту и глубину, конкретность и обобщенность, осмысленность и устойчивость, актуальность и оперативность, соответствие требованиям учебных программ и образовательным стандартам. В сочетании с критериями (мерой измерения) служат основанием для оценивания знаний и умений учащихся.

где КЗ – качество знаний;

К – количество 6...10; n – количество учащихся в классе.

При проведении экспериментальной части мы придерживались поставленных задач урока: сформировать представления о составе и свойствах кислот, валентности кислотных остатков; ввести понятие об индикаторах; развивать умение обращаться с неорганическими веществами и лабораторных оборудованием; ознакомить учащихся с составом, названиями солей; продолжать развивать умение составлять уравнения химических реакций, расставлять коэффициенты в уравнениях реакций.

На основании результатов, полученных при проведении нестандартных уроков по темам: «Понятие о кислотах» и «Соли – продукты замещения атомов водорода в молекулах кислот на атомы металлов», установили, что СОУ 7 «А» составила по первому нестандартному уроку – 49,66%, по второму – 53,69%, при проведении классических уроков СОУ 7 «Б» класса по первому – 42,76%, а по второму – 47,24%.

Таким образом, проанализировав результаты проверочных работ в двух параллельных классах, установили, что учащиеся 7 «А» класса в сравнении с учащимися 7 «Б» справились с заданиями проверочной работы несколько лучше, но разница при этом не большая. Такая разница в результатах связана с мотивацией и степенью подготовки класса в целом. Учащиеся 7 «А» класса на уроке были более активны и собраны, чем ученики 7 «Б», однако в классе также прослеживалась определенная степень заинтересованности.

Проделанная работа позволила сделать вывод о том, что для организации плодотворной и эффективной деятельности учащихся необходимо использовать нетрадиционные формы проведения занятий, благодаря которым ученики быстрее, лучше усваивают программный материал и поддерживают интерес к изучаемому предмету. Но это можно использовать не всегда, так как нестандартные формы обучения станут обыденными, перейдут в систему классических уроков.

Литература:

1. Подласый И.П. Педагогика: Новый курс: учеб. для студ. высш. учеб. заведений: 2 кн. // Подласый И.П. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. — 576 с.

2. Мухина С.А. Нетрадиционные педагогические технологии в обучении// Мухина С.А., Соловьева А.А. – М.: Феникс, 2004. - 384 с.

Научный руководитель:
Ассистент кафедры химии Пырх Ольга Викторовна.

Валентина Бойко
(Біла Церква, Україна)

«ПЕРЕВЕРНУТЕ НАВЧАННЯ» ЯК ОДНА З КЛЮКОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ СУЧАСНОСТІ

Відомий філософський закон взаємопереходу кількісних і якісних змін діє незалежно від наших уподобань і політичних поглядів. Стрімке розширення за останні десятиліття інформаційного поля, що оточує людину, спричинило появу постіндустріального інформаційного суспільства. І система освіти, попри відомий консерватизм, мусить реагувати на виклики часу. Щоби зрозуміти, що іноді доведеться відмовлятися від речей, до яких звикали століттями, достатньо ознайомитися з результатами досліджень, опублікованих у статті «Навчання за допомогою лекцій неефективно, кажуть учені» [1]. Результати однозначно свідчать на користь активних методів навчання. У групах із звичайними лекціями іспит не здавали, в середньому, 34% студентів, а в групах з активним навчанням — лише 22%.

«Перевернуте навчання» — це форма активного навчання, авторами якої вважаються вчителі хімії Аарон Самс і Джонатан Бергманн (США). Дана технологія являє собою педагогічну модель, в якій типова подача лекцій і організація домашніх завдань міняються місцями. Учні дивляться вдома короткі відеолекції, у той час як у класі відводиться час на виконання вправ, обговорення проектів і дискусії. Відеолекції часто розглядаються як ключовий компонент у «переверненому» підході, вони створюються викладачем і розміщуються в Інтернеті [2].

Поняття «перевернутого навчання» спирається на такі ідеї, як активне навчання, залучення учнів у спільну діяльність, комбінована система навчання і, звичайно, підкаст. Підкаст — це відцифрований запис або радіопередача, розміщена в Інтернеті для завантаження на персональні аудіоплеєри. Доступність перегляду відео нині поряд із попередню записаними лекціями підкастом або в іншому аудіо- форматі є настільки звичним явищем, що це дає змогу зробити його невід'ємною частиною концепції «перевернутого навчання». Цінність «перевернутих класів» у можливості використовувати навчальний час для групових занять, де учні можуть обговорити зміст лекції, перевірити свої знання і взаємодіяти один з одним в практичній діяльності. Під час навчальних занять роль викладача — виступати тренером або консультантом, заохочуючи учнів на самостійні дослідження і спільну роботу.

«Перевернуте навчання» передбачає зміну ролі викладачів, які здають свої передові позиції на користь більш тісної співпраці та спільного вкладу в навчальний процес [3]. Супутні зміни зачіпають і ролі учнів, багато з яких звикли бути пасивними учасниками в процесі навчання, який подається ним в готовому вигляді. Перевернута модель покладає велику відповідальність за навчання на плечі учнів, даючи їм стимул для експерименту. Діяльність може очолюватися учнями, а спілкування між учнями може стати визначальною рушійною силою процесу, спрямованого на навчання за допомогою практичних навичок. «Перевернуте навчання» призводить до значного зсуву пріоритетів від простої подачі матеріалу до роботи над його вдосконаленням.

Під час традиційних лекцій учні часто намагаються вхопити те, що вони чують в момент мовлення лектора. У них немає можливості зупинитися, щоб обміркувати сказане, і, таким чином, вони можуть упускати важливі моменти, бо намагаються записати слова викладача. А використання відео та інших попередньо записаних інформаційних носіїв дозволяє учням повністю контролювати хід лекції: вони можуть дивитися, перемотувати назад або вперед по мірі необхідності. Така можливість має особливе значення для учнів з певними фізичними обмеженнями, особливо для людей з порушеннями слуху. Присвятивши час на уроці розбору матеріалу, вчителі мають можливість виявити помилки в сприйнятті, що найбільш часто зустрічаються. У той же час спільні проекти можуть сприяти соціальній взаємодії між учнями, полегшуючи процес сприйняття інформації один у одного.

Створювати навчальні матеріали, які з успіхом можна використовувати під час «перевернутого навчання», просто за допомогою різних програмних продуктів та сервісів. Розглянемо деякі з них.

Продукти *iSpring* дають змогу розробляти електронні матеріали у знайомому середовищі Microsoft PowerPoint, а потім конвертувати їх у формати HTML5 і Flash. Учні зможуть переглядати навчальні матеріали як на комп'ютерах, так і на мобільних пристроях у будь-який зручний час.

Ще один зручний ресурс, який допоможе налаштувати роботу «перевернутого класу», — це *Showbie*.

Головне завдання сервісу Showbie — допомогти вчителям й учням обмінюватися навчальними матеріалами та домашнім завданням без зошитів і паперових щоденників.

Showbie виконує три основні функції:

- надає доступ учням до навчальних матеріалів, які дібрав учитель для виконання завдань;
- дає можливість завантажувати виконані домашні завдання на сервер, де вони доступні вчителю;
- дає вчителю можливість залишити коментарі до виконаних завдань.

Отже, Showbie пристосований для розв'язання завдань, які постають перед викладачем під час реалізації змішаної моделі навчання, коли частину матеріалу учні вивчають самостійно поза межами класу.

Showbie існує у вигляді онлайн-версії, працювати з якою можна з будь-якого пристрою на сайті сервісу, і як додаток для iOS(тому активно використовується у школах, оснащених технічними пристроями за принципом «1:1»), Англомовний додаток перекладений одинадцятьма мовами, зокрема французькою, німецькою, іспанською, китайською та японською тощо.

Як і багато платформ для освіти, Showbie пропонує три варіанти використання: безкоштовний, платний для вчителів, платний для шкіл.

Щоб почати користуватися Showbie, учитель повинен створити свій акаунт і потрібну кількість класів. Кожному класу присвоюється унікальний код, який треба повідомити учням. Щоб приєднатися до класу, діти повинні створити учнівські акаунти.

За всієї простоти і функціональності унікальність Showbie в тому, що він працює як хмарне сховище файлів. Ви можете завантажити сюди файл будь-якого формату, створений у будь-якому додатку. Є лише обмеження за обсягом і часом зберігання: у безкоштовній версії файл, що завантажується, не має бути більш ніж 25 Мб, платних – понад 500 Мб. Час зберігання завдань у версії «free» – 1 рік, а для платних акаунтів – безстроково. На відміну від простого хмарного сховища, Showbie як освітній інструмент дає можливість залишати вчителю замітки до робіт учнів безпосередньо в додатку, забезпечуючи таким чином швидкий зворотний зв'язок. Крім тексту, у вигляді зворотного зв'язку можна залишати голосові замітки і невеликі відео.

Showbie вирішує вузьке, але фундаментальне завдання: забезпечує швидкий обмін матеріалами між учнями і вчителем, заощаджуючи час, який в іншому випадку витрачався б на перевірку пошти. Учні, у свою чергу, отримують доступ до навчальних матеріалів із мобільних пристроїв і завжди можуть «освіжити» в пам'яті коментарі викладача до своєї роботи.

Давно зарекомендував себе такий сервіс, як *ClassDojo*, який використовується для організації роботи класу в реальному режимі. Цей інструмент допомагає «підбадьорити» дітей ігровою системою рейтингів і відстежувати педагогу прогрес кожного учня. Безліч інструментів, серед яких EdPuzzle і AdobeVoice, дають змогу створювати окремі навчальні матеріали. Є спеціальні програми для проведення опитувань і вікторин онлайн.

Поговоримо про інструменти, які допоможуть учителю підготувати навчальне відео і зробити його дійсно цікавим. Запропоновані нижче рішення не вимагають установки додаткових програм, що працюють безпосередньо в браузері, і є абсолютно безкоштовними.

EduCanon – це онлайн-платформа, за допомогою якої підготовка відеоуроку та супутніх завдань займе кілька хвилин. Для створення уроку вчителю потрібно лише визначити тему і мету заняття та ввести їх у рядок пошуку, а платформа сама шукатиме відповідні до запиту відео на YouTube і Vimeo. Учитель повинен лише вибрати потрібне відео і додати питання з варіантами відповідей на спеціальну панель.

Сервіс *Video Notes*, незважаючи на простоту, можна застосувати для найрізноманітніших завдань. Під час перегляду відеоролика з використанням цього сервісу праворуч з'являється панель для нотаток, які автоматично синхронізуються з тимчасовою шкалою відео. Це дуже зручно, якщо вчитель хоче розбити ролик на частини чи поставити свої запитання до конкретної частини відео; або, наприклад, якщо він хоче отримати зворотний зв'язок від учнів. Усі нотатки також можна зберігати на GoogleDrive.

Teachem – це платформа, яка дає можливість створити курс занять. Для цього досить вибрати необхідні відео на YouTube(скопювати посилання або здійснити пошук безпосередньо у платформі), підготувати запитання з кожного уроку та надати доступ до отриманого курсу учням. Учні відповідають на запитання в інтерфейсі сервісу, а їхні відповіді надсилаються на електронну пошту вчителя.

Blubbr – це інструмент для створення вікторин на основі відеороликів YouTube. Принцип простий: показується уривок із ролика, за ним слідує питання з варіантами відповідей тощо.

Платформа *Zaption* допоможе створити не просто відео, а інтерактивний посібник, що міститиме і уривки з відеороликів, і зображення, і блоки тексту, а також дібрати відео з потрібної тематики з баз YouTube, Vimeo, National Geographic тощо. Питання, які підготував учитель, учень буде бачити безпосередньо під час перегляду уроку, а не в його кінці.

За допомогою *Blendspace* вчитель може зручно організувати всю інформацію, що належить до теми уроку, та поділитися нею з класом. Це можуть бути файли, зображення, посилання. Крім того, сервіс пропонує вчителю можливість підготувати питання щодо вивченого матеріалу і відстежувати процес виконання учнями завдань.

Отже, при використанні технології «перевернутого навчання» лекції (у будь-якій формі) повинні підтримувати навчання, а не займати центральне місце. Зміст навчання вже не є самоціллю, а стає як-би відправною точкою. Акцент на процесі пізнавальної діяльності, в ході якої учень, спираючись на контент, відкриває для себе нове знання.

При перевернутому підході на уроці вивільняється час для контакту з учнями. Фактично, з'являється можливість працювати з учнем один на один. Більше уваги можна приділити тим учням, у яких виникають проблеми з домашньою роботою. А у просунутих учнів тепер більше свободи для того, щоб вчитися незалежно від темпу однокласників. Це говорить про те, що «перевернутий клас» сприяє індивідуальному підходу в навчанні.

Як і будь-яке нововведення, онлайн-освіта викликає багато дискусій. З «перевернутим навчанням» усе дещо інакше: майже всі погоджуються з тим, що цей метод варто спробувати.

Література:

1. Scott Freeman, Sarah L. Eddy, Miles McDonough, Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America – Режим доступу:

<http://www.pnas.org/content/111/23/8410.full>

2. Пилипчук О., Ластовецький В., Шестопапов Є. «Перевернене навчання» інформатики [Електронний ресурс] // Офіційний сайт журналу Освіта.ua . – Режим доступу:

<http://osvita.ua/school/manage/42677/>

3. 7 things you should know about flipped classrooms [Електронний ресурс] // Офіційний сайт журналу Educause – Режим доступу: <https://net.educause.edu/ir/library/pdf/ELI7081.pdf>

Лариса Борисенко
(Київ, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ: З ДОСВІДУ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА

Проблема ефективної організації науково-дослідницької діяльності студентів економічних спеціальностей у процесі фахової підготовки є актуальною в теорії і практиці професійної освіти. Сьогоднішній економіст, як наголошують науковці В. Луговий, М. Євтух, В. Зайчук, Л. Бондарева, А. Нісімчук, І. Прокопенко, О. Шпак, має бути дослідником, оскільки саме він повинен визначати науково обґрунтовані напрями розвитку та прогнозування економіки країни на сучасному етапі; здійснювати аналіз соціально-економічної ситуації, передбачати напрями економічного зростання; проектувати життєдіяльність окремого регіону.

У зв'язку з цим виникає потреба модернізації системи професійної підготовки майбутніх економістів, зокрема, надання професійній освіті дослідницького характеру, її спрямованості на пошук нових альтернативних і прогресивних ідей удосконалення й розвитку професійної адаптації майбутніх економістів до самостійного проведення наукових спостережень, проектування, успішного здійснення професійно спрямованої дослідницької діяльності [4]. При цьому, професійна підготовка майбутніх економістів розглядається нами як цілеспрямований процес безпосереднього оволодіння цією професією за допомогою засобів професійно спрямованої науково-дослідницької діяльності. Підсумковим результатом такої діяльності, як зазначає Л. Сущенко є високий рівень готовності майбутнього фахівця до успішного розв'язання професійних ситуацій і завдань [5].

Таким чином, науково-дослідницька діяльність студентів є обов'язковою, органічно невід'ємною частиною підготовки спеціалістів і входить до числа основних завдань університету, що вирішуються на основі єдності навчального і наукового процесів (А. Конверський [3]). Цю думку продовжує М. Фролова, яка підтверджує, що вказана діяльність є невід'ємною складовою навчального процесу вищих навчальних закладів України, що сприяє інтеграції зусиль наукової, освітньої та виробничої діяльності в підготовці фахівців, тобто реалізує одну із засад Болонського процесу, а саме: єдність освіти і наукових досліджень [7].

Як наголошує В. Ганін [1] науково-дослідницька діяльність студентів виступає найважливішим засобом підвищення якості підготовки і виховання спеціалістів з вищою освітою, здатних творчо застосовувати в практичній діяльності найновіші досягнення науково-технічного прогресу.

Оригінальні підходи до визначення напрямів та шляхів формування науково-дослідницької діяльності знайшли відображення в багатьох педагогічних дослідженнях. Автором такої концепції є М. Кларин, який вважає, що процес формування основ дослідницької діяльності має етапний характер та здійснюється за такими напрямками:

– спеціальне навчання пошуковим процедурам – при цьому відбувається формування дослідницької культури;

– спеціальне навчання процедур обговорення – формування дискусійної культури;

– спеціальна розробка емоційно-особистісної складової навчально-ігрової діяльності – емоційна й інтелектуальна рефлексія процесу навчання [2].

Залучення до науково-дослідницької діяльності студентів дозволяє також використовувати їх творчий і трудовий потенціал для вирішення актуальних задач економіки країни.

Основними завданнями науково-дослідницької діяльності студентів є :

– оволодіння студентами науковими методами пізнання, поглиблене і творче засвоєння програмного матеріалу;

– навчання методиці й засобам самостійного вирішення наукових і технічних задач, стилю й навичкам праці в наукових колективах , ознайомлення з методами організації їх роботи, сприяння успішному вирішенню актуальних наукових і технічних задач.

Окремі аспекти студентської науково-дослідницької роботи розглядали В. Труш [6], В. Шейко [8]. Наукові праці цих авторів присвячені розвитку і становленню наукової роботи у вищих навчальних закладах; теорії і практиці організації науково-дослідної роботи студентів на матеріалах університетів України.

Науково-дослідницька діяльність студентів (НДДС) з психолого-педагогічного наукового напрямку у Київському національному економічному університеті здійснюється за трьома основними напрямками: НДДС у навчальному процесі; НДДС у позанавчальний час; науково-організаційні заходи: конференції, конкурси, олімпіади тощо.

Науково-дослідницька діяльність студентів у навчальному процесі є обов'язковою і визначається навчальними планами спеціальностей. Мета цього виду діяльності, обов'язкової на всіх освітньо-кваліфікаційних рівнях, – формувати науковий світогляд, сприяти молодим дослідникам в опануванні методології і методів наукового пошуку. Її ефективність залежить від скоординованості всіх компонентів системи професійної підготовки, спрямованості мотиваційної сфери студента на дослідницький пошук з першого курсу, особистісно-діяльнісного підходу до навчання. Виконання науково-дослідницької роботи у процесі вивчення навчальних дисциплін відбувається при оптимальному співвідношенні репродуктивних, продуктивних і творчих завдань, індивідуальних і колективних форм організації процесу навчання, максимальному насиченні занять ситуаціями спільної творчої діяльності. Важливим чинником ефективного управління цим процесом є *інформаційно-методичне забезпечення науково-дослідницької діяльності студентів та її активізація*. Активізація НДДС забезпечується впровадженням у навчальний процес збірників міні-кейсів та тренінгів з дисциплін «Психологія та педагогіка», «Психологія діяльності та навчальний менеджмент». Збірники міні-кейсів містять завдання проблемного характеру, вправи та творчі завдання, вирішення яких сприяє активізації творчого потенціалу студентів, мобілізації їхніх організаційних, комунікативних, дослідницьких та проектувальних вмінь; створенню інноваційних форм навчання із залученням до участі в роботі всієї академічної групи та можливості оцінити вклад кожного учасника в загальному результаті діяльності. Структура збірників включає завдання до кожної теми вказаної дисципліни, що вимагає застосування таких методів навчання, як робота в «малих групах», «мозковий штурм», «аналіз конкретних ситуацій», сюжетно-рольова гра. Завдання подаються у формі алгоритму, що забезпечує однозначність їхнього розуміння та послідовність використання. Важливим у цьому процесі є формування компетентності дослідника в основі якої лежить критичне мислення, що поступово при відповідному коригуванні трансформується в творчу інтуїцію. При цьому критичне мислення базується на наявності чіткої установки щодо виявлення сутності досліджуваного явища або процесу; в умінні систематизувати вихідну інформацію та ідентифікувати проблему; знати правила побудови наукових гіпотез та їх обґрунтування з використанням процедур наукових доведень: індукції, дедукції, верифікації тощо.

Науково-дослідницька діяльність студентів в позанавчальний час виступає продовженням навчально-дослідницької і є ефективним засобом об'єктивного вияву обдарованої студентської молоді, реалізації її творчих здібностей, стимулювання потреби у творчому оволодінні знаннями, активізації навчально-пізнавальної діяльності. Серед форм наукових досліджень, до яких залучаються студенти в позанавчальний час, виділяють гуртки, проблемні групи, дискусійні клуби тощо. Студенти старших курсів працюють у проблемних групах під керівництвом викладача, виконують критичний аналіз існуючих наукових концепцій, збирають і обробляють емпіричний матеріал, опановують методологію і логіку наукового дослідження.

За період 2011–2015 р.р. до науково-дослідницької діяльності у Київському національному економічному університеті було залучено 150 студентів, які проводили науково-пошукові дослідження з психолого-педагогічних проблем під керівництвом викладачів кафедри педагогіки та психології. Щорічно проводяться наукові конференції студентів (секція «Педагогіка та психологія»: «Роль психолого-педагогічної підготовки у формуванні особистісних і професійних якостей майбутніх економістів»). Причому, наукові роботи студентів відповідали високому рівню науково-пізнавальної компетентності, відрізнялися самостійністю дослідження та практичною спрямованістю доповідей; оригінальністю та використанням мультимедійної презентації окремих фрагментів робіт. Реалізована в комплексі науково-дослідницька діяльність студентів забезпечує вирішення таких основних завдань:

- оволодіння прийомами наукових досліджень з використанням сучасних методів системного наукового аналізу;
- вміння діяти в сучасному інформаційному середовищі, володіти технікою швидкого читання і сприймання інформації з наукових публікацій;
- володіти сучасними методиками обробки наукової інформації та її систематизації;
- здійснювати аналіз аргументів з точок зору різних підходів;
- виділяти і формулювати наукову новизну, теоретичну і практичну значущість наукового дослідження, бачити конкретні напрями впровадження результатів дослідження в практику педагогічної діяльності.
- формування наукового світогляду, оволодіння методологією і методами наукового дослідження;
- створення та розвиток наукових шкіл, творчих колективів, виховання у стінах вищого навчального закладу резерву вчених, дослідників, викладачів.

Отже, формування у студентів економічних спеціальностей умінь та навичок науково-дослідницької діяльності розглядається як одне з основних завдань підготовки фахівців економічного профілю; вирішення цих завдань сприятиме формуванню професійної компетентності, створенню умов для здійснення інноваційних досліджень, сприятиме підвищенню рівня конкурентоздатності фахівців на ринку праці. Метою подальших наукових досліджень у даному напрямі є розширення методичної бази для запровадження ефективного інструментарію діагностики та розвитку дослідницьких вмінь студентів у процесі професійної підготовки; екстраполяція отриманих даних на інші навчальні дисципліни вищих економічних навчальних закладів.

Література:

1. Ганін В.І. Методологія соціально-економічного дослідження: навч. пос. / В.І. Ганін, Н.В. Ганіна, К.Д. Гурова. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.
2. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике : обучение на основе исследования, игры и дискуссии (анализ зарубеж. опыта) / М.В. Кларин. – Рига, 1995. –176 с.
3. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / [за ред. А.Є. Конверського]. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
4. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. – Режим доступу : http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=47920
5. Сущенко Л.О. Науково-дослідна діяльність як фактор професійного розвитку майбутнього фахівця // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / [редкол. : Т.І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя, 2011. – Вип. № 14(67). – С. 213–219.
6. Труш В. Є. Науково-дослідницька робота як механізм розвитку та реалізації творчого потенціалу студента /В. Є. Труш, О. В. Волкова //Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології: зб. наук. праць.– 2010. – № 1(2). – С. 185-189.
7. Фролова М.Е. Нетрадиційні форми навчання студентів як засіб формування їхньої дослідницької компетентності / М.Е. Фролова // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. – 2010. – № 2(3). – С. 200–208.
8. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності /В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко: [Підручник]. – 3-тє вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2003. – 234 с.

Надія Борисенко
(Глухів, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ДО ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ТЕХНІЧНИХ УМІВ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

Зміст фахової підготовки вчителів технологій визначається освітньою галуззю "Технології". Її метою є формування й розвиток проектно-технологічної та інформаційно-комунікаційної компетентностей для реалізації творчого потенціалу учнів і їх соціалізації в суспільстві.

Проектно-технологічна діяльність безпосередньо пов'язана з художньо-технічною творчістю. *Художньо-технічну творчість* визначають як діяльність, у процесі якої створюються нові матеріальні й духовні цінності засобами образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, трудового навчання, етнопедагогіки, дизайн-освіти; формуються художні й технічні знання, уміння, навички в різних видах художньо-технічної діяльності [1].

Результативність процесу художньо-технічної творчості учнів залежить від його організації та професійної діяльності вчителя технологій. З огляду на це майбутні фахівці повинні володіти достатнім обсягом необхідних знань, умінь, навичок, бути готовими до залучення учнів до художньо-технічної творчості. Це передбачає, що у вчителів технологій мають бути сформовані художньо-технічні вміння під час навчання у ВНЗ.

Художньо-технічні вміння – інтегративні вміння, що входять до професійної компетентності вчителів технологій і полягають у реалізації створеного в уяві художньо-естетичного образу об'єкта на площині або в об'ємній формі за допомогою обраної техніки виконання.

Педагогічний експеримент з підготовки майбутніх учителів технологій до формування художньо-технічних умінь в учнів основної школи проводився в умовах реального навчального процесу підготовки фахівців освітньої галузі «Технології» у педагогічних навчальних закладах – Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Він передбачав такі етапи: підготовчий, констатувальний, формувальний та контрольний.

Відповідно до результатів теоретичного аналізу проблеми нами був розроблений науковий апарат дослідження.

Мета експерименту – обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови підготовки майбутніх учителів технологій до формування художньо-технічних умінь в учнів основної школи.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких *завдань експерименту*:

- 1) з'ясувати уявлення студентів про сутність художньо-технічних умінь у професійній підготовці майбутніх вчителів технологій та їхнє ставлення до названих умінь;
- 2) констатувати стан сформованості художньо-технічних умінь у майбутніх учителів технологій;
- 3) описати сутність і розробити структуру готовності майбутніх учителів технологій до формування художньо-технічних умінь в учнів основної школи;
- 4) визначити критерії, показники та рівні сформованості готовності майбутніх учителів технологій до формування художньо-технічних умінь в учнів основної школи;
- 5) визначити та обґрунтувати педагогічні умови підготовки студентів до формування в учнів основної школи художньо-технічних умінь;
- 6) розробити, теоретично обґрунтувати модель підготовки майбутніх вчителів технологій до формування художньо-технічних умінь в учнів основної школи;
- 7) розробити методичні рекомендації для викладачів щодо створення визначених педагогічних умов під час підготовки майбутніх учителів технологій до формування художньо-технічних умінь в учнів основної школи і дидактичні матеріали для студентів, необхідні для формування в них даних умінь.

Гіпотеза експерименту: підготовка майбутніх учителів технологій до формування художньо-технічних умінь в учнів основної школи здійснюватиметься результативніше за таких педагогічних умов:

- інтеграція навчальних дисциплін, які беруть участь у формуванні художньо-технічних умінь у студентів;
- наявність у студентів чіткого розуміння змісту і структури художньо-технічних умінь, їх ролі і місця у технологічній підготовці учнів основної школи; систематизованість художньо-технічних умінь ;
- використання у навчальному процесі моделі підготовки майбутніх учителів технологій до формування художньо-технічних умінь в учнів основної школи.

На **підготовчому етапі** експерименту проводився аналіз навчальних планів підготовки бакалаврів напряму підготовки "Технологічна освіта", можливостей дисциплін циклу професійної науково-предметної підготовки щодо формування у студентів художньо-технічних умінь, визначення способів інтеграції цих дисциплін; визначення та обґрунтування педагогічних умов підготовки майбутніх учителів технологій до формування названих умінь в учнів основної школи; розробка комплексу завдань на педагогічну практику для студентів IV і V курсів щодо формування художньо-технічних умінь в учнів; розробка анкет, підбір методики, розробка завдань для виявлення рівня сформованості художньо-технічних умінь у студентів; визначення ВНЗ, які будуть брати участь у експерименті, та відповідальних осіб; забезпечення експериментальними матеріалами кафедр ВНЗ, де буде проводитись експеримент.

На **констатувальному етапі** розроблялись критерії готовності майбутніх учителів технологій до формування художньо-технічних умінь в учнів 5-9 класів; проводилося з'ясування стану підготовки майбутніх учителів технологій до формування художньо-технічних умінь в учнів основної школи у практиці роботи ВНЗ, підбір контингенту досліджуваних (контрольних та експериментальних груп).

Було сформовано контрольні та експериментальні групи зі студентів 3 курсу напрямку підготовки "Технологічна освіта" у ВНЗ, які брали участь у експериментальному дослідженні. Склад цих груп визначався академічним розподілом на групи й зумовлювався завданнями дослідження. У процесі відбору експериментальної та контрольної груп ми дотримувалися їх кількісної та якісної репрезентативності.

Процес навчання студентів, які увійшли до контрольної групи, здійснювався за традиційною схемою професійної підготовки. У процесі навчання студентів, які увійшли до експериментальної групи, застосовувалися виявлені та теоретично обґрунтовані педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів технологій до формування художньо-технічних умінь в учнів основної школи, був введений курс за вибором «Основи художньо-технічної творчості».

Мета формувального етапу експерименту: впровадити методи формуючої дії у навчальний процес, перевірити ефективність підібраних педагогічних умов формування художньо-технічних умінь, розробленої моделі, методичного забезпечення.

Для визначення рівня сформованості готовності майбутніх учителів технологій до формування художньо-технічних умінь в учнів основної школи були використані якісно-кількісні характеристики кожного з рівнів готовності. Кількісними величинами, на основі яких визначався рівень готовності студентів експериментальних груп до здійснення зазначеного виду роботи, було обрано коефіцієнт сформованості кожного із компонентів.

На **контрольному етапі експерименту** було проведено оцінювання рівня готовності майбутніх учителів технологій до формування художньо-технічних умінь в учнів основної школи; порівняння груп за статистичними критеріями; зведення, математична обробка, аналіз отриманих експериментальних даних, сформульовані висновки дослідження щодо ефективності розробленої методики, підібраних педагогічних умов.

З метою виявлення рівня сформованості компонентів готовності після закінчення експерименту студентам пропонувалося повторне анкетування та виконання діагностично-творчих завдань. На підставі одержаних результатів здійснювалося повторне розподілення студентів за рівнями сформованості компонентів готовності.

Об'єктивність та достатня точність експериментальних даних забезпечувалися одночасним охопленням репрезентативної кількості респондентів.

З метою отримання емпіричних даних на кожному етапі експерименту ми використовували комплекс методів дослідження, зокрема експертне оцінювання, анкетування, педагогічне спостереження, тестування, бесіду, методи математичної статистики.

Експертне оцінювання в нашому дослідженні було спрямовано на оцінювання сформованості мотиваційного та оцінно-рефлексивного компонентів.

Спостереження мало на меті з'ясування зацікавленості студентів у застосуванні художньо-технічних умінь під час практичних робіт та визначення стану сформованості у них названих умінь.

Аналізуючи *результати діяльності студентів* ми робили висновок про охайність, старанність студента у роботі, естетичні смаки, стан сформованості художньо-технічних умінь. Відповіді під час занять характеризували пам'ять, типи мислення, розвиненість уяви, переконання студентів. Вивчення групових журналів було спрямовано на виявлення рівня наявних знань у студентів для формування контрольної та експериментальної груп.

Анкетування використовувалось на констатувальному етапі педагогічного експерименту з метою визначення уявлення та ставлення майбутніх учителів технологій до сформованості художньо-технічних умінь у майбутніх учителів технологій та необхідності формування названих умінь в учнів основної школи. На формувальному та контрольному етапах – з метою вивчення сформованості готовності студентів контрольних та експериментальних груп.

Тестування на констатувальному етапі експериментального дослідження було спрямовано на виявлення рівня наявних знань у студентів для формування та вирівнювання контрольної та експериментальної груп. Під час формувального та контрольного етапів експерименту – на з'ясування стану сформованості когнітивно-методичного компоненту.

Виявлення ступеня сформованості художньо-технічних умінь у майбутніх учителів технологій під час констатувального та контрольного етапів експерименту відбувалося за допомогою спеціально розроблених *діагностично-творчих завдань*.

Підсумовуючи викладене зазначимо, що нами була розроблена програма експерименту, спроектовані етапи її реалізації, визначені критерії перевірки ефективності обґрунтованих педагогічних умов підготовки майбутніх учителів технологій до формування художньо-технічних умінь в учнів основної школи.

Література:

1. Колесник Н.Є. Підготовка майбутніх вчителів початкових класів до організації художньо-технічної творчості учнів закладів : Автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.04. – Ж., 2007. – 22 с.
2. Кыверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике. / А. А. Кыверялг. – Таллин. : Валгус, 1980. – 334 с.

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, Воїтелева Г. О.

Оксана Бульвінська
(Київ, Україна)

ПРО СУТНІСТЬ І СТРУКТУРУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Сучасна філософія трактує комунікацію як смисловий та ідеально-змістовний аспект соціальної взаємодії, а основну функцію комунікації – як досягнення соціальної спільності при збереженні індивідуальності кожного її елемента [5, с. 497]. Тобто комунікація – це не просто двосторонній обмін інформацією, комунікація – це посередник, завдяки якому здійснюється функціонування і існування соціальної реальності.

Тема комунікації стає однією з головних у філософії ХХ ст. У соціологічній думці Юргена Хабермаса, Нікласа Лумана, Карла-Отто Апеля відбувається отождолення понять соціального та комунікативного. Філософи роблять висновок про те, що соціальна реальність може існувати тільки за допомогою комунікації; сама соціальна реальність постає реальністю комунікації. Особистість як соціальний суб'єкт, соціалізований індивід не може існувати інакше, як комунікативна особистість. Сутність людини може бути реалізована тільки за допомогою комунікації. Отже, починаючи з 90-х рр. ХХ ст. біологічне визначення «людини розумної» доповнюється соціальним – «людина, що спілкується».

Особливого значення комунікація як соціальна взаємодія набуває в епоху становлення інформаційного суспільства, коли збільшується роль організаційно-комунікативних та інформаційних технологій, коли інтенсивність соціальної комунікації, соціальних контактів збільшується. Вони існують самостійно (а не як технічні підсистеми економіки) і стають соціальними технологіями, які безпосередньо впливають на державно-політичну сферу організації та управління, сфери праці, культури, освіти, процеси соціалізації. Комунікативні технології створюють для кожної людини можливість безпосереднього членства

в суспільстві без посередництва будь-яких груп, ідеологій чи символічних культурних систем, надзвичайно підвищують роль і соціальну значущість окремої людини, стають джерелом суспільних перетворень.

Підвищення якості комунікативної освіти є нагальною потребою сьогодення. Ще в 1996 р. на симпозіумі в Берні було поставлено питання про те, що для реформ європейської вищої освіти істотним є визначення ключових компетентностей, якими мають бути озброєні молоді європейці. Серед них були виділені комунікативні, що стосуються вміння володіти усною та писемною комунікацією, знання необхідних мов, способів взаємодії з оточуючими, навички роботи в групі, володіння різноманітними соціальними ролями в колективі [9, с. 11].

Як бачимо, виділення комунікативних у складі п'яти ключових груп компетентностей базується на визначенні комунікації як соціальної взаємодії.

Поняття «компетентність» є основною категорією компетентнісного підходу в навчанні, який наголошує, що «компетентність складає комплекс життєвих вимог до результатів освітньої діяльності, орієнтує на практичні досягнення у процесі навчання» [6, с. 66], тобто на перше місце виходять не знання як такі, а уміння розв'язувати проблеми в різних ситуаціях, тобто поєднувати необхідні для цього знання, вміння, моральні та соціальні якості з адекватними діями.

Таке розуміння компетентності в Україні затверджено і на державному рівні: 20 квітня 2011 року постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Державний стандарт початкової загальної освіти [7], що ґрунтується на засадах особистісно-орієнтованого і компетентнісного підходів. Відповідно до цього документа, компетентність — набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, що складається зі знань, досвіду, цінностей і ставлення, які можуть цілісно реалізовуватися на практиці.

Аналіз наукової літератури показує, що зміст поняття «комунікативна компетентність», як правило, звужується до мовленнєвої компетентності, тобто вміння володіти усною та писемною комунікацією рідною та іноземними мовами. Так, А. Богуш трактує комунікативну компетентність як комплексне застосування мовцем мовних і немовних засобів для спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування; як обізнаність людини, певну систему знань, практичних мовленнєвих умінь і навичок, мовленнєвих здібностей людини [1, с. 6].

Цей підхід зрозумілий, якщо мати на увазі, що він розглядається або в рамках засвоєння мовленнєвої компетентності у дошкільному віці, або в методиці вивчення іноземних мов. Але в рамках розуміння комунікації як соціальної взаємодії звуження комунікативної компетентності до мовленнєвої не дозволяє охопити весь спектр цього поняття. Адже комунікативна компетентність є важливою і невід'ємною складовою професійної, соціальної та міжособистісної компетентності. Комунікативна компетентність, виступаючи провідним чинником ефективного спілкування, багато в чому визначає успішність і конкурентоспроможність особистості.

Розкриваючи зміст комунікативної компетенції, більшість дослідників вдаються до переліку її складових. Так, російська дослідниця Зимня І.О., базуючись на вже згадуваній доповіді В. Хутмахера (Walo Hutmacher) на симпозіумі в Берні в 1996 р. «Ключові компетенції для Європи», пропонує виділяти 3 основні групи ключових компетентностей: 1) ті, що стосуються особистості людини; 2) ті, що стосуються соціальної взаємодії людини і соціальної сфери; 3) ті, що стосуються діяльності людини. Комунікативні компетентності дослідниця відносить до другої групи і структурує їх так:

- компетенції соціальної взаємодії: з суспільством, спільністю, колективом, сім'єю, друзями, партнерами, конфлікти та їх погашення, співпраця, толерантність, повага і прийняття Іншого (раса, національність, релігія, статус, роль, стать), соціальна мобільність;
- компетенції в спілкуванні: усному, письмовому, діалог, монолог, конструювання і сприйняття тексту; знання і дотримання традицій, ритуалу, етикету; кроскультурне спілкування; ділове листування; діловодство, бізнес-мова; іншомовне спілкування, комунікативні завдання, рівні впливу на реципієнта [3, с. 24].

Як бачимо, І.О. Зимня пов'язує базові комунікативні компетентності з компетентностями соціальної взаємодії, але мовленнєві і мовні компетентності вона відносить до особистісних компетентностей, а комунікацію за допомогою інформаційних технологій та інтелектуальні компетентності як основу ефективної комунікації (скажімо, уміння аналізувати, узагальнювати і виділяти головне) — до діяльнісних.

Як правило, психологи до складу комунікативних компетентностей вносять емоційні. Так, американський дослідник Даніель Гоулман, аналізуючи емоційний інтелект (emotional intelligence) людини, визначає його як здатність розпізнавати емоції, розуміти наміри, мотивацію і бажання інших людей і свої власні, а також здатність керувати своїми емоціями та емоціями інших людей з метою розв'язання практичних завдань [2, с. 41]. Оскільки емоційний фактор у комунікації є дуже важливим, а може, й визначальним, вважаємо за необхідне внести емоційні компетентності до складу комунікативних.

Найбільш повний перелік складових комунікативної компетентності представлений, на нашу думку, українськими дослідницями С.О. Скворцовою та Ю.С. Вторніковою в монографії «Професійно-комунікативна компетентність учителя початкових класів», що дозволяє авторам дати дефініцію комунікативної компетентності як інтегративного особистісного утворення, що є композицією складових комунікативної компетентності: емоційної, вербально-логічної, рефлексивної, лінгвістичної, мовленнєвої, інтерактивної, соціально-комунікативної, технічної, соціокультурної, соціолінгвістичної, предметно-змістової й інформаційної [8, с. 33-35].

У Державному стандарті початкової загальної освіти поняття «комунікативна компетентність» офіційно визначено як здатність особистості застосувати в конкретному спілкуванні знання мови, способи взаємодії з довколишніми і віддаленими людьми та подіями, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями [7].

Базуючись на визначенні комунікації як соціальної взаємодії і враховуючи досвід структурування складових комунікативної компетентності попередніми дослідниками, пропонуємо таку композицією складових комунікативної компетентності:

- базові комунікативні вміння: ясно говорити і висловлювати свої думки, уміння аналізувати, узагальнювати і виділяти головне, встановлювати істинність або хибність висловлювань та висновків співрозмовників, уважно слухати, ставити запитання і відповідати на них, компетенції у сфері мовленнєвого етикету (володіння правилами мовленнєвої поведінки), мовленнєві уміння (правильна звукова вимова, знання та уміння правопису і грамотного будування речень і текстів, ділове листування; діловодство, іншомовне спілкування), володіння засобами невербального спілкування тощо;

- міжособистісні і міжгрупові вміння: вибудовувати конструктивні робочі відносини, працювати в команді, розпізнавати і поважати культурну «інакшість», компетентно поводитися в конфліктній ситуації і управляти конфліктом, вести переговори;

- технологічно-комунікативні (уміння і навички ефективно застосовувати сучасні засоби інформаційних та комп'ютерних технологій для розв'язання комунікативних задач у професійній діяльності і повсякденному житті);

- формування і розвиток комунікативно значущих особистісних якостей (лідерських якостей; мотивації до успіху; стійку ступінь емпатії; розпізнавання емоцій і керування ними, розуміння намірів, мотивації і бажань; здатність до самоорганізації; готовність до організаційних дій, спрямованих як на самого себе, так і на колектив; здатність приймати рішення в нестандартних комунікативно-виробничих ситуаціях; здатність до самопрезентації).

Розвиток комунікативної компетентності є необхідним в різних галузях освіти, включаючи ті, які традиційно не потребували цього (скажімо, інженерію). Оскільки професійна діяльність у дискурсі комунікації розглядається як побудова взаємодії і відносин між фахівцями, компаніями, соціальними інститутами і суспільством, комунікативна освіта, результатом якої є сформованість умінь розв'язувати професійні завдання засобами комунікації, визнається не менш цінною, ніж спеціально-технічні вміння.

Як зазначає О. Матяш, наприкінці 90-х рр. ХХ ст. Національна комунікативна асоціація США, найбільша професійна асоціація по комунікації і найстаріша у світі (була заснована в 1914 р.), провела цілеспрямовану роботу. Було відібрано і проанотовано близько 100 джерел – наукових робіт та інших публікацій, присвячених питанню необхідності комунікативної освіти. Методом мета-аналізу було виявлено низку ключових тем, що дозволили прийти до наступного висновку: вивчення комунікації та комунікативна підготовка важливі в сучасному суспільстві як мінімум:

- для повноцінного розвитку особистості;
- для підвищення ефективності освіти (включаючи організацію та управління освітнім процесом з урахуванням його сучасних форм колективно-групового співробітництва);
- для успішної професійної діяльності, кар'єри і бізнесу;
- щоб стати «відповідальним громадянином світу» (responsible citizen of the world), в соціальному і культурному плані [4].

Таким чином, комунікативна компетентність – це інтегративне особистісне утворення, що є композицією складових комунікативної компетентності: базових комунікативних умінь, міжособистісних і міжгрупових умінь, технологічно-комунікативних умінь, а також комунікативно значущих особистісних якостей. Необхідність розвитку комунікативної компетентності визнається необхідністю, яка формує в людині здатність бути активним суб'єктом у системі всіх його життєвих відносин.

Література:

1. Богуш А.М. Теоретичні й методологічні засади формування мовленнєвої компетенції дошкільника / А.М. Богуш // Педагогіка і психологія. – 2000. – № 1. – С. 5-10.
2. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулман. – М. : «АСТ», 2009. – 480 с.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативная целевая основа компетентностного подхода в образовании / И.А. Зимняя. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с.
4. Матяш О.И. Что такое коммуникация и нужно ли нам коммуникативное образование // Сибирь. Философия. Образование: Научно-публицистический альманах. – Вып. 6. – Новокузнецк: Институт повышения квалификации. – 2002. – С. 36-47.
5. Новейший философский словарь – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
6. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека освітньої політики; під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – С. 66–72.

7. Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти: Постанова КМУ № 462 від 20.04.11 // [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF>.
8. Скворцова С.О., Вторнікова Ю.С. Професійно-комунікативна компетентність учителя початкових класів. Монографія / С.О. Скворцова, Ю.С. Вторнікова. – Одеса : Абрикос Компани, 2013. – 290 с.
9. Hutmacher Walo. Key competencies for Europe // Report of the Symposium Berne, Switzerland, 27–30 March, 1996. Council for Cultural Co-operation (CDCC) a Secondary Education for Europe. – Strasburg, 1997. – 72 p.

**Зінаїда Гіперс
(Львів, Україна)**

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД (західноукраїнські землі XIX – першої половини XX століть)

Актуальність даної статті визначається важливістю для сучасної економічної освіти таких ціннісних орієнтирів як розвиток творчого потенціалу особистості та її соціалізація. Як зазначається в «Концепції розвитку економічної освіти в Україні», головною парадигмою економічної освіти є розуміння того, що розвиток економічної сфери суспільства значною мірою зумовлений характером життєдіяльності людини, її світоглядом, соціально відповідальною поведінкою [5]. З цих позицій доцільним є ретроспективний погляд на проблему економічної освіти назахідноукраїнських землях XIX – першої половини XX століть.

Соціалізація людини – поняття досить широке: від глибокої обізнаності й освіченості людини до світоглядної зрілості, а від неї до суспільної активності. У соціалізації людини розрізняють два взаємопов'язані основні структурні елементи: соціалізацію свідомості і соціалізацію діяльності. Термін «соціалізація» стосується лише людського суспільства і означає найвищий щабель у розвитку біологічної і психологічної адаптації людини щодо навколишнього середовища [9, с. 364].

Академік С.Гончаренко зазначає: «Соціалізація(від лат. socialis – громадський) – процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості. Соціалізація передбачає взаємодію людини з соціальним оточенням, яке впливає на формування її певних соціальних якостей та рис, на активне засвоєння й відтворення нею системи суспільних зв'язків» [3, с. 314].

Н. Волкова вважає, що соціалізація – це процес засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків та відносин [1, с. 40]. У процесі виховання і навчання слід уміло використовувати потенційні можливості навколишнього середовища, адже саме під його впливом людина соціалізується.

Досліджуючи в історико-педагогічному аспекті проблему економічної освіти дітей і дорослих на західноукраїнських землях XIX – першої половини XX століть, звертаємо увагу на використання педагогами та організаторами фахової, торгівельно-кооперативної освіти різних підходів, форм і методів для забезпечення соціалізації й професійної адаптації дітей і молоді у процесі економічної освіти, а для дорослих – у вдосконаленні фахового рівня та ширшої фахової обізнаності, підвищенні кваліфікації.

На прикладах кооперативного виховання і навчання, запровадженого в систему шкільної освіти на західноукраїнських землях XIX – на початку XX ст. шляхом організації шкільних кооперативів і вивчення основ кооперації в загальноосвітніх школах, на вакаційних курсах простежується, якого вагомого значення адаптації особистості до кооперації, комерції, підприємництва для подальшого господарського життя, у процесі формування змісту національної економічної освіти надавали у своїй діяльності видатні діячі просвітньо-кооперативного руху Ю. Дзерович, К. Коберський, Д. Коренець, І. Лучишин, Ю. Павликовський, М. Росткович, С. Смаль-Стоцький, Є. Храпливий та ін.

Модернізація виробництва, зміни у сільському господарстві, розвиток науки і техніки удругій половині XIX-го ст. в Західній Україні виявили протиріччя між потребами суспільства і реальним розвитком освіти, підготовленості населення до життя у нових умовах. Недоліки роботи шкільництва, національно-культурне відродження, викликали потребу фахової освіти, в процесі якої людина набувала б певних переконань, таких суспільних норм поведінки, що мали допомогти їй соціалізуватися в суспільстві.

У зв'язку з тим, що державна система освіти не забезпечувала цих потреб, у краї розгортається громадянський рух спрямований на зародження і становлення організованої просвітньо-економічної діяльності, створюються культурно-просвітні та господарські товариства «Просвіта», «Рідна Школа», «Ревізійний Союз Українських Кооперативів», «Народна Торгівля», «Сільський Господар», «Маслосоюз» та інші. Провідними напрямками їхньої діяльності стали боротьба з неписьменністю і малограмотністю, поширення загальноосвітніх, господарсько-фахових знань серед дітей і дорослих, видання та поширення літератури, букварів та методичних посібників, проведення різноманітних культурно-освітніх заходів [2, с. 15].

Кінець XIX – початок XX століття характерний зростанням національної свідомості народних мас; у цей час формується ідея про створення власної держави. Робота громадських організацій спрямовується на реалізацію цієї справи: навчити і виховати громадян бути повноправними членами суспільства.

Звертається увага на розвиток кооперації, фахову та економічну освіту населення краю, яка мала стати основою для успішного господарського і культурного піднесення рівня життя українців.

Аналіз архівних матеріалів, науково-педагогічної, соціально-політичної літератури, періодики свідчить, що під час панування Австро-Угорщини та Польщі в регіоні можливості розвитку торговельно-кооперативного шкільництва на державному рівні для українського народу були вкрай обмеженими у зв'язку з безпосередньою залежністю від законодавчої бази, загальної та професійної систем освіти імперії. Водночас культурно-просвітні товариства в своїх статутах, програмах ставлять за мету забезпечити знаннями народ, підняти його освітньо-культурний та господарсько-економічний рівень. Пріоритетним визначається національне виховання, стрижнем якого має бути українська національна ідея.

Культурно-просвітні, громадські діячі, представники церкви глибоко усвідомлювали, що виховувати підприємця необхідно ще в стінах школи, формуючи у дітей кооперативний світогляд, виховуючи віру в силу кооперативної ідеї. «В усіх наших школах, куди посилаємо дітей на загальну науку, треба також учити науці та історії кооперації... Ніщо інше не вчить наших дітей так скоро розуміти дійсність, по-громадськи думати й діяти, як власне наука про кооперацію; коли державні народи вводять до своїх шкіл кооперативне виховання, то українська нація, що ще не має своєї держави, що свої сили набирає на самодіяльності народних мас, мусить звернути тим більшу увагу на цей могутній чинник громадського виховання» [4, с. 9].

Кооперативне виховання молоді запроваджувалося в систему шкільної освіти товариства «Рідна Школа» шляхом організації шкільних кооперативів і вивчення основ кооперації в загальноосвітніх школах. Викладання цього курсу базувалося не лише на наявності всебічно підготовлених учителів-спеціалістів, але й на розробці фахівцями єдиної навчальної програми, яка мала забезпечити відповідний рівень навчання і виховання молоді. Програма передбачала теоретичний і практичний курси. Перший з них базувався на читанні лекцій, під час яких учні теоретично пізнавали основні принципи кооперативної ідеї, другий передбачав заснування шкільного кооперативу. Впроваджуючи такий курс у загальноосвітніх закладах, управління товариства ставило за мету не вишкіл кооператорів-практиків, оскільки це завдання виконували спеціальні фахові школи «Рідної Школи», а головним чином виховання свідомих прихильників кооперативної ідеї [7, с. 91].

Навчання кооперації і кооперативне виховання стало практичною школою демократичного виховання і парламентаризму, прищеплювало поняття громадської відповідальності, готувало дітей до майбутнього життя, яке вимагало самопожертви й альтруїзму на користь колективу. Молодь повинна була думати не лише над власними потребами, але й над потребами своїх товаришів, тобто водночас із професійною адаптацією відбувалася адаптація соціальна. Важливим виховним чинником у цьому аспекті були збори членів шкільного кооперативу, де молодь дискутувала на актуальні теми, виносила рішення, які пізніше реалізовувала. «Кооперація виховає працьовитих, рухливих громадян, дасть їм практичне знання, необхідне для людини як господаря у власному чи народному господарстві» [7].

Мета шкільних кооперативів, створених під проводом кооперативних організацій, полягала в ознайомленні дітей з кооперативною ідеєю та практикою, введенні їх у суспільне коло ідей та актуальних господарських питань, а також у залученні до праці в кооперативах чи в інших громадських організаціях. Окрім цього, шкільні кооперативи вирішували практичні завдання економічного характеру. Від інших учнівських організацій (Шкільної громади, Марійської дружини, спортивного гуртка та) шкільний кооператив відрізнявся своєю господарською діяльністю, відповідальністю учнів за свою працю.

Відповідно до потреб учнів і школи шкільні кооперативи займалися забезпеченням підручниками і шкільним приладдям; поповненням шкільної бібліотеки книжками, журналами, часописами; створенням шкільного музею і збиранням речей для його розширення; організацією шкільних свят, лекцій та екскурсій. При школах діяли також ощадні чи кредитні каси як спеціальні фонди, які привчали учнів до ощадності та громадського планування як особистого життя, так і всієї організації шкільної громади [6].

Важлива роль у розвитку кооперативного шкільного руху належала педагогічному колективу школи. Основні обов'язки покладалися на вчителя-опікуна чи інструктора шкільного кооперативу, який на підготовчому етапі мав здійснити ряд заходів: підготувати школярів ідейно і теоретично під час попередніх бесід, наводячи конкретні факти зі шкільного життя. Коли справа ідейно дозрівала у свідомості дітей, тоді вчитель приступав до організації самого кооперативу. Учитель давав почин до перших загальних зборів, вибираючи ініціаторів цього руху. Обговорюючи значення створеної установи, звертав увагу дітей на те, що корисний розвиток організації значною мірою залежатиме від доброго керівництва, пильності, працьовитості, сумлінності, громадських чеснот усіх її членів.

У діяльності педагога на початковому етапі важливим було формування позитивного ставлення молоді до шкільного кооперативу. Адже шкільний кооператив «як колективна організація, що має життєво-практичний елемент, діє серед молоді, яка формує погляд на світ. Тому хоча б невеликий гурток молоді мусить розуміти чи відчувати потребу в заснуванні такої організації» [8, с. 3]. В організації шкільної ощадної каси діяльність педагога подібна до діяльності у шкільному кооперативі. Учитель-опікун чи інструктор повинен був домовитися про співпрацю з місцевою кредитною установою (райфазенкою чи з Українбанком). В одній школі могли існувати одна або більше ощадних кас, заснування яких мало відбуватися при співучасті молоді на загальних зборах, які ухвалювали відповідний статут, обирали членів правління.

За статистичними даними, зібраними Ревізіоним Союзом Українських Кооперативів (РСУК), всіх шкільних кооперативів при приватних українських закладах товариства «Рідна Школа», включаючи бурси

та інтернати, було 40. Працівники РСУК, дослідивши 1938 року 26 шкільних кооперативів, 19 крамниць, 7 ощадних кас, зробили висновок: вклади розміщено в Українбанку, Промбанку у Львові; у всіх приватних закладах товариства «Рідна Школа» введено щотижневі 1-2-годинні лекції з кооперації, 4 шкільні кооперативи мали бібліотеки з книгами кооперативного змісту) [2, с. 95–99].

Наголошуючи на виховних моментах ощадності, І. Галушинський посилався на позицію польського вченого, професора Ромера, який, підкреслював загально-громадянський характер ощадності як форми соціального захисту, вважав, ощадність джерелом матеріальної могутності, прагнення самостійного політичного життя... «мірилом суспільного і національного вишколення громадянства» [2, с. 207].

Схвальну оцінку організації шкільних кооперативів дав Перший Український Педагогічний Конгрес (1935), оцінюючи велику виховну роль навчання кооперації у школах «Рідної Школи», закликав решту шкільних закладів йти їхніми слідами, запровадити справжні учнівські кооперативи, крамниці у всіх школах, де виховується українська молодь [2, с. 59].

Висновок. Історико-педагогічний досвід підтверджує, що соціалізація належить до тих процесів, завдяки яким люди навчаються жити спільно й ефективно взаємодіяти один з одним. Активна участь людини у засвоєнні культури міжособистісних взаємин, у формуванні певних соціальних норм, ролей і функцій, у набутті умінь і навичок, необхідних для їх успішної реалізації, сприяє соціалізації, пізнанню людиною соціальної дійсності, оволодінню навичками практичної індивідуальної та групової діяльності, соціального захисту.

Література:

1. Волкова Н. П. – Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 576 с. – С. 121.
2. Гіперс З. В. Економічна освіта на західноукраїнських землях та її сподвижники (XIX – перша пол. XX ст.): монографія. – К.: УБС НБУ. – 347 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Домагайтеся улаштування кооперативів в школах // Господарсько-кооперативний часопис. – 1923. – Ч. 2. – С. 9–12.
5. Концепція розвитку економічної освіти в Україні // Освіта України. – 2004. – № 6. – С. 4–5.
6. Кушинський А. Шкільні кооперативи // Наша школа. – Ужгород, 1937. – Ч. 2–3. – С. 8–15.
7. Лучишин І. Кооперативне виховання в школах «Рідної школи» // Рідна школа. – Львів, 1932. – Р. I. – Ч. 6. – С. 91.
8. Петрик П. 60-ліття «Просвіти» у Львові. – Львів: Накладом товариства «Просвіта», 1928. – 14 с.
9. Психологический словарь / Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., Педагогика-Пресс, 1996. – 440 с.

Тетяна Гризодуб
(Слов'янськ, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ УРОКІВ ІНФОРМАТИКИ

Останнім часом все частіше стали вживатися терміни «компетенція», «компетентність», «компетентнісний підхід». Їх широке застосування цілком виправдано, особливо у зв'язку з необхідністю модернізації змісту освіти. Термін компетенція, в перекладі з латинської, означає коло питань, в яких людина добре обізнана, володіє відповідними знаннями та здібностями, котрі дозволяють їй обґрунтовано судити про цю область та ефективно діяти в ній.

Метою даної статті є визначення сутності, змісту, структури поняття «компетентність»; виділення компонентів компетентнісного навчання на уроках інформатики.

Проблемам запровадження компетентнісного підходу у навчально-виховний процес школи присвятили свої наукові роботи К. Абульханова-Славська, О. Антонова, Л. Анциферова, І. Бех, І. Богданова, В. Бодров, А. Брушлинський, О. Дубасенюк, І. Зимня, Є. Іванова, О. Кокун, Я. Коломинський, Н. Кузьміна, Ю. Кустов, А. Маркова, Л. Матвєєва, А. Павлова, А. Реан, Т. Семенюк, Е. Симанюк, І. Сиромятников, В. Сластьонін, В. Стрельников, В. Толочек, О. Фонарьов, В. Шадриков.

Відмітимо, що компетентнісний підхід передбачає не засвоєння учнем окремих один від одного знань і вмінь, а оволодіння ними в комплексі. У зв'язку з цим по-іншому визначається система методів навчання. В основі відбору і конструювання методів навчання лежить структура відповідних компетенцій і функцій, які вони виконують в освіті. Загальноосвітня школа не в змозі сформувати рівень компетентності учнів, достатній для ефективного вирішення проблем у всіх сферах діяльності і у всіх конкретних ситуаціях, тим більше в умовах швидко мінливого суспільства, в якому з'являються і нові сфери діяльності, і нові ситуації. Мета школи – формування ключових компетенцій.

Важливу роль в цьому процесі займає інформатика як наука і навчальний предмет, так як компетентності, що формуються на уроках інформатики, можуть бути перенесені на вивчення інших предметів з метою створення цілісного інформаційного простору знань учнів. Найбільш поширеною є класифікація компетенцій, наведена А. Хуторським:

- ціннісно-сміслові компетенції (здатність бачити і розуміти навколишній світ, орієнтуватися в ньому, вміти вибирати цільові та смислові установки для своїх вчинків, вміти приймати рішення);
- загальнокультурні компетенції (бути обізнаним в особливостях національної та загальнолюдської культури, духовно-моральних основах життя людини);
- навчально-пізнавальні компетенції (вміти планувати, аналізувати, оцінювати свою діяльність, працювати з довідковою літературою, відрізняти факти від домислів тощо);
- інформаційні компетенції (мати навички діяльності по відношенню до інформації у навчальних предметах, а також навколишнього світу, володіння сучасними засобами інформації та інформаційними технологіями);
- комунікативні компетенції (володіння усною мовою (діалог, монолог, наводити аргументи при захисті проєктів), прийомами оформлення тексту в електронному варіанті, вміти працювати в групі, шукати і знаходити компроміси);
- соціально-трудова компетенції (володіти етикою трудових і цивільних взаємовідносин, бачити переваги і недоліки у своїй роботі, пред'являти вимоги до продукту своєї діяльності);
- компетенції особистісного самовдосконалення (вміння організувати свій робочий час, створювати умови для самопізнання та самореалізації)

Коли говорять про роль того чи іншого уроку у формуванні певних ключових компетенцій, урокам інформатики в основному відводиться роль для розвитку інформаційної компетенції. Але чи правильно це? Отже розглянемо, чим же урок інформатики відрізняється від інших навчальних предметів?

По-перше, наявністю спеціальних технічних засобів задіяних у навчальному процесі .

По-друге, у комп'ютерному класі організованому особливим чином кожен учень має, з одного боку , індивідуальне робоче місце, а з іншого – доступ до загальних ресурсів. Відповіді біля дошки практикуються значно рідше, ніж на інших уроках.

По-третє, саме на уроках інформатики самостійна діяльність направлена на створення власного, особистісно-значущого продукту .

Ще одним аспектом є те що, предмет інформатики відрізняє явна висока мотивація учнів . Як правило, цих уроків чекають.

Виходячи з вище поданого можна стверджувати , що компетентність – це не проста сума знань, умінь та навичок, а психосоціальна риса, яка надає учню сили та впевненості в особистій успішності, можливість ефективно взаємодіяти з навколишнім середовищем, змінюються самі методичні підходи до викладання предметів, форми роботи, зміст освіти, оцінювання результативності роботи педагога.

Інформатика, як порівняно новий шкільний предмет, що з'явився недавно, з самого початку орієнтований на форми, методи роботи притаманні компетентнісному підходу. Інтерактивні форми навчання є цілковитою ланкою роботи вчителів інформатики. Індивідуальна робота кожного учня за робочою станцією поєднується з груповою роботою під час вивчення нового матеріалу, роботи над проєктами, роботи в мережі. Використання комп'ютерної техніки та мультимедійних засобів, які рекомендовані на інших предметах, є звичайними засобами навчання на уроках інформатики.

Якщо виокремлювати певні функціональні особливості з даної дисципліни, можна сміливо виразити думку, що учень має можливість розвиватися не тільки в інформативно-сприймаючій діяльності, а ще бути учасником процесу спілкування з оточуючим середовищем. В навчальному процесі він вчиться оволодівати прикладними програмами та програмними засобами. У свою чергу формуються в уяві учнів, створюються певні образи, а також налагоджується та вдосконалюється вербальне спілкування. Крім того при використанні мультимедіа засобів стрімко розвивається сенсорна здатність (слух, зір). Саме тому профілізація курсу інформатики вимагає від вчителів налагодження міжпредметних зв'язків. Однією з ключових компетенцій, які виділені міністерством освіти і науки України, є інформаційна компетенція, яка в той же самий час для предмету інформатика є предметною компетенцією.

Рис.1 Схема компетентнісного підходу до навчання інформатики

Аби врегулювати отриману інформацію(знання) вчителя, за допомогою новітніх впроваджень більш доцільніше та інтерактивніше представляють її учневі. На допомогу цьому приходять презентації, таблиці, макети та стенди тощо. Указані методи можна об'єднати в клас інтерактивних карт. Кожен метод по своєму унікальний. Наприклад, якщо використовувати презентацію замість плакатів або інформаційних стендів, то це значно приверне увагу учня, тим самим зацікавить його до пізнання дисципліни.

Проте, не тільки зміст освіти та сутність методів засвоєння інформації впливає на формування компетентного учня. Розглянемо схему компетентнісного підходу до навчання запропоновану І.Родігіною (рис.1).

Відтак, можна виділити три основних компоненти компетентнісного навчання:

1. знання;
2. уміння та навички, досвід творчої діяльності;
3. емоційно-ціннісне ставлення (мотивація).

З цих позицій зміна акцентів у діяльності вчителів інформатики саме полягає у досягненні балансу між реалізацією всіх трьох компонентів на кожному з уроків.

Отже, у процесі дослідження було визначено сутність та зміст категорії «компетентність», виокремлено структуру зазначеної дефініції. Виділено та схарактеризовано компоненти компетентнісного навчання на уроках інформатики.

Література:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Изд-во „Мысль”, 1991. – 158 с.
2. Вербицкий А. А. Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции / А. А. Вербицкий, О. Г. Ларионова. – М. : Логос, 2009. – 336 с.
3. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании / И. А. Зимняя. – М. : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.
4. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика: теория и технология креативного обучения / А. В. Хуторской. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – 415 с.
5. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно -ориентированной парадигмы / А. В. Хуторской // Нар. образование. – 2003. – № 2. – С. 58 – 64.

Катерина Демчик
(Кам'янець-Подільський, Україна)

УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНЕ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Реформування сучасної системи освіти дало поштовх до новітніх підходів реалізації освітніх завдань комплексних програм розвитку, виховання і навчання дітей старшого дошкільного віку («Впевнений старт», «Дитина», «Дитина в дошкільні роки», «Соняшник», «Українське дошкілля», «Я у світі»). Особливої уваги потребують завдання щодо національного виховання старших дошкільників, тому заняття з образотворчої діяльності варто проектувати на матеріалі народного декоративно-прикладного мистецтва. Загальновідомо, що у системі національного виховання старших дошкільників використовуються невичерпні можливості народного мистецтва у формуванні їхньої особистості на гуманістичних засадах.

Твори українського народного декоративно-прикладного мистецтва доступні для сприймання вже у п'ятирічному віці, оскільки є «невичерпним джерелом виховання почуття прекрасного, а також засобом емоційного впливу на дітей. Вони пробуджують і розвивають у вихованців суспільно-корисні потреби, благородні мотиви, надихають на добротворення, формують високі якості особистості, її цілісність. Тобто, художні образи спрямовані на досягнення високої мети: глибше і правдивіше розкривати життя, його гармонійність і багатогранність, забезпечувати яскравість і декоративність у зображенні дійсності, її краси, допомагати передавати від покоління до покоління духовні цінності» [5, с. 71].

Національне декоративно-прикладне мистецтво як найяскравіше втілення творчого потенціалу українського народу завжди було масовим заняттям і це спонукало до виникнення багатьох мистецьких осередків, шкіл, появи народних майстрів, оригінальних мистецьких почерків, стилів, напрямів. У процесі виховання дитина поступово вводиться у світ прекрасного: спочатку вона бачить різьблене чи мальоване «сонечко» на колисці, яскраву саморобну забавку, вловлює гармонійні звуки різноманітних брязкалец, свистунців, дзвіночків, пізніше сама дитина виготовляє іграшки з соломи, лози, розмальовує писанки та ін. [2, с. 47].

Справедливо зауважував провідний дослідник народного виховання М. Стельмахович, наголошуючи, що діти старшого дошкільного віку навчаються мистецьких умінь, смаків у практичній діяльності, шляхом продовження творчих традицій батьків, дідів і прадідів [4, с. 45]. Оволодіваючи декоративно-прикладним мистецтвом (вишиванням, килимарством, різьбярством та ін.), народними ремеслами діти засвоюють духовність, ідейність, моральність, естетику рідного народу. Заслуговує

найпильнішої уваги і повсюдної реалізації одна із закономірностей виховання: як окрема особистість, так і масова творчість найуспішніше формуються на основі практичного оволодіння різноманітними видами і жанрами народного та професійного мистецтва» [2, с. 28].

Декоративно-прикладне мистецтво як могутній засіб виховання цінне тим, що в ньому в концентрованому вигляді, естетичній формі навечно матеріалізується непомітний для ока і часто незбагненний для розуму національний дух [1, с. 156].

Одним з ефективних шляхів формування особистості дітей старшого дошкільного віку є розвиток дитячої творчості на матеріалі декоративно-прикладного мистецтва. Дитяча творчість найкраще розвивається на основі проникнення у зміст і характер різноманітних видів народної творчості. Пізнаючи і продовжуючи традиції свого народу, діти засвоюють матеріалізоване в них народне творче мислення [5, с. 73].

Засвоєння народних творчих традицій, на думку О. Дронової, сприяє формуванню у дітей умінь, навичок реалізовувати свої задуми, створювати власні проекти, конструкції. Так формується творчий потенціал особистості [сук, там саме].

Аналізуючи виховні і розвивальні можливості народного мистецтва у вихованні дітей дошкільного віку, Л. Скиданова та Л. Сірченко зазначають, що у процесі активного пізнання і самостійного створення робіт за мотивами декоративних творів у дітей поєднується розумова і фізична активність. Для створення малюнку, аплікації, ліплення необхідно застосувати зусилля, здійснити певні трудові дії. Саме така продуктивна діяльність заохочує вихованців діяти цілеспрямовано, долати труднощі, проявляти трудові зусилля. Спочатку такі дії визначаються інтересом до рухів з олівцем, пензлем, глиною, а потім поступово заявляються нові мотиви – одержання бажаного результату, створення конкретного орнаменту [5, с. 279].

Дослідженнями Н. Халезової, Н. Курочкіної, Г. Пантюхіної підтверджено, що твори декоративно-прикладного мистецтва опосередковано впливають на формування у дітей старшого дошкільного віку елементарних прийомів ручної роботи з різноманітними матеріалами [5, с. 285]. Цілком правомірно, що під час творчої діяльності, пов'язаної з декоративним мистецтвом, у дітей розвивається дрібна моторика рук, розвивається окомір, тактильні відчуття тощо.

У процесі вивчення творів українського народного декоративно-прикладного мистецтва (вишивка, писанки, декоративний одяг, взуття, посуд тощо) у дітей старшого дошкільного віку формуються практичні навички, які в подальшому житті будуть потрібні для виконання різноманітних робіт, вони набувають різноманітних технічних навичок, які дозволяють їм почуватися самостійними. Так, на думку Н. Сакуліної, засвоєння трудових умінь і навичок пов'язане з розвитком таких вольових якостей особистості, як увага, наполегливість, витримка. В дітей виховується вміння трудитися, добиватися одержання бажаного результату. Виховний процес з ознайомлення з народною декоративною творчістю можна і потрібно широко використовувати для виготовлення корисних предметів: атрибутів для ігор, подарунків для рідних і товаришів, поробок для прикрасення інтер'єру дошкільного закладу, групової кімнати [3, с. 48]. Діти старшого дошкільного віку можуть виготовити предмети для сюжетно-рольових, рухливих та театралізованих ігор однолітків чи дітей інших вікових груп. Вони вже володіють навичками оздоблення їх народними орнаментами. Тобто, така суспільно скерована корисна діяльність має велике значення для морального і трудового виховання.

Загальновідомо, що одним із провідних напрямків впливу декоративно-прикладного мистецтва на формування особистості дитини старшого дошкільного віку є пізнавальна діяльність. У процесі активного пізнання творів народної декоративної творчості створюються сприятливі умови для розвитку естетичного сприймання та емоцій, які поступово переходять в естетичні почуття і сприяють формуванню естетичного ставлення до дійсності [4, с. 69].

Зважаючи на це, естетичне сприймання дитини старшого дошкільного віку скеровується в першу чергу на предмет в цілому, на його естетичність зовнішнього вигляду, тобто на стрункість форми, красу кольору, пропорційність частин тощо. На різних рівнях розвитку дитини її естетичне сприймання має різний зміст. Так, при спостереженні творів декоративно-прикладного мистецтва (вишивки, лозоплетіння, керамічного посуду, писанок, чеканки, витинанки тощо) у дітей старшого дошкільного віку легко виникає приємне для них хвилювання, де ще не в усвідомленому вигляді уже присутні естетичне почуття.

Дослідження впливу українського народного декоративно-прикладного мистецтва на особистісний розвиток дитини старшого дошкільного віку, а саме на розвиток його естетичних почуттів, відображені у працях О. Дронової, Н. Дяченко, А. Грибовської, Н. Луцан, Ю. Максимова, Н. Халезової. Дослідники неодноразово наголошували на різноманітності естетичних почуттів та на їхньому позитивному впливі на формування самодостатньої гармонійної особистості. Естетичне почуття може бути викликане цілісністю, гармонійністю форми предмета, наприклад керамічних виробів. Почуття пропорції, конструктивної цілісності виховується при сприйманні різноманітних гончарних виробів, килимів, виробів, прикрашених різьбою [5, с. 283].

Змістовнішими, глибшими і стійкішими естетичні почуття дітей старшого дошкільного віку стануть тоді, коли вони більш свідомо почнуть сприймати твори декоративно-прикладного мистецтва і виробити народних умільців. Згодом, крок за кроком, діти набувають здатності до елементарних естетичних суджень про сприйняті ними предмети, створені людиною, про твори декоративно-прикладного мистецтва. Тому розвиток у дітей старшого дошкільного віку естетичних почуттів дозволяє підвести їх до естетичних оцінок сприйнятих ужиткових речей і їхніх окремих властивостей.

Таким чином, питома вага естетичного впливу творів українського народного декоративно-прикладного мистецтва на формування якостей особистості дитини старшого дошкільного віку залежить від того, які вироби підбираються для ознайомлення. Тобто, це мають бути і добре відомі дітям твори (вишитий рушник, писанка, глиняник глек чи фарфоровий кухлик, кошик з лози тощо), і зовсім нові (гаптовані серветки, ювелірні прикраси, скляні статуетки тощо), які здатні викликати позитивні емоції, радість, захоплення. Вкрай важливим фактором, який підсилює вплив естетичного враження від сприймання творів українських народних промислів є залучення до процесу ознайомлення віршованого чи пісенного тексту, образних, виразних слів, творів усної народної творчості.

Література:

1. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі: навч. посіб. – 2-ге вид., переробл. і допов. / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – К. : Вища школа, – 2002. – 407 с
2. Захарчук-Чугай Р. В. Українське народне декоративне мистецтво : навч. посіб. / Р. В. Захарчук-Чугай, Є. А. Антонович. – К. : Знання, 2012. – 342 с.
3. Калуська Л. В. Ремесла українського народу : метод. посіб. для вих. дошк. закл. / Л. В. Калуська. – Х. : Ранок-НТ 2004. – 64 с.
4. Луцан Н. І. Декоративно-прикладне мистецтво та основи дизайну : навч. посіб. / Н. І. Луцан. – К. : Слово, 2009. – 172 с.
5. Сухорукова Г. В. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі : підручник / Г. В. Сухорукова, О. О. Дронова, Н. М. Голота, Л. А. Янцур; за заг. ред. Г. В. Сухорукової. – К. : Слово, 2010. – 376 с. ; іл.

Лілія Єгорова
(Харків, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ЕЛЕКТРОННИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

У сучасному світі відбувається постійне збільшення мінімального обсягу знань, необхідного кожній людині, саме тому актуальною проблемою є зміна інформаційно - репродуктивного походу в системі освіти новими педагогічними технологіями. Світова тенденція переходу до дистанційної форми освіти в останні десятиріччя простежується як у зростанні числа освітніх установ, що ведуть підготовку за новими технологіями, так і в зростанні чисельності студентів дистанційної форми навчання [1].

Дистанційне навчання виникло відносно недавно і саме завдяки цій новизні воно орієнтується на кращий методичний досвід. MOODLE є однією з найпопулярніших середовищ дистанційного навчання в світі. Кількість зареєстрованих інсталяцій наближається до 50 тисяч, в яких створено більше 2 мільйонів курсів. Система використовується в десятках тисяч навчальних закладів в 199 країнах світу і перекладена на 75 мов. Крім базових функцій, які включають можливість використання в курсі навчальних матеріалів як в вебформатах, так і у вигляді довільних файлів, форумів, чатів, внутрішньої пошти, автоматичних тестів підтримує безліч власних форм взаємодії, які виводять дистанційний навчальний процес на більш ефективний рівень. До них можна віднести створення шкали оцінювання, за якою може виставити оцінку за активність в форумі не тільки викладач, а й однокурсники. Вся активність користувачів в системі фіксується і відображається у вигляді індивідуальних звітів про діяльність. Завдяки цим можливостям MOODLE можна використовувати як для стандартного дистанційного навчання, так і для підтримки очного навчання або проведення тестування [2, 3].

При огляді спектру дистанційного навчання в Україні особливо слід виділити дві структури національного масштабу, які займаються активним пошуком єдності теоретичного та практичного аспектів проблеми дистанційного навчання. Це Український Центр Дистанційного навчання при Національному Технічному Університеті "КПІ" та створений влітку 2002 р. науково-навчально-виробничий комплекс "Академія Дистанційної Освіти".

Мета: підвищення ефективності навчання хімії на основі нових інформаційно-освітніх технологій, а також реалізація сучасної стратегії ефективної підготовки кваліфікованих кадрів.

У своїй роботі нарівні з традиційними методами навчання ми використовуємо «дистанційну підтримку навчання», що дозволяє на новому рівні організувати самостійну роботу студентів. У основі створення і супроводу таких курсів лежить вільно поширювана система побудови освітнього контенту Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment).

Звичайно ж, перевагою Moodle є те, що окрім базових функцій, що є стандартним для будь-якого середовища дистанційного навчання і включають можливість використання в курсі учбових матеріалів як у веб-сервері-форматах, так і у вигляді довільних файлів, форумів, чатів, внутрішньої пошти, автоматичних тестів. Moodle підтримує безліч власних форм взаємодії, що виводять дистанційний учбовий процес абсолютно на інший рівень ефективності. До їх числа відносяться:

1. можливість створювати довільні, у тому числі і нечислові шкали оцінювання;
2. виставлення оцінок викладачами і однокурсниками за активність у форумі;

3. збору і рецензування робіт в текстовому форматі, у вигляді довільних файлів і у вигляді довільної активності, що не відбивається в системі.

Вся активність користувачів в системі фіксується і відображується у вигляді індивідуальних звітів про діяльність (портфоліо), в яких на одній сторінці можна бачити всі виконані завдання, здані роботи і рецензії до них.

Завдяки цим можливостям, Moodle можна використовувати як для стандартного дистанційного навчання, так і для підтримки очного навчання або проведення тестування.

Весь текст, що відображується студентові в Moodle може бути оброблений за допомогою вказаного набору фільтрів. У базовій версії поставляється широкий набір фільтрів, включаючи авто пов'язання із записами в глосарії або базі даних, заміну посилань на мультимедійні файли програванням їх у вбудованому плеєрі, графічне відображення формул в алгебраїчному або TEX форматах, багатомовну підтримку усередині одного тексту.

Враховуючи усі переваги функціоналу Moodle та з метою організації дистанційної підтримки навчання нами створено курс дистанційного навчання для студентів заочної форми навчання «Загальна хімія». При підготовці і проведенні занять з хімії викладачі кафедри хімії Харківського національного автомобільно-дорожнього університету використовують набір елементів створеного дистанційного курсу, в який входять:

- глосарій – за допомогою нього створено основний словник понять;
- анкети - цей елемент надає декілька способів обстеження, які корисні при – оцінюванні і стимулюванні вчення в дистанційному курсі;
- wiki - дозволяє створювати документ декількома студентами відразу за допомогою простої мови розмітки прямо у вікні браузера;
- завдання - дозволяють викладачеві ставити завдання, яке вимагає від студентів підготувати відповідь в електронному вигляді (у будь-якому форматі) і завантажити її на сервер;
- опитування - може бути корисним як швидке опитування, щоб стимулювати мислення або знайти загальну думку в процесі дослідження проблеми;
- пояснення - цей елемент дозволяє розташувати текст і графіку на головну сторінку курсу. За допомогою такого напису можна пояснити призначення якої-небудь теми тижня або використовуваного інструменту;
- тести - цей елемент дозволяє викладачеві створити набір тестових питань. Всі питання зберігаються в базі даних і можуть бути згодом використані знову в цьому ж курсі (або в інших).

Елемент курсу «Тести» розроблений з використанням питань різних типів:

- Питання в закритій формі (множинний вибір);
- Так/Ні ;
- Коротка відповідь;
- Відповідність
- Випадкове питання
- Вкладена відповідь і ін.

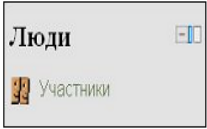

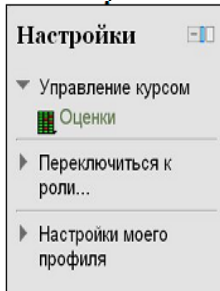
Варіюючи поєднання різних елементів курсу, викладач організовує вивчення матеріалу так, щоб форми навчання відповідали цілям і завданням конкретних занять. У курсі вони виглядають так, як показано в табл.1.

Викладач може оперативно перевірити здані студентом файли або тексти, прокоментувати їх і, при необхідності, запропонувати допрацювати в якихось напрямках. Якщо викладач вважає це необхідним, він може відкрити посилання на файли, здані учасниками курсу, і зробити ці роботи предметом обговорення у форумі. Викладач може дозволити кожному студентові здавати файли неодноразово – за результатами їх перевірки. Це дасть можливість оперативно коректувати роботу що виучується, добиватися повного рішення учбової задачі.

У розробленому курсі представлені електронні версії лекційного матеріалу, які супроводжуються презентаціями. Крім того, з метою підвищення інтересу до хімії в курсі є науково-популярний матеріал по темах, що вивчаються. По кожній темі розроблені тести.

Основними засобами, що дозволяють студентам спілкуватися зі своїми тьюторами, а також між собою, є наступні: форум (загальний для всіх студентів на головній сторінці програми, а також різні приватні форуми); електронна пошта; обмін вкладеними файлами з викладачем (усередині курсу); чат; обмін особистими повідомленнями.

Таблиця 1. Елементи дистанційного курсу

Блок	Призначення	Розташування у вікні курсу
Люди	Посилання веде до списку усіх учасників курсу	ліворуч
Елементи курсу	Виводиться список усіх типів ресурсів та елементів, що розташовані у курсі	ліворуч
Настройки	Призначається керування курсором. Дозволяє користувачу швидко перейти до визначених дій.	ліворуч

Використання в процесі викладання хімії дистанційний курс в середовищі Moodle дозволяє досить ефективно реалізувати всі основні механізми спілкування: перцептивний (що відповідає за сприйняття один одного); інтерактивний (що відповідає за організацію взаємодії); комунікативний (що відповідає за обмін інформацією).

Висновок: Отже, процес навчання з використанням модульного об'єктно-орієнтованого динамічного учбового середовища має ряд переваг, що дозволяють реалізувати основні методичні принципи:

- величезний мотиваційний потенціал;
- конфіденційність;
- велика міра інтерактивності навчання, порівняно з роботою в аудиторії.

Moodle орієнтована на сучасні педагогічні технології - і тому дозволяє організувати навчання в процесі спільного рішення учбових завдань, здійснювати взаємообмін знаннями не лише між викладачем і студентом, але і між самими студентами. Широкі можливості для комунікації – одна з найсильніших сторін дистанційного навчання.

Література:

1. Зайченко Т.П. Основы дистанционного обучения: Теоретико-практический базис: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2004. – 167 с.
2. Дистанционное обучение: учеб. пособие / под ред. Е.С.Полат. // М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. — 192 с
3. Обучающие комплексы в системе дистанционного образования // О. Муравйова // Матеріали XIII міжнародної науково-методичної конференції «Управління якістю підготовки фахівців». – Одеса – 2008. – С.131.

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Протиправна поведінка неповнолітніх є надзвичайно актуальною проблемою у кризові періоди розвитку країни та трансформації суспільства. За 2014 рік підрозділами кримінально-виконавчої інспекції виконувались судові рішення стосовно 5,9 тисяч неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Станом на 1 жовтня 2015 року на обліку кримінально-виконавчої інспекції перебував 1931 засуджений неповнолітній. З їх числа переважна більшість – засуджені до покарання з випробуванням.

Найбільша кількість засуджених неповнолітніх сьогодні перебуває на обліку в підрозділах кримінально-виконавчої інспекції (далі – КВІ) Київської, Одеської, Дніпропетровської, Харківської, Запорізької, Вінницької, Миколаївської, Рівненської та Житомирської областей.

Здійснення КВІ (які на сьогодні трансформуються на служби пробації) ефективної профілактики рецидивів підліткових правопорушень можливо тоді, коли у ході її здійснення буде врахована вся сукупність факторів, що призвели до розвитку протиправної поведінки.

Метою статті є здійснення аналізу факторів, що впливають на розвиток протиправної поведінки неповнолітніх.

Протиправна поведінка неповнолітніх – це поведінка, пов'язана зі скоєнням правопорушень та злочинів дітьми у віці від 14 до 18 років (вік неповноліття за законодавством України).

При цьому, правопорушення – це різновид протиправної поведінки (умисна або необережна), що передбачає дію чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [1, с. 9].

Злочин – це суспільно-небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [2, с. 11]. Покарання за вчинення злочинів передбачено у Кримінальному кодексі України, а для неповнолітніх осіб встановлені особливі види відповідальності.

Фактори, що впливають на розвиток протиправної поведінки неповнолітніх, зазвичай пов'язують із їх особистими особливостями та специфікою виховання у сім'ї та школі, соціально-економічними, політичними та соціокультурними процесами в громаді та суспільстві. Зокрема, можна виділити 5 основних груп факторів впливу на розвиток протиправної поведінки: (1) особистісні фактори; (2) фактори сімейного впливу; (3) фактори шкільного середовища; (4) фактори впливу ровесників; (5) фактори громади.

До **особистісних факторів** відносять темперамент, специфічні особливості характеру, загальний емоційний стан, стан здоров'я, фізичний стан, інтелектуальні навички.

Вважається, що протиправна поведінка характерна для неповнолітніх з нестійким внутрішнім світом (підліток здійснює протиправні дії під впливом оточуючих осіб чи обставин, що склалися); з низьким рівнем правосвідомості та несформованими загальнолюдськими цінностями; з високим рівнем правосвідомості, але пасивним ставленням до інших порушників правових норм. Часто протиправні дії опосередковуються ситуаційно-імпульсивними чи афективними мотивами. Ці мотиви реалізуються без етапу попереднього планування і вибору адекватних об'єктів, цілей, способів і програми дії для задоволення актуальної потреби.

Внаслідок здійснення протиправних дій особистість може дедалі звикати до думки про їх вседозволеність. При цьому, за дослідженням Л. Філонова, спрацьовують спеціальні захисні механізми, за допомогою яких людина може виправдовувати порушення норм. Це, по-перше, хибні уявлення про те, що існують люди, яким усе дозволено. По-друге, ігноруються, знецінюються самі соціальні норми [5, с. 131].

Наступною категорією є **фактори сімейного впливу**.

Сім'я – це перше і найважливіше середовище дитини. Батькам належить пріоритетне місце в процесі формування і розвитку особистості дитини. Вони передають дитині культурні традиції, вчать, формують ціннісні орієнтири і практичні уміння та навички. Саме в середовищі сім'ї діти найчастіше засвоюють майбутні моделі поведінки.

Формування передумов протиправної поведінки неповнолітніх у сімейному оточенні пов'язане зі складними життєвими обставинами їхніх сімей; порушенням структури сім'ї та негативним психологічним кліматом у сім'ях; порушенням педагогічної позиції батьків та неадекватним стилем сімейного виховання; нехтуванням батьками проблем і потреб дитини [5]; наявністю криміногенного досвіду батьків або членів сім'ї. Дослідження, проведені у Піттсбурзі та Кембриджі, показали, що наявність у батька, матері, брата чи сестри неповнолітнього судимості або притягнення членів сім'ї до кримінальної чи адміністративної відповідальності є значним фактором ризику для вчинення правопорушень серед підлітків [6]. Окрім того на ризик скоєння правопорушень неповнолітнім впливає вживання батьками різного виду психоактивних речовин; жорстока дисципліна та насильство щодо дитини (психологічне, фізичне, економічне чи сексуальне); несформованість батьківської компетенції (відсутність нагляду, вседозволеність або заборона всього тощо) [7].

За даними дослідження Міжнародної молодіжної організації (ITS) у Канаді, 56% опитаних підлітків заявили, що їхні батьки навіть не мали підозр щодо їх схильності до правопорушень та асоціального

способу життя (та й взагалі не цікавилися життям своїх дітей); 35% батьків мали підозри, щодо делінквентності своїх дітей; 12% батьків намагалися впоратися з цим та неодноразово були свідками прояву протиправної поведінки своїх дітей [8].

Таким чином, існує значний ризик формування протиправної поведінки у дітей, яких виховують у проблемних сім'ях та які зазнають неадекватного педагогічного впливу, недостатньо інтегровані до соціально-позитивних спільнот і суспільно-корисної діяльності, взаємодіють з асоціальними угрупованнями та мають труднощі в адаптації до навчання й спілкування в учнівських групах. У результаті така поведінка може призвести до потрапляння на внутрішні обліки у навчальних закладах, розвиватися та на далі призвести до конфлікту із законом.

Далі розглянемо **фактори шкільного середовища**, що чинять вплив на формування протиправної поведінки неповнолітніх.

Шкільне середовище є продовженням соціалізації дитини через взаємодію з працівниками школи та однолітками, а також шляхом її залучення до різноманітних шкільних заходів і формування тих чи інших захоплень [4].

У навчальних закладах формуванню передумов протиправної поведінки дітей та підлітків сприяють: надмірно жорсткі вимоги до успішності навчання, дисципліни; застосування щодо учнів надмірних дисциплінарних санкцій; практика стигматизації й таврування тих, хто відстає в навчанні та поведінці; високий рівень конкуренції між учнями; незалучення учнів до соціально-корисної діяльності та позашкільних чи позашкільних заходів; низький рівень успішності у навчанні; погані стосунки з педагогами та/або однолітками; негативне ставлення до навчання, школи загалом, відсутність бачення дитиною свого майбутнього [3]. Окрім того, часто вищенаведені фактори є взаємопов'язаними: дитина, якій складно дається засвоєння навчального матеріалу, та, відповідно, яка має низьку успішність у навчання, набагато важче, ніж успішним учням, встановити позитивні та емоційно сприятливі контакти з вчителями, до такої дитини з боку педагогів можуть висуватися жорсткіші вимоги, які, водночас, вона не може задовільнити. Таким чином формується своєрідне замкнене коло, з якого дитина може не бачити виходу та стає порушником встановлених норм та правил (навчання, спілкування, дисципліни), наслідком чого може стати потрапляння у конфлікт із законом.

Вагомими щодо формування протиправної поведінки є також **фактори впливу ровесників**.

Вплив ровесників на формування протиправної поведінки проявляється згодом, після того, як вступають в дію особистісні та родинні фактори, по мірі того, як дитина дорослішає.

У неформальному середовищі однолітків формування передумов протиправної поведінки пов'язане з: наявністю у ньому осіб, яким властива протиправна поведінка, та груп однолітків асоціальної й антисоціальної спрямованості; недоступністю для них соціально-позитивних неформальних груп; конфліктами між підлітковими угрупованнями; доступністю для неповнолітніх засобів девіантної поведінки; надмірним тиском на неповнолітніх їх групи або, навпаки, їх ігноруванням з боку правоохоронних органів та громадськості.

За результатами досліджень, проведених у Канаді, серед шляхів, які приводять дівчат до системи правосуддя, виявляється ще один суттєвий ризик, який не спостерігається серед хлопців, а саме – наявність романтичних стосунків з партнером, який вирізняється протиправною чи кримінальною поведінкою [4].

Фактори, пов'язані з впливом на рівні громаді, які доцільно враховувати при проведенні роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом, є наступними: обмежені ресурси для відпочинку, отримання професійних навичок, духовного розвитку та/чи медичної допомоги неповнолітніх; високий рівень злочинності у районі проживання неповнолітнього; доступність алкоголю та наркотиків/реклама, популяризація психоактивних речовин. Регіони, що відрізняються високим рівнем злочинності, торгівлі наркотиками, не сприяють виникненню почуттів єдності ті спільності між людьми, які живуть там. У такому криміногенному середовищі діти зростають в умовах, сприятливих для формування тої чи іншої моделі протиправної поведінки [4].

Окрім того, велику роль грає наявність/відсутність у громаді профілактично-корекційних програм як для загалу підлітків, так і для тих, хто має девіантну поведінку або ж вже перебуває у конфлікті із законом. Чим більшою є спроможність громади взяти на себе широкі повноваження у вирішенні проблем неповнолітніх, які вчинили правопорушення, тим більше можливість їх реабілітації та подальшої інтеграції у суспільство.

Отже, існує ціла низка факторів, що впливають на ризик можливого скоєння неповнолітньою особою протиправних дій, при цьому найчастіше жоден з факторів не призводить до злочину сам по собі. Чим більша кількість факторів чинить вплив на окремого неповнолітнього, тим вище ризик розвитку в нього протиправної поведінки. Більш того, вивчення комбінацій декількох факторів та їх взаємодії не тільки підвищує спроможність служб, що працюють з цією категорією, зокрема КВІ, передбачати ризик скоєння майбутніх правопорушень, але й допомагає краще зрозуміти поведінку порушника, її модель, основні причини, намір, мотивацію змінюватись, щоб наша соціально-виховна робота була максимально ефективною.

Вплив більшості з вищеокреслених факторів можна нейтралізувати, якщо їх своєчасно виявити та вибудувати систему захисних факторів, які могли б сприяти недопущенню скоєння повторних правопорушень та злочинів.

Література:

1. Адміністративний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. за станом на 1 вересня 2009 р. – К. : вид-во, Паливода А. В. 2009. – 332 с.
2. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. за станом на 1 жовтня 2009 р. – К. : вид-во, Паливода А. В. 2009. – 188 с.
3. Лютий В. П. Профілактика правопорушень неповнолітніх як напрям соціальної роботи / В. П. Лютий // Соц. педагогіка: теорія та практика. – 2012. – № 2. – С. 54–61.
4. Матеріали україно-канадського проекту «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://youthjustice.org.ua/publications.html>. – Заголовок з екрану.
5. Филонов В. П. Социология криминологии: исторические, философские, юридические и управленческие аспекты / Филонов В. П. – Донецк. : ДГУ, 1999. – 244 с.
6. Farrington D. Criminal Careers up to Age 50 and Life Success up to Age 48: New Findings from the Cambridge Study in Delinquent Development / Farrington D. – London. : Home Office Research, Development and Statistics Directorate, 2006.
7. Hoeve M. Long-Term Effects of Parenting and Family Characteristics on Delinquency of Male Young Adults / Hoeve M // European Journal of Criminology – Canada – 2007. – 194.
8. Savoie J. Youth Self-Reported Delinquency: Juristat / Savoie J. – Ottawa. : Canadian Centre for Justice Statistics – 2007. – 27(6).

Лариса Журавлёва, Наталия Лопина
(Харьков, Украина)

ОТКРЫТЫЕ ОНЛАЙН-КУРСЫ В РАБОТЕ КЛИНИЧЕСКОЙ КАФЕДРЫ ВЫСШЕГО МЕДИЦИНСКОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

В статье отражены основные принципы современного медицинского образования, которые диктуют необходимость модернизации учебного процесса, внедрения открытых он-лайн курсов в работу клинической кафедры высшего медицинского образовательного учреждения с применением информационно-образовательных веб-технологий для реализации концепции непрерывного медицинского образования. Приведен пример открытого он-лайн курса и алгоритм его разработки. Обсуждаются преимущества использования он-лайн курсов в дополнение к традиционным методам обучения для непрерывного повышения квалификации врачей.

Ключевые слова: открытый он-лайн курс, современные информационно-образовательные технологии, медицинское образование.

Непрерывное профессиональное развитие или повышение квалификации является неотъемлемым условием успешной врачебной деятельности. Но существующая модель медицинского образования не способна обеспечить непрерывность процесса подготовки специалистов в быстро изменяющихся условиях профессиональной деятельности, постоянном обновлении мирового опыта по тем и иным проблемным вопросам медицины [5, 121; 6, 344]. Использование клиническими кафедрами высших медицинских образовательных учреждений информационно-образовательных технологий и создание открытых онлайн-курсов для поддержания, как очной формы обучения, так и последипломного этапа обучения открывает новые возможности для непрерывного обучения специалистов и их переподготовки, делая обучение более доступным, лично-ориентированным, высокоспециализированным.

Коллективом кафедры внутренней медицины № 3 Харьковского национального медицинского университета (ХНМУ) для внедрения в образовательный процесс современных информационно-образовательных технологий и создания открытых он-лайн курсов для студентов, интернов, клинических ординаторов, магистрантов, аспирантов, а также практикующих врачей, был разработан интернет-сайт (<http://vnmed3.kharkiv.ua>).

Согласно современной концепции информатизации образования качество обучения характеризуется показателями качества содержания образования, технологий обучения, результатов образования. Внедрение в учебный процесс открытых он-лайн курсов обеспечивает повышение эффективности и качества образования и имеет ряд преимуществ [1, 118; 2, 132; 4, 95]:

- свободный темп работы учащихся, неограниченный временными рамками;
- удобное для учащегося место занятий, обстановка;
- модульность обучения, где каждый отдельный курс создаёт целостное представление об определённой области знаний;
- лично-ориентированный подход в обучении;
- разнообразие педагогических технологий, использование различных методов, форм и средств взаимодействия в процессе самостоятельного, но контролируемого освоения знаний, умений и навыков.

Разработка и внедрение открытых он-лайн курсов в образовательную систему классического университета предоставляет широкие возможности для решения задачи активизации учебно-

познавательной деятельности учащихся в условиях, когда самообразование необходимо в течение всей жизни. Внедрение открытых он-лайн курсов в традиционную систему университетского образования сопровождается развитием способностей учащихся, повышением ответственности за результаты своей учебной деятельности [3, 55-61].

Для практической реализации внедрения открытых он-лайн курсов проведено структурирование содержания учебного материала по дисциплинам, преподаваемым на кафедре внутренней медицины № 3 ХНМУ, в соответствии с критериями модульной технологии обучения. Разработан удобный интерфейс курса, а возможность подключения ресурсов с учебными материалами, созданных видео, аудио ресурсов, интерактивных учебных программ, дала возможность сделать учебный процесс более интересным и наглядным. К учебным средствам в рамках разработки открытых он-лайн курсов относятся:

- учебные книги (твердые копии на бумажных носителях и электронный вариант учебников, учебно-методических пособий, справочников и т.д.);
- сетевые учебно-методические пособия;
- компьютерные обучающие системы в обычном и мультимедийном вариантах;
- аудио учебно-информационные материалы;
- видео учебно-информационные материалы;
- лабораторные дистанционные практикумы;
- учебные тренажеры с удаленным доступом;
- базы данных и знаний с удаленным доступом;
- электронные библиотеки с удаленным доступом.

Дистанционный курс был размещён на сайте кафедры внутренней медицины № 3 ХНМУ <http://vnmed3.kharkiv.ua> по адресу http://vnmed3.kharkiv.ua/?page_id=750.

Модель структуры разработанного дистанционного курса включала следующие элементы.

1. Мотивационный блок;
2. Инструктивный блок (инструкции и методические рекомендации);
3. Информационный блок (система информационного наполнения);
4. Контрольный блок (система тестирования и контроля);
5. Коммуникативный и консультативный блок (система интерактивного взаимодействия участников дистанционного урока с преподавателем и между собой).

Алгоритм разработки открытого он-лайн курса включал:

1. Определение темы открытого он-лайн курса. Выделение основных учебных элементов в соответствие с учебным планом.
2. Определение типа открытого он-лайн курса (изучение новой темы, повторение, углубление, контроль и т.д.).
3. Выбор наиболее оптимальной по техническим и технологическим особенностям модели открытого он-лайн курса.
4. Определение формы проведения открытого он-лайн курса (вебинар, веб-квест, семинар, конференция, лекции и т.д.).
5. Выбор способа доставки учебного материала и информационные обучающие материалы.
6. Структуризация учебных элементов, выбор формы их предъявления учащимся (текстовые, графические, медиа, рисунки, таблицы, слайды и т.д.). Использование качественных графических файлов, оснащенных звуковым сопровождением и анимацией, повышают усвоение материала до 65%.
7. Подготовка глоссария по тематике открытого он-лайн курса.
8. Разработка контрольных заданий для каждого учебного элемента он-лайн курса. Выбор системы оценивания и формирование шкалы и критериев оценивания ответов учащихся.
9. Подбор списка литературы и гиперссылок на ресурсы Интернет (аннотированный перечень лучших сайтов по данной тематике, сайты электронных библиотек, журналов) подбор для каждого модуля гиперссылок на внутренние и внешние источники информации в сети Интернет.

В рамках разработки открытого он-лайн курса для активизации учебно-познавательной деятельности учащихся было проведено:

- оптимизация традиционных средств, методов и форм обучения;
- совершенствование методов текущего контроля работы студентов, введение компьютерного тестирования;
- внедрение в образовательный процесс новых технологий обучения, повышающих эффективность преподавания и обучения;
- создание методического и электронного сопровождения;
- создание системы контроля учебной работы.

Это дало возможность значительно увеличить объем самостоятельной учебной работы, связанный с усвоением теоретического материала, так и с формированием умений и навыков.

Во время работы в он-лайн курсе учащиеся имели возможность:

- ликвидировать пробелы в знаниях, умениях и навыках;
- более углубленно изучать разделы и темы курса.

Елемент «Лекція» открытого он-лайн курсу строился по принципу чередования страниц с теоретическим материалом и страниц с обучающими тестовыми заданиями и вопросами. Последовательность переходов со страницы на страницу заранее определялась преподавателем - автором курса, и зависела от того, как учащийся отвечает на вопрос.

Основным средством контроля результатов обучения в открытых он-лайн курсах являются тесты. Для проверки теоретических и практических знаний учащихся в указанном он-лайн курсе использовались несколько типов вопросов в тестовых заданиях:

- Множественный выбор (ученик выбирает ответ на вопрос из нескольких предложенных ему вариантов, причем вопросы могут предполагать один или сразу несколько правильных ответов);
- Верно / Неверно (ответ на вопрос ученик выбирает между двумя вариантами "Верно" и "Неверно");
- На соответствие (каждому элементу ответов первой группы нужно сопоставить элемент ответов второй группы);
- Короткие ответы (ответом на вопрос является слово или короткая фраза, допускается несколько правильных ответов с различными оценками);
- Числовой (то же, что и короткий ответ, только на выполнение вычислительных операций, числовой ответ может иметь заданный интервал предельно допустимой погрешности отклонения от правильного значения);
- Вычисляемый (такой вопрос предлагает вычислить значение по формуле; формула является шаблоном, в который при каждом тестировании подставляются случайные значения из указанных диапазонов);
- Вложенные ответы (представляют собой текст, непосредственно в который вставляются короткие ответы, числовые ответы или множественный выбор, как в « рабочей тетради»);
- Заключение (студент кратко излагает свой взгляд на рассматриваемую проблему).

В открытом он-лайн курсе учащийся может сначала осуществлять самоконтроль, используя тестовые задания для самоконтроля, а затем - выполнять зачетное тестовое задание.

Результаты тестирования автоматически пересылаются преподавателю открытого курса, и он может комментировать их учащимся в режиме он-лайн.

Метод обучения с использованием открытых дистанционных он-лайн курсов является дидактическим методом, который позволяет активизировать самостоятельную познавательную деятельность будущего специалиста во время работы в информационной обучающей среде. Этот метод приобретает все большее распространение и применение в высших учебных заведениях, потому что он является экономически выгодным и эффективным при формировании необходимых знаний, умений и навыков, входящих в структуру профессиональных качеств будущих специалистов.

Теоретический и практический материал открытых он-лайн курсов направлен на индивидуализацию процесса обучения, учитывает особенности обучающегося. Создаются комфортные условия для синхронной и асинхронной работы преподавателя со студентом, что позволяет эффективно организовывать процесс обучения и мотивировать будущего специалиста учиться на протяжении всей жизни, повысить мотивацию учащихся к овладению теоретическим и практическим материалами курса и сформировать соответствующие профессиональные качества, необходимые для дальнейшей профессиональной деятельности.

Литературы:

1. Кухаренко В.М. Розвиток дистанційного навчання на сучасному етапі. - Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. Зб. наук. праць – №2. – 2012. – с. 117 –121.
2. Кухаренко В.Н. Практикум дистанционного обучения / 2-е издание, под редакцией проф. Кухаренко В.Н. – К. – Милленниум. –2003. –196 с.
3. Лобатенко К.Д., Савченко М.В. Модель адаптивного контролю знань (Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: Тези доповідей XXII міжнародної науково-практичної конференції, Ч. III (15-17 жовтня 2014 р., Харків) / за ред. проф. ТОВАЖНЯНСЬКОГО Л.Л.– Харків НТУ «ХПІ». – 330 с.) с. 71.
4. Кухаренко В.Н. Инновации в e-learning: массовый открытый дистанционный курс / В.Н. Кухаренко // Высшее образование в России. –Вып.№ 10. – 2011. – С. 93–99.
5. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу: документи і матеріали. Травень – грудень 2004 р. – Частина 2 / під ред. М.Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш та ін – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2004.– 202 с.
6. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: учеб. пособие / С. Д. Смирнов. – 3-е изд., стер. – М.: Издат. центр «Академия», 2007. – 400 с.

Научный руководитель:

доктор медицинских наук, Журавлёва Лариса Владимировна.

ДОВУЗІВСЬКА ПІДГОТОВКА ОБДАРОВАНОЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ЧЕРЕЗ ВСЕУКРАЇНСЬКІ ТУРНІРИ

Розвиток ключових компетентностей обдарованої дитини позитивно впливає на її знання та досвід у сфері громадянсько-суспільної діяльності (виконання ролі громадянина, спостерігача, виборця, представника тощо); у соціально-трудої сфері (права споживача, покупця, клієнта, виробника); у сфері сімейних стосунків та обов'язків; у питаннях економіки та права; у галузі професійного самовизначення тощо [1].

З метою пошуку, підтримки, розвитку творчого потенціалу обдарованої молоді в Україні проводяться олімпіади з правознавства турніри юних правознавців, конкурс-захист науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН України у т.ч. за правознавством, які здійснюються традиційними методами та мають усталені форми відповідно до щорічних наказів Міністерства освіти і науки України щодо проведення Всеукраїнських учнівських олімпіад та турнірів, Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових та спеціальних дисциплін, турніри, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України №1099 від 22 вересня 2011 року, Умов проведення I, II та III етапів Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін, затверджених наказами місцевих органів освіти і науки.

Під час підготовки і проведення конкурсів, вікторин, турнірів, брейн – рингів, зустрічей з фахівцями в учнів формується самостійність, творчість, правове мислення, пізнавальний інтерес, відбувається виховання найрізноманітніших рис особистості та здійснюється профорієнтаційна робота [2].

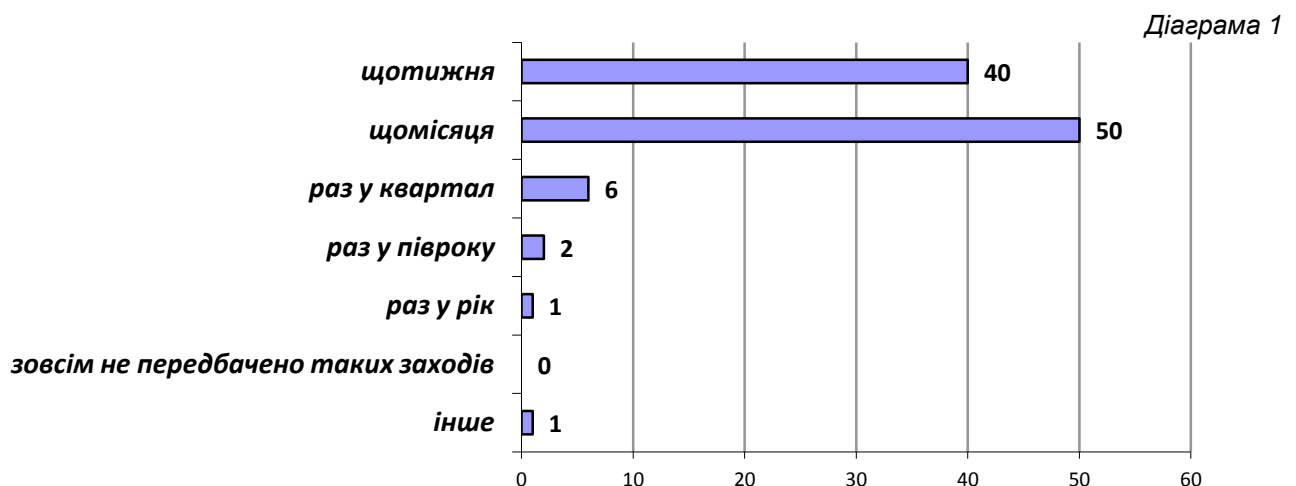
Наприклад, обдаровані учні старших класів з метою підготовки до вступу у юридичний ВНЗ можуть взяти участь в Турнірі юних правознавців, що проводиться відповідно до Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, турніри, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України №1099 від 22 вересня 2011 року. Правила турніру юних правознавців розробляються і затверджуються організаційним комітетом турніру.

Турнір юних правознавців — це змагання між командами школярів старших класів, які уміють на високому науковому рівні викласти та обґрунтувати свою позицію з приводу тієї чи іншої правової проблеми та довести її в наукових дискусіях — правових раундах.

Завдання для заключного етапу складаються організаційним комітетом і розсилаються не пізніше початку вересня. Ці завдання можуть бути запропоновані для проведення шкільних, районних, міських та обласних турнірів. Завдання фінального туру повідомляються під час проведення заключного етапу Турніру.

У Всеукраїнському турнірі юних правознавців можуть брати участь учні старших класів загальноосвітніх та спеціалізованих шкіл, учні професійно-технічних ліцеїв. Школярі у складі команд від усіх регіонів України, які бажають взяти участь у фінальному етапі змагань, після проведення I етапу турніру подають заявки до організаційного комітету Турніру, який приймає рішення про запрошення команди на змагання.

Розподіл відповідей класних керівників на запитання: «Як часто у плані (програмі) виховної роботи передбачено участь дітей у різноманітних конкурсах, олімпіадах, виставках, змаганнях та творчих заходах?» показано на діагр. 1. [3].

Важливим аспектом позакласної роботи з обдарованою учнівською молоддю з метою її довузівської правової підготовки є проведення олімпіад з правознавства. Олімпіади та конкурси проводяться щорічно, практично, з усіх шкільних предметів.

У Турнірі можуть брати участь команди у складі чотирьох-п'яти учнів старших класів. Не

дозволяється брати участь у Турнірі студентам вищих навчальних закладів. Протягом проведення фінального етапу Турніру забороняється змінювати персональний склад команди. Кожну команду очолює капітан, який є офіційним її представником. Капітану надається право під час правового раунду розподіляти обов'язки між членами команди.

Команду учасників Турніру супроводжує один керівник, який відповідає за життя та здоров'я учнів, надає необхідну науково-методичну і морально-

I етап Турніру проводиться між командами школярів на регіональному, обласному або міському рівнях.

Заключний етап Всеукраїнського турніру юних правознавців проводиться в термін, визначений організаційним комітетом (кінець жовтня), протягом 5—6 днів. Команди беруть участь у наукових дискусіях — правових раундах:

- 1) презентація команди;
- 2) три - чотири відбіркових правових раунди;
- 3) півфінальний правовий раунд;
- 4) фінальний правовий раунд;
- 5) для команд, які не вийшли в півфінал організується проведення рейтингового раунду.

Перед початком змагань проводиться презентація. Вона проводиться в довільній формі з використанням аудіо-, відео- та іншим супроводом і повинна бути пов'язана з назвою команди та характером турніру. Перед грою, команди, які беруть участь у відповідному раунді проводять жеребкування для визначення нумерації команд. В правовому раунді беруть участь 3 (2 або 4) команди залежно від загального числа команд. Правовий раунд проводиться в три (або чотири) дії. У кожній із цих дій команда виступає в одній із трьох (чотирьох) ролей: Доповідач, Оponent, Рецензент, Спостерігач.

Під час змагань учасники не мають права спілкуватися або консультуватися ні з ким, крім членів журі. Кожний член команди під час одного раунду має право виступати Доповідачем, Оponentом або Рецензентом не більше одного разу.

Доповідач (один або два члени команди на рівних правах) викладає суть вирішення завдання, акцентуючи увагу на наукових підходах в юридичній науці по даній проблемі, посилаючись на джерела, а також демонструє вміння самостійного пошуку, аналізу та використання правової інформації. Доповідачу бажано, при потребі, проводити порівняльний аналіз правових понять і норм. В доповіді висловлюється сформована, логічно викладена аргументація командної позиції по вирішенні обговорюваного завдання. Під час свого виступу Доповідач має право використовувати раніше підготовлені малюнки, схеми, карти, слайди, фотографії, витяги з нормативно-правових актів. Має право не відповідати на запитання Оponentа до початку обговорення доповіді, не відповідати на запитання, на які вже була дана відповідь, якщо питання некоректні або виходять за рамки наукової дискусії з даного завдання.

Оponent (один або два члени команди) висловлює критичні зауваження до доповіді, вказує на її позитивні сторони, виявляє недоліки та помилки у висвітленні заданої проблеми. Він повинен формулювати свої запитання у ввічливій, коректній формі, повторювати й уточнювати свої запитання на прохання Доповідача та журі. Під час полеміки обговорюється висвітлення завдання Доповідачем. У відбіркових правових раундах Оponent не має права висвітлювати своє розв'язання завдання, але може вказати на недоліки у доповіді, спираючись на матеріал, який він використовував у розв'язання цього завдання. У півфінальному та фінальному правових раундах Оponent виступає як співдоповідач.

Спостерігач бере участь у загальній дискусії. Питання, які ставить інша сторона, повинні бути уточнюючими і стосуватися тільки доповіді, яка була заслухана. Запитання може ставити будь-який член відповідної команди. Відповідає на запитання Доповідач або член його команди (з дозволу ведучого).

Під час відбіркових раундів будь-які дві команди не можуть зустрічатися більше одного разу. Порядкові номери команд визначаються жеребкуванням перед початком відбіркових раундів.

Завдання, представлені в рамках одного правового раунду, мають бути різноманітними за галузями права, історичними подіями та фактами.

Оponent може викликати Доповідача на будь-яке завдання, крім того, яке:

- виключене Оргкомітетом;
- повідомлене Доповідачем раніше;
- повідомлене Оponentом раніше;
- оголошене Доповідачем як «вічна відмова».

Під час правового раунду Доповідач може двічі відхилити виклик без штрафних санкцій. Кожна наступна відмова зменшує коефіцієнт Доповідача на 0,2. Доповідач має право під час відбіркових змагань одне із завдань оголосити як «вічну відмову».

За рішенням журі шість або дев'ять команд, які отримали найвищий рейтинг (TR) у відбіркових боях, беруть участь у півфіналі. Команди, що посідають 7—8-ме (або 10—12-те) місця, можуть брати участь у півфіналі, якщо їхні рейтинги дорівнюють рейтингу команди, яка займає 6-те (або 9-те) місце, і якщо сума балів відрізняється не більш, ніж на 6 балів від суми балів команди, яка посіла 6 (або 9) місце. Ролі розподіляються між командами за результатами конкурсу капітанів або жеребкування.

Якщо півфінал складався з трьох груп, переможцями півфіналу стають три команди, які протягом півфіналу набрали найбільшу кількість балів у своїх групах. Переможці півфіналу беруть участь у фіналі.

Якщо півфінал складався із двох груп, переможці півфіналу беруть участь у фіналі. Третій фіналіст

визначається найвищою сумою балів серед команд, які посіли другі місця в півфіналі, за умови, що різниця балів між ними більша шести. Інакше у фіналі братимуть участь чотири команди.

При визначенні загальної кількості команд-переможців їх число не повинно перевищувати 50% від загальної кількості команд—учасниць фінального етапу турніру. Переможець (переможці) турніру, а також переможець рейтингових боїв нагороджуються перехідними символічними кубками. До кубків додається свідоцтво про нагородження команди цим кубком. Всі інші учасники нагороджуються відповідними дипломами. Оргкомітет, спільно з журі встановлюють номінації для учасників турніру та вручення дипломів переможцям. [4;5]

Варто відзначити, що у 2015 році XIII Всеукраїнський турнір юних правознавців проходив за темою: «Права людини і права дитини: національний досвід та міжнародно-правові стандарти». [6]

Література:

1. За матеріалами: [Освіта.ua](http://ru.osvita.ua/school/theory/2340/), 12.01.2009, Ключові освітні компетентності. А. Хуторської. Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/school/theory/2340/>.
2. Прокопчук С.Ю. Організація роботи з обдарованими учнями як важливий компонент діяльності вчителя з підготовки української правничої еліти. Режим доступу: http://pravo.repl.rv.ua/?page_id=420.
3. Моніторингове дослідження «Стан позашкільної освіти та позакласної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах» (I етап), що виконане Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти МОН України відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 620 від 28.05.2013р.// <http://iitzo.gov.ua/rezultaty-monitoringovyh-doslidzhen/>.
4. Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, турніри, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності, затвердженого наказом Міністерства освіти України № 305 від 18 серпня 1998 р.
5. Додаток № 1 до наказу Департаменту освіти Харківської міської ради від 04.09.2013 № 157.
6. Додаток до листа Одеського обласного інституту удосконалення вчителів від 07.07.2015 року № 291.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, Лавриченко Наталія Миколаївна.

**Анастасія Костенко, Ольга Пырх
(Гомель, Республіка Беларусь)**

ТЕСТИРОВАНИЕ КАК ОДНА ИЗ ФОРМ КОНТРОЛЯ ЗНАНИЙ НА УРОКАХ ХИМИИ

Тестовый метод является взаимопризнаваемым методом оценки качества знаний.

Сам по себе тест представляет собой набор стандартных заданий по определенному материалу, который устанавливает степень усвоения его учащимися. Есть несколько вариантов тестов. В школьной практике чаще всего используют такой вид теста, задание которого требует ответ на вопрос. Ответ выбирают из нескольких предложенных вариантов, которых обычно бывает от 3 до 6. Выделяют четыре типа тестов. 1. Тесты, помогающие проверить умения учащихся решать новые проблемы на основании изученного материала. 2. Тесты, позволяющие выполнять мыслительные операции, основанные на ранее полученных знаниях. 3. Тесты, проверяющие знания тех сведений, которые необходимо запомнить и воспроизвести. 4. Тесты, позволяющие давать учащемуся критическую оценку изученного, на основе которой проверяющий определяет владение учащегося знаниями [1, с. 142].

Главное достоинство тестирования – максимально объективная и независимая оценка уровня подготовки учащихся. Оно лежит в основе централизованного тестирования, на вступительных испытаниях в вузах, применяется при лицензировании учебных заведений и аттестации преподавателей, в мониторинге качества образования [2, с. 133].

В педагогической практике используется тестовый контроль трёх видов: текущий (промежуточный), тематический и итоговый. Текущий (промежуточный) контроль проводится, как правило, после изучения новой темы. Учащимся предлагаются тесты небольшие по объёму. Основной целью этого тестирования является проверка правильности воспроизведения и понимания учащимися определений, понятий, правил, алгоритмов и т.д. Тематический контроль предназначен для проверки усвоения учащимися определенной темы, он применяется после того, как уже проведены тренировочные упражнения на применение новых знаний. Итоговый контроль осуществляется во время повторения и обобщения знаний и умений в конце каждой четверти и учебного года [2, с. 134].

Предметом наших исследований явилось применение тестирования как формы контроля знаний и его влияние на уровень обученности и качество знаний учащихся по химии. Практическая значимость исследования заключается в том, что внедрение тестирования при изучении химии, как показывают экспериментальные данные, позволяет достичь лучших результатов в процессе обучения. Более четкие критерии оценивания знаний, предложенные в данной системе, лучше ориентируют учащихся на личностный рост. Созданная тестовая система может быть применена при изучении химии на всех этапах обучения. Объектом исследований явились знания учащихся ГУО «СШ №26 г. Гомеля».

В ходе исследований нами были поставлены следующие задачи: изучить современные позиции, сопредельные с проблемой формирования и контроля знаний у учащихся; теоретически обосновать и экспериментально проверить влияние тестового контроля знаний у учащихся на процесс обучения на уроках химии.

В качестве экспериментального класса были выбраны учащиеся 8 «А» класса, т.к. средний балл учеников данного класса по химии ниже, а в качестве контрольного – 8 «Б» класс. Тестирование проводилось в экспериментальном классе, а проверочная работа – в контрольном. Были подсчитаны степень обученности учащихся (СОУ) и качество знаний (КЗ).

Степень обученности учащихся, выраженная в процентах, позволяет установить уровень обученности. Для практического определения степени обученности учащихся (СОУ) используется формула, которая показывает фактическую эффективность их учебной деятельности:

$$COU = \frac{K \cdot N(10) + K \cdot N(9) + K \cdot N(8) + \dots + K \cdot N(1)}{n} \cdot 100\%;$$

n

где СОУ – степень обученности учащихся;

K – коэф-т: 10 баллов – 1; 9 баллов – 0,96; 8 баллов – 0,90; 7 баллов – 0,74;

6 баллов – 0,55; 5 баллов – 0,45; 4 балла – 0,40; 3 балла – 0,23; 2 балла – 0,20;

1 балл – 0,12

N – количество оценок;

n – количество учащихся в классе.

Качество знаний определяется по четырем группам характеристик: а) полнота, объем, точность; б) системность, обобщенность, научность, фундаментальность; в) оперативность, гибкость, мобильность; г) действенность, направленность на практические дела. По этим показателям определяется качество знаний и уровень их усвоения:

$$KZ = \frac{K(10) + K(9) + K(8) + K(7) + K(6)}{n} \cdot 100\%;$$

n

где КЗ – качество знаний;

n – количество учеников, получивших данные оценки.

При проведении экспериментальной части мы придерживались поставленных задач урока: развитие понятия у учащихся об электролитах, формирование умений составлять уравнения диссоциации кислот, оснований и щелочей, совершенствование экспериментальных умений учащихся. Закрепление знаний о кислотах, основаниях и солях, закрепление умения составлять полные и сокращенные ионные уравнения, развитие понятия о свойствах ионов в растворах, способностях их связываться в малодиссоциирующие вещества, усовершенствование своих экспериментальных навыков.

На основании результатов, полученных при проведении тестового контроля и самостоятельных работ по темам: «Электролитическая диссоциация кислот, оснований и солей» и «Реакции ионного обмена. Условия их протекания» установлено, что степень обученности 8 «А» класса (66,25% и 66,30% соответственно), в котором проводился тестовый контроль знаний достоверно выше, чем степень обученности 8 «Б» класса (42,55% и 35,35% соответственно), в котором применялся традиционный метод контроля знаний: проверочная работа.

Анализ имеющихся исследований позволяет сделать вывод о том, что полученные при тестовом контроле оценки улучшают показатели успеваемости и качества знаний по сравнению с результатами проверочных работ учащихся.

На основании этих данных можно утверждать, что тестовая форма этапно-тематической проверки может эффективно применяться при обучении химии. Используя тесты, учитель имеет возможность получить объективные данные об уровне усвоения темы каждым учеником и класса в целом.

Литература:

1. Долганова О. Педагогика // О. Долганова, Е. Шарохина, О. Петрова Конспект лекций: Москва, 2008. – 193 с.
2. Родионова Н.И. Использование тестов на уроках химии как средства диагностики учебных достижений учащихся гимназии // Успехи современного естествознания. – 2014. – № 9-2

Научный руководитель:
ассистент кафедры химии Пырх Ольга Викторовна.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАНЯТЬ З СПЕЦІАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ В СИСТЕМІ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС

Проблема стану злочинності завжди була однією з основних у суспільстві. Вона стосується найсуттєвіших сфер життєдіяльності й самого існування громадян, суспільства, держави. Її загострення в наш час пов'язано з такими видами злочинів як пограбування, замовними вбивствами активізацією економічної злочинності. Й справа втім, що наша країна переживає час свого становлення як демократична держава з цивілізованою економікою.

Фізична підготовка є складовою частиною професійної підготовки органів внутрішніх справ. Але, на жаль в останні роки зменшилась увага до цього розділу підготовки фахівців. Більшість досліджень, які проводилися у межах професійної підготовки, присвячено лише окремим складовим системам підготовки до служби в ОВС і стосувалися вони, зазвичай, спеціальної фізичної підготовки курсантів у навчальних закладах МВС України, які є у дослідженні В.Ф. Бойко, С.Є. Бутов, О.В. Запорожанов, І.П. Закорко, А.Р. Луцка. Сучасна ситуація вимагає від курсанта досягнення високого рівня майстерності, здатності переносити великі навантаження.

Спеціальна фізична підготовка як складова частина професійної підготовки сприяє досягненню об'єктивної готовності працівника органів внутрішніх справ до ефективних професійних дій з мінімальним ризиком для власного життя та здоров'я [1, с. 5]. В основі фізичної підготовки закладена зацікавленість у нагромадженні фізичного й культурного потенціалу [3, с. 195] для подальшого навчального процесу потрібна спеціальна підготовленість курсанта. Спеціальна фізична підготовка спрямована переважно на зміцнення органів, підвищення їх можливостей, розвиток рухових якостей та підвищення працездатності. Для вирішення цих завдань необхідно планувати заняття з необхідним обсягом вправ та достатнім рівнем інтенсивності, відповідно особливостям завданням. Необхідно виконання спеціальних вправ, наближених своєю специфікою які пов'язані з особливостями технічних дій в реальній ситуації. Повноцінну специфіку технічних дій можна створити, коли постійно виконувати вправи наближених до основних завдань. Для надбання специфічних навичок постійно виконувати у головних напрямках вправ в цілому. Таким чином спеціальна фізична підготовка складається з підготовчої спеціальної фізичної підготовки та основної спеціальної фізичної підготовки.

Для формування спеціальних навичок важливо виконання вправ в складних умовах. Вправи повинні бути з підвищеними вимогами до силової витривалості, швидко-силових якостей. Такі вправи виконуються до розвитку підготовчої спеціальної фізичної підготовки, з інтенсивністю до 70 - 80% від максимальної. Спеціальні вправи з меншою інтенсивністю у великому обсязі більш результативні, на початковому етапі, тому що створює більш міцні зміни в організмі. Зменшена інтенсивність потрібна тому, що функціональна зміна організму відбувається за змінами у діяльності центральної нервової системи. Тому підвищення інтенсивності на даний час лягають дуже великі навантаження на центральну нервову систему. В даному випадку можливо зниження працездатності. Вправи з великою інтенсивністю зменшувати тільки до певної межі. Інтенсивність вправ у підготовчої спеціальної фізичної підготовки необхідно виконувати при частоті серцевих скорочень 130 - 150 ударів за хвилину. Частота серцевих скорочень залежно від підготовленості може зменшуватись. Для підготовчої спеціальної фізичної підготовки потрібно вирішувати ряд завдань: удосконалювати техніку, підтримувати швидкість і частоту рухів на наявному рівні, поліпшувати рухливість суглоба, збільшувати силу. Технічні дії підбирати лише ті, які необхідні для кожного індивідуально у зв'язку з сильними і слабкими сторонами підготовленості.

Тривалість вправ для підготовчої частини спеціальної фізичної підготовки поступово зменшувати. Спочатку більш часу надавати до формування підготовчої спеціальної фізичної підготовки ніж основної. Специфічні вправи підготовчої частині давати на перших етапах навчальних занять. Далі потрібно вирішувати завдання разом з загальною фізичною підготовкою.

Основна спеціальна фізична підготовка мета якої є формування спеціальних навичок маючи прикладний характер.

Залежно від самопочуття інтенсивність можливо підвищувати, або знижувати. Поступово у процесі занять інтенсивність повинна збільшуватись відповідно до зростання індивідуальної підготовленості. Особливо уважно необхідно ставитися до обсягу навчальних занять, які повинні поступово збільшуватись. Тільки велика кількість навантаження та запланований відпочинок грає вирішальну роль у надбання спеціальної підготовки.

Дані медичного контролю, отримані в процесі великих навантажень, показують, що організм курсантів здобуває високі функціональні можливості. Для формування навичок спеціальної підготовки яскраве свідчення доцільності застосування великих навантажень.

Навантаження не повинно бути однаковим різної ступені індивідуальної підготовленості курсантів. Перспективний шлях значне збільшення тривалості повторень специфічних вправ наближених до реальних дій. Після виконання вправ з великим обсягом та великої кількості повторень в одному навчальному занятті, необхідно наступні заняття з малим обсягом. Виконувати більш підходів за рахунок

зменшення кількості виконання вправ. Поступово інтервали між повтореннями необхідно зводити до мінімуму.

Для занять спеціальної фізичної підготовки необхідно виконання специфічних вправ. Наприклад, багатьом курсантам необхідно розвивати швидкість та силові якості. В даному випадку виконання вправ які, направлені в першу чергу на розвиток швидкісно-силових якостей. Вправи з початку треба виконувати з меншим навантаженням, а потім поступово збільшити виконання вправ. Навантаження повинно бути таким, щоб курсант повністю відновився до наступних навчальних занять. Навантаження на заняттях треба виконувати залежно від морфо-функціональних можливостей. Спочатку в перші дні потрібно невелике навантаження постійних повноцінних занять, щоб курсант повірив у свої можливості. Потім навантаження поступово підвищувати. обов'язковий контроль за станом тих хто займається, щоб визначати повне відновлення після занять.

Відпрацювання технічних дій на спеціальному знарядді з рівномірною швидкістю однотипні вправи. Помірна інтенсивність та обсяг технічних дій є вірний показник підбору навантаження.

Навчальний процес проходить у такої послідовності. Спочатку тривалість обсягу вище, а інтенсивність трохи нище. Поступово інтенсивність вище, а тривалість обсягу знижена. Далі інтенсивність ще вище, а тривалість обсягу нище. Загальна тенденція в такому варіанті поступове підвищення помірної інтенсивності.

Для формування спеціальної підготовленості завжди доцільно включати до занять спеціальні специфічні вправи у складних умовах. Це дозволить можливість для формування морально вольових якостей та функціональних можливостей організму курсанта стосовно до вимог практичної діяльності. Перш за все це розвиток основних якостей: швидкісної сили, силовій витривалості, спеціальної гнучкості та рухової координації.

Засоби формування головних якостей є специфічні вправи з дозованою інтенсивністю. Вправи, що підвищують основну спеціальну фізичну підготовку виконуються з інтенсивністю частота серцевих скорочень від 160 і вище. Основна спеціальна фізична підготовка здійснюється більшою мірою в кінці підготовчої спеціальної фізичної підготовки. Заняття з основної спеціальної фізичної підготовки повинні проводитися максимально наближених до реальних подій. Компенсувати недостатнього часу проведення занять з основної спеціальної фізичної підготовки можливо індивідуальних заняттях, щоб досягнути належний рівень професійно значущих якостей.

Достатній рівень загальної фізичної підготовки та підготовчої спеціальної фізичної підготовки є основною базою рівня основної спеціальної підготовки. Рівень загальної фізичної підготовки та підготовчої спеціальної фізичної підготовки підтримувати постійно. Всі види фізичної підготовки повинні поєднуватися між собою, підтримуватися на достатньому рівні.

Заняття з фізичної підготовки спочатку планувати найбільшим обсягом при малої інтенсивності, далі зменшення обсягу та збільшення поступово інтенсивності і поєднання видів спеціальної фізичної підготовки в єдиний навчальний процес. Вправи загальної фізичної підготовки та підготовчої спеціальної фізичної підготовки здійснюються одночасно, але спочатку більше часу витрачається на загальну фізичну підготовку. Вправи по удосконаленню спеціальної фізичної підготовки повинні проводитися комплексно, дотримуватись систематичності та поступовості. Це обумовлено тим, що позитивні зміни морфофункціональної системи досягнути, що є основою базою для подальшого формуванню професійно значущих якостей.

Навчальному плану необхідно виконувати різні варіанти вправ з фізичної підготовки залежно від підготовленості курсанта. Необхідно враховувати функціональні можливості курсанта для забезпечення навчального процесу. Тому для курсантів необхідно надавати виконання спеціальних вправ круговим методом з елементами близькими за напрямком, або після подолання смуги перешкод.

В підсумку необхідно підкреслити, що кожне навантаження, кожна напруга особливо довга, потребує обов'язкового для організму процесу відновлення. [2, с. 39].

Рекомендовано для удосконалення рівня рухових якостей та підвищення функціональних можливостей, після кожної пройденої теми проводити контрольні заняття.

Література:

1. Ануфрієв М.І, Бутов С.Є, Гіда О.Ф., Решко С.М..Основи спеціальної фізичної підготовки працівників ОВС. - Київ національна академія МВС 2003. -338 с.
2. Криворучко А.Б, Дебердеев,М.П. Методическое пособие «Предупреждение травматизма на занятиях по рукопашному бою». – Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2009. – 44 с.
3. Платонов І. В. Психологічна характеристика правоохоронної діяльності особистості // Збірник наукових праць, № 13, ч. II. Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції (Спеціальний випуск). - Хмельницький: Видавництво НАПВУ, 2000. - 195 с.

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. В умовах розбудови української держави, глибоких і прогресивних перетворень, що здійснюються в усіх життєво важливих сферах нашого суспільства, підтримання Україною ідей Болонського процесу відбувається динамічне реформування системи вищої освіти. Ці позиції задекларовано Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту» (2001 р., 2014 р.), положеннями Національної доктрини розвитку освіти (2002 р.) та ін. Сьогодні Україна знаходиться на такому етапі, коли модернізація вищої професійної освіти вимагає розробки педагогічних систем, спрямованих на пошук принципово нових підходів до підготовки майбутнього викладача в процесі його навчання у вищій школі.

Нинішні пріоритети державної політики в галузі освіти, зокрема педагогічної, зорієнтовують науково-педагогічних працівників на підготовку викладачів із високим інтелектуальним потенціалом, розвиненими фаховими компетенціями, здатними до самореалізації і саморозвитку. Забезпечити реалізацію поставлених стратегічних завдань здатен викладач, який повинен мати ґрунтовні професійні і психолого-педагогічні знання, володіти вміннями і навичками педагогічної діяльності, ефективно використовувати інноваційні педагогічні технології тощо. Тому, останнім часом проблема компетентнісного підходу до підготовки майбутніх викладачів економіки знаходиться в центрі уваги дослідників, які прагнуть оптимізувати процес підготовки висококваліфікованих спеціалістів у галузі економіки. Цей факт є визнанням того, що професійна компетентність відіграє провідну роль у педагогічній діяльності.

Метою даної статті є розкриття ролі і значення компетентнісного підходу до професійної підготовки майбутніх викладачів економіки в економічних університетах.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням питання компетентнісного підходу в Україні присвячені публікації І. Бібік, Я. Болюбаш, Л. Кайдалової, Т. Морозова, О. Овчарук, Н. Побірченко, О. Пометун, С. Сисоєвої, Г. Селевко, та ін. Слід погодитись з С. Сисоєвою, що метою вищої освіти є формування всебічно розвиненої особистості, компетентної не тільки в своїй професійній діяльності, але й всебічно обізнаної висококультурної і моральної людини, яка б була вмотивована і вміла постійно поповнювати свої знання [6, с.4].

У дослідженнях і публікаціях таких дослідників, як В. Адольф, Ю. Варданян, Е. Зеєр, І. Зязюн, І. Колесникова, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна, Е. Рогов, Є. Сахарчук, В. Сериков, В. Синенко, А. Щербаков було започатковано розв'язання проблеми компетентнісного підходу до підготовки майбутніх вчителів.

Виклад основного матеріалу. Поняття «компетентнісний підхід в освіті» набуло поширення в наукових працях на початку ХХІ ст. Більшість дослідників вказує, що компетентнісний підхід в системі вищої освіти найбільш глибоко відображує модернізаційні процеси, які нині наявні в усіх країнах Європи. Після підписання Україною Болонської декларації спостерігається переорієнтація підготовки майбутніх фахівців на основі компетентнісного підходу.

Досліджуючи проблему компетентнісного підходу у підготовці фахівців з вищою педагогічною освітою І. Сабатовська зазначає, що в рамках Болонського процесу європейські університети по-різному і з різними ступенями ентузіазму освоюють і сприймають компетентнісний підхід, який розглядається як свого роду інструмент посилення соціального діалогу вищої школи зі світом праці, засобом поглиблення їх співробітництва і відтворення в нових умовах взаємної довіри [5].

Реалізація компетентнісного підходу, на думку О. Пометун, потребує суттєвої «...трансформації змісту освіти, шляхом перетворення цього процесу з моделі, яка існує для «всіх» учнів, на суб'єктивні надбання одного учня...» (студента) і ці надбання можна виміряти. При цьому «трансформація змісту освіти відповідно до компетентнісного підходу насамперед визначається принципово іншими принципами його відбору і структурування, спрямованими на кінцевий результат освітнього процесу – набуття учнем компетентностей» [4, с. 64].

Н. Бібік наголошує, що перехід до компетентнісного підходу «... означає переорієнтацію з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі...», а результат розглядається з погляду його затребуваності в суспільстві [2, с.45].

Компетентнісний підхід до підготовки майбутнього викладача в умовах економічного університету передбачає необхідність характеристики поняття «професійна компетентність». У наукових працях відомих психологів та педагогів спостерігається різний підхід щодо розуміння проблеми професійної компетентності.

Згідно Наказу МОН України професійна компетентність фахівця, відповідно до компетентнісного підходу, визначається як якість дії працівника, що забезпечує ефективність вирішення професійно-педагогічних проблем і типових професійних завдань, які виникають у реальних ситуаціях педагогічної чи науково-педагогічної діяльності, і залежить від кваліфікації, загальноприйнятих цінностей моралі та етики, володіння освітніми технологіями, технологіями педагогічної діагностики (опитування, індивідуальні та групові інтерв'ю) та психолого-педагогічної корекції, життєвого досвіду, постійного удосконалення та впровадження у практику ідей сучасної педагогіки, методів навчання та викладання навчальних дисциплін і предметів, використання наукової літератури та інших джерел інформації для створення сучасних форм

навчання, впровадження оцінно-ціннісної рефлексії [8].

Професійна (педагогічна) компетентність викладача – це єдність його теоретичної та практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності [5]. Важливим завданням професійної підготовки має бути формування професійної компетентності сучасного фахівця. Професійна підготовка викладача економіки – це організований, систематичний процес формування професійно-педагогічних знань, умінь і навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності.

Тому на нашу думку, прагнення до принципового оновлення педагогічної освіти викликає необхідність розробки базової концепції, в основі якої має лежати гармонійне і оптимальне поєднання психолого-педагогічної та спеціальної підготовки студентів ВНЗ. Такий підхід має за мету забезпечити становлення майбутніх викладачів з високим рівнем педагогічної майстерності, професійної компетентності та готовності до реалізації себе як творчої особистості, так і кваліфікованого професіонала.

Особливої актуальності набуває підготовка майбутніх викладачів у непедагогічному ВНЗ, яка здійснюється на основі запровадження в навчальний процес значної кількості дисциплін гуманітарного напрямку, а саме: циклу психолого-педагогічних дисциплін.

У науковій педагогічній літературі проведені певні дослідження з концептуальних основ викладання дисциплін психолого-педагогічного циклу у вищих навчальних закладах непедагогічного профілю (Д. Дзвінчук, З. Гіперс, О. Зарічанський, Л. Кизименко, В. Козаков, Ю. Кравченко, С. Пелипчук, Т. Поясок, З. Романець, С. Сисоєва, Н. Старовойтенко, В. Ткаченко, О. Уваркіна, В. Федорчук, М. Фоміна та ін.). Як зазначає М. Артюшина, основне завдання психолого- педагогічної підготовки полягає у забезпеченні формування психолого-педагогічної компетентності сучасного фахівця, а у непедагогічних вищих навчальних закладах така підготовка може слугувати також засобом додаткової спеціалізації, коли поряд з основним фахом студент отримує додаткову спеціальність викладача з певної предметної галузі [1].

Професійній підготовці фахівців економічного профілю, зокрема, виявленню особливостей їх психолого-педагогічної підготовки у вищих навчальних закладах приділяється значна увага у роботах Г. Ковальчук, В. Козакова, В. Лозниці, І. Міщенко та ін. На думку В. Козакова, «засвоєння дисциплін психолого-педагогічного циклу має закласти психолого-педагогічну базу майбутньої професійної діяльності в сфері економіки та забезпечити необхідну і достатню підготовку до професійної діяльності в якості викладача економіки» [7].

У вищому економічному навчальному закладі, який готує майбутніх викладачів економіки, викладання циклу психолого-педагогічних дисциплін є важливою складовою загальної професійної підготовки, адже професійна діяльність цих фахівців значною мірою пов'язана з професійним і особистісним спілкуванням, умінням долати конфлікти, здатністю до саморегуляції, самоконтролю, саморозвитку, організаційної діяльності, творчого вирішення професійних завдань. Теоретичний аналіз проблеми психолого-педагогічної підготовки у вищій економічній освіті дає змогу визначити її як спеціально організований процес оволодіння майбутніми фахівцями психолого-педагогічними знаннями, уміннями й навичками; формування професійно значущих якостей особистості, необхідних для

майбутньої професійної діяльності; формування їх готовності до викладацької діяльності, до встановлення позитивних взаємовідносин у мікросоціальних групах, до постійного підвищення своєї професійно-педагогічної майстерності.

Отже, психолого-педагогічна підготовка фахівця економічного профілю є невід'ємною складовою його професійної підготовки, спрямованою на підвищення ефективності подальшої професійної діяльності, особистісну і професійну самореалізацію, подальший розвиток професійно значущих якостей. Тому, сучасна психолого-педагогічна підготовка у вищому економічному навчальному закладі є важливою складовою сучасної університетської освіти та забезпечує вирішення важливого завдання – підготовку викладачів економіки.

Програми дисциплін психолого-педагогічної підготовки вчителів в економічному університеті охоплюють основні аспекти професійної підготовки майбутніх учителів, яких готують у профільному педагогічному навчальному закладі (виховання, індивідуально-психологічні аспекти, навчально-психологічні аспекти навчання, дидактика, педагогічна майстерність, спілкування, управління навчанням тощо), а їх реалізація дає можливість досягти окрім когнітивних, психомоторних, ще й афективних цілей навчання (переважно позитивне ставлення до предметів цієї підготовки) [3].

Психолого-педагогічна підготовка в економічному університеті передбачає впровадження інтегрованих курсів [1], зміст яких містить психолого-педагогічні знання, спрямовані на вирішення практичних виробничих проблем, розуміння себе, оточуючих людей, знаходження раціональних виходів з конфліктних ситуацій, забезпечення розвитку культури майбутніх фахівців, розвитку творчого мислення, професійно значущих якостей; сприяння розвитку творчих якостей та здібностей майбутніх викладачів економіки в процесі навчання. Все це забезпечує належний рівень підготовки майбутнього викладача як професіонала, однак, на наш погляд, варто звертати більше уваги на створення умов для формування готовності студентів до самоосвітньої діяльності як у процесі навчання, так і в майбутній педагогічній діяльності. Адже вона формується на основі компетентнісного підходу до професійної підготовки в університеті, що передбачає засвоєння й накопичення теоретичних знань, практичного й професійного досвіду, професійних компетенцій, досягнення найвищого рівня творчої самореалізації – професійної компетентності. Таким чином, подальші перспективи дослідження полягають у визначенні психолого-педагогічних умов розвитку готовності майбутніх викладачів економіки до самоосвіти у процесі

фахової підготовки.

Література:

1. Артюшина М. В. Інноваційний підхід у викладанні психолого-педагогічних дисциплін у вищих закладах освіти / М. В. Артюшина // Філософія. Психологія. Педагогіка : ВІСНИК НТУУ – КПІ. – К., 2009. – Вип. 3. – С. 70–75
2. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н. М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. – К. : "К.І.С.", 2004. – С. 45–50. – (Бібліотека з освітньої політики).
3. Козаков В. А. Психолого-педагогічна підготовка фахівців у непедагогічних університетах : монографія / В. А. Козаков, Д. І. Дзвінчук. – К. : НІЧЛАВА, 2003. – 140 с.
4. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. — В кн.: «Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики» / Під заг. ред. О. В. Овчарук. — К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с. – (С. 65-72).
5. Сабатовська І. С. Компетентнісний підхід у підготовці фахівців з вищою педагогічною освітою. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.ukrfa.kharkov.ua/bitstream/1.doc>. – Заголовок з екрану.
6. Сисоєва С. О. Технологія реалізації компетентнісного підходу до професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах багатопрофільного університету. – [Електронний ресурс]. – Режи доступу: <http://www.kmpu.edu.ua/informatsiya/naukovtsyam/dokumenty/naukova-tema-universitetu.html>. – Заголовок з екрану.
7. Шестакова Т. В. Формування майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т.В. Шестакова. – К., 2006. – 22 с.
8. Ягофаров Д. А. Нормативно-правовое обеспечение образования. Правовое регулирование системы образования [Текст] : учеб. пособие / Д. А. Ягофаров. – М. : ВЛАДОС, 2008. – 159 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент, Борисенко Лариса Леонідівна.

Olexandr Lazaruk
(Chernivtsy, Ukraine)

EXPERIENCE OF PATHOMORPHOLOGY TEACHING IN THE CONTEXT OF PREPARING STUDENTS FOR LICENSE EXAMINATION "STEP- 1" IN HIGHER STATE EDUCATIONAL ESTABLISHMENT OF UKRAINE «BUKOVYNIAN STATE MEDICAL UNIVERSITY»

Abstract. Implementation of the test as a tool for measuring educational progress of students and the learning process, a complicated process and requires very serious preparatory stage. Development of quality testing is a science, which must adapt to the needs of current and final control in school while not losing its measurement functions. We consider finding ways to better prepare students for the test control license examination "Step - 1" and theoretical studies, comparing different forms of exercises to improve student self-study and improvement of theoretical knowledge.

Keywords: license examination "STEP- 1", BSMU

Introduction. The term "test" comes from the English test - exam and is used as delivers the famous French encyclopedic dictionary Larousse, for measuring or evaluating natural and acquired abilities with the aim of predicting behavior or accomplishments of a person in certain circumstances [1, 2]. In 1998, the Ministry of Health of Ukraine has set higher medical schools task to unify and harmonize the level of theoretical knowledge of students [3]. This long bumpy ride to unify learning outcomes in higher medical schools of Ukraine had a significant number of races from the general approval license examination to sharply negative attitude of medical students for testing. Over time, the emotions subsided. License exam became present, strict dimension of reality. In some of these articles [1, 2] advantages and disadvantages of the exam were the deep motivation for students, particularly for high-grade and high-quality training. Thanks to the initiative of Ministry of Health of Ukraine university students changed their philosophical view of the exam. At present tests are all kinds of technical documentation, manuals, guides cathedral methodological developments for each class. However, the test examination requires a certain self-learning database tests. As the practice, students work with a paper version of the database tests are not completely effective, because in this version prevails effect independent of position memorizing answers, not the logical comprehension. To do this, the most effective is the use of computer software for database "Step 1" [1, 4].

The purpose of the article: The task of the teacher in modern technology education comes not so much to give lectures and practical laboratory work, how to organize work of students, creating the educational process methodical and systematic control of students' independent work and the results of their pedagogical work in

general. In other words, the task of the teacher - to create the conditions for self-motivated learning activities of students and provide them with advice in this case help. An important element of modern educational technologies is a test as a tool to measure the level of knowledge and complexity of tasks, since without such a tool to manage the educational process, especially in a technological version, impossible. According to competent sources: input test control significantly increases the motivation and interest of students learning [1]. Every year medical students-along with the 3rd course pass a licensing exam "Step 1". All results are analyzed and indicate the quality of training. Since licensing exams based on industry standards of higher education, which are also the basis for determining the content of curriculum subjects, the main source to prepare for licensing exams are standard training materials used by students for study relevant subjects that are part of the test - books, texts of lectures, workshops and more. Posed the problem of finding ways to better preparing students for theoretical classes and test control, comparing different forms of classes to improve student self-training and raising the level of theoretical knowledge. For better and reliable detection of preparing students for the test control "Step 1" used two forms of exercise. In the first case, the surveyed material with the addition of theoretical knowledge through stands, posters, macro- and micropreparations. Specimens are reviewed through a DVD-player to a TV monitor. Macropreparations are in glass vessels in formalin. For better visibility and perception of the material teachers give examples from their own experiences and cases from practice. In the end of the lesson students decide tests on the subject class to consolidate theoretical material and preparation for test control "Step 1". For each test is given one minute, and there is only one correct answer. Evaluation tests carried out as follows: if the student provides the correct answers to 33% and less tests - must retake the theme of practical employment regardless of the ratings for practical skills; 50% - poor ("2"); 50-69% - satisfactory ("3"); 70-84% - good ("4"); 85-100% - excellent ("5"). As for the other model of the classes – at the beginning of lesson students writing tests, and after – discussion of tests that caused disputes using macro- and micropreparations. The Department of Pathology score earned by the student at the end of lesson has two components: one for theoretical training, the other - for test control. In summary ratings preferred theoretical training.

Conclusions. The second model for classes gives more information about the level of preparation of students to test control "Step 1". Students who did not work on the topic and tests at home are able to master classes during the information and use it when writing tests, which makes it impossible to estimate the level of training students.

Literature:

1. Жемелко М. "Створюємо умови для розвитку і самореалізації кожної особистості...":[з досвіду педагогічної діяльності]/ М. Жемелко //Педагогічна думка. - 2012. - №4. - С. 29-31.
2. Фурман А. Інноваційна система модульно-розвивального навчання (узагальнення результатів виконання наукової програми) / А. Фурман, З. Шляхова //Психологія і суспільство. - Тернопіль, 2012. - №4. - С. 167-177.
3. Закон України "Про освіту". — К., 1996.
4. Методичні рекомендації з підготовки до ліцензійних інтегрованих іспитів «Крок 1» і « Крок 2» (для студентів) / Москаленко В.Ф., Яворовський О.П., Цехмістер Я.В., Карвацький І.М., Остапюк Л.І., Палієнко І.А., Микула М.М. Київ – НМУ, 2007. – 14 с.

Науковий керівник:

доктор медичних наук професор, Давиденко Ігор Святославович.

**Лидия Лазыкина, Светлана Пустовит
(Калуга, Россия)**

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЕ УМЕНИЯ КАК ВАЖНЕЙШАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОДЕРЖАНИЯ ХИМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ⁵

Дидактика химии в группе специфических предметных умений выделяет различные умения, а среди которых важное место занимают экспериментальные умения. К ним относят умения выполнять химический эксперимент, собирать, использовать и разбирать химические приборы, аппараты, установки; объяснять и оформлять результаты химических опытов [5].

Предметные умения формируются средствами предмета. Они связаны с операциями над химическими объектами и явлениями. При этом экспериментальные умения осуществляются как проведение различных приёмов работы с приборами и веществами. В материалах Федерального государственного образовательного стандарта [14] на базовом и профильном уровнях более подробно рассмотрены умения, которыми должен владеть выпускник школы.

На базовом уровне основными являются следующие умения:

⁵ Исследование выполнено при финансовой поддержке РФНФ и Правительства Калужской области. Проект «Обучение школьников предметным умениям по химии в свете требований образовательного стандарта нового поколения», №16-16-40005.

1. наблюдение, описание, измерение, эксперимент; умение обрабатывать, объяснять результаты проведенных опытов и делать выводы; готовность и способность применять методы познания при решении практических задач;

2. владение правилами техники безопасности при использовании химических веществ.

На профильном уровне, согласно данному нормативному документу, наиболее важные:

1. умения исследовать свойства неорганических и органических веществ, объяснять закономерности протекания химических реакций, прогнозировать возможность их осуществления;

2. владение умениями выдвигать гипотезы на основе знаний о составе, строении вещества и основных химических законах, проверять их экспериментально, формулируя цель исследования.

3. владение методами самостоятельного планирования и проведение химических экспериментов, соблюдая правила безопасной работы с веществами и лабораторным оборудованием; сформированность умений описания и оценки достоверности полученного результата;

4. сформированность умений прогнозировать, анализировать и оценивать последствия бытовой и производственной деятельности человека, связанной с переработкой веществ, с позиций экологической безопасности.

Умение является компонентом содержания. Некоторые авторы подходят к рассмотрению умения как к категории действия, оценивая его как деятельность учащегося, которая состоит из упорядоченного ряда операций, направленных на достижение учебной цели [6, 7]. Психологи под умением понимают знания в действии. Н.Ф. Талызина [14] считает, что действие – это внешнее, практическое или внутреннее, умственное – составляет основу процесса усвоения.

Техническую сторону выполнения действия и способы их осуществления представляют собой операции. Одно и то же действие может быть выполнено с помощью различных операций, т.е. различными способами. Операции мало осознаются или не осознаются вовсе, чем отличаются от действий [15]. Условием выработки умений является ориентировочная основа деятельности, т.е. система ориентиров в виде алгоритмов, образцов, указаний [2, 12].

К выработке умений имеют отношение приёмы и способы учебной деятельности. Приём – это эталон выполнения деятельности или фиксирование технологии её выполнения [16]. Приём даёт общее направление в работе, реализуется приём в способе. Способ – результат субъективной трансформации приёма, фактически используемый приём. Только после овладения способом выполнения деятельности можно говорить об умении осуществлять соответствующую деятельность [10]. Умение, с одной стороны, выступает как результат деятельности, а с другой, как качество личности [13]. Оба подхода находят отражение в определении Кузнецовой Н.Е. [8] и Волковой С.А. [3]: умения это ставшие личным достоянием ученика способы выполнения действий, важнейший результат деятельности.

При формировании умений важным является разведение его с понятием «навык». Навык – автоматизированный способ действия, т.е. высокий уровень умения. Он характеризуется высокой степенью освоения действия, когда сознательный контроль настолько свёрнут, что создаётся иллюзия его полного отсутствия [1]. На уроках химии в школе удаётся сформировать в основном умения.

Для нас важным является понятие «экспериментальные умения». Исследователи Герус С.А. и Пустовит С.О. дают им следующую характеристику [3]: экспериментальные умения представляют собой систему сформированных у учащихся образов по преобразованию химических веществ, общих способов действий, связанных с осуществлением химического эксперимента. Умения состоят из действий, особенностями которых для экспериментальных умений являются: объект действия – химические вещества (натуральные объекты и их мысленные образы), орудия действия – лабораторные принадлежности, посуда, модели; характер преобразований – мысленные или реальные преобразования химических веществ.

В настоящее время формированию экспериментальных умений у школьников не уделяется достаточного внимания. На это указывают результаты химических олимпиад разного уровня, результаты ЕГЭ, беседы с учителями и школьниками. Учащиеся порой не могут правильно укрепить пробирку в металлическом штативе, перемешать раствор, ложечкой для сжигания насыпают вещества, нарушают правила техники безопасности и т.п. Современные требования общества обуславливают необходимость пересмотра содержания и методов формирования экспериментальных умений у школьников, а учителю необходима методическая литература, раскрывающая особенности формирования экспериментальных и других предметных умений по химии.

По причине недостаточности методических рекомендаций для средней школы в работе со школьниками (уроки, кружковые и факультативные занятия) ряд учителей химии Калуги и Калужской области используют пособия, подготовленными для студентов вуза, в том числе следующее: Лазыкина Л.Г. Техника химического эксперимента: Учебное пособие. – В 2 ч. – Ч.1. – 2-е изд., перераб. и доп. – Калуга, 2013, – 58с.: ил. Учителя используют материалы о конструкционных материалах, о способах обработки стеклянных трубок, приемах работах при выполнении химических реакций и другие сведения.

Потребность в обеспечении качества химического образования и сложности в формировании экспериментальных умений определяют целесообразность выявления подходов к их эффективному развитию и требует разработки специальных рекомендаций.

Література:

1. Болотинская Б.П. Методика формирования практических навыков учащихся VII класса // Химия в школе. – 1979. – №6. – С. 27 – 29.
2. Гальперин П.Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий // Исследования мышления в советской психологии. – М.: Наука, 1966. – С. 236 – 277.
3. Герус С.А., Пустовит С.О. К вопросу соотношения понятий «умение» и «компетенция» в методических исследованиях // Актуальные проблемы модернизации химического и естественнонаучного образования: материалы 54 Всероссийской научно-практической конференции химиков с международным участием, 4 – 7 апреля 2007 года, г. Санкт-Петербург. – СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена, 2007. – С. 21 – 24.
4. Герус С.А. Методика формирования обобщённых умений по химии на основе алгоритмизации и компьютеризации обучения // Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук. – СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена, 1994. – 219 с.
5. Дидактика химии: учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений / М.С. Пак.- М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004.- 315с.
6. Джадрин М.Д. Развитие практических умений в IX классе // Химия в школе. – 1984. – №6. – С. 26 – 28.
7. Зуева М.В., Иванова Б.В. Совершенствование организации учебной деятельности школьников на уроках химии. – М.: Просвещение, 1989. – 160 с.: ил. – (Библиотека учителя химии).
8. Кузнецова Н.Е. Формирование систем понятий в обучении химии. – М.: Просвещение, 1989. – 144 с.: ил.
9. Лазыкина Л.Г. Техника химического эксперимента: Учебное пособие. – В 2 ч. – Ч.1. – 2-е изд., перераб. и доп. – Калуга, 2013, – 58с.: ил.
10. Лапина Р.П. К методике обучения решению экспериментальных задач // Химия в школе. – 1967. – №1. – С. 40 – 46
11. Сенько Ю.В. Формирование научного стиля мышления учащихся. М.: Знание, 1986. – 80 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Педагогика и психология»; №4).
12. Талызина Н.Ф. Теоретические проблемы программированного обучения. – М.: Изд-во МГУ, 1969. – 132 с.
13. Усова А.В. Формирование умственных умений учащихся // Советская педагогика. – 1982. – №1. – С. 45 – 48.
14. Федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования. Утверждён приказом Министерства образования и науки Российской Федерации от «17» декабря 2010 г. № 1897. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://standart.edu.ru/catalog.aspx>
15. Формирование учебной деятельности школьников / Под ред. В.В. Давыдова, И. Ломпшера, А.К. Марковой; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР, Науч. исслед. ин-т педагогической психологии Акад. пед. наук ГДР. – М.: Педагогика, 1982. – 216 с.: ил.
16. Якиманская И.С. Знания и мышление школьника. – М.: Знание, 1985. – 80 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Серия «Педагогика и психология»; №9).

Марина Лехолетова
(Київ, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗДОРОВ'Я ЗБЕРІГАННЯ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Актуальність проблеми збереження здоров'я соціального педагога та соціального працівника зумовлена низкою суперечностей, зокрема між суспільною необхідністю в його професійній діяльності, володіння культурою здоров'я та здатністю до її трансляції, а також недостатньою розробленістю наукових основ її формування і відсутністю методик оздоровлення під час навчання у вищих навчальних закладах; природним бажанням людини бути здоровою та її знаннями про здоров'я й уміння його берегти та зміцнювати [6, с. 144]. Соціальні педагоги та соціальні працівники як представники нової генерації педагогічних працівників покликані стимулювати інтерес дітей і молоді до збереження й зміцнення здоров'я, формувати індивідуальну культуру здоров'я школярів, батьків [2, с. 143].

Для успішного здійснення цих завдань соціальні педагоги та соціальні працівники в процесі професійної підготовки повинні набути такої важливої інтегрованої властивості, як здоров'язберігальна компетентність.

У сучасній науково-педагогічній літературі представлено ряд досліджень з теорії і досвіду вирішення проблеми професійної підготовки соціальних педагогів. Проблему становлення та професійної діяльності соціальних педагогів у різних інституціях вивчають А. Капська, А. Ляшенко, І. Зверева, М.Галагузова, О. Безпалько, Т. Алексєнко, Т. Веретенко. Предметом дослідження І. Зверєвої, І. Пеші є загальнотеоретичні та прикладні аспекти розвитку соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні, визначення її головних тенденцій та закономірностей, чинників та пріоритетних напрямів [3]. Педагогічні засади розвитку майбутнього соціального педагога у процесі професійної підготовки розкрито у

дослідженні Р. Вайноли; проблемам теорії і методики професійної підготовки соціального педагога присвячено дослідження В. Поліщук [7].

Значна увага науковців (Г. Капранова, Д. Воронін, Д. Дикова-Фаворська, О. Вакуленко, О. Карпенко, С. Кириленко, С. Омельченко, Т. Бондар, Ю. Поліщук) звернена на питання необхідності здоров'язберігальної компетентності, як важливого чинника розвитку особистості. Так, Д. Дикова-Фаворська, О. Карпенко, Т. Бондар розкривають сутність поняття здоров'я та формування здоров'язберігання молоді.

Незважаючи на те, що науково-методична база для підготовки майбутніх соціальних працівників і соціальних педагогів існує, на практиці ми бачимо студентів та випускників цієї спеціальності, які ще недостатньо і не до кінця усвідомлюють необхідність власного саморозвитку та здоров'язберігання, як передумови успішної реалізації свого професійного потенціалу.

Тому, метою статті є визначення основних проблемних питань при підготовці майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах та теоретичних основ здоров'язберігання в навчально-виховному процесі.

Однією з найважливіших тенденцій сучасного світу стало усвідомлення того, що стійкий розвиток суспільства, а також подолання проблем, з якими воно стикається, залежать від стану освіти країни та рівня освіченості її громадян. Сьогодні стає все більш очевидним, що лише професіонали можуть забезпечити виживання суспільства, його вихід з глибокої соціально-економічної кризи. Ефективне функціонування всіх державних та суспільних структур значною мірою залежить від рівня фахової підготовки співробітників до роботи в установах та організаціях певного спрямування. Тому в Україні наприкінці ХХ ст. постала необхідність створення та функціонування соціальних служб для різних верств населення, що потребують допомоги, та спеціальної підготовки спеціалістів, які будуть надавати таку допомогу, а саме соціальних педагогів та соціальних працівників.

Соціальний педагог у професійному відношенні є представником однієї з основних груп ризику. Особлива відповідальність і пов'язане з нею нервово-емоційне напруження, необмежена тривалість робочого часу, висока щільність міжособистісних контактів, постійне проникнення в проблеми інших людей, надання їм допомоги та підтримки, особливий контингент вихованців, велика кількість стресових ситуацій – усі ці чинники негативно впливають на здоров'я людини. Вони є причиною погіршення його фізичного та психологічного самопочуття, появи емоційного виснаження, професійних деформацій, виникнення професійних захворювань.

Одним із важливих напрямів модернізації системи педагогічної освіти на сучасному етапі повинна стати підготовка майбутнього соціального педагога до збереження і зміцнення свого здоров'я. У період навчання у вищому навчальному закладі важливо сформувати у майбутніх педагогів ставлення до свого здоров'я як до необхідної умови успішного здійснення професійної діяльності, сприяти усвідомленню студентами значущості формування компетентності у спрямованості на здоров'язберігання, визначенню майбутніми педагогами власної відповідальності і активної ролі у збереженні і зміцненні власного здоров'я.

Вищий навчальний заклад має взяти на себе роль ініціатора і організатора формування здоров'язберігальної компетентності у студентів, враховувати інтереси, рівень інтелектуального і фізичного розвитку та їхні особистісні особливості; розкривати особистий і суспільний сенс зміцнення здоров'я, підготовку трудової діяльності та досягнення високих результатів в майбутньому [4].

Раніше ми розкривали сутність понять здоров'язберігання та здоров'язберігальної компетентності, а також досліджували взаємозв'язок між здоров'язберіганням студентів і навчальним процесом у вищих навчальних закладах [1].

Під здоров'язберіганням в освітньому просторі ми розуміємо процес збереження і зміцнення здоров'я, спрямований на перетворення інтелектуальної, емоційної сфер особистості студента як майбутнього фахівця, підвищення ціннісного ставлення до власного здоров'я і здоров'я інших на основі усвідомлення особистої відповідальності за успішну професійну діяльність в майбутньому.

А здоров'язберігальна компетентність, на наш погляд, передбачає високий рівень сформованості знань, умінь і навичок, їх трансформацію в компетентності щодо збереження і зміцнення здоров'я, раціональної організації життєдіяльності; дає змогу поліпшити стійкість до стресових чинників, виробити навички формального й неформального спілкування, що сприятиме професійному становленню соціального педагога / працівника.

Наразі у навчально-виховному процесі використовують різні підходи до здоров'язбереження: - дидактичний (увага приділяється навчальним планам, робочим програмам); - подієвий (увага приділяється конкурсам на тему здоров'я і агітації здорового способу життя); - проблемний (всі зусилля закладу спрямовані на вирішення конкретної задачі: харчування, рухової активності, профілактики перевтоми); - індивідуальний, коли концентруються зусилля на врахуванні особливостей кожного студента. Але тільки підчас комплексного використання вищеназваних підходів, можна вирішити проблему збереження здоров'я студентів.

Сформованість здоров'язберігальної компетентності є передумовою всієї подальшої успішної та ефективної життєдіяльності, як в особистому житті, так і в професійній діяльності.

Соціальний педагог з низьким рівнем здоров'язберігальної компетентності не може забезпечити своїм клієнтам необхідний рівень уваги, індивідуальний підхід, створити ситуацію успіху. Він не може формувати культуру здоров'я, оскільки для цього необхідний особистий приклад. Неблагополуччя

здоров'язберігання, деформації особистості педагога, прояви синдрому емоційного згорання, педагогічних криз безпосередньо впливають і на здоров'я клієнтів [5, с. 400].

Формування здоров'язберігальної компетентності у майбутніх соціальних педагогів здійснюється шляхом: мотивації у створенні та функціонуванні здоров'язберігального соціального середовища, усвідомлення цінності здоров'я, установки на відповідальне ставлення до здоров'я; системи знань про здоровий спосіб життя, допомоги студентам у набутті знань здійснення здоров'язберігальної діяльності та системи знань про закономірності збереження й розвитку здоров'я, прагнення до самоосвіти в питаннях збереження здоров'я; здійснення здоров'язберігальних технологій; організації та здійснення заходів щодо збереження та зміцнення фізичного, соціального, психічного й духовного здоров'я студентів; профілактики шкідливих звичок, а також реалізації здоров'язберігальних технологій; пропагування збереження здоров'я прикладом індивідуальної здоров'язберігальної культури.

У змісті професійної підготовки соціального педагога формування компетентності в галузі збереження здоров'я має здійснюватись у напрямках, означених цими компонентами.

Аналіз навчальних програм навчальних дисциплін освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра напряму підготовки 6.010106 "Соціальна педагогіка" дав можливість виділити ті навчальні дисципліни, що орієнтовані на формування здоров'язберігальної компетентності. До них, зокрема, належать: "Вікова фізіологія й валеологія", "Основи медичних знань", "Безпека життєдіяльності", "Вікова та педагогічна психологія", "Педагогіка", "Основи соціалізації особистості", "Основи сімейного виховання", "Соціальна педагогіка", "Соціальна робота у сфері дозвілля", "Екокультура особистості", "Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах", "Теорія й методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України", "Профілактика девіантної поведінки", "Соціально-педагогічна робота з групами ризику".

У змісті більшості навчальних дисциплін підготовки бакалавра соціальної педагогіки присутні аспекти формування у студентів мотивації до створення здоров'язберігального соціального середовища, усвідомлення цінності здоров'я та закономірностей збереження й розвитку здоров'я. Натомість вимагає розширення аспект організації та здійснення заходів щодо збереження та зміцнення здоров'я.

Усвідомленим є той факт, що саме здоровий спосіб життя є тим соціально-педагогічним підґрунтям, який сприяє та полегшує процес соціального становлення особистості фахівця, і що сформованість здоров'язберігальної компетентності є передумовою всієї подальшої успішної та ефективної життєдіяльності, як в особистому житті, так і в професійній діяльності.

Професійне здоров'я соціального педагога позначається на результатах всієї професійної діяльності. Соціальний педагог з низьким рівнем професійного здоров'я не може забезпечити своїм клієнтам необхідний рівень уваги, індивідуальний підхід, створити ситуацію успіху. Він не може формувати культуру здоров'я, оскільки для цього необхідний особистий приклад.

Тому, під час професійної підготовки, необхідним є, на наш погляд, розширення організаційно-технологічного компоненту, до якого ми відносимо застосування здоров'язберігальних технологій. Що дасть можливість, майбутнім соціальним педагогам набути здоров'язберігальну компетентність, яка є необхідним складником професійної діяльності соціального педагога.

Література:

1. Веретенко Т.Г. Проблема здоров'язберігання у вищому навчальному закладі при підготовці майбутніх соціальних педагогів / працівників / Т.Г.Веретенко, М.М.Шеремета // Педагогічні науки. – № 11(270), 2013. Частина II. – Луганськ : Луганськ Університету імені Тараса Шевченка, 2013. – С. 252-256.
2. Грицюк Л. К. Формування здоров'язберігаючої компетентності в майбутніх соціальних педагогів / Л. К. Грицюк, А. В. Лякішева // Професійна освіта, 13, 2010. – С. 143-146.
3. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика. Монографія. – К., 1998. – 333 с.
4. Здоров'я та поведінкові орієнтації української молоді: соціологічний вимір (за результатами національного соціологічного опитування підлітків та молоді 10-22 років) / [О. Балакірева, Ю. Галустян, Р. Левін та ін.]. – К. : Укр. ін-т соц. дослідж., 2005. – 256 с. – (Серія «Формування здорового способу життя молоді»).
5. Мешко Г. М. Формування стратегії збереження професійного здоров'я майбутніх педагогів / Г. М. Мешко // Соціально-педагогічні аспекти сприяння здоров'ю учнівської та студентської молоді : Матер. III Міжнар. соц-педагог. конфер. (жовтень 2008 року, м. Луцьк). – Луцьк, 2008. – С. 399-405.
6. Мойсенюк В. П. Чинники професійного здоров'я соціального педагога / В. П. Мойсенюк // Соціальна педагогіка : Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – №7, 2012. – С. 144-148.
7. Поліщук В. А. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: зарубіжний досвід. Посібник / В. А. Поліщук. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. – 184 с.

РОЗВИТОК ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ

Одним із наслідків інформатизації суспільства та постійного зниження вартості послуг на використання глобальної мережі Internet стало суттєве поглиблення процесів інформаційних технологій в освітню практику. В результаті виникла досить перспективна, орієнтована на індивідуалізацію, нова форма освітнього процесу – дистанційне навчання, яке дозволяє значно зменшити витрати на підготовку спеціалістів. Це дає змогу зменшити навантаження на державний бюджет з одного боку, а з іншого – полегшує отримання освіти особам з особливими потребами.

Дистанційне навчання (англ. distant learning) – новий засіб реалізації процесу навчання, в основі якого використання сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, які дозволяють навчатися на відстані без особистого контакту між викладачем і студентом. Офіційно термін «дистанційне навчання» визнали 1982 р., коли Міжнародна рада з кореспондентської освіти змінила свою назву на Міжнародну раду з дистанційного навчання.

Характерними рисами такого навчання є:

- гнучкість – студенти, слухачі, що одержують дистанційну освіту, в основному, не ведуть регулярних занять, а навчаються у зручний для себе час та у зручному місці;
- модульність – в основу програми дистанційної освіти покладається модульний принцип; кожний окремих курс створює цілісне уявлення про окрему предметну область, що дозволяє з набору незалежних курсів – модулів сформувати навчальну програму, що відповідає індивідуальним чи груповим потребам;
- паралельність – навчання здійснюється одночасно з професійною діяльністю, тобто без відриву від виробництва або іншого виду діяльності;
- велика аудиторія – одночасне звернення до багатьох джерел навчальної інформації великої кількості учнів, студентів та слухачів, спілкування за допомогою телекомунікаційного зв'язку студентів між собою та з викладачами;
- економічність – ефективне використання навчальних площ та технічних засобів, концентроване і уніфіковане подання інформації, використання і розвиток комп'ютерного моделювання повинні призвести до зниження витрат на підготовку фахівців;
- технологічність – використання в навчальному процесі нових досягнень інформаційних технологій, які сприяють входженню людини у світовий інформаційний простір.

Розвиток дистанційного навчання в Україні почав прискорюватися з ухваленням Законів «Про Національну програму інформатизації», «Положення про дистанційне навчання» та впровадженням кредитно-модульної системи навчання.

Ці документи передбачають розвиток освіти на основі нових прогресивних концепцій, впровадження в навчально-виховний процес новітніх педагогічних технологій і науково-методичних досягнень, створення нової системи інформаційного забезпечення освіти, входження України в трансконтинентальну систему комп'ютерної інформації.

В Україні створена така система дистанційної освіти, яка реалізує наступні принципи:

- безперервність – забезпечення в дистанційній освіті всіх рівнів, які прийняті в системі безперервної освіти в Україні: початкової, загальної середньої, професійної підготовки, вищої, додаткової, післядипломної освіти;
- демократизація – надання рівних можливостей всім закладам освіти у рішенні нормативно-правових, навчально-методичних, фінансово-економічних питань;
- інтеграція – створення віртуальної електронної бібліотеки навчальних дистанційних курсів, банків даних та баз знань із захистом авторських прав;
- глобалізація – відкритість інформаційних ресурсів та організація, навчальних процесів з використанням телекомунікаційних мереж, включаючи мережу української академії наук; не перешкоджати самостійній діяльності навчальних закладів і сприяти розвитку різноманітних форм дистанційної освіти, що забезпечують державні стандарти освіти; не руйнувати існуючих регіональних центрів, інших об'єднань навчальних закладів та їх підрозділів, які здійснюють дистанційну освіту.

Особливостями дистанційної форми навчання порівняно з традиційною зважають:

• Гнучкість. Студенти, які навчаються за дистанційною формою навчання, як правило, не відвідують регулярних занять у вигляді лекцій та семінарів, а працюють у зручний для себе час у зручному місці та в зручному темпі, що дає значну перевагу для тих, хто не може або не хоче змінити свій зручний ритм життя. Кожний може вчитися стільки, скільки йому особисто необхідно для засвоєння предмета й отримання необхідних заліків з вибраних курсів, що забезпечує принципово новий доступ до освіти за умов збереження її якостей.

• Модульність (або модульний виклад навчального матеріалу). В основу програми дистанційного навчання закладено модульний принцип. Кожна окрема дисципліна або низка дисциплін, що їх освоїли студенти, створюють цілісне уявлення про відповідну предметну сферу. Це дає змогу з переліку

незалежних навчальних курсів формувати навчальний план, який відповідає індивідуальним або груповим потребам.

- Паралельність. Можна поєднувати основну професійну діяльність з навчанням.
- Віддаленість. Відстань від місця перебування того, хто навчається, до навчального закладу (за умови якісної роботи зв'язку) не є перешкодою для ефективного освітнього процесу.
- Асинхронність. У процесі навчання і той, хто навчає, і той, хто навчається, можуть реалізовувати технологію навчання та учіння незалежно в часі, тобто за зручним для кожного розкладом і в зручному темпі.
- Масовість. Кількість студентів дистанційної форми навчання не є критичним параметром. Вони мають доступ до багатьох джерел навчальної інформації (електронні бібліотеки, бази даних), а також можуть спілкуватися один з одним і з викладачем через засоби зв'язку або за допомогою інших засобів інформаційних технологій.
- Рентабельність. Йдеться про ефективність дистанційного навчання. Середня оцінка зарубіжних і українських освітніх систем дистанційного навчання засвідчує, що вартість їх приблизно на 50% дешевша, в основному завдяки ефективнішому використанню наявних навчальних площ і технічних засобів інформаційних технологій, а також більш сконцентрованому змісту навчальних матеріалів та орієнтованості технологій дистанційного навчання на значну кількість студентів
- Статус науково-педагогічного працівника. Йдеться про нову роль викладача, коли він виконує такі функції, як координація пізнавального процесу, корекція курсу, який вивчають, консультування, керівництво навчальними проектами і т. д. Взаємодія з тими, хто навчається, може здійснюватися і за допомогою електронної пошти, і під час безпосереднього контакту.
- Статус студента. Точніше, нова роль того, хто навчається, або, як більш прийнято в системі дистанційного навчання, слухача. Щоб пройти дистанційне навчання, від нього вимагають особливої мотивованості, самоорганізації, працелюбності і необхідного початкового рівня освіти.
- Нові інформаційні технології. У дистанційному навчанні використовують переважно нові інформаційні технології (комп'ютери, аудіо, відеотехніка, системи телекомунікації та ін.).

В Україні поняття дистанційного навчання належить до тих дидактичних понять, місце яких серед дидактичних категорій не є суворо визначеним. Цьому сприяла відсутність донедавна єдиної концепції дистанційного навчання. Нині існують різні погляди на дистанційне навчання – від його абсолютизації як нової універсальної форми навчання, спроможної змінити традиційну, до технології комплектування засобів і методів передачі навчальної інформації.

Деякі дослідники стверджують, що термін «дистанційне навчання» означає таку організацію навчального процесу, під час якого викладач розробляє навчальну програму, яка в основному базується на самостійному учінні студента. Таке середовище навчання характеризується тим, що студент, переважно, а деколи і зовсім відокремлений від викладача в просторі або часі, водночас студенти і викладачі мають змогу вести діалог між собою і за допомогою засобів телекомунікації.

Дослідники підкреслюють, що не варто ставити знак рівності між дистанційним навчанням і заочним навчанням, оскільки дистанційне навчання передбачає не лише розширення спектру носіїв інформації і засобів доступу до них, а й наявність постійного спілкування між викладачем і студентом через телекомунікаційні канали. Тому дистанційне навчання вони розглядають як елемент навчального процесу інформаційно-освітньої системи віддаленого доступу, основаної на сучасних інформаційних технологіях

Стан розвитку дистанційної освіти в Україні на сьогоднішній день не відповідає вимогам до інформаційного суспільства, що прагне інтегруватись у європейську і світову спільноту. По-перше, Україна відстає від розвинутих країн в застосуванні технологій дистанційного навчання при підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації фахівців різних галузей і рівнів. По-друге, має місце суттєве відставання телекомунікаційних мереж передачі даних, які відзначаються недостатньою пропускну здатністю, надійністю зв'язку та його низькою якістю. По-третє, в Україні відсутня нормативно-правова база, яка б регламентувала і забезпечувала діяльність навчальних закладів у напрямку впровадження дистанційної освіти як рівноцінної форми навчання з очною, заочною та екстернатом.

Незважаючи на зазначені проблеми, кількість студентів та слухачів, що здатні і бажають навчатись за дистанційними технологіями, вже зараз досить велика і зростає дуже швидко.

Певні кроки у розвитку та впровадженні дистанційних технологій у навчальний процес зроблені у багатьох навчальних закладах, організаціях та установах України, де накопичені науково-методичний, кадровий та виробничий потенціал, інформаційні ресурси та технології, існує телекомунікаційна інфраструктура. Але переважна більшість навчальних закладів, організацій та установ, які використовують або намагаються використовувати технології дистанційного навчання, потребують об'єднання їх зусиль та зусиль державних інституцій щодо: прискорення цього процесу; координації дій, нормативно-правової захищеності; надання дистанційній освіті статусу рівноцінної з очною, заочною, екстернатом форми навчання; зменшення інтелектуальних, матеріальних та фінансових витрат на впровадження і розвиток дистанційної освіти.

Для забезпечення зазначених потреб, а також системності, комплексності і узгодженості дій у реформуванні освітньої системи у напрямку встановлення дистанційної освіти необхідна державна підтримка – створення, впровадження і розвиток національної системи дистанційної освіти в Україні, яка стане частиною освітньої системи України та буде інтегруватись в Європейський та світовий освітній

простір. При цьому система дистанційної освіти забезпечує функціонування дистанційної освіти як рівноцінної форми навчання з видачею державних документів, а також дистанційного навчання за окремими курсами чи блоками курсів – з видачею свідоцтв (сертифікатів) відповідних навчальних закладів системи дистанційної освіти.

Підводячи підсумки, слід ще раз відзначити, що створення системи дистанційної освіти в Україні забезпечить:

- розширення кола споживачів освітніх послуг;
- підвищення якості навчання слухачів, студентів і школярів незалежно від їхнього місцезнаходження;
- створення додаткових робочих місць для громадян України;
- створення спеціальних курсів ДН, які спрямовані на підвищення кваліфікації і перепідготовку кадрів;
- створення програм і курсів психологічної підтримки;
- можливість одержання освіти за українськими програмами громадянам зарубіжних країн;
- реалізацію системи безперервної освіти «через все життя»;
- індивідуалізацію навчання при масовості освіти.

Саме на ці перспективи вказує Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні.

Література:

1. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні (затверджена Постановою Міністерства освіти і науки України 20 грудня 2000 р.)
2. Хмель О. В. Психолого-педагогічні особливості системи дистанційного навчання / О. В. Хмель // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2005. – № 11. – С. 181 – 190.
3. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про створення Українського центру дистанційної освіти» від 07.07.2000р. № 293.
4. Положення про дистанційне навчання (затверджене наказом Міністерства освіти і науки України 25.04.2013 № 466).

Науковий керівник:

кандидат фізико-математичних наук, Барановська Леся Валеріївна.

**Наталія Мелник (Кишинів, Республіка Молдова)
Олег Буга (Бельць, Республіка Молдова)**

RELATIA DINTRE TIMPUL DE STUDII ŞI TIMPUL LIBER AL STUDENTULUI

Abstract: *In the present paper we present an analysis of the time management for students in general and depending on a number of influencing factors, such as the residence, level of study, type of program.*

Pe lângă investigarea cadrelor didactice cu privire la aspecte generale referitoare la durata, organizarea și structura perioadei de studii, cercetarea de față a vizat analizarea în detaliu a timpului studenților din triplă perspectivă – timpul de studii, timpul extracurricular și timpul liber – atât ca durată a celor trei secvențe temporale, cât și ca activități specifice subsumate fiecărei categorii.

Primul nivel al analizei s-a centrat asupra relației dintre cele trei mari secvențe de timp delimitate în cadrul cercetării de față.

- **timpul de studii** – care subsumează o serie de activități curente cu caracter cvasi-stabil din punct de vedere al timpului necesar pentru realizarea lor (pregătirea pentru studii, deplasarea către și de la instituție) și activități cu durată variabilă (orele de studii, activitățile extracurriculare, pregătirea suplimentară pentru studii la diferite discipline);
- **timpul extracurricular** – care include timpul alocat necesităților de bază (somn, toaletă și igienă personală, îmbrăcat, servirea mesei) și cel necesar realizării unor activități gospodărești;
- **timpul liber** – care subsumează toate activitățile aflate în aria de decizie a studenților.

În cadrul lucrării de față vom prezenta o analiză a structurii bugetului de timp al studenților la nivel general, precum și în funcție de o serie de factori de influență, precum mediul de rezidență, nivelul de studiu, tipul de program.

Structura generală a bugetului de timp al studenților. O primă constatare se referă la faptul că ponderea cea mai ridicată – peste jumătate din *bugetul de timp zilnic* al studenților (calculat ca medie din *bugetul de timp săptămînal*) – revine secvenței care a fost numită generic, în cadrul cercetării de față, timp extracurricular. Acestuia îi urmează timpul de studii – 32% (peste 7 ore) – și timpul liber – 12% (puțin peste 5 ore).

	Medie zilnică	Medie zile lucrătoare	Medie week-end
Timpul de studii	8ore	10 ore	4 ore
Timp extracurricular	12 ore	11 ore	12 ore
Timp liber	4 ore	3 ore	8 ore
Total	24 ore	24 ore	24 ore

Datele investigației evidențiază, de asemenea, o distribuție neomogenă de-a lungul zilelor unei săptămîni a timpului studenților structurat pe cele trei secvențe luate în considerare. Astfel, timpul extracurricular – pe primul loc în toate zilele săptămîinii – deține o pondere de 54% în zilele lucrătoare, crescînd pînă la 56% către sfîrșitul săptămîinii (sîmbăta și duminica), cînd se reduce semnificativ timpul alocat activităților de studii.

Diferențele cele mai mari între zilele lucrătoare și cele de final de săptămîină pot fi observate, după cum era de așteptat, în cazul timpului de studii. Astfel, dacă în zilele lucrătoare, peste o treime din timpul total al studenților este dedicat activităților legate de universitate (36% – echivalentul a 8 ore și jumătate zilnic), în zilele de week-end – în care studenții nu frecventează lecțiile-valoarea respectivă coboară pînă la de 7% (puțin peste o oră și jumătate).

În cazul timpului liber – care ocupă proporția cea mai redusă la nivelul unei săptămîni și înregistrează o creștere continuă de la prima zi a săptămîinii către finalul acesteia – diferențele între zilele lucrătoare și cele de sfîrșit de săptămîină sunt, de asemenea, semnificative, tendința fiind însă opusă celei înregistrate în cazul timpului de studii: în zilele lucrătoare ponderea este de 17% (4 ore/zi) și se dublează în ultimele două zile ale săptămîinii (peste 8 ore/zi).

Structura bugetului de timp al studenților pe niveluri de studiu. Pe lîngă diferențele pe medii de rezidență, datele cercetării permit o analiză a diferențelor privind bugetul de timp al studenților pe niveluri de studiu. În ceea ce privește timpul de studii, se remarcă faptul că media la nivelul unei săptămîni are valori cu 18 minute mai ridicate în cazul studenților din anul I, comparativ cu studenții din anul II. Pornind de la ideea că planurile de învățămînt prevăd un număr mai mare de ore/săptămîină pentru activitățile universitare propriu-zise, timpul mai ridicat înregistrat în cazul studenților din anii următori se explică cel mai probabil prin alocarea de către aceștia a unui timp mai mare pentru activitățile de învățare (respectiv, pentru realizarea temelor).

La nivelul unei săptămîni și timpul extracurricular înregistrează valori medii mai ridicate în cazul studenților din anul I, existînd însă situații distincte în funcție de zilele săptămîinii. Astfel, în zilele lucrătoare, studenții alocă în medie cu o jumătate de oră mai mult activităților incluse în timpul extracurricular, consumînd un timp suplimentar pentru somn (fiind, de altfel, într-o etapă de dezvoltare psiho-fizică care solicită un somn de mai lungă durată) și pentru servirea mesei. În week-end, studenții sunt cei care alocă activităților extracurriculare cu aproximativ 15 minute mai mult, în special pentru activități de tip gospodăresc.

Studenții „recuperează” economiile de timp realizate în cazul activităților conținute în timpul de studii și extracurricular prin activități de timp liber. Aceștia par să aibă o mai mare autonomie în demarcarea acestui timp în zilele lucrătoare (în special pentru activități de studii); diferența crește constant în favoarea studentului odată cu apropierea week-end-ului. În cazul zilelor libere situația se echilibrează, astfel, studenții par a fi mai selectivi în ceea ce privește alocarea timpului pentru învățare la diferite discipline de studiu, permițându-și astfel un timp liber mai mare.

Situația înregistrată din fișele de buget de timp cu referire la relația timp universitar – extracurricular – timp liber pe niveluri de studiu este deseori divergentă sau chiar opusă în comparație cu aprecierile profesorilor investigați. Astfel majoritatea cadrelor didactice consideră că studenții din ciclurile inferioare au mai mult timp liber față de studenții din cursurile mai mari, fiind invocată și situația alocărilor orare diferite ale planurilor de învățămînt pentru cele două niveluri de studiere.

Tendențele privind distribuția bugetului de timp al studenților în funcție de nivelul de studiu se păstrează de-a lungul tuturor zilelor săptămîinii. Ca și în cazul timpului universitar, diferențele privind timpul alocat activităților extracurriculare sunt mai ample în ziua de final a programului (vinerea), cînd, la studenți, se înregistrează o scădere a timpului de studii și a timpului extracurricular, concomitent cu o creștere a timpului liber.

În cazul timpului de studii se constată că atît media totală, cît și mediile calculate pentru zilele lucrătoare și pentru perioada de week-end înregistrează diferențe importante în funcție de genul persoanei: în zilele lucrătoare, fetele alocă cu jumătate de oră/zi mai mult timp activităților universitare, comparativ cu băieții; aceștia compensează cu o activitate de timp de studii mai intensă în week-end, cu un ușor ecart în favoarea lor.

Fetele păstrează o medie mai mare comparativ cu băieții și în cazul timpului extracurricular: atît la nivelul zilelor lucrătoare, cît și în week-end, acestea alocă cu 20 minute mai mult/zi activităților de tip gospodăresc sau celor corespunzătoare necesităților de bază. Comparativ cu ponderea mai ridicată a timpului școlar și a celui extrașcolar constatată în cazul fetelor, băieții alocă cu peste jumătate de oră/zi mai mult decît fetele activităților de timp liber.

Diferențele privind structura bugetului de timp al studenților în funcție de genul acestora se păstrează de-a lungul tuturor zilelor săptămîinii. Diferențele sunt mai ample în special în zilele de sfîrșit de săptămîină – vinerea, sîmbăta și duminica.

Structura bugetului de timp al studenților pe tipuri de program. Un alt aspect luat în considerare în cadrul analizei a fost cel referitor la măsura în care **organizarea programului de studii pe parcursul unei zile** – AM (de dimineață) / PM (după - masă) – influențează structura bugetului de timp al studenților. Astfel, în cazul

тимпului de studii se constată o ușoară diferențiere în funcție de criteriul menționat la nivelul zilelor lucrătoare: studenții care învață după-masa alocă în medie cu 15 minute mai mult activităților de studii (în special, pregătirii temelor), comparativ cu cei care învață dimineața. În același sens, apar diferențe și în ceea ce privește timpul extracurricular: studenții care învață după-masa alocă în medie cu aproximativ 20 minute mai mult activităților de timp extracurricular, față de cei care învață dimineața; această diferență se explică prin durata mai mare de timp alocată somnului cazul timpului liber: studenții care au programul de dimineață – în condițiile în care alocă mai puțin timp activităților de studii și celor extracurriculare – dispun de aproximativ jumătate de oră mai mult decât cei care învață după - masă pe care o afectează activităților de timp liber.

Distribuția bugetului de timp al studenților pe tipuri de program de studii se păstrează de-a lungul tuturor zilelor săptămânii. Diferențele sunt mai ample în special vinerea, când, pentru studenții care învață dimineața, scade mai mult valoarea timpului de studii și a celui extracurricular și crește semnificativ valoarea timpului liber.

Astfel, o serie de activități cu caracter cvasi - constant în programul zilnic – somnul, igiena personală, servirea mesei, deplasarea spre și de la instituție, orele de auditoriu, pregătirea mesei, diverse activități de timp liber – sunt realizate de către toți studenții. Altele, precum efectuarea unor activități remunerate, activități extracurriculare, pregătirea suplimentară, lectura, odihna în timpul liber etc. au fost menționate de ponderi mai reduse de studenți, din cauză că nu toți participă la astfel de activități în general.

Analiza relației dintre timpul de studii, timpul extracurricular și timpul liber evidențiază ponderi diferite ale acestor secvențe temporale, atât la nivel general, cât și pe parcursul zilelor unei săptămâni. Peste jumătate din bugetul de timp zilnic al studenților revine timpului extracurricular; acestuia îi urmează timpul de studii (32%) și timpul liber (12%). Structura bugetului de timp zilnic al studenților înregistrează unele modificări în funcție de o serie de criterii precum mediul de rezidență, nivelul de studiu, genul studenților sau tipul de program (dimineața/după-amează).

Pe niveluri de studiu se înregistrează, de asemenea, unele diferențe în ceea ce privește structurarea bugetului de timp zilnic. Studenții "recuperează" economiile de timp realizate în cazul acestor categorii prin activități de timp liber, fiind probabil mai selectivi în ceea ce privește implicarea în diverse activități.

Tipul de program de studii influențează, de asemenea, structura bugetului de timp al studentului. Cei care învață după-masă alocă mai mult timp activităților de tip de studii și celor de tip extracurricular (în special pentru somn). În schimb, studenții care au program de dimineață dispun de aproximativ jumătate de oră mai mult pentru activitățile de timp liber.

Bibliografie:

1. Institutul de Științe ale Educației; *Timpul elevilor*, București 2008
2. Ministerul educației al Republicii Moldova. *Planul-cadru pentru studii superioare*; aprobat la 03 iunie 2011
3. Rață, G. *Strategii de gestionare a timpului liber*, Editura Pim, Iași, 2007
4. Republicii Moldova Parlamentul; *Codul educației al Republicii Moldova*; Publicat : 24.10.2014 în Monitorul Oficial Nr. 319-324

Кристина Мешко
(Мукачево, Україна)

КРИТЕРІЇ І ПОКАЗНИКИ СФОРМОВАНOSTІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДБАЙЛИВОСТІ СТУДЕНТІВ АГРАРНИХ КОЛЕДЖІВ

Діагностика включає розробку критеріїв і показників сформованості господарської дбайливості студентів аграрних коледжів. Структура господарської дбайливості та змістовний компонент моделі її виховання зумовили визначення відповідних критеріїв і показників діагностики господарської дбайливості студентів аграрних коледжів (Таблиця 1).

Таблиця 1

Критерії та показники сформованості господарської дбайливості студентів аграрних коледжів

№п/п	Критерії	Показники
1.	когнітивно-мисленнєвий	• господарсько-економічні знання; • знання про сталий розвиток суспільства; • розвинений практичний інтелект;
2.	мотиваційно-ціннісний	• потреба у впорядкованому, раціональному, підприємливому, екологічнобезпечному веденні господарства; • потреба у самовихованні господарської дбайливості як запоруки особистої та національної економічної незалежності; • ставлення до господарської дбайливості як особистої, соціальної, національної, культурної цінності;
3.	операційно-діяльнісний	• готовність до дбайливого господарювання; • здатність до екологічнобезпечного та органічно чистого

		сільськогосподарського виробництва; • здатність до самовиховання господарської дбайливості;

На основі означених критеріїв і показників розроблено анкету, яка складається із 16 закритих запитань та задач на виявлення рівня розвитку практичного інтелекту. Кожен показник виявляється двома запитаннями анкети. Це дозволило охопити виділені властивості господарської дбайливості, що охоплюють головні сфери особистості майбутнього фахівця агропромислового комплексу. Респондентам пропонується обрати відповіді на такі запитання:

1. На Ваш погляд агропромисловий комплекс, – це:

А) вирощування сільськогосподарських культур, коренеплодів, овочів, зернових культур з дотриманням технологічних процедур для досягнення високої врожайності та рентабельності;

Б) реалізація сільськогосподарської продукції на ринках, у продовольчих супермаркетах, експорт до країни близького і далекого зарубіжжя;

В) складова частина економіки, що інтегрує в собі виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку, матеріально-технічне обслуговування села, об'єднує галузі, що виготовляють засоби виробництва та обслуговування комплексу, а також галузі зі збереження, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції.

2. Господарство – це:

А) земля, різні споруди де відбувається вирощування сільськогосподарських культур, у тому числі декоративних, для ландшафтного дизайну, харчової промисловості, задоволення інших потреб людей;

Б) сукупність всіх чинників матеріальних і духовних ресурсів, що є у розпорядженні людини чи спільноти (господаря), використання яких дозволяє отримувати засоби задоволення потреб;

В) земельні наділи, де вирощується городина, птиця, молочні породи великої рогатої худоби, що йдуть на задоволення індивідуальних потреб, без можливості реалізовувати вироблену продукцію на ринку.

3. Сталий розвиток суспільства полягає в:

А) опануванні силами природи, використання її ресурсів для забезпечення зростаючих потреб людей, створення для них, на основі існуючої природної ресурсної бази, комфортних умов праці і відпочинку, високого рівня добробуту і процвітання країни (правильним і дозволеним вважається те, що корисне людині);

Б) поверненні до природи, збереженні біологічного і культурного розмаїття, прості технології агровиробництва, відмова від науково-технічного прогресу, увага до морального вдосконалення, соціальних, релігійних і духовних аспектів розвитку людини;

В) такому розвитку суспільства, господарсько-економічного комплексу, при якому потреби нинішнього часу задовольняються темпами, що дозволяють природній ресурсній базі відновлюватись і бути доступною для задоволення потреб майбутніх поколінь.

4. Якою із запропонованих здатностей має володіти сучасний організатор агропромислового виробництва для забезпечення сталого розвитку суспільства?

А) підприємницька здатність, що дозволяє господарнику у кризових ситуаціях віднаходити способи збереження рентабельності господарства, створювати нові робочі місця, максимально використовувати можливості природної ресурсної бази;

Б) здатність уміло, впорядковано, творчо вести господарство чи керувати господарськими справами при оптимальному використанні наявних фізичних можливостей, матеріальних, технічних і природних ресурсів (темпами, що дозволяють останнім відновлюватись), при цьому забезпечується нова якість, що робить об'єкт господарювання досконалішим, покращуючи його стан, кількісні та якісні показники продуктивності без порушення моральних, правових, екологічних норм і правил;

В) здатність вести агрогосподарство таким чином, щоб задовольнялись особисті, соціальні потреби, але не порушувались екологічні норми.

5. Колісний трактор виоре поле за 6 годин, а гусеничний – за 3 години. За скільки годин вони зорють поле разом?

6. Комбайном зібрали в перший день 5/12 поля, а на другий день залишилось – 21 га. Яка площа поля?

7. Як, з вашої точки зору, необхідно господарювати в нинішніх умовах розвитку світової та національної економіки?

А) впорядковано, раціонально, оптимально використовуючи ресурси, творчо і підприємливо підвищуючи показники функціонування господарського об'єкту без забруднення довкілля, підвищення техногенного навантаження на природне середовище;

Б) так, щоб, приватне підприємство, агрогосподарство, економіка країни у цілому, – процвітали, навіть якщо для цього доведеться вичерпати усю ресурсну базу, слід подбати про задоволення матеріальних і продовольчих потреб людей вже сьогодні, рівень їх добробуту, і робити це шляхом використання інтенсивних технологій, вирощувати трансгенні культури з метою уникнення втрат, підвищення показників врожайності, збагачення народу, збільшення золотовалютних запасів держави;

- В) так, щоб бути конкурентним на світових і національних ринках, доводити свою першість, успішність будь-якими засобами.
8. Уявіть собі ситуацію. Ви приватний підприємець, взяли в оренду 30 га землі сільськогосподарського призначення на 10 років. Вивчили кон'юнктуру аграрного ринку і побачили, що в найближчі роки будуть користуватися попитом кукурудза та ріпак. Як Ви вчините:
- А) 10 років буду вирощувати на 30 га кукурудзу та ріпак і отримаю максимальний прибуток;
Б) дотримуватимусь сівозміни, хоча розумію, що втрачу за ці 10 років третину прибутку.
9. У вільний час Ви віддаєте перевагу:
- А) читанню додаткової фахової літератури, відвіданню провідних агрогосподарств, набираюся досвіду підпрацьовуючи на агропідприємства, що допоможе стати мені «майстром» своєї справи;
Б) читаю художню літературу, відвідую театр, інші світські заходи, намагаючись розширити свою ерудицію, підвищити культурний рівень;
В) роблю усе щоб відновити свої фізичні і психічні сили: просто лежу і мрію, прогулююся з друзями, «вишу в соцмережах» тощо.
10. Чи пов'яжете Ви процвітання держави, розвиток економіки країни із власними успіхами у здобутті фаху?
- А) Так;
Б) Ні;
В) не задумувався над цим.
11. Хто, із запропонованих героїв, імponує Вам найбільше?
- А) Наполеон Бонапарт (1769-1821) – видатний французький полководець, який виграв сотні боїв і потерпів лише одну поразку;
Б) Терещенко Микола Артемович (1819-1903) – підприємець-господарник, цукрозаводчик, меценат і раціоналізатор агропромислового виробництва;
В) Герой кінофільму «Іронія долі, або з легким паром» Євген Лукашин.
12. Зміцнення могутності нашої держави, процвітання України, залежить насамперед від:
- А) пропаганди національної ідеї, вшанування ушанованих предків, українізації усіх регіонів;
Б) підтримки світового співтовариства, готовності міжнародних кредитних організацій надавати фінансову допомогу Україні;
В) наполегливої і сумлінної, відповідальної праці кожного, особливо в агропромисловому комплексі України, що створює передумови для розвитку збройних сил та зростання добробуту громадян
13. Уявіть собі, що Вам довелось стати керівником приватного агропідприємства, що вирощує і реалізує овочеві культури. Ви взяли у банку кредит на їх посадку та догляд. Але несприятливі погодні умови створили ситуацію, яка робить своєчасне повернення кредиту неможливим, а відтак досягти бажаної врожайності з потрібною для економічного розвитку рентабельністю не вдасться. Є тільки один спосіб – всупереч допустимим нормам внести хімічні стимулятори росту, що сприятимуть швидкому дозріванню плодів і штучно підвищать врожайність культури. Чи допускаєте Ви таке ?
- А) так, доведеться піти на ці кроки, щоб довести собі та іншим свій професіоналізм, підприємливість та успішність в агробізнесі, адже людей оцінюють не за процесом, а за результатом;
Б) категорично ні, бо порушення гранично допустимих норм внесення агрохімікатів завдасть непоправимої шкоди навколишньому середовищу та здоров'ю людей; буду шукати інші розумні шляхи виходу із ситуації;
В) мабуть, але слід зважити всі за і проти, знайти свій, доцільний у даній ситуації, компроміс між економічною доцільністю та екологічною безпечністю.
14. Після закінчення навчання у ВНЗ Ви вирішили відкрити підприємство із виробництва пестицидів. У країні економічна криза, і Вам ледве вдалося взяти довгостроковий кредит із невеликими відсотками. Яку стратегію дій Ви оберете?
- А) вкладу всі гроші у виробництво, щоб якнайшвидше отримати прибуток і погасити кредит;
Б) частину грошей вкладу у виробництво, а частину потрату на покращання безпеки праці членів очолюваного колективу, оскільки основним є життя людей;
В) частину грошей витрату на забезпечення формальних вимог правил техніки безпеки (щоб у разі нещасного випадку не було проблем із законом), а решту вкладу у виробництво.
15. Який спосіб господарювання виберете Ви, у випадку якщо очолите агрофірму?
- А) інтенсивний, з використанням агрохімікатів і генетично модифікованих організмів – це гарантія рентабельності й господарського успіху;
Б) використовуватиму сучасні технології, ті, які не є надто шкідливими для довкілля;
В) старатимусь культивувати на рідній землі органічно чисте землеробство, підвищуючи прибутковість за рахунок якісної здорової продукції сільськогосподарського виробництва, яка завжди у попиті і є конкурентною навіть на світових ринках.
16. Уявіть собі, що Ви мер невеличкого міста, у ході виборчої кампанії пообіцяв містянам, що зробите усе, щоб здешевити м'ясопродукти, які є дорогими, у зв'язку із віддаленістю свинокомплексів і переробних підприємств. До Вас звернулись інвестори, які готові вкладати кошти у будівництво на околиці міста свинокомплексу і переробного підприємства, але Ви розумієте, що це загрожує екологічному благополуччю вашого населеного пункту (забруднення річки, ґрунту, повітря). Яку стратегію дій Ви оберете?

А) не задумуючись погоджусь на пропозицію, бо це економічно вигідно і треба тримати слово;
Б) розпочну із вивчення екологобезпечних технологій розведення свиней, переробки м'яса, подумаю над альтернативами і ніколи не допущу завдання шкоди рідному місту, регіону задовольняючи потреби сьогоднішнього дня;

В) однозначно відмовлю інвестору, нащо цей клопіт і відповідальність, а далі постараюсь поступово переконувати громаду, нам це не потрібно.

17. Виберіть із запропонованого переліку прийоми самовиховання:

А) самокритичність, самопорятунок, самопожертва;

Б) читання фахової і художньої літератури, виробнича практика;

В) самоаналіз, самопримус, само заохочення, «Аналіз прожитого дня».

18. Чи займаєтесь ви самовихованням?

А) Так, бо це важливо для професійного становлення і щасливого, забезпеченого життя;

Б) Це не потрібно, бо здобувати знання доведеться на виробництві (практика – критерій істини)

В) не бачу у цьому необхідності, у житті і так мало часу на розваги і задоволення, друзів і подруг.

Анкетне опитування з визначення рівня вихованості господарської дбайливості студентів аграрних коледжів (низький, середній, високий) доповнюється застосуванням інших методів, а саме: спостереження, експертної оцінки, бесіди, створення ситуацій морального вибору.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, Сопівник Руслан Васильович.

**Наталія Муляр, Наталія Тимошенко
(Київ, Україна)**

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Суспільство витрачає багато зусиль для того, щоби його члени успішно засвоювали культурні надбання: норми, цінності, ідеї, соціальний досвід, використовуючи для цього систему освіти, виховання, різноманітні засоби підтримки культурних стандартів життєдіяльності.

Особливу роль у формуванні та становленні особистості, її окремих структур грають: соціальна взаємодія, спілкування та діяльність. Завдяки цим діям відбувається соціалізація особистості. При цьому життя кожної особистості має бути повноцінним, не зважаючи ні на які життєві обставини. Саме у цьому контексті особливу увагу заслуговує соціалізація дітей з інвалідністю.

Конституція України гарантує кожній дитині право на освіту, але існує перелік медичних показань, що позбавляє дитину права відвідувати навчальний заклад. У зв'язку з цим, багато дітей не мають можливості отримувати освіту, що погано впливає на стосунки в сім'ї та поза її межами.

Вчені досліджують теоретичні аспекти цього явища, визначають його закономірності розвитку та ознаки, виявляють соціально-педагогічні умови та чинники, що впливають на процес соціалізації. Фундаментальним положенням та загальним проблемам соціалізації були присвячені роботи таких вітчизняних вчених, як: Г. Андрєєвої, Н. Андрєєнкової, І. Бєха, О. Білої, О. Газманова, М. Галагузової, Н. Заверико, Л. Коваль, І. Кона, О. Кушак, Н. Лавриченко, М. Лукашевича, А. Макаренка, В. Москаленка, О. Мудрика, А. Петровського, С. Савченко, В. Сухомлинського, С. Шацького; підходи до питань організації та здійснення соціально-педагогічної підтримки дітей інвалідів висвітлюються у працях: І. Іванова, В. Ляшенко, О. Молчана, В. Тесленка, Г. Першко. Психолого-педагогічні підходи до соціалізації відображені у працях В. Гурова, Н. Лавриченко, С. Харченка; проблеми соціалізації широко досліджуються і зарубіжними вченими, як: Ф. Гіддінс, Г. Тард, Д. Томпсон, Т. Парсонс, Ч. Кулі, У. Томаса, Дж. Мід.

Метою статті є аналіз наукових підходів щодо проблеми соціалізації дітей з інвалідністю.

Найголовнішим суб'єктом соціалізації виступає особистість. Більше того, цей процес необхідно розглядати як такий, що активно розвивається, а не тільки активно-приспосувальний. Соціалізація не тільки ніколи не завершується, але й ніколи не буває повною.

У сучасному суспільстві поширене поняття «соціалізація». Поняття «соціалізація» має більш як столітню історію існування та в перекладі з латини «socialis» означає «суспільний» [7, с. 109].

На основі вивчення наукових та науково-методичних джерел [6, с. 56] вважається, що автором поняття «соціалізація» є американський соціолог Е. Гіденс, який у 1887 р. у книжці «Теорія соціалізації» вжив його в значенні, близькому до сучасного, – «розвиток соціальної природи або характеру індивіда, підготовка людського матеріалу до соціального життя» [3, с. 123].

Є різні підходи до визначення поняття «соціалізація», які відображають широкий спектр інших процесів і явищ: адаптацію; засвоєння норм; цінностей і ролей; навчання; становлення особистості; набуття нею професійних якостей.

Висвітлюючи питання соціалізації, в нашій статті, ми будемо спиратись на педагогічні, філософські, психологічні наукові розробки у сфері заявленої теми.

З *напрямку філософського*, соціалізація усвідомлюється як поняття про взаємовідносини людини і суспільства, в результаті яких, з одного боку, відбувається розвиток особистої інтелектуальної і соціальної

свободи, а з іншого – вдосконалюється мистецтво соціального діалогу, взаємодії, кооперації. При чому процес соціалізації як передумова соціальної свободи і творчості генерацій спричиняє стрімкий розвиток суспільства [9, с. 558]

Група авторів під керівництвом Е. Андрущенко визначають соціалізацію як процес засвоєння та подальшого розвитку індивідом соціо-культурного досвіду – трудових навиків, знань, норм, цінностей, включення індивіда в систему соціальних зв'язків і формування в нього соціальних якостей [4, с. 345].

На думку Л. Кольберга, надмірна соціалізація неодмінно призведе до втрати особистості своєї унікальності. Автор запропонував розглядати моральне виховання як стимулюючу систему постійного зростання людини (етапи морального зростання), протиставляючи її рольовій теорії, що робить наголос на підпорядкуванні особистості нормам, які в процесі інтеріоризації стають елементом свідомості [1, с. 23].

Сучасні вітчизняні філософи вирішують проблему соціалізації шляхом вивчення діалогів у вигляді відношень: «я – я» – внутрішній діалог як умова формування самосвідомості та самооцінки; «я – ти» – сфера формування морального почуття, почуття любові, ненависті, дружби; «я – ми» – сфера виховання національної свідомості, класового почуття, почуття гуртової солідарності; «я – людство» – умова усвідомлення своєї приналежності до людського роду, джерело філософсько-історичних, футурологічних рефлексій; «я – друга природа» – сфера оцінювання світу речей, створених людиною, можливість стати «мірилом всіх речей»; «я – природа» – сфера прояву найрізноманітніших інтересів – від прагматичного до естетичного, формування екологічної свідомості, різних філософських концепцій; «я – універсам» – сфера формування світогляду, релігійних і філософських вчень, міркувань щодо сенсу життя і смерті [1, с. 23-24].

На основі аналізу наукових та науково-методичних джерел [4, с. 365], можна зробити висновок, що філософи трактують соціалізацію, як: процес адаптації людини до суспільства, який її формує відповідно до культурних надбань; розвиток і самозміна людини в процесі засвоєння і відтворення культури.

З позиції *психологічного напрямку*, соціалізація являє собою процес становлення особистості; поступове засвоєння нею вимог суспільства; придбання соціально значимих характеристик свідомості і поведінки, які регулюють її взаємини із суспільством.

Так, О. Леонтьєв вважає, що соціалізація є одним із провідних процесів формування особистості. Цей процес здійснюється за допомогою соціальних механізмів, що забезпечують досягнення групових цілей [8, с. 37].

Науковці та дослідники [1; 5; 8], аналізуючи психологічні механізми соціалізації, виділяють серед них такі: засвоєння знань, умінь, навичок; імітація, ідентифікація, керівництво (Г. Гібш, М. Форверг); при засвоєнні системи соціальних відносин – переконання, ідентифікація, керівництво, а при засвоєнні предметної культури - навчання, адаптація, імітація, приклад та ін. (Б. Д. Паригін).

Проаналізувавши наукові підходи представників біхевіоризму [5, с. 118], ми виділили три бачення, щодо соціалізації, такі, як:

1) *перша група представників* (Б. Скіннер та Дж. Доллард), вважали, що становлення особистості відбувається у процесі набування людиною соціальних нормам.;

2) *друга група представників* (Ж. Піажета, Л. Колберг) запропонували «когнітивну» модель соціалізації, що зводиться до розвитку свідомості й самосвідомості дитини у процесі оволодіння образним та абстрактним мисленням. На їх думку, соціалізація полягає у створенні у свідомості зразків когнітивних схем, які індивід адаптує до нового досвіду за допомогою механізму рівноваги;

3) *третья група представників* (Ч. Кулі, Дж. Мід) звертали увагу на те, що одним із механізмів соціалізації є модель «міжособового спілкування», згідно з якою індивід, дивлячись на себе очима інших людей, засвоює в результаті безлічі прикладів правила співжиття, саме цієї думки ми будемо притримуватись у нашому дослідженні [8, с. 37-42].

Група авторів під керівництвом А. Ребера схиляється до думки, що соціалізація – це процес, завдяки якому індивід набуває знань, цінностей, соціальних навичок і соціальної чуттєвості, які дозволяють йому інтегруватись у суспільство і поводитись там адаптивно. Вони вважають, що соціалізація це життєвий досвід. Однак найчастіше дане поняття використовується стосовно процесів, завдяки яким особистості навіюються цінності суспільства та його власні соціальні ролі [4, с. 410].

Вітчизняна дослідниця Г. Андреева визначає соціалізацію як двосторонній процес, який включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, а з другого: активне відтворення системи соціальних зв'язків індивідом за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище [3, с. 384].

Саме це визначення соціалізації стало найбільш поширеним у вітчизняній соціальній психології.

Виходячи з вище сказаного, можна зробити висновок, що соціалізація є складним, цілісним процесом розвитку і саморозвитку. Не засвоївши умов середовища, не утвердивши себе в ньому, не можливо активно впливати на нього. Разом з тим засвоєння соціального досвіду неможливе без індивідуальної активності самої людини в різних сферах діяльності.

У *соціологічному напрямі* затвердилося розуміння поняття соціалізації як частини процесу становлення особистості. В даному процесі формуються найзагальніші та найпоширеніші, риси особистості, що відображаються в соціально-організованій діяльності. У цьому трактуванні поняття «соціалізації» ми звернули увагу на те, що формування рис характеру відбувається в соціальній взаємодії з іншими суб'єктами [6, с. 405].

Колектив авторів під керівництвом В. Воловича розглядають соціалізацію як процес засвоєння індивідом знань, досвіду, норм і цінностей, включення його до системи соціальних зв'язків і відносин, необхідних для його становлення і життєдіяльності в даному суспільстві [7, с. 736].

Також, неможливо не погодитись із думкою зарубіжного науковця Т. Парсонса, який вважає, що соціалізація – це процес перетворення людини на особистість у результаті засвоєння нею суспільних норм та інтеграції в соціальні інститути. Автор вважає, що витоком процесу соціалізації особистості є набуття нею самосвідомості та свідомості, а наслідком соціалізації є структурування сфери свідомості особистості під інформаційним впливом інституційованого соціального середовища [5, с. 118].

Отже, з погляду соціології, соціалізація має дві цілі:

- 1) сприяти взаємодії людей через виконання ними різних соціальних ролей;
- 2) забезпечувати збереження суспільства передачею новим членам відповідних переконань та зразків поведінки.

Представниками *соціально-педагогічного напрямку* є такі науковці, як: Б. Вульф, Н. Лавриченко, І. Зверева, Н. Заверико, О. Мудрик, С. Савченко та ін. Вони вбачали особливість цього підходу в тому, що намагались розглядати соціалізацію як: процес, який відображає хід соціального формування особистості в конкретному соціокультурному середовищі; формування конкретного соціального типу. Науковці підкреслюють, що соціалізація – це надзвичайно складний і багатофакторний процес набуття індивідом людських властивостей і якостей, направленість яких визначає конкретна соціальна ситуація [8, с. 37–42].

Російські науковці В. Бочарова та Ю. Василькова враховували, що в ході соціалізації особистість активно бере участь у процесах самоперетворення, які проходять на тлі соціокультурного середовища, що змінюється [4, с. 444]. Ступінь її участі в цих змінах визначає темпи соціалізації, а спрямованість залежить від їхньої соціальної значущості. Можна сказати, що особистість тільки на перших етапах розвитку обмежена рамками первісного соціуму, згодом ідуть активні процеси його розширення, пошуку свого місця в ньому, корекції відносин, самоорганізації індивідуального простору.

Отже, проаналізувавши різні наукові підходи щодо визначення поняття «соціалізація», ми дійшли висновку, що соціалізація охоплює весь процес і результати взаємодії особистості з усією сукупністю соціальних явищ, які виявляються в ході пізнання світу і його перетворення; це процес, який детермінується конкретними соціально-історичними умовами і його не можна вважати завершеним на якомусь етапі життєдіяльності людини.

Література:

1. Kohlberg L. Stages of Moral Development as a Basis for Moral Education / L. Kohlberg // Moral Education: interdisciplinary Approaches. – Toronto: University of Toronto Press, 1971. – P. 23–92.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Ковалева К. М. Основы социологии: учеб. пособие для студ. средн. спец. учеб. завед./ Ковалева К. М. – М.: Социс, 2003. – 384 с.
4. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы / Лавриченко Н.М. – К. : ВІРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
5. Лукашевич М.Л. Соціалізація. Виховні механізми і технології / Лукашевич М. Л. – К.: [б.в.], 1998. – 118 с.
6. Словарь прикладной социологии. – Минск: Изд-во «Университетское», 1984. – 405 с.
7. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / уклад.: В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. ; під заг. ред. В. І. Воловича. К. : Укр. Центр духовн. культури, 1998. – 736 с.
8. Филонов Г. П. Социальная педагогика: научный статус и прикладные функции / Г. П. Филонов // Педагогика. – 1994. – № 6. – С. 37–42.
9. Філософський словник соціальних термінів / за ред. В.П. Андрущенко. – К.- Х. : [б. в.], 2002. – 670 с.

Галина Петрів
(Заліщики, Україна)

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ФОРМУВАННЯ ЦІНІСНОГО СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В ЕПОХУ АНТИЧНОСТІ

В усі часи земля була є і буде найціннішим багатством кожного народу. Завдячуючи землі людство живе і розвивається, тому про її значущість писали мислителі усіх епох. В епоху античності закладено основи розуміння цінності земельних ресурсів та формування у підрастаючого покоління бережливого ставлення до землі.

Часові межі античного світу охоплюють період з VII до н.е. до V н.е. та включають систему виховання Стародавньої Греції та Риму.

Представники натурфілософського етапу (VII-VI ст. до н.е.) античної філософії вбачали у землі першооснову з якої виникають предмети та явища. Геракліт розглядає світ як потік, який постійно змінюється. У течії перебувають 4 світові стихії: вогонь, повітря, вода і земля [1, с. 66-69]. Емпедокл (бл. 490-430 рр. до н. е.) також приймає як першооснови світу ці чотири традиційні стихії. Весь світ є

поєднанням цих чотирьох елементів. Ці першооснови в Емпедокла не переходять одна в одну, вони пасивні [2, с. 395].

Уявлення про ставлення до землі періоду раннього рабовласництва (X — VI ст. до н.е.), знайшли відображення в грецькому епосі (поєми Гомера «Іліада» та «Одіссея», Гесіода «Роботи і дні»), законах міст-держав (так звані закони Лікурга), економічній політиці (реформи Солона, Пісістрата). Герої Гомера віддано служать своєму народові та готові піти на смерть заради рідної землі. Гесіод у поемі «Роботи і дні» дає практичні поради щодо проведення господарських робіт та визначає сприятливі і несприятливі дні для заняття землеробством.

Мислителі класичного етапу (V — IV ст. до н. е.) античної філософії розглядають землю як основу соціально-економічного розвитку, наголошують на важливості землеробства, натурального господарства та землеволодіння.

Ксенофонт (430-354 р. р. до н. е.) у своїх працях "Домострой", "Економікс" та "Про землеробство" викладає своє бачення ставлення до земельних ресурсів Давньої Греції. Основною галуззю рабовласницької економіки Ксенофонт вважав землеробство, яке він кваліфікував як найбільш гідний вид заняття. За словами Ксенофонта, "землеробство - мати і годувальниця всіх мистецтв" Основну мету господарської діяльності він бачив у забезпеченні виробництва корисних речей, тобто споживних вартостей. Філософ дає численні поради рабовласникам у сфері господарської діяльності. Їх завданнями мають бути керівництво господарством та експлуатація рабів, але ні в якому разі не фізична праця. Ксенофонт презирливо ставився до фізичної праці і розглядав її як заняття, придатне тільки для рабів. Мислитель був прихильником натурального господарства та приділяв велику увагу поділу праці, розглядаючи його як важливу умову збільшення виробництва.

Демокрит (V ст. до н.е.) висловлює думку про те, що моральна особистість — це зразковий громадянин полісу, закликає ставити інтереси держави вище всього існуючого та слідкувати за її добрим управлінням. У сфері суспільних явищ, він визнавав повну залежність людини від природи [2, с. 397]. Платон (428-347 до н.е.) свої основні погляди виклав у працях «Держава» та «Закони». В проєкті ідеальної держави він висловлює думку про те, що люди різняться своїми здібностями, тому кожен повинен займатися своєю справою. Одні народжені для управління, інші — для військової справи, решта — для землеробства і ремесла. Всі господарські турботи Платон покладає на так звану — чернь (ремісники, землероби, дрібні торговці, вільні). Філософ мріє про державу в якій населення було б високोगромадянським та патріотичним. У «Законах» автор пропонує рівномірно розділити землю між власниками, бо її надмірна концентрація в одних руках призводить до соціальних суперечностей. Погляди Платона носять натурально-господарський характер, він ставить до землеробства як до найважливішої галузі господарства та основи економіки держави [3, с. 57-58].

У творах Арістотеля (384 — 322 до н.е.) «Політика» і «Нікомахова етика» також створено проєкт «найкращої держави». Соціальною основою такої держави мають бути громадяни, які володіють «власністю середньою, але достатньою», оскільки, такий достаток, на думку автора, є найкращим. Населенням держави є землероби, скотарі, ремісники, торговці, воїни, наймані працівники та раби. Уся земля у державі поділяється на державну та приватну. Основною галуззю економіки Арістотель також уважав землеробство. Ідеалом господарювання для філософа було невеличке землеробське господарство (в якому зрозуміло працюють раби). Це господарство повинно забезпечувати себе всім необхідним, а те нечисленне, чого не вистачає, можна одержати шляхом «справедливого обміну» з сусідом [4, с. 32]. Також мислитель був переконаним, що держава має дбати про виховання молоді у дусі поваги до державного ладу, законів та встановлених норм поведінки, бо інакше вона буде приречена на крах. Арістотель вважав, що найвагоміший вплив на виховання підростаючого покоління здійснює держава, сім'я, політика та закон. На думку філософа, найбільшого щастя в державі можна досягнути тоді, коли в її управлінні будуть брати участь всі громадяни [5, с. 54-60].

У Стародавньому Римі ідеї з формування ціннісного ставлення до землі були висловлені Марком Порцієм Катонем Старшим (234 — 149 до н.е.) у трактаті «Землеробство». Автор також вважав землеробство за найпочесніше й найшляхетніше заняття, дохід від якого «є найчистішим, найпевнішим і зовсім не породжує заздрощів» [6, с. 7-15]. Для Катона натуральне господарство, яке задовольняє свої потреби є ідеальним. Він робить наголос на одному із найважливіших елементів агрокультури — застосуванні органічних добрив: «Старанно зберігай козиний, овечий, коров'ячий і всякий інший гній. Постарайся мати велику купу гною; і коли будеш зорювати — очищуй, подрібнюй, потім вивозь із хліва. Гній зробиш із соломи, стебел, м'ятої соломи, полови, листя. Половину того вивозь на поля, де сіятимеш корми, четверту частину поклади під скопану землю під оливою, другу чверть збережи для луку» [7, с. 62-63].

Одна із сторінок історії стародавнього Риму пов'язана із гракхівським аграрним рухом, який виражав інтереси безземельного та малоземельного селянства у боротьбі проти латифундій. Його очолили брати Тиберій (163-132 рр. до н.е.) і Гай (153-121 рр. до н.е.) Гракхи. Вимагаючи обмеження великого землеволодіння і наділення землею безземельних і малоземельних селян, вони прагнули здійснити таку реформу в рамках рабовласницького ладу і таким чином зміцнити його. «Навіть дикі звірі, що живуть в Італії, мають свої нори; кожних з них має свій притулок. Лише ті, хто воює і вмирає за Італію, не володіють нічим, крім повітря й світла. ...Вони повинні проливати свою кров і вмирати за розбещеність і багатство інших. Вони не мають у власності ні шматочка землі», - писав Г. Гракх [7, с. 61].

На важливості праці на землі наголошували також такі представники Стародавнього Риму, як Марк Теренцій Варрон (116 — 27 до н.е.) і Луцій Юній Модерат Колумелла (I ст. н. е.). У трактаті Варрона «Про сільське господарство» висловлюється думка про те, що дохідність маєтку визначається його агрокультурою, але передовсім — властивостями ґрунту, оскільки основна цінність господарства — земля. Водночас він визнавав залежність дохідності маєтку від його місцезнаходження. «Маєтки, поряд з якими є місця, куди зручно ввозити і продавати вироби свого господарства і звідки вигідно ввозити те, що потрібно для власного господарства, такі маєтки вже тільки через це є дохідними». Автор велику увагу приділяє спілкуванню з рабами і відносить їх до одного із видів сільськогосподарських знарядь (такого, що розмовляє) [8, с. 42].

У праці Луція Колумелли «Про сільське господарство» здійснено своєрідний огляд стану античного сільського господарства в період кризи рабовласництва. Автор головну причину занепаду сільського господарства вбачає у недоліках господарювання через низьку продуктивність рабської праці. За словами Колумелли, «латифундії загубили Італію», він ставить питання про відмову від праці рабів і віддає перевагу більш продуктивній праці вільних виробників, які б орендували невеликі ділянки у великого землевласника.

Староримська філософська думка започаткувала раннє християнство, що змінило уявлення про будь-яку господарську діяльність, проголошувало будь-яку працю необхідною. Християнство, що виникло у I ст. н.е. у Римській імперії за умов глибокої економічної, політичної й моральної кризи вперше ставить питання про рівність всіх людей, засуджує соціальну нерівність та поділ людей на бідних та багатих. «Коли ти з'явився на світ, коли вийшов із черева матері своєї, яке багатство ти приніс з собою», - написано в Новому Заповіті [7, с. 66].

Яскравим виразником цінних поглядів для нашого дослідження був відомий християнський теолог Августин Блаженний (354 — 430). Він проповідував необхідність праці для всіх, говорив, що, створивши світ, Бог звелів людині працювати, і посилався на слова апостола Павла: «Як хтось не хоче працювати, хай і не їсть». При цьому дуже важливо, що фізичну працю Августин уважав такою ж почесною, як і працю розумову. Роботу коваля, будівельника, шевця він називав «чистим і чесним ремеслом». Але понад усе Августин поважав роботу на землі. Він називав землеробство «найчистішим серед усіх мистецтв».

Отже, першооснови формування ціннісного ставлення до земельних ресурсів, закладені ще в період античності. Земля відігравала основну роль в життєдіяльності суспільства, тому тогочасні мислителі із великою повагою та любов'ю ставилися до рідної землі, закликали молоде покоління берегти та захищати батьківщину. Землеробство проголошувалося найважливішим та найпочеснішим заняттям, віддаються переваги натуральному господарству, давались поради щодо збільшення продуктивності сільського господарства, використання органічних добрив, наголошується на необхідності дбайливого ставлення до землі. Мислителі проявляли велике бажання бачити своїх співвітчизників справжніми громадянами-патріотами, діючими заради блага держави, рідної землі. З точки зору мислителів античності вплив на раціональну та емоційну сферу підростаючого покоління, формування у нього відповідних поглядів і переконань (метод маевтики Сократа) неодмінно знайде свій вияв у діях і вчинках людини.

Література:

1. Петрушенко В. Л. Філософія: Курс лекцій: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації. – 5 –те видання, стереотипне. – Львів: «Новий світ-2007», 2007. – 506 с.
2. История Древнего мира. Древняя Греция/А.Н. Бадак, И.Е. Войнич і др. – Мн.: Харвест, 1999. – 800 с.
3. Шинкарук В.Д. Теорія та історія соціального виховання в зарубіжних країнах (для студентів напрямку підготовки «Соціальна педагогіка») / В.Д. Шинкарук, Р. В. Сопівник, І.В. Сопівник – К.:ЦП «Компрівнт», 2015. – 236 с.
4. Леоненко П. М., Юхименко П. І. Історія економічних вчень: Підручник. - 2 –ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 639 с.
5. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель; [пер. с древнегреч. Н. В. Брагинской] // Сочинения: в 4 т. / [общ. ред. А. И. Доватура]. — М.: Мысль, 1976 — . — (Философское наследие). — Т. 4. — 1983. — С. 54-60.
6. Катон М.П. Земледелие. — М.; Л., 1950. — С. 7, 8, 15
7. Проскурін П. В. Історія економіки та економічних вчень. Економічна історія індустріальної цивілізації: Навч. посіб. – Вид. 2-ге, дом. I перероб. – К.: КНЕУ, 2008. – 400 с.
8. Варрон. Сельское хозяйство. — М.; Л., 1963. — С. 42.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор, Шевченко Галина Павлівна.

АДАПТАЦІЯ МЕТОДУ БРЕЙНСТОРМІНГУ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАНЬ ЗА СХЕМОЮ «ЗМІСТ У ФОРМІ» НА КУРСАХ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ

Найважливішою рисою сучасного процесу навчання є його спрямованість на формування в учнів готовності не тільки пристосовуватися, а й активно освоювати ситуації соціальних змін. Ці освітні орієнтири на початку 90-их років XX століття отримали міжнародне визнання в якості цільових установок в програмах ЮНЕСКО [1] Naisbitt V., Aburdene P. *Mega-trends 2000* – N. Y., 2) *Towards developing new teacher competencies in response to mega-trends in curriculum reforms.* – Bangkok, 1992.]. Вони і визначають сутність інноваційних перетворень у навчанні.

Специфіка підвищення кваліфікації викладачів вимагає вибору і застосування активних методів навчання. До умов організації занять із застосуванням активних методів відносяться: проектування; співпраця та кооперація; колективна взаємодія; управління формуванням і розвитком індивідуально-типологічних особливостей слухачів. Тобто залучення учасників навчального процесу в активну діяльність, де слухач відповідає, аналізує, оцінює, класифікує і т. п. Де відбувається зміна моделі педагога: співорганізатор, партнер, інтерпретатор, модератор, консультант, діагностик пізнавальної діяльності учнів і т. п.

На курсах підвищення кваліфікації вчителів математики, хімії та фізики Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ми використовували застосування методу «мозкового штурму» (брейнстормінг), призначеного для продукування ідейних рішень під час роботи в групі, а також для вирішення творчих педагогічних завдань в галузі підвищення якості освітніх послуг інституцій. Застосування методу брейндормінгу здійснювалося за схемою «Зміст у формі». Це означає, що за зазначеною технологією здійснювалася робота зі слухачами і цю ж технологію розглядали як досліджуваний матеріал.

Брейндормінг – [англ. brainstorming < brain мозг + storm буря, шторм] психол. метод, який використовують у соціальній інженерії і ігротехніці (ділових та інноваційних іграх). Він спрямований на стимулювання творчої активності, розкріпачення розумового заряду в... [4].

Метод брейндормінгу, або метод «мозкового штурму», або «мозкова атака» розроблений у США в 1938 році А. Осборном як метод вирішення складних технічних винахідницьких завдань на промислових підприємствах. Зараз цей метод представляє інтерес як найпростіший спосіб колективного пошуку рішень і може успішно застосовуватися у навчальному процесі [1, 3].

Під час проведення «мозкової атаки» викладач виступав в якості «замовника» і «диригента». Він коротко викладав суть проблеми і правила (умови) проведення «мозкової атаки», а саме:

1. Забороняється всяка критика будь-яких думок і пропозицій.
2. Забороняється переривати співрозмовника.
3. Дозволяється хвалити і розвивати ідею.
4. Віддається перевага кількості, а не якості ідей.
5. Заохочується комбінування і перенесення вже висловлених ідей.
6. Фіксується весь потік пропозицій (стенограма, запис на диктофоні).

Ми рекомендували під час експерименту не боятися висловлювати самі несподівані, фантастичні, і навіть безглузді пропозиції. Пропозицій мало бути якомога більше. Вони повинні котитися лавиною, безупинно. Якщо наставала заминка, педагог сам мав подати пропозицію тощо.

Дослідження показало, що упорядкованість, відпрацьованість процедур в даному методі роблять його «спільним» в процесі навчання. У той же час робота за цим методом вимагає від педагога певної психолого-педагогічної кваліфікації і високої віддачі.

Ми розглянули ряд варіацій формування груп, що можуть застосовуватися під час брейндормінгу.

«Мозкова атака» – 66 Д. *Філіпса*. Всі учасники діляться на групи по шість чоловік і протягом шести хвилин проводять «мозкову атаку». Після цього всі найбільш цікаві ідеї передаються іншим групам для фантазування та генерування ідей асоціацій. Ці вторинні ідеї і є основою для вирішення змістовних проблем.

Подвійне кільце Сократа. Цей метод найбільше підходить до колективам, які налічують 15 і більше осіб. Учасники атаки діляться на дві групи: в центрі та навколо. У центрі стоять сім стільців, шість з них займають учасники, а сьомий – завжди вільний. У зовнішньому колі, на периферії, існує заборона на розмови – тут можна лише писати. Говорити і обговорювати тему можуть тільки ті, хто знаходиться у внутрішньому колі. Якщо у когось із зовнішнього кола виникає бажання щось висловити, то займає вільний стілець, і тоді хтось із внутрішнього кола має піти, звільнивши сьомий стілець [5].

Рада піратів. В маленьких колективах (6-10 осіб) цікаво проходить «мозкова атака» у вигляді гри «рада піратів». Всі, крім експерта (педагога) розсаджуються в коло, розподіляють ролі – від юнги до капітана затонулого піратського брига – і, починаючи з молодшого, за статусом, йде обговорення теми. Кожен повинен висловити нову ідею. Той, хто не зможе сформулювати її (а це не просто, особливо, коли піде гра по другому або третьому колу), «з'їдають» голодні пірати, тобто вибуває з гри. В кінці залишається найбільш плідний пірат [1].

Ігрова ситуація сама задає темп і інтригу «мозкового штурму», і втручання ведучого часто не потрібно. Відстежити і вичленувати найбільш цікаві ідеї – це вже завдання самого замовника чи педагога.

Слухачі на курсах проходили всі варіації методу «мозкового штурму» для того щоб визначити найбільш зручний, ефективний, прийнятний до різних ситуацій, тематики, предмету; прийнятний особисто для викладача з урахуванням його психологічних особливостей, темпераменту, характеру і т. д.

Як показала практика метод «мозкова атака» володіє колосальним потенціалом розвитку творчих можливостей особистості, дозволяє розвивати мислення, пам'ять, увагу, прищеплювати уміння швидко орієнтуватися в ситуації, формувати впевненість у собі, приймати рішення, розвивати комунікативні вміння, толерантність у стосунках зі своїми колегами.

Проаналізуємо етапи та правила «мозкового штурму». Правильно організований «мозковий штурм» включає три обов'язкових етапи. Етапи відрізняються організацією і правилами їх проведення:

1. Постановка проблеми. Попередній етап. На початку другого етапу проблема повинна бути чітко сформульована.

2. Генерація ідей. Основний етап, від якого багато в чому залежить успіх всього «мозкового штурму». Тому дуже важливо дотримуватися правила для цього етапу. Важливо – кількість ідей і тому не робіть ніяких обмежень.

Практика показала на типові помилки:

1. *Змішання штурму на нараду.*

Потрібно пам'ятати, що «мозковий штурм» – це не нарада, не диспут і не сеанс психотерапії. Колективне проголошення банальностей по команді ведучого «Ну, колеги, сміливіше, висловлюйтеся, у нас на порядку денному «мозковий штурм» за визначенням не може надати нової якості ідей (а це те, що насправді потрібно, якщо, звичайно, обговорюється складна професійна проблема).

2. *Складне завдання не роздроблено на більш прості задачі.*

Про що часто забувають при вирішенні творчих завдань. Дослідження показало, що «мозковий штурм», ймовірно, ефективний при вирішенні відносно простих завдань «в один-два ходи». Вирішення більш складної задачі цим методом можливо лише за умови дуже сильного дроблення на підзавдання. Зрозуміло водночас, що в такому випадку витрати часу на проведення штурму значно зростає.

3. *Відсутність розігріву.*

Як ми вже написали, для початку штурму недостатньо бадьорого вигуку ведучого: «Сміливіше, видавайте Ваші несподівані ідеї!». Уявіть собі, що штурм проводиться на якійсь школі. Учасники штурму – втомлені, обтяжені проблемами люди, хто-то з них тільки що пообідав, у когось болить голова... Серед учасників – і керівники, і підлеглі (часто пишуть, що учасники повинні бути приблизно однакові за статусом, на практиці це не завжди можливо). І від ведучого потрібно зокрема, щоб на якийсь час підлеглий забув, що він підлеглий.

Далі, щоб обговорення «завелися» необхідна розминка або розігрів, так зване «психологічне вирівнювання» учасників. З цією метою вкидається якась нейтральна, проста тема. Скажімо, дуже легко спровокувати обговорення, якщо почати з питання: «Як звали Олександра Сергійовича Пушкіна?» «Хто відкрив закон Ома?», «Автор таблиці Дмитра Івановича Менделєєва». Як показує практика, під час такої процедури деякі учасники починають щасливо реготати. Ось тут і починається основна тема.

Потім слід забезпечити виконання правил методу. Повна заборона на критику і будь-яку (в тому числі позитивну) оцінку висловлюваних ідей, так як оцінка відволікає від основного завдання і збиває творчий настрій. Вітаються незвичайні, і навіть абсурдні ідеї. Комбінуються і поліпшуються будь-які ідеї.

Наступний етап – це групування, відбір і оцінка ідей. Цей етап часто забувають, але саме він, як показало дослідження, дозволяє виділити найбільш цінні ідеї і дати остаточний результат «мозкового штурму». На цьому етапі, оцінка не обмежується, а навпаки, вітається.

В процесі «мозкового штурму», як правило, спочатку рішення не відрізняються високою оригінальністю, але з прищестям деякого часу типові, шаблонні рішення вичерпуються і в учасників починають виникати незвичайні ідеї. Всі ідеї записуються ведучим.

Потім, коли всі ідеї висловлені, проводиться їх аналіз, розвиток і відбір. У результаті знаходиться максимально ефективне і часто нетривіальне рішення задачі.

Ми знали, що «мозковий штурм» дає можливість об'єднати в процесі пошуку рішень дуже різних людей; а якщо групі вдається знайти рішення, то її учасники зазвичай стають стійкими прихильниками його реалізації. Тому впровадили даний метод в навчальну програму курсу підвищення кваліфікації, щоб практично вивчити і технологію вище згаданого методу, і недоліки, і переваги, і головне ефективність генерації ідей; викладачі могли в подальшому застосувати цей метод в навчальному процесі своїх навчальних закладів. Хочеться відзначити, що метод «мозкового штурму» може бути ефективно використаний освітніми організаціями для поліпшення якості роботи команд (груп) як учнів, так і вчителів.

Ми рекомендуємо проведення «мозкового штурму» у вигляді гри, брейн-рингу, дискусії, проекту, вирішення проблем, спільної роботи з вироблення ідей. Пропонуючи різноманітні варіації у проведенні цих видів роботи – в будь-якому випадку, такий вид роботи є креативним і часто максимально наближеним до реальної ситуації. З різноманіття і великої кількості технік можна вибрати ту, яка відповідає конкретним завданням та цілям.

Дослідження показало, що техніка «мозкового штурму» ґрунтується на двох принципах – це заборона виголошення вироку будь-яким думкам на початку обговорення і принцип трансформації кількості в якість.

У ході експерименту нами були вдосконалено *основні правила проведення «мозкового штурму» на курсах підвищення кваліфікації викладачів*, а саме:

1. Учасникам заборонено критикувати ідеї, навіть якщо вони не заслуговують критики або «виходять за рамки».
2. Всі слухачі не повинні боятися того, що їхні ідеї будуть освітані колегами.
3. Кожному учасникові необхідно розкріпачити розум для того, щоб подавати самі фантастичні та нереальні ідеї.
4. Немає обмежень по кількості ідей.
5. Кожен учасник висловлює свої найсміливіші пропозиції вголос.

Одним словом сеанси уяви мають бути щасливими годинами. «Мозковий штурм» – це коли ми думаємо вільно і продуктивно в обстановці комфорту і задоволення... Тому використання методів стимулювання творчого мислення на курсах підвищення кваліфікації викладача дозволило актуалізувати потенційні можливості кожного суб'єкта педагогічної діяльності.

Висновки. В ході дослідження нами було адаптовано метод брейнстормінгу для організацій занять за схемою «зміст у формі» на курсах підвищення кваліфікації викладачів шляхом: *доопрацювання* техніки організації та проведення «мозкової атаки»; *аналізу* основних помилок при проведенні брейнстормінгової сесії; *розробки* рекомендацій до застосування ряду методів формування груп для роботи за методом «мозкового штурму»; *удосконалення* основних правил проведення «мозкового штурму» на курсах підвищення кваліфікації викладачів. Перспективним бачимо застосування online brainstorming на дистанційних курсах.

Література:

6. Григорович Л. А. Педагогика и психология [Текст]: учеб. / Л. А. Григорович, Т. Д. Марцинковская. М.: Гардарики, 2004.
7. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии. (Анализ зарубежного опыта) [Текст] / М. В. Кларин. – Рига, 1995. – 176 с.
8. Панфилова А. П. Инновационные педагогические технологии: Активное обучение [Текст]: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. П. Панфилова. – М.: Издательский центр «Академия», 2009. – 192 с.
9. Российская педагогическая энциклопедия [Текст]: В 2 т. / Гл. ред. В. В. Давыдов. – М., 1993. – Т. 1.
10. Хуторской А. В. Современная дидактика [Текст]: Учебник для вузов / А. В. Хуторской. – СПб: Питер, 2001. – 544 с.: ил.

Жанара Садыкова
(Қазақстан, Астана)

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ БҰЗЫЛЫСТАРЫН МУЗЫКАЛЫҚ ФОЛЬКЛОР АРҚЫЛЫ ТҮЗЕТУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Музыкалық фольклорды психикалық дамуы тежелген (ПДТ) мектепке дейінгі балалардың эмоционалды ауытқуларын оңалтудың бір тәсілі ретінде қарастырғанда, біз нақты психологиялық-педагогикалық әрекет туралы сөз қозғаймыз, яғни, баланың дамуында белгілі бір ауытқуларды оңалтуға бағытталған коррекциялық және педагогикалық шаралар туралы айтамыз.

Дамуындағы әр түрлі кемістіктері бар баланың жалпы қоршаған ортаға енуін қамтамасыз ететін білім беру үлгісінің бағыттарын анықтаған кезде Л.С. Выготский «оң шығармашылық педагогикаға» көшуді жөн көріп отыр. Сонымен қатар, оның пайымдауынша, мектепке дейінгі бала тұлғасының қалыптасуы мен оның психикалық функцияларының реттелуі, ең алдымен, эмоционалды саламен тығыз байланысты. Дәл осы бала психикасының саласының ерекшелігімен оған өнердің әсер етуінің эмоционалды-образдық күшімен *тығыз байланысты*.

Психологиялық-педагогикалық коррекцияға жататын эмоционалды саланың дамуындағы ақаулар елеуметтік сұраныстар мен қажеттіліктер талап ететін талаптарға сәйкес келмеуінің салдарынан туындайды.

Музыкалық фольклор мақсатқа жетудің құралдарының бірі болып саналады және оның басты мақсаты психикалық дамуы тежелген (ПДТ) мектепке дейінгі балалардың эмоционалды ауытқуларын оңалту, оның дамуындағы барлық параметрлерін, сонымен қатар психиканың аффективті компоненттерімен байланысты оның компенсаторлы мүмкіндіктерін белсендендіру.

Психикалық дамуы тежелген (ПДТ) мектепке дейінгі балалармен оңалту-дамыту жұмыстарын әр түрлі мамандар өткізді. Бұл жағдайда баланың эмоционалды жағдайын, коррекциялық-дамыту шараларының әдіс-тәсілдерін және көлемін тек бір ғана маман таңдалмай, бірнеше мамандарға қосылып өткізуге болады. Мысалы: психолог, логопед, музыкотерапевт, ойынтерапевт.

Музыкалық фольклор эмоционалды ауытқуларды емдеудің бір тәсілі ретінде қолданатын маңызды шарттарының бірі бұл қолайлы қоршаған ортаны қалыптастыру болып саналады. Коррекциялық-дамыту сабақтары жүргізілетін бөлме безендіріліп, қабырғаларда тұрмыс тіршілігінде қолданылатын заттар ілініп, фольклорлы тақырыптарда салынған түрлі суреттер, сонымен қатар балалардың өз қолдарымен жасаған бұйымдары да алуға болады. Бөлмеде, бір топ балаларды орналастыруға арналған үлкен кеңістік болуы тиіс. Сонымен қатар, бөлмелерде айналып өлең айтатын ойындар, музыкалық-ритмикалық қозғалыстар, түрлі музыкалық ойындар және тіпті қарапайым музыкалық аспаптар арқылы ойындар өткізіледі. Осылай, кішкентай бала үшін бөлме өте қызық көрінді, және де баланың психологиялық ыңғайлығы мен ашық болуына барлық мүмкіндіктер жасалынады.

Коррекциялық-дамыту сабақтары хормен(хоровод) жүріп өлең айтудан басталады. Хормен жүріп өлең айту музыкалық терапияда кеңінен қолданылатын әдістердің бірі. Бұл әдістің басты нысаны – табиғи шарттары аясында дене қарым-қатынасы арқылы балалар бір-бірімен эмоционалды қатынас орната алады. Біздің сабақтардың құрамындағы мұндай сабақтар жалпы білім беру маңыздылығымен айқындалады, бір жағынан балалар музыкалық әсерлер алса, екінші жағынан олардың алдында музыкалық фольклордың негізгі ритмикалық ерекшеліктерін зерттеу сияқты нақты оқу мақсаты тұрады. Әрбір сабақтың басы мен аяғында бірлесіп хормен жүріп өлең айту барысында балалар арасында оң эмоционалды атмосфера мен қарым-қатынастың орнауына аса мән беріледі. Негізі бірлесіп хормен жүріпөлең айтуға сабақтың тең жартысы кетеді. Бірлесіп айналып өлең айту дәл осы құбылыстарды шешуге бағытталған коррекциялық-дамыту сабақтарының басында аса қиын сұрақтардың шешілуі талап етіледі, бұл: балаларды жинау мен олардың назарын музыкалық үлгілерді тыңдау мен қабылдауға бағытталады.

Музыка мен эмоцияларды ажырата алу қабілетін үйретуге музыкалық мозаика қолданыға болады. Педагог балаларға арнайы карточкалар тартатып, әрбір карточканың артында белгілі бір бет әлпетін білдіріп тұрған балалардың беттері салынған. Бұл карточкалар «көңіл күй карточкалары» деп аталады. Музыкалық үзінді немесе пьесаны тыңдағаннан кейін мектепке дейінгі балалар қолындағы карточкалардың бірін көтеру қажет. Келесі сабақтарда балалар өздерінің сезімдерін вербалды түрде сипаттауға тырысады.

Біздің сабақтардың құрамындағы халықтық өлеңдерді орындауға маңызды рөл берілген, себебі олар мектепке дейінгі балаларда эмоционалды күйлерді салыстыру, теңдестіру сынды қасиеттерге үйретеді. Сонымен қатар, балалар өз бетінше оларды тануға тырысады, бұл балалардың эмоционалды саласының дамуындағы маңызды шарттарының бірі болып болып саналады.

Өлең айту дем алуды тереңдетеді, дауыс аппаратының нығаюына көмектеседі. Өлең айту балаларда әрдайым жақсы эмоциялар туындатады, олардың сөйлеу әрекеттерін белсенді етеді, эмоционалды саланың мінсіздік, өзара қарым-қатынасқа деген негативті қатынас, өзіне өзі сенбеу сынды қасиеттерінен арылуға көмектеседі.

Балалардың музыкалық фольклорды жаттауда балаларға ұйықтар алдында айтылатын бесік өлеңдеріне маңызды орын беріледі. Тыныш, баяу және ұзын әуен алаңсыздық деңгейінің түсуіне жәрдем болады. Бесік өлеңдерін жаттаған кезде балаларға ойыншық таңдап, оны қолдануға мүмкіндік беріледі. Өзінің ойыншығын жатқызып тербеген кезде кішкентай бала әуеннің ырғағымен нақты қозғалыстар жасайды, ол өзінің қимылдарын жақсы қабылдауға, көңіл күйдің жақсаруына әкеледі.

Тербелеу барысында релаксация элементтерін де қолдануға болады. Халық өлеңдерін орындаған кезде балалар өздерінің дауыстарының анық функцияларын ажыратады. Мысалы, көптеген халық өлеңдері еліктеу әуендеріне ие: сұрақ-жауап, мысықтың, иттің дауысы, қуыршақты тербелеу және т.б. олар фольклор материалының интонациялық компоненттері болып саналады және олар үрдіс барысында көптеген эмоцияларды береді (өкініш, қуаныш, таң қалу және т.б.). Мұндай музыкалық материалда алуан түрлі өмірлік жағдайлар, адамдардың жүріс-тұрыстары: қорқыныш, үрей, алаңдаушылық, қуаныш, қайғы адамның жақсы және жаман жақтары ортаға салынады. Фольклорлы материалды орындаған кезде балалар нақты кейіпке кіріп, кейіпкерлермен бірге өмір сүріп, олардың жағдайларын сезінуге мүмкіндік алады (қайғы, жылау, қуаныш, қорқыныш және т.б.). Фольклорлы музыкалық материалмен жүйелі түрде жұмыс жасау балаларда қорқыныш пен қатал болу эмоционалды ауытқуларын оңалтуға мүмкіндік береді.

Музыкалық драматизация ең қолайлы нәтижелер береді. Бала атақты өлеңдерді жеңіл етіп рифмаға сала алады (мысалы, «Два веселых гуся», «Во саду ли в огороде», «Тучи»), сонымен қатар өзінің берген эмоцияларына билеп, би қозғалыстарын да рифмаға салады. Музыкалық драматизация барысында балалардың өзін-өзі беруінің себептерінің бірі бұл эмоциялар. Музыкалық фольклорды зерттеген кезде ерекше назар көбінесе күнтізбелік және салт-дәстүрлік өлеңдерге беріледі. Мұнда, жыл мезгілдерінің, ауа райының, құстардың, жәндіктердің және өсімдіктердің мінез-құлықтарының көптеген ғасырлар бойы жиналған ерекшеліктері байқалады. Егер балаларға тыңдауға аудиожазба беретін болсақ, онда балалар ең алдымен желдің «өлең айтқанын» немесе жапырақтардың сылдырын жақсы бақылайды. Бұл баланың жанын оятады, баланың бойында әсемдік, рахымшылдық сезімдерін тудырады. Балалар мұндай фольклорды үйренгеннен кейін аса тыныш күйге бөленеді, қатаң, конфликтілік және қатал, аффективті реакциялар деңгейі төмендейді.

Сонымен, фольклор балалардың музыкалық-ритмикалық дамуының маңызды саласының бірі болып саналады. Музыка сабақтарында айналып өлең айтудың, билеудің, ойындарды «ойнаудың», яғни образдық сипаттары бар қозғалыстар орын алуы мүмкін (мысалы, «Во кузнице», «Тень-тень», «Три

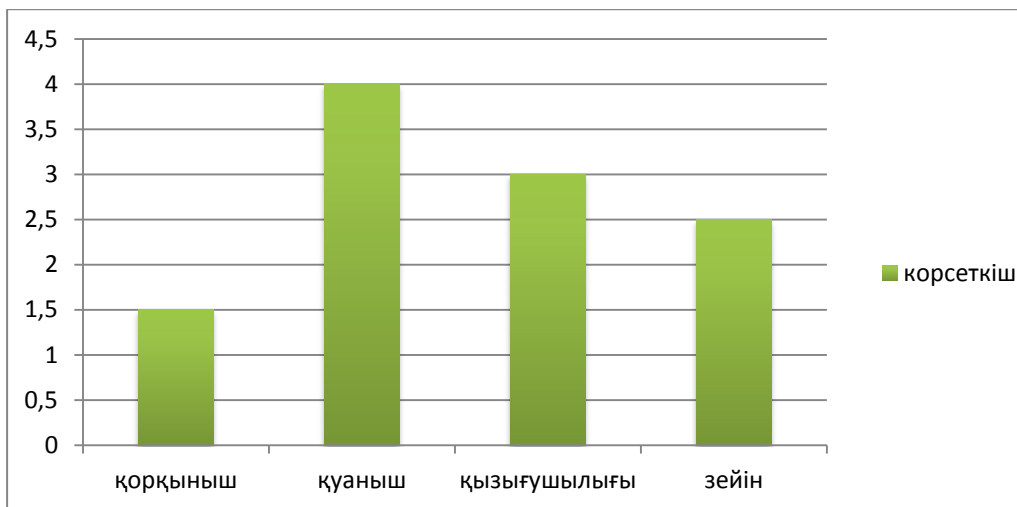
матрешки»және т.б.). балалардың қозғалыстарын музыка арқылы сүйемелдеу балаларды өздерін еркін сезінуге, олардың энергияларының жарқын болуына көмектеседі.

Қарапайым музыкалық аспаптарды қолдану коррекциялық-даму сабақтарының маңызды шарттарының бірі болып саналады. Балалар өздерінің эмоцияларын түрлі музыкалық аспаптарда бере алады. Негізі, ең алдымен кішкентай баланың музыкалық аспаптарға және түрлі әуендерге деген психикалық жағдайын анықтау қажет. Педагог баянда белгілі бір әуенді тереді, ал балалар қарапайым музыкалық аспаптар арқылы аккомпанемент функциясын орындайды. Ұжымдық музыкалық топ балаларға үлкен қуаныш пен эмоционалды көтеріліс береді. Ансамбль құрастыру бір бала мен оны қоршаған балалар, ата-аналар мен педагогтер арасында өзара қарым-қатынас орнатуға аса қажет. Музыкалық жоғарғы деңгейге жету мұнда мақсат болып саналмайды. Бірлесіп әуен ойнау мен оң эмоциялар қосындысынан қорқынышпен байланысты аффективті кебісу мәселесі шешіледі. Мұндай жұмыс барысында балалар қоршаған ортаны танумен қатар, сонымен бірге өздерін, өздерінің денесі мен эмоцияларын бақылай алады. Балаларға аспаптарды өз бетінше таңдау мүмкіндігі беріледі. Осылай, педагог орындықтарға музыкалық аспаптарды орналастырады. Бала аспаптың атауын атайды, оның қандай дауыс беретінін әуенге салады, сосын музыкалық аспапты қолына алады. Осылай, бала алдында тұрған басты мақсатты, яғни белгісіз зат алдындағы, қоршаған ортадан бөліп тұрған өзінің қорқынышын жояды.

Музыкалық сабақтар, фольклорлы материалдармен жұмыс жасаған кезде, ойын технологияларын да қолдану қажет. Музыкалық - салт-дәстүр ойындары эмоционалды серпіліспен және балаға оң әсерін тигізеді, яғни мерекелік көңіл күй тудырады. Моториканың адекватты анықтығы мен оның дауысының интонациясы бала психикасының дұрыс дамуының көрсеткіші болып табылады. Осылай, бимен, ойынмен қосылған музыка, дауыс интонациясы дені сау тұлғасының қалыптасуының негізгі шарттарының бірі, дені сау деп физикалық, психикалық және рухани салалары қозғалады.

Біздің сабақтардың ең бастысы, мектепке дейінгі балалар аймақтық фольклорлық материалмен танысады. Дұрыс таңдалған музыкалық фольклор ағзаның қорғаныс күштерін белсенді етеді, баланың жасырылған потенциалды мүмкіндіктерін ажыратады, сонымен қатар балалардың әлеуметтік маңызы бар іс әрекеттерді жасауға дайындайды.

Диагностикалық жұмыстар жүргізілді. Біз келесі суретте көрсетілген формадағы 24 күн ішіндегі нәтижелер қарастырылды:

Психикалық дамуы тежелген(ПДТ) мектепке дейінгі балалармен музыкалық фольклор арқылы эмоционалды ауытқуларын оңалту бойынша коррекциялық-дамыту бағдарламасының тиімділігінің бағасы

Жоғарыда көрсетілген коррекциялық-дамыту жұмысы ПДТ бар балалардың эмоционалды сферасы айқындайтын дисбалансты жоюға немесе одан арылуға мүмкіндік береді. Оқытудың мазмұны, ең алдымен, сенсорлы-перцептивті сферасының (білдіру қызметі) еркіндіктегі стимуляциясын, жүріс-тұрыстың және жалпы қызметтің жұмысын аңғарады, бұлар, эмоционалды реттелудің функцияларын қалыптастырады және әлеуметтік эмоциялардың дамуына әкеледі. Және эмоционалды реттелудің барлық жүйесі үйлесімді болуға тырысады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Выготский Л.С. Основы дефектологии// Собр. соч. М., 1983. Т. 5.
- 2 Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве, норма и отклонение. М., 1990. С. 4.
- 3 Медведева Е.А. Изучение творческого компонента социокультурного становления личности детей с ЗПР в условиях взаимодействия с искусством// Дефектология. 2007.№5. С. 10-18.

Таубалдиева Ж., Оңғарбаева С.С., Қожаханова Ж.С.
(Талдықорған, Қазақстан)

САБАҚТА КӨРКЕМДІК ІС-ӘРЕКЕТТЕРДІ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ

Музыка аспабында және оның мазмұнына түрлі көркемдік іс-әрекеттердің нұсқалары мен түрлерін енгізу музыкалық білімнің заманауи әдістемесінің магистральды желілерінің біріне саналады. Музыка мен өнердің тағы басқа түрлері құбылыстары арасындағы үйлестікті жүргізу, олардың арасындағы ортақтық пен ерекшеліктерді орнықтыру оқушылардың музыканың айырықшылығына, білімгерлер көркемдік мәдениетінің дамуына қол жеткізуіне жол ашады.

Оқушылар білім беру жүйесіндегі музыкалық бейімделген жартылай көркемдік іс-әрекеттер музыканың сипаты мен оның музыкалық - ырғақтық және сахналық құралдарымен, жасампаздық өнер құралдарымен (суретте, сәндік-қолданбалы шығармашылықта) дамуындағы жекелей-тұлғалық тәжірибе жинақтауына бағытталған [1].

Оқушылар музыка сабағында көркемдік іс-әрекеттерді жүргізу үрдісі барысында игерілетін білім, мәнерліліктің сахналық құралдарын таңдауға қажетті дағдыларды жетілдіріп, ән айту және аспаптық музыкалардың сахналық нұсқаларын іздестіру, көркемдік ойды құрастырып және оны сахналық құралдар арқылы орындауда музыкалық туындыны драмаландыру айырықша маңызға ие болады.

Оқушылар өзінің музыка мазмұнына қатысты сезімдік-бейнелік түсінігін, музыкалық туындымен қатынас үрдісінде пайда болған сезімдері мен күйзелістерін еркін импровизациялық түрде және музыкалық-ырғақтық (сонымен бірге би түріндегі), музыкалық-жасампаздық, музыкалық-сахналық композициялар жасау кезінде де бере алады.

Оқушылар бітірер кезде келесі міндеттері көздейді:

- музыка сипаты мен оның жекелей-тұлғалық композициялары мен импровизациялар (оның ішінде бірге би композициясы мен импровизация да бар) жасау кезіндегі іс-әрекеттердің ұжымдық түріндегі икемділік құралдармен даму ерекшеліктерін беру мүмкіндіктері туралы;
- сахналауға киімдер мен безендірулер жасауда жасампаздық өнерінің құралдарымен (суретте, әсемдік-қолданбалық шығармашылықта) музыкалық туындының мазмұнын бейнелік білдіру;
- музыкалық бағдарланған түрлі көркемдік іс-әрекеттер саласында алынған білімдер, ептіліктер мен дағдыларды өзінің күнделікті тірлігінде, іс жүзіндегі қызметінде музыкалық таңданыстарын ырғақтық, жасампаздық және тағы да басқа көркемдік құралдарымен бере білуге пайдалануы.

Негізгі жалпы білім беретін мектептерде музыка бағдарламасында көркемдік іс-әрекет мыналарға бағытталған:

- өнердегі және өмірдегі құбылыстарға, әлемге сезімдік-тұтастық қарым-қатынастың дамуына;
- оқушылардың қоршаған әлемді сұлулық заңы бойынша бағалау тәсілдерін, шығармашылық мүмкіндіктерін, оның зияткерлік және сезімдік саладағы көркемдік талғамғын дамыту мен тәрбиелеу;
- классикалық және заманауи өнерлер туралы білімдерді игеруге;
- музыканың басқа өнер түрлерімен және өмірмен өзара байланысы туралы, отандық және шетелдік көркем мәдениеттің көрнекі туындыларымен танысуға;
- көркемдік-шығармашылық іс-әрекеттердің іс жүзіндегі ептіліктері мен дағдыларын меңгеруге;
- әлемдік мәдениетке қол жеткізуге және өз халқының көркемдік дәстүрлері мен өнеріне тұрақты қызығушылықтың қалыптасуына.

Негізгі мектептегі сабақтар мазмұнында оқушылардың музыканың басқа өнерлермен өзара байланысына, өнердің әр түрлеріндегі ерекшелік пен жалпылықтарды анықтауға қол жеткізуіне айырықша назар аударылады.

Оқушылар бұл саладағы музыкалық-шығармашылық іс-әрекеттердің тәжірибедегі шығарманың көркемдік бейнесін ашу үшін өнердің басқа түрлерінің: қозғалыс өнері, жасампаздық өнері, көркемсөз өнері, өнердің сахналық түрлерінің мүмкіндіктері тартылатын музыкалық іс-әрекеттердің алуан бейнелі түрлерін жүзеге асыру үрдісі барысында алады. Сонымен бірге мұнда музыкалық бейнені ырғақтық құралдарымен (мұның ішінде билеу құралдары да бар) жүзеге асырудың жекелей-тұлғалық тәжірибесін байыту; көркемдік ойды құрастыру мен музыканың сезімдік-бейнелік мазмұнын сахналық құралдармен жүзеге асыру; музыкалық туындыны сахналық орындаудың нұсқаларын іздестіру қарастырылады[2].

Музыкалық бейімделген түрлі көркемдік іс-әрекет ересек - 8 және 9 сыныптарда аса үлкен маңызға ие болады. Өйткені бұл сыныптардағы сабақтар мазмұнында мына проблемаларды арнайы түрде, барынша тереңдете сараптау қарастырылған:

- музыканың ерекшелігі мен оның басқа да өнер түрлері қатарындағы орны;
- түрлі өнерлердегі көркемдік бейнелердің сабақтастығы;
- түрлі өнерлердегі мәнерлілік құралдарының (дыбысталулардың, желілердің, бояулардың) ерекшеліктері, тақырыптарының ортақтығы;
- кино мен театрдағы музыка.

Шығыс пен Батыстың ұлттық музыкалық мәдениеттеріндегі әлем суреті көрінісінің ерекшелігі;

тұлғаның рухани жетілуіндегі музыкалық өнер мен оның мүмкіндіктерінің міндеті; түрлі дәуірлер мен стильдік бағыттардағы композиторлар шығармашылықтарындағы өмірдің мәңгілік мәселелерін (өмір мен өлімнің, рухтың мәңгілігі мен жер бетіндегі тірліктің қысқалығының, махаббат пен көреалмаушылықтың, соғыс пен бейбітшіліктің, жеке тұлға мен қоғамның, адам жанындағы ішкі қарама-қайшылықтар мен тағы басқалардың) ашып көрсету оқушылардың басты назарында болуының маңызы аса зор.

Мұндай тақырыптар бұрындары да көтеріліп келген. Және тек қана музыка сабақтарында ғана емес, сонымен қатар әдебиет және көркемөнер сабақтарында да олар өнердің басқа түрлеріне қолдануға байланысты екені белгілі.

Оқушылар орыс және шетелдік жазушылар туындыларын оқу барысында, көркемөнер туындаларымен танысқанда, телебағдарламалар, кинофильмдер, спектакльдер және тағы басқаларды көру кездерінде көрініс береді. Сондықтан да, оқушылармен аталған салада жинақталған тәжірибе, оқушылардың тұрмыстық заңдарға қол жеткізуге деген ұмтылыстары, адамзат пен әлем арасындағы туыстықты ұғынуы мен сезінуі, естігіндері мен көргендеріне өз бағасын беруге, барлығын "өз көзімен" көруге деген ынтасы мұғалімге жоғарыда айтылған тақырыптарды жаңа, түрлі көркемдіктегі деңгейде қарастыруға мүмкіндіктер береді, олар:

- көркем мәдениеттегі музыканың маңызы мен оның рөлі;
- көркемдік бейнелер, тақырыптар, бастамалар жалпылығы деңгейінде өнердің алуан түрлері арасындағы өзара байланысын орнықтыруды.

Музыкалық бейімделген түрлі көркемдік іс-әрекеттерді ұйымдастыру мен оның мазмұнын сипаттайды;

- ол көркемдік-бейнелік немесе көмекші-дидактикалық міндеттерді шешу үшін енгізіледі;
- өнердің мұндай түрлерінің өзара байланысы оқу үрдісі барысында орындалады.

Көркемдік-бейнелік міндетті шешу үшін сабақтар мазмұнына түрлі көркемдік іс-әрекеттердің басқа бір түрлерін енгізу кезінде оқушылардың көркемдік-бейнелік түсініктері басты назарда болады [3].

Бұл жағдайда музыкалық бейімделген түрлі көркемдік іс-әрекеттерді ұйымдастыру мен оның мазмұны айтарлықтай мөлшерде оқушылар музыкалық іс-әрекеттердің қандай да бір түрі арқылы басқа бір нақты өнермен өзара байланысқа түсетіндігіне тәуелді болмақ. Оның үстіне өнердің қандай түрлерінің арасында өзара байланыстың байқалғанына қарамастан, оқушылардың басты назарын келесі салыстыруларға көңіл бөледі:

- оқылып отырған туындалардың көркемдік бейнелері мен бастамалары, тақыраптарына;
- әртүрлі өнерлердің мәнерлілік құралдарына;
- өмірлік құбылыстарды көрсетудегі өнердің мүмкіндіктеріне.

Сонымен, музыка мұғалімі жүгінетін музыкалық бейімделген түрлі көркемдік іс-әрекеттерді көркемдік-бейнелік деңгейде жүзеге асырудың негізгі әдістері болып табылады, олар :

- Музыкалық құбылыстарды өнердің тағы басқа түрлеріндегі ұқсас құбылыстармен салыстыру,
- Оқушыларға өнердің басқа салаларындағы көркемдік оқытушығармашылық іс-әрекеттері арқылы музыкалық іс-әрекеттердің басқа да түрлерінің белсенділігін арттыру.

Оқу-әдістемелік әдебиетінде музыканың өнердің басқа да түрлерімен көркемдік-бейнелік деңгейдегі өзара байланысын анықтау үшін, берілген тапсырмалардың үш түрі ұсынылады, олар:

- музыкалық туындыларды салыстырмалы түрде талдау, бір жағынан әдеби туындыларды, көркемөнер туындыларды, киноөнерін және театр өнерін т. б. басқаларды талдау болып табылса, басқа жағынан олардың көркемдік-бейнелік саласы мен мәнерлілік құралдарындағы ерекшеліктер мен жалпылықты анықтау мақсатындағы салыстырмалы талдау;

- өнердің әр түрлеріндегі туындыларды салыстырмалы талдау, бұл талдау олардың өмірлік мәселелерін, нақтырақ айтқанда оларды өздерінің жүзеге асуларынан алған өмірлік құбылыстарды анықтауға бағытталған;

- оқушылар өнердің әр түрлеріндегі көркемдік оқу-шығармашылық іс-әрекеті (сурет салу, мүсіншілік, кескіндемешілік, музыкалық-ырғақты көркемдік қозғалыс, мәнерлеп оқу, әуенді мәнерлеп оқу, әнді театрландыру және тағы осыған ұқсастар), немесе оқылған музыкалық туындылар туралы, музыкалық өнердің көркемдік-бейнелік саласы туралы, олардың өздерінің және елдерінің өмірлеріндегі сол немесе басқа бір музыкалық оқиғалар жөнінде, өнердің әр түрлеріндегі музыкалық бастаулар жайындағы балалардың музыкалық-бейнелік түсініктерін, музыкалық өнер түрі құралдары арқылы жүзеге асыруға бағытталған.

Көмекші-дидактикалық міндеттерді шешу үшін мұғалімнің түрлі көркемдік іс-әрекеттерге жүгінуі басқа әдістемелік тәсілдерді жорамалдайды. Олардың негіздерінде оқушылардың музыкалық іс-әрекеттердің әр түрлерін жүзеге асыруға аса қажетті дағдылар мен ептіліктерді игеру үрдісін жеңілдету үшін музыкалық сабақтар мазмұнына өнердің басқа бір түрін енгізуге болады [4].

Көмекші-дидактикалық деңгейде музыкалық бейімделген түрлі көркемдік іс-әрекеттерді орындаудың негізгісі - үлгілеу әдісі. Нұсқалардың осындай көп түрлілігіне қарамастан беріліп отырған музыкалық туындыны, оның жанрлық және стильдік белгілері мен осыған ұқсастығын музыкалық-тілдік немесе орындаушылық құралдары, музыкалық-композициялық ерекшеліктерін өнердің бір немесе бірнеше түрлерінің құралдарымен үлгілеу, олар үшін ортақ болып табылады.

Белгілі бір музыканы домбыра аспабында тыңдау, оны талдау, туындыны жаттау үрдісінде жүзеге асырылуы мүмкін немесе жеке ән орындау, хормен ән айту және тағы осыларға ұқсас жаттығулар

мазмұнына енгізіледі.

Күні бүгінге дейін музыка мұғалімдері музыкалық білім мазмұнына музыканың өнердің басқа түрлерімен көркемдік-бейнелік тұрғыда ғана емес сонымен бірге көмекші-дидактикалық деңгейдегі өзара байланысын енгізудің көпқырлы тәжірибесін жинақтаған. Оқу-әдістемелік әдебиетте ұсынған тәсілдердің бірқатарын қарастырамық.

Көркемдік-бейнелік деңгейдегі музыкалық бейімделген түрлі көркемдік іс-әрекеттердің әр түрлерін ұйымдастыру мен оның мазмұнын білу, қозғалыс өнері саласындағы іс-әрекеттер мен музыкалық іс-әрекеттердің өзара байланысы қазіргі кездегі әдістемелік тұрғыда барынша сәтті жасалған түрлі көркемдік іс - әрекеттердің түрі болып табылады.

Музыкалық - ырғақты іс-әрекет көркемдік-бейнелік деңгейде тапсырмалардың әр түрлі үлгілерінің орындалуымен көрініс береді.

Қорыта келгенде ,музыка аспабында көркемдік іс-әрекет- оқушыларға ең керекті үрдіс .

Әдебиеттер:

1. Г.П. Стулова. Балалар хорымен жұмыстың теориясы мен практикасы.Педагогикалық жоғарғы оқу орындарындағы студенттерге арналған оқу құралы. - М., 2002.
2. Э.Б. Абдуллин, Е.В. Николаева. Музыка мұғалімінің музыкалық педагогикалық технологиялары. Жоғарғы педагогикалық оқу орындарының студенттеріне арналған оқулық.-М., Прометей баспасы. 2005.
3. Э.Б. Абдуллин,Е.В. Алиев.Мектеп мұғалімі-музыканттың үстел үстіндегі кітабы. - М., 2000.
4. Ю.Б. Алиев. Музыка сабақтарындағы ән салу; сабақтар конспектілері, репертуар,әдістеме. - М., 2005.
5. В.Г. Ражникова.Дыбысталу сипаты белгілерінің сөздігі// В.Г. Ражникова. Музыкалық педагогика туралы сұхбаттар.- М.,2004.

**Таубалдиева Ж.Ш., Зауатбекова Г.М., Қызырхан А., Спанова Ж.Ш.
(Талдықорған қаласы, Қазақстан)**

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ҚАҒИДАЛАРЫ

Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасының жобасында "Жоғары білімді дамытудың негізгі үрдісі мамандар даярлау сапасын арттыру, қарқынды ғылыми-зерттеу қызметімен ықпал-дастырылған инновациялық білімді дамыту, жоғары оқу орындары зерттеулерінің әлеуметтік сала мен экономиканың қажеттіліктерімен тығыз байланысты білім беру және технологияларды жетілдіру болып табылады" деп атап көрсетілгендей, қазіргі білім беру саласындағы басты мәселе: әлеуметтік-педагогикалық ұйымдастыру тұрғысынан білім мазмұнына жаңалық енгізудің тиімді жаңа әдістерін іздестіру мен оларды жүзеге асыра алатын болашақ мамандарды даярлау болып отыр [1].

Яғни, қазіргі заман педагогтарының негізгі мақсаты - оқушылардың алатын білімін сапалы ету, оның толыққанды жеке тұлға болып қалыптасуына негіз қалау. Осыған орай, соңғы кезде оқытудың әр түрлі педагогикалық технологиялары жасалып, мектеп өміріне енгізіліп жатыр. "Педагогикалық технология" терминін 1960 жылдарда шетел зерттеушілері енгізген. "Оқыту технологиясы" ұғымын алғаш рет педагогика ғылымына енгізген А. Макаренко, қазір бұл ұғым оқу-тәрбие үрдісінде кеңінен қолданылып жүр. Ал "Педагогикалық технология" ұғымына алғаш рет жүйелі зерттеу жүргізген Т.Ильина болды [1].

Педагогика ғылымында "Педагогикалық технология" ұғымына біржақты анықтама беріле қойған жоқ.

Көптеген шетелдік ғалымдар технология деп оқытудың объективтік факторларының жиынтығын (бағдарламаланған оқыту құралдары, дидактикалық материалдар, құрал-жабдық, техникалық құралдар, т.б.) қандай да бір үрдісте нәтижеге жету құралы ретінде қарастырады. Мәселен, поляк педагогі Ф.Янушкевич оқыту технологиясының мәнін ашқанда, төмендегідей анықтама берген: „Оқыту технологиясы" деп ғылыми ұстанымдар жүйесінде қолданыс табатын бағдарламаланған оқыту үрдісін айтады және оқу мақсатына жетуге бағытталған оқу тәжірибесінде қолданылады, көбіне оқытылатын пәнге емес, оқушыларға бағытталады, оқыту әдістері мен тәсілдерін сынақтан өткізуге, эмпирикалық талдау жасауға және оқытуда аудиовизальды құралдарды кеңінен қолдануды талап етеді, оқыту теориясын оның тәжірибесімен өзара бірлікте қарастырады" [2].

"Педагогикалық технология дегеніміз – тәжірибеде жүзеге асырылатын белгілі бір педагогикалық жүйенің жобасы, ал педагогикалық жағдайларға сай қолданылатын әдіс-тәсілдер оның құрамды бөлігі ғана" деп В. Беспалько атап көрсетсе, И.Талызинаның пікірі бойынша, педагогикалық технологияның басты мақсаты - іс жүзінде дидактикалық мақсатқа жету үшін қолданылатын ең тиімді әдістерді анықтау. Педагогикалық технология оқыту үрдісін ғылыми жүйелеу бағытында, яғни, оқыту тәжірибесінде қолданылатын ғылыми негізделген талаптар жүйесі болып табылады [1].

Н. Никандров, В. Кан-Калик "Оқытудың бірінші сатысында студенттерді педагогикалық білік пен дағдылардың қолданбалы эвристикалық жүйесі ретінде педагогикалық технологиялар негіздерімен қаруландыру қажет, оларды шығармашылық үрдіс ретінде балалармен тікелей қарым-қатынас жасауға үйрету педагогикалық технологияның мән-мағынасын ашады" деп санайды [2].

Педагогікалық технология - мұғалімнің кәсіби қызметін жаңартушы және сатыланып жоспарланған нәтижеге жетуге мүмкіндік беретін іс-әрекеттер жиынтығы және басты міндеті мыналар:

- оқушының білім алу, даму, басқа да іс-әрекеттерін мақсатты түрде ұйымдастыра білу;
- білімі мен білігіне сай келетін бағдар таңдап алатындай дәрежеде тәрбиелеу;
- өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру;
- аналитикалық ойлау қабілетін дамыту.

Педагогікалық технологиялардың басты міндеті оқушының оқу-танымдық әрекетін жандандыра отырып алға қойған мақсатқа толықтай жету болып табылса, педагогікалық технология кәсіптік қызметтің ерекше түрі болып есептеледі. Оқытудың жаңа педагогікалық технологияларын меңгеру мұғалімнен орасан зор іскерлік пен шығармашылыққа негізделген ізденістерді қажет етеді. Осындай мақсат көздеген жүйелі ізденістер мұғалімнің жаңа технологияны меңгеріп, инновациялық жетсуіне әкеледі [3].

Жаңа педагогікалық технологиямен жұмыс істеу үшін төмендегідей алғышарттар қажет:

- оқу үрдісін интенсификациялауды жаппай қолға алу;
- оқушылардың сабақтастылығын болдырмау шараларын кешенді түрде қарастыру;
- оның ғылыми-әдістемелік, оқыту-әдістемелік, ұйымдастырушылық себептеріне үнемі талдау жасап, назарда ұстау;
- жаңа буын оқулықтарының мазмұнын зерттеп білу;
- пәндік білім стандартымен жете танысу;
- білімді деңгейлеп беру технологиясын игеру арқылы оқушыларға білімді мемлекеттік стандарт деңгейінде игертуге қол жеткізу;
- оқу үрдісін ізгілендіру мен демократияландыруды үнемі басшылыққа алу.

Жаңа технологиялардың педагогікалық негізгі қағидалары мына төмен-дегідей:

- балаға ізгілік тұрғысынан қарау;
- оқыту мен тәрбиенің бірлігі;
- баланың танымдық күшін қалыптастыру және дамыту;
- баланың өз бетімен әрекеттену әдістерін меңгерту;
- баланың танымдылық және шығармашылық икемділігін дамыту;
- әр оқушыны оның қабілеті мен мүмкіндік деңгейіне орай оқыту;
- барлық оқушылардың дамуы үшін жүйелі жұмыс істеу;
- оқу үрдісін оқушының сезінуі.

Жаңа технологияны қолдану төмендегідей алғышарттар арқылы іске асады: I кезең - оқып-үйрену; II кезең - меңгеру; III кезең - өмірге ендіру; IV кезең - дамыту.

Жаңа педагогікалық технологияны меңгеру барысында оқыту міндеттері жаңаша сипат алады. Олар мыналар:

- педагогікалық қызметтің өзекті мәселелерін білу;
- оқу бағдарламасының түрлендірілген нұсқауларын қарастыру;
- оқу модулін құрастыру;
- оқу жобаларының мазмұнын анықтау, әр оқушыға арналған тапсырмалар құрастыру;
- оқушылардың жаңа материалды меңгеруі бойынша деңгейленген жаттығулар жүйесін жасау;
- оқу әрекетінің бағалау көрсеткіштерін анықтау.

Педагогіка ғылымында баланы оқыту мен тәрбиелеудің міндеті жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру болғандықтан, жаңа технология бойынша әдістемелік жүйенің басты бөліп оқыту мақсаты болып қалады. Сондықтан танымдылық іс-әрекетті белгілі бір дәрежеде белсендірілуі қажет. Бұл әдістемелік жүйенің басқа бөліктерінің де (мазмұнын, әдіс, оқыту түрі мен құралдарының, т.б.) өзара байланысы қалпында өзгертілуін талап етеді. Мұны орындау үшін мына ұстанымдар жүзеге асуы тиіс.

1. Оқушылардың өзіндік ізденуі іс-әрекетінің әдістерін меңгеру талап етіледі. Өйткені, бұл әдістердің күнделікті пайдаланып жүрген оқыту әдістерінен айырмашылығы бар. Яғни, жаңа жағдайдағы "оқыту әдістемесі" деп отырғанымыз: оқушы - мұғалім ұстанымының өзара тығыз байланыстығы. Демек, белсенділігіне баса назар аударылады.

2. Жаңаша оқытудың негізгі түрлері: оқытудың дербес және топтық түрлері болып табылады. Бұл жерде алға қойылатын мақсат - оқушыға деген сенім, оның өз ісіне жауап беру мүмкіндігіне сүйеніп беделі мен қадір-қасиет сезімін дамыту.

3. Жаңа технологияның мақсаты бойынша "оқытуды ізгілендіру" қажет. Оқыту технологиясын жетілдірудің психологиялық-педагогікалық бағыттағы негізгі ой-тұжырымдары төмендегіше сипатталады;

- есте сақтауға негізделген оқып білім алудан бұрынғы меңгергендерді пайдалана отырып ақыл-ойды дамытатын оқуға көшу;
- білімнің статистикалық үлгісінен ақыл-ой әрекетінің динамикалық құрылым жүйесіне көшу;
- оқушыға орташа деңгейде білім беретін бағдарламадан жекелеп, саралап оқыту бағдарламасына өту.

Жаңа технологияның тағы бір психологиялық негізі болып табылатын теория - Л.Выготскийдің "оқыту үрдісінде оқушының ақыл-ойының дамуы" "актуальды даму" аймағынан "жақын арадағы даму" аймағына ауысу туралы теориясы. Бұл ауысу тапсырмаларды қайталап орындауға ғана арналған I деңгейден өнімді іс-әрекетті қажет ететін келесі деңгейлерге ауысу негізіндегі іс-әрекет арқылы жүзеге асады. В. Беспалько

бұл деңгейлерді төртке бөледі: I деңгей - "міндетті, оқушылық", II - "алгоритмдік", III - "эвристикалық", IV - "шығармашылық" [1].

Оқыту үрдісінің құрылысын мемлекеттік білім стандарты анықтайды. Мемлекеттік білім мазмұны нақтыланады. Білім мазмұны сәйкетінше оқыту мақсатын белгілейді. Оқыту мақсатына сәйкес мұғалімнің және оқушының іс-әрекеті анықталады. Педагогикалық технология мұғалім мен оқушы іс-әрекетінің аражігін анықтауға алып келеді. Оқыту әдістемесінде көбіне мұғалімнің іс-әрекетіне жете тоқталатын болса, ал педагогикалық технология оқушы іс-әрекетін сабақтың әр кезеңінде ашып көрсетуге жүгінеді.

Болашақ мұғалімнің педагогикалық технологияны меңгеру үрдісін қарастырсақ, ол 4 кезеңнен тұрады.

I кезеңде болашақ педагогтер өз бетінше сабақ жоспарын құруды үйренеді:

- сабақтың технологиялық қартасын құру;
- оқушы мен мұғалімдер әрекетін бөліп көрсету.

II кезеңде өзінің жеке авторлық сабақ жоспарын - сабақтың технологиялық бағдарламасын жасайды:

- сабақтың мақсат-міндеттерін, формасын, таңдалған әдіс-тәсілдерін, алынған технологияны ғылыми тұрғыда негіздеу;
- сабақтың технологиялық қартасын құру және оны дәлелдеу;
- сабақтың нәтижелерін негіздеу.

III кезең. Микросабак беру (студенттік дәрісханада сабақ өту).

IV кезең. Микросабакты талдау, педагогикалық технологияға қажетті түзетулерді енгізу. Микросабак барысында мұғалімнің іс-әрекетіне талдау жасау, болашақ мұғалімнің кәсіби біліктілік дәрежесіне баға беру.

Осыған орай, педагогикалық қызметке ынтасы жоғары, білім беру саласындағы үнемі жаңарып отыратын өзгеріске икемді, жаңа технологияларды оқу-тәрбие үрдісінде қолдана алатын болашақ мұғалімдерді даярлау - оларды кәсіби дайындаудың ең көкейкесті аспектісінің бірі және педагогтің жеке тұлғасын қалыптастыру үрдісіндегі іс-әрекеттің нәтижесі болып табылады.

Қолданған әдебиеттер:

1. К.Ж. Бұзаубақова Жаңа педагогикалық технология. (Оқулық) Тараз, ТарМУ 2003.
2. М. Байжанов. Педагогикалық инновация және оқытудың қазіргі технологиялары. Қызыл-орда 2003.
3. Педагогикалық ізденіс. Құрастырған И.Н. Баженова. Алматы 1990.
4. Қ.М. Нағымжанова. Инновациялық оқыту жағдайларындағы мұғалім қызметінің психологиялық педагогикалық негіздері. //Теоретико-прикладные аспекты подготовки специалистов в университетах. Ескемен, 1999.
5. В.П. Беспалько. Слогаемые педагогические технологий. М Педагогика, 1989.

Жуматай Таубалдиева, Урисбаева А.А., Әліпбекова М.Б.
(Талдықорган, Қазақстан)

СТУДЕНТТЕРДІҢ ПРАКТИКА ӨТУ БАРЫСЫНДА МУЗЫКАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТТЕРДІ САБАҚТА ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ

Мектептерде педагогикалық іс-тәжірибе өту барысында көптеген қиыншылықтар кездеседі. Сондықтан біз бүгін музыка сабағында музыкалық іс-әрекеттерді музыка сабағында шетел ғалымдарының іс-тәжірибесінен алынған әдістерді беріп отырмыз.

Мектептердегі музыка сабақтарының ең басты тақырыбына сәйкес түрлі тарихи кезеңдердегі өмірлер мен музыкалардың байланысын ашу музыкалық тарихи іс - әрекеттердің негізгі бағытын анықтайтын тұжырымдамалық негізге айналады.

Музыкалық тарихи іс әрекеттердің осы тұрғыдағы мақсатты бағытталуы оқушылардың қоғамның музыка туралы түсінігін тарихи дамуы үрдісінде оның адамдар өміріндегі маңызы айтарлықтай өзгерістерге ұшырайтынын сезінуге, жеткізуге арналған жағдай жасайды. Бұл түсінік бір жағынан, адамның қоғамдық өміріндегі өзгерістерді, басқа жағынан, өмірден туған және жаңа құралдар мен жазулар тәсілдерін талап ететін бейнелерді, жаңа бастамаларды музыкада жүзеге асыру саласында музыканттарды іздестіруді көрсетеді. Осының арқасында музыканың өзінде және қоғамның музыкалық өмірінде айтарлықтай өзгерістер жүзеге асырылады [1].

Мектепте музыка сабағын беру кезінде оқушылармен жүзеге асырылатын музыкалық - тарихи іс - әрекет барысында оқушылар ежелгі уақыттан бүгінгі күнге дейінгі музыкалық - тарихи үрдісті мейлінше тұтастай көруге бейімделеді. Оның үстіне оқушылардың басты назарын халық музыкасы мен кәсіби музыка өнерінің қалыптасу үрдісі және тарихи дамудың түрлі кезеңдеріндегі өзара байланысын анықтау төңірегінде шоғырланады.

Музыка сабағында оқушылардың өткен ғасырлардағы және осы замандағы діни - рухани музыкалармен таныстығына да арнайы көңіл бөлінеді. Оларды музыкалық білімнің мазмұнына кіргізу кезінде сынып құрамында түрлі діни сенімдердегі, музыкаға, соның ішінде діни-рухани музыкаға өнер ретінде түрлі қатынастағы балалардың енгізілетінін ескеру қажет. Сонымен бірге оқушылардың

көзқарастық ұстанымдарының қалыптасуына қарай оқушылардың музыкаға деген қатынасына барынша көп ықпал жасай бастайды. Сондықтан да діни-рухани музыканы игеру мәдениеттану бағдарында жүзеге асырылады.

Оқушылардың тарихи - педагогикалық іс - әрекеттерінің аса маңызды бағыттарының қатарына оқушылардың тарихи дамудың түрлі кезеңдеріндегі өз халқы мен әлемнің басқа халықтары музыкаларының даму тарихтарындағы ортақтық пен айырмашылығы анықталуы да мүмкін.

Мұндай талдау ересек жасөспірімдермен және жоғарғы сыныптағы оқушылармен жұмыс жасау кезінде музыкалық өзгерістің мәнін түсінуге және ұғынуына айырықша қажет болады [2].

Музыкалық өнердің «дауыс ырғақтық мәніне көтерілуі» (В.В. Медушевскийдің термині) және оның тарихи даму үрдісін бақылауға бейімделген музыкалық-тарихи талдау музыка сабағында музыкалық-тарихи іс-әрекеттерді орындаудың негізгі әдістерінің бірі болып табылады [3].

Музыкалық-тарихи талдаудың мұндай дауыс ырғақтық-мағыналық бағыты музыканың табиғатына жауап береді және оқушылардың музыкалық-тарихи іс-әрекеттерін ұйымдастыру мен оның мазмұнын анықтау кезінде мұғалім үшін негізгі бағытқа көңіл бөледі. Іс жүзінде көрсеткендей, бұл іс-әрекет оқушылардың музыкалық тарихы саласындағы бірнеше тарихи фактілерді игеруіне әкеледі. Алайда аталған фактілер балалардың түсінігінде музыканың өзінен барынша алыстап кетеді.

Мұғалімнің жеткешілігімен музыка сабағында оқушылармен жүзеге асырылатын, музыкалық құбылыстарды музыкалық-тарихи талдаумен байланысты мәселелер айналымын белгілі бір жаңа қырынан қарастырылады.

Музыкалық сараптама түрлерінің бірі болып саналатын музыкалық-тарихи талдау бәрінен бұрын белгілі бір нақты тарихи кезеңде, немесе басқа бір дәуірде жасалған және зерттеліп отырған мәселенің (композитордың, орындаушының шығармашылығы, музыкалық туынды) өзіндік музыкалық сипаттамасын жорамалдайды. Бұл - оқушылардың музыкалық мәдениет пен музыка дамуындағы музыкалық-тарихи суреттер туралы түсініктерін құрастырудағы алғашқы сатыға көтерілуі. Осының негізінде жасалған музыкалық жинақтаулар мен дауыстың ырғақтық есту қабілетінсіз кез келген музыкалық-тарихи оқиғаларды қарастыру мүмкін емес. Музыканың дыбысталуы туралы түсінік қарапайым жәй тарихи білімдер түрінде қалып қояды. Тек музыкамен "толықтырылғанда" барып, олар мағынаға ие болады, және музыкалық құбылыстың мәнін белгілі бір мөлшерде түсіне біліп көрсететін бастапқы музыкалық ұғымдар ретінде қарастырылады.

Оқылып отырған музыкалық-тарихи ерекше құбылыстың мәнін ұғынуға нақты тарихи кезеңдегі орны мен маңызын анықтаудан тұрады. Мұнда оның өзіне ұқсас және қарама-қайшылық құбылыстармен қатар өмір сүруі (дәл сол уақытқа тән композитордың бір туындысының оның барлық шығармашылығының жалпы сипаттамасы ауқымында болуы; бір музыкалық жанрдың басқа жанрлар қатарынан табылуы және тағы басқалар) жайында айтылады. Оқытылып отырған музыкалық құбылысты осындай қырда талдауды жүзеге асыру, жас ерекшелігі әртүрлі топтағы оқушыларға қолайлы болып табылатын нақты тарихи мән мәтінде жүргізіледі. Сонымен бірге оның пайда болуы мен бекуіне жол ашқан сол тарихи кезеңдердің сипаттамасына баса назар аударылады.

Үшінші кезеңде-оқылып отырған музыкалық құбылысты музыкалық-тарихи үрдіс мән мәтінде қарастыру. Сонымен бірге оқушылардың музыкалық-тарихи білімінің арта түсуімен бірге олардың санасында музыка мен музыкалық мәдениеттің даму үрдісі туралы барынша көпқырлы ұғымдар қалыптасады [4].

Басқаша айтқанда, оқушылар білетін әрбір жаңа тарихи дерек, оқиға, құбылыс оларда бұрыннан қалыптасқан музыкалық-тарихи түсініктер жүйесіне қосылады. Осыған орай, зерттеліп отырған ерекше құбылыс өзінің нақты тарихи түрінде ғана емес, сондай-ақ, тарихи даму үрдісі барысында өзгеріске ұшыраған құбылыс ретінде көрінеді.

Жалпы білім беретін мектеп оқушылары үшін музыкалық-тарихи құбылыстарды осылайша дауыс ырғақтық талдаудың деңгейі мен мазмұнын талдауды жүзеге асыру, дауыс ырғақтық-есту қабілеттік тәжірибенің жинақталғандығымен, олардың музыка туралы теориялық білімді игергеніне және қандай музыкалық-теориялық талдау ептіліктерін меңгергендігімен анықталады.

Мәселен, бұл шығармашылық ұжымдардың, орындаушылардың, композиторлардың музыкалық-педагогикалық "портреттерін" жасау; іс жүзі көрсеткендей, ең бірінші кезекте өткен мен бүгінге аса қажетті байланыстарды орнатуға, мысалға алғанда, музыканың төмендегідей, классицизм мен неоклассицизм, романтизм мен неоромантизм, импрессионизм мен неоимпрессионизм арасында "арка" орнықтыру болуы әбден мүмкін. Соңғы уақыттары заманауи орыс композиторлары өздерінің шығармашылықтарында ХҮШ-ХІХ ғасырлардағы православтық музыка жанрларына жүгінеді. Бұл да өз кезегінде бүгінгі оқушылардың үлкен қызығушылығын туғызады.

Музыка сабақтарында монографиялық тақырыптарды ашудың мүмкін болатын тәсілдері туралы В. Упрямова мен М. Пикуновалар өткізген сабақтар түсініктер береді.

В.Упрямованың С.В. Рахманиновқа арналған сабағында басты назар композитордың шығармашылық мұрасына аударылады. Оқушыларға осы сала бойынша бар білімді талдау, олар үшін жаңа болып табылатын туындылармен танысу композитордың шығармашылығына жалпы сипаттама беру және орыс музыкасынан келетін ерекшеліктерді анықтау тұрғысында жүргізіледі. Оқушылардың басты назарына алынатын нәрсе:

- композитормен жасалған көркемдік бейнелердің "әр түрлілігі, олардың туған табиғатпен, адамдардың өмірімен байланысы;
- шығармашылық бағыттағы жетекші тақырыптарды анықтау;
- композитордың түрлі жанрларға (ән айту, аспаптық) қатынасы, композитор шығармашылығының халық музыкасымен сабақтастығын қадағалау.

Осылайша, бірінші кезекте композитордың музыкасының өзі зерттеу тақырыбына айналады. Сонымен бірге оқушылардың музыкалық-тарихи түсінігі композитор шығармашылығының халық музыкасымен, адамдардың бүгінгі тірлігі және өткен тарихымен дауыс ырғақтық-есту қабілеттік ерекшеліктері тұрғысындағы терең туыстығын ұғыну болып саналады. М. Пикунованың К. Орфке арналған сабағындағы ең бастысы композитордың жасаушы ретіндегі Тұлғасы. Сондықтан да, барлық өткізілген сабақтарда оқушылар өздерін композитордың шығармашылық зертханасында болғандай сезінеді:

- ол қалай жазды;
- қарапайым, елдің барлығына таныс мәтінді музыкалық пішінге енгізу үшін қандай тәсілдерді пайдалануға мүмкін деп санағанын;
- музыкалық туындыны жасауда ол үшін ненің шығармашылық ынталандыру болып табылғандығын;
- ол өзінің туындыларында қандай ғаламдық проблемаларды көтеру қажет деп есептегінін;
- оның шығармашылығы тыңдаушылардың шығармашылыққа деген ынтасын қалайша оятқанын.

Сонымен бірге мұнда өзін мысалға ала отырып, мұғалім композитор шығармашылығының музыка жазуға алғаш рет өзін қалай ынталандырғанын көрсетеді.

Сабақтың тұтастай алғанда тарихи білімдердің алуан түрлі музыкалық іс-әрекеттердегі оқушылардың өзіндік шығармашылығы үшін ынталандыру болуына бағытталуының маңызы аса зор. Осы айтылған білімдерді игеру барысында балалар мен мұғалім және композитор шығармашылықтары біртұтас болып, сабақтың шығармашылық атмосферасына үйлесімді түрде кіріге алады.

С. Стоянованың ХХ жүзжылдықтағы музыкаға арналып өткізілген сабағы музыкалық сабақтарда тарихи даму үрдісі барысындағы музыкалық мәдениет пен музыканың дамуын ашып көрсетудің мысалы бола алады. Бұл сабақтағы музыкалық-тарихи іс-әрекет оқушылардың ХХ жүзжылдықтағы музыкалық мұраның өзгешелігі мен күрделілігін ұғынуына бағытталған: көркемдік бейнелік саламен бірге техникалық композицияларда өздерінің жүзеге асуларын таба алған дәстүрлерді сақтай отырып, жаңалықты іздестіру болды. Сондай-ақ, музыка мұғалімі оқушыларға жаңа ғасырға өздерімен бірге қандай музыканы ала баратындарын өз беттерінше анықтауды ұсынады.

Осылайша, ХХ жүзжылдықтың музыкасы бұл сабақта музыкалық мәдениеттің дамуының белгілі бір кезеңі ретінде көрсетіліп, оның өткені мен бүгінгі және тіпті болашағы оқушылардың басты назарында болады.

Әдебиеттер:

1. Э.Б. Абдуллин, Е.В. Николаева. Музыка мұғалімінің музыкалық педагогикалық технологиялары. Жоғарғы педагогикалық оқу орындарының студенттеріне арналған оқулық. - М., Прометей баспасы. 2005.
2. Э.Б. Абдуллин, Е.В. Алиев. Мектеп мұғалімі-музыканттың үстел үстіндегі кітабы. - М., 2000.
3. Ю.Б. Алиев. Музыка сабақтарындағы ән салу; сабақтар конспекттері, репертуар, әдістеме. - М., 2005.
4. В.Г. Ражникова. Дыбысталу сипаты белгілерінің сөздігі // В.Г. Ражникова. Музыкалық педагогика туралы сұхбаттар. - М., 2004.

Улдай Туленова, Гулнази Ищанова
(Атырау, Қазақстан)

КРЕДИТТІК ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІНДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ӘРЕКЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазақстанның әлемдік білім беру кеңістігіне қосылуы халықаралық талаптарға сай жоғары және жоғары білімнен кейінгі кәсіптік білім алудың құрылымын енгізуге, оқытудың кредиттік жүйесіне негізделген мамандарды дайындаудың бакалавриат, магистратура, докторантура үш сатылы үлгісіне ауысуына ықпал жасады. Кредиттік жүйемен оқытудың басты артықшылығы-студенттердің өздігінен жұмыс жасау дағдысын қалыптастыру. Бұл студенттердің білім алуында шығармашылық белсенділігін ғана артырып қоймай, білім берудің сапасын жақсартуға да септігін тигізері анық.

Бүгінгі ақпаратпен толықтырылған білім беру ортасының оқу процесін электрондық қорларды жоғары дәрежеде құрылымдалған және көрнекіленген электрондық оқулықтар мен пәннің оқу-әдістемелік кешендерін (жаңа ақпараттық коммуникативтік және интернет-конференциялар жағдайындағы бірлескен танымдық іс-әрекет және т.б.) қолдана отырып, сапалы ұйымдастыру бүгінгі қоғамның нарықты экономиканың қойылып отырған талаптарына сәйкес тұлғалық-бағдарлық, құзыреттілік, іс-әрекеттік жаңа тұрғыдан қарастыруды талап етеді. Өйткені жоғары білімнің сапасын арттыру аспектілерінің бірі студенттердің құзыреттілік белсенділігін және өз бетімен білім алуға деген икемділігін арттыруға себеп болатын әрекет-студенттердің зерттеу әрекеті. Сол себепті, студенттердің кредиттік оқыту жүйесін жетілдіру негізіндегі зерттеу әрекеті жоғары білімнің құрылымдық мазмұндық реформалануымен тікелей

байланысты [1].

Жаңа оқу жүйесінде кредиттік оқыту жағдайында қалыптасып келе жатқан күрделі педагогикалық процесс, педагогикалық ізденістерде кеңінен пайдаланылып жүрген ойша эксперимент, модельдеу әдісін қолдануды қажет етеді. Бұл дегеніміз кредиттік оқыту жүйесінде студенттердің ғылыми-зерттеу әрекетін қалыптастыруға, оның мазмұны мен педагогикалық шарттарына қойылатын талаптардың түбегейлі өзгертілуіне әкеліп тірейтін теориялық болжамы. Сондықтан біріншіден, біздер кредиттік оқыту жүйесіндегі студенттердің ғылыми-зерттеу әрекетін қалыптастыру мақсатында өзіндік жұмысты бұрынғы жүйеге қарағанда төмендегідей өзгешеліктерімен ерекшелеп, атап кеткенді жөн көрдік:

1. Кредиттік оқыту жүйесіндегі оқу процесін ұйымдастыруда мемлекеттік стандарттарға жаңаша талаптардың қойылуы, онда студенттерге оқу траекториясындағы пәндерді өз қалауы бойынша таңдауға мүмкіндік алуы, бұл дегеніміз жоғары оқу жүйесін гуманизациялау мен демократизациялауға тұтастай бетбұрыс жасалды деген қағидаларды айқындайды.

2. Жаңа жүйедегі оқу процесінде аудиториялық сабақтар мөлшері қысқартылып, студенттердің оқытушының басшылығымен орындайтын жұмыстарына көп көңіл бөлінеді, бұл сағаттар оқу кестесіне енгізіліп, оны орындауға жағдай туғызылып отыр. Бұл жаңа жүйенің ерекше жаңалығы деуге болады, өйткені бұрынғы жоғары оқу орындарының жүйесінде оқытушының басшылығымен орындалатын студенттердің өзіндік жұмыстары еш уақытта оқу кестесіне енгізіліп көрмеген. Жоғары оқу орындарының тұтас педагогикалық процесіне енгізілген бұл жасампаздық әрекет оқу процесінің субъектілеріне жаңаша талаптар қояды. Басқаша айтқанда оқыту процесінде студенттердің ғылыми-зерттеу әрекетін қалыптастыруда оқытушы мен студенттің тығыз байланыста болуын (егер оған студенттердің біліктілік деңгейі мүмкіндік берсе), оқытушы бар күш-жігерін, педагогикалық шеберлігін, кәсіби біліктілігін студенттердің бойындағы табиғи (гендерлік) мүмкіндіктерін ашуға, үйлесімді дамытуға бағыттауын, шығармашылық жағдай жасауын, студенттердің өз тарапынан белсенділік, дербестік көрсетуін, өзіне деген сенімділігі арқылы ғана шығармашылық әрекетін қалыптастыруға ұмтылуын талап етеді.

3. Кредиттік оқыту жүйесіндегі студенттердің өзіндік жұмысының жаңа деп атауға болатын келесі бір қыры, ол аудиториялық оқу процесінен тыс, яғни оқытушының көмегінсіз орындалатын ғылыми-зерттеу жұмыстары. Бұл процесс студенттерді өз бетімен ізденуге, белсенділік танытуға, шығармашылық дағдыларын дамытуына бағыттайды. Алайда бұл процестің тиімділігі жоғарыда сөз етілген оқытушылардың көмегімен, бақылауымен орындалатын студенттердің өзіндік жұмысын дұрыс ұйымдастырылуына тікелей байланысты. Себебі егер онда студенттер өзіндік жұмыстарын білім алу әрекеті, оқу нәтижелеріне жету құралы деп дұрыс түсініп қабылдаса, онда педагогикалық тұрғыдан сауатты ұйымдастырылған өзіндік жұмыстары білімді тереңдетуге, толықтыруға, дағды мен іскерлікті қалыптастыруға, танымдық әрекетке қызығушылықты туғызуға, қабілеттерінің дамуына, шығармашылықпен жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Мұны шартты түрде, студенттердің психологиялық-дидактикалық дұрыс бағыт алуы деп айтуға болады. Сонымен біздің пікірімізше, өз бетінше жұмыс оқытуда жетістікке жетудің бірден-бір жолы болып табылады [2].

Демек, кредиттік оқыту жүйесіндегі оқу процесінде оқу нәтижелеріне жету траекториясында білім алу, ғылыми-зерттеу әрекеті ретінде танылатын студенттердің өзіндік жұмыстары, студенттерді білім, білік, дағдыларды меңгеруге, олардың қабілеттілігін, белсенділігін, дербестігін дамытатын жан-жақты, көпфункционалды құбылыс. Ол тек оқытулық емес, сонымен қатар тұлғалық, әлеуметтік және қоғамдық маңызы бар, ол өзіне мотивациялық, мазмұнды-операциялық, еріктік, рефлексивті компоненттерді қамтиды.

Осылайша, студенттердің ғылыми-зерттеу әрекетін қалыптастыру моделі табиғатпен сәйкестік, шығармашылық, дамытушылық, диалогтық, кері байланыстық және рефлексиялық ұстанымдардан тұрады деп есептейміз.

Табиғатпен сәйкестік ұстаным. Ғылыми-зерттеу әрекеттері арқылы студент табиғатына сәйкес төмендегі әдістемелік тәсілдер жүзеге асырылады: оқытушы студентті зерттеу тақырыбы бойынша қайшылыққа әкеліп, оны шешудің жолдарын табуды өздеріне ұсынады; қайшылықты практикалық іс-әрекетте көрсетеді; бір проблеманы жан-жақты қамтитын бірнеше жолдар ұсынады; құбылысты әртүрлі позициядан қарастыруды тапсырады. Оқытушы студентке ұқсастықтар мен қайшылықтарды өз беттерімен салыстыруға, қорытуға, түйіндеуге жағдай туғызады; нақты сұрақтар қояды; проблемалық тапсырмаларды бірігіп орындайды. зерттеушілік үдерісінде оқытушы мен студент субъектілік мағынаға ие болады.

Шығармашылық-дамытушылық ұстаным. Ғылыми-зерттеу әрекетін қалыптастыру барлық субъектілердің шығармашылық қабілеттерін дамытуға түрткі болу, студентті ғылыми-зерттеу арқылы құндылық әрекеттерге баулу, қолдау арқылы зерттеу проблемаларын шешуге көмектесу болып табылады. Оқу-тәрбие жұмысын дәстүрлі жүргізу барысында оқыту бір жақты студентке бағытталап, оқытудың, дамытудың объектісі болып табылады да оқытушы білімді беруші субъект болып есептелінеді. Репродуктивтік басқару жағдайы қалыптасып, тұлғаны шығармашылық дамытудың, субъект ретінде қабылдаудың әдіс-тәсілдері қарастырылмайды. Жаңа бағыттағы зерттеушілік әрекеттері арқылы коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру студент тұлғасының белсенділігін, шығармашылық қабілетін, әлеуметтік жауапкершілігін, өмірде өз білімін іске асыру мүмкіндігін дамытуға қолайлы жағдайлар туғызады [3].

Диалогтық ұстаным. ЖОО-дағы білім беру ашық әлеуметтік-педагогикалық жүйе ретінде өзін қоршаған әлеуметтік ортамен, мәдени т.б. орталықтармен, түрлі қоғамдық, жастар ұйымдарымен ашық,

диалогтық әрекеттер ұйымдастыра алады. Сонымен қатар, диалогтық әрекеттер ішкі ортамен қатынас барысында да жүргізіледі. Бұл жағдайда білім беру үдерісіне қатысушы субъектілердің өзара жағымды әсері нәтижесінде бір-біріне қолдау, көмек көрсету жүзеге асырылады. Диалогтық қатынас негізінде-өзара әрекет субъектілері арасындағы бір-бірін құрметтеу, мойындау, бірін-бірі тыңдай білу, түсіне білу, өзара сыйластық әрекеттері қалыптасып, толеранттық пен мейірімділік қарым-қатынас орнайды.

Кері байланыс ұстанымы. Ғылыми-зерттеу әрекетін қалыптастыруда күтілетін нәтижелер белгіленеді. Сонымен қатар, нәтижені орындаудың барысы, жолдары мен тәсілдері талданып, объективті баға беріледі. Үдеріс пен нәтижеге баға беру зерттеушілер тарапынан өзіндік бақылауы мен бағалауы арқылы жүргізіледі. Өзіндік түзету, өз әрекетіне өзгеріс енгізу арқылы нәтижелердің тиімділігі қамтамасыз етіледі. Бұл- ғылыми-зерттеу үдерісіне қатысушылардың құндылықтық көзқарасы мен өзіндік бағасын дұрыс қалыптастыруға әсер етеді.

Рефлексиялық ұстаным. Ғылыми-зерттеу әрекетін қалыптастыру -рефлексиялық әрекеттер арқылы жүзеге асырылады. Рефлексияға байланысты педагогикалық еңбектерде Д. Дьюи, Л.С. Выготский, В.В. Семенов, Е.В. Бондаревская, т.б. студенттің рефлексиялық үдерістерді меңгеруі, оның өзіндік әрекеттерін дамытуға ықпалы зерделенген.

ЖОО-дағы ғылыми-зерттеу әрекеті келесі педагогикалық шарттардан тұрады: «*өзіндік - рефлексиялық зерттеулер*», «*танымдық зерттеулер*», «*мотивацияны дамыту және қалыптастыру*», «*ғылыми-әдіснамалық білім*»[5].

Студенттердің ғылыми-зерттеу әрекетіндегі «*өзіндік - рефлексиялық зерттеулер*» ұйымдастыру шарттарының орындалуы негізінде тұлға өз дамуының, білімінің субъектісі болып қалыптасады (С.И. Рубинштейн, Ш.А. Амонашвили). Оның мәні: тұлғаның өзін құндылық ретінде қабылдауға негіз болатын рефлексиялық қарым-қатынас орнату: зерттеушінің ой-пікірімен, мақсатымен, проблемаларымен санасу.

Танымдық зерттеулер ұйымдастыру шарттарының мазмұны тұлғаның танымдық әрекеттерінің субъектісі ретіндегі көзқарасын қалыптастыру: өзіндік таным, өзіндік қажеттіліктерін айқындау, өз мүмкіндіктерін рефлексиялық қажеттіліктер негізінде пайдалану әрекеттерінде жүзеге асырылады.

Ғылыми-зерттеу әрекетіне студенттердің жағымды *мотивациясын дамыту және қалыптастыру*. Мотивациялық әрекет факторы ретінде: шынайы мәселені белсенді зерттеуге қажеттілік, әлі шешілмегенге, жаңаға ұмтылу, студенттердің шығармашылық қабілеттері, ғылыми тақырыпқа немесе ғылыми пәнге қызығушылықтың дамытуы немесе жоғары қызығушылықтың болуы, ғылыми білімге ұмтылуы, «жаңалықты ашуға құмарлығы». Мұндай жағдайда студенттердің басымдылық ететін мотивтеріне сүйенген дұрыс-пайдалы нәтижеге жету үшін: 1) практика; 2) ғылымның әрі қарай дамуы; 3) ғылыми зерттеудің жалғасуы; 4) кәсіби-шығармашылық әрекетке қажетті жаңа білім мен біліктілікті меңгеру; 5) ғылыми жетістіктерге өз қабілеттерін дәлелдеу немесе өзін-өзі бекітуге тырысушылық, өзін тұлға ретінде қалыптастыру; 6) нақты бір жеткістікке қол жеткізу.

Студенттердің *ғылыми-әдіснамалық білімі* шығармашылық ғылым және техника үдерісінде негізгі аспектілерді ашады және келесі сұрақтарды көрсетеді: ғылымдағы білімнің ролі және сұрақтың қойылуы, ғылымдағы болжам және идеясы, ғылыми жұмыстағы логика және интуиция, ғылыми жұмысты жоспарлау және басқа да аспектілер, ғылымдағы эксперименттің ролі және т.б.

Енді осы аталған компоненттерді жеке-жеке қарастырайық.

Мотивациялық компонент. Мотив – адамның объективті мұқтаждығы мен ынтасын бейнелейтін әрекетіне ішкі талаптануы. Қазіргі кезде психологиялық-педагогикалық зерттеу нәтижелеріне сүйеніп, мотивтерді 2 топқа бөліп қарастыруға болады: **1) Танымдық мотив:** а) студенттерды жаңа білімді игеруге және ұғу тәсілдеріне бағыттау мотиві; ә) өздігінен білім алу, оны болашақ іс-әрекетінде тиімді қолдана білу мотиві. **2) Әлеуметтік мотив:** а) кең мағынадағы әлеуметтік мотивтер (оқуда белсенділік, шығармашылық, ынталылық, табандылық, жауапкершілік және борышын сезу); ә) тар мағынадағы әлеуметтік мотивтер (отбасы, ұжым және жолдастарының, құрбы-құрдастарының арасындағы бедел т.б.); б) ынтымақтастық әлеуметтік мотив оқу-тәрбие жұмысында өзара әрекеттесуге ұмтылу және үнемі жетілдіру.

Мазмұнды-операциялық компонент. Студенттердің ғылыми-зерттеу әрекетін қалыптастырудың екінші компонентінде студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстары білім тек дағды қалыптастырудан тиімді жолы болғандықтан онда жетекші білімдердің және оқу – қызмет тәсілдерінің жүйесі қамтылады, бұл тәсілдер жаңа білімдер мен әрекет тәсілдерін өздігінен игеру біліктілігін айқындайды. Бұл компоненттің ерекшелігін айқындау үшін жоғары оқу орны студенттері білімдерінің және олардың оқу - танымдық қызмет тәсілдері жүйесінің ерекшеліктерін анықтау қажет.

Студенттің ең басты нәрсені ажырата білу біліктілігі студент жасының ерекшелігімен және жоғары оқу орындарындағы оқу-танымдық қызметтің ерекшеліктерімен айқындалады, ол студенттің жас ерекшелігіне, ақыл-парасаттың және арнаулы қарқынды дамуы тән.

Жалпы алғанда студенттің танымдық операциялық жағы басқа сапалық деңгейімен (тереңдей түсуімен, ауысуға бейімділігімен және оған жататын оқу-танымдық қызмет тәсілдерінің тұрақтылығымен) ерекшеленеді, мұның өзі ақыл-парасат дамуының неғұрлым жоғары деңгейімен және студенттің ой-танымдық қызметінің ерекшелігімен байланысты.

Еріктік компонент. Егер жеке тұлға ғылыми-зерттеу жұмыстарына белгілі бір ерік күшін жұмсаса, білімді және әрекет тәсілдерін игеруге талаптанғанымен, білімдердің бір жүйесі болғанымен және біліктілік қалыптасқанымен, танымда ілгерілеушіліктің болуы мүмкін емес. Сондықтан еріктік компонент

студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстарының жүйесінде танымдық белсенділіктің ажырамас бөлігі, еріктік компонент алдыңғы екі компонентпен тығыз байланысты, өйткені олардың негізінде адам белсенділігінің басты қайнар көзі - қажетсіну жатыр.

Рефлексивтік компонент. Ғылыми-зерттеу жұмыстарын атқару барысында және оның нәтижесінде өз іс-әрекетіне сыни көзқараста баға бере білу, рефлексивтік қабілеттілікті дамыту, өзін-өзі реттеу тәсілдерін меңгеру, өзін-өзі қалыптастыру мен өзін-өзі білдіруді қамтамасыз ету.

Бұл компонентте студент өзінің танымдық практикалық іс-әрекетін сезінгендіктен өзін-өзі басқара алуын білдіреді, ал бұл өз кезегінде оның игерілуі тиіс білімдерді терең меңгергенін, іс-әрекеттің жетілдіруге қажет дағдылар мен икемділіктерді үйренгенін көрсетеді. Өзін-өзі бақылау, ақыл-ой және дене іс-әрекеттерінде болатын түрлі үдерістерді үйлестіре отырып, жеке тұлғаның білім алудағы, практикалық, кәсіптік дағдыларды меңгерудегі ізденімпаздығы, белсенділігі, табандылығы, сыншылдығы, ұқыптылығы сияқты қасиеттерінің көрінісі түрінде байқалады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы білім жүйесін 2015 жылға дейін дамыту тұжырымдамасы мен 2005-2010 жылдары дамыту бағдарламасы. //Химия мектепте - 2005.- №13 - 16 б.
2. Бондаревский В.Б. Процес вузовского обучения и проблемы формирования у студентов творческого самостоятельного мышления и научных интересов. В кн.: Преподавание педагогических дисциплин в высшей школе. -М., 1972. -Т.2. -270 с.
3. Андреева И.А. Управление самостоятельной работой студентов.М.: Спутник, 2006.-99 с.
4. Хмель Н.Д. Теория и технология реализации целостного педагогического процесса: учебное пособие в помощь преподавателям, аспирантам, магистрантам, студентам и школьным учителям.- Алматы, 2002.- 90 с.
5. Қараев Ж.А. Касенов С. К. Кредиттік оқыту жүйесі бойынша оқу үрдісін ұйымдастыру ережелері. – Алматы, 2006.- 49 б.
6. Таубаева Ш.Т. Кредитная система обучения в педагогических вузах Республики Казахстан // В мире образования.- 2007.- №4. С. 4-10
7. Иманбаева С.Т. Жоғары оқу орындарында кредиттік технология бойынша оқыту жүйесін ұйымдастыру. // Қазақстан мектебі. - 2005. №1

Сергей Турковский, Юлия Чорна
(Запорожье, Украина)

ФУНКЦИИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РКИ

Современная методика обучения иностранным языкам провозглашает в качестве определяющей коммуникативную, личностно-деятельностную ориентированность содержания и процесса обучения языку. Это положение соответствует мировой гуманистической образовательной парадигме. Следует, вместе с тем, отметить, что для методики преподавания русского языка иностранцам такого рода ориентированность не является новшеством. Стремясь к достижению целей учебного предмета «Русский язык как иностранный», система обучения должна быть направлена не только лишь на демонстрацию русского языка, коммуникативной деятельности на этом языке, но и нацелена на то, чтобы учащийся усвоил принципы, правила и нормы (лексические, синтаксические, грамматические) этой деятельности и, кроме того, быть ориентированной на субъекта деятельности, на личность.

При этом не совсем справедливо было бы рассматривать личностную ориентированность, принципиально присущую учебному предмету, лишь с точки зрения адресованности только учащемуся. Субъект-субъектный характер отношений участников процесса обучения иностранному языку предполагает как в учащемся, так и (в не меньшей степени) в преподавателе адекватного соответствия формам и содержанию этого процесса.

Именно преподаватель в значительной степени определяет успешность функционирования методической системы. Это означает, что он не просто должен соответствовать избранной профессиональной деятельности, быть готовым к решению многочисленных задач обучения языку, но и находить в преподавании соответствие своим мотивационно-ценностным установкам, в частности, потребности в самореализации в профессиональной сфере. Все это возможно лишь при достаточном уровне сформированности профессиональной компетентности.

Цели педагогической деятельности и системные отношения (связи), в которые вступает преподаватель, определяют его функции в педагогической системе. В качестве основания определения и классификации функций в работе принято соотношение деятельности преподавателя РКИ с компонентами педагогической системы: с предметом обучения/изучения (языковым, коммуникативным, информационным содержанием предмета); средствами обучения; с учащимися, как субъектом учебной деятельности и одновременно объектом обучающего воздействия преподавателя; а также отношения преподавателя с самим собой как компонентом педагогической системы, объектом педагогической рефлексии и т.д. Названные отношения выявляют следующие функции деятельности преподавателя РКИ:

комунікативно-обучаюча, інформаційно-ретрансляційна, мотиваційно-стимулююча, інструментально-адаптувальна, конструктивно-організаторська, комунікативно-обучаюча, інформаційно-ретрансляційно-виховна, а також функції самореалізації та саморозвитку.

Комунікативно-обучаюча функція є ведучою в діяльності вчителя РКИ. Вона співвідноситься, з однієї сторони, з практичною метою викладання, з іншої, з предметом навчання, його комунікативним, мовним та мовним змістом. Компонентами комунікативного змісту навчання виступають сфери спілкування, теми та ситуації, типи комунікативних завдань, мовні дії, актуальні для виділених типів ситуацій. Теоретичне та практичне володіння комунікативним, мовним, мовним змістом навчального предмету, інтелектуальна готовність вчителя до дидактичного маніпулювання цим матеріалом складають суб'єктивну основу реалізації професійно-педагогічної функції, основопологаючої при навчанні РКИ.

Основна функція вчителя російської мови як іноземної полягає в тому, щоб передати учням необхідні знання в області вивченої мови та сформувати у них навички та вміння використання цих знань з метою реального спілкування. Передача та засвоєння знань, формування навичок здійснюється в процесі активної та свідомої спільної навчальної діяльності учнів та вчителя. Взаємозв'язок «навчальний предмет – студент – вчитель» може бути представлений наступною динамічною схемою:

навчальний предмет → студент → вчитель

Аналізуючи роботу вчителя в групі, можна з достатньою певністю виділити, по крайній мірі, п'ять фаз його діяльності, послідовно сменяючих одна одну. Це фаза попередньої підготовки вчителя до роботи в групі; фаза формування колективу групи та визначення стратегії роботи; фаза стабільного, планового навчання, періодично переривається фазами проміжного контролю, і, нарешті, узагальнююча (передіспозитивна) фаза.

Кожна з названих фаз навчального процесу ставить перед вчителем специфічні завдання та вимагає уваги до певних аспектів роботи.

Завжди чи вчитель готов до роботи в конкретній групі? Готовність, про яку йдеться, включає в себе зокрема початкові знання вчителя про групу, з якою йому доведеться працювати. Не володіючи відповідними знаннями, вчитель не зможе успішно виконати навчальну програму курсу.

В процесі підготовки до роботи в групі вчитель піддається аналізу та сам фактор мовного середовища, в якому живе та працює конкретна навчальна група. Вплив мовного середовища має як плюси, так і мінуси. До плюсів навчання в середі можна віднести, наприклад, розширення лексичного запасу учнів. До мінусів можна віднести «забитість» мови учнів зв'язану з руйнуванням нестійких стереотипів, що має місце при неконтрольованій мовній практиці.

Особливо важливою ще однією стороною поняття «мовне середовище», а саме – це реальні умови, в яких буде протікати мовна практика навчаних після закінчення курсу.

Друга фаза роботи вчителя – фаза формування колективу та вироблення ведучої стратегії навчання в конкретній групі. Саме в цей період складаються контакти вчитель – учень, вчитель – група, учень – учень та учень – учень. Діагностика резервів особистості кожного члена навчального колективу, індивідуальний підхід як основа організації колективу представляють оптимальний шлях створення високої навчально-пізнавальної мотивації.

Процес формування колективу супроводжується визначенням стратегії роботи з групою, оптимального набору її складових. До числа цих складових слід віднести такі моменти, як виявлення лідерів (ведучих) в різних аспектах навчальної діяльності, вибір переважних, найбільш результативних форм міжособистісних контактів, визначення оптимального для даної групи темпу роботи.

Після того як стратегія роботи з колективом групи визначена, настає тривала фаза стабільного навчання, яка періодично переривається фазами поточного контролю. Основна функція вчителя в цей період – цілеспрямоване керівництво діяльністю колективу учнів, створення атмосфери взаєморозуміння та співпраці у всіх аспектах роботи.

Фаза стабільного навчання періодично переривається фазами проміжного контролю. При цьому важливо звернути увагу на створення у учнів представлення про те, що контроль з боку вчителя, самоконтроль та взаємний контроль представляють собою нерозривні сторони одного й того ж процесу та що формування навичок самоконтролю та взаємного контролю – найкоротший шлях до оволодіння мовними вміннями.

Учень повинен надавати собі звіт, яким обсягом матеріалу він оволодів за період між двома проміжними контролем, в чому полягає його просування до кінцевих цілей навчання, якою саме якісним стрибком позначено черговим проміжним контролем. Показники цього стрибка повинні чітко усвідомлюватися учнями.

Узагальнююча (передіспозитивна) фаза навчання тісно пов'язана з наступним вільним спілкуванням на вивченій мові. Основна задача цієї фази – активізація в мові учнів визначеного смислового інформативного поля (кола тем, набору ситуацій) на основі вивченого мовного матеріалу. Дві важливі особливості цієї діяльності: во-перше, вона здійснюється на інформативно повноцінному, цікавому та важливому для учнів мовному матеріалі, во-

вторых, преподаватель участвует в ней – в отличие от всех предыдущих фаз обучения – в качестве равного контактного партнера учащихся.

В практике преподавания русского языка как иностранного заключительная фаза работы с группой нередко реализуется в серии заданий, непосредственно дублирующих по форме и содержанию экзаменационные задания или близкие к ним.

Каждая из фаз учебного процесса в группе наряду с общей задачей передачи знаний и формирования навыков и умений имеет свои специфические задачи, требует определенного акцента в деятельности преподавателя, который обеспечивает оптимальную реализацию этих задач. Не менее важная функция преподавателя состоит в том, что он регулирует и направляет познавательную деятельность коллектива учебной группы, учитывая ту или иную фазу учебного процесса и обусловленные ею конкретные задачи.

Литература:

1. Практическая методика обучения русскому языку как иностранному / под ред. А. Н. Щукина. – М. : Рус. яз., 2003.
2. Учебно-речевое воздействие педагога как условие эффективного овладения РКИ // Межкультурная коммуникация и языковая прагматика в теории и практике обучения РКИ: Материалы международной научно-практической конференции. – Москва – Белгород, 2003. – С. 14–16.
3. Леонтьев А. А. Предмет лингводидактики глазами филолога и методиста. Человек. Сознание. Коммуникация. Интернет. – Варшава, 2004.
4. Горбенко А. М. Основные направления ориентации образования иностранных студентов на подготовительном факультете / А. М. Горбенко, Н. И. Никоненко, С. В. Черняк // Реализация традиционных методов и поиск инноваций в процессе подготовки иностранных студентов в современном высшем учебном заведении: Междунар. науч.-метод. конф. – Х.: ХПИ, 2008. – С. 11–15.
5. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков). – СПб., 1999.

Гулназым Уразова, Эльмира Испанова
(Атырау, Қазақстан)

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына сәйкес прогрессивті технологияларды және оқыту жүйелерін жасау және енгізу жоғары білім берудің даму шарттарының ажырамас бөлігі болып табылады. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында: «Жоғарғы білімді дамытудың негізгі үрдісі мамандар даярлау сапасын арттыру, қарқынды ғылыми-зерттеу қызметімен ықпалдастырылған инновациялық білімді дамыту, білім беру мен ақпараттық технологияларды жетілдіру болып табылады», - деп атап көрсетілген [1].

Әлемдік білім беру кеңістігіндегі білім берудің біртұтас жүйесін құрудың негізгі идеялары мен бүгінгі күнгі жоғары білім беруді жетілдірудің негізгі бағыттары Еуропа жоғары білімінің ең маңызды құрылымдық реформасының негізін қалаушы Болон декларациясында көрініс табууда. Үздіксіз көпдеңгейлі білім беру жүйесінде мамандардың кәсіби даярлығының сапасын арттырып, оны басқарудың бірізділігі мен сабақтастығын теориялық тұрғыда негіздеп, ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету қазақстандық білім беру жүйесінің әлемдік білім беру кеңістігіне ықпалдасу үдерісіндегі зерттеуді және оны біртіндеп жүзеге асыруды қажет ететін басты мақсаттардың біріне айналып отыр. Бұған «Қазақстан Республикасында білім беру жүйесінің 2015 жылға дейінгі даму тұжырымдамасы» да, «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» да дәлел болады. Қазіргі заманғы ғылым мен техниканың даму деңгейі білім берудің мазмұны мен формаларын өзгертуді талап етіп отыр. Қазақстан Республикасының «Білім беру туралы» заңы мен нормативтік-құқықтық актілері осы талаптарға сай жаңа білімдік-кәсіби бағдарламалар қажеттігін ескертеді. Болашақ кәсіби мамандардың жоғары оқу жағдайындағы дайындығы жан-жақты ұйымдастырылуы тиіс. Теориялық терең білімге қоса тәжірибелік дағдылары, адамгершілік тұрғысынан қалыптасуы, тұлғаның мүмкіндіктері және кәсіби бағдары жетілген маманды дайындаудың күрделілігі сөзсіз. Дегенмен, жаңа заман маманын дайындауда атап өтілгендердің барлығы ескерілгенде ғана, ХХІ ғасырға сай жоғары білімді, әлемдік аренада бәсекелестікке қабілетті кәсіби маманды қалыптастырудың мүмкіндігі туады [2].

Мамандарды даярлау сапасын арттыру мәселесіне көптеген зерттеушілер, соның ішінде С.И. Архангельский, В.П. Беспалько, П.И. Пидкасистый, О.А. Абдуллина, Е.В. Бондаревская, Т.А. Воронова, Н.В. Кузьмина, В.А. Сластенин, Н.М. Яковлева және т.б. ғалымдар баса назар аударады. Аталған ғалымдар білім беру үрдісі құрылымындағы педагогикалық бақылау, оның қызметтері, формалары мен әдістерін ғылыми дәлелдеген. Сонымен қатар, олар болашақ педагог мамандардың кәсіби дайындығы сапасын арттыру мәселесін шешудің әр түрлі бағыттары мен жолдарын ұсынады. А.Н. Майоров, Г.К. Селевко, Г.А. Цукерман еңбектерінде студенттерді кәсіби даярлау сапасы мониторингін ұйымдастыру

технологиясы мен жүргізу әдістемесі мәселесі қозғалған. Г.Н. Александров, С.М. Василевский, Г.И. Вергелис, А.Н. Небаба, И.И. Малкин, В.Г. Разумовский, Н.А. Половникова сынды ғалымдардың ой-пікірлері бойынша студенттерді кәсіби дайындау сапасын бақылаудың альтернативті дәстүрлі құралдары оқу (дидактикалық) ойындары, проблемалық жағдаяттар жасау, педагогикалық тапсырмаларды шешу, модульдік және тестілік бақылау болып табылады [3].

Қазақстанда жоғары оқу орындарында мамандарды кәсіби даярлаудың әдіснамалық-теориялық негіздерін анықтауда: Арынғазин, Ш.А. Абдраман, Б. Әбдікәрімұлы, А.Е. Әбілқасымова, Б.А. Әлмұхамбетов, Е.И. Бурдина, С.А. Дружилов, Е.Ө. Жұматаева, С.Т. Каргин, Б.Т. Кенжебеков, Қ.М. Кертәева, Е.А. Климов, С.З. Қоқанбаев, В.В. Колосова, М.С. Мәлібекова, Ш.М. Мұхтарова, Н.Ә. Мыңжанов, А.Қ. Нұрғалиева, Т.С. Сабыров, А.П.Сейтешев, Н.Д. Хмель, Ә.Ә. Усманов, Р.К. Төлеубекова, Г.О. Тәжіғұлова, Л.А. Шкутина т.б. ғалымдардың зерттеулеріне арқау болып, әр қырынан қарастырған.

Болашақ кәсіби мамандардың жоғары оқу жағдайындағы дайындығы жан-жақты ұйымдастырылуы тиіс. Теориялық терең білімге қоса тәжірибелік дағдылары, адамгершілік тұрғысынан қалыптасуы, тұлғаның мүмкіндіктері және кәсіби бағдары жетілген маманды дайындаудың күрделілігі сөзсіз.

Дегенмен, жаңа заман маманын дайындауда атап өтілгендердің барлығы ескерілгенде ғана, ХХІ ғасырға сай жоғары білімді, әлемдік аренада бәсекелестікке қабілетті кәсіби маманды қалыптастырудың мүмкіндігі туады. Болашақ кәсіби мамандарға білім беруді әр мамандықтың өзіндік ерекшелігіне қарай ұйымдастырудың қажеттілігі өте маңызды. Соның ішінде педагог кадрларды даярлаудың психологиялық-педагогикалық, әлеуметтік-экономикалық және технологиялық негіздерін нақтылау міндеттерін шешу мәселелері тұр.

Педагогтың кәсіптік деңгейін арттыру үшін болашақ педагог маманның кәсіби бейімделуін қалыптастыру мәселесі кезек күттірмейтін қоғам талабы. Бұл мұқтаждықты қанағаттандыру үшін жоғарғы оқу орны педагог мамандар даярлап, жалпы білім беретін мектептерге, қоғамдық ұжымдарға жыл сайын өз түлектерін аттандырады [5]. Ал педагогикалық білім алған жас мамандар қоғамның басты талабын шешуге, оны жүзеге асыруға ат салысады. Қызметке жаңа келген жас педагогтардың кәсіби әрекетінің табысты болуы олардың педагогикалық ұжымының өміріне қаншалықты тез араласып кетуіне және еңбек іс-әрекетінде өздерінің кәсіби қызметтерін қаншалықты нәтижелі орындауына байланысты. Себебі қазіргі кезеңде еліміздегі нарықтық-экономикалық және ғылым мен білім саласындағы өзгерістерге байланысты оқу орындарындағы қызметке жаңаша қарау талап етіледі. Ол өз кезегінде саналы, білімді, дарынды, мәдениетті, белсенді болуды және қандай қиындық болсын төзіп, жұмыс істей алатын жас педагог-мамандарды қажет етеді. Ендеше оларды дайындауда өзі білім алатын жоғарғы оқу орын ұстаздарының ролі өте зор.

Студенттің есте сақтау ерекшелігі, байқампаздығы, белсенділігі, сондай-ақ кейбір мінез ерекшеліктері, яғни сабырлылығы, ұқыптылығы, жоғары жауапкершілігі сияқты т.б. қасиеттері педагогикалық қабілеттілікті қалыптастыруға негіз бола алады. Мұғалім мамандығын дайындауда педагогикалық қарым-қатынасқа үйретудің маңызы зор. Қазіргі таңдағы жаңа ақпараттық технологиялар жаңа заман мұғалімінен ең алдымен тұлғамен жан-жақты, терең байланыс орнатуды міндеттейді, өйкені педагогикалық байланыс кеңейген сайын жаңа ақпараттармен қарулану да жоғарылайды. Мұғалімдік мамандықтың талаптарына сай, болашақ маман педагогикалық қабілеттілігі психикалық ерекшеліктері, сөйлеу шешендігі, жүйке жүйесінің төзімділігі сияқты сипаттардан басқа, балалармен тіл табыса білу қабілеттерімен де ерекшеленуі тиіс. Сол себепті көп қырлы педагогикалық қарым-қатынастың қыр-сырына студенттік кезеңнен мән берген жөн.

Қазақстандағы жоғарғы білім беру саласындағы алға жылжу мен дамудың қозғаушы күші төмендегідей болып келеді: 1) педагогикалық дағдыларды, яғни іскерліктерді қалыптастыру; 2) оқу жоспарында және пәндерді оқыту әдістемесінде тұрақты инновацияға талпыну; 3) жоғарғы білім беретін мекемелердің қажетті элементі ретінде педагогикалық кафедралардың кәсіби деңгейінің өсуін қадағалау;

Қазіргі таңда осы сұрақтардың шешімін табуға, яғни жоғарғы оқу орындарында өткізілетін педагогикалық іс-тәжірибелердің мазмұны мен маңызына, оның іске асуына, осы тәжірибелердің мамандардың кәсіби педагогикалық іс-әрекеттерінде жалғасын табуына және жас мұғалімнің педагогикалық үрдіске орынды араласуына көңіл бөлінуі шарт.

Жоғары оқу орындарында оқу үдерісінде болашақ маман даярлауда мынадай басты міндеттердің шешімін табу: оқытудың жетік жолдарын меңгерген маман даярлау; кәсіби пәндерді игерумен қатар, адамгершілік, рухани-мәдени құндылықтарды меңгерген, жан-жақты жеке тұлғаны тәрбиелеу; болашақ мұғалімнің қоғамдағы әлеуметтік белсенділігін арттыру; жалпы педагогикалық, әдіскерлік іскерлігін арттыру; өз бетінше білім ала білу қабілеттерін қалыптастыру; педагогикалық шеберлігін үздіксіз арттырып отыру дағдысын қалыптастыру басты мәселе болып табылады.

Болашақ маманның кәсіби - әдістемелік даярлығын қалыптастыру үшін өзі таңдаған мамандығына сәйкес арнайы ғылыми пәндерден терең, жанжақты білімі болуы қажет. Білім беру саласындағы негізгі құжаттарды, білім беру стандарты, оқу жоспары, бағдарлама, оқулық, оқу-әдістемелік ғылыми әдебиеттерді, сондай-ақ озық педагогикалық тәжіриберлерді меңгеруі тиіс.

Жан-жақты, заман талабына сай білікті, кәсіби-педагог мамандарды дайындау - жоғары оқу орнындағы оқу үрдісін ақпараттандыру мәселесін жеделдеткенде, инновациялық оқыту технологиясын енгізгенде және оқытудың әлемдік озық үлгілері мен халқымыздың ұлттық педагогикалық қағидаларын

пайдаланғанда мүмкін болары сөзсіз. Сондықтан, студентке педагогикалық тәжірибені меңгерудің маңыздылығын ескергенде ғана, бұл міндеттерді шешудің жолдары ашылады. Педагогтық тәжірибелік кәсіби іс-әрекеті технологиялық сипатқа ие, сонымен бірге бұл тәжірибе қажетті педагогикалық міндеттерді шешу арқылы іске асады.

Болашақ педагогты қалыптастыруда, еліміз өркениетті елдер қатарына қосылып, егемендігін тұғырландырып жатқан тұста, осы елдің келешегін жалғастыратын, экономикасы мен мәдениетін көтеретін ұрпақты тәрбиелеуге жауап беретін мұғалімдік мамандыққа баулудың оңай емес екені сөзсіз. Мұғалімді дайындау мәселесі қай заманның болмасын ең басты мәселесі болып саналғаны белгілі. Сол себепті, болашақ педагог мамандарды дайындаудың сапасына тек жоғары оқу орындары шеңберінде ғана емес, мемлекеттік деңгейде көңіл бөлу әлі де болса нақтылай, кеңейте түсуді қажет етеді. Қорыта келе, ғылым саласындағы мемлекеттік саясат білімдерді алуды, жинақтауды және оны технологияға ауыстыру мен экономиканың нақты секторына беруді жан-жақты ынталандыруға бағытталуға тиіс.

Жоғары білім беру жүйесінде педагог мамандарды кәсіби даярлау, қоғам дамуының маңызды буынын құрайды. Қоғамның және жеке тұлғаның қазіргі заманғы әлеуметтік – экономикалық мәселелері болашақ мұғалімдерді даярлауға күрделі және жан – жақты талаптар қояды. Әсіресе, оқушылардың жалпы білімнің негізін құрайтын және тәрбиелейтін, жалпы білім беретін мектеп мұғалімдерін даярлау деңгейіне талап қояды.

Қазіргі кезде, білім берудің негізін әртүрлі ғылыми саланың білімдерін біріктіретін және болашақ мұғалімнің қайта құрушы іс – әрекетіне ғылыми және шығармашылық тұрғыда қарауды қамтамасыз ететін, интеграциялық дайындықты құрайды. Отандық педагогикада гуманитарлық – ғылыми дайындық әрдайым білім беру мазмұнының құрамды бөлігі болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы. –Астана: Білім, 2011.– 44 б.
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы Заңы». –Астана: -2000, -20б.
3. Хан Н.Н. «Тенденций развития мировой системы образования»/Халықаралық ғылыми- практикалық конференция материалдары, Абай атындағы ҚазҰПУ, 2005, 61-65с.
4. Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя: автореф...докт. пед. наук. – Киев, 1986. – 46 с.
5. Успанов К.С. Теория и практика формирования профессионально значимых качеств у будущих учителей. – Алматы: Ғылым, 1998. – 228 с.
6. Джусубалиева Д.М. Теоретические основы формирования информационной культуры студентов в условиях дистанционного обучения: дис...докт. пед. наук. – Алматы, 1993. – 380с.
7. Калюжный А.А. Теория и практика профессиональной подготовки учителя к нравственному воспитанию учащихся в целостном педагогическом процессе: дис...докт. пед. наук. –Алматы, 1994. – 328 с.
8. Молдажанова А.А. Особенности формирования педагогической культуры будущего учителя: дис. ...канд. пед. наук. – Алматы, 1996. – 150 с.

Пардабой Холматов, Қиличбек Мусурмонкулов
(Гулистан, Узбекистан)

ЎҚУВЧИЛАРНИ КАСБ-ҲУНАРГА ЙЎЛЛАШНИНГ ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ

“Аҳоли бандлигини таъминлаш, биринчи навбатда, касб–ҳунар коллежлари битирувчиларини ишга жойлаштириш ижтимоий–иқтисодий тараққиётимизнинг энг муҳим устувор йўналиши бўлиб қолмоқда” – дея юртбошимиз энг асосий долзарб масалалар қаторига ўқувчи ёшларни касб–ҳунарга йўллашмасаласини киритиб келмоқдалар. Ўз ўрнида ушбу масала юзасидан педагогларга ҳам катта ишонч ва маъсулиятлар юкланди.

Педагогларимиз ўқувчиларни касб-ҳунарга йўллашнинг янги педагогик технологияларини ишлаб чиқиш масаласи юзасидан илмий-тадқиқот ишларини олиб боришиб ҳаётга татбиқ этишди. Бунда мактаб ўқувчиларининг ташкил қилинадиган дарсдан ташқаримашғулотларга қатнашиш даври унинг умумий ўрта таълим муассасасидаги бутун таълим даврини қамраб олган бўлиб, тадқиқот давомида ишлаб чиқилган ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтириш технологияси таълим босқичларига мутаносиб равишда амалга оширилди. Бу давр мобайнида ўқувчилар билан тадқиқот тажриба-синов майдонларида ташкил қилинган. Ташкил қилинган ҳар бир тўғарак машғулотлари жараёнида ўқувчилар умумий ўрта таълим ўқув дастури билан узвий боғлиқ равишда касбий билимлар асосларини узлуксиз эгаллаб бордилар. Тўғараклар учун ишлаб чиқилган дастурларни амалга ошириш мураккаб педагогик-психологик ҳамда ташкилий жараёнларни ўз ичига олганлиги сабабли, ўқувчилар қабул қилиши лозим бўлган ахборотлар оқимини гуруҳлар бўйича тизимлаштириш мақсадида куйидаги вазифаларни амалга оширдик:

- ўқувчиларни касб-ҳунарга йўллаш ишларини ахборот билан таъминлаш тузилмаси таҳлил қилинди;

- ўқувчиларнинг умумий ўрта таълим ўқув дастури асосида дарс жараёнида танишиши мумкин бўлган касб-хунарлар классификацияси белгилаб олинди;
- мактабларда дарс жараёнида бевосита қараб чиқилмаган, маҳаллий-худудий шароитларга кўра талаб қилинадиган касблар таснифи ва уларнинг ҳар бири тўғрисидаги ахборотлар жамланди ва тизимлаштирилди;
- дарсдан ташқари машғулотларда касб-хунарга йўллаш ишларини ташкил қилишда ишлаб чиқилган классификациялар асос вазифасини ўтади, ўқувчиларни маҳаллий талаблар асосида касб-хунарга йўллаш ишларининг самарадорлигини таъминлади.

Қайд этилган вазифаларнинг тадқиқотларимиз давомида изчил амалга ошириб борилиши барча шаклдаги дарсдан ташқари машғулотларда ўқувчиларнинг бевосита меҳнат ва касб тарбиясини, касбга йўналтириш ишларини амалга оширишда кенг имкониятлар яратилишига олиб келди. Бу жараёнда, шунингдек, ўқувчи шахсини касб танлашга йўллашда йўналишни ихтиёрий танлаш учун шароит яратишда уни эркин фикрловчи шахс сифатида шакллантириш ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлди. Унинг ечимини касб танлашга йўллаш ишлари билан боғлиқ ҳолатда ҳал этиш учун биз ижтимоий-иқтисодий, миллий, минтақанинг демографик ҳолати каби омилларни ҳисобга олиб бордик.

Касб танлаш учун ўқувчи ўз имкониятларини баҳолай олиш кўникмасига, яъни қизиқишларига монанд, ҳар хил касблар бўйича билимга касбларнинг имкониятлари, келажаги ҳақида ахборотга эга бўлиши мақсадга мувофиқ. Шахсда касбга йўналтириш махсус амалий фаолият орқали амалга оширилади, ўқувчининг инсон сифатида шаклланиш босқичларида шахс ва жамият ягона бир тизим сифатида қаралади, ўтиш даврида бозор иқтисодиёти муносабатлари талаблари инobatга олинади. Шахс ҳар томонлама камол топиши учун ақлий, жисмоний, маънавий, руҳий жиҳатдан тарбияланган бўлиши керак.

Бугунги касб танлашга йўллаш ишларида шахс сифатларини чуқурроқ ўрганиш асосида машғулотларда ўқувчиларнинг индивидуал имкониятлари асосида таълим бериш ўзига хос ўринга эга бўлиб бормоқда. Индивидуал ёндашув асосидаги таълим ўқувчининг қизиқиши, эҳтиёжи, хоҳишига кўра муайян касб-хунар юзасидан чуқур маълумотлар олиши ва келажақда танлаган касби бўйича касб-хунар коллежларига ўқишга бориши учун кенг имкониятлар яратади. Умумий ўрта таълим мактаблари ўқув режасига факультатив машғулотлар киритилади. Факультатив машғулотлар ўқувчиларнинг қизиқиш ва хоҳишларига кўра муайян фан, предмет юзасидан бериладиган илмий-назарий билимларни чуқурлаштириш, уларда амалий кўникмаларни ҳосил қилиш мақсадида ташкил этиладиган таълим шаклидир. Мактаб маъмурияти ҳамда педагогик жамоа олдида ҳар бир ўқувчининг факультативлардан бирини танлаш имкониятига эга бўлишини таъминлаш вазифаси қўйилади, бу кейинчалик унинг учун мажбурий бўлиб қолади. Факультатив машғулотлар ўқувчилар мустақиллиги ва фаоллигини оширишга, ақлий қобилиятларини ривожлантиришга хизмат қиладиган махсус дастур асосида ўтказилади.

Биз тажриба-синов майдонларимизда ўқитишнинг ноанъанавий шакллари доирасида амалий-тажриба машғулотлари билан боғлаб ўрганиш усулларини синаб кўрдик. Амалий-тажриба машғулотлари махсус жиҳозланган хоналарда ва алоҳида ажратилган тажриба майдонида олиб борилди. Таълимнинг ноанъанавий шакли сифатида ташкил этиладиган баҳс-мунозара, давра суҳбати, амалий конференция, семинар ва бошқалар муайян предметнинг муҳим мавзулари юзасидан ташкил этилиб, ўқувчиларда мустақил фикрлаш, ўз фикрини илгари суриш, уни асослаш ҳамда ҳимоя қилиш қобилиятини шакллантириш учун хизмат қилади. Бу каби дарсларнинг ташкил этилишида мақсаднинг аниқлиги, шунингдек, ўқитувчиларнинг фаол иштироки муҳим аҳамият касб этади. Кўргазма ва мўъжизалар майдони шаклида ўтказилаётган дарслар ўқувчиларни фаолликка ундайди.

Касб танлаш машғулотларининг муваффақияти унинг шаклигагина эмас, балки қўлланилаётган методлар самарадорлигига ҳам боғлиқдир. Таълим методлари ўқитишнинг ўз олдида қўйган мақсадларига эришиш усулларини ҳамда ўқув материални назарий амалий йўналтириш йўллари аниқлатади. Ўқитиш методлари машғулотлар жараёнида ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятининг қандай бўлиши, ўқитиш жараёнини қандай ташкил этиш ва олиб бориш кераклигини ва шу жараёнда ўқувчилар қандай иш-ҳаракатларни бажаришлари кераклигини белгилаб беради. Методлар бир қанча асосий гуруҳлардан иборат бўлиб, уларнинг ҳар бири ўз навбатида кичик гуруҳлар ва уларга кирувчи алоҳида методларга бўлинади. Ўқув билиш фаолиятини ташкил қилиш ва амалга ошириш жараёнини ўзи узатиш, қабул қилиш, англаш, ўқув ахборотларини эсда сақлашни ҳамда олинадиган билим ва кўникмаларни амалиётда қўллай олишни назарда тутишини ҳисобга олсак, биринчи гуруҳ методларига сўз орқали узатиш ва ахборотни эшитиш орқали қабул қилиш методлари; иккинчи гуруҳга ўқув ахборотини кўргазмали узатиш ва кўриш орқали қабул қилиш методлари; учинчи гуруҳга ўқув ахборотини амалий меҳнат ҳаракатлари орқали бериш киради.

Ўқув материални оғзаки баён қилиш методларимактаб таълим тизимида қўлланиладиган методлардан бири бўлиб, мазкур методга ҳамма ўқув предметлари бўйича барча синфларда мурожаат қилиш мумкин. Ушбу метод баён қилинаётган маълумотларнинг тўғридан-тўғри ўқитувчининг жонли нутқи орқали идрок қилинишини кўзда тутаяди ва ана шу хусусиятига кўра таълимнинг бошқа методларидан фарқ қилади.

Хикоя қилиш методи ўқитувчи томонидан янги ўтилаётган мавзуга оид факт, ҳодиса ва воқеаларнинг яхлит ёки қисмларга бўлиб, образли тасвирлаш йўли билан ихчам, қисқа ва изчил баён қилинишидир. Хикоя қилиш давомида ўқувчилар пассив тингловчи бўлиб қолмасликларига, улар фаолликларини

ошириш, диққатни мавзуга сафарбар қилиш, ходиса ва воқеалар устида фикр юритиш, фикр алмашиш мақсадида саволлар бериб бориш, кўргазмали қуроллардан фойдаланишга эътибор бериш лозим. Ҳаётини муайян бир касб-хунарнинг у ёки бу жиҳатларига оид қонун, қоидалар қанчалик асосли эканлигини далиллар, мисоллар келтириш йўли билан исботлаб беради.

Суҳбат методикўпинча савол – жавоб методи деб ҳам юритилади. Чунки бу методда дарс ўтилса, у асосан савол – жавоб йўсинида олиб борилади. Ҳаётини муайян жиҳатларига оид қонун, қоидалар қанчалик асосли эканлигини далиллар, мисоллар келтириш йўли билан исботлаб беради.

Таълим жараёнида қўлланиладиган воситалар таълим самарадорлигини таъминлашга хизмат қилади. Восита муайян ўқитиш методи ёки усулларни муваффақиятли амалга ошириш учун зарур ёрдамчи ўқув материалларидир. Таълим технологияси талаблари бўйича таълим жараёни «таълим олувчи-таълим жараёни-таълим берувчи» аънанасига мувофиқ олиб борилади. Мазкур аънамага мувофиқ таълим берувчи аввалгидек тайёр билимларни таълим олувчига етказиб берувчи шахс сифатида эмас, балки йўлланма берувчи, бошқарувчи ва баҳоловчи шахс сифатида фаолият олиб боради.

Баркамол шахс ва малакали мутахассисларни тарбиялаш жараёнининг муваффақияти учун замин яратувчи омиллар сирасида маънавий-ахлоқий сифатларга эга бўлган, мутахассислик фанлари асосларини пухта ўзлаштирган, шунингдек, педагогик маҳоратга эга ўқитувчиларни тайёрлаш алоҳида ўрин тутади. Зеро, ёш авлодни ҳар жиҳатдан камол топтириш, уларда муайян касбий фаолиятни олиб бориш лаёқатини шакллантириш ҳамда унинг етук мутахассис бўлиб етишишида таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган ўқитувчилар ўзига хос рол ўйнайди.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажига йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т.: Ўқитувчи, 2015.
2. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори: Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида” ги Қонуни. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. - Т.: Шарқ. 1997.
3. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. - Т.:Халқ мероси.1993.
4. Воробьев А.И. Меҳнат таълими ва касб танлашга йўллаш методикаси. - Т.: Ўқитувчи. 1980.

Лайло Элмуродова
(Чорғумбаз, Ўзбекистан)

ЧЕМУ И КАК УЧИТЬ УЧАЩИХСЯ В РАБОТЕ НАД СОЧИНЕНИЕМ

Сочинение – один из видов работы по развитию речи в школе и одна из наиболее сложных форм деятельности ученика.

Необходимость системы в обучении сочинениям ни у кого не вызывает сомнений. Но решается этот вопрос по-разному. Некоторые считают, что в основу разрабатываемой системы должен быть положен принцип разнообразия сочинений.

В других случаях при создании системы на первый план выдвигается требование учить от простого к сложному. Но реализуется это требование по-разному. Например, исходя из того, что повествование легче описания, а описание легче рассуждения, намечается такая система: 1) сочинения повествовательного характера, 2) сочинения описательного характера, 3) сочинения-рассуждения.

Для того, чтобы можно было обосновать последовательность работы над отдельными сочинениями, необходимо решить вопрос о критериях определения их сложности. В методике нет ответа на этот вопрос, а он заслуживает внимания и поисков.

М. А. Рыбникова писала: «Систему создает понимание необходимости каждого из типов работ, расположение их в порядке, нарастающей трудности; систему выдержит тот учитель, который будет понимать специфику каждого типа сочинений... Четкость и целенаправленность каждого типа изложения или сочинения – это выигрыш во времени, это экономия сил, это система».

В чем же должны заключаться последовательность и «нарастающая трудность» в обучении сочинениям?

Наша задача – привить учащимся навыки самостоятельной работы над сочинением. Умение связно излагать свои мысли в устной и письменной форме – это сложное умение, требующее от ученика не только известного общего развития, но и овладения определенными умениями. Эта точка зрения не нова. Еще Ф. И. Буслаев, возражая против увлечения на уроках русского языка «бланкетными бумагами», писал: «Исчислить все случаи, при коих необходима деловая бумага, невозможно... Если учитель русского языка выучил своих учеников основательно обдумывать заданную тему, правильно располагать мысли, точно выражать оные, то ему уже вовсе не нужно будет и намекать, как пишутся ярлыки о продаже домов или найме комнат...».

Итак, ученик должен овладеть умением обдумывать тему, правильно располагать мысли и точно их выражать. Об этом же, по существу, писал А. Д. Алферов: «...Методы, применяемые в средней школе на материале более простом, должны остаться теми же, какие со временем будут применяться людьми».

взрослыми в самостоятельных научных сочинениях... Перед учеником должен быть материал, в его глазах достаточно важный и его занимающий; он должен учиться приводить этот материал в порядок, нужный для последовательной и ясной его передачи... Постепенно он должен учиться искать этот материал, сначала в определенных источниках под руководством учителя и затем более и более самостоятельно». Как мы видим, А. Д. Алферов подчеркивает значение еще одного умения в работе над сочинением – умения собирать материал. С точки зрения А. Д. Алферова, кроме орфографической грамотности, есть грамотность другого рода – она состоит в «умении собирать, распределять и выражать свои мысли и впечатления».

Книга К. Б. Бархина «Культура слова» богата методическими указаниями о том, как следует прививать учащимся умение работать над устными и письменными высказываниями.

М. А. Рыбникова также строила свою систему работы на обучении детей умению писать сочинения: «Разумная методика письменных работ требует подготовки к работе, к постановке темы, заблаговременного привлечения материала, предварительных языковых упражнений и т.д.». В разработанной М. А. Рыбниковой методике показано, как следует направлять мысль учеников на осмысление ими особенностей построения рассказа, описания и т. д.

Об «осмысленных навыках и преподавании теории составления сочинений» ставила вопрос М. Н. Салтыкова, по мнению которой написать сочинение – значит передать в систематизированном виде ряд фактов мыслей, изложенных под определенным углом зрения, с мотивированным объяснением и оценкой точки зрения автора.

В. А. Добромыслов указывал, что ученики должны овладеть разнообразными видами сочинений, что учитель должен принимать во внимание композиционную сложность сочинений.

А. П. Романовский подчеркивал необходимость прямого показа того, как нужно работать: «Такой метод значительно повысит интенсивность процесса обучения и сократит его путь, избавив учащихся от излишних ошибок и заблуждений».

Такого рода указания можно найти почти в каждой работе, посвященной методике обучения сочинениям.

Особенность разработанной нами системы состоит в том, что в ее основу положена идея развития у учащихся определенных умений связной речи. Вычленение этих умений позволяет определить критерий, с помощью которого можно установить сложность сочинений и последовательность в работе над ними.

Так как любой навык формируется успешнее, когда он осмыслен, нужно и при обучении сочинениям сообщать детям элементарные сведения из теории сочинения. Дети должны знать, что значит написать сочинение на тему, раскрыть основную мысль, что значит систематизировать материал и т. п. Учащиеся овладевают этими понятиями, выполняя ряд упражнений в процессе подготовки к предстоящему сочинению. При этом на каждом этапе работы ставится определенная, конкретная задача, например: развить у учеников внимание к формулировке темы сочинения.

В результате учащиеся делают вывод, что начинать работу над сочинением надо с обдумывания каждого слова в формулировке темы, с определения границ темы, т. е. с того, о чем необходимо сказать в данном сочинении. Таким образом, теоретические сведения, которыми овладевают дети, носят практический характер. Мы не требуем заучивания каких-либо из этих сведений, хотя и составляем краткую памятку о работе над сочинением.

Для того, чтобы возбудить интерес детей и желание овладеть необходимыми умениями, мы должны показывать практическую значимость того, чем они должны овладеть, и делаем это различными способами. В одних случаях учитель рассказывает, в других показывает, например, что такое план, каково его значение. Так, для того чтобы убедить учащихся в значении систематизации материала, учитель заготавливает на доске запись – материал к сочинению «Наша классная комната». При этом учитель объясняет, как он собирал материал: «Идя по классу от дверей направо, я записал все, что мне казалось важным. Материал есть, но могу ли я сразу приступить к написанию сочинения?» – спрашивает учитель. Дети задумываются, но все же в конце концов делают правильный вывод, что, прежде чем писать, нужно привести собранный материал в порядок, т. е. систематизировать его. Они определяют, какая часть материала относится к описанию помещения, какая – к оборудованию классной комнаты и т. п. Детям становится понятно, что без этой предварительной работы их сочинения были бы недостаточно последовательными.

Очевидно, можно по-разному построить начальный этап работы над умением собирать материал к сочинению. В частности, можно начинать с сочинений по картине или идти от наблюдений за какими-то явлениями, событиями окружающей жизни.

Думается, что в каждом конкретном случае этот вопрос должен решаться в зависимости от потребностей и особенностей подготовки данного классного коллектива. Надо только четко представлять преимущества и недостатки того или иного пути.

В нашем опыте мы начинали и с использования картин, и с наблюдений над предметами действительности. Параллельно на уроках литературы мы должны учить учащихся собирать материал по книге. Но во всех случаях с самых первых шагов в этой работе мы подчеркивали значение умения собирать материал для сочинения, важность и необходимость умения наблюдать. Мы учителя говорим детям примерно следующее:

– Вдуматися в тему, визначити основну думку твору дуже важливо, але це ще не все; в роботі над твором потрібно добре знати те, про що ти збираєшся писати. Звичайно, іноді для цього достатньо тільки згадати, що з тобою колись-небудь стало або що ти колись-небудь бачив. Наприклад, тобі запропонували написати твір на тему «Як я роблю уроки» або «Як я провів канікули». Ти добре знаєш, як робити уроки або як ти провів канікули. Про це в книжках не читаєш. Потрібно все дуже добре згадати, визначити своє ставлення, зібрати потрібні факти і можна писати. Але це не завжди так буває. Іноді потрібно дуже добре стежити за тим, про що ти збираєшся писати. Наприклад, якщо б нам запропонували написати твір на тему «Парк восени» або «Як наші керівники (завод, яке-небудь підприємство) виконують (і перевиконують) план», то ми поїхали б до парку або до керівників і збрали матеріал. Так роблять журналісти і письменники, коли їм потрібно писати про те, що вони ще недостатньо знають. Отже, потрібно вміти зібрати матеріал, щоб було про що писати. Потрібно вміти стежити.

Література:

1. Ладыженская Т.А. Система обучения сочинениям на уроках русского языка. М., «Просвещение», 1978.
2. Текучев А.В. Над чем работают учителя русского языка. М., «Просвещение», 1987.

Насиба Юнусметова, Барно Умирзокова
(Гулистан, Узбекистан)

СОҒЛОМ ОНА ВА БОЛА ТАРБИЯСИДА ОИЛА МУСТАҲКАМЛИГИНИНГ АҲАМИЯТИ

Президентимиз И.А. Каримов оила ҳақида шундай дейдилар: “Ҳар бир оила моҳиятан кичик бир мамлакатга ўхшайди. Ўзига тегишли моддий ва маънавий сарҳади ўзига мансуб тартиб қоидалари бор”. Шундай экан оиланинг жамият ва инсон ҳаётида мавқеи, баркамол авлод тарбиясида функционал мақоми ғоят серқирра ва мураккаб жараёндир. Шу боис мамлакатимиз раҳбари оила институтига, шахс тарбияси, жамият барқарорлиги ва тараққиётнинг муҳим кафолати сифатида қараб, уни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга доимий ғамхўрлик қилиб келмоқда. Мамлакатимизда соғлом ва уйғун камол топган авлодни тарбиялаш учун зарур имкониятлар ҳамда шарт-шароитларни яратиш, XXI аср – интеллектуал қадриятлар устуворлик қиладиган аср эканлигини эътиборга олган ҳолда Ватанимиз йигит ва қизларини ҳар томонлама баркамол шахслар этиб шакллантириш борасидаги кенг қўламли чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикасида Давлат дастурлари ишлаб чиқилиб ҳаётга татбиқ этилмоқда.

Буни биз Президентимиз томонидан 2016-йил «Соғлом она ва бола йили» деб эълон қилиниши мисолида кўришимиз мумкин. Шу муносабат билан ҳукуратимиз томонидан «Соғлом она ва бола йили» Давлат дастури ишлаб чиқилиши жамиятимизда, оилада оналар соғлиги ва болалар тарбиясига эътиборни кучайтиради ва оилаларни мустаҳкамлаш билан боғлиқ масалаларни ечимини топишга хизмат қилади. Дастурда она ва болаларга соғлом муҳитни яратиш, ҳар томонлама мустаҳкам оилани шакллантиришни таъминлаш бўйича қабул қилинган давлат дастурлари ҳамда бошқа тадбирларга мувофиқ амалга ошириладиган чора-тадбирларни давом эттириш билан бир қаторда устувор йўналишлар бўйича ҳам энг муҳим вазифаларни хал этиш назарда тутилди.

Энг аввало, оналарнинг репродуктив саломатлигини сақлаш, болалар соғлигини муҳофаза қилиш тизимини такомиллаштириш, профилактик соғлиқни сақлашни устувор даражада ривожлантириш, тиббиёт хизмати моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, соғлом бола туғилиши ва уни тарбиялаш масалалари бўйича аҳоли ўртасида тушунтириш ишларини авж олдириш орқали соғлом авлодни шакллантириш борасидаги чора-тадбирларни янада кучайтириш, ёшларда соғлом ва ақил оила қуришга интилиш иштиёқини шакллантириш олдимизга қўйилган долзарб масалалардандир. Ёш оилаларга ғамхўрлик қилишни кучайтиришга, соғлом ҳамда мустаҳкам оилани қуриш учун зарур шароитларни яратишга ва ҳар бир болага барчанинг дўстона муносабатта бўлишига катта эътибор қаратилмоқда.

Бола тарбиясида доимо ота-она биргаликда эътибор қаратиши лозим. Уларнинг ҳар бирида ўзига яраша масъулиятлари мавжуд. Аёл кишининг масъулияти эса, биринчи навбатда, унинг ифпатида, ҳаёсида, саришталигида, ҳаётдаги ўз вазифасини чуқур тушуниб, унга мувофиқ йўл танлаши, ўзини фарзанд тарбиясига, бекаликка, оналикка тўғри тайёрлаб боришида кўринади. Болага дўстона муносабатда бўлган оила – бу асосий аҳамиятни болага қаратадиган ва кенг маънода болани бутун бир шахс сифатида тушунадиган оила муҳитидир. Болага дўстона муносабатда бўлган мактаблар самарали таълим берадиган, болалар манфаатини ҳимоя қиладиган, ота-она ва маҳалла билан боғлиқ таълим муҳитини намоён қилади. Бундай мактаблар, болаларни сифатли таълим билан таъминлаш, жисмоний ва ақлий такомиллашувини ривожлантириш йўлида ҳуқуқларни ҳурмат қилиш негизида олиб борилади. Болага дўстона муносабатдаги оиланинг асосий мақсади – бу ҳар бир болага сифатли таълим олиш ҳуқуқининг кафолатланишидир. БМТ Болалар Жамғармасининг Болага дўстона муносабатдаги мактабни яратиш лойиҳаси 2002 йилдан Ўзбекистонда бошланди. Ҳозирги кунда бу лойиҳа Халқ таълими вазирлиги

томонидан таълимни ислоҳ қилиш йўналишидаги дастурларнинг бири сифатида кўриб чиқилиб, мактабларда жорий қилиш йўлида кенг қамровли ишлар амалга оширилмоқда.

Бу йилни ҳар бир юртдошимиз оила мустақамлиги, оналар соғлиги ва авлодлар тарбиясида маънавий дунёқарашни шакллантиришга қаратишимиз зарур. Зеро, ҳар бир оилага эътибор қаратиш, ғамхўрлик қилиш ва қўллаб-қувватлаш мамлакатимизда устувор масалага айланганлигини ҳар биримиз чуқур англаб, кўриб, билиб турибмиз. Бевосита Президентимиз ташаббуси билан ишлаб чиқилиб, ҳаётга татбиқ этилган “Таълим тўғрисида”ги Қонун, “Кадрлар тайёрлаш миллий дасури” каби хужжатларда акс этган вазифалар ҳам айна хотин-қизларимиз ҳамда ёшларимизнинг келажаги ёрқин ва ишончли бўлишига хизмат қилаётир. Амалга оширилаётган ислоҳотлар буюк келажагимизни барпо этиш учун ўта муҳим мезон ҳисобланади.

Ҳеч кимдан кам бўлмаган, ҳар томонлама баркамол авлодни, дунёда тенги йўқ хотин – қизларимизни келажаги буюк мамлакатнинг мустақам пойдевори деб аташга ҳақлимиз. Боиси, ушбу пойдевор орзуларимиздек улуғвор, тараққиёт сари ташланаётган одимларимиз каби залворли бўлиши аниқ. Шахс камолоти, оналар соғлиги, оила мустақамлиги, ёш авлодни маънавий қиёфасини шакллантириш масаласи жамиятимиз олдида турган бош вазифа эканлиги 2016 йилнинг “Соғлом она ва бола йили” деб номланишида ҳам ўз аксини топади. Эртанги кунига замин ҳозирлаган, оналари соғлигига эътибор қаратган, фарзандларини ҳар томонлама етук қилиб вояга етказган, ижтимоий-иқтисодий ҳаётга ўринбосарларни тарбиялаётган жамият ҳеч қачон таназзулга учрамайди. Албатта, соғлом она ва соғлом бола жамиятимиз кўрки, мамлакат таянчидир.

Инсонни мақсад, халқни умумий маслак, ижтимоий-маънавий бирлик бошқаради. Юртимиз фуқароларининг ягона интилиши келажакка замин бўлган баркамол авлодни вояга етказиш, ўз фарзанди, маҳалладоши, шаҳар ёки қишлоқ болаларининг ҳеч бирига лоқайд қарамаслик, ўзимизни уларнинг тарбиясига дахлдор шахс деб тасаввур этиб, ҳаракат қилишини талаб этади. Бундай мақсад асосида эса Ватаннинг манфаати, оила мустақамлиги, эртанги кундан умидворлик ҳислатлари барқ уради. Жамият маданий-маънавий қиёфасини шакллантиришнинг муҳим жиҳатларидан бири оналар ва болалар соғлигини сақлаш, оилада соғлом авлод тарбиясидир.

“Аёлларимизнинг турмуш шароитини энгил қилиш борасида биз учун майда нарсанинг ўзи йўқ ва бўлмади ҳам. Аёлнинг кайфияти яхши бўлса, аёл ҳаётдан рози бўлса, оила ҳаётдан рози бўлади. Агар оила рози бўлса, маҳалла, бутун эл-юрт рози бўлади” – дейди юртбошимиз И.А. Каримов. Демак, инсон зотининг шаклланишида аёл кайфиятининг, оиланинг, оиладаги муҳит ва маънавий тарбиянинг ўрни катта. Чунки маънавият инсонга она сути, ота намунаси, адждодлар ўғити билан бирга синган. Ҳар бир киши тажрибаси билан, одоб ахлоқи, хатти-ҳаракати билан ўзининг руҳий оламини бойитиб боради. Инсон мавжудлиги унинг жисман борлиги билан эмас балки, маънавий бой эканлигида белгиланади. Оила тор маиший тушунча эмас, балки у ижтимоий жамоа. Шу сабабли оилалар бирлашиб, жамиятни ташкил этади. Жамиятдаги ўзгаришлар оилага таъсирини кўрсатганидек, оиладаги ўзгаришлар ҳам жамиятга ўз таъсирини ўтказади.

Юртбошимиз айтганларидек: “Ҳар қандай миллатнинг равнақи, умумбашарият тарихида тутган ўрни, мавқеи ва шухрати бевосита ўз фарзандларининг ақлий ва жисмоний етуқлигига боғлиқдир”. Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда амалга оширилаётган кенг қўламли ислоҳотлар, жамиятнинг маънавий янгиланиши оила тарбиясига кучли таъсир этувчи омиллар бўлиб, бу миллий истиқлол ғоялари руҳида тарбияланган баркамол авлод шахсини вояга етказиш ва эркин фуқаролик жамияти асосларини барпо этишдек улуғвор мақсадларимизни рўёбга чиқариш билан узвий боғланган диалектик жараён дидир. Мамлакатимизда соғлом оилани шакллантириш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш масалалари юзасидан кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т.: Ўқитувчи, 2015.
2. Баркамол авлод орзуси. – Т.: Шарқ, 1999.
3. Жўраев Н. Агар огоҳ сен... – Т.: Ёзувчи, 1998.
4. Имомназаров М. Миллий маънавиятимиз назариясига чизгилар. – Т.: Шарқ, 1998.

Ирина Янушевская
(Запорожье, Украина)

СТРУКТУРА КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ И ЕЁ РОЛЬ В ОБУЧЕНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОЙ РЕЧИ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ ЯЗЫКОВОЙ ПОДГОТОВКИ

Одной из задач обучения на подготовительном факультете является подготовка иностранцев к учебе на 1 курсе с учетом будущей специальности. Профессиональная направленность обучения русскому языку как иностранному (РКИ) на подготовительном факультете реализуется в изучении научного стиля речи. Цель занятий по научному стилю состоит в формировании коммуникативной компетенции в учебно-научной сфере.

Следует отметить, что само понятие коммуникативной компетенции в методике, педагогике и психологии не получило однозначного определения. В отечественную лингводидактику его ввел М.Н. Вятютнев. Исследователь предложил понимать коммуникативную компетенцию «как выбор и реализацию программ речевого поведения в зависимости от способности человека ориентироваться в той или иной обстановке общения; умение классифицировать ситуации в зависимости от темы, задач, коммуникативных установок, возникающих у учеников до беседы, а также во время беседы в процессе взаимной адаптации» [1, с. 36].

Н.И. Гез, характеризуя сущность коммуникативной компетенции, определяет ее «как способность правильно использовать язык в разнообразных социально детерминированных ситуациях» [2, с. 18].

По мнению А. Н. Щукина, коммуникативная компетенция – это «способность средствами изучаемого языка осуществлять речевую деятельность в соответствии с целями и ситуацией общения в рамках той или иной сферы деятельности» [5, с. 143].

С точки зрения психологии общения анализирует понятие коммуникативной компетенции И.Л. Зимняя, рассматривающая ее в качестве «определенной цели-результата обучения языку», как «способность субъекта осуществлять речевую деятельность, реализуя речевое поведение, адекватное по цели средствам и способам различным задачам и ситуациям общения» [3, с. 128].

Перечень составляющих коммуникативной компетенции и их толкование у разных авторов также отличается разнообразием и не является окончательным.

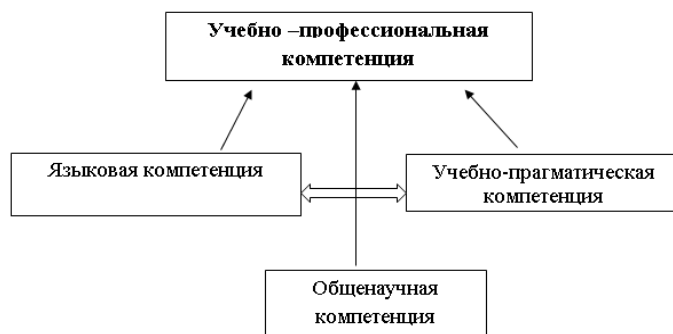
Общепризнанно, что коммуникативная компетенция имеет сложную многокомпонентную структуру. В контексте «Общеввропейских компетенций владения иностранным языком» зарубежные исследователи выделяют от трех до шести базовых компонентов. Так, Ян Ван Эк описывает такие составляющие как: лингвистическая, социокультурная, социолингвистическая, стратегическая, дискурсивная, социальная компетенции [6, с. 194]. По мнению С. Савиньон, коммуникативная компетенция включает четыре компонента: грамматический, социолингвистический, компенсаторный и компетенцию речевой стратегии [7, с. 64].

Некоторые исследователи помимо коммуникативной компетенции выделяют общую компетенцию, которая не входит в коммуникативную, но в определенной степени помогает реализовать речевую деятельность. Общая компетенция – это совокупность знаний о мире, социокультурных и межкультурных знаний (Общеввропейские компетенции...2003). Отмечается, что при решении коммуникативных задач человек использует как общую компетенцию, так и языковую, которая, по мнению разработчиков общеввропейской теории владения иностранным языком, включает в себя лингвистическую, социолингвистическую и прагматическую компетенции.

Несмотря на различную трактовку сути коммуникативной компетенции, все исследователи признают обязательным условием ее формирования наличие у учащегося лингвистической компетенции, которая понимается как совокупность лингвистических знаний, принципов анализа и синтеза языковых единиц, позволяющих анализировать и строить предложения при использовании системы языка для решения коммуникативных задач.

По мнению Л.П. Клобуковой, важное место в структуре коммуникативной компетенции иностранных учащихся нефилологического профиля занимает профессиональная компетенция, которую исследователь соотносит с предметной компетенцией, включая в это понятие навыки и умения профессионального общения. Ученый рассматривает предметную компетенцию как базовую в структуре коммуникативной, т.к. она позволяет решать проблемы профессионально ориентированного обучения в соответствии с различными задачами и ситуациями общения в пределах той или иной сферы общения [4].

Поскольку целью обучения на начальном этапе является не только формирование умений и навыков устной речи у иностранных учащихся в учебно-профессиональной сфере, но и подготовка их к предстоящему обучению в вузе, представляется возможным выделить особый вид компетенции, - *учебно-профессиональную компетенцию*. Структура учебно-профессиональной компетенции представлена на рис. 1.

Языковая компетенция – знание терминологии, конструкций научного стиля речи, структур основных функционально-смысловых типов текстов, их композиционных составляющих и логических связей между ними.

Учебно-прагматическая компетенция – знание цели, ситуации общения и выбор соответствующего речевого жанра монолога.

Общенаучная компетенция – знания в области естественно-научных дисциплин.

Т.о., учитывая этап довузовской подготовки и цели обучения профессионально ориентированной речи на данном этапе, нам представляется целесообразным представить структуру коммуникативной компетенции в следующем составе:

- 1) *стратегическая компетенция*, благодаря которой учащиеся отбирают и используют стратегии для успешного решения коммуникативных задач в учебно-профессиональной сфере;
- 2) *дискурсивная компетенция*, позволяющая конструировать устные высказывания разных функционально-смысловых типов и речевых жанров;
- 3) *учебно-профессиональная компетенция*, включающая языковую, учебно-прагматическую и общенаучную компетенции.

С помощью учебно-профессиональной компетенции реализуется способность иностранных учащихся конструировать устное научное монологическое высказывание на русском языке, относящееся к учебно-профессиональной сфере общения, и обеспечивается готовность учащихся к дальнейшему обучению в вузе.

Таким образом, необходимым условием развития личности иностранного студента, способного к успешному применению теоретических знаний на практике в различных учебно-профессиональных ситуациях на первом курсе, к осуществлению речевого взаимодействия в соответствии с целью и условиями речевой ситуации, является целенаправленное формирование коммуникативной компетенции учащегося, как многокомпонентного целого, подразумевающего овладение стратегической, дискурсивной и учебно-профессиональной компетенцией, понимаемой как единство языковой, учебно-прагматической и общенаучной компетенции.

Литература:

1. Вятютнев М.Н. Коммуникативная направленность обучения русскому языку в зарубежных школах / М.Н.Вятютнев // Русский язык за рубежом. – 1977. – № 6. – с. 38-45.
2. Гез Н. И. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований / Н.И. Гез // Иностранные языки школе. – 1985. – № 2. – С. 17– 24.
3. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И.А. Зимняя. – М.: Просвещение, 1991. – 221 с.
4. Клобукова Л.П. Структурный анализ коммуникативной компетенции с учётом особенностей реальной коммуникации [Электронный ресурс] / Проблемы когнитивного и функционального описания русского и болгарского языков. -2003.- Режим доступа: <http://www.russian.slavica.Org/print:out138.html>
5. Щукин А.Н. Методика преподавания русского языка как иностранного. /А.Н Щукин. – М., 2003.
6. J. A. Van Ek. Waystage 1990: Council of Europe Conseil de L'Europe. Cambridge University Press, 1999
7. Savignon, S. J. Communicative Competence: Theory and Classroom Practice. (2nd ed.). USA: McGraw-Hill, 1997.

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Марина Кулик, Юлія Терещенко
(Київ, Україна)

ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ

Успіх проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії, багато в чому залежить від якісної підготовки до її проведення. Тому суб'єкти які здійснюють ці дії, мають ретельно здійснювати підготовчі заходи з вирішення важливих питань визначення часу проведення, місця проведення, кола учасників, використання технічних засобів і тактико-криміналістичних прийомів, та рекомендацій. Однією з таких дій, є огляд місця події – який є досить специфічною слідчою (розшуковою) дією, яка має ряд відмінностей та особливостей у порівнянні з іншими слідчими (розшуковими) діями. Адже, згідно зі ст. 214 КПК України огляд місця події визначається єдиною слідчою (розшуковою) дією, яка у невідкладних випадках може бути проведена до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після його завершення [1].

Відповідно до ч.1 ст. 237 КПК України слідчий, прокурор можуть проводити огляд місцевості, приміщення, речей та документів. Проведення цих слідчих (розшукових) дій здійснюється з метою знайдення слідів кримінального правопорушення та інших речей, що містять джерело доказової інформації, з'ясування обстановки кримінального правопорушення та інших обставин, що мають значення для кримінального провадження [1].

Проведення огляду місця події регулюється кримінально-процесуальним законом, а також окремими підзаконними нормативними актами, що визначають питання організації діяльності досудового розслідування в системі МВС України та взаємодії їх з іншими службами органів внутрішніх справ.

Огляд місця події – є першочерговою, невідкладною слідчою (розшуковою) дією яка проводиться з метою виявлення слідів кримінального правопорушення, з'ясування механізму вчинення кримінального правопорушення, обстановки його здійснення та інших обставин, які мають значення для розслідування кримінального провадження.

Метою огляду місця події у відповідності ч.1 ст. 237 КПК України є виявлення та фіксація відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення [1].

Проведення огляду полягає в безпосередньому сприйманні слідчим обстановки місця події, виявленні, вивченні та дослідженні матеріальних джерел доказової інформації, а також інших обставин, що мають значення для кримінального провадження. Слідчий особисто проводить огляд місця події та несе повну відповідальність за якість його проведення.

Завдання огляду місця події: 1). виявлення слідів злочину; 2). визначення обстановки пригоди, механізму вчинення злочину, напрямку розслідування та розроблення загальних версій стосовно події злочину та його учасників; 3). одержання вихідної інформації для організації пошуку злочинця й провадження першочергових невідкладних слідчих (розшукових) дій.

Тактика огляду місця події обумовлена конкретними обставинами місця та події злочину [2, с. 329]. Слідчий у своїй діяльності повинен дотримуватися рекомендацій, положень та правил проведення слідчого огляду.

Огляд місця події поділяється на три етапи:

- 1). *Підготовчий*. Він включає в себе :
 - дії слідчого до виїзду на місце події;
 - дії слідчого та оперативної групи після прибуття на місце події.
- 2). *Робочий*. Поділяється на дві частини:
 - загальний огляд;
 - детальний огляд
- 3). *Заключний етап*.

Підготовчий етап

Дії слідчого до виїзду на місце події.

На цьому етапі слідчий приймає рішення про проведення огляду місця події. Приймавши таке рішення, слідчий зобов'язаний:

- отримати інформацію щодо події, з'ясувати чи організована охорона місця події, чи надано першу невідкладну медичну допомогу потерпілим;
- подбати про запобігання небажаних наслідків кримінального правопорушення (наприклад, дати розпорядження про посилення заходів щоб уникнути пожежі, витoku газу та інших шкідливих наслідків);
- забезпечити охорону місця події до свого прибуття, тобто вжити всіх необхідних заходів, які запобігають проникненню на місце події сторонніх осіб, забезпечують недоторканість слідів і обстановки кримінального правопорушення;
- забезпечити до моменту прибуття присутність осіб, які були очевидцями кримінального правопорушення та які можуть надати необхідну інформацію про подію;
- визначити склад СОГ, яка виїде на місце події;
- підготувати необхідні технічні засоби (транспорт, технічні обладнання, тощо);

– визначити та залучити необхідних спеціалістів яких потрібно залучити до огляду, забезпечити їх прибуття.

Дії слідчого після прибуття на місце події:

- надати необхідну допомогу потерпілим, якщо це не було виконано до прибуття слідчого;
- якщо потрібно, вжити додаткових заходів з охорони місця події та ліквідації шкідливих наслідків;
- вивести з місця події всіх сторонніх осіб;
- залучити на розсуд слідчого до участі в огляді понятих (крім слідчих (розшукових) дій «огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією» участь яких є обов'язковою);
- проінструктувати учасників огляду про їх права та обов'язки;
- допитати очевидців та свідків про подію кримінального правопорушення;
- встановити особу, яка першою виявила кримінальне правопорушення чи повідомила про нього;
- проводити інші невідкладні дії для забезпечення покращення умов проведення огляду (наприклад, потреба у необхідному освітленні, спеціального обладнання, драбини, телефону тощо.).

Якщо на цьому, так і на подальших етапах огляду, вживаються необхідні оперативно-розшукові заходи. Їх потрібно проводити паралельно з оглядом (наприклад, переслідування злочинця, пошук із службово-розшуковою собакою, розмови з очевидцями і свідками та ін.).

Робочий етап

Робочий етап огляду місця події складається із двох частин.

Частина 1. Загальний огляд (оглядовий) – під час загального огляду, залежно від умов на місці події та характеру об'єктів, які підлягають огляду, намічається порядок їх вивчення (послідовність, способи руху при огляді), а також проводиться підготовка необхідних технічних засобів;

На цьому етапі планують з'ясувати: як пересувався; до чого доторкався злочинець; що робив; які об'єкти і сліди можна знайти; на чому конкретно; за допомогою яких прийомів огляду і за допомогою яких науково-технічних засобів тощо. На цьому етапі потрібно :

- розподілити конкретні обов'язки між учасниками проведення огляду;
- в ході загального огляду фіксувати обстановку на місці події, а також місцезнаходження та взаєморозміщення окремих об'єктів. Потрібно для цього здійснити орієнтувачу та оглядову фотозйомку, що дозволяє не лише наочно ілюструвати зміст протоколу місця події, а й вчасно виявити і зрозуміти неправдиві версії обвинувачених або зацікавлених осіб у закінченні кримінального провадження.

Обстежуючи місце події під час загального огляду, потрібно поводитися з великою обережністю, щоб не пошкодити сліди, не зачепити деталі обстановки при пересуванні. На цьому етапі дозволяється тільки оглядати об'єкти, але не торкатися їх руками.

Сліди, виявлені в ході загального огляду, огорожуються захисним прикриттям або сигнальними знаками. Наприклад, накрити картонкою гільзу; порожнім перевернутим ящиком прикрити знайдений у ґрунті слід взуття; вставити гілку в сніг біля виявленого у ньому дрібного предмета; окреслити крейдою на стіні приміщення те місце, де знайдено пляму, схожу на кров чи окреслити на склі знайдені сліди рук тощо.

Частина 2. Детальний огляд

Детальний (динамічний) огляд – це огляд під час якого на місці події детально вивчають окремі об'єкти та їх групи. Суть цього огляду полягає у виявленні, вивченні і підготовці до вилучення слідів та речових доказів, а також у встановленні та фіксуванні окремих деталей обстановки місця події, окремих деталей які пояснюють механізм події та перебіг кримінального правопорушення, яке вивчається.

З'ясувавши характер події, переходять до розшуку слідів кримінального правопорушення: слідів транспортних засобів; знаряддя злочину; слідів пальців рук та долонь; слідів босих чи взутих ніг; недопалків; плям крові та інших предметів які міг загубити злочинець.

Під час пошуку слідів та речових доказів виходять із тих версій, які виникають у ході загального огляду. Відшукавши сліди і предмети, що підтверджують одну із версій, переконуються у її правильності та застосовують можливе спрямування інших версій. На підставі встановлених при детальному огляді фактів можуть виникати і нові версії, які теж потрібно ретельно перевіряти.

Під час детального огляду потрібно:

- старанно і детально оглядати об'єкти. Дозволяється їх зрушувати з місця, переставляти, перевертати та розглядати за допомогою лупи;
- вживати всіх необхідних заходів, щоб виявити на місці події та на окремих об'єктах сліди злочину та злочинця (наприклад: обробити дактилоскопічним порошком місця можливого знаходження латентних слідів рук злочинця).
- вилучити об'єкти зі слідами, а якщо це неможливо – перекопіювати їх;
- зафіксувати негативні ознаки;
- здійснити вузлову та детальну фотозйомку.

Важливу роль у слідчому огляді також відіграє спеціаліст, який, володіючи спеціальними знаннями та навичками роботи з технічними засобами, бере участь у виявленні, фіксації, вилученні та упаковці слідів і об'єктів. За результатами огляду спеціаліст проводить обробку фото-, кіно-матеріалів, готує і передає слідчому фото таблиці, матеріали відеозапису і кінозйомки. Це звільняє слідчого під час огляду від технічної роботи і дозволяє зосередитися на ретельному огляді матеріалів обстановки місця події, організації роботи по «гарячих слідах», складанні протоколу та інших документів. При вилученні на місці події речових доказів спеціаліст тісно співпрацює зі слідчим, звертаючи увагу останньому на цікавих

моментах при проведенні огляду місця події, а також кваліфіковано упаковує предмети, що підлягають вилученню, дає їм правильне тлумачення під час їх фіксації та опису у протоколі.

Заключний етап огляду місця події

На цьому етапі потрібно виконати такі дії:

– вислухати зауваження учасників огляду, і у разі висловлених ними зауважень чи доповнень внести це до протоколу огляду місця події;

– вилучити й упаковати сліди та предмети, які можуть мати значення речових доказів у кримінальному провадженні;

– скласти протокол огляду місця події;

– накреслити схематичні та масштабні плани [3, с. 293-296];

– у разі неможливості вилучити певні об'єкти, організувати їх охорону.

Протокол огляду місця події складається на місці огляду. Підписують його усі учасники огляду.

Протокол огляду структурно складається з трьох частин: вступної, описової, та заключної. Основні положення та опис всіх його складових частин зазначено у ст.104 КПК України [1].

У протоколі обов'язково повинні бути зазначені всі дії слідчого відповідно до ходу огляду, послідовно описані зібрані об'єкти – у тому вигляді, в якому їх було виявлено. При складанні протоколу огляду місця події необхідно пам'ятати, що він є основним процесуальним документом, в якому відображається весь хід огляду і його результати – це основне джерело інформації з місця події.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України прийнятий Верховною Радою України від 13.04. 2012 №4651-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Криміналістика. Кредитно-модульний курс: підручник/ За ред.П.Д. Біленчука. – 4-те вид., допов.і доопр. – К.:ВД «Дакор», 2014. – 520 с.
3. Криміналістика. Навчальний посібник / За ред.В.О. Маркусь. – К.:Кондор, 2007. – 558 с.

Володимир Левкович
(Львів, Україна)

КЛАСИФІКАЦІЯ НЕПОДАТКОВИХ ДОХОДІВ В УКРАЇНІ

Одним з різновидів класифікації публічних доходів є їх поділ на податкові і неподаткові. І такий поділ не заперечується і визнається багатьма вченими-правознавцями [1, с. 94; 3, с. 377; 4, с. 51; 10, с. 100; 11, с. 33]. В Україні правовими проблемами неподаткових доходів займаються Н. Пришва [8], Л. Музика [5] та інші вчені. Так, Н. Пришва основну увагу зосереджує на питаннях правового регулювання деяких видів обов'язкових платежів, а Л. Музика досліджує неподаткові доходи місцевих бюджетів. Проте цілісного дослідження неподаткових доходів немає. Відсутність єдності і системності у правовому регулюванні неподаткових доходів, необхідність комплексної систематизації фінансового законодавства у цій сфері викликають потребу належним чином провести розмежування між різними видами неподаткових доходів.

Загальновідомо, що жодній державі у світі ніколи не вистачає самих лише податкових надходжень для фінансового забезпечення її функцій. Тому набула поширення практика запровадження державами ще цілої низки інших обов'язкових грошових платежів, споріднених за економічним змістом з податками, але не тотожних їм. Ці платежі називають неподатковими доходами.

Під неподатковими надходженнями законодавець об'єднав досить неоднорідну групу платежів, відмінну як за правовою природою, так і за особливостями правового регулювання. Вчені підкреслюють, що неподаткові доходи відрізняються між собою конкретними умовами акумуляції коштів до бюджету, але їх об'єднує одна ознака негативного плану: всі вони не є податками [11, с. 44].

У законодавстві України відсутнє визначення поняття неподаткових доходів. Ст. 9 Бюджетного кодексу України лише закріплює основні групи неподаткових надходжень: доходи від власності і підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу; надходження від штрафів та фінансових санкцій; інші неподаткові надходження [2]. Деталізовано неподаткові надходження в Бюджетній класифікації, затвердженій наказом Міністерства фінансів України від 14 січня 2011 року № 11 [9]. Податковий кодекс України також містить лише визначення різновиду неподаткових доходів - збору [7].

Багатоманітність видів і груп неподаткових доходів дозволяє класифікувати їх за найрізноманітнішими підставами, наприклад, за суб'єктами і об'єктами відносин, що виникають, бюджетним значенням, формами, методами і умовами залучення, територією стягнення коштів. Проте очевидно, що певну теоретичну і практичну користь може дати лише така класифікація, в основу якої беруться загальні, найбільш суттєві критерії [11, с. 38]. Із врахуванням цієї вимоги всі неподаткові доходи можна поділити за наступними ознаками: а) соціально-економічним характером; б) конкретними підставами стягнення платежів, які утворюють неподаткові доходи держави; в) територіальним рівнем; г) методами формування; д) джерелами їх акумуляції.

Класифікація неподаткових доходів за соціально-економічною ознакою дає доволі повну уяву про їх джерела, про зв'язок неподаткових доходів з різними формами власності, про їх ефективність у формуванні доходів держави. Згідно з цією ознакою можна виділити надходження:

1. Від публічного господарства, які утворюються головним чином у результаті використання майна і природних ресурсів держави та місцевих самоврядувань (наприклад, лісів, надр, інших природних ресурсів, від приватизації державної та муніципальної власності тощо), від підприємств і організацій публічного сектору (митні платежі, збори, внески до цільових страхових фондів, плата за користування природними ресурсами, штрафні санкції тощо).

2. Від підприємств і організацій приватного сектору (митні платежі, збори, внески до цільових страхових фондів, плата за користування природними ресурсами тощо).

3. Від особистих доходів громадян (державне мито, судовий збір, внески до цільових страхових фондів, штрафи, державні лотереї тощо).

Поділ неподаткових доходів за конкретними підставами стягнення платежів дає можливість конкретизувати їх склад і визначити відповідні форми надходження в бюджет, цільові страхові фонди. Цей поділ можна вважати основним і визначальним для класифікації неподаткових доходів. Згідно з цією ознакою можна виділити такі види неподаткових доходів:

1. Плата за адміністративні послуги.
2. Страхові внески та збори до цільових страхових фондів.
3. Ресурсні платежі.
4. Штрафні та компенсаційні платежі.
5. Кошти, отримані від проведення державних грошових лотерей.

До неподаткових доходів першої групи належать встановлені законодавством збори, які стягуються державою та місцевими самоврядуваннями з фізичних та юридичних осіб у зв'язку з вчиненням певних дій органами публічної адміністрації чи посадовими особами на їхню користь. Сюди відносяться: державне мито; судовий збір; збір за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності; збір за реєстрацію об'єднань громадян та інші види зборів за реєстрацію; плата за видачу ліцензій на здійснення тих чи інших видів діяльності; плата за видачу різноманітних дозволів; державні збори і плати за сертифікацію; збори за дії, пов'язані з охороною прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки та знаки для товарів і послуг; митні збори; портові збори та плати; аеропортові збори; плата (збори) за надання послуг державними органами; консульські збори; різноманітні місцеві збори тощо.

До групи неподаткових доходів у вигляді страхових внесків та зборів до цільових страхових фондів належать: єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, який розподіляється між цільовими фондами соціального страхування (Пенсійним фондом України, Фондом соціального страхування України, Фондом загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття), збір на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; надходження до Фонду соціального захисту інвалідів [6].

Ресурсні платежі - це група неподаткових доходів, які випливають з права публічної власності, і сюди включаються: різноманітні види рентної плати за користування природними ресурсами та транспортування нафти і нафтопродуктів, природного газу та аміаку територією України; орендна плата за землю, плата за оренду державного та комунального майна, дивіденди (доход), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, які є у публічній власності, надходження коштів від реалізації конфіскованого майна, надходження коштів від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, іншого майна Збройних Сил України, надходження коштів від реалізації товарів та інших предметів, конфіскованих за матеріалами правоохоронних та інших уповноважених органів, надходження коштів від реалізації безхазяйного майна, майна, що за правом спадкоємства перейшло у власність держави чи місцевого самоврядування та скарбів, надходження від приватизації державної та комунальної власності тощо [2; 9].

До неподаткових доходів штрафного і компенсаційного характеру належать: штрафи та фінансові санкції за порушення податкового законодавства; штрафи та фінансові санкції за порушення законодавства про сплату зборів до державних цільових фондів; фінансові санкції і штрафи за порушення законодавства про валютне регулювання тощо; штрафи за порушення іншого законодавства; суми кредиторської і депонентської заборгованості, щодо яких термін позовної давності минув, тощо.

Відрахування коштів, отриманих від проведення державних грошових лотерей, виступають як окремий вид неподаткових доходів і включають різні види лотерей: спортивні, молодіжні тощо.

Отже, неподаткові доходи - це врегульовані правовими нормами обов'язкові та добровільні платежі до Державного і місцевого бюджетів, цільових страхових фондів, які сплачуються юридичними та фізичними особами, мають, як правило, цільовий, відплатний або компенсаційний характер і не залежать від доходу (прибутку) платника.

Література:

1. Воронова Л. К. Радянське фінансове право [Текст] / Л. К. Воронова. – К. : Вища школа, 1973. – 203 с.
2. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI // Верховна Рада України : офіційний веб-портал : Законодавство. - Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

3. Годме П. М. Финансовое право: учебник. [Текст] / Поль Мари Годме; [пер. и вступ. ст. Р. О. Халфиной]. – М.: Прогресс, 1978. – 429 с.
4. Иванов Б. Н. О системе советского финансового права [Текст] / Б. Н. Иванов // Труды ВЮЗИ. — Т. IX. — 1967. — С. 40—51
5. Музика О. Класифікація доходів місцевих бюджетів [Текст] / О. Музика // Право України. – 2003. - № 10. – С. 68-71.
6. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс] : закон України від 14 січня 1998 року № 16/98-ВР // Верховна Рада України : офіційний веб-портал : Законодавство. - Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр>.
7. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI // Верховна Рада України : офіційний веб-портал : Законодавство. - Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page>.
8. Пришва Н. Ю. Правові проблеми регулювання обов'язкових платежів [Текст] / Н. Ю. Пришва. – К.: "Екс Об", 2003. – 280 с.
9. Про бюджетну класифікацію [Електронний ресурс] : наказ Міністерства фінансів України від 14 січня 2011 року № 11 // Рахункова палата України : офіційний веб-портал : Нормативно-правова база. - Режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16737440;jsessionid=75FCD499D5BD028880A0074D9FD74086>.
10. Финансовое право (за законодательством Украины): навчальний посібник для юридичних вузів та факультетів [Текст] / За ред. Л. К. Воронової і Д. А. Бекерської. - К.: Вентурі, 1995. - 271 с.
11. Цыпкин, С. Д. Доходы государственного бюджета СССР [Текст] / С. Д. Цыпкин. – М.: Юрид. лит., 1973. – 256 с.

Андрій Мороз
(Київ, Україна)

РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 397 КК УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Питання, що стосується родового об'єкта злочину втручання в діяльність захисника чи представника особи, має істотне значення для теорії кримінального права та практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемами родового об'єкта злочину, передбаченого ст. 397 КК України на фрагментарному рівні займалися такі вчені, як: В.І. Тютюгін, М.І. Мельник, М.І. Хавронюк, О.О. Дудоров та ін. Проте, до цього часу ці питання не знайшли свого належного вирішення.

Мета статті полягає у дослідженні родового об'єкта злочину втручання в діяльність захисника чи представника особи.

Основні результати дослідження. У законодавстві про кримінальну відповідальність на теренах України до 2001 р. були відсутні кримінально-правові норми про відповідальність за втручання в діяльність захисника чи представника особи по наданню правової допомоги або порушення встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці. Тому в теорії кримінального права і в правозастосовній діяльності не склалися єдині підходи до визначення об'єкта злочину, що розглядається.

Відповідно до традиційного підходу, що склався у вітчизняній кримінально-правовій науці та в кримінальному праві країн СНД, юридичний аналіз норм, передбачених ст. 397 КК України, почнемо з дослідження родового об'єкта посягання, оскільки саме об'єкт визначає криміналізацію суспільно небезпечного діяння. Він же слугує і відправним критерієм кваліфікації злочину [1, с. 62—63]. Кожний злочин посягає на певний об'єкт, завдає йому істотної шкоди або ставить під загрозу завдання такої шкоди ці суспільні відносини [2, с. 52; 2, с. 302]. Виходячи з цього, необхідно констатувати, що злочинне діяння неможливе без об'єкта, проти якого воно спрямоване.

Вчення про об'єкт злочину в науці кримінального права є одним з найбільш важливих і надто складних питань. У кримінально-правовій доктрині є надзвичайно багато різноманітних підходів до розуміння об'єкта злочину. Слід звернути увагу на те, що до найбільш поширених історичних концепцій об'єкта злочину в теорії кримінального права В.К. Грищук відносить наступні: 1) об'єкт злочину – суб'єктивне право (В.Д. Спасович); 2) об'єкт злочину – захищений інтерес (Ф. Ієрінг, Ф. Ліст, Б.С. Нікіфоров); 3) об'єкт злочину – блага та інтереси, що охороняються законом (правові блага) (А.Н. Круглевський, Г.В. Колоколов, Є.Я. Нимировський); 4) об'єкт злочину – безпека і добробут громадян (О. Ф. Кістяківський); 5) об'єкт злочину є: а) правові норми і конкретні блага та інтереси (М.Д. Сергієвський); б) посереднім об'єктом є порушений припис, норма, а безпосереднім об'єктом – суспільне відношення, що є реальним проявом цього припису (І.Я. Фойніцький); в) з формального боку є блага та інтереси, що охороняються цією нормою (Л.С. Білогриць–Котляревський); г) норми права в її реальному бутті (М.С. Таганцев); 6) об'єкт злочину – окремі особи чи групи осіб (П.Д. Калмиков); 7) об'єкт злочину охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (А.А. Піонтковський, Є.А. Фролов) [4, с. 159-164]. На наш погляд, зазначені положення є обґрунтованими.

Цікавим і, на наше переконання, сприйнятливим, є узагальнення найбільш поширених сучасних концепцій об'єкта злочину в теорії кримінального права професора В.К. Грищука, яке він подає таким чином: 1) об'єкт злочину – охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (В.Я. Тацій, М.Й. Коржанський, М.І. Бажанов, А.В. Савченко, Б.О. Кирись, В.О. Навроцький, Н.О. Гуророва, Ю.Л. Шевцов та ін.); 2) об'єкт злочину це соціальні блага (цінності), що охороняються кримінальним законом (П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко, С.Б. Гавриш); 3) об'єкт злочину – людина незалежно від віку, розумового розвитку, соціального статусу, тощо (Г.П. Новосьолов); 4) об'єкт злочину — окремі особи або багато осіб (П.Я. Козаченко, З.А. Незнамова); 5) об'єкт злочину – охоронювані кримінальним законом соціально значущі цінності, інтереси, блага (А.В. Пашковська, А.В. Наумов); 6) об'єкт злочину – суспільні відносини, які є відповідним порядком, встановленим приписами правових норм, а також соціальні блага (Г.В. Чеботарева); 7) об'єкт злочину двоякий – соціальна оболонка є завжди першим об'єктом, а всі інші об'єкти перебувають в середині цієї оболонки (В.М. Трубніков); 8) об'єкт злочину – охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин (О.М. Костенко, П.П. Андрушко, А.В. Ландіна); 9) об'єкт злочину – особливо цінні суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом [4, с. 166].

Можна стверджувати, що цей підхід набув поширення в теорії кримінального права і до його прихильників слід віднести: В. К. Грищука [4, с. 166], Я. М. Браїніна [5, с. 70], В. М. Кудрявцева [6, с. 130], А.А. Музику [7, с. 25], Л. В. Левицьку, Т.О. Мудрака, О.В. Сіренка, П.В. Цимбала [8, с. 18], А.В. Савченка, В.В. Кузнєцова і О.Ф. Штанька [9, с. 79], В.К. Матвійчука [10, с. 21].

Крім вище вказаних сучасних концепцій об'єкта існують ще й інші. Так, С.Я. Лихова [11, с. 79], Ю.М. Жмур [12, с. 3] підтримують та розвивають концепцію, де об'єктом злочину є правовідносини.

Натомість В.П. Ємельянов називає об'єктом злочину охоронювані кримінальним законом конкретні сфери життєдіяльності людей, які і виступають безпосередніми об'єктами злочинів як реальних явищ дійсності [13, с. 214–215].

Література:

1. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика/ Л.Д. Гаухман. — [3-е изд., перераб. и дополн.]. — М.: АО «Центр «Юр Информ», 2005. — 457 с.
2. Матвійчук В.К., Присяжний В.М. Забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів: відповідальність, досудове і судове слідство та запобігання: [монографія] / В.К. Матвійчук, В.М. Присяжний. — К.: КНТ, 2007. — 272 с.
3. Наумов А.В. Российское уголовное право [Курс лекций]: В 3 т. Т.1. Общаячасть / А.В. Наумов. — 4—е изд., перераб. и доп. — М.: ВолтерсКлувер, 2007. — 736 с.
4. Грищук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина [навч. посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл.] / В.К. Грищук. — К.: Ін Юре, 2006. — 586 с.
5. Браїнін Я.М. Основні питання загального вчення про склад злочину / Я.М. Браїнін. — К.: Вид-во Київського університету, 1964. — 189 с.
6. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. — М.: Гос. изд.—во юрид. лит. 1960. — 244 с.
7. Музика А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів / А.А. Музика. — К.: Логос, 1998. — 323 с.
8. Левицька Л.В., Мудрак Т.О., Сіренко О.В., Цимбал П.В. Кримінальне право України. Загальна частина: [навч. посібник] / Л.В. Левицька, Т.О. Мудрак, О.В. Сіренко, П.В. Цимбал. — Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2005. — 206 с.
9. Савченко А.В., Кузнєцов В.В., Штанько О.В. Сучасне кримінальне право України: [Курс лекцій] / А.В. Савченко, В.В. Кузнєцов, О.Ф. Штанько. — К.: Вид-во Паливода А.В., 2005. — 640 с.
10. Матвейчук В.К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: [учебное пособие] / В.К. Матвейчук. — К.: НИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. — 79 с.
11. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (Розділ V Особлива частина КК України): [монографія] / С.Я. Лихова. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський Університет», 2006. — 573 с.
12. Жмур Ю.М. Кримінально—правовий захист недоторканості житла в Україні: Автореф. канд. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 — кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Ю.М. Жмур. — Запоріжжя: Класичний приватний ун-т., 2012. — 21 с.
13. Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно—правовое исследование / В.П. Емельянов. — СПб: Юридичний центр Пресс, 2002. — 219 с.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Xursanqul Tursunmurodov, Iroda Hamroqulova
(Samarqand, O'zbekiston)

SHATRANJ(SHAXMAT) O'YINLARIDA XOTIRA VA IDROKNING AHAMIYATI

*Shaxmat o'yini kishini dunyoga
ob'ektiv qarashga, o'zining xato va
kamchiliklarga to'g'ri baho berishga o'rgatadi.*
A.A. Alyoxin

Shaxmat-qadimiy, aql idrokli va ajoyib o'yin. Uning paydo bo'lish tarixi V-VI asrlarga oid deyishadi. Hindistonni shaxmat vatani hisoblaydilar. Ko'p kishilar shaxmat o'ynashni sevadilar. Shaxsning psixologik xususiyatlari: jo'shqinligi, qiziquvchanligi, mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyati, fantaziyaning rivoji va eng muhimi shaxmat o'ynashni o'rganishga qiziqish darajasiga qarab yosh shaxmatchi shakllanishini belgilovchi ko'nikmalar hosil bo'ladi va uning keyingi sport muvaffaqiyatlari yuz beradi.

Psixologik manbalarda ko'rsatilishicha, psixikaning eng muhim xususiyati shundan iboratki, inson tashqi ta'sirotlarning aks ettirilishidan o'zining keyingi faoliyatida, xatti-sharokatlarida doimo foydalanadi va ijodiy yondashuvi natijasida ba'zi bir o'zgarishlar kiritadi. Insonda shaxsiy tajriba, ko'nikma, malaka va bilim ko'lamini o'rta borishi hisobiga faoliyat hamda xulq-atvor tobora murakkablashib, yangi mazmun, yangi sifat kasb eta boshlaydi. Ma'lumki, agar tashqi olamning bosh miya katta yarim sharlari qobig'ida hosil bo'ladigan obrazlari, timsollari va ularning izlari yo'qolib ketaversa, tajribaning saqlanishi, bilimlarning boyishi, murakkablashishi, muayyan tartibga kelishi, qaytadan jonlanishi mutloq mumkin bo'lmas edi. Xotira atrof mushitdagi voqelik (narsa)ni bevosita va bilvosita, ixtiyoriy va ixtiyorsiz ravishda, passiv va aktiv (faol) holda reproduktiv va produktiv tarzda, verbal va noverbal shaklda, mantiqiy va mexanik yo'l bilan aks ettiruvchi esda olib qolish, esda saqlash, qaytatdan esga tushirish, unitish hamda tanish, eslashdan iborat ruhiy jarayon alohida va umumiy namoyon qiluvchi hodisa, barcha taasurolarni ijodiy qayta ishlashga yo'naltirilgan mnemik (yunoncha mnema-xotira) faoliyatdir". Xotira psixologiya fanining chuqur tadqiq qilingan jarayonlaridan biri bo'lib hisoblansa-da, lekin fan va texnikaning taraqqiyoti ko'p jihatdan xotira muammolarining o'rganilishiga bog'liqdir. Shuning uchun uning qonuniyatlarini ochish, "aqli" va "sun'iy intellekt"li mashinalar mahsuldorligini oshirish, sifat darajasini ko'tarish uchun xizmat qiladi. Hozirgi davrda olib borilayotgan ilmiy-tekshirish ishlari esda olib qolish, esga tushirish mexanizmlari va kognitivistik nazariyalarga bag'ishlangan. Lekin jahon psixologiya fanida assosianizm, geshtaltizm, bixeviorizm, freydizm kabi ko'plab yo'nalishlar mavjud bo'lishiga qaramasdan, bugun xotiraning yagona va tugallangan nazariyasi ishlab chiqilmagan. Ilmiy-nazariy xususiyatlarga ega bo'lgan, faraz tarzdagi nazariyalar va qarashlarning haddan tashqari ko'pligi kibernetika, tajriba va genetik biologiya, biokimyo, fiziologiya, tibbiyot nuqtai nazaridan yondashganligi bilan ta'riflanadi. Bu narsaning barchasi xotirani o'rganishning psixologik, neyrofiziologik va biokimyoviy bosqichlari mavjudligidan dalolat beradi va shaxmat operatsiyalarini bajarishga xizmat qiladi.

Psixologiya fanida idrok muayyan shakllarga ajratilib tadqiq qilinadi, vaqt, harakat, fazo yordami bilan atrof-muhitning, biosferaning, ijtimoiy turmushning mohiyati yuzasidan axborotlar ma'lumotlar, xususiyatlar aks ettiradi. Borliqdagi narsa va hodisalarning yasash shakli, uzluksiz ravishda harakatda bo'lishi, muayyan obektiv vaqt birligida shukm surishi inson ongida bevosita in'ikos qilinadi. Idrok orqali bir necha holatlarni oldindan yaxshi natijalarni ko'z oldiga keltirish mumkin.

Odatda inson tomonidan vaqtni idrok qilish, asosan ruhiy hodisalar, holatlar, vaziyatlar, xususiyatlarning o'zaro o'rin almashinuvi tufayli namoyon bo'ladi va o'ziga xos tuzilishi bilan mazkur jarayonning boshqa shakllaridan farq qilib turadi. Vaqtni idrok qilish inson tomonidan aks ettirilayotgan vaqt birligining ob'ektiv (haqqoniy, holis) mazmuniga, shaxsning unga nisbatan munosabatiga bog'liq bo'lib, xuddi shu mezon orqali uning mahsuldorligi o'lchanadi. Masalan, shaxsning ehtiyoji, motivatsiyasi, qiziqishlari va intilishiga mos, mutanosib vaqt birligini idrok birligini idrok qilgan taqdiridagina vaqt obektiv jihatdan (kechinmalar, his-tuyg'ularga nisbatan shaxsning ijobiy haqqoniy munosabatlarida) tez o'tganday idrok qilinadi, odatda yoqtirmaslik, idrok maydoniga (qamroviga) nomutanosiblik esa shaxsda zerikish, vaqt "sekin" o'tish tuyg'usini uyqotadi. Idrokning muhim tomonlaridan biri uning xususiyatlarining turli jabhalar, shaxmat o'yinida vaziyatlar, sharoitlarda namoyon bo'lishida. Idrokning muhim xususiyatlaridan biri bu faol ravishda bevosita shaxmat o'yinining natijalarini oldindan aks ettirish imkoniyatining mavjudligidir. Odatda insonning idrok qilish faoliyati uning o'zlashtirilgan bilimlari, to'plangan tajribalari, shuningdek, murakkab analitik, sinvtetik harakatlar tizimi zamirida yuzaga keladi. Bu holat idrok qilinishi zarur bo'lgan o'quv fani mohiyatiga bog'liq ilmiy faraz yaratish, uni amalga oshirish borasida qaror qabul qilish yaqqol voqelik bilan tasavvur qilinayotganining o'zaro mosligini aniqlash singaqri bosqichma bosqich o'zaro bir-birini taqozo etuvchi tarkibiy qismlardan iboratdir. Idrokning yana bir muhim xususiyati uning umumlashgan holda narsa va hodisalarning aks ettirishidir.

Shatranj (shaxmat) o'yini jarayonida didaktik va uslubiy tamoyillarga asoslangan holda foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu tamoyillar psixologiya va pedagogika qonuniyatlari asosida o'qitishning negizidir. Bolalarning yoshiga qarab darsning psixologik tuzilishi va maqsadi, shaxmatda nazariy tayyorgarlik, amaliy mashqlar, tematik mashq partiyalari, o'tilganlarni takrorlash, uy vazifalarni tekshirishlarni hisobga olish zarur.

Material pedagog tomonidan izchil, muayyan mantiqiy tartibda, "oddidan murakkabga, osondan qiyinga, tanishdan notanishga" degan ma'lum pedagogik tamoyil asosida bayon qilinishi darkor. Yangi o'rgatlayotgan materialni aniq misolda ko'rsatiladigan muayyan sistemada joylashuvi tarkibiy qismlarga ajratish kerak. Har bir shaxmat dars hech bo'lmasa ushbu tematikani (debyutlar nazariyasi, endshpil prinsiplari, mittil'shpil' strategiyasi va hokazolarni) yaxshiroq tushunib olishga yordam beruvchi bitta muhim momentga ega bo'lishi lozim.

Shuningdek ko'rsatmalilik tamoyiliga asoslanish samaralidir. Gapni ko'p odamlarda barcha xotira turlaridan eng samaralisi ko'z xotirasi ekanligidan boshlaymiz, chunki odam dunyoni (o'rtacha 85%) ko'z yordamida biladi. Shuning uchun "jonli his qilish"ga principal ahamiyat beriladi. Ilmiy axborot ma'lumotlariga qaraganda, ko'rish vositalari ko'magida insonning umumiy idrok etish qobiliyati oshishi, xotira hajmi esa hatto 55%ga o'sishi mumkin ekan.

Informatsiyalar nazariyasi ma'lumotlaridan inson xotirasi operativ, qisqa muddatli va uzoq muddatli xotiralarga bo'linishi ma'lum. Odam cheklangan hajm va asrash vaqtiga ega operativ xotiradan o'ziga zarur ma'lumotlarni olib, ularni ko'rsatib o'tilgan boshqa ikki xil xotiraga uzatadi. Xuddi shu operativ xotira mexanizmlari tufayli shaxmat tafakkurida debyut va nazariy tayyorgarlik amalga oshadi. Uzoq muddatli xotirada maxsus debyut variantlari (debyut repertuari) endshpil' va mittelshpil' strategiyasiga oid ma'lumotlar, taktik vositalar saqlanadi.

Faraz qilish mumkinki, uzoq muddatli xotirada "pozitsiyaviy did" deyiladigan narsa, shuningdek, intuisiya ham saqlanadi. Yuqorida aytib o'tilganlardan ko'rinib turibdiki xotira va idrok shatranj (shaxmat) o'yini jarayonida muhim ahamiyatga ega. Masalan, aynan kichik maktab yoshidagilarning hozirgi kundagi natijalari bularga yaqqol misol bo'la oladi. Bunday chempionlarimizdan Nodirbek Abdusattorov, Islombek va Javohirbek Sindorovlar ko'rsatgichlari bundan dalolat beradi. Shatranj o'yini jarayonida xotira va idrokning rivojlanishi bolaning dunyoviy bilimlarini egallashida yaxshi samara beradi.

Adabiyotlar:

1. E.G'oziyev. Umumiy psixologiya. Psixologiya mutaxassisligi uchun o'quv qo'llanma. II – kitob. Toshkent - "Universitet" – 2002, 55-66, 61-62 betlar.
2. Shaxmat nazariyasi va amaliyoti. Ya.B.Esterin tahriri ostida. T: "O'qituvchi" 1987yil, 14-16 betlar

Світлана Алмаші
(Мукачєво, Україна)

ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку суспільства, оновлення всіх сфер його соціального та духовного життя потребують від вищої школи якісно нового рівня підготовки спеціалістів. Якість підготовки фахівців значною мірою залежить від багатьох соціально-психологічних і соціально-педагогічних чинників, серед яких мотивація, її сила та структура.

Мотивація, як один із факторів активізації навчальної діяльності студентів, постійно перебуває в полі зору вітчизняних і зарубіжних психологів та педагогів. Останнім часом активно досліджуються різноманітні аспекти професійної діяльності вчителів, однак практично поза увагою дослідників залишилося питання дослідження особливостей розвитку пізнавальної мотивації студентів під час навчання у вузі. Важливою умовою успішного професійного становлення майбутнього вчителя є розвиток його пізнавальної мотивації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив установити, що мотивацію як психологічну категорію досліджували В.Асєєв, А. Запорожець, Л. Божович, А. Кірсанов, С. Рубінштейн та інші. Мотиви навчальної діяльності розглядали Г. Щукіна, Ф. Савіна, В. Ільїн, Ю. Шаров. У роботах Ф. Іващенко, В. Ядова вивчалися мотиви трудової діяльності. А. Вербицький, М. Данилов, О. Федорова, М. Махмутов досліджували різні засоби впливу педагога на розвиток мотивації та потреб тих, хто навчається. Вивченню різних аспектів розвитку пізнавальної мотивації студентів присвячені праці багатьох відомих психологів та педагогів, зокрема, таких як: М. Ашибор, А. Вербицький, В. Вергасов, М. Кларін, В. Козаков, В. Ляудіс, С. Смирнов, Д. Чернилевський, А.М. Алексюк, С.І. Архангельський, В.М. Вергасов, В.М. Володька, С.І. Зінов'єв, В.Я. Ляудис, Р.А. Нізамова, В.А. Семиченко, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, О.М. Леонтьєв, Н.В. Мен-чинська, О.Г. Мороз, Л.Г. Подоляк, С.Л. Рубінштейн, В.І. Юрченко та інших [1, с. 93]. Проте проблема формування мотивації навчальної діяльності студентів залишається недостатньо дослідженою, хоча і надзвичайно важливою й актуальною.

Мета статті (постановка завдання). З огляду на актуальність і недостатню розробленість проблеми метою статті є: дослідити психологічні особливості розвитку пізнавальної мотивації студентів. Згідно з метою були сформульовані наступні завдання дослідження: з'ясувати особливості впливу пізнавальної мотивації на формування професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів; провести емпіричне дослідження; здійснити обробку результатів проведеного дослідження із використанням методів математичної статистики та їх якісну інтерпретацію.

Результати дослідження. Для дослідження мотивації студентів, нами була проведена методика визначення рівня домагань (В. Гербачевського). Методика дозволяє виявити опорні мотиви, завдяки яким відбувається залучення «Я» індивіда до тієї або іншої діяльності та формування його рівня домагань, а

також ролі різноманітних когнітивних і регулятивних процесів, що складають разом із мотивами внутрішній механізм домагань. Експериментальну групу складали студенти Мукачівського державного університету. Наше дослідження проводилося на двох різних вибірках: перша – це студенти майбутні педагоги, які навчалися за традиційною системою навчання - студенти п'ятого курсу (далі випускники (ТН)); друга – студенти, які навчалися за інтерактивними технологіями (з великим обсягом різних видів практик) (далі випускники (ІН (ПО-2сп))).

Аналізуючи отримані результати за методикою В. Гербачевського можна спостерігати наступні тенденції:

- На останньому місці за значущістю компонентів мотиваційної структури знаходиться компонент «Прогнози оцінок діяльності суб'єкта», Зокрема, для студентів п'ятого курсу $X_{\text{сер}}=10,27$, а для студентів ПО-2сп - $X_{\text{сер}}=10,74$ при $X_{\text{норм}}=12,55$. Це негативне явище, оскільки вміння прогнозувати майбутню діяльність, співставляти можливі затратені зусилля з очікуваними результатами є запорукою її успішного виконання.

- В межах норми знаходиться значення компонента «Ядро мотиваційної структури» для студентів ПО-2сп, зокрем, $X_{\text{сер}}=14,88$ при $X_{\text{норм}}=14,81$. У студентів п'ятого курсу дана складова мотиваційної структури супроводжується відхиленням від норми в напрямку спадання - $X_{\text{сер}}=14,15$. Це можемо проінтерпретувати залученням студентів скороченої програми до інтерактивного процесу, який спонукає до активної цілеспрямованої діяльності, зорієнтованої на результат. Зокрема шкала «Мотив зміни діяльності»- $X_{\text{сер}}=15,74$ ($\sigma=3,25$) при $X_{\text{норм}}=11,17$ ($\sigma=3,12$) та «Значущість результатів» - $X_{\text{сер}}=13,09$ ($\sigma=1,83$) при $X_{\text{норм}}=11,88$ ($\sigma=2,90$) характеризується відхиленням від норми в напрямку зростання, що свідчить про формування у досліджуваних осіб процесу професійного самовизначення.

- У студентів обох груп високі результати за шкалою «Складність завдання», зокрема, для студентів п'ятого курсу $X_{\text{сер}}=21,66$ ($\sigma=4,23$), а для студентів ПО-2сп - $X_{\text{сер}}=22,61$ ($\sigma=5,06$), при $X_{\text{норм}}=8,35$ ($\sigma=2,46$). Це свідчить про готовність студентів до зіткнення з можливими труднощами професійної діяльності, однак низькі результати за шкалою «Оцінка свого потенціалу», для студентів п'ятого курсу $X_{\text{сер}}=11,26$ ($\sigma=2,59$), а для студентів ПО-2сп - $X_{\text{сер}}=13,86$ ($\sigma=1,39$), при $X_{\text{норм}}=15,20$ ($\sigma=2,95$) можуть стати причиною демотивації у досягненні цілей при виконанні завдань. Як видно, по даній шкалі нижчі результати у студентів п'ятого курсу, що є негативним проблемним фактом, адже вони максимально наближені до професійної діяльності.

Узагальнюючи отримані результати дослідження особливостей розвитку мотиваційної складової готовності майбутніх вчителів до інноваційної діяльності, слід констатувати, що на останньому місці за значущістю компонентів мотиваційної структури досліджуваних знаходиться компонент «Прогнози оцінок діяльності суб'єкта», крім того даний компонент за роки навчання характеризується тенденцією до зниження та відхиленням від норми у напрямку спадання. Негативне забарвлення даного явища детермінує студентів прогнозувати майбутню діяльність, співставляти можливі затратені зусилля з очікуваними результатами, що призводить до неуспішності її виконання загалом. На особливу увагу заслуговує компонент «Ядро мотиваційної структури особистості», зокрема, у випускників (ТН) дана складова мотиваційної структури супроводжується відхиленням від норми в напрямку спадання, а для випускників (ІН) знаходиться в межах норми. Це інтерпретуємо залученням студентів випускників (ІН) до інтерактивного процесу, який спонукає до активної цілеспрямованої діяльності, зорієнтованої на результат. Негативною тенденцією відхилення від норми характеризується компонент «Оцінка свого потенціалу» В цьому випадку наявний дестабілізуючий фактор процесу розвитку професійного самовизначення, що, у свою чергу, може стати причиною демотивації досягнення намічених цілей.

Таким чином, відмова досліджуваних від яскраво вираженого центру «Я» та поліцентричність власних намірів загалом є причиною невираженого мотиваційного полюсу у майбутній професійній діяльності випускників (ТН). Водночас скерованість випускників (ІН) на основні мотиваційні фактори є причиною вираженої мотивації успіху, що безпосередньо є рушійною силою розвитку готовності до професійної діяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, важливою умовою професійного становлення майбутнього вчителя є формування його пізнавальної мотивації. В процесі дослідження ми дійшли висновку, що зміни в мотиваційній структурі студентської молоді потребують перегляду та впровадження нових форм та методів роботи у вузі. Що і є перспективою нашого дослідження. Особливо це стосується навчання студентів-випускників. Адже високий професіоналізм у педагогічній роботі є результатом сформованості мотиваційної сфери, яка визначає поведінку та спрямованість в професійній діяльності.

Література:

1. Васильев И. А., Магомед – Эминов М. Ш. Мотивация и контроль за действием / И.А. Васильев, М.Ш. Магомед – Эминов. – М., 1991. – с. 125.
2. Майсеров К.І. Роль мотивації у формуванні професійної компетентності особистості / К.І. Майсеров // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – 8. – с. 8-16.

O'SMIRLIK DAVRIDA AVTONOMIYANI NAMOYON BO'LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Shaxs individualligi, tashkilotchiligi, mustaqilligi kabi qadriyatlar tizimida o'zgarishlar bo'layotgan zamonaviy ijtimoiy madaniy jamiyatda shaxs avtonomiyasiga e'tibor kuchaymoqda. O'smirlik davri shaxs taraqqiyotidagi muhim va intensiv o'zgarishlar bo'ladigan davrdir. Bu davrdagi miqdoriy o'zgarishlar ijtimoiy moslashuvni taminlaydi. Xususan, avtonomiyani rivojlanishi o'smirda ota-ona bilan munosabatlarida mustaqillikni, o'z-o'ziga ishonchni, o'z tanlovi asosida harakatlanish kabi jihatlar shakllanadi.

“Avtonomiya” tushunchasi psixoanalitik yondashuv (A. Freyd, M. Maler, P. Blos, E. Erikson), bog'liqlik nazariyasi (Dj. Boulbi, M. Eynsvort, P. Krittenden) E. Dessi va R. Raynanning o'z-o'zini determinatsiyalash yondashuvlar talqinida o'rganiladi. Zamonaviy xorijiy tadqiqotlarda avtonomiyani ota-ona bilan munosabatlarni uzoqlashuvi, ota-onalari bilan emotsional munosabatlarni o'zgarishi, ijtimoiy munosabatlarni o'zgarishi, shaxslararo munosabatlarda individuallikka intilish, ijtimoiy moslashuv, o'smirning axloqiy-qadriyatlar darajasidagi etuklik jihati bilan bog'liq.

Zamonaviy manbalarda avtonomiya tushunchasiga yagona ta'rif keltirilmagan. «Avtonomiya yirik nazariyalari va yagona barqaror ta'rifi bo'lmagan fenomenlardan biridir». Aksariyat hollarda avtonomiya tushunchasi «mujassamlashagan tushuncha» sifatida qaralib, serqirra mazmun kasb etadi. «Bir xil tadqiqotlarda avtonomiya mustaqillik, malaka kompetentligi sifatida, boshqa tadqiqotlarda tashabbuskorlik va maqsadga intiluvchanlik qobiliyati, uchinchi tadqiqotlarda – irodaviy o'z-o'zini boshqarish, to'rtinchi tadqiqotlarda – individuallikka intilish, beshinchi turdagi tadqiqotlarda shaxslararo munosabatlardagi mustaqillik, emotsional aloqalardagi emansipatsiya va nihoyat oltinchi turdagi tadqiqotlarda shaxsiy qiziqish va erkinlik asosida harakatlanish tariqasida o'rganilgan”ligini xorij olimlari ta'kidlab o'tadilar. “Avtonomiya” tushunchasiga sinonim tushuncha sifatida rus psixologlarining tadqiqotlarida (L.S. Vigotskiy, D.B. Elkonin, L.I. Bojovich, G.A. Sukerman va boshqalar) “mustaqillik”, xorij psixologlarining tadqiqotlarida (P. Blos) “individuatsiya”, (A. Bandura) “o'z-o'zini tasdiqlash”, (E. Desi, R. Rayn) “o'z-o'zini rivojlantirish” tushunchalari qo'llanilgan.

G'arb mamlakatlarida avtonomiya tushunchasini tadqiq etish Anna Freyd nomi bilan bog'liq bo'lib, ushbu tushunchaning mohiyati ota-onaning nazoratidan uzoqlashishga intilish bilan belgilanadi [2, s 75].

M. Maler go'dak va onaning ikki tomonlama munosabatlarining rivojlanishini o'rganish vaqtida “Men” va ob'ektlarni o'zaro ajratib olish natijasida yuzaga kelgan munosabatlarni “individuatsiyani ajralib chiqishi” deb nomlagan. Ushbu nazariyaga ko'ra avtonomiya ichki psixik jarayon sifatida tushunilib, “Men”ning sekin-asta ajralib chiqishi bilan xarakterlanadi va go'daklik davrida individning shaxsga aylanishidagi muhim jarayondir.

Avtonomiya tushunchasi murakkab tuzilishga ega bo'lgan tushuncha sifatida XX asrning 60 yillarini oxiri va 70 yillarining boshida fanga kirib kelgan va har bir yosh davriga oid jihatlar tadqiq qilina boshlangan.

1970 yillarning o'rtalarida E. Grinberg va A.S. Sorenson tomonidan avtonomiya shaxsning o'ziga ishonchi sifatida tadqiq qilingan.

Shaxs avtonomiyasining shakllanish mexanizmini o'rganishga oid manbalar turlicha bo'lishiga qaramay aksariyat psixologlar avtonomiyaning tuzilishida yagona to'xtamga kelishgan. Dj. Xoffman shaxs avtonomiyasining 4 komponentini ajratib ko'rsatgan: funksional, emotsional, konfliktologik qadriyatlar. Ushbu model ko'pgina tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qilgan hozirgi kunda esa to'rt komponentlilik nazariyasi ko'proq qo'llaniladi. Unga ko'ra, avtonomiya emotsional, xulq-atvor, kognitiv va qadriyatli komponentlardan iborat [1, c. 214].

Emotsional komponent o'zgaralar hissiyotlariga bog'liq bo'lmagan ravishda o'z hissiy kechinmalarini namoyon etishdir. Qolaversa, bu o'z hissiy kechinmalarini aniqlashtirish, differentsiyalash va nutqda ifodalash imkonini beradi. Aytish joizki, bu erda gap emotsional baholash va boshqalarning fikridan mustasno ravishda o'z emotsiyalarini baholashdagi mustaqillik haqida ketmoqda. Emotsional komponentning rivojlanishi o'z-o'zini boshqarish, o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini baholash, o'zini va vaziyatni baholash mezonlarini tanlash erkinligi bilan birga kechadi. O'smirlik davridagi emotsional avtonomiyani rivojlanishi ota-ona-bola munosabatlaridagi hamkorlikni to'g'ri yo'lga qo'yilganligi, bola ijtimoiy moslashuvi bilan bog'liq.

Kognitiv komponent fikriy masalalarni hal etishdagi mustaqilliq bilan belgilanadi. U yoki bu topshiriqlarni hal etish usul, texnikasini mustaqil tanlash kognitiv komponentning asosini tashkil etadi. Kognitiv komponentning shakllanishi shaxsda o'ziga ishonch o'z-o'zini boshqarish, o'z hayotini boshqarishga ishonch, o'z-o'ziga baho, reallikka tanqidiy qarash va intellektual salohiyatni rivojlanishiga olib keladi.

Xulq-atvor avtonomiyasi shaxsiy qarorlarga asoslangan faollik, funksional mustaqillik, ya'ni o'z xulq-atvorini boshqarish va nazorat qilish demakdir. Avtonomiyaning xulq-atvor komponenti – o'smirning amaliy va shaxsiy ishlarini ota-onasining yordamisiz mustaqil amalda bajarishida namoyon bo'ladi. Mustaqillikning ortishi ota-ona nazoratini susaytirib boradi. Katta o'smir yoshidagilar xulq-atvor avtonomiyasi shakllanib bo'lgan bo'ladi: ular o'z vaqtini o'zi taqsimlaydi, mustaqil ravishda do'st tanlaydi va boshqa tanlovlarni amalga oshiradi. O'smirlik davridagi shaxs o'zgaralar tomonidan nazorat kilinishini istamaydi. Bir tomondan bu guruhiy bosimga qarshi chiqish bo'lsa ikkinchi tomondan mustaqil harakatlanish orqali qo'llab – quvvatlanishga erishishdir. Xulq-atvor avtonomiyasini shakllanishi oilaviy munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yilganligiga bog'liq (Dj. Xoffman, D. Rays va boshqalar).

Avtonomiyaning qadriyatli komponenti shaxs qadriyatlari va tamoyillarining, qolaversa, shaxsiy e'tiqodning anglanishi bilan bog'liq. Ushbu komponent o'smir va ota-ona qadriyatlar tizimida farq bo'lgandagina namoyon

bo'ladi. Biroq bu o'ta tor tushuncha. Chunki, ota-ona va o'smirning qarashlari, dunyoqarashi va qadriyatleri mutlaqo bir-biriga mos bo'lishi mumkin. Lekin shunga qaramay o'smir avtonomiyasi juda yuqori bo'lishi mumkin, sababi o'smir oiladagi an'anaviy qadriyatlarni mukammal o'zlashtirgan bo'lsa, u ushbu qarashlarni bironiki emas, balki mutlaqo o'zining qadriyatlar tizimi deb idrok qilishi mumkin. Aksincha, o'smir oilaviy qadriyatlarga butunlay qarshi bo'lsa – bu psixologik tobelikning bir ko'rinishi bo'lgan negativizm bo'lishi mumkin. Qadriyatli avtonomiyaning shakllanishi oilaviy an'analar, qarashlar, qadriyatlar, ota-ona-bola munosabatlari tizimi bilan bog'liqdir. Qadriyatli komponent o'smirning axloqiy etukligi rivojlanishi va ijtimoiy ta'sir mexanizmlari (ijtimoiy meyor, ustanovka, ijtimoiy sanksiya kabilar) zahirida ko'rib chiqiladi.

Avtonomiya zamonamizni asosiy tamoyili bo'lib, insoniyatni oldida turgan eng qiyin masalani hal etish kerak. Shuningdek, insoning ijtimoiylashuvi uchun individni tashqi muhitga moslashishidir. Insonni avtonomiyalanishi loyihasi g'arbni individuallashtirishi modernizatsiyasi ham sharqni jamoalashishi ijtimoiy markazlashishi hisoblanadi [3, c. 211].

Psixologiya fanining muhim sohalaridan biri bo'lmish yosh psixologiyasi fani bevosita inson psixologiyasining namoyon bo'lishi va rivojlanishini turli yoshlarda qanday kechish xususiyatlari, qonuniyatlari, mexanizmlarini o'rganadi. Psixologik xususiyatlarni namoyon bo'lishining yosh xususiyatlari o'rganilar ekan, shuni nazarda tutish kerakki, yosh psixologiyasida turli yosh davrlari bir-biridan sezilarli farqlanadi. Bular: chaqaloqlik, ilk bolalik, maktabgacha ta'lim yoshi, kichik maktab yoshi, o'smirlik, ilk yoshlik, yoshlik, etuklik va keksalik davrlaridir. Bu davrlarning har biri o'ziga xos xususiyatlarga, sifatlarga ega bo'lib, ular bir-biridan odamning xronologik yosh ko'rsatkichlarigagina emas, balki shu davrda inson ruhiyatida kechadigan hodisalar, ro'y beradigan o'zgarishlar, uning ruhiyatidagi umumiy qonuniyatlarga ko'ra ham farqlanadi.

Biz o'smirlik davri psixologiyasi haqida to'xtalib o'tamiz. O'smirlik davri insonni bolalikdan - yoshlikka o'tuvchi va o'z navbatida boshqa davrlardan o'zining nisbatan keskinroq, murakkabroq kechishi bilan farqlanib turuvchi davrdir. Bu davr taxminan bolalarning 5-8-sinflarda o'qish paytlariga to'g'ri keladi va 11-12 yoshdan 14-15 yoshgacha bo'lgan davr oralig'ida kechadi. Ayrim bolalarda bu davr 1-2 yil ertaroq yoki kechroq kuzatilishi ham mumkin. O'smirlik davri ayrim maxsus psixologik adabiyotlarda "o'tish davri", "og'ir davr", "inqiroz davri" kabi nomlar bilan ham ataladi. Bu davrning "og'irligi", "keskinligi", "murakkabligi" nimalar bilan asoslanadi?

O'smirlik davrining og'ir, murakkab davr ekanligi ko'plab psixologik, fiziologik, ijtimoiy omillar bilan bog'liq. Bu davrda rivojlanishning barcha jihatlari: jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va shu kabilarning mazmun mohiyati ham o'zgaradi. Bu davrda o'smir hayotida, uning ruhiyati, organizmining fiziologik holatlarida, uning ijtimoiy holatida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'ladi. Aksariyat holatlarda ularda bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan turli xil an'analar kuzatiladi. Bu davrga kelib bola endi "bola" emas va shu bilan birga hali "katta" ham emas. Uning o'z-o'ziga va atrofdagilarga nisbatan bo'lgan munosabatlari butunlay boshqacha xarakter kashf etib boradi. Uning qiziqishlari tizimi, ijtimoiy yo'nalganligi qaytadan shakllanadi, o'z-o'zini anglashi, baholashi, qadriyatleri o'zgaradi. Uning uchun o'z "Men"i va shu "Men"ning ahamiyati ortadi [3, c. 129].

O'smir organizmidagi ro'y beradigan o'zgarishlar shundan iboratki, bola rivojlanishining ayni shu davrda biologik, fiziologik etukligi borasida tub o'zgarishlar amalga oshadi. Fiziologik rivojlanish va jinsiy balog'atga etish jarayonining yangi bosqichi boshlanadi. Jinsiy balog'atga etish va jismoniy rivojlanishdagi o'sish o'smir ruhiyatida yangi psixologik tuzilishlarning yuzaga kelishida muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, bu o'smir uchun juda sezilarli bo'lgan o'zgarishlar bo'lib, ular o'smirning katta bo'lganini his qilishining yuzaga kelishining ob'ektiv manbasi bo'lib xizmat qiladi (uning asosida o'smir o'zining kattalarga o'xshashligini his qiladi). Ikkinchidan, jinsiy balog'atga etish boshqa jins vakiliga qiziqishni rivojlantiradi, yangi kechinma, hissiyot, tuyg'ularni yuzaga keltiradi. O'smirning ichki bandligi va yangi taassurotlar, kechinmalarga munosabati darajasi ularning o'smir hayotidagi o'rni keng ijtimoiy sharoitlar bilan, o'smir hayotining konkret individual sharoitlari, uning tarbiyasi va muloqoti xususiyatlari bilan belgilanadi [1, c. 157].

O'smirlik davrining xarakterli xususiyatlaridan yana biri - bu davrda o'smirlarda kuzatiladigan o'smirlik avtonomiyasi holatidir. O'smirlik avtonomiyasining huquqiy avtonomiya, emotsional avtonomiya, makoniy avtonomiya kabi turlari farqlanadi.

Ma'lumki, bola dunyoga kelgan kundan boshlab kimningdir qaramog'iga muhtoj bo'ladi. Ota-onasi va boshqa yaqinlari uni oziqlantiradi, kiyintiradi, tarbiyalaydi va bolani muntazam nazorat ostadi tutadi. Ular bolani har tomonlama qo'llab-quvvatlab turadilar va bola bunday qo'llab-quvvatlash, daldalarga muhtojlik his etib turadi. O'smirlik davrida esa bola o'z hayotini, xavfsizligini ta'minlash borasida nisbatan mustaqillikka erishadi. Endi u o'zini o'zi himoya qila olishi, lozim bo'lsa o'zi o'z imkoniyatlari darajasida mehnat qilib, etarli darajada daromad qilishi, o'z ehtiyojlarini mustaqil ravishda o'zi qondira olishi mumkin bo'ladi.

Yuqorida keltirib o'tilgan huquqiy avtonomiya ayni vaqtda bola o'smirlik yoshiga etishi bilan unga qator huquqiy imkoniyatlar berilishi bilan xarakterlanadi. Bu davrda bola yuridik shaxs hisoblanib, ovoz berish huquqiga ega bo'ladi. Mabodo bu davrda o'smir ota-onasi ajralib ketgudek bo'lsa, bu holatda o'smirning qaerda va kim bilan qolishi bola xohishiga qarab hal etiladi. Shuningdek bola bu davrda o'z imkoniyatidan kelib chiqqan holda rasmiy ravishda jismoniy mehnat bilan shug'ullanishi ham mumkin. Lozim bo'lsa ulardan o'z xatti-harakati, qiliqlari uchun javob berishi ham talab qilinadi. Shu kabi huquqiy imkoniyatlarga ega bo'lish va bundan o'smirning xabardorligi uning huquqiy avtonomiyasining yuzaga kelishini ta'minlaydi. Bunday avtonomiyaga ega bo'lish o'smirda o'z xatti-harakati uchun javobgarlik, mas'uliyatlilik hissini yuzaga keltiradi. O'smirlik avtonomiyalaridan yana biri-emotsional avtonomiyadir.

Ma'lumki bola dunyoga kelgan ondan boshlab u onasi va atrofidagilarning emotsional, hissiy qo'llab-quvvatlashiga, mehr-muhabbatini namoyon qilishiga, erkalashiga ehtiyoj his qiladi. Shuning uchun ham ilk bolalik

yoshidagi, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni suyub, erkalab ularni quchib, boshini silab, yoqimli gaplar va muomala bilan ularga hissiy yaqinlik namoyon qilinsa, ular bundan quvonib, xursand bo'ladilar va erkalayotgan shaxsga nisbatan talpinadilar. Buni yosh bolalarning onasiga suykalishi, ularning pinjiga suqilishi, ularga erkalanishi hollarida kuzatishimiz mumkin. Shuningdek, bolalar o'z tengdoshlari bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlarida nizo-tortishuvlarga duch kelganida va ayniqsa tengdoshlaridan "jabrlanganda", "engila boshlaganidan", ota-onasidan va atrofidagi yaqinlaridan emotsional dalda, hissiy qo'llab-quvvatlash kutadi va bu borada ularga murojaat qiladi. Agar o'z vaqtida shu hissiy daldani ola olsa, o'zini erkin, tetik, g'olib his qiladi va ular bilan quvonib yuradi. O'zining kichkinagina hayotida duch kelgan "muammolari"ni hal qilishda kattalar yordamiga muhtojlikni his qiladi, ulardan muntazam foydalanishga intiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология. Учеб. пособи для вузов М.: Академический проект. Альма Матер, 2005. – 698 с.
2. Фещенко Е.К. Возрастно-половые особенности самооценки волевых качеств. – СПб.: Питер, 1999. – 142 с.
3. Шаповаленко И.В. Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология): учебник для студентов вузов. Шаповаленко И.В. – М.: Гордарики, 2007. – 344 с.

Магдаліна Барчій
(Мукачєво, Україна)

ЕМОЦІЙНА СТІЙКІСТЬ ЯК ПРОФЕСІЙНА ЯКІСТЬ ПСИХОЛОГА

Проблема професійної підготовки особистості майбутнього практичного психолога до ефективної діяльності постійно перебуває у центрі уваги сучасної психологічної науки та суспільства загалом, оскільки з розвитком суспільства безперервно змінюються потреби людей, їх мотиви, цілі, інтереси тощо.

Аналіз психолого-педагогічної літератури (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, К.М. Гуревич, В.В. Давидов, А. Елліс, К.Е. Ізард, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Т.С. Яценко) показав, що рівень успішності студентів вищих навчальних закладів залежить від таких психологічних характеристик, як: інтелектуальні здібності; спеціальні (фахові) здібності; професійний склад мислення; сприймання та емоційна стійкість та саморегуляція.

Зупинимось докладніше на такій необхідній для психолога рисі, як емоційна стійкість. Наявність цієї риси, як професійно важливої для психолога підкреслювали сучасні вчені Л.І. Бучек, П.Б. Зільберман, Т.С. Кириленко, Г.В. Ложкін, С.Д. Максименко, В.О. Соловієнко, О.Я. Чебикін, А.І. Черкашин, О.А. Блінов, М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, П.П. Криворучко, В.В. Стасюк.

У більшості робіт (Л.М. Аболін, В.Л. Маришук, О.Я. Чебикін, А.І. Черкашин) емоційну стійкість представляють як властивість особистості, що сприяє успішному здійсненню діяльності в емоціогенній ситуації. На сьогоднішній день існує не тільки значна кількість робіт, присвячених емоційній стійкості, але і велике різноманіття визначень і тлумачень цього поняття. Ця риса визначається як психологічна характеристика, яка відноситься до емоційної сфери особистості (В.М. Писаренко), як досягнення емоціями оптимального ступеню інтенсивності (О.А. Чернікова), як здатність регулювати емоційні стани (С.М. Оя), як здатність до збереження оптимального емоційного напруження в умовах змагань (Ю.М. Блудов), як необхідної психічної якості в умовах стресу (А.В. Родіонов), як здатність підтримувати високий продуктивний рівень психічної діяльності (Н.А. Худадов), стабільність змісту емоцій, як стійка характеристика індивідуальності, як складова темпераменту, важлива нарівні із психічною активністю (В.Д. Небіліцин, А.Ю. Ольшаннікова, Б.М. Теплов). Як ми вже згадували, останнім часом емоційну стійкість розглядають як властивість особистості, що розкривається через наявність ефективної саморегуляції (Л.І. Бучек, М.С. Корольчук), визначають як запоруку успішності спортивної, виконавської діяльності (Л.М. Аболін, Т.С. Кириленко, Л. Котов, О. Я. Чебикін).

Найбільш доцільним, на думку багатьох учених, є визначення емоційної стійкості як певної інтеграційної якості особи, яка характеризується такою взаємодією емоційних, волевих, інтелектуальних і мотиваційних компонентів психічної діяльності індивідуума, які забезпечують максимально успішне досягнення діяльності у складній емотивній ситуації (П.Б. Зільберман, О.А. Млинців) [1].

Узагальнюючи, під емоційною стійкістю доцільно розуміти складну динамічну інтегративну властивість особистості, що забезпечує високу продуктивність та ефективність діяльності й поведінки в складних емоційно напружених умовах.

Як показало вивчення досліджуваної проблеми, емоційну стійкість вважають однією з найважливіших і необхідних для збереження психічного здоров'я та профілактики емоційного вигорання якостей фахівців соціономічних професій. Активне цілеспрямоване формування та розвиток майбутнього професіонала починається під час первинної професіоналізації, тобто в студентському віці. З іншого боку, студентське середовище належить до таких, у яких психологічні перевантаження (іноді навіть надмірні) та підвищені вимоги виступають у всьому різноманітті.

Термін «емоційна стійкість» в діяльності психолога позначає синтез властивостей і якостей особистості, що дозволяє впевнено і самостійно в різних емоційних умовах виконувати свою професійну діяльність. Володіти емоційною стійкістю в професійній діяльності - це значить, в умовах постійних змін умов діяльності швидко орієнтуватися, знаходити оптимальне рішення в складних нестандартних ситуаціях і зберігати при цьому витримку і самоконтроль [2]. Емоційна стійкість займає особливе місце в психологічному просторі професійно важливих якостей майбутнього практичного психолога. Структура емоційної стійкості як професійно важливої якості майбутнього практичного психолога за К. Пилипенко включає 5 підструктур: психофізіологічну, що є субстратом психічної діяльності (урівноваженість, рухливість нервових процесів та ін.), емоційно-вольову (саморегуляція емоційних станів, емоційна лабільність, адекватність прояву емоцій, та ін.), адаптивну (особистісний адаптаційний потенціал, нервово-психічна стійкість та ін.), когнітивно-рефлексивну (самопізнання, самоусвідомлення та ін.), соціально-перцептивну (проникливість, емпатійність, ідентифікованість та ін.). Емоційна стійкість, як припускають дослідники, змінюється під впливом пристосування людини до екстремальних умов, проте успішність пристосування залежить від низки стійких особистісних характеристик, у тому числі від характеристик емоційності в структурі особистості, від мотиваційних і вольових характеристик, від стильових рис пізнавальної діяльності, пов'язаних з емоційністю [4].

Емоційна стійкість залежить від вміння свідомо керувати своєю діяльністю, створювати оптимальний режим роботи, вміння дозувати і підтримувати психічне навантаження на тому рівні, який забезпечував оптимальну працездатність, характер діяльності і успішність її виконання, вміння правильно оцінювати свої сили і знаходити ресурси для впевненої поведінки, свідомо керувати емоційним станом.

В процесі професійної діяльності емоційна стійкість зменшує негативні емоційні впливи, попереджує стрес, сприяє появі готовності до дій в напружених ситуаціях. Це один із психологічних факторів надійності, ефективності і успіху діяльності в екстремальних обставинах професійної діяльності психолога [2].

Процес підготовки практичного психолога актуалізує необхідність створення умов формування в студента емоційної стійкості як інтегративної динамічної особистісної якості, яка в майбутній професійній діяльності дозволить йому успішно долати негативні впливи середовища, утримувати на необхідному рівні власну працездатність, а також ефективно розв'язувати професійні завдання.

Основними детермінантами формування емоційної стійкості як професійно важливої якості майбутнього практичного психолога є ресурси підструктур емоційної стійкості: психофізіологічної (урівноваженість та рухливість нервових процесів), емоційно-вольової (непідвладність перешкодам у встановленні емоційних контактів, відсутність формування симптомів емоційного вигорання), когнітивно-рефлексивної (низький рівень тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності), адаптивної (нервово-психічна стійкість, розвиненість особистісного адаптивного потенціалу) та соціально-перцептивної (психологічна проникливість, психологічна прозорливість, соціальна інтуїція, гнучкість здатності до корекції образу іншого в процесі спілкування).

Головним шляхом формування емоційної стійкості є опанування прийомів емоційно-вольової регуляції на психологічному і фізичному рівнях, розвиток і удосконалення індивідуальних властивостей і психічних функцій особи, які забезпечують емоційну стійкість. Дослідження показують, що оволодіння навичками та вміннями емоційної саморегуляції діяльності студентів в комплексі (розвиток професійних вмінь та навичок, психологічного тренінгу зі складання ситуації успіху та аутогенного тренування), найбільш ефективно сприяють формуванню професійної усталеності та емоційної стійкості майбутніх психологів.

Висновки. Таким чином, серйозним завданням системи професійної підготовки практичних психологів може бути сприяння їхньому особистому розвитку, культивування потреби в постійному самовдосконаленні, оскільки для майбутнього психолога емоційна стійкість - це не тільки професійно необхідна риса, але і якість, яку потрібно виробляти протягом усього життя.

Література:

1. Аршава І.Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика: Монографія. - Д.: Вид-во ДНУ, 2006. – 336 с.
2. Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності: Підручник для студентів вищих навчальних закладів./ М. С. Корольчук.- К.: Ельга, Ніка-Центр, 2009. 400 с.
3. Основи практичної психології: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В. Панка. – К.: Либідь, 2006. – 536 с.
4. Пилипенко К. В. Емоційна стійкість як професійно важлива якість майбутнього психолога-практика / К. В. Пилипенко // Практична психологія в системі вищої освіти: теорія, результати досліджень, технології : колективна монографія / ред. проф. Н. І. Пов'якель. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 137–147.

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ
ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

У сучасних умовах розвитку незалежної Української держави виникає потреба в моральному удосконаленні суспільства, подальшій його гуманізації та демократизації. У зв'язку з цим необхідними стають нові вимоги до особистісних та професійних якостей майбутніх вихователів та педагогів в загалі. Ці якості мають ґрунтуватися на основі фундаментальних професійних знань, тобто на глибокій професійній компетенції, однією зі складових якої є рівень сформованості комунікативної компетентності, яку часто пов'язують з вивченням комунікативної культури.

Професія вихователя є важливою, важкою і дуже відповідальною. Тому в наш час суспільство висуває все більш жорсткі вимоги до працівників ДНЗ. В першу чергу вихователю повинен бути професіоналом у своїй справі та компетентним. Підвищення професійного рівня майбутніх вихователів – одне з головних завдань вищої школи. Його ефективно вирішення вимагає пошуків таких форм та методів професійної підготовки, які змогли б допомогти майбутньому вихователю швидко включитися у навчально-виховну діяльність, забезпечити її високу результативність.

У цьому зв'язку значно загострюється проблема комунікативної компетентності випускників ВНЗ, усвідомлення ними сутності та закономірностей педагогічного спілкування, оволодіння комунікативними вміннями, які відкривають нові можливості у розв'язанні проблем їх професійної компетентності. За умов оволодіння комунікативними вміннями можливе встановлення відносин співробітництва між вихователем та вихованцями, колективом.

Комунікативна компетентність – це здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування.

В наш час спілкування продовжує залишатися одним із найбільш важких напрямів в діяльності працівників ДНЗ. Професійна діяльність вихователів пов'язана з необхідністю постійного спілкування з широким колом людей: дітьми, батьками, які мають різний освітній і віковий статус, колегами, адміністрацією дитячого садка.

Відповідно збільшуються вимоги до комунікативної сфери особистості вихователя і виникає необхідність ціленаправленого формування комунікативної компетентності у навчальному процесі. Крім того, це прагнення до постійного вдосконалення комунікативної діяльності, зорієнтованість на особистість людини як головну цінність, а також здатність до вирішення нестандартних творчих задач, які виникають в процесі педагогічного спілкування.

Розвиток комунікативної компетентності розглядався в дослідженнях Ш. Амонашвілі, Б. Ананьєва, Г. Андреевої, Р. Немова та інших. Дослідниками було виділено ряд причин, які спричиняють труднощі у взаємодії педагогічного колективу, серед яких: відсутність установки на співпрацю (Т.А. Данилина, З.І. Теплова); стихійність побудови спілкування, невміння планувати і вибудовувати процес спілкування (В.П. Дубова).

Успішність педагогічної роботи вихователя, сполученої з постійними контактами зі всіма учасниками педагогічного процесу, безумовно, в більшій степені залежить від уміння спілкуватися. Тому майбутньому вихователю необхідно мати не тільки теоретичні знання, але і практичні навички спілкування.

В даний час спостерігається тенденція переходу від кваліфікаційного підходу в професійній освіті до компетентнісного. До останнього часу увага акцентувалася на кваліфікації фахівця. Термін «кваліфікація» передбачав сукупність професійних знань і умінь, необхідних для виконання функцій в обраній професійній сфері. Однак у даний час відбувається розподіл понять «кваліфікація» і «компетентність». Саме тому вважається, що компетентність варто розглядати як важливий показник підготовленості педагога до виконання професійних функцій, характеристику рівня його кваліфікації і професіоналізму [1].

Під комунікативною компетентністю розуміють здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування. Вона передбачає уміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню.

Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми. Цей досвід набувається не тільки у процесі безпосередньої взаємодії, а також опосередкованої, в тому числі з літератури, театру, кіно з яких людина отримує інформацію про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії і засоби їх вирішень [4].

У процесі опанування комунікативної сфери людина запозичає з культурного середовища засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і візуальних форм. Виокремлюють такі складові комунікативної компетентності: орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування, яка заснована на знаннях і життєвому досвіді індивіда; спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища; адекватна орієнтація людини в самій собі - власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації; готовність і уміння будувати контакт з людьми; внутрішні засоби регуляції

комунікативних дій; знання, уміння і навички конструктивного спілкування; внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії [5].

Таким чином, комунікативна компетентність постає як структурний феномен, що містить такі складові, як складові цінності, мотиви, установки, соціально-психологічні стереотипи, знання, уміння, навички.

Тому для успіху сучасній людині потрібно володіти мистецтвом комунікації, тобто мати відповідну комунікативну компетентність. На основі комунікативних умінь і навичок встановлюється комунікативна компетентність як здатність користуватися мовою залежно від ситуації [3].

Отже, ефективність роботи з формування мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку залежить насамперед від професіоналізму вихователя, його вміння організовувати і керувати цим процесом у різних вікових групах дошкільного закладу відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти.

Важливе місце в професійній готовності вихователя займає комунікативна готовність особи, яка забезпечується високим рівнем мовної культури педагога, його умінням правильно користуватися мовою, словом. Мовна культура особи є важливим показником рівня розвитку її мислення, а, отже, професійно-мовна культура педагога є показником розвитку його професійного мислення. Тому розвиток загальної і професійної мовної культури при підготовці майбутніх вихователів є важливою умовою їх особистісного і професійного становлення.

Література:

1. Батаршев А.В. Психологія особи і спілкування. / А.В. Батаршев. – М.: Владос, 2004. – 246 с.
2. Беленька Г. В. Формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу : монографія / Ганна Володимирівна Беленька. – К. : Університет, 2011. – 320 с.
3. Гузій Н.В. Професіоналізм учителя-вихователя як психолого-педагогічний феномен // Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. Зб.наук.пр. – Вип.8. - К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2002. – с. 3-14.
4. Костылева Н. Е. Психолого-педагогические условия эффективности управления развитием профессиональной компетентности учителя в процессе гуманизации и демократизации школы :дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Н. Е. Костылева. – Казань, 1997. – 252 с.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд "Знание", 1996. – 312 с.

Амалия Ільянова
(Київ, Україна)

ВЗАИМОСВЯЗЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ФОРМИРОВАНИЯ ИМИДЖА ПРЕДПРИЯТИЙ И ЛИДЕРА

Введение и актуальность тематики. Для создания конкурентного имиджа необходимо продемонстрировать мировому обществу экономическую стабильность и инвестиционную привлекательность государства и его коммерческих предприятий. Создание имиджа бизнес структур и предприятий стоит рассматривать комплексно в контексте с авторитетом лидера (учредителя, генерального директора фирмы). Формирование имиджа рассматривается как одна из стратегических целей управления успешных, конкурентных предприятий. Успешная экономика стимулирует развитие общества (способствует формированию среднего класса, привлечению инвестиций, партнерству, повышению уровня жизни не только работников предприятия, но и населения в стране в целом).

Цель данной статьи - определить основные составляющие имиджа лидера и компании, взаимодействие желаемого с действительным, отображенным в СМИ. Имидж лидера состоит из многих аспектов, представленных в исследовании.

Цель научного исследования - предложить алгоритм взаимодействия лидера и предприятия, коллектива и лидера, предприятия и СМИ, а также определить влияние материалов, обнародованных в СМИ, на ситуацию на рынке. Существует некая зависимость представителей власти и крупного бизнеса (владельцев и акционеров, публичных инвесторов коммерческих и государственных предприятий) от тиражированной в медиа информации.

Обзор публикаций по теме. В процессе исследования автор изучила работы предшественников: Р. Моран, П. Харрис, Ф. Петигрю, В. Хапилова, Н. Коломинский, В. Носков, И. Савка, Ж. Серкис, Л. Обран-Лембрик, В. Лозница, Л. Кармушка. Исследованием данной тематики занимаются: А. Ситников, В. Чекалюк.

Стоит заметить, что вопрос формирования и тиражирования имиджа предприятий актуален и не изучен полностью, требует подробного анализа и единого алгоритма создания конкурентного стабильного положительного имиджа.

Понятие имидж остается одним из самых неопределенных. Имидж (от англ. image ['ɪmɪdʒ] — «образ», «изображение», «отражение») — искусственный образ, формируемый в общественном или индивидуальном сознании средствами массовой коммуникации и психологического воздействия [1].

Имидж – способ эмоционального воздействия на сознание, трактуется учеными как «образ», который объединяет совокупность материальных и психологических понятий. Напомним классическое определение (англ. image, лат. imago, imitari — «имитировать») — штучная имитация или подача внешней формы какого-либо объекта, особенно личности при участии имиджмейкера. В контексте данного исследования имидж тактируем как образное представление об объекте, которое формируется в массовом сознании под влиянием СМИ. Образ объекта имиджа предприятия, компании, часто напрямую ассоциируется с его учредителем (лидером).

Имидж предприятий, прежде всего, выражается через привлекательность структуры, которая зависит от содержания ее деятельности, психологических характеристик управленческой деятельности руководителей, а также от организационно-профессиональных и социально-демографических характеристик. Имидж предприятий напрямую зависит от законодательной базы и налогового кодекса, а также от организационной культуры и психологических условий для развития, под которыми мы понимаем совокупность определенных и установленных в организации целей, ценностей, норм, правил поведения и санкций [2].

Имидж предприятия формирует микроклимат в команде, слаженная работа коллектива - один из ключевых определяющих факторов успешности имиджа на информационном и экономическом рынках. Имидж предприятий, прежде всего, выражается через привлекательность предприятия, которая зависит от:

- 1) содержания деятельности предприятий
- 2) психологических характеристик управленческой деятельности лидеров (идеологов, учредителей) и проч. руководителей предприятий
- 3) организационно-профессиональных и социально-демографических характеристик предприятий.

Репутация предприятий напрямую зависит от организационной культуры и психологических условий их развития, под которыми мы понимаем совокупность определенных и установленных в организации целей, ценностей, норм, правил поведения и санкций, которые существенно влияют на имидж. Хотелось бы сделать акцент и на роли руководителей, управленческая деятельность которых является одним из наиболее существенных факторов, влияющих на имидж предприятий, поскольку именно он выступает главным действующим лицом организации и его нравственные качества, нормы и ценности напрямую транслируются подчиненным.

«Ваше благополучие зависит от ваших собственных решений», — резюмировал Джон Рокфеллер, став первым в истории миллиардером [3].

Материалы и методы. С первых дней Независимости Украины руководство отечественных компаний уделяло особое внимание работе со средствами массовой информации, каждая бизнес-организация пыталась «завоевать место под солнцем», утвердиться и удержать позиции в статусе сильного конкурентного предприятия. Одним из важных этапов адаптации к новым экономическим и политическим условиям было формирование пиар и пресс-служб, рекламно-информационных подразделений и прочих специалистов, а также консультантов по формированию имиджа фирмы и ее лидера в СМИ.

Профессиональное создание имиджа. Правильно сконструированный имидж помогает приблизить (лидера) компанию к своим целевым аудиториям. Сделать ее более успешной, более открытой и конкурентной, положительно узнаваемой, экономически стабильной и привлекательной для выхода на новые экономические рынки мира. Имидж – это определенный стереотип создан с помощью медиа. Психологическое значение влияния СМИ на формирование имиджа – очевидно: партнерство - дипломатичный, правильный диалог с медиа – необходимость, что будет благоприятно способствовать усилению положительного имиджа предприятий, его лидера на информационном рынке, что в дальнейшем принесет дивиденды не только в восприятии положительного стереотипа, но и в материальном эквиваленте.

В начале XXI века мы имеем ситуацию, когда возможностей для развития стало больше, традиционные СМИ и Интернет адаптировались к новой эре. Но для аудитории изобилие выбора становится затруднительным. Важны психологические составляющие предприятий. Одним из важнейших психологических составляющих является прежде всего социально-психологический климат, выраженный эмоциональной характеристикой организационной культуры, т.е. благоприятная, здоровая атмосфера предприятия - качество психологической среды на основе существующих верований, ценностей и идей, которые способствуют объединению людей. Имидж состоит из факторов, где предприятия выступают гарантами благосостояния своих работников. Формирование здорового психологического климата напрямую зависит от управленческой деятельности, от стиля управления и личностных характеристик руководителя. Важной характеристикой организационной культуры предприятия является ее привлекательность для персонала и руководителей, которая выражается, прежде всего, мерой соответствия организационной культуры потребностям и интересам работников. Нельзя забывать, что организационная культура – это важная составляющая структуры организации, предприятия.

В описании лидера руководствуюсь выводами нашей соотечественницы, ученой В.В. Чекалюк, разработанных в научном исследовании «Создание имиджа лидера: иллюзии и анализ» [4]:

Предлагаю план действий из семи компонентов с целью создания имиджа для каждого, кто претендует на то, чтобы стать личностью:

1. Определение сути деятельности
2. Цель и задача
3. Миссия, ресурсы
4. Врожденные и приобретенные навыки и привычки
5. Авторитеты для подражания (исторические личности и современники)
6. Картина Вашего мира и его коррекция
7. Жизненная стратегия и формирование конкретных действий.

Имиджмейкер-практик В.В. Чекалюк рекомендует: «Короля играет свита, позаботьтесь о том, чтобы те, кто рядом, уважали Вас. Балуйте свою команду. Истинный лидер - человек, приводящий к успеху свою команду, семью, страну. Лидер – самодостаточный и успешный человек, он никогда не паразитирует за счет слабых, он пунктуален, справедлив и щедр. Истинный секрет человека, претендующего на статус абсолютного лидера, – в идеологии, восприятии мира, его системе взглядов и убеждений, которые определяют его решения и поступки, и, в свою очередь, его достижения, размах деятельности и «размер кошелька». Имиджмейкер не в силах изменить наследственность. Но может сформировать убеждения, планы, методы и приемы, приводящие к успеху» [4, там же].

Современный мир коммуникаций становится более уязвимым и зависимым от множества качеств коммуникаторов, их связей и обстоятельств, утверждает В.В. Чекалюк, - возникающие изменения, постоянно меняющиеся формы управления диктуют и новые формы взаимодействия власти и общества, власти и средств массовой информации и, соответственно, новые коммуникационные технологии, новые приемы и методы образования специалистов по связям с общественностью. Отсюда следует вывод, что подобные межведомственные инструкции представляются нам наиболее мобильным способом формирования условий для оперативной и эффективной работы всех участников процесса: ЛИДЕР-КОЛЛЕКТИВ ФИРМЫ -СМИ- АУДИТОРИЯ (ПОТРЕБИТЕЛЬ) [5].

Вывод: Позиционирование предприятий в СМИ во многом зависит от подачи материала пресс-службами, от мастерства коммуникаций с общественностью, харизмы лидера. Я психолог практик, в исследовании показана лишь часть проблемы, уверена, что найдутся единомышленники и те, кому близки мои идеи, для того чтобы запустить механизм формирования имиджа предприятий (лидеров), повышения ответственности за свои действия, развития личности с использованием средств обучения и воспитания здорового общества, конкурентного бизнеса, честной игры и экономического развития.

Библиографический список:

1. Имидж [электронный ресурс] // Свободная энциклопедия, Википедия. – режим доступа: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
2. Ильянова А. Организационная культура предприятия в контексте модернизации украинского общества. Становление и развитие украинской державности. Вып. 12. Изд. дом «Персонал», К. - 2014. с. 428-430.
3. Рокфеллер Дж. //Джон Рокфеллер. Банкир в XX веке. Мемуары. М.: Международные отношения, 2003 г. - 281 с
4. Чекалюк В. [электронный ресурс] // научный журнал, Релга. – режим доступа: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=4396&level1=main&level2=articles>
5. Корнелюк А. [электронный ресурс] // Имидж лидера и государства, интервью – режим доступа: <http://sic-group.com.ua/имидж-лидера-и-государства/>

Клименко А.И.
(Костанай, Казахстан)

ЛИЧНОСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОДРОСТКОВ С АГРЕССИВНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ

Проблема агрессивного поведения подростков не нова. Ей посвящено много работ. Это исследования таких ученых, как: Бандура А., Уолтерс Р. [1]; Берковиц Л. [2]; Бэрон Р., Ричардсон Д. [3]; Семенюк Л.М. [4]. Однако, проблема агрессивного поведения подростков остается актуальной и сегодня, в связи с тем, что наблюдается тенденция увеличения числа агрессивных детей и подростков. Известно, что в подростковом возрасте, в силу его сложности и противоречивости, могут возникать ситуации, которые нарушают нормальный ход личностного становления и создают объективные предпосылки для проявления агрессивного поведения.

В литературе различными авторами предложено много различных определений агрессии. Одно из них следующее: агрессия – это любая форма поведения, нацеленная на оскорбление или причинение вреда другому [3].

Целью нашего исследования было: изучить личностные особенности подростков, с агрессивным поведением. В своем исследовании мы исходили из предположения, что агрессивное поведение подростков может быть обусловлено определенными особенностями его личности.

Исследование проводилось на базе Аулиекольской средней школы имени И.Я. Сянова, Костанайской области и проходило в три этапа:

1. Организационный этап: беседа с администрацией, учителями, психологом, учащимися школы; подбор методик, формирование первичной выборки в количестве 53 человека. Также была проведена беседа с классными руководителями, в ходе которой мы попросили их по внешним признакам выделить группу учащихся, которые склонны к проявлению агрессивного поведения, на основе собственных наблюдений.

2. Диагностический этап: диагностика, направленная на выявление подростков с агрессивным поведением, формирование вторичной выборки. В общую выборку вошли испытуемые только с высокими и только с низкими показателями. Это учащиеся шестых, седьмых и восьмых классов в количестве 28 человек, из них: 11 девочек и 17 мальчиков.

Остальные подростки, показавшие средний уровень, в выборку не вошли. Таким образом, вторичная выборка была поделена на две группы по 14 человек: группа № 1 – подростки с агрессивным поведением; группа № 2 – подростки с неагрессивным поведением.

3. Обработка и анализ полученных результатов.

В диагностическую программу вошли следующие методики: методика «Агрессивное поведение» (Е.П. Ильина, П.А. Ковалева); личностный опросник Г. Айзенка (подростковый вариант), модификация Т.В. Матолина [4]; [5].

Результаты исследования по методике «Агрессивное поведение» представлены в Таблицах № 1 и № 2.

Таблица № 1

Результаты исследования агрессивного поведения подростков группы № 1

№ п/п	Испытуемые	ПВ	КВ	КФ	ПФ	Несдерж.
1	А. А.	8	6	7	6	21
2	Г. Я.	8	6	6	7	21
3	Ж. А.	9	6	7	7	23
4	З. Е.	9	8	7	8	24
5	К. В.	8	6	8	7	23
6	К. О.	6	7	8	7	21
7	М. М.	8	6	10	8	26
8	П. М.	6	7	8	8	22
9	П. Р.	7	4	8	8	23
10	П. Е.	7	6	6	9	22
11	Р. Д.	7	7	7	9	23
12	С. Б.	9	6	8	7	24
13	Т. А.	8	9	8	4	20
14	Т. В.	8	7	6	7	21

Примечание:

ПВ – прямая вербальная агрессия; КВ - косвенная вербальная агрессия; КФ – косвенная физическая агрессия; ПФ – прямая физическая агрессия; Несдерж. – уровень несдержанности. Высоким уровнем несдержанности являются результаты свыше 20 баллов. Как видно из Таблицы № 1, у всех испытуемых 1-й группы высокие показатели по всем шкалам агрессивности.

Результаты исследования агрессивного поведения подростков группы № 2 представлены в Таблице № 2.

Таблица № 2

Результаты исследования агрессивного поведения подростков группы № 2

№ п/п	Испытуемые	ПВ	КВ	КФ	ПФ	Несдерж.
1	А. Г.	2	3	3	1	6
2	Б. Н.	2	1	3	6	11
3	Б. Ю.	2	0	4	3	9
4	Б. Д.	1	0	2	0	3
5	Б. Т.	1	0	2	6	9
6	Е. С.	5	0	1	6	12
7	З. Д.	3	1	5	2	10
8	К. А.	1	2	5	2	8
9	К. Д.	3	2	6	4	13
10	Р. В.	1	1	3	4	8
11	Р. Д.	2	2	4	4	10
12	Р. М.	2	1	3	6	11
13	С. В.	4	2	1	2	7
14	Э. Е.	5	2	6	4	15

Анализ результатов агрессивного поведения в группе № 2 показал: средний уровень прямой вербальной агрессии у 2-х человек (14%); по шкале косвенная вербальная агрессия все испытуемые показали низкий уровень; по шкале косвенная физическая агрессия средний уровень у 4-х человек (29%); по шкале прямая физическая агрессия средние баллы также у 4-х человека (29%). У всех испытуемых (100%) по шкале несдержанности – низкий уровень.

Для выявления личностных особенностей у подростков с агрессивным и с неагрессивным поведением, мы использовали личностный опросник Айзенка, модифицированный Т.В. Матолиным. Результаты исследования представлены в Таблицах № 3 и № 4.

Из Таблицы № 3 видно, что, в нашей выборке, в группе № 1 у 7 испытуемых (50%) холерический тип темперамента; 1 испытуемый (7%) имеет флегматический темперамент; у 6-и испытуемых (43%) сангвинический темперамент. У 10 испытуемых (71%) экстротвертированный тип характера; у 1-го испытуемого (7%) - интровертированный тип характера; у 3-х (21%) смешанный тип характера. У 8-ми испытуемых (57%) высокий уровень нейротизма; у 3-х (24%) – средний уровень и у 3-х (24%) – низкий уровень нейротизма

Таблица № 3

Личностные особенности подростков группы № 1.

№ п/п	Испытуемые	Искренность	Тип темперамента	Интроверсия экстраверсия	Нейротизм
1	А. А.	4	холерический	экстраверсия	16
2	Г. Я.	3	флегматический	интроверсия	9
3	Ж. А.	2	холерический	экстраверсия	17
4	З. Е.	2	сангвинический	экстраверсия	11
5	К. В.	2	сангвинический	экстраверсия	9
6	К. О.	4	холерический	средн. знач.	16
7	М. М.	4	холерический	экстраверсия	21
8	П. М.	4	сангвинический	экстраверсия	5
9	П. Р.	3	холерический	экстраверсия	14
10	П. Е.	3	сангвинический	средн. знач.	6
11	Р. Д.	4	холерический	экстраверсия	18
12	С. Б.	5	сангвинический	экстраверсия	10
13	Т. А.	0	холерический	средн. знач.	23
14	Т. В.	4	сангвинический	экстраверсия	3

Результаты исследования личностных особенностей подростков группы № 2 представлены в Таблице № 4.

Таблица № 4

Личностные особенности подростков группы № 2.

№ п/п	Испытуемые	Искренность	Тип темперамента	Интроверсия экстраверсия	Нейротизм
1	А. Г.	2	сангвинический	экстраверсия	5
2	Б. Н.	4	сангвинический	экстраверсия	1
3	Б. Ю.	3	меланхолический	экстраверсия	13
4	Б. Д.	4	сангвинический	средн. знач.	3
5	Б. Т.	3	сангвинический	экстраверсия	4
6	Е. С.	5	флегматический	интроверсия	2
7	З. Д.	4	холерический	экстраверсия	13
8	К. А.	5	сангвинический	экстраверсия	8
9	К. Д.	4	сангвинический	экстраверсия	5
10	Р. В.	4	сангвинический	экстраверсия	8
11	Р. Д.	3	сангвинический	экстраверсия	1
12	Р. М.	5	сангвинический	экстраверсия	0
13	С. В.	3	холерический	экстраверсия	11
14	Э. Е.	4	холерический	экстраверсия	12

Как видно из Таблицы № 4, в нашей выборке, в группе № 2 холерический тип темперамента имеют 3-е испытуемых (21%); флегматический – у 1-го испытуемого (7%); сангвинический – у 9 испытуемых (64%); меланхолический – у 1-го (7%). Экстротвертированный тип характера у 12-и испытуемых (86%); интровертированный – у 1-го (7%) испытуемого и у 1-го (7%) – смешанный тип характера. Средний уровень нейротизма у 4-х испытуемых (29%); низкий уровень – у 10 испытуемых (71%). С высоким уровнем нейротизма в группе № 2 нет.

Итак, на основе анализа результатов нашего исследования можно сделать следующий вывод:

1. У подростков с агрессивным поведением преобладает холерический тип темперамента и высокий уровень нейротизма, а у подростков с низким уровнем агрессивности – сангвинический тип темперамента и низкий уровень нейротизма.

Литература:

1. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. – М.: Изд-во «Эксмо пресс», 2000.
2. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. – СПб., 2002.
3. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб: Питер, 2001.
4. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. М., 1996.
5. Личностный опросник EP / Альманах психологических тестов – М., 1995.

Мавлюда Кулахметова
(Гулистан, Узбекистан)

КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИНГ ИЖОДИЙ ФИКРЛАШИДА ПЕДАГОГОК - ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАР

“Бугунги кунда фарзандларимизнинг маънавий оламини юксалтириш, уларни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялаш масаласи биз учун энг долзарб вазифа бўлиб қолмоқда”-дея таъкидлаб ўтмоқдалар юртбошимиз. Ёш авлодни мустақил, ижодий фикрлашга ўргатиш давлат даражасидаги масалага айланди. Зеро мустақил фикр фуқароларининг эркинлиги таъминланган жамиятгина ривожланади, фикр эркинлиги эса жамиятнинг кучли бўлишига замин яратади.

Республика Президенти Ислоҳ Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси биринчи чақириқ IX сессиясидаги маърузасида: «Демократик жамиятда болалар, умуман, ҳар бир инсон эркин фикрлайдиган этиб тарбияланади. Агар болалар эркин фикрлашни ўрганмаса, берилган таълим самараси паст бўлиши муқаррар. Албатта билим керак. Аммо ижодий фикрлаш катта бойликдир» – дея таъкидлар экан миллат ривож ва жамият тараққиётида ижодий фикрлашнинг аҳамияти нечоғлик зарурлигини кўрсатиб берди. «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва «Кадрлар тайёрлаш» Миллий дастури асосида ўқувчиларни ижодий фикрлашга ўргатиш масаласи педагогика фани ва амалиёти зиммасига юклатилди. Инсон тафаккури қанчалик мустақил бўлса, у шунчалик ташаббускор бўлади. Бола қанчалик эркин фикрласа, у шунчалик изланувчан, ижодкор бўлади. Шаклланиб келаётган шахс оилада катталар, мактабда ўқитувчилар ҳокимлигидан қутилса, унинг руҳий, ақлий, жисмоний имкониятларига қараб иш тутилса, унда ўз хатти-ҳаракати учун жавобгарлик ҳисси пайдо бўлади. У ўз фикри, қарашига эга бўлади. Фикр кишиси ҳамиша ўз қарашларини асослайди, керак бўлганда ҳимоя қила олади. Шунинг учун ҳам истиқлолга эришганимиздан сўнг юртимизда мустақил, ижодий фикрловчи шахслардан иборат баркамол авлод тарбиясига алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда.

Бошланғич синф ўқувчиларини дарс жараёнида фақат ўқитувчи айтганларни бажарадиган иштирокчидан таълим-тарбия жараёнининг ижрочилари даражасига кўтариш мақсадида ўзлаштириладиган билимларни тарбияланувчи олдига муаммо шаклида қўйиш зарурлиги кўтарилганди. Лекин бундан асосий мақсад ўқувчи фаоллигини ошириш орқали фақат билим ўзлаштириш самарадорлигини кўтаришдан иборат эди. “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да “Шахс таълим хизматларининг яратувчиси сифатида тегишли малака даражасини олгач, таълим, моддий ишлаб чиқариш, фан, маданият ва хизмат кўрсатиш соҳасида фаолият кўрсатади ва ўз билими ва тажрибасини ўрганишда иштирок этади”, – деб белгилаб қўйилган. Жумладан, таълимнинг ижтимоийлашуви – таълим олувчиларда эстетик бой дунёқарашни ҳосил қилиш, уларда юксак маънавият, маданият ва ижодий фикрлашни шакллантириш, узлуксиз таълимни ташкил этиш ва ривожлантириш тамойилларидан бири деб қаралмоқда.

Психологларнинг таъбирича, фикрлаш – одам миясида содир бўладиган жараён. Сизги органлари ожизлик қилган ўринларда одам ва оламнинг хусусиятлари тафаккур орқали ўрганилади. Тафаккур ақлий фаолиятнинг, онгли хатти-ҳаракатларнинг мажмуи, шунингдек, теварак-атроф, воқелик ҳамда ижтимоий муҳитни билиш қуроли, инсон фаолиятини тўғри ва самарали амалга оширишнинг асосий шarti ҳисобланади. Киши фикрлаш жараёнида ўзи кўрган, идрок қилган, сезган, тасаввур этган нарса ва ҳодисаларнинг тўғрилиги, аниқлиги, ҳақиқийлиги ҳамда уларнинг борлиққа муносабатини аниқлайди. Психологларнинг таъкидлашича, фикрлаш ижтимоий-интеллектуал жараён сифатида ўз мотиви (ҳаракатга ундовчи ички куч, руҳий эҳтиёж), мақсади, усулларига эга бўлган мустақил фаолият ҳисобланади. Фикрлаш кўмагида инсон мияси ёки руҳиятида акс этган нарса ва ҳодисаларнинг анланган ёхуд анланмаган жиҳатлари аён бўлади. Фикрлаш шу йўлдаги изланишлар туфайли содир бўлади. Фикрлаш мулоқотга киришган иккинчи бир кишига таъсир кўрсатишнинг зарурий қисми, бир-бирини билишнинг асоси ҳамдир.

Инсон фикрлаш жараёнини юзага келтиришнинг асосий шarti ундаги борлиқ сирларини билишга бўлган интилиш, ички эҳтиёж, яъни мотивдир. Усиз инсонда фикрлаш пайдо бўлмайди. Фикрловчи шахс

атрофдагиларнинг биргаликдаги меҳнати, ўзаро мулоқоти ва ҳамкорлиги жараёнида шаклланади, ривожланади. Шахснинг тараққиёти унинг ижтимоий аҳамияти, яъни ўзгалар учун фойдалилик даражаси билан характерланади. Фикрлаш масаласида, энг аввало, унинг шакли ва мазмунига алоҳида урғу берар экан, Л. Виготский фикрнинг шакллари, механизми одамнинг интеллектуал ривожланишига қараб ўсиб боришини таъкидлайди. Фикрлашнинг мантиққа таяниши эса бола 12-14 ёшга етганда, яъни у ўз тафаккурига эгалик қилиб, уни бошқара билгандагина юзага келади. Француз файласуфи Декарт: «Мен фикрлашман, демак мен мавжудман», - деган ғояни илгари сурган. Бу фикр инсон ҳаётида тафаккурни одамнинг борлиги белгиси сифатида етакчи ўринга чиқаради. Унинг фикрича, ҳеч нарса инсоннинг мавжудлигини фикрлаш жараёнида асослаб беролмайди. Демак, мустақил равишда муҳокама қилиш, таҳлил этиш, ижодий-мантиқий фикрлаш асосий инсоний хусусият сифатида ажратиб олинган. Фикрлаш инсон мавжудлиги ва руҳан соғломлигининг асосий белгиларидан саналади. Унинг мустақиллиги тушунчалар, мантиқий бирикмалар, мавжуд тил воситаларидан оқилона фойдаланиш билан тавсифланади. Ижодий фикрлаш – инсоннинг ўз билими ҳамда ҳаётий тажрибаларига таяниб, ўз интеллектуал имконияти даражасида турли воситалар ёрдамида ақлий фаолият юритишидир.

Фикр мустақиллиги инсон ақлий фаолиятининг ташаббускорлиги, пишиқлиги ва танқидийлигида акс этади. Киши фикри мустақиллигининг белгиларидан бири – ташаббускорлик инсоннинг ўз олдига аниқ мақсад ва вазифалар қўйиши, уларни амалга ошириш йўлидаги муаммолар ечимини топиши, ниҳоясига етказиш учун зарур бўлган усул ҳамда воситаларни қўллашида намоён бўлади. Бу фаолиятнинг пишиқлиги вазифаларни тез бажариш, бу жараёнда қўл келадиган усул ва воситаларни тезкорлик билан излаб топиш, уларни фарқлашда кўринади. Ақлий фаолият танқидийлиги эса мустақил фикрловчининг воқеа-ҳодисага муносабати, унинг хусусиятларини ажрата билишида намоён бўлади.

Психология фанида инсон тафаккурининг мустақиллиги билан бирга унинг мантиқчилиги, чуқурлиги, кенглиги, ўзгарувчанлиги, танқидийлиги каби сифатлари ҳам фарқланади. Борлиққа чуқур, асосли ва танқидий муносабат инсон ақлий тафаккури мустақиллигини намоёиш этишнинг белгиларидан саналади. Тафаккур мустақиллиги, инсон ақлининг асосий фазилати сифатида, мураккаб вазиятларда ўзигагина хос бўлган хусусиятларини намоёиш этади. Мураккаб масалаларни ҳал қилишдаги, ечиш жараёни тизимга солишдаги имкониятлари оригиналлигини, белгиланган нуқтаи назари қатъийлигини кўрсатиб беради. Мактаб фаолияти мазмуни ҳамда бошланғич синф ўқувчиларининг ижодий фикрлаш қобилиятини шакллантириш жараёнига ҳам сезиларли ўзгартиришлар киритиш зарурлигини кўрсатмоқда. Бизнинг назаримизда, бундай ўзгартиришлар қуйидагилардан иборат бўлиши лозим:

- бошланғич синф ўқувчиларида ижодий фикрлаш қобилиятини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиш;

- педагогик туркум фанларни ўқитиш жараёнида бошланғич синф ўқувчилари ижодий фикрлаш қобилиятининг шаклланишида муҳим ўрин тутувчи педагогик ва психологик билимлар асослари борасидаги назарий маълумотларнинг етарли даражада берилишига эришиш;

- бошланғич синф ўқувчиларида ижодий фикрлаш қобилиятини шакллантириш мақсадида таълим ва ишлаб чиқариш амалиёти (педагогик амалиёт) ўртасида мустақам интеграциянинг қарор топиши ҳамда зарур шарт-шароитларни яратиш ва бошқалар.

Юқоридаги фикрлардан маълум бўлдики, демак, фикрлаш бевосита ўз йўналтирувчи кучи, мақсади, усулларига эга бўлгандагина ижодий фаолият ҳисобланади.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т.: Ўқитувчи, 2015.
2. Валлон А. От действия к мысли. Очерк сравнительной психологии. Пер. с французского. – М.: Иностранная литература, 1956.
3. Виготский Л.С. Собрание сочинений. Мышление и речь. – М.: «Педагогика», 1982.
4. Тихомиров О.К. Психология мышления. – Москва: изд-во МГУ, 1984.
5. Ғозиев Э. Тафаккур психологияси. – Т.: Ўқитувчи, 1990.

Парпиева Ш.А., Қаюмова Д.
(Тошкент, Ўзбекистон)

ЎСМИРЛИК ДАВРИДА ИРОДАВИЙ СИФАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Ўсмирлик даврида иродани ривожлантириш ҳамда тарбиялаш масалалари ҳозирги даврнинг энг долзарб муаммосига айланган. Зеро, кундан кунга оила, мактаб, жамиятнинг ўсиб келаётган ёш авлодга нисбатан ахлоқий-маънавий, сиёсий-ижтимоий талаблари ортиб бормоқда. Ўсмирлик даврини ўрганувчи кўпчилик олимлар асосий эътиборни агрессия, эмоционал кўзғалиш, жаҳл чиққан ҳолатларда ўсмир шахсида ирода, иродавий сифатлар қай даражада намоён бўлишини ўрганишга қаратадилар. Чунки, бу ёшда уларда ҳаёт тажрибалари етарли бўлмайди, лекин улар бошқалар томонидан тан олинмишга ва мустақил бўлишга интиладилар.

Иродавий хулқ-атвор-мақсадга йўналганлик, ўзини ўзи назорат қилиш, вазият туғилганда у ёки бу ҳаракатдан сақланиш, яъни ўз хулқ-атворини эгаллаш ҳамдир. Ўз хулқ-атворини назорат қилиш қобилияти вояга етган шахснинг муҳим хусусиятидир. “Шахсий хулқ-атворни эгаллаганидан кейингина биз шахснинг шаклланиши ҳақида гапиришимиз мумкин”, деб ёзади Л.С. Виготский [2]. Иродавий сифатлар бу – иродавий тартибланишнинг хусусияти бўлиб, қийинчиликларни енгиш билан тақозоланган характернинг аниқ вазиятда намоён бўлишидир [1].

А.Ц. Пунининг фикрича, “... ҳар бир инсоннинг иродавий сифатлари яхлит тизим сифатида намоён бўлади, лекин турли шахсларда, ҳатто, бир шахснинг бошқа хил фаолият билан шуғулланиши натижасида ҳам иродавий сифатларнинг тузилиши ўзгаради. Шунинг учун иродавий сифатлар ўзаро боғлана оладиган, таъсирланадиган, ҳаракатлантирувчи, динамик тизим сифатида ифодаланади” [2; 93].

Иродавий сифатлар – бу қийинчиликларни енгишда шаклланадиган характер билан боғлиқ аниқ вазиятларда намоён бўлувчи ва шахс хусусиятларига айланган иродавий бошқарувнинг ўзига хос жиҳатидир [2].

Тадқиқотда иродавий сифатлар ўртасидаги боғлиқликни ўрганиш мақсадида В.М. Чумаков томонидан таклиф қилинган “Шахс иродавий сифатларини ўрганиш методикаси” танлаб олинган ўсмирлар гуруҳида ўтказилди. Дастлаб тадқиқот иродавий сифатлар ўртасидаги ўзаро алоқадорликни аниқлашга қаратилиб, мазкур жабҳа бўйича олинган натижалар куйидаги жадвал (1-жадвал)да акс эттирилди.

1.-жадвал

Иродавий сифатлар ўртасидаги интеркорреляцион боғланишлар

Шахс иродавий сифатлари	масъулият-лилик	ташаббус-корлик	журъат-илик	мустақил-лик	матонат-лилик	қатъият-лилик	ғайрат-илик	эътибор-лилик	мақсадга интилув-чанлик
масъулият-лилик	-	0,12	0,18	0,28*	0,23*	0,18	0,12	0,35*	0,33**
ташаббускорлик	0,12	-	0,11	0,18	0,1	-0,02	0,14	0,11	0,1
журъатлилик	0,18	0,11	-	0,45**	0,54**	0,52**	0,17	0,43**	0,1
мустақиллик	0,28*	0,18	0,45**	-	0,25*	0,57**	-0,02	0,41**	0,09
матонатлилик	0,23*	0,1	0,54**	0,25*	-	0,48**	0,22	0,41**	0,26*
қатъиятли-лик	0,18	-0,02	0,52**	0,57**	0,48**	-	0,01	0,55**	0,16
ғайратлилик	0,12	0,14	0,17	-0,02	0,22	0,01	-	0,13	0,17
эътиборлилик	0,35*	0,11	0,43**	0,41**	0,41**	0,55**	0,13	-	0,32*
мақсадга интилув-чанлик	0,33**	0,1	0,1	0,09	0,26*	0,16	0,17	0,32*	-

Натижаларни таҳлил қилишда асосий эътибор ҳар бир ирода сифатининг ўзаро алоқадорлигини кўриб чиқишга қаратилди. Тўпланган маълумотларга кўра, масъулиятлилик сифати мустақиллик ($r=0,285$, $p\leq 0,05$), матонатлилик ($r=0,234$, $p\leq 0,05$), эътиборлилик ($r=0,35$, $p\leq 0,05$) билан ўртача кўрсаткичда ҳамда мақсадга интилувчанлик сифати ($r=0,337$, $p\leq 0,01$) билан кучли даражада ўзаро боғлиқлигини кўришимиз мумкин. Демак, ўсмир ўзида масъулиятлилик сифатини намоён қилиши учун унда мустақиллик, матонатлилик, эътиборлилик, мақсадга интилувчанлик каби иродавий сифатлар шаклланган бўлиши муҳим аҳамиятга эгадир. Шунингдек, масъулиятли инсон атрофда рўй бераётган нарсаларга, воқеа-ҳодисаларга ўзида кечаётган турли ҳолатларни баҳолашга ҳамда ўзининг хулқ-атвори, хатти-ҳаракатларини адекват равишда бошқариш, назорат қилиш имкониятига эга бўлади.

Ташаббускорлик ва ғайратлилик сифатлари бўйича синалувчиларнинг натижаларига эътибор қаратадиган бўлсак, улар ироданинг бошқа хусусиятлари билан боғлиқ эмаслиги кузатилади. Тажириба натижаларига кўра, ташаббускорлик ва ғайратлилик ўсмирлик даврида ўзига хос тарзда намоён бўлиши билан тавсифланади. Ўсмирлар бирор бир фаолиятда муваффақиятга интилишларида ўзидаги мавжуд имкониятлардан фойдаланади. Натижанинг қандай бўлиши уларнинг характер ва нерв тизими хусусиятлари, шунингдек, шахс хислатлари билан боғлиқ бўлиши мумкин. Ўз навбатида ташаббускорлик мустақил фаол ҳаракатларни бажаришга нисбатан мойиллик ҳамда қобилиятда намоён бўладиган ижобий характер хислати ҳисобланади.

Шунингдек, ғайратлилик ҳам иродавий сифатлар орасида ўзига хос ўринга эга бўлиб, улар билан ўзаро алоқадорлиги нисбатан суст бўлган мустақил компонентлардан саналади. Ғайратлилик шахснинг зиммасидаги топшириқ, вазифаларни бажаришда куч имкониятларини тўла намоён қилишдан иборат иродавий сифатдир.

Иродавий сифатлардан журъатлилик (мардлик) мустақиллик ($r=0,45$; $p\leq 0,01$), матонатлилик ($r=0,54$; $p\leq 0,01$), қатъиятлилик ($r=0,52$; $p\leq 0,01$) ва эътиборлилик ($r=0,43$; $p\leq 0,01$) каби муҳим иродавий хусусиятлар билан ўзаро алоқадорликка эга. Натижалардан кўринадики, ўз олдига мақсад қўйиб, унга томон интилишда юзага келадиган қийинчиликлар ҳамда фаолиятда, турли ҳаётий вазиятлардаги тўсиқларни

енгіб ўтишда ўсмир шахсидан журъатлилик (мардлик) талаб қилинади. Шу туфайли ўсмирда журъатлиликнинг намоён бўлиши унда мустақиллик, матонатлилик, қатъиятлилик, эътиборлилик каби иродавий сифатларнинг юқори даражада ривожланишини тақозо этади.

Натижалардан мустақиллик сифатининг журъатлилик ($r=0,45$; $p\leq 0,01$), қатъиятлилик ($r=0,57$; $p\leq 0,01$) ва эътиборлилик ($r=0,41$; $p\leq 0,01$) билан юқори даражада ҳамда матонатлилик ($r=0,25$; $p\leq 0,05$) билан паст кўрсаткичда боғлиқлигини кўришимиз мумкин. Бундан кўринадики, мустақилликнинг шаклланиши ўсмирнинг ўз олдига қўйган мақсадлари ва уларни амалга оширишга нисбатан унинг эътиборли муносабатда бўлиши билан боғлиқдир. Таъкидлаш жоизки, мустақиллик ўсмирнинг ижобий хислати бўлиб, у фаолиятга нисбатан кучли интилишда намоён бўлади.

Ўсмирларнинг кундалик фаолиятлари жараёнида иродавий сифатларнинг ўрни ўзига хос аҳамият касб этади. Жумладан, бирор-бир фаолият ёки таълим жараёнидаги топшириқларни бажаришда ўсмир шахсидан матонатлилик сифатининг намоён бўлиши талаб қилинади. Тадқиқот натижаларидан матонатлилик журъатлилик ($r=0,54$; $p\leq 0,01$), қатъиятлилик ($r=0,48$; $p\leq 0,01$) ва эътиборлилик ($r=0,41$; $p\leq 0,01$) каби иродавий сифатлар билан уйғунликка эга эканлигини кўришимиз мумкин. Ўсмирда матонатлилик сифатининг шаклланишида журъатлилик, қатъиятлилик, эътиборлилик каби иродавий сифатларнинг ривожланган бўлиши муҳимдир. Ҳар қандай фаолиятнинг, жумладан, ўқиб-ўрганишнинг муваффақияти ўсмирнинг матонатлилик сифатига боғлиқ. Матонатлилик характернинг энг қимматли хислатидир. Бу хислат ўсмирнинг мақсадга етиш йўлида қандай қийинчилик ва тўсиқлар бўлишидан қатъи назар, шу мақсадга эриша олишида ўз ифодасини топади. Баъзи ўсмирлар фаолиятнинг барча соҳаларида характер хислати бўлган матонатлиликни намоён қилсалар, бошқаларида бу хислат уларнинг манфаатлари билан боғланган қандайдир айрим фаолият соҳаларида кўринади.

Натижаларда қатъиятлилик сифатининг журъатлилик ($r=0,52$; $p\leq 0,01$), мустақиллик ($r=0,57$; $p\leq 0,01$) ва матонатлилик ($r=0,48$; $p\leq 0,01$) каби иродавий сифатлар билан юқори даражада мутаносиблигини кўришимиз мумкин.

Ўсмирда қатъиятлиликнинг намоён бўлиши мақсадга эришишга нисбатан ўзида мавжуд бўлган ишончнинг даражасига, унинг мотивациясига, қийинчиликларни бартараф этишдаги иродавий установакаларига боғлиқ бўлади. Шу билан бирга бу ҳодиса нисбатан оз даражада нерв тизимининг хусусиятига боғлиқдир.

Тадқиқот натижаларидан кўринадики, ўсмирдаги эътиборлилик бир вақтда кўпгина иродавий сифатлар билан ўзаро алоқадорликка эгадир. Жумладан, журъатлилик ($r=0,43$; $p\leq 0,01$), мустақиллик ($r=0,41$; $p\leq 0,01$), матонатлилик ($r=0,41$; $p\leq 0,01$), қатъиятлилик ($r=0,55$; $p\leq 0,01$) каби иродавий сифатлар ва эътиборлилик ўртасидаги ўзаро алоқадорликнинг кучлилигини кўришимиз мумкин. Шунингдек, эътиборлилик мақсадга интилувчанлик сифати билан ҳам ўрта даражада ($r=0,32$; $p\leq 0,01$) ўзаро мослиқдадир. Бу ҳолат мақсад сари интилишда ўсмирдан бажарилаётган ҳар бир ишга нисбатан синчков, эътиборли бўлиш талаб қилиниши билан изоҳланади. Шу боис, ўсмирларда ўзлари томонидан бажараётган ишларига нисбатан жавобгарлик ҳиссини, бошлаган ишини охирига етказиш каби хусусиятларни шакллантириш лозим.

Мақсадга интилувчанлик масъулиятлилик сифати билан юқори даражада ($r=0,337$; $p\leq 0,01$), матонатлилик ($r=0,26$; $p\leq 0,05$), эътиборлилик ($r=0,32$; $p\leq 0,05$) сифатлари билан ўртача даражада мутаносиблиги тадқиқот натижаларидан аён бўлиб турибди. Олинган натижалардан кўринадики, ўсмирда мақсадга интилувчанликнинг намоён бўлиши, аввало, масъулиятлилик билан, яъни зиммасига юклатилган вазифаларни ўз вақтида, талаб даражасида бажариш билан чамбарчас боғлиқ. Бу ҳолатни фаолият давомида бериладиган топшириқни бажаришда фаолликнинг зарурий даражада сақлаб турилиши масъулиятлилик даражасига боғлиқлиги билан тушунтириш мумкин. Шунингдек, ўсмир шахси мақсад сари интилиш жараёнида юзага келадиган қийинчилик ва тўсиқларни энгиб ўтишида юксак даражадаги матонатлилик кўрсатиши, айниқса, ўқув ва меҳнат фаолиятидаги ҳаракатлари ва ўзгаришларини эътибор билан кузатиб бориши лозим.

Олинган натижалар асосида шуни таъкидлаш керакки, ўсмирлик даврида иродавий сифатлар ўртасида ўзаро алоқадорлик мавжуд бўлиб, улар фаолият жараёнида ўзаро бир-бирини тақозо қилади. Шунингдек, айрим иродавий сифатлар мустақил компонент сифатида намоён бўлиб, шахс характерига оид кўплаб хусусиятлардан ўзига хос хислат кўринишида гавдаланиши мумкин.

Юқоридагиларга асосланган ҳолда хулоса ўрнида қуйидагиларни келтириб ўтиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз:

- ўсмирлик даврида иродавий сифатларнинг шаклланишига хос хусусиятларни тадқиқ этиш натижаларига кўра, масъулиятлилик, журъатлилик, мустақиллик, матонатлилик, қатъиятлилик, эътиборлилик, мақсадга интилувчанлик каби иродавий сифатлар ўртасида ўзаро алоқадорлик мавжуд. Шу билан бирга ташаббускорлик ва ғайратлилик сифатлари ироданинг бошқа хусусиятлари билан боғлиқ бўлмай мустақил компонент сифатида намоён бўлади;
- ўсмирлик даврида иродавий сифатлар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик ўзига хос ўринга эга бўлиб, ҳар қандай фаолият шахсда иродавий зўр бериш, мақсад сари интилиш, сабр-тоқат, жисмоний фаоллик, чидамликлик, қатъиятлилик, ўзига нисбатан мустақил ёндашиш каби хусусиятларни таркиб топишига замин ҳозирлайди;

- шахснинг мақсадларга эришиш йўлида зўр бериб интилиши уларда мустақиллик, мақсадга интилувчанлик, қатъийлилик, ғайратлилик каби юксак иродавий сифатларни шаклланишига олиб келади;
- ўсмир шахснинг қийинчиликларни енгишдан бош тортишига интилиши, иродавий куч-ғайрат кўрсатиши қатъий равишда истамаслиги натижасида ироданинг сустиги келиб чиқиши мумкин;

Тадқиқот ишимизнинг натижаларига мувофиқ таълим муассасаси психологлари, ота-оналар, ўқитувчилар, ташхис марказлари психологлари ва ўсмирлик даври муаммолари билан шуғулланувчилар учун қуйидаги **тавсияларни** бериш мақсадга мувофиқдир:

- ўсмирлар таълим ва тарбиясида мазкур даврида юзага келадиган психологик, психофизиологик хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда талаблар тизимини ишлаб чиқиш лозим.
- ўсмирларга эмоционал иродавий зўриқишни талаб қиладиган вазифаларни бериш ва уларнинг бажарилишини назорат қилиб бориш керак.
- ўсмирларда шахсий хатти-ҳаракатларга нисбатан жавобгарлик ҳиссини таркиб топтириш ва ривожлантириш;
- ўсмирларга турли мураккабликдаги ва таваккалчилик талаб қилинадиган топшириқлар мажмуасини бериш ҳамда унинг бажарилиши ва натижасини назорат қилиш керак;
- ўсмирлар билан иродавий сифатларни шакллантириш юзасидан тренинг машғулотларини ўтказиш;
- иродавий сифатларни ривожлантиришда ўсмирлик даври хусусиятларини ҳисобга олиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Иванников В.А., Эйдман Е.В. Структура волевых качеств по данным самооценки // Психологический журнал. – Москва, 1990. – №3. – С. 39-50.
2. Ильин Е.П. Психология воли. – СПб.: Питер, 2009. – 324 с.

Ирина Пылишева
(Гомель, Республика Беларусь)

КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ПЕДАГОГА

Главная фигура в образовательной системе — педагог с его культурным уровнем, физическим, психическим и нравственным здоровьем, творческим потенциалом. От уровня коммуникативной компетентности педагогов во многом зависит нравственный и духовный прогресс общества. На сегодняшний день коммуникативная компетентность рассматривается в ключе формирования профессиональных требований к специалисту и относится к таким характеристикам, которые влияют на успешность исполнения педагогами своих профессиональных ролей.

Проблеме изучения коммуникативной компетентности посвящены работы В.В. Девятко, Ю.Н. Емельянова, Ю.М. Жукова, В.А. Кан-Калика, В.Н. Куницыной, А.А. Леонтьева, А.В. Мудрика, Л.А. Петровской и др.

В зарубежной психологии разработкой проблемы коммуникативной компетентности занимались такие ученые как А. Бандура, Э. Берн, Т.Гордон, Д. Джуард, А. Маслоу, Я. Морено, Д. Хант и др.

Компетентность личности педагога проявляется в профессиональной деятельности и профессиональном общении, следовательно, включает способности, знания, умения и навыки, необходимые для осуществления деятельности и общения в процессе этой деятельности. Коммуникативная компетентность, являясь неотъемлемой частью коммуникативной культуры, необходима всем без исключения людям, а в ряде педагогических профессий она становится профессионально значимой характеристикой личности. Высокий уровень компетентности требуется сегодня от специалистов во всех сферах общественной жизни. Психологическая подготовка специалистов нуждается в существенном совершенствовании, так как социальный заказ ориентирован на высокий уровень психологической культуры специалистов.

Коммуникативная компетентность — это владение сложными коммуникативными навыками и умениями, формирование адекватных умений в новых социальных структурах, знание культурных норм и ограничений в общении, знание обычаев, традиций, этикета в сфере общения, соблюдение приличий, воспитанность, ориентация в коммуникативных средствах, присущих национальному, сословному менталитету и выражающихся в рамках данной профессии [1, с. 17]. Понятие «коммуникативная компетентность» впервые было использовано А.А. Бодалевым и трактовалось, как способность устанавливать и поддерживать эффективные контакты с другими людьми при наличии внутренних ресурсов [2, с. 62].

В результате анализа работ различных авторов, изучающих коммуникативную компетентность, И.Н. Зотова делает вывод, что в структуру коммуникативной компетентности включаются достаточно разноплановые элементы. Вместе с тем, среди этого многообразия четко выделяются следующие

компоненты – это коммуникативные знания, коммуникативные умения и коммуникативные способности. Набор необходимых компетенций формирует профессиональную компетентность педагога.

Ю.Н. Емельянов считает, что коммуникативная компетентность представляет собой совокупность следующих качеств:

- способность человека брать на себя и исполнять различные социальные роли;
- способность адаптироваться в социальных группах и ситуациях;
- умение свободно владеть вербальными и невербальными средствами общения;
- способность организовывать и управлять «межличностным пространством» в процессе инициативного и активного общения с людьми;
- осознание своих ценностных ориентаций, потребностей;
- техники работы с людьми;
- перцептивные возможности и др. [3, с. 38].

Некоторые авторы считают, что основным фактором коммуникативной компетентности являются коммуникативные способности. Например, С.А. Езова считает, что коммуникативная компетентность включает способность человека применять знания, умения, личностные качества:

- в построении и передаче сообщения (содержания общения) посредством традиционного и виртуального взаимодействия;
- в выстраивании отношений;
- в выборе тактики поведения;
- в формах общения с партнером [4].

По мнению Е.В. Руденского коммуникативная компетентность складывается из способностей:

- давать социально-психологический прогноз коммуникативной ситуации, в которой предстоит общаться;
- социально-психологически программировать процесс общения, опираясь на своеобразие коммуникативной ситуации;
- осуществлять социально-психологическое управление процессами общения в коммуникативной ситуации [5, с. 126].

В структуре коммуникативной компетентности можно выделить следующие компоненты: мотивационно-ценностный, когнитивный, эмоциональный и поведенческий. Данные компоненты предстают в единстве, взаимодействуют друг с другом, влияют друг на друга.

Мотивационно-ценностный компонент – это готовность к проявлению компетентности, стремление к повышению коммуникативной компетентности, профессионального роста, саморазвитию.

Когнитивный компонент образуют знания об общении, о личностных качествах, способствующих и препятствующих общению, об эмоциях и чувствах, всегда сопровождающих его, об операциональной (поведенческой) стороне общения.

Эмоциональный компонент включает эмоциональную отзывчивость, эмпатию, способность к сопереживанию и состраданию, внимание к действиям партнеров и связан, прежде всего, с созданием и поддержанием позитивного эмоционального контакта с собеседником, саморегуляцией, умением реагировать на изменение состояния партнера и превосходить его. Так, эмпатия сопровождает профессиональный и личностный рост будущего специалиста. Является базисной характеристикой межличностной способности педагога постигать эмоциональное состояние другого человека, сопереживать, сочувствовать ему, быть готовым к оказанию психологической помощи. Эмпатия возникает и проявляется в общении, образуя процесс межличностного взаимодействия. Педагог, вступая в эмпатийное общение, реализует информационную, перцептивную, интерактивную функции, в результате чего происходит взаимосвязь между поведением, накопленным опытом и чувствами участников коммуникации. Именно эмоциональный фон создает ощущение психологически благоприятного или неблагоприятного, комфортного или дискомфортного межличностного общения, особенно в сфере деловой коммуникации.

Поведенческий компонент образуют коммуникативные умения, способы деятельности и опыт, который является образованием, интегрирующим в себя на уровне поведения и деятельности все проявления коммуникативной компетентности.

Таким образом, коммуникативная компетентность представляет собой интегральное, относительно стабильное, целостное психологическое образование, проявляемое в индивидуально-психологических, личностных особенностях в поведении и общении конкретного индивида. Коммуникативная компетентность представляет собой способность устанавливать и поддерживать необходимые контакты с другими людьми в процессе межличностного общения.

Литература:

1. Куницына, В.Н. Межличностное общение: Учебник для вузов // В.Н. Куницына, Н.В. Казаринова, В.М. Погольша. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.
2. Бодалёв, А.А. Психология общения. Избранные психологические труды / / А.А. Бодалёв. – М.: «Институт практической психологии», 1996. – 256 с.
3. Емельянов, Ю.Н. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности // Ю.Н. Емельянов. – Л., 1991. – 107 с.

4. Езова, С.А. Библиотечное общение как феномен исследования: монография // С.А. Езова. – Москва: Либерея-Бибинформ, 2007. – 160 с.
5. Руденский, Е.В. Социальная психология: Курс лекций // Е.В. Руденский. – М.: ИНФА-М; 1997 –224 с.

Раупова Ш.А., Раупов Х.Б., Тиллаева З.
(ТИМИ, Ўзбекистон)

ШАХС РИВОЖЛАНИШИДА ФАОЛИЯТНИНГ ЎРНИ

Шахс ривожланишида ирсият, муҳит, тарбия билан бир қаторда инсон фаолияти ҳам муҳим аҳамият касб этади, яъни фаолият шахс томонидан табиий ва ижтимоий ҳаётни мақсадга мувофиқ ташкил этилувчи кундалик, ижтимоий ёки касбий ҳаракатларнинг муайян шакли, кўринишидир. Инсоннинг қобилияти ва ёши у томонидан ташкил этилаётган фаолият моҳиятига кўра белгиланади.

Фаолият жараёнида шахс ҳар томонлама яхлит ҳолда ривожланади. Лекин фаолиятни мақсадга мувофиқ амалга ошириши учун уни тўғри ташкил этиш лозимдир, лекин кўп ҳолатларда шахснинг ривожланиши учун имкониятлар яратилмайди, тарбияланувчиларнинг ижтимоий меҳнат, билиш фаолиятлари чекланган бўлади.

Фаолиятни ривожланиши асосан мулоқот орқали намоён бўлади. Ўсмир фаолияти муҳит ва тарбия таъсирида фаоллашиши ёки сусайиши мумкин. Шахсининг ривожланишида, ўз имкониятларини намоён этиб, меҳнат қилиш, ўзини шахс сифатида кўрсата олиши унда ўз фаолиятидан қониқиш ҳосил қилади. Унинг ижтимоий меҳнатдаги иштирокида фаоллик кўзга ташланади.

Таълим жараёнидаги фаоллик ўқувчига билимларни чуқур ва мустақам эгаллашга, ўз қобилиятини намоён этишга йўллайди. Билишга бўлган фаоллик ўқувчининг интеллектуал ривожланишини таъминлайди.

Фаоллик кўрсатишнинг асосини эса ҳамма вақт эҳтиёж ташкил этади. Эҳтиёжларнинг хилма-хиллиги фаолиятнинг ҳам турларини кенгайтиради. Шунга кўра, шахснинг турли ёш даврларида уларнинг фаолияти турлича бўлади. Таълим муассасасида, ҳамма вақт бир хил талаб шахс ривожланишида ижобий натижа беравермайди. Турли ёш даврларида фаолиятнинг турлари ва моҳияти ўзгариб туриши мумкин.

Инсоннинг ижтимоий фаоллиги, қобилияти барча муваффақиятларининг гаровидир. Чунки ҳар бир инсон ўз меҳнати, ғайрати, интилиши билангина фаоллашади. Ўқитувчи қанчалик яхши ўқитмасин ёки тарбия бермасин, тарбияланувчининг ўзи ҳаракат қилмаса, ривожланиш муваффақиятли кечмайди, яъни барча маънавий-ахлоқий камчиликларнинг асосий сабаби ҳам инсон фаолиятини тўғри йўлга қўймаганлигидадир.

Шунинг учун ҳам инсон фаолияти унинг ривожланиши натижасидир. Шахс фаоллиги асосида ижтимоий фаоллик, ташаббускорлик, ижодкорлик хислатларини шакллантириш – унинг шахслик имкониятларини намоён этиши орқали фаолиятини ривожлантириш мумкин.

Ривожланишнинг ёш ва ўзига хос хусусиятларининг намоён бўлиши муайян бир ёш даврига хос бўлган анатомик, физиологик (жисмоний) ва психологик хусусиятлар ёш хусусиятларидир. Ана шу ёш хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда таълим ва тарбия иши ташкил этилади. Шунда шахс фаолиятининг ривожланишига тарбия таъсири кучли бўлади.

Тарбияга тўғри ёндашиш, уни муваффақиятли ўқитиш учун шахс ривожланишидаги турли ёш даврларига хос хусусиятларни билиш ва уни ҳисобга олиш муҳимдир. Чунки организмнинг ўсиши ҳам, фаолиятининг ривожланиши ҳам, психик тараққий этиши ҳам турли ёш даврларида турлича бўлади. Абу Али Ибн Сино, Ян Амос Коменский, К.Д.Ушинский, Абдулла Авлонийлар ҳам шахсда фаолиятни тарбиялаш зарурлигини ўқитиб ўтганлар.

Шахснинг ўзига хос хусусиятини ҳисобга олиш жуда мураккаб жараёндир. Чунки бир хил ёш шахс психик жиҳатдан турлича бўлиши мумкин.

Масалан, кўриш ва эшитиш қобилияти, фаоллиги, тез англаш, суҳбат фикр юритиши, ҳовлиқма ёки вазминлиги, сергап ёки камгаплиги, серғайрат ёки ғайратсизлиги, ялқов ёки тиришқоқлиги, пала-партиш ва чала ишлайдиган, йиғинчоқлиги ёки ишга тез киришиб кетиши кабилар нерв фаолияти тизимининг таъсири бўлади.

Турли ёш даврларининг ўзига хос ривожланиш қонуниятлари ҳам мавжуд, яъни шахснинг жисмоний ва психик камолоти қуйидаги даврларга бўлиб ўрганилади:

1. Гўдаклик даври – чақалоқлик (1 ой) даври тугагандан то бир ёшгача бўлган давр.
2. Боғчагача бўлган ёш даври – 1 ёшдан 3 ёшгача.
3. Мактабгача бўлган ёш даври – 3 ёшдан 7 ёшгача.
4. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар (болалар)–7 ёшдан 11,12 ёшгача.
5. Ўрта мактаб ёшидаги ўқувчилар (ўсмирлар) 14-15 ёш.
6. Катта ёшдаги мактаб ўқувчилари (ўспиринлар) – 16-18 ёш.

Кичик мактаб ёшида ўйин фаолиятининг ўрнини ўқиш фаолияти эгаллайди. Бу жуда қийин ўтиш даври бўлиб, шахснинг бўйи, оғирлиги жиҳатдан унинг ташқи кўриниши кам фарқ қилади. Суяклари қотмагани туйфайли тез шикастланади. Мускуллари тез ўсиши туйфайли серҳаракат бўлади. Бош мияси тез ривожлана бошдайд.

Жисмоний ўсишига хос бу хусусиятлар тарбиячидан эҳтиёткорликни талаб этади. Бу ёшда шахс билим олиш ва ўрганишга қизиқувчан бўлиб қолади.

Мазкур ёш даври шахсга эмоционаллик хос, уларнинг фикрлаши образли бўлади, ҳис-туйғулари мазмуни ўзгаради. Улар одамлар билан алоқа қилишга қизиқадилар.

Ўрта мактаб ёши (ўсмирлик 12-15 ёш). Ўсмирликнинг мураккаблиги анатомик-физиологик ва психологик хусусиятдаги кучли ўзгаришлар билан боғлиқдир. Шахснинг ўсиши тезлашади. Бу даврни ўтиш даври ҳам дейилади. Бу даврда жинсий етилиш даври бошланади. Бу боланинг феъл-атвори таъсир этади. Ўсмир ҳаётида меҳнат, ўйин, спорт ва жамоат ишлари катта рол ўйнайди. Баъзиларнинг ўзлаштириши пасаяди, интизоми бўшади.

Ҳозирги давр ўсмирларнинг руҳиятида қуйидаги ҳолатлар кўзга ташланади:

1. Интеллектуал ривожланиш – тафаккур қобиляти, ақлий фаолиятни юқори савияда ташкил этишни талаб этади, билишга қизиқиши ортади. Бу даврда тўғараклар, студия, секция, турли тадбирлар ўтказиш катта аҳамиятга эга. Уларнинг китоб ўқишга қизиқиши ортади.
2. Ўз-ўзини англаш, баҳолаш, тарбиялаш шаклланади. У ўзини бошқалар билан солиштира бошлайди.

Аммо юқоридагилар билан бир қаторда, ўсмир характерида мураккаб қарама-қаршиликлар ҳам мавжуд бўлади. Бу ўсмир фаолияти, хулқида янги хислатлар – ёш хусусиятнинг янгидан бошланиши саналади.

Ўсмирларда бирор нарсага эришишга нисбатан талаб ривожланади. Улар томонидан ижтимоий талабларнинг бажарилиши асаб тизимининг ривожланишига таъсир этади. Шунинг учун мактаб ҳаёти “қийин” вазифаларга тўлиқ бўлади.

Бу ёшда ўсмирлар катталар олдида ўзининг эркинлигини намойиш этишга ҳаракат қилади. Ўз-ўзини тарбиялашга бўлган талаб ўсади. “Дангаса”, “қўпол”, “беътибор”, “қобилятсиз” деган катталарнинг баҳоларини улар оғриниб қабул қиладилар.

Ўсмир ёшида, ўғил ва қиз болалар ўртасида фарқ кучаяди. VII синфдан интеллектуал малакалар пасаяди. Шунинг учун бу даврда шахс ривожланишига катта эътибор бериш лозимдир.

Ўз-ўзини тарбиялаш натижасида ўғил болалар кучли, эркин, эътиборли, жасур; қизлар эса – ўта кўниқувчан, камтар ва жиддий бўла бошлайдилар.

Шунинг учун ўсмирга ўз вақтини режалаштиришда ёрдам бериш зарурдир. 13-14 ёшгача ўсмирда бурч ҳисси, масъулиятни ҳис этиш, вазминлик пайдо бўла бошлайди. Муҳими, ўсмир шахсини ҳурмат ҳилиш, камситмаслик, катта бўлиб қолганлигини тан олиш зарур.

Катта мактаб ёши – коллеж, лицей ўқувчилари (ўспиринлик даври 15-18 ёш). Бу давр ўспиринларнинг илк балоғатга етган давридир. Мазкур даврда жинсий етилиш тугайди. Уларда мустақиллик сезила бошлайди. Ўспирин ёшлар ҳаётга келажак нуқтаи назаридан қарай бошлайдилар. Маданий даражасини орттиришга интилиш кучая боради, ҳис-туйғуларида ҳам ўзгариш юз беради. Ўз-ўзларини тарбиялашга киришадилар. Бу даврда, улар ўртасида мунозаралар ўтказиш яхши натижа беради. Ўспиринлар ўз гуруҳига интилади. Шунинг учун ҳам ўспириннинг барча интилишлари маълум мақсадга йўналтирилган бўлиши зарур бўлади. Ўспиринлик бу ақлий фаолиятнинг ҳам ривожланиш даври саналади. Улар ўз фикрларини мустақил ифодалашга ҳаракат қилиб, шахслик хислатларини намойиш эта бошлайдилар. Бунга унинг фаолияти, жамоада ва жамоат жойларида ўзини тутиши, одамлар билан тез мулоқотга киришиши ҳам туртки бўлади. Ўзини катталардек ҳис этиш, ўзига хослигини намоеън этиш, бошқаларнинг диққатини ўзига қаратишга ҳаракат қилади. Ахлоқий муаммоларни ўз қарашлари нуқтаи назаридан ҳал эта бошлайди. Ҳаёт моҳияти, бахт, бурч, шахс эркинлигини ўз қизиқишлари билан ўлчайдилар. Шу боис уларга катта ёшлиларнинг беғараз, тўғри йўналиш беришлари ўта муҳим.

Мазкур даврда ёшлар хулқи ҳам таркиб топа бошлайди. Бунда шахснинг жамоадаги мавқеи, жамоа шахслари билан муомала-мулоқоти муҳимдир.

Албатта, бу борада, таълим муассасасида фаолият кўрсатаётган ёшлар ижтимоий ҳаракати таъсири катта аҳамиятга эга. Чунки ўспирин-ёшлар мустақил ҳаёт остонасида бўлиб, уларнинг бу ҳаётга тўғри қадам қўйиши унинг жамиятнинг фаол фуқароси бўлишининг муҳим шартидир.

Лілія Ребуха
(Тернопіль, Україна)

САМОРЕГУЛЯЦІЯ СТРЕСІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Актуальність теми дослідження. Економічний розвиток суспільства впливає на спосіб життя людини як позитивно, так і негативно. У соціальному середовищі постійно виникають чинники, що впливають на рівень стресостійкості особистості та потребують від неї уміння формувати навички саморегуляції у таких ситуаціях.

Дослідження психіки у підлітковому віці завжди хвилювали психологів (Л. Китаєв-Смик, Б. Коган, Р. Лазарус, Г. Сельє, В. Суворова, В. Розов, Ф. Ва-силюк, У. Кеннон, Дж. Сміт, М. Пірен тощо), які добре розуміли, що механізми стресу можуть прийти в дію не тільки під впливом шкідливих факторів, але і від надмірного позитивного емоційного збудження. Подолати стрес можна завдяки адаптації до соціального

середовища та вмінню управляти своїми емоціями, реакціями і поведінкою. Тому для юної особи важливо навчитися вчасно виявляти та попереджувати стрес, набути ефективних умінь та освоїти навички щодо саморегуляції цими станами.

Мета дослідження: відстежити психологічні особливості виникнення стресів у підлітків та допомогти їм опанувати вміннями саморегуляції у стресових ситуаціях.

Об'єктом дослідження є процес саморегуляції як психологічна властивість підлітка.

Предмет дослідження: особливості саморегуляції у стресових ситуаціях.

Для досягнення мети дослідження вирішувалися **завдання** щодо аналізу сучасного стану розробки проблеми стресу в дослідженнях науковців та описання методів і прийомів їх запобігання у підлітковому віці.

Виникнення і переживання сильного емоційного стану залежить не стільки від об'єктивних, скільки від суб'єктивних чинників, від особливостей самої людини: оцінки нею ситуації, зіставлення своїх сил і особливостей з тим, що вимагається, та ін. Будь-яка несподіванка, що порушує звичний перебіг життя, може стати його причиною. При цьому не мають значення зміст самої ситуації та ступінь її об'єктивної загрози. Важливим є саме суб'єктивне ставлення до неї. Для позначення психічних станів людини у повсякденному житті традиційно використовується поняття „стрес”. У перекладі з англійської мови воно означає напруження, тиск, зусилля, а також зовнішній вплив, який зумовлює виникнення цього стану.

Починаючи з XIV століття в літературі з'явилось багато варіантів даного поняття. Слова „страждання”, „напруження”, „втомленість” використовувалися в контексті зі словом „стрес” [4–5]. Однак походження даних слів не завжди розкривають зміст поняття і наукове роз'яснення „стресу”. Однак трактування даних понять дозволяє інтерпретувати стрес як силу, що діє певним чином на людину, а остання, зі свого боку, намагається справитися з нею, долаючи немало зусиль. У результаті відчувається хвилювання, втомленість та страждання.

Першими науковими „ластівками” у вивченні стресу вважається вчення про стрес К. Бернара, який відкрив сталість внутрішнього середовища (температура тіла, тиск тощо), що підтримується на певному рівні і спричиняють повернення людини до початкового стану [5, с. 25–36]. На основі праць К. Бернара та У. Кеннона канадський учений Г. Сельє створив концепцію стресу, як стан неспецифічного напруження у живому організмі, котрий викликається будь-яким зовнішнім несприятливим подразником, або стресором за термінологією науковця [5, с. 20–39]. Концепція стресу висунута Г. Сельє була революційною для науки середини ХХ ст., оскільки в той час науковці вважали, що реакція живого організму на фактори впливу середовища носить виключно специфічний характер. Потрібно лише виявляти і фіксувати відмінності у реакціях на різноманітні впливи зовнішнього світу.

Отже, трактування поняття „стрес” дозволяє інтерпретувати його як силу, що діє певним чином на людину, а остання, зі свого боку, намагається справитися з нею, докладаючи немало зусиль. У результаті особистість відчуває хвилювання, втомленість, страждання.

Стресових ситуацій у підлітковому віці є дуже багато, і вони є різноманітні. Одна і та сама стресогенна подія може по-різному впливати на молодих людей – усе залежить від того, що вони вважають стресом. Д. Магнусеон зазначає, що у тих школярів, які ще не вступили у період юності, але перебувають в ситуаціях пов'язаних з концентрацією на своїх фізичних особливостях, зовнішніх тілесних наслідках і можливих зовнішніх покараннях викликають у них неспокій. Вони більше думають про психологічні наслідки як підстави для тривоги в кожній ситуації (наприклад передчуття сорому, усамітнення чи втрата особистісної цілісності) [2, с. 288].

Однак у вивченні стресу важливими залишаються все ж таки знання про індивідуально-психологічні та вікові особливості реагування особистості на стрес [3; 6, с. 104–105]. Вченими виділено дві групи осіб, для яких характерна підвищена чи знижена емоційно-рухова та поведінкова активність, а тому розрізняють дві форми реагування на стрес – активну і пасивну.

Психологічними проявами активної форми слугують емоції гніву, агресії; поведінкові – готовність до нападу чи активного захисту. Активна форма реакції на стрес у критичних ситуаціях, характеризується, як реакція „боротьби-втечі”, що розглядається як мобілізація організму, підготовка м'язів до дії у відповідь на сприйняту загрозу. Пасивна форма реагування – страх, смуток; поведінкові – завмирання, уникнення активних дій. Такі різноманітні індивідуальні прояви на дії стресогенних факторів проявляються по-різному та залежать від темпераменту, рівня тривожності, типу мислення, спрямованості характеру особистості [4, с. 12; 8, с. 81–89]. Успішне вирішення складної ситуації залежить від рівня оцінки того, що відбувається, а також від того, чи буде подія сприйматися як загрозна. Якщо негативні переживання затягуються, тоді інстинкт переборювання зменшується і може перейти у дистрес [5, с. 20–24]. Особисте реагування є проміжним етапом між стресовими подіями, що виникають, та їх наслідками у вигляді, наприклад, тривожності, психологічного дискомфорту чи духовного підйому та радості від успіху вирішеної проблеми.

Фахівці відмічають важливу роль віку у переживанні стресу та умовно виділяють чотири вікових періоди реагування на стрес – дошкільний, шкільний, юнацький, дорослий [6]. Відповідно до обраної теми та об'єкта дослідження нашої уваги заслуговує підлітковий вік, який є найбільш вразливим до впливів стресу. Його називають перехідним, критичним, періодом статевого дозрівання. У цьому віці юнь уже не хоче, щоб її вважали за дітей, але і боїться відповідальності дорослості. Це – важкий і неспокійний період, небезпечний депресіями і суїцидними спробами. Коли починає наступати статева зрілість, спокійне та

повсякденне життя зникає, а на зміну йому приходять життя з невизначеними одна від одної фізичними та психологічними проблемами. Здебільшого батьки, друзі, вчителі, помічаючи зміни, не приймають їх до уваги і продовжують ставитись до підлітка як до дитини.

Підлітки використовують нові зачіски, музику, одяг для свого самоствердження, маніпулюють новими звуками, новими поглядами – цим вони досягають можливості своєї особистості, яка формується. Відштовхуючи ідеї своїх батьків, вони все ж продовжують їх поважати незважаючи на те, що більшість батьків не визнають їх як особистість. Це викликає в них переживання, що призводять до стресів і є гальмівним фактором у їхньому психоемоційному розвитку [6–7]. Розуміння і допомога близьких сприяє без великих зусиль пережити „важкий період”. У такому випадку підліток не переживатиме справжній стрес і через декілька років після „важкого періоду” зв'язок між його зовнішнім виглядом і поведінкою налагоджується. Ті зрушення, які відбуваються у підлітка, призводять його до виникнення нового емоційного періоду життя. Його самопочуття змінюється разом з загальним емоційним тонутом і душевним станом. Виникають нові види переживань, пов'язані із ставленням до неї дорослих, з'являється емоційна зацікавленість до того, що скоріше було їй байдуже.

Важливе місце у житті підлітка займає потяг до спілкування з однолітками [4; 8]. Життя класу стає для нього ближче, ніж для молодшого школяра, але якщо клас не задовольняє його потреби, тоді він знаходить для себе іншу групу, в якій може себе самоствердити, самореалізувати, поспілкуватися, розділити спільні бажання та інтереси. Соціально-ціннісні та соціально-шкідливі переживання підлітка визначаються духом групи, до якої він внутрішньо належить традиціями і моральними установками, які вона підтримує і пропагує. У життєдіяльності підлітка формуються певні емоційні установки, які в подальшому повсякденні відіграють важливу роль. У межах підліткового віку виділяють: сімейний, сексуальний та шкільний стреси. Відповідно до них підліток певним чином реагує. Це проявляється зосередженням на проблемі чи її уникненні, виникнення почуття сорому, гніву, протесту, пошук нової соціальної групи. На відміну від інших вікових груп, підлітки не задоволені роллю пасивних спостерігачів, тому виступають у ролі учасників подій власного життя [1].

Отже, стрес у підлітковому віці розглядається як індивідуальний феномен. І тому не можна визначати однозначно ситуації як „стресогенні” і „нестресогенні”. Вони можуть бути потенційно стресогенними і можуть бути не стресогенними залежно від їх сприйняття та оцінки кожним зокрема. Щоб визначити наявність стресового стану, потрібно враховувати індивідуальний стан кожного школяра у взаємозв'язку з його оточенням та його здатністю і вмінням справитися зі стресогенною ситуацією.

Дуже важливо оволодіти навичками щодо виявлення, попередження та саморегуляції власними стресовими станами у підлітків. Саморегуляція стресами – це процес цілеспрямованого впливу на особу з метою адаптації її до стресової ситуації, усунення джерел стресу й оволодіння методами їх нейтралізації всім класом. Існує два рівні саморегуляції стресами: перший – на рівні організації, полягає у виробленні чітких вимог до членів колективу, оцінці їх діяльності, кращій організації праці, поліпшення особистісних взаємин, що допомагають учневі почувати себе краще, розслабитися, відновити свої сили; другий – на рівні окремої особи, коли та вмійє справлятися зі стресами індивідуально, використовуючи рекомендації та спеціальні програми з нейтралізації стресів. Такі програми охоплюють медитацію, тренінг, фізичні вправи, дієту й іноді навіть молитву. Вони допомагають підлітку почувати себе краще, розслабитися, відновити сили.

Крім того, дуже важливо навчити школяра підліткового віку долати свій стресовий стан. У цьому віці він не може самостійно це зробити, тому потребує підтримки та поради як зі сторони батьків, так і вчителів, котрі у формі бесіди, проведення теоретичних та практичних занять-семінірів, ознайомлення з науково-методичною літературою з даної проблематики мають змогу допомогти наступникові оволодіти навичками щодо виявлення, попередження та керування власними стресовими станами. Підлітки знаходяться посередині між тими, хто надмірно піддається стресу, і тими, хто у стресових ситуаціях проявляють стійкість емоційної системи. Незалежно від того, як особа відчувається у проблемних ситуаціях, їй потрібно навчитися отримувати радість і задоволення від дискомфорту, з яким вона зустрічається.

Негативні події, які викликають стрес, вимагають від організму відновлення власних внутрішніх резервних сил. Підлітки сильніші за будь-які стреси та негаразди, треба тільки їм вміло використати закладені в них природою адаптаційні можливості [7].

Воднораз використання резервів організму вимагає від них зусиль в оволодінні основних принципів та методів подолання стресових станів. До ефективних засобів управління стресовими станами належать фізичні вправи, динамічна гімнастика, потім – медитація, аутогенне тренування, музикотерапія, бібліотерапія, арт-терапія [8, с. 161–185]. Кожній юній особі підходить той засіб регуляції, який повністю відповідає способу її життя та діяльності, і тільки тоді він приводить до конкретних результатів, є ефективним. Так, підліток має змогу виробити свою індивідуальну систему реагування та комплекс дій у різноманітних критичних ситуаціях, у стані нервового напруження, тривоги, хвилювання, страху.

За результатами пошукувань нами сформовані такі **ВИСНОВКИ**:

1. Проаналізувавши фізіологічні особливості стресу, Г. Сельє розробив концепцію стресу-дистресу, що є його теоретичною основою. Реакція на стрес не залежить від природи стресора, а синдром реакції у відповідь являє собою універсальну модель неспецифічних захисних реакцій, які спрямовані на захист людини і на збереження цілісності її організму. Стрес розглядається як індивідуально-психофізіологічний феномен. Щоб визначити наявність стресу, потрібно завжди враховувати соціальний статус кожного у

взаємозв'язку з його актуальним соціальним оточенням та віком.

2. Проблема стресу перебуває на стадії безперервного розвитку, що цілком природно, зважаючи на змінні умови зовнішнього середовища, в яких перебуває людина. До того ж нами доведено, що стресові стани можна само регулювати за допомогою певних методів, а оволодіння ними особистістю слугує розвитку її здатності мобілізувати власні ресурси, щоб протистояти короточасному (стрес) і навіть тривалому надмірному (дистрес) напруженню.

3. Причиною виникнення стресових станів у підлітковому віці є висока особистісна тривожність та низька особистісна адаптованість школярів до труднощів, які виникають на їхньому життєвому шляху й викликають у них негативні емоційні реакції. Щоб сформувати у підлітків навички саморегуляції у стресових ситуаціях потрібно навчити їх керувати власними стресовими станами та правильно діяти в умовах особистісної тривожності та неадаптованості.

Література:

1. Вереніч Н. Особливості тривожності сучасних підлітків / Н. Вереніч // Підліток: як йому допомогти. – К., 2004. – С. 60–65.
2. Гольдштейн., Хомик АВ. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам / Пер. з англ. В. Хомик. – К.: Либідь, 2003. – 520 с.
3. Жуков Д.А. Поведение при стрессе / Д.А. Жуков // Биология в школе. – 2004. – № 7. – С. 5–11.
4. Рутман Э.М. Надо ли уезжать от стресса? / Эмма Максимовна Рутман.
5. Селье Г. Стресс без дистресса / Ганс Селье; пер. с англ. А. Лука, И. Хорола.– Рига: Виеда, 1992. – 109 с.
6. Фридман Л.М. Психология детей и подростков / Лев Моисеевич Фридман. – М.: Изд-ство Института психотерапии, 2003. – 480 с.
7. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптованості / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 197 с.
8. Щербатых Ю.В. Психология стресса и методы коррекции / Юрий Викторович Щербатых. – СПб.: Питер, 2006. – 256 с.

Xalilova N.I., Kuchkarova A.
(Toshkent, O'zbekiston)

MUSTAQILLIK PSIXOLOGIYANING FANINING O'RGANISH SOHASI SIFATIDA

Ta'kidlash joizki, shaxs kamoloti o'z-o'zidan ro'y berib qolmasdan balki o'ziga xos tarixiy taraqqiyotni boshdan kechiradi. Shu nuqtai nazardan olganda shaxsda mustaqillikning shaklanishini psixologik mexanizmlarini tadqiq qilish muammoning dolzarbligini belgilab beradi.

Shaxs mustaqilligi va mustaqillik sifati muammolari zamonaviy psixologiyaning alohida tadqiqot ob'ektidir. Xususan, shaxs mustaqilligi muammosi neofreydizm yo'nalishining yorqin namoyondasi E. Fromm ijodida markaziy o'rinni egallaydi. O'rta asrdan boshlab to hozirgi zamongacha bo'lgan tarixni tahlil qilib, E. Fromm insonning erkinlik va tobelik hissi o'rtasidagi qarma-qarshilikni aniqlashga intiladi. Uning fikricha, insonda erkinlikning ko'payishi yotlik, yolg'izlik, gumon va xavotirlik hislarining oshishiga olib keladi. E. Fromm shaxsiy tashabbuskorlik va jasurlik bilan bog'liq bo'lgan ishonch hissi o'rnini umidsizlik hissidan qutulish yo'llarini qidirish, egallash oqibatida inson erkinlikdan qochishga harakat qiladi, deb hisoblaydi.

E. Fromm psixoanalitik metodlarning asosiy vazifasi insonning ongli ravishda erkinlikdan qochish mexanizmlarini ochib berishda, deb biladi. Bu mexanizmlar sifatida E. Fromm avtoritarizm (hukmronlik va bo'ysundirishga harakat), destruktivizm (bo'zishga qat'iy harakat) avtomatik konformizm inson yolg'izlik va kuchsizlikdan qochish uchun jamiyat uchun kerakli bo'lgan shaxs qiyofasini o'zgarishini tavsiflaydi. Bu mexanizmlar faoliyati natijasida E. Fromm bo'yicha bo'yicha shaxs o'zining haqiqiy "Men"ini yo'qotadi.

Shunday qilib, E. Fromm ham hozirgi zamon psixoanalitiklari kabi shaxs erkinligi bu muhitni o'zlashtirish emas, balki himoyalani mexanizmi deb biladi [2, s 88].

Z. Freyd o'z ta'limotida "mustaqil ijodiy faoliyat bu hodisalarning ongda namoyon bo'lishidir" deb ko'rsatadi.

Mustaqillik ayrim mualliflar talqinida ozodlik tushunchasini o'z ichiga qamrab olib, u quyidagi ikki yo'nalishda tushuntiriladi:

1. Mustaqil individ (shaxs) ning ob'ektiv vaziyatni tushunishi, tashqi nazorat va majburlashdan xoliligini nazarda tutadi hamda o'zi qaror qabul qilish haq-huquqini va imkoniyatini hayotda o'zining shaxsiy impulslari (turkisi) bilan uyg'un bo'lishiga intilishini anglatadi.

2. Mustaqillik sub'ektiv voqelikka bog'liq bo'lib, o'z huquqlaridan ongli va to'g'ri foydalanishni nazarda tutadi, niyatiga etmoq uchun maqsadga intiluvchanlikni bosqichma-bosqich amalga oshirishni, irodalilikni taxmin qiladi [4, s 124].

Mustaqil fenomeni tarkibiga kiruvchi asosiy tushunchalardan biri bu mustaqil faoliyatdir. Mustaqil faoliyat tushunchasiga mazmunan nima kirishini aniqlashtirishga harakat qilamiz. Mustaqil faoliyat ko'p qirrali va psixologik jihatdan murakkab fenomen shaxs va faoliyatning biron bir sohasi sifat xarakteristikasi hisoblanib, aniq bir mezonlarga egadir. Ular quyidagilardan iborat:

1. Tashabbuskorlik-shaxsning maqsadi, etakchi ehtiyoji, motivatsiya, amalga oshirish yo'llari kabi tarkibiy qismlari bilan bog'liq bo'lgan o'zi tomonidan boshqariladigan individual sub'ektiv faoliyatidir.
2. O'z-o'zini faollashtirish-sub'ektiv aloqadorlikda bo'lgan faoliyatning ichki motivatsiyasidir.
3. O'z-o'zini tashkil etish-vaqt, kuch va mablag'lardan ratsional foydalangan holda oraliq va yakuniy maqsadlarga erishish uchun o'zining barcha imkoniyatlaridan foydalanish, shaxsning o'zini safarbar etish sifatidir.
4. O'z-o'zini boshqarish-faoliyatning psixologik ta'minlanishi shaxsiy ma'no kasb etuvchi rivojlanishidir.
5. O'z-o'zini nazorat-faoliyatning muhim komponenti, uning bajarilishi bilan shaxs darajasi amalga oshiriladi [1, s 86].

Mustaqillik tushunchasi olimlar va amaliyotchilar tomonidan "faollik", so'zidan ajratilgan holda ishlatilmaydi. "Faollik" muammosi hozirgi zamon psixologiya fanida shaxsning intellekti, xarakteri va boshqa psixik tomonlarini tahlil etishda etakchi hisoblanadi.

Faollik va mustaqillik asosan 3 xil biologik, psixofiziologik va psixologik darajada tadqiq qilinadi. Biologik faollik muammosi P.K. Anoxin va N.A. Bernshteynning fiziologik nazariyalarida etakchi o'rnini egallagan. Ikkala nazariyada ham tiriklikka aloqador bo'lgan hodisa sifatidagi faollik evolyusiyasi jarayonning yuzaga kelishini muhit bilan o'zaro ta'sirisiz o'rganib va tushunib bo'lmasligi ko'rsatib o'tilgan.

Faollik va mustaqillik hozirgi zamon psixofiziologiyasida ham eng dolzarb masala o'zini o'zi nazorat etish va intellekt bilan bog'liq shaxs xususiyati hisoblanadi. Bu xususiyat faoliyatning boshqaruvchanlik asosi ta'limotiga tayanadi. Bu ta'limotga ko'ra, ma'lum bir maqsadlarga erishish uchun yo'naltirilgan faollik o'z ichiga ikki bosqichni oladi: voqea-hodisalarning bo'lajak natijalarini dasturlashtirish bosqichi va ularni amalga oshirish bosqichi. Teskari aloqaga asoslangan o'zini o'zi boshqarish faolligi psixik faoliyat har qanday shakllarining amalga oshirish mexanizmlarini tushunishga imkon beradi. Inson faoliyatga nisbatan o'z-o'zini boshqarish tushunchasi turli ma'nolarda qo'llaniladi. Umuman faoliyatda o'zini o'zi boshqarish deganda individning o'z xatti-harakatlari holatlari psixikasining anglanilgan va anglanilmagan darajalarida ham boshqarilishidir.

B.M. Teplov va uning shogirdlari tadqiqotlarida aniqlanishicha, nerv sistemasining umumiy xususiyatlari bilan bog'liq faollik faqat temperament muammolari uchun ahamiyatli bo'libgina qolmay, balki umumiy qobiliyatlar rivojiga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi.

N.S. Leytesning ta'kidlashicha, faoliyat sub'ekti sifatidagi inson salohiyatining dastlabki asosini aqliy faollikning individual imkoniyatlari va o'zini o'zi boshqarish orasidagi o'zviy o'zaro bog'liqlikdan izlash lozim.

K.K. Platonov ham shaxs tuzilishini tahlil etar ekan, mustaqillikni shaxs dinamik strukturasiida maxsus holda o'rganmaydi, lekin mustaqillikka juda yaqin bo'lgan ijodiy faollik tushunchasini har tomonlama tavsiflab beradi. "Ijodiy faollik, -deb yozadi u –shubhasiz, shaxsining juda ahamiyatli bo'lgan xususiyati va layoqatidir. Ijodiy faollik ko'nikmalar, iroda, fantaziya va temperament kuchlarida namoyon bo'ladi. Ijodiy faollik va mustaqillik shaxs xarakterining qirralari bo'lib hisoblanadi. Har bir shaxs faoliyati ijtimoiy borliqni faol yoki sust ravishda idrok qilish bilan xarakterlanadi. Alohida olingan bir shaxsining ijtimoiy borliqda idrok qilish faoliyat boshqaruvchi yordamida amalga oshiriladi. Shunday qilib, shaxsni o'zining asosiy funksiyasiga ko'ra, faoliyat boshqaruvchisi sifatida tashkil etish mumkin".

K.G. Yung bo'yicha "Mustaqillik nazorat ostiga olinmaydigan to'xtovsiz, cheksiz psixik shaxsning total o'zagidir...o'zini faollashtirish aslida mustaqillik evolyusiyasidan keyingi rivojlanish, anglanmagan ideallardan ma'naviy ideallarga qo'yilgan qadamdir".

F.N. Gonobolinning ta'kidlashicha, "Mustaqillik kishining boshqalar ta'siri berilmasdan qaror qabul qilishi va belgilangan harakatni bajarish qobiliyatidir. Ana shu irodaviy sifat bilan ajralib turmaydigan kishilar odatda o'z yo'llarida uchragan qiyinchiliklar oldida o'zlarini yo'qotib qo'yadilar". F.N.Gonobolin mustaqil kishi o'z fikriga ega ekanligini ta'kidlab, bu jarayonning iroda sifati bilan bog'liqligini aniqlaydi. Mustaqil harakat qilish o'z xatti-harakatlarini jamoaning fikri va irodasiga bo'ysundirmaslik kerak degan ma'noni bildirmaydi. Harakatlarni mustaqil bajarish o'z kuchiga ishonch hosil qilishda yordam beradi, bu ishonch kishining muhim irodaviy xususiyatidir.

S.L. Rubinshteyn asarlarida shaxs faolligi va mustaqilligi muammosi uning umumiy konsepsiyasiga asoslangan tarzdagi tashqi sabablar, ichki shart-sharoit vositalari orqali harakat qiladi, deb talqin qilinadi. Tashqi ta'sirlar va ichki shart-sharoitlar orasidagi nomuvofiqlik hayvonlar evolyusiyasi davomida bu sharoitlarning murakkablashuv tomoniga ko'tarilishi bilan o'zgarib boradi. Shart-sharoitlarning murakkablashuvi insonlarning ham tashqi ta'sirlarga javob berish faolligi kishilik munosabatlarida yangi sifat o'zgarishlarini yuzaga keltiradi, odam ijtimoiy hayotda faoliyat sub'ekti, shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

S.L. Rubinshteyn bo'yicha shaxs boshqaruvchilik funksiyasining ikki jihati-undovchi va boshqaruvchilik funksiyalari mavjud. Uning yozishicha, boshqaruvchilik funksiyasining undovchi jihati shaxsda xarakter, boshqaruvchilik esa layoqat shaklida mustahkamlanadi. Ma'lumki, shaxs boshqaruvchilik funksiyasining undovchi va boshqaruvchilik jihatlari har doim ham birgalikda rivojlanmaydi, bir safar undovchi jihat ustunlik qilsa, keyingi safar bajaruvchi etakchilik qiladi. Har ikkala holda ham shaxsni mustaqil deb bo'lmaydi. Umuman, S.L. Rubinshteyn ta'limoti bo'yicha shaxs mustaqilligi determinatsiyasi insonning real turmushi va uning atrof hayot bilan munosabatiga bog'liq holda tushuntirilishi kerak [4, s 231].

Pedagogik psixologiyada mustaqillik xususiyati shaxsning integral xarakteristikasi sifatida Y.V. Yanotovskaya tadqiqotlarida o'rganilgan. Bu tadqiqotda guruh ichidagi munosabatlar jumladan, hamkorlikda amalga oshirilgan mehnat faoliyati shaxs mustaqilligining yuzaga chiqishida asosiy omil deb ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot sinovlari kasb-hunar bilim yurtlari va o'rta maktab o'quvchilari bilan o'tkazilgan.

Y.V. Yanotovskaya mustaqillik genezisi quyidagi ikki yo'nalishda amalga oshiriladi, deb xulosaga kelgan:

1. Mustaqillik shaxs xususiyati sifatida yuzaga kelishi ijtimoiy tuzum xususiyatlariga bog'liqdir. Bu bog'liqlik mustaqillik mazmuni xarakterida mustaqil bo'lish ehtiyojini qondirish imkoniyatlarida aks etadi.

2. Shaxs xususiyati sifatidagi mustaqillik shakllanishining individual xususiyatlari u yashayotgan va mehnat qilayotgan jamoadagi munosabatlarga shuningdek, shaxsning o'z layoqatlari potensial faolligiga bog'liqdir. Mustaqillik tushunchasining mazkur tavsiflari A.A. Rostovetskayaning mustaqillik, xarakter, iroda, layoqat va intellektning o'ziga xos integrativ xususiyatidir, degan fikriga uyg'undir.

L.A. Rostovetskayaning fikricha mustaqillik shaxs boshqaruvchilik funksiyasining undovchi va bajaruvchilik jihatlari uyg'unlashishi bilan bog'liq. Shaxsning o'z psixik faoliyati boshqaruvida uchta darajani ajratish mumkin. Birinchi daraja-bilish mustaqilligi, ikkinchi daraja o'z harakatlari yordamida predmet va ob'ektlarni holat va odamlarni o'zgartirish, uchinchi daraja –sharoitlar ta'sirida shaxsning o'zini va holatlarini o'zgartirishi. Boshqarishning eng yuqori uchinchi darajasi shaxsning o'zini o'zi boshqaruvi deb nomlanib, shaxsdagi mustaqillik xususiyati sifatida talqin etiladi. Shunga ko'ra, mustaqillik shaxs sifati xususiyati sub'ektiv faolligi sifatida tanlash qarama-qarshiliklarni hal etish, qiyinchiliklarni engish insonlar, ob'ektlar predmetlar qarshiliklarini bartaraf etish lozim bo'lgan sharoitlarda namoyon bo'ladi.

V.S. Yurkevichning tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, o'zini o'zi boshqarishdagi individual farqlar shaxs intellektual faoliyatining kechishi va samaradorligiga o'z ta'sirini o'tkazadi. Umuman, u shaxsning o'zini o'zi boshqarishini umumiy qobiliyatlik sifatiga ta'sir etuvchi omil tarzida ko'rib chiqish mumkin.

Shaxs mustaqilligi muammosini shaxsning pozitsiyasi nuqtai nazaridan tahlil etishga qaratilgan tadqiqotlar ham e'tiborga loyiq. Negaki bunda shaxs endi ob'ekt sifatida emas, balki ijtimoiy munosabatlar sub'ekti sifatida namoyon bo'ladi. Jumladan, D.B. Pariginning fikricha pozitsiyadagi faollik va aniqlik shaxsning umumiy ijtimoiy-psixologik mohiyatini ko'rsatib beradi.

V.M. Gamezo bo'yicha fikr yuritishdagi mustaqillik kishining ijtimoiy tajribadan foydalana bilishida o'z mustaqil fikrini ijtimoiy tajribaga nisbatan o'z munosabatini namoyon eta olishida ko'zga tashlanadi. Bunga esa tevarak-atrofdagi voqelikka tanqidiy munosabatda bo'lmasdan erishish mumkin emas. V.M. Gamezo har bir insonning hayotidagi voqea hodisaga xolisona mustaqil fikri mustaqil xatti-harakati bo'lishi shartligini ko'rsatib o'tgan [3, s 46].

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinadiki, shaxsda mustaqillik sifatini shakllanishi ularning kamolotiga ijobiy ta'sir qiladi. Bu esa shaxs kamolotini asosini tashkil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология. Учеб. пособи для вузов М.: Академический проект. Альма Матер, 2005. – 698 с.
2. Немов Р.С. Общая психология: Краткий курс. – СПб.: Питер, 2008. – 304 с.
3. Фещенко Е.К. Возрастно-половые особенности самооценки волевых качеств. – СПб.: Питер, 1999. – 142 с.
4. Шаповаленко И.В. Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология): учебник для студентов вузов. Шаповаленко И.В. – М.: Гордарики, 2007. – 344с.

Шаганиева Н.
(Тошкент, Ўзбекистон)

ЎСПИРИНЛИК ДАВРИДА ЭМОЦИОНАЛ ИНТЕЛЛЕКТНИ ШАКЛЛАНГАНЛИГИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ

Илмий манбаларда қайд этилишича, интеллект лотинча интеллестус сўзидан олинган бўлиб, у одатда ақл-идрок, англаш, тушуниш, фаҳмлаш деган маънони англатади. Интеллект индивиднинг маълум даражада мустақкам, барқарор ақлий қобилиятлари тизимидан иборатдир.

Инсоннинг ақлий тараққиётини тадқиқ қилиш бугунги кундаги фан олдида турган муҳим вазифаларидан бири бўлиб қолмасдан, балки бу муаммо қадимги даврлардан бери мутафаккир, маърифатпарвар олимларнинг диққат марказида бўлиб қелган. Ҳатто мазкур масала антик дунёда яшаб, ижод этган атоқли файласуф олимларнинг диққатини ўзга жалб қилган. Уларнинг нуқтаи назарига кўра, “нус” инсон руҳининг олий, айни пайтда ўзига хос ақлли таркиби бўлиб, Платон ва Аристотель, олам ҳамда борлиқни билишнинг энг мақбул йўли эканлигини таъкидлаб ўтадилар. Худди шу боисдан, “нус” (ақл) билишнинг энг юксак босқичи сифатида талқин қилинади.

Ўрта асрга келиб, “интеллект” тушунчасининг мазмун ва моҳияти илм-фан маҳсулларига асосланган ҳолда яна-да кенгайди, янгича ғоялар билан бойиб борди. Масалан, ўша даврда жуда кенг тарқалган таълимотлардан ҳисобланган схоластикада илоҳий интеллект тушунчаси тадқиқ қилина бошланди ҳамда мазкур атама билан олий, юксак, юқори билиш қобилиятлари тушунтириладиган бўлди. Машҳур файласуф И. Кант таълимотига кўра, интеллект (немисча верстанд) биздаги мавжуд барча тушунчалар тузилишининг структуравий билиш қобилиятидир, зотан ақл (немисча-верненст) эса метафизикавий ғоялар тузилишининг билиш қобилиятидир [1, 48].

Интеллектнинг моҳияти ва тараққиётини тушунтириш бўйича қадим замонларданоқ турли йқналишга эга бўлган оқимлар маълум бир фикрлар, мулоҳазалар негизида бирлашган ҳамда худди шу ёндашув қуршовида бахслашганлар. Олимлар ўртасида интеллектнинг моҳиятини тушунтириш, уни талқин

қилиш ва асослашда икки хил қараш мавжуд бўлган.

1. Биринчи гуруҳ вакилларининг қарашича, интеллектуал хусусиятлар одамларга наслий йўл билан ота-оналар томонидан берилади.

2. Иккинчи гуруҳ намоёндалари эса интеллектни бола идрокининг тезлиги ва ташқи қўзғатувчиларга нисбатан муносабати билан боғлаб тушунтирганлар [2, с. 52].

Интеллект муаммоси собиқ шўро психологиясида ҳам, чет эл психологиясида ҳам энг кўп ўрганилган мавзулардан биридир. Ўзбекистонда, собиқ шўро психологиясида ва хорижда интеллект моҳиятини талқин қилишмасаласига турлича ёндашилса ҳам, лекин умумий мақсад битта бўлиб, у ҳам бўлса, инсонинг интеллектуал тараққиёти, унинг хусусиятлари, ўзига хослигини очиб беришдан иборатдир. Кўпгина манбаларда, хусусан, собиқ шўро психологиясида ақлий истеъдод ёки қобилият деб юритиш анъанага кириб қолди.

Методика 30 та фикрда нисбатан билдириладиган муносабатни аниқлашга қаратилган бўлиб, фикрлар 5та шкала доирасида умумлаштирилади:

- 1) эмоционал билимдонлик;
- 2) ўз эмоцияларини бошқариш (ўзини босиш, ҳиссиётларга берилмаслик);
- 3) ўзини ўзи ундаш қобилияти (ўзи истаганича эмоцияларини бошқара олиш);
- 4) Эмпатия;
- 5) Ўзгаларнинг эмоционал ҳолатлари билиш қобилияти (ўзгаларнинг ҳиссиётларига таъсир кўрсата олиши);

Тадқиқот ишимизда эмоционал интеллектни аниқлаш методикасидан фойдаландик. Маълумки, ўспиринлик даврида эмоционал интеллектни аниқлашга қаратилган тадқиқот ишимиз натижаларига кўра олинган қрсаткичлар жадвал ва диаграммаларда акс эттирилди.

	эмоционал билимдонлик	ўз эмоцияларини бошқариш	ўзини ўзи ундаш қобилияти	Эмпатия	ўзгаларнинг эмоционал ҳолатлари билиш қобилияти
1-курс	18.4	21.5	24.2	25.4	21.4
3-курс	36.7	32.4	39.7	33.8	29.7

Жадвал натижаларига мувофиқ кўрсаткичларни таҳлил қиладиган бўлсак, эмоционал билимдонлик 1-курсларда 18.4 ва 36.7 ни ташкил қилади. Ўзини эмоцияларини бошқариш 21.5 ва 32.4 ни ташкил қилади ўзини ўзи ундаш қобилияти 24.2 ва 39.7 ни эмпатия 25.4 ва 33.8 ни, ўзгаларнинг эмоционал ҳолатларни билиш 21.4 ва 29.7 ни ташкил қилади. Унга кўра, шахсдаги интеллект хусусиятлари улардаги эмоционал жараёнлар билан боғлиқ бўлади. Ўз-ўзини назорат қилиш установкаси ўқув фаолияти билан биргаликда юзага келади ва барча эгалланган билимлар орқали назорат ўспирин шахсида ривожланиб боради. Шу билан бирга ўспирин да ўз-ўзини назорат қилиш жараёнининг турлича томонларини кўриш мумкин. Биринчидан ўқув жараёнида ўз-ўзини назорат қилишга доир фактлардан фойдаланиш даажасини ошириш; иккинчидан ўспирин га фаолият жараёни ўз-ўзини назорат қила олишнинг ажралмас қисми эканлигини амалда кўрсатиб бериш мактабни тамомлаган ўспирин нинг ўз-ўзини назорат қилиши энди мулоқотга айланади ва ақлий фаолиятга ўтиши билан яқунланади. Тафаккур операциялари эса ўз-ўзини бошқаришда катта аҳамият касб этади. Бироқ ўспирин ўқув жараёнида қийинчиликларга учраса билимларни аниқлигига шубҳаланади шунда назорат жараёни бузилади. Чунки иккиланиш хавотирланиш хавотирланишни келтириб чиқаради ва ўспирин ўз-ўзига бўлган ишончни йўқотади. Ўз-ўзини назорат қилиш жараёнининг алоҳида индивидуал хусусиятлари доирасидаги бир қатор изланишларда ушбу масаланинг асосий саволлари ўртага ташланади. Ўз-ўзини назорат қилиш жараёнининг омиллари асосида алоҳида индивидуал хусусиятлар ётади яъни асосини ташкил қилади. Муаллиф буни шундай эътироф этади. Олий нерв фаолиятининг типологик фаолияти ўқув жараёнини қабул қилиш даражаси ва ўз-ўзини англаш таълимга бўлган муносабат субъектив баҳо беришнинг ривожланиши ва ўз-ўзини назорат қилишдан фойдаланишдир.

Мазкур назариялар психологияда эмпатия феноменини ўрганишга туртки бўлган. Психология илмига эмпатия терминини биринчи бўлиб Э. Титченер киритган. Психологик луғатда эмпатия бировнинг кечинмаларига киришиш эмоционал ҳолатни англаш сифатида талқин қилинади. Эмпатия феноменини талқин этувчи йўналишлар унинг қанчалар кўп қирралигини ва мураккаблигини кўрсатади. Эмпатия биринчидан идрок этилаётган одамнинг кечинмалари ички оламини моделлаштиришга йўналтирилган психик жараён сифатида тушунилади. Эмпатияга бўлган бундай ёндошувда унинг динамик процессуал характери эътироф этилади. Г. Баррет-Леннард, В.Айкес психик жараён сифатидаги эмпатияга хос қуйидаги 3 та босқичларни фарқлашади:

1. Тингловчини идрок этиш ва унга мослашиш, эмпатик тушуниш босқичи, бунда субъект бошқа одамнинг ўй фикрлари ва ҳиссиётларига нисбатан аниқ хулосалар чиқаради;
2. Ушбу ҳолатни вужудга келиши тўғрисидаги экспрессив маълумот бериш, бунда субъект ўзга бировнинг кечинмалари хусусидаги ўз мулоҳазаларини ифода этади;
3. Эмпатик коммуникация босқичи бунда эмпатик тушуниш диалогик йўналишдаги ўзаро мулоқот жараёнида шаклланади ва текширилади.

А.П. Сопиков ва Т.П. Гавриловалар эмпатик жараённинг қуйидаги босқичларини фарқлашган:

1. Эмпатия объектининг турфа ошкора ўзгарувчиларини идрок этиш, унинг кечинмалари мазмуни ва сифатлари тўғрисида маълумот олиш;
2. Ички лойиҳада эмпатия объектининг ошкора ва латент фаолияти моделини қуриш ва ўзининг хусусий қадриятлари ва эҳтиёжларига қиёслаш;

Иккинчидан, Эмпатия стимулга нисбатан вужудга келган психик, эмпатик реакция сифатида кўздан кечирилади. Эмпатик реакцияларнинг бир нечта кўринишлари мавжуд:

1. Гуруҳ хулқ-атворида жавобан эмпатиялар;
2. Конкрет шахсга нисбатан эмпатик реакциялар;

Учинчидан, эмпатия мураккаб аффектив-когнитив-хулқий табиатга эга шахс хусусияти ёки қобилияти сифатида талқин этилади. Ушбу қобилият бировнинг кечинмаларига жавобан бавоситалашган эмоционал реакцияни бера олишда намоён бўлади ва ўз ичига эмпатия субъектининг ички ҳолатлари, фикрлари ва ҳиссиётлари рефлексиясини қамраб олади. Баъзи бир тадқиқотчилар эмпатия бу бировнинг эмоционал тажрибасини ўтказувчи сигналларга эмоционал реакция бера олиш қобилияти деб ҳисоблашади. Бошқа бир тадқиқотчилар эса эмпатияни бировнинг кечинмаларига жавобан альтруистик хулқ-атворда намоён бўладиган хулқий қобилият деб тушунишади.

Умуман олганда эмпатия бу шахснинг ижтимоий психологик хусусиятидир. У ўз ичига эмпатиянинг ҳам объекти ҳам субъектига намоён бўладиган индивиднинг ижтимоий психологик қобилиятлари йиғиндисида. Бундай қобилиятларга: бошқа бировнинг кечинмаларига эмоционал реакция бера олиш қобилиятини. Бировнинг эмоционал ҳолатларини англаш қобилияти ва бировнинг ҳатти-ҳаракатлари, ўйлари ҳиссиётларига ҳаёлан ўзини кўчира олиш, бошқа одамнинг дардларини енгиллатиш ва ўзаро муносабатларга киришиш усулларида фойдалана олиш қобилиятлари киради [3, с 195].

- эмоционал интеллектнинг асосини интеллектуал ҳиссиётлар ва шахснинг мулоқотчанлик хусусиятлари ташкил қилади.
- эмоционал интеллектнинг ривожланганлиги ўспирин шахсидаги мулоқотчанлиги билан белгиланади.
- ўқувчи шахсида мулоқот малакаларини шаклланганлиги уларда билишга нисбатан иштиёқ, интилишларини кучайишига, фикр-мулоҳазаларини ўринли равишда баён этиш кўникмаларини таркиб топишига олиб келиши мумкин.
- эмоционал интеллектни шаклланганлиги эмоционал ўзини ўзи бошқариш ва ҳиссий билимдонлик даражаси билан белгиланади.

Ўспиринлик даврида эмоционал интеллектни шакллантириш мақсадида қуйидаги **тавсияларни** беришни мақсадга мувофиқ деб билдик:

- ўқувчиларни фан асосларига нисбатан қизиқиш, интилиш, ҳоҳишларни қўллаб-қувватлаш ҳамда рағбатлантириб бориш ва интеллектуал ташаббусларини қўллаб-қувватлашлари лозим;
- ўқувчиларда мустақил фикрлаш, илмий дунёқарашни ҳамда тасаввур, тушунчаларни кенгайтириб бориши лозим;
- таълимда индивидуал иш услубларини ташкил қилиш;
- ўқувчиларни ўзига нисбатан ишонч, ўзини ўзи адекват баҳолаш малакаларини таркиб топтириш керак;
- ўқувчиларни мустақил ишлаш фаолиятларини ташкил қилиш ва бошқариш лозим;
- ўқув фаолиятида талабаларнинг мулоқотчанлик қобилиятларига асосий эътиборни қаратиш лозим
- интеллектуал фаоллиги паст бўлган талабалар билан қўшимча машғулотлар ташкил қилиш лозим.
- мулоқотчанлик қобилияти суст ривожланганлари билан тренинг машғулотларини ташкил қилиш керак.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Богдаевская Д.Б. Психология творческих способностей. М., 2002.
2. Волков Б.С. Возрастная психология. В 2-х ч. Учеб. пособие для ВУЗов, спец. ОПД.Ф.01-Психология / Под ред. Б.С.Волкова. – М.: ВЛАДОС, 2005. Ч.2. – 343 с.
3. Немов Р.С. Психология. Учебник для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3-х т. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 576 [640; 608] с.

СЕКЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА

Аліна Петрушка
(Львів, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ДЖЕРЕЛ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Соціально-політична та економічні процеси, що супроводжують становлення України як демократичної соціально-правової держави, глобальна інформатизація суспільства, впровадження комп'ютерних технологій в усі суспільні сфери актуалізують потребу у підготовці висококваліфікованих фахівців [1]. У сучасних умовах поширення масово-комунікаційних процесів зумовлює використання в навчальному процесі найновіших наукових досліджень, результатів практичної діяльності, тобто актуалізується питання інформаційної забезпеченості студентів.

З метою виявлення рівня використання учнями коледжу, студентами та аспірантами вищого навчального закладу науково-популярних видань та електронних ресурсів в навчальній роботі, в проведенні наукових студентських досліджень, а також для розширення світогляду та поглиблення загальної культури.

Комплексне вивчення інформаційних потреб читачів, важлива передумова для створення оптимальної системи як друкованих, так і електронних інформаційних ресурсів, призначених для використання в навчальному процесі відповідно до навчальних планів спеціальностей [4].

За результатами проведеного опитування встановлено, що науково-популярні джерела використовують 100% опитаних, зокрема Інтернет ЗМІ – 53%, друковані ЗМІ – 24%, електронні ЗМІ – 23% (табл. 1). Вказані ресурси використовуються з метою розширення світогляду (22% опитаних), самостійної роботи (26% опитаних), для підготовки до семінарських та практичних занять (29%), для підготовки до заходів контролю знань (23%). Задовільняють інформаційні потреби відповідно Інтернет ЗМІ – 59%, друковані ЗМІ – 21%, електронні ЗМІ – 20%.

Таблиця 1

Результати опитування щодо використання студентами науково-популярних джерел

		Коледж		Бакалаври		Магістри і аспіранти		РАЗОМ
		чол	%	чол	%	чол.	%	чол.
	опитано	93	31	177	59	31	10	301
4	Чи Ви використовуєте науково-популярні джерела?							
4.1	Так	82	29	171	60	31	11	284
4.2	Ні	11	65	6	35	0	0	17
5	Який тип науково-популярних джерел Ви використовуєте?							
5.1	друковані ЗМІ	19	17	78	69	16	14	113
5.2	електронні ЗМІ	38	34	59	53	15	13	112
5.3	інтернет ЗМІ	72	29	149	60	29	11	250
6.	Які джерела відповідають Вашим запитам?							
6.1	друковані ЗМІ	17	20	62	72	7	8	86
6.2	електронні ЗМІ	37	45	38	46	7	9	82
6.3	інтернет ЗМІ	69	28	152	61	27	11	248
7.	З якою метою Ви використовуєте науково-популярні джерела?							
7.1.	Для підготовки семінарських занять	36	18	142	70	24	12	202
7.2.	Для підготовки до засобів контролю знань	46	29	97	61	15	10	158
7.3	Для проведення самостійної роботи	40	22	122	68	16	10	178
7.4	Для розширення світогляду	56	37	83	55	13	8	152
8.	Чи відповідають Вашим запитам знайдені науково-популярні джерела?							
8.1	Для підготовки семінарських занять	39	20	129	68	22	12	190
8.2	Для підготовки до засобів контролю знань	38	31	67	55	16	14	121
8.3	Для проведення самостійної роботи	40	26	102	66	13	8	155
8.4	Для розширення світогляду	44	35	69	54	14	11	127
9	Як часто Ви використовуєте науково популярні джерела?							
9.1	систематично протягом навчального року	51	21	163	68	27	11	241
9.2	під час підготовки до контролю знань	28	39	37	51	7	10	72
9.3	на канікулах	21	55	15	39	2	6	38

9.4	інший варіант	31	79	8	21	0	0	39
10	Що Вас приваблює в науково-популярних джерелах?							0
10.1	доступність викладення інформації	51	24	138	65	24	11	213
10.2	велика кількість ілюстрацій	12	37	16	50	4	13	32
10.3	легкість проведення пошуку	49	32	87	58	15	10	151
10.4	інший варіант	8	67	4	33	0	0	12
11	Які бар'єри Вам заважають використовувати науково-популярні джерела?							0
11.1	відсутність україномовних ресурсів в достатній кількості	42	24	113	66	17	10	172
11.2	володіння іноземною мовою на низькому рівні	28	25	73	65	12	10	113
11.3	володіння інформаційними технологіями на низькому рівні	12	46	12	46	2	8	26
11.4	відсутність комп'ютерної техніки та супутніх технічних засобів	19	76	5	20	1	4	25

Студенти висловили винятково цікаві та цінні пропозиції, що відображають різноманіття їхніх інформаційних потреб, широту світогляду і, навіть, громадянську позицію. Пропозиції щодо оптимізації використання науково-популярних ресурсів стосувалися таких сфер їхньої пізнавальної діяльності:

- інформаційний аспект;
- комунікаційний аспект;
- навчальний аспект;
- технічний аспект;
- мовний аспект;
- соціальний аспект;
- фінансовий аспект.

Слід відзначити повноту і очевидну актуальність студентських пропозицій, передусім, з інформаційного аспекту, що полягає у характеристиці структури, складу ресурсів та вимог до них, а саме:

- покращити, спростити вільний доступ до україномовних джерел (не після реєстрації);
- створити електронну універсальну українську енциклопедію з усіх галузей знань;
- створити оригінальні українські ресурси;
- створити віртуальні музеї визначних місць;
- розвивати галузеві інформаційні ресурси;
- створити електронну бібліотеку за спеціальностями навчального закладу;
- поширювати доступність книг в електронному вигляді;
- здійснити фільтрування інформації щодо достовірності в мережі інтернет;
- збільшити кількість перекладів іноземних видань;
- створювати більше сайтів, що містить наукову та науково-популярну інформацію.

Водночас, було висловлено цілу низку зауважень, що відображають складності, з якими стикаються студенти під час роботи з Інтернет-ресурсами: багато повторюваної та недостовірної інформації, що зумовлено відсутністю або низьким рівнем фактологічності та документальності інформації. Це зумовлює нагальність вимоги проведення перевірки та уточнення достовірності інформації в Інтернеті та ЗМІ. Однак, слід пам'ятати, що недотримання документального та фактологічного принципів подання інформації в ЗМІ призводить до спотворення та неефективності соціальної взаємодії [2]. Викликає нарікання незадовільна структуризація та грамотність ресурсів, а загалом, науково-популярні матеріали повинні бути цікавими, зрозумілими, привабливими.

Розглядаючи комунікаційний аспект як форми передавання науково-популярної інформації від комуніканта до реципієнта, студенти пропонували:

- популяризувати нові електронні джерела;
- рекламувати інформаційні ресурси;
- поширювати поінформованість людей про освітні ресурси;
- використання флешмобів, бук-кросінгів для популяризації читання друкованих і електронних книг.

Навчальний аспект у матеріалах анкетування учнівської та студентської молоді представлений широко, оскільки 78% опитаних використовують науково-популярні ресурси для різних форм навчання (для самостійної роботи, для підготовки до семінарських і практичних занять, для заходів контролю знань). Виходячи із свого практичного досвіду та інформаційних потреб, студенти пропонували:

- створити освітні сайти для студентів;

- створити сайт, на якому будуть статті та навчальні матеріали, підібрані для навчальних спеціальностей з розділами різних курсів;
- створювати і поширювати електронні версії книг, зокрема підручників;
- більше сучасної навчальної літератури в бібліотеках;
- в навчальних посібниках більше ілюстрацій;
- надавати студентам інформацію про електронні джерела;
- полегшити доступ до інформації за навчальною програмою;
- проводити конкурси, змагання з освітніх програм в ЗМІ;
- надавати допомогу в усвідомленні важливості знань, мотивації;
- заохочувати студентів до навчання;
- використовувати науково-популярні ресурси з просвітницькою метою.

Студенти не обмежилися пропозиціями щодо власне науково-популярних друкованих та електронних інформаційних ресурсів, але й висловили низку побажань стосовно навчального процесу:

- проводити більше цікавих факультативних занять;
- готувати навчальні відеокурси, відеолекції, аудіокнижки;
- передбачити в навчальних планах більше практичних занять;
- використання інтерактивних методів навчання;
- використовувати мультимедійні засоби на лекційних заняттях.

Достатньо контраверсійною є пропозиція студентів щодо розроблення менш навантаженої навчальної програми, яка б передбачала не велику кількість зданих лабораторних робіт, а їх якість. А за використання науково-популярних видань пропонують давати заохочення у вигляді конкретних балів.

Матеріали анкетування містять критичні та адекватні зауваження стосовно рівня підготовки студентів та їхньої здатності опанувати інформаційні ресурси, доступ до яких обмежують комунікаційні, інформаційні, мовні бар'єри. Самооцінка студентів охоплює такі позиції:

- кожен вивчає те, що йому подобається;
- якщо студент захоче, то знайде ресурси;
- поглибити знання з інформатизації;
- використовувати і вивчати комп'ютерні технології;
- використовувати навчальні аудіопрोगрами з іноземної мови;
- використовувати навчальні сайти із завданнями для самоперевірки знань.

Жоден із перелічених аспектів не був так одноставно згаданий, як мовний. Зокрема, пропозиція стосовно створення і поширення доступних науково-популярних видань, інформаційних ресурсів українською мовою набрала рекордну кількість серед опитаних респондентів. До цього ж аспекту належать пропозиції:

- введення більш чітких норм перекладу творів;
- здійснення перекладу лише з мови оригіналу;
- створювати науково-популярні видання українською мовою з різних галузей знань;
- полегшити доступ до україномовних електронних джерел.

Незважаючи на високий рівень технічного забезпечення актуальними залишаються технічні проблеми, які викликають такі пропозиції:

- встановити Wi-Fi в межах навчального закладу;
- покращити Інтернет-покриття по Україні.

Студенти розглядають інформатизацію суспільства не тільки з погляду технічного чи комунікаційного, але й соціального. Молодь розцінює вільний доступ до інформації як ознаку соціальної рівності, що свідчить про формування громадянського суспільства. Саме з цих позицій розглядаємо такі думки, які вимагають своєї нагальної реалізації:

- зробити знання більш доступними для людей низького матеріального становища, здійснити їх інформатизацію;
- створити освітні програми, освітні канали, призначені для різних вікових категорій, адже не всі мали можливість навчатися;
- зробити електронні видання більш доступними для масового користувача.

Студентська молодь пропонує значно полегшити фінансовий кошик за надання інформаційних послуг:

- збільшити кількість безкоштовних сайтів, зокрема навчальних;
- організувати безкоштовні курси англійської для покращення рівня знань;
- забезпечити безкоштовний доступ до інтернету;
- надати безкоштовний доступ до всіх видів інтернет-видань;
- забезпечити безкоштовний Wi-Fi в межах навчального закладу.

Таким чином, можна зробити висновки, що науково-популярні видання та електронні ресурси є вагомим компонентом в організації та забезпеченні навчального процесу [3]. Типологічні характеристики різних науково-популярних джерел дозволяють диференціювати вплив на реципієнтів з метою реалізації плідної соціальної взаємодії.

Література:

1. Барабаш В.А. Інтерактивні методи у процесі формування комунікативної компетенції майбутніх документознавців / В.А. Барабаш // Людина, культура, техніка в новому тисячолітті: Матеріали XI Міжнарод. наук.-практ. конф. (Харків, 09-11 вересня 2010). – Х.: Нац. аерокосм. ун-т ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», 2010. – С. 104 – 105.
2. Комова М.В. Документальність подання інформації в масовій комунікації / М.В. Комова // Світ соціальних комунікацій: наук. щокварт. журн. – Т.7 / Київ. міжнарод. ун-т. – К.: КиМУ, ДонНУ, 2012. – С. 42 – 45.
3. Мельниченко Т. Теоретико-методичні аспекти вивчення інформаційних потреб науковців у природничо-технічній літературі / Т. Мельниченко // Книга в соціокультурному просторі (Досвід книговидання XIX – XX ст. і сучасні проблеми). – Львів: Фенікс, 1995. – С. 28-29.
4. Туровська Л. Формування інформаційних потреб в історичній книзі та шляхи їх задоволення в академічній бібліотеці / Л. Туровська // Книга в соціокультурному просторі (Досвід книговидання XIX – XX ст. і сучасні проблеми). – Львів: Фенікс, 1995. – С. 18.

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, Фінклер Юрій Едуардович.

**Умида Толлибоева, Фарход Мусурманкулов
(Гулистан, Узбекистан)****АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВА ИНТЕРНЕТДАН ФЙДАЛАНИШНИНГ
ГЛОБАЛЛАШУВИ**

“Агарки биз XXI асрда, тобора авж олаётган глобаллашув жараёнлари, Интернет ва интеллектуал тараққиёт ҳал қилувчи роль ўйнаётган бир даврда яшаётганимизни ҳисобга оладиган бўлсак, ҳаётимиз нақадар шиддатли суратлар билан ўзгариб бораётганини, айниқса, чуқур ҳис қиламиз”.-дейди Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов.

Ҳозирги пайтда глобаллашувнинг ғоят ўткир ва кенг қамровли таъсирини деярли барча соҳаларда кўриш, ҳис этиш мумкин. Айниқса, замонавий коммуникация ва ахборот технологияларининг, илм-фан ютуқларининг тезлик билан тарқалиши, табиийки, глобаллашув туфайли эришилмоқда. Ҳар бир ижтимоий ходисанинг ижобий ва салбий томони бўлгани сингари, глобаллашув жараёни ҳам бундан мустасно эмас. Глобаллашув айрим давлатларга қийинчилик келтирмайди, айримларига эса аксинча. Ёки улар инсоният трансформация жараёнларига ботиниб қирадилар, ёки борт ортида қолиб кетадилар. Ҳатто бутун–бутун цивилизациялар қийинчилик билан ҳозирги замон турмуш тарзига кўникиб боришаётган бўлишсада, жиддий муаммолар билан тўқнашмоқдалар. Глобаллашув жаҳон аренасидаги ўйин қоидаларини ўзгартириб юборади.

Юртбошимиз “Юксак маънавият – энгилмас куч” китобида глобаллашув ҳақида “... бу аввало ҳаёт суръатларининг беқиёс даражада тезлашуви демакдир” деган таъриф берилди. Албатта, ҳаёт суратларининг тезлашуви ўз ўрнида жамиятнинг ривожига ижобий томонлари билан бирга салбий кўринишларига ҳам эга. Салбий кўринишдаги глобаллашув ҳаётдаги тўсиқларни бузишга уринмоқда, аммо бизнинг психология ва онгимизни эмас. Одам мақсад эмас, восита бўлиб қолмоқда. Барибир ҳаёт ўз йўлида давом этади. Миллий организмларнинг бир бўлаги сифатида одамлар дунё фуқароси бўлиб қолавердилар. Ҳаёт суръатларининг беқиёс даражада тезлашувига ҳозирги кунда замонавий ахборот коммуникация технологиялари, асосан интернет тизимининг ўрни ниҳоятда катта бўлмоқда. Ҳозирда XX асрнинг мана шу кашфиётсиз кундалик ҳаётимизни тасаввур қила олмаймиз. Зеро, интернет бугунги кунда кенг қўлланилиб, ахборот манбаи бўлиб келмоқда. “Оммавий коммуникация воситаларининг тасвирий тили” номли китобда замонавий коммуникатив воситаларининг батафсил таҳлили берилиб, “замонавий оламни шиддат билан сингиб кетувчи қудратли ахборот оқимисиз тасаввур қилиб бўлмайдиган” дея таъкидланиб ўтилган.

Албатта интернет ҳақида тўхталадиган бўлсак, у узоқни яқин қилиш, вақтини тежаш, ахборот олиш ва тарқатиш майдонининг кенглиги, ўзида матн, овоз, тасвир мавжудлиги, таълим жараёнида масофавий ўқитиш ва одамларнинг билимга бўлган эҳтиёжини қондириш, инсонларнинг мулоқот жараёнида дўстлар топишини осонлаштириш ва ҳоказо имкониятлари билан барчага қўл келмоқда. Умуман олганда, интернетнинг ижобий хусусиятлари жуда кўп, шу билан биргаликда, унинг салбий томонлари ҳам йўқ эмас. Тараққиёт жараёнида интернет ахборотни оммага тезкор равишда етказиб бермоқда. Айниқса, хорижий давлатларда рўй бераётган турли хил воқеа-ҳодисалар ҳақида тезкор маълумотлар олмоқдамиз. Глобал тармоқнинг ўсиб келаётган ёш авлод тарбиясига ҳам таъсири бор. Унинг ижобий томонлари ҳам борган сари ортиб бормоқда. Бугун дунёни тўр сингари ўраб олган Интернет тизими орқали истаган одам ҳар қандай маълумотни қабул қилиши ёки узатиши мумкин. Одам боласи табиатан янгиликка, ахборотга ташна экан, ўз эҳтиёжларни қондиришда бутун дунё хабарномаси бўлган интернет кейинги йилларда кўп маъқул ва номаъқул оқибатларга олиб келмоқда. Интернет бирор бир давлат қонунларига бўйсинмайди ва ҳеч кимга ўз фаолияти учун ҳисоб бермайди. Янги ахборот маконида маълумотлар жуда катта ҳажмда

жойлаштирилади ва яшин тезлигида тарқалади. Албатта, унинг кишилар дунёқараши, билими ва савиясининг кенгайишидаги аҳамиятини инкор этмаймиз.

Глобаллашув жараёнларининг турли мамлакатлардаги таълим тизимини янги сифат юксакликларига олиб чиқишдан иборат катта имкониятларини эътироф этишда ва унинг асосий мақсади таълим-тарбия муаммоларини фақат миллий манфаатлар ва маънавий қадриятлар ўзанида эмас, балки стандартлашган умумжаҳон тараққиёти йўналишларида ҳал этиш эканини таъкидлаш лозим. «Фарзандларимиз илм-фан сирларини ўрганиш бўладими, замонавий билим ва касб-ҳунарларни эгаллаш бўладими, ахборот-коммуникация технологиялари, интернетдан фойдаланиш бўладими, барча-барча соҳаларда юксак чўққиларни эгалламоқда» – дейди юртбошимиз И.А. Каримов. Компьютер, интернет орқали барча фуқароларимиз ўзларини қизиқтираётган масалаларни осонлик билан ҳал этиб келишмоқда. Айниқса ёшларимиз электрон дарслик ва қўлланмалардан фойдаланган ҳолда жуда кўп маълумотларга эга бўлишмоқда. Талаба қанчалик компьютер билан яқин алоқада бўлса, ўша ўқувчининг дунёқараши кенг бўлади. Компьютердан излаган маълумотини топади. Бу маълумотлар ўқувчи-талабанинг хотирасида узоқ сақланади. Чунки талабанинг оддий дарсликдаги маълумотдан олган билимига уйғунлашган электрон дарликлардан олган билими пухта бўлади.

Бугунги кунда интернет-кафеларда ёшларимиз ўзларининг вақтини бекорга йўқотмаслиги учун, ҳар хил мафкуравий бузуқ ўйинлар гирдобига, интернет «тўрига» тушиб қолмаслиги учун давлатимиз томонидан барча чора тадбирлар амалга оширилмоқда. Шунингдек, интернетдан фойдаланишни тартибга солиниб, провайдерлар назорати кучайтирилмоқда. Бу эса ўз навбатида, интернетдаги салбий ахборотларининг олдини олади. Бугунги кунда интернет, ахборот-коммуникация технологиялари жамиятнинг барча соҳалар тараққиётини белгиловчи асосий омилига айланиб бормоқда. Жумладан, электрон таълим миллий тармоғини барпо этиш борасида республикаимизда амалга оширилаётган чора-тадбирлар ахборот технологияларининг таълим тизимидаги аҳамиятини таъкидлаши билан бирга, соҳада амалга оширилаётган тадбирларнинг салмоғи ва кўламини ҳам ўзида акс эттирмоқда.

Интернет ва ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) кун сайин жадал суръатлар билан ривожланиб бораётганлиги сабабли ҳам улардан ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг барча соҳаларида, айниқса, таълим соҳасида фойдаланиш асримизнинг энг долзарб вазифаси бўлиб бормоқда. Юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга комил мутахассисларни тайёрлашдаги таълим жараёнига инновацион таълим технологиялари ва ахборот-коммуникация ресурсларини тизимли равишда жорий этишни ҳамда ривожлантиришни амалга ошириш мақсадида «Инновацион таълим технологиялари» ва «Ахборот-ресурс марказ»лари фаолият олиб бормоқда.

Ҳозирги кунда таълим соҳаси ва барча тармоқларга Интернет, электрон тижорат, электрон бизнес, виртуал тижорат, виртуал таълим, масофавий ўқитиш, виртуал стенд технологияларидан кенг кўламда фойдаланиш кенг жорий этилган. Интернет тармоқлари орқали дунёни билишлари эса уларнинг интеллектуал салоҳиятларини ошишига замин яратади. Шу маънода сўз юритадиган бўлсак, глобаллашув жараёнида ахборот-коммуникация технологиялари ва интернетдан самарали фойдаланиш ўз ўрнида келажаги буюк бўлган юрт фарзандларини дунёга танитишда аҳамият касб этади.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Тошкент: Маънавият, 2008.
2. Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т.: Ўқитувчи, 2015.
3. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори: Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида» ги Қонуни. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. - Т.: Шарқ, 1997.
4. Михалкович В. Изобразительный язык средств массовой коммуникации. Москва: Наука, 1986.

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

**Нұрсәуле Жиеналиева, Манат Иманқұл
(Астана, Қазақстан)**

ИНФОКОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ЖЕЛІЛЕРІНДЕГІ КЕЙБІР ТҰТАСТЫҚ ЖӘНЕ КОНФИДЕНЦИАЛДЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Global Web компаниясының 2015 жылдың басына қарай ұсынылған мәліметтері бойынша әлемде Интернет пайдаланушылардың 29% немесе 415 млн желіні жасырын түрде пайдалануды көздейді. Ол үшін олар түрлі VPN-серверлерін және прокси-серверлерді қолданады. VPN (Virtual Private Network, виртуалды жекеменшік желі) қолданысының тағы бір себебі рұқсат етілмеген контентке қолжетімділік болып табылады [1, с. 6.].

Интернет желісінде ақпаратты қорғау мәселесі TCP/IP (Transmission Control Protocol/Internetworking Protocol) хаттамаларының жиынтығы негізінде құралған, желілер пайда болған уақыттан бастап қарастырылып жатыр. TCP/IP – желіаралық хаттама және жіберілімді басқару хаттамасы, қазіргі кезде Интернет хаттамасының жиыны TCP/IP деген бір есіммен аталады.

Интернеттің қарқынды дамуы TCP/IP-желілеріндегі ақпаратты қорғау технологияларының жаңа буындарының дамуына түрткі болды. 1990 ж. басына дейін Internet желісіндегі негізгі міндет – ресурстарды хакерлік шабуылдардан қорғау, ал қазіргі уақытта коммерциялық ақпаратты қорғау өзекті мәселе болып табылады.

Желілерді қорғау технологияларының дамуын үш негізгі бағытқа бөлуге болады. Бірінші бағыт – желіге белгілі бір қорғаныс құралдарын имплементациялайтын стандарттарды құрастыру (мысалы, IP Security option және АКШ-ның Қорғаныс Министрлігінде қолданылатын TCP/IP хаттамаларының жиынтығының түрлері). Екінші бағыт – ішкі желілерге қолжетімділікті реттеу үшін қолданатын желіаралық экрандар (firewalls). Үшінші бағыт – VPN.

VPN – өзге желінің үстінен құрылатын логикалық желі. Коммуникациялар қауіпсіз емес хаттамаларды пайдалана отырып, көпшілік желілер бойынша жүзеге асырылатынына қарамастан, шифрлеу есебінен өзгелерден жабық ақпарат алмасу арналары құрылады. VPN ұйымның бірнеше кеңсесін олардың арасында бақылаусыз арналардың пайдалану арқылы бірегей желіге біріктіруге мүмкіндік береді.

VPN өз мағынасы жағынан бөлектелген желінің көптеген қасиеттеріне ие, алайда ол жалпы қолжетімді желі шамасында, мысалы Интернет шамасында ашылады. Туннельдеу әдістемесінің көмегімен мәліметтер пакеті жалпыға қолжетімді желі арқылы қарапайым екі нүктелі қосылым бойынша беріледі. Әрбір «мәліметтерді жіберуші-алушы» сыңары арасында өзінше бір туннель – бір хаттаманың мәліметтерін екіншісіне көшіруге мүмкіндік беретін қауіпсіз логикалық қосынды орнатылады. Туннельдің негізгі құрамдас бөліктеріне мыналар жатады:инициатор (бастамашы);программаланатын желі;туннельді коммутатор;бір немесе бірнеше туннельді терминаторлар.

VPN жұмыс қағидасы желілік технологиялар мен хаттамаларға қарсы келмейді. Мысалы, желіге алыстан қолжеткізу байланысын орнатқан кезде клиент серверге PPP(Point-to-Point Protocol, нүкте-нүкте хаттамасы) стандартты хаттамасы пакеттерінің ағымын жібереді. Яғни жалпыға қолжетімді желі аралығында ұйымдастырылған қауіпсіз туннель арқылы пакеттерді салып жіберу.

Туннельдеу өзге хаттаманы пайдаланатын логикалық ортада бір хаттама пакеттерін ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Нәтижесінде жіберілетін мәліметтердің тұтастығы мен құпиялылығын қамтамасыз ету қажеттілігінен бастап, сыртқы хаттамалардың немесе адресітеу сұлбаларының сәйкессіздігін шешумен аяқтағандағы бірнеше түрлі желілердің өзара әрекеттесу мәселесін шешу мүмкіндігі пайда болады.

Соңғы уақытта телекоммуникация әлемінде VPNвиртуалды жеке желіге үлкен қызығушылық көрсетуде. Бұл қызығушылықтың себебі Internet желісіне алыстатылған офистар мен пайдаланушылардың арзан қосылуы негізінде корпоративті желілердің шығындарын азайту болып табылады. Жыл сайын тұтынушыларға аса қауіпсіз және жылдам сымсыз желі қажет. Сымсыз құрылғылардың бағаларының көптеп тұрақты түсуі, олардың көп өрістегендігі және қолдану қарапайымдылығы WLAN (Wireless Local Area Network, сымсыз жергілікті желі)-дағы ақпаратты байсалды лағу арнасына апарды.

Интернет желісіндегі ақпараттық қауіпсіздік деңгейін жоғарылататын IPSec (IP Security) хаттамалары мен рәсімдер жиынтығы IETF-мен (Internet Engineering Task Force, Интернеттің инженерлік кеңесі) аттас қызметкерлер тобының күшімен құрылды. IPSec – IP-желідегі ақпаратты қорғауға арналған хаттамалар жиыны.Бұл жиынтықтың маңызды ерекшелігі ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін жүйенің негізінде олардың ауқымды болуы және қолданыс кезінде сұраныстың артуына байланысты кеңейтілуі болып табылады.

IPSec – бұлVPN-нің ең көп танылған, көп қолданатын және стандартты хаттамасы болып табылады. Өзара жұмысты қамтамасыз ету үшін ол басқаларына қарағанда ең ыңғайлысы болып табылады. IPSec қауіпсіз хаттамалардың жиынтығы бейнеленген ашық стандарттар негізінде жасалған. Ол OSI (Open Systems Interconnection) моделінің желілік деңгейінде деректерді шифрлеу және аутентификациялау қызметін береді және IP-хаттамасы бойынша жұмыс істейтін кез келген құрылғыда жүзеге асуы мүмкін.

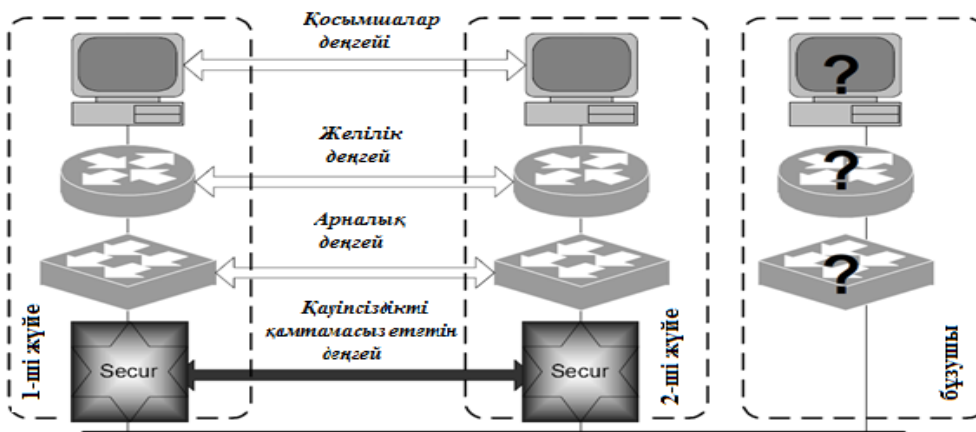
Басқа жоғарғы деңгейдің нақты хаттамаларын қорғайтын көптеген шифрлеу сұлбаларынан айырмашылығы, төменгі деңгейде жұмыс істейтін IPSec, барлық IP-трафикті қорғай алады.

IPSec хаттамасы үш маңызды бөліктен тұрады:

- аутентификация тақырыпшасы AH (Authentication Header, аутентификация атауы);
- қауіпсіз инкапсуляцияланған пайдалы жүктеме ESP (Encapsulating Security Payload);
- Интернет арқылы кілттермен алмасу сұлбалары IKE (Internet Key Exchange).

AH тақырыпшасы IP тақырыпшасынан кейін қосылады және деректер тұтастығы мен пакеттер деңгейінде аутентификацияны қамтамасыз етеді. Басқаша айтқанда, пакеттің жіберілу жолында өзгермегендігіне және күтіліп отырған деректер көзінен түскендігіне кепілдік береді. ESP деректер көзінің конфиденциалдылығын, аутентификациясын, тұтастық, қайта шабуылдан қорғауды қамтамасыз етеді.

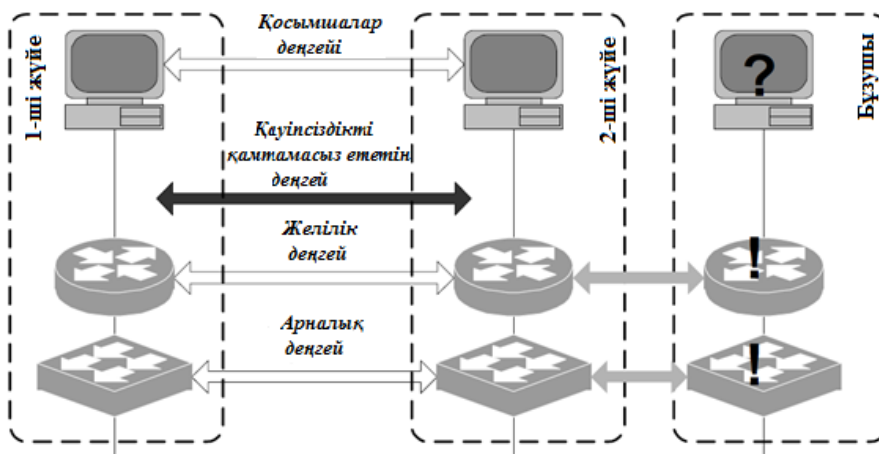
IPSec құралдар жиынтығы желілік деңгейдің мәліметтер топтамалары – IP-хаттамасының дестелерін өңдеуге арналғанын атап кету қажет. Тек бұл шешім құрастырылатын ақпараттық жүйелердің ашықтығы мен кеңейтілуін қатар қамтамасыз ете алады. Ақпаратты қорғау жиынтығы арналық немесе қолданбалы деңгейде жүзеге асса, онда құрастырылатын жүйелер икемсіз немесе қажет деңгейде айқын және тиімді емес болады. Ақпараттық қауіпсіздік жүйесінің іске асыруы мүмкін болатын кейбір әдістерінің сұлбалары 1-ші және 2-ші суреттерінде көрсетілген [2, с. 300-301].

1-сурет. OSI жүйесінің физикалық деңгейіндегі ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету

1-суретте OSI жүйесінің физикалық деңгейіндегі ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді жүзеге асыру сұлбасы көрсетілген. Берілген жағдайда ақпаратты қорғаудың максимал деңгейі қамтамасыз етіледі, себебі потенциал бұзушы бұл жүйеден өтпей, әрекеттес 1 және 2 жүйелердегі ақпаратқа қол жеткізе алмайды. Бұл сұлбаның қолданысы кезінде ақпаратты кодтау әдетте аппаратты түрде жүзеге асады, яғни ақпараттық жүйелердің ресурстарын үнемдеуді қамтамасыз етеді. Көрсетілген сұлба ақпараттық әрекеттестіктің барлық деңгейлеріне, арналық деңгейден бастап және жоғары деңгейлер үшін, айқын болады. Бұл жүйенің елеулі кемшілігі – оның жеткіліксіз икемді болуы. Шынында да, егер жаңа жүйелерді енгізу әдісімен жиынтықты кеңейтсек, ең алдымен қауіпсіздікті қамтамасыз ету деңгейін қарастыру керек. Мұндай сұлбаның кемшіліктері мәліметтерді таратудың арналық арналар мен желілік қызметтер қолданысының мүмкінсіздігі және басқарудағы қолайсыздықтар болып табылады.

2-суретте қосымшалар деңгейіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз ететін жүйенің сұлбасы көрсетілген. Мұндай сұлба бір немесе бірнеше қосымшалардың ақпараттық әрекеттесуін қорғау үшін қолданылады.

2-сурет. Қосымшалар деңгейіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз ететін жүйенің сұлбасы

Бұл сұлбаның артықшылығы іске асырудағы қарапайымдылығы және атқарылатын функциялардың көбеюі болып табылады. Бірақ көрсетілген сұлба әрекеттес жүйелер арасындағы ақпараттық ағынның қауіпсіздігін толығымен қамтамасыз ете алмайды, сондықтан оның қолдану мүмкіншілігі шектеулі болады. Бұзушы бұл жағдайда арналық және желілік деңгейдегі ақпараттық алмасудың параметрлерін бақылай алады, яғни бұл алмасуға қатыса алады. Жеке ақпараттық қауіпсіздік құралдары бар қосымшалар санының көбеюі жүйелерді жалпы басқаруда қиыншылықтар туғызады.

VPN және сымсыз технологиялар бәсекеге түспейді, керісінше бір-бірін толықтырады. VPN арнайы қауіпсіздік ережелері және туннельді хаттамаларды қолдану есебінен конфиденциалдылықты (confidentiality, құпиялылықты) қамтамасыз ете отырып жалпы қолданыстағы бөлінетін желілер үстінен жұмыс жасайды. Олардың мәні мынада, соңында жіберілетін деректерді шифрлеу және қабылдағышта дешифрлеуді жүзеге асыра отырып, хаттама керекті мөлшерде шифрленбеген деректер кіре алмайтын «туннельді» ұйымдастырады. Қосымша қауіпсіздікті шифрлеу тек деректерге ғана емес, сонымен қатар жіберуші мен қабылдаушының желілік адресіннің қауіпсіздігін де қамтамасыз ете алады. Сымсыз жергілікті желіні жалпы қолданыстағы бөлінетін желімен салыстыруға болады, кей жағдайларда ол мұндай болмайды.

VPN үш шартты қанағаттандырады: конфиденциалдық (құпиялылық), тұтастық (integrity) және қолжетімділік (access). Атап өту керек, ешқандай VPN DoS (Denial of Service, қызмет көрсетудің істен шығуы) немесе DDoS (Distributed DoS, үлестірілген DoS) шабуылға қарсы тұра алмайды және физикалық деңгейде қолжетімділікке кепілдік бере алмайды [3].

VPN-нің екі аса маңызды артықшылығы, әсіресе сигналды таратуда шектеулі бақылау болатын сымсыз орталарда – бұл тұтастылық және деректердің конфиденциалдылығы. Қарсылас WEP (Wired Equivalent Privacy, сымды конфиденциалдылықтың (құпиялылықтың) эквиваленті) хаттамасы бойынша шифрлеуді бағындырғанда және сымсыз жергілікті желіге қосылғандығы сияқты өмірдегі мысалды алуға болады. Егер VPN болмаса, онда ол деректерді тыңдай алады және желінің жұмысына араласа алады. Егер пакеттер аутентификацияланған болса, онда «ортасындағы адам» (Man-in-the-Middle) шабуылы мүмкін емес болып қалады, алайда деректерді бұрынғыдай жаулап алу оңай. VPN-ге шифрлеу элементтерін қосу деректерді жаулап алудың келеңсіз салдарын азайтады.

Мысалы, VPN технологиясын сымсыз компьютерлік желілерінде ұйымдастыру үшін бүгінгі күні AES (Advanced Encryption Standard – шифрлеудің жетілдірілген стандарты) алгоритмін қолданады. AES – бұл шифрлеу мен дешифрлеу (шартбелгіні ашу) үшін бір кілтті қолданатын, симметриялық кілтпен кодтау әдістерінің біріне жататын блоктық кодтаудың алгоритмі. AES алгоритмі блок деп аталатын бекітілген ұзындықтағы бит топтарын қолданылады. Ол бір-біріне тәуелсіз есептелетін мәтін блогындағы биттерін шифрлайды. Жуық арада VPN-технология ақпаратты қорғаудың криптографиялық құралдарымен нақты байланыстырыла бастады және виртуалды қорғалған VPN желілерді құру бағыты біртіндеп бірінші орынға шықты.

Әдебиет:

1. Голышко А. Наисвежайший Internet // Радио. - № 6, 2014.
2. Филимонов А.Ю. Протоколы Интернета. – СПб.: БХВ-Петербург, 2003. – 528 с.
3. Щербаков В.Б., Ермаков С.А. Безопасность беспроводных сетей: стандарт IEEE 802.11. – М.: РадиоСофт, 2010. – 255 с.

Ольга Загоруйко
(Біла Церква, Україна)

ОГЛЯД СУЧАСНИХ СИСТЕМ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ, ЇХ РОЛЬ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Постійне збільшення кількості інформації, необхідної для ухвалення правильного управлінського рішення, призводить до того, що традиційні методи роботи з документами стають неефективними. Це виражається в тому, що керівники не мають в своєму розпорядженні своєчасної і повної інформації про документи, їх стан та історію роботи з ними, а сам процес проходження документів виявляється погано контрольованим.

На роботу з документами фахівці витрачають 20–60% робочого часу, а в деяких установах – до 80%. Тому особливо актуальними є питання оптимізації навантаження на управлінський персонал та зменшення обсягів документів з паперовими носіями у внутрішній діяльності підприємства.

Особливості сучасної організації документаційного забезпечення управління в умовах промислового підприємства полягають у використанні новітньої комп'ютерної техніки та технологій, а також актуальних та прогресивних програмних продуктів. В управлінському документуванні особливе місце займають **системи електронного документообігу (СЕД)** як дієвий інструмент підвищення ефективності роботи з документами.

На високу ефективність застосування технічних засобів автоматизації інформаційних технологій звернув увагу В. М. Глушков, який до деталей передбачив тенденції розвитку цієї галузі, та виклав їх у

книзі “Основи безбумажної інформатики”. Зокрема, він вказав на необхідність використання комп’ютерних мереж, спільних (корпоративних) та розподілених баз даних. Стосовно впровадження та використання електронних документів В.М. Глушков запровадив термін “безпаперова інформатика”, а автоматизацію організаційного управління виділив у окремий розділ у вищезгаданій книзі.

Поza тим, технологічний розвиток перевершив прогнози середини 80-х років: дотепер з дивною сталістю справджується так званий “закон Мура”: продуктивність ПК подвоюється кожні 1,5-2 роки. Враховуючи відповідний розвиток технологій та засобів розроблення програмного забезпечення загального призначення, використання документів в електронному вигляді стало загальноприйнятним.

Електронний документ є головним об’єктом документообігу. Він є її ключовим аспектом та цільовою одиницею, навколо якого здійснюються всі операції та виконуються процеси. Саме на основі електронного документу будується об’єктна модель елементів системи. Електронний документ є цілісною одиницею, на якій базується поняття роботи електронних бізнесів та їх інфраструктури. Це дозволяє спростити взаємодію людини та інформаційного програмного середовища. На цій тезі наголошував ще В. М. Глушков у своїх працях. Тому варто визначити головні поняття, що дозволяють описати цей тип документів.

Під поняттям «**електронний документ**» необхідно, відповідно до закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», розуміти документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, серед яких обов’язкові реквізити документа. **Електронний документообіг** (обіг електронних документів) — сукупність процесів створення, обробки, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які виконуються із застосуванням перевірки цілісності та у разі необхідності з підтвердженням факту одержання таких документів. Також будь-який документ повинен бути ідентифікований певною юридичною або фізичною особою, що його створила. В паперових документах використовують підпис і печатку, а для електронних документів запроваджено електронний підпис. Такий реквізит – це дані про особу, наведені в електронній формі, які додаються або логічно сполучені з електронним документом і слугують для ідентифікації.

Позитивними ознаками електронного документообігу є: 1) можливість вміщення в документ, крім тексту, мультимедійних даних; 2) можливість використання заздалегідь заготовлених форм; 3) висока швидкість передачі інформації за великою кількістю адрес; 4) економія паперу; 5) висока компактність архіву; 6) висока швидкість пошуку і одержання інформації; можливість захисту документів від несанкціонованого доступу та розмежування прав доступу співробітників до інформації.

Під системою документообігу розуміється сукупність методів, засобів та персоналу, що підтримує документообіг у межах встановленого регламенту документообігу.

Система електронного документообігу (Electronic Document Management Systems – EDMS) – організаційно-технічна система, що забезпечує процес створення, управління доступом і розповсюдження електронних документів в комп’ютерних мережах, а також контроль над потоками документів в організації.

В контексті вищезазначеного варто також розглянути головні функціональні можливості системи електронного документообігу, що базуються на основі функціональної приналежності електронного документа:

- реєстрація в автоматизованому режимі вхідних документів;
- сканування і розпізнавання паперових;
- створення електронного образу документу у вигляді файлу (файлів) будь-якого формату;
- розмежування прав доступу до прикріплених файлів електронного образу документу;
- надання кожному учаснику документообороту доступу тільки до документів, що відносяться до її компетенції;
- розсилання електронних документів і доручень по мережі;
- забезпечення процесу узгодження (візування) проектів документів;
- повнотекстовий і атрибутивний пошук електронних документів, включаючи віддалений повнотекстовий пошук;
- групування виконаних документів у папки відповідно до номенклатури справ і систематизацією документів всередині папки;
- архівне збереження електронних документів.

Загалом світовий ринок систем документообігу почав формуватися відносно недавно — в 80-тих роках минулого століття. За різними оцінками в світі зараз існує декілька сотень програмних продуктів, які можна класифікувати як СЕД. Розробкою додатків у області електронного документообігу в світі займаються сотні компаній, з яких найбільш відомі: Adobe, Documentum, FileNet, IBM, Ideal, Keyfile, Lotus Development, Microsoft, Novell, OpenText, Oracle, Symantec та ін. Розглянемо найбільші та найбільш відомі програмні продукти на ринку.

Система «DocsFusion» — це система класу «електронні архіви». Вона включає Windows-клієнт PowerDocs і Web-клієнт CyberDocs. Вони призначені в першу чергу для організацій, які займаються інтенсивним створенням документів та їх редагуванням. Для зберігання даних системи необхідно використовувати Microsoft SQL Server або Oracle. Як сховище для самих документів використовується файлова система.

Система «Дело» повною мірою підтримує вітчизняні традиції діловодства та повний життєвий цикл документа. Система може використовуватись і невеликими організаціями - для автоматизації паперового

документообігу, і великими підприємствами – для організації електронного документообігу. Особливою рисою є повноцінна робота з юридично значимими електронними документами. Система включає Дело-web компонент для організації віддаленого доступу і побудови інтранет-порталів. Для фінансової звітності існує інтеграційне рішення «ДІЛО-1С». Також великим плюсом є відкритий API інтерфейс.

Система «Documentum» є де-факто платформою для створення та кастомізації системи документообігу під конкретні потреби клієнта. Documentum включає базу даних, захист даних, хмарні обчислення та зберігання даних в хмарах, робота з big data, ситеми безпеки, адміністрування контенту та інфраструктури. Платформи з налаштованим середовищем, які підтримуються Documentum: Vblock, VSPEX, VMware, Microsoft, Oracle, SAP чи Mainframe. Documentum надає набір програмних послуг, таких як управління документами, спільна робота з документами, пошук, класифікація контенту, управління отриманням даних, управління бізнес-процесами (BPM), управління зв'язками з клієнтами та управління веб-контентом.

Система «LanDocs» орієнтована на документообіг і архівне зберігання документів. Включає безліч компонентів: діловодство (реалізований в архітектурі «клієнт/сервер» на базі промислових СУБД: Oracle або Microsoft SQL Server), сервер документів, повнотекстовий пошук, сканування, пакетне сканування, інтернет доступ, підсистема безпеки, маршрутизація, xml підсистема обміну, адміністратор, дизайнер форм, планування, ole-sdk (Object Linking and Embedding).

Система «Евфрат-документооборот» з своїми функціональними можливостями рекомендована широкому колу організацій. На сайті компанії зазначається, що система може використовуватись для підприємств малого і середнього бізнесу. "Евфрат" побудований у парадигмі «Робочого стола» з папками. Документи розкладаються у папки, які можуть мати будь-який ступінь вкладеності. На сайті надано можливість одержати демо-версію програмного продукту. Система дає змогу виконувати такі завдання: 1) автоматизація канцелярії; 2) електронний архів документів; 3) корпоративний електронний документообіг (workflow).

Система «БОСС-Референт» орієнтована на спільну роботу багатьох користувачів і створює всередині організації єдиний інформаційний простір, відзначається наявністю веб реалізації. Побудована на платформі IBM Lotus Domino/Notes і характеризується такими властивостями: 1) засоби створення єдиного інформаційно-управлінського простору для організацій будь-якої складності: розподілених, багаторівневих, та ін.; 2) підтримка складних маршрутів узгодження документів; 3) швидка автоматизація бізнес-процесів завдяки наявності вбудованих процесів опрацювання документів, які настроюються та модифікуються у відповідності з вимогами специфіки діяльності замовника; 4) зручність адміністрування, масштабування, Web-доступ; 5) наявність засобів захисту інформації; 6) простота освоєння користувачами. Система спрямована для використання державними органами влади та державними підприємствами.

Система «Optima Workflow» призначена для формалізації типових процедур роботи з документами (потоків робіт) в організаціях як корпоративного, так і державного сектору. Система автоматизує процеси реєстрації документів за правилами документообігу, реалізовує механізми доставки звітів про виконання процесів, архівне зберігання, електронні бібліотеки. Система є веб-орієнтованою.

Система «Megapolis. Документооборот» є комплексним програмним рішенням для створення систем управління документами та автоматизації ділових процесів. Система має модулі, орієнтовані на автоматизацію традиційних вітчизняних процесів діловодства та контролю виконавської дисципліни, характеризується відкритістю, високим рівнем розширення, адаптації і може використовуватись у різних структурах – від комерційних компаній до органів державної влади. Система «Megapolis. Документооборот» призначена для вирішення таких завдань: 1) забезпечення автоматизації ділових процесів (workflow); 2) організація спільного інформаційного простору для організації з розподіленою структурою; 3) автоматизація завдань діловодства і контролю виконавської дисципліни; 4) функцій підготовки проектів документів, реєстрації, формування резолюцій, доведення документів до виконавців, фіксація перебігу виконання, контроль виконання, автоматизація функцій ведення паперового архіву; 5) організація роботи із зверненнями громадян; 6) формування різних видів статистичної та аналітичної звітності.

Практично всі з зазначених систем підтримують всі етапи життєвого циклу електронного документа. Недоліком деяких з них є відсутність системи контролю версій документа, інших — відсутність транзакційного підходу в архітектурі системи документообігу. Майже всі сучасні системи передбачають можливість доступу через мережу Internet, використовуючи віддалений доступ або web-інтерфейс. Доволі популярним напрямком в розвитку систем документообігу є використання хмарних обчислень та хмарних ресурсів для роботи документообігу.

Отже, **системи електронного документообігу** - це ефективний інструмент у діяльності кожного підприємства. Завдяки використанню електронних документів можна підвищити виконавську дисципліну працівників, зменшити час створення та роботи з документами (використовуючи нетрадиційні комунікаційні канали зв'язку), відстежувати поточні технологічні показники (тобто оперативно використовувати необхідну інформацію що до стану виробництва) та в цілому покращити роботу підприємства.

Література:

1. Золотарьова, І.О. Автоматизація документообігу/ І. О. Золотарьова, Р. К. Бутова. — Харків: ХНЕУ, 2008. — с. 37–38.

2. Матвієнко О. Основи організації електронного документообігу: Навчальний посібник / О. Матвієнко, М. Цивін. - К.: Центр учбової літератури, 2008. – с. 112.
3. Тарнавський Ю.А. Системи електронного документообігу: Опорний конспект лекцій / Ю.А. Тарнавський. – К.: ІПК ДСЗУ, 2007. – с. 37 с.
4. Гречко, А. В. Основи електронного документообігу [Текст] / А. В. Гречко. — К.: Київський національний торговельно-економічний ун-т., 2006. — с. 120–150.
5. (<http://www.intel.com/ru/Intel/museum/history/hof/moore.htm>).

Євгеній Лосєв
(Київ, Україна)

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Світова економіка початку XXI ст. характеризується кардинальними змінами у визначенні напрямів економічного прогресу.

Загальну спрямованість економіки країн у XXI ст. за численними прогнозами визначають такі чинники: ефективність науки та впровадження нових технологій, становлення й розвиток нанотехнологій, інтелектуальний і науково-технічний розвиток, інновації та мегафункціональні ноу-хау. Саме у даних напрямках інтелектуальному капіталові приділено провідну роль. Одна з перспективних форм інтелектуального капіталу – нанотехнології.

Нанотехнології знаходяться на передньому краю різноманітних наукових, економічних та соціальних напрямків розвитку. Їх застосовують у медицині, електроніці, екології, проводяться численні розробки нанотехнологій навіть військового призначення. Розробки на рівні атомів і молекул – дійсно великий крок у майбутнє.

Безумовно, питання розвитку нанотехнологій не залишаються поза увагою і в Україні. Зокрема, Закон України «Про інноваційну діяльність» визначає головною метою державної інноваційної політики створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва й реалізації нових видів конкурентноспроможної продукції. Міністерством освіти і науки та Національною академією наук України була розроблена державна цільова програма «Нанотехнології і наноматеріали на 2010-2014 рр.». Метою Програми було створення наноіндустрії шляхом забезпечення розвитку її промислово-технологічної інфраструктури, використання результатів фундаментальних та прикладних досліджень, а також підготовки висококваліфікованих наукових та інженерних кадрів.

Аналіз основних тенденцій розвитку нанотехнологій на вітчизняних теренах і за кордоном свідчить, на думку фахівців, що розвиток наноматеріалів і функціональних виробів наноелектроніки в Україні та за кордоном відбувається багато в чому за схожими напрямками. Водночас намітилися ознаки істотного відставання українських розробок у цій царині від закордонних стосовно їхнього доведення до рівня промислових технологій і подальшого впровадження. Українська наука та технологія помітно відстали за останні 20 років у розробці нанотехнологій і наноприладів; відчувається нестача сучасного інструментального приладу, який би дозволяв принаймні на лабораторному рівні в повному обсязі маніпулювати в ділянці нанометра; занепали галузеві науково-промислові центри, які могли б використовувати результати академічної, вузівської та прикладної науки з виробничою метою.

Тож, головною проблемою, яку необхідно розв'язати в сфері інтелектуального капіталу, є визнання стратегічного значення розроблення та впровадження нанотехнологій та наноматеріалів на державному рівні і подолання відставання України у здійсненні наукового та методичного забезпечення координації досліджень і розроблень, формуванні та розвитку технологічної бази, задоволенні потреби у спеціально підготовлених кадрах з наданням для цього відповідної фінансової підтримки.

На цей час розпочато підготовку до розробки проекту Закону України «Про державне стимулювання розвитку вітчизняної наноіндустрії»

Створення і розвиток наноіндустрії в Україні, освоєння нових результатів промисловістю можливі тільки за наявності сприятливих умов і державної підтримки у фінансовій, організаційній, кадровій, нормативно-правовій сферах. На відміну від своїх західних колег, українські компанії існують переважно за рамками національної програми розвитку нанотехнологій і не отримують державного фінансування.

Фахівцями, після проведеного аналізу ситуації на українському ринку нанотехнологій, було виділено основні проблеми розвитку цієї сфери:

- недостатність кваліфікованих спеціалістів у сфері нанотехнологій;
- недостатність у фінансуванні досліджень та розробок у сфері нанотехнологій;
- неготовність промисловості до впровадження нанорозробок;
- відсутність технологічної бази для розвитку нанотехнологій.

Незважаючи на всі складнощі, дослідження в галузі нанотехнологій в Україні все ж проводяться. Так, за останні роки в галузі нанотехнологій розроблено та виготовлено дослідний зразок установки для

отримання наночастинок металів методом об'ємного електроіскрового диспергування, проведено дослідження структури та властивостей наноматеріалів; розроблено методику обробки наночастинок біогенних металів насіння біологічного матеріалу та рослин у період вегетації, проведені дослідження в польових умовах, виконана оцінка ефективності застосування отриманих препаратів на основі наноматеріалів у рослинництві; проведені токсикоекологічні дослідження колоїдів металів; розроблені два препарати для ветеринарної медицини та проекти технічних умов, проведено погодження технічних умов у відповідних установах.

Вчені і фахівці Національної академії Наук України розробили комплексну програму фундаментальних досліджень «Наноструктурні системи, наноматеріали, нанотехнології». Дослідження проводять за 14 напрямками, у ході робіт беруть участь 30 інститутів НАН України. В межах програми ведуться роботи у сферах створення та впровадження нанотехнологій у мікроелектроніці, фізиці, хімії поверхонь, тонкоплівкових та порошкових технологій, атомних і молекулярних моношарів, з'єднання та зварювання елементів конструкцій, фізики і хімії колоїдів й атомних кластерів, а також сорбентів різноманітного призначення, фізики металів і сплавів із нанорозмірною структурою тощо.

У Львові 25 листопада 2011 року вперше в Україні відкрився виробництво наногетероструктур різного призначення, в число яких входить над-яскраві світлодіоди, концентраторні сонячні батареї, СВЧ транзистори.

Виробництво нових приладів оптоелектроніки на основі нанотехнологій відкрився у вигляді виробничої ділянки Науково-виробничого концерну «Наука» на базі НПП «Карат» ДП АТ «Концерн-Електрон». Ініціатором відкриття нового високотехнологічного виробництва виступив київський концерн «Наука», виробничою базою, де фізично буде розміщуватися нова ділянка виробництва, є львівський «Карат». Вперше в Україні на даній ділянці організовано виробництво конкурентоспроможних гетероепітаксійних приладових структур, у тому числі з нанорозмірними активними шарами, призначених для виготовлення світлодіодів та інших приладів твердотільної електроніки методом газозфазної епітаксії з металоорганічних сполук.

В Інституті зварювання ім. Є. О. Патона активно використовують нанотехнології та проводять дослідження у сфері виробництва нанопродукції. Зокрема, застосовують електронно-променеву технологію з одержання матеріалів із багатшаровою наноструктурою для зварювання неорганічних матеріалів. Використовуючи такі шаруваті структури, можна зварювати алюміній.

У процесі досліджень одержано зразки жаростійкого нанодисперсного амонокомпозиту – перспективного матеріалу для космічної й авіаційної техніки. Крім того, розроблено технологію одержання наноструктурних покриттів, які значно підвищують стійкість лопаток газових турбін; серію магнітом'яких нанокристалічних сплавів і на їх підґрунті – деталі телекомунікаційних систем; методи отримання металевих та металооксидних наноплівків для створення датчиків і фільтрів у системах мобільного зв'язку; зразки композитів із вуглецевими нанотрубками та наночастинками, що ефективно поглинають випромінювання радіо- і СВЧ – діапазону.

Проведено дослідження й отримано позитивні результати застосування нанопродукції для сфери технологій й інформації: матеріалів із квантовими вкрапленнями германію на кремнії для створення приладів нічного бачення, систем запису інформації, напівпровідникових приладів; нанокомпозитів для світловипромінюючих діодів; твердих радіаційно стійких, електропровідних мастильних матеріалів для космічного і наземного використання; наноструктурованих каталізаторів для спалювання метану в процесах газоочищення та ін.

Українськими вченими створено наноструктуровані біосумісні з кістковою тканиною людини керамічні композити з високою приживлюваністю. Перспективні дослідження ведуться в онкології, зокрема створені магнітокеровані наноносії лікарських препаратів для локалізації пухлини, а також лікування опіків, авітамінозу, туберкульозу, що діють прицільно. Це так звана магнітокерована терапія.

У Донецькому фізико-технічному інституті ім. О. О. Галкіна створено пілотну лінію для отримання діоксиду цирконію та інших оксидних матеріалів «мокрим» хімічним синтезом.

В Інституті загальної та неорганічної хімії ім. В. І. Вернадського розроблено технологію виготовлення мікрохвильових діелектричних резонаторів та пристроїв радіозв'язку на їх основі. Це унікальна і цілком конкурентоспроможна робота.

Отже, Україна має потенціал для інноваційного розвитку в сфері нанотехнологій. В більшій мірі роль у цьому процесі все ж відіграє держава. Нашій країні необхідний чіткий план інноваційного розвитку та матеріальна база для цього.

Література:

1. Постанова Президії національної академії наук України від 05.05.2010 № 129 «Про виконання цільової комплексної програми фундаментальних досліджень НАН України «Наноструктурні системи, наноматеріали, нанотехнології»
2. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»
3. Герасимчук М. Тенденції розвитку промисловості України на сучасному етапі // Економіка України. - №3.- 2002.
4. www1.nas.gov.ua/svit

5. gazeta.dt.ua

6. produced.in.ua/products/144-ukrayina-na-rinku-nanotechnology.html

Науковий керівник:

кандидат фізико-математичних наук, Барановська Леся Валеріївна.

**Марина Сладкова, Зайтуна Бекбаева, Жансерік Қожабай
(Атырау, Қазақстан)**

MACROMEDIA FLASH ТЕХНОЛОГІЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ МҮМКІНШІЛІГІ

Macromedia Flash бағдарламасы интерактивті фильмдердегі Сіздің барша идеяларыңыз бен кәсіби шеберлігіңізді жүзеге асыруға көмектеседі. Бұл бағдарламалардың мүмкіндіктерін үйрене отырып, Сіз Flash жұмыс ортасындағы бүгінгі күнгі бар құралдарды іс жүзінде пайдалану арқылы Web-беттер мен анимацияланған логотиптерді жасай аласыз. Macromedia Flash бағдарламасының көп мүмкіншіліктері бар және жұмыс істеудің негізгі дағдыларын меңгересіз [1, 3-4 б.].

Macromedia flash программасында анимация құру. Ақпараттық-коммуникациялық технологияны дамыту білім берудің бір бөлігі. Соңғы жылдары заман ағымына сай күнделікті сабаққа компьютер, электрондық оқулық, интерактивті тақта қолдану жақсы нәтиже беруде. Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасуы орта білім беру жүйесінің дамуымен тығыз байланысты. Қай халықтың, қай ұлттың болмасын толығып өсуіне, рухани әрі мәдени дамуына басты ықпал жасайтын тірегі де, түп қазығы да – мектеп. Ендеше Macromedia flash программасының шығу тарихына тоқталып кететін болсам ол 1980 жылдың соңында бірігулердің арқасында Калифорниядағы мықты Macromedia компаниясы құрылды. Macromedia программасын құрған 3 компания қатысты.

1. Macromind – программа жабдықтауға арналған кішкене ғана Чикагоның компаниясы. Олардың шығарған программасының бірі Vidio Works қосымшасы болды.
2. Paracom Macintosh-қа арналған Swivel SD қосымшасын шығарған SD мен Сан Францискодағы компаниясы.
3. Authorware-мультимедиялық қосымшасын шығарған Минисота штатының компаниясы.

1991 жылы Macromind Paracom компаниясы бірігіп жаңа компания болды. Одан кейін оларға Authorware компаниясы қосылды. 4 компанияны құрған Жонатан Гай болды. Ол өзінің Macintosh Dark Castle және Beyond Dark Castle атақты компаниялардың авторы [2, 18-19 б.].

Macromedia flash программасының мүмкіншілігі. Macromedia flash программасы – анимациялық программалардың бірі. Ол бірнеше меню пунктерінен, палитраларынан, пернелерден және құралдардан тұрады. Егер сіз бұрыннан графикалық программалармен жұмыс істеп жүрген болсаңыз, Flash программасын игеру оңайға түседі. Жұмысжасамас бұрын программа интерфейсімен танысып, түсініп алу керек. Бірақ бұл программамен алғаш танысып жатқан қолданушылар үшін, практикалық жұмыс есебінен меңгеру жеңіл болып саналады. Flash программасының негізгі жаңалықтарының бірі – оның интерфейсінің қолданушыға ыңғайлы болуы.

Растрлық графиканы көптеген мақсаттарда қолдануға болады, бірақ жоғары сапалы және шағын файлдардан тұратын Web-қосымшаларында қолданылмайды. Ал Flash мұны векторлық графикамен шешуге мүмкіндік береді. Векторлық графикада кескінді анықтап көру үшін геометриялық фигуралар қолданылады, ал бұл дегеніміз-компьютердің өзі оңай шеше алатын материалды қолданады.

Flash – растрлық графикамен жұмыс істеуде үлкен мүмкіндіктер береді. Векторлық кескіндердің растрлықтан түбегейлі айырмашылығы бар. Ол тек кескіннің негізгі нүктелерін кескіндеп, ал қалғандары белдігілі бір математикалық заңмен реттелетін принциппен орналасады.

Flash-тың негізгі ерекшеліктерін қысқаша айтып кетсек. Ол мынадай тақырыптардан тұрады.

1. Flash программасының жаңалығы: Flash-ң негізгі ерекшелігі – оның формамен ыңғайлы жұмысы және осы кезде пайда болған қателерді ұқыпты түрде өңдеу, swf – видеоклип файлдарын қосу мүмкіндігі, мүмкіндіктері шектеулі адамдарға ақпарат алуға оңай кіру құралы және кескінді төрт түрлі әдіспен өзгертуге мүмкіндік беретін **Free Transform** құралы.

2. Құралдар тақтасы: Flash-те құралдар тақтасының орнын және көрінуін өзгертіп қоюға болады. Бұл әрекеттен қосымша терезесінен қандай құралдар тақталары бөліне алатынын және қайсылары бөлінеалмайтындығын түсінуге болады.

Flash программасының өзіндік жаңалығы. Енді Flash-тің ең маңызды жаңалықтарына тоқтасақ:

1. Интерфейс: Flash Macromedia-ның жалпы қолданушы интерфейсімен сәйкестендірілген. Егер сіз, бұрын Macromedia-ның басқа программаларымен жұмыс істесеңіз, онда интерфейс сізге таныс болып көрінеді. Бірақ, бұрынғы программалардан Flash-ке көшкенде кейбір ерекшеліктерімен кездесесіз. Жаңа объектілер инспекторы жұмыс кезінде жұмыс жасалып отырған панельдер мен объектілердің өзгерту параметрлерін көрсетеді. Бұл үнемі ашық тұратын панельдерден санын азайтады.

2. Жақсартылған жұмыс кеңістігі: Flash-тің басқарылуы ыңғайлы және дизайнерлер оңай меңгере алады. Енді әдетте қолданылатын қасиеттер бір ғана объектілердің контекстік-тәуелді инспекторында көрініп тұрады.

3. Жаңартылған FreeHade және Fireworks интеграциялары: жаңартылған интеграциялар Macromedia-ның басқа программалармен бірге графикалық элементтерді қиып алуға, көшіруге және қоюға мүмкіндік береді.

4. HTML-ді сүйемелдеуі: Flash-ке HTML құжаттарды оқи алатындай етіп жасалған.

Macromedia Flash технологиясы. Macromedia Flash-өте қуатты, қолдануда қарапайым, интерактивті сүйемелдеуі бар векторлық графиктер негізде анимациялық жобаларды жасау құралы. Flash дыбыстық анимацияны Web –жобаларын салған суретшілер мен дизайнерлер үшін идеалды жұмыс инструменті болып табылады.

Action Script ішкі программалау тілі қандайда бір әрекет немесе оқиғаны қандайда бір әуенмен немесе эффекттерімен байланыстыруына мүмкіндік берді. Action Script-тің мүмкіндігі JavaScript және VBScriptтің мүмкіндіктерінен кем емес.

Ең басында Flash өңдеулер, Macromedia бірлестірі Walt Disney серверінің бір бөлігін Flash-ті қолдана отырып қайтадан жасауға ұсыныс жасағанға дейін көп белгілі болмайтын.

Бұл Flashтехнологияға үлкен жарнама жасады. Көптеген дизайнерлік студиялар Web беттерді Flash технологиясымен өңдеу үшін Flash-тің программалық пакеттерін көптеп сатып ала бастады.

Flash-тің мүмкіншілігі. Қолданушыларға Web арқылы толық мультимедиялық презентацияға рұқсат етіп, Macromedia компаниясы Flash-ті жасау арқылы қуатты ойлардың жиынын және технологияларды бір программаға біріктіреді.

Macromedia Flash программасының құралдары. Flash-тің жұмыс үстелінің центрінде мондаждау үстелі орналасқан. Фильмді жасау осы үстелде жүзеге асады.

Flash-тегі анимация түрлері және оны жасау тәсілдері. Flash-тегі анимацияның типтері:

1. Кадрлық анимация. Жасалатын фильмнің әрбір кадры бөлек жасалады.

2. Қозғалысты трансформациялау анимациясы. Сіз тек бастапқы және соңғы объектіні, оның өлшемін, қозғалыс уақытын және траекториясын бересіз, ал олардың аралығы өздігінен оқылады.

3. Формаларды (морфингты) трансформациялау анимациясы. Сіз тек бастапқы және соңғы формасын бересіз, ал қалғаны автоматты жүреді.

4. Программалық анимация. Объектінің қозғалысы Action Script сценарийі көмегімен беріледі [3, 19-21 б.].

Macromedia Flash программасының мүмкіндіктерін пайдаланып электрондық оқулық жасаудың әдістемелік негізі. Бүгінгі таңда «Жаңа технологиялар» адамдардың өмірін, қарым-қатынасын және жұмысын өте аз уақыт ішінде қатты өзгертті. «Жаңа технологиялар» адамдардың жаңа бір қоғамын қалыптастырды. Жай ғана үй тұрмысына арналған техникаларды бірнеше жыл бұрынғы модельдерімен салыстыру өте қиын. Мысалға, телефон аппаратының өзгеруін алайық, ол кем дегенде екі құрылғыдан тұратын еді, ал қазіргі өлшемі кішкентай сымсыз ұялы телефонға дейін өзгерді. Оның жарты ғасырдан кейінгі өзгерісінің қандай болатынын елестету қиын. Жаңа технологиялар осындай өзгерістерді қоғамның басқа да салаларына енгізуде. Солардың ішінде негізгі рөлді компьютер атқарады. Ауқымды, көп уақытты алатын есептеу жұмыстарын компьютердің арнайы программалары арқылы тез арада жасауға болады. Компьютерлік программалардың ішінде өте жылдам қарқынмен дамып келе жатқандары «Объектіге бағытталған программалау» және компьютерлік графика. Олардың көмегімен әртүрлі электрондық қабықша құруға болады. Бұған көптеген аниматорлар, программалаушылар және дизайнерлер өз үлестерін қосуда.

Мультимедиялық бейнелер жасауға арналған Macromedia Flash программасы өңдеушілер арасында кеңінен қолдану тапты. Future Splash графикалық программасы 1997 жылы Macromedia компаниясында пайда болған. 10 жыл ішінде Flash программасының векторлық графикасы мен анимациясы барлық Web-беттердің, браузерлердің және операциялық жүйелердің модульдер құрамына енді. Flash программасының жыл сайын жаңартып отыратын мүмкіндіктері қолданушыларды қызықтырып, олардың санын жылдан-жылға арттыруда. Қазіргі таңда өңдеушілер Flash-тың көмегімен мультимедиялық жарнамалар, Web-беттер, ойын программаларын және электрондық оқулықтар құруда. Енді Macromedia Flash программасына қысқаша тоқталып кетейік.

Macromedia Flash программасының құрылымы. Macromedia Flash программасын алғаш рет жүктегенде ол Web-беттерді жасауға арналған векторлық графикалық программаға ұқсайды. Бірақ оның мүмкіндіктері өте көп. Бұл мультимедиялық интерактивті өнім шығаратын орта. Ол жай ғана Web беттеріне арналған суреттер мен анимациялардан басқа, күрделі және сапасы жағынан жоғары бейне сапасы бар мультфильмдер жасауға мүмкіндік береді. Macromedia Flash –тың құрамында Action Script тілі бар. Бұл тіл Java Script программалау тілі негізінде құрылған, бірақ Action Script тілінің артықшылығы XML, HTML және т.б. тілдермен жеңіл байланыс құра алады.

Macromedia Flash программасы Web-беттер құрамындағы элементтерді оңай бейнелейді.

Анимация жасауда программа әртүрлі растрлық бейнелерді векторлық форматқа айналдырып, әр кадрға сақтайды. Нәтижесінде анимацияжадыдан аз орын алады. Яғни, ол компьютердің ресурсын аз талап етеді және Internet-ке қосылғанда тез жүктеледі. Осындай артықшылықтары программаны программистер және аниматорлар арасында тез танымал етті.

Қорыта келе, оқитудың қазіргі заманғы ақпараттық қарым – қатынас технологиясын пайдаланбай XXI ғасырдың маманы мен жеке тұлғасының келбетін қалыптастыру мүмкін емес. Осы уақытта оқу орындарын ақпараттандырмай сапалы, жаңа білім жүйесін қалыптастыру ақылға сыймайтын тірлік болып

шыгады. Қанша жерден “бұрынғы жақсы еді” десек те өткенді бүгінгі жаңа, озық білім жүйесімен алмастыру қажет. Ал оқу процесінің жетілдірілген жаңа үлгісін дәл осы ақпараттандыру жүйесі қалыптастырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Баялы Ә.Т. «Macromedia Flash MX анимациялық бағдарлама» оқу құралы. Түркістан: Қ.А. Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университетінің, Тұран баспасы, 2013.-3-4 б.
2. Кумекова Г. «Информатика негіздері» №2, 2013.-18-19.
3. Таубагулова А. «Информатика негіздері» №1, 2014.-19-21.

**Ірина Тучковська
(Львів, Україна)**

ІНФОРМАЦІЙНІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Вступ. Кожне сучасне підприємство є складною соціально-економічною системою управління, при оптимізації якої виникають проблеми стосовно впливу зовнішнього середовища, прогнозування і визначення оптимальних режимів функціонування. Ці проблеми мають розв'язуватися на інформаційному рівні шляхом оптимізації інформаційних потоків, які функціонують всередині системи і які поступають до неї із зовнішнього середовища.

Для удосконалення процесу прийняття та реалізації обґрунтованих стратегічних управлінських рішень доцільно дослідити формування основних інформаційних складових на всіх етапах стратегічного управління.

Аналіз останніх досліджень. Розвитку сучасної концепції стратегічного управління присвячені наукові праці багатьох відомих зарубіжних і вітчизняних вчених [1 – 6].

Важливим аспектом при формуванні інформаційної бази стратегічного управління є сприйняття різниці між накопиченням даних і інформації. За сучасними дослідженнями саме інформаційне забезпечення стратегічного управління є «слабким місцем» інформаційно-управлінських систем на багатьох підприємствах, навіть великих за масштабом діяльності. В умовах стратегічного менеджменту як сучасного еволюційного етапу розвитку корпоративних систем набули поширення концептуальні підходи до процесу інформаційного забезпечення стратегічної діяльності. Слід відмітити наукові праці у цьому напрямі У. Кінга та Д. Кліванда [1], сучасних вітчизняних науковців С.П. Кулицького, І.С. Литвина, В.О. Новака, М.Г. Твердохліба [7 – 10].

Але, на наш погляд, слід більше зосередити увагу на формуванні стратегічної інформації відповідно до певних стадій стратегічного управління.

Мета дослідження. Розкрити суть та особливості формування інформаційного забезпечення для прийняття стратегічних управлінських рішень.

Викладення основного матеріалу. З наших міркувань стратегічна інформація – організована сукупність баз стратегічних даних, які сформовані фахівцями підприємства щодо відповідності прийняття рішень за певним напрямом та пройшли аналітичну обробку і підготовлені до багаторазового використання в процесі стратегічної управлінської діяльності.

Без вірного формування стратегічної інформації неможливо сформувати якісну та ефективну стратегічну поведінку підприємства на ринку. Але з плином часу завдання за різними напрямками діяльності підприємства змінюються і для відповідності інформації, що використовується при рішенні цих завдань, повинні удосконалюватись інформаційні технології та системи.

Прийняття стратегічних управлінських рішень в умовах обмеженої інформації проводиться з метою вибору оптимального варіанта серед можливих альтернатив. Аналітик, який готує інформацію, повинен це враховувати і прогнозувати не тільки декілька варіантів прогнозів, але й декілька варіантів рішень [11, с. 271].

З огляду на зазначені особливості доцільно надати таке визначення. Стратегічне управлінське рішення – це сукупність планових, організаційних, мотиваційних, контрольних впливів на об'єкт управління з метою отримання конкретного результату у довгостроковій перспективі, що характеризується слабкою визначеністю інформаційних джерел та урахуванням прогнозованих змін у зовнішньому середовищі.

Процес стратегічного управління включає в себе три основні стадії — стратегічне планування, реалізацію стратегії, стратегічний контроль [12, с. 8].

Слід відмітити, що інформаційна складова аналізу як макро- так і мікросередовища досить складна. Необхідно формувати бази даних щодо змін багатьох зазначених факторів, при цьому визначати їх пріоритетність для підприємства, прогнозувати вплив та наслідки на декілька років уперед. Ця інформація є основою для розробки стратегій та перспективних планів розвитку підприємства, тобто має стратегічний характер.

На основі аналізу сучасних вимог, щодо основ стратегічного управління, можна розробити спеціальні критерії для визначення структури підприємства з наступним вибором такої її модифікації, яка б найбільше відповідала устанавленим критеріям. Для реалізації цього алгоритму необхідно сформувати відповідну інформацію, яка має свої специфічні особливості на кожній стадії вибору стратегії підприємства:

- 1) вихідна інформація відносно особливостей прийнятої стратегії, галузевих тенденцій, факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, ресурсної бази підприємства;
- 2) формування інформації за показниками, що можуть бути використаними в якості критеріїв ефективності;
- 3) стадія – формування інформації за різними типами стратегічного управління.
- 4) стадія – у разі невідповідності модифікації структур зазначеним критеріям необхідно сформувати інформаційну базу для уточнення критеріїв. Якщо відповідність досягнута, підприємство вибирає дану структуру, якщо ні, то уточнюється перелік критеріїв і знову розглядаються різні модифікації.

Діяльність у сфері стратегічного управління, здійснення маркетингових досліджень пов'язані з використанням значних обсягів інформації. Тому пріоритетним напрямом при створенні нової структури управління є удосконалювання системи збирання, оброблення, зберігання й передавання інформації, що надходить із зовнішніх і внутрішніх джерел підприємства. Кількість інформації і складність проблем, пов'язаних з координацією діяльності, зростає зі збільшенням масштабів виробництва й розмірів підприємства.

Для правильного розподілу функцій у стратегічному процесі, призначення відповідальних осіб та налагодження необхідних взаємозв'язків слід удосконалити підсистему інформаційного забезпечення управління потенціалом підприємства. Це можна здійснити шляхом створення автоматизованої управлінсько-інформаційної системи на основі використання сучасної обчислювальної техніки.

Реальним шляхом удосконалення інформаційної бази стратегічного управління на українських підприємствах є розвиток бенчмаркінг-заходів, які набули останнім часом значного поширення у країнах Західної Європи. Статистичні дослідження, які проведені на гірничодобувних підприємствах, показали, що управлінський персонал ще не в достатньо повній мірі використовує у своїй діяльності методичні підходи бенчмаркінгу. Однак при прийнятті стратегічних управлінських рішень метод бенчмаркінгу, як показує практика зарубіжних фірм, дозволяє підприємству вибрати оптимальний варіант при порівнянні своєї діяльності з практикою і досвідом роботи ринкових конкурентів і найбільш успішних організацій суміжних галузей, специфіка функціонування яких є подібною.

Інформація для порівняння може бути отримана безпосередньо при обміні з іншими організаціями і з інших непрямих джерел. Отримуючи інформацію на основі бенчмаркінг-заходів, керівництво може приймати рішення відносно покращення усіх сфер діяльності підприємства, що дозволяє підвищувати конкурентоспроможність у стратегічній перспективі.

Висновок. На основі досліджень визначено особливості функціонування баз даних на певних стадіях стратегічного управління: аналізі зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, установленні системи цілей, виборі загальної стратегії та формуванні «стратегічного набору» підприємства, виборі організаційної структури управління, формування організаційної культури та ефективного кадрового потенціалу; стратегічному контролі. Висвітлено сучасні управлінські та аналітичні заходи, що дозволяють підприємствам підвищити конкурентоспроможність на довгострокову перспективу, до яких належить застосування бенчмаркінгу. У зв'язку з тим, що на вітчизняних підприємствах, на відміну від зарубіжних компаній, часто відсутнє взагалі виділення інформації для стратегічних цілей. Очевидно, що загальна управлінська система на підприємствах потребує розширення та удосконалення. Першочерговим завданням у цьому напрямі є створення інформаційного забезпечення стратегічної діяльності як окремої складової інформаційної системи підприємств.

Література:

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф; пер. с англ. – М.: Экономика, 1989. – 519 с.
2. Виханский О. С. Стратегическое управление: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / О. С. Виханский – М.: Экономистъ, 2004. – 296 с.
3. Гапоненко А.Л. Стратегическое управление: Учебник / А.Л.Гапоненко, А.П.Панкрухин. – М.: Омега-Л, 2004. – 472 с.
4. Гордієнко П. Л. Стратегічний аналіз: Навч. посіб. / П. Л. Гордієнко – К.: Алерта, 2006. – 404 с.
5. Ігнат'єва І. А. Стратегічний менеджмент: Підручник / І. А. Ігнат'єва - К.: Каравела, 2008. – 480 с.
6. Кинг У. Стратегическое планирование и хозяйственная политика / У. Кинг, Д. Клиланд. – М.: Прогресс, 1982. – 400 с.
7. Кулицький С. П. Основи організації інформаційної діяльності у сфері управління: навч. посіб. / С. П. Кулицький – К.: МАУП, 2002. – 544 с.
8. Литвин І. С. Оптимізація інформаційної ефективності систем управління: монографія / І. С. Литвин – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 336 с.
9. Мізюк Б. М. Стратегічний менеджмент: навч. посіб. / Б. М. Мізюк, І. І. Тучковська, І. В. Артищук – Вид-во «Магнолія 2006», Львів 2013. – 376 с.
10. Новак В. О. Інформаційне забезпечення менеджменту: навч. посіб. / В. О. Новак, Л. Г. Макаренко, М. Г. Луцький – К.: Кондор, 2006. – 462 с.
11. Твердохліб М. Г. Інформаційне забезпечення менеджменту: навч. посіб. / М. Г. Твердохліб – К.: КНЕУ, 2000. – 2008 с.

12. Томпсон А. А, Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: Учеб. для вузов / А. А.Томпсон, А. Дж. Стрикланд / Пер. с англ.; Под ред. Л. Г. Зайцева, М. И. Соколовой. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
13. Шершньова З. Є. Стратегічне управління: підруч. (2-ге вид., перероб. і доп.) / З. Є. Шершньова – К.: КНЕУ, 2004. – 699 с.

Василь Якуба
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМАХ

Багато проблем розробки і застосування інтелектуальних інформаційних систем, корисних в різних областях людської діяльності, залишаються все ще невирішеними, незважаючи на значні успіхи в області штучного інтелекту. При створенні і супроводі інтелектуальних інформаційних систем, виникає проблема нестачі інформаційних ресурсів, починаючи від прикладних обчислювальних сервісів і послуг, закінчуючи готовою інформаційною платформою. Вирішення даної проблеми криється в, активно розвиваючихся, хмарних технологіях.

Хмарні технології - є інноваційною технологією, що представляє активно розвиваючі обчислювальні ресурси і програмні забезпечення. Основна її ідея - надати користувачеві програмні і комп'ютерні ресурси, розташувавши при цьому усі додатки і їхні дані, необхідні для роботи, на віддаленому сервері в мережі Інтернет. "Хмарні технології" стають усе більш популярними, особливо останнім часом, коли обмеженість фінансових ресурсів змушує компанії оптимізувати витрати: не потрібно витрачати величезні засоби на створення власних центрів обробки даних, на оплату ліцензійного програмного забезпечення, на зміст кваліфікованого персоналу. Для інтелектуальних інформаційних систем хмарні технології значно спростять процес супроводу програмних інформаційних засобів в процесі їх життєвого циклу. Нині виділяються три моделі використання хмарних технологій.

Програмне забезпечення як послуга (SaaS, англ. Software-as-a-Service) - модель, в якій споживачеві надається можливість використання прикладного програмного забезпечення провайдера, працюючого в хмарній інфраструктурі і доступного з різних клієнтських пристроїв або за допомогою тонкого клієнта, наприклад, з браузера (наприклад, веб-пошта) або за допомогою інтерфейсу програми. Контроль і управління основною фізичною і віртуальною інфраструктурою хмари, у тому числі мережі, серверів, операційних систем, зберігання, або навіть індивідуальних можливостей додатка (за винятком обмеженого набору призначених для користувача налаштувань конфігурації програмного забезпечення) здійснюється хмарним провайдером.

Платформа як послуга (PaaS, англ. Platform-as-a-Service) - модель, коли споживачеві надається можливість використання хмарної інфраструктури для розміщення базового програмного забезпечення для подальшого розміщення на ньому нового або існуючого програмного забезпечення (власного, розробленого на замовлення або придбаного програмного забезпечення). До складу таких платформ входять інструментальні засоби створення, тестування і виконання прикладного програмного забезпечення - системи управління базами даних, середовища виконання мов програмування - що надаються хмарним провайдером.

Контроль і управління основною фізичною і віртуальною інфраструктурою хмари, у тому числі мережі, серверів, операційних систем, зберігання здійснюється хмарним провайдером, за винятком розробленого або встановленого програмного забезпечення, а також, по можливості, параметрів конфігурації середовища (платформи).

Інфраструктура як послуга (IaaS, англ. IaaS or Infrastructure-as-a-Service) надається як можливість використання хмарної інфраструктури для самостійного управління ресурсами обробки, зберігання, мережами і іншими фундаментальними обчислювальними ресурсами, наприклад, споживач може встановлювати і запускати довільне програмне забезпечення, яке може включати операційні системи, існуюче на платформі і прикладне програмне забезпечення. Споживач може контролювати операційні системи, віртуальні системи зберігання даних і встановлені додатки, а також мати обмежений контроль за набором доступних мережевих сервісів (наприклад, міжмережевим екраном, DNS). Контроль і управління основною фізичною і віртуальною інфраструктурою хмари, у тому числі мережі, серверів, типів використовуваних операційних систем, систем зберігання здійснюється хмарним провайдером.

Проте існуючі моделі використання технологій хмарних технологій, не зважають на специфіку інтелектуальних систем. У архітектурі інтелектуальних інформаційних систем, виділяється додатковий компонент - база знань. А самі засоби створення інтелектуальних систем і управління ними, як правило, також є інтелектуальними системами, тобто їх використання також повинне підтримуватися середовищем. Прикладні і інструментальні інтелектуальні системи у ряді випадків використовують одні і ті ж загальні інформаційні ресурси, тобто спрямовані на реалізацію ідеології накопичення і розвитку як безпосередньо "завершених" прикладних і інструментальних інтелектуальних систем, так і окремих їх компонентів, на основі яких можуть бути створені нові прикладні і інструментальні інтелектуальні системи. Очевидно, що

існуючі моделі використання хмарних технологій не зовсім підходять для створення інтелектуальних інформаційних систем.

У зв'язку з цим, все частіше можна зустріти таке поняття як Cognition-as-a-Service - розпізнавання (когнітивність) як сервіс. SaaS - це хмарна технологія, яка зробить кожне програмне забезпечення "розумним". Додатки зможуть взаємодіяти з користувачами як віртуальні асистенти, вони стануть повністю інтерактивними або (в даному випадку) когнітивними. Мається на увазі що, штучний інтелект знаходитиметься в хмарі. Звичайно, когнітивні додатки - це далеко не штучний інтелект в класичному розумінні. Але такі додатки набагато "розумніші" своїх сучасних побратимів.

Ключова відмінність когнітивних застосувань від усіх інших - це спільна когнітивна платформа, яка знаходиться в хмарі. Це можуть бути всілякі API, платформи і технології, здатні зробити "розумними" будь-яке програмне забезпечення. З часом і розвитком SaaS все більше додатків ставатимуть інтелектуальними. Як доказ можна привести декілька проектів, які були здійснені за останній час. Так або інакше, когнітивне програмне забезпечення SaaS, здійснює сьогодні те, чого не вдалося досягти за допомогою семантичної мережі. А саме - популяризували штучний інтелект і роблять когнітивну і машинну мову абсолютно споживчими технологіями. Так само обіцянка CAAS це дозволити програмному забезпеченню і послугам функціонувати розумніше і інтуїтивно, що дозволяє розмовляти з ними, ставити питання, давати команди і виконання завдань стає ефективніше і зручніше.

Література:

1. Тоні Концер. "Хмарні" технології обчислення: все як сервіс // // PC Week/RE. №32 (638). <http://www.pcweek.ru/themes/detail.php?ID=112879>
2. Хмарні технології - Вікіпедія // http://ru.wikipedia.org/wiki/Облачные_вычисления
3. Романів М. Основні компоненти cloud computing <http://blogs.msdn.com/jmeier/archive/2010/02/11/software-as-a-service-saas-platform-as-a-service-paas-and-infrastructure-as-a-service-iaas.aspx>

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Ахмедов Ж.Қ., Олимов Ш.М., Худаярова Г.У.
(Самарканд, Узбекистон)

ЯККАКУРАШ СПОРТ ТУРЛАРИНИНГ ЁШЛАР МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯСИДАГИ ЎРНИ

Спорт бир сўз билан айтганда мусобақалашуш, баҳслашуш маъноларини англатади. Унинг моҳияти шундаки, бунда маълум тартибланирилган ва қоидаларга солинган жисмоний ҳаракатлар билан мақсадли шуғулланилади, мусобақаларда иштирок этилади ва маълум натижалар қўлга киритилади. Шуғулланиш жараёнида шуғулланувчининг жисмоний имкониятлари даражаси тобора ортиб боради (машғуллотлар талаб даражасида ташкил қилинганда, албатта). Жисмоний имкониятларнинг яхши ривожланганлиги кишининг жисмоний саломатлик даражаси қониқарли эканлигини кўрсатади. Спорт турлари ичида яккакураш спорт турлари ўзига хослиги, томошабоплиги, қизиқарли эканлиги билан ажралиб туради. Мазкур спорт турлари, масалан, кураш, дзюдо, каратэ, таеквондо ва шу кабилар ўзининг ривожланиш тарихи, тарихий тараққиёти, қоидаларининг ўзига хослиги билан хусусиятлидир. Мутахассисларнинг фикрига кўра яккакураш спорт турлари шуғулланувчиларнинг жисмоний ва маънавий тарбиясида муҳим аҳамият касб этади. Чунки, ушбу спорт турлари ривожланиш босқичлари ва тарихий шаклланиш хусусиятларига кўра ватанпарварлик, миллатсеварлик, меҳнатсеварлик, тинчлик, озодлик ва эзгулик учун курашуш ғоялари билан ҳамоҳанг тарзда ривожлантирилган. Яккакураш спорт турларида асосан мардлик ва жасурлик, ватанни севиш, ўзаро ҳурмат ва ишонч, ҳалоллик тушунчалари юқори ўринда туради. Ушбу спорт турларида ирода, қатъият, мақсад сари интилиш сифатлари шаклланиши, тарбияланиши учун етарлича фалсафий илдишлар мавжуд. Масалан, миллий спортивиз курашни олайлик. Курашда рақибни ҳурмат қилиш, ўз шаънини ҳимоя қилиш орқали ватани ва халқи ор-номусини, шаънини ҳимоя қилиш масалалари ушбу спорт турининг фалсафий ва маънавий ғоялари негизини ташкил қилади. Худди шундай, японларнинг миллий спорти - дзюдодо ҳам ўзини бошқаришни ўрганиш, рақибни ҳурмат қилиш, ўзини ва рақибни қадрлаш, ҳар қандай қийин вазиятда ҳам тўғри йўл тута билиш каби тушунчалар дзюдонинг фалсафий-маънавий илдишларида акс эттирилган. Бу борада кўплаб фикрларни келтириш, мулоҳазалар юритиш мумкин. Аммо, билдирилган фикрларни амалга ошириш, ёшларни яккакурашспорт турлари орқали маънавий тарбиялаш учун нималарга аҳамият бериш кераклиги тўла ёритилмаган. Бу ўринда айрим ҳолларда баъзи мулоҳазалар, мутахассислар фикрлари мавжуд. Масалан, етакчи олим Р. Абдурасулов (2008) ўз тадқиқотлари доирасиниасосан шарқ яккакурашларининг ижтимоий-психологик, маънавий-тарбиявий аҳамияти ҳамда уларни амалга ошириш йўлларига қаратган. Мутахассисларнинг тадқиқотларига, илмий изланишлари натижаларига кўра сўнгги йилларда ёшлар асосан яккакураш спорт турларига катта қизиқиш билдираётганлигини айтиб ўтиш керак. Юқорида айтилганидек, ушбу спорт турларининг томошабоплиги, тезкор ва жангвор характерда эканлиги, кишини ҳар томонлама тарбиялаш имкониятларининг кенглиги ёшларнинг мазкур спорт турларига бўлган қизиқишларига сабаб бўлмоқда. Хусусан, Ўзбекистонда ҳам кўпгина ёшлар, асосан, болалар ва ўсмирлар яккакураш спорт турлари билан шуғулланишни ўзлари учун шараф деб билмоқдалар. Бунга сабаб қилиб, асосан ижтимоий-тарихий сабабларни кўрсатиш мумкин. Халқимиз қадимдан яккама-якка беллашулар кўринишидаги жисмоний ҳаракатлар (ҳозирги спорт турлари) – кураш, муштлашуш, қиличбозлик, найза отиш кабилар билан мунтазам шуғулланиб келишган. Бу жараённинг доимий ва узлуксиз тарзда давом эттирилиши халқимизнинг турмуш-тарзи ва яшаш шароитига сингиб кетган ҳамда ҳозиргача ўз таъсирини кўрсатиб келмоқда.

Яккакураш спорт турлари бўйича (масалан, кураш, дзюдо, самбо, каратэ, эркин ва юнон-рум кураши кабилар)халқаро спорт мусобақаларида эришилаётган натижалар ҳам ёшларнинг кўпинча мазкур спорт турларига бўлган қизиқишларига сабаб бўлмоқда. Моҳир спортчилар томонидан эришилаётган спорт ютуқлари мамлакатимиз ёш спортчилари учун намуна ва ўрнатилган вазифасини бажариши шубҳасиздир. Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, мамлакатимиз ёшларини турли салбий иллатлардан ҳимоялаш, ёт ғоялар таъсиридан сақлаш, қисқа қилиб айтганда ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда яккакураш спорт турларининг аҳамияти ва педагогик имконияти юқори саналади. Олиб борилган кузатишлар, адабиётларни ўрганиш, хулосалар чиқариш натижасида ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда яккакураш спорт турлари муҳим восита эканлигини таъкидлаб ўтиш керак. Мазкур жараённи амалга ошириш учун эса мураббийлар, айниқса, ёш спортчилар билан ишловчи мураббийлар, мутахассислар қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратишлари мақсадга мувофиқдир:

1. Машғуллотлар жараёнида спорт турининг тарихий тараққиёти, ривожланиш босқичлари ва маънавий-ахлоқий ҳамда фалсафий илдишлари тўғрисида шуғулланувчи ёшларга етарлича билим бериш.
2. Машғуллотларда ёш спортчилар орасида ўзаро ҳурмат, дўстлик, ҳамжиҳатлик ғояларига қаратилган тушунтириш ишларини ташкил қилиш.
3. Юқори малакали спортчиларнинг (масалан Олимпия Ўйинлари ғолиб ва совриндорлари, жаҳон чемпионлари ва ҳ.к) ҳаёт йўли, спорт фаолияти тарихи, уларнинг иродавий сифатлари тўғрисидаги маърузалар эшиттириш.

4. Машғулотлардан ташқари вақтларда жамоавий саёҳатлар уюштириш, оммавий тадбирларда қатнашиш, тарбиявий аҳамияти юқори бўлган суҳбатлар уюштириш.
5. Мураббий, мактаб ва ота-она ҳамкорлигини йўлга қўйиш ва ёшлар назоратини амалга оширишни такомиллаштириш.

Юқоридаги тадбирларнинг тўла амалга оширилиши яқкакураш спорт турлари орқали ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг энг муҳим ва таъсирчан воситаси саналади. Шунга кўра мураббийлар, мутахассислар ва соҳа ходимлари ҳар доим мазкур вазифаларни биринчи ўринга қўйишлари лозим. Мамлакатимиз ёшларини маънавий-ахлоқий тарбиялаш масаласи педагогларнинг, ота-оналарнинг ва, умуман, жамият ҳар бир аъзосининг устувор йўналишларидан бири бўлиб қолмоғи керак.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги Қонуни. Т., 2015 йил 4 сентябр. (Янги таҳрири)
2. Ж.Э. Эшназаров. Жисмоний маданият тарихи ва бошқариш. Тошкент - 2008.
3. Вояга етмаганлар назоратсизлиги ҳамда қаровсизлигининг олдини олишда оила, узлуксиз таълим муассасалари, маҳалла ва ҳуқуқ-тартибот органларининг ўзаро ҳамкорлиги. Республика илмий-амалий конференция материаллари. Гулистон – 2014. 232-бет.
4. Абдурасулов. Р. Шарқ яқкакураши ва шахс такомилли. Пед. фан.ном. дис. ... автореферати. Тошкент - 2008 йил.

Світлана Герасименко, Світлана Запара
(Дрогобич, Україна)

ОЦІНКА РІВНЯ СОМАТИЧНОГО ЗДОРОВ'Я УЧНІВ 10-Х КЛАСІВ

Постановка проблеми. Проблема зміцнення, збереження й покращення здоров'я все більш стає актуальною у зв'язку зі зниженням показників фізичного здоров'я дітей та учнівської молоді.

За даними вибіркового дослідження 36,4% учнів загальноосвітніх шкіл України мають низький рівень фізичного здоров'я, 33,5% – нижче середнього, 22,6% – середній і лише 6,7% – вище середнього, а 0,8% – високий [6].

Фізичне (соматичне) здоров'я – це стан організму, при якому показники основних фізіологічних систем лежать в межах фізіологічної норми і адекватно змінюються при взаємодії людини з зовнішнім середовищем. Чим вищий рівень фізичного здоров'я, тим менша вірогідність виникнення соматичної патології й простудних захворювань [3, 8].

Аналіз наукової літератури [4, 9] свідчить, що для його оцінки сьогодні пропонується декілька методик, з яких найбільш поширеною серед фахівців є експрес-оцінка Г.Л. Апанасенка [2].

Мета дослідження – визначити рівень фізичного (соматичного) здоров'я учнів 10-х класів.

Методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури, експрес-оцінка рівня соматичного здоров'я, методи математичної статистики.

Організація дослідження. Дослідження проводилося на початку 2015/2016 навчального року. У дослідженні взяли участь 72 учні 10-х класів (особи обох статей) однієї зі шкіл м. Дрогобича.

З метою визначення рівня фізичного здоров'я (РФЗ) учнів 10-х класів нами була використана експрес-оцінка рівня соматичного здоров'я Г.Л. Апанасенка [1], яка передбачає його розподіл на п'ять рівнів: низький, нижчий за середній, середній, вищий за середній, високий.

Результати дослідження та їх обговорення. Розподіл дітей за РФЗ дозволяє розкрити загальні закономірності їх захворюваності з урахуванням впливу ряду факторів, що відображають фізичний стан в повній мірі, на відміну від загальноприйнятої диференціації за медичними групами [7].

Дані розподілу обстежуваних за РФЗ дозволяють констатувати, що 20,31% хлопців мають низький рівень фізичного здоров'я, 46,22% – нижчий за середній та 33,47% – середній (Рис. 1).

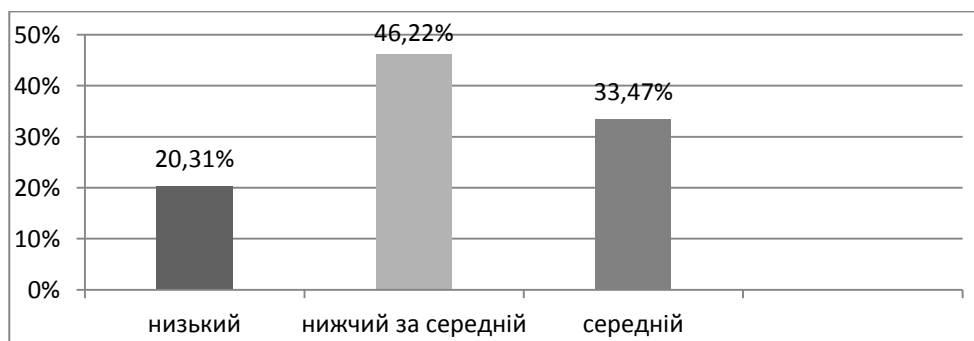

Рис. 1. Розподіл хлопців 10-х класів за рівнем фізичного здоров'я.

Результати проведеного нами дослідження свідчать про те, що серед обстежуваних дівчат 22,25% мають низький РФЗ, 40,02% – нижчий за середній, 35,17% – середній та 2,56% – вищий за середній (Рис. 2).

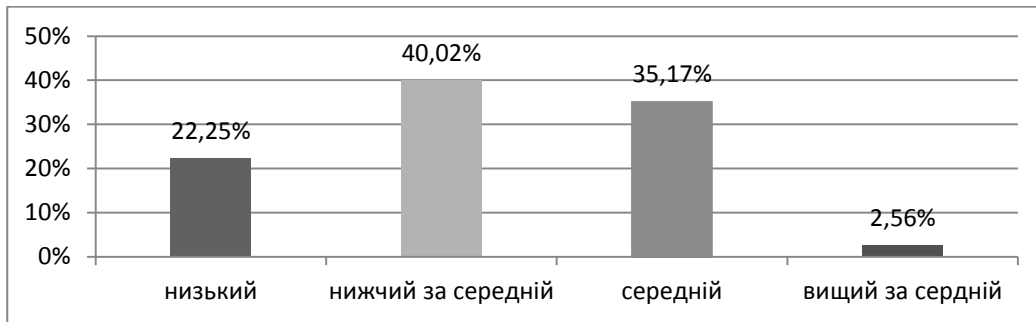

Рис. 2. Розподіл дівчат 10-х класів за рівнем фізичного здоров'я.

З метою якісної та кількісної оцінки рівня фізичного здоров'я обстежуваних школярів нами були проаналізовані індекси (індекс Руф'є, життєвий індекс, силовий індекс, індекс Робінсона), які входять до складу методики експрес-оцінки рівня фізичного здоров'я (Табл. 1), (Табл. 2).

Таблиця 1.

Середньостатистичні значення індексів соматичного здоров'я хлопців 10-х класів

Параметри фізичного здоров'я	Статистичний показник	
	\bar{x}	S
індекс Руф'є, у. о.	12,29	1,02
життєвий індекс, у. о.	48,51	5,98
силовий індекс, у. о.	49,18	5,89
індекс Робінсона, у. о.	80,92	7,87

Таблиця 2.

Середньостатистичні значення індексів соматичного здоров'я дівчат 10-х класів

Параметри фізичного здоров'я	Статистичний показник	
	\bar{x}	S
індекс Руф'є, у. о.	11,74	1,26
життєвий індекс, у. о.	46,02	5,96
силовий індекс, у. о.	43,22	5,94
індекс Робінсона, у. о.	78,26	7,35

На сьогоднішній день розподіл школярів на медичні групи здійснюється на основі показників індексу Руф'є, який характеризує функціональний стан серцево-судинної та дихальної систем. Порівняння середньостатистичних значень дало змогу встановити, що показники обстежуваних хлопців та дівчат є задовільними. На наш погляд, отримані дані є свідченням несприятливої реакції

серцево-судинної системи на фізичне навантаження та недостатнього рівня функціональних резервів міокарду.

Життєвий індекс характеризує функціональні можливості системи зовнішнього дихання і показує співвідношення ЖЕЛ до маси тіла. Аналіз середньостатистичних значень даного індексу свідчить про те, що у обстежуваних хлопців вони знаходяться на низькому рівні, а у дівчат – нижчому за середній.

Аналізуючи показники силового індексу, який виявляє співвідношення сили кисті до маси тіла, ми встановили, що як у хлопців, так і у дівчат він знаходиться в межах нижчого за середній рівня.

За даними дослідників [5] значення індексу Робінсона є важливим критерієм резерву та економізації функцій кардіо-респіраторної системи та свідчить про аеробні можливості школярів, при цьому чим нижчі значення даного індексу, тим вищі аеробні можливості організму.

Аналіз отриманих результатів даного індексу свідчить про те, що показники обстежуваних нами школярів знаходяться в межах середнього рівня.

Отримані результати дозволяють констатувати, що більшість обстежуваних нами школярів знаходяться поза межами безпечного рівня соматичного здоров'я.

Висновки.

Результати дослідження рівня фізичного здоров'я хлопців та дівчат 10 класів свідчать, що 20,31% хлопців мають низький рівень фізичного здоров'я, 46,22% – нижчий за середній, 33,47% – середній. Диференціація дівчат свідчить про те, що 22,25% школярок мають низький РФЗ, 40,02% – нижчий за середній, 35,17% – середній.

Важливо відмітити, що серед дівчат, які взяли участь у дослідженні, 2,56% мають вищий за середній

РФЗ. Нажаль, серед хлопців, які взяли участь у дослідженні, не було виявлено тих, чий рівень фізичного здоров'я можна характеризувати як вищий за середній та високий.

Література:

1. Апанасенко Г.Л. Експрес-скринінг рівня соматичного здоров'я дітей та підлітків: [метод. реком.] / Г.Л. Апанасенко, Л.Н. Волгіна, Ю.В. Бушуєв. – К.: КМАПО, 2000. – 12 с.
2. Апанасенко Г.Л. Інформативність різних методів оцінки рівня здоров'я дітей і підлітків / Г.Л. Апанасенко, Л.М. Волгіна, М.В. Морозов, Ю.В. Бушуєв // Тез. наук.-практ. конф. з міжнародною участю [«Стратегія формування здорового способу життя»], (Київ 19-20 жовтня 2000 р.). – К., 2000. – С. 152–155.
3. Апанасенко Г.Л. Эволюция биоэнергетики и здоровье человека / Г.Л. Апанасенко. – СПб.: МПП Петрополис, 1992. – 120 с.
4. Арєф'єв В.Г. Фізична культура в школі (молодому спеціалісту) : навч. посіб. [для студ. вищих навч. закладів] / В.Г. Арєф'єв, Г.А. Єдинак. – 3-є вид. перероб. і доповн. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2007. – 248 с.
5. Баевский Р.М. Оценка адаптационных возможностей организма и риск развития заболеваний / Р.М. Баевский, А.П. Берсенева. – М.: Медицина, 1997. – 236 с.
6. Вакулєнко О., Жаліло Л., Комарова Н., Левін Р., Солонєнко І. Стан здоров'я дітей і молоді України // <http://www.health.gov.ua/publ/conf.nsf>.
7. Гончарова Н.М. Автоматизовані системи контролю фізичного стану дітей молодшого шкільного віку в процесі фізичного виховання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. виховання і спорту: спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Наталія Миколаївна Гончарова. – К., 2009. – 20 с.
8. Карпман В.Л. Тестирование в спортивной медицине / В.Л. Карпман, З.Б. Белоцерковский, И.А. Гудков. – М.: Физкультура и спорт, 1988. – 207 с.
9. Круцевич Т.Ю. Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді : навч. посіб. / Т.Ю. Круцевич, М.І. Воробйов, Г.В. Безверхня. – К.: Олімп. література, 2011. – 224 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Герасименко Світлана Юрїївна.

**Світлана Герасименко, Світлана Запара
(Дрогобич, Україна)**

ОЦІНКА РІВНЯ ФІЗИЧНОЇ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ УЧНІВ 10-Х КЛАСІВ

Постановка проблеми. За останні роки обсяг навчального навантаження учнів зріс настільки, що викликані цим малорухомість, обмеження м'язових зусиль стають причиною захворювань, погіршення фізичного стану та фізичної працездатності [4, 9].

Показники, які характеризують фізичну працездатність, у сучасних підлітків значно нижчі, ніж у їх однолітків 80–90-х років, унаслідок чого близько половини хлопців та дівчат – не в змозі виконувати нормативи фізичної підготовленості, які передбачені шкільною програмою з фізичного виховання.

Зниження фізичної працездатності свідчить про порушення стану здоров'я. Ця залежність дає можливість використовувати дані про фізичну працездатність як діагностичний критерій для визначення адаптаційних можливостей організму і ступеня здоров'я дітей та підлітків.

Існують прямі та непрямі, прості та складні методи визначення фізичної працездатності. До числа простих методів відносять пробу Руф'є.

Використання проби Руф'є демонструє функціональні можливості серцево-судинної системи в умовах фізичного навантаження. При цьому, чим нижчий індекс Руф'є, тим більший адаптаційний резерв серцевого м'язу і максимальна аеробна здатність організму [3].

Оскільки найбільш доступним для використання в шкільних умовах методом визначення фізичної працездатності є проба Руф'є, саме на її основі нами був здійснений аналіз показників іспитованих школярів.

Зв'язок роботи з науковими темами. Робота виконана за планом НДР кафедри теорії та методики фізичного виховання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Мета дослідження – визначити рівень фізичної працездатності учнів 10-х класів.

Методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури, методи визначення рівня фізичної працездатності, методи математичної статистики.

Організація дослідження.

Дослідження проводилося на початку 2015/2016 навчального року. У дослідженні взяли участь 72 учні 10-х класів (особи обох статей) однієї зі шкіл м. Дрогобича.

Фізичну працездатність визначали за допомогою індексу Руф'є за результатами реакції серцево-судинної системи на навантаження [7].

У досліджуваного в положенні лежачи на спині протягом 5 хв., визначали пульс за 15 с. (P_1); потім протягом 45 с. досліджуваний виконував 30 присідань. Після закінчення навантаження досліджуваний лягав, при цьому в нього знову вимірюють пульс за перші 15 с. (P_2), а потім – за останні 15 с. першої хвилини періоду відновлення (P_3).

Оцінку працездатності здійснювали за формулою:

$$\text{Індекс Руф'є} = \frac{4 \times (P_1 + P_2 + P_3) - 200}{10} \text{ де}$$

P_1 – ЧСС за 15 с. на останніх хвилинах відпочинку, уд. · хв.⁻¹;

P_2 – ЧСС за перші 15 с. відпочинку після 30 присідань (за 45 с.), уд. · хв.⁻¹;

P_3 – ЧСС за останні 15 с. відпочинку після 30 присідань (за 45 с.), уд. · хв.⁻¹.

Оцінка індексу Руф'є представлена в (Табл. 1).

Таблиця 1.

Оцінка рівня фізичної працездатності за індексом Руф'є, у. о.

Рівень фізичної працездатності	Індекс Руф'є, у. о.
Високий	≤3
Добрий	4–6
Середній	7–9
Задовільний	10–14
Поганий	≥15

Результати дослідження та їх обговорення.

Серед школярів 10-х класів не було виявлено тих, чия працездатність можна характеризувати як добру або високу.

Найбільший відсоток школярів, а саме 87,68% хлопців та 71,62% дівчат мають задовільну працездатність.

Середній рівень фізичної працездатності притаманний 12,32% хлопців та 28,38% дівчат (Рис. 1), (Рис. 2).

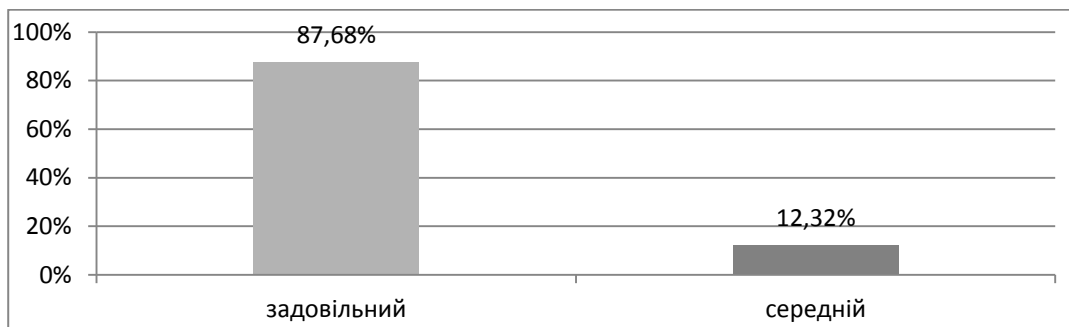

Рис. 1. Розподіл хлопців 10-х класів за рівнем фізичної працездатності.

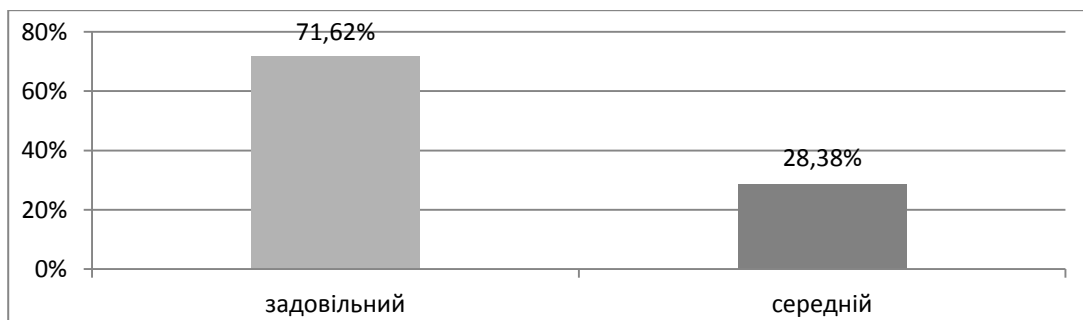

Рис. 2. Розподіл дівчат 10-х класів за рівнем фізичної працездатності.

Аналізуючи середньостатистичні значення показників обстежуваного контингенту за індексом Руф'є можемо констатувати, що як хлопці (\bar{x} ; S) 12,29; 1,02 (у. о.) (Табл. 2), так і дівчата 11,74; 1,26 (у. о.) (Табл. 3) мають задовільний рівень фізичної працездатності, що свідчить про несприятливу реакцію серцево-судинної системи на фізичне навантаження та недостатній рівень функціональних резервів міокарду.

Таблиця 2.

Середньостатистичні значення індексу Руф'є та рівень фізичної працездатності хлопців 10-х класів

Статистичний показник	Індекс Руф'є, у. о.	Рівень фізичної працездатності
\bar{x}	12,29	Задовільний
S	1,02	

Таблиця 3.

Середньостатистичні значення індексу Руф'є та рівень фізичної працездатності дівчат 10-х класів

Статистичний показник	Індекс Руф'є, у. о.	Рівень фізичної працездатності
\bar{x}	11,74	Задовільний
S	1,26	

Висновки.

1. У ході дослідження було визначено рівень фізичної працездатності учнів 10-х класів.
2. Серед школярів 10-х класів не було виявлено тих, чию працездатність можна характеризувати як добру або високу. Найбільший відсоток школярів, а саме 87,68% хлопців та 71,62% дівчат мають задовільну працездатність.
3. Середньостатистичні значення індексу Руф'є свідчать про те, що як хлопці, так і дівчата мають задовільний рівень фізичної працездатності.

Література:

1. Апанасенко Г.Л. Эволюция биоэнергетики и здоровье человека / Г.Л. Апанасенко. – СПб.: МПП Петрополис, 1992. – 120 с.
2. Аулик И.В. Определение физической работоспособности в клинике и спорте / Аулик И.В. – М.: Медицина, 1990. – 192 с.
3. Бережной В.В. Внезапная смерть при физич. нагрузках у детей и подростков // В.В. Бережной, Т.В. Марушко // Современная педиатрия. – 2009. – №6 (28). – С. 29–34.
4. Гнітецька Т.В. Організаційно-педагогічні умови оптимізації фізичного виховання учнів гімназій (10–13 років): автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту / Т.В. Гнітецька. – Луцьк, 1998. – 18 с.
5. Зайцева В.В. Оценка информативности эргометрических показателей работоспособности / В.В. Зайцева, В.Д. Сонькин, М.В. Бурчик // Физиология человека. – М., 1999. – № 6, т. 25. – С. 34 – 37.
6. Карпман В.Л. Исследование физической работоспособности у спортсменов / В.Л. Карпман, З.Б. Белоцерковский, И.А. Гудков. – М.: Физкультура и спорт, 1974. – 94 с.
7. Круцевич Т.Ю. Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді: навч. посіб. / Т.Ю. Круцевич, М.І. Воробйов, Г.В. Безверхня. – К.: Олімп. література, 2011. – 224 с.
8. Самоха Р.А. Інноваційні технології фізичного виховання студентів педагогічних університетів із застосуванням народних традицій: автореф. дис. канд. пед. наук: [спец.] 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Р.А. Самоха. – К., 2007. – 20 с.
9. Чижик В. Особливості фізичної працездатності школярів та гімназистів при різній організації уроків фізичної культури / Віктор Чижик, Наталія Денисенко // Сучасні проблеми фізичного виховання і спорту школярів та студентів України: матеріали Всеукр. наук. конф. – Суми: [б. в.], 2005. – С. 126–131.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Герасименко Світлана Юріївна.

**Богдан Кіндзер
(Львів, Україна)****ПОКАЗНИКИ ПСИХОФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ КВАЛІФІКОВАНИХ КАРАТИСТІВ СТИЛЮ КІОКУШИНКАЙ КАРАТЕ**

Постановка наукової проблеми та її значення. Ефективність тренувального процесу спортсменів, які займаються кіокушинкай карате, залежить від індивідуальних темпів зростання м'язової маси, оптимального дозування тренувальних навантажень. Однак встановлення рівня розвитку психофізичних якостей має ключове значення оскільки лімітують зростання спортивної майстерності та змагальної результативності спортсменів [1, 4-7].

У тренувальному процесі спортсменів, які займаються кіокушинкай карате, головна увага науковців та тренерів-практиків приділяється розробці базових тренувальних програм.

Мета роботи – проаналізувати програми занять по підготовці спортсменів до головних змагань з куміте в кіокушинкай карате. Визначити показники психофізичної підготовленості кваліфікованих спортсменів-каратистів стилю кіокушинкай.

У процесі досліджень застосовано такі методи досліджень, як аналіз літературних джерел, анкетування, методи математичної статистики, аналіз результатів. Проводилось тестування спортсменів КГ та ЕГ з допомогою програмного забезпечення «Effekton 2006».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Показники психофізичної підготовленості кваліфікованих каратистів стилю кіокушинкай карате.

Фахівцями в галузі спорту доведено [1-3, 5, 7], що тренувальний процес вважається керованим лише у тому випадку, коли в спортсменів відбувається підвищення своїх психофізичних якостей у відповідності до встановлених оптимальних параметрів. У ряді видів спорту було проведено низку досліджень з метою виявлення таких параметрів [1, 3-5].

Нами були проведені дослідження з метою встановлення рівня розвитку психофізичних якостей, що лімітують зростання спортивної майстерності та змагальної результативності каратистів. У тестуваннях приймали участь 120 спортсменів Львівської, Івано-Франківської, Одеської і Закарпатської областей, учасники Чемпіонату України, який проходив у м.Львів у 2010 році. Тестування проводились на базі Львівського державного університету фізичної культури викладачами кафедри «Фехтування, боксу та національних одноборств» та кафедри «Анатомії та фізіології». Дослідження проводились в комп'ютерному класі ЛДУФК із застосуванням програмного забезпечення «Effekton 2006».

За результатами тестувань проведених до початку змагань та під час їх проведенням з врахуванням результативності спортсменів (1-5 місце) було сформовано контрольну та експериментальну групи, в яку ввійшли спортсмени Львівської та Одеської областей в кількості 28 чоловік. У кожній з груп налічувалась однакова кількість спортсменів – 14, які за результатами варіабельності серцевого ритму були поділені за трьома групами – ваготоніки, нормотоніки та симпатикотоніки за кваліфікацією від 3-ю до 2-го дану по пояській кваліфікації прийнятій в міжнародній системі кіокушинкай карате (1 розряду до майстра спорту в загальноприйнятій системі в Україні). Вік спортсменів складав від 18 до 26 років.

Такий підхід дозволив згрупувати, дослідити та узагальнити основні психофізичні якості кваліфікованих каратистів у названих двох групах відповідно до тестів, що наведені у розділі 2.

Показники визначених тестів комп'ютерної програми Effecton 2006 контрольної та експериментальної груп до початку експерименту.

Перший етап дослідження передбачав визначення певних психофізичних показників контрольної та експериментальної груп до початку експерименту.

Таблиця 1.

Показники латентного часу простої та складної реакцій, розподілу та обсягу уваги контрольної та експериментальної груп перед початком експерименту

Показники	Латентний період рухової реакції (мс)	Реакція на об'єкт, що рухається (мс)	Середній час опрацювання таблиць Шульце (с)	Опрацювання таблиць Шульце (бали макс 9)	Швидкість впрацювання	Психічна стійкість
Контрольна, X	303,29	97,93	50,29	4,29	1,07	1,05
σ	55,70	54,08	26,38	2,43	0,27	0,21
V, %	18,37	55,22	52,45	56,73	26,24	19,46
Експериментальна, X	307,60	105,87	47,27	4,07	1,06	1,02
σ	40,18	52,03	12,01	2,19	0,21	0,15
V, %	13,06	49,14	25,41	53,77	20,54	14,69

Визначено, що величина **латентного часу рухової реакції** на світловий подразник (табл. 1) у спортсменів контрольної групи становить $303,29 \pm 55,70$ мс, що вказує на середній рівень сенсомоторної реакції. У спортсменів експериментальної групи середнє значення прихованого часу простої реакції становить $307,60 \pm 40,18$ мс, що фактично знаходиться на одному рівні із контрольною групою (різниця 1%), та свідчить про середній рівень простої рухової реакції. Коефіцієнти варіації свідчать про незначні індивідуальні коливання в обох групах, при цьому показники експериментальної групи ($V=13,06\%$) є більш однорідними, аніж показники контрольної групи ($V=18,37\%$).

Реакція на рухомий об'єкт є показником сили нервових процесів, тобто працездатності головного мозку, що проявляється в здатності студентів довго зосереджувати увагу на виконанні роботи з диференціювання позитивних і гальмівних подразників в індивідуально високому темпі протягом заданого періоду часу і вимагає збереження концентрованого збудження у тих самих нервових елементах.

Нашими дослідженнями було встановлено, що середній час реакції на об'єкт, що рухається, у контрольній групі становить $97,93 \pm 55,22$ мс. Середній показник експериментальної групи складає $105,87 \pm 49,14$ мс, що на 8,1% ($P < 0,01$) більше (тобто гірше) від результатів контрольної групи. Коефіцієнти варіації (вищі від 45%) свідчать про значні індивідуальні коливання в обох групах, що вимагає застосування диференційованих методик у процесі удосконалення швидкості реагування спортсменів. Отримані нами показники прихованого часу реакції на об'єкт, що рухається, відповідають фактично середньому значенню для нетренованих осіб.

Дуже значний розкид величин прихованого часу простої, а особливо – складної рухової реакції, свідчать про суттєво низьку швидкість реагування в окремих спортсменів, що створює необхідність їх удосконалення.

Розподіл та об'єм уваги визначали за допомогою таблиць Шульте.

Було з'ясовано, що ефективність роботи (середнє значення опрацювання 5-ти таблиць) в обстежених нами спортсменів контрольної групи знаходилася на достатньому рівні, оскільки середній час проходження кожної таблиці перебував у межах $50,29 \pm 26,38$ с. У спортсменів експериментальної групи цей показник є дещо кращим $47,27 \pm 12,01$, аніж у попередньої групи, проте також знаходиться на достатньому рівні. Щодо індивідуальних відмінностей в групах, то вони були значними у контрольній групі ($V = 52,45\%$), та дещо меншими, близькими до нормальної однорідності, у експериментальній групі ($V = 25,41\%$), що свідчить про недостатній розвиток просторового розподілу і обсягу уваги в частини обстежених спортсменів, і формує передумови для поліпшення їхньої психофізичної підготовленості.

Ступінь впрацювання (відношення тривалості опрацювання 1-ї таблиці до середнього часу опрацювання таблиць) у спортсменів контрольної групи був низьким ($> 1,0$) і складав у середньому – $1,07 \pm 0,27$ умовних одиниць. У спортсменів експериментальної групи спостерігається ідентична ситуація – $1,06 \pm 0,21$ умовних одиниць. Однорідність контингенту – близька до нормальної ($V_{\text{контр}} = 26,24\%$, $V_{\text{екс}} = 20,54\%$).

Середнє значення **психічної стійкості** (відношення тривалості обробки 4-ї таблиці до тривалості обробки 5-ти таблиць Шульте) контрольної групи складало $1,05 \pm 0,21$ умовних одиниць, що свідчить про низький рівень психічної стійкості спортсменів. Водночас, значення психічної стійкості спортсменів експериментальної групи фактично не відрізнялося – $1,02 \pm 0,15$ умовних одиниць, що свідчить про низький рівень. Однорідність контингенту в обох групах нормальна ($V_{\text{контр}} = 19,46\%$, $V_{\text{екс}} = 14,69\%$).

Позатим оцінка просторового розподілу й обсягу уваги у досліджуваного нами контингенту спортсменів контрольної групи була середньою і становила $4,29 \pm 2,43$ балів (із 9-ти максимальних). Подібна картина спостерігається і у спортсменів експериментальної групи $4,07 \pm 2,19$ балів, що свідчить про недостатній розвиток просторового розподілу та обсягу уваги і обґрунтовує необхідність покращення психофізичної підготовленості обстежуваних спортсменів. При чому індивідуальні відмінності в контрольній та експериментальній групах було значними – $V_{\text{контр}} = 56,73\%$, $V_{\text{екс}} = 53,77\%$ відповідно.

Таблиця 2.

Результати теплінг-тесту і тесту Люшера контрольної та експериментальної груп перед початком експерименту

Показники	Показник динамічної працездатності (у. о.)	Лабільність рухового апарату (у. о.) з 10-ти	Сума відхилення від аутогенної норми (бали)	Аутогенна норма (бали)	Вегетативний коефіцієнт (у.о.)	Рівень тривожності (бали)
Контрольна, X	269,29	5,50	13,64	3,64	1,36	1,57
σ	84,76	1,99	4,99	0,74	0,81	1,55
V, %	31,18	36,59	36,55	20,45	59,42	98,95
Експериментальна, X	275,20	5,67	11,60	3,13	1,26	1,27
σ	95,56	2,16	6,10	1,06	0,46	1,39
V, %	34,72	38,12	52,62	33,83	36,59	109,50

Отримані значення показника **динамічної працездатності** (за теплінг-тестом) – $269,29 \pm 84,76$ умовних одиниць у спортсменів контрольної групи та $275,20 \pm 95,56$ умовних одиниць у спортсменів експериментальної групи (з 500 можливих) вказують на середню силу нервових процесів (табл. 2).

Значні відмінності між двома групами не спостерігалися, хоча в середині кожної з груп проглядалися значні індивідуальні коливання ($V_{\text{контр}} = 31,18\%$, $V_{\text{екс}} = 34,72\%$).

Водночас, у обстежених нами контрольній та експериментальній групах були виявлені середні величини **лабільності** – $5,50 \pm 1,99$ умовних одиниць у спортсменів контрольної і $5,67 \pm 2,16$ умовних одиниць у спортсменів експериментальної групи (з 10-ти можливих). Достатня стабільність кількості натискань кожні 10 с свідчить про вищу від середньої рухливість нервових процесів у спортсменів. Так,

різниця у кількості натискань між першими і останніми 10-ма секундами теплінг-тесту коливалася у межах 15-ти натискань.

Показники тесту Люшера свідчили, що в середньому величина аутогенної норми обстеженої нами контрольної групи становила $3,64 \pm 0,74$ одиниць, експериментальної групи – $3,13 \pm 1,06$ умовних одиниць, розбіжності у показниках – достовірні ($P < 0,05$). Сумарне відхилення від аутогенної норми у спортсменів, обстежених нами, становило у контрольної групи – $13,64 \pm 4,99$ одиниць, у експериментальної – $11,60 \pm 6,10$ умовних одиниць. Отримані результати вказують на оптимальний емоційний стан у двох групах спортсменів.

Вегетативний коефіцієнт у спортсменів контрольної групи в середньому складав $1,36 \pm 0,81$ умовних одиниць, та експериментальної – $1,26 \pm 0,46$ умовних одиниць, що свідчить про урівноваженість вегетативного балансу організму. Проте суттєві величини коефіцієнтів варіації у експериментальній групі ($V=36,59\%$) і, особливо, у контрольній групі ($V=59,42\%$) свідчать про суттєвий індивідуальний розкид. Так, оптимальні значення вегетативного коефіцієнту (0,9 – 1,4) були виявлені у кожного 4-го спортсмена (23,13% спортсменів контрольної групи і 28,37% спортсменів експериментальної групи). Третина (35,6%) спортсменів контрольної групи і половина (54,17%) спортсменів експериментальної групи – характеризувалися величинами вегетативного коефіцієнту у межах 1,5 – 3,0, що свідчить про дещо надмірну активацію симпатичної системи, доцільну під час виконання тестів. У незначної частини обстежуваного контингенту (3,46% спортсменів контрольної і 7,23% спортсменів експериментальної групи) спостерігалася надмірна активація симпатичної системи (вегетативний коефіцієнт $> 3,0$). Ще у 20,58% спортсменів контрольної групи та 38,19% спортсменів експериментальної вегетативний коефіцієнт був нижчим від 1,0, що супроводжується посиленням парасимпатичного впливу. Це може свідчити про знижений рівень збудливості, переважання тону парасимпатичної нервової системи, наявність тенденції до економізації зусиль при виконанні роботи.

Рівень тривожності, за даними тесту Люшера у групі обстежених нами спортсменів був середнім як у експериментальній так і у контрольній групах ($1,57 \pm 1,55$ умовних одиниць у контрольній і $1,27 \pm 1,39$ умовних одиниць у експериментальній групі). У даних групах рівень тривожності коливався у значних межах – від 0,0 до 10,0 у.о., тому вибірка була надто неоднорідною ($V_{\text{контр}}=98,95\%$, $V_{\text{екс}}=109,50\%$).

Високі показники притаманні для 8,0% спортсменів контрольної групи ($> 3,0$ умовних одиниць) і 14,15% спортсменів експериментальної групи ($> 5,0$ умовних одиниць), що може свідчити про низький рівень психоемоційної стійкості та значну вегетативну реактивність у невеликій кількості обстежених нами осіб.

Таким чином, проведені дослідження дозволяють стверджувати, що психофізіологічні показники спортсменів відповідають нормативному рівню для нетренованих осіб; їх аналіз вказує на наявність у каратистів середнього рівня простої та складної сенсомоторних реакцій, середню силу нервових процесів та середній рівень лабільності нервової системи, вищу від середньої рухливість нервових процесів, достатній рівень розподілу та об'єму уваги, проте низькі рівні впрацювання та психічної стійкості.

Суттєві індивідуальні коливання практично усіх психофізіологічних показників (часу простої та складної реакції, динамічної працездатності, ефективності опрацювання таблиць Шульте, за винятком показника психічної стійкості спортсменів, лабільності та тривожності, суми відхилень від аутогенної норми та оцінки аутогенної норми, вегетативного коефіцієнту) свідчать про необхідність розробки диференційованих програм удосконалення цих показників спортсменів.

Висновки

Отже, розподіливши на дві рівні групи (Контрольну та Експериментальну) спортсменів каратистів Львівської та Одеської областей у кількості 28 чоловік, ми визначили певні їхні психофізичні властивості, за такими тестами як: час простої рухової реакції, час реакції на предмет, що рухається, теплінг-тест, тестування стійкості уваги та динаміки працездатності, тест на наявний рівень психічного та фізичного здоров'я. У ході тестування нами виявлено, що суттєвих розбіжностей між показниками груп немає, а відтак, групи однорідні.

Подальші дослідження варто присвятити детальнішому вивченню психофізичних показників висококваліфікованих спортсменів каратистів.

Література:

1. Властивості нервової системи та психоемоційний стан студентів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації /Б.М.Кіндзер, І.Р. Боднар, Л. С. Вовканич, Т.І. Дух // Слобожанський науково-спортивний вісник.–2012. – №3. – С. 94–98.
2. Дегтярев И. П. Управление предсоревновательной подготовкой и послесоревновательными состояниями в видах единоборств, имеющих деление на весовые категории : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / И. П. Дегтярев. – Москва, 1987. – 52 с.
3. Жбанков О. В. Компьютеризированная система как средство управления психофизическим состоянием спортсмена / О. В. Жбанков, А. Н. Лебяжьев // Теория и практика физического воспитания. – 1994. – № 11. – С. 46–48.
4. Зміни варіабельності серцевого ритму осіб різного віку під впливом стресових чинників /Б. Дикий, Л.Вовканич, А. Власов, Б.Кіндзер // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2013.–№ 3.– С. 40–44.

5. Кіндзер Б. Значення та роль психологічної підготовки у формуванні передстартового стану спортсмена-каратиста при підготовці до головних змагань з куміте в кіокушинкай карате / Богдан Кіндзер // Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії : зб. наук. пр. XX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Переяслав-Хмельницького ун-ту. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – С. 120–123.
6. Кіндзер Б. Значення психологічної підготовки спортсмена при підготовці до головних змагань з куміте в кіокушинкай карате / Богдан Кіндзер // Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії : зб. наук. пр. XX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Переяслав-Хмельницького ун-ту. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – С. 165–173.
7. Кіндзер Б. Оцінка функціонального стану кваліфікованих спортсменів – каратистів / А.Дунець-Лесько, Л.Вовканич, Б.Кіндзер // Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фіз. виховання, спорту і здоров'я людини. – Львів, 2009. – Вип. 13. – С. 67–70.

Науковий керівник:

кандидат наук з фізичного виховання Бережанський Віктор Олегович.

Александр Коцеев
(Днепропетровск, Украина)

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОДГОТОВКИ К СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ТХЭКВОНДО

Актуальность. Тхэквондо ВТФ, как олимпийский вид спорта, приобретает все большую популярность не только в мире, но и в нашей стране. Возросшая конкуренция среди спортсменов различных возрастов диктует нахождения новых подходов к подготовке спортсменов и эффективного участия их в соревнованиях. Тхэквондо относится к ациклическим видам спорта. Движения в нем совершаются с переменной интенсивностью и носят скоростно-силовой характер. Мощность работы во время боя – субмаксимальная. Все действия тхэквондиста, применение тех или иных ударов или защит, их интенсивность определяется поведением противника и складывающейся обстановкой [1; 5].

Хотя, сравнивая со структурой боя бокса, тхэквондо отличается меньшей интенсивностью ведения поединка, что связано с большим энергозатратами, которые могут быстро привести к утомлению и тем самым снизить эффективность боя. Наиболее характерной особенностью деятельности тхэквондиста является то, что в связи с опасностью получения сильного удара все физические нагрузки выполняются на фоне повышенных эмоциональных возбуждений [2; 7]. Воспитание способности к рациональному мышечному расслаблению составляет столь же существенную сторону процесса физической подготовки спортсмена, как и совершенствование способности к мышечным напряжениям [3; 4].

Цель исследования.

Теоретически обосновать методику рационального мышечного расслабления при подготовке тхэквондистов к соревновательной деятельности на этапе специализированной базовой подготовки.

Задачи:

1. Проанализировать состояние вопроса о влиянии рационального мышечного расслабления на физическую и техническую подготовленность спортсменов-тхэквондистов.
2. Разработать методику, повышающую экономизацию движений и определить ее эффективность при подготовке к соревновательной деятельности в тхэквондо.

Методы исследований: анализ литературных источников; педагогическое наблюдение; метод экспертных оценок; педагогический эксперимент; методы математической статистики.

Организация исследований

Исследования проводились в СК «ОЛИМП» г. Днепропетровска и Новомосковска.

Объектом исследования были спортсмены-тхэквондисты 12-14 лет, имеющие спортивную квалификацию 3-2 разряд по тхэквондо ВТФ. Численный состав контрольной и экспериментальной групп составил по 15 человек в каждой. В соответствии с поставленными задачами исследования проводились поэтапно.

Соревновательная деятельность в тхэквондо является составной частью в подготовке тхэквондиста любой квалификации, а эффективность ее зависит от большого количества факторов и в первую очередь определяется уровнем физической и технической подготовленности. Поэтому, важным показателем эффективности соревновательной деятельности является воспитание способности у спортсмена контролировать степень напряжения и расслабления мышц и мышечных групп при выполнении отдельных технико-тактических задач [4; 6].

До того как произойдет движение, должно произойти изменение напряжения на обеих сторонах суставов, которые должны двигаться. Эффективность этой мышечной групповой работы является одним из факторов, которые определяют пределы скорости, выносливости, силы, подвижности и точности при выполнении ударов, защит и передвижений. В статическом или резистивном медленном действии, как удержание тяжелой штанги, мышцы на обеих сторонах суставов работают с сильным напряжением,

фиксируют тело в желаемом положении. Когда же происходит быстрое движение, как при ударе или беге, мышцы, выполняющие работу на одной стороне сустава сокращаются, а на противоположной удлиняются для того, чтобы выполнить движение. На обеих сторонах сустава в мышцах, существует напряжение, но на стороне удлинения оно значительно уменьшается. Любое чрезмерное изменение напряжения в удлиняющихся мышцах действует как тормоз, и таким образом замедляет и ослабевает движение. Такое антагонистическое действие увеличивает энергозатраты мышечной работы, приводя к раннему утомлению. Когда ставится новая задача с отличительными требованиями от интенсивности, нагрузке, скорости, повторению или длительности, то требуется полностью новая модель "нейропсихологической настройки". Таким образом, утомление приобретает в новой деятельности, появляется не столько от использования других мышц, сколько из-за торможения, вызванного неправильной межмышечной координацией [1; 2].

Излишняя мышечная напряженность может проявляться не только на начальной стадии формирования двигательного навыка, но и в хорошо разученных двигательных действиях, когда, например, они выполняются с предельной мобилизации силовых и скоростных возможностей, а также под влиянием утомления, сложных стрессовых ситуаций (например, во время ответственных соревнований) и других причин.

Всем этим обусловлена необходимость системного применения средств, методов и методических приемов, специально направленных на совершенствование способности регулировать мышечный тонус, исключать излишнюю мышечную напряженность, рационально расслаблять мышцы.

Непременным условием предупреждения и преодоления мышечной напряженности является формирование адекватной установки на расслабление, которая предусматривала бы как необходимую степень расслабления мышц в состоянии покоя, так и по возможности свободное, раскрепощенное выполнение двигательных действий, в том числе и тогда, когда они связаны с предельной мобилизацией усилий. Для выработки такой установки нужны систематическое подкрепление ее, в частности достаточно частое напоминание о значении рационального расслабления [5; 7].

Важную роль в совершенствовании способности к произвольному расслаблению мышц является использование методических приемов, способствующих исключению прежней напряженности при выполнении двигательных действий. Таковыми в частности являются:

1. сосредоточение внимания на сочетании фазы расслабления с форсированным выдохом, способствует расслаблению по механизму моторно-висцеральных рефлексов;

2. выполнение отвлекающе-раскрепощающих заданий типа:

- переключать зрительный самоконтроль с процесса движений на обстановку действий;
- пронаблюдать за особенностями движений партнера;

3. использование эффекта облегчения действий за счет:

- выполнение только определенных ударов в процессе тренировочного поединка;
- выполнение ударов с меньшей силой и скоростью во время тренировочного поединка;
- увеличение количества поединков, а также поединков со спортсменами разных весовых категорий;

4. использование сауны, релаксационного массажа и т.д.

Предложенная методика показала высокую информативность и корреляционную взаимосвязь между параметрами тренировочной работы и показателями соревновательной деятельности (коэффициент атаки, защиты, боевых действий и выносливости).

На основе анализа литературных источников и собственного опыта мы считаем, что, используя вышеперечисленные методические приемы можно повысить эффективность физической и технической подготовленности спортсменов к соревновательной деятельности в тхэквондо.

Литература:

1. Волков Л.В. Физические способности детей и подростков.- К.: Здоров'я, 1981.- 116 с.
2. Зациорский В.М. Физические качества спортсмена.—М.: Физкультура и спорт, 1970.—200 с.
3. Келлер В.С. Некоторые психологические и тактические особенности соревновательной деятельности спортсмена. —Теория и практика ФК. —1983, 6. —с 47.
4. Новиков А.А. с соавт. Функциональные системы управления подготовкой спортсменов в различных видах единоборств. —Теория и практика ФК. -1983, 11. —с 20.
5. Park Yeon Hwan, Seabourne Thomas. Tae Kwon Do Techniques & Tactics (Martial Arts Series). — Human Kinetics Publishers, 1997. 181 p.
6. Perez Herb. The Complete Taekwondo for Kids. — Lowell House Publishing, 1998. — 88 p.
7. Zemper E.D., Pieter W. Two-year prospective study of injury rates in national TAEKWONDO competition// Medicine and Science in Sports and Exercise 22(2):S130. — 1990.

СПОРТДА ИҚТИДОРЛИ ҚИЗЛАРГА ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ТАЪЛИМИНИ ЧУҚУР СИНГДИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация: Ушбу мақолада асосан спортчи қизларни етук спортчи мутахассис қилиб тарбиялаш, қизларнинг жисмоний тарбия ва спорт фаолияти бўйича мутахассис касб эгаси бўлишга замин тайёрлаш лозимлиги тўғрисида фикр юритилади.

Калим сўзлар: Жисмоний тарбия, спорт, соғломлаштириш, педагогик жараёнлар, иқтидор, тадқиқот, соғлом ва ҳ.к.

Ўзбекистон республикасининг жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида янги таҳрирдаги (6.08.2015) қонунда аҳолининг соғлигини муҳофаза қилиш ва доимий равишда яхшилаб бориш, айниқса ўқувчи ёшларнинг жисмоний баркамоллигини замонавий таълим асосида тарбиялаш, иқтидорли ёшларни, шунингдек қизларни спортга жалб этиш асосий вазифалардан бири қилиб қўйилган.

Жисмоний тарбия дарслари, спорт машғулоти ва оммавий соғломлаштириш спорт тадбирларида спортдаги иқтидорли қизларни танлаш, уларни спортга сафарбар этиш, шу асосда етук спортчи қилиб тарбиялаш қизларнинг жисмоний тарбия ва спорт фаолияти бўйича мутахассис-касб эгаси бўлишига замин тайёрлайди. Бу эса жисмоний тарбия ўқитувчилари, ота-оналар олдида турган муҳим муаммодир. Тадқиқотнинг ушбу масалада қаратилиши – мавзунинг долзарблигини исботлайди.

Тадқиқотнинг мақсади: маҳаллий миллат қизларини ҳар томонлама баркамол қилиб тарбиялашда жисмоний тарбия ва спорт соҳасида касб танлаш ва унга эришиш йўлларини очиб беришдан иборат. Шу асосда эса:

1. Замонавий таълимда жисмоний тарбия ва спортнинг ижтимоий-педагогик жараёнларини давр талаблари асосида таҳлил этиш;
2. Спортда иқтидорли қизларнинг ўқув жараёнида касбий йўналишларни танлашдаги фаолиятларини (касбий тафаккур) ўрганиш;
3. Жисмоний тарбия ва спорт фаолиятида ўқитувчи ҳамда мураббийликка бўлган қизиқиш ҳамда эътиқод йўлларини ишлаб чиқиш;

Тадқиқот жараёнида қуйидаги усуллардан фойдаланилди яъни;

Муаммога доир меъёрий ҳуқуқий манбалар ва махсус адабиётларни таҳлил қилиш;

Ўқувчи ва спортдаги иқтидорли қизлар билан суҳбат, савол-жавоб (сўровнома-анкета), кузатиш каби ижтимоий – педагогик тадқиқот олиб бориш;

Тадқиқот натижаларини замонавий техник воситаларида (компютер, мобиль телефон ва ҳ.к.) математик-статистик усулда ишлаб чиқиш ва хулосаларга келиш.

Тадқиқот натижалари қуйидаги йўналишларда қисқартирилган ҳолда баён этилди.

1. Энг кичик ёшдаги болалиқдан бошлаб энг кексалик давригача инсонларни соғлом, тетик, эпчил, чаққон, чидамли, полвон қилиб тарбиялашда жисмоний тарбия воситаларини ижтимоий- тарбиявий хусусиятларини билмайдиганлар ҳозирги даврда топилмаса керак. Чунки, улар тиббиёт олами ҳамда жисмоний тарбия таълими илмий жиҳатдан асосланиб, синов-тажрибалардан ўтиб ҳаёт ва турмушга тобора чуқур сингиб бормоқда.

Бу йўлда хотин-қизларнинг жисмоний тарбия ва спорт билан астойи дил шуғулланишлари кундалик соғлом турмуш тарзида намоён бўлмоқда. Бунинг асосий сабаб ва омиллари эса:

Тиббиёт ва жисмоний тарбия таълимида «Оналик ва болалик», «Соғлом она-соғлом бола», «Соғлом авлод» давлат дастурларидаги мақсад ҳамда вазифалар ўз ифодасини топган;

Оила ва мактабгача болалар тарбия муассасаларида жисмоний тарбия билан қиз болаларни соғломлаштириш, уларнинг амалий ҳаракат фаолиятларини тўғри бошқаришга ўргатиш амалга оширилмоқда;

Умум ўрта таълим мактабларда ўқувчи қизларнинг саломатлиги, жисмоний тайёргарлиги ва муайян бир йўналишдаги (спорт тури, машғулоти, ўйинлар) қизиқиш ва эътиқодларига эътибор кучайтирилмоқда;

Иқтидорли қизларни спорт мактабларига жалб этиш, синов-тажрибалар асосида уларни катта спорт билан шуғулланишга тайёрлаш ишлари жадал суръатлар билан олиб борилмоқда.

Шу тўғрисида қизлар орасида спортнинг гимнастика, енгил атлетика, сувда сузиш, спорт ўйинлари ва ҳатто эркалар спорт-кураш, футбол, оғир атлетика, қўл кучини синаш, шарқона якка курашлар билан шуғулланишлари одатга айланмоқда. Уларни фақат шаҳар-туман, вилоят ва республика миқёсида ўтказилиб борилаётган нуфузли мусобақалардагина эмас, ҳатто марказий, Осиё ва Жаҳон миқёсида ўтказилаётган биринчиликлар, Халқаро турнирлардаги эришилаётган улкан ғалаба ва ютуқлар тимсолида кўриш мумкин.

2. Ёш авлод тарбиясига эътибор давлатимиз сиёсатининг энг муҳим нуфузли йўналишларидан бирига айланган. Чунки, ёшлар-келажагимиз. Шу сабабдан фарзандлар ҳозирги авлоддан кўра ақлли, билимдон, бахтли, муҳими эса соғлом бўлишлари керак. Бу йўлда жисмоний тарбия ва спортнинг ўзига хос ижтимоий –тарбиявий хусусиятлари устувор эканлигини инкор этиб бўлмайди. Масалага шу назар билан

қаралса, юртимиз қизларининг нуфузли спорт мусобақаларида эришаётган баъзи бир далилларни келтириш мақсадга мувофиқдир:

2000 йилдан буён ўтказиб келинаётган узлуксиз «Умид ниҳоллари», «Баркамол авлод», «Универсиада» мусобақаларида иштирок этаётган ўқувчи ва талабалар орасида қизларнинг сони қарийиб ярмини ташкил этмоқда;

Республикада спортнинг 30 дан ортиқ тури бўйича ўтказилаётган чемпионатлар, халқаро турнирларда иштирок этаётган қизлар кун сайин ортиб бормоқда;

Марказий Осиё, Осиё ва Жаҳон биринчиликлари, Осиё ўйинларида қатор спорт турлари бўйича ғолиблик ва ютуқларни қўлга киритаётган қизлар сони тобора кўпаймоқда. Бу йўлда энг сўнгги далилларга ишора қилишса;

Ситора Ҳамидова ёшлигидан югуриш машқларига қизиқиб спорт билан шуғулланиш натижасида ТермизДУ Жисмоний тарбия факультетида таҳсил олди ва спортда катта ютуқларга эришиб, қатор Халқаро турнирларда иштирок этди. Натижада эса 2015 йилнинг 22-30 август кунлари Пекинда (Хитой) махсус енгил атлетиканинг марафон югуриши бўйича Жаҳон биринчилигида ва Рио-де-жанеро шаҳрида (Бразилия) бўлиб ўтадиган XXXI олимпия ўйинларида қатнашиш ҳуқуқига эга бўлди.

Тоиландда енгил атлетика бўйича мамлакат очик чемпионатида баландликка сакрашда Юркевская А.- олтин, С.Саъдуллаева кумуш медали соҳиби бўлишди.

Германияда (Штутгард шаҳри) бадий гимнастика бўйича Жаҳон чемпионатида иштирок этган терма жамоамиз 56 давлат вакиллари орасида 8 нафар қизлар Ватан шарафини ҳимоя қилишди. Назарикова Е., Сердюкова А. ва Давлатова А. шахсий кураш мусобақаларида 136.565 балл жамғариб, умум жамоа ҳисобида 8-ўринни эгаллашди. Бу эса XXXI олимпия ўйинларида иштирок этишга лицензия берувчи иккинчи босқич мусобақасида қатнашиш ҳуқуқини беради.

Японияда 17-23 август кунлари Шатакан каратэ-до бўйича ўн иккинчи Жаҳон чемпионатида спортчиларимиз 15 та олтин, 8 та кумуш ва 12 та бронза медалларини қўлга киритди. Улар орасида Айсеним Аманберганова, зулайхо Бобоевалар олтин медални қўлга киритишга сазовор бўлдилар.

Жанубий Кореянинг Чунчеон шаҳрида 22-27 август кунлари Таэквандо (WTF) бўйича «когао» «орен-2015» Халқаро турнирида Ўзбекистон спортчилари 19 та олтин, 16 та кумуш ва 10 та бронза медаллари соҳиби бўлишди. Бунда эса Нигора Турсункулова, Севинч Муҳаммаджонова каби спортчи қизларимиз Ватан шарафи учун баҳсларда мувоффақиятли иштирок этишди.

Таъкидлаш жоизки, баландликка сакраш бўйича С.Радзивил, етти курашда Е.Воронин, Рио-де Жанерода (Англия) бўладиган XXXI олимпияда ўйинларида иштирок этиш ҳуқуқига эга бўлишди.

Ҳар бир вилоятда футбол бўйича хотин-қизлар жамоаси ташкил этилиб, улар Республика Олий ва биринчи табақаларда ўтказилаётган мусобақаларда иштирок этмоқда. «Анджон қизлари», «Тумарис», (Хоразм), «Жиззах», «Қирқ қиз», (Нукус), «Севинч» (Қашқадарё), Зомин, (Жиззах вилояти) каби футбол клублари минифутбол бўйича мунтазам равишда биринчиликларда иштирок этмоқда.

Умуман айтганда яна бошқа спорт турларида ҳам хотин-қизларнинг фаол иштирок этиши тобора кенгайиб бормоқда. Бу ижобий жараёнлар эса иқтидорли спортчи қизларни жисмоний тарбия ва спорт фаолияти бўйича мутахассис кадрлар бўлиб этишишларига амалий жиҳатдан замин бўлмоқда.

ЎзР болалар спортини ривожлантириш жамғармаси хомийлик кенгашида вазифа қилиб қўйилган тадбирларда тўла амалга оширилиб, БЎСМлар сони тобора ошиб бормоқда. Бунда энг муҳим бўлган спорт турлари бўйича гуруҳлар ҳам кўпайиб, шуғулланувчилар оқими кенгаймоқда. Бу эса мутахассис кадрларни тайёрлаш, уларни малакаларини узлуксиз ошириб боришни тақозо этмоқда. Бу муаммолар ечимини ҳал этишда Республика Президентининг «Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида»ги фармони (12 июн 2015 йил) муҳим аҳамиятга эга.

Мухтасар қилиб айтганда иқтидорли қизларни спортга жалб этиш ва уларни бу йўлда юқори даражага кўтаришда энг аввало ўқитувчи-мураббийларнинг маҳорати, замонавий таълим асосида жисмоний тарбия ва спорт бўйича ёшларни касбга йўналтиришдаги педагогик тажрибалари муҳим аҳамиятга эга. Иккинчидан эса спорт билан астойдил шуғулланувчиларнинг ўз касбларига эътиқоди устун туради. (Жадвал)

Касб танлаш ва уларни эгаллашда ўқувчи қизларнинг касбий тафаккурлари ҳақида маълумот.

(иштирокчиларга нисбатан фоиз ҳисобида)

№	Касбий тафаккурлар	Олимпия заҳиралари, коллежларида ўқиётган ўқувчилар	Умум ўрта таълим мактаб ўқувчилари (V-IX синфлар)	Турли соҳалар бўйича А.Л,К.Ҳ,К да ўқувчи қизлар (I-II босқич)	Олий таълим муассасалари талабалари (1-2 босқич)
1	Жисмоний тарбия ўқитувчиси	60	50	60	15

	бўлиш асосий мақсад				
2	Спорт мураббийи бўлиш нияти бор	80	55	15	10
3	Танланган касбини спорт соҳасига алмаштирмайди	15	45	80	85
4	Ўқув жараёни тугаши арафасида яна ўйлаб кўради.	20	35	20	20
5	Хизмат фаолиятида натижаларга қараб спорт соҳасига (ўқитувчи-мураббий) мумкин	15	25	25	30

Эслатма: А.Л.КХК ўқувчи спортчилари ва ОўЮ спортчи-талабалари муайян касб соҳасида таълим олиш билан бир қаторда, катта спорт билан шуғулланувчилар нуфузли спорт мусобақаларида ғалаба ва ютуқларга эришаётган қизлар учрайди. Шу сабабли улар келажакда ўз фаолиятларини спорт билан боғлаш ва хатто касбини ўзгартиришни ҳам аввалдан ўйлайдиганлар йўқ эмас. Ушбу жадвалдаги кўрсаткич, натижалар касбий тафаккурнинг шаклланиши ва барқарорлигидан дарак беради.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ўқувчи ва талаба қизлар орасида жисмоний тарбия ўқитувчиси ва мураббий бўлишни истаган, қизиққан ва орзу қилганлар кўпчиликини ташкил этади.

Мазкур педагогик жараёнларни чуқурлаштиришда жисмоний тарбия ўқитувчилари ва мураббийлар:

1. Дарс, машғулот ва турли спорт тадбирларида касб тушунчаларига кўпроқ эътибор бериши лозим;
2. Спортчи иқтидорли қизларни спорт билан шуғулланиши ва мусобақаларда иштирок этиш жараёнларида касбий тафаккур, жисмоний тарбия таълими, спорт фаолияти ҳақида чуқур билимлар беришга эришиши зарур;

3. Спортчи қизларнинг дарсликлар, ўқув қўлланмалар, илмий тўпламлар, Республика газета ва журналларини («Спорт», «Фан спортга» ва х.к.) мунтазам ўқиб боришларини даъват этиш ва назорат қилиниб бориш керак бўлади;

4. Республика ўқувчи ва талаба ёшларнинг илмий анжуманларида, «Олимпиада»ларида фаол иштирок этишини аҳамиятини улар онгига синдириш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. И.А. Каримов «Юксак маънавият-енгилмас куч» Тошкент. «Ўзбекистон» нашриёти 2008 йил.
2. «Даракчи» газетаси 7-май 2015 йил
3. «Спорт» газетаси 15-сентябр 2015 йил.

Андрій Федоряка, Ірина Мохова
(Дніпропетровськ, Україна)

КРИТЕРІЇ ВІДБОРУ ТА ОЦІНКИ ПЕРСПЕКТИВНОСТІ ЮНИХ ГІМНАСТІВ 7 – 8 РОКІВ

Актуальність: В останні роки в спортивній гімнастиці значно підвищився рівень конкуренції на світовій спортивній арені. Гостріше постають питання, пов'язані з підвищенням ефективності підготовки найближчого спортивного резерву. Серед них не менш важливе значення має питання про ефективний відбір і своєчасне визначення перспективності юних гімнастів [2, 3, 5]. Практичний досвід свідчить про те, що в спортивній гімнастиці важко здійснити далекий прогноз (на багаті роки вперед) з достатнім ступенем імовірності. Це пов'язано з нерівномірністю розвитку окремих функцій та рухових якостей у дітей в різні вікові періоди. Як показують наукові дослідження, надійний прогноз може бути здійснений на основі результатів динамічних спостережень за розвитком якостей та здатності, від яких залежить успішність

спортивної діяльності на тому чи іншому етапі підготовки. Проблема подальшого розвитку спортивних досягнень полягає не тільки в пошуку нових і удосконаленні традиційних методик тренування, але і в розробці ефективних методів відбору і оцінці перспективності юних гімнастів [1, 6, 7].

Мета дослідження: полягає в практичному дослідженні методів початкового відбору та поясненні критеріїв перспективності юних гімнастів 7 – 8 років.

Завдання дослідження:

1. Визначити рівень фізичної підготовленості гімнастів 7 – 8 років.
2. Визначити рівень технічної підготовленості гімнастів 7 – 8 років.
2. Експериментально обґрунтувати та визначити значення критеріїв перспективності юних гімнастів на основі прогностичної важливості показників фізичної підготовленості.

Методи дослідження

Для вирішення поставлених завдань нами використовувались наступні методи досліджень:

1. Аналіз літературних джерел;
2. Педагогічне спостереження;
3. Педагогічне тестування;
4. Метод експертних оцінок;
5. Методи математичної статистики.

Організація дослідження. Дослідження проводилося на базі КПНЗ ДЮСШ з ОВС зі спортивної гімнастики міста Дніпропетровська. У дослідженні прийняли участь 20 юних гімнастів 7 – 8 років, які виконували програму другого юнацького розряду. Педагогічний експеримент проводився в 2-х групах. В першій групі займалися юні гімнасти віком 7 років, в другій групі гімнасти 8 років, по 10 хлопчиків у кожній групі. Заняття відбувалися 3 рази на тиждень, тривалість заняття 90 хв.. Заняття починались з розминки, в основній частині виконувались вправи на снарядах і загальна фізична підготовка, в заключній частині використовувались вправи на розвиток к гнучкості і на відновлення. Тренування проводились за традиційною методикою. Однак тренеру необхідно знати індивідуальні особливості кожного із своїх підопічних і на основі цих знань планувати навчально-тренувальний процес. Результат підготовки буде найбільш успішний, якщо тренер буде уважно стежити за тим, як ті, що займаються, реагують на те чи інше навантаження, щоб вчасно попередити помилки і травми [4, 6, 8].

Результати дослідження. На основі даних науково – методичної літератури, консультацій з провідними тренерами та фахівцями із спортивної гімнастики міста Дніпропетровська, аналізу гімнастичних вправ, були обрані три групи контрольних вправ, характерних для виконання вправ у спортивній гімнастиці.

1. Вправи для оцінки силових якостей.
2. Вправи для оцінки швидкісно-силових якостей.
3. Вправи для оцінки гнучкості.

В зв'язку з постійним ростом складності змагальних вправ у сучасній гімнастиці критерієм технічної підготовленості гімнастів виступають такі показники, які характеризують кількість та складність базових елементів, опорних та акробатичних стрибків, якість виконання обов'язкових програм в умовах змагань. Критерієм успішності навчання юних гімнастів нами використовувалась сума балів, що була набрана у змаганнях за видами багатоборства в першості ДЮСШ зі спортивної гімнастики. Визначення ефективності прогнозування здійснювалось шляхом обчислення коефіцієнтів рангової кореляції між (ранжированими) вихідними показниками фізичної підготовленості і спортивним результатом гімнастів в річному циклі (табл. 1).

З таблиці 1 бачимо, що при оцінці фізичної підготовленості хлопчиків 7 років з 18 рекомендованих тестів 12 мають високий та середній рівень зв'язку ($\rho = 0,7-0,9$; $\rho = 0,5-0,69$), у групі хлопчиків 8 років – 14 показників. Спостерігається, що більшість тестів з ростом технічної підготовленості підвищують свій рівень рангового кореляційного зв'язку. Також слід відзначити, що такі тести як: підтягування у висі, з вису підйом переворотом, вис кутом, згинання та розгинання рук в упорі лежачи, стрибок у довжину з місця, лазіння по канату, міст, середня оцінка за виконання шпагатів, мають високий або середній рівень зв'язку в обох вікових групах ($\rho = 0,7-0,9$; $\rho = 0,5-0,69$).

Із отриманих нами даних можливо зробити висновок, що рівень фізичної підготовленості виріс практично по всім показникам, але прибавка у показниках була різна.

Таким чином ми визначили показники контрольних вправ в обох групах з фізичної підготовленості і запропонували їх в якості комплексу основних критеріїв для початкового відбору в ДЮСШ з спортивної гімнастики.

Ранговий кореляційний аналіз контрольних вправ, що оцінюють фізичну підготовленість гімнастів 7 – 8 років (ρ).

№ п/п	Показники	Група	
		7 років, n = 10	8 років, n = 10
	Силові вправи	ρ	ρ
1.	Підтягування у висі, рази	$\rho = 0,81$	$\rho = 0,84$
2.	3 вису підйом переверотом, рази	$\rho = 0,78$	$\rho = 0,82$
3.	Вис кутом, с.	$\rho = 0,67$	$\rho = 0,69$
4.	3 вису піднімання ніг, рази	$\rho = 0,48$	$\rho = 0,49$
5.	Присіди на одній нозі, рази	$\rho = 0,26$	$\rho = 0,28$
6.	Кут в упорі, с.	$\rho = 0,65$	$\rho = 0,82$
7.	Згинання та розгинання рук в упорі на брусах, рази	$\rho = 0,69$	$\rho = 0,82$
8.	Згинання та розгинання рук в упорі лежачи, рази	$\rho = 0,70$	$\rho = 0,78$
	Швидкісно-силові вправи	ρ	ρ
1.	Біг 20м, с	$\rho = 0,20$	$\rho = 0,63$
2.	Стрибок у довжину з місця, см	$\rho = 0,57$	$\rho = 0,54$
3.	Стрибок вгору, см	$\rho = 0,11$	$\rho = 0,14$
4.	Лазіння по канату, с	$\rho = 0,58$	$\rho = 0,60$
5.	3 положення лежачи згинання та розгинання тулубу 20 р., с	$\rho = 0,74$	$\rho = 0,71$
	Вправи на гнучкість		
1.	Міст, бали	$\rho = 0,87$	$\rho = 0,90$
2.	Середня оцінка за виконання шпагатів, бали	$\rho = 0,77$	$\rho = 0,79$
3.	Викрут з гімн. палкою, см	$\rho = 0,58$	$\rho = 0,86$
4.	Нахил вперед, бали	$\rho = 0,45$	$\rho = 0,49$
5.	Сід ноги нарізно – нахил, бали	$\rho = 0,48$	$\rho = 0,51$

При проведенні педагогічного експерименту ми перевірили ефективність обраних критеріїв та оцінили їх прогностичну значність. Для цього був здійснений прогноз на рік вперед перспективності кожного гімнаста, учасника експерименту. Передбачалось, що чим вище буде ранг учасника за вихідними критеріями прогностичності, тим вище буде його ранг за показниками технічної підготовленості через рік. Протягом експерименту гімнасти тренувались за програмою для ДЮСШ. По закінченні експерименту були проведені контрольні іспити по фізичній та технічній підготовленості. Через рік занять всі запропоновані критерії прогностичності показали високий взаємозв'язок з технічною підготовленістю, це підтверджує стабільність запропонованих тестів. Місця, які ми прогнозували спочатку експерименту, в більшості випадків відповідали місцям, які гімнасти займали на змаганнях по технічній підготовленості в кінці експерименту. Це ми бачимо з представленої таблиці (табл. 2).

Таблиця №2

Експериментальне обґрунтування ефективності прогнозу перспективності гімнастів 7 – 8 років

Гімнасти 7 років, n = 10										
Ранг	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Середній ранг прогнозування	1,04	8,0	5,9	<u>3,0</u>	8,5	8,8	2,5	6,8	<u>3,3</u>	5,6
Ранг за технічною підготовленістю через рік	1	8	6	2	9	10	3	7	4	5
Гімнасти 8 років, n = 10										
Ранг	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Середній ранг прогнозування	1,7	3,3	<u>5,8</u>	6,9	1,3	7,5	5,0	9,3	9,6	3,8
Ранг за технічною підготовленістю через рік	2	3	5	7	1	8	6	10	9	4

В результаті дослідження можна зробити висновок, що експериментально обґрунтована прогностична значимість критеріїв відбору та оцінка перспективності гімнастів 7 – 8 років.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз науково-методичної літератури показав, що тенденція до все більш ранньої спеціалізації спортивної гімнастики, зростаюча складність змагальних вправ ставить питання про необхідність подальших досліджень для підвищення ефективності системи відбору спортсменів та методів оцінки їх підготовленості і перспективності.

2. Теоретичне вивчення проблеми відбору юних гімнастів дозволило встановити, що відсутність єдиної думки у визначенні перспективності спортсменів, застосування великої кількості вправ для оцінювання фізичної підготовленості, багато з яких не відповідають основним вимогам теорії тестів, є однією з головних причин недоліків, що існують в системі відбору юних гімнастів.

3. В результаті дослідження обґрунтована прогностична значимість критеріїв відбору та оцінки перспективності гімнастів 7 – 8 років. Це доводиться тим, що місця, які прогнозувались спочатку експерименту в більшості випадків (80 % відсотків) відповідали місцям, які гімнасти зайняли в змаганнях по технічній підготовленості через рік тренувань.

Література:

1. Аксенова Л.В. Объемно-силовая система тренировок: секреты методик; программы и системы известных школ; техники дыхания /Л.В. Аксенова, - М.: АСТ, 2006. – 157 с.
2. Артюшенко О.Ф. Основы спортивной подготовки: навчальний посібник для тренерів, викладачів і студентів факультетів фізичної культури / О.Ф. Артюшенко. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 415 с.
3. Волков Л.В. Теория и методика детского и юношеского спорта / Л.В. Волков – К.: Олимпийский спорт, 2002. – 294 с.
4. Булатова М.М. Современные физкультурно – оздоровительные технологии в физическом воспитании // Теория и методика физического воспитания/ М.М. Булатова, Ю.А. Усачев; под ред. Т.Ю. Круцевич. – К., 2003. – Т.2 – с. 312 – 378.
5. Круцевич Т.Ю. Контроль в физическом воспитании детей, подростков и юношей: Навч. посібник для студентів ВНЗ фізичного виховання і спорту / Т.Ю. Круцевич, М. И. Воробьев. – К.: 2005. – 195 с.
6. Смоленский В.М. Спортивная гимнастика: учебное пособие / В.М. Смоленский, Ю.К. Гавердовский. – К.: 1999. – 462 с.
7. Теорія і методика фізичного виховання: підр. для студ. ВНЗ фіз. виховання та спорту: в 2 т. / [ред. Т.Ю. Круцевич]. – К.: Олімпійська література, 2008. – Т.1: Загальні основи теорії і методики фізичного виховання. – 423 с.
8. Шамардина Г.Н. Основы теории и методики физического воспитания: Избранные лекции. / Г.Н. Шамардина. – Днепропетровск: Пороги, 2003. – 445 с.

Наталья Чекмарева, Сергей Безденежных, Юлия Шевченко
(Днепропетровск, Украина)

ГИПОКИНЕЗИЯ, ГИПОДИНАМИКА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ОРГАНИЗМ ЧЕЛОВЕКА

Постановка проблемы. Здоровье человека среди его жизненных ценностей занимает важную составляющую часть. Каждый человек общества заинтересован в своем благополучии и счастье, которые непосредственно связаны с постоянным сохранением и укреплением здоровья.

К сожалению, многие люди не соблюдают самых простейших, обоснованных наукой, норм здорового образа жизни. В силу высокого ритма современной жизни у большинства людей возникает дефицит в режиме дня, недостаточная двигательная активность. Двигательная активность – это не только способность высокоорганизованной материи, но и необходимое условие самой жизни, ее эволюции. Ход эволюционного развития человека предопределил нормальное функционирование ее органов и систем в условиях активной двигательной деятельности. От активности скелетной мускулатуры зависит резервирование энергетических ресурсов, экономное их использование в покое и, в результате, укрепление здоровья и продолжительности жизни (Ананьев, 2001; Апанасенко, 1985; Орешкин, 1990). Человеческий организм запрограммирован природой для движения, причем активная двигательная деятельность должна быть на протяжении всей жизни: с раннего детства до глубокой старости, и только в случае ее ежедневной реализации организм может оптимально развиваться.

Цель работы. Дать определение понятий: гипокинезия, гиподинамия и определить последствия гиподинамии на организм человека.

Методы исследования. Общенаучные методы теоретического уровня – аналогия, анализ, синтез, абстрагирование, индукция.

Результаты исследования. Естественная биологическая потребность человека в движениях обозначается научным термином – кинезифилия. Таким образом, на протяжении тысячелетий человеческий организм, с его сложными функциями, по существу остается без изменений. Он так же, как и

много тысяч лет назад, для своего нормального функционирования требует физической нагрузки. Так называемые "болезни цивилизации" часто проявляются у представителей профессий, связанных с малоподвижным образом жизни.

Видный американский врач-кардиолог, профессор В. Рааб исследовал сердца физически активных (спортсмены, солдаты) и неактивных (студенты, служащие) людей. Оказалось, что у тех, кто ведет малоподвижный образ жизни, уже в 17-35 лет наблюдались признаки ослабления деятельности сердца, которое он назвал "сердцем деятельного бездельника" ("деятельного" потому, что люди вершат большие дела, а "бездельники" – при этом не затрачивают больших мышечных усилий).

Для обеспечения нормальной жизнедеятельности организма человеку необходима достаточная активность скелетных мышц. Работа мышечного аппарата способствует развитию мозга и установлению межцентральных и межсенсорных взаимосвязей. Двигательная деятельность повышает энергопродукцию и образование тепла, улучшает функционирование дыхательной, сердечно-сосудистой и других систем организма. Недостаточность движений нарушает нормальную работу всех систем и вызывает появление особых состояний – гипокинезии и гиподинамии.

Гипокинезия – это пониженная двигательная активность. Она может быть связана с физиологической незрелостью организма, с особыми условиями работы в ограниченном пространстве, с некоторыми заболеваниями и другими причинами (гипсовая повязка, постельный режим и др.).

Гиподинамия – это понижение мышечных усилий, когда движения осуществляются, но при крайне малых нагрузках на мышечный аппарат. В обоих случаях скелетные мышцы нагружены совершенно недостаточно. Возникает огромный дефицит биологической потребности в движениях, что резко снижает функциональное состояние и работоспособность организма.

"Двигательный голод" часто проходит незамеченным и сопровождается ощущением комфорта. Это субъективное ощущение при условии мышечного бездействия очень опасно. Наступает момент, когда комфорт превращается в патологию. Существуют болезни с признаками мышечного бездействия: сутулость, узкая грудь, болезни позвоночника, ожирение, хронический колит, камни в желчном пузыре и почках и др. Комплекс расстройств, возникающих при дефиците двигательной активности, объединен в понятие "гипокинетический синдром" (Меерсон, 1986; Орешкин, 1990; Булич, Мурахов, 2003).

Недостаточная двигательная активность приводит, прежде всего, к нарушениям в органах движения: уменьшается масса мышц, сеть капилляров, снижается сила и скорость сокращений, выносливость мышц. Нарушается осанка, снижается прочность костей, уменьшается подвижность суставов.

Происходит ухудшение деятельности системы кровообращения: уменьшение систолического объема, минутного объема крови, может повышаться артериальное давление, возникает слабость миокарда, атеросклеротическое перерождение сосудов. Ухудшается подвижность грудной клетки, нормальный газообмен, снижается жизненная емкость легких и другие параметры газообмена.

Вследствии гиподинамии нарушается обмен веществ, что ведет к атеросклерозу, заболеваниям суставов, сердечно-сосудистым заболеваниям, ожирению.

Повышенная двигательная активность предотвращает нежелательные последствия и является источником, стимулирующим положительные морфофункциональные превращения: возрастают систолический объем, минутный объем крови, увеличивается толщина сердечной мышцы, расширяется капиллярная сеть, возрастает объем циркулирующей крови, повышается уровень гемоглобина. Увеличивается жизненная емкость легких, дыхательный объем, улучшается аэрация.

Возрастает сопротивляемость организма неблагоприятным факторам внешней среды, патогенным микроорганизмам (неспецифический эффект спортивной тренировки), холоду, дефициту кислорода. Повышается бактерицидная способность кожи и слизистых оболочек, стимулируется выработка антител. Повышается умственная работоспособность, устойчивость нервных клеток к раздражителям, улучшается память, зрение и слух.

Повышенная двигательная активность способствует снижению массы тела, уровня холестерина в крови, улучшает все виды обмена веществ. Однако следует различать спорт (достижение наивысших результатов любой ценой) и оздоровительную физическую культуру, направленную на поддержание нормальных физических кондиций (Булич, Мурахов, 2003; Спортивная медицина..., 2005).

В этих условиях очевидна роль массовых форм физической культуры – неотъемлемой части жизни человека. Занятия физическими упражнениями играют значительную роль в работоспособности всех членов общества, именно поэтому знания и умения по физической культуре должны закладываться в образовательных учреждениях различных уровней поэтапно.

Для этого человечеству необходимо осознать потребность в занятиях физической культурой и спортом. Спортивные достижения выдающихся атлетов вдохновляют большие массы людей и способствуют их приобщению к систематическим спортивным занятиям. Основатель современного олимпийского движения Пьер де Кубертен говорил, что для того, чтобы 100 человек занимались физической культурой, нужно чтобы 50 человек занимались спортом; для того, чтобы 50 человек занимались спортом, нужно, чтобы 20 человек были высококвалифицированными спортсменами, а для этого нужно, чтобы 5 человек могли показать удивительные результаты.

При систематических занятиях физической культурой и спортом происходит непрерывное совершенствование органов и систем в организме человека. В этом, главным образом, и заключается положительное влияние физической культуры на укрепление здоровья. Занятия физическими

упражнениями вызывают положительные эмоции, бодрость, создают хорошее настроение. Поэтому становится понятно, почему человек, познавший "вкус" физических упражнений и спорта стремится к регулярным занятиям ими.

Здоровье – великое благо, недаром народная мудрость гласит: "Здоровье – всему голова!". Физическая активность является одним из самых могучих средств предупреждения заболеваний, укрепления защитных сил организма. Ни одно лекарство не поможет человеку так, как последовательные и систематические занятия физкультурой и спортом.

В последнее время отмечается огромный рост популярности различных форм оздоровительной физической культуры, вследствие чего все большее количество людей занимаются ею.

Литература:

1. Амосов Н. М. раздумья о здоровье. 3-е изд. доп. перераб. – М.: Физкультура и спорт, 1987. – 64 с.
2. Белов В. И. Энциклопедия здоровья. Молодость до 100 лет. – М.: Химия, 1993. – 400 с.
3. Данилова Н. Н. Физиология высшей нервной деятельности / Н. Н. Данилова, А. Л. Крылова – Ростов н/Д "Феникс", 2005. – 478 с. (Учебник).
4. Земцова И. И. Спортивная физиология: учеб. пособие для студентов вузов / И. И. Земцова. – К.: Олимп. л-ра, 2010. – 219 с.
5. Муравов И. В. Физическая культура и активное долголетие. М.: Знание, 1979. – 62 с.
6. Муравов И. В. Оздоровительные эффекты физической культуры и спорта: Монография / И. В. Муравов. – К.: Здоровье, 1989. – 270 с.

Научный руководитель:

кандидат наук по физическому воспитанию и спорту, доцент Чекмарева Наталия Григорьевна.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Shaxnoza Khushmurodoba
(Samarkand, Uzbekistan)

COMPONENTIAL ANALYSES OF THE SENTENCES WITH PARTICIPLE SUBJECTIVE PARTICIPIAL CONSTRUCTIONS

In this section of work research of participles in especially significant positions is presented. Communications which are characterized by the following signs have major importance first of all nuclear predicative and non-nuclear -predicative: the first - a nuclear sign (forms a structural basis of the offer) and a predicativity sign (connects predicated and predicating components of the offer), Non-nuclear predicative communication differs from the first that she doesn't create a structural basis of the offer, however also is direct double-sided

i.e. connects predicated and predicating components of the offer. Besides, when studying components of the specified offers it is necessary to consider and subordinative, unilaterally directed syntactic link.

The actual material collected by us in the course of experimental study, represents possibility to-find the offer with personal pronouns in a position nuclear..

twice a predicated component. (NP₁ P₁)

Let's consider the following offers:

1. They were supposed to be resting
2. She had been satisfied concentrating her attention
3. She was humiliated listening with her hips

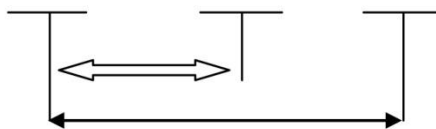
In the analysis of componential structure of these offers in theoretical and practical grammar absolutely various points of view express. According to some authors, the third elements to be resting, concentrating, listening together with a nominal noun or the pronominal offer in a position of a subject carry out functions compound subject. 1 Other linguists consider type were supposed to be resting, had been satisfied concentrating, was humiliated listening combinations as compound predicate. It is represented expedient to consider the matter in system of concepts of elementary syntactic units, - that assumes use of methods of experiment modeling. Thus, in the presented offers components: they, she enter nuclear predicative communication in relation to the elements were supposed, had been satisfied, was humiliated in positions of a nuclear predicated component. And the components to be resting, concentrating, listening enter non-nuclear predicative communication in relation to the elements they, she in positions of a nuclear predicated component.

Non-nuclear predicative communication is characterized as the communication which is not making a structural basis of offers. It is necessary to pay attention to that fact that nuclear predicative communication differs from non-nuclear predicative communication by that acting on a level with it as a structural basis of the offer, it unites two moments of the offer equally assuming each other. However, unlike other syntactic links, "... this communication has no unilateral nature. The main difference of non-nuclear predicative communication from nuclear predicative communication that it is present between the elements of the offer which are not entering into a structural kernel of the offer".

In-Junction model-non-nuclear predicative is noted single line with arrow with both sides. (←→)

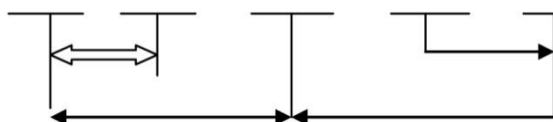
Thus, in Junction model these offers are reflected so:

- (1). They were supposed to be resting.

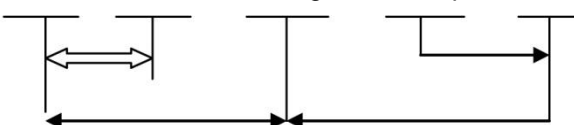
J.M.5. NP₁ P₁ · NP₂ · $\overline{NP_2}$; K.M.5

- (2). She had been satisfied concentrating her attention.

J.M.6. NP₁ P₁ · NP₂ · $\overline{NP_2}$ · \overline{ND} · \overline{ND} ; K.M.6

- (3). she was humiliated listening with her hips.

J.M.7. NP₁ P₁ · NP₂ · NP₂ · ND · ND; K.M.7

In this case non-nuclear predicative communication is defined by a way of transformation of omission:

They were supposed to be resting → They to be resting → they are resting; She had been satisfied concentrating her attention → she concentrating → she concentrated; She was humiliated listening... →

she.... listening —► she listened or we shall consider the following offers:

4. It was happened wearing my gloves
5. He was seemed very eagering for us
6. They were heard talking together

The first element of the offer **it, he, they** acts in structure of the offers on the basis of two communications (connections): nuclear predicative and non-nuclear predicative, third elements **wearing, eagering, talking** acts in the non-nuclear predicative communication with the element in the position **NP₁ P₁**

4. It was happened wearing my gloves

$$\frac{NP_1 P_1}{P_{Pr}} \cdot \frac{NP_2}{Vf} \cdot \frac{NP_2}{V inf} \cdot \frac{ND}{P_{Pr}} \cdot \frac{ND}{S};$$

5. He was seemed very eagering for us

$$\frac{NP_1 P_1}{P_{Pr}} \cdot \frac{NP_2}{Vf} \cdot \frac{ND}{Adv} \cdot \frac{NP_2}{A} \cdot \frac{ND}{P_{Pr}};$$

6. They were heard talking together

$$\frac{NP_1 P_1}{P_{Pr}} \cdot \frac{NP_2}{Vf} \cdot \frac{NP_2}{A} \cdot \frac{ND}{S};$$

Non-nuclear predicating component is in relation to nuclear twice predicated component is defined(determined) by a method of omission.

4. It was happened wearing my gloves* It was happened wearing... gloves-
It was happened wearing...—► Itwearing....

5. He was seemed very eagering for us—► He was seemed very eagering.. .us—►
He seemed... for us—► Heeagering.

6. They were heard talking-together.They were heard talking...

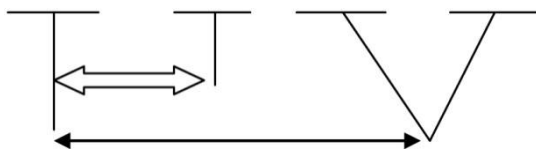
They ... talking....It is necessary to consider such fact that revealed during the exspermental Analysis of -offers the non-nuclear predicating component can meet in a combination to homogeneous elements in a position of a non-nuclear homogeneous predicating component of the offer. Thus the offer is under construction on Junction model.

7. She looked smiling and playing
8. She looked working and reading in her room

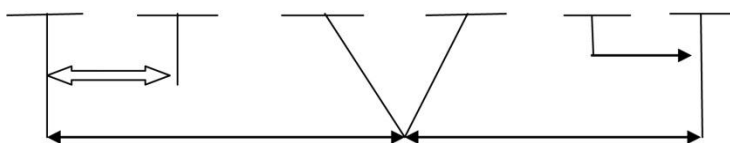
By consideration of these offers we see that the first element in the sentence

She enters in two communications: nuclear predicative with the element **looked** and non nuclear predicative communication -with trip homogeneous **smiling** and **playing, working** and **reading** components. Therefore, that fact when the element **She** in positions nuclear twice predicative component can enter non-nuclear predicative communication not only with one element in positions **NP₂**, but also with two or more homogeneous components such as smiling and playing which enter among themselves koordinative communication is clearly expressed. In Junction model it looks so:

7. She looked smiling and playing

8. She looked working and reading in her room

To that the element **She** is realized in **NP₁P₁** position, it is possible to prove by a method of omission and insertion of a form of an auxiliary verb of **to be**: She looked smiling and playing —► she..., was smiled and played, She looked working and reading—► she... was worked and read.

The components of the smiling and playing, working and reading entered among themselves in koordinative communication and non-nuclear predicative communication with a personal pronoun of She in

position NP_1P_1 componential model are designated with sign $H\overline{NP}_2$.

Componential model and morphological characteristics of elements of the offer (7, 8) are reflected as follows

7. She looked smiling and playing

$$\frac{NP_1 P_1}{P_{Pr}} \cdot \frac{NP_2}{Vf} \cdot \frac{I\overline{HP}_2}{V_{P_1}} \cdot \frac{II\overline{HP}_2}{V_{P_1}};$$

9. She looked working and reading in her room

$$\frac{NP_1 P_1}{P_{Pr}} \cdot \frac{NP_2}{Vf} \cdot \frac{I\overline{HP}_2}{V_{P_1}} \cdot \frac{II\overline{HP}_2}{V_{P_1}} \cdot \frac{ND}{P_{PS}} \cdot \frac{ND}{S};$$

During an experimental research of the offers with participles in structure of the offers on the basis of nuclear predicative, non-nuclear predicative, subordinative and coordinative communications(connections) we have revealed differential syntactic attributes nuclearity, depending, , uniformity. It gave the chance to allocate in the offer nuclear predicated, nuclearpredicating, nuclear twice predicated, dependent, non-nuclear predicating, nuclear homogeneous predicated and nuclear homogeneous predicating components.

However, it is necessary to describe one more type of syntactic communication(connection), namely appositive communication(connection). The given communication(connection) arises at presence in structure of the offers of a syntactic element of the application. Appositive communication(connection), in opinion B.A. Северьяновой,"v... Correlates one component to another and through him(it) with third, the application is characterized, on the one hand, by syntactic attribute, in particular, by attribute predicating, dependence". About the same communication(connection) A.M Мухин, writes: "... The application is not only in direct syntactic communications with other element of an appositive combination, but also through it thanks to communication - corresponds with the third element in a sentence structure". For comparison we will note tha Л.И. Юревич writes:"... appositive communication marks itself the specific-relations between components, irreducible to the dependence relations (as at subordinative communication), and to the equality relations (as in case of coordinative communication).

On the basis of appositive communications are defined not only syntactic signs of being opposite, dependence, but also a nuclear oppositional predicated component:

9. You two deciding it

The first element **You** enters nuclear predicative communication with the third component **decide**, the component **two** indirectly corresponds with a nuclear predicated component - nuclear predicative communication is subject to the account. Thus, the element **two** is characterized in relation to the basic component **we**, with which **two** is connected by appositive communication. It is defined by a way of transformation of identification:

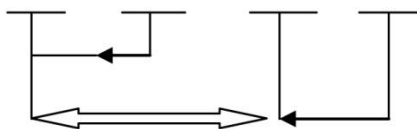
(9). You two deciding it .. .Two decide it

In this case the element two enters nuclear predicative communication with a component in NP_2 positions (we will mark out him with the sign NAP_1).The fourth component it enters subordinative communication with a nuclear predicating component and is a dependent component. In Junction model appositive communication is noted by the unary line with an arrow in the middle:

(\longrightarrow)

You two deciding it ...Two decide it.

J.M.10

Opening an originality of a studied syntactic link, it is worth to remember that appositive communication, first of all, can be characterized as non-nuclear as incapable to create the offer. Owing to this fact the appositive component can't enter into a structural basis of the offer.

Interpretation of appositive -communication as non-nuclear proves to be true

as a result of linguistic experiment. If to exclude from a sentence structure appositive communication, or, in other words, to reject a component allocated on the basis of this communication, the offer "remains and is grammatical correct, information volume in the initial offer decreases only:).

You two deciding it you...decide it

In Junction model appositive communication is noted by the unary line with an arrow in the middle directed to a subject as the syntactic element two defines a non-nuclear oppositional predicated component [8, 356]

The Syntax relationship and differential syntax signs component offers (9) and their morphological features possible to present as follows. You two deciding it.

КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ И ЕЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ

В основе современной методики преподавания РКИ как средства общения лежит сознательно-практический метод, сложившийся в 50-е годы и обогатившийся достижениями лингводидактики второй половины-конца 20-го века. Сознательно-практический метод подразумевает следование ряду принципов, нашедших свое развитие в современной функционально-коммуникативной лингводидактической модели русского языка, а именно:

1. практическая коммуникативная направленность обучения при опоре на сознательность (в соответствии с этим принципом любое языковое явление должно вводиться не изолированно, а на синтаксической основе, с указанием на связи его с другими явлениями языка и возможности функционирования в реальном общении). Сознательность обучения достигается благодаря знакомству учащегося с необходимыми теоретическими сведениями, дающими представление о системе русского языка (эти сведения должны быть сформулированы в виде операционных правил, которые составляют основу для совершенствования владения языком);

2. функциональность, ситуативность, комплексность и концентричность в отборе языкового материала являются прямым следствием принципа коммуникативной направленности: языковой материал с самого начала должен отбираться комплексно (на всех уровнях языка), предъявляться в предложении, с учетом особенностей его функционирования в речи, возможностей непосредственно использовать его в речевом общении и повторяться по центрам, расширяющим возможности использования языка как средства общения;

3. рациональный учет родного языка учащегося позволяет на основе сопоставления русского языка и родного языка учащегося предусмотреть возможность появления ошибки и предотвратить ее, либо понять причину уже сделанной ошибки и, значит, найти оптимальные способы ее коррекции;

4. выделение уровней владения языком – этот принцип позволяет определить степень сформированности навыков и умений по всем видам речевой деятельности и, значит, определить порядок обучения на следующем этапе для достижения более высокого уровня владения языком;

5. учет конкретных целей обучения и психологических особенностей учащихся – этот принцип включает характеристику объективных условий (конечная цель, профиль учебного заведения или профессиональные интересы, сроки обучения и количество времени в часах, уровень владения языком) и субъективных условий (возраст учащихся и их лингвистическая подготовка, обусловленная знанием системы родного языка и владением другими иностранными языками);

6. учет социокультурного аспекта предполагает знакомство иностранных учащихся с определенным набором знаний о жизни, культуре, традициях, позволяющих успешно осуществлять реальную коммуникацию на русском языке.

Принимая во внимание практическую цель обучения русскому языку – учить его как средству общения – ведущим методическим принципом следует назвать принцип коммуникативной направленности. Это означает, что учащиеся должны быть всегда вовлечены в устную (аудирование, говорение) и письменную (чтение, письмо) коммуникацию. В соответствии с этим ведущим принципом обучение должно быть организовано в естественных для общения ситуациях (или ситуациях, максимально к ним приближенных). Следование принципу коммуникативности предполагает такую направленность занятий, при которой овладение языком как средством общения и речевая деятельность (т.е. цель обучения и средство достижения цели) выступают в тесном взаимодействии. Это предполагает решение на занятиях конкретных задач общения для включения учащихся в коммуникацию на русском языке.

Несмотря на то, что уже в 80-ые годы в отечественной методике понятие коммуникативной компетенции начинает рассматриваться в качестве цели обучения иностранному языку вообще и РКИ в частности [Юрков, Московкин, 2005, С. 420-427], до настоящего времени не сложилось однозначного понимания данного методического феномена.

Разработкой понятия и определением термина коммуникативной компетенции занимались многие авторы. Известно, что термин «компетенция» в 1965 году был введен Н. Хомским. Он предложил использовать понятие «компетенция» для характеристики способности человека к выполнению какой-либо деятельности. Впоследствии значение этого термина было распространено ученым на речевую деятельность. А термин «коммуникативная компетенция» (КК) в 1972 году был предложен Д. Хаймзом, который рассматривал КК как явление интегративного характера, включающего не только лингвистические, но и социально-культурные компоненты. М. Кэнэл и М. Суэйн (1980) выделили четыре частные компетенции, входящие в состав коммуникативной: грамматическую (лингвистическую), дискурсивную, социолингвистическую и стратегическую.

Начиная с 80-ых годов, лингвисты и методисты продолжают разрабатывать проблематику коммуникативного обучения и КК как цели этого обучения (М.Н. Вятютнев, А.Р. Арутюнов, Д.И. Изаренков, О.Д. Митрофанова, Т.М. Балыхина, А.Н. Щукин и др.). В отечественной лингводидактике термин

«коммуникативная компетенция» был введен в научный обиход М.Н. Вятюневым в докладе на III конгрессе МАПРЯЛ (1986).

В 1975 г. понимание КК и ее составляющих было дано Я. ван Эком. Он считал, что коммуникативную компетенцию образуют следующие компоненты:

1) лингвистическая компетенция, 2) социолингвистическая компетенция, 3) дискурсивная компетенция, 4) социокультурная компетенция, 5) социальная компетенция, 6) стратегическая компетенция.

Под лингвистической (языковой) компетенцией понимается способность учащегося конструировать грамматически правильные формы и синтаксические построения, а также понимать смысловые отрезки в речи, организованные в соответствии с существующими нормами русского языка, и использовать их в том значении, в котором они употребляются носителями языка в изолированной позиции.

Социолингвистическая компетенция заключается в умении выбрать нужную лингвистическую форму, способ выражения в зависимости от условий коммуникативного акта: ситуации, коммуникативной цели и намерения говорящего, социальной и функциональной роли коммуникантов, взаимоотношений между ними.

Под дискурсивной компетенцией понимается способность учащегося использовать определенную стратегию для конструирования и интерпретации текста. В составе дискурсивной компетенции рассматривается спецификация письменных и устных типов текстов и тактик речевого поведения. При этом различаются типы текстов, которые учащийся способен продуцировать, и те, которые он должен интерпретировать.

Социокультурная компетенция подразумевает знакомство учащегося с национально-культурной спецификой русского речевого поведения, с теми элементами социокультурного контекста, которые релевантны для порождения и восприятия речи с точки зрения носителей языка: обычаи, правила, нормы, страноведческие знания и т. д.

Социальная компетенция проявляется в желании и умении вступать в коммуникативный акт с другими людьми. Желание вступить в контакт обуславливается наличием потребностей, мотивов, определенного отношения к будущим партнерам по коммуникации, а также собственной самооценкой.

Стратегическая компетенция позволяет учащемуся компенсировать особыми средствами недостаточность знания языка, а также речевого и социального опыта общения в иноязычной среде.

Компетентный говорящий (в концепции Хомского) способен понимать и продуцировать неограниченное число правильных в языковом отношении предложений. Хомский разграничивал 2 тесно связанных понятия «компетенция» как знание языковых знаков и правил их соединения и «исполнение» как способность пользоваться такими знаками в речевом общении. Впервые это утверждение было сформулировано Хомским в книге «Аспекты теории синтаксиса». Он писал: «Мы проводим фундаментальное различие между компетенцией (знание своего языка говорящим/слушающим) и употреблением (реальное использование языка в конкретных ситуациях». По мнению Н. Хомского именно употребление является проявлением компетенции в различных видах деятельности, связанное с мышлением и опытом человека. Впоследствии такое употребление приобретенных знаний, навыков и умений стали называть компетентностью. Так уже в 60-х гг. XX века было заложено понимание различий между этими понятиями:

1. компетенция – комплекс знаний, навыков, умений, приобретенных человеком (в том числе и в процессе обучения) и содержательный компонент его деятельности;
2. компетентность – свойства личности, определяющие ее способность к выполнению деятельности на основе сформированной компетенции (актуальное проявление компетенции).

В процессе обучения иностранному (в данном случае русскому) языку необходимо обратить особое внимание компетенциям, связанным с жизнью в многокультурном обществе, и компетенциям, относящимся к владению устной и письменной коммуникацией.

Русский язык как иностранный как филологическая дисциплина представляет собой современное активно развивающееся направление науки о русском языке, рассматривающее язык, прежде всего, как средство общения и имеющее в качестве научного инструмента познания функционально-коммуникативную лингводидактическую модель русского языка.

Литература:

1. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса. М., 1972
2. Амиантова Э.И., Битехтина Г.А., Всеволодова М.В., Клобукова Л.П. Функционально-коммуникативная лингводидактическая модель языка как одна из составляющих современной лингвистической парадигмы. //Вестник Московского университета № 6, 2001, с. 215.
3. Формановская Н.И. Коммуникативно-прагматические компоненты единиц общения. М., 1998.
4. Золотова Г.А. Очерк коммуникативного синтаксиса русского языка. М., 1973.

ЭМОТИВНОСТЬ МЕЖДОМЕТНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Междометная фразеология охватывает весьма многочисленные фразеологические единицы (ФЕ) языка. Её сущность определяется прежде всего эмоционально-оценочными, экспрессивными характеристиками. Так, А.В.Кунин объясняет природу междометной фразеологии следующим образом:

“В результате экспрессивного переосмысления междометные фразеологические единицы (МФЕ) превращаются в обобщенные выразители эмоций волеизъявлений, а иногда и того и другого вместе и утрачивают свои первоначальные предметно-логические значения, т.е значения подобных междометных образований являются немотивированными”.

Междометные фразеологические единицы не имеют специальных грамматических показателей лексикограмматических разрядов фразеологизмов. Они служат, как и междометия, для выражения чувств, эмоций, волевых побуждений лица. Так, англ. МФЕ *A fine kettle of fish!* – Хорошенькое дело!, *Veselenyaya istoriya!* - выражает досаду, недовольство, раздражение.

Разряд МФЕ выделяется во фразеологии языка своими весьма специфическими особенностями. Они носят достаточно уникальный характер своего образования, структурно-синтаксической типологии, семантических преобразований и функциональной реализации. Изучение МФЕ в этих аспектах является наиболее важной задачей. Тем самым возможно получение информации и релевантных свойств МФЕ.

Важное значение для интерпретации разряда МФЕ имеют наиболее общие фразеологические аспекты. Так, среди МФЕ необходимо выявлять группы ФЕ, различающиеся между собой по степени семантической слитности, переосмысленности, стиранию первоначального значения их компонентов.

МФЕ отличает сильная экспрессивность и наличие всевозможных оттенков оценочности. На основе этих показателей целесообразно проведение систематизации МФЕ языка, опираясь на чётко выраженные их характеристики семантического, структурного, стилистического порядка. Важно показать те признаки, которые специфичны для всех или отдельных групп МФЕ. Информация же о структуре МФЕ способствует во многом уточнению их семантической природы.

При толковании номинативной специфичности МФЕ следует исходить из того, что ФЕ будучи раздельнооформленными образованиями, состоят из слов с переосмысленными и буквальными значениями, а их фразеологическое значение, направленное на внеязыковые объекты, опосредовано словами - составными компонентами ФЕ. Причем, десемантизация компонентов МФЕ достаточно распространена. Однако, это не значит, что тем самым происходит деноминация МФЕ. В принципе десемантизация компонентов МФЕ сопровождается становлением особой разновидности номинации – эмотивной.

Эмотивность МФЕ заключается на передаче экспрессии, эмоции, оценки, сложных гамм отношений к миру объектных явлений, к предмету речи.

Так англ. МФЕ *By the lord Harry!* *Черт возьми!* Используется как средство усиления высказывания с оттенками негодования, возмущения, раздражения.

Другое англ. МФЕ *My eye!* *Вот те на!*, *Вот так как!*, *Вот так штука!*, *Вот это да!*, *Подумать только!*, *Ну и ну!*, *Честное слово!*, *Черт возьми!* - выражает удивления, досаду, восхищение.

В эмоциональных МФЕ, смысловой центр которых передает различные оттенки чувств и эмоций довольно четко прослеживается следующая поляризация: 1.МФЕ, выражающие отрицательные оттенки чувств (испуг, досада, страх) 2. МФЕ, передающие оттенки положительные – радость, восхищение.

Так, англ. МФЕ *All happiness bechance to thee!* *Да сопутствует тебе удача!* (выражает благополучие, удачу, здоровье, успех).

Другое англ. МФЕ *Bully for you!* *Молодец!*, *Браво!*, *Здорово сказано!* (выражает восторг, восхищение).

Англ.МФЕ *Damn your eyes!* *Будьте вы прокляты!* (выражает погибель, несчастье, ущерб, болезнь).

Важной характеристикой МФЕ является их функционирование в контексте. Они реализуются в контексте через выражение своего эмоционального содержания, нередко представляющего собой сложный набор оттенков языкового воспроизведения психического состояния человека. Поэтому сущность МФЕ, заключающаяся в реализации эмоций и волеизъявлений, раскрывается лишь в соотношении с конкретным моментом речи. Ситуация позволяет нейтрализовать семантическую диффузность МФЕ, однозначно выделяя в их денотате конкретную эмоциональную оценку.

Критерии определения эмоциональных оценок весьма неоднозначны. Сами ситуации, степень их критичности, эмоциональной насыщенности определяются весьма субъективно, ибо ведущие их характеристики изменчивы, подвижны. К тому же нередко оценка критичности ситуации производится с разных, порою несовместимых точек зрения. То, что является положительным, исходя из одной жизненной необходимости, может создать критическую ситуацию в отношении другой. Это значит что тип ситуации влияет на тип контекста, а тип контекста предreshает выбор того или иного значения языковой единицы.

Так англ. МФЕ *My God!* *Боже!*, *Боже мой!* Может выражать как восторг, восхищение, удивление, так и раздражение, досаду, испуг, отчаяния, ужас.

Литература:

1. А.В. Кунин. Фразеология современного английского языка. М. 2004.
2. Г.В. Колшанский. Контекстная семантика. М.2008.
3. А.В. Кунин. Англо-русский фразеологический словарь. М.2008.

Замира Бакирова
(Талдықорган, Казахстан)

С. МҰҚАНОВТЫҢ «АҚҚАН ЖҰЛДЫЗ» РОМАНЫНДАҒЫ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІНІҢ ҮЛГІЛЕРІ

Шоқан Уәлиханов сынды өмірде болған тарихи тұлғаның көркем бейнесін сомдау қаламгер үшін үлкен табандылықты талап еткен еңбегінің нәтижесі болды. Романда Шоқанның ата - тегі, ол кездегі саяси әлеуметтік тарихи жағдай, ел тұрмысы, белгілі тарихи тұлғалардың ел билеу ісіндегі жүргізген саясаттары, қарапайым адамдар арасындағы қарым – қатынас, яғни Шоқанның өсіп – өнген ортасы жан-жақты қамтыла отырып суреттелген. «С.Мұқанов баяндауының бір ерекшелігі тарихшылардай дерек, құжат қуып кетпей, Шоқанның арғы-бергі аталары тұсында жасаған қазақтың атақты, кейде жергілікті аумақта ғана даңқы шыққан ақын, жырауларды әңгіме арқауына тартып, ұлттық рухани дүниесінен хабар беріп отыруы» [1, 153 б.].

Роман белгілі тарихи тұлға Шоқан туралы болғандықтан сол Шоқанның мекен еткен жерінің атауларына байланысты ел аузында сақталған аңыздар өте көп келтіріледі. Мысалы, романның «оқиғасы» болған жер деп Құсмұрынның аталу тарихына байланысты ел аузында сақталған аңыз келтіріледі: «Қырқаның күнгейіндегі биік дөң, батыс жақ беті «Ханжатқан» аталатын ойпатқа жақындай, жіңішке беріп, темір ұстасының төсіндей сүйірленіп бітеді. Сағымды күндері алыстан қараған адамға, осы сүйір қонғалы келе жатқан алып құстың тұмсығына ұқсайды. Жұрт сол тұмсықты Құсмұрын атаған да, келе де солай аталып кеткен» [2, 15]. Құсмұрынның шынында да сол құс тұмсығына ұқсайтынына оқырманның көзін жеткізу үшін жазушының өзі де бірнеше мәрте барып көргендігі туралы дерегін келтіріп кетеді. Құсмұрын маңайындағы «Ханжатқан» ойпатының да аталуын ел адамдарының айтуы бойынша деп, Кенесарының бір кездері мекен еткен жері болғандығынан деп түсіндіреді.

Романда ауыз әдебиеті үлгілерінің ішіндегі тұрмыс-салт жырларына жататын жоқтау үлгілері кездеседі. «Уәлі өлгенде Айғаным қара жамылып, жылын бергенше аза тұтқан. Қара жамылған Айғаным, маңындағы төре тұқымының жас қатындары мен бойжеткен қыздарын: таң ата, түс бола, күн бата жинап алады екен де, өзі бастап, күн сайын оларға үш мезгіл жоқтау айтқызады екен, сонда даусы өзгелерден өрлей асып отыратын ғажап әнші екен, «сол дауысты тыңдаған жұрт қатты әсерленіп, еңіреп отырады екен» дейді» [2, 83].

Осы Айғанымның жоқтауы туралы оған тоқтау айтқан Байдалы бидің: «Айғаным, сен жоқтау айтқалы отырсың, мен тоқтау айтқалы отырмын. Жоқтауды қоя тұрып, тоқтауды тыңдасаң қалай болады, - деген сөзі ел аузында сақталған екен. Сондай-ақ, жаңа түскен келін Зейнептің енесі Айғанымды жоқтауына сол елдің таңдай қаға таң қалғанын суреттеледі. «Шыңғыстың еркіне салса, Зейнепті де ала кетпек еді. Ауылда туып-өскен, әдет-ғұрпы бойына сіңген Зейнеп, қайын енесінің беті жасырынбай жатып, күйеуімен кете баруға арланды. Және ол Омбыда аз түн таныс болғанда, Айғанымды сүйіп үлгерген еді. Оңаша кездескен күндердің біреуінде, Айғанымның: «Сенің алдыңда ал деп тілеймін тәңіріден. Егер сол тілегім қабыл бола қалса, солқылдатып жоқтап берерсің, құлыншағым!» дегені есінде. Әкесі Шорман өлгеннен кейін қаршадайынан басына қара салып жоқтаған. Сол елдің бір ақыны шығарып берген ұзақ жырды аяғынан тік тұрғызып, тыңдаушыларын таң қалдырған ол, қайын енесінің жоқтауына отыруға іркілген жоқ. Ол хан тұқымының келіндерін де қазақ ғұрпына бағындырып, «ертең, «түс», «кеш» аталатын мезгілдердің бәрінде де жинап, дауыстарын қосып жоқтау айтқызды. Осы үзіндіден байқайтынымыз, Айғаным алдын-ала келінін «солқылдата жоқтап» беруге тәрбиелеп кеткенін байқаймыз. Себебі, қазақ ғұрпы бойынша артында қалған ұрпағының айтқан жоқтауы ел- жұртқа сын болған. Жалпы жоқтаудың мазмұнына қаза болған адамның тіршілігіндегі жақсы қасиеттері арқау болған. Зейнеп өзі толық танып үлгермеген енесінің қазасына зарлы үнімен айтқан жоқтауымен таң қалдырады. Жазушы Зейнептің сұлулығын беру үшін тағы да ауыз әдебиетіндегі жырға жүгінеді.

Романда сондай-ақ шешендік сөз үлгісін де көптеп кездестіреміз. Соның бірі Айғанымның баласы Шыңғысқа айтқан нақыл сөзі. Бұл сөз М. Әуезовтың «Абай жолындағы» Құнанбайдың Абайға ел басқару ісіне байланысты айтқан «жайдақ сусың...» деген ескертуімен үндес келеді: «-«Жаспын» деп жыртандама, балам. Сен жалпы жастың бірі емессің, бір қауым елдің аға сұлтанысың. «Жеңіл тулақ желге ұшар» болма, балам. Қорғасындай салмақты бол. Сен жеңілденсең, баққан елің аспанға күл болып ұшады. «Күнге күле қарасаң, көйлегіне жамау сұрайды» дейді қазақ. Күлегеш болма. Түсіңді суық ұста. «Таудың етегі жақын, төбесі алыс» депті аталарың. Күнде көріне берсең, баққан елің басынып алады. Оларға аз көрін. Ызғарыңды алыстан сал. Ас, той, айт сияқты ел көп жиналатын жерлерге өте сирек бар, - деген ақылы [2, 335].». Осы келтірілген мысалдан байқайтынымыз, баласы Шыңғыстың болашағына зор үміт артқан шешесі Айғанымның ел билеу ісіндегі өз тәжірибесін баласының санасына сіңіру ғана емес, аға сұлтандықтың қаншалықты жауапты іс екендігінен баласын хабардар етіп, «балам» деп тек өзінің үміт

артып отырғандығынан емес, бүкіл дүйім халықтың үміт артып отырған жауапкершілігі мол істің сипатынан хабардар етеді.

Шешендіктің тағы бір үлгісін Шыңғыс ордасына елдің дауын шешуге жиналған билер сөзінен де кездестіреміз. Керей-Тоқсан би мен Қыпшақ-Ізбасты би арасындағы сөз таластыруда: «– «Тоқсан, Тоқсан!» деуші еді томашадай-ақ екенсің ғой, – депті.

«Томаша» деген, «шымшық» аталатын құс тұқымының ең кішкене денелі адам екен, ал, Ізбасты – ірі денелі кісі екен. Ізбастының әлгі сөзіне намыстанғандай болған Тоқсан:

– Оның несін сөз деп айтып отырсың, Ізбасты? Томаша тоғыз жұмыртқалайды, біреуі ғана бұлбұл болады, томаша болсам - бұлбұлмын; өрмекші он жұмыртқалайды, біреуі ғана бүйі болады, мен - бүйісімін денесі ірі ешкілер – егіз, ит – сегіз, шошқа – тоғыз табады, бәрі де – ешкі, бәрі де – ит, бәрі де – шошқа болады; денеңнің ірілігін мақтаныш етпей-ақ қой, – депті.» [2, 324]. Осы сөз таласта жеңіліп қалған Ізбастыны Қыпшақтың биі Наурызбай «Ізбасты, сені басты албасты» деп тоқтатады. Осы сөз таластырудың басы-қасында тыңдап отырған тоғыз жасар Шоқан енді Тоқсан биді сөзден ұстайын деп оның күңнен туылған Тарышы аталатын атадан тарайтындығын сұрайды. Тосылмаған Тоқсан биді аяқ астынан сөзден тосылдырған тоғыз жасар баланың бұл әрекетін нағашысы Шорман биге балайды.

Романда тек ауыз әдебиетінің үлгілері ғана емес, Шоқанды сол мұраларға қызығушылық танытқан кейіпке ретінде және сол бай мұраны жинап, бастыру ісіне ой салған Атбасар жәрмеңкесі туралы дерек келтіріледі. Осы тұста ауыз әдебиетін тудырушы, таратушы және айтушы тұлғалармен, яғни жыршы жырау, шешен, ақын бақсы образдарымен танысамыз. Ең алдымен Шоқан қазақтың би шешендерін өз көзімен көріп, бір кездері өзі таң қала табына оқыған көне Римнің Цицерон сынды шешендері өзінің туған жерінде де бар екендігіне таң қалып, оларды «ылдидан шапса төске озған, ертеден шапса кешке озған, томаға көзді қасқа азбан» сияқтылар. Өзара әзіл-оспақпен қағысқанда, олар әдістеніп қалған тазы мен қасқырдай, біріне бірі көпке дейін алдырмайды; көпшілігі беріспей, жеңіспей кетеді...» [3, 284], - деп сипаттайды. Сондай-ақ «Шоқан қазақтың музыкалық және сөздік фольклорында шек пен шет жоғын көрді» деп сипаттайды жазушы. Жазушы Шоқанның «көзімен» көрген әншілерді сипаттап береді. Бұл өнер де бас кейіпкерді таңдандырады.

«Қазақтың Шоқан естіген музыкалық фольклоры соншалық бай болса, сөздік фольклоры одан да бай сияқты. Есебі жоқ ертегілерді былай қойғанда лирикалық және эпикалық шығармалардың өзі ұшан-теңіз» [3, 285]. Осы тұста жазушы тағы да Шоқан ойымен сол қазақ эпостарын Европалық үлгідегі эпостармен салыстыра отырып, ондағы мифологиялық элементтердің ортақтығын атап өтіп, ұлттық бояуларымен ерекшеленетін қазақтың батырлық және ғашықтық жырларын тізбектеп өтеді. Сонымен қатар, сол жырды орындаушылардың жыр кейіпкеріне ұқсас сол образдарға еніп кететін тұсын жазушы «бұл артистіктің европада жоқ түрі» деп атап көрстеді.

Шоқан көзімен сипаттама берген ауыз әдебиетін тудырушы өкілдердің бірі бақсылар да жазушы назарынан тыс қалмаған. Сонда бір кездері Бұғы бабайдан естіген аз ғана дерегі бар Шоқан осы жәрмеңкедегі көргендеріне дейін бақсыларды тек «алдаушылар» деп ойлап келсе, осы тұста олардың шын гипноздық қасиеттерін көзімен көріп қайран қалады. Шынында да Атбасар жәрмеңкесі Шоқанға көп ой салады. Өз ұлтының бай ауыз әдебиеті үлгілерімен танысқан Шоқан өзінің халқының мұншама бай сөз өнеріне қайран қалады. Бірақ іштей көкейіндегі өкінішін де жасыра алмайды: «Атбасарда көрген осылардың бәрін көз алдына келтіріп қорытқанда, қазақ халқы ғасырлар бойы жасаған өнер мұраларының молдығына Шоқан қайран қалды. Ол тек екі нәрсеге ғана өкінеді. Бірі – бұл мұраларды әлі жинаған, зерттеген адам жоқ... Шоқанның екінші өкініші: аталған қымбаттар қанша құнды болғанмен, олар өткен замандардың мүліктері. Бұған қатты ренжи отыра, Шоқан өзінің де, елінің де жарқын болашағынан күдер үзген жоқ. Үміті – қазақ елі қазіргі күйінде мәдениет түрені тимеген құнарлы тың топырақ сияқты екен: не ексең де бұрқырап ене кететін!.. Тек тұқымы, азығы күні жетсін!..» [3, 290-294]. Шоқан өзінің ендігі бар ісін халқының бай мұрасы ауыз әдебиеті үлгілерін жинауға жұмылдырады. Оның бұл ісі өз нәтижесін де берді. Бүгінгі таңда ауыз әдебиетіне қатысты көптеген ғылыми деректерді Шоқанның еңбектерінен табамыз.

Әдебиеттер:

1. Ахмет К.С. Сәбит Мұқанов – ғұлама ғалым. Монография.-Алматы: Білім, 2010.- 392 б.
2. Мұқанов С. Аққан Жұлдыз.1 кітап. kitap.kz
3. Мұқанов С. Аққан Жұлдыз.2 кітап. kitap.kz

Ғылыми жетекшісі:

кандидат филологических наук Джакыпбекова Мамиля Тургамбаевна.

Вадим Бобков
(Острог, Украина)

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ЕТИМОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МЕТРОЛОГІЧНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Етнонаціональні реалії при тлумаченні ФО мають давню традицію, це дослідження кінця ХІХ - початку ХХІ ст., зокрема етимологічні та історико-етимологічні коментарі в словниках, пареміологічних та

фольклористичних збірках. В цей час розвивається новий підхід до вивчення мовних явищ і вводяться етнонаціональні елементи для опису етимології, які використовували при укладанні збірок М. Номис, В. Даль, І. Франко, С. Адальберг, Б. Грінченко, Ю. Кшижановський, їх застосовували у своїх наукових пошуках Ф. Медведєв, С. Скорупка, Л. Скрипник та ін. відомі дослідники. Проте, дослідження етимологічного характеру (країнознавчого, етнолінгвістичного, лінгвокраїнознавчого) набуло значного розвитку в останні десятиліття (А. Івченко, А. Коваль, Л. Коломієць, М. Толстой, В. Мокієнко, С. Бартмінський, Я. Адамовський, А. Пайдзінська та ін.).

У нашому дослідженні дотримуємося широкого розуміння фразеології. Матеріал становить доволі чисельну групу, понад 2 000 ФО англійської, німецької, польської та української мов, які зібрані з основних лексикографічних джерел.

Метою статті є використання методу етимологічного аналізу для опису метрологічних ФО. До кола основних завдань належать: вивчення етнонаціональні особливостей метрологічних ФО чотирьох мов; відтворення загальноприйнятих поняття, виявлення особливостей метрологічної фразеології чотирьох мов та національно-маркованої конотації метрологічних ФО.

Для прикладу візьмемо спільні для германського і слов'янського фразеологічних фондів англ., нім, пол. та укр. метрологічні ФО з назвами *purse, wallet, Sack, worek*, мішок, в яких прослідковується синонімічність образного мислення представників чотирьох етносів: англ. *a beggar's purse is bottomless/ the beggar's wallet has no bottom*; нім. *ein leerer Sack steht nicht aufrecht*; пол. *dziurawy worek*; укр. *дірявого мішка не насиплеш; дірявий мішок*. Вони представляють значення "надзвичайно марнотратна людина, яка витрачає гроші для заспокоєння своїх забаганок".

Прикметники *bottomless, leerer, dziurawy*, дірявий є експреси вами з негативними оцінними ознаками. Зазначені ФО функціонують з негативною семантичною ознакою „щось, що вимагає постійних грошових витрат, дотацій, субсидій, фінансування – без видимого, очевидного результату”. Ці ФО відтворюють паралелізм образного світосприйняття представників різних мов, вказують на знання їхньої матеріальної і духовної культури, а також є свідченням взаємодії культур Заходу і Сходу [5, с. 131].

Для негативної характеристики дуже балакучої людини, яка любить жартувати, розповідати небилиці, німцями вживається ФО *einen Sack voll Lügen aufbinden*, англійцями ФО – *a bag of wind; a windbag*; а українцями – *наговорити/ наплести три мішки/ сім мішків гречаної вовни* у значенні "людина, яка багато говорить, пустодзвін, хвалько". Зауважуємо відмінність в образності, яка відображає різноманітність культур і національних характерів представників різних етносів [5, с. 131], а також є свідченням того, що різні мовні спільноти користуються різними картинами світу, які є по суті основою національних культур [4, с. 39]. Відсутність польської метрологічної ФО з назвою *worek* для образного позначення балакучої людини пояснюється тим, що у польській метрологічній фразеології відсутнє дане поняття.

Українська метрологічна фразеологія на позначення дуже говірливої, хвастливої людини доповнюється розгорнутим варіантно-синонімічним рядом ФО з етнонаціональними особливостями: *наговорити/ набалакати/ наказати/ намолоти/ наплести три/ сім мішків/ кіп гречаної вовни; наговорити сім мішків гречаного Гаврила; набалакати і в торбу не забереш; нарозказувати міх, торбу і три оберемки; нарозказувати міх ще і в торбу не забереш; набалакати три мішки усячини; набалакати повен міх; наказати аж з коробку*.

Першозразком цих українських ФО були відомості носіїв мови про те, що колись люди виконували монотонну фізичну роботу – пряли вовну довгими зимовими вечорами і розповідали цікаві жарти і небилиці. Українським фразеологізмам характерна варіативність метрологічних компонентів, що є народними назвами мір малої місткості та об'єму і місткості збіжжя і твердих речовин: *міх, торба, три оберемки, коробка*. Варіативність метрологічних компонентів об'єму і місткості українських ФО увиразнює багатші виражальні ресурси і дозволяє українським мовцям змінювати конотативне забарвлення висловлювання відповідно до комунікативних ситуацій різних сфер вживання [5, с. 58].

Яскраві етнонаціональні особливості представлені метрологічними ФО з компонентом-назвою реалії колишнього побуту *лікоть*: англ. *yard-stick*, нім. *Elle*, пол. *łokieć*, укр. *лікоть*, яка позначала одиницю лінійного виміру. Це розгорнутий варіантно-синонімічний ряд метафоричних ФО: англ. *measure other people by one's own yard-stick; to measure smb by your own yard*; нім. *alle Leute mit der gleichen Elle messen (wollen)*; пол. *mierzyć innymi swoimi łokciem*; англ. *to measure another's corn by one's own bushel*; пол. *mierzyć innymi własną miarą*; укр. *міряти/ зміряти своїм/ іншим ліктем*. Більшість описаних метрологічних ФО не є етимологічно прозорими, тобто мотивованими для сучасних носіїв чотирьох мов, але це не ускладнює їхнього розуміння [3, с. 113].

У сучасних носіїв досліджуваних мов слово *лікоть* асоціюється з метрологією, тому що у пам'яті людей не стерся образ колишньої реалії. На її образі у чотирьох мовах утворено метрологічні ФО, які надають інформацію про те, яким чином відображаються уявлення народу про навколишній світ, в них прослідковується зв'язок мови, духовної і матеріальної культури чотирьох народів, що є близькі територіально і мають тісні культурні і торговельні контакти [6, с. 27–29].

Назва *лікоть* вживалася для вимірювання довжини тканини і становила довжину руки від ліктя до кінця середнього пальця або від плеча через лікоть до долоні, тобто довжину ліктевої кістки, приблизно 45-58 см. Проте сам факт існування 132 видів цієї міри довжини визначив бажання справедливого і об'єктивного підходу до оцінки різних людей. Для нівелювання відмінностей Паризькою академією наук у 1791 році було прийняте рішення про уніфікацію і стандартизацію метричної системи.

Використовуючи національні шляхові одиниці англ. yard-stick, нім. Elle, пол. łokieć, укр. лікоть, носії чотирьох мов зберегли національно-культурні особливості своїх етносів, виражаючи значення "оцінювати/судити когось, використовуючи власні критерії" за допомогою ФО, у складі яких збереглися реалії колишнього побуту.

Метрологічні ФО нім. Er will alle Leute mit gleicher Elle messen; gleich werten, gleich behandeln (букв. він хоче всіх людей міряти тим самим ліктем) є синонімічними. Компоненти gleich і wollen у складі ФО не випадкові, ймовірно, нім. alle Leute mit der gleichen Elle messen (wollen) і укр. міряти всіх на один аршин – це ФО, які виникли в різних умовах, вони подібні за внутрішньою формою. В обох культурах існувала аналогічна міра довжини, так що були передумови для виникнення образу, який ліг в основу ФО, але їхній внутрішня сутність, характер їх семантики і функціонування виявилися відмінними. В якості перекладацького еквівалента німецького фразеологізму варто було б віддати перевагу варіанту "він хотів би міряти всіх людей тією ж самою міркою" з обов'язковим поясненням змісту німецької одиниці.

Редукованою формою цієї ФО на один аршин/ на один копил/ на один манір/ на один лад, де варіантні компоненти копил, манір, лад, що застосовувалися у різні історичні періоди, українці образно передають узагальнене значення "один, уніфікований підхід до оцінки людей".

Назва приблизної лінійної міри англ. inch, нім. Zoll/Fingerbreit, пол. cal, укр. дюйм/ цаль/ цоль була основною найменшою стародавньою одиницею довжини англійської метричної системи. Ця назва запозичена з німецької мови, вона була неточною і за різними джерелами її величина приблизно дорівнювала ширині великого пальця (2,5–3 см) [1, с. 17]. У німецьку мову ця назва прийшла близько 1500 року на зміну середньовічним мірам довжини dume (Daumen), finger. Власне тому у складі метрологічних ФО ця назва найчастіше означає "невеликий неточний вміст" або "незначна неточна відстань". Як основна одиниця довжини в англійській метричній системі (нині вживається в Англії та Америці). Етимологію цієї невеликої приблизної лінійної міри знаходимо у словнику Słownik języka polskiego С. Лінде [8, s. 216] та словнику Etymologiczny słownik języka polskiego А. Баньковського [7, s. 167].

Багатий етнонаціональний матеріал представлено у міжмовних синонімічних ФО англ. not budge/ give/ move an inch; нім. keinen Zoll breit weichen; um kein Jota; пол. ani na jotę; укр. ні на йоту; (не поступитися) ні на йоту; а також англ. ani na milimetr; нім. keinen Fingerbreit; nicht um Haaresbreite; пол. nie ustąpić ani na milimetr; нім. nicht um einen Fingerbreit nachgeben; укр. ані на цаль. Їх виникнення можна пояснити не лише тим, що ці мови географічно близькі, а й історичним розвитком мов та подіями, що впливали на цей процес, тобто прийняттям єдиної метричної системи і введення нових лінійних одиниць [4, с. 65].

Етнонаціональний матеріал знаходимо в етимологічних джерелах, де зазначається, що "йота" – це назва букви у грецькому алфавіті, яка означає звук і. Буква "йота" значно менша за всі інші букви грецького алфавіту, але пропустити її не можна, бо це означає зміна граматичної форми слова. Вперше ФО англ. not budge an inch; нім. keinen Zoll breit weichen; um kein Jota; пол. ani na jotę; укр. ні на йоту трапляється у Біблії, де говориться, що не тільки текст закону не можна змінювати, а навіть не можна змінювати ні однієї букви і ні однієї рисочки у ньому. Тому вислів ні на йоту означав "зовсім не змінити; ніскільки".

Загальноживана в минулому, в Польщі назва видової метрологічної одиниці cal почала застосовуватися з XII ст., і, залежно від довжини stopy (ступні) мала різну величину. Назва cal в Польщі тепер вживається рідко, наприклад, для окреслення розміру і вимірювання труб, гвинтів, які використовуються для опалення. В українській мові назва цаль/ цоль (рідше на палець) вживається при наближеному визначенні товщини предмета і добре відома в побуті до наших днів. У південно-західних говорах України ця назва вживається й нині [1, с. 17]. Видова назва cal як одиниця довжини активно вживається в Англії та Америці.

На Україні ширина великого пальця застосовувалась в народно-метрологічній практиці при вимірюванні малої відстані, ширини або товщини невеликих предметів, але вона не лягла в основу певної офіційної міри [1, с. 15]. Однак словосполучення в палець, на палець побутує при приблизному вимірюванні товщини предметів і будматеріалів, наприклад, дощок. Ця міра українцям добре відома в побуті і до наших днів, вона побутує в південно-західних говорах (напр. позначення товщини м'яса і сала) й дорівнює ширині великого пальця. У цьому ж значенні вживається нім. Handbreit(e) (букв. ширина долоні); укр. на/ в долоню.

Метрологічна одиниця цаль / цоль є лексичним дублетом терміна дюйм. У словнику Б. Грінченка знаходимо також назву цалівка, яка є похідною від назви цаль. Від іменника cal у польській мові утворено прикметник-назву міри calowy, яка вживається для приблизного виміру товщини дощок або отвору в чомусь.

Отже, проведене дослідження засвідчує, що використання методу етимологічного аналізу є надзвичайно важливим при описі етнонаціональної специфіки метрологічних ФО чотирьох мов. Давні метрологічні одиниці, які є реаліями колишнього побуту, продовжують жити у мові народу, вони є складниками цілого ряду ФО англійської, німецької, польської та української мов і володіють яскравими етнонаціональними особливостями. За допомогою методу етимологічного аналізу виявлено етнонаціональні особливості метрологічної фразеології чотирьох мов: відображення національної культури, традицій, звичаїв, відомостей про історичні події, при чому визначною особливістю вживання ФО є відтворюваність образності одного і того самого поняття у чотирьох мовах, яка тісно зв'язана з реальною дійсністю.

Література:

1. Винник В.О. Назви одиниць виміру і ваги в українській мові. Академія Наук Української РСР. Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні. – Київ: Наукова думка, 1966. – 149 с.
2. Завадська В. 100 найвідоміших образів української міфології / В. Завадська, Я. Музиченко, О. Таланчук, О. Шалак. – Київ: Орфей, 2002. – 448 с.
3. Иванов А.Н. Английская неология // Сб. научн. тр. МНПИИЯ им. М. Тореза – 1984. Вып. 227. – С. 3–16.
4. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов. Навч. посібник. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 458 с.
5. Кудіна О., Пророченко О. Перлини народної мудрості. Німецькі прислів'я та приказки. – Вінниця: Нова книга, – 2005. – 319 с.
6. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – Москва, 1995. – С. 27–40.
7. Etymologiczny słownik języka polskiego / Pod red. A. Bańkowskiego. – Warszawa: PWN, 2000. – Т. 1. – 873 s.
8. Linde S. Słownik języka polskiego. – Lwów, 1854. – Т.1. – 216 s.

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України Ткаченко Орест Борисович.

Умида Буриев
(Гулистан, Узбекистан)

КОМПЬЮТЕРНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Говоря о современных методах обучения, все чаще имеют в виду инновационные технологии обучения. К ним относятся педагогическая технология, компьютерные технологии, интерактивные методы обучения и др. Добиться высоких результатов, качественного обучения нельзя без освоения и внедрения в учебный процесс новых информационных и педагогических технологий.

Новые педагогические информационные технологии используются во всех сферах деятельности человека. Система образования превратилась сегодня в одну из самых важных отраслей компьютеризации. Компьютер целесообразно использовать не только как средство наглядности, но, в первую очередь, в качестве средства активного обучения. Применение в образовании компьютеров оказывает существенное влияние на содержание, методы и организацию учебного процесса по различным дисциплинам. С развитием педагогических технологий компьютеры становятся средством обучения, способным наглядно представлять самую различную информацию. Происходит развитие творческого потенциала обучаемого, способностей к коммуникативным действиям, навыков экспериментальной исследовательской работы; культуры учебной деятельности, интенсификация учебно-воспитательного процесса, повышение его эффективности и качества [1].

Компьютеры являются очень эффективной поддержкой при обучении и приобретении знаний в вузе, при использовании их в качестве инструментов познания для отражения того, что студенты выучили и что они знают. Компьютеры должны использоваться во всех областях знаний в качестве инструментов, помогающих студентам вдумчиво и критически осмысливать представления, которые они изучают. Использование компьютера в качестве средства обучения путем применения прикладных программ в качестве формализма представления знаний способствует более быстрому и более полному усвоению материала, чем при использовании всех имеющихся в настоящее время обучающих компьютерных программ. Проблемы применения компьютерных средств в процессе обучения во многом связаны с готовностью современного преподавателя к восприятию персонального компьютера как дидактического средства [2].

Известно, что преподаватель в процессе своей работы должен не только передавать студентам определенный объем информации, но и стремиться сформировать у своих подопечных потребность самостоятельно добывать знания, применяя различные средства, в том числе компьютерные. Чем лучше организована самостоятельная познавательная активность студентов, тем эффективнее и качественнее проходит обучение. Компьютер позволяет повысить самостоятельность студентов, которая необходима для перевода знаний извне во внутреннее достояние студента, преподаватель может варьировать формы контроля над усвоением учебного материала.

Перспективы компьютеризации обучения обычно связывают с созданием пакета программ по каждому предмету. Пакет учебных программ по русскому языку должен включать программы, которые позволяли бы не только констатировать ошибку, но и указывать обучающемуся ее возможные причины и пути ее устранения. Такие программы должны опираться на содержательные алгоритмы, моделирующие тот или иной вид лингвистической деятельности. Разнообразие организационных форм обучения русского языка позволяет выделить следующие основные направления применения ЭВМ в преподавании: обучающие и контролирующие программы, проверка индивидуальных заданий для практических занятий, базы данных и справочно-информационных систем. Обучающие программы включают в себя справочные

матеріали. Это позволяет студентам разобраться с помощью компьютера в изучаемом грамматическом материале, усвоить то, что не было усвоено на занятиях. Контролирующие программы по отдельным темам включают 15 – 20 вопросов. На них предлагается 3 – 5 вариантов ответов, студент должен выбрать правильный ответ.

Преподавателю необходимо разработать методику изучения новой темы, определить место и роль ЭВМ в учебно-воспитательном процессе. Компьютеры можно использовать на разных этапах занятия: в организационном моменте, при проверке домашнего задания, при объяснении и закреплении новой темы, при самостоятельной работе. При этом преподаватель должен тщательно отобрать материал для самостоятельной работы обучающихся, придумать способы организации этой работы, создать научно-методический аппарат составления эффективных обучающих программ. Необходимо усилить работу по самостоятельному применению правил. Например: при самостоятельной работе обучающихся с компьютером, где автоматизировано контролируются умения и навыки обучающихся, определяется уровень их знаний. Это освобождает преподавателя от выполнения огромной работы ежедневного контроля, устраняет субъективность в оценке знаний обучающихся, дает простор для проявления творческих способностей их. Имеется возможность получить дополнительную информацию через Интернет. Задача преподавателя при этом сводится к определению наиболее целесообразной части знаний, предназначенной для самостоятельной работы, и подлежащих контролю умений и навыков. Через компьютер студент может получить дополнительную информацию к полученным на занятии новым знаниям. При объяснении новой темы осуществляется знакомство с формулировкой орфографического правила, схемой его применения, проводится первичное закрепление правила.

Составляя сценарий занятия, преподаватель должен установить семантические, фонетические, грамматические признаки орфограммы, указать в формулировке орфографические правила. Каждый студент, отвечая на вопросы, может сравнить собственные ответы с ответами компьютера. Компьютер помогает осуществлять контроль над деятельностью обучающихся, так как фиксирует сведения об ошибочных ответах их. При составлении сценария нужно стремиться реализовать все взаимосвязанные функции обучения. Прежде чем как перейти к выполнению упражнений студенты знакомятся с новой темой на компьютере, читают и запоминают правило. Затем компьютер приглашает их выполнить несколько упражнений по данной теме, упражнения должны вызывать творческую активность обучающихся, обеспечивающую эффективность произвольного запоминания.

Для использования ЭВМ в качестве информатора, тренажера и справочника по орфографии составляется сценарий программы по моделям и группам трудных для обучающихся орфограмм.

Мы предлагаем фрагмент занятия на тему: «**Правописание приставок на з- и с-**», где обучающиеся чаще всего допускают ошибки.

– Сегодня мы будем рассматривать тему: «**Правописание приставок на з- и с-**». Сперва познакомимся с правилом:

В приставках без-, воз-, вз-, из-, низ-, раз-, роз-, чрез- (через-) перед гласными и звонкими согласными пишется буква з, а перед глухими – с.

Н а п р и м е р: **разбудить – распусть, вздрогнуть – вспомнить.**

З а п о м н и т е ! Безвкусный, безкусица.

А теперь потренируемся изученное правило на упражнениях.

Упражнение № 1. Прочитай слова, отработай их произношение и запомни правописание.

Безбрежный, беспомощный, изжарить, исчислить, низвергать, ниспровергать, беззаботный, воспеть, возобновить, вспомнить, взморье, извинить, истратить, расписание, разделить, роспись, розыгрыш, чрезвычайный, чересчур.

Упражнение № 2. Вставь пропущенные буквы.

<i>Бе...ветренный</i>	<i>бе...шумный</i>
<i>Бе...жалостный</i>	<i>бе...конечный</i>
<i>Бе...заботный</i>	<i>бе...предельный</i>
<i>Ра...ложить</i>	<i>ра...теряться</i>
<i>Чере...чур</i>	<i>чре...мерный</i>

- Выполнил ? Давай проверим.
- Ты справился с заданием.
- Совершенно верно.
- Молодец !

Упражнение № 3. Какая группа слов написана правильно ?

1. *Расцвели, возглавлять, испугать, исподтишка, безоблачный.*
2. *Разцвели, возглавлять, испугать, исподтишка, безоблачный.*
3. *Расцвели, возглавлять, испугать, исподтишка, бесоблачный.*
4. *Расцвели, восглавлять, испугать, исподтишка, безоблачный.*
5. *Расцвели, возглавлять, испугать, изподтишка, безоблачный.*

ОТВЕТ: *Расцвели, возглавлять, испугать, исподтишка, безоблачный.*

При неправильном решении задачи машина сразу исправляет ошибки.

- Подумай.
- Ты ошибся.
- Неверно. Хорошенько вспомни правило.

Упражнение № 4. Заменяй выделенные существительные с предлогами прилагательными.

Человек без страха, станок без шума, поля без края, небо без облаков, пустыня без воды.

Какая группа слов написана правильно ?

1. **Бесстрашный** человек, **бесшумный** станок, **бескрайние** поля, **безоблачное** небо, **бесводная** пустыня.
2. **Безстрашный** человек, **бесшумный** станок, **бескрайние** поля, **безоблачное** небо, **безводная** пустыня.
3. **Бесстрашный** человек, **бесшумный** станок, **бескрайние** поля, **безоблачное** небо, **безводная** пустыня.

ОТВЕТ: Бесстрашный человек, бесшумный станок, бескрайние поля, безоблачное небо, безводная пустыня.

- Молодец ! (Правильно).
- Нет, не спеши с ответом.

После выполнения упражнений компьютер оценивает правильность вывода обучаемого, выдает процентное соотношение ошибочных и правильных ответов: количество и качество ошибок, время, затраченное на выполнение упражнений, количество попыток. Обучаемый может отрабатывать свои действия до тех пор, пока не научится правильному правописанию и произношению слов с приставками на *з-* и *с-*. Такая работа свидетельствует о том, что занятия с компьютерами весьма эффективны. Если обучающиеся имеют желание и время при возможности пользоваться компьютером в индивидуальном режиме, то он может добиться практически 100%-ного усвоения запрограммированных орфограмм. Полученные ими навыки должны быть отработаны и закреплены над речевыми упражнениями. Следует отметить, что применение компьютерных программ-тренажеров заметно повышает интерес к предмету, особенно у студентов национальных групп.

Литература:

1. Раджабова Л. Р. Использование компьютера в преподавании русского языка // Преподавание языка и литературы. Т., 1999, № 3, С. 70.
2. Кларин М.В. «Педагогические технологии в учебном процессе». М., 1981. С. 55.

**Абдувахоб Вахидов, Фозилжон Шукуров, Кубаро Мамадалиева
(Самарқанд, Ўзбекистон)**

**ИНГЛИЗ ТИЛИГА ФОРС ТИЛИДАН ЎЗЛАШТИРИЛГАН БАЪЗИ СЎЗЛАРНИНГ
ЛЕКСИК-СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ**

Инглиз ва форс тиллари ҳам ҳинд-европа тиллари оиласига тааллуқли бўлган бошқа тиллар сингари, бир-бирига кўп ўхшаш жиҳатларига эга. Бу ўхшашликлар, хусусан лексик жиҳатдан кўпроқ кўзга кўринади. Масалан, форс тилидаги «модар – она, падар – ота, духтар – қиз, бародар – ака, ном – исм» каби сўзларнинг инглиз тилидаги вариантлари билан ўхшаш жиҳатлари мавжуд. Агар бу рўйхатни давом эттирадиган бўлсак, шунга амин бўламизки, бунга узоқ тарихий жараён асосида форс тилидаги сўзлар турли йўллар билан инглиз тилида ишлатилганлигига амин бўламиз.

Бу сўзлар инглиз тилига ўзлашиш жараёни бевосита форс тили орқали эмас, балки бошқа тиллар орқали, хусусан араб, турк, юнон ва бошқа тиллар орқали содир бўлган. Аслида форсча бўлган сўзлар қадим замонлардан форслар ва юнонликлар, ёхуд қадим римликлар ё лотин тили орқали инглиз тилига кирган. Қайд қилиш жоизки, форс тили минг йилдан кўпроқ муддатда исломнинг асосий тилларидан ҳисобланган. Натижада у ўз ҳудудидан ташқарига ҳам таъсир ўтказиш имкониятига эга бўлган.

Форслар мамлакатига йўл топиш ҳатто 19-асргача ҳам европаликлар учун бир даражада мушкулроқ эди. Чунки Форс қўлтигининг бандаргоҳлари маҳаллий аҳоли қўл остида бўлиб, Европа савдогарларига бу минтақага киришга йўл бермасдилар.

Аммо инглиз савдогарлари аллақачон 1570 йилида Леванте бандаргоҳларида иш олиб борар эдилар. Натижада кўп миқдорда арабча ҳамда усмоний турк сўзлар инглиз тилида ишлатила бошлаган. Шу тартибда нафақат туркча сўзлар, балки аслида форсча бўлган сўзлар ҳам бевосита форс тилидан тўғридан-тўғри эмас, балки маҳз Усмоний турклар орқали инглиз тилига ўтган.

Форсча сўзларнинг бир қисми британияликларнинг колониализми натижасида урду тили орқали инглиз тилига кирган. Форс тили у даврда Ҳиндистондаги Бобурийлар салтанатининг сарой тили ҳисобланган. Чунки британияликларнинг ҳукмронлидан олдин форс тили, гарчи маҳаллий аҳоли ҳиндчада гапирсалар ҳам, давлат тили сифатида кенг истеъмолда бўлган.

Шу хусусиятларни ҳисобга олиб, тарих давомида инглиз тилига кирган сўзларни қуйидаги шартли қисмларга бўлиб баён этишни лозим топдик: географик жой номларини билдирувчи сўзлар, давлат ишларига боғлиқ сўзлар, турли асбоб-ускуна ва буюмлар номини билдирувчи сўзлар, ҳарбий соҳага оид сўзлар, газмол ёхуд кийимларга тааллуқли сўзлар, таом ва овқатланишга оид сўзлар, ҳайвон ва қушларнинг номларини, спорт соҳаси, ранг-тус ва турли сифатлар ва ҳоказо маъноларни билдирувчи сўзлар.

1) географик номларга тааллуқли сўзлар:

BABUL – этимологияси форсча بابل сўзидан олинган бўлиб, санскритдаги babbula, babbla сўзига маънодош ҳисобланади ва Судон ҳудудидаги араб акациясини билдиради;

KNANKAN – форс тилидаги خانه хона ва + گاه гоҳ- жой, манзил сўзларидан олинди, ҳинд тилида ҳам ханакаҳ шаклида ишлатилган;

CAFCUH - форс тилидаги قافقوه Қофқуҳ ёхуд كوفقاف Куҳ-е Қоф (Қоф тоғи) сўзидан олинган;

KOH-I-NOOR – форсча كوه куҳ ва نور нур сўзларидан олинган;

PANJAB – панж پنج (беш) ва آب об (сув) сўзларининг қўшилмасидан олинган;

TIGR – қадимги форсча тигр تيگر сўзидан олинган бўлиб, йўлбарс маъносида ишлатилган;

PARSEE сўзи پارسى сўзидан олинган ва Ҳиндистондаги зардуштийларни порсий дейилгани учун инглиз тилига ҳам бу сўз шу маънода қўлланган;

PANLAVI – қадимги форс тили пахлавий деб аталган ва инглиз тилида ҳам сосонийлар давридаги қадимги форс тили шу ном билан келтирилган.

2) давлат ишларига тааллуқли тушунчалар маъносида ишлатилган сўзлар:

SHERRISTAR – аслида форсча бўлган سررشته сарришта ва + دار дор сўзларидан ясалган сарриштадор сўзи «Webster's Third New International Dictionary» да келтиришича, давлат идорасида ишлайдиган ходим маъносида ишлатилган ва инглиз тилида регистрар, яъни регистратор сифатида келган;

ZAMINDAR - бу сўз замин-ер ва дор-эгаси сўзларидан олинган ва ислом даврида ер эгаси маъносида ишлатилган;

MALGUZAR – бу сўз форсча мол ва гузор сўзлари қўшилмасидан ҳосил бўлган ва Ҳиндистонда мол-мулк ҳисоб-китоби билан машғул бўлган мансабдор шахс маъносида ишлатилган;

SHAHZADA – бу ҳам форсча сўз бўлиб, ҳинд тилидан shahzada шаклида инглиз тилига кирган;

SIRCAR – форсча راکرس сўзидан олинган бўлиб, Webster's Third New International Dictionary (Merriam-Webster, 2002) нинг ёзилишича ҳинд тилида sarkaar шаклида Bengal музофотида маълум мансабдор шахс маъносида ишлатилган.

VIZIER – бу сўз ريزو шаклида форс тилидан араб тилига ўтиб бунинг асосида فرازو визорат сўзи ҳосил бўлган. Аслида вазир сўзи қадимги форс тилидаги vichir , кейинроқ Avestan vicira сўзидан келиб чиққан.

3) касб-кор ва асбоб-ускуналарни билдирувчи сўзлар:

FERS – бу сосонийлар даврининг амалдорини билдирадиган сўз бўлиб, «New International Dictionary» да ёзилишича, инглиз ва француз тилларига арабча فرزّان фарзан сўзидан ўтган. Форсча асл шакли فرزّين фарзин бўлиб, "Фарес" сўзидан келиб чиққан.

FAUJDARI – форсча فوجدار фаждор сўзидан олинган ва Ҳиндистонда судья лавозими вазифасини бажарадиган маънони ифодалаган.

ENAMDAR – ҳинд тилида in'aamdaag шаклида талаффуз қилинган ва арабча انعام ina'm ва форсча + -дор сўзларидан олинган. Британияликлар Ҳиндистонга кирган пайтларида аҳоли томонидан келадиган туҳфаларни қабул қилувчи ходимлар вазифасини билдирадиган тушунча.

DARZI – шу шаклда ҳинд тилидан инглизчага ўтган бўлиб, форсча درزی дарзи сўзи Ҳиндистондаги тикувчилар жамиятини билдиради.

DASTUR – форсча دستور сўзидан келиб чиқиб, даст – қўл ва –ур суффикси орқали ҳосил қилинган ва Ҳиндистондаги порслар, яъни зардуштийлар жамиятида руҳоний даражасини ифода этади.

DEFTERDAR – ушбу кўринишда усмонли турк тилидан инглиз тилига кирган. Аслида форсча دفتردار daftardar сўзидан олинган ва усмонийлар ҳукуматида молия масалалари билан шуғулланадиган офицер вазифаси, аниқроғи провинциянинг умумий бухгалтер вазифасида қўлланган.

DEHVAR - форсча دهور сўзидан олинган булиб, ديه DIH (ер) ва ور (машғулотни билдирувчи суффикс) дан ҳосил қилинган. Dehvar одатда ишчи-ходим ёхуд қул маъносини ифода этган.

DEVAN - ушбу сўзнинг ҳиндча варианты бўлиб, форсчада (ديوان) бухгалтерия китоби маъносини билдиради. Кейинчалик турк ва франсуз тилларида шу маънода ишлатилган. Қадимги форс тилида ديوان деван – мажлислар жойи, ёхуд рўйхат маъносида келтирилади ва ديبي DIPi сўзидан олинди, «OED» ва «Webster's Third New International Dictionary» луғатларида келтирилишича «мактуб, ҳужжат» маъноларини англатади.

NAKHUDA –форсча ناخدا nākhudā сўзи бўлиб, ناو nāv + خدا khudā сўзларидан ҳосил қилинган ва кема бошқарувчиси маъносини билдиради.

PASHA – бу сўз ушбу шаклда усмонли турк тилидан инглиз тилига ўтган ва аслида форсча پادشاه pādshāh, яъни қирол сўзидан олинган.

PASAR – бу сўз ушбу кўринишда малайи тилидан инглиз тилига ўтган. «Webster's Third New International Dictionary» да ёзилишича, форсча بازار bāzār сўзидан олинган ва Индонезияда тижорат маркети маъносини билдиради.

SQUINCH – етимологіяси سکنج (=سه+کنج) уч хазина маъносини англатади. Бу сўз ислом архитектураси хусусиятини ифода этилган ва хусусан Эронда «муқарнас» структураси билан машхур.

SEPOY – ушбу шаклда ҳинд тилидан кирган ва форсча سپاهی sipahī, яъни аскар сўзидан олинган.

SESBAN – асли форсча سيسبان saisbaan сўзи араб тили орқали шаклида инглиз тилига ўтган ва у от боқувчи маъносини англатади.

SCIMITAR – асли форсча شمشير shamshir сўзи «Webster's Third New International Dictionary» маълумотига кўра, аввал франсуз тилига cimeterre шаклида, сўнг италян тилига scimitarra шаклида инглиз тилига ўтган.

SAROD –форсча سرود суруд (қўшиқ) сўзи ҳинд тили орқали инглизчага ўтган.

4) озиқ-овқат, мева-сабзавот ва ўсимликларни билдирувчи сўзлар:

JULEP – «OED» ва «Webster's Third New International Dictiona» да ёзилишича аслида форсча گلاب гулоб (گل гул) - (آب) об) сўзларидан таркиб топган. Бу сўз араб тилига «жуллаб» шаклида инглиз тилига ўтган. Гулоб маълум доривор нави бўлиб, хусусан юрак хасталигини даволаш учун қўлланади.

PEACH – бу сўз юқоридаги қомусларда келтиришича аслида «порс-форс» сўзидан олинган ва аввал лотин тилида persicum (Persian plum), яъни форс олмаси, форслар мамлакатидан келтирилган мева - шафтоли маъносида ишлатилган. Рус тилида ҳам шафтолини персик дейилади.

LIMON – бу сўз «House Unabridged Dictionary» (Random House) да келтирилишича, форсча وميله وميلن līmū, līmūn сўзидан олинган бўлиб, аввал араб тилига لميلن، وميلن laumūn ёхуд līmūn шаклида ўтган. Сўнгра, Европа тилларига, жумладан италян тилига limone, франсуз тилига limon шаклида, сўнг инглиз тилига ўтган.

PISTACHIO –Webster's Third New International Dictionary» да келтирилишича форсча پسته pistah сўзидан олинган. Кейинчалик лотин тилига pistācium, юнон тилига πιστάκιον, сўнгра инглизчага ўтган.

TULIP – бу сўзнинг келиб чиқиши . Online Etymology Dictionary (Harper, Douglas) нинг ёзилишича, форсча دلدنبد dulband сўзидан олинган бўлиб, "tulip" шаклида инглиз тилига, кейин франсуз тилига tulipe шаклида ўтган.

SPINACH – бу сўз аслида форсча اسپناخ aspanakh сўзидан олинган бўлиб, ундан араб тилига آنيسخ، انيسخ isbnakh, isfinaakh шаклида, франсуз тилига espinache, espionage шаклида ўтган. Русчада уни «шпинат» дейилади.

SAPINDALES – бу сўз маълум ўсимлик номини билдиради ва форсча

spand (اندنپس) сўзидан олинган.

SAMOSA - келиб чиқиши форсча سمبوسه sambusa сўзи бўлиб, ҳинд тилида samosa, урдуда سومسه، اسبوسه samosa, sambsa шаклида, кейин бошқа тилларга ўтган.

5) ҳайвонот номларини билдираган сўзлар:

GHORKHAR – бу сўзнинг асл шакли هوگ رخ (гур хар) бўлиб, форс тилида ёвойи эшак маъносини билдиради. Шимолий-ғарбий Ҳиндистондаги онагани билдиради.

MARKHOR – форсча مارم māg(илон)+رؤخ khōr(емоқ) сўзларидан олинган ва маълум қуш маъносини англатади. Афғонистон ва Ҳиндистон ҳудудида учрагани сабабли, ундан инглиз тилига ўтган.

ZERDA –форсча زيرداو zerdaw сўзидан олинган ва ундан араб тилига ўтган. Маълум жонивор номини англатади.

TIGR – бу сўз қадимги форс يگر tigr "арслон" сўзидан олинган.

SIMURGH – Harper, Douglas нинг «Online Etymology Dictionary» қомусида келтирилишича, форсча سمرق سيمرد сўзи бўлиб, қадимги форс – паҳлавий тилидан келиб чиқади. Авесто» да «saeno mego» шаклида келтирилган.

ZUMBOORUK – бу сўз форс тилидаги زونبوره zanburah (ари) сўзидан олинган.

SHAHIN –форсча شاهين shahin сўзидан келиб чиққан.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Форсча-ўзбекча ўқув лугати. Тошкент, «Ўқитувчи» – 1975.
2. Абдусаматов М. Форс тили. Тошкент, «Шарқ», 2007.
3. English-russion dictionary. M.I.Dubrovin. Москва, 1991.
4. В.Холидов. Учебник арабского языка. Тошкент, 1977.
5. Баранов Х.К. Арабско-русский словарь. Москва, 1989.
6. Oxford English Dictionary. Оксфорд: Кларендон Пресс, 1989. Oxford University Press.
7. Webster's Third New International Dictionary, Unabridged. Merriam-Webster, 2002. <http://unabridged.merriam-webster.com>

Абдувахоб Вахидов, Фозилжон Шукуров
(Самарқанд, Ўзбекистон)

ҲИЖРИЙ ҚАМАРИЙ ОЙЛАРДАГИ ҲАФТА КУНЛАРИНИ АНИҚЛАШ ТАРТИБИ

Самарқанд - туризм шаҳри эканлиги сир эмас. Бу соҳани ривожлантириш йулида кейинги йилларда бир қатор салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. Айниқса, турли халқаро конференциялар ўтказиш

воситасида хорижий давлатлар билан муносабатларни янада мустақамлаш йўлидаги ишлар эътиборга лойиқ. Хусусан, 2014 йилнинг 15-16 май кунларида «Ўрта асрлар Шарқ олим ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизацияда тутган ўрни ва аҳамияти» мавзусида бўлиб ўтган илмий конференцияда давлатимиз Президенти Ислом Каримов нутқ сўзлаб, Ал Бухорий, Форобий, Ибн Сино, Абу Райҳон Беруний каби буюк аждодларимизнинг бизга қолдирган меросларини янада чуқурроқ ўрганиш зарурлигини таъкидладилар.

Шукроналар бўлсинки, мамлакатимиз мустақиллиги туфайли ўтган аждодларимизнинг ноёб асарларида қолдирилган дурдоналарни ўрганиш ва ўзлаштиришга янада кенг имкониятилар очилди. Минг йилдан кўпроқ тарихий муддат давомида буюк аждодларимиз ўз асарларини араб алифбоси асосидаги ёзувда яратганлар. Бу ёзув билан боғлиқ бўлган ҳодисалардан бири «Абжад» ҳисоби асосида тақвимни юритиш ҳисобланади.

Қадим замонлардан бошлаб одамларнинг диққатини осмондаги жисмлар ҳаракати, куну тун, йил фаслларининг алмашуви, иссиқ ва совуқ ҳавонинг жой алмашуви ўзига жалб этиб келади. Улар ҳаётларидаги ўзгаришлар, ҳосилдорлик ва бошқа табиат ҳодисаларининг буларга алоқадорлигини ҳис этардилар. Натижада, ер юзининг турли минтақаларида турли йўллар билан тақвим ва солномалар тузила бошланди.

Айрим халқлар вақт ҳисобини юритиш учун фалак буржлари, баъзилари қуёш, ой, бошқалари эса ҳайвонотни асос қилиб олганлар. Чунки бугунги кунга ўхшаб ўтмишда дунё халқлари бир-бирлари билан алоқа қилиш имкониятига эга бўлмаган, бир-бирларининг кашфиётларидан ҳам беҳабар қолганлар.

Шу тариқа, Қадимги Юнон, Ҳинд, Форс, Хитой, Араб-ислом, европа(григориан) халқларининг тақвимлари юзага келган. Бугунги кунда умумжаҳон мимқиёсида мелодий европа тақвими, шунингдек, айрим ҳудудларда ҳижрий қамарий, ҳижрий шамсий, хитой тақвимлари кўлланиб келинмоқда.

Ҳижрий қамарий ислом мамлакатлари тақвими бўлиб мелодий 622 йилнинг 26-июлидан бошланган. Ислом таърихнавислари бутун санадларни ҳижрий қамарий тақвим асосида ёзганлар. Ҳижрий қамарий йил 12 ойдан иборат бўлиб, тоқ ойлар 30, жуфт ойлар 29 кунлик қилиб олинган. Кабиса йилида эса охириги 12-ой 30 кунлик қилиб олинади. Шу йил кабиса ҳисобланиб, 355 кундан иборат бўлади.

Ҳижрий шамсий йил ҳисоби эса ернинг қуёш атрофида айланиш даврийлигига асосланиб, ҳисоб қуёш кунлари асосида олиб борилади. Ернинг қуёш атрофини бир марта айланиб чиқиши даври 365 (366) кунга тенг бўлади. Шамсий йил ойлари арабча-форсча-ўзбекча номланиши куйидагичадир:

Ҳамал-барра-қуй = 31 кун, савр-барзагов-буқа = 31 кун, жавзо-дупайкар-эгизаклар = 32 кун, саратон-харчанг-қисқичбақа = 31 кун, асад-шер-арслон = 31 кун, сунбула-хўша-бошоқ = 31 кун, мизон-тарозу-тарози = 30 кун, акраб-каждум-чаён = 30 кун, қавс-камон-ёй = 29 кун, жадй-бузғола-тоғ эчкиси = 29 кун, далв-дўл-челак = 30 кун, ҳут-наҳанг-балиқ = 30 кун (жами 365 кун).

Ҳижрий йилни мелодий йилга айлантириш учун уни 33 га бўлиш лозим, чунки 33 сони ҳижрий ва мелодий йилларнинг бир-бирига тўғри келиш даврини билдиради. Бўлишдан чиққан натижани ҳижрий йилдан айириш ҳамда қолган сонга 622 ни қўшиш лозимдир. Ҳосил қилинган натижа мелодий йилни ташкил этади.

Масалан, Абу Райҳон Берунийнинг туғилган йили ҳижрий 362 йилга тўғри келади. Берунийнинг туғилган йилини мелодийга айлантирмоқчи бўлсак, куйидагича ҳисоблаймиз:

$$362:33 = 11, 362-11 = 351, 351+622 = 973.$$

Яъни Беруний мелодийнинг 973 йили дунёга келган.

Бунинг учун куйидаги формуладан фойдаланиш мумкин:

$$M = X - (X / 33) + 622$$

Аксинча, мелодий йилни ҳижрийга айлантириш учун эса куйидаги амалларни бажариш лозим бўлади:

Мелодий йилдан 622 айириб олинади, яна суратда мелодийдан 622 айириб олиниб, 32 га бўлинади ва икки амал натижаси қўшилади. Манна шу қўшилма натижаси ҳижрий-қамарий йил ҳисобланади. Бунинг формуласи куйидагичадир:

$$X = (M - 622) + (M-622) / 32$$

Ҳижрий қамарий ҳисобда бир йил 354 кун 8 соат ва 42 дақиқадан иборат, шамсий йилда эса, 365 кун 5 соат 48 дақиқа ва бир неча сониядан иборат. Ушбу вақт тафовути боис тақвимлар ўртасида ой ва йилни ҳисоблашда ўзгаришлар вужудга келган.

Юқорида қайд этилганидек, абжад ҳисоби ҳам ушбу тақвимларга мослаштирилган ҳолда ишлатилган. Шу мақсадда ислом олимлари араб алифбосидаги 28 та ҳарфни биттадан рақамга мансуб этиб, 8 та сўз ясадилар. Айрим ривоятларда нақл этилишича, абжаддаги сўзлар ислом давридан олдин ўтган подшоҳлар исмлари бўлган. Аммо бу ва шунга яқин ривоятлар илмий тасдиғини топмаган. Бу сўзларнинг тартиби куйидагича: абжад, ҳавваз, ҳуттий, каламан, саъфас, қарашат, саххаз, заззағ. Шулардан биринчиси «абжад» бўлиб, бу сўз ҳисоблаш тизимининг номига айланган. Юқоридаги сўзлар тартибига асосан: алиф-1, бо-2, жим-3, дол-4, ҳ (ҳавваз)-5, вов-6, зе-7, ҳ(ҳуттий)-8, то (итқи)-9, й-10, коф-20, лом-30, мим-40, нун-50, син-60, ьайн-70, фо-80, сод-90, коф-100, ро-200, шин-300, те-400, се-500, хо-600, зол-700, зод-800, изғи-900, ғайн-1000.

Асрлар давомида ҳижрий қамарий тақвим асосида таърихий воқеалар, муҳим сана ва ҳоказолар абжад усулида ифода этилган. Табиийки, ўтмишда бўлиб ўтган воқеа-ҳодисаларни ўрганиш зарурати туғилади.

Ҳижрий қамарий тақвимида йил ва ойнинг биринчи кунини аниқлаш муҳим саналади. Бу масалада буюк аждодларимиз йилнинг бошланишини аниқлаш учун содда ва равон усулда яратилган дурдона асарларни мерос қолдирганлар. Аждодларимизнинг илмидан хабардор бўлган ҳар бир шахс қисқа муддатда бу усулларни ўрганиб араб алифбоси орқали ҳисоблашни ўзлаштириши мумкин. Қуйидаги рубойга эътибор беринг:

از الف تا يا يگان يگان ساز مضاف،
از آن جا زياد کن تو ده ده تا قاف.
از قاف زياد کن تو صد صد تا غين
حساب ابجد همين است نيست خلاف.

Таржимаси: Алифдан ё-гача биттадан музоф (изофа, илова) қилгин, ундан кейин қоф-гача ўнтадан кўпайтир. Қофдан бошлаб юзтадан кўпайтир, абжад ҳисоби шудур, бунда хилоф йуқ.

Таъкидлаш жоизки, ҳижрий қамарий сана ҳисобини чиқариш учун «иҳжаздабуд» ва «зибижҳаво» деб номланган кўпайтириш ва камайтириш усуллари қўлланади. Буни шеърий усулда қуйидагича ифода этганлар:

حساب سل از اهجد بود است،
اگر دانی ترا بسيار سود است.
حساب مه زبجهوايده زاج،
اگر دانی دهندت عاقلان تاج.

Таржимаси: Йил ҳисоби иҳжаздабуд орқали чиқарилади. Буни билсанг, сенга куп манфиатлари бордир. Ой ҳисоби «зибижҳаво бидеҳзож» бўлиб, донолар билган кишининг бошига тож кўядилар.

محرم زا بگير و يا صفر را
اگر خواهی که یابی این خبر را.
ریبعان جیم و هادان ایبرادر،
جمادان واو الف تو نیز بنگر.
رجب بآمدست و دال شعبان
مه روزه چو ها شوال زا دان.
الف نوالقعه و ذو الحجه جیم است،
اگر داند کسی مرد عظیم است.

Таржимаси: Муҳаррам ойини зе билгин ва сафарни бе, агар бу хабарни олмоқчи бўлсанг, икки рабиъ жим ва ҳе (ҳавваз), икки жумод вов ва алифдир. Ражаб ойи бе ва шаъбон долдир, рамазон ҳ ва шаввол зе-дир. Алиф зулқаъдадир, зулҳижжа жим, буни билган киши буюк кишидир.

«Иҳжаздабуд» ибораси 8 та ҳарфдан иборат бўлиб, ҳижрий қамарий йилларининг ҳокимини билиш учун хизмат қилади. Йилнинг ҳокимини топиш учун қуйидаги жадвал ёрдам беради:

Ҳижрий йили	1422	1423	1424	1425	1426	1427	1428	1429
Йил ҳокими	1-алиф	5-ҳ (ҳавваз)	3-жим	7-зе	4-дол	2-бе	6-вов	4-дол
	и	ҳ	ж	з	д	б	у	д
Милодий йил	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016

Бу ҳисобда йил ҳокими ҳар саккиз йил давомида бир марта такрорланади. Юқоридаги байтлардан кўришиб турибдики, ойлар ҳокимлари доимий бўлиб, мувофиқан муҳаррам 7-зе, сафар 2-бе, рабиъулаввал 3-жим, рабиъуссоний 5-ҳ, жумодалаввал 6-вов, жумодассоний 1-алиф, ражаб 2-бе, шаъбон 4-дол, рамазон 5-ҳ, шаввол 7-зе, зулқаъда 1-алиф, зулҳижжа 3-жим га тўғри келади.

Шу тариқа, агар ҳисоблашда 7 қаратни камайтириш натижасида ҳосил қилинган бақия 1 бўлса, бу ҳафтанинг биринчи куни –якшанба, 2 бўлса – душанба, 3 – сешанба, 4 – чоршанба, 5 – панжшанба, 6 – жумъа, 7 – шанба ҳисобланади.

Бундай ҳисоблаш давомида йилдаги вақтни тулиқ инobatга олиш муҳим саналади. Чунки қамарий йил юқорида айтилганидек, 354 куну 8 соат ва 42 дақиқани ўз ичига олади. Ҳисоблаш жараёнида эса 354 куннинг ўзи инobatга олинади. Қолган 8 соату 42 дақиқа уч йилга бориб, 26 соату 6 дақиқа, ёхуд бир суткадан кўпроқ вақтни ташкил этади. Шунинг учун ушбу бир кунни зулҳижжа ойига қўшиш тавсия этилади. Яъни зулҳижжа ойини икки йил давомида 29 кун, учинчи йилида эса 30 кун қилиб, бу йилни кабиса йили деб ҳисоблаш лозим.

Бинобарин, бу тартибда кабиса йилларини ҳисобласак, ўн йиллар ва юз йилларгача бу камчиликка барҳам берилади.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Талабов Э. Араб тили. – Тошкент, 1993.
2. Халилов Л. Форс тили. – Тошкент, 1992.
3. Абдусаматов. Форс тили. – Тошкент, 2007.
4. Жуманиёзов Р. Эски ўзбек ёзуви. – Тошкент: Ўқитувчи, 1989.
5. Қосимова М. Хат ва имлои матни классики тоқик. 1976.
6. Холидов В. Учебник арабского языка. – Тошкент, 1977.
7. Баранов Х.Б. Арабско-русский словарь. – М., 1989.

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАВЧАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Стрімкий розвиток міжнародних відносин України з іншими країнами світу, розширення галузевих та наукових зв'язків зумовлюють потребу держави у висококваліфікованих спеціалістах в усіх напрямках економіки, медицини і фармації в тому числі, у фахівцях, що на належному рівні володіють іноземною мовою (ІМ), щоб самостійно та швидко встановлювати контакт з зарубіжними партнерами, плідно користуватись результатами наукових та практичних досліджень і висновків, які викладено в друкованих або віртуальних виданнях, тощо.

Вирішення цих завдань вимагає нової орієнтації цілей, принципів, змісту навчання ІМ, а також створення нових навчальних матеріалів. В Україні вже розроблені принципово нові програми з іноземних мов як для мовних вищих навчальних закладів (ВНЗ) (Програма з англійської мови для університетів/інститутів (2001); так і для вивчення ІМ професійного спілкування (Програма з англійської мови для професійного спілкування (2005); Іноземна мова (за професійним спрямуванням)

Аналіз підручників та НМК, що використовуються українськими ВНЗ для навчання англійської мови студентів немовних спеціальностей, виявив низку недоліків. Основним зауваженням до вітчизняних підручників залишається їхній некомунікативний характер, відсутність проблемних завдань, незадовільний погляд на розвиток вмінь «зрілого читача» (С.К. Фоломкіна), недостатній ілюстративний ряд та обмежене використання його функцій (відсутні або в малій кількості фото, рисунки, графіки, діаграми, що ілюструють соціокультурний контекст ситуацій).

Існуючі підручники мають непогану методичну організацію. Але, на жаль, матеріал багатьох текстів та вправ не зрозумілий не тільки студентам-перших двох курсів, але й викладачам мови – обидві категорії не мають необхідних фонових знань з різновидів спеціальних наук та особливостей обслуговування та промисловості. Студенти вивчатимуть ці дисципліни на старших курсах. Крім того, не є таємницею, що дуже багато студентів, що вивчають майбутню професію, мають дуже низький рівень знань англійської мови та розвитку вмінь володіння нею після школи. Крім того, шкільний рівень знань дисциплін, необхідний для розуміння текстів і виконання вправ на заняттях англійської мови, залишає бажати кращого. Така ситуація ускладнює вивчення мови в аудиторії і майже унеможливорює робити це самостійно. Крім того, підручники не завжди враховують послідовність формування та розвитку професійного комунікативного ядра іноземної мови та не повною мірою відтворюють вимоги навчання за Болонською системою.

Таким чином, наявною є необхідність створення сучасних національних НМК з ІМ, які відповідали б державній програмі, моделювали діалог двох культур, враховували індивідуальні та вікові особливості студентів України, їхні професійні потреби, формували спроможність здійснювати міжкультурне ділове та суто професійне спілкування на ІМ.

Мета статті –рекомендувати можливу структуру підручника англійської мови для студентів немовних спеціальностей.

Зміст і структура посібника. Порядок роботи. Змістом підручника повинні виступати загально наукові та художні тести, що адаптовані до рівню фонових та мовних знань студентів, і вправи.

Тексти мають відповідати тематиці, визначеної програмними вимогами. Система вправ знаходиться в узгодженні із загально прийнятою в нашій країні (Ніколаєва С.Ю.). Вона включає в себе мовні і мовленнєві вправи. Мовні вправи діляться на фонетичні, лексичні, граматичні і вправи у перекладі. Лексичні і граматичні вправи за характером розділяються на рецептивні і продуктивні. Серед мовленнєвих вправ впроваджено вправи у читанні і говорінні, які, в свою чергу, спрямовані на розвиток вмінь рецепції, репродукції і продукції мовлення. Вправи виконуються в аудиторії чи дома, що визначає викладач, із словником чи без нього. Кількість вправ для виконання залежить від мовленнєвих здібностей студентів і розуміння системи вправ викладачем, а також віз деяких об'єктивних факторів.

Посібник повинен мати чітку структуру:

- Методична записка
- Фонетичний практикум
- Тематичні розділи
- Англо-український словник містить не менше 2 000 нових лексичних одиниць, розташованих в алфавітному порядку в кінці посібника
- Пам'ятки для студентів для роботи із словником, текстом, лексикою, граматикую

В методичній записці разом з актуальність викладається мета, відомості про зміст і структуру посібника, надаються рекомендації про організацію роботи з навчальними матеріалами, інформація про систему вправ, наводяться приклади завдань.

Фонетичний практикум включає пояснення і вправи у вимові і читанні буквосполучень і слів, що дозволяє сформувати чи узагальнити навички вимови і читання. Вправи практикуму можна використовувати на занятті, аудиторному чи поза аудиторному, рекомендувати студентам для самостійної роботи.

Зміст і структура розділів. Порядок роботи. Тематика кожного розділу зрозуміла із назв. Кожен розділ має цілком зрозумілу структуру. Матеріал розділу розраховано на 8-9 занять – 16-18 годин, що становить 2 місяці – половина семестру.

1 і 2 заняття спрямовані на формування і розвиток потенціального словникового запасу на основі похідних, складних, конвертованих, багатозначних слів, інтернаціоналізмів та стійких словосполучень. Передбачені вправи розуміння вживання латинських терміноелементів у фаховій лексиці англійської та української мов.

Матеріалом цих занять є також вправи на узагальнення знань граматичних категорій англійської мови за частинами мови та синтаксису.

Граматичні категорії узагальнені в граматичних таблицях, які супроводжуються рецептивними і продуктивними граматичними вправами.

3-4 та 5-6 заняття присвячені опрацюванню програмних тематичних текстів загально наукового характеру. Відповідні вправи повинні сприяти розвитку вмінь аналітичного читання, рецептивних та продуктивних лексичних та граматичних навичок, вмінь підготовленого та непідготовленого говоріння

Кількість тематичних текстів в розділі – 2. Обсяг тексту – 1 800 – 2 200 знаків. Нотатки після тексту (notes) – це переклад на українську мову 5-6 складних з точки зору фразеології та граматики словосполучень, частин речення, окремого речення тексту (без особливих пояснень)

Робота із тематичним текстом передбачає дотекстові і післятекстові завдання на рівнях слів і словосполучень, речень, тексту

7-8 заняття відводиться розвитку вмінь різних видів читання: пошукового, проглядового, ознайомлювального (класифікація Фоломкіної С.К.) на основі текстів і спеціальних вправ у розвитку у студентів вмінь різнофункціонального читання та роботи із словником.

Матеріалом ознайомлювального читання є тексти художньої літератури за тематикою розділу та вправи на оволодіння даним видом рецептивної діяльності. Це - 1 текст художньої літератури обсягом 2 200 - 3 000 знаків

Матеріалом проглядового читання є загальнонаукові тексти за тематикою розділу та вправи на оволодіння даним видом рецептивної діяльності. Це - 3-4 загальнонаукові тексти обсягом 500 -700 знаків

Матеріалом пошукового читання є загально наукові та спеціально наукові тексти за тематикою розділу та вправи на оволодіння даним видом рецептивної діяльності. Це - 1-2 загально наукові та спеціально наукові тексти обсягом 700 -1 000 знаків

Всі тексти супроводжуються відповідними вправами.

9 заняття - підсумкове у вигляді письмового тесту та усно-мовленнєвої частини.

Словник має бути створений за вимогами лексикографії і повинен містити не менше 2000 нових лексичних одиниць, розташованих в алфавітному порядку в кінці посібника

Додаток. Пам'ятки для студентів для роботи із словником, текстом, лексикою, граматиною будуть визначати алгоритм і послідовність дій того чи іншого порядку

Рекомендації по організації підсумкового контролю можуть бути мають особливе значення.

Підсумкове заняття викладач може проводити, керуючись вказівками кафедри про організацію контролю, добирати мовний і мовленнєвий матеріал тестових завдань за власним розсудом або зовсім вилучити із схеми занять за даним посібником.

На нашу думку його можна будувати за наступною схемою:

- 45 хвилин – Підсумковий письмовий тест
 - Фонетика – 5 завдань
 - Лексика, переклад – 20 завдань
 - потенційний лексичний запас, латина – 5 завдань
 - лексика за тематикою розділу – 15 завдань
 - Граматика розділу – 13 завдань
 - Читання – 1-2 завдань
- 45 хвилин – Тестування мовленнєвих вмінь
 - Читання – текст 03-0,5 сторінки шрифт 12 інтервал 1 (художній, науково-популярний за тематикою розділу)
 - Дайте письмові відповіді на питання до тексту – 2-3 питання
 - Придумайте назву тексту. Запишіть його.
 - Складіть письмово план розповіді змісту тексту.
 - Напишіть резюме до тексту.
 - Усне мовлення.
 - Протягом 5 хвилин підготуйте наступне усно мовленнєве завдання. Ваша відповідь не повинна перевищувати 3хвилин.
 - Розкажіть про.....
 - Ви (хто), знаходитесь у (де). Розкажіть (кому) про (що).

Викладачам рекомендується дотримуватись визначеного авторами порядку опрацювання текстових і методичних матеріалів розділу. За об'єктивних чи суб'єктивних причин викладач може самостійно доповнити обсяг вправ, доповнити їх кількість, вдосконалити їх методичний підбір, користуючись зазначеними нижче рекомендаціями.

Запропонована схема створення підручника основного курсу англійської мови знаходиться в узгодженні з вимогами організації процесу навчання за кредитно-модульною системою і може бути використана у створенні підручників інших іноземних мов у немовних ВНЗ України.

Література:

1. Англійська мова спеціального вжитку (ESP) в Україні: Допроєктне дослідження. –К.: Ленвіт, 2004. – 124 с.
2. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. Пособие для учителя/ Н.Д. Гальскова— 2-е изд., перераб. и доп. — М.: АРКТИ, 2003. — 192 с.
3. Маслыко, Е. А. и др. Настольная книга преподавателя иностранного языка: справ. пособие / Е. А. Маслыко [и др.]. – Минск: Выш. шк., 2004. – 314 с.
4. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах : Підруч. для студ. вищ. навч. закладів / С. Ю. Ніколаєва, О. Б. Бігич, Н. О. Бражник, С. В. Гапонова, Г. А. Гринюк; ред.: К. І. Онищенко. - К. : Ленвіт, 2002. - 327 с
5. Ніколаєва С. Ю. Основи сучасної методики викладання іноземних мов (схеми і таблиці) : навч. посіб./ С. Ю. Ніколаєва. - К.: Ленвіт, 2008.- 286 с.
6. Практикум з методики викладання англійської мови у середніх навчальних закладах : Посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Ю. Ніколаєва, С. В. Гапонова, Н. К. Скляренко, Е. Г. Хоменко, Л. П. Голованчук. - 2-е вид., доповн. і переробл. - К. : Ленвіт, 2004. - 360 с.
7. Програма з англійської мови для професійного спілкування / Г.Є. Бакаєва, О.А. Борисенко, І.І. Зуєнок [та ін.]. – К.: Ленвіт, 2005. – 119 с.
8. Фоломкина, С. К. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом вузе / С. К. Фоломкина – М.: Педагогика, 1987. – 254 с.

Фарангис Вохидова
(Самарканд, Узбекистон)

ЗАХРОЛУДШАВЇ НИЗ ХАСТАГИСТ

Захролудї ва ё захролудшавї бемории инсон ва ҳайвонот буда, дар натиҷаи таъсири захрҳо ба вучуд меояд. Ҳангоми захролудшавї вайроншавии функсияи узвҳои дохилии организм ба мушоҳида мерасад. Он ду навъ: музмин ва шадид мешавад.

Захролудшавии шадид одатан баъди бевосита ба организм таъсир намудани вояи захрҳо ба вучуд омада, боиси вайроншавии узвҳои ҳаётан муҳим (узвҳои нафаскашӣ, гардиши хун ва ғ.) мегардад. Захролудшавии музмин бошад, хангоми таъсири бардавоми концентратсияи нисбатан ками захр пайдо мешавад. Ин чараён вобаста ба шароитҳои мухталиф, чун истеъмоли дору, касбӣ, маишӣ ва ғайра рух медиҳад. Нишонаҳои резобтвии захролудшавӣ, ки дар натиҷаи ҷабидани захр ба вучуд меояд, хеле гуногун буда, ба дараҷаи осеби ҷигар, гурда, хун, системаи асаби марказӣ, периферӣ ва амсоли он вобаста аст.

Навъҳои захролудшавӣ рангоранг буда, яке аз онҳо аз ҳӯрокворӣ захролуд гаштан аст. Мо, ичмолан, сабаб, пайдоиш ва асоратҳои онро мавриди баррасӣ карор хоҳем дод.

Тавре ки хамагонро маълум аст, бештаре аз захролудшавӣ аз махсулотҳои консервӣ рух медиҳад, зеро хангоми омода сохтани консервҳои гизоӣ ва меваю сабзавотӣ одамон ба коидаҳои муқарраргардидаи санитарии гигиенӣ риоя накарда, аз пеши худ, худсарона амал мекунад. Дар натиҷа, хангоми истеъмоли чунин консервҳо одамон ба беморҳои мухталифи сироятӣ дучор мегарданд.

Ҳамчунин захролудшавӣ аз ҳар гуна салатҳо, боимҷон ва иқраи аз сабзавотҳои тайёркардашуда, бодиринг ва намаконидаи помидор, моҳиҳои дудкардашуда, колбасаҳо ва ғайра низ сар мезанад.

Яке аз чунин беморҳои шадид ботулизм аст. **Ботулизм** (лот. Botulus-колбаса), захрлудии шадиди сироятӣ буда, дар натиҷаи ба микробҳои анаэроб ва токсин олууда гаштани инсон рух медиҳад. Ботулизм бо фалаҷи мушакҳои ғӯзаӣ чашм, бинию гулӯ, забон, рӯда ва ғайраҳои зоҳир мегардад. Ҳангоми ботулиزمӣ шадид бемор нафастанг шуда, ба норасоии хавой дучор мегардад.

Барои афзоиши микроб ва ҳосили захр, ҳарорати аз + 15⁰С боло, ҳолати нооксигенӣ ва мӯддати тулонии мавҷудияти микроб дар шароити мусоид басанда аст. Захр, яъне токсин хусусият ва ҳосияти худро соҳиб буда, дар махсулоти консервӣ худро ошкор намекунад. Яъне на ранг, на таъм ва на шакли махсулоти консервӣ таъгир мебад.

Ҳайвонҳои хонагӣ ва паррандаҳои бемор низ манбаи асосии сироятанд. Захролудшавии ҳайвонот бештар хангоми аз мухити беруна ба организм дохил гаштани захр сурат мегирад.

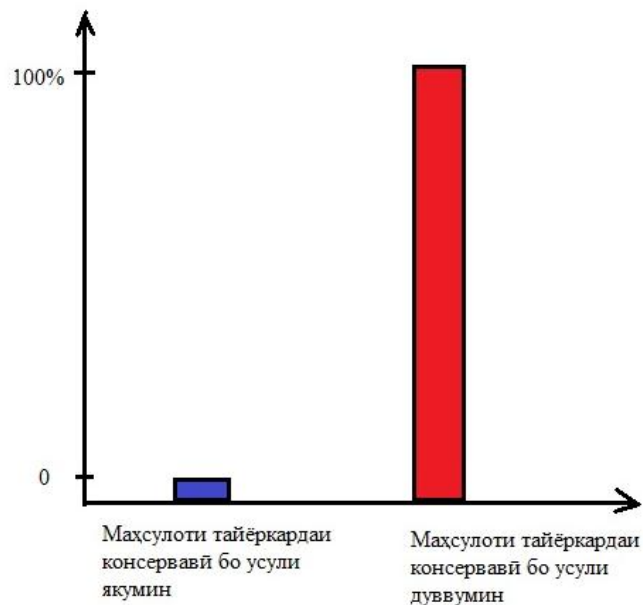
Онҳо асосан аз ему хошок сироят меёбанд. Ботулизм бештар аспу паррандахоро фаро мегирад. Ҳайвони бемор, одатан, камиштиҳо шуда, серҳоб мегардад ва забонаш баромада меистад. Аз биниаш риму фасод меояд. Беморӣ аз 2 соат то 6-9 шабонарӯз давом мекунад. Ҳайвони бемор одатан ҳалок мегардад.

Барои мушоҳида мо лозим донистем, ки ду навъи омодаи махсулоти консервиро дар мухити хона баррасӣ созем, то ки махсулоти солим аз носолим тафовут карда шавад.

Дар усули аввал зарфҳо бо маводи махсуси шустушуй тоза карда шуда, бо оби тоза шуста мешаванд ва ба буғи оби чушидаи стода дар муддати 5 дақиқа стерилизация мегарданд. Сониян дар дег сабзавотҳои шустаи пиёз, қаламфури ширин, сабзӣ, боимҷон ва помидорҳо андохта шуда, дар равшан пухта мешаванд. Ба гизои омодагашта кабудиҳо ва намак ҳамроҳ карда шуда, таъми дода мешавад. Сипас гизои хосилшуда омехта карда шуда, ба зарфҳо андохта мешавад. Баъдан даҳонаки он зарфҳо пас аз чушиш дар муддати 5 дақиқа стерилизация карда шуда, бо асбоби махсуси даҳонакбанд маҳкам карда мешаванд.

Дар усули дуввум зарфҳо бо маводи махсуси шустушуй ва оби гарми тоза шуста мешаванд. Мисли тартиби боло сабзавотҳо дар зарфҳо гузошта мешаванд. Боз бо даҳонакҳои стерилизацияшуда маҳкам карда мешаванд. Пас аз 4-5 рӯз зарфҳо аз назар гузаронида мешаванд. Хангоми тафтиш муайян мегардад, ки даҳонакҳои зарфҳои икраи бо усули дуввум тайёркардашуда аз ҳолати муқаррарӣ берун омада, болобардор шудааст. Дар ин маврид рангу таъми маҳсулот низ бетайғир мондааст. Дар зарфҳои маҳсулотҳои консервакардашуда ба вучуд омадани ин гуна таъгиротҳо, аз вайрон шудани маҳсулоти консерви дарак медиҳанд.

Эҳтимоли вайроншавии
маҳсулотҳои консерва (%)

Дар таркиби маҳсулотҳои консерваи вайроншуда захр-токсинҳо пайдо шуда, пас аз ба организм ворид шудан дар рӯдаву меда чабида мешаванд. Системаи асаб шикаст ёфта, аз қор мебарояд. Аломатҳои аввалини он- шикамдард, қайтқунӣ ва дигар аломатҳои беморӣ пайдо мешаванд.

Аз гуфтаҳои болоӣ хулосае бармеояд, ки дар мавсими консерваомодакунӣ барои рафъи захролудшавӣ оиди риояи тарзу усули технологияи оmodасозии маҳсулоти консерви ва коидаҳои санитарӣ-гигиенӣ, сабабу натиҷаҳои захролудшавӣ ва пешгирии он дар матбуоти даврӣ бояд мақолаҳои зарурӣ чоп гарданд.

Адабиётҳо:

1. С.Р. Элмуродова, З.М. Амонова ва бошқалар "Озиқ овқат маҳсулотларини консервалаш технологияси" Бухоро-2002 й.
2. А.М. Назарова "Технология плодово-овощных консервов" М 1981 г.
3. Ю.Г. Скрипников "Технология переработки плодов и овощей" М "Агропромиздат" 1988 г.
4. А.Ф. Загибалов и др "Технология консервирования плодов и овощей и контроль качества" М ВО "Агропромиздат" 1992 г
5. В.П. Бабарин и др "Справочник по стерилизации консервов" М "Агропромиздат" 1986 г
6. М.С. Осимӣ, А.С. Сайфуллоев "Энциклопедияи муосири тоҷик" Душанбе-1978.

Рохбари илмӣ:
Мохигул Истамкулова.

КОМП'ЮТЕРІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

На сучасному етапі суспільство вимагає підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців у різних сферах діяльності. У рамках Болонського процесу, до якого приєдналася Україна, більшість вузів продовжують вдосконалювати навчальний процес за європейськими стандартами. Європейська інтеграція виступає в якості пріоритету загальноєвропейської культури, одним з елементів якої є культура спілкування. Іноземна мова сьогодні є не просто частиною культури нації, а й необхідним прагненням до успіху в майбутній кар'єрі випускника. На даний момент суспільство вимагає від випускників технічного вузу досить високий рівень знання іноземної мови, що дозволяє користуватися ним у подальшій професійній діяльності. У зв'язку з цим зростає підвищення вимог до його вивчення при підготовці молодого фахівця. Останнім часом, коли ринок освітніх технологій рясніє пропозиціями з найрізноманітніших прийомів вивчення англійської мови, питання "За якою методикою ви викладаєте?" стає все більш актуальним, що свідчить про підвищення культури споживання інтелектуальної продукції. Очевидним залишається той факт, що наприкінці ХХ ст відбулася "революція" в методах викладання англійської мови. Раніше всі пріоритети без залишку віддавалися граматиці, майже механічному оволодінню вокабуляром, читанню та літературному перекладу. Це принципи давали непогані результати, але на даному етапі підготовки молодих спеціалістів при вивченні іноземних мов, являються мало ефективними. В зв'язку з цим виникає необхідність перегляду методики навчання, моделі діяльності і взаємодії викладача і студента. Професійно - орієнтоване навчання іноземній мові визнається в даний час пріоритетним напрямком в оновленні освіти. З'явилася нагальна необхідність по - новому поглянути на процес навчання взагалі і на навчання іноземної мови зокрема [1].

За допомогою комп'ютера стало можливим систематизувати методичні розробки, перетворивши їх у електронний формат. Методом удосконалення навичок та вмінь роботи із комп'ютером, у практику було включено програми складання тестів, презентацій. Новітні інформаційні технології навчання включають в себе: обов'язкове володіння навичками роботи із комп'ютером усіх учасників навчально-виховного процесу як пристроєм щоденної діяльності; створення доступної системи освіти і таким чином кожен зможе обрати свою систему розвитку.

Іншомовне спілкування стає істотним компонентом професійної діяльності фахівців. Аналіз педагогічних науково - методичних джерел показав, що існує незліченна безліч методичних напрямків і технологій навчання іноземної мови на немовних факультетах вузів. В даний час ставиться завдання не тільки оволодіння навичками спілкування іноземною мовою, а й придбання спеціальних знань за фахом та застосування їх на практиці [2].

Однак у вузівській практиці, як показує повсякденний досвід, студенти, володіючи граматикою англійської мови і досить багатим словниковим запасом, часто не можуть переступити мовний бар'єр і вільно висловлювати свої думки. Положення про те, що викладання іноземної мови та оволодіння нею є одночасно передача культури носіїв цієї мови і активне привласнення цієї культури, стало теоретично загальноновизнаним і загальновідомим. Згідно з вимогами студент немовного факультету зобов'язаний бути фахівцем, який вміє спілкуватися іноземною мовою. Саме для досягнення цієї мети існує широкий спектр інноваційних методів викладання іноземних мов. Сучасні комп'ютерні технології на сьогоднішній день використовуються у всіх сферах діяльності людини. Підготовка фахівця у галузі знань включає в себе як мінімум обов'язкову для користувача підготовку, комп'ютерна грамотність стає однією з складових сучасного розуміння освіченої людини. Саме тому сьогодні необхідно приділяти серйозну увагу використанню засобів нових інформаційних технологій у навчанні англійської мови.

Одним із сучасних методів викладання іноземної мови є комп'ютерні технології. На сьогоднішній день методичним стандартом навчання іноземних мов, безумовно, є комунікативно-орієнтований метод, який найбільш наближено до реальних умов моделює процес спілкування. Забезпечити в університеті умови, які сприятимуть реалізації цього методу дуже складно. Але з появою комп'ютера з'явилися нові і більш ефективні способи вирішення вищевказаної задачі. Багато авторів, які розробляють дану проблему, відзначають, що комп'ютер - це найбільш підходящий засіб у навчанні іноземної мови, метою якого є інтерактивне спілкування. З використанням новітніх розробок у галузі навчання іноземним мовам, заснованим на використанні технології мультимедіа, процес навчання перейшов на якісно новий рівень – тепер можна з упевненістю сказати, що навіть в умовах вузівського навчання, тобто, строго кажучи, штучного спілкування, можна змоделювати ситуації реального, природного спілкування. Сфера застосування комп'ютера в навчанні іноземних мов широка. В даний час велике поширення в практиці викладання отримали різні типи комп'ютерних програм. Розробки програм, записаних на лазерних дисках, та популяризація мережі Інтернет перетворили навчання іноземних мов у живий, творчий і природний процес. Залежно від мети та змісту навчання пропонуються різні класифікації комп'ютерних програм (типи комп'ютерних програм): тренувально-навчальні, проблемні, симулятивно – моделюють ігрові, контролюючі або тестуючі. Найбільший досвід накопичено в області розробки тренувальних навчальних програм. Вони можуть бути направлені на формування лексичних та граматичних мовних навичок. В їх основі лежить алгоритм жорсткого управління роботою учнів. Це, по суті, машинний варіант програмно-мовного

навчання, який успадковує всі його переваги і недоліки. Ці програми можна назвати навчальними у повному розумінні слова, оскільки вони включають етапи ознайомлення, тренування і контролю засвоєння мовного матеріалу і обов'язково виводять учнів на перед-мовний рівень. Важливим моментом на шляху до ефективного викладання іноземних мов професійного спрямування у вищій школі являється розробка електронного навчального курсу з іноземної мови. Даний курс буде являти собою цілісну навчальну систему, засновану на використанні сучасних технологій електронного навчання, що забезпечує реалізацію індивідуальних навчальних траєкторій під безперервним керівництвом викладача [4].

Багатофункціональність комп'ютерних програм дає «зелене» світло постійного оновлення і різноманіття навчальної діяльності викладачів, таким чином робить її доступною і цікавою для кожного учасника навчального процесу, що в свою чергу позитивно впливає на результат навчального процесу і досягненню поставленої мети як викладачів так і студентів. Другий напрямок використання інформаційних технологій являє собою – завдання викладача, а потім – засоби і методи його виконання. Варто зазначити, що інформаційні технології варто використовувати лише там, де в результат їх застосування можливо буде отримати запланований результат

Для процесу подачі навчального матеріалу дуже корисним і дієвим методом є мультимедійна презентація, за допомогою якої навчальний матеріал, як систему яскравих наочних образів, які містять повну поетапно-сформовану інформацію у алгоритмічному порядку. Використання мультимедійних презентацій є невід'ємним для створення навчально-виховного процесу на основі психологічно-коректних режимів функціонування розумової діяльності, пам'яті, уваги, реконструкції процесу навчання [3].

Говорячи про застосування Internet, слід зазначити про можливість викладачу підготуватися до занять, знайти необхідну інформацію, ознайомитися з новинками в методиці викладання, вести спілкування зі студентами, консультуючи їх.

Основним завданням інформаційних технологій для студентів – це забезпечення їх потенційним продуктом системи освіти. Отже, навіть короткий аналіз говорить про необхідність більш глибокого вивчення даної сучасної технології викладачами. Новітні інформаційні технології дають викладачам певну базу та методологію вибору змісту, методів і засобів навчання в реальному освітньому процесі [2].

Завдання викладача перевірити простір інтернет і зробити його безпечним для учасників навчального процесу. З цією метою варто створити освітній центр у навчальному закладі з виділеним каналом Internet, де кожен викладач може працювати, створюючи профілактичну роботу, встановлювати методи пошуку бажаної інформації для студентів, розробляти вказівки та завдання для роботи у мережі із зазначенням корисних адрес сайтів, необхідних для успішного виконання поставлених завдань, написанні рефератів, роботі з проектами таким чином можна зайняти викладачу головною (керуючою) роль у процесі користування студентом мережі та Internet-технологій і в результаті студенти отримують вільний шлях у всеосяжний світ науки, культури і людського спілкування.

Змістовно кожен навчальний модуль буде включати теоретичний матеріал, практичні завдання, тести, перелік самостійних робіт, навчальні аудіо-та відеоматеріали, посилання на інформаційні Інтернет-портали інтерактивний характер даного середовища дистанційної освіти буде забезпечувати оперативне виконання завдань і своєчасне консультування.

Система тестування дозволяє перевірити свої знання по закінченні кожного модуля, використовуючи питання для самоконтролю, а також тестові завдання. Даний курс розширює можливості ефективної роботи за рахунок використання інтерактивних завдань комп'ютерних та мультимедійних технологій. Перед авторами в даний час стоїть завдання розробити курс таким чином, щоб його могли використовувати студенти різних мовних рівнів. Курс своєчасно може бути скоректований для вирішення окремих освітніх завдань і реалізації різноманітних навчальних стратегій. Запровадження електронного курсу з іноземної мови для бакалаврів у середовищі дистанційної освіти Moodle допоможе забезпечити оптимальну реалізацію змісту навчання іноземної мови у зв'язку з створенням достатньо широкою ресурсною базою. Крім того, даний курс дозволить удосконалити процес формування іншомовних умінь і навичок студентів, забезпечити ефективну самостійну роботу, підвищити рівень розвитку таких професійно-особистісних якостей, як самостійність, творча активність і комунікативність. На закінчення хотілося б відзначити, що, безумовно, сучасні ІКТ надають викладачам широкий вибір засобів навчання, дозволяють втілити вжиття принципи індивідуалізації, активізації, посилити мотивацію, реалізувати дієвий підхід у навчанні іноземних мов, але отриманий досвід підтверджує той факт, що тільки грамотне їх застосування, а також ретельний відбір змісту сприятимуть досягненню результату у відповідності з поставленими цілями і завданнями [5, 6].

Підводячи підсумок, можна зазначити, що застосування INTERNET технологій – життєво важливий і необхідний процес в наші дні. Віддаючи перевагу сучасним технологіям процесу навчання, слід відмітити, що це-ефективний, цікавий, захоплюючий метод навчання, активна участь у роботі, а не звичне до цього вивчення відповідей, без розуміння змісту і сенсу завдання. Використання INTERNET- технологій довела можливість досягти більшого результату з меншим використанням часу, краще сприйняття і запам'ятовування інформації, можливість вільно та самостійно виражати власні думки, розвиток самовпевненості та самовираження, демократизація навчального, освітнього, пізнавального процесу!

Література:

1. Захарова І. Г. Інформаційні технології в освіті: Учеб. посібник для студ. Вища. пед. учеб. закладів. - М.: Видавничий центр "Академія", 2003. – 192 с.
2. Коломінова О. О., Роман С. В. Сучасні технології навчання англійської мови у початковій школі/ О. О. Коломінова, С. В. Раман//Іноземні мови. –2010. – №2 с. 40–47.
3. Маслюк Ю. А. Проблеми використання інформаційних та комунікаційних технологій у навчальній діяльності // Інновації в освіті. - 2006. - № 1. - С. 117-123.
4. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук. -метод. посібн. За ред. О. І. Пометун. – К.: Видавництво. А. С. К., 2004 – 192.
5. Подопрігорова Л.А. Використання Інтернету в навчанні іноземних мов. –Іноземні мови в школі. – 2010 – . № 5.
6. Сисоєв П.В. Розробка авторських учбових інтернет-ресурсів з іноземної мови. – Іноземні мови в школі. – 2009 –. № 2.

Вікторія Житна
(Кременчук, Україна)

СУФІКСОЇДИ У СЛОВОТВІРНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Мова – це явище, що постійно розвивається. Частина слів переходить у пасивний словник або й зовсім забувається, а досягнення виробництва, науки, техніки, культури викликають до життя нові предмети й поняття. Щоб їх назвати, потрібні нові слова. Вони або запозичуються з інших мов, або втворюються від уже наявних у певній мові за чинними правилами.

Суфіксація – найпоширеніший спосіб творення слів у сучасній українській мові. Способом суфіксації творяться іменники, прикметники, дієслова, прислівники. Кожна з цих частин мови має свою систему суфіксоїдів, особливо вона розвинена в іменниках, і прикметниках.

Мета статті – зосередити увагу на суфіксоїдах словотвірної системи української мови та їх різноманітності в іменниках та прикметниках.

У сучасній лінгвістиці накопичено цінний досвід морфемного й словотвірного аналізу мовної системи, зокрема аналізу суфіксальних підсистем як найбільш розгалужених і активних у слов'янських мовах. У працях М.М. Шанського, В.В. Виноградова, Г.О. Винокура, О.А. Земської, М.Д. Степанової та інших учених запропоновану систему виділення суфіксальних елементів різного статусу, обмежено їхні змістові, формальні та функціональні властивості, закономірності реалізації в структурі слів різної частиномовної належності та морфемної будови.

Словники лінгвістичних термінів визначають суфікс як одиницю, що при лінійному розгортанні слівної структури підкріплюється до кореня справа і виконує в слові дериваційну функцію. Така одиниця виступає знаряддям створення нової слівної структури з певним дериваційним значенням. Таке розуміння суфікса не вичерпує всього розмаїття складників післякореневої частини простого слова сучасної української літературної мови. Серед них спостерігаємо компоненти слівної структури, здатні до виокремлення при порівнянні зі словом, що мають такий самий корінь або таку ж післякореневу частину, які не виконують дериваційної функції, а також одиниці, що не мають власного значення, але відіграють у слівній структурі роль самостійного конструктивного елемента.

Різноманітність складників післякореневої частини простого слова виявляється вже при процедурі їх виділення зі слова. Для виокремлення одних із них достатньо знайти твірне слово, для інших – потрібний весь набір спільнокореневих слів. Отже, одні входять до складу похідних основ, інші – непохідних, але подільних.

З огляду на функціонування в різних типах основ слів, й на різні процедури їх виділення встановлюємо три типи складників післякореневої структури простого слова: суфікси, суфіксоїди та суфіксальні зв'язки.

Встановлені типи суфіксальних одиниць розглядаємо як функціонально самостійні компоненти слівної структури. Спираємось на такі визначення:

Суфікс – суфіксальна одиниця, яка функціонує в складі похідних основ, що зумовлює такі її ознаки: а) виконує дериваційну функцію; б) має власне значення; в) здатна займати в основі кінцеву позицію.

Суфіксоїд – суфіксальна одиниця, яка функціонує у складі непохідних, але подільних основ, а отже: а) має власне значення; б) здатна займати в основі кінцеву позицію, наприклад: суфіксоїд **-аж** у словах **монт-аж**, **трен-аж**, **фікс-аж**, **дрен-аж** або **-ол(а)** у словах **піан-ол(а)**, **раді-ол(а)**, **магніт-ол(а)**.

Суфіксоїдом частіше називають кінцеві основи композитів, які набувають у процесах основокладання певної регулярності. Саме такі подібні компоненти структури слова розглядала М. Д. Степанова, яка запропонувала на їх позначення термін «напівсуфіксоїди»; в українистиці цей термін використовував І.І. Ковалик. Однак, суфіксоїдом, тобто компонентом слівної структури, що за своїми функціональними властивостями наближається до суфікса, уподібнюється йому, можна вважати й ті складники після кореневої частини простого слова, які виділяються з неї при порівнянні з іншими словами, що мають той самий корінь або ту саму післякореневу частину.

Суфіксальна зв'язка – (з'єднувальна морфема, інтерфікс, суфіксальна прокладка) – суфіксальна одиниця, що функціонує у складі як непохідних, так і похідних основ, виконуючи в них суто конструктивну роль «кріпильного матеріалу» між коренем слова та суфіксом. Призначення такої одиниці у вирівнюванні слівної структури за аналогією з подібною: напр.: чилі-й-к(а), чилі-й-ець і бельгі-й-к(а), бельгі-й-ець. Ще виразніше виявляється конструктивна роль зв'язок у дублетних утвореннях, напр.: венець-к(ий), венеці-й-ськ(ий) і венеці-ан-ськ(ий); негр-ськ(ий) і негр-итян-ськ(ий); неаполь-ськ(ий) і неапол-ітан-ськ(ий).

Інколи такі вставні елементи набувають власних значень, оскільки мова уникає широкого дублювання слівних структур різного типу. Подібні суфіксальні одиниці можна розглядати як перехідні між суфіксальними зв'язками і суфіксоїдами. Так, значення «придатний для чогось, такий, що має властивість, зазначену твірною основою» набуває елемент **-абель-**, напр.: комфорт-н(ий) і комфорт-абель-н(ий); транспорт-н(ий) і транспорт-абель-н(ий)

Суфіксоїди в запозичених і питомих словах сучасної української мови становлять однаковий наслідок різноспрямованих процесів в її лексичній підсистемі: перші засвідчують різні етапи входження до неї іншомовної лексики, «розпізнавання», осмислення й засвоєння компонентів її будови, другі – виникають через здійснення у структурі питомих слів процесів перерозкладу й спрощення внаслідок втрати твірної одиниці й переорганізації формальних та семантичних зв'язків такої лексики в межах морфемної, словотвірної та лексичної підсистем мови.

Визначальною в словотвірній системі СУЛМ є тенденція до використання суфіксоїдів у ролі словотворчих засобів.

У сучасній українській мові суфіксоїди найчастіше використовуються для творення іменників та прикметників. Наведемо деякі з них.

Інверсійний словник української мови подає такі суфіксоїди, що використовуються для творення іменників: **...госп, ...вод, ...манка, ...терапія, ...філ., ...фортощо** [3, с. 780].

У Словнику української мови компонент **...госп** трактується як друга частина складних слів, що відповідає слову господарство [4, II, с. 140]. Суфіксоїд **...госп** вживається у словах *рибгосп, завгосп, радгосп, хмелерадгосп, вівцерадгосп, племрадгосп, бурякорадгосп, свинорадгосп, зернорадгосп, звірорадгосп, м'ясорадгосп, птахорадгосп, колгосп, рибоколгосп, племгосп, комгосп, ліспромгосп, райнасінгосп, комунгосп, раднаргосп, лісгосп, спецгосп* [4, II, с. 536]. Усього 22 лексеми. Як видно, частина слів із **...госп** позначають господарство, яке займається тим, на що вказує перша частина слова: бурякорадгосп «радгосп, який вирощує цукрові буряки» [4, I, с. 263], свинорадгосп «радгосп, що займається відгодівлею свиней» [4, IX, с. 71], м'ясорадгосп «радгосп, який вирощує худобу на м'ясо» [4, IV, с. 839], тощо.

Інші слова – скорочення: колгосп «колективне господарство» [4, IV, с. 216], лісгосп «лісове господарство» [4, III, с. 523].

Лише слово *завгосп* має цілком інше значення – «завідувач господарства, господарської частини» [4, III, с. 39].

У монографії «Словотвір сучасної української літературної мови» [5, с. 41] постпозиційний компонент **-вод** дефінується як дієслівна основа, яка може приєднуватися до іменникових основ. Пояснюється це тим, що в основі таких складних слів лежить словосполучення, описуване граматичною категорією «*перехідне дієслово + іменник у знахідному відмінку*»: водити екскурсію – екскурсовод.

У сучасній українській мові словники подають такі лексеми з компонентом **...вод**: *буряковод, вагоновод, верховод, вівцевод, вуглевод, голубовод, груповод, дичковод, діловод, екскурсовод, коновод, кукурудзовод, лиховод, лісовод, ляльковод, парниковод, плотовод, полевод, рибовод, рисовод, собаковод, хоровод, цитрусковод, чаєвод* тощо.

Частина слів з компонентом **- вод** позначає особу, яка займається тим, на що вказує перша частина слова: вагоновод «водій трамвая» [4, I, с. 275], вівцевод «те саме, що й вівчар, той, хто займається вівчарством» [4, I, с. 550], верховод «впливова людина, що відіграє керівну роль у певному середовищі, у своєму оточенні» [4, I, с. 336], коновод «той, хто краде коней» [4, IV, с. 262] тощо.

Лише слово *вуглевод* має цілком інакше значення – «дуже поширена в природі група органічних сполук, що складається з вуглецю, кисню та водню, потрібних для життєдіяльності тварин і рослин» [4, I, с. 779] та слово *верховод* – позначає «дрібну прісноводну рибу родини коропових, малоцінна як промислова» [4, I, с. 757].

Окремо стоїть слово *хоровод* «досить поширений старовинний переважно слов'янський масовий народний танець, учасники якого ходять по колу з піснями, виконуючи певні рухи, підпорядковані драматичній дії; танок» [4, XI, с. 127].

До суфіксоїдів, що служать для творення прикметників в українській мові належать **...актний, ...актовий, ...валентний, ...водний, ...поверховий, ...подібний** тощо [3, с. 780].

Суфіксоїд **...актний** Словник української мови дефінує так: «друга частина складних слів, першою частиною яких є числівник, що вказує на кількість актів (у 2 значеннях)» [4, I, с. 30], тоді як **...актовий** – «той, що стосується акту в значенні 3,4» [4, I, с. 30]. Проте Інверсійний словник подає такі приклади: *п'ятиактний, одноактний, багатоктний, двохактний, трьохактний*, [3, с. 390-391] та *чотириактовий, одноактовий, двохактовий, трьохактовий* [3, с. 291]. Усього 9 лексем.

...подібний – «друга частина складних слів, що надає слову значення: який має вигляд, форму того, що назване в першій частині» [4, IV, с. 745]. До прикладу: *спіралеподібний, сталеподібний*,

шаблеподібний, вуглеподібний, хвилеподібний, шпилеподібний, краплеподібний, кулеподібний, серцеподібний, пальцеподібний, кільцеподібний, клеєподібний, деревоподібний, підковоподібний, лійкоподібний та інші. Усього Інверсійний словник фіксує 143 слова в українській мові, що мають аналізований суфіксод.

Морфема ...**водний** – друга частина складних слів, що вказує на стосунок або належність до води, кількісна чи якісна характеристика якої дається в першій частині [4, I, с. 718]. До прикладу, надводний «який міститься над поверхнею води» [4, V, с. 64], понадводний «який простягається, поширюється над водою» [4, VII, с. 143], підводний «який знаходиться, росте або живе під водою, у водних глибинах» [4, VI, с. 410], неводний «до складу якого не входить вода» [4, V, с. 269], безводний «позбавлений води, вологи, без води» [4, I, с. 122], рибоводний «призначений для розведення риби» [4, VIII, с. 529], прісноводний «наповнений прісною водою» [4, VIII, с. 109] та ін..

Словотвірні процеси української мови орієнтовані на формування лексичних одиниць різної частини мовної природи, насамперед тих, що виконують номінативну функцію, і, отже, забезпечують потребу називання конкретних предметів, осіб, абстрактних понять, ознак, найрізноманітніших дій, процесів. Паралелізм утворених слів найбільше виявляється серед іменників (вівцевод – вівчар, буряковод – буряківник, ляльковод – ляльківник, лісовод – лісівник), менше – серед прикметників (собакоподібний – собакуватий, хвилеподібний – хвилястий).

Література:

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г. Морфеміка української мови. – К.: Наукова думка, 1987. – 211 с.
2. Горпинич В. О. Будова слова і словотвір. – К., 1978
3. Інверсійний словник української мови. – К.: Наукова думка, 1985. – 811 с.
4. Словник української мови в 11-ти томах. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
5. Словотвір сучасної української літературної мови. – К., 1979 – 1980.

Lecturer Nilufar Jumaeva, Musayeva Dilsuz
(Karshi SU, Uzbekistan)

TRANSLATION ANALYSIS OF COMPOUND WORDS WITH THE COMPONENT “MAN”

Compound words may be described from different points of view and consequently may be classified according to different principles. They may be viewed from the point of view: 1) of general relationship and degree of its semantic independence of components; 2) of the parts of speech compound words represent; 3) of the means of composition used to link the two italics together; 4) of the type of semantics that are brought together to form a compound; 5) of the correlative relations with the system of free word - groups. The structural similarity of ST and TT implies that relationships of equivalence are established between correlated units in the two texts. TL units in TT that are used to render the meaning of the respective SL units in ST can be said to substitute for the latter as their functional equivalents (or correspondences). Since language units are often used in their accepted meanings many SL units have regular equivalents in TL which are used in numerous TT as substitutes to those units. For example, I. Gafurov translated “The old man and the sea”, in which he brilliantly renders the following sentences:

They sat on the Terrace and many of the *fishermen* made fun of the old man and he was not angry. Others, of the older *fishermen*, looked at him and were sad.

Улар Террасга келиб утиришди. Купгина *баликчилар* чолни мазах килишар, аммо у буни кунглига огир олмасди. Еши улгайиброк колган *баликчилар* эса унга караб хафа булиб кетишарди.

Here the sentence ‘*fishermen*’ was translated into Uzbek as ‘*баликчилар*’. And the second one was also translated into Uzbek with the same word.

Next translation book we chose is J. London’s “Martin Eden”: It was at this time, at the lowest ebb, that the smooth-running editorial machine broke down. A cog must have slipped or an oil-cup run dry, for the *postman* brought him one morning a short, thin envelope.

Let’s see the translation of ‘postman’. First sentence describes no difficultness, because compound noun - “postman” – was translated as “почтальон”. Other SL units may have several equivalents each. Such one-to-many correspondence between SL and TL units is characteristic of most regular equivalents. The existence of a number of non-permanent (or variable) equivalents to a SL units implies the necessity of selecting one of them in each particular case, taking into account the way the unit is used in ST and the points of difference between the semantics of its equivalents in TL.

Depending on the type of the language units involved regular equivalents can be classified as lexical, phraseological or grammatical. Coordinated words in two languages may correspond to each other in one or several components of their semantic structures, while not fully identical in their semantics. The choice of the equivalent will depend on the relative importance of a particular semantic element in the act of communication. For instance, the English word “barman” may denote a man who serves other with drinks. Its translation will depend on which of the aspects comes to the fore. For examples:

England has several counties and there are county-boards in each county. These boards are made up by aldermen.

Англія бир неча графликдан ташкил топган бўлиб, хар бир графлик ўзининг кенгашига эга. Ушбу кенгашларни эса олдерман деб аталувчи кенгаш аъзолари ташкил этади. During the Second World War Patrick was an artilleryman. Иккинчи жаъон уруши даврида Патрик артиллериячи бўлган.

“Chicago, Chicago!”, cried brakeman.

Чикаго, Чикаго – дея қичқирди проводник. In this session all were here: assemblymen, congressmen, councilmen, and even a opposition fugleman came. Бу йиғинда махаллий қонун чиқарувчи орган аъзолари, конгрессменлар, кенгаш аъзолари ва хаттоки оппозиция раҳбари ҳам иштирок этди. In these examples you can see complete correspondence (artilleryman – артиллериячи, councilman – кенгаш аъзолари, etc.), partial correspondences and descriptive translation method (олдерман деб аталувчи кенгаш аъзолари), transliteration (конгрессменлар, олдерман). The translator gave all possible ways of translation.

Even if a SL unit has a regular equivalent in TL, this equivalent cannot be used in TT whenever the unit is found in ST. An equivalent is but a potential substitute, for the translator's choice is, to a large extent, dependent on the context in which the SL unit is placed in ST. There are two types of context: linguistic and situational. The linguistic context is made up by the other SL units in ST while the situational context includes the temporal, special and other circumstances under which ST was produced as well as all facts which the receptor is expected to know so that he could adequately interpret the message. It is only by assessing the meanings of SL units in ST against the linguistic and situational contexts that the translator can discover what they mean in the particular case and what equivalents should be chosen as their substitutes. For example:

In every ceremony the bandsman stood and announced himself the start. Хар бир тадбирда оркестрантнинг ўзи туриб тадбир бошланишини эълон қиларди.

During the Great Fire in London a score of firemen died and ferryman left without cabs.

Буюк ёнғин пайтида Лондонда қирқта ўт ўчирувчи халок бўлди ва юк ташувчилар машинасиз қолишди.

Seeing a gentleman Carrie tried not to pay attention to him.

Аллақандай джентелменни кўрган Керри унга ахаият бермасликка ҳаракат қилди.

The fact that a SL unit has a number of regular equivalents does not necessarily mean that one of them will be used in each particular translation. True, in many cases the translator's skill is well demonstrated in his ability to make a good choice among such equivalents. But not infrequently the context does not allow the translator to employ any of the regular equivalents to the given SL unit. Then the translator has to look for an ad hoc way of translation which will successfully render the meaning of the unit in this particular case. Such an exceptional translation of a SL unit which suits a particular context can be described as an occasional equivalent or a contextual substitute. It is clear, for instance, that there is no other regular equivalents to the English “groomsman” can be used in the translation of the following sentence:

Groomsman followed Garry into the big hall.

Кўёвжўра катта залга Гаррининг орқасидан эргашиб кирди.

When we compared a number of TTs with their STs we discovered that the degree of semantic similarity between the two texts involved in the translating process may vary. In other words the equivalence between ST and TT may be based on the reproduction of different parts of the ST contents. Accordingly, several types of translation equivalence can be distinguished.

Used literature:

1. Мусаев Қ. Таржима назарияси. Тошкент. 2005 – 250 бет
2. Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. Тошкент. 1986 – 215 бет
3. Саломов Ғ. Таржима назарияси асослари. 1989 – 247 бет
4. Комиссаров В.Н. Пособие по переводу с английского на русский. М. 1960.
5. Buranov J., Muminov. O. “A practical course in English lexicology”. Т.1992

Научный руководитель:

старший преподаватель Каршинского Государственного Университета, магистр,
Джумаева Нилуфар Гулямовна

Ольга Іщенко
(Дубляни, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОМАТЕРІАЛІВ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ ВНЗ

Використання мультимедійних засобів навчання у викладанні іноземної мови студентам технічних ВНЗ має вкрай важливе значення. Але інколи, у випадку низького рівня володіння іноземною мовою, студентам не завжди вдається розвивати навичку аудіювання чи відео перегляду. Розуміння аудіо та відеоматеріалів є вирішальним на шляху до розвитку умінь слухати, розуміти та реагувати іноземною [1].

Зрозуміло, що кожному викладачеві відомо, що використання мультимедійних засобів на заняттях з іноземної мови є невід’ємною частиною у плані заняття. Оскільки студент повинен навчитись розуміти

почуте по телефону, через Інтернет мережу або відео. Саме тому, щоб підтримувати та розвивати навичку аудіювання, необхідно включати відео та аудіо матеріали у плани уроків.

Використання відеоматеріалів на заняттях з іноземної мови має ряд переваг. По-перше, відео поєднує в собі візуальні та аудіо матеріали, що відмінно підходить студентам з низьким рівнем володіння іноземною мовою, забезпечує чудовий контекст та тематику для навчання, реальну мову та культурну інформацію. З допомогою використання відеоматеріалів викладач може легко контролювати перебіг уроку: відео може бути призупинено, повторено, а також використано з окремими студентами або групами студентів. Відеоматеріали дозволяють студентам бачити мову тіла одночасно з тим, як вони чують наголос, інтонацію та ритм мовлення [4].

Нерідко, невміле використання мультимедійних засобів на заняттях призводить до того, що вони стають нецікавими та монотонними. Це відбувається внаслідок того, що студентам транслюють відео чи аудіо без будь-яких допоміжних засобів, типу пояснень, вправ до перегляду відео та після нього.

Потрібно мати на увазі, що, як і будь-яка діяльність, використання відеоматеріалів вимагає ретельної підготовки. Для того, щоб розвинути навички аудіювання у студентів, необхідно почати з того, що встановити, якого саме результату очікувати в кінці діяльнісної практики. Також необхідно мотивувати їх переглядати уважно відео та намагатись зрозуміти почуте, а також дати їм мету, тобто, для чого їм це виконувати. Це можливо зробити, якщо перед переглядом створити контекст та прив'язати його до теми заняття.

Сучасний викладач іноземної мови має спрямовувати процес вивчення іноземної мови на розвиток комунікативних, соціокультурних навичок, а також на розвиток умінь та навичок використання отриманих знань на практиці. Головне завдання – це розвиток мислення. «Мислення являє собою процеси пізнання людиною об'єктів і явищ навколишнього світу та їх зв'язків, вирішення життєво важливих завдань, пошуку невідомого, передбачення майбутнього. Мислення – це процес роботи свідомості, переробки мозком знань, які у ньому зберігаються і інформації, що поступає та отримання результатів» [2].

Будь яка інформація сприймається людиною краще, якщо вона подається з візуальною підтримкою. Студенту буде набагато зрозуміліше, якщо він буде не лише слухати про якийсь предмет, а й одразу спостерігати за структурою та наповненням цього предмету. Саме тому заняття в університеті і поділяються на лекційні та практичні. На лекції студенти отримують загальну, базову інформацію про той чи інший предмет, а потім вони (студенти) застосовують ці знання на практичних заняттях, безпосередньо працюючи з предметом вивчення.

Візуалізація, як засіб подання матеріалу для вивчення іноземної мови має психологічне підґрунтя, оскільки активізує психічну активність студентів. Візуально підкріплений матеріал викликає інтерес та бажання студентів до вивчення іноземної мови, збільшує об'єм вивченої інформації та інше. Для успішного використання засобів візуалізації учбового матеріалу необхідно підготувати наступні компоненти: лексичний чи граматичний матеріал, засоби передачі візуального матеріалу, план, щодо введення, практики та закріплення нового лексичного чи граматичного матеріалу.

В сьогодиньшому світі інформаційних технологій при викладанні іноземної мови в вищому навчальному закладі існує безмежна кількість та різноманітність застосування та використання засобів візуалізації. За допомогою інтерактивних, мультимедійних технологій існує можливість створення візуального матеріалу як для подання лексичного, так і граматичного матеріалів. Крім того, візуальний матеріал за допомогою комп'ютерних технологій можливо створювати для різних рівнів підготовки студентів в процесі вивчення іноземної мови [3].

Активне володіння наочним матеріалом можливо тільки в тому випадку, коли об'єкти мислення за допомогою образу наочно пояснюються. Іноді викладачі вважають, що простий показ картинок, що зображують певний об'єкт, дозволяє студентам тут же підхопити думку. Це не завжди виправдано. Ніяку інформацію про предмет не вдається безпосередньо передати спостерігачеві, якщо не представити цей предмет у структурній ясній формі. Педагог повинен допомогти сприйняттю, але не словами, а структуруванням малюнка. Кожна фраза, що розкриває зміст окремого затвердження навчальної теорії може бути зафіксована у вигляді знаків, схем або малюнка. Саме ці образи і застосовуються для сприйняття, засвоєння і переробки інформації. Згодом будь-яку знакову інформацію студент зможе поділити на окремі відносно самостійні освіти, серед яких зустрінуться знайомі, однакові або ж невідомі. Дослідження психологів підтверджують, що «сприйняття не є результатом простої крапкової передачі зображення з рецепторів у мозок. При сприйнятті деякої картини людина групує одні її частини з іншими частинами, так що вся картина в цілому сприймається як щось певним чином організоване» [3, 148].

Сучасний викладач іноземної мови має спрямовувати процес вивчення іноземної мови на розвиток комунікативних, соціокультурних навичок, а також на розвиток умінь та навичок використання отриманих знань на практиці. Головне завдання – це розвиток мислення. «Мислення являє собою процеси пізнання людиною об'єктів і явищ навколишнього світу та їх зв'язків, вирішення життєво важливих завдань, пошуку невідомого, передбачення майбутнього. Мислення – це процес роботи свідомості, переробки мозком знань, які у ньому зберігаються і інформації, що поступає та отримання результатів» [4, 9].

В рідній мові, студенти, як правило, читають і слухають з легкістю. Вони повністю зосереджені на змісті того, що вони прослуховують чи спостерігають, і вони думаємо про те, що саме зміст почутого та побаченого означає для них. Іноземною мовою, прослуховування та розуміння часто є набагато менш природнім. Студенти зосереджуються на окремих словах, а не на загальному сенсі, та намагаються

перекласти почути. Саме тому в такі моменти їм буває важко зосередитись на змісті відео. Коли ж вони прослуховують чи проглядають відео в «реальному житті та контексті», з'являється сенс. Це є важливим питанням при організації діяльності відео перегляду на уроках з іноземної мови. Якщо ж студенти хочуть зрозуміти кожне слово, відчуття того, що вони чогось досягли при перегляді, безсумнівно, буде досить низьким.

Для попередньої підготовки до заняття з іноземної мови з використанням відео, необхідно враховувати ряд заходів.

Необхідно підготувати візуальні засоби та опори для введення теми заняття та відео. Спитати, що студенти очікують побачити та почути при перегляді відео. А також, підготувати та попрактикувати зі студентами ключовий набір слів, знання яких їм необхідно, щоб зрозуміти основну інформацію з відео. Це допоможе їм отримати уявлення, про що йтиметься у відео. Після таких заходів вони будуть готовими до перегляду та розуміння відео.

Під час перегляду відео існує також низка допоміжних та навчальних заходів, що можуть бути здійснені протягом усього періоду перегляду відео.

По-перше, корисною вправою є натиснення кнопки паузи на конкретному вирішальному кадрі відео, щоб спитати, що студенти очікують почути та побачити далі у відео. Після чого необхідно відпустити кнопку відео, щоб дати змогу студентам порівняти свої прогнози з тим, що станеться.

По-друге, викладач може натиснути паузу після того, як виникає певна проблема чи питання, щоб спитати у студентів, як би вони вчинили у даному випадку, чи як би вирішували проблему. Обговорення проблеми додає до діяльності аудіювання ще й комунікативної орієнтації.

Також, хорошою ідеєю є обговорення зі студентами персонажів відео, їх звичок, життєвого вибору, стилю життя, тощо. Студенти також можуть порівняти, що їм подобається чи не подобається в персонажах відео.

Існує також варіант прослуховування відео при закритому екрані, Наприклад, викладач прикриває екран листом паперу. В такому випадку, з'являється широкий ряд видів діяльності. Наприклад, студенти можуть спробувати описати персонажі, прослухавши їх голоси та інтонації, або передбачити контекст, ситуацію та розвиток подій.

Робота в групах також є можливою при перегляді відео. Наприклад, викладач розділяє студентів на невеликі групи та дає кожній набір певних питань. Кожна група дивиться свою частину відео та після перегляду задає одна одній питання про ту інформацію, якої їм не вистачає.

Ще хорошим варіантом роботи з відео є використання контрольних списків, в яких містяться різноманітні пункти, де може бути вказано інформацію, про яку йдеться та не йдеться у відео. Студенти повинні відмітити тільки ті пункти, про інформацію яких вони почули чи побачили у відео.

Необхідно мати на увазі, що студенти працюватимуть охоче з матеріалом тільки у випадку, якщо вони знаходяться у «реальному світі», тобто такому, що схожий до їхньої дійсності, не уявний [5].

Отже, використання відеоматеріалів на заняттях іноземної мови матиме успіх тільки у разі врахування того, що це не мертвий перегляд відео, а робота, що включає в себе різноманітні види діяльності студентів такі як монологічне та діалогічне мовлення, а також аналіз тексту, обговорення та прогнозування [6].

Література:

1. Барменкова, О. І. відеозанятій в системі навчання іноземній мові / О. І. Барменкова // Іноземні мови в школі. - 1999. - № 3. - С. 20-25.
2. Биболетова, М. З. Мультимедійні засоби як компонент УМК «Enjoy English» для середньої школи / М. З. Биболетова // Іноземні мови в школі. - 1999. - № 3. - С. 95-98.
3. Ганжара, І.В. Про досвід використання нових освітніх технологій при навчанні іноземної мови в відеокласі / І.В. Ганжара // Іноземні мови в РДГУ [Електронний ресурс]. - 2005. - Режим доступу: [# 21](http://www.rsuh.ru/article.html?id=3614) - Дата доступу: 29.04.2010.
4. Ганжара, І.В. Про досвід використання нових освітніх технологій при навчанні іноземної мови в відеокласі / І.В. Ганжара // Іноземні мови в РДГУ [Електронний ресурс]. - 2005. - Режим доступу: [# 21](http://www.rsuh.ru/article.html?id=3614) - Дата доступу: 29.04.2010.
5. Stempleski S., Tomalin B. Video in Action. – New York: Prentice Hall, 1990. – 164 p.
6. Harmer J. How to Teach English. – L.: Longman, 2000. – 198 p.

Анас Калил
(Днепропетровск, Украина)

СТУДЕНЧЕСКИЙ СЛЕНГ КАК ЯЗЫК МОЛОДЁЖНОЙ СУБКУЛЬТУРЫ

Лексический состав русского языка неоднороден. В нём представлены различные стилевые пласты, слова, отличающиеся друг от друга по сфере употребления, времени возникновения и активного функционирования, по распространённости в той или иной местности. Иностранец знакомится с языком как с системой – во всём его многообразии.

Молодежная субкультура – это некоторое определенное пространство, где молодые люди могут самореализоваться, создавать свой «собственный язык» на основе их родного языка. Одним из чрезвычайно интересных и очень динамичных пластов словарного состава русского языка является молодёжный студенческий сленг. Студенты младших курсов склонны употреблять школьный жаргон, но постепенно превращаясь из абитуриентов в студентов, набирая опыт общения со сверстниками старших курсов, принимая участие в общественной жизни учебного заведения, они практически полностью овладевают словарным запасом студенческого сленга, понемногу начинают участвовать в процессе сленгирования и становятся полноправными членами языковой студенческой среды. Чем старше студент по курсу обучения и чем он взрослее, тем интереснее и разнообразнее его речь в кругу сверстников.

Сленг (англ. *slang*) – набор особых слов или новых значений уже существующих слов, употребляемых в различных группах людей (профессиональных, общественных, возрастных и т. д.)

В английской лексикографии термин «сленг» получил широкое распространение приблизительно в начале XIX века. Этимология этого слова представляется спорной. На изучение сленга повлияла англоязычная культура [7].

Сленг – явление не только языковое, но и социальное, поэтому сленговые слова иногда называют социолектами. Сленг – это совокупность слов и выражений, составляющих слой неразговорной лексики, не совпадающей с нормой литературного языка; это специальный язык, обслуживающий определённую субкультуру, например, культуру студенческой молодёжи. Характерной чертой сленга является то, что он не предполагает быть понятным для всех. Это достигается использованием сленговых слов, у которых очень мощным является коннотативный и оценочный фон. Что интересно, русские сленговые слова и усваиваются иностранцами гораздо легче и быстрее нормированного русского языка.

В молодежной среде сленг выполняет несколько основных функций: коммуникативную, опознавательную, номинативную, эмоционально-выразительную, мировоззренческую, оценочную, творческую. Студенческий сленг, являясь особой функциональной разновидностью русского языка, отражает весь спектр интересов личности студента, круг его контактов внутри вуза и за его пределами и выполняет первоначально коммуникативно-адаптационную функцию, вторично творческую.

Сленг – явление в русском языке давнее, постоянное и очень динамичное. Это объясняется быстрой сменой поколений «отцов» и «детей». Учёными замечено, что средний сленговый «возраст» – 5-7 лет, т. е. один студенческий цикл. В русском языке есть выражение «говорить на разных языках», которое означает не диалог двух людей, говорящих, скажем, по-русски и по-английски, а непонимание друг друга на ментальном уровне. С оговоркой это выражение можно применить и к языковому сленгу: он разный не только у отцов и детей, а и у старших и младших братьев. Хотя есть сленговые слова – долгожители. Например, слово «клёвый» существует в языке уже третье столетие, а другие слова «отживают» годы или даже месяцы. Зато многие слова-сленги становятся знаками целой эпохи. Так символами 50-60 годов прошлого столетия стали слова «стиляга» и «лимита», как и явления ими обозначаемые.

В основном сленговые слова возникают путём появления новых значений у лексических единиц, закреплённых в словаре и не являющихся социолектами: косить траву (РЛЯ) – косить от занятий (прогуливать), гнать (быстро ехать: гони быстрее) (РЛЯ) – гнать (требование отдать или говорить неправду), запарить тесто (РЛЯ) – запарить разговором (утомить). В последнее время как тенденцию можно отметить появление сленговых слов на основе англицизмов и компьютерной терминологии: ася и аська (средство коммуникации), мыло от e-mail (электронный адрес), трушный от truth (действительно хороший), рулез от rules (правильный), юзать от use (пользоваться компьютером), скилл от skill (способность, умение).

Большая часть сленговых слов – это глаголы: валить (уходить и задавать студенту сложные вопросы на экзамене), врубаться (понимать), грузить (рассказывать много ненужного), въезжать (понимать), клеить (знакомиться, обращать на себя внимание человека противоположного пола), звездеть (говорить неправду, говорить много лишнего), колбаситься (веселиться, дурачиться), мутить (организовывать), наезжать (предъявлять претензии, ругать), оттягиваться (дурачиться, веселиться), тусить (веселиться, развлекаться), отъезжать (устать, заснуть), забить (наплевательски отнестись к чему-либо), торчать (быть должным и наслаждаться), тащить (наслаждаться), напрягать (заставлять работать, надоедать), заморачиваться (ответственно относиться к делу), достать (надоест); значительно меньше группа слов, характеризующих предмет или лицо: прикольная (красивая, модная, интересная) сумка, крутая (дорогая, очень хорошая) машина, упакованный (модно и дорого одетый) парень, чумовая (современная, хорошая) музыка, некислая (хорошая, весёлая) вечеринка, и сленговые номинации: тормоз (о медлительном человеке), крыша (голова и прикрытие, защита), ботан (о старательном студенте), лажа (неожиданное), тачка (машина), прикид (одежда), отстой (нечто устаревшее). Существуют в молодёжном сленге и идиоматические выражения: крыша поехала, оторваться по полной.

Отличительной чертой сленга сегодня является расширение сферы его употребления. Сленговые социолекты активно используются на телевидении, в средствах массовой информации, в кино, литературе, текстах песен. Например, «Распахивайте дверцы – пришли крутые перцы», «Мы с тобой не пара – не пара, вот такая вот запара-запара».

Как относиться к сленгу? Засоряет он или обогащает русский язык? Разумное использование сленга объяснимо и допустимо при условии, что наряду со сленгом, молодой человек может без труда пользоваться общелитературным языком. Употребление сленга без меры – показатель ограниченности и

низкого інтелектуального рівня говорячого. Молодєжь не звертає увагу на сленг – вона їм просто користується. Старше покоління, звичайно, стосується до сленговим висловом скептично і критично. Але ж, в першу чергу, сленг – це бажання певної свободи, свого соціального, а значить, і мовного простору. Великий політик ХХ століття сэр Уінстон Черчилль говорив: «Кто в молодості не був лібералом, у того немає серця. Кто в старості не став консерватором, у того немає розуму». З часом молодєжь обов'язково набуде розум, а їй на зміну знову і знову придуть ті, які, бачимо, не довго, але живуть серцем.

Вважаємо, що використання сленга в молодіжній середі не в змозгу надавати негативний вплив на формуючийся мовний свідомість молодого покоління, тому що кожен окремо розглядаваний суб'єкт як представник певної соціальної групи має різний рівень інтелектуального розвитку, ціннісними орієнтирами і потребами, і в залежності від комунікативної ситуації в змозгу маневрувати мовними засобами різних функціональних різновидностей російської мови.

Література:

1. Арустамова А. А. Современный молодежный сленг и особенности его функционирования: Дис. канд. филол. наук: 10.02.01. – Майкоп, 2006. – 263 с.
2. Большой словарь молодежного сленга / С. И. Левикова. М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003. – 928 с.
3. Борисова Е. Г. Современный молодежный жаргон / Е. Г. Борисова // Русская речь. 1980. – № 5. – С. 51-54.
4. Гальперин И. Р. О термине «сленг» / И. Р. Гальперин // Вопросы языкознания. 1956. – № 6. – С. 107-114.
5. Грачев М. А. Словарь молодежных сленгов / М. А. Грачев, А. И. Гуров. Горький: Мир книги, 1989. – 659 с.
6. Дубровина К. Н. Студенческий жаргон / К. Н. Дубровина // Филологические науки. 1980. – № 1. – С. 78-81.
7. Калит И. В. Стилистические трансформации русских субстандартов, или книга о сленге. – М.: Дикси Пресс, 2013, – 240 с.

Научный руководитель:

кандидат педагогических наук, доцент Солодюк Наталья Владимировна.

**Надежда Коновальчук
(Запорожье, Украина)**

АУДИОКНИГА КАК СРЕДСТВО ПРОВЕДЕНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Процесс интеграции Украины в европейское информационное пространство подразумевает реформирование сферы образования. В связи с этим законом Украины об образовании был внесен ряд изменений в закон Украины о высшем образовании, в частности было увеличено количество часов на самостоятельную работу и сокращено количество аудиторных часов. Таким образом, самостоятельная работа стала играть ведущую роль в процессе получения знаний студентами.

Процесс обучения русскому языку как иностранному (РКИ) предполагает развитие навыков чтения, письма, говорения и слушания, при чем слушание является одним из важнейших навыков, поскольку с его развитием тесно связан навык говорения. Развитие навыка слушания у иностранных студентов происходит в основном во время проведения практических занятий, когда он слышит речь преподавателя и других студентов, лекций и др. Б. А. Глухов определяет аудирование, как «процесс, состоящий из одновременного восприятия языковой формы и понимания содержания слышимого сообщения» [3, с. 10]. Следует отметить, что аудирование является видом работы, вызывающим наибольшие трудности у обучаемых, а в условиях сокращения аудиторных часов у преподавателя отсутствует возможность уделить больше внимания этому виду работы.

Поэтому целью данной статьи рассмотрим роль аудиокниги как средства развития навыков аудирования при организации самостоятельной работы студента.

Сейчас Интернет-ресурсы предоставляют большой выбор обучающих аудио и видео файлов, современные учебники сопровождаются компакт-дисками, содержащими упражнения по аудированию, учебно-аутентичные материалы т.е «материалы, специально разработанные с учетом всех параметров аутентичного учебного процесса и критериев аутентичности и предназначенные для решения конкретных учебных задач» [4]. Таким образом, студент имеет возможность развивать этот навык самостоятельно.

Однако, важнейшим фактором, обеспечивающим эффективность самостоятельной работы студента, является мотивация, а на определенном этапе обучения, когда уже сформировались определенные языковые навыки, и у студента появилась иллюзия владения языком, отмечается ее значительное понижение.

И. Н. Анисимова отмечает особое значение мотивации при обучении аудированию: «Важным фактором при аудировании, как и при обучении вообще, является мотивация. Человека трудно заставить внимательно слушать и стараться понимать, если содержание ему неинтересно. Соответственно, преподаватель РКИ должен учитывать коммуникативные потребности обучаемых при выборе языкового аудиоматериала» [1].

Нельзя не заметить, что аудиокниги имеют более интересное содержание, чем обучающие тексты и диалоги. Обучаемые с гораздо большим интересом слушают их. Так же, аудиокниги соответствуют одному из основных правил отбора материала для слушания, а именно тому, что «материалы, предъявляемые для работы на уроках обучения аудированию должны быть в первую очередь аутентичными» [4]. Т.е. взятыми «из оригинальных источников, которые характеризуются естественностью лексического наполнения и грамматических форм, ситуативной адекватностью используемых языковых средств, иллюстрирует случаи аутентичного словоупотребления, и которые, хотя и не предназначены специально для учебных целей, но могут быть использованы при обучении иностранному языку» [4].

Задача же преподавателя состоит в тщательном отборе материала, рекомендуемого к аудированию и обучении студентов работе с аудиоматериалом.

Овсянникова А. Ю. выделяет следующие требования к аутентичным материалам: «Материал для обучения аудированию должен также соответствовать следующим требованиям:

1. Соответствие возрастным особенностям учащихся и их речевому опыту в родном и иностранном языках.
2. Содержание новой и интересной для учащихся информации.
3. Представление разных форм речи.
4. Наличие избыточных элементов информации.
5. Естественность представленной в нем ситуации, персонажей и обстоятельств.
6. Способность материала вызвать ответный эмоциональный отклик.
7. Желательно наличие воспитательной ценности.» [4].

Отсюда следует, что аудиокниги возможно задействовать лишь на продвинутом этапе обучения, когда уровень владения языковым материалом позволяет воспринимать языковой материал в объеме, предоставляемом аудиокнигой, и заданного уровня сложности. Эмоциональность и динамичность сюжета позволяют поддерживать внимание и интерес обучаемого, не давая угаснуть мотивации. К тому же, аудиокниги, как правило, содержат языковой материал различных стилей и сфер применения, что ведет к увеличению словарного запаса, усвоению новых речевых моделей и, таким образом, к развитию устно-речевых навыков.

Одной из трудностей, с которой сталкиваются студенты во время аудирования, «считается отсутствие у слушающего возможности регулировать процесс, поскольку аудирование – единственный вид речевой деятельности, при осуществлении которой не все зависит от лица, ее выполняющую, эту деятельность сложно приспособить к своим возможностям, создать благоприятные условия для приема информации. Трудности, связанные с языковой формой сообщения, с одной стороны, заключаются в наличии незнакомого материала, с другой - в его сложности для восприятия на слух» [1]. Аудиокниги предоставляют им такую возможность. Для качественного усвоения аудиоматериала рекомендуется при первом прослушивании сконцентрироваться на общем понимании текста, уловить его общее содержание. Далее следует повторно прослушать фрагменты, сосредоточившись на произношении отдельных слов и фраз, повторяя слова и фразы за чтецом. Аудиозапись можно приостановить, если возникла необходимость посмотреть непонятные слова в словаре.

При отборе аудиоматериала следует также учитывать, что «знакомые голоса аудируются легче незнакомых, мужские – легче женских и детских; при этом тембр и высота голоса влияют на аудирование следующим образом: легче всего воспринимаются низкие мужские голоса мягкого тембра; вялая, неразборчивая речь противопоставлена с этих же позиций отчетливой, выразительной речи» [2, с. 75]. Таким образом, качество записи и профессионализм чтеца играют огромную роль. Предпочтительнее выбирать аудиокниги, читаемые мужским голосом, при этом следует обратить внимание на скорость произношения (она не должна быть слишком быстрой, паузы между предложениями и словами способствуют лучшему пониманию материала), четкость, правильное интонирование и эмоциональность.

А.Ю. Овсянникова считает, что «обучение естественному, современному иностранному языку возможно лишь при условии использования материалов, взятых из жизни носителей языка или составленных с учетом особенностей их культуры и менталитета в соответствии с принятыми и используемыми речевыми нормами» [4].

Это абсолютно верно, однако, использование аудиокниг имеет некоторые ограничения. Так, в отличие от классного аудирования, при использовании аутентичных аудиокниг отсутствует подготовительный предтекстовый этап работы, так что обучаемому придется, скорее всего, прерывать прослушивание для того, чтобы воспользоваться словарем. К тому же прослушивание аудиокниг не ведет к развитию навыков конспектирования (т.е. таких важнейших для студента навыков, как компрессия и декомпрессия текста), а следовательно и письма. Частично решить эти проблемы возможно за счет проведения подготовительного этапа в аудитории, во время которого преподаватель должен определить цель и задачи прослушивания, а так же огласить послетекстовые задания, которые помогут проконтролировать уровень понимания и усвоения материала.

Таким образом, аудиокниги являются эффективным современным средством обучения, однако при работе с ними важна координирующая роль преподавателя, как при отборе материала, так и на всех последующих этапах работы.

Литература:

1. Анисимова И. Н. Об аудировании в процессе обучения русскому языку иностранных студентов экономического факультета / Анисимова И. Н. // Концепт. – 2015. – Современные проблемы развития русского языка. – ART 95269. – URL: <http://e-koncept.ru/2015/95269.htm>. – ISSN 2304-120X.
2. Балыхина Т.М. Методика преподавания русского языка как неродного (нового): Учебное пособие для преподавателей и студентов / Т. М. Балыхина. - М.: Издательство Российского университета дружбы народов, 2007. – 185 с.
3. Глухов Б.А., Щукин А.Н. Термины методики преподавания русского языка как иностранного: Словарь Б. А. Глухов и др. - М.: Русский язык, 1993. – 369 с.
4. Овсянникова А. Ю. Обучение аудированию на уроках иностранного языка Овсянникова А. Ю. // <http://festival.1september.ru/articles/584680/>

Галина Крайчинська
(Острог, Україна)

СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АНГЛІЙСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ ФО З ВИДОВИМИ НАЗВАМИ-ОРНІТОНІМАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СВІЙСЬКИХ ПТАХІВ CHICKEN/ ЦИПЛЯ, GOOSE/ ГУСКА

Семантичні моделі англійських і українських ФО з видовими назвами-орнітонімами на позначення свійських птахів, а саме з компонентами chicken/ ципля, goose/ гуска ще не становили предмет окремого порівняльного аналізу. Опису орнітонімів у мовознавчих дослідженнях частково торкалися Л. Дубова, А. Дочу, О. Селіванова, Д. Ужченко, О. Сімакова та ін. Тому запропонована тема наукової розвідки дозволить прослідкувати як назва орнітоніма впливає на формування конкретної семантичної моделі у двох мовах, яким чином відображаються загальні та універсальні компоненти загальнолюдської культури, утворені на образі орнітонімів, як своєрідність культури і мислення конкретного народу відображають на функціонуванні ФО [1, с. 48].

Мета нашого дослідження – описати основні семантичні моделі англійських і українських ФО з видовими назвами-орнітонімами chicken/ ципля, goose/ гуска. Основні завдання: зібрати англійські і українські ФО з зазначеними видовими назвами-орнітонімами та здійснити їх порівняльний аналіз.

В англійській і українській мовах побутують ФО, до з видовими назвами свійських птахів chicken/ ципля, goose/ гуска, які утворюють різноманітні семантичні моделі й висвітлюють образність “світу домашніх птахів”. У більшості випадків семантичні моделі пов’язані з особливостями вирощування, використання свійських птахів, а також спостереження за поведінкою птахів [3, с. 5]. ФО з назвами chicken/ ципля, goose/ гуска входять до основного словникового складу англійської і української мов, тому що свійські птахи були обов’язковими реаліями майже кожного домашнього господарства, починаючи зі стародавніх часів.

За результатами проведеного дослідження виявлено, що більшість ФО з видовою назвою chicken вживаються з негативною конотацією. Однакову семантичну модель використовують англійці та українці “не створювати ілюзій; не святкувати перемогу поки не буде результату справи; не будувати оптимістичних планів стосовно подій, які можуть не збутися; не сподіватися позитивного вирішення ситуації”. Деякі фразеологізми з цією семантичною моделлю почерпнуті з фольклору. Так, ФО англ. to count one’s chickens before they are hatched (букв. рахувати циплят перед тим як вони вивелись); укр. не рахуй циплят/ гусят, поки вони не вилупились.

Цікава етимологія даного виразу, він походить з байки Езопа про молочницю, яка несла на голові повне відро молока і мріяла про те, як вона купить циплят з доходу від продажу молока і розбагатіє, продаючи яйця, коли вони виростуть. Вона так замріялась, думаючи про достаток, про те як вона буде відмовляти всім кредиторам, що не незчулась як похитнула головою і розляла все своє молоко. Грецька казка про жінку мірошника є джерелом створення ФО, у метафоричному значенні ця ФО почала функціонувати у XVI ст. У розмовному варіанті ця ФО часто вживається у редукованій формі англ. to count one’s chickens і в залежності від контексту, в основному, передає негативну конотацію.

Семантична модель “не будувати планів на подіях, які можуть не реалізуватись” має паралелі в українській мові - укр. циплят по осені рахують. В українській мові ФО має більш широке значення - “про успіх справи говорять лише тоді, коли справа завершена; не варто будувати свої плани, розраховуючи на малоімовірний успіх; важливий кінцевий результат справи”. Семантика української ФО більш прагматична, ймовірно, вона побудована на прагматичному підході до вирощування циплят і базується на реальних спостереженнях: при розведенні циплят восени підраховують витрати, справу вважають успішною (кількість циплят і вагу, яку вони набрали, скільки циплят пропало).

У зібраному фразеологічному матеріалі є англійські і українські ФО, які вживаються для негативної характеристики поведінки людини, а саме осуду реалізують семантичну модель “бути знервованим, вести

себе неадекватно; знаходитись у безвихідному становищі; панікувати і нервуватися без особливої причини”. Це ФО англ. *like a chicken with its head cut off; to run around like a headless chicken; like a chicken with its head cut off*; укр. (бігти/ бігати) як курка без голови; бігати як курка без голови, які означають “бути знервованим, вести себе неадекватно; знаходитись у безвихідному становищі; панікувати і нервуватися без особливої причини; рухатися хаотично, не маючи конкретної мети”. Вони побудовані на спостереженні за поведінкою курей, яким відрубали голову. Дані ФО вживається для характеристики знервованої людини, яка має проблему і не може її вирішити.

Англ. ФО *chickens come home to roost* реалізує семантичну модель „наслідків не минути; людина дістає те, чого сама заслуговує; погані вчинки стають явними”. Тот факт, що циплята йдуть спати в курятник став фундаментом для метафоричного вживання цього виразу. За однією з версій, вперше вираз було зафіксовано у 1390, у збірці Д. Чосера *The Parson's Tale*. За другою версією, походження цієї ФО датується 1810 роком, коли Роберт Соузі написав вірш *The Curse of Kehama* і використав ФО як назву збірки [6]. Розширений варіант *curse are like young chicken: they always come home to roost* перебуває в активному вживанні в США.

Розмовна ФО англ. *chicken shirt* має значення “незначний, дріб'язковий, непомічений”. Цей вираз був поширений у публіцистиці в роки другої Світової війни для характеристики репутації військових сил. У розмовній мові компонент *shirt* має негативну конотацію “дурний” або “проклятий”, часто вживається як вид покляття, що, накладаючись на основні значення, і мотивує семантику ФО. Для змалювання чогось дріб'язкового, непомітного в англійській мові вживається ФО *chicken feed* зі значенням “мізер у порівнянні з тим, що потрібно; нісенітниця; не варта уваги робота; дрібні гроші; невеликий зарібок”.

Образність ФО побудована на тому, що малі циплята мало їдять.

Ще одним прикладом ФО з назвами свійських птахів, що вживається для змалювання поведінки людини, є вираз *chicken out of (doing something)* у значенні “втратити контроль; відмовлятися щось робити через страх”. Видова назва свійського птаха *chicken* вважалась синонімом до “жорстокий” й часто використовувалась у 1700 році [6].

Семантична модель “не молода людина; людина в літах” в англійській мові реалізується за допомогою ФО по *spring chicken* має значення “не молода людина; людина в літах”.

Цікавим фактом є те, що не тільки ФО з компонентом *chicken*, були запозичені з казок Езопа, деякі ФО з назвою-орнітонімом свійського птаха *goose* також походять з його байок. Як в англійській мові, так і в українській функціонує синонімічна семантична модель “зруйнувати основне джерело збагачення”, яка метафорично передає ідентичність образного сприйняття однієї мовленнєвої ситуації англійською та українською мовою спільнотами. Це ФО англ. *to kill the goose that lays the golden eggs*; укр. вбити гуску, яка несе золоті яйця, які мають фольклорну основу. Вони є приказкою, яка походять з байки Езопа про фермера, який думав вбити свою гуску, щоб вона відразу віддала йому всі яйця, а не по одному в день.

ФО, які також вживається в розмовній мові для підсилення емоційності висловлення, англ. *the goose that lays the golden eggs*; укр. гуска, яка несе золоті яйця, реалізують значення “основне джерело збагачення”, яке не потребує великого зусилля чи великих затрат праці. Вживається мовцями у такій комунікативній ситуації, коли говорять про джерело достатку. Їхня образність побудована на асоціації багатства (компонент *gold* асоціюється з матеріальними статками) і небезпеки (компонент *to kill* має негативне забарвлення і означає “припинення життя”).

Англійська мова представляє семантичну модель “проститутка або дівчина легкої поведінки” – це ФО з орнітонімом *goose* - *Winchester goose*, яка відсутня в українській мові. Перший компонент виразу *Winchester* вживається

метафорично, передає історичний факт з середньовіччя, що це місто вважалось одним з найбагатших міст Великої Британії і багато купців збиралось у цьому місті для проведення різного роду торгівлі, втім також торгівля людьми.

Українська фразеологія з орнітонімом гуска, що також наділена яскравою образністю, яка характерна для українського етносу, диспонує семантичною моделлю “усе байдуже; ні на що не реагує; на когось ніщо не впливає, не діє”. Це ФО як/ ніби/ мов з гуски/ з гусака вода (з когось), яка побудована на прагматичних знаннях мовців про те, що у водоплаваючої птиці пір'я не буває мокрим, з гусячого пір'я вода спадає, бо гуска змащує пір'я жиром, який виробляється у залозі біля хвоста. ФО як/ ніби/ мов з гуски/ з гусака вода (з когось) вживається стосовно людини, яка не реагує на зауваження.

Англ. ФО *gone* *gone* *goose* (букв. нежива конусоподібна гуска) реалізує значення “нерозумна людина” або “знаходитись у безвихідній ситуації”. Компонент *gone* використовується для позначення “безвихідності” та “безнадійності ситуації” або у значенні “пропаща людина”, а компонент *gone* (конус) підкреслює значення виразу. Ця ФО вживається як синонім вислову *gone chicken* або *gone horse*. Факультативність компоненту... *gone* не є постійним у цій ФО, оскільки не несе основного семантичного значення, як у прикладі: *When he passed me, I knew I was a gone goose* [5, с. 259].

В сучасній англійській мові часто використовуються ФО *goose egg* з орнітонімом-назвою *goose*, які мають виключно негативне значення. ФО *goose egg* має значення “нуль”, “нічого” і найчастіше трапляється у спорті при виставленні результату матчів. Даний вираз походить від британського виразу “качині яйця”. Друга складова ФО *egg* має метафоричне значення і впливає на семантику виразу: форма яйця нагадує нуль і це стало образною основою виникнення ФО.

Ще одна ФО, яка часто використовувалась у кінному спорті wild goose chase. Ця ФО вживається в значенні “безглуздий пошук”, більш загально використовувалось під час кінних змагань, яке позначало “переслідувати лідера”. Іменник chase має значення „перегони або біг з перешкодами”, а wild використовується для підсилення значення виразу [7, с. 193]. В сучасній розмовній англійській мові дана ФО вживається на позначення безглуздої ситуації.

У розмовному варіанті англійської мови широко функціонує ФО to cook someone's goose, яка реалізує семантичну модель “зруйнувати чийсь плани”, яка відсутня в українській мові. Вперше вона була зафіксована у 1851 році. В основі ФО лежить легенда про мешканців середньовічного міста, які були заблокованого нападами. Мешканці міста вирішили засмажили гуску і тим самим показати, що у них є достатньо їжі, але на жаль, місто було спалене.

Отже, представлені у статті англійські і українські ФО з видовими назвами-орнітонімами на позначення свійських птахів (chicken, goose), які реалізують різні семантичні моделі, що яскраво відображають культурну спадщину носіїв мови, а також прагматичні знання мовців. У семантичних моделях англійських і українських ФО з видовими назвами-орнітонімами на позначення свійських птахів, а саме з компонентами chicken і goose відображаються загальні, універсальні компоненти загальнолюдської культури і своєрідність культури даного конкретного народу.

Література:

1. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 48–63.
2. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь в двух книгах. – М., 1967. – 1264 с.
3. Майборода О.А. Українська фразеологія як джерело народознавства. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Харків. – 2002, 18 с.
4. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. – Київ: Либідь, 1993. – 768 с.
5. American Heritage “Dictionary of idioms”/ Christine Ammer, 1996. – 1221 p.
6. British Culture, British Customs and British Traditions [електронний ресурс] // British Culture – British Customs and Traditions in May. – 2011. – Режим доступу: <http://www.learnenglish.de/culture.htm>
7. The American Heritage Dictionary of the English Language. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1996. – 2140 p.

Лідія Кузьміна
(Харків, Україна)

ФУНКЦІЙНИЙ І ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ТЕКСТУ

На сучасному етапі розвитку лінгвістики актуальною залишається проблема багатоаспектного вивчення тексту як цілісного літературного твору і як динамічної комунікативної одиниці вищого рівня. Основним завданням мовознавці вважають виявлення й систематизацію тих якостей тексту, що визначають його своєрідність. У різні періоди проблемою вивчення тексту займалися вітчизняні російські вчені, зокрема М. Бахтін, Ф. Бацевич, Н. Валгіна, В. Виноградов, І. Гальперін, В. Карасик, М. Крупа, Л. Мацько, Ю. Прохоров, Н. Рудяков, О. Селіванова, Ю. Сорокін, В. Тюпа та ін.

За допомогою мови люди передають і отримують інформацію, оформлену у тому чи іншому тексті [2, с. 50]. Тобто вибудовується такий елементарний комунікативний ланцюжок: «автор – текст – реципієнт (слухач або читач)». Комунікація неможлива за відсутності одного з цих трьох компонентів. Таким чином, лінгвістами вже давно визнано, що текст є однією з основних одиниць комунікації. Таке розуміння тексту характерно не тільки для мовознавців, а й для тих дослідників, що вивчали мовленнєві твори з точки зору психології та психолінгвістики (наприклад, О. Леонтьєв, В. Бєлянін).

Текст – явище настільки багатогранне та різнопланове, що не існує єдиного його розуміння. Кожний дослідник вкладає в це поняття власне тлумачення, що залежить від постулатів тієї науки, яку він представляє. Відомий російський лінгвіст І. Гальперін вважає, що текст – це результат мовнотворчого процесу, для якого характерна завершеність, об'єктивована у вигляді писемного документа, літературно оброблений відповідно до типу цього документа твір, що складається з назви (заголовка) та низки особливих одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, що має певну цілеспрямованість і прагматичну установку [4, с. 18]. В основу наведеного визначення покладено розуміння тексту як логічної послідовності писемних висловлювань, пов'язаних між собою на формально-граматичному й семантичному рівнях.

На відміну від лінгвістичного аспекту, комунікативний розглядає текст не ізольовано, а як невід'ємний компонент взаємодії «автор – дійсність – реципієнт», тобто з точки зору його реального функціонування. Досліджуючи текст в комунікативному аспекті, Ф. Бацевич пропонує його розуміння як «застиглого» дискурсу, результату комунікації, що визначається такими ознаками: зв'язністю, цілісністю, інтенційністю, інформативністю, ситуативністю, членованістю, інтегративністю, модальністю, розгорнутістю, послідовністю, динамізмом зображуваного тощо [1, с. 147–148]. З наведеного визначення випливає, що текст – це комунікативно-орієнтований продукт реалізації мови у межах певної ситуації спілкування. Такий

підхід ґрунтується на розумінні тексту не як абстрактної системи, а як результату соціально-мовленнєвої діяльності. Отже, комунікативна модель тексту має враховувати конкретну ситуацію спілкування і зв'язок між мовленнєвою діяльністю та невербальними видами діяльності.

Сучасне розуміння тексту як «мовленнєвої одиниці в дії» на перший план висуває функційний та прагматичний аспекти його вивчення. Функційний аналіз передбачає врахування обумовленості авторського вибору тих чи інших засобів вираження змістової структури тексту його видовою та жанровою цілеустановкою. А прагматичний аналіз, як логічне доповнення функційного, досліджує ті якості, що розкривають особливості взаємодії автора та читача [3, с. 17, 19].

Нами було проаналізовано близько вісімдесяти науково-популярних текстів з різних джерел. Проте обсяг статті не дозволяє детально охарактеризувати функційно-сміслові та прагматичні особливості всіх текстів. Розглянемо особливості побудови декількох статей з електронних ресурсів <http://www.labprice.uata> <http://www.esc.lviv.ua>.

Тексти науково-популярного підстилю розраховані на два види розумової діяльності – пізнавальну й ціннісно-орієнтовану, а тому поєднують у собі різні типи інформації – фактологічний й оцінно-емоційний. Будь-який текст може реалізовувати певну комунікативну інтенцію, або намір автора: повідомити, констатувати (опис), розповісти (оповідь), порівняти, узагальнити (визначення, пояснення), довести, спростувати (аргументація, міркування), спонукати, попрохати, наказати (інструктаж) [3, с. 77]. Ураховуючи наведені цільові установки тексту можна зробити (умовно й узагальнено) висновки про домінуючий спосіб викладу змісту в цілому за текстом або його фрагментом.

Було з'ясовано, що в науково-публіцистичних текстах типи за комунікативною інтенцією у «чистому» вигляді присутні рідко. Як правило, одна стаття може поєднувати декілька типів висловлювань. Аналіз мовленнєвої організації текстів свідчить, що вони є складними змішаними функційно-смісловими типами. Наприклад, стаття «Радон і його вплив на здоров'я людини» (<http://www.labprice.ua>) починається з пояснення й характеристики поняття. На відміну від дефініцій, поширених у власне науковому й науково-навчальному підстилях і спрямованих на з'ясування сутності поняття через вказівку на ознаки, що розрізняють його з ряду подібних, пояснення має іншу цільову установку. Його прагматика – досягти розуміння читачів. В аналізованому тексті подається не тільки значення слова, але й детально пояснюються негативні властивості газу.

У наступному фрагменті присутня оповідь, про що свідчать дієслова активного способу: *зробити наступання, методи визначають, тести дають, активність радону змінюється, тест залишається тощо*. У наступному фрагменті автор вдається до інструктажу, використовуючи спонукальні форми предикатів. Наприклад: *користуйтеся, зачиніть, не відчиняйте, необхідно залишити, використовуйте, залиште* тощо.

І остання частина статті реалізує комунікативну інтенцію – опис. У цьому фрагменті переважають неозначені форми дієслів, що вказують на багатократність, тривалість описаних явищ: *розпадаються, проникають, виділяють, розвиваються, знаходяться* тощо.

У першій частині іншої аналізованої науково-популярної статті «Кластерна вода: міфи та реальність» (<http://www.labprice.ua>), окрім пояснення поняття, залучається додаткова інформація, що розкриває причини використання терміна в такому значенні. Автор поєднує у цьому фрагменті пояснення й опис. Отже, такий функційно-смісловий тип тлумачення терміна не властивий для інших підстилів наукового стилю. На думку Н. Валгіної, смисл є індивідуальним розумінням значення слова, виокремленим з об'єктивної системи зв'язків і таким, що має відношення тільки до певного моменту й до певної ситуації [3, с. 18].

Не буде повним вивчення мовленнєвої організації тексту, якщо залишити поза увагою таку категорію, як авторська модальність, що реалізується на таких рівнях: лексичному (залучення часток, вигуків, епітетів, модальних слів); граматичному (використання форм дієслів у значенні ствердження, можливості, наказу, бажання тощо); інтонаційному.

Автор наукового тексту, як правило, «ховається» за займенником «ми» (*пропонуємо, прийшли до висновку* тощо) або використовує безособову форму подання інформації, уникаючи будь-якої вказівки на зв'язок зі своєю особистістю. Проте в науково-популярних статтях дослідники часто не приховують свого «я» й ведуть діалог з опонентом – читачем. Наприклад, у статті «Кластерна вода: міфи та реальність» автор залучає читача до спільного розв'язання питання за допомогою граматичних засобів, зокрема дієслів III особи множини (*спробуємо з'ясувати, переконаємось* тощо). Дослідник висловлює власне бачення проблеми за допомогою риторичних запитань та лексичних засобів – епітетів: *недосвідчена громадянська, дивні винаходи, сумнівні підприємства* тощо.

Науково-популярний текст має великі можливості для прояву індивідуальності автора. Науковці можуть звертатися до аналогій, метафоричних порівнянь, елементів художнього стилю. Наведемо один з таких прикладів:

Щоб побудувати нанофабрику, потрібні три складники: будівельні матеріали, інструменти, якими можна різати і з'єднувати ці матеріали; і креслення для доцільного використання інструментів і матеріалів. У природі будівельними матеріалами є тисячі амінокислот і протеїнів, з яких будується плоть і кров. Інструментами для різання і з'єднання – аналогами молотків і пил, необхідних для вибудовування протеїнів у потрібному порядку і перетворення їх у нові форми життя, – є рибосоми. Вони пристосовані для того, щоб розрізати протеїни і знову з'єднувати їх у певних точках, створюючи тим самим нові типи («Нанороботи! Чи можливо їх створити?»; <http://www.esc.lviv.ua>).

У наведеному уривку мовні засоби, крім безпосередньої передачі наукової інформації, виконують і інші функції: роз'яснення наукового змісту й створення контакту з адресатом, активний вплив на читача для переконання, формування в нього оцінної орієнтації. Вибір таких засобів створює особливість авторської оповіді, демонструє його здатність обробляти складну абстрактну інформацію, бажання й уміння зацікавити читача.

Зрозуміло, що наявність чи відсутність авторської модальності залежить від змісту статті, порушеної проблеми. У багатьох досліджених публікацій, особливо технічного спрямування, образ автора приховано для підсилення ступеня об'єктивності викладеної інформації.

Функційний і прагматичний аналізи тексту дозволяють вийти за межі власне мовних характеристик й розкрити співвідношення значень мовних одиниць і їх смислу в тексті. Аналіз науково-популярних текстів дозволяє зробити такі висновки:

- виокремлення типів мовлення всередині тексту є умовним, у чистому вигляді вони зустрічаються рідко;
- межі типів мовлення не обумовлені межами текстових одиниць (наприклад, абзацами);
- здебільшого тексти науково-популярного підстилю представлені такими типами мовлення: пояснення, опис, оповідь; рідше зустрічаються аргументація, інструктаж, визначення;
- авторська модальність здебільшого реалізується на граматичному і лексичному рівнях і є не визначальною ознакою стилю, а особливістю індивідуального стилю автора.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 342 с.
2. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні : підручник / Н. Ю. Бутенко. – [вид. 2-ге, без змін]. – К. : КНЕУ, 2006. – 384 с.
3. Валгина Н. С. Теория текста : учебное пособие / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 280 с.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – [изд. 4-е, стереотип]. – М. : КомКнига, 2006. – 144 с.

Олена Лебідь, Олена Волинкіна
(Суми, Україна)

ФЕМІНІЗМ ЯК НОНКОМФОРМНЕ ЯВИЩЕ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ КІНЦЯ ХІХ СТ. (ЗА ТВОРОМ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ «ЛЮДИНА»)

Українська література до певного часу була переважно чоловічою, написаною чоловіками про сильних та не завжди сильних чоловіків та однозначно слабких та нещасних, безправних та змучених виснажливою працею жінок. Ситуація змінилася з появою у нашій літературі двох жінок-інтелігенток, які внесли у літературу образи сильних, самостійних, самодостатніх жінок – Лесі Українки та Ольги Кобилянської. Ці жінки – як письменниці, так і їхні героїні - були сучасними, вільно мислячими, але з чітким розумінням того, що протиставляють власну силу обмеженим, слабким, на їхню думку, споконвіку сталим у своїх патріархальних поглядах чоловікам.

Як стверджувала С. Павличко, "Нова жінка" О. Кобилянської – людина сильна характером, позбавлена романтичної імперсональності, спроможна на одинокий виклик суспільству» [6, с. 47]. У середовищі з давніми патріархальними устоями такі люди однозначно були нонконформістами. Чи справді ці жінки завжди виявляли силу опору загалу, залишаючись при цьому щасливими?

Нонконформізм [від лат. non - не, ні і conformis - подібний, схожий] - готовність, незважаючи ні на будь-які обставини, діяти всупереч думці і позиції переважної більшості спільноти, відстоювати прямо протилежні погляди. Особливість, яка відрізняє його - дуже критичне ставлення до навколишнього світу. Нонконформістами можна назвати всіх видатних діячів, які випереджали розвиток суспільства, і тому були їм відкинуті.

Такою була сама Ольга, а також невелике коло її однодумців, тогочасних феміністично налаштованих інтелігенток. Іншою Ольга зобразила свою героїню Олену, прототипом до Олени Ляуфлер назвати саму письменницю О.Кобилянську вповні не можемо, хоча вони обидві були біля паростків феміністичного руху в Україні.

В Україні феміністична ідея з'явилася значно пізніше за решту європейських держав - у кінці ХІХ – на початку ХХ століть. Це пов'язано з пізнім скасуванням кріпацтва (1861р.), поділом території України між двома імперіями, формуванням середнього класу та можливістю доступу прогресивною частиною його – жінками - до європейської літератури та досягнень філософської думки Заходу.

Починаючи з 30-х рр. ХІХ в., в Європі імпульс до феміністичного руху дає промислова революція, яка буквально знищує традиційний уклад життя в Західній Європі, руйнує колишній тип сімейного життя, спричиняє кризу у визначенні прав чоловіка і жінки. Навіть жіноцтво середнього класу західного суспільства не завжди мало вільний доступ до преси, літератури та свободи у висловленні своєї

феміністичної позиції. В Україні ж демократизація суспільства була на значно нижчому рівні, це робило просування феміністичних ідей справою надто важкою, небезпечною та часто провальною.

Отже, фемінізм межі XIX-XX століть, будучи явищем нонконформним до усталеного століттями патріархального ладу в Україні, долав значні перешкоди на шляху розвитку і поширення. Борючись за свої людські права, жінки звільняли не лише себе, вони подавали ініціативу для привернення уваги суспільства до потреб всіх безправних меншин, сприяли загальній демократизації суспільства, вимагали кардинальних змін.

Олена, головна героїня повісті «Людина», сама стає за права жінок, тим самим виступаючи нонконформістом у соціумі. Як сильна особистість, Олена не боїться бути несхожою, навпаки, вона прагне до вираження своєї індивідуальності. Вона прагне змінити звичні стереотипи, виборює та власним життям стверджує право жінки на освіту, виборчі та інші громадянські права, можливість працювати та можливість вибору особистого життя та кохання. Нонконформізм до одного колективу може виявитися конформізмом в іншому. Олена стає прихильницею західноєвропейської жіночої єдності – руху за права жінок – шляхом отримання інформації з доступної для неї, обмеженої в кількості літератури з цих питань. Молода українка протиставляє свої погляди суспільству, в якому вона живе, та є до нього нонконформною, та приймає ідеї іншої групи – західноєвропейських феміністок, по відношенню до яких вона виявляє якості конформіста.

Психологи стверджують, що явище конформізму, як і нонконформізму, у крайніх їх виявах характерне для груп та осіб низького рівня соціально-психічного розвитку [7, с. 1]. Олена не мала дуже високого рівня аналітичного розуму, тому швидко стала внутрішньо підпорядкованою запозиченим з Заходу ідеям без внутрішнього конфлікту та боротьби. Вона стає їх повним adeptом без права на сумнів.

Конформне до відсутності у жінки елементарних людських прав українське суспільство перешкоджало становленню самостійної, творчої, незалежної особистості з власними поглядами, що не збігаються з усталеними ним. Найчастіше людина, яка наважилась піти проти групи, самостійно ухвалювати рішення, висловити оригінальні ідеї, ігнорується або висміюється іншим, поступово стає змушеною підкоритися більшості. Таким був і шлях Олени. Площина її можливостей – прийняти або не прийняти певні закони суспільства. Будучи нонконформістом, вона виявляє силу характеру у втіленні своїх ідей у власне життя, хоче довести таким чином їх правильність.

Але вповні характер людини виявляється у критичних обставинах, драматичних подіях її життя. Потрапляючи у складну ситуацію вибору, вона була змушена поступитися своїми ідеями та вийшла таки заміж за багатого нелюба. Моральний аспект цього вчинку зрозумілий – вона рятує родину від жебрацтва. Але поведінка і душевний стан героїні видають у ній особистісні проблеми та слабкість. Навіть у такій ситуації сильна особистість була б впевнена в собі, у своїх силах, не віддавалася б розпачу, зневірі, безвиході. Якщо не зможеш змінити обставини - змінюй своє ставлення до них. Мінючи свою поведінку, сильна духом людина зберігає внутрішній мир, це впливає на інших і змінює обставини до потрібного їй результату. Якщо обставини були такі, що заміж виходити було єдиним виходом зі складної родинної ситуації, то Олена б як сильна особистість розуміла, що необхідно мінятися самій, починати нове життя і шукати в ньому позитив та любов, іти на компроміс.

Компроміс не є для сильної особистості крахом, краху для неї не існує взагалі. А Олена втрачає смисл життя, більше не ставить цілей. У душі Олени немає гармонії між зовнішніми подіями – одруженням – та емоційним переживанням цієї події. Вона не прогресує в цій ситуації, вона застигла в горі і розпачі. Зупинка в розвитку для сильної особистості - рівносильна деградації. Олена задовольняється обмеженим набором поведінкових шаблонів – від різкого заперечення пануючій у суспільстві моралі до безкомпромисно трагічного переживання укладення шлюбу з нелюбом. Для неї зміна поглядів – трагедія, а не поштовх до змін у собі. Сильна особистість навпаки готова дізнаватися що-небудь нове, самонавчатися, здатна до зміни своїх поглядів і позицій. Слабка особистість не здатна на це, в цьому виявляється її деструктивний консерватизм.

В останній сцені повісті ми бачимо Олену у розпачі – крах ідей спричинив втрату нею самої себе. Сильна особистість не має прагнення якось використовувати інших і не дає собі права відчувати себе використаною. Допускати щодо інших те, що неприйнятно для себе самого, - доля слабкої особистості. Олена так прагла кохання усе своє життя, у неї з укладенням шлюбу з'являється шанс полюбити. Поруч з нею чоловік, який кохає її. Він не є її ідеалом, але втілення наших ідеалів неможливі та, власне, і не потрібні. Так, це не шалена пристрасть, це взаємоповага, піклування, доброта. Але для побудови стосунків тільки одного внеску душі Фельса недостатньо. Олена замість такого бажаного кохання жорстко використовує чоловіка, не думаючи про наслідки цього для нього, сама прирікаючи себе на незадоволеність та емоційні розлади. Найчастіше слабка особистість не вміє налагоджувати відносини навіть з близьким оточенням (чоловіком, дружиною, дітьми, родичами). З ненавистю до майбутнього чоловіка Олена починає шлюб, не бажаючи навіть придивитися, свідомо оцінити та прийняти свого чоловіка. Постає питання: «Чи вміє любити ця передова за поглядами жінка?». Героїня

О. Кобилянської з одного боку прагне істинного, вільного кохання, а з іншого – боїться його, хоче і не хоче любити. Страх перед патріархальним шлюбом видає острах підсвідомого відчуття нею нерівноправності у стосунках жінки і чоловіка.

Єдине є безсумнівним – жінка, що так завзято боролася за волю в коханні – використовує та принижує чоловіка, не береже його почуттів для досягнення особистої мети (порятунку своєї родини), нехтуючи найвищим моральним принципом любові. Виявилось, сили вистачило, щоб бути рупором

нонконформних до суспільства ідей, але не для досягнення особистого щастя, для вкладення своєї душі задля щастя іншого.

Героїзм Олени був приречений на провал. При Олені феміністичний рух ще не був рухом в Україні, тільки самотні паростки його почали зароджуватися та гинули під шквалом віками усталених норм суспільства. Законодавчо права жінок тоді закріплені ще не були, до цього минуло ще багато часу, у героїні О. Кобилянської не було підтримки однодумців, Олена була білою вороною у тогочасному українському суспільстві. Героїня повстає проти фатуму, проти безправного становища жінки в Україні наприкінці XIX ст., але її ламає подія, на її погляд, несумісна з її переконаннями - вона воліє жити, жертвуючи собою та відчуваючи себе жертвою. Конфлікт розв'язується сентиментально-жертвовно – жінка обирає врятувати родину та відчувати при цьому себе нещасною. Любов до ближнього і вміння прощати – риси справжньої сильної жінки, життєрадісність якої зламати неможливо. Сила характеру – це, по перше, не зрадити головному життєвому вибору – любові до людей. Отже, з першого погляду така сильна, Олена виявляє силу далеко не в усіх обставинах свого життя.

Тут її не можна ототожнювати з авторкою, що створила цей образ. Сама Ольга Кобилянська мала певний досвід співпраці з "Товариством Руських жінок на Буковині", 1894 року вона виступила однією з ініціаторок створення цієї феміністичної організації, у літературі дебютувала навіть як послідовна феміністка." В українській літературі вперше прозвучав інтелігентний жіночий голос, а разом з ним і феміністична ідея", – писала Соломія Павличко [6, с. 51]. Ідеї О.Кобилянської почули, з часом вони здобули законодавче закріплення та були підтримані жіночою частиною суспільства. Досягнення феміністичного руху на сьогодні є значними. Отже, описуючи провальну, неуспішну жінку-нонконформістку до тогочасного суспільства, сама О. Кобилянська була успішною нонконформісткою і багато чого досягла.

Ноконформіст став конформістом, як показала читачеві прогресивна жінка того часу О.Кобилянська у творі «Людина». Але при цьому життя триває. Абсолютно розуміло з твору одне - Олена є адептом феміністичних ідей, прогресивних для українського суспільства кінця XIX ст., але незрілою як особистість і тому приречена на провал. Чинити опір патріархальним засадам суспільства може тільки сильна особистість, а Олена Ляуфлер не завжди проявляла власну силу духу.

У центрі твору - зародження феміністичного руху в Західній Україні кінця XIX ст., який мав і успіхи, і невдачі. О. Кобилянська, на відміну від своєї героїні Олени, пройшла шлях становлення своєї особистості у феміністичному русі.

Демократизація, вільне суспільство дає основу для того, щоб сильна особистість розвивалася, проявляла себе в тому, що вона захоче і обере, та досягала успіхів. Але чи досягне вона їх – вибір уже ні кого іншого, як її самої. І навпаки - від особистих успіхів та щастя сильних представників суспільства залежить їх здатність чинити вплив на суспільство.

Література:

1. ДИНАМІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МАЛОЇ ГРУПИ: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://studentam.net.ua> – Назва з екрана.
2. Жижченко Л. Ольга Кобилянська та її фемінізм: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://librar.org.ua> – Назва з екрана.
3. Кобилянська О.Ю. Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади. - К., 1982. - С.72.
4. Кобилянська О. Твори в 5 т. – К., 1995 – Т.5.
5. Коллонтай А. М. Введение к книге "Социальные основы женского вопроса" (1908)// Коллонтай А. М. Избранные труды и речи. – М., 1972.
6. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К., 1999.
7. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.) – Івано-Франківськ, 1999.
8. Українка Л. Твори у 5 т. – К., 1956. – Т.5.
9. Фемінізм в українській літературі кінця XIX – початку XX століття: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: URL: http://ru.osvita.ua/vnz/reports/ukr_lit/14034 – Назва з екрана.

**Оксана Максименко, Тамара Микал
(Київ Україна)**

ПРО ПОДІЛ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА НАПРЯМАМИ

Питання світового співробітництва ввели в обіг мови як інструмент роботи, життя і навчання у сучасному суспільстві. Процеси, що викликали урізноманітнення завдань навчання мов та поділ їх за напрямками, є однаковими в усіх мовах і відбуваються набагато швидше у більш розповсюджених.

Проблема поділу в англійській мові висвітлюється у працях Д. Хамера, Р. Р. Джордона, П. Стрєвенса, К. Кеннеді та Р. Болайто, Т. Дадлі-Еванс та М. Джо Сент Джон, Л. Трімбла, Дж. Свейлса, Т. Хатчінсон та А. Уотерс та ін.

На думку Р. Р. Джордона, моделі вивчення мов у різних країнах, маючи свої відмінності, містять спільні риси [1, с. 2]. Розглянемо особливості поділу за напрямками навчання іноземним мовам на прикладі англійської. Так, за Д. Хамером, поширений поділ на напрями:

- англійська для загальних цілей (English for General Purposes) без зосередження на певній галузі;
- англійська для спеціальних цілей / АСЦ (English for Specific Purposes), де чітко визначається мета навчання мови [2, с. 9–10].

П. Стрєвенс у 1977 р. запропонував схему поділу англійської для спеціальних цілей, враховуючи освітній процес і роботу та роль мов в навчанні:

I фаховий (occupational), що має підрозділи залежно від досвіду роботи: а) навчання перед досвідом роботи (pre-experience); б) навчання з одночасним набуттям досвіду роботи (simultaneous); в) навчання після набуття досвіду роботи (post-experience).

II навчальний / академічний (academic), що поділяється на: 1) навчання мови з певної дисципліни (discipline-based) (а – перед навчанням (pre-study / pre-sessional); б – в процесі навчання (in-study / in-sessional)) і 2) шкільний предмет (а – незалежний (independent); б – інтегрований (integrated)) [3, с. 146].

Що стосується англійської для фахових цілей / АФЦ (English for Occupational Purposes), то К. Кеннеді та Р. Болайто вважають, що вона викладається тоді, коли людина має потребу у використанні англійської в процесі роботи чи у професії. Прикладами будуть студенти-лікарі або технічні працівники, що потребують англійську в першому випадку – говорити, нести відповідальність перед пацієнтом та колегами, у другому – читати технічні інструкції. Автори зазначають відмінність курсів АФЦ залежно від наявної кваліфікації та досвіду роботи у певній галузі [4, с. 4].

Т. Дадлі-Еванс та М. Джо Сент Джон відзначають, що поділ впливатиме на ступінь специфічності курсу: перед набуттям досвіду, в якому увага під час навчання приділятиметься особливостям навчального курсу чи роботи, в той час як одночасні курси передбачають специфічну або інтегровану роботу, пов'язану з певними навичками, які набуватимуться в процесі навчання [5, с. 6]. Р. Холм зауважує, що підготовка працюючого службовця буде вужча ніж студента, базуючись на його потребах спрямованих на майбутнє [6, с. 6].

У більшості робіт 70-х років ХХ ст. поняття АСЦ та англійська для науки та техніки (АНТ) були синонімами [7, с. 7]. К. Кеннеді та Р. Болайто пояснюють це великим попитом на АСЦ, що виявлявся з боку вчених та працівників технічної сфери, які потребували вивчення англійської для чисельних потреб, пов'язаних з їх галузями спеціалізації. Проте вони визначають АНТ як важливу галузь АСЦ, оскільки сам термін передбачає словниковий запас, граматичні форми, функції, що є загальними для вивчення науки та техніки [4, с. 6].

К. Кеннеді та Р. Болайто підкреслюють, що є чисельні галузі АСЦ, які не пов'язані з наукою, наприклад право, торгівля. Автори обґрунтовують це тим, що АНТ занадто загальна, щоб використовуватися в укладанні матеріалів АСЦ. Визначення АНТ часто призводило у минулому до викладання матеріалів з науковим нахилом, але це не задовольняло потреби слухачів, оскільки вчені мають діяти у різних ситуаціях із застосуванням мови: виступи та спілкування з колегами, написання робіт тощо, що вимагає певних навичок [4, с. 6].

Т. Хатчінсон та А. Уотерс визнають АСЦ як підхід до вивчення мови, що базується на потребах слухача, у якому всі рішення щодо змісту та методів засновані на причинах вивчення мови [7, с. 16–19] (рис. 1).

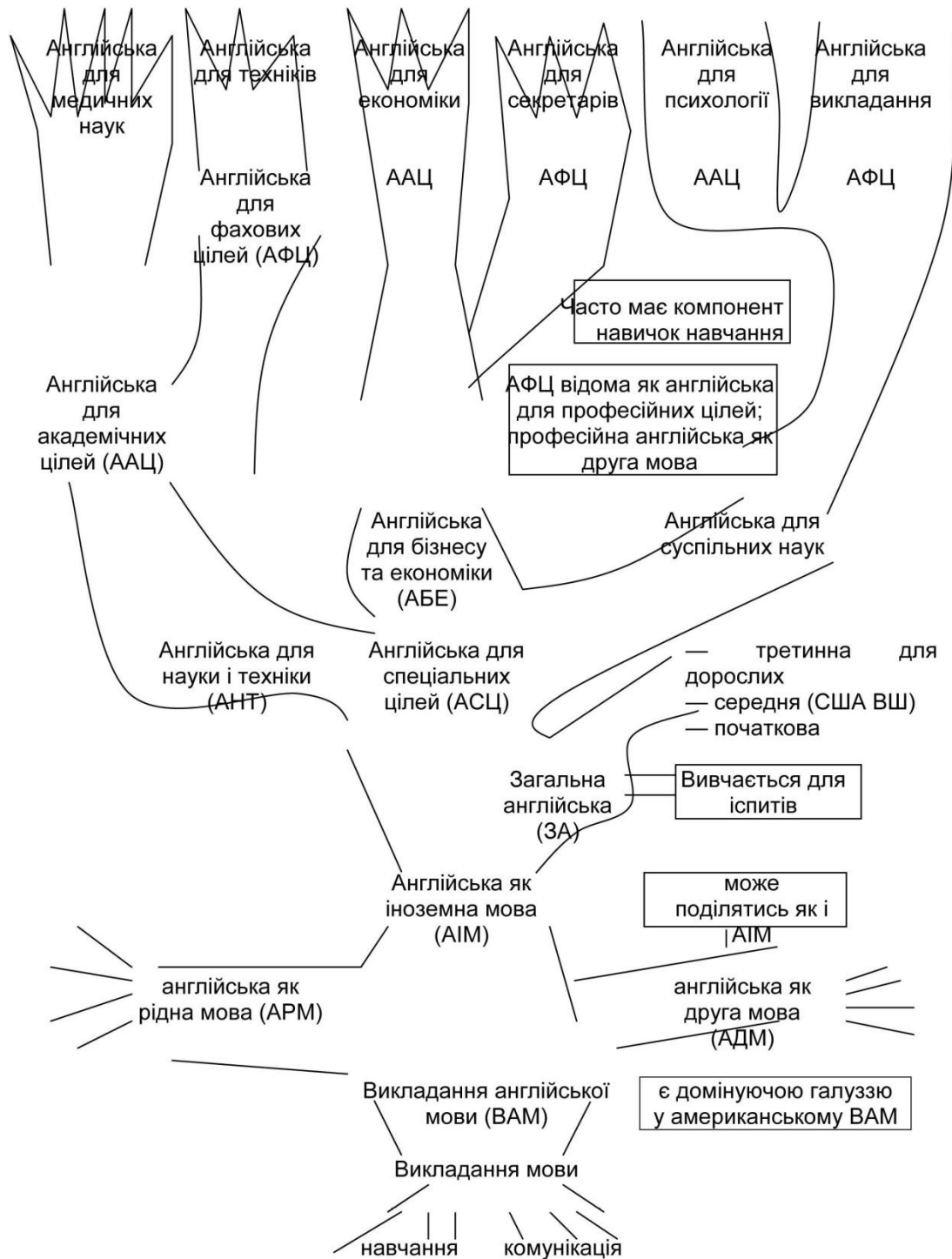

Рис. 1. Схема викладання англійської мови за Т. Хатчінсон та А. Уотерс

Верхні гілки показують рівень на якому є курси АСЦ. Гілки рівнем нижче поділяють АСЦ відповідно до потреб слухача для навчання (англійська для академічних цілей / ААЦ) та роботи (АФЦ). Але за зауваженням авторів, це не ідеальний поділ, адже люди можуть працювати та навчатися одночасно. На наступному рівні розрізняють курси АСЦ по загальній спеціалізації слухачів: англійська для науки та техніки, для бізнесу та економіки, для суспільних наук. АСЦ може бути підрозділом англійської як іноземної мови та англійської як другої мови (для країн з другою державною мовою). Основою є викладання мови, що живиться з навчання та комунікації.

Т. Дадлі Єванс та М. Джо Сент Джон пропонують поділ АСЦ на ААЦ та АФЦ відповідно до дисциплін або професійних галузей. У поділі ААЦ виділяють АНТ, що була головною галуззю; англійська для медичних цілей (АМЦ) та англійська для юридичних цілей (АЮЦ); академічні науки бізнесу, фінансів, банківської справи та обліку, що стали важливими останнім часом. Автори вважають, що термін англійська для фахових цілей (АФЦ) відрізняється від ААЦ та включає професійні (professional) цілі в адмініструванні, медицині, бізнесі, праві; професійні завдання для непрофесіоналів в / перед роботою.

Т. Дадлі Єванс та М. Джо Сент Джон розрізняють, наприклад, курс з медицини для академічних цілей, що запланований для студентів-медиків, та навчання для фахових (професійних) цілей, що заплановане для лікарів-практиків (рис. 2) [5, с. 6].

В межах англійської для професійних (vocational) цілей (АПЦ) Т. Дадлі Єванс та М. Джо Сент Джон виділяють два підрозділи: професійна англійська, що стосується мовної підготовки робітників до певних професій або ремесел та перед професійна англійська, що передбачає пошук роботи, навички проходження інтерв'ю, та пов'язана з набуттям навичок для успішної роботи.

У класифікації англійської мови Р. Р. Джордана покладено в основу не тільки цілі для чого вивчається мова, але і навички якими повинні оволодіти студенти [1, с. 4]. Вчений зазначає, що ААЦ має місце за різних обставин та умов як потреба студентів вищих освітніх закладів у їх власних країнах читати навчальні тексти, пройти курс перед навчанням за кордоном. ААЦ викладається у навчальних закладах студентам, що потребують її у навчанні. Мова, що викладається, може базуватися на певних дисциплінах на вищих рівнях освіти, коли студент спеціалізується (під час навчання) або планує спеціалізуватись з певного предмету. У таких випадках набуття навичок навчання (уміння слухати лектора, конспектувати, писати доповіді, читати підручники) складатимуть основну частину курсу з англійської мови.

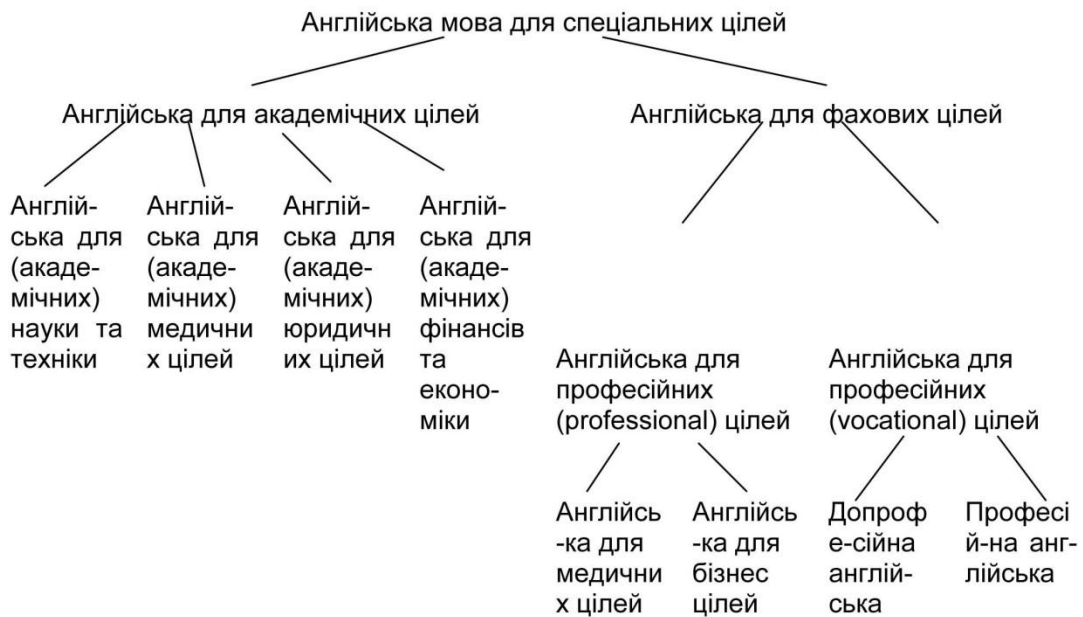

Рис. 2. Англійська для спеціальних цілей за Т. Дадлі Єванс та М. Джо Сент Джон

Викладачами, на думку дослідника, можуть бути як носії мови, так і ні. Поділ курсів здійснюється на перед-сесійні (проводяться до початку навчання та зазвичай займають весь робочий день) або під час навчання (відбуваються протягом навчального періоду, семестру та займають певний час). Курси можуть включати формальні навчальні програми, самооцінювання, матеріали з дистанційного навчання або комп'ютерні програми з опанування мов. Термін навчання становить від 4 тижнів до 12 місяців і довше [1, с. 3].

Р. Р. Джордан так представляє схему поділу викладання англійської (рис. 3) [1, с. 3]. Спираючись на загальні мовленнєві уміння, що є головними для всіх мовленнєвих цілей, він виділяє загальні цілі, суспільні цілі у вивченні англійської, наголошуючи про включення в курс ААЦ останніх при перебуванні в англомовних країнах.

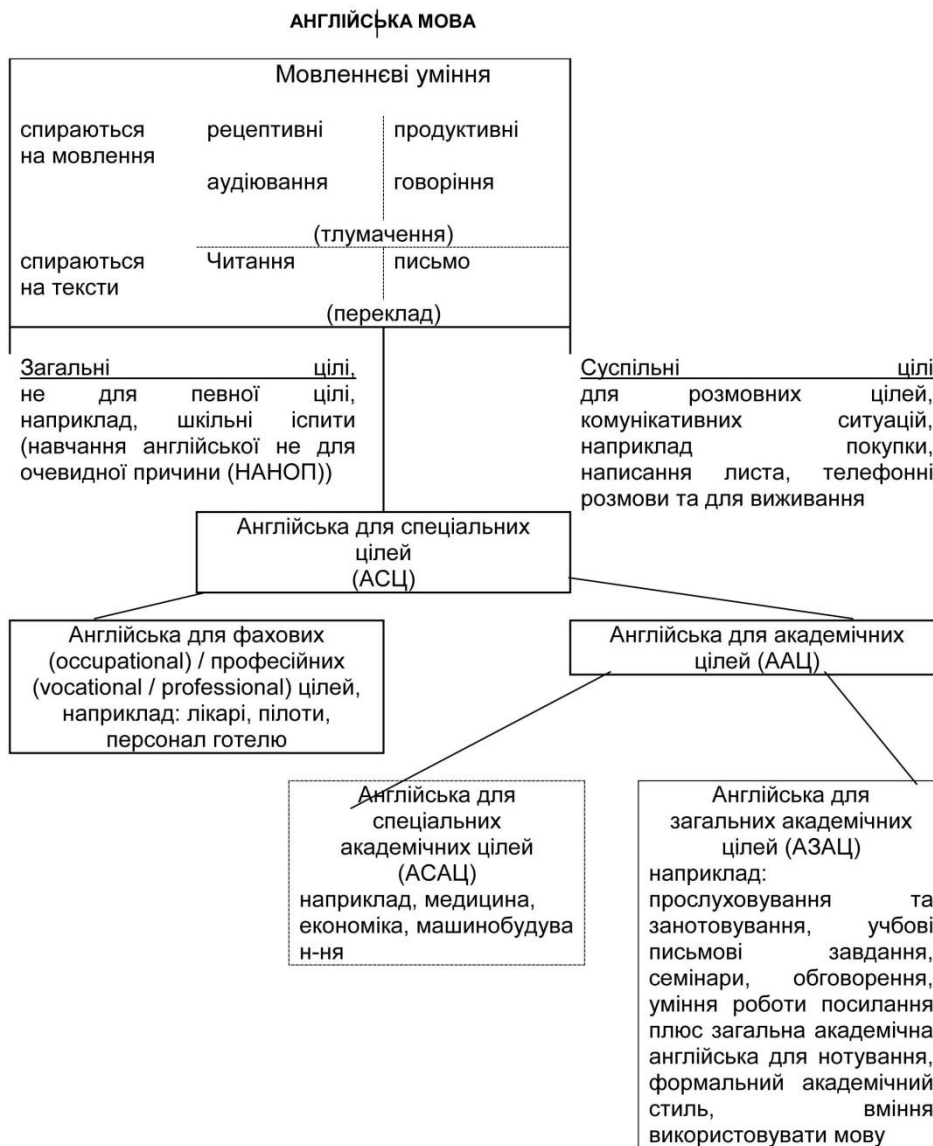

Рис. 3. Схема викладання англійської мови за Р. Р. Джорданом

Англійську для спеціальних цілей Р. Р. Джордан поділяє на:

- I англійську для фахових цілей (АФЦ), професійної підготовки і певної професійної освіти;
- II англійську для академічних цілей (ААЦ), яка у свою чергу поділяється на:
 - 1) англійську для спеціальних академічних цілей (АСАЦ);
 - 2) англійську для загальних академічних цілей (АЗАЦ).

Пояснюючи різницю між АФЦ та АСАЦ, дослідник наводить приклад лікаря та медицину. У першому випадку підготовка лікарів до практичної діяльності є взаємодією з пацієнтом (обмежена певними ситуаціями діяльність), а для студентів, що навчаються на лікарів та вивчають медицину, надається практика у читанні підручників, прослуховуванні лекцій тощо. Тобто мовна підготовка націлена на опанування мови, що пов'язана з характером діяльності.

Узагальнюючи викладені деякі з існуючих поділів англійської мови за напрямками, акцентуємо увагу на тому, що 1) поділ здійснюється відповідно до певних потреб використання мови у загальному і спеціальному контексті; 2) відбувається врахування у напрямках особливостей здобуття освіти за ланками або набуття досвіду роботи / кваліфікації в сучасних умовах неперервної освіти; 3) у напрямках передбачено опанування знань, умінь, навичок, необхідних для виконання певних видів діяльності у певному контексті.

Література:

1. Jordan R. R. English for Academic Purposes. A Guide and Resource Book for Teachers. / R. R. Jordan. – Cambridge University Press, 1997. – 340 p.
2. Harmer J. The Practice of English Language Teaching / Jeremy Harmer. – Longman, 2003. – 370 p.
3. Strevens P. Special – purpose language learning: a perspective / P. Strevens // Language Teaching and Linguistics: Abstracts. – 1977. – Vol. 10, № 3. – P. 145–163.

4. Kennedy C. English for Specific Purposes / C. Kennedy, R. Bolitho. – Hong Kong : Macmillan Publishers Ltd, 1990. – 149 p.
5. Dudley-Evans T. Developments in English for Specific Purposes: a multi – disciplinary approach / T. Dudley-Evans, M. Jo St John – Cambridge University Press, 2003. – 301 p.
6. Holme R. Recipes for teaching professional and academic English. ESP ideals / Randal Holme. – Pilgrims : Longman, 1996. – 118 p.
7. Hutchinson T. English for Specific Purposes: a learning - centred approach. / T. Hutchinson, A. Waters – Cambridge University Press, 1992. – 179 p.

Борис Маторин, Наталья Маторина
(Славянск, Украина)

РАЗВИТИЕ ИНТЕРЕСА СТУДЕНТОВ К ЛИНГВИСТИЧЕСКИМ ЗНАНИЯМ (на материале словарей по культуре русской речи)

Актуальной проблемой современной методической науки является задача повышения интереса студентов-филологов к занятиям по языку в высшей школе. Лингвистическое просвещение должно пронизывать весь учебно-воспитательный процесс в педагогическом вузе. В вузовских программах по языку формулируется требование обучать студентов умению пользоваться энциклопедическими и лингвистическими словарями, но содержание этого умения не раскрывается. Наблюдение за учебным процессом убеждает в том, что словари или не используются преподавателями и студентами вообще, или используются крайне редко, поэтому студенты не умеют пользоваться лингвистической справочной литературой и тратят уйму времени на поиск нужной информации. В то же время педагог, не использующий словари в процессе обучения языку, уже сейчас оказывается во вчерашнем дне методики, так как за последние годы создана уникальная учебная лексикография, так или иначе обеспечивающая все разделы языковых курсов. В связи с этим хочется поделиться опытом организации работы по использованию словарей в учебном процессе на филологическом факультете Донбасского государственного педагогического университета.

Цель статьи – описать пути и способы активизации познавательной деятельности студентов и их интереса к лингвистическим знаниям, развития интеллектуальной инициативы и творческого подхода к исследовательской деятельности через знакомство с новейшими словарями по культуре русской речи.

В конце XX – начале XXI вв. появились многочисленные словари по культуре русской речи [1–6; 10–11 и др.]. При этом методическая литература просто не поспевает за учебной лексикографией: рекомендаций и указаний по использованию новейших словарей по культуре русской речи разных типов в учебном процессе, как впрочем, и общих перечней и обзоров этих словарей, пока ещё нет. Приведём примерный перечень словарей по культуре русской речи разных типов, которые следует использовать в учебном процессе.

◇ Балакай А. Г. Словарь русского речевого этикета (2001) [1]. Словарь русского речевого этикета – самое полное на сегодняшний день справочное пособие, словник которого содержит около 6000 слов и устойчивых формул приветствия, обращения, знакомства, просьбы, приглашения, предложения, совета, благодарности, извинения, пожелания, поздравления, похвалы, комплиментов, утешения, соболезнования, прощания.

◇ Горбачевич К. С. (ред.). Словарь-справочник «Трудности словоупотребления и варианты норм русского литературного языка» (1973) [2] представляет собой общедоступное пособие, предназначенное для широких кругов читателя. Этот справочник характеризует те языковые факты, которые нуждаются в оценке с точки зрения правильности или неправильности, уместности или неуместности употребления. Назначение Словаря, таким образом, состоит в квалификации тех явлений, которые принято относить к понятию «культура речи», имея в виду правильность речи, т. е. соблюдение норм литературного языка.

◇ Горте М. А. Фигуры речи. Терминологический словарь (2007) [3]. Словарь представляет собой уникальный опыт создания справочника на основе древнегреческих, латинских и русских риторик. В нем описано более 200 риторических и стилистических приемов, даны русские соответствия греческим и латинским названиям, примеры использования фигур в произведениях мировой литературы. Словарь предназначен для специалистов, студентов-филологов, журналистов, а также для всех, кому необходимо умение говорить и писать правильно, красиво и убедительно.

◇ Граудина Л. К. Грамматическая правильность русской речи (опыт частотно-стилистического словаря вариантов) (1976) [4]. Цель словаря – помочь читателю подобрать правильный вариант слова или словосочетания. В словаре представлены наиболее употребительные грамматические варианты, возникшие в русском литературном языке за последние 25 лет. Словарь состоит из трех разделов: синтаксического, морфологического и словообразовательного. Каждая статья посвящена определенному типу вариантности и представляет собой развернутый комментарий, в котором объясняется названное грамматическое явление. Употребление вариантов иллюстрируется примерами из произведений художественной литературы, газет, журналов, научной, деловой и разговорной речи. Предназначен широкому кругу читателей – преподавателям, студентам вузов, учащимся средних школ, редакторам,

переводчикам, специалистам-филологам, работникам средств массовой информации, а также всем, кто хочет грамотно говорить и писать по-русски.

◇ Елисеева Е. П. За словом в карман: карманный словарь делового человека (2008) [5]. Словарь включает краткие сведения и рекомендации нормативного характера, связанные с речевой культурой.

◇ Иванов Л. Ю. Культура русской речи: энциклопедический словарь-справочник (2003) [6]. Словарь представляет собой первое энциклопедическое издание по культуре русской речи и отражает современное состояние исследований в этой области. Словарь содержит толкование основных понятий теории культуры речи, функциональной стилистики, риторики, а также некоторых терминов теории языковой коммуникации и других специальных дисциплин, связанных с культурой речи. В словарь включены сведения о большинстве наиболее авторитетных современных словарей русского языка (о толковых, грамматических, диалектных, орфографических словарях, словарях иностранных слов, новых слов и др.). Ряд статей посвящен характеристике грамматических, произносительных, стилистических и прочих ошибок, а также способам их предупреждения. Словарь является научно-практическим изданием, необходимым при углубленном изучении теории культуры речи и риторики.

◇ Скворцов Л. И. Большой толковый словарь правильной русской речи: 8000 слов и выражений (2009) [10]. Словарь является наиболее полным и авторитетным справочником по культуре русской речи. Он выполнен в жанре нормативно-стилистического пособия и включает трудные случаи, варианты и колебания литературной нормы в области произношения, ударения, словообразования, грамматики, употребления слов и фразеологических выражений. В словарных статьях прослеживаются изменения норм русского литературного языка, объясняются случаи их объективного варьирования. При заимствованных словах приводятся развернутые справки об их происхождении. Образцовое литературное употребление иллюстрируется примерами-цитатами из произведений русской художественной литературы от Пушкина до наших дней. Словарь представляет собой подлинную энциклопедию культуры русской речи в её современном состоянии и историческом развитии. В русской научной лексикографии он создан впервые. Словарь адресован широкому кругу читателей, кому нужен и кому дорог русский язык и кто стремится совершенствовать свою речевую культуру, расширять знания о родном языке.

◇ Сковородников А. П. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты: энциклопедический словарь-справочник (2011) [11]. Предлагаемый словарь-справочник энциклопедического типа даёт достаточно полное описание выразительных средств и речевых погрешностей современной массовой русскоязычной коммуникации. Словарные статьи, кроме необходимых теоретических сведений, содержат богатый иллюстративный материал и библиографию. Словарь рассчитан на самый широкий круг пользователей: учителей и учащихся старших классов общеобразовательных школ, гимназий и лицеев; студентов и преподавателей высших и средних специальных учебных заведений; журналистов, работников редакций и издательств; аспирантов и научных работников, вообще на всех, кто интересуется проблемами речевой культуры.

Ниже предлагаем упражнения для использования словарей по культуре русской речи в учебном процессе в рамках языковых курсов высших педагогических учреждений во время организации учебной, самостоятельной или внеаудиторной работы студентов-филологов.

- Презентация современных словарей и справочников по культуре русской речи. Обязательным структурным компонентом презентации словаря является система заданий, отражающая возможности использования презентуемого словаря в учебном процессе.

- Сопоставление словарных статей из разных словарей. На основе проведённого анализа готовится презентация типовой структуры такого словаря: введение или предисловие, раздел «Как пользоваться словарём», собственно словарь, дополнительный материал, т. е. различные приложения, и т. п. И далее – характеристика каждого структурного компонента.

- Составление краткого электронного словаря по культуре русской речи (коллективная работа в группах).

- Подготовка и написание рефератов (реферативных сообщений, докладов, тезисов) по проблемам культуры речи (на материале словарей).

Примерный перечень тем для реферативных работ студентов: «Научные основы использования словарей по культуре русской речи в процессе обучения русскому языку»; «Мотивация в работе со словарями по культуре русской речи в процессе обучения русскому языку»; «Состояние работы по использованию словарей по культуре русской речи в процессе обучения русскому языку в школе (в вузе)»; «Основные аспекты работы по использованию словарей по культуре русской речи в процессе обучения русскому языку в школе (в вузе)»; «Этапы формирования умений и навыков пользования словарями по культуре русской речи» и т. д.

- Составление авторских словариков по культуре русской речи (составляются или коллективно в группе, или самостоятельно каждым студентом).

- Составление планов-конспектов уроков по русскому языку для средних общеобразовательных учреждений, а также планов-конспектов практических занятий по русскому языку для педагогических вузов по теме «Словари по культуре русской речи», например: план-конспект обобщающего урока «В гостях у словарей по культуре русской речи» и т. п.).

- Тестирование (для тестирования используем задания из учебных пособий Н. М. Маториной [7; 8; 9]).
- Планирование работы лингвистического кружка по культуре речи (на материале словарей по культуре русской речи).
- Составление кроссвордов, ребусов, викторин и других лингвистических задач по теме «Словари по культуре русской речи».
- Подготовка и написание курсовых, дипломных и магистерских работ (на материале словарей по культуре русской речи).

Знакомство со словарями по культуре русской речи на занятиях по языку в вузе способствует развитию речи, мышления, познавательных интересов студентов, открывает перспективы интеграции широкого круга дисциплин. Формами фиксации результатов работы студентов со словарями являются устные ответы студентов на практических занятиях; конспекты, тезисы научно-методической литературы; письменные работы различных видов; краткие устные сообщения; реферативные сообщения; тесты; терминологические диктанты; ответы на экзамене; внеаудиторные мероприятия; рейтинг-контроль; итоговые научно-исследовательские работы студентов и т. п.

Предложенные нами варианты работы не исчерпывают всех возможностей применения словарей по культуре русской речи в учебном процессе. Мы уверены, что творчески работающие педагоги смогут не только применить предложенные задания на практике, но и усовершенствовать их.

Литература:

1. Балакай А. Г. Словарь русского речевого этикета / А. Г. Балакай. – М. : АСТ-ПРЕСС, 2001. – 672 с.
2. Горбачевич К. С. Трудности словоупотребления и варианты норм русского литературного языка : словарь-справочник / Горбачевич К. С. (ред.), Качевская Г. А., Невжинская А. М. и др. – Л. : Наука, 1973. – 518 с.
3. Горте М. А. Фигуры речи. Терминологический словарь / М. А. Горте. – М. : НЦ ЭНАС, 2007. – 208 с.
4. Граудина Л. К. Грамматическая правильность русской речи (опыт частотно-стилистического словаря вариантов) / Граудина Л. К., Ицкович В. А., Катлинская Л. П. – М. : Наука, 1976. – 456 с.
5. Елисеева Е. П. За словом в карман: карманный словарь делового человека / Е. П. Елисеева. – Омск : Изд-во ОмГПУ, 2008. – 62 с.
6. Иванов Л. Ю. Культура русской речи : Энциклопедический словарь-справочник / Иванов Л. Ю., Сковородников А. П., Ширяев Е. Н. и др. – М. : Флинта: Наука, 2003. – 840 с.
7. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах / Н. М. Маторина. – Славянск : Канцлер, 2007. – Ч. 1. – 203 с.
8. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах / Н. М. Маторина. – Славянск, 2009. – Ч. 2. – 241 с.
9. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах / Н. М. Маторина. – изд. 2-е, перераб. и доп. – Славянск, 2009. – Ч. 1. – 219 с.
10. Скворцов Л. И. Большой толковый словарь правильной русской речи: 8000 слов и выражений / Л. И. Скворцов. – М. : ООО «Издательство Оникс»: ООО «Издательство «Мир и Образование», 2009. – 1104 с.
11. Сковородников А. П. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты : Энциклопедический словарь-справочник / А. П. Сковородников. – М. : Флинта, 2011. – 480 с.

Анастасія Матрос
(Запоріжжя, Україна)

АРХАИЧЕСКИЕ ИСТОКИ РОМАНТИЧЕСКОГО ДВОЕМИРИЯ

По утверждению Ф.Ф. Зелинского «... первое понятие о двух мирах мы встречаем в учении Элеатов (представители: Ксенофан Колофонский и его ученик Парменид, главный представитель элеатской школы, «названной по имени южноиталийского города — Элей, где под конец своей жизни обосновался Ксенофан»). Данное учение разрешило те противоречия, в которых запуталась философия природы, в гипотезе двоемирия...» [4, с. 123]. Согласно этой гипотезе, существует мир бытия, который доступен только человеческой мысли, однако скрыт от человеческих чувств. Об этом мире нельзя сказать ничего более, кроме того, что он существует. И есть ещё, так называемый «кажущийся мир», ему принадлежит всё, что человеку могут рассказать его чувства. Божество (по Зелинскому) элеаты представляли как «бытие», и этим объяснялась его «неощутимость», нематериальность, безликость и недоступность для людей. Поэтому, неразумными считались те, кто пытался представить себе божественную сущность в том или ином образе.

Особое значение гипотеза о двоемирии обрела тогда, когда ею «воспользовался» Платон. Сущность вышеупомянутого понятия воплощается философом в «мифе о пещере» — знаменитой аллегории из трактата «Государство». Посредством данного мифа Платон поясняет своё учение об идеях. Пояснение представлено как диалог Сократа и брата Платона Главкона.

Суть мифа: жизнь человеческая аллегорически показана философом жизнью узников в пещере, которые с детства скованы оковами, ограничены в движениях и возможностях «людям не двинуться с места, и видят они только то, что у них прямо перед глазами, ибо повернуть голову они не могут из-за этих оков» [7, с. 311]. Люди далеки и отвёрнуты от огня, находящегося где-то высоко, ограждены от него стенами, поэтому не в состоянии видеть ничего, что происходит за нею «...за этой стеной другие люди несут различную утварь, держа ее так, что она видна поверх стены; проносят они и статуи, и всяческие изображения живых существ, сделанные из камня и дерева. При этом, как водится, одни из несущих разговаривают, другие молчат...» [7, с. 311]. Единственное, что дано увидеть пещерным узникам это тени, которые отбрасываются на видимую стену, а услышать — эхо, отголоски. Тем не менее, они верят в то, что видят и слышат, поэтому только эти тени и только эти звуки для узников — единственная реальность.

Так, платоновская «пещера» это аллегория чувственного мира человека. Как пещерные узники, люди принимают за реальный мир иллюзии, потому что, доверяя лишь органам чувств невозможно постигнуть «мир идей». По утверждению Платона, получить знания об идеальном мире в состоянии лишь философ, который будет задавать себе вопросы, и искать на них ответы.

Но если какой-нибудь из людей пещеры решиться вдруг, освободиться от оков, то ему удастся увидеть при сильном солнечном сиянии вещи, тени которых падали на видимую ему стену. Однако Платон замечает, что освободившемуся узнику будет крайне трудно поверить в то, что именно сейчас ему открылась истинная реальность, а ранее он наблюдал лишь её смутное, искажённое отражение. «... А если заставить его смотреть прямо на самый свет... заболят у него глаза, и ... вернется он бегом к тому, что он в силах видеть, считая, что это действительно достовернее тех вещей, которые ему показывают...» [7, с. 312].

Этими словами Платон демонстрирует, что познание идеального требует огромных усилий, которые подвластны лишь философу, человеку способному постигнуть истинную суть вещей через разум, а не погрязнуть в ложной информации, приходящей через органы чувств.

В другом платоновском диалоге «Федон», мы также можем проследить негативное отношение философа к чувственному миру; Платон устами иного философа – Сократа, называет этот мир «тюрьмой души». А истинным миром реальности представляет «мир идей», для постижения которого душе требуется философия: «когда философия принимает под опеку их душу, душа туго-натуго связана в теле и прилеплена к нему, она вынуждена рассматривать и постигать сущее не сама по себе, но через тело, словно бы через решетки тюрьмы, и погрязает в глубочайшем невежестве. Видит философия и всю грозную силу этой тюрьмы: подчиняясь страстям, узник сам крепче любого блюстителя караулит собственную темницу...» [7, с. 517].

Таким образом, видно, что в своей философии, в частности с помощью мифа о Пещере, Платон представляет существование двух миров: действительного – мира идей, и чувственного – мира теней. Первый из них можно лишь осмыслить, второй – почувствовать. Феноменологическое противопоставляется метафизическому.

Мы видим, что элеатские миры в интерпретации Платона соединены более тесной связью: кажущийся мир представлен отражением идеального, мыслимого мира. Всё, что находится в пределах бытия, в единстве с божественными сущностями – это первообразы («идеи» у Платона), которые отражаются в человеческом восприятии, благодаря органам чувств.

Романтики, в свою очередь, прониклись этими мифологическими идеями и провозгласили «двоемирие», декларируя «... разделённость мира на две части — мир, одухотворенный, мир мечты, и мир материальный» [3]. На почве этого с их литературной традиции возникает архетип «тени», универсального символа романтической мифологии, феномен «двойничества», (характерный преимущественно мифопоэтическому космосу Гофмана) и изобилие бинарных оппозиций (логика бриколлага).

Кроме приверженности двоемирию мифологическое сознание представителей немецкого романтизма отличает вера в миф о народной душе, вдохновляемой свыше. Эта душа, как замечает Владислав Николаенко, творит мифологию, из которой впоследствии образуются все жанры фольклора - концепция легла в основу мифологической школы, созданной братьями Гримм [6].

Кроме того что немецкие романтики, как нами уже указывалось, создавали свои собственные мифы, они ввели в литературный обиход огромное количество редких неизвестных последних из мифологии варварских народов Европы, сохранных в фольклоре. И в целом ориентировались на структуру мифа традиционного, что помогало им творить модель мира не менее символичную и универсальную, нежели в предыдущие эпохи.

Е.Н. Корнилова указывает, что у новых поколений романтиков-мифотворцев появляются особенности, мало распространенные в мире предшествующей литературы, и выделяет следующие:

- глубокая, подчас профессиональная философичность, подкрепление мифопоэтических построений новейшими достижениями науки;

- «одушевление», которое осуществляется на различных уровнях сказки, повести, притчи и касается тех персонажей, которые на первый взгляд для этого совершенно непригодны. Приписывание антропоморфных свойств предметам неживой природы, анимализация космоса присуща была эстетике Гердера и Шеллинга;

– метафоризация мира, основанная на идее романтического «синтеза искусств» (преимущественно используемая Э.Т.А. Гофманом, который заключил в поэтический круг приёмы музыки, архитектуры и живописи);

– стиль игры, гротескность, экспериментальность, условность и прочее, что в комплексе также коренным образом отличает их от предыдущей литтрадиции;

– введение архетипа метаморфозы и возрождение новалисовской системы мироздания (также, преимущественно, Гофманом под влиянием философии тождества Шеллинга) [5, с. 8].

Мифологический материал: библейский, античный, фольклорно-языческий был признан романтиками равноправным с мифами истории и культуры, в романтическом мировоззрении всё это без труда сочеталось. Использование мифологических сегментов разных областей культуры и в принципе разных культур оказалось плодотворным.

Таким образом, мифологическое сознание эпохи романтизма представляет собой особый тип художественного мышления, которое сформировалось на базе философского учения Фихте утверждавшего прерогативу идеального над материальным, субъективным над объективным, волюнтаризма над закономерностями бытия [2, с. 224]. Это преимущество сознания по отношению к действительному миру позволило романтикам извлекать художественные миры из «глубин собственного духа» [8, с. 283], произвольно соединять самые разнообразие ментальные конструкции культуры будь то наука, искусство или философия, создавая намеренно контрастирующий с реальным миром, мир мифопоэтический (двоемирие).

По словам Корниловой Е.Н. в основе мифосознания романтиков лежат постулаты философского и фольклорного (в частности сказочного) происхождения. Исследовательница отмечает, что точкой отсчёта романтического мифотворчества является (по Канту и Фихте) признание существования трансцендентального (в истоках неоплатоновского) мира между которым и реальным отсутствует непроницаемая граница. Эта граница, в мифосознании романтиков, скорее условная, она непреодолима лишь для филистеров. А настоящий поэт легко сможет проникнуть в эту сверхчувственную область благодаря склонности к призрачным мечтаниям, построению воздушных замков («визионерство» по Блейку), созерцанию чистой поэзии, мотивам ночи и смерти (по Новалису), фантазии и воображению (по Гофману), веры (по Шатобриану) и проч. [5, с. 10].

В целом, как утверждает А.Б. Ботникова, мифологические представления романтиков «не являли собой целостной строго разработанной концепции. Это было скорее предчувствие и предвидение чего-то еще не бывшего» [1, с. 18]. Однако можно с уверенностью сказать, что миф, который они творили, одновременно воспринимался и как специфическая форма художественного мышления, и как модель эстетического преобразования мира.

Литература:

1. Ботникова А.Б. Немецкий романтизм: диалог художественных форм/ А.Б. Ботникова. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 352 с.
2. Гайденок П.П. Философия Фихте и современность. – М.: Мысль, 1979. – 217 с.
3. Дежуров А.С. Об Э.Т.А. Гофмане [Электронный ресурс]: – Режим доступа: <http://etagofofman.narod.ru/kritikadejurov.html>
4. Зелинский Ф.Ф. История античной культуры/ Ф.Ф. Зелинский. — Спб.: Марс, 1995. — 430 с.
5. Корнилова Е.Н. Мифологическое сознание и мифопоэтика западноевропейского романтизма: Автореф. дисс. д.филол.н.: 10.01.03. «Литература народов стран зарубежья (английская, французская, немецкая)» / Е.Н. Корнилова - М.: ИМЛИ РАН, Наследие, 2001. – 23 с.
6. Николаенко В. Из истории литературоведения. [Электронный ресурс]: – Режим доступа: <http://lit.1september.ru/article.php?ID=199904502>
7. Платон. Государство. — М.: Наука, 2005. — 572 с.
8. Шлегель Фр. Критические фрагменты // Шлегель Ф. Эстетика, философия, критика. Собр.соч.: В 2-х томах. — Т. 1. — М.: Издательство «Искусство», 1983. – С. 280- 289.

Елена Милованова
(Карши, Узбекистан)

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ РУССКОЙ ФИЛОЛОГИИ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Сегодня в вузах особое внимание уделяется развитию мышления студентов. Успех всего обучения зависит от того, как они владеют речью: хорошее знание языка - ключ к успеху в изучении всех предметов образовательного учреждения.

Особое место в работе преподавателя по развитию речи занимает обучение сочинению. Научить студента писать сочинения правильно и красиво - большой кропотливый труд. Только повседневная работа над усвоением норм литературного языка на всех занятиях дает положительные результаты.

«Язык народа, - писал великий узбекский педагог Авлони, - лучший, никогда не увядающий и вечно вновь распускающийся цвет всей его духовной жизни...». Сочинения и рассказы являются как раз тем наилучшим средством, которое оживляет занятия русского языка, увлекает студента, на деле показывает им богатейшие возможности языка и необходимость его тщательного изучения ради подлинного общения, ради выражения своих мыслей и чувств, ради художественного творчества.

Воспитательный эффект сочинений зависит от выбора темы, от степени самостоятельности пишущего, от того, насколько его сочинение пишется сердцем, а не только пером. Сочинение помогает студенту глубже осознать свои чувства, приучает к строгому и последовательному мышлению, повышает самоуважение, развивает интерес к литературному творчеству.

Наряду с образами памяти, которые являются копиями восприятия, человек может создавать и совершенно новые образы. В образах можно представить и то, чего вообще не было в нашем опыте, и даже то, что в такой именно форме в действительности не существует. Это образы воображения.

С точки зрения Дубровиной И.В., «воображение - это познавательный процесс, который состоит из создания новых образов, на основе которых возникают новые действия и предметы» [3, с. 157]. Процесс воображения свойствен только человеку и является необходимым условием его трудовой деятельности. Воображение всегда направлено на практическую деятельность человека. Человек, прежде чем что-либо сделать, представляет, что надо делать и как он будет делать. Таким образом, он уже заранее создает образ материальной вещи, которая будет изготавливаться в последующей практической деятельности человека. Эта способность человека заранее представлять конечный итог своего труда, а также процесс создания материальной вещи, резко отличает человеческую деятельность от «деятельности» животных.

Как правило, слово служит источником появления образов воображения, контролирует путь становления их, является средством их удержания, закрепления, их изменения. Воображение всегда есть определенный отход от действительности. Но в любом случае источник воображения - объективная реальность.

Основное условие развития воображения студента - включение его в самую разнообразную деятельность. В процессе развития студента развивается и воображение. Чем больше студент видел, слышал и пережил, тем продуктивнее будет активность его воображения - основы всякой творческой деятельности. У каждого студента есть воображение, фантазия, но управляются они по-разному, в зависимости от его индивидуальных особенностей. Прежде всего, различна степень легкости или трудности преобразования данного в воображении. Некоторые студенты до такой степени скованы ситуацией, что всякое мысленное преобразование ее представляет для них значительные трудности. Иногда студент не может усвоить учебный материал только потому, что не в состоянии мысленно представить то, что говорит преподаватель или что написано в учебнике. Нередко студента обвиняют в лени за то, что он не написал сочинения, да еще на свободную тему, а он не может ничего придумать, не может вызвать к жизни ни одного образа. Для других студентов всякая ситуация - материал для деятельности воображения.

Таким образом, развивать воображение можно разными путями, но обязательно в такой деятельности, которая без фантазии не может привести к желаемым результатам.

Особое место в системе развития творческого воображения студентов русской филологии занимает сочинение. Именно сочинение - высшая форма проявления творческого воображения студента. Сочинения у студентов русской филологии занимают особое место: им в известной системе подчинены другие речевые упражнения.

Сочинение придает смысл всем занятиям по родному языку: ведь в нем реализуется языковое развитие студента, используются все речевые умения. Можно сказать, что сочинение - наилучшее средство мотивации учения, самооценки, самоуважения студентов русской филологии. Очень важно, чтобы первые слова, написанные студентом, были выражением его собственной мысли, своего чувства: отгадка к загадке, результатом жизненного опыта, переживания.

Начиная с 1 курса в виде небольших устных сообщений или эмоциональных рассказов, сочинение постепенно перерастает в серьезную умственную работу, планируемую педагогом.

Сочинение - способ развития творческого воображения. Оно требует самостоятельности учащихся, активности, увлеченности, внесения чего-то своего, личного в текст. Оно способствует становлению личности учащегося. Выбор слов, оборотов речи и предложений, обдумывание композиции рассказа, отбор материала, установление логической связи, проверка орфографии - весь этап сложный комплекс действий требует от учащегося высокого напряжения всех его творческих сил, развивает его творческое воображение.

Только в сочинении письмо, причем письмо грамотное, осознается у студентов русской филологии не как учебное упражнение. А как средство правильного оформления собственных мыслей, выраженных в письменной форме. На всех этапах развития воу сочинению уделялось серьезное внимание. Студенты постепенно учатся выражать устно и письменно в связном тексте свои мысли и знания, все усложняющиеся и по содержанию и по форме. Готовясь к устному рассказу и письменному сочинению, студенты учатся: - понимать заданную тему или находить свою собственную, определять ее содержание и объем, ее границы, придерживаться темы на всех этапах подготовки и оформления своего рассказа, сочинения; - подходить оценочно к материалу, к теме в целом, выражать свое отношение к изображаемому, передавать в тексте сочинения, рассказа собственную позицию; - располагать материал

в нужной последовательности, составлять план и придерживаться его в конструировании связного текста, в случае необходимости изменять последовательность; - отбирать нужные слова и другие средства языка, строить синтаксические конструкции и связный текст; - орфографические и каллиграфически правильно записывать текст, расставлять знаки препинания, делить текст на абзацы, соблюдать красную строку, поля и другие требования; - обнаруживать недочеты и ошибки в своем сочинении, а также в речи других учащихся, исправлять свои и чужие ошибки, совершенствовать написанное. Принято считать, что воспитательный эффект сочинения определяется выбором его темы. Роль темы, содержания сочинения неоспорима. Однако воспитательная сила сочинения зависит и от заинтересованности учащихся, т.е. от мотивации сочинения; и от степени самостоятельности студента; и от позиции автора - студента, от его замысла. Сочинение помогает студенту глубже осознать свои чувства и побуждения, воспитывает чувство ответственности, сближает систему изучения языка с литературой. В некоторых современных системах преподавания литературы студенты принимают на себя роль авторов, они пишут рассказы и стихи, которые анализируются наравне с произведениями настоящей литературы. Это, разумеется, не наносит ущерба изучению основ литературы подлинной, созданной мастерами слова. Сочинение - это творчество: оно развивает воображение, дисциплинирует мысль и речь, в сочинении происходит акт самовыражения.

Сочинение вовлекает студента в познание жизни человека и общества, в разрешение нравственных проблем, учит понимать прекрасное. Таким образом, умение связно передавать знания, полученные от учителя или из книги, является одним из важнейших умений в течение всего периода обучения студента. Задача сегодняшнего профессионального вуза состоит в том, чтобы не только вооружить студентов суммой необходимых знаний, но и развить в них творческое начало, личность, способную к новым открытиям в научной и общественной жизни. Современная наука доказала, что в студенты заложены большие потенциальные возможности в самых разных видах творчества и они будут тем успешнее развиваться, чем раньше мы начнем их активизировать.

В зависимости от источников материала выделяются: во-первых, сочинения о пережитом, виденном, слышанном самими студентами, т.е. сочинения на материале труда, экскурсии, наблюдений, походов, игр и других форм получения живого, непосредственного опыта; во-вторых, сочинения на книжном материале, по картинкам, фильмам, спектаклям, рассказам преподавателя и другим источникам опосредованного опыта; в-третьих, сочинения, где используются материал разных источников.

Особо следует отметить сочинение на основе творческого воображения - по сюжетной картине, по данному началу или концу, импровизацию сказок и т.п. В сочинениях этого типа реализуется различные материалы, творчески переработанные школьником: его жизненный опыт, книжные сведения.

Написание сочинения - это сложный процесс как для ребенка, так и для взрослого человека, потому что от пишущего требуется не только сформулировать свою мысль и найти средства для ее выражения, но и желание, умение осуществлять этот процесс (иметь свой речевой опыт в осуществлении данной работы). Выбор темы и план. Первым по времени и по значимости шагом в работе преподавателя над сочинением является выбор темы, а при планировании на длительный период - определение тематики сочинений

Литература:

1. Ануфриева Г., Вдовкина С., Огороднова О. Воображение и творчество // Дошкольное воспитание, 2008, № 12. - 120 с.
2. Бабкина Н.В. Развиваем воображение. // Обучение и воспитание детей с нарушениями развития № 4, 2009. - 95с.
3. Большой толковый психологический словарь. / Перевод с англ. Ребер Артур. - М.: АСТ, Вече, 2001. - 560 с.
4. Боровик О.В. Развитие воображения: Методические рекомендации. - М., 2000. - 279 с.

Клара Мирзаева
(Карши, Узбекистан)

СЛОВО ВОДА И ЕГО ЛЕКСИЧЕСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ В РАЗЛИЧНЫХ ЯЗЫКАХ

Объектом нашего внимания явилась лексическая единица **об** в этимологическом аспекте, что предопределило её изучение не только в лингвистическом, в частности, лексико-семантическом, но и в историческом, непосредственно связанным с данными археологических изысканий, которые проводятся на современном этапе на территории Сурхандарьи: в Кампыртепе, Джаркутане. (В Джаркутане найдены останки неандертальского мальчика). По мнению специалистов найденные здесь различные предметы, письменные принадлежности по времени своего возникновения имеют 4.000-летнюю давность, что позволяют определить социально-исторический, экономический, культурологический и др. уровни развития народов Средней Азии того времени. Ученые выявили, что здесь в тот период были развиты зороастризм, буддизм и ислам. Письменность здесь начиналась с пиктографии (не только в Китае) Многие экспонаты, найденные в раскопках, способствовали созданию нового Археологического музея в Термезе, на основе которых, как считают специалисты, можно заново написать историю человечества. Известно,

что в связи с развитием религиозного разнообразия заимствуются, прежде всего, лексические пласты слов эти процессы позволяют пронаблюдать, проанализировать этимологию, лексико-семантическую, словообразовательную особенности лексической единицы **об** в нескольких языках: узбекском, персидском, таджикском, арабском.

Вышеупомянутые факты о распространении буддизма наряду с другими религиями в Средней Азии позволяют предопределить, что слово санскрита заимствовалось различными языками. Обратимся к высказыванию: « Лексика санскрита необычайно богата, особенно много синонимов, например воду по-английски можно назвать только Water и никак иначе, на санскрите же её можно назвать: ар, ambhas, udaka, udan, rilaka, jala, toja, dhagua (дарья) rayar, varī, salīla, hala и др » всего 12 и более слов.

По нашему мнению санскритское ар явилось источником преобразования в « об » (а также вариант оби) не только в узбекском языке.

Проанализированный материал не которых лексикографических источников свидетельствуют о том что «об» функционирует не только как самостоятельная единица, но и в качестве словообразовательного элемента.

Так например в двухтомном «Узбек тилининг изохла лугати» (Тольковый словарь узбекского языка) слово об зафиксировано только самостоятельная единица, с лексическим значением вода, но и в 40 единицах в качестве компонента сложных слов здесь же указываются пометы [ф-т] или [ф-т-а], свидетельствующие об их употреблении в персидском, таджикском или же в персидском, арабском языках.

Около 62 персидских слов с компонентом об (-а: -у).образующих сложные единицы представлены в форсча-узбекча укув лугати, составлений А. Рустамовым, К.Каримовым, З. Умаровым. По данным словаря персидское об соответствует узбекскому сув (вода). В русско – таджикском словаре представлено 174 единицы русско-таджикских соответствий слов, словосочетаний с лексическими значениями вода – об (жидкость).

Рассмотрим примеры, представленные в двухтомном толковом словаре Узбекского языка: об[ф-т] л.м сув 1.Изохат оркали от, сифат ва базан равишлар билан бирикиб жуфт отлар ясайди. Соединяясь с существительным, прилагательным иногда с наречием, образуют, парные существительные например, оби – евгор (жидкий суб без жира), Обирахмат [ф-т-а] Рахмат ёғдирувчи сув, ёмгир, кор суви хакида (благотворительная) вода (о дожде, снеге) с 516.

К образованиям аналогичного характера относятся следующие единицы используемые в активном словарном запасе узбекского языка: оби – таом (жидкие и густые блюда), оби тоб (степень созревания готовности чего – л), оби-хаво (погода) многочисленные примеры единиц с компонентом об в препозиции сложных слов: обпартов (специальное сооружение для стока воды) обрез (сверху закрытая яма предназначенная для умывания).

Большая часть примеров единиц с компонентом **об** приходится на постпозицию в сложных словах: сероб (много) сироб (орошенный) душоб (варенье –шинни), гулоб (сок-чайной розы), сардоб (прохладная вода), шароб (вино), шакароб (салат из мелко нарезанного лука и помидоров), дуоб (топоним в Дехканабаде), тезоб (быстротекущий), учоб (молочное блюдо изготавливаемое в Гузаре), душоб (варенье из тута винограда арбуза, дыни), чалоб (прохладительный напиток из кислого молока, смешанного с водой), ардоб (корм для скота), намакоб (соленая вода), селоб (селевая вода), мироб (человек распределяющий воду), сардоба (искусственный хауз закрытый кирпичным сооружение виде купола.

В Средней Азии было 44 сардобы она сооружалась на 12 метровой низине, охранялись миробом сточная вода (снежная) собиралась в ней, не теряла своих качеств, определенной температуры. Сардоба сохранившая в г.Карши была восстановлена в годы суверенитета. Она имела 44 ступеньки низ земли.

Т. О. лексическая единица об функционирующая в узбекском языке наряду со словом **сув** (вода) в подавляющем большинстве примеров сохраняет свое основное значение; её использование в персидском, таджикском, арабском языках давало повод предполагать что она заимствована из одного из этих языков. Однако достижения археологических раскопок последних лет позволяют предположить, что это заимствование более раннего периода и восходит к санскриту.

Литература:

1. И.А. Каримов Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йулида хизмат килиш энг олий саодатдир. Т. Ўқитвчи 2015.
2. Узбекистон Фанлар Академияси “Ўзбек тилининг изохла лугати” 2 жилдли. Магруфов З.М. тахририяти остида 1 жилд «Русский язык» 1981, 2 жилд М. «Русский язык» 1981
3. Рустамов А. Каримов К. Умаров Э. Форсча-узбекча укув лугати Т. Ўқитувчи 1975
4. Лугати русий-тоцики ССР ФА корреспондент аъзоси М.С. Асимов тахририяти остида М. «Русский язык», 1985.

Баходир Муратов
(Карши, Узбекистан)

ОБУЧЕНИЕ АУДИРОВАНИЮ УЧАЩИХСЯ 9 КЛАССОВ УЗБЕКСКОЙ ШКОЛЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕЛЕПЕРЕДАЧ

Общеизвестно, аудирование - это понимание воспринимаемой речи на слух. Аудирование должно занимать важное место в обучении русскому языку на продвинутом этапе. Овладение аудированием дает возможность реализовать воспитательные, образовательные и развивающие цели. Оно позволяет учить учащихся внимательно вслушиваться в звучащую речь, формировать умение предвосхищать смысловое содержание высказывания и таким образом, воспитывать культуру слушания на иностранном языке.

Итак, смысловое восприятие речи на слух является перцептивной, мыслительно-мнемической деятельностью, которая осуществляется в результате выполнения целого ряда сложных логических операций, таких, например, как анализ, синтез, дедукция, индукция, сравнение, абстракция, конкретизация и др.

Аудирование, связанное с пониманием чужих мыслей и замысла, лежащего в основе высказывания, предполагает наличие достаточно высокого уровня развития лексических, грамматических и фонетических автоматизмов. Только при этом условии внимание реципиента может быть сконцентрировано на содержании.

Представляется, что трудности аудиотекстов всегда должны быть несколько выше языковых возможностей учащихся в каждый конкретный момент обучения. Только при таких условиях слушающий будет стараться использовать операции вероятностного выбора и комбинирования, опираться на контекст. Для того чтобы такое аудирование оказалось успешным, ему следует предпосылать более тщательную отработку нового материала на этапе объяснения, а также упражнения в аудировании микротекстов (смысловых кусков) звучанием до полуминуты, что составляет примерно 50—70 слов. Каждое прослушивание следует сопровождать конкретными и сильными заданиями.

Упражнения-задания могут быть примерно такими:

1. Прослушайте текст, постарайтесь понять его содержание, запомните имена собственные.
2. Прослушайте текст, постарайтесь понять его содержание, запомните название стран и городов, о которых идет речь в тексте.
3. Прослушайте текст, постарайтесь понять его содержание, определите, сколько действующих лиц принимают участие в рассказе.
4. 4. Прослушайте текст, найдите ответы на следующие контрольные вопросы, данные до прослушивания текста.

Упражнения, которые следуют за прослушиванием текста, могут быть примерно такими:

1. Прослушайте текст, постарайтесь понять его содержание, вы будете отвечать на вопросы (вопросы даются после прослушивания текста).
2. Прослушайте текст, скажите, какие предложения из контрольных соответствуют содержанию прослушанного.
3. Прослушайте текст, постарайтесь понять его содержание, разделите на смысловые части и дайте заголовок к каждой части.
4. Прослушайте текст, составьте план.
5. Прослушайте начало текста, дайте свой вариант того, как могут развиваться события в тексте дальше и т. д.

Воспринимая речь, реципиент преобразует с помощью моторного (речедвигательного) анализатора звуковые образы в артикуляционные. Между слуховыми и речедвигательными анализаторами устанавливается прочная функциональная связь. Что касается зрительного анализатора, то известно, что оптические сигналы превосходят все остальные в получении информации о внешнем мире. При аудировании зрительный анализатор значительно облегчает восприятие и понимание речи на слух. Такие зрительные опоры, как органы речи, жесты, мимика, кинемы и другие подкрепляют слуховые ощущения, облегчают внутреннее проговаривание и уяснение смысла речи. Поэтому в обучении аудированию целесообразно включить телепередачи.

Общение же с телевизором увеличивает или уменьшает эту психологическую спаянность, потому что речевое воздействие по телевидению осуществляется в самых различных сферах: сообщение знаний (информация, обучение), воспитание навыков и умений той или иной деятельности (обучение), побуждение к непосредственным действиям (внушение) выработка мотивов, потребностей, установок, ценностной ориентации (убеждение), влияние на эмоции ит.д. Если добавить к тому же, что речевое воздействие никогда не носит в строгом смысле однонаправленного характера, то обнаружится возможность крайне широкого спектра изложения в психическом состоянии и протекании психических процессов у телезрителей.

По своей изобразительной природе публицистика телеэкрана явление более сложное, чем словесная информация. Она тяготеет к комплексному использованию всей совокупности изобразительных и выразительных средств. Ими являются не только «ситуация обращения», «сам звучащий язык», но и

темпа речи, от которого зависит временная связь с ситуацией и с интонацией живой речи. Таким образом, предъявление слова и изображения в среднем темпе является тем центральным звеном структуры, где реализуются добавочные коннотации, обеспечивающие максимальную эффективность воздействующей сущности телепублицистики. Мы рассматриваем и структурные особенности телепередач публицистического стиля речи.

Репортаж по телевидению в зависимости от его специфики и используемого материала подразделяется на прямой, событийный, проблемный.

Прямой репортаж характеризует как происходящий в реальное время, передаваемый с места событий с обилием подробностей и без изменений. Как следует из данных исследований, ведущее место в прямом репортаже отводится изображению, хотя слово в естественном материале правдивее, теплее. Прямой репортаж рассматривают как «Фрагмент реальной жизни», который подчинен агитационно-пропагандистской или информативной сущности этих передач.

Круг вопросов, тема, идея, участники предстоящей передачи определяют форму- композицию, отбор изобразительного и языкового материала, и, как следствие - «прямой» или «событийный» репортаж.

В отличие от прямого, событийный репортаж передается в такой логической последовательности соединенных эпизодов, представленных изобразительной динамикой и комментарием, языковыми и логическими средствами выражения, где совпадение речевого ряда со зрительным по вложенной в них содержательной сущности создает смысловое единство, лингвистическую природу которого мы определили как диалогизированный монолог. В нем актуализация и десемантизация «избытка» изобразительного ряда зависит как от прошлого опыта телезрителя, так и от того, насколько изображение как знак наполнено значением.

Очень важной группой в системе упражнений для аудирования являются упражнения, которые позволяют обучать параллельно как аудированию, так и умению высказать свои мысли на иностранном языке.

Упражнения, обучающие одновременно аудированию и говорению, формулируются примерно так:

1. Прослушайте текст, перескажите его содержание на иностранном языке.

2. Прослушайте текст, раскройте ситуацию, аналогичную той, о которой идет речь в рассказе. Например, учащиеся прослушали текст о Москве. После прослушивания им предлагается рассказать на иностранном языке о своем родном городе и т. д.

Учитывая данные о ступенчатом характере понимания речи в телепередачах, можно было бы предложить следующее деление обучения аудированию:

1. Уровень фрагментарного (поверхностного) понимания.
2. Уровень глобального (общего) понимания.
3. Уровень детального (полного) понимания.
4. Уровень критического понимания.

Упражнения, с помощью которых проверяется степень глубины и полноты понимания, должны относиться только к трем уровням (2—4), с их помощью может быть выявлена и фрагментарность понимания.

Уровень детального понимания определяется путем заполнения пропусков в графическом ключе, представляющем собой сокращенное или полное изложение прослушанного. В зависимости от языковой подготовки слушающих и сложности текста пропуски могут иметь большие или меньшие интервалы (например, пропускается каждое одиннадцатое слово, каждое седьмое или каждое третье).

Уровень детального понимания проверяется с помощью ответов на вопросы, пересказов на родном и иностранном языке, составления развернутого плана и т. д.

Уровень критического понимания связан с оценкой прослушанного, с выделением основной информации, с комментированием и обсуждением, т. е. со всякого рода творческими, проблемными заданиями, предполагающими понимание эмоционально-оценочных элементов текста и наличие умения соотносить содержание с ситуацией общения.

Литература:

1. Власенков А.И. Развивающее обучение русскому языку. - М.: «Просвещение», 1982.-208 с.
2. Леонтьев А.А. Психолингвистика. М.: «Наука» 1974.- 376 с.
3. Юровский А. Телевидение - поиски и решения. М.: «Искусство» 1983.-215 с.

Дилбар Нурмухамедова
(Гулистан, Узбекистан)

ТЮРКСКИЕ СЛОВА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Тюркские слова пришли в современный русский язык в разное время из самых различных языков. Первые крупные поэтические произведения на тюркском языке были поэма Юсуфа Баласагунского "Кутадгу билиг" («Знание, дающее счастье») XI в., поэма Ахмада Адиба Югнаки "Атебат ал-хакаик",

которая была переписана писарем Зайнул Абидин ибн Султанбахт ал-Журжони ал-Хусайном. До этого поэма называлась «Хибат ул-хакаик» («Подарок истин»). Письменность тюркского языка вырабатывалась на базе языков уйгурских, карлукских и других племен, среди них немаловажное место занимали огузы. В дальнейшем карлукские племена и некоторые из огузских племен слились с уйгурами, создав общий письменный язык и культуру. В XIV - XV вв. развивались два основных тюркских языка: уйгурско-карлукский и кипчакско-огузский. В том же веке происходит формирование двух литературных языков: среднеазиатские турки и турки Поволжья и Урала. Эти языки тесно связаны с периодом расцвета Золотой Орды и ее культурных центров (Сарая, Сыгнака и Ургенча). Культурно-экономические связи со Средней Азией народов Поволжья, особенно Нижнего Поволжья, в XIV веке значительно усилились. Сравнение памятников культуры XIV века из Сарая, Булгара и Ургенча показывает, что культурная традиция народов Средней Азии оказала сильнейшее влияние на материальную культуру и искусство Золотой Орды. В развитии культуры городов Золотой Орды принимали участие не только местные, но и приезжие, насильственно угнанные из других стран ученые, ремесленники, мастера. Живое общение народов Средней Азии и Поволжья способствовало еще большему проникновению в литературный язык Золотой Орды среднеазиатских элементов (тюркоязычных и персидско-таджикских слов). Проникнув в литературный язык Золотой Орды, они становятся общими элементами для ряда тюрко-язычных литератур.

Следует отметить, что тюркский язык в своей основе сформировался еще при родоплеменной форме организации общества. Первые турки в лице гуннов появились в Восточной Европе в конце IV в. н. э., во время переселения народов. Филосторгий, который жил в IV веке, пишет, что "эти унны, – вероятно, тот народ, который древние называли неврами; они жили у Рипейских гор, из которых катит свои воды Танаид".

Составитель истории III-V вв. н. э. Зосима говорил, что "на жившие выше Истра скифские племена напало некое варварское племя, раньше не известное и тогда внезапно появившееся. Их называли уннами. Остается неизвестным, следует ли называть их царскими скифами..."(1). Следовательно, что хунны – это тюркоязычные племена, и возможно, царские скифы. (Унны → хунны → гунны происходит историко-фонетико-орфоэпическое изменение слова). Нужно отметить, что царские скифы были предками тюрко-язычных народов.

Таким образом, как отмечает М. Закиев, на вопрос "были ли тюркские племена среди скифов, или они были в качестве их соседей" отвечают в основном иранисты, а тюркологи остаются в стороне (2). Чтобы получить ответ на этот вопрос, тюркологам нужно активизировать сравнительно-исторические исследования в области лексики, грамматики, фонетики и не только послегуннского, но и догуннского периодов. Исследование истории тюркских языков тесно связано с изучением территориальных и профессиональных диалектов. Следует, однако отметить, что у наших тюркологов нет единой точки зрения, относительно методов изучения истории тюркских языков. Существуют различные подходы. Некоторые тюркологи считают, что история тюркских языков должна изучаться путем теснейшей увязки явлений языка с историей народа. Каждое явление языка должно быть соотносимо с последовательными сменами различных формаций (роды, племена, племенные союзы и т. д.), к которым имел отношение на протяжении своей истории тот или иной тюркский народ. Другие тюркологи (сторонники алтайской гипотезы) считают, что проникнуть в сокровенные глубины истории тюркских языков можно только путем привлечения материалов монгольских и тунгусо-маньчжурских языков. Есть и такие тюркологи, которые утверждают, что серьезный историк языка может воссоздать историю тюркских языков только на основании использования памятников древней письменности. Следует отметить, что методологическая сторона таких подходов совершенно не разработана (3). Тюркологи Б. А. Серебренников и Н. З. Гаджиева являются сторонниками взглядов той группы тюркологов, которые считают возможным применить к изучению истории тюркских языков самый обычный сравнительно-исторический метод, который уже достаточно испытан при изучении славянских, германских, романских, семитских, финно-угорских и многих других не тюркских языков. Это направление является в настоящее время самым результативным. Заимствованные с голоса в древнерусскую эпоху из тюркских языков слова являются названиями, относящимися к быту и коневодству, единичны термины военно-экономического характера (ср. *алмаз*, *набат* (*огромный медный барабан*), *войлок*, *карга*, *ярлык*, *бурда*, *казна*, *кабала*, *чердак* и т. д.).

Изучая заимствования из отдельных языков, следовало бы ответить на следующие вопросы: 1) Когда, в связи с какими историческими событиями и какая именно лексика заимствована из данного языка (бытовая, военная, политическая, научная и т. п.)? 2) Каким путем происходило заимствование (устным или письменным, непосредственно из данного языка или через язык-посредник)? 3) Каковы внешние признаки, приметы, по которым мы можем узнать, что слово пришло к нам именно из этого языка (ответить на последний вопрос не всегда легко, особенно если речь идет об очень старых заимствованиях и эти приметы стерлись)? Даже если этимология слова совершенна ясна, возможны разные ответы на вопрос: какого происхождения данное слово? Прав будет тот, кто скажет, что слово *сундук* пришло из тюркского языка. Не ошибется и тот, кто отнесет это слово к числу заимствований из арабского языка. Надо отметить, что противоречие здесь кажущееся, мнимое. Дело в том, что слово *сундук* вошло в нашу лексику в XV в. из тюркского языка, но в тюркском языке оно появилось под влиянием арабского. Так что ближняя этимология этого слова – тюркская, дальняя этимология – арабская. В таких случаях говорят, что слово пришло из арабского языка через тюркский. Слово *алмаз* др. русск. заимствовано из тюркских

языков, вероятнее всего из татарского. Татарское *алмас* заимствовано из арабского языка. Арабское *almas, Olmas* восходит к греческому *adamas* – "несокрушимый".

Следует отметить, что все народы меняются словами и заимствуют их друг у друга. Но не все иностранные слова, проникшие в язык, сохраняют свое значение. Вот небольшая история слова *диван*. Диван (предмет мебели), заимствован из франц. яз. в XIX в. Франц. *divan* – «диван, софа» имеет своим первоисточником иран. *dīvān* – «возвышенный пол, покрытый ковром». В тюркском языке слово *деван* → *диван* обозначало "мудрость книги, источник мудрости, сборник стихов, письменность, мудрый совет". Гете, восхищенный поэтической культурой Востока, создал ряд произведений, объединенных в цикл под названием "Западно-восточный диван". В данном случае слово *диван* употреблено в значении "сборник стихотворений".

В 60-е годы в Ленинград (Санкт-Петербург), в отдел рукописей Публичной библиотеки имени Салтыкова-Щедрина пришла посылка из Средней Азии. В ней оказался небольшой кирпич. В кирпич была замурована очень редкая рукописная книга, которая называлась "Диван хикметов", что в переводе значит "Сборник мудрости". Автор рукописи Ахмад Яссави (1105 – 1166) жил около 800 лет назад. Он был ср.-азиат. суфийским поэтом и проповедником, который оказал влияние на развитие тюрко-язычной поэзии. Книга содержит переписанные в XIII веке песни этого древнего певца. Но слово «диван» имело в тюркских языках еще и другое значение – "совет сановников при султানে", позже – "комната для собраний, совещаний, в которой собирался государственный совет с широкими восточными "седамицами". Ближайшие соседи турок болгары, хорваты стали употреблять слово *диван* в значении "комната для приема гостей". Когда слово продолжало свой путь дальше на Запад, к итальянцам и французам, оно опять изменило свое значение: это уже не «комната для приема гостей», а «мебель в комнате», где принимают. С этим значением слово *диван* и пришло к нам от французов. В польском языке диван означает «ковер», т. е. то, что лежит на диване, чем покрывается мебель, которую мы в настоящее время называем диваном. В русском языке есть два разных значения слова *диван*. Одно – заимствованное непосредственно из тюркских языков – "собрание стихов, советы мудрых"; другое – прошедшее долгий путь через западные языки - "мягкая мебель для сидения и лежания". В лингвистике еще не полностью раскрыты лексико-семантические особенности тюркских слов. Чтобы раскрыть лексико-семантические особенности тюркских слов, следует освоить их лексические, семантические, фонетические и морфологические особенности. Как уже нам известно, существуют два основных пути формирования лексики: прямой путь, при котором из имеющихся в языке элементов возникают так называемые исконные слова языка; путь заимствования, при котором новые слова приходят со стороны, из других языков, т. е. непосредственно и опосредованно. Современный русский язык, обогащаясь за счет заимствованных слов, остается в своей основе индоевропейско-славянско-русским. Это явилось одной из важных причин сохранения русским языком своеобразия, неповторимого национального характера.

Следует заметить, что не всегда можно установить разницу между понятием «исконное» и «заимствованное» в языке. Во-первых, этимология некоторых слов еще не выяснена в современном русском языке. Во-вторых, слова, этимология которых, в общем-то, известна, все же не всегда легко назвать исконными или заимствованными. Можно ли, например, слово *лифтер* считать заимствованным? Казалось бы, все ясно: корень слова английского происхождения (анг. *lift*), суффикс *-ер*- французского (*-eur*-), входящий в состав таких слов, как например: *режиссер, дирижер, минер, монтер, жонглер* и т. д. Слово как будто явно не исконное. Но дело в том, что слово *лифтер* нет ни в английском, ни во французском языках. Скорей всего это слово (несмотря на свой иностранный облик) возникло в русском языке из английского корня и французского суффикса.

В силу деятельных экономических, политических, военных, культурных и тому подобных связей русского народа с другими народами, в русский язык проникало и укреплялось в его системе довольно значительное количество иноязычных лексических элементов. Все взятое извне перерабатывалось в русском языке, подчинялось законам русской фонетики и грамматики, правилам русского словопроизводства и семантической системы. Это такие слова, как *школа* (из латинского через польский), *карандаш* (из тюркских языков), *студент* (из немецкого языка), *оазис* (из латинского языка) и многие другие. Обычно заимствования происходят из языков, с носителями которых было длительное общение. В русском языке много заимствований из тюркского, например: *баклажан, кумыс, каблук, арба, казак, кумач, каланча, лапша, плов, чебурек, ярлык, башмак, башлык* и т. д. и других языков. Очень часто слово в процессе заимствования переходит из одного языка в другой, такое заимствование называется "опосредованным", а переходящие из языка в язык слова, некоторыми лингвистами называются "странствующими". Так, например, в восточнославянской речи встречаются тюркские слова типа: *женчуге-жемчуге (н><м), каблук-каблуе (к><с), танга><деньги (т><д)* и др. Лингвисты пишут, что вышеуказанные слова проникли в русский язык непосредственно из татарского языка в XIII-XIV вв., а некоторые из этих слов проникли в русский язык еще раньше, например, отдельные тюрко-татарские слова встречаются в "Слове о полку Игореве", созданном в XII веке. Тюркские слова вошли в наш язык устным путем. Они проникли в русский язык в силу разных обстоятельств, т. е. в результате ранних торговых, культурных и тому подобных связей. Среди тюркских заимствований больше всего слов из татарского языка, что объясняется историческими условиями (многолетнее татаро-монгольское нашествие). Тюркские слова заимствованы в основном из языков половцев, турок, татар. Они обозначают: а) предметы кочевого быта: *кибитка, арба, кабак, ковер, шалаш, тарантас, телега, бадья, лачуга, тюфяк, топчан, юрта, чулан,*

очаг, амбар, каланча, таз, чугуун, кошма и мн. другие; б) предметы одежды и украшения: армяк, башлык, кушак, колпак, каблук, чалма, халат, чекмень, чулок, кумач, колпак, жемчуг, бирюза и мн. др.; в) предметы вооружения и снаряжения: кинжал, колчан, аркан, кобура; г) лошадей и их мести: лошадь, буланый, бурый, гнедой, каурый; д) животных, птиц, растений: барсук, кабан, табун, сазан, изюм, камыш; е) названия кушаний и напитков: лапша, балык, шашлык, халва, кавардак, кумыс; ж) понятие из сферы общественного устройства и торговли: орда, хан, караул, мечеть, батрак, казак; з) презрительные наименования: балбес, балда, болван, ералаш и другие. Через тюркские языки пришли к нам некоторые арабские и персидские слова: базар, бахча, сарай, бурка, бусы, сарафан, алмаз, кафтан, чемодан, бахрома, магарыч, визирь и т. д.

Процесс заимствования может быть обусловлен как внеязыковыми, так и языковыми причинами. Внеязыковыми являются причины социально-исторического характера – разносторонние связи между народами: торгово-экономические, политические, культурные. В результате таких связей и происходит процесс перемещения слов из одного языка в другой. Семантическим признаком иноязычного слова является разнообразие его значений в языке источнике, из которых одно или несколько перешло в русский язык.

Литература:

1. Закиев М. Об изучении древних тюрков и их языков. Т., 1985. С. – 24.
2. Там же. С. – 27.
3. Серебренников Б. А., Гаджиева Н. З. Сравнительно-историческая грамматика тюркского языка. Баку, 1979. С. – 3.

Наргиза Пазлиддинова
(Наманган, Ўзбекистон)

ФИТОНИМИКА – ОНОМАСТИКАНИНГ МУСТАҚИЛ СОҲАСИ

Ўсимлик номларини ифодаловчи луғавий бирликларга нисбатан лингвистик тадқиқотларда ўсимлик номи, ўсимликларни ифодаловчи лексемалар, ўсимлик отлари, ўсимликларни атовчи отлар, ботаник терминлар, фитоним, фитонимик лексика, флористик лексика каби терминлари қўллангани кузатилади. Бу бирликларнинг маъно мундарижаси Г. Неъматованинг диссертациясида таҳлил қилинган [1, Б.9-11].

Бизнингча, мазкур сўз ва терминлар англатадиган тушунчаларни – оддий апеллятивлар билан онимларни, яъни оддий сўзлар билан атоқли отларни фарқлаш шарт. Кузатишларимизга кўра, фитоним термини ва тушунчаси ономастик ҳамда ономасиологик маънога, қўлланишларга эга. Ономастикада ўсимликларга қўйилган махсус атоқли номларни англатади. Ономасиологияда эса кенг маънодаги ўсимлик номлари маъносида қўлланиб, ўсимликларнинг туркум, нав, хил кўринишларини атаб келувчи апеллятивларни, яъни оддий сўзлар мажмуини билдиради [1].

Арча, терак, мажнунтол, қовун, тарвуз, ток, гул, ялпиз, майса, беда кабилар ўсимликларнинг оддий номлари бўлиб, турли ўсимликлар тушунчасини ифодаловчи апеллятивлар, яъни оддий сўзлардир. Бундан ташқари, тил луғат таркибида ўсимликларга қўйилган махсус атоқли номлар ҳам мавжуд. Бундай номларга нисбатан **фитонимлар** (гр. *phuton* – ўсимлик + *опота* – атоқли от) терминини қўллаш мақсадга мувофиқ [1, Б. 88].

Ономастикада жонли организмлар (одам, ҳайвон, ўсимликлар)нинг атоқли отлари **бионим** (юн. *biog* – биос, ҳаёт + *опота* – ном)лар деб юритилади [2, Б. 21]. Ономастикага оид терминологик луғатларда бионимлар туркумига антропонимлар, зоонимлар, орнитонимлар, фитонимлар киритилади [8, Б. 43]. Масалан, **киши номлари**: *Шахло, Гулнора, Гулчеҳра, Алишер, Ҳасан*; **ҳайвон ва парранда номлари**: *Ғирот, Бойчибор, Жийронқуш, Тошчайнар, Бўрибосар, Оқбўйин*; **ўсимлик (узум) номлари**: *Оқкишмиш, Шакарангур, Султоний, Каттақўрғон, Нимранг* каби.

Фитонимлар ҳам бионимларнинг бир туридир. Фитоним термини илмий неологизм сифатида рус тилшунослигида XX асрнинг 70-йилларида юзага келган, кейинроқ ўзбек тили ономастикасига ҳам ўзлашган. Масалан, Ўзбекистонда ўрикнинг *Аҳрорий, Субҳоний, Гулунги луччак, Мирсанжали, Кўрсодик, Хурмои, Исфарақ, Жавпазак, Оқўрик, Шалах, Руҳи Жуванон, Моҳтоби* каби навлари бор [6, Б. 514]. Мазкур номлар ўрик апеллятивидан фарқли ўлароқ ўрик навларини ифодаловчи махсус атоқли ном сифатида фитонимлардир.

Ботаника фанига оид тадқиқотларга, ўсимлик номлари маъно-моҳиятига кўра фитонимларни дастлаб қуйидаги маъновий гуруҳларга бўлиш мумкин:

- 1) **дарахт номлари**. Масалан, хурмо навлари: *Вахш, Хиакуме, Шарқ хурмоси* каби;
- 2) **ўт-ўлан номлари**. Масалан, беда (дуккақдошларга мансуб бир ва кўп йиллик ўтсимон ўсимлик) навлари: *Тошкент – 1, Вахш – 233, Еттисув, Хива, Ўзган*[3, Б.10], шולי навлари: *Авангард, Нукус – 2, Аланга, Истиқлол, Толмас, Арпа шולי, Санам* каби [6, Б. 95];
- 3) **полиэкинлари номлари**.

4) **гул ва бута номлари.** Масалан, қалампир ҳам чала буталар туркумига киритилади. *Марғилон 330, Нафис, Келин тили* навлари [6, Б. 583].

Демак, ўсимлик номлари ўзига хос бир тизим сифатида маълум поғонавий бўлиниш хусусиятига эга. Бу бўлиниш нав, туркум, оила, тур, хил каби таснифий бирликларда ва уларнинг махсус номларида ифодаланadi.

Нав – селекция натижасида яратилган, муайян морфологик, физиологик ва ҳўжалик белги ҳамда хусусиятлари турғун ва наслдан ўтиб борадиган маданий ўсимликлар учун энг кичик тасниф бирлиги; бир турга мансуб ўсимликлар мажмуи; маданий ўсимликлар учун энг кичик тасниф бирлиги [3, Б. 224].

Масалан, олма – раънодошлар оиласига мансуб, барг тўқувчи дарахтлар ёки буталар туркуми. Олманинг 25-30 тури мавжуд. Олманинг *Самарқанд аълоси, Афросиёби, Меҳмоний, Тилла олма, Нафис, Самарқанд эртагиси* каби [3, Б. 511], узумни *Жўраузум, Тарнов, Ризамат, Хишров, Октябрь, Ғалаба, Ўзбекистон мускати* каби ўнлаб навлари бор. [6, Б. 50]

Албатта, навлар ўз ичида маълум хилларга бўлинади. Масалан, *Халилий* – эрта пишар узум нави. Бу навнинг Қора Халилий ва Оқ Халилий, Қизил Халилий каби хиллари бор.

Узумчиликка оид илмий, илмий-оммабоп манбаларда кўпинча узум навлари ўз ичида 3 гуруҳга бўлинади:

- 1) хўраки: *Нимранг, Паркент, Каттақўрғон, Султоний, Чарос, Китоб сурхаки, Ҳусайни, Қоражанжал, Чиллаки, Даройи, Хўжа Аҳрорий, Ризамат* каби;
- 2) майизбоп: *Оқкишмиш, Шакарангур, Султоний, Каттақўрғон, Нимранг* каби;
- 3) винобоп: *Бахтиёрий, Тарнов, Рислинг, Биҳишти* каби [4, Б. 478-479].

Уқоридаги далиллардан кўринадики, Ўзбекистон ўсимликлар дунёси бой бўлгани каби ўзбек тили фитонимияси ҳам катта салмоққа эга. Таъкидлаш жоизки, ҳозирга қадар ўзбек тили фитонимлари махсус тўпланмаган ва тартибга солинмаган, ботаника, ўсимликшунослик соҳалари бўйича айрим ишлар қилинган бўлса-да, тилшунослик нуқтаи назаридан, яъни лингвистик аспектда тадқиқ этилмаган.

Ўсимликлар оламига доир *нав, туркум, тур, оила, хил* каби бўлинишларга мансуб апеллятив ва атоқли номларни тўплаш, картотекасини тузиш, муқобилларини аниқлаш, тартибга солиш юзасидан маълум тавсиялар бериш, фитонимларнинг номинацион-мотивацион хусусиятларини, поғонавий (иерархик) бўлинишини, луғавий асосини, тарихий-этимологик манба ва хусусиятларини, бошқа атоқли от турлари билан муносабатини ҳамда улардан фарқли хусусиятларини тадқиқ этиш ўзбек ономастикасининг муҳим, долзарб вазифаларидан биридир.

Ўсимликларнинг махсус атоқли номларини илмий-назарий ҳамда амалий жиҳатдан ўрганувчи соҳа **фитонимика** деб аталади. *Фитонимика* термини таркибан грекча *phuton* – + *опута* – ном ва – *ика* – оид каби маъноли қисмларидан иборат бўлиб, «*ўсимлик номларига оид*» деган луғавий маънога эга.

Фитонимика ономастиканинг бир бўлими сифатида ўзининг ўрганиш объекти ва предметига эга. Демак, фитонимика ҳам тилшуносликнинг назарий ва амалий аҳамиятга эга бўлган соҳаларидан бири ҳисобланади. Ўсимликларнинг номлари **фитонимлар**, уларнинг мажмуи **фитонимия** деб юритилади.

Ўзбек тилшунослигидаги ономастикага оид илмий манбаларда фитонимика соҳаси ўрганадиган масалалар кўлами ҳам аниқ белгиланмаган ва кўрсатилмаган. Бизнингча, фитонимика ўрганадиган илмий-назарий ва амалий масалалар кенг. Фитонимика тилнинг ономастик, хусусан, бионимик сатҳига мансуб фитонимлар билан боғлиқ қуйидаги масалаларни:

- 1) ўсимлик номлари – фитонимларнинг пайдо бўлиши ва шаклланишининг лисоний, нолисоний омилларини;
- 2) ўсимликларнинг номланишига доир тарихий, халқона аънаналарни;
- 3) фитонимик индикаторларнинг лисоний хусусиятларини ва фитонимлар таркибидаги вазифасини;
- 4) ўсимликларнинг номланиш тамойилларини;
- 5) фитонимларнинг тарихий ва замонавий шаклларини ҳамда тилнинг фитонимлар сатҳидаги лисоний ўзгаришларни;
- 6) фитонимларнинг луғавий-маъновий хусусиятларини;
- 7) фитонимларнинг морфемик ва ясалиш моделларини;
- 8) тилнинг апеллятив лексикаси билан фитонимик лексик сатҳи муносабатларини;
- 9) фитонимларнинг бошқа бионим турлари: антропонимлар ва зоонимлар билан муносабатини ва бундаги вазифавий ўтишларни;
- 10) фольклор, тарих, ботаникага оид асарлардаги ва қадимий қўлёзма-лардаги фитонимларнинг яратилиши билан боғлиқ маълумотларни;
- 11) фитонимларнинг маҳаллий лаҳжа ва шеваларга оид хусусиятларини;
- 12) фитонимлар этимологиясини;
- 13) фитонимларни таснифлаш билан боғлиқ илмий ва амалий масалаларни;
- 14) фитонимик харита ва луғатлар тузиш тамойилларини ўрганиши лозим.

Фитонимика ономастиканинг таркибий қисми, илмий йўналиши сифатида тилшуносликнинг диалектология, этимология, терминология, морфемика, морфология, тил тарихи соҳалари билан узвий алоқадор.

Фитонимларнинг яшовчанлиги, ахборот ташиш хусусияти ва уларнинг лисоний таҳлили география, тарих, этнография, археология, биология, табиатшунослик, ўлкашунослик фанлари ҳамда мазкур соҳалар

бўйича яратиладиган тадқиқотлар учун бой материаллар, далиллар, хулосалар бера олади. Шу боис гидронимика ана шу фанлар билан ҳамкорликда иш олиб боради.

Айниқса, фитонимика ўсимликлар дунёси, уларнинг тузилиши ва тараққиёти, алоҳида қисмларини, ҳудудлар бўйича ўзаро таъсири ҳамда тарқалишини ўрганадиган фанлар мажмуи бўлган **ботаника** фани ва унинг **ўсимликлар морфологияси (фитоморфология)**, **ўсимликлар систематикаси**, **ўсимликлар физиологияси**, **ўсимликлар географияси**, **геоботаника** каби тармоқ ва бўлимлари ҳамда маданий ўсимликларни етиштириш усуллари ҳақидаги **ўсимликшунослик**, ўрмон ҳаёти, ўрмон яратиш, барпо этиш ва унинг ресурсларидан фойдаланиш тўғрисидаги **ўрмоншунослик** фанлари ҳамда ўрмоншуносликнинг даволаш-соғломлаштириш ва ободонлаштириш мақсадларида ўрмонлар етиштириш билан шуғулланадиган хўжалик соҳаси ва тармоғи бўлган **ўрмончилик**, табиий географиянинг бир бўлими бўлган **ландшафтшунослик**, **ўлкашунослик** каби ўнлаб соҳалар учун ҳам катта аҳамиятга эга.

Демак, фитонимика тилшунослик ва ботаника фанларини туташтирувчи, боғловчи, ўз навбатида, ботаника материалларига таяниб иш кўрувчи соҳадир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Неъматова Г. Ҳ. Ўзбек тилида ўсимлик номлари лексемалари: тизими ва бадиий қўлланиши: Филол. фан. номзоди ... диссер. автореф. – Тошкент, 1998.
2. Бегматов Э., Улуқов Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. – Наманган, 2008.
3. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент, 2004. – 6-ж.
4. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент, 2005. – 8-ж.
5. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент, 2005. – 9-ж.
6. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент, 2004. – 10-ж.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – 5-ж.
8. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – Москва: Наука, 1988.

Илмий маслахатчи:

филология фанлари доктори Улуқов Носиржон Муҳаммадалиевич.

Дилфуза Пардаева
(Карши, Ўзбекистан)

ВЕЛИКИЙ СЫН СВОЕГО НАРОДА (575 летию А. Навои посвящается)

9 февраля 2016 года исполнится 575 лет со дня рождения Алишера Навои! Почти шесть столетий из глубин веков его поэзия воздействует на наши души и умы. И в эпоху информационных технологий, глобализации, массовой культуры, читая его газели, рубаи и бессмертные поэмы мы становимся эмоционально более чуткими и тонкими, духовно богаче и сильнее.

Мероприятия, посвященные ко дню рождения великого Алишера Навои, проходят каждый год не только в России, но и в Пакистане, Японии. А в Москве и Токио, где установлены памятники Алишеру Навои, проводятся церемонии возложения цветов и поэтические чтения.

Навои был талантлив во всех жанрах, а главное, умел великолепно показать, что человек способен возвышаться и раскрывать такие качества, перед величием и красотой которых люди готовы склонить головы. Вот уже 575 лет не меркнет слава великого поэта, создавшего великолепные образцы высокой лирики и положившего начало узбекскому языку и литературе, продемонстрировавшего широкие возможности узбекского языка, его богатство, гибкость и изящество.

Имя Алишера Навои среди классиков мировой литературы стоит рядом с такими именами как Гомер и Данте, Руми и Фирдоуси, Низами и Джами, Шекспир и Гёте, Пушкин и Лев Толстой.

Навои оставил человечеству великий завет:

Одакий эрсанг демагил одакий
Анингким йўқ халқ ғамидин ғами

Человеком не назовется тот,
Кого людское, горе не гнетет.

Именно эти гуманистические нотки, придали его творчеству уважение народа и бессмертие на века

В XIX-XX веках учеными-востоковедами, поэтами и переводчиками проделана огромная творческая работа по переводу практически всего литературного наследия поэта на разные языки мира.

Благодаря этому вдохновенному труду десятков талантливых людей прекрасные по форме и содержанию газели, поэмы, рубаи и проза Навои громко зазвучали и во многих странах мира.

Широк и разнообразен круг вопросов, волнующих А. Навои – это и социальная несправедливость, порочность человека и общества в целом, размышления об вечных вопросах бытия – о добре и зле, о

моральных и нравственных качествах человека, о тайне жизни и смерти. Его лирико-философские размышления проникнуты чувством тревоги и болью, за состоянием общества поэт видит выход во внутреннем усовершенствовании человека, в служении людям, ненасилию.

А. Навои явился первым поэтом, создавшим на узбекском языке не только огромное количество первоклассных лирических стихов, но и дерзнувшим приступить к сочинению на родном языке «Пятерицы» цикла поэм, который сложился как жанр в творчестве великих поэтов, писавших на таджикско-персидском языке. Эта задача была блестяще разрешена Навои: права узбекского языка оказались прочно утвержденными, а его достоинства – общепризнанными. Для обогащения содержания своих произведений А. Навои включает в них и сюжеты древних мифов, что делает их более выразительными, яркими.

Обращаясь к древним мифам, он вводит свободно сюжеты мифов в ткань произведения, придавая иногда новую окраску, но сохраняя основные мотивы. В произведениях А. Навои встречаются мифологические персонажи, такие, как див, яъджуж и маъджуж, пери. Эти образы используются поэтом для выражения конкретных эстетических целей, когда он задумывается над явлениями своего времени, над его проблемами. Однако, такое «осовременное» отношение к мифологии не отвергает исконных особенностей и самобытного своеобразия.

Мифы в творчестве А. Навои выполняют и характерологические функции, для описания и характеристики своих героев он обращается к именам мифических героев, сравнивая их с персонажами своих произведений. В процессе знакомства с мифами А. Навои вводит нас в мир фантазии, чудес, волшебства, с другой стороны – в мир конкретных явлений жизни XV века. В подобном слиянии мифологического материала и современности проявляется большое мастерство А. Навои. А. Навои придает светскую суть и жизненное содержание некоторым религиозно-мифологическим образам и понятиям. Это касается поэмы «Стена Искандера», где образы яъджужа и маъджужа используются поэтом как символ насилия, порабощения, бедствий и несчастья. В творчестве А. Навои широко используется космогоническая мифология с целью построения композиции произведения. Поэма «Семь планет» яркое тому свидетельство. Семь планет, семь дворцов, семь дней недели связаны с геоцентрической системой мироздания и космогонической мифологией. В таких произведениях поэта, как «История святых и мудрецов», «История правителей Аджамы» можно проследить кропотливую работу поэта над мифами, легендами, историческими источниками, которая предшествовала созданию «Хамсы». А. Навои в поэме «Смятение праведных» (Махзон аль-асрор) активно и творчески вплетает в ткань повествования библейскую и кораническую мифологию. Так в главе «Описание души» в качестве сюжетного зачина использован известный и распространенный у многих народов миф и сотворении человека:

В саду Эдема – на заре времен
 Был человек из глины сотворен.

Следует отметить что «Хамса» родилась не только как воплощение исторических условий и потребностей, но и как результат влияния мифов и легенд, рассказов и басен, образов и крылатых выражений, созданных художественной фантазией народа. При этом художественные образы, как правило строятся при помощи сравнений, взятых из окружающей среды. Эти сравнения, основанные на внешнем сходстве перерастали иногда в яркие описания, составляющие и придающие особую прелесть стихам. В этой поэме отчетливо выявились гуманистические тенденции, этический пафос упорное стремление создать не лишенный утопизма образ достойного, идеального царя, гарантирующего справедливое человеческое устройство. Героико-романический эпос средневековья опирался на свою традицию и широко использовал в своих целях доисламские мифологические, отчасти связанные с зороастризмом, и исторические, славящие древнеиранских царей и героев сюжетов. Олицетворения – органически входили в сюжет сказки и мифа, поскольку на всём мироощущении первобытного человека лежала печать его близости к природе, невыделенности из окружающей среды – природной и социальной. Образ первочеловека переходит в средневековье в народные представления, о нём пишут Фирдоуси, Омар Хайям.

Произведения Алишера Навои посвящены различным темам, начиная от поэзии, философии, теории литературы и кончая искусством стрельбы. В них автор пытался охватить все основные вопросы, выдвинутые эпохой. Отвечает он на эти вопросы в художественной форме как великий, самый передовой поэт своего времени.

Литературное, философское, научное наследие Алишера Навои явилось закономерным продолжением того, что было создано до него пытливым человеческим умом на Востоке, прежде всего и больше всего на его родине. Навои внес немалую долю в сокровищницу культуры народов Средней Азии. Величие Навои в том, что он старался ответить на запросы своей эпохи с передовых, прогрессивных позиций.

Именно гуманистические, патриотические мысли, передовые идеи Навои сделали его великим человеком своей эпохи.

Алишер Навои всегда был патриотом своего народа в полном смысле этого слова, его бессмертные идеи созвучны нашему времени и служат молодому поколению ярким примером любви и верности Родине.

Література:

1. Кор-оглы Х. Узбекская литература. - М., Высшая школа, 1976.
2. Н. Маллаев. Гениальный поэт и мыслитель. – Т.: Фан, 1968.
3. Ziyonet інформаційна освітня мережа.

Яна Ружевиц
(Миколаїв, Україна)

ОРІЄНТАЦІЯ НА ТОЛЕРАНТНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ІНШОЇ КУЛЬТУРИ

У сучасному культурно-цивілізованому просторі постає гостра потреба підготовки випускників загальноосвітньої школи, які виявлятимуть уміння ефективно взаємодіяти з іншими людьми, шанувати гідність кожної особистості. За цих умов особливої актуальності в процесі вивчення світової літератури набуває виховання толерантної особистості, яка має бути відкритою системою, здатною опрацювати велику кількість нової інформації.

Шкільна літературна освіта покликана забезпечити оптимальні умови для засвоєння учнями духовних надбань людства, що зумовлюється унікальністю художньої літератури як мистецтва слова. Тому в навчальних програмах головною метою вивчення предмета визначено залучення школярів до найвищих досягнень світової літератури і культури, загальнолюдських і національних духовних цінностей.

Проблема цінностей і ціннісних орієнтацій є провідною у педагогічній науці. Педагогічний аспект ціннісних орієнтацій представлений у зв'язку з формуванням в учнів тих чи інших якостей (П. Блонський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Шацький). Увагу методистів (Г. Беленький, В. Голубков, М. Кудряшов, В. Маранцман, Є. Пасічник, Л. Мірошніченко, О. Ісаєва, Ж. Клименко, А. Лісовський, Ю. Султанов) привертають умови, що найбільше сприяють формуванню ціннісних орієнтацій. Відображено теоретико-методичні засади формування ціннісних орієнтацій (Є. Бондаревська, М. Боришевський, Л. Валієва, О. Вишневецький, М. Казакіна, М. Красовицький, В. Сластьонін, О. Сухомлинська).

Під дефініцією формування ціннісних орієнтацій старшокласників розуміємо володіння учнями комплексом літературних знань, специфічних умінь і навичок (аналізу, аргументації) та індивідуальних якостей (пізнавальних, емоційних, інтелектуальних), що включають у себе здатність оперувати методами і видами діяльності, необхідними для актуалізації цінностей, сприймання й тлумачення літературних творів, для визначення їх ціннісного потенціалу.

Характеризуючи специфіку викладання світової літератури в школах України, Л. Мірошніченко називає дидактичні, літературознавчі й методичні принципи, на яких будується викладання, поділяючи їх на «традиційні» і «нові». Серед «нових» вона подає і принцип нерепресивної свідомості (толерантності), поділяючи погляди О. Пронкевича, який вважає нерепресивну свідомість не способом мислення, а майже моделлю поведінки, етичною позицією. Тому передбачається якісно інше ставлення до «чужого», «нетрадиційного» [2, с. 94]. Це вже можна вважати не просто толерантністю, а толерантністю активною.

Толерантність завжди залишалась універсальною загальнолюдською цінністю й основою для розбудови власне людських контактів на різних рівнях: у взаєминах між народами і державами, між окремими особистостями, соціальними групами. Толерантність розуміється як терпимість до іно-культури, іно-мислення, іно-віри, як співіснування в рамках відповідних відносин, у тому числі й у процесах взаємодії. З психологічної точки зору толерантність – це осмислене допущення суб'єктом будь-чого, з чим він не згоден.

На думку Ж. Клименко, «Сприймаючи інокультурний текст, реципієнт інтерпретує його через призму своєї культури...» [1, с. 74], але перекладний твір мистецтва не втрачає своїх естетичних якостей і виконує специфічну пізнавальну функцію, пов'язану з інокультурною природою тексту. Це спонукає учнів виходити за межі власних уявлень та переконань, долати застиглість оцінок та пріоритетів, переосмислювати власне ставлення до явищ духовної та мистецької культури, досягати злагоди, відмовлятися від негативних стереотипів у відносинах обох статей.

Провідною умовою ефективності формування в старшокласників ціннісних орієнтацій вважаємо єдність ціннісних орієнтацій, літературних знань та правил діяльності читачів-учнів. Реалізація ціннісного фактору залежить від сформованості в учнів знань з літератури та навчальних умінь. Дидактична мета буде досягнутою, якщо учні здобувають знання про художній твір, оволодівають правилами його аналізу, відчують естетичний вплив авторського ідеалу та власні духовні зрушення.

Дослідження з педагогіки, психології та естетики дозволяють виділити три основні фази інтелектуально-естетичної діяльності: установка на сприйняття естетичного об'єкта, емоційне переживання, естетичне судження. У дослідженні вищезазначені фази сприйняття й ціннісних орієнтацій естетичного об'єкта спроектовані на викладання світової літератури у старших класах, що дає змогу констатувати формування ціннісних орієнтацій на всіх етапах вивчення художнього твору в школі. Це положення лягло в основу структури теоретичного дослідження і практичного обґрунтування системи формування ціннісних орієнтацій старшокласників на кожному з етапів вивчення літературного твору.

Навчальна діяльність учнів структурується на усвідомленні цінностей, втілених у художніх творах; на результаті, який фіксує факт засвоєння особистістю ціннісного потенціалу твору та фактор зміни

особистісних якостей учня, і має три основні фази: передрозуміння, (настанова на сприйняття), розуміння (логіко-емоційне вживання в текст) й тлумачення (естетичне судження). Кожному з етапів притаманний свій основний вид діяльності.

Привертаючи увагу учнів до найважливіших фрагментів художнього твору, скеровуємо потік їхньої свідомості у напрямі моральних норм, ідеалів, цінностей, потреб, переконань, що виражається в особистісно осмислених моральних судженнях.

Наприклад, під час вивчення твору А. Камю «Чума» (11 клас) орієнтація іде на відповідальність людини за власну долю і долю людства, за свої вчинки, розуміння іншої людини, толерантне ставлення до неї, на віру у можливість єднання людей у боротьбі проти зла. На уроці за темою «Камю і екзистенціалізм» проводиться презентація репродукції картини С. Далі «Обличчя війни» (без зазначення її назви). Розв'язуються такі питання:

1. Як би ви назвали цю картину?
2. Які елементи картини навіюють відчуття жаху?
3. Де розташовані черепи? Чи випадкове саме таке їхнє розміщення?
4. Який пейзаж є тлом цієї картини?
5. Чи можете ви сказати, яке обличчя у війни?

Картину іспанського художника старшокласники назвали «Смерть», «Паніка», «Жах», «Крик страху». Черепи навіюють відчуття жаху. Вони містяться саме в середині голови. Пейзаж – пустеля, тобто відсутність будь-чого. Всупереч у них народжується думка про самоцінність життя і страшне безглуздя війни.

Одним із завдань у старших класах є застосування і перенесення художніх знань і читацьких умінь переважно за межі виучуваного твору. Після вивчення роману А. Камю «Чума» проводимо презентацію картини Пабло Пікассо «Герніка». Учні відповідають на запитання:

1. Що спільного у репродукції з темою уроку?
2. Що знаходиться у центрі композиції?
3. Які основні мотиви жакливної трагедії?
4. У драмі іспанського міста Герніка, яке було знищено бомбами фашистів, Пікассо побачив не тільки акт варварства. А що саме?
5. Яка головна думка, до якої приводять А. Камю і П. Пікассо?

Старшокласники дійшли висновку, що і роман, і картина містять думки авторів про людське буття. Відчувається крик страждання, гніву й протесту. Картина є символом всесвітньої катастрофи, але головне – не зламатися під тиском лиха, і не тільки вистояти, а й підтримати інших, слабших.

Далі на уроках увага акцентувалася на екстремальних обставинах, під впливом яких люди почали об'єднуватися, на змісті людського життя, що полягає в спілкуванні, єднанні людей і на проблемі морального вибору героїв. Види завдань (розкриття та мотивування вчинків персонажів, з'ясування проблеми морального вибору, визначення змісту образів-символів, створення ситуації спілкування з героями твору), уміння розкрити образи героїв роману, визнати їхні життєві цінності, пояснити, у чому полягає сенс перестороги автора – все це сприяло орієнтації на відповідальність людини за власну долю та долю людства, за свої вчинки, розуміння іншої людини, толерантне ставлення до неї, на віру в можливість єднання людей у боротьбі проти зла.

Формування ціннісних орієнтацій старшокласників у процесі здобуття ними літературної освіти є одним із пріоритетів сучасного освітнього процесу в контексті особистісно орієнтованої парадигми освіти. Основними детермінантами ціннісних орієнтацій виступають моральні умови життєдіяльності, рівень загальної культури, здібності людини, її переконання, моральні принципи, система цінностей загалом. Зміст ціннісної орієнтації полягає у спрямованості особистості на ті чи інші здобутки матеріальної та духовної культури суспільства, всього людства. Сутність формування в старшокласників ціннісних орієнтацій у процесі вивчення художніх творів світової літератури полягає в осмисленні морально-естетичних позицій літературних героїв, усвідомленні авторської позиції, засвоєнні учнями ціннісного потенціалу твору у зв'язку з авторським естетичним ідеалом та власною системою цінностей.

Формуванню ціннісних орієнтацій у процесі вивчення літературного твору сприяють: усвідомлювання учнями цінностей, втілених у художніх творах; створення у свідомості читача цілісного ідейно-емоційного уявлення про твір; дослідницькі завдання, що потребують самостійних навчально-пізнавальних дій; завдання творчого характеру, спрямовані на трансформацію авторського тексту.

Література:

1. Клименко Ж. В. Теорія і технологія вивчення перекладних художніх творів у старших класах загальноосвітньої школи: монографія / Ж. В. Клименко. К.: НПУ імені М. Драгоманова, 2006. – 340 с.
2. Мірошниченко Л.Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах. Підручник. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 432 с.

Зухра Саидова
(Карши, Узбекистан)

РЕЧЕВОЕ ОБЩЕНИЕ И ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВОДИДАКТИКИ

В теории обучения языкам, т. е. лингводидактике, необходимо учитывать все стороны речевого общения: оно рассматривается и как процесс взаимодействия, и как деятельность, и как отношение.

Как коммуникативный процесс речевое общение начинается с установления психологического контакта, открывающего путь к социальному, а затем и к смысловому контакту — высшему уровню коммуникации — непосредственному общению. При несовпадении личностных смыслов процесс общения свертывается.

Речевое общение — это отношение, устанавливающееся на основе интереса к содержанию информации и друг к другу.

В лингводидактике это обуславливает необходимость отбора интересной информации, на основе которой осуществляется обучение языку.

Речевое общение — это и деятельность, представленная всегда двумя видами: говорение—слушание, письмо—чтение, которые осуществляются двумя или несколькими общающимися в форме диалога или монолога по определенным правилам, сложившимся в общественной языковой практике.

В. В. Виноградов считал, что свободное владение формами общения — монологом и диалогом, их различными «композиционными типами» — это искусство, для которого кроме обычных навыков нужны также «...творческая сила индивидуального своеобразия и соответствующая традиция»⁶.

В этом отношении многое сделано и делается в лингводидактике: разрабатывается функциональный подход к обучению, реализуется принцип сознательно-коммуникативного обучения, используется коммуникативно-познавательный метод. К сожалению, в учебных пособиях материал о таких формах общения, как диалог и монолог, как правило, отсутствует, а если и представлен, то лишь в виде коротких сведений, в самых общих чертах раскрывающих сущность понятий. В практических пособиях работа над формами общения подчинена в основном формированию навыков оформления и использования в речи изучаемых языковых единиц, в результате чего закономерности форм общения, сложившиеся в общественной языковой практике, не только не учитываются, но иногда и искажаются. Так, в процессе создания вопросно-ответных единств часто используется информация, известная участникам коммуникации из контекста (так называемые упражнения с выделенными словами, например: *Я был в Большом театре — В каком театре вы были?*, хотя логичнее было бы первую реплику рассматривать как стимул для начала диалога: *Я был в театре*, а вторую — как уточняющий вопрос: *В каком театре вы были?*) или из ситуации контактного общения (в учебных целях используются вопросы к предметам, находящимся в поле зрения собеседников и поэтому не нуждающихся в уточнении, например: *Где лежит книга? — На столе*).

Если использовать такие упражнения для формирования языковых навыков, то надо это делать в процессе обучения речевому общению. На вопрос *Где лежит книга?* в условиях контактного общения, когда собеседник видит книгу, возможен был бы ответ эмоционально окрашенной репликой, например выражающей удивление: *Как где? На столе!*

Представляется, что овладение русским языком становится трудным тогда, когда учебный процесс организован в линейной последовательности изучаемых языковых единиц.

Для того чтобы состоялось общение, необходимы следующие условия: языковые знаки и закрепленные за ними значения должны быть известны участникам, т. е. должен быть общий язык. Однако этого недостаточно для взаимодействия и воздействия, так как «... мысль никогда не равна прямому значению слов»⁷, т. е. необходимо владеть способом оформления мысли в слове в процессе ее формирования.

Для взаимопонимания, на основе которого состоится общение, необходимо, чтобы участники общения понимали не только смысл высказывания, но и ситуацию общения с социальными, политическими, профессиональными позициями, и мотив, ради которого высказывается сама мысль.

Эти положения позволяют определить первый круг проблем общей теории обучения языкам, т. е. лингводидактики:

— иерархия структуры речевого общения обуславливает последовательность упражнений, формирующих умения каждого из уровней коммуникации: действий, направленных на установление психологического контакта — взаимодействия — воздействия — общения;

— рассмотрение речевого общения в единстве трех составляющих (коммуникативно-познавательный процесс, коммуникативно-познавательная деятельность, отношение друг к другу) позволяет, зная механизмы каждого из них, разработать приемы обучения, адекватные этим механизмам;

— рассмотрение в качестве объекта обучения речевой деятельности (язык речь, экстралингвистика).

⁶ Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. М., 1963. С. 18.

⁷ Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. М., 1959. С. 379.

Мысль, в основе которой лежит сложная аналитико-синтетическая деятельность, высказывается не сразу, а по частям и элементам.

Рассмотренный подход к единицам общения позволяет определить второй круг проблем лингводидактики:

- выделение в качестве единицы обучения общению высказывания разных уровней сложности;
- иерархия обучения способам оформления мысли в речи;
- обучение внутренним связям текста и внешним языковым средствам их выражения в единстве, т. е. обучение языку на основе отобранных лексических тем и подтем.

Речевое общение обуславливает функциональные подходы к описанию языковых средств.

Г. А. Золотова связывает функциональный аспект лингвистики с установлением различных степеней коммуникативной значимости единиц разных уровней языка, подчеркивает роль синтаксиса как организационного центра грамматики и соотносит этот раздел с построением речи. Единицы других уровней языковой системы участвуют в формировании мысли и коммуникативном ее выражении только через синтаксис⁸.

Третий круг проблем лингводидактики:

— обучение языку с целью общения; отбор языкового материала осуществляется на функциональной основе, т. е. с опорой на речевой процесс.

Функциональный подход к описанию языковых фактов в преподавании лингвистических дисциплин имеет место не только в вузовском курсе современного русского языка, но и в практическом курсе. Однако если в первом он представлен системно-семантически, то во втором его характеризует коммуникативная направленность.

Исходя из того что в коммуникативно-познавательной деятельности первая часть ее определяется как мотивационно-побудительная, в учебных ситуациях предусматриваются формы побуждения к действию, сначала внешнему, которое, интериоризуясь, становится внутренним побуждением к речевому общению.

Рассмотрим реализацию функционального подхода на материале изучения тем «Глаголы движения» и «Категория состояния» в курсах «Современный русский язык» и «Практический курс русского языка» в педвузах.

Естественно, что изучение темы «Глаголы движения» в курсе «Современный русский язык» осуществляется системно и начинается с глагола *идти*.

В «Практическом курсе русского языка» такая последовательность вызывает определенные трудности. Значение процесса однонаправленного действия накладывает на употребление глагола *идти* ситуативные ограничения: в настоящем времени он используется практически только при уточняющих репликах в диалоге, при описании в настоящем, будущем и прошедшем времени: *Когда мы идем домой, я покупаю газету; Если мы будем так идти, мы опоздаем; Вчера, когда я шел в театр, я встретил брата.*

Не зная специфики русских глаголов движения, но имея опыт более широкого использования глагола *идти* в родном языке, учащиеся в частотных ситуациях общения, требующих использования глаголов *пойти, ходить*, неправильно употребляют глагол *идти* и в прошедшем, и в будущем времени: «Вчера я шел в театр», «Завтра я буду идти в театр».

Ситуации общения обуславливают введение сначала частотных и употребительных глаголов, а именно: *пойти* — для передачи начала действия в будущем времени (*Завтра я пойду в театр*) и глагола *ходить* в прошедшем времени со значением «был, но сейчас там меня нет» (*Вчера я хо-*

дил в театр). Эти глаголы имеют широкую сферу реализации и дают возможность представить специфичную для русского языка передачу движения в зависимости от однонаправленности и ненаправленности действия (*ходил, пошел*), а если ввести и глагол *пришел*, то и движение на различных отрезках пути (*пошел — пришел*).

Все сказанное о необходимости учета не только системного представления глаголов движения, но и условий общения относится в равной мере к отбору и последовательности введения и других специфичных для русского языка явлений в практическом курсе.

Следует отметить, что центральной проблемой в подготовке будущих специалистов любого профиля является профессиональная направленность учебного процесса, в котором большое место занимает обучение умению общаться с людьми. Это в первую очередь относится к таким специальностям, которые связаны с профессией «человек-человек», и прежде всего с профессией учителя.

Особая роль в воспитании педагогического такта и обучении профессиональному общению принадлежит лингвистическим дисциплинам, целью и средством обучения которым является речевое общение. Именно в процессе обучения коммуникации студенты овладевают и педагогическим тактом, и культурой общения, и этикой взаимоотношений.

⁸ Золотова С. А. Очерки функционального синтаксиса. М., 1973.

HANDLUNGSORIENTIERTER UNTERRICHT

Aktualität. "Handlungsorientiertes Lernen" oder "handlungsorientiertes Unterrichten" gehört zu den Begriffen, die in den letzten zehn Jahren innerhalb der Didaktik am intensivsten diskutiert wurden. Was jedoch genau darunter zu verstehen ist, wird in der Literatur oft uneinheitlich dargestellt. Dies bestimmt die außerordentliche thematische

Ziel des Artikels ist die Festlegung der Besonderheiten des Handlungsorientierte Unterrichts in der moderne Methodik und Didaktik.

Analyse der letzten wissenschaftlichen Forschungen zeigt, dass Handlungsorientiertes Lernen von zahlreichen Sprachwissenschaftlern untersucht wurden. Das Prinzip des exemplarischen Lernens. Handlungsorientierter Unterricht hat in der Pädagogik eine lange und verzweigte Tradition mit vielfältigen Einflüssen, Richtungen, Theorien und Forschungsansätzen: von Aebli, Celestin, Diesterweg, Freinet, Killpatrick, Leontjew, Martins, Montessori, Pestalozzi, Piaget, Wygotski. Viele sich ändernde bildungspolitische und didaktische Diskussionen lehnen heute eine Ansammlung von abstraktem Faktenwissen und passives konsumierendes Lernen ab und sie greifen lerntheoretische Konzepte auf, die sich auf handlungsorientiertes Lernen stützen Drecke 1986, Becker 1995, Schlemminger 2000; Wiecke 2007, Schmiedjell 2009.

Handlungsorientiert ist in seiner einfachsten Definition als "Orientierung im Handeln": Lernenden sollen aktiv lernen und nicht nur passive Empfänger von Informationen sein. Handlungsorientierter Unterricht ist ein ganzheitlicher und studierendorientierter Unterricht, in dem die zwischen Lehrer und den Studierenden vereinbarten Handlungsprodukte die Organisation des Unterrichtsprozesses leiten, so dass Kopf- und Handarbeit der Studenten in ein ausgewogenes Verhältnis gebracht werden. [5]. Handlungsorientierung verknüpft Wahrnehmen, Denken und Handeln, ermöglicht somit ein Wechselspiel zwischen praktischem Tun, konkreten Erfahrungen und Reflexion [6]. Handlungsorientierter Unterricht ist mit einem Unterrichtskonzept verbunden, das den Lernenden einen handelnden Umgang mit den Lerngegenständen und – inhalten des Unterrichts ermöglichen soll [2]. Wer mit Sprache etwas tut, also handelt, der erfährt Sprache viel direkter und unmittelbarer (...) Für den Spracherwerb gilt allgemein, dass er wirksamer ist, wenn er an konkrete Erfahrungen der Wirklichkeit, an das Anschauliche gebunden ist [4]. Im handlungsorientierten Unterricht sollen Lernende und Lehrende zusammen etwas machen, was zu konkreten Ergebnissen führt, wobei das gemeinsame Handeln den Lernprozess ausmacht. Handlungsorientierter Unterricht ist ein schüleraktiver Unterricht, der ganzheitlich abläuft, also Kopf und Hand, Denken und Tun berücksichtigt. Wikipedia spricht von "planvollen Lernaktivitäten", die praktisch-konstruktives Handeln, zielorientiertes Handeln, spielerisches Handeln, dramaturgisches Handeln umfassen" (...) Handlungsorientierung verzichtet auf das Prinzip der inhaltlichen Vollständigkeit eines Themenkanons [3, s. 23]

Also, Handlungsorientierter Unterricht ist der Ausdruck für ein didaktisches Prinzip in der Pädagogik. Ziel des handlungsorientierten Unterrichts ist es, die Lernenden aktiv in die Bewältigung vollständiger Handlungen einzubinden und sie somit zu einer mündigen Handlungsfähigkeit heranzuführen. Diese Handlungskompetenz zeichnet sich aus durch die Fähigkeit zu kritischem, reflektiertem, verantwortungsbewusstem und selbständigem Denken und Handeln, zu Teamfähigkeit, Kommunikation, Mobilität und Flexibilität sowie zu selbstorganisiertem Lernen. Es ist interessant, dass dabei „Kopf, Herz und Hand“ sein sollen.

Zu den Elementen des handlungsorientierten Unterrichts gehören: das Ausmaß des aktuellen Bezugs zur Praxis; die Komplexität der Aufgabenstellungen; die Möglichkeit, Probleme aus verschiedenen Perspektiven zu beleuchten; die Auswahl der Methoden (z.B. Zusammenarbeit in Kleingruppen); die anwendungsorientierte Prüfung des Gelernten (keine reine Wissensabfrage, sondern Verständnisfragen); das Interesse der Teilnehmer für den Lernstoff zu wecken und auf der Reflektionen anzustoßen.

Wir konzentrieren uns im folgendem auf die Merkmale des handlungsorientierten Unterrichts:

i. Schülerorientierter Unterricht: der Unterricht knüpft an persönliche Erfahrungen, individuelle (Lernvoraussetzungen und Interessen der Lernenden an, bezieht ihre Wünsche und Bedürfnisse in einem hohen Maße ein, orientiert sich an ihren Zwecken und Zielen (Wofür/wozu lerne ich Deutsch?).

2. Schüleraktive Unterrichtsorganisation, Planung, Erarbeitung und Auswertung des Unterrichts unter Einbezug der Lernenden: Unterricht soll aktives Handeln ermöglichen: etwas selbst entdecken (z.B. Grammatikstrukturen), selbständig Wissen aneignen (z.B. recherchieren), eigenständiges Lösen von Problemen, Entscheidungen treffen, in Handlungen (Neues) erproben u.ä. Zusammenarbeit mit Anderen, eigene und fremde Arbeit einzeln oder im Team einzuschätzen.

3. Aufgaben aus dem Leben und für das Leben: Lernbereiche werden aus dem Leben in Ausschnitten in den Unterricht geholt, sodass Lernende Anreiz und Gelegenheit bekommen, im so repräsentierten "Leben" mögliche Aufgaben für sich zu entdecken, zu formulieren und ihnen nachzugehen (z. B. lebensgeschichtliches Schreiben); die Schule öffnet sich nach außen (Internet-Recherchen, Besichtigungen, Experten befragen, E-mail-Projekte und – Kontakte, Firmenkontakte usw.).

4. Ganzheitlichkeit: die Gesamtpersönlichkeit wird einbezogen: das Lernen geschieht mit Kopf, Herz, Hand und allen Sinnen. Lernen hat also kognitive, emotionale und praktische Dimensionen; dem sollen auch die Arbeitsmethoden/-formen entsprechen. Die Lerninhalte sollen in ihren Bezügen zu anderen Lernbereichen

bearbeitet werden (Schule öffnet sich nach innen), ein Thema aus der komplexen Wirklichkeit wird von verschiedenen Seiten (fächerübergreifend) her beleuchtet (=Lernfelder, Lernmodule).

5. Erarbeitung von Handlungsergebnissen, produktorientierter Unterricht: Im Mittelpunkt soll ein verwertbares Ergebnis stehen, ein Handlungsprodukt, das gemeinsam vereinbart wird; dieses Produkt hat einen Gebrauchswert, es wird anderen vorgestellt und es wird ausgewertet: von Rückmeldungen und Reflexion von Spielsituationen (z.B. Fallstudien mit sozialem Lernen) über Aktionen und Vorfürhungen (z.B. Szenenspiel, Tanz- o. Theateraufführung) zu vorzeigbaren Gegenständen (z.B. Dokumentation von Projekten als Plakat-Ausstellung, Plakat, Webseite, PowerPoint, Comic, Lernspiel, Kurs-Zeitung, Foto- oder Bild-Dokumentation usw.).

6. Prozessorientiertes Lernen: die Lernenden verknüpfen vorhandene Kenntnisse mit neuen Inhalten und "konstruieren" so ihr individuelles Wissen (konstruktivistische Didaktik). Das gemeinsame Tun steht im Vordergrund des Lernprozesses. Die Lernenden bauen fachliche, methodische und soziale Kompetenzen auf, die sie später bei der Berufsausübung benötigen ("learning by doing"). Im Unterricht sollen dazu individuelle Lernstrategien entwickelt und gefördert werden.

7. Teamentwicklung und Sozialkompetenz: Bereitschaft und Fähigkeit zur konstruktiven Teamarbeit (Übungen, Gesprächsformen, Rollen- und Regelerklärungen); Kommunikationsbereitschaft und – Fähigkeit; Verständnis für andere Kulturen entwickeln, sich in andere hineinversetzen können. Projektunterricht, Fallstudien, Planspiele, Rollen- und Szenenspiele – überwiegend in ParTeilnehmerer oder Gruppenarbeit – verstärken Sozialkompetenz.

8. Fachkompetenz und Methodenkompetenz: Fachkompetenz bedeutet einen berufsbezogenen Wortschatz zu beherrschen, Allgemeinwissen in der Fremdsprache ausdrücken zu können u.ä.; zu den methodischen Kompetenzen gehören der Umgang mit Hilfsmitteln beim Spracherwerb, kompensatorische Strategien, das Wissen um das eigene Lernen und den Lernfortschritt in der Fremdsprache.

9. Veränderte Rolle der Lehrenden: im handlungsorientierten Unterricht werden Lehrende entlastet von der Rolle des reinen Wissensvermittlers: der Schwerpunkt liegt in der fachlichen und methodischen Beratung und Unterstützung sowie in der Begleitung des selbständigen Lernens [1].

Zusammenfassend möchte ich noch sagen, dass das Lernen durch Handeln und Tun effektiver erfolgt. Im Rahmen eines handlungsorientierten und schülerzentrierten Unterrichts sollten die Schüler Gelegenheiten haben, mit der Sprache zu spielen und zu experimentieren. Die neuen Medien sollten im Unterricht einen Platz haben. Sie haben ein hohes didaktisches Potential und können das jeweilige Lehrwerk sinnvoll ergänzen und zur abwechslungsreichen und effektiven Unterrichtsgestaltung beitragen.

Literatur:

1. Beketova Olena Viktorivna. Handlungsorientierter Unterricht / O.V. Beketova // Studia Linguistica. Вип. 4, 2010. – С. 72–74.
2. Gudjons H. Handlungsorientiertes Lehren und Lernen: Schüleraktivierung. Selbsttätigkeit. Projektarbeit / Herbert Gudjons. – Bad Heilbrunn: Klinkhardt, 2008, 166 s.
3. Handlungsorientierter Unterricht [Elektronний ресурс]. – Режим доступу: http://wiki.bildungserver.de/index.php/Handlungsorientiert_Unterricht.
4. Hölscher P., Piepho H.E. u.a. Handlungsorientierter Unterricht mit Lernszenarien. Kernfragen zum Spracherwerb / Petra Hölscher, H.E. Piepho. – Finken, 2003, 24 s.
5. Meyer H. Unterrichtsmethoden. Band II Praxisband / Hilbert Meyer. – Skriptor, 1987, 235 s.
6. Wöll G. Handeln, Lernen durch Erfahrung. Handlungsorientierung und Projektunterricht. Grundlagen der Schulpädagogik / Gerhard Wöll. – Band 23. – D: Baltmannsweiler, 1998, 246 s.

Умарова О.С., Уразкулова А.А.
(Самарқанд, Узбекистан)

КОММУНИКАТИВНАЯ ФУНКЦИЯ МЕЖДОМЕТНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РЕЧИ

Одной из ведущих тенденций современного языкознания является детальная разработка проблем человеческого фактора в речевой деятельности. Главное предназначение языка-это осуществление коммуникативной функции, а именно накопление и передача знаний, сведений, информации. Роль коммуникативной функции в процессе создания языка огромна. Можно без преувеличения сказать, что система материальных средств языка, начиная от фонемы и её конкретных реальных манифестацией и кончая сложными синтаксическими конструкциями возникла и сформировалась в процессе употребления языка как средства общения. Многие специфические особенности языка, как-то: наличие специальных дейкстических и экспрессивных средств, средства локальной ориентации, различных средств связи между предложениями можно объяснить только исходя из нужд функции общения.

Вышеотмеченную функцию изучает коммуникативная лингвистика, теория речевой коммуникации. Всё единицы языка в том числе фразеологические единицы (ФЕ) обусловлены с точки зрения функциональной реализации, происхождения и деривационного развития коммуникативной предназначенности.

Узкий объект научного анализа, например, изучение конкретного разряда ФЕ, скажем междометных

фразеологічних одиниць (МФЕ) забезпечує достатньо чітку гомогенність мовного матеріалу. Це дозволяє досягти високої ступеня адекватності при його інтерпретації. В першу чергу цілесообразно проводити аналіз комунікативних характеристик, обраних для системного вивчення ФЕ. А це означає, що лінгвістичному розгляду підлягають такі їх вільні властивості, як змістові (семантичні), структурні, стилістико-функціональні. Тем самим найбільш можливою буде отримати інтегральне ціле, інформуюче в об'ємі аналізованого розряду мовних одиниць (наприклад МФЕ), об визначеній специфіці формування і передачі знань, комунікативній інтонації, прагматичній реалізації. Розуміється, головним в подібному дослідженні повинно бути вивчення семантики, яка обумовлює комунікативну сутність мови і окремих мовних явищ. Іншими словами, комунікативне призначення конкретного розряду ФЕ випливає з їх змістової характеристики. Далі привертаються і показники структурно-формальні. Вони стабілізуються в процесі функціональної реалізації, в результаті чого мовна одиниця виконує відповідну синтаксическу роль в реченні.

Метою даної статті є вивчення функції МФЕ в комунікативному аспекті. МФЕ займає важливе місце в системі вираження категорії модальності. Зокрема МФЕ передають різні відтінки суб'єктивної модальності, відкриваючи відношення мовця до повідомлення і оцінюючи по широкому спектру явищ об'єктивної дійсності. Це всілякі суб'єктивно-модальні, експресивні, емоційно-оцінні значення, а також значення високої ступеня признака, інтенсивності його прояву.

Функція МФЕ полягає в передачі емоцій, почуттів, волевищів людини. Емоційність розмовної мови обумовлює виникнення і активне функціонування МФЕ в мові, в процесі комунікації. Без наявності МФЕ в мові, вона була б бідною, безбарвною, неповноцінною. Наприклад, англ. МФЕ *By the lord Harry! Чорт візьми! (Lord Harry! - шутливе вираження прізвиська дьявола)* – виражає негодування, роздратування; англ. МФЕ *Hear, Hear!* правильно, правильно! виражає згоду з мовцем; англ. МФЕ *Come, Come!* ну-ну!, повністю!, да що ви!, право ж! – виражає наказ, поощрення або неохвалення.

Природа МФЕ полягає в тому, що в результаті експресивного переосмислення міжметні ФЕ перетворюються в загальні виражачі емоцій і волевищів, а іноді і того і іншого разом, і втрачають свої первісні значення, т.е. значення подібних міжметних образів є немотивованими.

Комунікативна функція МФЕ полягає в тому, що необхідно виявити в першу чергу, семантичне значення даної фразеологічної одиниці. При цьому особливу увагу необхідно приділяти коннотації їх значення, оцінних відношень до висказуваного. Коннотативні характеристики виділяються у МФЕ і при виникненні в мові, і при функціональній реалізації. І першорядну роль в МФЕ грають експресія, емоції, оцінки, складна гамма відношень до світу об'єктивних явищ, до предмету мови.

Що стосується окремих розрядів МФЕ, то очевидна залежність їх функціональної реалізації від характеру мовної ситуації використання. Тип ситуації впливає на тип контексту, а тип контексту передбачає вибір того або іншого значення мовної одиниці. До того ж по емоційній напруженості мовні ситуації можуть сильно відрізнятися між собою. В одних з них емоційна напруженість незрівнянно зростає в силу особливо інтенсивної емоційної реакції суб'єкта на реальність, з якою він стикається. Дослідження показують, що в ситуаціях підвищеної емоційної напруженості в більшості випадків зазвичай відзначається функціонування в мові МФЕ, і причеи в різних випадках передає прямо протилежне значення. Так, англ. МФЕ *oh, my God! Боже мій! Боже правий!* В одній ситуації передає позитивні емоції, в іншій негативні.

Розмовна мова є напруженою, інтенсивною, емоційною, а для вираження цих почуттів, емоцій, волевищів людини і використовуються міжметні фразеологічні одиниці.

МФЕ можуть виконувати функцію доброжелання, зложелання. Вони відрізняються різноманітністю різних семантичних підгруп.

1. МФЕ – привітання і прощання: *Good day!* Добрий день!
2. МФЕ – добрі побажання: *Success to your efforts!* Желю успіху во всіх починаннях!
3. МФЕ, означаючі восторг, захоплення, здивування: *Bully for you!* Молодець!, Браво!;
4. МФЕ, які використовуються в функції звернення до когось. *My little man!* Мій малюк!
5. МФЕ, означаючі різного роду привітання: *Merry Christmas!* Щасливого Різдва!

МФЕ – зложелання відрізняються багатством образних і модально-оцінних характеристик, ускладнених зазвичай відтінками грубості, презирства, злоби, ненависті, нищівності.

1. МФЕ, передаючі в грубій формі наказ когось удалитися: *Go lay an egg!* Убирайся! Це і ругателство типу: *Damn him!* Чорт з ним!
2. МФЕ, негативно і в грубій формі характеризуючі адресата побажання погибелі, несчасть, шкоди хворобами: *Damn your eyes!* Будьте ви прокляті!
3. МФЕ – загрози *You will catch it!* Буде тобі на орехи!

Матеріалом подальшого дослідження можуть бути МФЕ – заклики розряду міжметної

фразеології, отличающаяся многообразием функций, присущих директивным высказываниям. В зависимости от наличия общей семантической доминанты возможно выделить и другие подгруппы МФЕ, которые могут выполнять определенные коммуникативные функции в речи.

Литература:

1. А.В. Кунин. Курс фразеологии современного английского языка. М.: Высшая школа. 1966. 366 с.
2. Г.В. Колшанский. Контекстная семантика М.: Наука. 1990. 149 с.
3. А.В. Кунин. Англо-русский фразеологический словарь. Изд. 3-я. испр., в двух томах. М.: 1997. т I – 738 с.; т II – 739 -1264 с.

Луиза Халилова
(Карши, Узбекистан)

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ СИНТАКСИСА ПРОСТОГО И СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ВУЗЕ

Сегодня синтаксис является одним из разделов учебного вузовского курса современного русского языка. В лингвистической науке подробно этим разделом занимались многие учёные, среди которых Белошапкова В.А. Она так определяет понятие синтаксиса: «...синтаксис изучает, с одной стороны, правила связывания слов и форм слов, а с другой стороны, те единства, в составе которых эти правила реализуются.» Синтаксис рассматривается «как высший грамматический уровень системы языка, стоящий над морфологическим».

В. В. Виноградов писал: «Морфология и синтаксис тесно связаны друг с другом, хотя и представляют собой разные уровни языковой системы. Морфология и синтаксис по традиции объединяются в грамматику. «Нет ничего в морфологии, чего нет или прежде не было в синтаксисе...» И далее: «Морфологические формы — это отстоявшиеся синтаксические формы». Связь морфологии и синтаксиса обусловила одну из лингвометодических идей школьной практики — изучение морфологии на синтаксической основе, а при изучении синтаксиса — особое внимание уделять к морфологическим и лексико-морфологическим свойствам синтаксических единиц. Необходимо понять то, что изучение любой темы по синтаксису будет усваиваться через морфологию. Данная проблема рассматривалась нами в процессе изучения синтаксиса ПП и СП на 4 курсе.

Современная синтаксическая наука выделяет минимум три аспекта: формальный, коммуникативный и семантический. И в простом и в сложном предложении компоненты, его организующие, вступают в определённые структурно-смысловые отношения между собой. Главной единицей считается простое предложение, так как сложное предложение - это соединение двух и более простых предложений. Поэтому необходимо выявить структурно-семантическую модель простого предложения: по цели высказывания, по эмоциональной окраске, по характеру предикативности, по структуре.

В частности, при изучении ССП важно отметить то, что это такой тип сложного предложения, в которых простые предложения равноправны и равнозначны и связаны между собой сочинительными союзами. Усвоение данной темы пойдёт через сочинительные союзы (соединительные, разделительные, противительные). *Ср. Сквозь серый камень вода сочилась, и было душно в ущелье темном, и пахло гнилью.*

Сложноподчиненное предложение включает главное и придаточное (зависимое) предложение, которые связаны между собой подчинительными союзами или союзными словами. *Ср. Дом, в котором я живу, большой и уютный.* Необходимо различать союз (служебная часть речи: подчинительные союзы) и союзные слова (знаменательные части речи: относительные местоимения, наречия). Здесь важна классификация спп: спп определительного типа, дополнительного типа и спп обстоятельственного типа.

Рассматривая бессоюзное сложное предложение, необходимо обратить внимание на то, что здесь простые предложения объединены между собой интонацией, которая на письме выделяется следующими знаками препинания: запятой, точкой с запятой, двоеточием и тире. *Ср. Небо очистилось, замелькали звезды*

Простое и сложное предложение представляют собой цельные, объединённые грамматически, по смыслу и интонационно, коммуникативные единицы. И в простом и в сложном предложении компоненты, его организующие, вступают в определённые структурно-смысловые отношения между собой.

Современные методики преподавания синтаксиса простого и сложного предложения огромное значение имеет целый ряд факторов, в том числе теоретический аспект и практический аспект. Теоретический аспект осуществляется в разрезе традиционной грамматики (синтаксис ПП, СП на морфологической основе) и функциональной грамматики (синтаксис ПП и СП на лексико-морфологической и словообразовательной основе). Практический аспект изучения ПП и СП - это поиск инновационных методов и форм организации учебной деятельности. Основными инновационными методами в изучении ПП и СП являются: методы проблемного и проектного обучения, моделирования, исследовательские методы, модульное обучение, игровые технологии, метод мозгового штурма, метод кейс-стади, метод творческих заданий, методы активного обучения, контекстного обучения и обучения на основе опыта.

В настоящее время необходимо запомнить то, что основой любых технологий и методов является прежде всего глубокое теоретическое восприятие темы. Именно оно отражает эффективность протекания образовательного процесса, характеризует степень достижения цели.

Литература:

1. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка // Учебник / Электронное издание. – М.: Центр дистанционного образования МГУП, 2002. – 432 с.
2. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Справочник по русскому языку. Словарь лингвистических терминов. – М.: Оникс, 2006. – 623 с.
3. Скобликова Е. С. Современный русский язык. Синтаксис простого предложения (теоретический курс). Учебное пособие. – М.: Флинта, Наука, 2006. – 320 с.
4. Текучев А.В., Методика русского языка в средней школе, М., 1980 год.

Ігор Ціко
(Слов'янськ, Україна)

ФІЛОСОФСЬКІ, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ СВІТОВОЇ КЛАСИКИ В ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ

Питання якості читання та сприймання інонаціональних творів перебувають у полі зору світової наукової думки протягом тривалого часу. На початку XXI столітті основні пріоритети освітнього простору також зосереджені на проблемі полікультурного розвитку особистості, що немислимий без «об'єктивних уявлень про етнокультурне різноманіття світу» (Л. Перетяга) [12, с. 6]. Як доводить наука, такі уявлення найефективніше формуються шляхом залучення до кращих надбань літератури народів світу. Цей процес ми розглядаємо у світлі формування етнокультурної компетентності школярів під час вивчення зарубіжної літератури. Спираючись на досвід попередніх наукових пошуків (А. Афанасьєва, О. Бабунова, Т. Дятленко, Ж. Клименко, Г. Лозко, Л. Маєвська, Т. Поштарьова, О. Семенов, В. Уліщенко, Т. Фогель та ін.), під поняттям «**етнокультурна компетентність**» розуміємо *систему знань, умінь та ціннісно-світоглядних орієнтацій, яка відображає уявлення учнів про національні культури свого та інших народів, країн, їх традицій, символи та інші духовні й матеріальні надбання*.

Окремої уваги заслуговують філософські дослідження, які стосуються проблеми пізнання інакшої культури. Так, М. Бахтін визначає явища культури та мови невіддільними одне від одного [2, с. 123]. Для осмислення ролі сформованості етнокультурної компетентності в процесі вивчення інокультурного літературного твору важливими є ряд позицій ученого. Перша стосується чужорідності культури, факту непримиренного до неї ставлення. Подолання цієї ворожості – перший крок для її розуміння [3, с. 409]. Друга позиція увиразнює питання заглиблення в інакшу культуру. На думку М. Бахтіна, для кращого розуміння чужої культури недостатньо лише погляду на цю культуру «її ж очима», що не спроможне нести «нічого нового» [3, с. 456]. Важливим тут є «творче розуміння» того, що пізнається – поза часом, простором і самою культурою. «Чужа культура тільки в очах іншої культури розкриває себе повніше та глибше» – підкреслює вчений і далі розкриває суть самого «діалогу культур» – «Ми ставимо чужій культурі нові питання, які вона сама собі не ставила..., і чужа культура відповідає нам, відкриваючи...нові свої сторони, нові смислові глибини» [3, с. 457]. Нарешті, останнє (третє) положення філософа впливає з попередніх – у ситуації пограниччя культур («діалогічній зустрічі» – М. Бахтін) кожна з них зберігає свою єдність та відкрити цілісність, і разом з тим взаємозбагачуються [3, с. 714].

У контексті зазначеного російський філософ-культуролог і літературознавець ХХ ст. Г. Гачев наголошує на вихованні усвідомлення щодо рівності всіх культур, «як інструментів світового оркестру», кожен з яких «незамінний у своїй ролі та якості» [6, с. 7]. Такий підхід потребує якомога глибшого проникнення у своєрідність побуту, звичаєвості, мовної картини світу іншого народу розширює спектри пізнання власної національної ідентичності через зіставлення культур [6, с. 8].

У світлі проблеми формування етнокультурної компетентності школярів засобами літературної освіти ми розвиватимемо ідеї Г. Гачева, обґрунтовуючи позицію, що художньо-естетична вартість творів зарубіжної літератури, їх соціально-особистісна значущість для учня-читача полягає, *по-перше*, у тому, що тут кожне з інокультурних явищ рівноцінне ріднокультурному власне своєю несхожістю на нього; *по-друге*, якомога глибше проникнення у своєрідність побуту, звичаєвості, мовної картини світу іншого народу не тільки розширює спектри пізнання власної національної ідентичності, а й формує почуття національної гідності; і, *по-третьє*, вивчення творів інших народів сприяє вихованню поваги до чужих етнокультур.

Особливу увагу варто приділити літературознавчій думці, яка увиразнює найбільш істотні аспекти досліджуваної нами проблеми.

Так, слідуючи за науковою позицією видатного українського вченого І. Франка, викладеною в трактаті «Із секретів поетичної творчості», підкреслимо важливість естетичного впливу художнього слова на розвиток особистості школяра як читача. Учений-філолог і мислитель визначає такі вияви творчої особистості письменника, що зрештою складають основу («об'яви душевного життя» – І. Ф.), як *пам'ять* (здатність відтворення давніх вражень, імпульсів), *свідомість* (можливість відчуття вражень, імпульсів, «як

щось окреме» від внутрішнього «я»), *чуття* (готовність до реагування на зовнішні та внутрішні імпульси), *фантазію* (здатність до комбінування і перетворення образів, збережених в пам'яті), *волю* (реалізація фізичних чи духовних сил у творчості) [14, с. 77-78]. Ці вияви, слідуючи за позицією сучасного вітчизняного літературознавця Г. Ключека, можемо також розглядати й у контексті рецептивного мислення читача як носія певних національно-культурних цінностей, у свідомості якого відтворення тексту певною мірою позначене «індивідуальним досвідом, специфікою внутрішнього світу» [9, с. 15].

Не менш цінними видаються висновки сучасного українського вченого-літературознавця П. Білоуса, який виділяє такі загальні рівні інтерпретації літературного твору, як репродуктивний, декодувальний, рефлексивно-асоціативний [4, с. 301-308]. Так, у контексті формування етнокультурної компетентності учнів **репродуктивний (відтворювальний) рівень інтерпретації** інокультурного літературного твору передбачатиме елементи переказування («індивідуального відтворення») та описової реконструкції етнокультурних компонентів (більшою мірою експліцитних – тих, які «на поверхні»), що так чи інакше опиняються в полі зору дитини під час прочитання зображених автором подій, світу природи, змалювання інтер'єру, ритуалів і обрядових дійств, портрета (зовнішнього і внутрішнього), вчинків персонажів тощо. При цьому «деякі елементи можуть випадати, бути спрощені, акцентовані, переставлятися з певною мірою, оцінені» [4, с. 302]. **Декодувальний рівень інтерпретації** дозволить розпізнавати й тлумачити образи інокультурного літературного твору, разом з тим виявляючи й означаючи імпліцитні етнокультурні компоненти за рахунок відпрацьованої інформації та фонових відомостей етнокультурного змісту, що дозволяють повніше зрозуміти національно-культурну природу зображуваних явищ. Власне, процес декодування образів у юного читача значною мірою спиратиметься й на систему рідно-національних культурних цінностей та світоглядного мислення. Це, у свою чергу, сприятиме якісній реалізації **рефлексивно-асоціативного рівня інтерпретації**. Останній полягає, на нашу думку, в усвідомленні школярем власної національної ідентичності у порівнянні з літературним героєм як носієм іншої національної культури, моделюванням ситуації «асоціативної етноідентифікації» з персонажем за умов емпатійного ставлення до нього.

Оскільки процес формування етнокультурної компетентності учнів ми розглядаємо на матеріалі вивчення творів зарубіжної літератури, вважаємо за потрібне окреслити питання у світлі перекладознавчої наукової думки.

Ще видатний український учений-мовознавець XIX ст. О. Потебня зазначав, що елементи перекладацької діяльності в школі за умов доброго володіння рідною мовою «виявляються могутнім засобом зміцнення учнів у дусі» рідного слова й «самостійної творчості» цією мовою [13]. Сучасний український учений-філософ К. Мальцева поняття «переклад» визначає як «готовність (тимчасово) увійти в іншу культуру, не озвучене освідчення у відкритості, що передбачає повагу до ... іншої культурної традиції (сприйняття її як рівної своїй, але видозміненої)» [11, с. 109]. А вітчизняні вчені-перекладознавці Т. Кияк, А. Науменко і О. Огуй, окреслюючи питання національного забарвлення мов та проблему відповідностей і розбіжностей між ними, наголошують, що переклад повинен справляти на свого читача (слухача) такий самий вплив, як і оригінал на власного [8, с. 42].

Сучасний російський дослідник А. Азов, розглядаючи історію розвитку світової та вітчизняної (СРСР, російської) перекладознавчої думки, аналізуючи праці відомих теоретиків і практиків перекладу (Л. Венуті, Й. Гете, І. Кашкін, Є. Ланн, А. Федоров, Г. Шенгелі та ін.), слідуючи за позицією свого співвітчизника М. Гаспарова, вказує на постійну (одвічну) полеміку у підходах до стратегії художнього перекладу: одні митці-інтерпретатори орієнтуються на оригінал автора (з його мовою і культурою, стилістичними особливостями), інші – на читача (з його мовою, культурою та смаками). Тобто, художній переклад (його варіанти) як твір-ретранслятор однієї національно-культурної традиції для читача іншої, балансує між «двома мовами», «двома культурами», «двома літературними традиціями» [1, с. 12-13], виявляючи у підсумку ступінь наблизеності / віддаленості відносно автохтонного тексту й першокультури у варіаціях від точного до вільного перекладу.

А сам М. Гаспаров у відомій статті «Брюсов і буквализм» (1971) ставить питання: «а чи потрібно ... «пересаджувати» читача зі звичного світу своєї культури в незвичний світ чужої...», таким чином визначаючись, який же переклад «більше потрібний», – той, що наближає читача до оригіналу (буквальний, точний), чи, навпаки, оригінал до читача (вільний)? І дає однозначну відповідь, що потрібна «не «золота середина» між ними, а саме обидва типи перекладу **одночасно й на однакових правах**» (виділення наше – *І. Ц.*) [5, с. 108]. Отже, для нашого дослідження, надзвичайно важливі бачення російських учених А. Азова і М. Гаспарова з огляду на те, що зорієнтовують на застосування елементів порівняльного (зіставного) вивчення на уроках зарубіжної літератури в школі варіантів художнього перекладу, які з одного боку, більш виразно представляють національну культуру автора (письменника), з іншого – читача (перекладача), а не стирають грані міжнаціонального діалогу (діалогу етнокультур) на основі опрацювання національно «нейтрального» перекладного тексту. Схематично це можна подати у такому вигляді (див. схему 1).

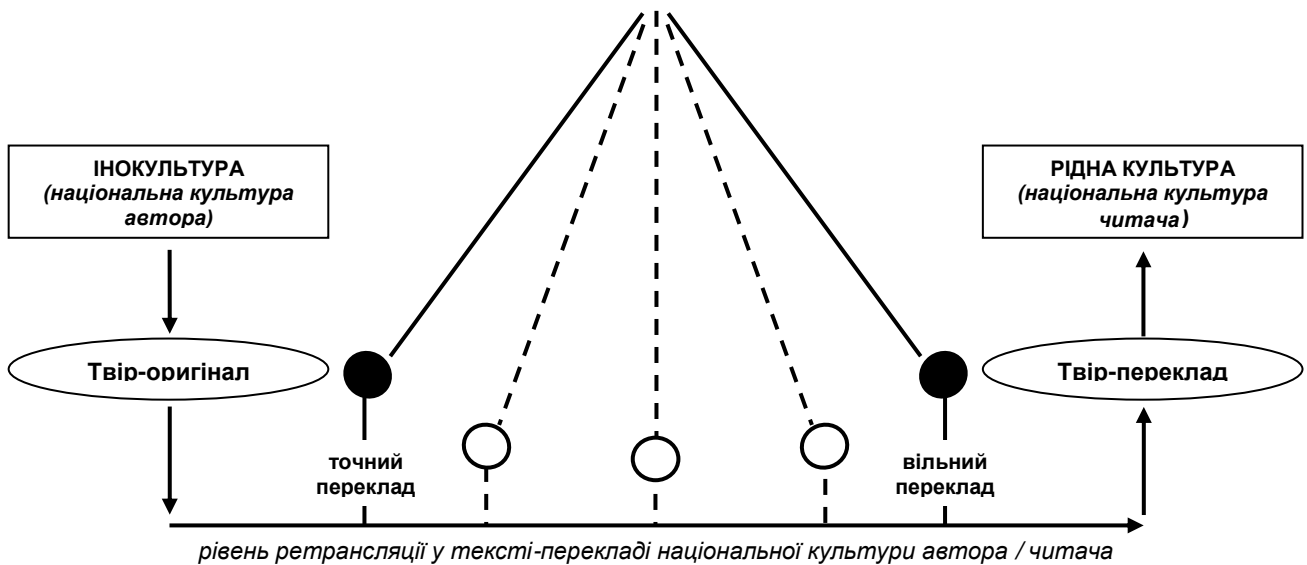

Схема 1. Варіанти художнього перекладу як репрезентації національної культури автора і читача (за А. Азовим та М. Гаспаровим)

Не менш важливою для нас є наукова позиція сучасного вітчизняного вченого-перекладознавця М. Лановик, яка в докторській дисертації «Проблеми художнього перекладу як предмет літературознавчої рефлексії» (Т., 2006) визначає, що «художній переклад стає діалогом світоглядів, систем світу, трансформацією думки з **одного національного поля в інше**» (виділення наше – *І. Ц.*) [10, с. 118]. На переконання науковця, сучасна теорія перекладу «обґрунтовує тезу про поєднання в перекладі окремих національних рис першотвору з рисами, притаманними національній культурі перекладача [там само], а сам художній переклад стає основою діалогу між національними літературами, виявляючи багатство й неповторність кожної з них [10, с. 119-120].

Схожу думку має відомий український учений-мовознавець І. Ющук. Ще в статті «Поліваріантність художнього перекладу» (1992) він підкреслив, що будь-який варіант перекладу, який засобами іншої мови повністю відтворює думки, образи й настрої оригіналу, й приблизно так само впливає на читача-інофона, буде «однаково точним, рівноцінним, правильним» [16, с. 88].

Провідний український учений-перекладознавець сучасності Р. Зорівчак однією зі специфічних рис художнього перекладу називає, перш за все, його націєтворчу функцію [335]. Окрім Р. Зорівчак, на націєтворчій ролі художнього перекладу для становлення української літератури зокрема та культури в цілому також наголошують відомі вчені М. Стріха, О. Чередниченко та ін. Зокрема, О. Чередниченко справедливо зазначив, що в сучасному світі, коли «існує небезпека розчинення національних спільнот у глобальному суспільстві цілковитої втрати ними культурної ідентичності... **переклад виступає як охоронець власної мови та культури і працює на їх розвиток**» (виділення наше – *І. Ц.*) [7, с. 170].

Отже, огляд філософських, літературознавчих та перекладознавчих праць в аспекті досліджуваної проблеми дає підстави стверджувати, що твори зарубіжної (інокультурної) літератури перед учнем-читачем розкривають етнокультурне розмаїття світу, сприяють кращому пізнанню своєї національної ідентичності, усвідомленню цінностей рідно-національного в порівнянні та зіставленні з інонаціональним. Формування етнокультурної компетентності школярів у процесі вивчення кращих зразків світової класики має бути спрямоване й на краще усвідомлення ними своєї українськості.

Література:

1. Азов А. Г. Поверженные буквалисты: Из истории художественного перевода в СССР в 1920 – 1960-е годы. [Текст] / А. Г. Азов; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2013. – 304 с.
2. Бахтин М. М. Собрание сочинений. Т. 3: Теория романа (1930 – 1961 гг.) [Текст] / М. М. Бахтин. – М.: Языки славянских культур, 2012. – 880 с.
3. Бахтин М. М. Собрание сочинений. Т. 6: «Проблемы поэтики Достоевского». Работы 1960-1970 гг. [Текст] / М. М. Бахтин. – М.: Языки славянских культур, 2002. – 800 с.
4. Білоус П. В. Теорія літератури: навч. посіб. [Текст] / П. В. Білоус. – К.: Академвидав, 2013. – 328 с.
5. Гаспаров М. Л. Брюсов и буквализм (По неизданным материалам к переводу «Энеиды») [Текст] / М. Л. Гаспаров // Мастерство перевода – Сборник 8-й. – М.: Советский писатель, 1971. – С. 88-128.
6. Гачев Г. Д. Национальные образы мира: Общие вопросы. Русский. Болгарский. Киргизский. Грузинский. Армянский [Текст] / Г. Д. Гачев. – М.: Сов. писатель, 1988, 448 с.
7. Зорівчак Р. Український художній переклад як націєтворчий чинник [Текст] / Роксоляна Зорівчак // Літературна Україна. – 2005. – № 1(13 січня). – С. 7.

8. Кияк Т. Р. Перекладознавство (німецько-український напрям) : підручник [Текст] / Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 543 с.
9. Клочек Г. Трактат Івана Франка «Із секретів поетичної творчості» як предтеча української рецептивної поетики [Текст] / Г. Клочек // Наукові записки. – Випуск 69. Частина 1. – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. – С. 9-20.
10. Лановик М. Б. Проблеми художнього перекладу як предмет літературознавчої рефлексії [Текст] : дис... д-ра філол. наук: 10.01.06 / Лановик Мар'яна Богданівна ; Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Т., 2006. – 410 с.
11. Мальцева К. С. Міжкультурні дослідження і проблема міжкультурного перекладу [Текст] : дис... канд. філос. наук: 09.00.04 / К.С. Мальцева; Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К., 2002. – 172 с.
12. Перетяга Л. Є. Дидактичні умови формування полікультурної компетентності молодших школярів: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.09 / Л. Є. Перетяга; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2008. – 23 с.
13. Потебня А. А. Язык и народность [Электронный ресурс] / А. А. Потебня – Режим доступа: http://genhis.philol.msu.ru/article_158.shtml – Оглавление с экрана. – Дата обращения: 27.07.2015.
14. Франко І. Із секретів поетичної творчості [Текст] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / [ред. колеґ.: М. Бернштейн та ін.]. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 31. – С. 45–119.
15. Чередниченко О. І. Про мову і переклад [Текст] / Олександр Іванович Чередниченко. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
16. Ющук І. П. Поліваріантність адекватного перекладу [Текст] / І. П. Ющук // Українська мова як базова у вивченні іноземних мов. – К.: КДПІІМ, 1992. – С. 86-88.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Клименко Жанна Валентинівна.

Людмила Чижова
(Кременчук, Україна)

СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ СТИЛІ МОВИ

Переклад терміна – точне відтворення оригінального терміна засобами рідної мови за умов збереження єдності змісту і стилю [9; 28].

Якщо говорити про мову офіційно-ділового стилю, то треба зазначити, що сучасна мова оперує низкою вимог щодо юридичних термінів, які перекладач має брати до уваги в процесі їхнього перекладу. Так, юридичний термін має:

- відповідати правилам і нормам відповідної мови;
- бути систематичним;
- відповідати конкретній дефініції, що орієнтована на відповідну концепцію;
- бути відносно незалежним від контексту;
- бути точним;
- бути якомога лаконічнішим;
- бути спрямованим на максимальну відповідність (у рамках відповідної системи термінів);
- бути виразно нейтральним;
- бути благозвучним [5; 56].

Лінгвістична трансформація відноситься до способів перекладу, в той час як лексичні трансформації являються творчими прийомами перекладу.

Дуже часто лексичні трансформації спричиняють граматичні. У практиці перекладу приходиться часто використовувати одразу обидва типи трансформацій. Проте відмінність прийомів дозволяє роздивлятися окремо ці види трансформацій [3; 114].

Один із прийомів перекладу - **диференціація** та **конкретизація** значень. **Конкретизація** значення – це лексична трансформація, внаслідок якої слово ширшої семантики в оригіналі замінюється словом більш вузької семантики [4; 121].

Слід мати на увазі, що застосування конкретизації у перекладі лексики вимагає творчого підходу з боку перекладача. Цей прийом перекладу зазвичай використовується для перекладу юридичних термінів, що мають історичну мотивацію. Такий прийом перекладу, скоріш за все, частіше буде використовуватись при перекладі юридичної термінології у публіцистичному стилі мови, оскільки історичні терміни частіше можна зустріти в статтях газет та журналів ніж у документах офіційно-ділового стилю. Наприклад:

protectorate — *опіка, захист, Protectorate (ісм.)* — *Протекторат (воєнна диктатура Олівера Кромвелля).*

New order — *нове замовлення, новий наказ, New Order (ісм.)* — *Новий порядок – окупаційний режим гітлерівської Німеччини на захоплених нею територіях.*

partition treaty — договір між корпораціями про розподіл прибутку чи ринку, *Partition Treaty (icm.)* — договори про розподіл іспанського спадку.

Переклад за допомогою препозитивно-атрибутивного словосполучення (переклад-калька). Як зазначає В.І. Карабан, калькування (дослівний або буквальний переклад) – це такий спосіб перекладу, при якому відповідником слова вихідної мови в цільовій мові вибирається, як правило, перший за порядком відповідник у словнику [3; 34]. Калькування зазвичай використовують в тих випадках, коли дослівний переклад не призводить до буквалізму. Калькування – переклад англійського слова чи словосполучення за його частинами з наступним складанням цих частин. Такий переклад відтворює англійське слово дослівно [9; 214]. Переклад-калька зазвичай використовується при передачі значення складних слів та термінів-словосполучень, як, наприклад:

Multiple accredit – множинне акредитування; *accomplice of attempt* – співучасник у замаху; *according to law* – у відповідності до закону;

Іноді калькуються й еквіваленти цілих смислових груп. Такий прийом перекладу може використовуватись при перекладі юридичних термінів в обидва досліджувальних стилях мови: офіційно-діловому та публіцистичному.

Описовий переклад (експлікація) - передача слова за допомогою поширеного пояснення значення англійського слова [5; 214]. **Експлікація** – лексичне перетворення у вигляді введення в текст додаткової інформації з метою донести до читача перекладу того, що мовою оригіналу було б зрозуміло без жодних уточнень тільки носію мови або людині, яка володіє мовою оригіналу. Цей прийом вживається як у випадку відсутності відповідного за значення слова в рідній мові, так і при поясненні слова у словнику. Зрозуміло, що такий прийом перекладу часто використовується при перекладі юридичної термінології в публіцистичному стилі мови, оскільки тексти публіцистичного стилю мови розраховані на більш широке коло читачів ніж у документах офіційно-ділового стилю, які частіше розраховані на більш вузьке за спеціальністю коло.

Приклад:

Accrual right – право на витягнення доходу; *account* – несплачена боргова вимога; *official accusation* – офіційне звинувачення (у скоєнні злочину); *acknowledgment of will* – неофіційне признание заповідачем перед свідком, що може це підтвердити, що підпис під заповітом належить заповідачеві; *on account of whom it may concern* – за рахунок тих, кого це може стосуватись (страхова формула).

При перекладі термінів також можливим є застосування прийому генералізації. **Генералізація** вихідного значення має місце в тих випадках, коли міра інформаційної упорядкованості вихідної одиниці вища за міру упорядкованості одиниці, що відповідає їй за змістом в мові перекладу.

Оскільки застосування генералізації може призвести до певної втрати інформації, використовувати її рекомендується тільки тоді, коли вживання у перекладі відповідника слова, що перекладається, може призвести до порушення граматичних або стилістичних норм мови перекладу. **Прийом генералізації значення** – по суті це протилежний прийом конкретизації. Він заключається у заміні поняття мови початкової більш ширшим значенням мови, на яку робиться переклад. Прикладом такого прийому при перекладі юридичної термінології можна привести приклад, який надає Рецкер І.Я.: *No-Handing Bill* перекладаємо як *Законопроект про відміну страти* оскільки якщо перекласти способом калькування як *Законопроект про відміну повішання*, люди, які не знають, що в Англії іншого способу страти не було подумают, що мова йдеться саме про повішання, а інші способи страти залишаються [4; 135].

Також існує прийом перекладу, який називається **смысловим розвитком при перекладі**. Цей прийом перекладу означає відходження від прямого словникового відповідника перекладацькому слову або словосполученню. Якщо говорити про переклад юридичної термінології в офіційно-діловому стилі, в якому повинно бути все якомога точніше, а в цьому випадку мова йдеться про переклад термінології, яка має певні вимоги що до точності та однозначності значення, даний прийом перекладу не є актуальним при перекладі юридичної термінології в цьому стилі мови. Але цілком можливо, що цей прийом перекладу юридичної термінології може використовуватись при перекладі останньої у публіцистичному стилі, оскільки цей стиль використовується при написанні газетних та журнальних статей, розрахованих на більш широке коло читачів різних спеціальностей та різного соціального стану. До подібного прийому перекладу юридичної термінології можна віднести **антонімічний** переклад. Антонімічний переклад - це такий переклад коли форма слова або словосполучення замінюється на протилежну (позитивна – на негативну і навпаки), а зміст одиниці, що перекладається замінюється в основному подібним [8; 131]. Але чи навряд останній прийом можна застосувати до перекладу юридичної термінології.

Оскільки в юридичних звітах та договорах часто використовуються назви різноманітних закладів та юридичних та інших фірм, то при перекладі термінів у юридичному контексті також часто використовується такий прийом перекладу як **транскодування** (транскрипція, транслітерація) [5; 312].

Отже ми визначили основні прийоми перекладу юридичної термінології при перекладі останніх в офіційно-діловому стилі мови: генералізація, конкретизація, описовий переклад, переклад-калька, транслітерація, у деяких випадках смысловий розвиток та антонімічний переклад.

Література:

1. Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводчика. – СПб.: Союз, 2001. – 288 с.

2. Арнольд І. В. Стилистика. Современный английский язык. Учебник для ВНЗ–4-е изд., исправл. и доп. – М.: Наука, 2002. – 384 с.
3. Карабан В. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську мову – Вінниця: РТО, 2001 – 578 с.
4. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту. – К.: В-во Київського ун-ту, 1970. – 308с.
5. Комисаров В.Н. Лингвистика перевода – М.: Международные отношения, 1980 – 167с.
6. Комисаров В. Н., Рецкер Я. И., Тархов В. И. Пособие по переводу с английского языка на русский – М.: Высшая школа, 1965.– 268 с.
7. Брандес М. П., Провоторов В. І. Переводческий анализ текста. – М. : НВІ- Тезаурус, 2001. – 244 с.
8. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский. – М.: УРАО, 2002. – 207 с.
9. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов - вид. «Нова книга» 2003 р. – 160 с.
10. Винник В.О. Принципи добору реєстру термінологічних словників // Історія, стан і перспективи розбудови української термінології. – Київ: НМКВО., 1992. – С. 298 с.

Зулфия Юнусода
(Самарканд, Ўзбекистон)

АНЪАНА ВА НАВГОНӢ ДАР САФАРНОМАИ ВОЗЕӢ

Дар адабиёти аҳди маорифпарварӣ баъд аз Аҳмади Дониш дуюмин адибе, ки дар жанри сафарнома асар эҷод кардааст, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳи Бухорӣ (вафоташ соли 1894) мебошад. Сафарномаи Возеҳи Бухорӣ бо номи “Савонеҳ ул-масолик ва фаросих ул-мамолик” шўҳрат дорад. Дар байни таълифоти Возеҳ сафарномаи “Савонеҳ ул-масолик ва фаросих ул-мамолик” мақоми ҷудогона дорад. Ин асар муаллифашро ба адабиёти пешқадами давр – адабиёти маорифпарварӣ бевосита алоқаманд гардондааст. Дар адабиётшиносии тоҷик Возеҳ асосан аз рӯи ҳамин асараш адиби маорифпарвар номгӯй шуда, эҷодиёти ӯ ба таври қатъӣ ба адабиёти маорифпарварӣ мансуб карда шудааст. Ба воситаи ҳамин асар Возеҳ на танҳо дуюмин адиби сафарноманавис, балки баъди Аҳмади Дониш дуюмин нависандаи маорифпарвар дар адабиёти нимаи дуоми асри ХІХ шинохта шудааст.

Дар бораи ин асар ва муаллифи он рисолаи диссертатсияи номзадӣ ва монографияи Т. Неъматзода мавҷуд аст (1). Баъдтар муҳаққиқи адабиёти нимаи дуоми асри ХІХ Р. Ҳодизода дар тадқиқоти худ бахшида ба адабиёти давраи мазкур боби ҷудогонае ба ҳаёт ва эҷодиёти Возеҳ таҳсис намуда, осори манзуму мансур, хусусан “Савонеҳ ул-масолик”-и ӯро мавриди таҳлилу тадқиқи нисбатан муфассал қарор доданд (2). Ҳар ду муҳаққиқи номбурда Возеҳро чун адиби намоёни маорифпарвар тавсиф намуда, “Савонеҳ ул-масолик”-и ӯро ба сифати асари барҷастаи маорифпарварӣ таҳлил кардаанд. Хусусан, Р. Ҳодизода ғояи маорифпарварии асарро таъкид карда, нуктаҳои асосии онро нишон додаанд, аммо дар ҳар ду тадқиқот ба жанри асар ишора нашудааст. Мо ҳоло сафарномаи Возеҳро аз ҷиҳати хусусияти жанрӣ аз назар гузаронем.

Агар Аҳмади Дониш бо эҷоди сафарномаҳои худ, ин жанри куҳани адабиёти мумтози форс - тоҷикро бо мазмуну ғоя, сифату моҳияти нави маорифпарварӣ таҷдид намуда, онро ба ифодагари марому мақсадҳои тараққиҳоҳона, бозгӯи орзуву омили равшанфикрӣ табдил дода бошад, Возеҳ бо таълифи сафарномааш дар адабиёти нав анъанаи ин жанрро устувор гардондааст. Шубҳае нест, ки Возеҳ ҳамчун шахси бомаърифат ва пешқадам аз ақидаҳои маорифпарварии Аҳмади Дониш хабар дошт, бо сафарномаҳои ӯ, ки ҷаҳони нави мутамаддину мутараққии Аврупо (Русия)-ро ба рӯи мардуми ба ҷаҳолат мондаи Бухоро боз карда буданд, шинос шуда буд. Ӯ дар муқаддимаи асараш аз хусуси сафарномаҳои Аҳмади Дониш сухан нагуфтааст, ба онҳо ишорае ҳам накардааст. Аммо ин ҳол далели беҳабарии Возеҳ аз сафарномаҳои Аҳмади Дониш нест. Возеҳ бешубҳа, бо таассуроти сафар ва хотираҳои сарвари ҷунбиши маорифпарварии Бухоро, ки дар фикри одамони пешқадам бедорӣ ва ҷунбиш ба вучуд оварда буд, бевосита шинос буда, сафарномаи худро таҳти таъсир ва дар пайравии он таълиф кардааст. Андеша дар сари сабаб ва зарурати таълифи сафарномаи Возеҳ низ бо таъсир ва пайравии Аҳмади Дониш навишта шудани онро таъкид мекунад.

Воқеан, бо вучуди он ки ҳар сол садҳо мусалмонон, аз он ҷумла аҳли маърифату адабиёт бо ҳамон роҳи сафари Возеҳ ба ҳаҷ рафта меомаданд ва яқинан ҳамон чизҳоеро дар сафари худ меиданд, ки ӯ дидааст, касе пеш аз ин адиб таассурот ва хотираҳои сафари ҳаҷчашро ба шакли сафарномаи муфассале ба қалам наоварда буд. Ба ин иқдом Возеҳро шиносой бо сафарномаҳои Аҳмади Дониш ва таъсир гирифтани ӯ аз ин асарҳо водор намудааст. Аз таассуроти сафарномаҳои Аҳмади Дониш ба сари ӯ расидааст, ки тасвиру баёни чизҳои ба ҷашми худ дидаи ӯ дар шаҳри кишварҳои Шарқ дар роҳи сафари ҳаҷ ҳам барои ҳамватанони ӯ қобили эътибор, ачибу ғариб ва намунаи ибрат шуда метавонад.

Набояд фаромӯш кард, ки сафари ҳаҷчи Возеҳ сафари мамлакатҳои Шарқи мусалмонист, ки дар онҳо дастоварду пешрафтҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ, фаннӣю техникӣ ҳанӯз ҷандон зиёд набуданд. Ин монанди сафари Аҳмади Дониш ба Петербург ва ё саёҳатҳои нависандагонии маорифпарварии аввалҳои асри ХХ Мирзо Сирочи Бухорӣ, Саидаҳмади Аҷзии Самарқандӣ ба мамолики Аврупои ғарбӣ нест, ки

фарханги воло, ободй, тараққиёти баланди иқтисодй, пешравиҳои фаннию техникии онҳо сайёҳи бомаърифати Шарқи мусалмониро мафтун карда ва ба вачд оварда тавонад. Он чизхое, ки Аҳмади Дониш дар пойтахти Русия ва дертар Мирзо Сироч дар шаҳрҳои марказии мамолики Аврупои ғарбӣ дидаанд, ҳама ба чашми ин нависандагони маорифпарвар фавқуллода, ғайричашмдошт, дида нашуда ва баъзан афсонавӣ намудор гардида, чашми онҳоро хира карда, дилашонро ба шӯр овардааст. Ҳаёти пешрафта, муваффақиятҳои бузурги иқтисодию фарҳангӣ, фаннию техникӣ ва ободии мамлакатҳои Аврупо сайёҳони Бухорогии моро мутаассир гардондааст. Онҳо агар аз як тараф аз мушоҳидаи ин воқеияти марғуб ба вачд омада бошанд, аз тарафи дигар, аз муқоисаи он бо воқеияти Бухорои феодалӣ ва дарки пасмондагӣ харобии ватани худ ғамгин шуда, ба фикру андешаҳо фуру рафтаанд. Ба тарзи дигар гӯем, дар сафарномаҳои ин ду адиби маорифпарвар чанбаи субъективӣ пурқувват буда, муносибати муаллифониро ба воқеияти кишварҳои мутамаддини Аврупо, вачду фараҳмандии онҳоро аз комёбиҳои мардуми ин кишварҳо ва баробари ин ғамгинӣ ва ташвиши онҳоро аз харобии ватан ва нодонию пасмондагӣ ҳамватанон равшан ифода менамоянд. Дар ҳамин асос сафарномаҳои ин ду адиб аз чанбаи субъективии худ гузашта, дар баъзе мавридҳо рӯи объективию публисисти гирифтаанд.

Дар сафарномаи Возеҳ ин хусусиятҳо дида намешаванд. Дар ин асар дар нақли ёддоштҳои сафарӣ на танҳо чизҳои замонавӣ ибратбахше, ки муаллиф дар роҳи сафараш ба онҳо рӯ ба рӯ шудааст, бисёр кам ба мушоҳида мерасад, балки инчунин аз он эҳсос ҳаҷон, ҳайрату таъҷуб ва дарду изтироби публитистие, ки одатан сафарномаҳои маорифпарвариро фаро гирифтаанд, дида намешавад. Дар асари Возеҳ муносибати маорифпарваронаи ӯ ба чанде аз чизу ҳодисаҳои пешқадам ва намунавии дар баъзе шаҳру кишварҳо дидаш ифодаи худро ёфтааст.

Нақл ва тавсифи дидаҳои муаллиф аз ҳаёти кишварҳо ва халқҳои мусулмон новобаста ба тараққиёти замон ва он ҳам бе қайду шарҳҳо аз мавқеи афкори маорифпарварӣ асари Возеҳро ба сафарномаҳои маъмулии давраҳои то маорифпарварӣ бештар монанд кардааст. Зикру гузориши бетарафона ва объективии ҳуҷҷатҳои сафарӣ дар ин асар, аз ҷумла сафарномаи Носири Хусравро ба ёд меорад. Чунон ки медонем, “Сафарнома”-и Носири Хусрав низ ба баёни таассуроти сафари ҳаҷ ва мушоҳидаҳо дар роҳи он бахшида шудааст. Фақат хати сафари Носири Хусрав дигар аст.

Возеҳ баъди Носири Хусрав анъанаи дерина, вале асрҳо боз кандашудаи сафарноманависиро аз нав зинда кард. Аммо сафарномаи ӯ, агар аз як тараф давоми анъанаи сафарноманависии давраҳои пешин бошад, аз тарафи дигар дар талаби рӯи замон таълиф ёфта, афкори пешқадами даврро инъикос намудааст ва ғояҳои маорифпарвариро низ фаро гирифтааст. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки дар сафарномаи Возеҳ чун дар дигар сафарномаҳои даврони маорифпарварӣ таҷдиди ин жанр ба амал омадааст. Вале ин таҷдид, чунон ки мебинем, дар заминаи анъанаи жанр ва вобаста ба он сурат гирифтааст. Сафарномаи чадиди маорифпарваронае, ки дар ин давр дар эҷодиёти Аҳмади Дониш падид омад, дар эҷодиёти Возеҳ ба шакли омехта бо сафарномаи анъанавӣ арзи вучуд кард. Возеҳ дар доираи сафарномаи анъанавӣ, дар зимни ба қалам овардани таассуроти сафари ҳаҷ дар қатори чизҳои оддӣ муқаррарӣ ва ғароиботи ҳаёти кишварҳои Шарқи мусалмонӣ падидаҳои ҳаёти нав, навғониҳои фарҳангӣ ва илмию техниро низ дида, ба тасвир овард. Ин ҳол ба сафарномаи ӯ рӯи замонавӣ бахшидааст, муаллифи онро чун ҳамқадами замон, як нафар аҳли фазлу адаби пешқадам ва тамаддунписанди Бухорои феодалӣ шиносондааст. “Савонеҳ ул - масолик” аз ҳамин ҷиҳат бо сафарномаҳои Аҳмади Дониш ва дигар нависандагони маорифпарвар қаробат пайдо кардааст.

Аммо сафарномаи Возеҳ дар тарзи ифодаи ғояҳои маорифпарварӣ, бо усули пеш гирифтаи муаллиф дар баёни афкори тараққиҳоҳона аз сафарномаҳои Аҳмади Дониш ва дигар нависандагони маорифпарвар тамоман фарқ мекунад. Ин услуби иборат аз гузориши бетарафонаи мушоҳидаҳои сафар, тасвири объективии воқеияти зиндагии халқҳо ва кишварҳо бо забони худи чизу ҳодисаҳои мавриди мушоҳида баён кардани моҳияту ҳақиқати онҳо, гузориши хунсардонаи факту рақамҳост. Ба сафарномаи Возеҳ муносибати субъективии муаллиф ба чизу ҳодисаҳо, шарҳу эзоҳи онҳо аз мавқеи муайяни мафкуравӣ, таҳлили таҷқиқи факту рӯйдодҳо он гуна, ки дар сафарномаҳои Аҳмади Дониш мушоҳида мешавад, хос нест. Возеҳ нисбат ба чизҳои дида ва ба қалам овардаи худ, хоҳ онҳо пешқадам ва нав бошанд, хоҳ кӯҳна ва иртиҷой, гӯё лоқайд аст, ҳусни тавачҷӯ ё назари манфиашро дар бораи онҳо равшан изҳор накардааст, ба онҳо баҳо наододааст. Тарзи нигориши қайдҳои сафари ӯ ҳолисона ва бетааллуқ ба қалам овардани ҳақиқати ҳаёти халқҳо ва шаҳру кишварҳои дидаи худ будааст. Дар ин бора нависанда дар муқаддимаи асараш ишораи нозуке кардааст. Вай махсусан таъкид кардааст, ки ҳар шаҳру билосе, ки дар вақти сафараш дидааст, ҳар чизу воқеа ва аҷоибу ғароиб, ки дар он чоҳу дучор шудааст, бо “қатъи назар аз тақаллуфоту тасаннуоти мазҳабӣ ва таассуботу тасаллуфоти миллатӣ” (3, 4) фақат ба эътибори ҳақиқати воқеи онҳо ба таҳрир хоҳад овард. Ин принсипи эҷодие, ки нависанда дар таълифи сафарномаи худ ихтиёр кардааст, маънои даст кашидан аз чашмандози мафкуравӣ дар нигориши объекту ҳодисаҳои мушоҳида шуда, ҳукм накардани онҳо аз рӯи мазҳабу миллат, сарфи назар намудан аз радду қабули онҳо, мувофиқи эътиқоди динию мазҳабии худро дошт. Тибқи ин принсипи худ нависанда, масалан, ба воқеияти марбут ба зиндагии аврупоӣ, ки дар аснои сафараш ба ҳаҷ дар баъзе шаҳрҳо ба он рӯ ба рӯ шудааст, аз мавқеи маҳдуди миллии исломӣ назар карданӣ нест. Мақсади аслии вай ба таҳрир овардани ҳақиқати воқеи ҳаёти шаҳру кишварҳо ва қавму миллатҳост. Ин принсипи эҷодии ӯ на танҳо ба талаботи жанри сафарнома мувофиқ аст, балки озодии нависандаи давраи нави фарорасидаистодаро аз қайди тааллуқоти динию мазҳабии асримиёнагӣ нишон медиҳад. Майлу рағбати томи Возеҳ ба

хақиқатнигорӣ ва вуқӯъгӯй як падидаи намоёни реализми маорифпарварӣ аст, ки мавқеи худро чун методи эҷодӣ дар адабиёти нимаи дууми асри Х1Х торафт устувор мегардонд.

Возеҳ дар сафарномаи худ чун нависандаи вуқӯъгӯй (реалист) амал кардааст. Вуқӯъгӯии ӯ ба маънии ҳуччатнигорӣ, воқеънависӣ, айнан ва бетағйир ба қалам овардани чигунагии чизу ҳодисаҳои мушоҳида карда мебошад. Таҳлили тадқиқи онҳо, муқаррар намудани ҳақиқат ва аслу моҳияти воқеаҳоро бошад, муаллиф вазифаи худ намедонад. Асари ӯ чанбаи сирф тасвири дошта, фақат ба маълумотдиҳӣ, ҳуччатнигорӣ ва воқеънависӣ асос ёфтааст. Таҳлил ва тадқиқи чизу ҳодисаҳои мавриди тасвир, дарки моҳият ва муайян кардани ҳақиқати онҳоро муаллифи сафарнома ба худи хонанда ҳавола кардааст. Нависанда бо зикри факту ҳуччатҳои ҳаёт, баёни айнии мушоҳидаҳои худ, нақли ҳолисонаи рӯйдодҳои сафар ба хонандаи соҳибназар баҳои андеша ва фикр кардан мавод медиҳад, ӯро ба баррасӣ ва таҳлил водор месозад. Дар бораи ин ки Возеҳ тафсилот ва чузъиёту куллиёти мушоҳидаҳои сафари худро ба ҳукми хонандаи бомаърифат ва соҳибназар гузоштааст, дар муқаддимаи асараш ишораи равшане мавҷуд аст. “Аз қарори воқеъ – навиштааст ӯ дар муқаддимаи худ, - ҳар чиз ки бошад, навишта шавад, то бар тафосили ҳақиқи ҳар шаҳру ҳар ҷамоат ва ҳар мазҳаб камоянбағӣ вуқуфи куллий ҳосил шавад. Хусусан, рӯи суҳан ба арбоби камол бошад, на ба суфаҳои чуҳҳол, зеро ки шеваи авом ин аст, ки ба маҳзи тақлид ва бидуни таҳқиқ ҳар чиз ки бар хилофи фаҳму дониши эшон бошад, онро тасдиқ нанамоянд ва бе тааммулу тадаббур дар мақоми иноду лучоч бароянд” (3, 4). Чӣ навъе ки дида мешавад, нависанда дар ин ҷо ба арбоби камол мурочиат намуда, онҳоро ба таҳқиқ ва дарёфтани “ҳақиқи ҳар шаҳру ҳар ҷамоат ва ҳар мазҳаб”, ки дар сафарномааш суҳан рафтааст, даъват намудааст. Ин даъват, аз ҷумла шинохтани аҳамияти ҳаётии техникаи аврупоӣ, ки намунаҳои онро нависанда дар коргоҳи шаҳри Истамбул дида, аз он дар сафарномаи худ ҳикоят кардааст, дарки мавқеи илмҳои дунявӣ дар пешрафти иқтисодӣ ва маданияи кишвар ва бинобар ин зарурати омӯхтани дар зиндагӣ татбиқ намудани ин илмҳо нигаронида шудааст.

Нависанда ба воситаи нақли дидаҳои худ аз рӯзгори халқҳои олам, тасвири ба назари ҳуша ва умуман, ҳамватанонаш “ачибу ғариб”-и ҳаёти онҳо, хусусан дастовардҳои илмӣ ва техникаи аврупоӣ, чизҳои ибратомӯз ва қобили пайравии дунёи пешрафта, гӯё ба ҳамватанонаш ин маъниро талқин кардааст, ки дунё дар тараққӣ асту мо, тӯрониён, аз он дар қанор мондаем, бояд ки таҷрибаи зиндагии халқҳои пешрафтара омӯзем, аз онҳо ибрат гирем. Ин ҳам сифати аслии асари реалистӣ ҳисоб мешавад.

Ҳамин тавр, Возеҳ дар баёни таассуроти сафари худ фикри андешаҳояшро оид ба чизҳои дидааш ба хотири хонанда бор накарда истода, ӯро ба фикри андеша, ба донишҳои ҳақиқати зиндагии халқҳои олам водор менамояд. Вай ҳамватанонашро аз дунё хабардор, тасаввуроти онҳоро дар бораи зиндагӣ ва пешрафтҳои иқтисодӣ фарҳангии оламиён афзудани шудааст. Ҳадафи асосии ӯ аз таълифи сафарнома низ дар ҳамин аст.

Адабиёт:

1. Неъматзода Т. Дар бораи Возеҳ ва асари ӯ “Савонеҳ ул-масолик фӣ фаросих ул-мамолик”. – Сталинобод: Нашр. Давл. Тоҷик., 1957. – 48 с.; Неъматзода Т. Возеҳ. – Дешанбе: Ирфон, 1965. – 230 с.
2. Ҳодизода Р. Адаби, ти тоҷик дар нимаи дууми асри Х1Х. – Душанбе: Дониш, 1968. – 294 с.
3. Возеҳ Қорӣ Раҳматуллоҳ. Савонеҳ ул-масолик фӣ фаросих ул-мамолик. Дастанависи рақами 826. Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттии Академияи Улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 236 с.

Юсупова О.С.
(Самарқанд, Ўзбекистон)

АЖРАТИЛГАН БЎЛАКЛАРНИНГ БАДИИЙ МАТНДА ҚЎЛЛАНИЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Тил ва нутқ бир-бири билан шу даражада мустаҳкам боғланганки, фикр ифодасида тил воситаларисиз мақсадга эришиб бўлмагани каби, тил воситалари ҳам ўзидаги яширин имкониятларни нутқий жараёнсиз юзага чиқариши мушкул. Инсон онгида кечаётган тафаккур жараёни ҳамиша фикр ва ҳис-туйғу ифодасида энг аниқ воситаларни ишга солишга йўналтирилади. Бу жараёнда инсон онгида тушунча ҳолатида мавҷуд бўлган сўзлар ҳамма вақт ҳам нутқий эҳтиёжни қондира олмадлиги мумкин. Шундай пайтларда тилдаги қўшимча воситалар ҳамда усуллардан фойдаланишга талаб ортади ва бунда матн шаклланишига хизмат қиладиган синтактик майдон ғоят муҳим ўрин тутади. Бу майдон имкониятларининг кенглиги унинг таркибидаги тил бирликларини ўрнини алмаштириб қўллаш, зарур ўринларда муайян бўлакни ажратиш, алоҳида урғу билан талаффуз қилиш ва бошқа усулларни қўллаш билан изоҳланади.

Шу маънода матнда ажратилган бўлак номи билан жой олган грамматик восита, юқорида санаб ўтилган синтактик воситалар қаторида, муҳим стилистик аҳамият касб этади. Нутқий жараён шунчаки, муаллиф фикр-мулоҳазасини тингловчи ёки ўқувчига етказиш воситасигина эмас, балки унга муайян ҳиссий таъсир ўтказишга ҳам хизмат қилади. Бу таъсирни ўтказиш учун эса тилдаги эмоционал-экспрессивликни юзага чиқарувчи турли грамматик-стилистик воситалардан фойдаланилади. Ана шуларнинг бири ажратилган бўлаклардир. Ажратилган бўлак «гапнинг мазмун ва оҳанг жиҳатдан ажратилган бўлаги. Гап бўлакларини ажратиш билан маълум бўлакнинг маъноси ажратилиб, бўрттириб (таъкидлаб) кўрсатилади, диққат шу бўлакка қаратилади», дейди А. Ҳожиёв [7.-Б. 10-11].

Хўш, нима учун тилдаги муайян бўлак ажратилади? Гап структурал жиҳатдан қанчалик кенг ёки қисқалигидан қатъий назар, унда асосий фикр ифодасини ўз зиммасига олган лингвистик бирлик ёки восита мавжуд бўлади. Ҳатто сезилар-сезилмас даражада оҳангнинг ўзгариши ҳам гапнинг ифода мазмунига таъсир кўрсатиши мумкин. Муаллиф ўз фикри ифодасида муайян бир нутқий бўлакни муҳим ҳисоблайди ва унга нафақат ўзининг, балки тингловчи ёки ўқувчининг ҳам диққатини тортишга ҳаракат қилади – уни нутқда бошқа бўлақлардан ажратиб тақдим этади. Гап таркибидаги бирон бир бўлакнинг ажратилишига стилистик ҳодиса сифатида қаралишининг сабаби ҳам шу. Масалан, Усмон Азимнинг «Ғафур Ғулом ҳақида ҳужжатли фантазия» шеърисида: *Мен бир бола эдим – ўн олти ёшда. Бу даъват маъносин қайда чақмоғим? Ғафурнинг дўпписин қўндириб бошга Қаршидан чақнади шеърнинг чақмоғи* мисралари бор. Парча таркибидаги *ўн олти ёшда* бирикмаси ажратилган. Ушбу бирикманинг ажратилиш стилистик ҳодиса эканлигини далиллаш учун уни гап таркибидан олиб турамыз: *Мен бир бола эдим, Бу даъват маъносин қайда чақмоғим?*

Поэтик талабларни эътиборга олмаган ҳолда бир нарсани аниқ айтиш мумкин: ажратилган бўлак олиб ташланганда ҳам матнда асосий фикр – *ёш бола бўлганлиги боис лирик қаҳрамон даъватнинг маъносини чақа олмаганлиги* ифодаланган. Ажратилган бўлак гап таркибига киритилгандан кейин-чи? *Мен бир бола эдим – ўн олти ёшда. Бу даъват маъносин қайда чақмоғим?* Бу ҳолатда ҳам мазмунда ўзгариш содир бўлмайди, аммо ифода ўзгаради. *Болалик* сўзи маъносига аниқлик киритилади, кўшимча оттенка берилади. Ана шу оттенка ажратилган бўлакнинг стилистик аҳамиятини белгилаб беради. Грамматик жиҳатдан олиб қаралганда ҳам фарқланишлар сезилади. Агар ажратилган бўлак сиз гап саналса, у иштирок этган гап мураккаб гап деб қаралади [5.-Б. 209].

Демак, ажратилган бўлакнинг стилистик имкониятларини аниқлаш учун уни бир ҳолатда гап таркибида, иккинчи ҳолатда уни олиб ташлаган ҳолда иккала гапни ўзаро қиёслаш кифоя. Ҳар икки ҳолатда ҳам ҳукм бир хил, аммо унинг ифодалаш усули ва таъсир кучи икки хил бўлади. Гаплар стилистик оттенкаларига кўра ўзаро фарқ қилади. Масалан: *Ювош қора отда ўтирган ва оппоқ кийинган ўрта яшар аёл – Бобурнинг онаси Қутлуғ Нигор хоним эди* (П. Қодиров. Юлдузли тунлар, 60); *Ювош қора отда ўтирган ва оппоқ кийинган ўрта яшар аёл – Бобурнинг онаси эди; Ювош қора отда ўтирган ва оппоқ кийинган ўрта яшар аёл – Қутлуғ Нигор хоним эди*. Иккинчи гапда аёл кимнинг онаси эканлигини айтиш муҳим бўлса, учинчи гапда унинг ким эканлигини таъкидлаш оттенкаси юзага чиқади. Агар бу икки аъзо (*Бобурнинг онаси, Қутлуғ Нигор хоним*) ҳам гап таркибида иштирок этса, ифода мукамал бўлади. Агар бу бўлақларнинг бири унга алоҳида урғу бериш йўли билан ажратилса, ифоданинг гапнинг иккинчи ва учинчи вариантларидаги ифодаланган маъноларнинг бири етакчилик қилади. Одатда ажратилган бўлак кўшимча маъно оттенкасини бериши ва ўзидан олдинги гап мазмунига илова саналишини инobatга олсак, гапнинг ажратилган бўлаги *Қутлуғ Нигор хоним* дир.

Гап таркибидаги айрим бўлақларни ажратишнинг бошқа сабаблари ҳам бор. Тингловчи ёки ўқувчи мураккаб тарзда ифодаланган фикрни ҳамма ҳам ҳазм қила олмаслиги мумкин. Бундай пайтда матнни услуб жиҳатдан соддалаштиришга эҳтиёж пайдо бўлади. Аммо соддалаштириш жараёнида муҳим ҳисобланган фикр иккинчи даражали фикр соясида қолиб кетмаслиги керак. Ана шу ҳолатда гап таркибидаги муайян бўлакни ажратиш усули қўл келади. У асосий фикрни биринчи планга олиб чиқишнинг махсус усулларида бири сифатида майдонга чиқади. Масалан: *Адвокат, тараф сифатида, суд ишларини юритишнинг ҳамма босқичида процесснинг барча иштирокчилари билан тенг ҳуқуқларга эга*. (Адвокатлик фаолиятининг кафолатлари ва адвокатларнинг ижтимоий ҳимояси тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 25.12.1998 й. N 721-1). Бу гапни ҳам ажратилган бўлак – *тараф сифатида* сиз шакллантириш мумкинмиди? Албатта. Гапнинг умумий мазмунига ҳеч қандай путур етмасди: *Адвокат суд ишларини юритишнинг ҳамма босқичида процесснинг барча иштирокчилари билан тенг ҳуқуқларга эга*. Аммо адвокатлик фаолиятидаги асосий жиҳат – судланувчининг ёки жабрланувчининг ҳимоячиси сифатида судья ва прокурорга оппозицияда эканлиги очилмай қоларди. Бинобарин, унинг фаолияти гапда тўлиқ ифодасини топмасди. Ажратилган бўлак туфайли, биринчидан, масаланинг ана шу жиҳатига аниқлик киритилади, иккинчидан, айнан шу аниқликка эътибор қаратилади: *«Карвон»нинг кетидан Улуғбек мадрасасининг талабаси – Мирам Чалабий деган ўн олти-ўн етти яшар муллаваачча эшакда мудраб борарди* (О. Ёқубов. Улуғбек хазинаси, 84).

Фаолиятни таъкидлашга, эътибор қаратишга хизмат қилиши ажратилган бўлакнинг стилистик жиҳатидир. Мана бу *Бир маҳал, худди тепасида биров тургандай, чўчиб уйғонди* (О. Ёқубов. Улуғбек хазинаси, 124). Ана, *энг тепада, зардай сочилиб ётаган Сомон йўлининг устида, Дубби акбар ситоралари битта-битта бўлиб чарақлаб турибди* (О. Ёқубов. Улуғбек хазинаси, 252) *Бу ерга келганда Ишондим. аниқ — Ойбекнинг муқаддас остонасида ёлғон ўлса керак уятдан ёниб, киролмай шоирнинг шеърхонасига* (У. Азим. Сайланма. 122). *Ёнингда турибман далли девона, Ёрим-а, кетдими ишқ ёна-ёна? Мен сени қучаман... Совеқ, бегона — Лошлар учрашдилар, биз учрашмадик* (У. Азим. Сайланма. 164) сингари гаплар таҳлилдандан ажратилган бўлакнинг ҳам семантик, ҳам стилистик вазифани бажариши маълум бўлади. Семантик вазифаси – маълум бўлак маъносининг аниқ бўлишига хизмат қилиши, стилистик вазифаси эса – ана шу маънонинг бўрттирилиши ва таъкидланишидир. Гаплар таркибидаги бўлак – ҳол кўшимча изоҳлар билан тўлдирилмаса ва ажратилмаса, ифодада семантик-стилистик мурдаога эришиб бўлмас эди.

Ажратилган аниқловчи эса, асосан, шеърятда поэтик актуаллашиб, шоир мақсадини очишда фаол иштирок этади. Одатда аниқловчи ўзи аниқлаётган бўлақдан олдин келса, ажратилган аниқловчи ўзи

аниқлаётган бўлақдан кейин ёки мисраинг охирида келади ва марказий фикр майдонига айланади. *Сен дилбар қиз эдинг, хушчақчақ, лобар, Топдингеми ўзингега муносиб бир ёр? Тинчмисан, соғмисан, хабар бер, хабар, Бахт олиб келдим сен кутган баҳор?* (М. Али. Сайланма. 7). *Сен бир қўшиқ, ҳиссиётли, тугёнли, Оҳанглари серфусуну сержаранг. Куйлай дейман кўнгилдаги имон-ла, Кўнгилнинг ҳам, овознинг ҳам ҳоли танг* (М. Али. Сайланма. 56). Ажратилган бўлақ ўхшатиш асосида бўлганда, кечинмалар тугал баён этилади ва китобхон қалбига ўқдек етиб боради. *О, саҳна — бевафо — буюқ олифта! Ҳар оқшом, Ҳар оқшом у мени сотди. Кераксиз буюмдай итқитди шифтга, Ё икки тарафга аямай отди* (У. Азим. Сайланма. 311). *Кўёш ёндирыпти. Тўрт томон пахта. Бахтигул — синфдошим — кетмонни кўйиб, мен билан суҳбатлашгани йўл четига чиқар...* (У. Азим. Сайланма. 409) мисраларида шоир нега айнан Бахтигулни синфдошим деб қайта номляпти, қариндошим, қўшним деб эмас. Чунки шу сўз ҳар қандай китобхонда илиқ тўйғулар ҳосил қилади. Биринчидан бу билан китобхон ҳам болаликни, болаликнинг синфдошлари билан кечган ажиб онларини, ўсмирлик, унинг сирли дамлари-ю, шу сирли дамларига шерик синфдошини ўйлаб кетади ва бундан шоир ўзи кутган натижага эриша олади. Шоир эриша олган натижа эса бевосита ажратилган бўлақ орқали содир бўлмоқда. Демак, бадий матнда ажратилган бўлақлар маълум бўлақнинг маъносини ажратиб, бўрттириб (таъкидлаб) кўрсатишдан ташқари, ҳиссий таъсир кўрсатиш вазифасини ҳам бажаради.

Айрим услубларда эса ажратилган бўлақ маънони қайта аниқлашга хизмат қилади. Ифодадаги аниқлик айрим функционал услубларда, масалан, расмий услубда ниҳоятда муҳим саналади. Шу боисдан ўта муҳим ҳисобланган бўлақ ажратилади ва унинг бу жиҳати алоҳида таъкидланади: *Референдум якунлари фуқаролик жамияти институтлари тўғрисидаги, давлат ҳокимиятини ташкил этиш тизимини, яъни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ва унинг палаталари, Ўзбекистон Республикаси Президенти, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ва суд ҳокимиятининг конституциявий мақомини тартибга солувчи янги қонунларни ишлаб чиқиш ва амалдаги қонунларни такомиллаштиришни тақозо этади.* (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қарори. 04.04.2002 й. N 351-II).

С. Мустафаевнинг «Ботаника» (Т.: «Ўзбекистон», 2002) дарслигидаги айрим мисолларни таҳлил этиш ажратилган бўлақларнинг стилистик вазифаси расмий ва илмий услубларда деярли бир хил эканлигини кўрсатади: *Аниқланишича, цитоплазма суяқ рангсиз масса – гиалоплазмадан иборат. Уларнинг ана шу хусусиятига қараб, крахмал сақловчи – аминокластлар, ёғ сақловчи – олинопластлар, протеинлар тўпланадиган – протеинопластларга ажратадилар. Фақат айрим ҳоллардагина бир ҳужайрали организмлар – шилимшиқлар, актиномицетларнинг ҳужайраси ва жинсий ҳужайралари пўст билан қопланмайди. Бундай ҳолда пўст вазифасини цитоплазма мембранаси – плазмолемма бажаради* каби.

Масалага шу жиҳатдан қараладиган бўлса, муайян бўлақнинг ажратилиши ўз қуршовидаги бирликларга боғлиқ бўлади ва фақат ўзидан олдин келган сўз ёки жумла аниқланган семантик маънога қўшимча оттенка бериш мақсадидан келиб чиқади. Демак, гапдан ташқарида олиб қараладиган ажратилган бўлақ йўқ.

Илмий манбаларда қайд этилишича, гапнинг ҳар қандай бўлаги ажратилиб қўлланиши мумкин. Бу эса ифода жараёнида муҳим ҳисобланган фикр билан боғлиқ бўлади. Шу боис ўзбек тилшунослигида *ажратилган аниқловчи, ажратилган тўлдирувчи, ажратилган ҳол* деган тушунчалар мавжуд. Бинобарин, гап таркибида келган ва нутқ муаллифи муҳим деб билган аниқловчи, тўлдирувчи ёки ҳол бўлиб келган сўзларга эътиборни қаратиш мақсадида уларга изоҳ берадиган бўлақ гап таркибига киритилади ва гапнинг бошқа бўлақларидан ажратилади. Аммо бу ҳолат унга мустақил синтактик бирлик сифатида қарашга имкон бермайди. Ажратилган бўлақларнинг кўмакчили конструкциялардан, сифатловчилар ва изоҳлардан иборатлиги унинг кўлами ғоятда кенг эканлигидан далолат беради.

Бу ажратилишида, албатта, фоностилистик омил иштирок этади. Ажратилган бўлақ алоҳида оҳанг билан талаффуз этилади. Агар мана шу омил иштирок этмаса, гап таркибидаги муайян бўлақнинг ажратилиши ҳақидаги фикр мазмунга эга бўлмайди. Бунинг устига, оҳанг қайси бўлақнинг ажратилганлигига ва жойлашганига қараб ўзгариши мумкин, деб ўйлаймиз. У гапдаги муайян бўлақ маъносини аниқлашда, тўлдиришда, изоҳлашда қўшимча восита сифатида хизмат қилади.

Хулоса қилиш мумкинки, туркий тиллар, жумладан, ўзбек тили синтактик структурасида ажратилган бўлақларнинг қадимдан қўлланилиб келинаётганлиги она тилимиз грамматик қурилишида ажратилган бўлақларнинг алоҳида стилистик категория сифатида аллақачон шаклланиб бўлганлигидан ва ўзбек нутқи тасвирий имкониятларининг кенгайишига хизмат қилиб келаётганлигидан далолат беради.

Адабиётлар:

1. Абдуллаев А. Ўзбек тилида экспрессивликнинг ифодаланиши.-Т.: Фан, 1983.
2. Болтабоева Ҳ. Ажратилган бўлақлар ва ажралишга доир // Ўзбек тили ва адабиёти. 1974. №6. – Б.40-45.
3. Йўлдошев М. Бадий матннинг лингвопоэтик тадқиқи. Филол. фан. д-ри...дисс. – Т., 2008.
4. Қаримов С. Ўзбек тилининг бадий услуби. – Самарқанд: Зарафшон, 1992.
5. Ўзбек тили грамматикаси. II том. Синтаксис. – Т.: Фан, 1976.
6. Ғуломов А., Асқарова М. Ҳозирги замон ўзбек тили. Синтаксис. – Т.: Фан, 1987.
7. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Т.: 2002.

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

**Temur Ismailov, Nodirbek Kadurov
(Namangan, Uzbekistan)**

CONSIDERATIONS ABOUT GLOBAL CHALLENGES OF THE CONTEMPORARY WORLD

Today, the rapidly evolving nature of the world and the time the complex was featured umumtaraqqiyot spheres of society. This process is uneven and the instability of the general principles of law. This law rules the whole universe, including space systems, development belongs to the earth. Changes in the nature of society and the development of independent processes. At the end of the twentieth century that the process of human development and social progress only koevoluyutsiya nature understood.

Koevoluytsion for the first time in the academic process by V.N.Vernadskiy noosfera was teaching a language. Scientists 40 years in the mid-effects of a new geological force his human nature can be compared to the scale of the geological processes of the planet, he wrote.

Research has shown that in recent years. production forces of society, from the nature of the turnover of the new production zones and coordinate their goals a decisive impact on the development of nature. The vast majority of people who live in places created by human hands in the secondary, the artificial nature. In addition, the air, water bodies, soil and other natural aspects of human nature as part of the activities laid. More than day-to-day environment, subject to the development of human society. In fact, the development of society has been faced with many challenges associated with limited natural resources. The development of society and the nature of the development process so closely connected with each other, only two joint development of the system stems from the koevoluyutsiyaga. Along with the global development of a single process koevoluytsion outreach processes in many types of tissue in the form of xrsil imagine. A number of processes umumsayyoraviy scale, referred to as the global processes. Others belong to this or that area of the earth, they are territorial, regional, and regional process is called. The third types of private character, was called for local processes. Local processes with limited space and time. However, regional and global actions to influence the fate of humanity, present and future of millions related to these transactions. For example, agricultural activities and the health of the population in the countries of Central Asia during the development of the Aral Sea and the Aral Sea region, North and Central Africa, this process qurgoqchilik suffering from large areas of the continent. Global process, at least, that the whole world belongs to all humanity changes. So, on the whole natural and social nature and natural processes on the system. There are different types of interactions between nature and society: "the original nature - the nature of the" system "of society - the nature of the original" system "society - nature" system "social" interaction system.⁹ As a global basis can distinguish different types of processes. One of them taking place at the global nature jarayonlardar. instead of the other processing system rivjlanishida nature of society; The third type of "artificial nature of the society" process associated with the development of the system, the fourth of the global process of development of a society. The first group of global biosphere "greenhouse effect", or the lower layer of the atmosphere known as Core-tosferada as an example of the process of the disintegration of the curtain call iumkin. A distinctive feature of this group of processes that occur at a glance the nature and are subject to the laws of nature. But pays great attention. He said the process or that anthropogenic (human) that has been related to the intervention. The next group is the natural and social processes. characterized by two different laws of nature, because they are related and social laws. For example, environmental and demographic processes, and growth in natural resources production and use of energy and others.

Notirik and there are different approaches to the process of evolution of living organisms and society. Their control (engine) understand the importance of attitude and come out of this practice.

Evolution (slow, self-development) to understand their mechanisms of the processes of science to understand that there were a lot of new discoveries. The matter of structure (structure) will be fixed, what happened, how and why any new will emerge as the process of self-driving screws (mechanism), to answer the question of transparency. Becomes clear that the process of integral development of the world is not a game of chance.¹⁰ He has a certain direction, which organized the continuous difficult process. The objective of the universe is the result of a random interaction with the same objective necessity. The reality is that it is not necessary rejected tasodifiyatni, but also identifies potential opportunities for development in the form of compliance with the laws of nature.

The development of an integrated process notirik nature, covers the living nature and society. Three levels of the structure of matter that consists of a single chain ring. Therefore, a single language, a single scheme scope (frame) common terms used in the development process will be easier to understand. "Interpreted in relation to the development process in all areas of biological interactions and processes of nature and society, a systematic analysis (analysis) to simplify the technology." At the same time, the development of science in order to understand the whole process of scientific knowledge of language structure involved in some forms of genetic material to create a bright opportunities. Before the creation of such a language and use of this language to solve the problem of the key concepts to understand what they are going to extend the scope of the expansion should

⁹ Samaylov L.M. New global problem obshchestvennogo progress. - Filosofskie vopros tipologii vzaimosvyazi M., Hellenic, 1985 g, Page 55.

¹⁰ B.Umarov. Replaced globalization - T.: Spirituality, 2006, page 49.

be borne in mind. For example, Darwin trioka - the concept of heredity and variation in the selection notirik financial institutions, and social development in the field of life provides an opportunity to understand the specifics of the mexanizmilarining. However, the interpretation of these concepts no longer than the period in which he lived and Darwin version has a deep and broad sense, despite their evolutionary development could become a key to understand the term service.

Large differences in disciplines now understand the Space and Earth event to happen, notirik and living nature and social life, not only to understand the evolutionary process prevented the need for a unique scientific language has been on the rise.

Science "mechanism". For example, the market mechanism, the genetic mechanism of price - the price formation mechanism, and so on. So far, the nature of the various physical phenomena consider the specific mechanisms of evolution in both directions

1. "Adaptation" (flexibility, adaptability) mechanism.
2. "Bifurkatsiya" (two separate network or destruction) mechanism.

If the adaptation of certain logical zanjirchasida change process, the adaptation of the system (including the organism) "Adaptation" cease to be a kind of mechanism. To get to know the main features of the mechanism of adaptation as a result of the development of events in principle can not predict the results that will be able to guess. Adaptation of the system as a result of the external environment will consist of concrete conditions of stability. Therefore, the important feature of this condition, this mechanism under the effect of the changes in the parameters of the system predict the whims of nature. In other words, too many situations that he or she will be able to determine the exact level. This phenomenon breeders have long since come. Physics and self-organization of the art is used to ensure the long and broad adaptation. If sufficient information on the environment, according to this theory, he can already say with great confidence that the results of the action. Adaptation mechanisms got such a unique character, aside from any foreign objects or internal disturbances due to this mechanism, the system (integrity) of the nature of this system to the "visible alarm channel evolution" is not out of the threshold. For this reason, the development of more precise ways to predict.

Lasts longer than a short period of centuries of independence through the way of progress. Collected shekel priceless spiritual heritage of the people and to convey to the public the level of state policy. Now these values, men more efficient use of educational formation of the twenty-first century should be an important aspect of our work.

The early years of independence, President Islam Karimov "Uzbekistan's power source - our commitment to universal values, the strongest of the great spiritual heritage of serving generations of ancestors, citizens in a foreign country, the main floor, inexhaustible love, national pride," he noted spiritual renewal and development in Uzbekistan mujassamlashgan¹ foundations. This fully reflected on the basis of national and universal values of a logical connection to communicate with one another, they are combined together in common.¹¹

Both of them influence each other, complement each other, enrich the content. Million for mankind to reject, but it will be developed by the creative enrichment. In fact, of all people, especially its universal moral principle that is the basis for the current day in the history, traditions and values. As well as national universal, based on the universal meaning.

Strengthening of the national heritage values, improvement is of great importance to the education of young people in the spirit of universal values.

World experience shows that, not limited independence within the framework of each country's own values collected by other nations down the path of development if the use of best practices. We can next be seen in the development of the independence of Uzbekistan.

The development of any society, its citizens or that many aspects of time and space spirituality, lifestyle, social, spiritual and material needs of the people, and they are dependent on the extent of kondirilishiga. During and after the independence of the cases occurred within a relatively short period of social, political, economic, spiritual and ideological changes in the field of educational jamoat totalitarian regime and the years of independence Uzbekistan us to search for answers to real-life perspective, and will allow him to achieve. The testimony of a long history of thousands of years, the history of national statehood, first of all, spiritually enlightened society plays an important life is closely connected with the seizures. It should be noted that changes in the methodology of the first davrlaridanoq culture of independence. If the main objective of the culture during the Soviet totalitarian regime of the communist ideology and false ideas to strengthen the observance of the members of the community to mobilize the period of independence, if its goal is mostly to change. Well, this is what it seems. In particular, first of all, the government and the president of the country's attitude toward spiritual factors occurs. In particular, educational and spiritual reforms is the main priority directions of the state policy.

Second, the spiritual future of our great nation and the state of great ideas about social forms that can be. Indeed, economic and political factors in any state and instead played a role in the life of the nation. However, cultural factors in the society, which is the truth factor that is able to solve all the problems.

Thirdly, that the spiritual power and enlightenment boylantiruvchi society are recognized. The jamoat totalitarian organization remained in the bloody days of "spiritual" heirs without the use of mosques hearts and minds of citizens who can not code form of spiritual renewal.

¹¹ I.A.Karimov IA National independence, politics, ideology - Tashkent: Uzbekistan 1992

Fourth, the period of independence, one of the most sacred spiritual aims of the Society of the past history of cultural, scientific, moral, ideological, social and political values during the consultation, rather than the content of the relationship in terms of weaknesses, such as the future of poklantiruvchi and moral society is looking at strengthening factor during public opinion is formed. In fact, the development of social progress during the last factor listed above should not forget.

Literature:

1. I.A. Karimov IA National independence, politics, ideology - Tashkent: Uzbekistan 1992
2. Samaylov L.M. New global problem obshchestvennogo progress. - Filosofskie vopros tipologii vzaimosvyazi M., Hellenic, 1985 g, Page 55.
3. B. Umarov. Replaced globalization - T.: Spirituality, 2006, page 49.

Оксана Кулакова
(Харків, Україна)

НАУКА ТА ОСВІТА – БАЗИС СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Наукове знання сьогодні стало основою організації людей, підґрунтям їх спільної діяльності. Воно усе більш набуває значення інтегратора суспільного життя, замінюючи собою інші традиційні форми об'єднання людей. Щоб з'ясувати як знання й інформація в сучасному суспільстві впливають на розвиток і взаємодію освіти й науки, проаналізуємо значення понять «знання» та «інформація». З погляду класичної філософії «знання» визначається як форма існування й систематизації результатів пізнавальної діяльності людини. У теорії науки знання є результатом процесу пізнання дійсності, що підтверджується на практиці; адекватне відбиття об'єктивної реальності у свідомості людини (уявлення, поняття, судження, теорії) [3, с. 113]. Знання об'єктивується знаковими засобами мови, тобто фіксується в знаках природних і штучних мов. Так що ж таке знання?

Сократ вважав, що мета знання – самопізнання й саморозвиток, результат стає в нагоді самій людині. Протагор же стверджував, що мета знання – уміти сказати, що потрібно і як потрібно. Епоху Сократа й Платона німецький філософ К. Ясперс назвав «осьовим часом». З тієї пори «людина усвідомлює буття в цілому» [5, с. 33]. Усвідомлення буття розвивалося на збільшенні знання, що не мало обмежень з часів Сократу, коли людина критично поставилась до міфології та авторитету міфічних богів та героїв. «Осьовий час» відкрив в людині саму людину. Писемність закріпила усну інформацію, накопичену в «доісторії» і передану поколінням після «осьового часу».

В епоху Середньовіччя система освіти містила в собі граматику, логіку й риторику, тобто була спрямована на розвиток уміння чітко та логічно висловлювати свої думки. Таке трактування знання мало визначальне значення для західної системи освіти.

В епоху Відродження, Просвітництва відбувається десакралізація й секуляризація в культурі, яка ґрунтується на раціональному пізнанні.

«Міфологічна невизначеність, що мала «космічне оформлення», змінилася християнським теоцентризмом, еманациєю Бога як безпосереднього Творця. Але й сакральне «приборкання» космічної невизначеності змінюється раціонально-науковою, а потім і соціально-інституціональною оформленістю буття» [2, с. 85-86].

Наукові революції незмінно викликали конструктивні зміни в системі знання, впливаючи на світоглядне освоєння й осмислення законів навколишнього світу, оскільки однієї з найбільш загальних та істотних закономірностей пізнавального процесу є рух знання від філософії до природознавства й від природознавства до філософії. Друкований верстат, як технічне явище, і книга, як духовний «текст» культури, задали вектор інформаційного руху у світі й поставили проблему співвідношення техніки й інформації, цивілізації й культури.

За словами І. М. Ільїнського, «процес поділу праці, що особливо бурхливо відбувався в останні сторіччя, розколов колись цілісне знання про природу, людину й суспільство на безліч галузей знань. Сьогодні немає знання, є багато знань, немає науки, є безліч наук» [4, с. 193]. Сучасними вченими знання розуміється усе більш широко: не тільки в історико-культурологічному, науковому аспектах, але й в актуально-прогностичному плані, як інтелектуальна база новітніх, інноваційних технологій XXI ст. – гуманітарного, соціального й технологічного напрямів.

Поняття «інформація» визначається як відомості, що передані усним, письмовим та іншими способами. Науково-технічний прогрес призвів до формування принципово нової соціальної реальності у інформаційному суспільстві. На сьогодні нам відомі такі фази інформаційного обміну: усна, письмова, книжкова, комп'ютерна. Тотальність обробки будь-якої інформації за допомогою технічних засобів, мабуть, і є підґрунтям інформаційного суспільства. І широко розповсюджені терміни «інформатизація», «комп'ютеризація» підтверджують залежність сенсу цих понять, від ступеня розвитку технічних, матеріальних носіїв інформації [2, с. 90]. Інакше кажучи, виникнення поняття «інформаційне суспільство» пов'язане, насамперед, із впливом сучасних інформаційних технологій на розвиток соціальної організації суспільства.

Сама концепція інформаційного суспільства є досить добре розробленою, але продовжує наповнюватися новим змістом у зв'язку з високою динамікою розвитку сучасної цивілізації. Більшість дослідників оптимістичні перспективи розвитку людства пов'язують із розвитком теоретичних знань, інформації й послуг, це можна прослідкувати у працях Д. Белла, О. Тоффлера, Е. Масуди, М. Кастельса та ін.

Під інформаційним суспільством розуміється таке суспільство, де інформація перетворилася на найважливіший ресурс, виробництво й розподіл якого є істотною складовою у економічній, політичній й культурній діяльності. Якщо в попередніх суспільствах основний обсяг капіталу був зосереджений у виробництві матеріальних ресурсів, необхідних для життєдіяльності людського співтовариства, то у інформаційному суспільстві частка подібного капіталу не є домінуючою, значна частина капіталу зосереджена у сфері виробництва й розподілу інформації.

Майбутнє інформаційного суспільства багато теоретиків пов'язують зі створенням глобальної інформаційної системи. Швидше за все, її основою стане Інтернет, але виглядати вона буде по-іншому. Заснована на розподілених принципах, по своїй суті вона буде логічною, ієрархічно організованою, централізованою й загальнодоступною. Саме ця глобальна інформаційна система стає структурною основою системи освіти. Відбувається злиття бібліотечних фондів, архівів, наукових порталів, баз даних, науково-дослідної та науково-освітньої інформації в єдину систему.

Інформаційна глобалізація, що відбувається завдяки масовому доступу людей до інформаційних технологій, прибирає культурні й просторові межі. Процеси політичної, економічної, культурної й інформаційної глобалізації неминуче приведуть до глобалізації освіти. Йдеться не тільки про формування загальноосвітніх стандартів, що є складовою Болонського процесу. Оскільки освітній процес все більше комп'ютеризується та переходить у віртуальність, в сьогоденні ми бачимо, що дистанційна освіта стала нормою життя, розпочинається процес виокремлення глобальних інформаційно-освітніх центрів, з якими освітні установи будуть взаємодіяти через телекомунікаційні мережі як «клієнти». Фактично, «приписка» до якогось конкретного навчального закладу стане формальністю, будь-яка людина з будь-якої частини земної кулі зможе користуватися практично всіма інформаційно-освітніми ресурсами, спілкуватися й консультуватися з будь-якими фахівцями.

Знання й інформація в інформаційному суспільстві не тільки організуючий початок, але й один з найцінніших ресурсів. У зв'язку із цим, освіта повинна бути орієнтована не на трансляцію певної кількості інформації, а на їх практичне використання. З одного боку, це буде сприяти переходу від навчальної до пошукової освітньої концепції, де головне не вивчення фактів, а розкриття причинно-наслідкових зв'язків, знаходження загальних закономірностей. З іншого боку, до залучення студентів до практичної діяльності на ранньому етапі, застосовуючи отримані теоретичні знання на практиці.

Дослідники вважають, що освітній процес стане більш керованим і науково регульованим. Але не за рахунок глобальної централізації освітньої системи з боку держави, а навпаки, децентралізованого керування та потреб всезагальної мережі, в яку воно буде інтегровано разом із суспільством. Тому освітня система буде реагувати на потреби суспільства й відповідати його вимогам. Слід також очікувати, що традиційні педагогічні теорії освіти будуть інтегровані в більш складні теоретичні комплекси. Освіта стане більш науковою та із практичної перейде в теоретичну сферу.

Одним з головних чинників інформаційного суспільства є час, як наслідок прискорення інформаційних комунікацій. Необхідність миттєвого отримання інформації, можливість швидкого доступу до тих чи інших освітніх послуг сприяють розширенню систем освіти у реальному часі. Людина в інформаційному суспільстві постійно зустрічається з новою інформацією, новітніми технологіями, умовами роботи й побуту. Це формує необхідність постійного доступу до актуальних баз даних та знань, до консультацій фахівців, до можливості розвинути ті або інші навички й уміння, необхідні в кожному конкретний момент. У таких умовах освіта стає не продуктом, а сервісом, тобто головним є вже не тільки якість знання, але й оперативність їх отримання. Причому система освіти у реальному часі актуальна не тільки для окремих індивідів, але й для організацій, у тому числі для наукових і освітніх установ.

Аналізуючи сучасне інформаційне суспільство, виявляючи його гуманітарний зміст, слід відзначити, що інформаційне суспільство не є самодостатнім, оскільки збільшення обсягу інформації нескінченно, а «без опори на дух культури всяка інформація стає надлишковою й безглуздою (абсурдною)» [2, с. 90].

Сучасне знання людства є значним масивом інформації, який неможливо осягти, а тим більше, предметно осмислити й кваліфіковано оцінити. Таким чином, в сьогоденні ми маємо серйозну гносеологічну проблему – необхідність загального дослідження специфіки сучасного знання. Е. В. Ушакова відзначає, що знання про знання – це новий напрям досліджень XXI ст., значимість якого лише зростатиме пропорційно соціально-економічній значимості інформації, що виробляється та використовується людством. Ця різноманітна інформація в більшості випадків стосовно будь-якої окремої людини виявляється не тільки достатньою, але й надлишковою, а в більшій своїй частині – шкідливою та небезпечною. Так, за даними наукометрії, наприкінці XX ст. щодоби вироблялась така кількість наукової інформації, що цілий рік був потрібен фахівцю для її усвідомлення.

Таким чином, технічним базисом інформаційного суспільства виступає розвиток комп'ютерних технологій і засобів комунікації. Уперше в історії людства інформація починає виступати не просто як соціальна пам'ять, а як діючий інструмент.

Технологічні зміни, що відбулися за останні десятиліття, призвели до глобальних змін в економічній, політичній і соціальній сферах. Найважливішою рушійною силою цих змін стала інформатизація, як мастило, що необхідне для проникнення інформаційних і комунікаційних технологій в усі сфери життя й діяльності людства. Це призвело до вибухового поширення нових інформаційних технологій, формуванню надшвидкісних транспортних та поштових мереж, що охопили планету, призвело до текучості потоків капіталу, суттєво підсилило процеси трудової міграції.

Безсумнівно, наука, освіта, технологічна та соціокультурна сфери й насамперед людина – це складові надскладної системи, розвиток якої має нелінійний характер. У той же час, механізми дії нелінійної динаміки складної системи можна відслідкувати за інформаційними процесами, що відбуваються в системі, тобто взаємодія науки, суспільства та високих технологій у сучасному світі має інформаційну природу [1, с. 10].

Ми вважаємо, що нові інформаційні й телекомунікаційні технології, що є основою інформаційної цивілізації, дозволяють (хоча б частково) розв'язати проблеми, пов'язані зі збільшенням обсягів знань і можливостями їх засвоєння індивідом. Нова якість інформаційних технологій, що надала в сьогоденні небачених можливостей до приєднання індивіда до найважливіших людських скарбів: наукових знань та культурних цінностей і є підґрунтям до спільності й методичній єдності всіх структурних частин сучасної освіти. Глобальні інформаційні мережі й системи відкрили можливості об'єднати інформаційні ресурси всього людства.

Література:

1. Жукова Е.А. Hi-Tech: феномен, функции, формы: [монография] / Е.А. Жукова. – Томск : Изд-во Томского гос. пед. ун-та, 2007 – 375 с.
2. Замышляев В.И. Гуманитарные смыслы информационного общества / В.И. Замышляев // Философия образования. – 2005. – № 1. – С. 85-92.
3. Ивин А.А. Словарь по логике // А.А. Ивин, А.Л. Никифоров. – М.: Гуманитар. изд. центр "ВЛАДОС", 1998 – 383 с.
4. Ильинский И.М. Образовательная революция // Игорь Михайлович Ильинский. – М.: Изд-во Моск. гуманит.-соц. акад., 2002 – 591 с.
5. Ясперс К. Смысл и назначение истории: [Сборник: Пер. с нем.] / Карл Ясперс; [Вступ. ст. П.П. Гайденко, с. 5-26]. – М.: Республика, 1994 – 527 с.

Лілія Романкова
(Івано-Франківськ, Україна)

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

Актуальність дослідження Слід сказати, що філософський аналіз проблеми соціального простору має свою, хоч і небагату, але багатолітню історію. Характеризуючи її, один з найбільш серйозних дослідників цієї проблеми П.Сорокін відзначав, що є дуже небагато спроб дати визначення соціальному простору, систематизувати відповідні поняття. Наскільки мені відомо, після Р. Декарта, Т. Гоббса, В. Лейбніца, В. Вайгеля і інших мислителів XVII століття лише Ф. Ратцель, Г. Зіммель і недавно Е. Дюркгейм, Р. Парк, Е. Богардус, Л. фон Візе та автор цих рядків намагалися приділити більшої уваги проблемі соціального простору і іншим питанням, з нею пов'язаним.

Виклад основного матеріалу. За хронологією, трансформацію підходів до розуміння соціального простору можна показати, починаючи з робіт представників класичних вчень. У прагненні надати методологічну єдність наукам про природу та суспільство О. Конт у праці «Курс позитивної філософії» [10] зазначав, що простір є важливим елементом, без якого досить складно формулювати закони. Він увів до наукового обігу поняття «соціальної відстані», «соціальної сили», обґрунтував ідею щодо тривимірності простору, виділивши в ньому 3 вісі: вісь X, що відображає величини економічного фактору, вісь Y – духовного та Z – морального фактора. Під соціальною відстанню між точками вчений трактував взаєморозуміння, що існує між індивідами, між групами та між індивідом і групою, в яку він входить. Варто зазначити, що для О. Конта та для інших прихильників школи позитивізму фактори простору не посідали основного місця в теоретичних конструкціях.

Подальший розвиток проблема простору отримала в роботах Е. Дюркгайма «Про деякі первісні форми класифікації» (1903), «Елементарні форми релігійного життя» (1912), деякі моменти аналізу простору суспільства можна зустріти вже у його дисертаційній роботі «Про розподіл суспільної праці» (1894), але просторова детермінанта не виступала однією з центральних категорій аналізу суспільства [11].

Проблему простору він формулює тільки як проблему соціального простору, який розглядає як момент соціальної структури. Простір має бути диференційованим і організованим соціокультурно. Згідно з принципами соціологізму Е. Дюркгайма суспільство створює свій простір, що не перетинається з фізичним та географічним. На географічний простір соціальний простір накладає практики влади.

Суспільство авторитарно підтримує певне розуміння простору. Уявлення про простір і його структуру спільні для всіх членів суспільства, оскільки вони входять до однієї соціальної або цивілізаційної цілісності. Соціальний простір також може розглядатися як механізм об'єднання соціальних явищ, що безпосередньо впливають на спосіб життя соціальних утворень. У межах концепції Е. Дюркгайма простір суспільства не є продуктом «колективних уявлень», він сам є суттю «колективного уявлення».

Необхідно означити ще один напрям аналізу простору, засновником якого є Г. Зіммель. Він розглядає основні якості простору як форми, які враховуються у формоутвореннях спільного життя (*Gestaltungendes Gemeinschaftlebens*). Разом з тим, він не розглядав сам простір як діючий соціальний фактор, оскільки зміст форм залежить від компонентів, що наповнюють цей простір, а не від самого простору. Простір постає як феномен, що може сприйматися по-різному, у різних модусах. Саме Г. Зіммелю належить термін «соціологія простору». Так називалася його стаття, що вийшла у світ 1903 р. В цій і подальших роботах він дав нариси цілого проекту соціології простору, причому не лише в теоретичному, але і в прикладному аспектах [13]. У межах своєї роботи Г. Зіммель зазначає, що існують деякі «якості простору», які дозволяють пов'язати певні частини простору, відчуті «солідарність» з ним (тобто ми маємо змогу говорити про територіальну ідентичність).

Саме територія може стати центром ідентичності. Соціологія простору отримала у Г. Зіммеля початкову глибоку розробленість, але так і не була доведена до систематичного узагальнення і не отримала належної підтримки в наукових колах.

До дослідження проблем соціального простору принципово по-новому підійшов П. Сорокін [14]. Це було обумовлено тим, що він досліджував соціальний простір під кутом зору соціальної мобільності. Вчений звертається до порівняння геометричного та соціального просторів. Кожна з площин соціального простору формується під впливом певного типу відносин і володіє власною автономною логікою. Це свого роду «підпростори», структурні елементи єдиного соціального простору. Тому відмінність, яку він фіксує, полягає у тому, що геометричний простір є тримірним, а соціальний – багатомірним. Позиція П. Сорокіна щодо аналізу соціального простору мала певний вплив на розвиток теоретичного осмислення просторового феномену.

У контексті аналізу соціального простору, виникає необхідність відмітити підхід Т. Парсонса до цієї проблематики. Т. Парсонс у своїх роботах заперечував значення соціального простору для аналізу соціальних дій. Але у своїй праці «Соціальна система» Т. Парсонс вводить поняття територіальності, зазначаючи, що просторове або територіальне розміщення – це один з співвідносних атрибутів біологічного існування і тому не існує жодних конкретних дій, які б не відбувалися у просторі. Просторове розміщення вказує на те, у якому специфічному відношенні певний об'єкт перебуває або розташовується у просторі відносно інших об'єктів. Кожна соціальна група, кожна спільнота повинна мати окреме місце в просторі суспільства. Таким чином соціальний простір проектується на фізичний, соціальний капітал конвертується у просторовий і навпаки. Його наукові погляди на простір пов'язані з центральною для нього ідеєю нормативного порядку.

Має сенс розглянути підхід відомого французького соціолога П. Бурдьє. Творчість П. Бурдьє оцінюється як одна з найвпливовіших у розвитку сучасної теоретичної думки. Застосувавши структуралістський підхід, П. Бурдьє стверджує, що не лише в символіці, міфах, тощо, а й у самому соціальному просторі існують об'єктивні структури, незалежні від свідомості та волі агентів, здатні скеровувати їх на діяльність або уявлення. «Соціальні структури існують одночасно і як реальність, яка дана через розподіл матеріальних ресурсів і засобів присвоєння престижних у соціальному плані благ і цінностей; і як реальність, що існує в уявленнях, у схемах мислення і поведінки» [15].

Саме на тлумаченні просторової організації суспільства, як втіленні в ньому соціальних структур зробив акцент П. Бурдьє. Простір суспільства, в його концепції іменується фізичним простором у соціальному навантаженні, а соціальна структура, як і вся сукупність соціальних відносин, – соціальним простором. Він обґрунтував важливість вивчення фізичного простору як необхідного елемента цілісного розуміння суспільства і соціальних процесів, що в ньому відбуваються. Простір суспільства автор розглядає у двох іпостасях: як зовнішню об'єктивовану структуру, яка утворюється через розподіл ресурсів, – реальність першого порядку, та реальність другого порядку, як безперервно конструйований соціальний світ через практичну організацію повсякденного життя соціальними агентами.

Соціальний простір П. Бурдьє подає як абстрактний, багатовимірний простір, що утворюється нескінченною кількістю функціональних полів та позиціями розміщених у полях агентів. «Соціальний простір сконструйовано так, що агенти, які займають схожі або сусідні позиції, знаходяться у схожих умовах, підкоряються схожим обумовленостям і мають усі шанси володіти схожими диспозиціями і інтересами, отже учиняти схожі практики» [15].

У той же час поле – це простір, у межах якого відбувається певна діяльність, тобто частина простору, обмежена чи виділена за певною ознакою тобто окремий вимір простору. Принциповою відмінністю кожного поля є специфічні правила гри, ставки та інтереси – логіка умов їхнього функціонування. Утворення нового поля передбачає якісний стрибок в умовах діяльності, створення нової «гри». Взаємозв'язки між полями нерівноцінні, найбільшу вагу у визначенні структури соціального простору на сьогодні має поле економіки – бо воно є базове, хоча часом і невідчутне. Структуру поля утворює нерівномірний розподіл об'єму співвідношення капіталів між агентами, внаслідок чого останні займають відмінні, унікальні позиції. Капітали виступають водночас інструментами, шансами і цілями боротьби в

рамках полів. Поняття капітал у концепції П. Бурдьє має позначати складну багатофункціональну властивість позиції агентів у соціальному просторі. Капітал як головний термін вибраний не дарма, оскільки його основне економічне значення найкраще описує сутність соціальної позиції. Усі соціальні відносини, у тому числі причетні до організації фізичного простору, пов'язані зі зміною об'єму та конвертацією капіталів [15].

Існує декілька видів капіталів, через які всі інші властивості агента виражаються і сприймаються як легітимні, серед них П. Бурдьє називає економічні, культурні, соціальні і символічні, усі вони тісно пов'язані між собою, хоча й мають неоднакову вагу. Але, зрештою, у подальшому аналізі культурний, соціальний та політичний капітал він подає як символічні, чим підводить до розуміння символічного капіталу (авторитет, репутація, визнання). Ця система капіталів завжди має найбільшу пояснючу силу, де б ми її не використовували, але відносна вага кожного з капіталів змінюється від поля до поля, оскільки кожен із них має найбільшу цінність лише в полі, де він створюється і відтворюється відповідно до встановлених правил: економічний капітал у полі реалізації економічних практик, політичний – відповідно в полі політики тощо. Таким чином, капітал отримує соціальне навантаження, а всі його вказані значення – функції втілюються у класичному політекономічному визначенні.

Усі соціальні явища даного поля утворюють систему практик, які «заповнюють» простір між агентами. Конструктивна і динамічна структура зв'язків дозволяє сформувати оригінальний погляд на соціальну реальність. «За допомогою конструктивізму я хочу показати, що існує соціальний генезис, з одного боку, схем сприйняття, мислення і дії, які виступають складовими частинами того, що я називаю габітусом, а з другого боку – соціальних структур і, зокрема, того, що я називаю полями або групами...» [15].

«Соціальна реальність», про яку говорив Е. Дюркгейм, є ансамбль незримих зв'язків, тих самих, що формують простір позицій, зовнішніх по відношенню одна до одної, визначених одні через інші за їхньою близькістю, сусідством або дистанцією між ними, а також за відносною позицією: зверху, знизу або між, посередині.

В основі суспільства як реальності другого порядку лежить власне соціальний простір як простір соціальних позицій та переміщень між ними. Перехід соціального простору до соціальної стратифікації, яка найчастіше використовується в соціологічному аналізі, передбачає переведення його багатомірності в ієрархічну піраміду з кількома параметрами. Пояснення соціальних практик, на думку П. Бурдьє, має відбуватися через аналіз тих сил, що лежать в їхній основі структури характеристик стилів життя агента чи класу агентів, структури символічного простору, визначеного всім комплексом цих структурованих практик, всіма типами та відмінностями стилів життя, які вже означені об'єктивно (іноді суб'єктивно), та через множину їхніх взаємозв'язків.

Таким чином, соціальний простір, будучи структурованим у двох напрямках – загальний обсяг капіталів та їх співвідношення, припускає два типи переміщень соціальних агентів, які змішують традиційні вчення в межах одного вертикального сектора, тобто в тому самому полі, а також поперечні переміщення з одного поля в інше, яке може бути горизонтальним чи здійснюватися між різними рівнями. В останньому випадку відбувається поєднання обох типів переміщень. Найтипівішим є переміщення, які потребують зміни лише загального об'єму капіталу зі збереженням порядку домінування, поперечне домінування пов'язане з перетворенням у всій структурі активів індивіда, тому в індивідуальних траєкторіях спостерігається рідше.

Описаний соціальний простір є мислимою абстракцією, його реальність проявляється і відчувається лише через процеси, що відбуваються у фізичному просторі. Фізичний простір французький соціолог розуміє як об'єктивовану організацію соціального простору. П. Бурдьє міцно прив'язує ці дві категорії одну до одної, на його думку, фізичний простір утворюється подвійним розподілом благ як об'єктивованих чи інкорпорованих капіталів та агентів як біологічних індивідів. Як наслідок такого підходу виникають два рівні взаємного розміщення, де перший – це об'єктивація соціального простору (в широкому розумінні) як всього суспільства. Вона є результатом взаєморозташування і частково накладання соціальних відносин і матеріальних носіїв різних полів у фізичному просторі: інкорпорованих чи об'єктивованих капіталів, що переходять один в одного. Ці капітали, які є джерелами капіталу чи цільовими капіталами (благами), знаходячись у певній точці простору, виступають атрибутами стилю життя та соціального статусу, цінністю якого в соціальній ієрархії і наділяють свій локус. Тож у результаті виникає ситуація, яка підкреслює нерівноцінність місць фізичного простору.

Нерівномірність благ, які наявні в кожній частині простору, і визначають його соціальну цінність для агентів. Останні прагнуть присвоїти ці блага шляхом оволодіння фізичним простором. Успіх наближення до значимого простору (локусу), оволодіння часом (швидкість переміщення у просторі) та присвоєння більшої позиції залежать у свою чергу від габітусу та капіталів, які має агент, а значить – від його позиції в соціальному просторі – так утворюється другий рівень розподілу. Тож, зазначає П. Бурдьє, фізичний і соціальний простір тісно взаємопов'язані, а соціальна структура розміщення агентів в економічному, політичному чи культурному полях прагне відтворитися, уречевитися у фізичному просторі. Він переконаний, що «можна порівнювати соціальний простір і географічний простір, в якому всередині виділяються області. Цей простір сконструйовано таким чином, що агенти, групи або інституції, які розміщуються в ньому, мають тим більше загальних властивостей, чим більше близькі вони в цьому просторі, і тим менше, чим більше вони віддалені один від одного» [15].

П. Бурдьє, акцентуючи на фізичному просторі, використовує ряд понять: шанси, які дають володіння ним, влада над простором, прибутки від його використання, боротьба за можливість наблизитися до благ (значимого локусу) – все це основні властивості капіталів, що дає право виділити специфічний просторовий капітал, який є необхідним інструментом у боротьбі кожного з полів у соціальному просторі. А звідси влада над часом і місцем перебування, яка є основою структуризації суспільства у фізичному просторі, як необхідний параметр входить до сили агента; збільшуючи чи зменшуючи її, вона впливає на отримання соціальних прибутків.

Структуризація багатовимірною соціального простору намагається перенестися на тривимірний простір реального позиціонування індивідів, фірм, знаків. Тому теоретично кожне поле може задати свої координати організації фізичного простору, але практично всі вони взаємно підпорядковуються і утворюють єдину ієрархічну структуру фізичного простору для того чи іншого випадку (країни, організації, газети).

П. Бурдьє у своїх працях сформулював такі важливі поняття:

- соціальний простір як структура позицій агентів у багатовимірному просторі соціальних ознак та відношення (соціальних практик) між ними. Структуру соціального простору створюють чотири поля практик: поле економіки, соціальне поле, культурне, поле політики, що визначають багатовимірність простору;

- фізичний простір як територіальна організація суспільства, яка визначається сукупністю місць із різною забезпеченістю ресурсами (капіталами);

- відношення між соціальним та фізичним просторами, які ніколи не бувають тотожними, але завжди взаємозалежні, оскільки соціальна значущість місць визначається за характеристиками об'єктивованих у них капіталів і навпаки. Фізичний простір визначається за взаємними зовнішніми сторонами частин, які його утворюють, в той час, коли соціальний простір – за взаємовиключенням позицій, що його утворюють. У П. Бурдьє фізичний простір є соціальною конструкцією та проекцією соціального простору, соціальна структура в об'єктивованому стані, об'єктивація та натуралізація минулих та чинних соціальних відносин. П. Бурдьє зазначає, що діяти у суспільстві можна, тільки посідаючи певну позицію у соціальному просторі;

- розрізнення між сконструйованими на основі спільності позицій «класами на папері» і «практичними групами», де лише останні можуть виступати суб'єктами діяльності; символічна боротьба як боротьба концепцій соціальних структур, що виступає атрибутом владних відносин.

Необхідно відмітити, що П. Бурдьє звернув увагу на різнобічний аналіз просторових феноменів у суспільному житті. Він створив одну з фундаментальних конструкцій соціального простору.

На особливу увагу заслуговує позиція Е. Гідденса в процесі дослідження соціального простору Е. Гідденс, починаючи з 70-х років ХХ століття, відмічав необхідність аналізу просторово-часового континууму. Він, спираючись на філософію М. Гайдеггера і Дж. Міда, соціологію І. Гофмана і А. Шюца, глибоко досліджував ряд аспектів проблематики простору [16]. Науковець зазначає: якщо у минулому соціальні практики були безпосередньо пов'язані з локальним просторовим контекстом, то в сучасних умовах спостерігається відокремлення соціальних відносин від конкретного місця. Це призводить до послаблення «почуття простору». Тобто, йдеться не про зникнення реального фізичного або соціального просторів, а про зміну особливостей в його сприйнятті.

Критичний аналіз сучасної суспільної ситуації здійснив німецький соціолог У. Бек. У своїй роботі «Що таке глобалізація?» У. Бек розглядає вплив глобалізаційних процесів на зміну соціального простору [17]. Він зазначає, що ми вже досить давно живемо в глобальному суспільстві і уявлення стосовно того, що існують замкнуті простори, перетворилося на фікцію. У. Бек вводить поняття «транснаціональний соціальний простір». Розробляючи концепцію суспільства ризику, У. Бек зазначає, що проблематизація нових ризиків транснаціональними соціальними рухами і інституціоналізація ризиків у формі міжнародних конвенцій і організацій формують світове суспільство як єдиний, хоча і багатовимірний, поліцентричний, контингентний, політизований (але не організоване у формі держави) транснаціональний соціальний простір. Процес перетворення суспільства ризику на глобальне У. Бек вважає настанням якісно нового стану, який він називає «другою сучасністю».

Висновки. Отже, поняття «простір» належить до однієї із фундаментальних категорій філософії, яка відтворює універсальні властивості матеріального світу та основні форми буття дійсності. Водночас простір – це своєрідна форма пізнання об'єктивної реальності, що формується на основі суспільно-історичного досвіду і змінює свій зміст відповідно до глибини наукового розуміння світу.

Соціальний простір виступає як поле соціальної діяльності, що містить сукупність значимих соціальних груп, індивідів, об'єктів у тому чи іншому їх взаємному розташуванні, є базовим елементом суспільної матерії. Складність вивчення категорії «соціальний простір» полягає в тому, що саме поняття соціального простору має інтердисциплінарний характер, оскільки проблематика простору є предметом досліджень соціологів, політологів, філософів, істориків, культурологів та представників ряду інших наук.

Література:

1. Энциклопедический словарь Кирилла и Мефодия. Мультимедиа издание – М, 1999.
2. Философский словарь / Под ред. Розенталя М. М. – М.: Политиздат, 1972, – 495 с
3. Бичко І. В. Філософія. Курс Лекцій / І. В. Бичко. – К: Либідь, 1993. – 575 с.

4. Мороз С. А. Методологія географічної науки / С. А. Мороз, В. І. Онопрієнко, С. Ю. Бортник. – К: Заповіт, 1997. – 333 с.
5. Ахундов М. Д. Концепции пространства и времени: истоки, эволюция, перспективы / М. Д. Ахундов – М.: Наука, 1982, – 223 с.
6. Декарт Р. Избранные произведения / Рене Декарт. – М.: 1950. – 712 с.
7. Кант И. Сочинения / И. Кант, т. 1. – М: 1963. – 543 с.
8. Култашев Н. Б. Проблемы теории географического познания. Общенаучные и философские предпосылки / Н. Б. Култашев – Тверь: 1994. – 172 с.
9. Энгельс Ф. Анти-Дюринг. Соч. / Ф. Энгельс, К. Маркс. – М: Политиздат, 1962. – (2-е).
10. Конт О. Курс позитивной философии / О. Конт // Антологии мировой философии. – Т. 3. / О. Конт. – М, 1971. – С. 500 –586.
11. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм. – М: Наука, 1991. – 576 с. – («Социологическое наследие»).
12. Дюркгейм Э. О некоторых первобытных формах классификации. К исследованию коллективных представлений / Э. Дюркгейм, М. Мосс // Общества. Обмен. Личность. Труды по социальной антропологии / Э. Дюркгейм, М. Мосс. – М, 1996.
13. Зиммель Г. Социальная дифференциация: социологические и психологические исследования / Г. Зиммель // Созерцание жизни. Избранное. Т. 2. / Г. Зиммель. – М: Юристъ, 1996. – С. 410.
14. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М: Политиздат, 1992. – 543 с.
15. Бурдьё П. Социология социального пространства / П. Бурдьё; пер. с фр.; отв. ред. перевода Н. А. Шматко. – М: Институт экспериментальной социологии; СПб: Алетейя, 2007. – 288 с.
16. Гидденс Э. Устроение общества: очерк теории структуризации / Э. Гидденс / М: Академический проект, 2003. –528 с.
17. Бек У. Чтотакоеглобализация? / У. Бек. – М., 2001. – 480 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- Hebenstreit Linda Teacher** – of English Zhytomyr State Technological University.
- Kobzar Svitlana Kazymyryvna** – Senior Teacher of English Zhytomyr State Technological University.
- Kodirov Nodirbek Mamasoliyevich** – Namangan Engineering – pedagogical institute teacher chair «Social». Uzbekistan.
- Muminova Dilafroʻz Akbaraliyevna** – nvxtxqtmoi maktabgacha, boshlangʻich va maxsus taʻlim kafedراسi oʻqituvchisi.
- Алмаші Світлана Іванівна** – старший викладач кафедри психології Мукачівського державного університету.
- Андреева Ольга Юрьевна** – преподаватель кафедры языковой подготовки Запорожского государственного медицинского университета.
- Анищенко Лидия Николаевна** – доктор сельскохозяйственных наук, профессор кафедры географии, экологии и землеустройства АнФГБОУ ВПО «Брянский государственный университет имени академика И.Г. Петровского».
- Атаева Бахриниса Абдувахидовна** – старший преподаватель Сырдарьинского областного института переподготовки и повышения квалификации работников народного образования.
- Атаева Шахноза Зоиржон кизи** – студентка Ферганского государственного университета.
- Атрошенко Тетяна Юріївна** – старший лаборант кафедри української і зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.
- Бабенко Оксана Анатоліївна** – керівник Комунальної установи «Кіровоградське відділення пошуково-видавничого агентства «Книга пам'яті України».
- Бакирова Замира Абдиқадировна** – магістрант Жетысуского государственного университета имени И.Жансугурова.
- Барчій Магдаліна Степанівна** – старший викладач кафедри психології Мукачівського державного університету.
- Безденежных Сергей Васильевич** – старший преподаватель кафедры физического воспитания Национальной металлургической академии Украины.
- Бекбаева Зайтуна Албековна** – старший преподаватель. Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамедова.
- Бобков Вадим Олексійович** – викладач, магістр. Національний університет Острозька академія
- Бойко Валентина Миколаївна** – викладач Технологіко-економічний коледж БНАУ.
- Бойко Светлана Владимировна** – студентка УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины».
- Борисенко Лариса Леонідівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедра педагогіки і психології доцент ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».
- Бороденко Сергій Михайлович** – старший викладач кафедри банківських інвестицій ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».
- Буга Олег** – доктор наук, профессор, Государственный университет «Alesu Russo». Бельцы, Республика Молдова.
- Бульвінська Оксана Іванівна** – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту вищої освіти НАПН України.
- Буриев Илхом Эргашевич** – преподаватель, Гулистанский государственный университет.
- Волинкіна Олена Юріївна** – студентка Сумського будівельного коледжу.
- Волкова Галина Костянтинівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Запорізького державного медичного університету.

- Воляник Максим Олегович** – Національний Технічний Університет України «Київський Політехнічний Інститут».
- Герасименко Світлана Юріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Гіптерс Зінаїда Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та суспільних дисциплін Львівського навчально-наукового інституту Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи».
- Горская Евгения Николаевна** – студентка Гомельський державний університет імені Франциска Скорины.
- Гризодуб Тетяна Вікторівна** – викладачка категорії «спеціаліст вищої категорії» ВСПАНУ Слов'янський коледж Національного авіаційного університету, відділення «Електронно-обчислювальної техніки та програмування».
- Гринчак Наталія Миколаївна** – кандидат біологічних наук асистент Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова.
- Гуня Леся Михайлівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету.
- Даценко Вита Васильевна** – кандидат хімічних наук, доцент. Харьковський національний автомобільно-дорожній університет.
- Демчик Катерина Іванівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії та методик дошкільної і початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.
- Джанибеков Абдусалом** – кандидат біологічних наук, доцент. Сырдарьинський обласний інститут перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників народного освіти.
- Дуйсенова С.А.** – Каспійський державний університет імені Шахмардана Есенова.
- Дыманов Богдан Владимирович** – студент автомобільного факультета. Харьковський національний автомобільно-дорожній університет.
- Егорова Лілія Михайлівна** – кандидат хімічних наук, доцент кафедри хімії Харківського національного автомобільно-дорожнього університету.
- Житна Вікторія Андріївна** – викладач II категорії Кременчуцького льотного коледжу НАУ.
- Жунусова Салтанат Куантаевна** – докторант Інституту управління Академії державного управління при Президенті Республіки Казахстан, Головний експерт департаменту подзаконних актів Міністерства юстиції Республіки Казахстан.
- Журавель Тетяна Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Київський університет імені Бориса Грінченка, Інститут людини.
- Загоруйко Ольга Валеріївна** – викладач Технологічно-економічного коледжу БНАУ.
- Запара Світлана Сергіївна** – студентка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Зуєв Михайло Ігорович** – аспірант Інституту обдарованої дитини НАПН України.
- Ибадуллаева Гулшан Саъдиевна** – старший преподаватель Сырдарьинского областного института переподготовки и повышения квалификации работников народного образования.
- Ильянова Амалия Олеговна** – доктор философии в области психологии. Практикующий психолог, автор научных публикаций. Киев. Украина.
- Исмаилова Мархамат Абдирашидовна** – кандидат биологических наук, и.о. доцента на кафедре «Генетика и биохимии» Самаркандского государственного университета имени Алишера Навои. Узбекистан.

- Іващенко Тарас Віталійович** – студент Національного Технічного Університету України «Київський Політехнічний Інститут».
- Ільченко Інна Іванівна** – аспірантка Вінницького національного аграрного університету.
- Іщенко Ольга Ярославівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету.
- Калил Анас** – студент ГУ «Днепропетровская медицинская академия МЗ Украины».
- Карпіщенко Олексій Іванович** – кандидат економічних наук, професор кафедри економіки та бізнес-адміністрування Сумського державного університету.
- Кіндзер Богдан Миколайович** – старший викладач кафедри Фехтування, боксу та Національних одноборств ЛДУФК.
- Клименко А.И.** – преподаватель, кандидат психологических наук, доцент, Костанайского государственного университета имени А. Байтурсынова.
- Ковальська Валентина Миколаївна** – викладач економічних дисциплін Петрівського державного аграрного технікуму.
- Колесников Іван Геннадійович** – студент Чорноморського державного університету імені Петра Могили.
- Колесникова Аліса Володимирівна** – студент факультету політичних наук, Чорноморського державного університету імені Петра Могили.
- Коновальчук Надежда Александровна** – преподаватель кафедра языковой підготовки Запорожского государственного медицинского университета.
- Коробейникова Ярослава Степанівна** – кандидат геологічних наук, доцент кафедри туризму Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.
- Косматьков Александр Сергеевич** – студент Гомельського державного університету імені Ф. Скорины.
- Костенко Анастасія Сергеевна** – студентка УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины».
- Кострыкина М.** – Каспийский государственный университет имени Шахмардана Есенова.
- Кощеев Александр Сергеевич** – кандидат наук по физическому воспитанию и спорту, доцент кафедры Олимпийского и профессионального спорта Днепропетровского государственного института физической культуры и спорта.
- Кравченко Олена Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту ДВНЗ «Українська академія банківської справи».
- Крайчинська Галина Вацлавівна** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародної мовної комунікації Національного університету «Острозька академія».
- Куаныш Сауле Жумагаликызы** – докторант 3 курса, магистр економіки ГУ «Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан», институт «Государственное управление и государственная служба».
- Кузенков Олександр Васильович** – НАВС, доцент кафедри ВСФП.
- Кузьміна Лідія Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українознавства Харківського національного університету радіоелектроніки.
- Кулакова Оксана Миколаївна** – кандидат культурології, доцент кафедри філософії та соціології Національного фармацевтичного університету.
- Кулахметова Мавлюда Пулатовна** – старший преподаватель, института переподготовки и повышения квалификации работников народного образования.
- Кулик Марина Йосипівна** – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри досудового розслідування навчально-наукового інституту №1 Національної академії внутрішніх справ.
- Кучерява Катерина Валеріївна** – аспірантка денної форми навчання ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

- Қодиров Ойбек Хидирбоевич** – старший преподаватель Сырдарьинского областного института переподготовки и повышения квалификации работников народного образования.
- Қожабай Жансерік Қожабайұлы** – преподаватель. Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамедова.
- Лазыкина Лидия Григорьевна** – кандидат педагогических наук, доцент. Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Калужский государственный университет имени К.Э. Циолковского».
- Лебідь Олена Валеріївна** – викладач української мови та літератури І категорії Сумського будівельного коледжу.
- Левкович Володимир Володимирович** – викладач Правничого коледжу Львівського національного університету імені І.Франка.
- Лехолетова Марина Миколаївна** – викладач кафедри анатомії і фізіології людини Київського університету імені Бориса Грінченка.
- Логоша Роман Васильович** – кандидат економічних наук, доцент. Вінницький національний аграрний університет.
- Лосєв Євгеній Олегович** – студент НТУУ.
- Мазур Ігор Миколайович** – НАВС, старший викладач ВСФП.
- Макаренко Татяна Викторовна** – кандидат химических наук, доцент кафедри химии Гомельского государственного университета имени Франциска Скорины.
- Максименко Оксана Олексіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».
- Маторін Борис Іванович** – старший викладач кафедри російської мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».
- Маторіна Наталя Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».
- Матрос Анастасія Анатоліївна** – викладач кафедри мовної підготовки ЗДМУ.
- Мелник Наталия** – аспирант, Государственный Педагогический Университет Молдовы «Ion Creangă».
- Мешко Кристина Іванівна** – викладач ВП НУБіП України «Мукачівський аграрний коледж».
- Микал Тамара Анатоліївна** – старший викладач ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».
- Милованова Елена Валерьевна** – старший преподаватель русского языка и литературы кафедры русского языка и литературы Каршинского государственного университета.
- Мирзаева Клара Темировна** – старший преподаватель русского языка и литературы кафедры русского языка и литературы Каршинского государственного университета.
- Мороз Андрій Олександрович** – здобувач кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління».
- Мохова Ірина Вікторівна** – старший викладач кафедри гімнастики Дніпропетровського державного інституту фізичної культури і спорту.
- Муляр Наталія Володимирівна** – студентка Київського університету імені Бориса Грінченка.
- Муратов Баходир Муратович** – старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Каршинского государственного университета.
- Муратова Бахора Баходировна** – старший преподаватель кафедры высшей математики Каршинского инженерно-экономического института.

- Мусурманк улов Фарход Уралович** – старший преподаватель Сырдарьинского областного института переподготовки и повышения квалификации работников народного образования.
- Мусурманкулов Қиличбек Уралович** – Учитель школы № 12 города Гулистана, Узбекистан.
- Нагорнюк Оксана Миколаївна** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри загальної екології та безпеки життєдіяльності Національного університету біоресурсів і природокористування України.
- Ненастіна Тетяна Олександрівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри хімії Харківського національного автомобільно-дорожнього університету.
- Нурмухамедова Дилбар Фарруховна** – старший преподаватель Гулистанского государственного университета.
- Овчарова Наталія Вікторівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Української академії банківської справи.
- Пазлитдинова Наргиза Зуриддиновна** – Наманган давлат университети катта илмий ходим-изланувчиси.
- Пардаева Дилфуза Раимовна** – старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Каршинского государственного университета.
- Пасічник Наталя Олексіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри прикладної математики, статистики та економіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
- Петрів Галина Василівна** – викладач ВП НУБіП України «Заліщицький аграрний коледж імені Є. Храпливого».
- Петрушка Аліна Іванівна** – аспірант Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука.
- Піскун Раїса Петрівна** – доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри медичної біології Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова.
- Примкулова Мавжуда Умаркуловна** – старший преподаватель. Колледж дошкольного образования и сервисного обслуживания. Гулистан Узбекистан.
- Пустовт Светлана Олеговна** – кандидат педагогических наук, доцент. Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Калужский государственный университет имени К.Э. Циолковского».
- Пылишева Ирина Александровна** – магистр психологических наук, ассистент кафедры социально-гуманитарных дисциплин, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины».
- Пырьх Ольга Викторовна** – ассистент кафедры химии УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины».
- Ребуха Лілія Зіновіївна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету.
- Ріжняк Ренат Ярославович** – доктор історичних наук, професор кафедри математики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
- Різун Олександр Олександрович** – студент ДВНЗ «КНУ» КПІ.
- Романенко Юлія Анатоліївна** – доктор педагогічних наук, професор кафедри природничо-математичних дисциплін та методики їх викладання Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.
- Романкова Лілія Миколаївна** – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач відділу виховної та психолого-педагогічної роботи ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника».
- Ружевиц Яна Ігорівна** – старший викладач, кандидат педагогічних наук. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського.

- Саидова Зухра Худайназаровна** – старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Каршинского государственного университета.
- Сладкова Марина Юрьевна** – старший преподаватель. Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамедова.
- Слюсаренко Оксана Василівна** – асистент кафедри німецької філології Маріупольського державного університету.
- Тарасенко Геннадий Владимирович** – кандидат геолого-минералогических наук. Каспийский государственный университет имени Шахмардана Есенова .
- Таубалдиева Жуматай** – кандидат педагогических наук, профессор кафедры музыкального образования Жетысуского государственного университета имени И.Жансугурова.
- Терещенко Юлія Василівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри досудового розслідування навчального-наукового інституту №1 Національної академії внутрішніх справ.
- Тимошенко Наталія Євгенівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка.
- Толлибоева Умида Каландаровна** – старший преподаватель Сырдарьинского областного института переподготовки и повышения квалификации работников народного образования.
- Труш Анастасія Ігорівна** – Київський університет імені Бориса Грінченка. Інститут людини.
- Турковский Сергей Петрович** – старший преподаватель кафедры языковой подготовки Запорожского государственного медицинского университета.
- Умирзокова Барно Ғаниевна** – учитель школы № 6 город Гулистана Узбекистан.
- Федоряка Андрій Вікторович** – старший викладач кафедри гімнастики Дніпропетровського державного інституту фізичної культури і спорту.
- Халилова Луиза Адилевна** – старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Каршинского государственного университета.
- Хижан Олександр Іванович** – кандидат хімічних наук, науковий співробітник Інституту фізико-органічної хімії і вуглехімії імені Л.М. Литвиненка НАН України.
- Хижан Олена Ісаївна** – кандидат хімічних наук, доцент кафедри органічної, фізичної і колоїдної хімії та хімії пестицидів Національного університету біоресурсів і природокористування України.
- Холматов Пардабой Қорабоевич** – кандидат педагогических наук, доцент, ректор Сырдарьинского областного института переподготовки и повышения квалификации работников народного образования.
- Ціко Ігор Григорович** – старший викладач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін та методики їх викладання Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.
- Чекмарева Наталия Григорьевна** – кандидат наук по физическому воспитанию и спорту, доцент кафедры физического воспитания Национальной металлургической академии Украины.
- Чижова Людмила Іванівна** – викладач іноземної мови I категорії Кременчуцького льотного коледжу НАУ.
- Чорна Юлія Владимировна** – преподаватель кафедры языковой подготовки Запорожского государственного медицинского университета.
- Шарипова Г.Н** – Каспийский государственный университет имени Шахмардана Есенова.
- Шевченко Юлія** – студентка Национальной металлургической академии Украины.
- Шевченко Юрій Васильович** – кандидат педагогічних наук, директор КЗ «Василівська гімназія «Сузір'я» – загальноосвітня школа I-III ступенів».
- Элмурадова Лайло Нормуратовна** – кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка и литературы Каршинского государственного университета.

Юнусметова Насиба Сатимбековна – старший преподаватель. Сырдарьинский областной институт переподготовки и повышения квалификации работников народного образования.

Янушевская Ирина Борисовна – преподаватель кафедры языковой подготовки Запорожского государственного медицинского университета.

Яцечко-Блаженко Тетяна Володимирівна – старший викладач кафедри документознавства і музейної справи, заступник декана з інноваційно-грантової міжнародної співпраці історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Яцишин Христина – студентка Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Яцко Оксана Василівна – здобувач кафедри географії України географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩІЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты!

Государственное высшее учебное заведение

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»,

молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,

студенческое научное общество исторического факультета «Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что с 27 по 28 февраля 2016 г. проводится XXIII Международная научно-практическая интернет-конференция «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии».

Планируется работа по секциям:

I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.
9. Экономическая география.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

IX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

XVIII. ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Metallurgy.
2. Горное.
3. Литейная Дело.
4. Машиноведение.
5. Электротехника
6. Теплотехника.
7. Гидротехника.
8. Радиотехника.
9. Строительство

XIX. СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ. МЕДИА.

1. Журналистика. Теория и история журналистики.
2. Книговедение, библиотековедение, библиографоведение.
3. Социальная информатика. Прикладные социально-коммуникационные технологии.

Оргкомитет конференции планирует размещать доклады на Web-странице по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатам конференции будет сформирован электронный сборник материалов, который можно будет скачать в PDF-формате на главной странице конференции по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Рабочие языки конференции – украинский, польский, русский, английский французский, белорусский, грузинский, армянский, азербайджанский, казахский, узбекский, таджикский, киргизский, молдавский, туркменский.

Последний срок подачи материалов – 26 февраля 2016 г. (включительно).

Стоимость участия в конференции и размещение статьи в электронном сборнике составляет:

Оргвзнос - 10 USD США или 10 ЕВРО (перевод в рублях – 500 рублей). (в оргвзнос входит оплата за размещение на сайте, верстка макета, редактирование текстов).

Объем статьи – не более 7 страниц. Скачать сборник можно будет **через неделю** на главной странице конференции.

Для участников стран Европы и Азии (за исключением Украины) средства перечисляются следующим образом:

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА.

Переводы по системе «Юнистрим» для Бобровника Юрия Викторовича пунктах Приват Банк г. Переяслав-Хмельницкий (в квитанции должен быть указан **код перевода и Ф.И.О.** того, кто переводил деньги, страна).

(комиссия 0,15 USD США)

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА (Через ОАО «Сбербанк России»)

Для учасников из Российской Федерации (500 руб.) оплаты оргвзноса в рублях РФ (RUB) в отделениях **ОАО «Сбербанк России» для того, что бы оргвзнос дошел, в разделе НАЗНАЧЕНИЕ ПЛАТЕЖА, нужно указывать «ПЕРЕВОД ЛИЧНЫХ СРЕДСТВ» и только эти три слова.**

56А: Банк-Посредник:	ОАО «Сбербанк России», Москва, РФ БИК 044525225, К/С 3010181040000000225 ИНН 7707083893 СВИФТ: SABRRUMM
57D: Банк Бенефициара:	/30111810100000000540 АО «СБЕРБАНК РОССИИ» Киев, Украина
59D: Бенефициар:	/ 26207017148867/ Бобровник Юрий Викторович

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА

Или почтовым переводом на Ф.И.О.: Бобровник Юрий Викторович, 08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

4. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Western Union на Бобровник Юрий Викторович (Bobrovnik Juriy Viktorovich) (укажите код перевода, Ф.И.О того, кто переводит оргвзнос)

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи

(Ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский / / Ефремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.: Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Научный руководитель:

кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью) домашний адрес, код города, телефон, e-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **MICROSOFT WORD** в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт **Times New Roman 14**. Междустрочный интервал **1,5**. Поля со всех сторон **20 мм**. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: **neasmo@gmail.com** (тема сообщения: **27.02-28.02.2016 г.**) (в случае если Ваш почтовик выбрасывает **ошибку не отправления**, отправляйте на адрес **neasmo@ukr.net**) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте**, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Бобровник Юрий Викторович

Контактные телефоны: **+38 (097) 923 16 58, : +38 (093) 335 78 86.**

E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ!

После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу **<http://conferences.neasmo.org.ua/>**

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!

Державний вищий навчальний заклад

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,

молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,

студентське наукове товариство історичного факультету «Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що з 27 по 28 лютого 2016 р. проводиться XXIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії».

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Грунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економікою.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

XIX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Вибірчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

XVIII. ТЕХНІЧНІ НАУКИ

1. Металургія
2. Гірництво
3. Ливарна справа
4. Машинознавство
5. Електротехніка
6. Теплотехніка
7. Гідротехніка
8. Радіотехніка
9. Будівництво

XIX. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА.

1. Журналістика. Теорія та історія журналістики
2. Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.
3. Соціальна інформатика. Прикладні соціально-комунікаційні технології

Оргкомітет конференції планує розміщувати доповіді на web-сторінці за адресою:
<http://conferences.neasmo.org.ua/>

Робочі мови конференції: українська, польська, російська, англійська, французька, білоруська, грузинська, вірменська, азербайджанська, казахська, узбецька, таджицька, киргизька, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – 26 лютого 2016 р. (включно).

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 90 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів). Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після закінчення роботи конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши на слово.

Кошти перераховуються на:

Картку Приват банку **5168 7420 6537 9988** (одержувач - **Бобровнік Юрій Вікторович**) та відправити **SMS** підтвердження про оплату на моб. **097 923 16 58** у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
Місто
за зразком *Іван Петренко*
(*Київ, Україна*)

Секція, підсекція за зразком **ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
(Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (великими літерами)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратичних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (у *правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)*) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністю) домашня адреса, код міста, телефон, E-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі MICROSOFT WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: **neasmo@gmail.com** (тема повідомлення: **27.02-28.02.2016 р.** (у разі якщо Ваш поштовик викидає помилку не відправлення відправляйте на адресу **neasmo@ukr.net**)) або на CD-дисках (**дискети не приймаються**) із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокс квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приватбанку ксерокопія квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS** вказавши прізвище **автора доповіді**).

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Укрпоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та захищено»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, гурт. 1, кім. 108.

Координатор – Бобровнік Юрій Вікторович

Контактні телефони: (097) 923 16 58, (093) 335 78 86.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ менше 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення попередніх конференцій можна ознайомитися за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ**СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Begali Alikulov, Latifjon Sattorov, Javlon Narziyev (Samarqand , O`zbekiston) CHO'L O`SIMLIKLARI BIOMASSASINING ENERGETIK MUAMMOLARNI BARTARAF ETISHDAGI AHAMIYATI.....	6
Исмаилова М.А. (СамГУ, Узбекистан) ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ГИПОТИРЕОЗА И ТИРЕОТОКСИКОЗА НА ПРОЛИФЕРАТИВНУЮ АКТИВНОСТЬ КРАСНОГО КОСТНОГО МОЗГА У ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ ЖИВОТНЫХ С ИМПЛАНТИРОВАННОЙ ОПУХОЛЬЮ АКАТОЛ.....	8
Олена Хижан, Олександр Хижан (Київ, Україна) АНТИРАДИКАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ПІРИМІДИЛГІДРАЗОНІВ.....	10

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Тарасенко Г.В., Шарипова Г.Н., Толбаев М., Кострыкина С.А., Дуйсенова С.А. (Актау, Казахстан) ГЕОЛОГИЯ, ТЕКТОНИКА И НЕФТЕГАЗОНОСТЬ СЕГЕНДЫКСКОЙ ДЕПРЕССИИ С ПОЗИЦИЙ ТЕКТОНИКИ ПЛИТ.....	13
Оксана Яцко (Львів, Україна) ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ МІСТА МУКАЧЕВА ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	16

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Лидия Анищенко (Брянск, Россия) ОСОБЕННОСТИ НАКОПЛЕНИЯ МАКРОМИЦЕТАМИ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ (НА ТЕРРИТОРИИ СОЧЕТАННОГО ЗАГРЯЗНЕНИЯ, БРЯНСКАЯ ОБЛАСТЬ, РОССИЯ).....	19
Юлиана Гапон, Тетяна Ненастина (Харьков, Украина) ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГАЛЬВАНОХИМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НАНЕСЕНИЯ ПОКРЫТИЙ ТРОЙНЫМ СПЛАВОМ КОБАЛЬТ-МОЛИБДЕН-ВОЛЬФРАМ.....	22
Абдусалом Джанибеков, Мавжуда Примкулова (Гулистан, Узбекистан) ОРОЛ МУАММОСИ ВА ЭКОЛОГИЯ МУҲОФАЗАСИДА ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИНИНГ ФАОЛЛИГИ.....	24
Богдан Диманов, Віта Даценко (Харков, Украина) ТЕХНОГЕННОЕ ЗАГРЯЗНЕНИЕ МЕДНО-ЦИНКОВЫМ ГАЛЬВАНОШЛАМОМ.....	26
Лілія Єгорова (Харків, Україна) ОПТИМІЗАЦІЯ ХІМІЧНОГО ТРАВЛЕННЯ СПЛАВУ БрБ2 В РОЗЧИНАХ РІЗНОГО СКЛАДУ.....	28
Татьяна Макаренко, Евгения Горская (Гомель, Республика Беларусь) ИЗУЧЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ НЕКОТОРЫХ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ В МЯГКИХ ТКАНЯХ ДВУСТВОРЧАТЫХ МОЛЛЮСКАХ В ВОДОЕМАХ Г. ГОМЕЛЯ И ПРИЛЕГАЮЩИХ ТЕРРИТОРИЯХ....	32
Оксана Нагорнюк (Київ, Україна) СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ РАДІАЦІЙНО ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ....	34
Раїса Піскун, Наталія Гринчак (Вінниця, Україна) СУЧАСНІ ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА.....	37

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Амирова А.У., Құралбаева Р.Е., Абдиманап Н. (Алматы, Қазақстан) ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ.....	39
Кулмаганбет Ахметов, Темирлан Жылқыбек, Елшат Токтарбек (Алматы, Казахстан) ПРОГНОЗИРОВАНИЯ УРОЖАЙНОСТИ ЗЕРНОВЫХ КУЛЬТУР С УЧЕТОМ АСТРОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ.....	40
Кулмаганбет Ахметов, Ботакоз Битимова, Айгул Заманбекова (Алматы, Казахстан) РАЗРАБОТКА ОПТИМАЛЬНЫХ РАЦИОНОВ КОРОВ ДЛЯ НОВОЙ МТФ ТОО «МЕДЕУ КОММЕРЦ» АЛМАТИНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	44
Антон Бердин, Роза Лизакова (Гомель Беларусь) ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНЫХ АСПЕКТОВ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПРОДУКЦИИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ ЧЕРЕЗ СУБЪЕКТЫ ДИЛЕРСКОЙ ТОВАРОПРОВОДЯЩЕЙ СЕТИ.....	47
Сергій Бороденко (Київ, Україна) ТЕХНОЛОГІЧНА СКЛАДОВА В ПЛАНУВАННІ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЕКТУ.....	50
Салтанат Жунусова (Астана, Казахстан) ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ГЕНДЕРНЫХ ВОПРОСОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ.....	51
Гулшан Ибадуллаева, Ойбек Қодиров (Гулистан, Узбекистан) ИНВЕСТИЦИОН СИЁСАТНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ИНВЕСТИЦИОН ЛОЙИҲА ВА ИНФРАТУЗИЛМАНИНГ АҲАМИЯТИ.....	54

Інна Ільченко (Вінниця, Україна) СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ОВОЧЕВИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ.....	55
Кантуреев М.Т., Ағымбай А.О., Абжаков А.Т. (Талдықорған, Қазақстан) КӘСІПОРЫНДЫ ДАҒДАРЫСҚА ҚАРСЫ БАСҚАРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚАСПЕКТІЛЕРІ.....	57
Олексій Карпіщенко (Суми, Україна) ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ЗЕМЕЛЬНИХ УГІДЬ.....	60
Валентина Ковальська (Петрівка, Україна) ПРОБЛЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ.....	63
Ярослава Коробейникова, Христина Яцишин (Івано-Франківськ, Україна) РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ДИНАМІКИ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	65
Александр Косматьков (Гомель, Беларусь) КОЕФФИЦИЕНТЫ НАКОПЛЕНИЯ ЦИНКА В ВЫСШИХ ВОДНЫХ РАСТЕНИЯХ ВОДОЁМОВ Г. ГОМЕЛЯ И ПРИЛЕГАЮЩИХ ТЕРРИТОРИЙ.....	68
Олена Кравченко (Суми, Україна) ФОРМУВАННЯ ТА ЗМІНИ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ БЮДЖЕТНОЇ УСТАНОВИ.....	70
Сауле Куаныш (Астана, Республика Казахстан) ПОНЯТИЕ ИННОВАЦИИ. ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	72
Роман Логоша (Вінниця, Україна) ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ РИНКУ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	74
Наталія Овчарова (Суми, Україна) КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ ОБ'ЄКТІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ВАРТІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА.....	77
Норбой Узоқов, Латиф Эрдонов, Пахлавон Курбонов (Қарши, Ўзбекистон) МЕҲНАТ РЕСУРСЛАРИ БАНДЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ВА УНИНГ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ АҲАМИЯТИ.....	80

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Максим Воляник (Київ, Україна) ОСНОВНІ ЕТАПИ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ВИДАТНОГО КОРАБЛЕБУДІВНИКА В. П. КОСТЕНКА (1881-1956).....	84
Максим Воляник (Київ, Україна) ВНЕСОК КОНСТРУКТОРА ВАЖКИХ ТАНКІВ Ж. Я. КОТІНА В РОЗРОБКУ ЦИВІЛЬНОЇ ТЕХНІКИ.....	85
Тарас Іващенко (Київ, Україна) СПІРАЛІ І ЗОЛОТИЙ ПЕРЕТИН.....	86
Тарас Іващенко (Київ, Україна) ВНЕСОК В НАУКУ КЕЛДИША МСТИСЛАВА ВСЕВОЛОДОВИЧА.....	89
Аліса Колесникова, Іван Колесников (Миколаїв, Україна) УСНА ІСТОРІЯ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА СУЧАСНОГО ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ. РОЗВИТОК УСНОЇ ІСТОРІЇ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	90
Наталія Пасічник (Кіровоград, Україна) ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ТА НАУКОВОГО СВИТОГЛЯДУ ПРОФЕСОРА І.І. ПАТЛАЄВСЬКОГО... ..	92
Ренат Ріжняк, Оксана Бабенко (Кіровоград, Україна) ДІЯЛЬНІСТЬ П.І. ВОМАЧКА ПРОТЯГОМ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ НА ПОСАДІ ДЕКАНА ФІЗМАТФАКУЛЬТЕТУ КІРОВОГРАДСЬКОГО ПЕДІНСТИТУТУ.....	94
Тетяна Яцечко-Блаженко (Луцьк, Україна) СПОГАДИ МАНДРІВНИКІВ ПРО ПЕРЕБУВАННЯ ЛИТОВСЬКОГО КНЯЗЯ ВІТОВТА В КРЕМЕНЕЦЬКОМУ ЗАМКУ	96

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Ашурова З.Р., Жураева У.Ю. (Самарканд, Узбекистан) Жураева М.Ю. (Ташкент, Узбекистан) PROBLEM CAUCHY FOR GROWING POLYHARMONIC FUNCTIONS OF SOME CLASS.....	98
Бахора Муратова (Қарши, Узбекистан) О СТАТИСТИЧЕСКИХ ОЦЕНКАХ СПЕКТРАЛЬНЫХ ПЛОТНОСТЕЙ.....	99
Станіслав Райлян (Київ, Україна) ЗВ'ЯЗОК МАТЕМАТИКИ З ІНФОРМАТИКОЮ.....	100
Олександр Різун (Кривий Ріг, Україна) МОДЕЛЬ БОЙОВИХ ДІЙ ЛАНЧЕСТЕРА.....	102

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Svitlana Kobzar, Linda Hebenstreit (Zhytomyr, Ukraine) MOVIE CLUBS AS A MOTIVATING FACTOR FOR LEARNING ENGLISH.....	106
Dilafro'z Muminova (O'zbekiston) BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYALASH.....	107
Dennis Soltys (Almaty, Kazakhstan) THE LITERATURE REVIEW AND METHODOLOGY: TWO SAMPLE TEACHING AIDS.....	110

Орынгул Абилова, Баршагул Стамғалиева (Атырау, Қазақстан) ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АНТРОПОЛОГИЯНЫҢ ПЕДАГОГИКА ӘДІСНАМАСЫ РЕТІНДЕГІ БАСТАУ ТАРИХЫ.....	118
Бахриниса Атаева, Шахноза Атаева (Фергана, Узбекистан) BOSHLANG`ICH SINFLARDA TILLARNI O`RGANISH INTEGRATSIYASI.....	120
Людмила Москальова, Тетяна Атрошенко (Мелітополь, Україна) Юрій Шевченко (Василівка, Україна) ДОПРОФІЛЬНА ПІДГОТОВКА УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	121
Жанар Бекова, Елена Наумова (Казахстан, Караганда) ФОРМИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ У ОБУЧАЮЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ.....	123
Светлана Бойко, Ольга Пырх (Гомель, Республика Беларусь) НЕСТАНДАРТНЫЕ УРОКИ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ УЧАЩИХСЯ К ИЗУЧЕНИЮ ХИМИИ.....	126
Валентина Бойко (Біла Церква, Україна) «ПЕРЕВЕРНУТЕ НАВЧАННЯ» ЯК ОДНА З КЛЮЧОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ СУЧАСНОСТІ.....	128
Лариса Борисенко (Київ, Україна) ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ: З ДОСВІДУ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА.....	130
Надія Борисенко (Глухів, Україна) ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ДО ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ТЕХНІЧНИХ УМІНЬ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ....	132
Оксана Бульвінська (Київ, Україна) ПРО СУТНІСТЬ І СТРУКТУРУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ.....	134
Зінаїда Гіптерс (Львів, Україна) СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД (західноукраїнські землі ХІХ – першої половини ХХ століть).....	137
Тетяна Гризодуб (Слов'янськ, Україна) ЗАСТОСУВАННЯ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ УРОКІВ ІНФОРМАТИКИ.....	139
Катерина Демчик (Кам'янець-Подільський, Україна) УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНЕ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	141
Лілія Єгорова (Харків, Україна) ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ЕЛЕКТРОННИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ.....	143
Тетяна Журавель, Анастасія Труш (Київ, Україна) ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ.....	146
Лариса Журавлєва, Наталия Лопина (Харьков, Украина) ОТКРЫТЫЕ ОНЛАЙН-КУРСЫ В РАБОТЕ КЛИНИЧЕСКОЙ КАФЕДРЫ ВЫСШЕГО МЕДИЦИНСКОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ.....	148
Михайло Зуєв (Київ, Україна) ДОВУЗІВСЬКА ПІДГОТОВКА ОБДАРОВАНОЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ЧЕРЕЗ ВСЕУКРАЇНСЬКІ ТУРНІРИ	151
Анастасия Костенко, Ольга Пырх (Гомель, Республика Беларусь) ТЕСТИРОВАНИЕ КАК ОДНА ИЗ ФОРМ КОНТРОЛЯ ЗНАНИЙ НА УРОКАХ ХИМИИ.....	153
Олександр Кузенков, Ігор Мазур (Київ, Україна) АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАНЯТЬ З СПЕЦІАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ В СИСТЕМІ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС.....	155
Катерина Кучерява (Київ, Україна) КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІКИ.....	157
Olexandr Lazaruk (Chernivtsy, Ukraine) EXPERIENCE OF PATHOMORPHOLOGY TEACHING IN THE CONTEXT OF PREPARING STUDENTS FOR LICENSE EXAMINATION "STEP- 1" IN HIGHER STATE EDUCATIONAL ESTABLISHMENT OF UKRAINE «BUKOVYNIAN STATE MEDICAL UNIVERSITY».....	159
Лидия Лазыкина, Светлана Пустовит (Калуга, Россия) ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЕ УМЕНИЯ КАК ВАЖНЕЙШАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОДЕРЖАНИЯ ХИМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ	160
Марина Лехолетова (Київ, Україна) ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗДОРОВ'Я ЗБЕРІГАННЯ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	162
Євгеній Лосєв (Київ, Україна) РОЗВИТОК ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ.....	165
Наталия Мелник (Кишинёв, Республика Молдова) Олег Буга (Бельцы, Республика Молдова) RELATIA DINTRE TIMPUL DE STUDII ŞI TIMPUL LIBER AL STUDENTULUI.....	167

Кристина Мешко (Мукачево, Україна) КРИТЕРІЇ І ПОКАЗНИКИ СФОРМОВАНOSTІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДБАЙЛИВОСТІ СТУДЕНТІВ АГРАРНИХ КОЛЕДЖІВ.....	169
Наталія Муляр, Наталія Тимошенко (Київ, Україна) СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	172
Галина Петрів (Заліщики, Україна) ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В ЕПОХУ АНТИЧНОСТІ.....	174
Юлія Романенко (Донецьк, Україна) АДАПТАЦІЯ МЕТОДУ БРЕЙНСТОРМІНГУ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАНЯТЬ ЗА СХЕМОЮ «ЗМІСТ У ФОРМІ» НА КУРСАХ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ.....	177
Жанара Садыкова (Қазақстан, Астана) ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ БҰЗЫЛЫСТАРЫН МУЗЫКАЛЫҚ ФОЛЬКЛОР АРҚЫЛЫ ТҮЗЕТУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	179
Таубалдиева Ж., Оңғарбаева С.С., Қожаханова Ж.С. (Талдықорған, Қазақстан) САБАҚТА КӨРКЕМДІК ІС-ӘРЕКЕТТЕРДІ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ.....	182
Таубалдиева Ж.Ш., Зауатбекова Г.М., Қызырхан А., Спанова Ж.Ш. (Талдықорған қаласы, Қазақстан) ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ҚАҒИДАЛАРЫ.....	184
Жуматай Таубалдиева, Урисбаева А.А., Әліпбекова М.Б. (Талдықорған, Қазақстан) СТУДЕНТТЕРДІҢ ПРАКТИКА ӨТУ БАРЫСЫНДА МУЗЫКАЛЫҚ ІС-ІРЕКЕТТЕРДІ САБАҚТА ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ.....	186
Улдай Туленова, Гулнази Ищанова (Атырау, Қазақстан) КРЕДИТТІК ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІНДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ӘРЕКЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	188
Сергей Турковский, Юлия Чорна (Запорожье, Украина) ФУНКЦИИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РКИ.....	191
Гулназым Уразова, Эльмира Испанова (Атырау, Қазақстан) ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	193
Пардабой Холматов, Қиличбек Мусурмонкулов (Гулистан, Узбекистан) ЎҚУВЧИЛАРНИ КАСБ-ҲУНАРГА ЙЎЛЛАШНИНГ ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ.....	195
Лайло Элмуродова (Чоргумбаз, Узбекистан) ЧЕМУ И КАК УЧИТЬ УЧАЩИХСЯ В РАБОТЕ НАД СОЧИНЕНИЕМ.....	197
Насиба Юнусметова, Барно Умирзокова (Гулистан, Узбекистан) СОҒЛОМ ОНА ВА БОЛА ТАРБИЯСИДА ОИЛА МУСТАҲҚАМЛИГИНИНГ АҲАМИЯТИ.....	199
Ирина Янушевская (Запорожье, Украина) СТРУКТУРА КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ И ЕЁ РОЛЬ В ОБУЧЕНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОЙ РЕЧИ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ ЯЗЫКОВОЙ ПОДГОТОВКИ.....	200
СЕКЦІЯ: ПРАВО	
Марина Кулик, Юлія Терещенко (Київ, Україна) ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ.....	203
Володимир Левкович (Львів, Україна) КЛАСИФІКАЦІЯ НЕПОДАТКОВИХ ДОХОДІВ В УКРАЇНІ.....	205
Андрій Мороз (Київ, Україна) РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 397 КК УКРАЇНИ.....	207
СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ	
Xursanqul Tursunmurodov, Iroda Hamroqulova (Samarqand, O'zbekiston) SHATRANJ(SHAXMAT) O`YINLARIDA XOTIRA VA IDROKNING AHAMIYATI.....	209
Світлана Алмаші (Мукачево, Україна) ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ.....	210
Ataboyeva N.B., Saboxiddinova Sh. (Toshkent, O'zbekiston) O`SMIRLIK DAVRIDA AVTONOMIYANI NAMOYON BO`LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.....	212
Магдалина Барчій (Мукачево, Україна) ЕМОЦІЙНА СТІЙКІСТЬ ЯК ПРОФЕСІЙНА ЯКІСТЬ ПСИХОЛОГА.....	214
Ольга Воронова (Мукачево, Україна) ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ.....	216
Амалия Ильянова (Киев, Украина) ВЗАИМОСВЯЗЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ФОРМИРОВАНИЯ ИМИДЖА ПРЕДПРИЯТИЙ И ЛИДЕРА.....	217
Клименко А.И. (Костанай, Қазақстан) ЛИЧНОСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОДРОСТКОВ С АГРЕССИВНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ.....	219

Мавлюда Кулахметова (Гулистан, Узбекистан) КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИНГ ИЖОДИЙ ФИКРЛАШИДА ПЕДАГОГОК - ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАР.....	222
Парпиева Ш.А., Қаюмова Д. (Тошкент, Ўзбекистон) ЎСМИРЛИК ДАВРИДА ИРОДАВИЙ СИФАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ	223
Ирина Пылишева (Гомель, Республика Беларусь) КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ПЕДАГОГА.....	226
Раупова Ш.А., Раупов Х.Б., Тиллаева З. (ТИМИ, Ўзбекистон) ШАХС РИВОЖЛАНИШИДА ФАОЛИЯТНИНГ ЎРНИ.....	228
Лілія Ребуха (Тернопіль, Україна) САМОРЕГУЛЯЦІЯ СТРЕСІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	229
Xalilova N.I., Kuchkarova A. (Toshkent, O'zbekiston) MUSTAQILLIK PSIXOLOGIYANING FANINING O'RGANISH SOHASI SIFATIDA.....	232
Шаганиева Н. (Тошкент, Ўзбекистон) ЎСПИРИНЛИК ДАВРИДА ЭМОЦИОНАЛ ИНТЕЛЛЕКТНИ ШАКЛЛАНГАНЛИГИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ	234
СЕКЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА	
Аліна Петрушка (Львів, Україна) ВИКОРИСТАННЯ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ДЖЕРЕЛ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	237
Умида Толлибоева, Фарход Мусурманкулов (Гулистан, Узбекистан) АХБОРОТ-КОММУНИКАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЯЛАРИ ВА ІНТЕРНЕТДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ГЛОБАЛЛАШУВИ.....	240
СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ	
Нұрсәуле Жиеналиева, Манат Иманқұл (Астана, Қазақстан) ИНФОКОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ЖЕЛІЛЕРІНДЕГІ КЕЙБІР ТҰТАСТЫҚ ЖӘНЕ КОНФИДЕНЦИАЛДЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ.....	242
Ольга Загоруйко (Біла Церква, Україна) ОГЛЯД СУЧАСНИХ СИСТЕМ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБИГУ, ЇХ РОЛЬ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ.....	244
Євгеній Лосєв (Київ, Україна) ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ.....	247
Марина Сладкова, Зайтуна Бекбаева, Жансерік Қожабай (Атырау, Казахстан) MACROMEDIA FLASH ТЕХНОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ МҮМКІНШІЛІГІ.....	249
Ірина Тучковська (Львів, Україна) ІНФОРМАЦІЙНІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	251
Василь Якуба (Переяслав-Хмельницький, Україна) ЗАСТОСУВАННЯ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЇ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМАХ....	253
СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ	
Ахмедов Ж.Қ., Олимов Ш.М., Худаярова Г.У. (Самарканд, Ўзбекистон) ЯККАУРАШ СПОРТ ТУРЛАРИНИНГ ЁШЛАР МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯСИДАГИ ЎРНИ.....	255
Світлана Герасименко, Світлана Запара (Дрогобич, Україна) ОЦІНКА РІВНЯ СОМАТИЧНОГО ЗДОРОВ'Я УЧНІВ 10-Х КЛАСІВ.....	256
Світлана Герасименко, Світлана Запара (Дрогобич, Україна) ОЦІНКА РІВНЯ ФІЗИЧНОЇ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ УЧНІВ 10-Х КЛАСІВ.....	258
Богдан Кіндзер (Львів, Україна) ПОКАЗНИКИ ПСИХОФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ КВАЛІФІКОВАНИХ КАРАТИСТІВ СТИЛЮ КІОКУШИНКАЙ КАРАТЕ.....	260
Александр Кошечев (Днепропетровск, Украина) ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОДГОТОВКИ К СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ТХЭКВОНДО.....	264
Қосимова Р.А. (Самарқанд, Узбекистан) СПОРТДА ИҚТИДОРЛИ ҚИЗЛАРГА ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ТАЪЛИМИНИ ЧУҚУР СИНГДИРИШ ЙЎЛЛАРИ.....	266
Андрій Федоряка, Ірина Мохова (Дніпропетровськ, Україна) КРИТЕРІЇ ВІДБОРУ ТА ОЦІНКИ ПЕРСПЕКТИВНОСТІ ЮНИХ ГІМНАСТІВ 7 – 8 РОКІВ.....	268
Наталія Чекмарєва, Сергєй Безденєжных, Юлія Шевченко (Днепропетровск, Украина) ГИПОКИНЕЗИЯ, ГИПОДИНАМИКА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ОРГАНИЗМ ЧЕЛОВЕКА	271
СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ	
Shaxnoza Khushmurodoba (Samarkand, Uzbekistan) COMPONENTIAL ANALYSES OF THE SENTENCES WITH PARTICIPLE SUBJECTIVE PARTICIPIAL CONSTRUCTIONS.....	274

Ольга Андреева (Україна, Запоріжжя) КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ И ЕЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ.....	277
Атаева Г.М., Умарова О.С. (Самарканд, Узбекистан) ЭМОТИВНОСТЬ МЕЖДОМЕТНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ.....	279
Замира Бакирова (Талдыкорган, Казахстан) С. МҰҚАНОВТЫҢ «АҚҚАН ЖҰЛДЫЗ» РОМАНЫНДАҒЫ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІНІҢ ҮЛГІЛЕРІ.....	280
Вадим Бобков (Острог, Україна) ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ЕТИМОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МЕТРОЛОГІЧНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ.....	281
Умида Буриев (Гулистан, Узбекистан) КОМПЬЮТЕРНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА.....	284
Абдувахоб Вахидов, Фозилжон Шукуров, Кубаро Мамадалиева (Самарканд, Ўзбекистон) ИНГЛИЗ ТИЛИГА ФОРС ТИЛИДАН ЎЗЛАШТИРИЛГАН БАЪЗИ СЎЗЛАРНИНГ ЛЕКСИК-СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ	286
Абдувахоб Вахидов, Фозилжон Шукуров (Самарканд, Ўзбекистон) ҲИЖРИЙ ҚАМАРИЙ ОЙЛАРДАГИ ҲАФТА КУНЛАРИНИ АНИҚЛАШ ТАРТИБИ.....	288
Галина Волкова (Запоріжжя, Україна) ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАВЧАЛЬНИХ МЕТЕРІАЛІВ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	291
Фарангис Вохидова (Самарканд, Узбекистан) ЗАХРОЛУДШАВИ НИЗ ХАСТАГИСТ.....	293
Леся Гуня (Дубляни, Україна) КОМП'ЮТЕРІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ.....	295
Вікторія Житна (Кременчук, Україна) СУФІКСОЇДИ У СЛОВОТВІРНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ.....	297
Lecturer Nilufar Jumaeva, Musayeva Dilsuz (Karshi SU, Uzbekistan) TRANSLATION ANALYSIS OF COMPOUND WORDS WITH THE COMPONENT "MAN".....	299
Ольга Іщенко (Дубляни, Україна) ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОМАТЕРІАЛІВ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ ВНЗ.....	300
Анас Калил (Днепропетровск, Украина) СТУДЕНЧЕСКИЙ СЛЕНГ КАК ЯЗЫК МОЛОДЕЖНОЙ СУБКУЛЬТУРЫ.....	302
Надежда Коновальчук (Запоріжжя, Украина) АУДИОКНИГА КАК СРЕДСТВО ПРОВЕДЕНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ.....	304
Галина Крайчинська (Острог, Україна) СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АНГЛІЙСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ ФО З ВИДОВИМИ НАЗВАМИ-ОРНІТОНІМАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СВІЙСЬКИХ ПТАХІВ СНІСКЕН/ ЦИПЛЯ, GOOSE/ ГУСКА.....	306
Лідія Кузьміна (Харків, Україна) ФУНКЦІЙНИЙ І ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ТЕКСТУ...	308
Олена Лебідь, Олена Волинкіна (Суми, Україна) ФЕМІНІЗМ ЯК НОНКОМФОРМНЕ ЯВИЩЕ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ КІНЦЯ ХІХ СТ. (ЗА ТВОРОМ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ «ЛЮДИНА»).....	310
Оксана Максименко, Тамара Микал (Київ Україна) ПРО ПОДІЛ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА НАПРЯМАМИ.....	312
Борис Маторин, Наталья Маторина (Славянск, Украина) РАЗВИТИЕ ИНТЕРЕСА СТУДЕНТОВ К ЛИНГВИСТИЧЕСКИМ ЗНАНИЯМ (на материале словарей по культуре русской речи).....	317
Анастасія Матрос (Запоріжжя, Україна) АРХАИЧЕСКИЕ ИСТОКИ РОМАНТИЧЕСКОГО ДВОЕМИРИЯ.....	319
Елена Милованова (Карши, Узбекистан) РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ РУССКОЙ ФИЛОЛОГИИ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ.....	321
Клара Мирзаева (Карши, Узбекистан) СЛОВО ВОДА И ЕГО ЛЕКСИЧЕСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ В РАЗЛИЧНЫХ ЯЗЫКАХ.....	323
Баходир Муратов (Карши, Узбекистан) ОБУЧЕНИЕ АУДИРОВАНИЮ УЧАЩИХСЯ 9 КЛАССОВ УЗБЕКСКОЙ ШКОЛЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕЛЕПЕРЕДАЧ.....	325
Дилбар Нурмухамедова (Гулистан, Узбекистан) ТЮРКСКИЕ СЛОВА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ.....	326
Наргиза Пазлиддинова (Наманган, Ўзбекистон) ФИТОНИМИКА – ОНОМАСТИКАНИНГ МУСТАҚИЛ СОҲАСИ.....	329
Дилфуза Пардаева (Карши, Узбекистан) ВЕЛИКИЙ СЫН СВОЕГО НАРОДА (575 летию А. Навои посвящается).....	331
Яна Ружевич (Миколаїв, Україна) ОРІЄНТАЦІЯ НА ТОЛЕРАНТНЕСТАВЛЕННЯ ДО ІНШОЇ КУЛЬТУРИ.....	333
Зухра Саидова (Карши, Узбекистан) РЕЧЕВОЕ ОБЩЕНИЕ И ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВОДИДАКТИКИ.....	335

Оксана Слюсаренко (Маріуполь, Україна) HANDLUNGSORIENTIERTER UNTERRICHT.....	337
Умарова О.С., Уразкулова А.А. (Самарқанд, Узбекистан) КОММУНИКАТИВНАЯ ФУНКЦИЯ МЕЖДОМЕТНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РЕЧИ.....	338
Луиза Халилова (Карши, Узбекистан) МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ СИНТАКСИСА ПРОСТОГО И СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ВУЗЕ	340
Ігор Ціко (Слов'янськ, Україна) ФІЛОСОФСЬКІ, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ СВІТОВОЇ КЛАСИКИ В ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ.....	341
Людмила Чижова (Кременчук, Україна) СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ СТИЛІ МОВИ.....	344
Зулфия Юнусзода (Самарқанд, Ўзбекистон) АНЪАНА ВА НАВГОНИ ДАР САФАРНОМАИ ВОЗЕҲ.....	346
Юсупова О.С. (Самарқанд, Ўзбекистон) АЖРАТИЛГАН БЎЛАКЛАРНИНГ БАДИИЙ МАТНДА ҚЎЛЛАНИЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ	348
СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ	
Temur Ismailov, Nodirbek Kadshov (Namangan, Uzbekistan) CONSIDERATIONS ABOUT GLOBAL CHALLENGES OF THE CONTEMPORARY WORLD.....	351
Оксана Кулакова (Харків, Україна) НАУКА ТА ОСВІТА – БАЗИС СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ	353
Лілія Романкова (Івано-Франківськ, Україна) ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ.....	355
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	360
НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ	
Інформація для учасників из зарубешных стран.....	367
Інформація для учасників з України.....	370

Українською, польською, російською, англійською, французькою, білоруською, грузинською, вірменською, азербайджанською, казахською, узбецькою, таджицькою, киргизькою, молдавською, туркменською мовами

Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016 р. – 379 с.

Материалы XXII Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2016 г. – 379 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,

ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Проведення XXII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці **молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»**

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді» за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

